Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ३८७५

Title स्वच्छन्दोद्योत

Author श्री क्षेमराज राजानक

Extent २५८ Age

Subject तन्त्रम्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वच्छन्दपत्रे२६१

२४६५ घ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व. छं. टी. १

ॐश्रीगणाधिपतयेनमः ॐश्रीगुरुचरणकमलेभ्योनमः ॐनमःसरस्वत्यै ॐनमःस्वच्छन्दभैरवाय ॐनमःशिवाय ॥ ॐविश्वैकरू
पविश्वात्मविश्वसर्गादिकारणम् परप्रकाशवपुषंवन्दे त्वांस्वच्छंदभैरवम् प्रसरच्छक्तिकल्लोलजगल्लहरिकेलये सर्वसम्पन्निधा
नायभैरवाम्भोधयेनमः एकैवबोधजलधेःशक्तिशुक्तिर्जयत्यसौ यदंतर्निखिलंभातिमुक्तामयमिदंजगत् स्मृतिमात्रविनिर्धूतनिः
शेषाज्ञानकिल्बिषाः गुरुसूक्तवरस्फाराविजयंतेजगत्त्रये तत्सेवाविमलव्यक्तमहामाहेशदर्शनः क्षेमराजोवितनुतेश्रीस्वच्छंदनयं
मनाक् अभिनवबोधादित्यद्युतिविकसितहृत्सरोजजन्मे रसयतसरसाःपरिमलमसारसंसारवासनाशान्त्यै ॥ इहानुजिघृक्षारस
सरसहृदयपरसंवित्सम्मुखीकृतोग्रन्थमवतारयितुंकश्चिद्देवीशिष्यमाह ॥ कैलासशिखरासीनंभैरवंविगतामयं चंडनंदिमहा
कालगणेशवृषभृङ्गिभिः कुमारेन्द्रयमादित्यब्रह्मविष्णुपुरस्सरैः स्तूयमानंमहेशानंगणमातृनिषेवितं सृष्टिसंहारकर्तारंवि
लयस्थितिकारकं अनुग्रहकरंदेवंप्रणतार्तिविनाशनं मुदितंभैरवंदृष्ट्वादेवीवचनमब्रवीत् ॥ इहपरमेश्वरस्यचिदानंदघनस्य
ब्रह्मदर्शनोक्तनयातिशायिनीस्वच्छंदभैरवस्फुरत्तात्मापरमार्थइतिभगवतःशास्त्रस्यचास्यतदेवाभिधानंसाचस्वात्मैकरूपपञ्च
कृत्यकारित्वमित्याशयेनसृष्ट्यादिपञ्चकृत्यकरंदेवंभैरवंमुदितंदृष्ट्वादेवीवचनमब्रवीदित्युक्तं तत्रदेवःशिवादिक्षित्यंताशेषसृष्ट्या
दिक्रीडापरस्तावदशेषोत्कर्षतया विजिगीषुःतदभिन्नत्वाद्विश्वस्यजगद्व्यवहाररूपतयापिद्योतमानःशिवमंत्रमहेश्वरादिभिःस्तूय
मानःसर्वेषामगतीनांगतिःप्राप्योऽभिनवबोधसारश्च यथोक्तं दिदृक्षीभवदाविति भैरवःविश्वभरणरवणवमनरूपःभीरूणामयमि
तिभृत्पत्त्यासंसारिणामभयदःभयंभीःसंसारत्रासःतयाजनितोरवःआक्रन्दःभीरवः ततोजातःतदाक्रन्दवतांस्फुरितःअस्यैव
भीरवस्यसंसारभयविमर्शनस्यायंशक्तिपातवशेनोत्थापकः भानिनक्षत्राणिईरयतीतिभेरःकालः तंवायंतीतिभैरवाःकालग्रा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

समसमाधिरसिकाः योगिनः तेषामयमित्यां तरः स्वभावः भियेपशुजनत्रासायरवः शान्तरशिसमुत्थाकारादिकलाविमर्शो यासां खेच
री दिक्करी भूचरी च रूपाणां संविदेवीनां ताः भीरवाः तासामयं स्वामी भैरवः तथा भैरवो भीषणः संसारोत्तविघटनपरः एवमागमेषु २
निरुक्तत्वाच्छ्रीबृहस्पतिपादैः शिवतनावन्वर्थव्याख्यातस्वरूपत्वाच्च अतएवायं मदितो नित्यानन्दघनस्वातंत्र्यशक्तिप्रक्षोभः तं भैरवा
भिधानमेव नतत्रासविस्त्रीणासदाशिवशिवरूपं तेषामेकादशायदलनिरूपितनीत्येतत्स्वभावाभावादेतदुल्लासस्य विलाप्यत्वाद्धि अत
एव महान्तमीशानं सर्वेषामेषां स्वामिनं अतएव केमूर्धन्ये ब्रह्मबिले पलाशकुरंतीशक्तिः तस्यामासः आसनं उपरिस्थितिर्यस्य व्यापिनीस
मनात्मनः शिखरस्य सर्वाध्वोपरिवर्तिनः पदस्य तत्केलासशिखरं तत्रासीनं तदुत्तीर्णप्रकाशैकघनं तदशेषव्याप्त्या च विश्वरूपं ततो
विगतामयं आसमंतान्मिमीते इत्यामयः शक्तिरूपास्य तामायायदत्यः शक्तिकुण्डलीति वक्ष्यमाणाख्या निरूपा महामाया तद्विरहितं वि
गतश्चामयो यतो भजमानानां भगवतः शक्तिप्रपंचव्याप्तिरूपैस्तदनुग्रहीतैरेव चंडादिभिः कुमारान्तैस्तत्प्रपंचव्याप्तिरूपस्य भगवत उमा
पतेर्व्याख्यातभैरवस्फारसमावेशाद्भैरवरूपस्य तत्राखिलभुवनाधवक्ष्यमाणकैलासाख्यहिमवच्छृंगासीनस्य अंतरंगपरिवाररूपैरिंद्रा
दिभिर्लोकपालैर्यमोपलक्षितैस्सृष्टिसंहारस्थितिकारिभिस्सर्वैरनंतभट्टारकादिभिस्तत्परस्सरैरन्यैरपि च निरपेक्षशक्तिपातपात्री
कृतैः स्तूयमानं कल्पितस्वप्रमातृतानिमज्जनात्सर्वोत्कृष्टत्वेन परामृश्यमानं गणेन कपालेशादिभैरवाष्टकेन वक्ष्यमाणपरिवाररू
पेण मातृभिर्ब्रह्म्यादिदेवीभिः गणानां मातृप्रपंचव्याप्त्या उमादेव्या उक्तांतरंगपरिवारमध्यप्रधानभूतया निषेव्यमानं तच्छक्तिपाता
देवानुख्यातिप्रशमनतया समाविश्यमानं सृष्टिसंहारैताच्छील्येन कुर्वाणं सृष्टिसंहारप्रपंचात्मानं च विशिष्टप्रत्यवायफलं विलयं
स्थितिं च विदधतं अनुग्रहं च ताच्छील्यता कब्ध्यादिस्वभावतया कुर्वंतं सदा पंचकृत्यकारिणं प्रणतानां साधकादीनां यथाभिलषितसंपा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·
छं·टी·
२

दनेनार्तिविनाशनं एवंभूतं देवं मुदितं यथोक्तदेवरूपैव देवीस्वात्मशक्तिः दृष्ट्वा साक्षात्कृत्य वचनमब्रवीत् पूर्णाहंतात्मना परामर्शनम
नामर्शयदित्यकारहकारप्रत्याहारात्मान्तर्भीकृताशेषविश्वसमग्रशास्त्रप्रसरप्रथमांकुररूपो भगवा ह्वाशिः यद्वक्ष्यति अदृष्टविग्र
हाच्छान्ताच्छिवात्परमकारणात् ध्वनिरूपं विनिष्क्रान्तं शास्त्रं परमदुर्लभमित्यादि चिदात्मैव च भगवान्भैरवः सदाशिवादिमूर्तिग्रहणपू
र्वं स्वाधारप्रपंचव्याप्तिप्रधानभूतमुमापतिरूपं स्वसन्तानप्रवेशाद्भैरवात्मकमेव मुदितमास्थाय तथाभूतमेव च उमाभट्टारिकामूर्तिं गुरु
शिष्यभूमिकाग्रहणेन शास्त्रं वचनप्रतिवचनरूपं लोकानुग्रहार्थं प्रथयति यद्वक्ष्यति गुरुशिष्यपदे स्थित्वा स्वयं देवः सदाशिवः पूर्वोत्तरप
देर्वाक्यैस्तंत्रमाधारभेदतः इति एवमांतरबाह्यक्रमाभ्यां शास्त्रार्थसूत्रणात्सूत्रपातं सार्थश्लोकत्रयात्मकं तंत्रावतारकमेतद्धृद्यं अत्र चैकवा
क्यमेतद्धृद्यं देवभैरवपदाभ्यां यथाव्याख्यातं गर्भीकृतमर्थं स्फुटीकर्तुं कैलासेत्यादिविशेषणानि तत्राणुपातानि तथाहि क्रीडाग्यवहारल
क्षणार्थैः स्रष्टीत्यादिना अनुग्रहकरमित्यंतेन प्रकटीकृतौ तथा ये: पंचभिः पटलैर्मंत्रा पटलेन चैतदंगभूतेन च त्रयोदशेनानुग्रहः प्रतिपादि
तः एकादशेन स्रष्ट्रादिस्वरूपमुक्तं विजिगीषात्मार्थः कैलासेतिपदेनांतरार्थपरेण मदेशानपदेन चाभिव्यक्तः दशमपटलेन निर्णीतः घो
तनार्थः अनामयमुदितपदाभ्यां प्रकाशितः समभ्येमध्ये तत्रस्थं अजयेतेनः परं परमकारणमित्यादौ ग्रन्थे प्रथितः स्तुत्यर्थश्चं देत्यादिना
निषेवितमित्यन्तेन स्फुटीकृतः सुरासुराणां सिद्ध्यर्थ यजनोपायदेशना देवदेवेन निर्दिष्टइत्याद्युद्देशोऽनिर्वाहितः अगतीनां गतिरित्येवं
रूपो योऽर्थः सोपि प्रणतार्तिविनाशनमित्यंतेन व्यक्तः षष्ठसप्तमाष्टमनवमद्वादशत्रयोदशपंचदशपटलैर्निर्णीतः एवं भैरवपदार्थो
पि योजितव्यः तत्र द्वियपारवणार्थः अब्रवीदित्येतन व्यंजितः तंत्रावतारपटलेन प्रदर्शितस्तथान्येप्यर्थाः यथायोगं देवपदतुल्यार्थत
यायोज्याः अपि च कैलासेतिपदेन द्वितीयार्थेन स्थानमुक्तं देवभैरवादिपदैः स्रष्टीत्यादिना चावस्था पूर्वकं स्तूयमानमित्यंतेन च स्तुतिप्र

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वंकमस्य शास्त्रस्यावतरणमित्यनेनैवावतारकवाक्येन प्रकाशितं मुदितमित्यनेन प्रश्नयोग्यावसरज्ञत्वं शिष्यस्य प्रकाशितं भैरव
पदेन च दलितरणस्रोतः समुद्भूतत्वमस्य शास्त्रस्य सूचितं स्रोतोभेदं च नवमपटले दर्शयिष्यामः किमब्रवीदित्याकांक्षायामाह ॥
श्रीदेव्युवाच ॥ यत्त्वया कथितं मह्यं स्वच्छंदं परमेश्वर शतकोटिप्रविस्तीर्णं भेदानंत्यविसर्पितम् चतुर्विधं महातंत्रं चतुष्टयफलोदयम्
न शक्नुवंति मनुजाः स्वल्पवीर्यपराक्रमाः अल्पायुषोल्पवित्ताश्च अल्पसत्त्वाश्च शंकर तदर्थं संग्रहं तस्य स्वल्पग्रन्थार्थविस्तरं भुक्तिमु-
क्तिप्रदातारं कथयस्व प्रसादतः ॥ हे शंकर अनुग्रहैकपरतया श्रेयस्कर आत्मरूप परमेश्वर यत्त्वया मह्यं स्वच्छंदं स्वच्छन्दइच्छा यस्य तादृ
दनर्गलभैरवरूपाभिधायित्वात्स्वच्छंदं तंत्रावतारपटले निरूपयिष्यमाणदृशा कोटिशतादिविस्तीर्णं कोटरात्रख्यापि भेदाभे
रेश्वरस्वच्छंदादिनाभेदानंत्येन प्रसारितं च चतुर्विधं विद्यामंत्रमंडलमुद्राणां पीठमाश्रयं संभवमात्रेण खड्गमंडलपीठं मंत्रपीठं तथै
व च विद्यापीठं तथैवेह चतुष्पीठानुसंहिता इति स्वच्छंदभैरवश्चंडः क्रोध उन्मत्तभैरवः ग्रंथांतराणि चत्वारि मंत्रपीठं वरानने इति श्रीस
र्ववीरेभिहितत्वात् तत्र विद्या स्वच्छंदशिवरूपात्मस्फुरत्तापरमार्था मातृकामंत्राश्च तत्कलाद्याः मंडलं नवनाभादि मुद्राः कपालाद्य
नुकाराः सममपि चक्रसाधकाचार्यरूपस्य चतुष्टयस्य वक्ष्यमाणभेदभिन्नस्य यत्फलं भोगमोक्षवितरणादिरूपं तस्योदयो यस्मा
त्तादृशं कथितं तत् मरणजन्मधर्मका मनुष्याः अल्पेन वीर्येण शोत्साहेन पराक्रमेण सामर्थ्येन च युक्ताः अत एव च वीरसिद्धिषु अश
क्ताः अल्पजीवितत्वेन अल्पवित्तत्वेन च महानुष्ठानेषु चासमर्थाः अल्पसत्त्वतया च महार्थज्ञानोपदेशाश्वासरहिताः न शक्नुवंति श्रोतु
मध्येतुं किं पुनरनुष्ठातुं तदर्थं तस्य शास्त्रस्य संग्रहं संक्षेपं अल्पः ग्रन्थार्थविस्तरो यस्य तादृशं भुक्तिमुक्तिं च तात्क्षील्येन ददतं प्रसा
देन अंतर्निर्मलप्रथनात्मनानुग्रहेण कथय ॥ अथ प्रश्ननिर्णयानि वक्तुमुपदिशति ॥ कीदृशं वै पुरुषं विद्यात्साधकं च महेश्वर

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी॰ प्र॰ ३

3

भयाभयप्रदातारं शिष्यं भूमिं च कीदृशीम् मन्त्रांश्चैव समासेन कालं चैव समासतः यजनं हवनं चैव ह्यधिवासं रजांसि च पंचगव्यं चरुं चै
व दंतकाष्ठं च मंडलं दीक्षां चाप्यभिषेकं च समयान्साधनानि च कलिमासाद्य सिध्यंति तथ्याद्ब्रूहि महेश्वर॥ गुर्वादि भूम्यंतं कीदृ
शंविद्यात् उपासनेष्टान्तं च जानीयात् मंत्रादि साधनान्तानि पंचदश वस्तूनि च यथा कलौ सिध्यन्ति तथा ब्रूहि तत्र समयिनाक्रान्त शास्त्र
णापुत्रकादिपदनिरुक्त्या गुरुः परीक्ष्यो गुरुणैव चापरीक्ष्यः गुर्वादयः कार्याः गुर्वादयोत्र यथाप्राधान्यक्रमेण निर्दिष्टाः शिष्यः पुत्रक
समयी च वक्ष्यमाणस्वरूपः संकृतः गुर्वादिचतुष्टयरूपस्य शिष्यवर्गस्याभयप्रदः अमुक्तस्तु भयप्रदः सच्छिष्यवर्गः असच्छिष्यवर्गस्त्वं
त्मन एव अभयं भयं च प्रददाति भये सिद्धिमुक्तिप्रसूहानात् तदभयादभयं भयाभयप्रदातारमित्येतल्लिंगादिविपरिणामेन भूमि।
मंत्रदंतकाष्ठादीनामपि वक्ष्यमाणानीत्याय यथायोग्यं योज्यम् भूमिः मंत्रयागस्थलाद्यस्थानं मंत्राः आसनमूर्तिसकलनिष्कलाद्याः का
लः सौरः आभ्यन्तरश्च विविधः समासतो यजनहवने सर्वदीक्षितसाधारणे दीक्षोपयोगि सर्ववस्तूनां योज्यतापादनाम संस्कारो ऽधिवासः
रजांसि शालिचूर्णादीनि वक्ष्यमाणानि नवनाभमंडलोपयोगीनि पाशक्षपणाशिवपददानरूपा दीक्षा वङ्मे भावर्णमंत्रपदकलात
त्त्वभुवनरूपः षड्विधः अभिषेक आचार्यादीनां यागान्ते मंत्रकलशाम्भसा सेचनं दीक्षितानां शोधवर्तनेन नियतविधिनिषेधाः समयाः
साधनानि साधकानां सिद्ध्युपायाः न्यासजपाज्यसंस्कारायनन्त्सर्वमंत्रैर्वां तु भूत्वा नान्त्यनूष्यं नो दिष्टं अथ प्रश्ननिर्णयमुपक्रममाणः श्री
स्वच्छन्दनाथप्रभुरेवं शिष्यप्रवर्तनाय प्रयोजनाभिधायि श्रीदिवाकं श्रीभैरव उवाच साधु साधु महाभाग यत्त्वया परिचोदितं अनुग्रहाय
मर्त्यानां सांप्रतं कथयामि ते साधु साध्विति वीप्सया अत्र च समयः प्रष्टुं तां जनानुकंपां वक्षायमानः उपदेशग्रहणयोग्यतया पात्रं स्वार्थं शिष्यं
यम्तु तेजयति देवः महाभाग इत्यनेन अनुग्रहेन्मत्वं च भावितं त्वया मर्त्यानां स्तिथमाणां सामान्येन सर्वेषां न तु नियतानां केषांचिद

दे॰

रु॰

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

धिकारिणामनुग्रहाय मोक्षभोगसंपत्तये यन्ममेयज्ञानं परिपाट्या वेदितं प्रस्तुतं तेषामनुग्रहायैव श्रीमत्संप्रतं परभैरवसन्तानप्रवेशोन्मि
षितमहाविकासावसरे बालबालिशविद्वज्जनानुग्रहचित्तदीक्षाप्रदर्शनादिक्रमेणोपपन्नं चक्रज्ञानातेकपञ्चाशि अत्र च यच्छब्दोपादानमपू
र्वोद्दिष्टमप्येयपरिपाटीज्ञानमभिधेयं तत्प्रयोजनं भोगमोक्षात्मानुग्रहः तत्त्वोपायोपेयभावात्मा संबन्धः मर्त्यानामधिकारित्वं प
रानुजिघृक्षोन्मुखत्वेन यानि हृष्टमभोगाभिलाषस्य शिष्यस्य योग्यत्वेनैतत्परभैरवस्फारावभासशौन्मिषत्प्रतिभागावसरत्वेनात्मनस्त्रा
मतापरसंबन्धसारतां च नवमपटलनिर्णेष्यमाणां संबन्धषट्कस्यानिरूपितवाक्यार्थमेव रोमुख्यभूतप्रयोजनप्रतिपादनपरोष्टादिवे
के । अथ यथोद्देशं निर्णीतमाह । आदौ तावत्परीक्षेत आचार्यं शुभलक्षणं शुभं शिवेन सहत्वाधिकारादाचार्यत्वेन कीर्तितः इतीदृशं वक्ष्यमा
णं शिवाभिन्नस्वरूपप्रतीतिरूपं लक्षणं यस्य तमाचार्यं सर्वप्रकारादिभिस्त्वाभिमुख्येन वरणीयं मेथ्यादाविति शक्तिपातवशात्संजातश्रद्ध
हृष्टहृष्टः काऽविदितस्ततः शिष्यः । उक्तकादिदीक्षां जिघृक्षुः कृतसंहिताशास्त्रः समयी यदा गुरोरेव शिष्यमाचार्योऽकर्त्तुं पूर्वं परीक्षेत यद
विष्यति कृतशीलसमाचारान्दैशिकत्वे नियोजयेत् इति लाक्षलक्षणेन दधनति सर्वलक्षणहीनोऽपि ज्ञानवाननुरूपन्नमः इतिनीत्याक्षपती
तिरूपतेवास्य शुभलक्षणं अहमेव परो हंसः शिवः इति वक्ष्यमाणानोन्यात् स्थापवमोचकत्वादीक्षाक्रियायाश्चापि शिवाभेदख्यातिसारत्वस्य
दर्शयिष्यमाणत्वात् आर्यदेशजत्वादितिरूपवयोहेतुः शिष्याणामसिद्धत्वगमेत एवैतत्पश्चान्निर्दिशति आर्यदेशसमुत्पन्नसर्वावयवभूषि
तं सत्त्ववद्धीर्यसंपन्नं दयादाक्षिण्यसंयुतं मार्गिनेद्रभनि मिं के शिवशास्त्रेषु भावितं ईदृशं तु गुरुं प्राप्य सिद्धिमुक्तीन दूरतः प्रविभक्तवा
त्वं वा आर्यदेशः यदाह विष्णुः चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन्देशे न विद्यते स म्लेच्छदेशो विज्ञेय आर्यावर्तस्ततः परः इति विधानं दीक्षादिक्षा
ने शिवशास्त्रेत्येवं परमशिवतत्त्वेतत्तदधव्याप्यादौ विशारदं निर्मलं शान्तं जितेन्द्रियं सत्यवादी चासो हृद्व्रतः अभ्युपगतनिर्वाह

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स ब्र.
टी
४

कः सत्ववान्निष्कम्पश्चासौ वीर्यवांश्च मुद्रापरमार्थेन संपन्नः पूर्णः दयासंसाधिणः प्रतिश्रुत जिह्वत्वादिविलक्षणममानार्थमात्रकूलं सुगुण त्यागितं
वदितं मन्यमानं दम्भनिर्मुक्तमवेकर्तव्यतादौ शिवशास्त्रप्रभावितमशेषविद्याभिज्ञत्वेपि शिवशास्त्रेष्वेव विश्रान्तात्मानं ईदृशमिति
समनंतरोक्त शिवाभिन्नत्वप्रतीति सारं गुरुमनुपदेशाद्वैग्राण्यकारणभूतमासाद्य सिद्धिमुक्तीकुर्यान्न ह्रदनः जडमेव भवतस्त्वयं व्याख्या
तद्रूपं शुभलक्षणत्वमुक्ते रार्थदेशेऽद्भुतत्वादि च सिद्धिदेवतः शिष्यस्येतद्रूपाय एवमभयप्रदं गुरुं सततं मुक्ता विपर्ययमाह कोपनश्च
वैशे पलः [illegible] दयादाक्षिण्यवर्जितः केकरो दंतरः काणः खल्वाटः शास्त्रवर्जितः प्रतिदीर्घसत्त्वप्यास्त्रः कुणः स्थूलः तथानितः तार्किकोद
भंभमुकः सत्यशौचविवर्जितः अन्यशास्त्ररतो यस्तु नासौ मुक्तिफलप्रदः कोपनः कोपमयः चपलो उद्धशीलः कार्येषु रूढमर्दः त्वद्रसिद्ध तु
साधनपरः केकरो वेवनो लोलतारकदृष्टिः तथानितो यत्स्वाक्रांतः तार्किकः कुतर्कशास्त्रैकनिष्ठः शुष्कात्मकस्तु तर्कैः श्रीपूर्वशास्त्रेश
लपव यथोक्तं तर्कोऽयोगांगमुत्तममिति शौचवर्जितः अर्थोद्धरणादिपूत्यः स्पष्टमयन् एवमीदृशो गुरुः साधकाय फलसिद्धिलक्षणं
न ददाति प्रस्तुतवक्ष्यमाणं दिशाभयमेव वितरति यस्तु वैसवादिशास्त्ररतः अप्यवष्टंभकादिहन्ता शिक्षितपरमेश्वरशास्त्रः त
त्र समाश्वस्तः तद्गतदीक्षादिकुर्वन्नपि पापिष्ठानमुक्तिप्रदः शिवशास्त्ररतस्तु तत्तद्दर्शकनिष्ठेभ्यः सर्वेभ्यो मुक्तिफलप्रद एव त
स्य सर्वोत्कृष्टवर्तित्वात् यद्वक्ष्यति सर्वाध्वनो विनिष्क्रान्तं शैवानां परमं पदमिति मुक्तिफलं च सिद्धिरूपं प्रददातीत्येवं योजनीया यथो
क्तं वा कर्तव्यं एवं विसन्नापं कोधने विद्यादिस्यादिमत्रालस्यन सिद्ध्यतीति यस्सत्यादि विवर्जितत्वमनंतं वक्ष्यमाणाविरुद्धफलप्रदत्वं को
पादेः संगच्छते अतएवान्यशास्त्ररतस्य यद्विपरीतफलप्रदत्वमुक्तरत्नोक्तं तदपि युक्तमेव संतापं कोपने विन्द्यादित्यादी इक्कमप्रा ४
ममप्यपठितात्मशिष्यनिर्णयादनन्तरं पदतां शिष्यं साधीदृशो गुरुरभयद इति ध्वनति अथात्मन्यभयप्रदस्य शिष्यस्य तद्रूपं निर्दिशति ॥

सेवूभूय

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शिष्योदयान्वितो धीरो दंभमायाविवर्जितः देवाग्निगुरुभक्तश्च शास्त्रभक्तो दृढव्रतः गुरुशुश्रूषणपरः स्वशांतेन्द्रियसंयुतः ईदृशो
वै भवेच्छिष्यः सोऽनुग्रहस्य भाजनं दयादीनामादिविषयानुकंपाधैर्यं सर्वेऽगोत्साहः दंभःस्वमहत्त्वद्योतनं माया वंचकत्वं दृढव्रतो निश्चित
मतिः एतत्साधकविषये न स्पेव कोपनादिवर्जिताचार्यशिष्यस्य निश्चितधीत्वेनैव साधनाधिकारिणः शिवधर्मिलोकधर्मिभिदा
स्वावसरे निरीक्ष्यमाणत्वात् देवादिचतुष्टयभक्तिः शिष्यस्य मुख्या तुर्यं भक्तिर्दृढा यस्य गुरौ भवति शुश्रूषा नसततं तेन दत्तचरत्वं सोऽनुग्र
हभाजनमित्यनेनास्य स्वात्मन्येवाभयप्रदत्वमुक्तं द्वितीयः शिष्यशब्दो हंप्रत्ययांतः स्पष्टमन्यत् एतद्विपरीतमाह मायान्वितः शठ
क्रूरो निस्त्रपः कलहप्रियः कामी च लोभसंपन्नः शिवभक्तिविवर्जितः ईदृशो गुरुशास्त्राणां दीक्षितोऽपि न मुक्तिभाक् शठःस्वस्व
दृढवधः क्रूरो रौद्रप्रकृतिः कलहप्रियो वितंडावान् लोभसंपन्नः संभवतामपि पूजादिषु वित्तशाठ्यवान् शिवभक्त्यादिना वि
लयशक्त्याज्ञानत्वमस्योक्तं न मुक्तिभागित्यनेन स्वात्मन्येवास्य भयप्रदत्वमुक्तम् एतच्च साधकपुत्रकसमयविषयत्वमुक्तं सर्वेषां शि
ष्यवान् अथ शिष्याणां यथा भयप्रदो गुरुलक्षणानि रूपयति सत्यापं कोपने विंयास्वपलेवपलाश्रियः मेत्रसिद्धिं हरेत्तद्गोशार्थपत्व
शानेन दयाहीनेन दौर्भाग्यमदत्ते दस्युपीडनं केकरेण भवेद्व्याधिर्दंतरः कलिकारकः काणो विद्वेषजननः खल्वाटाख्यार्थनाशनः
शास्त्रहीनेन नो सिद्धिः स्याद्दीनाद्दौर्वीरवर्द्धिते दीर्घे राजभयं ह्रस्वे ह्रस्वः पुत्रविनाशनः कृशः क्षयकरोऽत्यंतं स्थूलश्चमानकारकः दयान्वि
तेन मन्त्रः स्यात्तार्किके वधबन्धने दांभिकः पापजनको वेदिनखावगानने मंत्रास्त्वन सिद्ध्यंति यस्सत्यादिविवर्जितः सर्वैस्तेन शुभा
द्वि इह लोके परत्र च विज्ञानलभतेनासिद्ध्यंति नानुग्रहादिकार्यं कुर्वीत एतच्च कर्मप्रधानाचार्यविषयेणोक्तं ज्ञानयोगनिष्ठस्याचा
र्यः काणत्वादियोगेऽपि न दोषकृत् यथोक्तं सर्वलक्षणहीनोऽपि ज्ञानवान्गुरुरुत्तमः इति स्पष्टमन्यत् अत्र च ईदृशो निष्कंपमाणके

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सर्व
टी
५

उपपन्नय आलवालप्रायालिखिताउपहास्यापव, अथ संप्रति मातृकाप्रस्तारेऽङ्गतरत्नचयाग्रादौ भुवितां भूमिं निर्दिशति सितरक्तपीतकृ-
ष्णां भूमिं सुविशोधितां विशालां लक्षणोपेतां सर्वकामार्थसाधिकां श्रित्वेति शेषः दीक्षायां ज्ञानसूत्रस्य भैरवीयज्ञान्यापादनस्य चवस
मारणाकृष्टीनां आस्तरणादीनां भेदेनास्फाङ्कं वनामितेनेति दर्शनवन्नाभ्रविभागश्च संकीर्णवर्णातु भूर्ध्वं विच्छिन्नास्त्रवणोपरिजनय
लेपेनाशोधितां परीक्षितेशानसर्वांतु रनति संमतिस्नावापयोक्तं उद्गादिलवाश्रेषेति विशालामस्यागोगादिसूत्रं मां लक्षणोः स्निग्धत्वम
नोहरत्वादिभिर्युक्तां अनुवादपरमप्येतदेवं वाक्यं विधायकं विधिवाक्यांतरस्याभावात्॥ एवंविधां भूमिं श्रित्वा॥ समाभिगम्य संशुक्लांशु
कप्रकरलालितां सुधूपामोदबद्धां वितानोपरिशोभितां॥ क्षेत्रेति शेषः भुवेपारमेश्वरीयन्तु शक्तिशैवोसूजयेदित्यर्थः अथ समुवि
नाचार्यप्रदर्शनस्वं मंत्रोद्धारेरितिकर्तव्यतामाह आचार्यस्तुशिवीभूत्वा चन्दनागुरुचर्चितः सुधूपितः प्रसन्नात्मा खटिकां करसंयुत
प्रां सुखोदं सुखोवा पिपकविन्नः समाहितः मातृकां प्रस्तरेत्तत्र आदिक्षान्तामनुक्रमात् शुचिः कृतनयश्चेष्टानः चन्दनेनादिनाविदि
ततिनिमाज्ञप्तानः अत एव प्रसन्नः देहादिनिमज्जनात्स्नयशिवभावमान्मायस्त तस्य सयोगानवतायोः सिद्धिमुक्तिरेव तदाचार्यायत्तं
मित्रायं प्रांसुखं दं सुखोवा स्तुकं पकविन्तोमंत्रोदयनिभालनप्रवणः अत एव समाहितो लक्ष्यमंत्रवीर्यः मातृकां पसूनामक्षातो
सुमात्रे सर्वमंत्रतन्त्रजननीम् आदिक्षान्तमित्यनेनवाक्कलयामिसारकलाप्रसृत्वानन्देक्षादिशक्तिक्रमेण प्रसृत्यकादिसान्तप्रसारहर
लीलानाशोषविसृतकारात्मकापिंडमन्त्रप्रदर्शितपर्यन्तसामिसारांप्रस्तरेदिति स्वप्रमाणाशङ्कावक्षितस्वाभाविकपर्वशब्दनस
ङ्कामर्शप्रसरसंवेतनात्तुसारश्री सर्ववीरभट्टारिकोक्तशक्तिचक्रस्यात्मकलिपिमाप्तनुसन्धिपूर्वं प्रस्तरणीयान् प्रस्तरेदित्यर्थः
पाठः एवमन्यदपि परमेश्वरवच स्यावेव भगवद्भक्तीनां मितदृष्टिभिर्विकल्पनात् एवमस्य शास्त्रस्योद्दिष्टविद्यापीठत्वविकीर्णपा

उ

हे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पूर्वाभित्तिभूतां मातृकां प्रदर्शयन्नाह शिवशक्तिरूपतां निरूपयति आदिः षोडशभेदेन साक्षाद्धि भैरवः स्मृतः कवर्गश्च टवर्गौ च तपयाः श
लघ्येव च संहारेण समोपेता योनिर्वै भैरवी स्मृता आदिः शब्द एव वर्गः अनुत्तरादेर्विसर्गान्तस्याविशाप्यापिनः षोडशकस्य स्वयं राजमान
तया शक्त्या नखाभाख्येन भेदोपतापकारितया विश्वात्मरूपेण च स्वरशब्दवाच्यस्य गर्भीकृताशेषवाच्यवाचकादियोनिवर्णतत्त्वं षसरस
स्फा माश्रयत्वात् उल्लासकत्वाच्च बीजव्यपदेशस्य संविन्नि रसतत्त्वस्य भेदवैचित्र्येण साक्षाद्भैरवः अशेषविश्वमयत्वात् वाच्यवाचकयो
रभेदाच्च कादीनां तु बीजरूपानीभावरूपत्वेन च यन्त्वाद्योनि योग्यत्वेन व्यञ्जनशब्दव्यपदेश्यानाम् अक्षबीजसंसर्गेण जगत्कारणत्वाभ्यो
निताभ्युपेव वेति वर्गरूपतया संहारेण लकारेण भैरवी प्रोक्ता भैरवशक्तिरूपा मातृकायाः प्रस्तारं प्रदर्श्य सर्वमंत्रदेवतास्फारसारा
याश्च स्या मंत्रोद्धाराङ्गत्वेन पूजां दर्शयन्ननुष्ठानविशेषतामपि सूचयति मातृकां भैरवं देवं अवर्गेणाथ पूजयेत् भैरवीकादिना पूज्य
मातृवर्गैः प्रपूजयेत् मातृकाधिष्ठातारं तत्स्फाररूपतयैव भरणरवणवमनपरमार्थं निष्कलं भैरवं हारकस्वरूपम् अवर्गेण व्यावर्णितस्वरूप
णषोडशकेन प्रपूजयेत् भैरव्यपि निष्कलं भद्रिकाभिन्नस्वरूपैव कादिना हान्तेन योनिवर्गग्रामेण अविभक्तेन तद्रूपिणाऽष्टमायोगीश्व
रीरूपा पूज्य अवर्गे तु महालक्ष्मीः कवर्गे कमलोद्भवा चवर्गे तु महेशानी टवर्गे तु कुमारिका नारायणी तवर्गे तु वाराही तु पवर्गि
का ऐन्द्री चैव यवर्गस्था चामुण्डा तु शवर्गिका एतास्सप्त महामातृः सप्तलोकव्यवस्थिताः मातृः ब्राह्मी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी वाराही
ऐन्द्री चामुण्डा सप्त भैरव्याः मरीचिरूपाः अग्नीशानसोमयमवरुणानिलनिर्ऋतिदिक्षु अष्टवर्गविभिन्नान् विद्यासा मातृका तु वैशनिवत्समा
णत्वाद्वर्गस्य चोपलक्षकत्वात् सप्तभिरेव कादिवर्गैः प्रविभज्य प्रपूजयेत् एवं वेदमनुष्ठानानन्तरमपि क्रममेव तथा च भुवनाधिपतिद्वारे हि
भुवनेश्वरमध्ये योगाष्टकादनन्तरं श्रीमं भुवनेश्वपतिमाद्य सवारूनामनि भुवने परभैरवप्रपंचव्याप्तिरूपस्योमापतेः मातृसप्तक

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ तं॰ टी॰ ६

तिवारस्य ध्यानादिस्वरूपमस्येव तद्यथा उमापतिर्नागजाया सर्वाङ्गयष्टुकन्यर इत्युपक्रम्य तद्ध्यानमुक्त्वा मातरः समस्तरूपिण्यः इत्यादिना ब्रा
ह्म्यादिमातृणां ध्यानसन्निवेशादि प्रतिपाद्य स्वच्छन्दरूपमुपासीनाः परापरविभागशास्त्वकाशमाविशमपाभूत्वा नानारूपविपर्ययैरि
त्यादिना ब्रह्मानभेदनैव निर्वाहिता न च तत्र भगवतः स्वपरेरूपमुक्तमिति तत्पररूपमिति विशेषः यत्र स्यात् स्वच्छन्दास्तु परा ब्राह्म्याः प
रेशोग्निस्थवास्थिताः स्वच्छन्दरूपमुपासीनाः परापरविभागशः इति तस्मान्मन्त्रोद्धारादेर्गभूतमातृकाभैरवपूजनस्यानुष्ठानान्तरस्य प(
त्वेपि न काचिदुपपत्तिः युक्तं चैतद्यदाह सर्वान् कामानवाप्नोति देवेवं भैरवो ब्रवीत् मन्त्रोद्धारांगत्वेन फलवत्त्वान्निधाव फलमंगमिति
नीत्या मातृकाभैरवपूजनस्य पशुक्रियत्वाख्यानात् कर्मणोपरि समानस्य फलनिर्देशायोगात् एवं च कृत्वा ग्रन्थेस्मादुद्धरेन्मन्त्रान्य
थाक्रमनियोगतः॥ अस्या मातृकायजापाः यथाक्रमासनमंत्रमूर्त्तिमन्त्रादिक्रमेण योनियोगः तत्र मन्त्रवाच्यदेवतानुसन्धानपरत्वं ते
न स च क्रमनियोगो द्वितीयादिपटलभाविन्यासावसरोपयोगीति इदमन्त्रोद्धारेपि भाविन्यासक्रमानुसारमुच्यते तत्र त्रयोदशं
बिन्दुयुतमनन्तासनमत्र मम अनेन योजयेत् सर्वं सोमसूर्याग्निमध्यगं अस्त्वविलमहेशानेशवानन्तं परिकल्पयेत् त्रयोदशं।
शेकारं बिन्दुनादयुतं प्रणवाकारं अनन्तासनमिति परतत्त्ववाचकमध्येतस्य प्रतीष्ठरेणासनवाचित्वेन निरूढत्वात् अथः ध्यानन्त।
मूलविद्येशान्तमध्यव्यापिनीपदस्थानान्तपर्यन्तासनमत्र रूपमितमर्थः सर्वाधोर्ध्ववर्त्तिनोनन्तभट्टारकस्यैव परापरानन्तरूपाप्रप
चव्याप्तिरिति भविष्यति तद्व्यापिनीपदस्थानान्तपर्यन्ताः इहैवासनव्याप्ति अत एवाह उनमासनमिति अतिशयेनोर्ध्वं सर्वाधमूर्धस्थमित्य
र्थः। एतदेव व्यनक्ति अनेनासनमन्त्रेण सर्वमध्वरवर्त्ति योजयेत् पद्मकाधारशक्तिनयानुसन्धानात् एवं सोमसूर्याग्निमध्यगं अस्त्ववि
लमहेशानं कृत्वा त्रयमर्थः शाक्तपद्मव्याप्तिसनत्वेविधापद्मदलकेसरकर्णिकाभागेषु सोमसूर्यवह्निमण्डलानां सर्वे प्रमाण

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शेषमंत्रारविन्दरूपेणापि समस्तविद्याविभागवेदनात्मक बिंदुयुक्तेन भेदिन बिंदुना
अनस्वपंचप्रण

प्रमेयप्रमातृव्याप्तिसाराणां मध्यगतमनर्गलब्रह्मादिसमयप्रकारणाग्रामं कृत्वा भेदव्याप्त्यर्थं तु समन्वायतत्त्वपरिवर्त्यनाश्रितमधुरको
द्वितीयपटलं प्रदर्शयिष्यमाणाशाव्याप्तिकोन्ते यस्यतनाहंगासनेऽप्राणेवन गुरुमुखप्रसिद्धविशेषणानुसन्धानव्याप्त्याख्यापमा
णां परामृशेत॥ एवमनेन न्यासेनैव भेदे विलक्षयिते अणवलयाया॥ मूर्तिं हंसात्तरेणेव विन्दुभिन्नेन कल्पयेत अर्धचन्द्रकृतादेयांस
स्त्रेनां महितप्रभां॥ आत्मावेहंस्तनिवसमाणात्मपरामर्शिनाहं सपय सततसंचारिणा अन्तरेण विचलरूपेणाहकारेण वाधिकं
रनिरूपयिष्यमाणादिशालक्ष्मं संचलाङ्ग्व्यार्थेण मूर्तिमिति मुंजन भेदव्याप्तिमोहाकुद्धान्तदशासमनुष्ठापाश्च मूर्तिव्यपदेशणामास
स्थितिकल्पयेद्विमृषेत॥ कीदृशीं अर्धचन्द्रे विन्दुमूर्तिवर्तितिकृतप्रादेपोश्चयाललाट [illegible] यस्यभेदायआस्थितोन्साहामित्यर्थः नदेदा
देवधुनिमात्ररूपतया सुखनांग्रहं विमलरूपां तथा नहितप्रभाकदम्बगोलकाकारत्वेन प्रकाशरूपां तदुक्तं श्रीधकरूदये प्र
नन्तभैरवोच्चार्येमूर्तिरेखापरापरा यस्मात्तयासमनेनाणवं प्रविलीयतेइति॥ तदूर्ध्वं सकलंदेवं स्वच्छन्दं परिकल्पयेत न
जय द्विति विन्मूर्तेः [illegible] तन्संकोचांनिमः [illegible] अशेषवाच्यवाचकशरीरं सकलं प्रा [illegible] ततवंदेवस्वच्छन्दमित्यनुग्रासानुग्रहाय॥ चिन्मूर्तिभित्तिं व्याख्या
भित्वैव निर्यातं परिकल्पयेत भावयेत परिकल्पनामात्रकृत एव मूर्तिभैरवानिष्कलानां भेदः॥ ओंकारमग्रस्थतस्वं मघोरेभ्यो अनन्तरं यघो
रेभ्यो समालिखेततोऽन्यसमालिखेत घोरघोरतरेभ्यश्च सर्वतः शर्वेभ्य सर्वेभ्यः पदमेन्यस्तनमस्तेरुद्ररूपेभ्यश्च समालि
खेन नमस्कारावसानकम् मंत्रराजः समाख्यातअघोरः स्वरभूनिनः॥ अत्र मन्त्रपदानां स्वरूपं स्वार्थं संहिताकार्यं न दर्शितं आयतनस्थित
प्रणवनमस्कारवर्जं द्वात्रिंशदक्षरोऽयं श्लोक निर्दिष्टो महामन्त्रः अस्यार्थरहस्यार्थः रूपरमेश्वरहृदं पदवैतन्यस्फारानुप्रवेशात्मनो रोध
नस्य अशेषपाशद्रावणस्यच [illegible] हतोः घोर भेदाभेदात्मकसदाशिवेशादिपदोल्लासक शर्व भेदमयमायीयस्वरूपप्रकटनात्सर्वशिवि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व० छं० टी० प्रं० ८

तिप्रलयसंहारमात्रतापादनेन शरणात्वरणस्य इत्यामंत्रणात्परस्याम्नायस्य मानस्वरूपस्यौचित्यप्रष्टंकेन सर्वदशाप्रदर्शन पर्यन्तपोषविग्र
हे भगवन्नंतपरभैरवसंमुखीक्रमादः तेन तव समस्तान्वितस्य रौद्रीज्येष्ठावामात्मशक्तित्रयविभवरूपनानारूढनछक्तिचक्रात्मकेभ्यः संहि
तान्तरेपरापरापरापरनाम निरुक्तेभ्यो यथाक्रममविद्यमानं भेदमयभेदाभेदमयं च पाशात्मकेभ्यो रस्वरूपं पंचेयान्तेभ्यः परवेत
मानन्दघनाद्वयमहाभैरवात्मक स्वस्वरूपप्रत्यभिज्ञापकेभ्यः अघोरेभ्यः तत्परानाश्रितसदाशिवेश्वरादिरूपभेदात्मपदप्रदेभ्यः घोरे
स्वरूपभित्तिप्रथमानत्वादनन्तरभाविभ्यः घ्नतप्त्वा रत्नाच्छादितेदन्तोन्मज्जनेनाघरूपापेक्षयाभीषणात्वाद्घोरेभ्यः परावित्यमाभिन्ना २
भासिना हृन्नेदन्ताभासकात्मकस्वशक्तिदर्पणोदंकितमायादिविस्पन्नभेदप्रथाप्रदेभ्यः प्रतिभीषणात्वाद्घोरतरेभ्यः स्वरूपेभ्यः स्वभावे
भ्यः पवैकैकस्वरूपस्यपरभैरवभित्तिमयत्वेन स्फुरणात्सर्वतः सर्वेणात्मरूपेण सर्वेभ्यः सर्वदा सर्वशर्वसर्वात्मतयास्फुरद्रूपः महामन्त्र
वीर्यात्मकशब्दराशिरूपास्फुरत्तापरामर्शमयेभ्यो नमः आमन्त्रणापदपरामर्शाभिमुखीभूतमहारुद्रशक्तित्रयस्फार विवशीभवत्पाशराशिशरीरा
दिकल्पितप्रमातृपदप्रह्वीभावेन समाविशामीत्यर्थः उक्तं च श्रीमालिनीविजये विषयेष्वेव संलीनानधोधः पातयन्त्यणून् रुद्राणून्याः स
मालिंग्य घोरतर्योऽपराः स्मृताः मिश्रकर्मफलासक्तिं पूर्ववज्जनयन्ति याः मुक्तिमार्गनिरोधिन्यस्ताः स्युर्घोराः परापराः पूर्ववज्जन्तुजातस्य
शिवधामफलप्रदाः पराः प्रकाशितास्तद्वदघोराः शिवशक्तयः इति श्रीपंचार्थप्रमाणेन तु घोरेति पाशजालानां पापपङ्कं भयानकं तेषां
तनविघ्नतस्त्वघोराः परिकीर्तिताः वामेश्वरादयो रुद्रा ज्ञानमूलोपरि स्थिताः ते त्वघोराः समाख्याताः घोराघोरास्त्वमासतः प्रोक्ता गोपतिरू
पा ये रुद्रास्तु गहनान्तगाः ते तु घोराः समाख्याता नानाभुवनवासिनः विघ्नेश्वरादयन्तानां महामायेश्वराश्च ये घोराघोरतरास्त्वेते विशेषात्त
पश्चाश्रिताः एतेऽघोराघोराश्च घोरघोरतरास्तथा एते तु शिवस्थिता नित्यं शक्तयः पारमेश्वराः स्थितिप्रलयसर्गेषु वन्यमानक्रियासु च स

॥ [illegible]

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रूपेभ्यपभ्यः सर्वेभ्यो नमस्कारं करोम्यहम्ः नमस्कारः परित्यागः कार्यकारणलक्षण इति एवमस्य सर्वसर्वात्मकपारमेश्वरमनन्तमपास्य
दुर्लभस्यापि भक्तिशालिभिः सततलब्धस्य महामंत्रस्य स्वरूपमभिधाय माहात्म्यं प्रकटयति सकृद्ध्यातोपि देवि नाशयेत्सर्वकिल्बिषं ज
न्मकोटीसहस्रैस्तु भ्रमद्भिः समुपार्जितम्॥ शिष्याणां दीक्षासमये गुरुणा प्रयुज्यमान इति शेषः तथा स्मरणमात्राशये देवि तमः सूर्योदयो
यथा तमइति अत्राणवं मायीयं च मलं तमः प्रचकारमिव सूर्योदयो नाशयति एवं दीक्षया तमस्य देहाद्यभिमानरूपेमलानं स्मरणमा
शयन्मेव स्ववाच्यभैरवदेवता समाविशनेन शिष्याणामेव चप्रमादिकसमयाननुष्ठानकिल्बिषं रूपं साधकानां
चविघ्नरूपं नमोपिक्षात्मा नपरमार्थवीर्यानुसन्धानात्मकस्मरणमंत्रादेव नाशयत्येवेत्यस्मिन्सकलभोगापवर्गप्रदे महामन्त्रे नार्थवा
दाशंकया भवितव्यम् तथा च श्रीमतंगशास्त्रे प्रमाणमेकं तद्धाकोतच्छ्मीश्वरभाषितमिदं परमेश्वरस्फारमयैरष्टसङ्कुलाभिर्मा सं॥
लोकेभिहितम् विधिवाक्यमिदं चैव नार्थवादः कदाचन नार्थवादाभिरूपत्वं वाक्ये माहेश्वरे भवेदिति अस्य परमेश्वरस्यानुग्रहार्थं भक्ति
भाजां चिन्मूर्तावेव प्रदर्शयिष्यमाणस्थानिकमाकारमुखांकपिनं च क्रमन्त्रानाह पञ्चाणादिवकाणान्ताः संहारेण समावृताः बिन्दुस
नू लकसंभिन्नाभैरवस्य मुखानि च मातृकापर्यवर्तिनां संहारेण तकारेण समस्यागिति प्रोक्ता आगताः समस्ताः वेदनात्मकबिन्दुवासिता
नः ऊर्ध्वपूर्वदक्षिणपश्चिमवाममुखानां परमर्थमवाप्नुते जो धराचारिशक्तिमाराणां वाचकत्वात् भैरवीयस्वरूपप्रवेशोपायत्वाच्च भै
रवस्य मुखान्येतेमंत्राः एतानि च॥ ब्रह्मांगरूपनियोज्यानि मूर्धादिचरणावधि ब्रह्मणो रुद्रस्वाद्यं हृदकत्वाद्दिव्यात्मनः शक्तिमत्तेः मंत्रपदेशका
रत्नाय ब्रह्मणां च ईशानादीनां पञ्चानां मंत्रविभागेन तेन प्रणवपूर्वं तं ईशानमूर्ध्ने यं तत्पुरुषवक्त्राय अघोरहृदयाय वं वामदेवगुह्या
य लं सद्योजातमूर्तये इति मूर्तिरिकताद्वेकेन मन्त्रेणाङ्गकारन्याद्विभावयवा भगवन्मूर्तिः कल्पा अस्या विभागदर्शनार्थं च कलस्त्रेभाविस्कु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वं टी ८

8

टवक्त्रविभागभित्तिभूतां कवाटभंगिं दर्शयति पुनश्चोर्ध्वमुखं कलं प्रदक्षिणमथोत्तरे अपरे मुखानीति पदविभक्तिविपरिणामा
त्नीयावक्त्रवृन्दान्ममिद्र्योत्त्वम् तेनमस्वैः तं यं रं वं लं शं षं सं हं क्षं मंत्रैः प्रभृतिनिवस्त्रभंगिन्यासोपरिष्टात्वमिति मुखावकाशादा
नार्धमूर्धभागादिकवाटन्यसेदित्यर्थः अत्र चगौ तदीशानवक्त्रायनमः इति ष्टष्टो न्यासः कार्यः वक्त्राणामभिन्नत्वात् किंच कलाविभागेनकं
लभेदेन विन्यसेत् पूर्वं चदक्षिणं चैव उत्तरं पश्चिमं तथा ऊर्ध्वमूर्ध्नि संयुक्तं तकारेतीशरूपिणि ईशशिवस्यैकामहाशक्तिः शिवश्च
कोशनादिमान् साशक्तिभिर्यते भूयो भेदैरितिवक्ष्यमाणनीत्या भगवतः शान्तं प्रशक्तिसारस्य यथामूर्तिग्रहणेन यानदन्त्रूपेनन्छ
क्तिप्रकारमयत्वेन तत्रशान्तरूपत्वमितिदर्शनसन्तत्वमुन्मीलयितुं कवाटादिभंगिभुकलापर्यायाणां शान्तानां न्यास उच्यते तत्रपाठक
मादर्थक्रमो बलीयानिति श्रिया ऊर्ध्वमूर्धपूर्वं दक्षिणमुत्तरं पश्चिममितिक्रमेण संसारतारकत्वाद्दन्वर्थनामा तारस्तारान्तरणी
तारयन्तीस्तनारणी ईशानस्य कलाः पंचेतिवक्ष्यमाणयः कलाभेदः तेन तकारे मेरुमीशरूपिणमीशानभट्टारकाख्यवाच्यदेवता
स्वारमयमूर्धपूर्वादिके वक्त्रेन्यसेत् तकारश्च पूर्वमित्यादिसामानाधिकरण्येनोक्तेयाअंकलाभेदश्च प्रातिलोम्येनानुसन्धेय इति गु
रुक्रमः एवं तत्स्तनारणेन नमः ईमूर्धकवाटे तेन तारयंत्यैनमः इति पूर्वस्मिन् यावत् तेन तारायैनमः इति पश्चिमकवाटे ईशानस्यामिद
र्शनायकलान्यासः कार्य इति पिण्डार्थः अथवक्त्राणि स्फुटयितुमाह पंचवक्त्रं चतुर्धा तत्वक्त्रेषु विनियोजयेत् कलाभेदेनेत्यनुवर्तते प
चमिति च ईशानकलाभेदन्यायेनैव पूर्वेत् कलाश्चात्र निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शान्तानत्यैव च पुरुषस्य कलापंचाश्रुत इति वक्ष्यमा
णाः अत्रापि प्रातिलोम्येन स्पष्टिक्रमेण न्यासः तेन पंशान्त्यैतत्पुरुषवक्त्राय नमः इत्यादि पंचनिवृत्त्यै सद्योजातवक्त्राय नमः इत्यनुसन्धेयं
वक्त्रचतुष्टयस्य च स्फुटनाभावनीया पुरुषादिस्फुटभेदेनाम सकलाहर्ध्व केन चतुर्दिक्साकारभेदं वक्तिमाह पंचयक्ष्मे वेद्वकंत्त कोणे ८

पूर्ववक्त्रमंत्रं यकारं वक्त्रेषु चतुर्धा पूर्वादिवक्त्रनिमित्तं नन्स्फुटीकरणाय चतुर्धंकभेदेन योज्य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वर्नेर्द्दिशेत् परस्वरूपस्यांशकलान्संसारत्राणाश्च वक्रे एवकारेणाधस्ताद्दकारस्तानुसन्धेयेति धनति एवमूर्ध्ववक्त्रे तयोः कवाटक
लावक्रमभंगिन्यासमुक्ता इत्येवादावघोरकलान्यासमाह हृदिग्रीवांसयोर्वक्षनाभौ च जठरे तथा पृष्ठे चैव सि विन्यसेदघोरेण यथाक्रमम्
नमामोहान्तधानि शाम्तमोघा भयानका अघोरस्य कला ह्येता अष्टौ वै वरवर्णिनि इति वक्ष्यमाणकलाभेदादघोरेण अघोरवक्त्रमंत्रे
ण यथाक्रमं विन्यसेत् तेन ॐ तमायै हृदयाय नम इत्यादि ॐ जरायै नम रुद्रेशस्य न्यासः कार्यः अघोरभट्टारकस्य संहारप्रधान
त्वात्कलास्त्वर्पोविततनाम्नः गुह्यादिदेहे श्रीवामदेवकलान्यासमाह गुह्ये तथा च देवे वतथा ऊर्वोर्जानुनोरपि जंघयोश्च स्फिजोः कट्यां
पार्श्वयोरुभयोरपि विन्यसेच्चैव वामेन शरीरेतु यथाक्रमं रजा रक्षा रतिः पाल्या काम्या तृष्णा मतिः क्रिया कृद्धिर्मोघा च रात्रिश्च भ्राम
णी मोहनी तथा मनोन्मनी कला ह्येता वामदेवे त्रयोदश इति वक्ष्यमाणो हृष्टिप्रधानस्य श्रीवामदेवस्य कलाभेदस्तद्दिप्रधानो वित्तभिया
व १
नेगुह्यादिस्थानत्रयोदशकं तत्परं यथाक्रमं वामेनेति श्रीवामदेवकेण न्यसेत् तेन ॐ रजायै नमः गुह्ये इत्यनुसन्धेये भगवतः पा
दादिदेहे स्वश्रीसद्योजातकलान्यासमाह पादौ हस्तौ च नासा च शिरश्चैव भुजौ च सद्येन कल्पयेद्देवि सर्वमेतद्यथाक्रमम् सद्यो
न श्रीसद्योजातमंत्रेण पादादीन्यथाक्रमं कल्पयेत अर्थात्सद्योजातकलाभिरेव नाशवदस्पन्ते सिद्धिर्ऋद्धिर्द्युतिर्लक्ष्मीर्मेधा कान्तिः स्वधा
स्थितिः सद्योजातकलास्त्वेवमष्टौ संपरिकीर्तिता इति श्रीमत्सद्योजातस्य स्थितिपदाध्यायकत्वात्सिद्ध्यादयः कलाः तेन ॐ सिद्ध्यै न
मः इति पादे इत्यनुसन्धेयं यद्यपि पूर्ववक्रमत्रेणा वक्राणामुन्मीलनं कृतं तथापि शिरः प्रभृतीनां तेषां कल्पना पुनरनेन
विधिना कर्त्तव्या प्रतिपदोक्तत्वात् एवं पादस्य सद्योजातकलानामपि नासा शिरः प्रभृतीनां आसमभिदधन्सर्वं च सर्वमस्तीति भ
र्गशिवध्यानं इत्येकस्येति तिष्ठंसामर्थ्यांतिवन्ध्यानवियोगस्यसंक्षेपाश्रविवर्त्तितत्वात् अष्टादशाभुजनस्य सर्ववक्ष्यमाणात्मा

स्व॰ प्र॰ ५

जायमानवप्रहृभवंतीतिवदनागतावेक्तणारूपतत्पुरुषाद्वामपार्श्वगतमजानवकद्यकस्नंश्रुतिलक्ष्मीमादिमनत्वं कलानिद्दहृ
मादू तासांनामानिवक्ष्यामियथावदनुपूर्वशः ताराहताराततरयीताशयन्तीस्तनाशिनी ईशानस्यकलाःपंचनिरंजनपदानुगाः निवृत्ति
श्चप्रतिष्ठाचविद्याशान्तिस्तथैवच पुरुषस्यकलाह्येताश्चतस्रःपरिकीर्तिताः तमामोहाक्षुधानिद्रामृत्युर्मायाभयाजरा अघोरस्यकला
ह्येताश्चाष्टौवैवरवर्णिनि रजारक्षारतिःपाल्याकाम्यातृष्णामतिःक्रिया वृद्धिःक्रियाचरात्रिश्चभ्रामणीमोहनीतथा मनोन्मनीकलाह्येता
वामदेवत्रयोदश सिद्धिर्ऋद्धिर्द्युतिर्लक्ष्मीर्मेधाकान्तिःस्वधास्थितिः सद्योजातकलाह्येवमष्टौसंपरिकीर्तिताः॥ यथावस्थितियथाव्याप्तृ
सारम् अनुपूर्वशइति ऊर्ध्वपूर्वदक्षवामपश्चिमवक्त्रक्रमेणाष्टत्रयप्रपमासानत्तः स्वनाषट्त्रिंशन्तमकल्पितेतिवक्ष्यमाणानीमाषट्त्रिंश
न्मंत्रतत्वस्पष्टात्मानुमन्तापरंतत्वमितित्रिभेदज्ञानत्वव्याप्तिर्वभैरवदेहन्यासःकार्यः॥ ऊर्ध्वाद्वादशदशसंख्यसोमसूर्याग्निकला
व्याप्ताविधाममयत्वापरामर्शमित्यन्ये॥ अथात्रषट्त्रिंशत्तत्वमयेदेहेसूक्ष्मव्याप्यपरव्याप्तर्ववमूर्तिमासंदर्शयति उन्मनस्याद्यकोदेविस
र्वांगेषुयथाक्रमं नवतत्वंचिन्तनंचयथेवंपरिकल्पयेत् उन्मनीतिकलारूपपूर्णदेहन्यासानंतरंयथाविभागमुक्तेषुसर्वांगेषु प्रकृतिः
पुरुषश्चैवनियतिःकालश्चैवच मायाविद्यातथेशाश्चसदाशिवशिवौतथैवेतिवक्ष्यमाणांनवतत्वानामादिशक्तिव्यामर्शकपालेशादिस्व
रूपान्तभैरवव्यामयाच आत्मविद्याशिवाख्यचिन्तनंस्फुटार्थेन्मनायरतत्वव्याप्त्यादेवरोतिसर्वेषमेषुविचलव्याप्तिकेनप्रणवेन ओंशि
वादिप्रकृत्यंतनवतत्वात्मनेनमः इतिप्रयोगेण मूर्धवक्त्रकंठहृदयेषुइतिवक्ष्यमाणस्थानानुसंतानेनकल्पयेत् ओंशिवतत्वाय
नमः इत्यादिक्रमेणशिवान्तमूर्ध्मध्यहृदयेषुस्पष्टिक्रमेणकल्पयेत् एवमियदेतेनन्यासेनभगवताभैरवभट्टारकस्यस्फुटीभावेजा
ते विद्यांगानिपुनर्मंत्रेष्वेतेषांमंत्रत्वप्रियेय परिपूर्णावेदनात्मतयाविद्यारूपस्यभगवतोबहुरूपस्यांगानि नमशानाह अघोरेभ्यो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

समालिख्य घोरेभ्यो द्वितीयकम् घोरघोरतरेभ्यश्च तृतीयं परिकल्पयेत् सर्वतः शर्व सर्वेभ्यो चतुर्थं परिकल्पयेत् नमस्ते रुद्ररूपेभ्यः
पंचमं च विधानतः ओंकारमुच्चरेत्पूर्वं तेन स्यात्तदनेनतरम् नेत्रत्रयं प्रकल्प्येत विद्यादेहस्य भासिनि विद्यांगानि विजानीयात् द्वात्रिंशदक्षरवि
द्यादेहस्य भगवतः अथ वक्त्रपाः हृत् शिरः शिखा कवच मस्त्रं चेति पंचानां पंचमन्त्राः अघोरस्तत्पूर्वदक्षिणवामनेत्रत्रयस्य अथ च पदानां
प्रागवस्थितानां कार्यं तेन कृते अष्टविंशे नामानि च निबोध मे सर्वज्ञातृप्तशिरोज्वालिनी पिंगलं तथा दुर्भेद्यं चाप्युपसंवृत्त्यातीतरूपं तथैव
च अथानागतावेतानि तत्र शुक्लाद्येन नमः स्वाहादि जातिर्देया तेन अघोरेभ्यो सर्वात्मने हृदयाय नमः इत्यादि प्रयोगः कार्यः दुर्भेद्येण
अप्यपमिति पदद्वयमस्त्रे योज्यं अथ च सर्वज्ञातृत्वमिः अनादिबोधः स्वतंत्रता अविलुप्तशक्तिः अनंतशक्तिरिति भगवद्गुणा एते हृदादि
नेत्रांगतया प्रस्तुताः न्यासः कवचन्यासादनन्तरं नेत्रन्यासः ततोऽस्त्रन्यासः कार्यो बाह्यवद्दिग्गतात् तेन मन्त्रस्यत्वविद्यादेहावयव
ताभावात्मश्चाउद्देशः कृतः एवमासनविन्मूर्तिब्रह्मकर्वोदकवक्त्रांगमासानेतरं पंचादिकलात्मकषट्त्रिंशत्तत्वात्मपंचाभिः अथ
वक्त्रैरष्टात्रिंशत्कलान्यासमुक्ताभैरवनवकस्यामर्शनवतत्वन्यासं गृह्णात्मात्मनापरतत्वव्यामर्शं विचिंतनत्वमात्मसमभिधाय सर्वज्ञतादियमे
षाण्मांगन्यासउक्तः एवमपि इष्टापि दृष्टाशेषविश्वशरीरत्वं भगवतो वक्त्ररूपमदर्शितम् ॥ एवं चैतत्सर्वं त्रितयविश्रान्तमपि शक्ति
पञ्चकात्मकमेवेति दर्शयितुमेतदुपरिशक्तिमंत्रमासाद्यमाह क्रियाज्ञानेनयोवेच्छाज्ञानामंत्राणि बोधमे विसर्गप्रसरस्य शक्तिरूप
संहारेणैव विश्रान्तिरिति क्रियाज्ञानेच्छेति प्रक्रमः अप्यासां क्रमेणामंत्रमाह चतुर्थस्वरसंयुक्तहान्तविन्दुविभूषिते क्रियाशक्तिः समाख्या
तासर्वस्पृष्टप्रकाशिका चतुर्थस्वर ईकारः हान्तं तु वर्णं शकारस्य तृतीयं तु षष्ठषष्ठयुक्तं सविन्दुकं ज्ञानशक्तिः स्मृता सैषा प्रबोधजननी
शुभा शकारस्य तृतीयं सकारं षष्ठेन तु ऊकारेणाभियुक्तं तादिहिस्वरसंभिन्नं पंचेन तु मूर्छितं इच्छाशक्तिः समाख्याता भैरवस्यामे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नात्मिका हकारस्यादिवर्णोद्दिष्टस्वरआकारः विःपंचःपंचदशः स्वरः ॐकारः अस्यास्तामशेषविश्वस्वीकारिणीनां शक्तीनां पत्रविश्रान्तिस्तस्य भ
गवतः सर्वात्मतायामपि निष्प्रपंचस्य स्वच्छन्दभट्टारकस्य शोकाशेषमन्त्रोपविन्यासायमेवमाद हंसार्धेविन्दुसंयुक्तः षष्ठस्वरविभेदित
वालेंदुनादशक्त्यंतः स्वच्छन्दो निष्कलः स्मृतः हंसाख्यस्तस्य सर्वस्य विसंहारकारित्वेन हान समादनधर्मा प्रकृतिविकृतिश्रेणोभषष्ठेन संयु
तः निवक्ष्यमाणस्थित्याश्रादितानस्य विश्वस्य प्रकृतिभूतः नादाख्येयतस्य वीजमित्यादिना पंचशासन्न अभिहितानाहतध्वनिरूपेनास्याश्चा
रयित्रा कश्चित्यतिरूलानविद्यते स्वयमुच्चारितो देवश्च निवक्ष्यमाणस्वरः सततोदितानलमितस्फुरत्तैकसारः अनच्कहकारः षष्ठस्वरे
णाऽकारेणोन्मेषात्मकत्वान शक्तिप्रसरात्मरूपेणान्तर्विश्वमूर्धाधोरूपतयाविभ्नतासंविस्फारस्य किंचिदूनताभासनेन क्रियाशक्त्या
मूर्तात्मनालिपिक्रमेणापि ऊर्ध्वः प्रसृतशक्तिद्वयकोटिप्रकटनोद्धुं किंतश्शुद्धाशुद्धाशेषविश्वसर्गसंहारात्मसततप्रसरेणाषष्ठ
चपंचमंचैवतस्मात्स्वरविग्रणाः स्मृताः इति वक्ष्यमाणनीत्या नादभट्टारकशक्तिरूपतया ऊर्ध्वः संचारितया चवरणारूपेण
विभेदितः संयोजितः अप्यवपराभेदमयः किं विश्वलितो नुग्राशानुग्रहात्मोपार्यमेवरूपता पादनेनोन्मुखीभूतः बिन्दुनाशेषविश्वसा
मरस्यवेदनात्मना सम्यगिति प्रभेदापन्नात्कः वक्ष्यमाणव्याप्तिमनत्वावालेंदुनादशक्त्योगमीकृतानिरोधिकानादान्तव्यापिनीसमनोन्म
नाप्रमेयसततस्फारास्वान्ते विश्रान्तो यस्य स पर परमेश्वरः स्वच्छन्दो निष्कलः अनाहतध्वनिपरमार्थमहामंत्रवीर्यरूपो यो विशेषो रूपाकारक
लया षष्ठेन मकारेण च घोरतरशक्तिचक्ररूपेण ब्रह्मविष्णुरुद्रात्मना प्रकृतिमायाण्डानि जागरस्वप्नसुषुप्तानि प्रमेयप्रमाणप्रमातृप्र
निस्सृष्टिस्थितिसंहारविलयपात्रभेदमयं जगद्दर्शयति ख्याख्यास्यमानसमनस्वतया विद्यादिप्रमेयपरिपाक्षावघोरस्यया भेदाभेदमयेश्वर
सदाशिवानाश्रितादी इवर्णेनन्नरूपदाविस्तताक्रमेमानिश्रयान्सर्गस्थितिसंहारशक्त्याकान्तानाभासयति उन्मनाशक्तिस्तथैवा
न्तु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शोधनपर्णीनीतपदार्थोहितयास्मात्समयीकुर्वन्मोचयतीति भगवतैवक्तरूपस्यपदार्थद्वारेणयावान्स्वारोवाख्यातस्तैस्यभगवतस्सर्वेपवा
भेदेनैवान्तंस्थितइत्यर्थं भगवानत्रदायंपंचविधकृत्यकार्यशेषशक्तिचक्रात्मकस्यानन्तशक्तिविशुक्रः श्रीसच्छन्दोनिष्कलइतिनिष्का
न्ताः अशेषाः कलाः शक्तयोयस्मात्कलनारूपायश्चनिष्क्रान्तोऽशेषयइत्यर्थः अथवअकारोकारमकारविन्द्वादिकलायोगाभ्रवद्य कलश
न्द्रवाच्योपिवस्तुतोनिष्कलानाहतत्पुंनिपरमार्थतोनिष्कलः यद्वृत्यतिसगुणः सकलोतोयोनिर्गुणोनिष्कलःशिवः इत्यलेमंत्ररद
स्यप्रकटनेन संप्रदायस्तपरिच्छेदोदितिकिंविड्म्बीलिते स्तनइतिभगवनाश्रीकेठेनेश्वरेणसदाशिवेनोपपारम्पर्येणस्वस्वरूपःप
रमस्वरागुरुद्वारेवोपलब्धः प्रणवः चतुष्कलः स्वच्छन्दभैरवायनमः इतिचप्रयोगः पूर्वपदस्यच माहात्म्यंप्रकटयति अस्योद्धारणमा
र्गेणयेउक्ताः सर्वयानकैः शुद्धस्फटिकसंकाशःपंचाशत्स्वरनामयं एतत्सर्वव्याप्तिनैवगतार्थम् अस्यानाहतात्मकस्वरूपस्फुरा
णामर्वेत्तानादिरूपाण्येर्गमाह सान्तेदीर्घस्वरैःषड्भिर्भिन्नजातिविभेदितं हृच्छिरश्शिखावर्मलोचनास्त्रंप्रकल्पयेत् सान्ते हवर्णेदीर्घस्व
राःषट् आं ईं ऊं ऐं औं अः एतेचविसर्गान्तेविंदुयुक्ताः इत्यर्थोऽर्पतयः नमःस्वाहास्वधादिवषण्मारणाः षडेतेक्रमेणहृदयादीनांमंत्राः प्रयो
गे इतिकर्तव्यतामाह ॥ ॐकारोदीपनस्तेषामंतेजातिंप्रकल्पयेत् नमःस्वाहातथावौषट् हुंवषट्फडितिक्रमात् तेन ॐ ह्रां हृदयायनमः इत्या
दिक्रमेणैषांप्रयोगः अस्यसांगस्याभ्यासेफलमाह एषभैरवराजस्तुसर्वकामार्थसाधकः अशेषभोगमोक्षदइत्यर्थः एवंचाभिदध
त्सकलमन्त्रारकपरमीकरणात्प्रस्तावस्यभाजनेजनेप्रतिष्ठागतुष्टानवमपिभवतीतिसूचयति अथस्वच्छन्दपटलेभविष्यति
अथवचक्रमयाः पूर्वोक्ताः एवेतितेषांसकलभट्टारकतदंगवत्पदवाच्यत्वाभावादिजातारूपवमेवासीतिनिष्कलभट्टारकतदं
गवत्तद्वर्णकमंत्रान्तरैर्निष्कलीकरणंकृतेशाक्तस्फारत्वादस्यनयस्य ॥ भगवत्मामंत्रमाह ॥ हंसमप्रकारमनादिरोवरसंयुतःपा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व.
प्र.
११
वि

लईकारसंयुक्तः षादिर्लान्तविभेदितः लादिश्चित्रसंभिन्नोदंसोविंदुसमायुतः षष्ठस्वरसमायोगेन फकारान्तविकल्पितः अघोरेश्वरीति वि
ख्यातामच्छन्दोत्संगगामिनी रकाररेफावनस्कोंयुकारस्योच्चारणात्वात् तेनदस्वरयुईश्र मश्र तेनदर्शमोसिलिताः एकवीनेश्वकाः
युक्तादिः दुकारस्यादिःवः शस्वरेणयुक्तः षोषान्तः रेफः ईकारेणयुक्तः रेषादिःशकारः लान्तेनवकारेणविभेदितःमिश्रितः स लस्यादिः
रेफः मिस्वरेणइकारेणमिश्रितः हंसश्च्यादिनावनतफकलस्वरूपंयोजयन्नकलनिष्कलेकस्मात्सारोषादेवीतिमध्यपति हंसः हकारः ।
अनचुविंदुसमायुतः षष्ठस्वरेणऊकारेणसमायोगेनाहूं एकोरणान्तोविशेषणाकल्पितः निम्नमेवकूरजातिद्युतोतएवाशेषभेददात्मा
नुग्रहैकप्रवणाः अतएवख्याख्यातस्वरूपाघोराख्यशक्तिचक्रस्वामिनीशेषेणाख्यातास्फुरत्तासारतयायोतमाना श्रीमतःस्वच्छन्दस्योत्संगगा
मिनीतिनाविद्युता उन्मनान्तकोर्धसंगप्रसरस्यानन्त्यकाशप्रवणाचेत्यर्थः अथवाकृतिमनोभगवतोंकगतांयादेव्याअंगवक्त्राणि यो
जयितुमाह भैरवांगसमायोगेनावक्त्रपंचकसंयुता भैरवशब्देनसमनंतरप्रतिपादितो मुख्योनिष्कलएवात्रविवक्षितः तेननिष्कलांगयि
व तदविभेदसारायाः देव्याः अंगानि वक्त्रपंचकसंयुतेतिसामान्येनैसामकलनिष्कलमंत्रैकरूपायाः देव्याः पूर्वोक्तबीजाकल्पनिसक
लनिष्कलमहासकवदविभक्तान्येववक्त्राणि ॥ अथश्री स्वच्छन्दभैरवरश्मिपुंजात्मनोभैरवाष्टकस्यमंत्रानाद हांकोपादियकारांतोरादिः
षष्ठकलान्वितः विंदुनादसमायोगात्कपालीशः प्रकीर्तितः हस्यअंतः तकारः अनचु तुपस्यादिःमूपकारस्यान्तः र रस्यादिःपू तेन च
म् र् प् इतिक्रमेणमिश्रीकृत्य षष्ठकलया ऊकारेणान्वितः विंदुनादाभ्यामर्धचन्द्रदेरपिलीकाराहिद्गुर्थचन्द्रादिपरिपाट्यास्मिन्नितिव
ह्यमाणवाख्यानुसारंश्रासमन्तान्मरन्तत्वेक्यापत्तिरूपायोगादयंकपालीशस्यमंत्रराणमेयदेवनेकात्मत्वात् एवमन्यत्र सांतोविंदुरयोग ११
ग्निः षष्ठयुक्तस्तुकीर्तितः शिखिवाहनसंज्ञस्तुज्ञातव्योसोवरानने सांतः ह् तस्माधोग्निः र् षष्ठ ऊकारः विंदुनादयुक् ॥ ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पतलनगापरः संहारः षष्ठसंयुक्तः षड्भेन समन्वितः कोपराजः समाख्यातः संहारः त षष्ठस्वरेणकारेण संयुक्तः तथा षष्ठो वर्णाणां क
च टतपयवर्गाणामन्ते न मकारेण नुस्वारेणात्मना युक्तः सूर्यादिन्द्रादिसंयुक्तोपि तथानेकपयामिते ओंदिः षष्ठस्वरोपेतास्त्रिपदेन
समायुतः वितुमलकसंभिन्नो विकरालो वरानने आदिः ऊर्ध्वपदेन शब्दज्ञानक्रियाख्याशिरोरेणामत्रविभून शहाभिहितेन गैकारे
णसमायुक्तः षष्ठेन चऊकारेणोपेतः औकारादुत्तरान नयायेनोर्ध्वरतायुक्तः सांतः शायेन संयुक्तः षष्ठस्वरयुतोप्ययः चतुर्दशस्वराक्रान्तो
विन्दुनादान्त भाषितः मन्मथः कथितो येषस्वरसिद्धनमत्तुतः येनेदं तज्जितं सर्वं जगत्स्थावरजंगमे सान्तः हशकारस्य तालव्यस्त्वायः
व षष्ठः ऊ चतुर्दशस्वरः औ एतद्वर्णसंचितान्मायं मन्त्रः विन्द्वादियुक्तः ह रशादिसमायुक्तः ऊकारायः सविंदुकः मेचनारेश्वरो येषभैरवः
संप्रकीर्तितः अकारस्यो आरणार्थत्वात् हूं र् रमादिनाग्रनत्तु नयकारेणयुक्तः सविंदुकः हसान्तर्विंदुसंयुक्तः पंचमेन विभेदितः सो
मेश्वरः समाख्यातो जन्मसृत्युविनाशनः हसयोः हकारसकारयोरन्तमध्ये ह् पंचमेन उकारेण विभेदितः उ आर्यमन्त्र रूपता माप्यादितः ।
ह्रादिर्यान्त समोपेतो हांतेनाधो नियोजितः भांतो वा दीर्घलकारान्तो रायोधो रुद्रयोजितः विंदुर्धेन्दुसमायुक्तो नादशक्तिसमन्वितः वियाण
जः समाख्यातो महापातकनाशनः ह्रादिः ह् यस्मात् नः र् हस्मान्नाद्भ भस्मान्नः म् वसादिः ल् लकारस्मान्नः व् रसादिभ तेवीजेन पश्यो
रूइऊ काराः पवमूकारान्नायष्ठो वर्गः शूहीननादादिख्यामिको विन्दुर्नवमरत्नपं नवात्मा महापातकनाशनः इति सर्ववत् एते च नवम
पटले वक्ष्यमाणत्वात् अस्मिन् हि साधकत्वादेवमभिधानादुक्तः एवं च भैरवाष्टकमेतद्धि परिवारः प्रकीर्तितः संसाधने ग्रहाय गृहीताकार
स्य परभैरवस्य रश्मिपुंजस्थानीयमेतद्भैरवाष्टकं द्वितीयपटले प्रदर्शयिष्यमाणध्यानस्वरूपं जगदपि ग्रासत्तृणं लोकपालानाम् भगव
त्क्रिरेपकपालीशाघपिष्टितानां तन्त्रास्येव लोके तरयामहस्यतां मंत्रान्वक्कुमारः लोकपालो लयोद्गूलयस्त्वनामशरणवादिकान् नम

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्थानावसानेऽस्मसास्थानस्येपरिकल्पयेत् स्वनाम्ना प्रणवाद्यैर्नामिति विग्रहः सास्त्राणि मन्त्रेऽस्त्राणि न पृथगावरणतयाकल्पयेत् अपि
स्वच्छ॰ तु ॐ इन्द्राय वज्रहस्ताय नमः इत्यादिक्रमेणाग्नि यम निरृति वरुण वायु कुबेर ईशान शक्तिदंडखड्गपाशध्वजगदात्रिशूलहस्तांबुजता र्थं
प्र॰ न्यप्रणवादिनमस्कारान्तानेकावरणतयाकल्पयेदिति निशिद्दयति भैरवाष्टकरूपेणाध्यातव्या इति वदन्प्रणवादिहलोकपालाष्टकमेव
१२ नत्वन्यैवं तद्दशकम् अस्मिन्नष्टपटले श्मशानाधिपमंत्राभाविनोपि नोडृताः तेषां परये कविषयत्वाड्हृत्यपरिकल्पयेदिति यावाऽस्त्रा
समनन्तरपटले भाविनेर्मासमस्त्राविधेः प्रकारस्तूपपत्तिपमाटलिकीं संगतिं दर्शयति भगवान्॥ अथानेसकलंनिमज्जत्सितांविन्
निमुन्मज्जयन्तोकृत्वा भैरवरूपिणीं तदखिलं रूपविनत्वात्मकं शक्तिचैतन्यमयं विलाख्य परमे स्वच्छन्दधाम्नि स्फुरत्त्वच्छक्ति प्रथितेन तदात्म
निखिले लोके अर्थांतेनुमः॥ गतानुगतिकप्रक्रमभेदव्याख्यानमापन्नत परः भेदरसोल्लासी स्वच्छन्दोद्योतं रचितवान्॥ ॐ इति श्रीमहामाहेश्व
रश्रीक्षेमराजविरचिते स्वच्छन्दोद्योते मंत्रोद्धारः प्रथमः पटलः ॐ नमः शिवाय ॐ विगलति भवदौर्गं यंमोदत् श्रीः अयतिहृत्कजं कवि
प्रसरति परमानन्दो यत्र तदीशार्धं जयति ॐ पश्चाद्देशक्रमेण ग्रामावसरं कालस्वरूपं काम्यवन्नित्यविधौ प्राधान्येनानुपयोगाहृदव
क्षबन्धाख्यानभिधाय येषां मंत्राणां साधकतमत्वेन च मंत्राः फलदा भवंति तमर्थं संगतत्वाशाम प्रतिपादनावकाशमर्चाजपहोमादि
विधिं प्रकाशयितुं द्वितीयपटलारंभः तत्र नित्यं पूर्वं नैमित्तिकमिति नित्यमेव तावद्विधिं प्रदर्शयितुं श्रीभैरव उवाच अथातः संप्रवक्ष्यामि
यथावदनुपूर्वशः अप्येति मंत्रप्रकाशानन्तरं स्नानन्यासावाहनादेः जपहोमादेश्चार्चनांगभूतत्वादंगिभूतमर्चनमेव प्रकर्षेण इति वे
तन्येन वक्ष्यामि यथावदिति गर्भीकृतत्वाद्यस्मिन्ननुपाल्यनुपूर्वशः इति स्नानशौचादिक्रमेणायतनादयमर्चनक्रियाणां क्रियावदनेकाव
यवक्रियारब्धमूर्तिरतः स्नानाद्यवयवक्रियाभिधानपुरस्सरं तन्त्यातिपादनेन वा हृतनष्टेः स्नानाधिकार इति शौचपुरस्सरमेव स्नानं दर्शयति
१२

शोचं कृत्वा ततः स्थानं कर्तव्यं तत्स्मृतं देवसत्तम । यद्विस्थानान्तरे पूर्वं गृहीत्वा स्वेन शोधितं यत्तास्यजलनीरं तत्स्थापयेद्देवतानने अस्वेत्योति
स्मृ लेकर्मणि निष्फलस्थानाधिकारात्मकलेन तेन केशपर्यकास्यायस्य मंत्रेणावोद्धरेत् । भागद्वयं ततो स्वेन कर्तव्यं तत्कृशोदरि ततर
निशोधिता यावद्यः भागार्धेन कटिं चोर्द्ध्वं जंघे पादौ तथैव च हालयेत यथान्यायं विरंतरितयोगतः भागार्धेन शतिपक भागस्य सम्य
स्थिताग्रार्धेन श्रीशर्वाङ्गुलकनीमासंहारकमेणाग्राद्यौ पादौ यत्तात्पजंघोरुकटिक्षालयेदिति यथान्यायं शास्त्रार्थः श्रीन्यासाह्निः मध्ये भवा
नाहस्तक्षालनेन अनंतरितो योयः क्षालनसंबन्धः ततः पादौ यत्तात्स्य हस्तौ क्षालयेत ततो जंघे ततो हस्तौ ततस्तु नततो हस्तौ ततः कटिं ततो
पिहस्तौ इतिमध्ये चिरेव हस्तक्षालनं इति निरंतरितयोगतः शास्त्रार्थः ऊरू च श्रीमत्स्वच्छंदज्ञानिति पादौ जंघे करौ चैव तु स्वस्त्राभिः लिख्यभिः क्रमात्
विरंतरितयोगेन सप्तभिः शोधयेत्तत इति पुनः पश्चात्सप्तभिर्हस्तौ क्षालयेदिमर्थः न तु तिसृभि हस्ताविति ख्यातेषपंड्यात्मात्रकोन्स
जभावात् यत्तु तिसृभिर्मृद्यामिर्द्वाग्रेरतरितागतो योगइतिकेनचित्पठिताया व्याख्याते तदन्यत्ताससमवितनाइपेसम । अवशिष्टं तु भागा
र्धं गृहीत्वा स्वाभिमन्त्रितम् । सप्तवारान्त्वपारोहेश्वर्कदीमंत्रकारयेत् अवशिष्टमिति एकस्माद्भागात् अर्कदीममिति कराभ्यां गृहीत्वा स्व
यं स्पृष्टेन दर्शनेनापायासृष्टेयातेनैव शिरः प्रभृति पादान्तमाशुद्धस्नानमाचरेत् शुद्धतन्त्वं स्पृष्टस्यात्मैतत्तत आशुंदेति लिमा ऊश्री
पौष्कमध्यानतउपस्तुत्य यथाक्रमम् सन्ध्यायावन्तं कथं पौष्ट्वात्वहृष्टेन कर्मणा उपस्पर्शनमाचमनेन तच्चवग्रन्तसस्त्वदेहशुद्ध्यर्थं प्र
णवेन हिरण्यपानं द्विः ह्रतिचमार्जने वज्रादिद्वारस्पर्शनेन वेति यथाक्रमं शास्त्रार्थः शाखद्धेनेव राशिसिद्धेन मलस्नानं भवेद्देवविधिपर्व
नेयचत्समेद भागार्धं यत्स्थितं एवं ततो भागत्रयं क्रमं वं सहस्त्रपूर्वं वदक्षिणे वोत्तरेक्रमात् मलं चितदेहास्तु शुद्धिः भागार्धमिति एक
स्य भागस्य समस्तस्यापगुरुत्वाद्वितीयः भागः सकलः सुदपेत्वयावन्तर्धम् पूर्वभागे ततो स्वेन सप्तवारांस्तु मंत्रयेत दक्षिणस्थं तथा च ।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वछ
ग्र
१२

कैरभिमंत्र्य वामानेन ऽन्तरं चाभिमंत्र्यैवं देवेनांगुष्ठेन च पूर्वभागं गृहीत्वा नद्यादितटे विनिक्षिपेत् उत्तरेण तु भागेन जलं चैवाभिमंत्रयेत् वाङ्
मात्रप्रमाणेन भैरवेशमनुस्मरन् आत्मानं शोधयित्वा तु दत्तभागेन संवृते स्नापादाजोपचारेण सुगन्धामलकादिभिः पूर्वैव भैरवस्मरके हा
यथादर्शनेन सकलो निष्कलो वा एवमेव श्रीर्गं यथोचितं यद्वाङ्मात्रप्रमाणेनेति स्नाभिमंत्र्य शिवतीर्थे ऽस्नमात्रे शकलस्य पोक्तत्वाः ततो पिवा
रेणेति गृहस्थानां सति सति संभवे सुगन्धामलकाभ्यंगस्नानं विहितमेवन तु नैष्ठिकवनिषिद्धमित्यर्थः प्राणायामाभिषेकौ तु कर्तव्यौ
भैरवेणैव प्राणायामान्तर्जले ऽंभकहुर्गावस्थानं अभिषेकं तन्मज्जनादवन्तं कलशामुद्रया शिरसि जलपातः उत्तीर्य दकमध्यात्तु तट
स्थः परिवर्तयेत् उपस्पर्शनकृतन्यासो मूलमंत्रमनुस्मरन् तीर्थं संगृह्य देवेशि आत्मनो ऽग्रे निधापयेत् न्यासकरणं संक्षेपेण मंत्रैकाद
शिकया तीर्थं संगृह्येति अंकुशमुद्रया आकृष्य नत्वा संवन्दयेत्स्वक्यां मार्जनादिरनुक्रमात् अघमर्षः प्रकर्तव्य उपस्थाने दिवाकरे जपं
कृत्वा निवेदयेद्देवप्रणम्य च वरानने मंत्राणां तर्पणं कृत्वा देवानामृषिभिः सह सर्वेषां भूतसंघानां ततस्तीर्थं तु संहरेत् मूलमंत्रमनुस्मरन् ॥
मूर्ध्नाल्हादशांतविश्रांतिपरतया मूलमंत्रपाणामर्षाल्लवन्धावंदनमिदं परमेश्वरमन्त्रक्रमेण पूर्वं तद्वैदिकेमैवस्तनस्य पनिहन्तप्राग्
निवासनैः कार्यं इतरैस्तु विधिस्नानानन्तरमेव देवमंत्रैः आलीकृयान्नवाऽऽर्यपार्ष्ठेवीमेव नियोगतः एवं भस्मस्नानेपि हि संध्यावन्दने योग्
वामकरविप्रुषाद्दक्षकरशाखाभिर्स्वेण पाक्षिपः वस्त्रांगमं वैस्तत्रउपरि इतिमार्जनं आदिशब्दान्मन्त्रसंहितान्जलदक्षकरवारिणा शिर
सि क्षेपः तस्यैव तदनुक्रमात् ऋतक्रमस्य अघमर्षादनन्तरं मार्जनादि तत उपस्थानमिति ऊर्ध्वाञ्जलावमर्षोदक्षिणपाणिस्थं जलं सिन स्पे
प्रणवेन जलं संदीपितं दत्त्वा नासापुटेनैवान्तरनुप्रविष्टं वाङ्गनकायमलक्षालनार्थं सह पंवामनासापुटाद्दहिर्निस्सृतं ध्यात्वा यथ क्षिपे
त् नदीतटे उपस्थानमितिपरमेश्वरशक्त्यात्मसूर्यं सम्मुखं मंत्रसंहितया अंजलिक्षेपः ततो यथाशक्ति जपं कृत्वा तस्याय भगवतेशरके १३

13

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

णनिवेशशरीरादिप्रक्षीभावोन्मानपरस्वरूपानुप्रवेशरूपप्रणामं सकलमंत्राणां जलेनतर्पणं कृत्वा देवम्भो नमः इत्यादिक्रमेण देवर्षि
भूतसंतर्पणं कृत्वा मूलमंत्रमनुस्मरन् संहारमुद्रया शिवतीर्थं संहृत्य स्वात्मन्यनुप्रविष्टं ध्यायेत् एवं जलस्नानमुक्त्वा भस्मस्नानं नैष्ठिक
स्यावश्यकं गृहस्थस्य स्वकामचाराद्यनुसारं भस्मस्नानमतः परं उच्यते इति शेषः तेनाग्नौ योक्तविधिसाधिते अस्त्राभिमंत्रिते भस्म कृत्वा क हृद
यावधि आपादाच्छिरोंतं वा संहारक्रमेण भस्म कृत्वेति समुद्धृत्य मलस्नानं प्रकल्प्य भाविनेनात्मरात्मना प्रसन्नेन चित्तेन परिहृत्य ततो
वासः सन्ध्यां प्रागिव वन्दयेत् जलेनैव विधिस्नानं ततः ईशानं ईश्वेशमनुस्मरन् भैरवं व्यापिमात्मनो विभावयन् शिरोवक्त्रं कवचं गुह्यपा रु
दान्तं च विभागशः भैरवेणांगयुक्तेन समुद्धृत्य यथाक्रमं सांगेन मूलेन भस्म अभिमन्त्र्य उद्धृत्य तत्स्पर्शं सर्वादिपादान्तमुद्धूलयेत् ततो
पि अभिषेकं प्रकुर्वीत परं तत्त्वमनुस्मरन् निष्कलवीर्यमाविशन् सन्ध्यायावत्सन्तं कर्णाय यथापूर्वं वदनान्ते यथापूर्वमिति जलेनेव अत्र म
र्धणादिकार्यमित्यर्थः अभिषेको मूलमंत्रेण कलशमुद्रया भस्म उद्धृष्टेः शिरसि तेषः एवं भस्मस्नानं गृहस्थेनापि कामतः कार्यं तत्रान्त
रनिर्दिष्टनीत्या विधिं उक्तमात्रमेव वा गृहस्थेन कार्यम् एवं स्नानं विधाय सर्वा विधिं कर्तुमुपक्रमते ॥ ततो याग गृहं गत्वा द्वारे पादौ च क्षा
लयेत् शिखां वद्ध्वा शिखां सव्ये तथा उपस्पृश्य विधानतः उपस्पृ(श्या)चम्य विधानतः पकारार्थमित्ततया शिखां शिखामंत्रेण नाशिखामप्यशक्ति
वद्धा अवश्यं वा हृत्पूजाविधिं कृतत्त्वमात्मानिजन(?)यित्वा संस्नेपणमंत्रे कारं शिकास्मरणेन सकलीकृतदेहः पुष्पमादाय स्वयमे दि आ
त्रे र्घो नमः कृत्वा द्वारसम्मोक्षयन्ततः शिवो भस्मा अनुमंत्रेण विन्नप्रोक्षादनं भवेत् शिवं भसेति वदन्ता मान्या र्घपात्रमादो वा हृत्पूजा र्घं कुर्वी
तेति स्वचपति ततः द्वारशाखा र्धं नादेवं गणेशं च क्षिपेत्तथा संस्नपनगन्धपुष्पा धूपादिभिरनुक्रमात् अर्चयाद्यापद्वारे शाखे द्वेदिमात्रे प्यो ३
नमः शनिकस्तस्मै दिक्षु प्रायतनेषा यागगृहेवासे वाक्षो निषभा मे उत्तरहष भविष्णु लक्ष्यानावाह्य पीवारनिष्ठार्धं भैरवा दक्षिणाद्दे

स॰ष॰
पृ॰
१५

15

मोते गणेशं तथाशक्तमनुस्त्रारिणो वागीशीं श्रियं च शरणा वाक्तिमः शाक्तान्तेन मैत्रेण पूजयेदिति क्रमः ततो द्वारस्य चोत्तरे । नन्दिगंगे समभ्यर्च्य मस्या
कालं च दक्षिणे कालिन्दीं चैव संपूज्य यथानुक्रमयोगतः कालिन्दीं यमुनां दक्षिणस्रोतसः संहारशाखायां महाकालयमुने द्वारस्य दक्षिणपव
पूज्ये वामे तु नन्दिगंगे शाक्तस्याः स्मार्त्तवाक्यं स्मृत यस्य तु मे स्वपूहादौ द्वारवामाद्यमूर्तिवामकरेण पूजयेदिति गुरवः एषं च द्वारदेवताक्रम
श्रीत्रिशिरोभैरवस्रोतसि स्थितेके वलेन च द्वारवामदक्षिणयोर्दिशि महादेव्यादिवर्णिको पूज्यं तु क्षोवामस्रोतोभेदेषु नः स्वक्षिप्रयाने द्वारस्य द
क्षिणे नन्दिगंगे मध्यास्याः वामे तु महाकालयमुनाख्या गलास्या इति क्रमः सिद्धान्तेषु तद्द्वारस्य दक्षिणे नन्दिगंगे वामे तु महाकालयमुने या
पश्चमसिद्धान्तदिग्योलोकः सिद्धान्तक्रममाश्रित्य नन्दीरूलोकोऽनुभैरवस्रोतसि भगवद्रूपक्रमः श्राद्धयित्वैव तव च यथाभ्रमितव्यम् अतो
ये सिद्धान्तदर्शनस्थान्ना भगवद्रूपं पूर्वपश्चिमद्वारापेक्षया विपर्यासमयुक्तिने विपर्यस्तापवं ततः भैरवास्तं समभ्यार्घ्येणु तं संपूज्य समाविनः
समाधिमन्त्रितं कृत्वा ज्वलदग्निशिखाकृतं नाराचास्त्रप्रयोगेण प्रविशेद्गृहमध्यतः अग्नौ देहरुल्कवीशुष्टप्रेरणात् गृहमध्यन्तं शनिशक्ति
पवित्रितिशेषः निवारितेन सर्वविघ्नजालमनन्तक भावयेदिति शेषः ततोऽस्त्राम्बुसं च दशादिक्षु विनिक्षिपेत् विघ्नानां प्रवेशाव
काशानाशाय अथ मध्येऽशुभ ब्रह्माणं गन्धैः पुष्पैरनुक्रमात् दक्षिणपार्श्वेतो मूर्तौ यस्य वामनुमाश्रितः अपविश्य सनेवं ढूासध्य
स्तं वेपुरःथिते ब्रह्माणं वास्तुधिष्ठानारम् दक्षिणायामिति दक्षिणस्रोतोऽनुष्ठानपद्धतौ सममेव भैरवं काचवक्त्रसमभुवनस्यानुर
ध्यात् मंत्रोद्धारप्रारंभे तु अनुष्ठानस्यार्पद्धतेः शंभुर्बोदेवस्त्रोवेणुमुक्ते प्रणवासनेवर्णितस्त्रात्विके सम्यग्भैरवाभेदाभिमानेस्थितः करमा
समाह्य गत्वा दिग्योकरौ कृत्वा ग्रहितापविशेषयेत् कवचेनावगुंठैतो लावपेदस्तेनत परां शक्तिं तु संक्षोभ्य गन्धेनजलिकादिना ग
न्धोत्तिमोपरिशोपपेक्रियाशक्तिं प्रापयेत् परां द्वादशान्तस्थशिववन्द्वन्द्विकारूपां शक्तिं संक्षोभ्यानंगायेन बीजमास्य सेरां मुखीकृत्वा

कुर्यान्नु भैरवास्त्र मन्तिदीप्तं निष्कुला स्त्रमेव ज्वलदित्या दिध्यानं नाराचा स्त्रप्रयोगस्तर्जनी मध्यमा ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ग्रस्तेन च रागान्तरसेन स्रावयेदाङ्कुरयेत् पश्चात्तयाप्युपनारहार्थं कवच मेत्रेणावगुण्ठ्य । ततोऽनन्तं प्रकल्पयेत् करशुद्धिं तं न्न म नन्यास
ग्वितपवकार्यः नेनापवान्नदेहं ग्रमग्रं ग्रथिग्रान्तवत्तिविद्यापदेशाधावस्थिनानाग्निनप्रेतान्तमनन्तासने प्राग्निर्णीतनत्वेप्रणवेन कल्पयेत्
मूर्तिं न्य स्यात्त्र्वक्राणि स्वच्छन्दं परिकल्पयेत् मूर्तिं व्रलकवाटकलावक्त्रन्यासादिप्राग्वेव निर्णीतं अतो यत्र यथा यानि तत्र प्रथमपटलनि न ३
र्णीतयानिरनुसर्तव्या स्वच्छन्दमिति सकलं अनन्तरे ग्रंगुष्ठादिकनिष्ठान्तविन्यसेदंगपंचकं उभयोरपि करयोः पञ्चमुद्रा आविष्टयोर
स्येनरवेष्टितिगुरवः ततः भैरवानपि संकल्प्य पंचतत्त्वमनुस्मरेत् भैरवा कपालीशादीन शैवाममतर्जनीद्दक्षिणतर्जन्यन्तं पर्यन्तं वा निष्क
लनाथमांगं सदेवीकमर्घ्यां स्फारितांगुष्ठयोरनुस्मरेत् विधानुगामित्वेनानुसन्दध्यात् ययापि करयोः पिंडाव यवनाड्यां विपिंडन्यासे
नेव न्यासः संघयतेन याऽपि सर्वे कर्मप्रहाणि प्रयमं ... कल्पयोः भगवत्क्रियाशक्तिमयत्वप्रत्यभिज्ञानाय तत्पदं देहन्यासान्तर्वं सर्वागमे
शुन्यासत्रयमानत्र यपत्रपवशिवहस्तत्वन्याहेगवाविशिष्टविधिविषयः एवं करन्यासमनुकादेहन्यासेऽरनिकर्तव्यतामाह प्राणायाम
त्रयं कार्यं देहसंशुद्धिकारणं इह चैतन्यविशेष पूर्विकादेहदाहोप्लावनाप्यायनादिमयी शुद्धिमायापायभैरवात्मतापत्तिः कार्या चैतन्यस्य
वशात्तां विना प्राणोपरिणतेति नीमाप्रणावेनैव विशोधनं कार्यं न वा शुद्धेन तेन न कर्तुं शक्यामिति प्रथमं तत्त्वशुद्धिं देहस्य शुद्धस्य पुर्यष्टक
रूपस्य संशुद्धिकारणं तत्प्रदर्शयन्नेतन्याविशेषवक्रमाह प्रशुद्धः समरुद्ध्यः शुद्धेनापूरयेत्ततं कुंभकेरेचकं कृत्वा प्रणाले निधाय
येत् प्रशुद्धाशनिवाह्येः प्रसरद्धेवाकवांवस्य प्राणोत्पत्तिहासितविकल्पनप्राजीवस्य पाशत्वेन स्थितः रेच्यइति स्वरसवाहप्रशमनेन भोग
द्वादशान्ते निवेश्यः शुद्धेनेति द्वादशान्तविश्रान्तिलब्धशाक्तबलेन ग्रामसमवान्त स्वरसवाहनिरोधेन पूरयेत् तत्क्षाक्रस्पर्शेनाङ्कुरयेत्
प्राप्तये एवं केविन्कालं प्रवेशनिरोधे न वलं लाभायद्दयात्मलयीभावं पूर्णाकुंभवद्विचालितत्तयाप्याययेत् ततः कुंभकं प्रकर्ष

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वच्छ॰ ग्रं॰ १५

15

लक्षणाक्रमवत्वेन वस्तुमात्रादिक्रमकरणादुत्तरणादुन्मना ऊर्ध्वशिवे कृत्वा प्राणाग्रपरमात्मानं योजिते मे उन्मने विश्रामयेत् एवंच प्रणवे द्वादश
गर्भः प्राणायामः कार्यः अत्रचैव नादो योगविश्रान्तेयं वक्ये मनुसारतत्त्वध्यानाग्रसमाप्य अविकल्पविश्रान्त्या मनोहंकारबुद्धीः परत
त्त्वविलापविश्रान्त्येन एवं मल्लशरीरस्थापि शुद्धिर्भवतीति गुरवः किंतु परमात्मानमिमाह खद्योतकनिभं सूक्ष्मं करणैस्तु विवर्जितं कार्यं
णो वविहीनं च मायाप्रपञ्चस्तु गोचरं खद्योतकनिभं प्रकाशमात्रं तन्तसमस्तं समवेपाम कारणस्य योदशाभिविन्दिः कार्यभास्वत्तत्त्वम
त्वनादशक्तिमेन च सर्वमेतन्मायागोचरः कालनियमादिरेये तिष्ठन्यः सर्वं तिपातस्य एवं शुद्धात्मनां सोदितोपि शिवो कार्यं स्वरूपात्मेव
पथाभवन्तितत्त्वरूपेण शिवेभूत्वा शिवं यजेदिति न्यायात् स्वरूपवत्तः परास्वश परे भावेन संस्पृश्य अहमेव परो हंसः शिवः परमकारणमिति
दौ वसमानि परम भाव स्फुरणीतिस्थाविकल्पा अदृष्टभेन शृङ्खलासौ कार्या अतएव सृष्टिसंहारकारि परमेश स्वरूपसमावेशात् ततो शोर्ध्व
तनुः शिवे सत्त्वापाः शुद्धानस्थूला कथं संहारेणायभिनेनरुद्रबीजमुक्तेन च संहारः उ ईशानमकाररूपोपभिन्नः परमेनेन उकारः रुद्रबीजे ऊ
कारः बिंदुरर्धेन्दुमः एवमतत्र मूले देहे पार्थिवी धारणा कृत्वा तच्छोषणं वायव्याधारणास्तत्व ततो शोषः अहन्ताभिमानमतत्रभावः
तेनैव दहनं कार्यं मूर्धा योग्रियुतं च तेनैव दानीं निर्मीलन गतेन संहारेण ऊर्ध्वाधः अग्निना रेफेन उकारेण नरत्व एव ऊइति पिंडीकृत बीजा
त्वेरणं बीजाग्रे आप्याधारणया कालाग्निना पादाद्यार्भेनादहनेन इति अहन्ताभिमानपाशस्य शोषणं कार्यम् तथापि विस्फुसमा
पुक्रोवा उवर्णः सबिन्दुकः अमृतयन करोत्येव विसर्ग उकारः वा उवर्णः प अमृतयन स्वल्प वने स्वल्प स्फापिदेहाभिमानस्य संस्कार
शोषस्यवा पद्मा धारणयैवा निर्धरणं लावनेवा रुणाः स्फुतः विन्दुमस्तकसंभिन्नः वा हरणं वकारः सबिन्दुकः वा रुणधारणया ऊर्ध्वद्वाद
शान्तादधो मुखं वपद्ववेः स्रवीचन्द्राकारबिंदु प्रसरत्नित प्रकाशवातिशरीरेशोषप्लावकः स्फुतः संप्लावनेभाविशुद्धसर्गमिति विरचनेन।

॥ श्रीः ॥

मू

ॐ

१४

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

प्रभवतीत्यर्थः सर्वाणि चैतानि वीजानि परस्वस्वभावप्रभावप्रभाभूतानि विचिन्त्यानि अत्र चाविषये एवमात्मकत्वं मंत्रपुञ्जो देहस्य प्रदमभि
मानात्मकपाशत्रयवेदयते इति दिनेनतद्ध्यानप्रकर्षेण वशिवाहंता तत्तं भतेनतमानतादृङ् देहस्य नेप्रमत्तयाथात् अतएवानादिदेहा
हंकारस्यापसार्यत्वात्प्रदं शुद्धात्माधिष्ठितिप्रहणात दानपनाम्तत्स्वावनभैरवतापादनादि क्रियमाणं शुद्धमेव एवमशुद्धदेहस
हारशुद्धिमुक्ताशुद्धदेहस्यैव क्रमात् शक्तिन्यासस्ततो भवेत् ततोदेहदाहाद्यनन्तशैविश्वैवैचित्र्यं विभ्रमाः पारमेश्वर्याः मनोन्मनिका
याः शक्तेः भाविमे वमघशुद्धदेहनिर्माणाधिष्ठितिमत्तयात्मासो भवेत् तदत्र आनयेत्पद्यानीनेत्यावयेदमनेनत यदेतिमध्यमार्गोर्ध्वे
चकेशानीतमात्मानमूर्ध्वेरेचकेणैव आनयेत् शाक्तदेहस्य मध्ये हृदयं कल्पनया प्रापयेत् अमृतेन परभावसमावेशात्वदेभरसेप्ला
वयेत् भैरवाभेदपरामर्शामृतपूर्यादित्यर्थः यथामृतं आत्मीयपूर्वदेहाद्याविष्टेभूत् तथाभूतमेवनीतेतमानयेत् कीदृशं च मलत्र
यस्त्वेतत्स्यं कलाविद्यासमाश्रितम् रागेणरंजितात्मानं कालेन कलितं तथा नियत्यायमितंभूयः पुंभावेनोपबृंहितं प्रधानाशयसमाप
न्नंगुणत्रयसमन्वितं बुद्धितत्त्वसमासीनमहंकारसमावृतं मनसा बुद्धिकर्माद्यैस्तन्मात्रैः स्थूलभूतकैः पुंस्त्वमितिशेषः नयानानयन
त्वा पात्रं देवसंकोचाभासरूपेणामलेन प्रथमंस्तंगुणीभूतं चैतन्यं यस्य अत्र एवकिंचित्कर्तृत्वतात्त्वरूपाभ्यां कलाविद्याभ्यां समाश्रितं
एवमग्रत् अग्रे एषां च कलादीनां स्वरूपमनन्तरं स्वावसरे निर्णेष्यामः यदेतन्मायादिक्षित्यन्तं तत्त्वजातं प्रणवेनात्मसर्वं तच्छरीरोत्प
त्तिकारणं व्यस्तक्रमेण देवीशांत्रिंशदेकं च संख्यया शरीरोत्पत्तेः कारणं मायादिक्षित्यन्तं तत्त्वानि एकत्रिंशत् अप्रणवेन श्रीमत्स्वच्छन्दत
न्त्रस्वधामिकेन शुद्धदेहोत्पत्यर्थं न्यसेत् प्रणवन्यासाश्च एतानि प्रागदशानतः अत्र चाहश्रेय एवतन्माहि अत्राग्नितिरूपामायाभेदप्रागल्भ्यविमोहि
नी अस्यकलाद्यजाध्यानादिकं किंचित्कर्तृत्वं मीलिका विद्यातात्त्विकविवेकप्रदा रागोभक्ष्याभिषंगप्रदः कालत्रयदेशादिविषयक

या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वच्छ॰ प्र॰ १६

लनाश्चः नियतिः भगवदासपनाद्येति नियामिका । पुंभावः पुरुषः शिवपदे निग्रथ्यापशोद्दकः एवमन्यत । प्रधानत्वे कर्विंशतितमर्थ्यते । षड्त्रिंशतात्म
संवद्धज्ञानत्वाचेवरानने मायादिनियत्यन्ताकं चुकषट्कावद्धतो पुरुषस्तत्त्वतः पुंस्तत्त्वमन्तं कलकमुकं वत्सम्यगात्मस्पष्टत्वकर्यावद्धज्ञानत्वाच्च
स्वामात्माभेदाशयः एवमात्मनः यसोद्ध्वः स्थूलसूक्ष्मोऽगमपदात् प्रधानत्वावनियर्येतशरीरं वविनिर्मितं ज्ञातव्यमिति लिंगविपरिणाममा
विनिर्मितं कृत्रिमं ननु तानि कर्मिमयः पुरुष एव तत्त्वविंशतितत्त्वानि चेतस्परहितानि इष्टव्यानि वाराह्लिंवेयतत्ये वनिग्रथ्यानि पर्यतानि
पुरुषेव तत्त्वानिकथमेतानि रूपन्ते इत्याह पुरुषाधिष्ठितानि सचेतनानि सर्वाणि ज्ञातव्यानि सदैवारे अधिष्ठितता कार्यहलि नमस्कर
णाकुरणं ज्ञातव्यानि पुरुषत्वाद्रस्ततेन तद्यपरूपाणि वारव्यानि अद्वैतपिहतिग्रहाशेणावेधनात् वेधनादेवैतानि तेऽत्रलतपवहारिरेणानि
षड्त्रिंशतात्मने आत्मनोन्तरंगप्रधानस्य संवेद्यपरत्वमिति तेन सह ॥ पंचविंशकमेतस्य प्राकृतं समुदाहृतं प्रकृतिरेव प्राकृतं प्रकृतेः प्राधान्यं वर्ग
इत्यतंगुणादिदितिमत्यमेव ॥ ओं गुह्यदेहायनमः इतिमन्त्रगणगपत्व्य ... पदतन्मात्रान्तकं रणरूपसंस्थं परामृतप्लावितस्यात्मनोदेहस्य
मेव तामेव प्रतिकृत्य पतांसकल्पयेत् अमाह तत्तामूर्तिंम्येस्वे विमूलमन्त्रलत्तिलिं सकलं भैरवं स्पष्टहार्त्रिंशार्णमन्त्रौ दत्वे सुसानि कल्पयेत्
आत्म्यादिवरणावपि वक्त्राणि कल्पयेत्स्य आह्यं पूर्वेचू दक्षिणं उत्तरपश्चिमे चैव यथावत्वा विभागशः कलाभेदं यथा सर्वं शोधाधानप्र
कल्पयेत् नवतत्त्वे त्रितत्त्वे वा वियोगान्तो चन्दनेय वर्गान्तेन सांघिकामपूर्वाघोरप्रदीपितो षोडशान्तं दत्तात्मा तच्छन्दिका विघ्ननाशिका नव
के कल्पयेन्मूर्तेमूर्द्धि वक्त्रे च कंठके हृदये नाभिदेशे च गुह्यसक्थ्यौ प्रजानुतः पादान्ते चैव विन्यस्य ध्यानेगुणसंयुतं क्रियात्वेन तद्यथा वदे
वामेवमध्यतः विद्याराज्ञः पुरतोऽस्य षभैरवोऽमेशनायकः सर्वमेतन्न्यस्य मपरत्वपवयथानिर्णीतं सन्नवंतस्य होतुरत्वापि चानुसन्धेयं वि
षममतिरिक्तं चव्याक्रियते सुखानीति ॥

१६

त्वादीनि मूर्धादीनि देहे भं गर्भसहायमेवकमोक्षको भैरवन्यासान्ते सृष्टिक्रमस्य स्थितिनादिस्तु क्रमनादेन्तो न नैष्टिकाभिशयेणान्यथा व्याख्ये
यं यथावन्यविभागशातिकवाटवक्रमेणि व्योशाव्याधूर्नमिति सकलन्यासानि कलाये कतममधाने भाविशुन्यागर्भीकृतेन तायं पंचक
न्यासादिविशेषन शोधनीयं देहादायामेवकल्पयेत् यदुच्यते दीक्षाकाले तदेवाशि शोध्याधानं प्रकल्पयेदिति विद्यांगशतिशामोत्र ग्राह्य
देशः विद्यांगानीत्यर्थः त्रारिकामेरः कर्मन्यासः सपूर्वमन्त्रक्रमादिष्टो यः वर्गानीतः ह्य प्रतिग्रि रं षोडश सवाणा मन्त्रः प्रनवकमिति षोडशान्तः
श्रीमत्स्वच्छन्दे शकपालीशाय हृकोपेतं शस्य मूर्धान्मादिना निर्देशः स्वस्थानादि समनन्तरं भविष्यति क्रियेत्यादि पाठक्रमात् एक्रमस्य व
लीयस्त्वात् जेषान्तानेनयादेलोकियावामान्तश्योनुरश्नेति भाविशश्यैनेकार्थत्वात् प्राधान्याच्च स्वदात्रिशत्तानशक्तेः वामे क्रियाशक्त्यैसः ॥
परन्यासमाह निष्कलेनतु तथा वा सर्वांगमेव यथाक्रमं न्यसेदित्येव ग्राममन्त्रान्तादशान्ता हा हृयिवा प्रवर्तायेत्यर्थः एवमिति आवा
सप्रश्नगतिवसर्वेत्त्वादि गुणाकेरुपाणीति पूर्वमेवोक्तं तेनांगानां रूपार्पणं गानीति तत्रान्तरयोजनमसत् अंगन्यासावसरे तद्
घटू वल्पः कार्य इति गुरवः तत्र हृदि निलीनां गुह्यां सुष्टिः सैवो स्थितां गुह्याशिरसि शक्तितत्र जेनीकाशिखायां परस्परान्तरितांगुले
पाणिद्वयंकवचे मध्यमातर्जन्यनामिकाभिः नेत्रत्रयस्पर्शः नेत्रे तर्जन्यंगुष्ठाभ्यां छोटिकादर्शनमस्त्रे आवाहनानन्तरं गंधपुष्पैस्तर्पण
धूपदीपैर्भक्ष्यभोज्यैः पूजयेद्देवदेवेशमनसैव प्रकल्पितैः एवंच आत्मानं भैरवं ध्यात्वा स्वरूपसमात्मनात्मासनन्यासं तावदितनिर त्वानन्तोहृद्याद्रु
पयति नाभौ कन्दं समारोप्य नालं द्वादशांगुलं हृदन्ते कलयेद्यावतु तत्पद्मं विचिन्तयेत् अष्टपत्रं महादीप्तं केसरान्वं सकर्णिकं माचरेत् पूर्यष्ट
कन्दे पद्मो नाभि मूलं समारोप्य परिकल्प्य मत्रान्यपीरनघुमावकन्दे नाभौ नाभिनाभिविवरे समारोप्य उत्तान्यन्तं नालं यावाशक्तिरूप कशरीरमपिभै
नाभिहृदयान्तरालस्य द्वादशांगुलनात्वाद्धादशांगुलमित्युक्तं प्रत्ययामिमाह कन्दशक्तिमयं पत्र नाले वैकुंठकान्तये भुवना निवता। रवीकर्तृमयं प्रक्रम
आरब्धः नत्रयाज्य
स्यभेर +

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वछं॰
प्र॰
१०

17

मेवरुद्राणांवरवर्णिनि मायात्मकोभवेद्रुद्रयिरुद्राधस्यवशिनः विद्यापद्मंमहादीमंकर्णिकावीजराजितं शुक्लाणिनदेवेषितव
विद्येश्वराः स्मृताः एवंधामामहापद्मं सर्वदेवमयं शुभं कल्पयेदित्यनुवर्ततेशक्तिरिक्षान्मापारमेश्वरी आधारभूतायस्यां विश्वमिद
माध्रियते साद्यामाकोशेतिवस्त्वमाणानागर्भीकृत्यपदिनत्वचतुष्पा पद्मोक्तंश्रीपूर्वे आधारोधारशक्तिस्तनाम्ध्यधस्मनरशुरेला
यदीसृगदेयानेचकर्मकेश्वेतिचतत्त्वपमिति तत्रश्रमतथामासृपणीवनेनोथामारयोतप्राणप्रसृतिदेवत्वं सूक्ष्मात्मकंवाशुध्यामीकन्द
मित्येवंधाक्लिकाशक्तिः शुक्लनेवूर्धपस्यनत्वारमित्यर्थः अथवा शुंगरनालरूपाशेषाध्वव्यक्तेः नवेति गमननन्मायादिकलानवांन
नालत्वाभिःकशपाणामिति नन्तनाथिधान्तूणा महादीतिमिति शुद्धाध्वत्वंशेषमनन्ततेजोमयधानात्सुकराणिवीजानि विद्येश्वराः
ग्रनन्तभेद्वारकायाश्रिवंशनाः एवंकन्दनालंयथिस्थलकर्णि(लि)कावीजरूपषडर्थमासनेमयिदं आसनन्यासेकममाह शक्तिन्यासो
भवेत्पूर्वंकन्दनतदनन्तरं श्रुत्नालविन्यासमनन्तंपरिकल्पयेत् तेजोमयंमहाशुभ्रंस्फुरत्किरणभास्वरं विद्याहलिवभितिमूला
मिव्वाशक्तिमावियतदेवरूपंकन्दमाक्रम्य ततूर्ध्वनत्यसरवरूपं नालात्मकमशेषमायान्तमध्वनमासूत्रनदूपरि
नन्तेविद्येशंतेजोमयंस्फुरणमंभेशाकल्पयेदित्यर्थः नालविन्यस्य यद्धक्रमनन्तंपरिकल्पयेदितितन्मध्येयधिष्ठानेसिंहासनेन
दुपविद्यपद्मेक्रमेणकल्पयितुमाह धर्मंज्ञानंचवैराग्यमैश्वर्यंचक्रमान्यसेत् एतत् सितरक्तपीतकृष्णाआग्नेयादीशादिष्वनतःपा
दकाः सिंहरूपाश्रित्वितेनत्राः भीमविक्रमाः पादकाशतिपतद्धासमनानुविद्धादिंसांसरवन्तिसंसारे शत्पशेषसंसारिणःअनतनाः पादाः पा
दकाः एतेसिंहरूपाशतिपराक्रममहिम्नाशेषविश्वाक्रमणादीश्वरशत्वपिधानेवदेतदेषांसदनेनत्सांख्येनयेजरुद्धहिदयमेशपता
पामितीश्वरशतापिधानादेतेविनेत्राः,घोरसंसारावानदेवताश्चभीममविक्रमाः एतेवमुमलक्षणा शिवशक्तिमयामेशास्त्यस्तथावीरव

न्दिते वस्तुतः परमेश्वरशक्तिमया एवतथात्वपरिज्ञाताः अपरपदसंवा
रिणः पदार्थतथाप्रत्यभिज्ञापन्ने नदा ॥

२

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मननत्राणधर्मकाः प्रत्यभिज्ञाताः शिवस्येच्छया मंत्ररूपतां प्रकटयन्तः शुद्धप्रसराणि संसारिणो भवन्ति भक्तिभाज इति परमार्थः नन्व
अत्र येषां मंत्ररूपता काचित् अशुद्धाध्वव्यवस्थितेः सिंहासने वयवान्तर्गणपाह् अधर्मज्ञानवैराग्यमनैश्वर्यं च प्राग्दिशः तत्र तान्नेतिवे
रूपेन पतेरि गात्रकाः सितवर्णकाः सिंहासनपट्टिकारूपाः पापश्रमसर्वे प्रत्याति मायामायाच्छादितत्वादधर्मादिमयाः अत एव धर्मा
दीन्प्रति स्वरूपालवरस्य धर्मादयपदां मायापदेशानानि गात्रकाणि अत्रैव सन्धानकीलकाश्चेव प्रतसीपुष्पसन्निभाः वेदाश्चगा
त्रेनेश्चेव ज्ञातव्याः क्रमशः प्रिये आग्नेयादिक्रमेण प्रतिकोणं पादकेन सह गात्रकद्वयस्य बन्धनार्थं कीलकद्वयमिति सगादयोवे
दाः कृतादयश्च युगाः ततश्चोग्रवासनाः पुम्नन्तः संसारबन्धनहेतवो विविधवर्णाः कर्शं रूपाः सन्धानकीलकास्तुक्ताः बन्धकत्वादेव
वकृसवर्णा ज्ञातव्याः पूर्वोक्तपादमेष्वपराशक्तिरूपतया यया ता बन्धका भवंति न त्वेते तु धर्माः कथमियतीं भूमिं प्राप्ताः उच्य
ते सर्वेषां धर्मादिधर्माणां मायाउपसन्निभः उच्यादयस्तु विभवस्यानेतच्छेयासनमूलभूमितउच्छिन्नाः न पुनः प्ररोहन्तीत्युक्त्यतिपराउ
क्तेनमेतानीदृक्रमो दर्शितः अत एव सत्वरजस्तमांसि मूलतनपवेक्ष्ये न सिंहासनोपरिगुणामयमयमेव मायामसूरकं पसितमा
ह अधश्छादनमूर्ध्वरक्तं शुक्लं विचिन्तयेत् मध्ये तमो विजानीयाद् गुणास्तेत्र व्यवस्थिताः ऊर्ध्वं शुद्धविद्यानिकटवर्तित्वात्सितं सत्व
रूपं अधस्तसमस्तानुगुणान्वाद्रक्तं रजो मध्ये मध्ये तमो नसप्रकर्षात्तमो मध्ये कृष्णं शयानिकः प्रपंचो मायायां समन्वितादित्व
सत् अशेषमायाकार्यस्य मायायां सत्त्वरूपतायां भुवनाधर्वर्णायिष्ठमाणाधियमाव्यवस्थितत्वात् शक्तिपातप विचेत्स सर्वमेतत् शिवश
१९ क्तिरूपमेव तन्मयेव भावनीयं यदुक्तमिति यत्तत्त्वेनसपक्ष्यस सर्वं शिवमयमिति अथासिंहासनमसूरकोपरि विद्यापद्मं सितमाह
सितपद्मं विजानीयात्केसराणि विचिंतयेत् सितरक्तपर्याणानि मूलमध्याग्रदेशतः कर्णिकां हेमसंकाशां बीजानि हरितानि च पर

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सद्य

प्र०

१८

18

रवर्णमेवमसितपद्मं भवति सितत्वेवाम्बुरुहविद्यामयत्वात् अस्य दलेषु देवतान्यासमाह वामोर्ध्वदले न्यस्येच्छां वह्निदलाश्रितां
रौद्रीं दक्षिणपत्रे न्यस्य कालीं नैरृतगोचरे कलविकरणीं देवीं विन्यसेद्वारुणे दले बलविकरणीं देवीं वायव्यदलमाश्रितां बलप्रमथिनीं
देवीं उत्तरे विनियोजयेत् सर्वभूतदमनीं च पेशान्यां विनियोजयेत् मध्ये मनोन्मनीं देवीं कर्णिकायां निवेशयेत् स्पष्टमेतत् एतच्च शाक्त
चापनिभे देवि ध्यानं च शक्तिमण्डले ततोपि मध्ये सूर्यसहस्राभाविततेजमनोन्मनी एता देव्यो भुवनाधनीयाः परेणाश्रेयणा शक्तिनवेश्व
नाः मध्ये तत्पदे परापरेणाद्वा नवियायामपरेण त्रयेणेति विभागः तत्रैव चासां नामानुसारि स्वरूपं द्रष्टव्यमः सर्वेषां गुरुक्रमशक्तित्रयम्
यमिति विद्यात्वेमानमेयमानुरूपेणानक्रियेच्छाख्यामिमतत्वं मण्डलत्रयं न्यसितुमाह सप्ताधर्मण्डलं पद्मे सोमं मध्येऽप्यकेसरे वह्निमण्डलं क
देविकर्णिकायां निवेशयेत् अत्र हि मेयरूपस्य सोमस्य वह्निस्वरूपात्मकमानस्य मध्यवर्तित्वं नहि मानं प्रकाशमिति विना मानं प्रका
शाङ्कुराणां विना वा मेयप्रकाशः कश्चित् अतो वै वह्नि विइमाश्यनीभावात्मेयमाभासते न्यामाभास्यमानेन च प्रमाणप्रकाशाङ्कुरीतमेव भ
वतीत्यलमधिकेन भविष्यति तत्र हि संहारपटले एतच्च मत्र्यापिष्ठात्रदेवतात्रयं तिरूपयति तदधिष्ठात्रविद्यात्मभावमत्रप्रकटयितुं
ब्रह्माविष्णुहरांश्चैव मण्डलेषु धिपाः स्मृताः परापरयोर्योग्यं पृथग्ध्यानमाह ब्रह्मा चतुर्मुखो रक्तस्त्वत्वोंकारविभूषितः कृष्णाजिनोत्तरीय
श्च राजीवासनसंस्थितः कमण्डलुधरो देवि दण्डहस्त लयैव च अक्षमालाधरो देवः पद्महस्तः सुलोचनः ध्यात्वा पद्मे शुभं त्वंस
स्मृन्त्व किल्बिषनाशनम् अतसीपुष्पसंकाशं शङ्खचक्रगदाधरं पीताम्बरधरं देवं वनमालाविभूषितम् स्फुरन्मु
कुटमाणिक्याकिङ्किणीजालमण्डितम् दिव्यकुण्डलपर्यन्तारगरुडासनसंस्थितम् ध्यात्वा विष्णुं महात्मानं केसर
रेषु निवेशयेत् ध्येयतया न प्रमानमेयपार्वतीनीभावात्मेयपात्मनि सोममण्डले ह्यि प्रधानेपि ॥

१५

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्थितिकारी विष्णुः स्थित्यात्मा निवृप्रमाणरूपे सूर्यमंडले स्फटिकनीलश्लाघिष्टाने त्रिभुज्यते पर्वतन्त् शांवक्रल्लेन्दु धवले स्थूलदसने वि-
लोचने दशवाहुविशालाद्वं नागयज्ञोपवीतिने सिंहचर्मपरीधाने शशांककृतभूषणे नीलकंठे ह्रस्वाद्वृढकरदंष्ट्रानावगावने निवेशयेत्
र्लिंकापोमहापातकनाशने तदुपरि महाप्रेतं प्रसोमश्मान्यहसन्नेसचेतने रक्तवर्णमहातेजस्के त्रयविभूषिते प्रकर्षेणान्तःस्फुटे
दन्नानिमज्जनप्रहृन्नाप्रधानोस्थितिमनुप्रविष्टः प्रकर्षेणावश्नेगनेसमस्तैर्विश्वं यस्येतिब्रुमप्रापेतनः रहसदाशिवः सवमहृदेतिप
देनप्रनाश्रितशिवरूपः परमशिवपदवमभगवानेकः चिद्रूपस्तदपरस्पवनीत्वनाश्रितादस्तदेकजीवितः स्वघतप्रेतरवप्रेतः सव
ग्रुपरपाथ्यात्मा स्फुटः सदाशिवः मध्यमयामस्पवनाश्रयः परयात्प्रनाश्रितश्रति तदनुसारेणासिंहासनेपंचप्रेतवपेज्यसवप्रेतःपरम
शिवःप्रहृन्नानुप्रवेशादेवप्रदृसन नादामर्शोरूपेमहाविकासमयपश्यतेनैवपरमशिवेननानात्मनासचेतनः पवमपितावन्मा
त्रेदन्नोन्मेषात्मकोपापिरूपनाहिष्वानुरंजकनाश्रयरक्तवर्णः वोधप्रधानात्महातेजस्कः वद्यातिव सूर्यकोटिसमप्रभमितिभोवनेपट
लेरक्षात्नानकिपाशमात्मनावेशघणीयस्तेपकार्योत्मविश्वंनयनानेत्रचितयेन ऊर्ध्वस्पाविशोषणाभूषितेराजमाने पद्योक्ते तिसो
देवेपदाचैनेनिममेवाप्नुयासते प्रमात्रकलतदात्तेयइति पवमिपमर्थन्ते प्रणावेनमभेत्त्सर्वमासनेभैरवस्पन् भैग्रासनापव
मतिमेत्रेणानन्तर्वमासने विद्वेरवामेदेनयामेसर्वोशीवमपामितिवत्यमाणानाच्छानिरूपंतन्त्वमातिरिक्तापस्यपंप्रणावान्तर्गर्भी
कारेणान्यसेत् प्रचव घामने विभजेन्नोलीकमपाःपद्मपुरुपेतश्रीरोरवकृत्वात् करहृपगुक्तलोहृत्पपद्मगुरुस्फाननीपा स्या-
पनीया गन्धैःपुष्पैःसमभ्यर्च्य प्रणावेनैव ततोमूर्तिप्रकल्पयेत् करस्वकृतमाकारोनुघारकिरणानिधं प्रकाशाह्लादमयीमिमर्थ
प्रपमूर्तोभेरवंदेवंसकलेपरिकल्पयेत् हातिशाह्लकथितेस्फारनृतिदिवाजुलं ह्लनोहृदपांतेमेरेश्वारंकृत्वातयत्तणांविप्र

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

दि

स्वच्छ॰ प्र॰ १५

19

मध्ये एवं मंत्रराजं षडर्णकं भैरवीकलं यस्मै सिहितिगुरवः प्रवचवदसमानात्समाकवाटकलावक्रमं गर्पदिसर्वमासूचित मावंप्रभाशुंग
ध्यायेन विलयदिमाशायेनस्फुरन्त्रिदिवाजले र स्त्वकं ग्रंथ वक्राणिकत्सयेदेवविस्तध्यानेन महेश्वरि मूर्धादिशरणे यावत्पणावा
दिनमानतः अष्टाविंशतिकलाभेदेशाधाधानंप्रकल्पयेत नवतत्वंचिंतनंवनवकंभैरवाभिधं वियोगेलाचनं चेव त्र्यक्षीकोच प्रकल्पयेत
शक्तिरूपं ततोमध्ये सद्वर्णवामगोचरे मध्यप्रदेशादेवेशि पततिविसर्गार्णं पुनरपि पठितं ततन्यासेन परमेश्वरस्ह्वाति तत्व
किमयानि भगवतितत्प्रकाशानन्दघनानि अतपवासनतासीनानि विशेषशिवमयमिति तं ध्यानमाह ततोरूपमनुस्मरेत विचिन्तन
यन्देवं जटामुकुटमण्डितं चन्द्रकोटिप्रतीकाशं चन्द्रार्धकृतशेखरं पंचवक्त्रं विशालाक्षं सर्पगोनासमण्डितं वृश्चिकैरग्निवर्णाभैः
हारेणातिविराजितं कपालमालाभरणं खट्वांगधारिणं पाशांकुशधरं देवं शरहस्तं त्रिशूलिनं वज्रदंडकृतोटोपं परश्वायुध पिनाकिनम् वरदाभयहस्तंच मुंडखट्वांगधारिणम् वीणाडमरुहस्तंच घंटाहस्तं +
हस्तकं मुद्गरेणविचित्रेण डमरुणातिविराजितं सिंहचर्मपरीधानं गजचर्मोत्तरीयकं अष्टादशभुजं देवं नीलकंठं सुतेजसं श्मशानस्थ
विष्कलधाविष्प्रवेशयितं भगवतास्वख्यातं यादीहगाकारउन्मनाशक्तिभूमोदर्शितः नदिभावनेन्द्रापीठदेवोविश्वाकस्मात्मय
त्वादेवचायमष्टादशभुजः दुर्गादेवालस्यात्वेपुस्ति सप्तति मुद्राख्यातोयाकृति षष्ठविभैरवव्याप्तिरत्वेंडितेवाप्ति तथाहि निरः
भिःपराद्विशक्तिभिः स्थूलसूक्ष्मपरभेदाभ्यायान्तेवायाधिष्ठितानोपंचानोनयनेयेनत्रिपंचनयने जटाभिर्बुधपरावस्थिताभिःवा
मेश्वर्यादिशक्तिभिः मुकुटेनवस्वात्मप्रस्फुरेणमण्डितं चन्द्रकोटिप्रतीकाशमितिप्रकाशानन्दघनम् पडंकं श्रीलक्ष्मीकौलार्णवे ग्रहे ले
तत्वान्तरेशानिभैरवोगीयते भुवि ततदंष्ट्राकरालत्वात्स्मात्सोमेविचिन्तयेदिति चन्द्रार्धकृतशेखरमिति विसर्गाय कुटुम्ब
गव्याप्तेनेकलासंवत्ये विद्रानन्दस्ताक्तानर्कियाख्यानि पंचपरस्वरूपाभिव्यंजकानि संसारयात्रारूपाणि वक्त्राणि यस्य सतो विशाला २

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स

पू

त्वमिति शूलं लेर्द्दर्पविहितेर्ष्ट्यहिनिमेषोन्मेषवर्जितं स्वयम्प्रकाशमानपरभैरवस्फारावस्थितं सर्वेषामादिनादरेगलविशाजिनमिमलेनवाहिकृतमं
पीयकामेणात्मपाशत्रयपोजनविधानन कोपपरसुकम् कपालमालाभरणमिति अशेषविश्वशरीरं विश्वकपालमालात्मनाव
यवस्थं चरूपमाभरणं न तावरणं यस्य चिदानन्दघनस्य भगवतस्तिस्रः शक्तयो ज्ञानक्रियाः कारणरूपाः एकैकस्याश्च शक्तेर्देवरूपा
त्रवत्वेन तथापि परापरभेदेन देवि अष्टादशभुजत्वम् तत्र खड्गेन ज्ञानशस्त्रात्मना पाशच्छेदने खेटकेन क्रियाशक्तिरूपेण भक्ता
नां संसारत्रासपरिहरणं पाशेन विश्वबन्धनेन स्वातन्त्र्यं अंकुशेन तदाकर्षणं शरपिनाकाभ्यां कारणग्रंथिमालाभेदने वरदाभयद
त्वेन भोगमोक्षप्रदत्वम् मुंडधारणेन शुचोत्यात्मकमायाखंडापहर्तृत्वं शूलाश्रितानन्तस्य विश्वस्याधिकरकस्थानीयस्य स्वविदि
निलयत्वम् खट्वांगधारणेन वीणाडमरुकंबाभिर्मन्त्रतारमध्यध्वनिवैचित्र्यस्य नादावमर्शनिभालनावहित्वशक्तित्वमिवात्तान
क्रियायोगि स्वातंत्र्यशक्तिदंडेन त्रिशूलेन पाशत्रयशातने वज्रेणार्धस्थितेच्छादिशक्तित्रयेण पाधस्थितेनाधःस्थितेषणीयादित्रयेण वा
शेषविश्वात्मकनिजशक्तिवेदंडेन नियतिशक्त्यात्मना विश्वनियमने परशुनाहलाकृतिनानादशाक्लान्तमना मुद्गरेण विंदुशक्तिरूपे
णाशेषभेदविदारणचूर्णीकरणमिति निरूप्यते सिंहोऽपि विश्वस्य सदाशिवशक्तिशिवात्मकपंचाननस्थित्याकारः न च चर्मवसित गजा
स्यचविततावितस्य मायात्मनः उक्तस्वरूपमिदं लिंमें यस्य चर्मचरितविलसितेस्तस्वरूपमेलयत्वात्मरीयाने योपाभेदात्मकस्व
स्वरूपोपरिवर्तमानं यस्य देवक्रीडाद्विशीलनीलकंठप्राणात्मात्मकमहाविषहरं स्वेनतंसंचिदानन्दघनं एवमादिचभैरवाकारस्ते
वेस्माभिर्विनिदर्शितं अस्य च भगवतो वक्त्रध्यानमाह ऊर्ध्ववक्त्रं महेशानि स्फाटिकाभं विचिन्तयेत् आपीतं पूर्ववक्त्रं तु नीलोत्पलद
लप्रभं दक्षिणं तु विजानीयाद्वामं चैव विचिन्तयेत् दाडिमीकुसुमप्रख्यं कुंकुमोदकसप्रभं चन्द्रार्बुदप्रतीकाशं पश्चिमं तु विचिन्तयेत्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वक्त्राणां दिग्रूपैर्वे विचित्रेण नमदवग्रहादिकृत्यैर्वे विधात् एवमीदृशं स्वच्छन्दभैरवं देवं सर्वकामफलप्रदं ध्यायेतस्य शुक्लाद्रमादिप्र
स॰ड्य सि[?]तिमानवः शुक्लाल्लापकविद्वः सिद्धातिभुक्तिमुक्तीलभते यथापूर्ववाचकस्य सकृदुच्चारात्सर्वकिल्बिषनाशिनम्मुक्तं तथा वाच्य
२ स्यापि ध्यानमात्रात्सर्वसिद्धिप्रदर्शिनम्मुक्तमिति मिमरा प्रभावनास्त्रोत्ये पवेत्यासमाह ततः परमवीजेन परं परमकारणं सुशान्तं निष्क
लं देवं सर्वव्यापिनिरंजनं आवाहयेत्स्वहृद्धामात्तं वेदविदाम्वरं परं निरतिशयं स्वहृद्धामेति शोभवपदसमावेशं शुचिन अक्कंदाति
शयादावाहयेद्द्वादशान्ताद्वतारयेत्स्वशक्त्यवष्टंभेन तत्स्वरूपमनुसन्दध्यात् तथा मन्त्रकाय साकारं वीतमर्थः कीदृशं हृत्कंठताल
20 भ्रूमध्यनादान्तां तं समाश्रितं निष्कलं कारणातीतं नादान्तः शक्त्यन्तः न्यासान्तः पर्यन्तोद्वादशान्तः तेन हृदादिद्वादशान्तं श्रुगयशामुव
न्तं निष्कलं स्वरूपादवतितं एवं आवाह्य परमेश्वरम् संस्थाप्यादिविधिवद्देवं मंगावहुं ततो न्यसेत् अंगानीलकरांकृत्वा ग्रंथोत्तलमध्यम्
आवाहनी विधिमिति आवाहनमुद्रया आवाहनं वहागुष्ठौ स्थितौ तौ मुष्टी तन्मुखौ स्थापनी भवेदिति मुद्रया स्थापनम् अथ पाद्यमावम
नेवार्थं स्वागतं तदनन्तरं सन्निधानं चदेवेशि कल्पयेदिति शेषः पाद्यार्घमुद्रकं पाद्यं सशोभनं अस्मदनुग्रहपरमागमनमस्मिति स्वा
गतं योनिमुद्रया सन्निधानमेवं कृत्वा निष्ठुरयानिरोधयेत् निष्ठुरासद्दशनया निरोधयेत् अवगुण्ठनयापयेत् सकलस्थगर्भगोमु
खीति निष्ठुरातन्निरोधनेरवका ततः गन्धैः पुष्पैस्तथा धूपैः धूपयित्वात मर्चयेत् सर्वमेतन्मानसं कुर्यात् अथ सन्निधानार्थं मुद्राः प्र
दर्शयेत्स्वस्वादिधात्रैकाल्यकर्मणि मुद्रे दृष्टे रातिदद्दानि परमभैरवचैतन्यं द्राविणं मुद्र्याति परमवेशेन मोदयन्ति मन्त्रानाशयंतियं
शानितिवानिहकर्मपरस्वरूपशक्ति विस्तरूपां मुद्रां वक्ष्यमाणमष्टादशविधां एतां मुद्रां महादेवि भैरवस्य प्रदर्शयेत् आवाहनेन निरोध
चनं धेन्वाविसर्जने इति वक्ष्यमाणत्रैकाल्यकर्माणि विधेति मनोजागुरुवक्त्रात्स्या वा गम्यवामं रसंभवा देहोद्भवांश्च विक्षेपे मुद्रेयं वि २१

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

विधास्ततेन्यासमन्त्राणि निर्दिष्टा विस्तरेणान्तर्यागं वक्तुमाह ततः स्नानादिकं कर्म कृत्वा चैव वरानने परिधाय सवस्त्राणि नेत्रपट्टोद्भवानि च
विचित्राण्युरुकर्पूरैः सुगन्धद्रव्यैर्विभूषयेत् विचित्रपरिधानभूषयेत्तु शक्तितः क्रमः घृष्टैर्नानाविधैः शुभैरर्घपाद्यधूपैस्ततः श्रीहं दत्वा महेशा
निपुनर्मुद्रां प्रदर्शयेत् आत्माभेदं देवं स्वच्छन्दं विघ्ननायकं विशेषार्घं प्रणम्येति स सूर्यं
मावेशेन तन्मयीभावमाश्रित ततो ह्यावरणं बाह्ये विनिवेश्य वरानने परमेश्वरशक्तिरूपं तदभेदेन त्वत्समपि वक्त्रांगादि पुनलदि
स्तुयैव ततः भासितत्वात्स्वभाऽवजवस्य यागावावरणतया स्थितं विनिवेशयम् एवं वाभिदस्पदेवं शितयति यदिहं स्वशास्त्रग्राह्यकाभिमतं
शिवरूपमपि शिवेन तथा भासितत्वात्स्वयागिव तस्यतेन तत्वात्मस्वरूपयक्कं कदाचित् आवरणत्वासेविभागमाह येशाम्भोः
र्वतो यामष्ट्रां तत्त्वराज्यावसानके विन्यसेत्मं च वक्त्राणि पंच वक्त्राश्रुतानित वाङ्भिर्दशभिश्चैव शस्त्रांकमुत्कटैः सह ध्यातव्यानि स्वरू
पाणि वराभयकराणि तु एकैकस्याः शक्तेः पंचशक्तिरूपत्वात्पंचवक्त्ररूपत्वमेकैकस्य च शाकस्फुरात्मकस्वरूपतोऽभेदेनाभासित
त्वात्स्वयागाच्छां पूजन मुक्त संस्फाटिकाभत्वादिस्वैवांकेरूपत्वेषां तानि स्वरूपाणि वराभयकरत्वखट्वांगखेटकपाशांकुशशूलपिनाक
प्रेरत्वं द्वैक्रोपलक्षणपरं मंत्राणां परापरापरापररूपत्वात्पश्यादीनां वपश्यंकं चैवविधानमहासामान्यरूपध्यानतत्वादशरूपत्वेतित
ह्यानतास्वदशवाहुत्वे वक्त्रावरणानुषक्त्रान्तर्गमाह अघोरशरलोवाचश्च वक्त्रहृदि त्वतमसेन हृच्छिरश्शिखावर्मशलं च पविभा
गशः अघोरशरलोवायदि त्वयथा संख्ये हृच्छिरः शिखावर्माणि अस्त्र च वक्त्रहिङ्कुमितिविभागः सकलांगमय च पृष्ठागावरणतयाष्
ट्वौनि तत्निषक्त्वागंत्निनेत्रां सर्वत्रनावेघकरूपाणां निकलैकरूपत्वात् पर्बांरूपमाह हृदयं रक्तवर्णाभं शिरोगौरं च तद्यथमम् तरि
हलयसंकाशां शिखां देवीं विचित्रं यथेत् आश्मन्तकवचं विद्याकायपिशं वा सूक्ष्ममेवव नेत्ररूपध्याननिर्देशं वक्त्रमाह ओतीरूपलोका

शेनेत्रमध्यवर्त्तिस्थिते विन्यसेदित्येव मध्ये शक्तिकर्णिकायां वक्ष्यतीति द्वितीयेनेत्यत्र कर्णिकायामिति एतेन पंचवक्त्राः स्मर्तव्याः सर्वे दशबाहुत्वभू
स्वछ० षिताः नानाभरणसंयुक्ता नानास्रग्गन्धलेपनैः नानावस्त्रपरीधाना मुकुटैः कुण्डलैः शुभैः रत्नमाल्यवनहारहारकेयूरभूषिताः एतेन
२१ द्विरष्टवर्षकाकाराः सुरूपाः स्मितयौवनाः भैरवाद्याः स्मर्तव्याः पीठगाः पीठमर्दकाः भैरवाद्याश्चेति गन्तव्याः पीठस्थविद्यामन्त्रमण्डल
गुरुरूपस्थवन्दर्विधयः ईशाः स्वामिनः स्वात्मसात्कारणेन मर्दकाश्चैतत्पीठं तत्र मन्त्राद्यादिव्याप्ति परमेतद्व्याचक्षते तेनैतस्मिन्नन्यथा
गदेवतान्यासस्य मध्ये एवकल्पयत्तत्र तद्व्याख्यापदं व ग्रन्थ यामार्थवर्णयाख्याता ऋग्वेदीयशाखिरुक्तमा भैरवं स्पृजायिन्नाननस्योत्संयोग
तोऽयमेतत् तस्यध्यानमाह यादृशं भैरवं रूपं भैरव्यालादृशेयदि तथाव ईषत्करालवदनं गम्भीरविपुलस्वनं प्रसन्नास्यं सदा ध्याये
द्भैरवीं विस्मितेक्षणाम् करालत्वं भैरवानुकारतः पाशभृतणाङ्गभीरविपुलस्वनत्वं विमर्षप्रधान्यात्मसन्नास्यत्वं परभैरवानुरूपत्वात्
तु ग्रहप्रवणत्वादेतद्भैरवमुखानुप्रवेशादेव विस्मितेक्षणात्वे ततः द्वितीयावरणे देवि विन्यसेद्भैरवाष्टकम् द्वितीयशब्देनाङ्गं
वक्त्राणि पश्चमेवावरणं समष्ट्यामिकत्वात् भगवद्द्वारं भक्तत्वात् निर्दिशयति कथं न्यसेदित्याह कपालीशोऽत्र पूर्वस्यामाग्नेय्यां
शिखिवाहने दक्षिणे क्रोधराजेन्द्रविकरालेनैरते मन्मथं पश्चिमे भागे मेघनादं च वायवे ईशे विन्यसेत्सोमराजं तथोत्त
रे विधानेन तथेशान्यां विन्यसेत्तत्सम्भावितः श्रुत्याप्यपि पंचवक्त्राः स्त्रिनेत्राश्च दशबाहवः शेखराः कपालमालाभरणाः स्फुरत्त्वात्
काम्बुजिताः एषां दिक्स्थेण ध्यानमाह पूर्वे पीतः स्मृतो देवि विरूक्षमाग्नेयगोचरे दक्षिणे नीलमेघाभनैरृत्ये ज्वलनप्रभं जपामेवापरादि
ग्मार्गे धूम्रं वायव्यगोचरे चन्द्रबिम्बप्रभं सौम्यैशाने स्फटिकप्रभम् ग्रन्थ तृतीयं चैव लोकेशानामाशास्वेव परिकल्पयेत
नामानि तेषां वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः इन्द्राग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुसमीरणाः ॥

(21)

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सोमराजः कुबेरश्चेशानः परमेश्वरः साक्षादितिविदन्नष्टावरणानष्टधार्च्यस्वामिनिनिरूपयति तृतीयेश्मभिधानास्त्र तेच भैरवाष्टकरूपे
णाध्यानयोस्त्ववशाने परभैरवशक्तिपुंजात्मकभैरवाष्टकप्रसरस्वरूपत्वात्सर्वेषां तस्मिन्सिद्धक्रमभैरवाष्टकरूपेणैवविंशमाः एवमेतदस्त्रा
णपि भैरवास्त्रवामिसाराणि पापरेखापराणि नामतउद्दिशति वज्रंशक्तिस्तथादण्डः खड्गः पाशस्तथैवच ध्वजोगदात्रिशूलंचलोक
पालग्रंथानिवै ध्यानमाह वज्रंचानेकवर्णाभं शक्तिं रक्तसमप्रभां दण्डंभिन्नांजनाभंच खड्गंनीलोत्पलप्रभं किंशुकाभंतथापाशं
ध्वजंधूम्रंविचिंतयेत् गदांतुविक्रमाभांवैशूलंविद्युत्समप्रभं एतानिवैदिशावरक्ष्यानिध्येयानि अथ सप्तमावरणं सर्वं सन्ध्यानमंत्र
नायके कर्तव्यमित्युपदिशन्नेकवाक्यमिमाकांक्षया ब्रह्माणिलोकपालाश्चभैरवाष्टकमेवच पंचब्रह्मात्मकांगानि एतान्यावरणानि
न क्रमेणोच्चारयेत्सर्वं यावत्तुर्यमेषां अत्रैणमादित्तीयपटलोक्तः प्रकारोऽनुसन्धेयः इदंचात्रसूत्रासनत्वं उल्लेख्यवितमर्धजाल
ममलंविन्दुतिमात्रिमनामुन्मनान्तस्वरूपमूर्तिमभितः श्रिताधियायायतनाम् तद्योगादिचतुष्कमुल्लुतिमहान्तत्वात्मिकान्तर्मयीमाद्य
शेषमिहार्पयेतमनसाविश्वपरात्परः अनन्तरं मूलमन्त्रेणाकर्तव्यंनाडीसन्धानमेवच अत्रापि आत्मनोनिष्कलोच्चारक्रमेणाडीमे
निवेशयेत् कलशस्थस्यवामेनरेचयेत्पूरयेततः मंडलस्थस्यसव्येनपुनर्वामेनरेचयेदितिचतुर्थपटलनिरूपपिष्ठमाणास्मिमाले
कलनायसमुच्चारयेत्तद्वामेननिर्गमंभैरवदक्षिणेनविशेत् ततः क्रमेणावकोणभैरवलोकपालान्तमेवमेवचक्रवीतेति मूलमंत्रे
णानाडीसन्धानमेवरूपसंहारप्रसरक्रमाभ्यांसर्वदेवताचक्रंभगवत्परभैरवमयमेवजायते येनतत्तीयचतुर्थपटलग्रस्थमितय
नामरूपमंत्रसन्धाननाडीसन्धानेऽप्यन्यथावायथावयावदनेतेनआनन्दापचप्रवागतावेदनान्तंत्रुक्तिरितिहिवाक्यविदांनिश्चयः अथ
परान्तंयावदाभाव्यनैवेद्यानिनिवेदयेत् परान्तंयावदाभाव्येतिअनेनपरमीकरणंकृत्वानैवेद्यानिनिवेदयेदित्यादिशति वक्ष्यति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व० छं द्वितीयेपटलेमंत्रसन्धानमेतद्धेमकापरमीकरणोक्षणं ग्रथारयेद्वतोदेवंदृढसदीर्घस्तुनान्विते तावद्धारयेन्मंत्रं यावन्निर्वाणगोचर
मित्यादियावत् सर्वेष्वावरणेष्वेवदेवितद्व्यापकंन्यसेत् तेनतेपिपूजिताः सर्वेसर्वकामफलप्रदाः रवमेवमीदृशेणेस्थानेपुष्पांजलिं पंरविम्र
२२ स्यानुसन्धेय मध्यच पश्चात्येयावदाभासयत्विंशत्तत्वमयत्वेनध्यात्वानैवेद्यानिनिवेदयेत्तद्वत्त्वार्पणात्स्वाभगवत्यर्पयेत् निवेदयेच्छि
वमयानिजानीयात् इति मानसानिनैवेद्यान्युद्दिश्यानि तापिकावटकांश्चैवशष्कुलीमोदकांस्तथा खंडलड्डुशरावाणिस्वास्तिकानिविवि
धानिच शाल्योदनंसुहृत्सूपमार्द्रं सर्पिसपकल्पयेत् कोशल्यामेद्रकाश्यपन्तस्याक्षोदशिरांसिव ऊनाकोष्ठिहृत्कांश्चैवलवाणान्यपिकल्प
येत् ध्रुवंदेशान्यनेकानिकंदूनिमधुराणिच रसालांचरपित्तीरमासवंविविधंतथा मत्स्यमांसान्यनेकानिलेह्यपेयानियानिच धूपगर्भ
पूरयेच्छंभोर्विघ्नशाठ्यविवर्जितः यत्किंचिन्मानसाद्यादिसर्वंतत्तद्गुरोर्वानुसंधानपूर्वम् विश्वाभेदाद्भैरवेकान्ततस्मिन्सर्वंयान्ति
लीनेविदध्यात् इतिनैवेद्यरहस्य विघ्नशाठ्यविवर्जितइतिवाह्ययागेयोगे नहिमानसेयागेकृपणत्वंभवतिकस्यचित् एवंकृत्वाभगव
द्रूपस्यस्वात्मनःपरमानन्दनिर्भरत्वमनुसंदध्यात् पश्चादर्घः प्रदातव्यःसर्वयासद्गुणान्वया सर्वयाभ्यानन्ददेहत्वादेवस्तुभ्यंयेनजातस्ता
रघ्नैभैरवत्वपन्नोन्मीलकेप्यस्मिन्भैरवनयेमराशाहुंजलवाचिनमपिस्यात्तदा तेजातिग्रहग्रस्ताःमद्यमांसंतथामत्स्यान्यानिच
वशानने स्वावारांश्चानेराश्वारांहीहिलिनानजगुरुस्मर्येद्दितिभावसमर्पणोहिविनःपशवएव एवंकृत्वा मुद्राप्रदर्शयेत्स्वत्रिपाश्चैका
त्म्यकर्मणि त्रैकाल्यकर्मणीसत्त्ववादःव्याहृतेनैवेतनशाक प्रणिपातेननतःकृत्वाजपंपश्चात्समाचरेत् वासनामात्रशेषस्यापिदेहादे
श्चिदात्मनिपरमेश्वरे समावेशनं प्रणिपातःस्वयमप्याख्नलंविष्यभैरवीभावेकृतेनकःकुत्रप्रणिपतेत् जपंश्चभूयोभूयःपरभैरवस्वरूपवि
मर्शःकथमित्याह गुरुमालांतसंगृह्यगन्धैःपुष्पैःसमर्चितां वांनिरुद्धःस्वविज्ञातमात्राजीवासनसंस्थितः मूलमंत्रंसमुच्चार्यनादलीनोवि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वरूपमारभेत समर्थितामिति ॐ ग्रहमालायै नमः इतिप्रयोगेन राजीवामनसंस्थितः इत्यनेन वक्ष्यमाणादिमकरणात् पि इष्टं लक्ष्ये अत
एव पश्यंमादिरूपात्वात् निरूढसंवित्रामर्शमयीकृतायेन अत एव शोभनं प्रविचारितविचित्रं यस्ता इत्यागमम्नायस्य मूलमंत्रमितिसकलं निष्कलं
वामम्परिगिति अत्तरादरसन्तानमितिक्रमेणोच्चार्य पूर्ववारयित्वा नादश्नितानार्सि उच्चारयिताकश्चिदिति वक्ष्यमाणनिर्णयादिनस्फुरन्तात्मने
मेलनं तन्मयीभूते विशेषेणातदनुप्रवेशात्मना चिन्तयेत् कथं प्रशान्तानीन्द्रियाणिमुन्मीलयत्ऊर्ध्वमीलितानि क्रमात्संविदंमंत्रदेवतांसम्यगा
स्येकेनतविन्तयित्वा विन्तयन्नेवजपमारभेत भूयोभूयोमंत्रविमर्शेन उक्तंच भूयोभूयः परेभावे भावनाभाव्यतेहिया जपः सोत्रस्वयंनादो
मंत्रात्माजप्यईदृशइति श्रीविज्ञानभैरवे अत्रच अत्तरादरसन्तानं तनुं तेनविलम्बिते जपः प्राणसमः कार्यः अत्तरादत्तरसन्तानः अस्य
णांयत्र तेनवीजात्तराणां ह्रस्वदीर्घादिमात्राः मात्रामंत्राणामत्तराणिविश्लिष्यात्ममंत्रदेवतासगुम्फितानिविमर्शेन यथोक्तमंत्रमणि
वदालं मध्यप्रभावत्मंत्रदेवताम् जपध्यानादिकं कुर्यादनन्तरं स्पन्दकुरुचिदिति नहुतमिति अस्तक्रमविधिपरिहृतेनसमर्थः नविलम्बितमि
ति मध्यममेवमनुसन्धिभूमिमितियावत् प्राणसमइतिमध्यवाहिनाप्राणेनोल्लालितांशप्रवेशात्मनासमोमध्यवाहीप्राणोयथानं मां
परामर्शोसहनइत्यर्थः तेनमालामंत्राणामाकावेशाशिकावात्मक्रमेणाक्रमात्क्रमसमपिकंनियोजयेत्तावदृश्यमेघावन्ममलमा
लामंत्रपरामर्शोप्राणशक्तिरन्तःइमते तथामातिरिक्तलाग्रासात्मकसंवित्तनामाद्यनंभवति चतुष्कलप्राणवादीनितत्त्विडसा
णिपंचप्रणवापिकारवक्ष्यमाणन्यायमनुसन्धानेनैवमध्यमप्राणसाम्येनोच्चारयंजपेत् उक्तंच नवंशिवपरनावेवशक्तौमंत्रंनियोजयेदिति
एवमितिकर्तव्यतायुक्तफलमेवंविन्दत्यपयति विनश्योमकिंकांक्षिभिः हृदयाद्द्वादशान्तंप्राणवाहः दिनंतत्रतिष्ठतीतिनिर्गमंमाणान्न
माप्रविश्यमंत्राभंमूर्धप्राणान्तेविश्रान्तिपरोजपेदितियावत् संहारः सततवितेयः समस्ताशेषसंहारैन् अतएव शिवधामफलप्रदः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

साधकाभिप्रायेणात् ॥ योग्निषोमोपदानादिः प्रवरेव निवर्तते शार्वरीसालविज्ञेयादिरङ्गं यावदागतः स्फुष्टिरेषा समाख्याता सर्वसिद्धिफलोद
स्वछ या ॥ योग्निद्वादशान्तेनादिरिति तच्छेषीभूतो मन्त्रः निवर्तते इति द्वादशान्तावस्थितितल्लोत्मव वशादापानक्रमेणान्तर्विशेत् स्फुष्टिरित्याख्या
२२ पकरत्वात्सर्वेषामुत्तमा हि सिद्धिफलानामुदयो यस्याः तेनैव साधकेन निर्गममेव प्राणरूपत्वात् मुक्तिप्रसूदं परिहाराय मन्त्रे ईल्लमाश्रित्य तत उन्मि
षदापानशक्त्याश्रयेणाद्वयान्तिपर्यन्तं जपः कार्यः उभयार्थिना तत्रुभयप्याप्तीत्यर्थान्मन्तव्यं शर्वेवाम्भैरवमुद्रायुश्च ह तत्र संहाररूपत्वात्
23 स्फुष्टिकारित्वात् मुक्तिभुक्तिप्रदमेकमेव पूर्णवीर्यं मा साधकाशयाभेदानुरूप्यं विभज्योपदिष्टम् एवं च कुर्वेता आत्मनो भैरवं रूपं सदा भाव
वरानने तस्य विघ्नाः प्रणश्यन्ति जपश्च सफलो भवेत् सर्वदशासु परभैरवचैतन्यरूपमात्मानं भावयतो विमृशतो विशेषेण ज्वलिमुक्ते
मुक्ति सिद्धिकामी इति विघ्नाः पाशाः प्रतिबन्धकाः प्रणश्यन्ति तत एव जपो मुक्तिर्भ्यां सफलो भवेदेषां यथाभिप्रायं जप्यानि विवदये देवि भैरवाय
वरानने पूरकेण प्रयोगेण हृदि स्थिताय भैरवाय हृद्वादशान्तात्प्रवेशरूपिणा पूरकप्रयोगेण मुमुक्षुः सत्फलाभिसन्धिसमन्वितेनाभगवत्
जपमेवं समर्पयेत् गृह्णाणेति निवेदयेत् कीदृशं विश्वं वर्धितयावितं त्रिसिद्धिसिद्धिदं देवि विश्वउल्लासप्रवेशो भैरवात्मकेष्वप्रदेशुतिष्ठतीति
यः तथा वाग्गुनः प्राणात्मकेन चितयेनावितं गुह्यं उत्तममधमायममेदा चित्रूपायासिद्धिः साधकेभ्यः तथा सिद्धिक्षेत्रेति यो जप इत्याख्येयं
किं च सरहस्यमुदाहृतं योजनिकायां पंचप्रणवादिकोविचवक्ष्यमाणानीमा मन्तुत्तद्बुद्धस्य प्राणमूर्ध्वद्वादशान्तमाहृते प्रापितं ऊर्ध्वाश्चाहृते
हृदयान्तर्धापितं सरहस्यं केश्रिदेव विकसितमध्यमार्गैर्लभ्यमित्यर्थः सिद्धिविशिष्टेनास्य साधकं प्रति विशेषवक्तुमाह शान्तिके मानसो
जप्यउपांशुः पौष्टिके स्मृतः सशब्दस्त्वाभिचारे सौषागुरुदत्तेरणामुखः पतद्गावष्टे आत्मा[illegible]
॥ सिद्धिविनाहितलक्षणाउमुक्तोमुक्तिरूपा तामुक्तवक्ष्यमाणगुणात् ददातीयः त्रिसिद्धिरिति ॥ २ ५ ३ ॥ ॥

नस्थानेयत्नमुपांशुविज्ञानते ये स्थानविनियुंदेविमशब्दस्य उदात्तःस्तनः मानसोमध्यमापांशुचित्तपांशुसशब्दोनसस्वसस्थलशप्तायां
वैखर्यां यथस्यास्यभोगहेन्ततस्मयथाघुक्रंमध्यमोभोगमोत्ताख्यउपांशुस्सिद्दिदायकः दाविकोभूतविषजित्स्वशब्दस्याभिवारिकः इती
वेवदत्यघ्रन्तीपराबागस्यामुक्तोजीवन्मुक्तोवजपः कार्यः इतिस्पष्टयति श्रुंकंच जीवन्मुक्तोपरोजपोमुक्तोमुदिनभेदकरइति जपोपयोगि
नीमक्षमालांनिदर्शयति शुद्धेनाष्टशतेनैवग्रथ्नसमालासमेरुका रुद्राक्षशंखपद्माक्षपुत्रजीवकमौक्तिकैः स्फाटिकीमणिरत्नौर्यौ
सौवर्णीविद्रुमीतथा पत्ताम्र दृशातमालादेवेशिगृहस्थानांप्रकीर्तिताः ऊर्ध्वाभिरुत्क्षेपनग्रथिकेनशतेन एवकारेणापिकसंख्या
युक्तासः समाविंशतिचत्वत्वेवाशतसंख्यायाश्रपिभावात यथाक्रमं सूत्रंप्रमाणापरोशक्तिमधभागोस्तनोमलीन ब्रह्मस्यानेशिवस्या
धानतत्वरूमिणीसमेरेत समाविंशतिभिःकर्याद्विगुणोर्वावतगुणोः समेत्वसंहतेरंकेशिवतत्वात्मकेमुखे ततेविलंचयेद्विद्वान्स्पृ
संहारकारणं शुद्धनवानामष्टादशानांवाषड्विंशतोवातत्वानांतत्वदीक्षायामिरस्वेनयादोगणितानोपरशक्तिःशिवात्मकस्थल
सूत्मपरभेदत्रैविध्यादेवेसर्वैकत्वमेवभवतीतिनत्वाभिरौक्ति नैष्ठिकानामार्द्दीरस्थानरतानांद्विवीपाणावरावरिति महा
शार्दिदसूत्रंसर्वकामफलप्रदं वीरस्थानेश्मशानादिमहाशेखेनराशिवीरातिक्रमाः पतत् गृहस्थेननकर्तव्यमहेगजनतेप
रं यतपदं तस्मात्स्फाटिकीमालाजपसाधकोत्तमैः साधकोत्तमैर्गृहस्थैः सादि साधयेद्दिविपाकामानयमात्मयमोत्तमान्
विविधामिद्धिरद्गतिविधाननायामिश्रान सुगुहोल्लदशविधात्तमालाउक्तेव उपसंहरति एवंहस्यगावत्सोयक्षोभौवोविभुः
सर्वोयाम्यनरेकूत्वापश्चाद्यजनमारमेत सर्वायाम्यनराभ्यांदेहशुद्धिहकंभेरववापादनाभ्यांवर्ततेयः यागः एकपवनत्वकरणा
योदेहश्रन्तश्चस्त्रोयामरर्पमैरवेकास्यवशाध्यतेनोपदेशमालादिनिसर्वोयाम्यनरामितैस्सेनयउपसंहतोयागश्चिद्देरवेशोद

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

विसर्पेणात्मानं कृत्वा सर्वागमश्रुतिविम्बकरूपं च वासयागमभिसन्धाय तेनापि च सर्वासामन्तरं कृत्वेत्यर्थः। पश्चादिति जपानन्तरं म

सव॰ हास्त्रमालयेव ह्रीं भूतादिविषयादिकं हयेन मनसामाशं सहोमः [illegible] चितेन ना इति श्रीविज्ञानभैरवोक्तनीत्या द्वादशान्तमनुस्मरणाद्

२५ वैविषमाभावयेणा रूपं हामे विधायान्तर्यागश्रुतिविम्बरूपयजनमार्गेण समस्तदानकर्मकारकरूपाणाञ्च स्वात्मपूर्णत्वरूपे परमाद्वैते तायाद

त्म्यरूपवाहनरूपजननाभ्यासपरिनिष्ठया सर्वत्र व्यवहारेषु सर्वकारककारणं चिदेकरूपत्वं कृत्वा भावितात्मने इति यद्वाह्ययागसन्तर्पणं तत्स्तावना।

यकर्तृकरणसंस्कारात्मकान्तर्यागानन्तरं कर्मादिसंस्कारायायकायादनादिसंस्कारार्थं सर्वपात्रविधिं तावदाह॥ तत्रार्घपात्रमादौ च

25 सौवर्णराजतं तथा शांखं शाम्बुकशौक्तं वा नारिकेरमयमेव वा पद्मपत्रपलाशोत्थं कृत्वा ता स्वमादिशेत्। अत्र जनेन देवशिरस्थि

पात्रे रुचं च लब्धेः [illegible] रूपेण समन्त्रं मुद्रारिणा पूरयेत्ततः। तत्र अन्तेन [illegible] पार्श्वरत्नाधार तत्रेयनन्तयागाद्वैरेवमाद्यं जाते सति अ

हाविति कुसुमादिसंस्कारार्थं सौवर्णादिमनुनानेयं यथासंभवे शाम्बुकः सामुद्रः प्राणिविशेषः पलाशपीठेतिपक्षरः अत्रालन्तेमेदशा

स्थापनयन्तं अपूरणमशेषविश्वमयीभावनं ततः तार्दयेदत्त मेवार्घ्यं लवणीकृत्य गुण्ठितं कृत्वा अत्रानुक्रमध्येन मन्त्रेणाप्यायनमम

तमुद्रयाकार्यं अनन्तरं यागान्तरे च विन्यसेत् इत्यनेन इति यागः मंत्रगणः अनेनैव वाचा पूजनमपि सत्वितं कथं पूर्वोक्तेन विधाने

न अन्तर्यागोक्तासनादि पूर्वं स्फुरेन्नेत्रो रूपसकलमंत्रेकादशिकानिष्कलनदङ्गन्यासमेवेत्यर्थः ततोऽपि प्रोक्तन्तेन समासतः या

गार्थं द्रव्यसंचतः पराहमवष्टंभेनावलोकयति शोधः प्रोक्षणमर्घ्येनेजोमयत्वापादनेन ततः शुध्यादिभिः शिरसि विंदुरेवं प्रजयित्वा॥ ततो

यजनमारभेत॥ अत्र भूमिकां रचयति शक्तिं न्यस्य ततश्चाद्यो ओमाकारोऽसखवन्नुत्वा सकलव्यापिकामस्तत्राशिवापायान सूत्वा गर्भ

ओंकारदीपितां देवीं नमस्कारावसानिकाम्॥ शिवश्चापायाः [illegible] यमात्मा [illegible] मोन्मेषरूपा विन्यसनीयाशेषासनादिभित्तिभूतां विन्या २५

=
भेनवाह्यमित्यर्थः
आत्ममंत्रार्घपात्र
मंडलभैरवकुसु
मादिद्रव्याणांक
र्तृकरणपादाना
धिकर +

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यमूर्तिस्तेन ओं माकारो ग्रन्थपाथितान् स्वरूपस्फुरत्तया मन्त्राश्च लोग्रभोक्तृनाशेषविश्वतया सकलव्यापिकां सर्वैश्वर्यस्वभावां मूलां ओं आधार
मासनपद्मं तथा पञ्चशिवं प्राणान्तर्व्याप्तिनवात्मवेगां देवीं विश्वकीडादिप्रदर्शिनीं पारमेश्वरीं शक्तिमाधाररूपां परिकल्पनीयस्याशेषस्य
स्वरूपेणेन शिवमय व्याप्यमन्त्र सन्धानमन्तर्यस्य मारणान्त्रान्तिकेन ओंकारेण परभैरवस्वरूपेणोन्मीलिता ओं आधारशक्तये नमः इति प्रयोगेण म
स्यान्तरं विधिमाह मेतन्मर्थः पञ्चशक्तिन्यासः पूर्ववायव्यायागादावपि स्मर्तव्यः । अथ ॥ अनन्तं चैव धर्माख्यं ज्ञानं तथैव च वैराग्यं च ततो ऐ
श्वर्यं मायाग्रपादिक्रमेण तु अधर्ममेव च तथाज्ञानमवैराग्यमनैश्वर्यं संस्थानकीलकां चैव अथ च्छादनमूर्ध्वगं पद्मसकेसरं दिव्यकर्णिकं
शुक्लवर्णं च मण्डलत्रितयं देवाग्राकोऽस्यापि शिवान्तकं मूर्तित्रयं संकल्पानाद्याननवतत्त्वं चित्तवकं भैरवाष्टकविग्रहं लोचनेत्रितकां
तथा शक्तित्रयं पदं देवमंगाष्टकं समन्वितं विन्यस्य भावयेद्द्वि सततं विधिपूर्वकं ॥ विधिपूर्वकमिति पूर्वोक्तध्यानादियुक्तमित्यर्थः
पदिहानुक्तं तत्पूर्वोक्तानुसन्धेयं यच्च पूर्वोक्तं तदिहानुसन्धेयं अधिकभेदेनान्तर्वहिर्यागयोः पर्यायेण प्रकृतिविकृतिरूपत्वात्
वैचित्र्यं सर्वं निर्णीतं ॥ निर्वर्त्य न्यथान्यायं प्रहृष्टेनान्तरात्मना स्वागतं चार्घ्यपाद्यं च सन्निधानं तथैव च रोधं निष्ठुरयाकुर्यान्मन्त्रमे
वमनुस्मरन् एतानिर्विमलाकारो योगन्यपपदस्वगादिभिः मुद्राप्रदर्शयेत्पश्चात्त्रिधा वैकात्म्यकर्मणि ततश्चावरणां चापि विनिवेश्य
वरानने ईशपूर्वयाम्यसौम्यवरुणान्ते प्रकल्पयेत् वक्राणि पञ्च वक्रे देवि स्वध्यानगुणसंयुतं आग्नेय्यामीशानं तस्य सामीरेन्द्रदिशो
रपि उत्तरान्ते निवेश्य पञ्च अङ्गानां पञ्चकं तथा नेत्रं तु कर्णिकायां वै पूर्वस्यां दिशि संस्थितं ॥ एतदपि पूर्वमेव व्याख्यातं प्रहृष्टेनान्तरा
त्मनेति भैरवाशेषमयेनेत्यर्थः अत्र पूर्वं श्रीमदघोरेश्वरीन्यासः स्मर्तव्यः सामीरेन्द्रदिशोरपि उत्तरान्तमित्यत्रैन्द्रदिशि उत्तरान्तं च
नैर्ऋत्यमस्त्रं कल्पयेदिति योज्यं यथोक्तं पूर्वं अग्नीशरक्षोवायव्यवर्तदिक्कुमारादि सर्वव्यापकं विधिमाह ॥ पश्चात्तेनैव सर्वेषामर्थ
कौ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ह्रीं

पापंसमाहितः दयादिविशेषैः समाहितं तं स्फुरयति मंत्रसंस्कारशुद्धात्मानं कुर्यात्साधकः सदा नवार्णेऽष्टस्तोत्रापि मंत्राणां परिकल्प
सव येत् परिपाट्यानुदानं येन मंत्राणां लेखयेत् किंचित् मंत्राणां संकोचयत्ताहे शिष्टान्यानि कुर्यात् नाम्ना मंत्रेणाप्यसर्वं यथेष्टदित्यर्थः तदेवं
२५ कृते सति साधकः परसिद्धिपात्रं भवतीत्यर्थः एवं च समुद्रामंत्रसंयुक्तान्युगपत्परिकल्पयेत् ध्यानपूजादौ समुद्राभिश्च मंत्रैश्च संयु
क्तान्येवाग्रे परिकल्पयेत् येषां विशिष्टमुद्रानोक्ता तेषां कपालं चैव खड्गं मत्स्यं कूर्मं प्रदर्शयेदिति भावितं विधिं स्मरेत् पूजासु विमलार्कं
पैः सुसंक्रकं असंभवहितं तत्किं कुर्यादित्यत आह अथवाप्येवं भूपं वनितं तावेत्यभावे तु सर्वेषामेव मंत्राणां विधिरेष प्रकीर्तितः वित्
25 शाध्यवर्जं निःसृजयेत् सर्वथा वित्ताभावे तत्र कुशमूलादिनापि वामनसैव वा विसृजयेदित्यर्थः एवमसंभवहितविषमाम
र्थपायपूजादिसपापायपूजाप्रसंगेऽङ्का संक्रतमत्रवभाति भैरवाष्टकलोकेशानामानां संपरिकल्पयेत् अथ वा सश्मशानविन्या
सं गणवादिनमोऽन्तगं पूर्वादीशानपर्यन्तं कल्पयेत्तविधानतः ग्रामर्दकं च पूर्वं वै श्मशानाधिपतिं विदुः श्मशानैः सकवन्यैश्च
शूलोद्धहस्तभीषणैः विविधैः प्रजुलन्तीभिः शिवारावैः सभीषणैः अग्निकं दक्षिणभागे कालाख्यं पश्चिमे तथा एकपादं तथा सौ
म्ये ह्याग्रेय्यां विरूपाख्यकं नैऋत्यामग्निजिह्वं वायव्यां तु करालिनं पैशाचं भीमवक्त्रं तु श्मशानेशाः प्रकीर्तिताः॥ एते च श्रीकामसूत्रे
जपिनीकश्मीरकोटीकरवीरदेवीकोट्टियानादिरूपपञ्चवाशिनः सामान्यादेतदाधारपीठादिपूजाप्रसिद्धैव अत्र श्मशानैः
सकवन्यैरित्यादि सर्वश्मशानसाधारणं रूपं भूततलवर्णोत्रैतास्तूतीयाः एताश्च नर्थवेनास्त्रस्मासाचैराः सर्वे विविधैः लक्ष्या गन्धे
पुष्पधूपदीपैः सर्वेषां तत्प्रदापयेत् श्मशानानीह यागे नोक्तानि माभूदृष्टशोषरति एवमुद्रामादाहोमस्यादिभिस्तर्पणं ततः पूजा २८
पतानि यतिविषयाण्येव अत्र च पंचलोकपालार्चनं वराणां एषु कार्यं तथावचंचावरणाष्टमभवति अत्र च प्राणिधानं ततः स्नान

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सार्मंत्रेस्वभाविनः रेचकेणाप्ययोगेणनिवेद्यविधिपूर्वकं हूंकारनमस्कारांहृत्वावैवततोव्रजेत् अग्निकोणसमीपेतत्रार्धंहस्तःस्वभा
विनः मन्त्रमितिमूलमंत्रसहितेरेचकेणविधिपूर्वकमितिहाटकशान्तांशोहृतहिश्रालितदर्वेर्हूर्पूर्वं नामाश्रेणजमंमंत्रसंपुटमगा
वेज्ञपेशूद्राणांतिप्रयोगेणार्पयेत् भक्तिवेवशोत्मिषत्रामधमयोधनिः स्वखवायापरमयोयोऽहूंकारः ओंउसेफाराणार ओंउत
लस्तोणपतेप्रोतयेस्वाहा कवचेनावगुंठेतदसदर्भेणवेलितेन उहूम्प्रीतयेन्स्वादस्वमंत्रेणभामिनि सुवर्णेनकर्तव्य
समीकरणमिवच सेवनेओंहुनेवेवनव्याप्तेसेवकारयेत् लस्तोपेतेप्रतिष्ठाशास्त्रादिनिरूपितरूपंपरदृगवलोकनानन्तरंप्रोत स्व
णोक्षणयमवगुंठनं रक्षार्थमितिसर्वशास्त्रमन्त्रयं प्रोक्षणविशेषास्तत्राउनेतेनैवसंगृहीते एतेवप्रोक्षणादयःशोधनान्ता
स्त्रयोदशओंरनिष्पन्नवसरेरनिष्पन्नेपिवानरक्रियाशास्त्रपरमेश्वररूपसंपन्नयेभावनयाकर्तव्याः उल्लिखितावेनेत उद्धरणमस्व
रूपस्दयासने संमार्जनेरजोनिवारणं प्रन्तरे एजनेगत्यच्छायैः ओंक्रियाशक्त्यात्मनेओंशयनमः इतिप्रयोगेण अथ्याद्ववागीश्व
र्यवतारयोग्यताकर्तुमस्त्रेणाभिमन्त्रणवज्रीकरणदृढीकरणानिवकुमार असिनावाभिमन्त्रणम् वज्रीकरणमस्त्रेण तदेव
वावष्टे गत्वार्घ्यायगास्तयः षाण्मासोमस्मृत्वीवेकावज्रमेतत्वकीर्तिते त्र्ययइतिलिंगत्वमयात उल्लेखनव्यापारेणेतत्कार्यं यद्दा
एर्वापरायतदर्भेत्रयमध्येदक्षिणानुगायतंदश्कोउमेकंगृहीत्वावज्रसंस्थानेनओंउस्पदाच्छेजनयेत् किंच असिनेवाग्निओंउत
दर्भैः पूर्वाग्रसंस्तैः सर्वाग्राभ्यन्तरेखायशृहहस्तेवर्धमीयुग निर्विघ्नमुरसंपादयेतम अथवागीश्वरामहत्तुरकेस्यासनेनिरूपयति स्वामिने:
ओंउस्पदक्षिणभागेकुशकगामयमासनं दर्भेणाविष्टरंकुशस्थानेनकल्पयेत् ओंअंनःदक्षिणेगोमयासनोपरिदर्भविष्टरंतर
परिकल्प्य ओंत्रलासनायनमःइतिदद्यात् एतदुपरिमहस्तरमाह सनामपदसंपुटकेसंस्थाने ननमोन्तंगं अग्नेःत्राणपदेनैववज्रला

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ णे स्थाप्य पूजयेत् पुष्पादिभिः सम्पूज्य घेः फट्केण तथ्याक्रमं अथवा गेर्भस्त्वं विहितो भवनमस्त इति प्रयोगः अत्र हृदमध्यलाभार्थमाह
वल्मध्ये कृत्वा मध्ये हृदम्भोध्यायमानेन तत् पूर्वं सोम्याग्रभागाभ्यां विष्टरं तस्यैवोपरि उक्तस्योपरि शक्तिं हृदयेनैव पूजयेत् वागीशीं च समा
२९ हूय प्रणवादि नमोऽन्तगां हृदयेन निष्कलेन वागीशास्यैव वागीशीपरा शक्तिः आह्वानामं नवाविमन्त्र्य आपस्य आरम्भ इति सर्वत्र प्रयोगः
अस्या ध्यानपूर्वां पूजामाह नीलोत्पलदलश्यामामनन्तमप्यारुलोचनां सर्वलक्षणसंपूर्णां सर्वावयवभूषिताम् ध्यात्वा चैवं विधां देवीं।
26 स्थापयेत् कुण्डमध्यतः ऋतुकालस्वैनाताशिरसे शानसंस्थिता पूजयेत् हृत्पुष्पाद्यैर्भवमेवमनुस्मरन् देवीं यातमानां वा कुक्षिं कुण्डस्य
क्रियाशक्त्यात्मनो मध्ये स्थापयेत् अवस्थितिं वल्पयेत् उमानाम् अर्धधाम्नि प्रसरात्मकतनननवरूपाग्रतपवचारुलोचने प्रकाशोऽयमस्याः
नीलोत्पलश्यामलत्वं तन्मायीयरूपापेक्षमस्याः ऋतुकालः शुद्धविद्यात्मकत्वादिजननौन्मुख्यं शिरसा पश्यतः प्रेरीशाने स्वातन्त्र्यम् अङ्गार
ह्मा केसंस्थितो नित्यसंवह्वा मीशानदिशि निष्ठशिरसं च किं कुर्वन् भवति तेन तेन सकलब्रह्मभिर्यद्विरूपितोऽभिभवो निष्कलं भ्रमर
कलस्यमेवमनुस्मरन् तत्सत्तासमाविष्टः किं च ततोऽमृतेदर्शयेत सन्निधानाय मन्त्रवित् मुद्रां योन्याख्यां ततोऽग्निं पाणिमादाय।
शिवाम्भोहेमशोद्यायेत् कवचेनावगुण्ठ्यापि शरावेनैव पूजयेत् अग्निं विस्मृद्भूतं लोकाग्न्यन्तविधानतः अग्निमिन्धनमस्य काक
द्विवदिह्यापि समध्यम् अथ अग्निं तत् कवच्यान्तावेतन्मेप्रणवेन तत् कल्पयेदस्य तिशेषः नामायपेनाग्निं प्रवेशयस्वैवेतन्मेकाकारं
नीत्वा रेचयेद्विति शरवः ततोऽपि षडङ्गेनैव संपूज्य अस्तनैव फडवेणात् फडवेणातिपरवैनमन्त्रेणाष्ट्रीनिष्कलेन षडङ्गेनैव परामृताया
दनरूपमस्य कुर्यादित्यर्थः अथ आत्माने भैरवं ध्यात्वा अग्निध्यानानवीजवत् फडवेणाक्रेद्वासेन तत्रिधाभ्यामावतारयेत् योनौ तत्बीजवत्
हित्वा भैरवेणाशिवाम्भसा अक्षतमग्न्यार्घसंयोस्य योनिं प्रक्षाल्येत्पुनः दर्भेण तथ वर्मणा॥ विधाभ्यामिति येत्याकारमग्भ्टहृहीतं पात्रे सर्वप
सप्तक्रमेण त्रिधा योनि देभार्धमाम्भा म्यग्रवता ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यैत योनिंगापयेन भैरवेणातश्रीनिष्कलेन फवमंत्रेणेति प्रणावेन नउश्रमेत्वेनातं स्यैः प्रागग्रेरुद्र गग्रेः इतभूर्ग्येश्वमनोदर्भैरत्ववा
र्दप्रकल्पयेन श्रीमंत्रराजेश्वयम् धंमुखैरेति वोपकल्पितमुपेसं गुपःशिवसमावेशोक शाली श्रान्मनोदेतकर्दतेनाशिवस्पत शुत्वेकर्र
तमिमादिद्याखानमसत शिवीभूतस्पैवशिवयागेपिकृततत्केवाचपशुभावशंकंपशुवेवाकपेमोचकता मंत्राःकरणभूतास्तप
शुकार्यस्पसापने श्रावार्यःकारणमेक्तःशिवरूपे · स्पितमुमादिनावव समाणेनकामेगानिरिन्यालामेततश्रयंतवरस्यार्थः श्रयाण्य
श्री तुन्मद्धितास्मकुरुवकपारम्पर्यायातःप्रकाशपेन पराकांद्र्शोनजगदजनघन्मप्रथननेताविशुद्धानर्धमाविक्तृतिकलनाशत्तविभवं
भित्तमेत्तास्फारानुनिततत्तुरेषानुविनेशिष्ठेदृष्ट्वा रौद्र्य प्रथयतिशिवाभेदसरंसं अतःपूर्णोहत्तासत्तरसमसमास्वादसुदितःशिवं
वेशाद्धावंशिवरसंपरोन्मत्वसुभगाम सवीर्यमाकम्पशवरगुरुतरंगीहितिनिहितेशिवैकात्मसात्मद्युतिमपमर्थसंजनयति किंच र्थ १
त्वात्कुंनेतात्वासेत श्रग्नेरोवतत्तर्दितदर्भैरेवप्रकल्पयेन वेद्याग्न्यर्घमदवाटंजवनिकास्थानीयंरक्षामूर्धमुखैर्दर्भैन्यसेत श्रयानवं
म्मादेद्याः समवायात्तमंत्रेणाद्भैर्णावततंकरो दत्तहस्तेनतंवंश्रीयादस्वमंत्रमनस्मरन रक्षार्थमग्निगर्भस्य॥ शेकंकणंवर्भाणिनमः इति
शुद्धमंत्रोपवसर्वत्र कर्मोविषेमनुहमयाःकतेथ्याः दतहस्तेप्रगर्भार्थंकंकणावन्धः पवंशोत्तणावगुंठनोहेरवनोरणशेतत्णर्थी
घणात्मेस्तयोदशाभिसंस्कारैः कुंडेसस्कन्पसंस्कारस्त्रास्मिन्मंत्रणावज्रीकरणाद्भिर्ज्ञादनान्मसंस्कारःयंशृदृदेवर्थकृतात्रत्तणःश्रास
नावाहनपूजनानि विधायपृदमध्यनाभायचतुष्पथंकृत्वावागीश्वावाहनासनपूजनपूजकध्यानचैतमापादनकरणाविशेषध्यानर्वि
गाध्रमणेधानिप्रदेपान नवसंस्कारान्यकल्पग्नवागीश्वाःश्रोतणाघोनिप्रच्छादनात्तवाटकल्पनकंकणवन्धानवतुसंस्कारानविर्प
यपुष्पैःदीत्तादिकर्मसम्पत्तिसमर्थमंत्रदेहंसम्पादयितंवक्रामृकमाद्भर्भाधानादिसंस्कारानाह गर्भाधानमतोभवेत श्रपराश्विता

स्वच्छ
२७

हुत्वा पूजनं हृदयेन तत् हृदा विराहुतिं दत्वा निष्कलेन गर्भाधानं संपद्यतां स्वाहा विः जुहुयात् एवमृतुसङ्गानुसन्धेयं अत्र पूजनं हृदयेन
विनिमयायत्र्यः पूर्वयोस्तु तेन तद्वेगमंत्रेण पुंसि गर्भाधानमः इत्यर्थं नै ततो वक्त्रमंत्रेणाहुतित्रयं ततस्तेनैव वागमंत्रेणाहुतित्रयं
अत्र चतुर्थे हृदयवक्त्रमस्याभावात् पुंसवनमाह हृदयेनैव विघ्नदर्भाग्रेण यथा तथैव गन्धपुष्पादिभिः पूजां शिरसा कारयेत्ततः
विराहुतिं वा तत्रेण शिखया वा विराहुतिम् पुंसः कल्पनमेवं हि नहीं गर्भे तन्नयते जनविघ्नं ध्रुवं कर्तुं पंजीवनमभिसन्धाते पुमा
नेव नमस्यन्नेन स्पष्टयोगेनात्रत्र्यो हितेगर्भे विपेक्षिरवया निष्कलात तत्रेणेति वकारेण पुंस्त्वमुपचयः कार्येशक्तत्वमपचयः स्त्री
त्वे ग्रथ सीमन्तोन्नयनाग्रेण प्रकल्पयेत् ग्रीवासंस्थौ कटिचैव बाहुजंघे प्रकल्पयेत् प्रत्यंगानि च संकल्प्य सीमन्तोन्नयनं भवेत् पु
ष्टकेशाद्विस्थलदेहग्रविभागमात्रमिह सीमन्तः दक्षिणाम्मयाबवक्त्रमंत्रः प्रत्यंगानि करोदरचरणांगुल्यादीनि अत्र च गन्धपुष्पा
दिभिः पूजां शिरसा वाहुतिर्यथात् पूर्वमध्यापरान्वेष्टोग्नीनां भागानां विकल्पयेत् मुखहुत्वा देवेशानस्ते होमातुंसृचितत्वं के पूजेति
कार्या शिरसेति काकादिवत् ग्राहुतित्रयात् होमादिस्वेकवाकता तस्मैतद्ग्रागत्रयं शिवविधानराख्यानवत्रयपूर्वं स्वेनमूर्धाया
दाभ्यां गुह्यमातृसमभिमथैवार्द्दर्भैः कल्पयेदितिशेषः शिरोसिकवाहाति ऊर्ध्वास्येन तत्कारेणात्र चमस्तारिणाद्यः यावत्क
लाः प्रतुसन्धेयाः प्रयोतदन्यवक्त्रकलाभिर्वक्त्रकल्पनमाह पंचवक्त्रं तस्य संकल्प्य मध्यप्राग्याम्यसौम्यके प्रपरेवाप्याहुतिभिः पू
र्वास्येन त्रिसंख्यया वक्त्राणां निष्कृतिं तदुदाहृतीनां त्रिसंख्यया पंचमं यद्वेदक्त्रं तत्कारेति पूर्वं मुक्तत्वादादौ मध्यममूर्ध्ववक्त्रं तेषां
न्यतीतानुसन्धानेन प्रकल्प्य पश्चात्पूर्वास्येन यकारेण वक्त्रचतुष्टयेशान्यादिकलानुसन्धिनाथ एकैकं तिस्त्रभिराहुतिभिः कल्पमध्येवादाकुम
नाहाहोममध्यमवक्त्रम्यासः पतञ्च पूर्वशनुसन्धेये किंच नेत्रे नेत्रेणा संकल्प्य सुविधेवत्रयंत्रये ग्राहुतिविशेयेनेव नेत्रेणा सकलनेत्रमंत्रेण पतश्च २८ ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तिलैः सर्वैं तु कारयेत् सर्वमिष्टाग्निसंस्कारजातं ग्राह्येन निष्क्रम्य शिवाग्नेर्लपेणाय निष्पातिस्थाप्य भैरवरूपस्यैवेति ततः कलासमूहं च
पंचस्वाधं च तत्पूर्वं सीमंतोन्नयनमप्यपचतद्वक्त्रकलादिमासः तेजात्मा वैव तत्वेने होमः एवमीशानपुरुषकलाभिः प्रतंगमासमुत्क्रा
ग्रवोरकलाभिराह ग्रवोरानिनयास्योगिमिदेशवाह्मावक्त्रमात् शेषास्येस्पशकल्पेच कलामूर्तिस्तनो भवेत् अंगानि हृदियोवेस्यादिशत
क्रानि एवमिति प्रत्यंगं तत्तत्कलानुसन्धिनाहुतित्रयेण कलामूर्तिर्यस्येति वक्त्रश्रीदिः ग्रवोरैव अंगानि विन्यसेत् स्याहुतायानि पञ्चाक
मं नेत्रस्योक्रमान्तूर्जितानि सकलांगानि तन्मत्रैर्न्यसेत् एवं प्रत्यंगानि संकल्प्यैतिपञ्चक्रैन देवपूर्वं मध्येमादिनाम्नां कषद्कं न विभ
क्रम् एवमेनत्सर्वं कृत्वा त्रियाहुतिं दद्यात्तेन दक्षिणवक्त्रमंत्रेणा सीमंतोन्नयनं करोमीत्यमेन दद्यात् ग्रथ शिवस्यार्धमिनवं
वक्त्रोनैनैवादौ प्राकुर्यादिति प्रस्तावप्रासंधनति पक्षगन्धपुष्पादिभिः पूजा शिरसा चाहुतित्रयमिति पूर्वोक्तेन ज्ञागत्रयकल्प
नयाचिनत्तकल्पनार्थं उपसंहरति सीमंतोन्नयने सर्वं एवं विभक्तवयवस्याग्नेः जातकर्म तत्प्रोच्यते प्रहेणावीजेय दग्निमहेशो
वतत्पूजयेत् त्रियाहुतिं पूर्वेण ग्रहेणोवाहुतित्रयं एवमनुहृदयेनैव जातकर्म कृतं भवेत् वीजनं प्रसवाभिमुखीकरणाः पूर्वेणाय
कोशा एवं गर्भाधानसीमंतोन्नयनजातकर्माणि कृत्वा ग्रहेणाघोरायैकं दत्ताः सूतकशुद्धये ग्रापादितशिवभावोपिदीक्षादि
समस्तार्थं यतोग्निः शारीरं ग्राह्य तत्स्वतंत्रात्मनोदेहग्रहः सूतकरूपः सर्वाशुद्धि प्रथमांकुरः शोध्यएव जातस्याग्नेः वक्त्रोद्घाटये
मस्याहृकेनैवाभिदध्यात् उर्ध्वदन्तविकासः यथा वक्त्रोद्घाटनाच्च मितिनाग्राहुतित्रयं योगनः प्रतिवक्त्रं स्वमंत्रेणापरान्ह्रस्वशोधयामी
मूहानेत्रमुखार्थपंचिन्नुद्धयात् तथा वक्त्राभिवोगेव क्रैस्तवक्त्रे वक्त्रे त्रयंत्रयं वक्त्रेषु अभिवोगे दीप्ति अयं त्रयाभिमाहुतीनाम् दद्यादिति शे
षः वक्त्रैः संरतस्यार्थं दिव्यदेवतानामासंप्रस्तोनमाह शेतयेवं तु प्रार्थानि साक्षात्रोगवशिवाभस्म दर्भानात्सी पंचपूर्वाग्रान्दत्तपाणि समे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्थितान् सौम्याग्रान्पूर्ववारुणयोः परिधीन्विष्टरांस्तथा हस्तमात्राः शाखाः परिधयः समभ्यग्न्यिदर्भमासनं विष्टरः एवं क्रमात्क्रमम
स्व॰ न्तर्दर्भपरिधिविष्टराः पुष्पमेवमतिसर्वे ग्रसनीयाः तत्र ब्रह्माणं पूर्वे विष्टरे रुद्रं च दक्षिणे ख्याप्य विष्णुं पश्चिमविष्टरे सदाशि
१८ वं चोत्तरे ध्वस्तनामपदविह्नितम् प्रादेशफवेध्मरेद्विनमस्कान्तेष कल्पयेत् गन्धपुष्पादिभिः पूज्याः स्वरूपेण तेषु स्पेत् स्रष्टं त
तोऽप्यन्तः मेखलेपरिलोकिशान्पूजयेत्प्रणवेन तत् एवं च रक्षार्थं जातवालस्य ब्रह्मायाः पूजिताः स्तुये ततः कंकणकेमुकादतः
स्तच्चवस्थिते पुष्पसंगृह्य देवेशि शिवाग्नेर्नाम कल्पयेत् गर्भस्य जातवालस्य तात्तरस्य च विहितवाङ्कर्भरस्नायाग्रपिकारोगनिर्हितश्चेत
28 कंकणमोक्षः देवेन मूलमंत्रेणासप्रणामेन शिवाग्निमेव नमः इति नाम कल्पयेत् कवचेनोपचारेण गन्धपुष्पादिधूपकैः कवचे
नैवेद्यकलेन शिवाग्नये नमः इति तोपचारैः पूजां कुर्यात् अथ ऊर्ध्वास्ये नाड्यतीलिस्वः कवचेन ऋग्येषुनः प्राग्वद्धृदमंत्रेण दद्यात् एवंस
तकप्रद्दिवक्रोद्वंटन वक्रप्रद्दिवक्राधिवारविष्टरादिन्यासदेवतास्थापन तदर्धेन कंकणमोक्षणात्पश्चो ब्रवान्तरसंस्कारान्क
तानामकरणाद्यैः पश्चिमः संस्कारः कृतः अथ शिवनामाकितेव ह्विजनयित्वा स्वरास्ततः विसर्जयेत्स्वस्थाने सावित्रीं प्रणवेन त
पुष्पादिभिस्समभ्यर्च्य होमैरेवविधिभिस्त्रिभिः तस्यार्थेभिरक्रमः तेन स्वारादीन्ब्रह्मादीन्सरस्वतीं च प्रणवादिस्वनामभिरभ्यर्च्य प्रत्येक
पं माहुतित्रयेणासन्न स्वमतामिस्रकाविसर्जयेत् अथ यान्येवस्थालीतहोमवचाः हस्तमात्रप्रमाणतः चतुर्विंशतिसंख्याताः शिवाग्र
स्तर्पणाय तत् पात्राणि कलेन स्वधाः ग्रस्कृदिताः स्रुवः स्रवः शाखाः एवं तिलैः संस्कारान्तकाः प्राज्यकार्यान्संस्कारान्यशस्तोत्रमाज्यप्र
कुं तेपकरणस्य वसंस्कारार्थमारस्रुवौ संयताप्याग्रेशिवाभोस्थणोप्रातपेन कवचेनावगुंठ्य तीर्त्वा शिवाग्नेर्भामयित्वा अग्रेणामार्जयेद्दर्भे २५
दर्भाग्रेणाथ संस्पर्शेन पुनराग्रेयोरिभ्रामयित्वाप्रातयेत् शिवाम्भसा दर्भमध्येन संस्पृश्य भूयोऽग्रेर्भ्रामयित्वा तापयेत् शिवाम्भसा मार्जयित्वा दर्भम्
लेन सं ॥
कौ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्पृशेत सुक्स्रुवाभ्यांनतौ मूलेनस्थापयेन्नावधोमुखौ दर्भाग्राणि हस्ततः पूर्वोदक्षिणाग्रेः स्रुक्स्रुवेः मार्जनेन प्रोक्षणमेव तापनं काष्ठादि भाव
निवारणाय यथोक्तेन तापयेत्तेजसि त्रिधा संज्ञातौ तेन सम्मोकाष्ठभावपरांमुखौ इति हृदि ह्रींमेणाग्रदर्भस्याग्रमध्यमूलेषु दग्रमध्यमू
लस्पर्शेन त्रिर्भ्रामणेन वरच्छादि शक्तित्रयमपनयमनयोर्जायते स्रुक्स्रुवाभ्यामिति स्रुक्स्रुवयोरित्यर्थः संस्कारद्वादशकानन्तरं स्रुक्स्रुवयो
मुखाविति सूक्ष्मस्रुवनाभि प्राप्य णाग्रग्रंदलितो ह्रात्तुर्वा मेशतिदीक्षायजनाख्यमनयोर्गुणपन्नस्रन्धन्येनाग्नीषोममयत्वापत्तिः अथ
आज्यसंस्कारामाज्यं पवित्रश्रपणादिकं श्रपिश्रपणं संप्रोक्षितेपात्रेप्रस्तुतस्य स्थापनेकुविदपि श्रपणमितिपादः तत्रापिकरणार्थं
देशस्थापनमित्यर्थः आदिशब्दसूचितानसंस्कारानाह आज्यसंपातस्थालीं कवचेनावगुंठयेत शिवाग्नेनाप्यमन्त्रेण हृदा संकवचे
नन कुंडस्य परितो देवविधिपाभ्यामप्यनुस्थापयेत पात्रेस्थवाज्यपात्रे नापनेदीप्तर्धमाग्रयांविशि उद्वासनमग्नेरुर्ध्वपात्रांदेशोमाःस्फुट
नार्थं किंच तदुक्तवेसेमवंततः तस्याग्न्यस्यन्तवं वक्रयादितिशेषः केनेत्याह दर्भाग्रद्वयमात्रप्रादेशमध्यं ग्रंथितं पवित्रमेनदिशि
तमस्त्रवेतेन संलवं प्रसारितागंहतर्जनीमात्रे प्रादेशा कथमित्याह अंगुष्ठानामिकाभ्यां तद्गृहीतैतत्पवित्रके परोमुखं तत्रीन्वाराम्
मस्तुवेनीसत्यपेववत्र अस्त्रेणैव तत्रमन्त्रेण प्रसारभागापनयनायोक्तवमाराहरणाय संस्नवं किंच अवघातः शिवाग्निना अस्त्रेणैव
काध्येतिशेषः तेन्याचष्टे दर्भोल्मुकेन संशृण्य ग्राज्यपात्रं निरीक्षयेत तेन शकाशयेत अवचावमसत्तवेनचतेजोनिरीक्षणेनपरतेजोमयत्वं
संकृष्यादित्यर्थः नीराजनेनतत्राकल्पोन निसृष्टेणानवज्वलितेन दर्भेणसर्वतोभ्रामितेन दीपनमस्त्रेणैव पर्यग्निकरणेनतः कृष्ण
धामाज्ञान्तरमस्तुवास्त्यात्रमर्गावुलकंक्षिपेत धाम्नामलेन सहृपातितः समन्ताद्ग्निकरणं तेजोमयत्वापादनः ततः अस्त्रेणविधिनानेत्रीणात
येदस्रुवाग्निना विधिःशिवाभेदाभिमानः किंच अभिमंत्रयेदंगैःनस्रुवमस्त्रवेनशिवेनन निष्कलेनसोमेनाभिमंत्रणमेवाभ्रतवमसृतम्

सद्य.
२५

29

इत्या एवमाग्न्यप्रोक्तं णार्वेशं च ननापोहामनश्वामणोक्तं स्व संस्कवावयोगेन ननीशानन मर्थमग्निकरणप्रोक्तं णामनाख्येसंस्कारान्ताद शाकृत्वा
सकलकस्मारयोगेन स्तनपेद्रेवेणन्तु निष्कलेनैव कत्रपादानकरणाधिकरणकर्मणापञ्चके पात्रसकृत्रादिस्थण्डिलाग्न्यायत्र्यदीनां सं
स्कारैः संप्रदानात्मकभैरवदेवेनैकापादनेकृतत्वात देवदक्षिणमग्निवकाणां भैरववक्त्रमेवैरभिसन्धिमाह वक्त्रसन्धानकेवक्त्रेण
इतिविनयेनतु एतद्यावश्य यूपराख्येनतत्वक्रसन्धानेनत्समाचरेत एवं सौम्यस्य वक्त्रस्य सन्धानेनत्कृतं भवेत विराड्गतिप्रयोगे
णदक्षिणस्याघोरविधिः पूर्ववक्त्रेणघोरेवेस्याहर्थवक्त्रेशिवाग्निते विराड्गतिप्रयोगेणवक्त्रसन्धिः प्रकीर्तितः यूपराख्येनेतिनक्तंत्रेण
तत्वक्त्रसन्धानमितितेनैवापरवक्त्रेणसन्धानमित्यर्थाइत्तरवक्त्रवीजनामभ्यां विसृष्टश्यातास्य यदाद्यएवं सौम्यस्यवक्त्रस्यसन्धानं
तत्कृतंभवेत इत्यतस्य ॐ नं सद्योजातवक्त्रेण ॐ वं वामदेववक्त्रं प्रतिसन्धयेस्वाहा इतिप्रयोगः ॐ वां वामदेववक्त्रेणाघोरवक्त्रमनु
सन्धयेस्वाहेतिप्रयोगः एवमन्यत् शिवाग्निनमिति ईशानविकाग्निसारेत्रप्रतिवक्त्रानुसन्धिं विज्ञेनैर्गुह्यामतस्तोक्तेन तत्संस्कारा
णामसमस्तत्वात्प्रश्नमवमूर्धैविशान्तिः कार्याम् उक्तत्वमस्यैवप्राधान्यादित्याह मुख्येमूर्धसंस्तेवक्त्रेगुणानमितरेभ्यत्र प्रथकर्मो
विमानुगुणेपन पन्नखेवक्त्रनत्र्धैसर्वेत्याभिमतत्राघोर्धेनसन्धिमुक्तायसंगहकभेदेनहोममाह मुक्तिकाम स्पदीक्षायामूर्धवक्त्रस्यतु
एवता एतन्नैमित्तिकविषये काम्येनाविभागेनाह पारलेपंजनाधोवैसिद्धोस्त्वविविधाश्रयाः सदाशिवाग्निगास्सर्वाः पूर्ववक्त्रेतुहोम
येत् विविधा इति उत्तममध्यमाधमाः होमयेदिति होमेनसाधयेत् मारणोच्चाटनादौ तु विद्वेषस्तंभनेतथा दक्षिणेचैववक्त्रेतुहोमः
सिद्धिः पराभवेत् शान्तिकेपौष्टिकेचैव सौभाग्याकर्षणानि च भाग्यारोदसिद्धिं तु उत्तरे होमयेत्सदा आकर्षणापरविद्यादेः
नित्यविषयमथाह पश्चिमेनित्यकर्माणि सर्वैः कार्याणि तस्यविधिपूर्वकत्वात् सएष विनियोगः प्रकीर्तितः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

एवं वयो अघोरवक्रे कर्मकर्तैवांछति सनत्पूर्वेन्यमेरूर्ध्वतनतस्थाने यद्दत्ताति येनयत्कर्मवांछितन्तु खेवक्रेसंकल्पेति एवं प्रसन्नेतेनियकर्मे
णि अघोरमार्गादिहेनयऊर्ध्ववक्रेतत्पश्चिमे पश्चिमे सद्योजाते ऊर्ध्ववक्रस्थाने प्राप्तिनश्रमग्रं: एवमस्यभैरवापत्तिपर्यन्तात्संकल्पान्कृत्वा
वह्नेर्भैरववक्रात्तु समिन्नाभैरवेणाकर्तासेपूर्वदानीमाज्यवक्राः क्रमेणविधामन्त्रापादनार्थमाह अघोरपात्रस्य मध्ये तद्दर्भौ वैभैरवेणान
मसितसौवर्णरीरेतनतोवैवर्णकल्पना ततश्शतमध्यस्यदर्भद्वयदानादर्भनोत्रयाणांमार्गाणांकल्पनाकार्या दर्भद्वयेतिजानातेवेक
ववतं कथमित्याह अग्र्यार्थेभैरवेणपात्रेसपात्रेपात्रवर्त्मना नाडीत्रयेणाग्रपात्रभागत्रयंसमसेत् नाडीत्रयरूपेणावर्त्मना मार्गत्र
येणाभैरवेणनिष्कलमुख्यार्थअग्न्याग्रतनभागत्रयेपविष्टपायात्शक्ताश्छात्रानक्रियात्मना समपात्रेविश्रान्तिकृत्वावह्निसोमसूर्याः।
त्मकपामत्रयमपंभागत्रयेसमसेदनुसन्धीत अग्रविभागः सुषुम्णामध्यमार्गसंपादेतापिंगाप्रकल्पयेत् इडाभागेतन्त्वयेत्तेजोवामे
सोमप्रकल्पयेत् एवमादिविधामपीकृत्य तडामाहत्तिमपितत्मपीकर्तमाह एवंविभागसंकल्पस्कवमासूर्यहोमयेत् भैरवेणा
वमेत्रेणाग्रमत्राहानमेवच अग्निभागात्संगृह्य मध्यनाडिस्थप्रकाशानन्दमाश्रमग्रीवामात्मकंपमा पृथक्कमाभासयद्दासेसोम
तोश्चयति दक्षिणात्तवाहिनाम तत्रसोमात्मनोरविशोत्तवर्तिनः प्रज्वालकस्याभैवादमध्यवह्नेर्दहात्मकवमितिनप्रकाशक
त्वमात्मनःपश्वयताधुआते श्वासानोविमानग्निताधीत अग्निभागेत्रदक्षिणः अनपवेदपिंगलेत्यग्निनाम्नात्प्रत्तनाडीक्षवहिना त्वतीय
पटलेनत्पिंगलामध्यमार्गेणावर्गौश्वात्कमेणाविति पिंगलामध्यनाडीतिचमध्यना केति उत्पन्नएवंतिनकश्चित्सर्वापस्थानाता
लि ततोविभागोत्रदक्षिणाकृततनाडीसंधानानुसारेस्वदक्षिणात्ततोहोमोग्रदक्षिणभागेएवंवामेपिजेयं अथ स्रुवेणाज्यंगृहीतेति
पेत् सोमभागस्तु सोमायस्वाहेत्यनेनमन्त्रेण सप्रणवेतिष्कलपूर्वोक्तमेवउक्तस्यादिक्रमादिशास्त्रवोक्तमनुवदति धामादिप्रणवा।

ड्ढं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
२०

30

येवस्रुवेणाज्यंहुतिंविधेयत् क्रियाविशेषणमेतत् ततोपि अग्नीषोमेतिसंतेहेस्वाहान्तेयामवादिनः अग्नावाज्यमध्यात्स्रुवमा
पूर्णहोममयेत् शुक्लपक्षेविधिश्च अग्नीषोमेत्यत्रअग्नीषोमाभ्यामिति प्रयोगः अयंशुक्लपक्षे विधिः अन्यत्र कृष्णपक्षेत्वयामवे
त् तमाह सोमभागोभवेत्स्वयोंहृग्निसंज्ञात्पूर्ववत् अग्नेः सूर्यस्यमध्याद्देशाद्दूतिंश्रनिपादयेत् यतः सूर्यमध्येवैअमावस्यांविशे
ष्यो शुक्लपक्षेसोमस्यपूर्णत्वात्सोमायेत्याहुतिः कृष्णपक्षेक्षीणत्वात्सोममंडलाक्रमणात्पर्यायेत्याहुतिः मध्येनअग्निसूर्या
भ्यामितिअग्न्यन्तपूर्ववत् एवमग्नेर्यदिधानमस्यपवसंपाद्य प्राशनार्थमतोवामावकाशंभैरवेणात् कार्यमितिशेषः अतएवविधा
ममयीकारादनन्तरंतेनअग्नावेनिष्कलेवक्त्रंचाप्यार्थंअग्नेःप्राशनेकरोमिस्वाहाइत्यन्तोत्रप्रयोगः प्राशनेचभावियाशभनत्या
धोविन्यायानम् अस्यानपिसंस्कारानेकप्रहृदुःकेनशिवाग्नेःशुक्लतासंपत्तिमततावानाह जातधायेनसंस्काराअग्नेर्याताभ्रसंस्थि
ताः प्रपणार्थायसवैषांपूर्णामिकाप्रदापयेत् भैरवेनसमुच्चार्य॥ प्रादिशाद्वाडयनयनादयोवालस्यच्चचारिणोन्येपिसंस्थिताःउद्वा
हादयः अत्रच अग्नेःजातद्याः सर्वेसंस्काराःस्वाहेमन्तःप्रयोगः पूर्णायामितिकर्तव्यताभविष्यति एवंकृतेसतिअग्नेः शिवाग्निःस
वैसिद्धिः सर्वेषांसमथादीनांसर्वासिद्धीर्दानीतितेश्रेणार्थः एवंसंस्कृतान्हिवाअग्नेर्वैर्धुनसंस्कारंविनानित्यकर्मार्थंच
प्राप्याअस्रुहोवंशाः एवंसंस्कारसंस्कृते अनाहूतेशिवधर्म्मेरन्यत्रोकुतादानाहूतेपरमेश्वरएव अग्निर्नुपीहृदंस्त्यआत्माचेसंस्था
परत्वयेत् कवचावगुंठितंरक्षितंकुर्यात् अथ ॐउत्तरवायोरभागेविष्टरमेवंवायतः प्रणीतेकल्पयेतत्र विष्टरस्यातिकुशाग्रयस्य
प्रणीतेयाचक्षेत्र चमसंवाविष्टरीते चमसंदारुपात्रे तत्रच यत्तांधसनाशिनोविमोरामनार्थं पृथ्यादततिलेकोकेपवित्रेनत्वविन्यसेत् तस्मि
श्च प्रणवादिसमावासविसृजनामततोनमः आमेत्रणपदेनेववविस्रंसस्थापयूजयेत् सागनासनपाद्यार्घ्यंरचयागवन्धुणगतः ततोविन्नाप ३१
येत्तं पश्चार्घ्यपात्रआयुक्रामार्थंवायुस्वायकेः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

भगवंस्त्वत्प्रसादेन योगो निश्छिद्रतां गतः । पश्चार्थे नैमित्तिके दीक्षाविधानार्थे नित्ये भगवन्काम्ये इति योऽसौ एवमितिकर्तव्यतां कृत्वा ततो
ग्नौ यजनं कृत्वा भैरवं तत्त्वशक्तिं जपेत् कथमित्याह संपाद्य देवं विधानेन तत्त्वमन्त्रादीन्प्रकल्पयेत् अत्र विभागेनावतारं कर्मोचितेनाग्नि
कुजिह्वाकल्पने कर्तव्यमाह ध्यानावस्थानि पंचादौ येन यत्कर्म वाञ्छितं तत्तत्स्ववक्त्रसंकल्पसमुत्थं कुण्डप्रमाणात् ततः भावयन्नेव जिह्वास्त
वक्त्रे वक्त्रे प्रतिष्ठिताः वक्त्राणां तु गतामुख्यमाकल्पनं पूर्वमेव विमर्शं मुख्यमित्यास्य जिह्वानां दिग्विभागमाह याम्यायैशीमध्यपश्चा
गादिक्रमाद्वै शान्तमध्ये नामेव कामाये दिग्गता स्थिताः याः शान्तादिदिगष्टस्थाः ताः काम्यकर्मणी मताः ताः कर्मचोदिते नीमभि
हृदृष्टाति सर्वार्थादाहृजननीम्रस्मद्धाशकारिका वशीकर्मप्रसाटनी स्यादर्थदाशु क्रिटापिका नवम्याः कर्मोचितेनामाह सर्वसि
द्धिप्रदा मध्ये यत एवं तस्मान्मध्येन होमयेत एवमुद्दिष्टानां सर्वासां भैरवेण वर्जिह्वानां कल्पनायैव पुनः सूर्यादि चैव भैरवेणाप्र
साधयेत् एकवक्त्र मूलमन्त्रं पूर्वमग्निजिह्वाः कल्पयामीति प्रयोगाः अन्यत्र जिह्वा संलिपिरस्त्रस्यान्दशति प्राप्यवह्निः परमसंस्कारकरणं
पूर्वमनन्तादीन्प्रकल्पयेदितिपद्मपत्रे सेन निर्वाहयति ज्वालाग्रमहद्धाशूष्पवह्निं चैतन्यकल्पिते ध्यात्वा स्वरूपेण संकल्पयोगपीठं तु
कल्पयेत् मध्यजिह्वानुसारेणाग्रग्निनाभौ तत्कन्दके नालेस्य दलविधानापद्येत् त्रिविनियेत् वह्निं चैतन्यरूपतया कल्पितं भावितं
ज्वालाग्रे द्दहाग्नं भैरवाणाद्यना साध्यायैनं सत्रोक्तरूपं दक्षं चैतन्याननेवीभावेन भैरवीकृत्य वायवह्निः सुन्नदेहस्याध्य भैरवत्वं कर्तं
योगस्य साकृपः स्वाविस्कृर्जितस्य मंत्रं न शक्तिमन्त्रात्मक्तानां मायायोगपीठमनन्तादिसदाशिवान्तशक्तिरूपमासनमस्य कल्पयेत्
पत्राष्टकसमोपेतं सिनवर्णैः स्वतेजस चन्द्रं कल्पयेत्तत्पद्मादेव रणान्विकं गैंकारेणाशिवान्तेव गतार्थमनन्त ततः अग्निमूर्तिं
प्रकल्पयेत् सा च वह्नेरसावरेलोव ततो पि शिवाद्यस्थिताग्नानग्न्येवणाकोलयेत्तनः रेवकेणात्तिपद्यहोसमूर्तिं भैरवात्मिका

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

प्रवेशानिष्कलेऽकलीनयेत् सर्वे तन्मभैरवेशीकीकृतनामुद्दोत ततोदहनाप्लावनेनवायवह्निमूर्तौ लियेत् एवमेषामूर्तिर्भैरवात्मिका
स्वछ भवति अथ मूर्तिभूतेन कल्पेवमष्टात्रिंशत्कलात्मके शान्त्याप्लावने त विन्यस्य हृद्दास्तकालेवदनेने अष्टात्रिंशत्कलाः पूर्वोक्ताः वक्त्रभे
३१ उ र्देपलक्षणपराः शान्त्यातीतनामितयेनाधनागरुर्हीत्तो विकीर्षति एवंकृत्वा भैरवं षड्जपितात्मशास्त्रदृष्टेन कर्मणा वक्त्रसन्निश्च
वक्त्राभ्यां शिववक्त्राग्निवक्त्रयोः शास्त्रदृष्टेनेति यथाक्रमावरणान्मेमानमेनाद्यादिक्रमेण वक्त्राभ्यामिति वक्त्रयोर्हि वचनेनेन वक्त्रमेवेरि
त्यर्थः शिववक्त्रे भैरववक्त्रेऽग्रच गोलमयोजानाथे भैरववक्त्रे शिवाग्निवक्त्रे तु समन्त्ये त्सादास्मादिक्रमेण वक्त्रसन्निवेशः पूर्वोक्तवक्त्रस
निरूपूर्वोक्तवक्त्रसन्निविलक्षणः कर्तव्यः किंच मन्त्रायचैवजिह्वाभ्यां ग्रवृत्तेर्वह्निवक्त्राणां परमेशवक्त्रेऽमत्रपूर्वेजिह्वानुसन्धाने
कृत्वा नाडीसन्धिरतो भवेत् तदाह मूलमंत्रं समुच्चार्य अग्निनाभाविनिर्गतं स्थण्डिलस्थशिवालीनमेकार्थं चैवमन्त्रयेत् अग्निरूद्र
याप्लावनया मूलमंत्रमुच्चार्य तद्दक्षिणेन निर्गतं स्थण्डिलेशस्य वामेन प्रविश्य पद्मासनेन निर्याणादिति क्रमेण सर्वावरणमंत्रेष्वनुसन्धा
यग्रग्रेवामेन विशेत् एकार्थमित्यभिन्नं स्वछन्दभैरवात्मके वाच्यदेवतारूपमित्यर्थः एवमनुसन्धाय मुद्राभेनाङ्गतिशतनमष्टोत्तरं
वदनेन भैरवस्य तद्दत्तगर्वं वक्त्राणां दशांशके भैरवाष्टकलोके शान्दशमांशेन होमयेत् षडिंशत्कलानि स्थूलसूक्ष्मपरभेदात्षो
नरशतमिति वनयवसंस्कारैर्णपादिनाशेषविषमयत्नेन ग्राज्येनाष्टोत्तरशतेन मूलहोमोऽङ्गैरवं मंत्रदेवतानन्तर्पयेदनुग्रहाभिमुखीकृ
ताविसर्थः वक्त्रादीनां दशांशत्वेभिशयोजनप्रकरणान्निरूनुः प्रगवेदूष्याः देवववदिग्नमे अथ मूलमंत्रसमुच्चार्यपूर्णामेकांशपातयेत्
सर्वमंत्रचक्रतर्पणाय ततोपि प्रधानभूतमूलमंत्रमुच्चार्य द्वितीयापूर्णांदद्यादित्याह भैरवाप्यायनार्थायतव्यापूर्णांप्रपातयेत् ततोपि पुनर्मं ३२
नातिरिक्तार्थं निछिद्रकरणाय च मूलेन पूर्णांपातयेदिति शेषः मूलातिरिक्तानिछूर्णार्थमेव निछिद्रकरणं एवं नित्यहोमे विधिं निर्वर्त्य पश्चा
द्धोमः

हैली

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

प्रकृतेयोगयेष्वंनवरानने यथेष्ठमिति नैमित्तिकःकार्मैवा ग्रंथैवेहोमश्चविभागेतत्तत्साधनाभिप्रायतोनिर्दिशति सर्वकाम
प्रदैर्होमान्तिलैःशालाक्षतान्वितैः पृथक्कु धान्यैर्धनार्थसिद्ध्यै श्यामाकैरितिसर्वेशान्तुषंगः पनमजाविकेप्रयोहिरण्यादिके हुतश्
गुलहोमनः नायतेविघ्नासिद्धिरथमामध्यमोत्तमा तथा [illegible]कैःहोमःकार्यःविल्वैःश्रियमाप्नुयात् लीराक्तैतिल
होमेनशान्तिकर्मवरानने धायश्चइष्यासिन्नातभेदेनचतधास्थितानीतिलैर्होमार्हैः सितरक्तपीतकृष्णैः शमनाकृष्टिपौष्टिकैः मार
णावववशादेरक्रमेणापरिकल्पयेत् किंच कृत्स्नपुष्पैः सतार्थाय होमोभवति भ्रंशोकैः प्रियसंगमः ज्ञातिकंदुलकैः कन्याणान्यवीर
कलोद्भवैः नागेस्तनागकन्यावैसिद्धार्थैः सिद्धकमका वधकैश्चाप्यस्मरमानैरन्नःफलावेणात् हुताक्रैनवेरारोदसमंयोगसुरादि
नः राजीप्रवरमंमोपनावशापातिवरानने यत्तिणीवशमापातिपुष्पैश्चवकदंवजैः सर्वैश्चाभिमतैपुतैर्दिव्यैनुषंगःकार्यःनागवि
तिपुन्नागैःसिद्धार्थैःपुष्पविशेषैः परवैःपुष्पैर्होमलक्षैतेरवार्चैनकार्यफलाप्नुयामितित्स्माते तथा विघापरी ध्यकैश्चसाधयत्राव दु॰
मेशायः कृष्णकानि कुष्ठा काख्यानि नाबंमेशायस्यैनननिश्चितेप्रतिपत्तेः कर्मफलंदेभवतीत्याहातएववाशिष्ठलक्ष्मीरहस्यवृत्तश्येन
त्साधकविविधयोनितं होमेहस्तसंस्थानमारदयोविद्धातिलैर्होमः प्रस्ततनजनीकनिष्ठांगुलिरंगुष्ठमध्यमानामासन्देशात्मा
दयोवन्यःपद्मविस्वैरपिष्ठितेश्रवेदिनैःक्रुतान्कृष्यादितिविशेषः मद्भैर्ग्रासमप्रमाणेनस्त्रधान्यैः प्रस्तैनसंमितैः घृवचहस्तसंनिवे
मं॰त्र शेनयथाविन्नमंत्रयः उपसंहरति एवंहोमान्स्मोरणसाधकोविधिसंस्थितः हुताहोमपरतोनिसेयान्याकामान्समीहते तां स्तान्स
साधयत्येवमीरवस्यवचोयथा विधिशास्त्रनियन्त्रितेकर्मणिसस्य[illegible]तः कामान् काम्यमानानिफलानि यथाभैरवस्यानाप्नयथाग
मात्मामाग्रानामावेगावमर्वेसंपादयति अप्रचयथायेनसमाभिसन्धिरूपेणाभैरवस्यसर्वेशाकैः नत्वपरिमितस्यकस्याविदिदेवव ः

विस्य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वछ
३२
32

तथातेनप्रकारेणाद्यस्त्रानामेषविधिरनुष्ठीयमानः साधयत्येवाभीष्टमितिशिवं गुरुचरणसरोजामोदरतं मनो मे यदि हि किमपितत्त्वं
करोत्येवशास्त्रविविधविधिरहस्यस्मात्तदासेव्यमानेभवद्दारधामाविशिमद्भक्तिभाजाम् इतिश्रीस्वच्छन्दोद्योते प्रथमाधिकारोद्विती
यः पटलः ॐ एवंवेश्मसंगिकातनतायमेघगर्भमवश्यानुष्ठेयंनित्यकर्मोक्त्वाशमनिर्दृष्यणावसरेनैमित्तिकश्यमभूतमधिवासं
निर्णेतुं श्रीभैरवउवाच अधिवासंप्रवक्ष्यामियथावदनुसर्वशः देवगुरुशिष्ययग्याग्नीनामाविदीक्षोचितयोग्यतात्मकसंस्कार
परिग्रहः यागगृहाधिकरणावसनेचाधिवासः सवगुरुणाकार्यइतितत्संस्कारोपक्रममेवतमाह वारिणास्त्रविशुद्धात्मा
कृतकृत्यः प्रसन्नधीः भस्मोद्धूलितदेहस्तु सर्वालंकारभूषितः सिरजेनोपवीतेन सवासावादिगंवरः सुगन्धिगन्धलिप्ता
गः पुष्पस्रग्दामशोभितः दिव्याभरणसंपन्नः सुप्रसन्नः सुभावितः सुधूपितस्तताम्बूलस्वच्छन्दनागुरुचर्चितः आत्माशरी
रमनस्त्वकृत्यसत्यावन्दनादि प्रथयच कृतकृत्यः परभैरवैकपरिपूर्णः ततएवप्रसन्ना प्रकृष्टावासाभिलाषाधीः यस्यसर्वालं
कारभूषितः शिखाकर्णप्रकोष्ठपतितह्यपितपंचमुद्रः निझ्मःशवः तज्ञेनतत्केशजेनपतत्रयस्थायोगेगृहस्थेनेष्टिकावार्यविष
यंयाखिये स्नगन्धमाद्दिनेद्दमाह यस्यसभावेनशिवभावनापरत्वेनास्तिसवासोपवारेणापिवितः प्रसादसभावितः शिवा
वेशोत्मेषमयः स्यात् येतानवावस्ताक्रियाकालेसमोराद्दरणीयति मंत्रदानब्रतादेशिशिष्यवृत्नारकोभवेदित्याम्नाते किंकु
र्यादित्याह सर्वद्वारप्रदेशेतस्थिताशागिवभावितः द्वारान्भृतान्त्रजयित्वापुष्पप्रत्तेपणेनतः इंफट्कारप्रयोगेनतालाशङ्क्षविघा
यव पार्ष्णियोदस्लसंयोगाद्दिव्यप्रोत्साटनायवै पार्ष्णिभूमिगतान्हत्वातालयावान्तरिक्षगान् मंत्रैर्दिव्यनिशोध्यैवं यागदृष्टिविशेषतः
पुष्पप्रत्तेपणेनतालाशब्देनविघ्नप्रोत्साटनाय पार्ष्णिप्रयोभूमिसंयोगाद्दस्तसंयोगाद्धविघ्नायेति विद्यादिशेदिति योजना प्रजीरत्तं

स्थे
स्थे
क
२२

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

भुवोलोकः स्व इत्येवं मंत्र अथ रत्नोर्ध्वं वदलेनापरितः परिकल्पयेत् वर्णमायास्वरूपेणाच्छाद्यैव तन्मताव्रये ततो दक्षिणादिग्भागे उपवि
ष्टपवरानेन कर्म्मासंपद्याशर्वं दहनोल्मूपनेनतथा स्लावनाप्यायनेचैव सकलीकरणेनतथा पूर्ववन्मंत्रसंयोगमन्त्रैर्देहे समाचरेत् प
रितः तिसृस्त्रप्राकाररूपेणमायाद्रूपेणेतिमायादिकलानन्तात्मप्रदेशाच्छादिकाउर्भेदाचेतितद्रूपेणशिष्टं निर्मितपूर्वं अन्तर्यागे प्राणके
विपिस्मारयति शक्त्याधारमनंतंच धर्मादिचरणावधि गात्रकानितधर्माद्यांस्तथासन्धानकीलकान् शवानमासनेदद्यात्पूर्ववत्
पंचवक्त्रेण मूर्तिब्रह्मकलामूर्द्धं नवतत्त्वं त्रितत्त्वकम् द्वात्रिंशदक्षरं देवं भैरवाष्टकमेवच विद्यांगानितथा देवीं द्विकां
लोचनत्रयं शक्तित्रयपरं देवं मंगवद्भ्यः समन्वितम् निर्मितं चैतन्नत नैमित्तिकेपि सर्वमेतत्कार्यमितितत्पुनः पाठभिप्रायः अ
पिच मुद्रां मंत्रांश्चद्रष्टव्यानि यथास्थाने प्रकल्पयेत् आवाहनस्थापन सन्निधान निरोधनादिरूपामुद्राः आसने तैर्भैरवं तान्
मंत्रान् पाद्याचमनीयार्घ्यादीनिद्रव्याणि यथास्थानमितिपूर्वोक्तयानीया तदेतत्सर्वं संकल्पचन्द्राद्यं यथायोगं प्रकल्पयेत्
यथायोगं यथाक्रमं योयोन्यायः निरूपितयाप्यनुसरणंतदनतिक्रमेणेत्यर्थः अथावरणान्यासमपिस्मारयति तथोक्तांते
चवामं चअघोरंच तत्पुरुषवान् पुरुषोशोचदेवस्यदलस्थांस्थापकल्पयेत् हृदयादीं स्तनः पंचदिशास्वविदिशास्वच उक्त
वानहामित्यर्थः दिशाविदिशादिरेशः पाठः किंच पूर्वतो यावदीशान्तं भैरवाभरणं वहिः लोकपालांस्तद्वारिणि सर्ववीदी
शान्तकावधि परिकल्पयेदित्यनुषज्यते मंत्रसन्धानमाह ब्रह्माणि लोकपालांश्च भैरवाष्टकमेवच पंचब्रह्मणध्यागा।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वछ
३२

33

निपतान्मावरणानिति क्रमेणोच्चारयेत्सर्वान्यावर्त्तुर्गमैश्वरम् मंत्रसन्धानमेतद्धि मूलहृल्लायेशानायनमः शान्तिशान्तिलोम्य
क्रमेणासकलान्तमुद्रणेन रलीनताक्रमेणोच्चारणंमंत्रसन्धाने पंचब्रह्मणामंगानीति शान्तिलोम्यक्रमेण्यान्तलोम्येन पाठः वक्रा
र्गनामेकावरणेहंतनयेति मावरणोयंक्रमः अथ परमीकरणं शृणु उच्चारयित्तनो देवं ह्रस्वदीर्घप्लुताविति तावदुच्चारयेंम
त्रंयावन्निर्वाणगोचरम् देवंयोननादिमनन्तं श्रीनिष्कलेऽहस्वस्यादिह्रस्वदीर्घप्लुते सूक्ष्ममतिसूक्ष्मंपरं शिवमितिपंचशणवाधिक
शिवस्पमाणाञ्चिमाणुकारोकारमकारविंदुनादवर्णा कलासूक्ष्मसादिर्मशाहू पास्वरस्पमाणन्यामनुसारेणविन्नस्यनिर्वाणगो
चरंद्वादशान्तं यावन्मंत्रमुच्चारयेदित्यर्थः अत्रैवेति कर्त्तव्यतां प्ररूपयति अथ शक्तेर्यावद्धं सोमसूर्यपथान्तरा पिंगलामध्यमार्गे
णवर्णोच्चारक्रमेणान्ते देवतापंचके शक्तिंव्यापिनींसमनोन्मनि भेदयित्वाक्रमात्सर्वं यावद्धै निपतानान्तके निस्तरंगे निरर्धाष्ठेसक
लवापिचोन्मने वस्पमाणादिव्यकरणक्रमेणाग्रपश्यतिकन्नोत्थाणशक्तिहृद्दयं प्राप्य वामदक्षिणावाहमध्येसर्वं निर्लीनदिशा
पिंगलानाम्नामध्यमार्गेणहकाराकारदीनादपर्यन्तेह्रस्वादिरूपवर्णोच्चारक्रमेणब्रह्मादिसदाशिवान्ते देवतापंचके तद्व्यपि
ननमससमनममंत्रं शैवशक्यागुन्मनान्ते भेदयित्वाग्रम्यरूपताविदारणाश्रमायरावाग्रहपमंत्रपरामर्शः शेषक्रु वन्निथा
नान्तिके सर्वोपशान्तिपदं द्वादशान्ते यावन्मंत्रमुच्चारयेदित्यर्थः कीदृशे निपतान्तिके तरंगे
भ्योभेदकल्लोलेभ्योनिष्क्रान्ते निष्क्रान्ता उल्लसिताः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वर्णमंत्राधनामाख्याः अर्थाः यतस्ताहृशम् तथासकलस्याशेषस्यव्यापके हृदिशंकरमेकंभवतीत्याह उन्मने मननेसर्वसंक्रा
मितेसंवेदनमुत्क्रम्यस्थितंस्वतेजमित्यर्थः अथ तदध्यास्य तन्निष्कलेतत्वेगाढावष्टंभेनकिंचित्कालंसमाविश्य अनुलोम्ये
नहृत्पद्मेविनिवेशयेत् द्वादशान्तात्प्रभृतितत्वेचउन्मनाचैवसमना इत्यादिवक्ष्यमाणदृष्ट्यामंत्रप्रमेयस्सृष्टिक्रमेणावरुह्य
हृत्पद्मप्रतिष्ठापितसकलभट्टारकव्यापकत्वेनभावयेत् किंच सर्वेषावरणेषुवेदेवितद्व्यापकंन्यसेत् एवमित्येकेनैव
प्रयत्नेन तेनचाधिष्ठिताः सर्वेसर्वकामफलप्रदाः तदृशिमत्रैजात्मकत्वात्सकलादिमंत्राणाम् चोक्तार्थे अत्रपूर्वोक्तंध्याना
दिस्मरति यथास्वरूपसंस्थानवर्णोपेकथितामया तथातेविनियोक्तव्यामानसेमानसेनतु स्वरूपंमूलंत्रस्तांगादिरूपे
संस्थानमाकृतिः वर्णःसितादिः कथितइतिद्वितीयेपटले मानसेइतियागेमानसेनचित्तेन ततश्च कर्णिकायांतुसंस्थाप्यहि
यावस्थंचभैरवम् शुद्धस्फटिकसंकाशंसर्वमंत्रैरलंकृतं द्विधासकलनिष्कलभावेनअवस्थाअनुग्रहर्तृग्रहायस्वस्थानं
येनावस्थितिर्यस्यसकलेसिताकारेनिष्कलेतुप्रकाशमात्रतत्वे अलंकृतमितिरश्मिपरिवृते एवंद्वात्रिंशादक्षरायेत्त
पायपापिमूलमंत्रस्यनिष्कलत्वंतथाप्यकारादिकलोच्चारेसति सकलत्वमप्यस्तीति यत्नस्यतोनिष्कलेतत्वंतानिर्दि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वच्छ
२५
34

शांति तत्रापि परतोऽज्ञेयमनिर्देश्यमनामयम् तत्र तयोः सकलनिष्कलयोरुपरि परतः परं परिपूर्णेन रूपेण भैरवस्वरूपेणैव
स्वतः प्रकाश्यमानं प्रत्यभिज्ञेयमित्यर्थः यतस्तदनिर्देश्यं वक्तायाः न विषयः यस्मादनामयं सूक्ष्मतमेनाप्यामयेन ग्राह्यग्राहका-
त्मकमहामायास्पर्शेन स्पृष्टं तथा च यत्र नास्ति द्विधाभावः निष्कलसकलाद्यशेषसामरस्यात्मकत्वात् तमंत्रादिप्रकल्पना
ओंकारबिंदुनादाद्यो विलयं तत्र विनिर्दिशेत् सर्वमंत्रप्रमेयविश्रांतिपदं तज्जानीयादित्यर्थः यदुक्तं यावदुच्चार्यते वाचा तावत्स
सकलः स्मृतः इति तथा ग्रन्थरे उक्तो मोक्षः परं तत्त्वमनक्षरमिति अतश्च तत्स्थानं दुर्लभं मत्वा संभवे न कदाचन यत्र नाग्निर्वायु-
र्लं च न दिशो विदिशस्तथा न शब्दो नापि चाकाशं ध्यात्वा तत्त्वं विमुच्यते इति तिष्ठत्यस्मिन्सर्वमिति स्थानं प्राकृतिशून्यत्वात् स्थूला-
द्यभावः वर्णात्मकमंत्ररूपशून्यत्वात् न शब्दः स्वरूपमेवमपि न तत्शून्यमित्याशयेनोक्तं नाकाशमिति ध्यात्वेति प्रकृतकारं विमर्श
विश्रांत्या समाविश्य विमुच्यते जीवन्मुक्तिरावाप्यते तदिदं प्रथमं मानसयागोपलक्ष्योद्भवसमाविते यष्टव्यं सततं कर्पा देशिको यागं
तत्परः स्वहस्ते स्थंडिले लिंगे मंडले च चरुके तथा जले चाग्नौ च संपूज्य सम्यग्दीक्षाफलं लभेत् मानसस्य प्राधान्यं शिवी-
भावं विना शिवयागे धिकाराभावादित्युक्तत्वात् देशिकत्वपदेशप्रयोजन ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नत्राचार्यः सततमितिनिर्माचीरतत्वात् स्वदृष्टेश्चेतिशिवहस्तदानावसरे स्थंडिलश्चापिवासममये लिंगेइतिलिंगशब्देनविद्वांसः स
ष्टिसंहारकारणमित्यादिनिरुक्तेः शस्तावोचितशिष्यैवैतन्य वाध्यपिवावाणादिरूपेभाकेवक्ष्यमाणरूपे चरुकेहविर्विशेषात्मनि
जलेकलशस्यवह्नौपाशदाहकेदीक्षायाः फलेशिष्याणांभैरवात्मकस्वरूपप्रत्यभिज्ञानेलभेत् तत्रदेशकर्तृकत्वसामर्थ्यमार्स
दयत्येव एवंचसर्वथाशिवीभावात्मकमानसयागपूर्वंवाह्ययागेनिर्वर्तयेत् अन्यथा अकृत्वामानसंयागंयोन्यंयागंसमा
रभेत् आशिवःसतविंतयः नमोदायविधीयते अशिवइतिमानसयागकार्यंवशीभावाभावात्तथाभूतस्यपशुर्मोक्षायनविधी
यते तदर्थमपिक्रियतेइत्यर्थः यतः आत्मयागेकृतेनैवदेहशुद्धिःप्रजायते चरुर्थेपवशहोजायतेशह्वादनन्तरंयोज्यः ते
नयस्मायागादनंतरंवाह्यान्तरोभयरूपस्यदेहस्यशिवीभावावेशात्माशुद्धिर्जायते तस्मादसाववश्यकार्यइत्यर्थः तथासति
हि अपिष्ठितंशिवेनैवतमाचार्यंविनिर्दिशेत् शिवेनसहवाचिनाचार्यइतिहिवक्ष्यति किंच आत्मनिर्दहनेचैवमानसेचयइकृ
वान् अहमित्यर्थः आत्मेह हिविधोदेहः विदित्वासम्यगाचार्यःपाशहासशिवःस्ततः सम्यग्वेदनेदेहायहन्तामशमनेनशिवा
हंभावावेशः यागम्यास्यप्रभावमाह यत्रयत्रस्थितोदेशेयष्टव्येनविधिंयजेत् [illegible]हापिसमुच्यतेकिम्पुनःशिवतत्परः विहि
तमहापातकोपिभगवदिच्छाप्रयोजनाद्योविधिमिममभिसन्धाययजेद्भगवंतमर्चयेत् सोपिमुच्यते किंच सर्वावस्थाग
तस्येवविषयैरनुरंजितः सकृत्संपूज्यमुच्येतकिंपुनर्योदिनेदिने सर्वावस्थागतश्चनित्यंनासमयपालनासमर्थोभंगमाप्नु

ह्म

स्व०
३५

35

पिसक्तत्रिर्बीजदीक्षायामर्चनान्नच्यते तस्मात्ततनेमेतदर्चितंतेश्च कार्यैर्विधेयमित्येवंपरमेतत् अस्याः अर्चादिक्रियायामद्वैतां
प्रथयति एतत्तंत्रोक्तविधिनायदुक्तंविधिपूर्वकं ऊर्ध्वदिवान्यतन्त्रेपितद्वैतत्कामिकंभवेत् समानासमानस्रोत स्रोतस्याम
नायिपारमेश्वरेतंत्रेयदिन्नोदीक्षादिविधिपूर्वकमुक्तं तदेतत्तत्रोक्तेनसम्पूर्णेतिकर्तव्यताकेनविधिनातत्कामिकमिति
ततत्काम्यमानभोगमोक्षप्रयोजनंस्यात् एतदुक्तदीक्षादावितिकर्तव्यतान्तराग्रहीयमाणाभिलषितंप्रयच्छत्येवसंपूर्ण
त्वादित्यर्थः तदेतत्तत्रतस्येतिपाठेनस्यकर्तमितिव्याख्येयं अतएवान्यशास्त्राग्रहीयमाणमेतत् नानासिद्धिप्रयोगैर्युक्तं अपिका
नपिक्रियापादोक्तान्सिद्धिरूपान्गुणान्करोति तथा नानाकामफलप्रदम् चर्यापादोक्तमप्यविलम्बितंफलंसंपादयति
योगपादोक्तमपिविदयतीत्याह योगसिद्धिप्रजायते विद्यापादोक्तमपिशनःपराद्वयस्पर्शिनोविधेरनुष्ठितावसायस्येवानुष्ठानाज्जन
स्त्यप्याह मुक्तिंचलभतेध्रुवं अपिच एतदिर्याधिष्ठानात्पूजनम् सदाशिवोपिजानातिदेवाश्चैवासुरादयः परभैरवभक्तिशालिने
वधेः सदाशभावाअपिस्पृहयन्तीतियावत् एवंशासैगिकमुक्त्वाशक्तमाह एवंतमानसंयागंकृत्वावाह्यंसमाचरेत् तत्रप्रथमे
परोहूर्तिमनुध्यायन्स्थापणादौविलोकयेत् परामन्त्रयोगनिष्पन्नभैरवावेशमयीचितिंस्फुरन्नामवलम्बमानेर्यागद्रव्याणिश्च
णादिकल्पितसंस्कारेभ्यःपूर्वंपराद्वयत्तानापादितैकात्म्यमहाशुद्धीनिकुर्यादित्यर्थः नान्युद्दिशति सितचन्दनकर्पूरैरसुधूपंसितवास
सीपुष्पाणिदिव्यगन्धीनितिलव्रीहितण्डुलादिकं चूतपल्लवदर्भांश्चसिद्धार्थान्स्वटिकांतथा करणींकर्तरीं चैवपाशबन्धनसूत्रकं वाधामींशि ३८
वक्त ॥

स्मं च तथैवान्यदपि समिधो दन्तकाष्ठं च चरुस्थालीस्रुवं स्रुवम् तंडुलं घृतपात्रीरमेवमादीन्यनेकशः ॥ दीक्षायाः शिवत्वापादनात्मः
नः शुद्धेः कार्यत्वान्नदो चिन्त्येन सितगुणस्य प्रधानत्वं सितवाससी हृतपल्लवांशुकलशावार्थं न्यर्थं ब्रीह्योर्विकि र्थं सिद्धार्थाः शाख्याद्यवसरे रक्षा
र्थं खटिका करणे पो मंडलार्थं कर्तरी पाशस्तु च्छेदाय वार्थं न्यस्त्र यागाय द्भ्याः प्रोक्ताः हस्तमात्रास्तु विंशतिः समिद्धस्याग्नेस्तत्पथ्यं परि
धयो हस्तप्रमाणाः सपत्राः शाखाश्चतस्रः ॐ उवासे दिक्षु प्रवेशरक्षार्थं समिधो यज्ञवृक्षोत्थाः सत्वचो निर्व्रणाः शुभाः प्रदेशमात्राः स्थोसे
नकनिष्ठात्यपि काश्चयाः उक्ताः ताश्चाग्नेरीशुत्पादनाय दन्तकाष्ठं शिष्यार्थं तंडुलक्षीरचरुं देवगर्भार्थमपि स्पष्टमन्यत् एवमादीनि शा
दिशाह्वान्मंगलार्थं रजांसि शिष्यार्थं पंचगव्यं नेत्रपट्टाय पीति एवं द्रव्याण्यवलोक्य ततोऽर्घपात्रमादाय स्नानालये दस्त्रवारिणा कवचेनाव
गुंठ्यैव प्रणवेन तत्पूजयेत् उदकादिभिरष्टांगैः पूरयेत्तद्वदानने ॥ उदकं क्षीरकुशमंकुशाग्रसर्षपतंडुलाः सयवाः अष्टाविदाष्टमूर्तेरर्घ्यद्रव्य
ष्टकाकृतं ॥ अथ ॥ प्रणवेनासनं सर्वं ततो मूर्तिं न्यसेत् प्रिये भैरवावरणोर्युक्तां पूजयेत्तां यथाक्रमम् गन्धैः पुष्पैस्तथा धूपैर्मंत्रसंधानपूर्व
कम् ॥ भैरवेणावरणोपयुक्तां न्यसेत् मंत्रसंधानपूर्वकं पूजयेत् किंच ॥ मंतव्यं परमं तत्त्वं तत्तच्छ्रेवास्मृतीभवेत् ॥ परमं तत्त्वं निष्कलं सर्वो
त्कृष्टत्वान् पन्नस्तत्तदाप्रदर्शनेनास्मृतीकुर्यादित्यर्थः ॥ अर्घ्यपात्रार्थं ॥ पात्राणां त्रितयं कल्प्यं निरोधार्थं विधौ तथा पशवे ॥ विघ्नर्घ
पात्रं पूजार्थं निरोधार्थं पात्रं तु निरोधविसर्जनाद्यवसरोपयोगि स्वरयाकर्तव्यं यदवोचत् पश्चाद्दद्यः प्रदातव्यः स्वरयास्वस्वगंधपाद इति
पशोः स्तुप्रोक्षणाद्यर्थं पशवर्घ्यपात्रं तदेतत्त्रयं ॥ प्रकल्प्यैवं शिवहस्तं प्रकल्पयेत् ॥ इह लौकिके दीक्षाकर्मणि शिष्यात्मना चार्येण प्र
स्तूयमाने प्रविशिष्टेन करेण कथं करणमित्यस्यानित्यकर्मन्यास संस्कृतस्यापि सातिशयपाशाच्छेदनशिवत्वदानात्मकनैमित्तिक
कर्मविशेषविशिष्टं साधकतमता मा भूदिति मंत्रचक्रन्याससततत्वात्मेकानुसंधिया सितशिवात्मककरदेवीयावष्टम्भसारा शिवहस्त

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·
छं·टी·
३६

36

ताप्रथममवश्यमेव विधातव्यायत्तच्छिवहस्ते विमृश्य ध्यात्वा मंत्रग्रामं सज्ज्वलमितीदेवं वक्ष्यति तदनुग्राह्यैकविषयम् ॥ मन्त्रसंधानकं प्राय
नाडीसंधानमेव च ॥ कर्तव्यमिति शेषः ॥ मंत्रसंधाने मुख्यप्रकारमाह ॥ मूलमंत्रमनुस्मृत्य हृत्कंठतालुमध्यगं भ्रूमध्यं ब्रह्मरंध्रं तत्त्वर्यस्या
नं विभेदयेत् वामदक्षिणमध्येन विश्ववस्येन भेदयेत् द्वादशान्तं परं नीत्वा करस्यो मंत्रविग्रहः ॥ मन्त्रसंधेय इति शेषः परं मूलमंत्रं ब्रह्म हृदृ(?)
मशेषवाचकमाहात्म्यकमंत्रराशिरूपमंतः स्वीकृतमंत्रग्रामं ब्रह्मनरूपं च हृत्कंठपरनादात्मकनित्यस्वरूपमनुस्मृत्य वक्ष्यमाणकरणावेध
मात्रार्णांनुसंधिमांस्वेनाचार्यः हृत्कंठतालुभ्रूमध्यात्मकं तत्त्वर्यस्थानं च भेदयेत् कथमित्याह वामेत्यादि मध्यमार्गेण भ्रूमध्यं यावत्करणाक्र
मेण भ्रूमध्यदक्षिणतः सव्येतरनासापुटसमस्फारणयुक्तिलब्धमध्यप्राणतीक्ष्णसूक्ष्मश्रेणा बिंदुग्रंथिकृत्वा नानानायासेन नादादिग्रंथीन् वि
भिंद्यादित्यर्थः भविष्यति चेतत्ततो द्वादशांतं मंत्रं नीत्वा करस्यो मंत्रविग्रहः शुद्धाम्नेवानुसंधेयः यथाकरणास्यकर्तृवीर्यसारता भवति नाडी
संधानमप्याह ॥ तस्याप्यनेनन्यायेन विलोमेन विशोद्दृहृदि आत्मनो रेचकेरीव पूरकेण विशोद्दृहृदि नाडीसंधानमेतच्छिवेन परिकी
र्तितम् ॥ आत्मनऊर्ध्वं रेचकेन गत्वा तस्यापीति करस्थस्य भगवतो विलोमेनेति द्वादशांताद्धृदि विशोद्धुन स्ततऊल्लास्य तद्द्वादशांतं प्राप्यते ने
व पूरकेणाहृदि स्वस्मिन्विशोदित्येतन्नाडीसंधानं सर्वोदिष्टनासाक्रमनाडीसंधानविलक्षणं शिवेन परिकीर्तितमित्यनेनास्याभेदव्याप्ति
प्रदर्शकस्योपादेयत्वमितिध्वनति ॥ एवं नाडीसंधानेन स्वहृदयं प्रविश्य ॥ व्यापकं तु शिवं ध्यायेन्मंत्रमूर्तिमधिष्ठितं ॥ अंतर्बाह्ये शिवह
स्ते च स्थितां सर्वां मंत्रचक्रमूर्तिमधिष्ठाय स्थितं शिवं व्यापकं ध्यायेत् अथैवं शिवहस्ते महाव्याप्तिमनुसंधाय शिष्याद्युपयोगि पंचगव्यसं॰
स्कारमाह ॥ दर्भसंघृष्टपचाङ्गेण समवाराभिमंत्रितं पंचगव्यमयपात्रेतु शोधयेत्तु शिवांभसा पवित्राः पावनागावः सर्वदेवतविग्रहाः गो ८
मूत्रेस्वस्तिदिन्मुख्यातदस्या मस्वगोमयम् अमृतं तत्पयो दिव्यं तद्दिक्कारोदधिस्थितम् तद्धूतं तद्भूतः सावस्तत्सदामरतर्पणमिति श्रीमत्य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

गव्यसंहितोक्तानि भाग्यानि पंचगव्यानि समाह्रियंते यस्मिंस्तत् पंचगव्यं कुशोदकं योजयेत्क्षालयेदित्यर्थः ॥ अस्त्रेण क्षालयेत्तच्च कवचेनाव
गुंठयेत् ॥ तस्य च ॥ दर्भासनं भुवेर्णैव मंडलं तत्प्रकल्पयेत् ॥ वर्तुलं स्वस्तिकं वा ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं गोमयादीनि चाहरेत् पृथक्पात्रस्थि-
तान्येव प्रोक्षयास्त्रेण शिवांभसा ॥ अथ ॥ गोमयं तु हृदा मंत्र्य गोमूत्रं शिरसा दधि शिखया वर्मणा क्षीरमस्त्रेणाज्यं कुशोदकम् धाम्ना च मंत्रये मंत्रये
त्पश्चाद्गोमयादीनि योजयेत् पूर्वसंस्कृतपात्रे तु स्वमंत्रैः ॥ यैरेव पृथक्पात्रेषु मंत्रितानि तैरेवाभिमंत्रयेत् तथा ॥ गोमयादिकम् संयोज्य योजये
त्पश्चात्तैरेव हृदयादिभिः ॥ सर्वैरेव युगपदेव संस्कृते पंचगव्ये विशेषसंस्कारार्थमासनपूर्वं मंत्रन्यासमाह ॥ प्रणवेन तु संकल्प्य अनंतं मूर्तिवि
ग्रहं धामांगानि च वासेन तु संपूज्यावरणस्थितिम् मंत्रसंधानकं कृत्वा अमृतीकरणं तथा शिवामृतं ततस्तिं चिंत्य संपूज्य स्थापयेत्ततः मूर्तिश्चिद्रूपा
विग्रहः सकलभट्टारकः धाम मूलमन्त्रः अथ यागभूमिसंस्कारं ॥ अस्त्राभिमंत्रितं दर्भं गृहीत्वोल्लेखनं कुरु यागभूमौ समन्तात्तु सोऽप्यास्फोट
द्विणोस्थितः ततश्चोद्धरेत्स्थूलमाजलान्तमवस्थितम् रेचितं भावयेत्कुर्यान्मौक्तिकाद्यैः प्रपूरयेत् समीकरणमस्त्रेण कवचेन तु सेच
नम् आकोटनमथास्त्रेण ॥ एतान्संस्कारान्विधाय कुण्डवत्प्लावनया कृत्वा ॥ ततो मार्जनलेपेन अस्त्रेण गन्धतोयेन गन्धतोयेन चोपरि
पञ्चगव्येन लेपनं ततोऽपि गन्धतोयेनेत्यर्थः अथ ॥ शिवाम्भसास्त्रयुक्तेन विकिराण्यभिमन्त्रयेत् सप्तकृत्वास्त्रमंत्रेण शिवाम्भ
सा संप्रोक्ष्य विकीर्यन्ते इति विकिराणि तिलादीनि यथोक्तं श्रीमन्मतंगे तिला लाजा यवाश्चैव दूर्वाः सिद्धार्थकाः शुभाः कुसुमानि च शु-
क्लानि सुगंधीनि च भूरिशः एषचन्दनपंकेन मिश्रो यं विकिरः शुभः एतानि विकिराण्यभिमन्त्रयेत् ॥ स्थित्वा मध्ये तु प्राग्दिशः कुर्या
द्विकिरे हान्यान्यन्तर्भूतानि चिंतयेत् ॥ शिववदाचार्यस्य मध्ये स्थितिः ॥ एतानि च ॥ चामरेण सशुभ्रेण अस्त्रमंत्रेण संहरेत् पे
शान्यभिमुखान्येव ॥ कुतः किमवधिरित्याह ॥ नैऋत्यां यावदैश्वरम् ॥ अथ यागदेशमध्यक्रमेण ॥ पंचगव्येन संप्रोक्ष्य गंधांभोभिः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

द्य

३ शिवाम्भसा ॥ ध्रुवेणाथियमावाह्य पद्महस्तां सुलोचनाम् शुक्लपुष्पाणि मुंचंतीं सर्वलक्षणसंयुताम् नीलोत्पलदलश्यामां पागद
स्व र्मावलोकिनीम् ब्रह्मस्थानोपविष्टां तु द्वाराभिमुखवेमद्दाम् गन्धपुष्पादिभिः पूज्य शिवकुम्भं प्रकल्पयेत् ॥ द्वाराभिमुखस्य या
छं॰ टी॰ गायामप्रविशतः शिष्यादेः कल्याणकारिणीं मोक्षलक्ष्मीं संपूज्य शिवकुंभं कुर्यात् कथमित्याह ॥ ऐशानीं दिशमाश्रित्य पंचगव्ये
३७ नमंडलम् गंधोदकेन संलिप्य शिवांभो मंत्रेण प्रोक्षयेत् ॥ अनंतासनं दत्वा ध्रुवेणा मंडलावपि सर्वदोषविनिर्मुक्तं कुंभं चंदना
लेपितं स्वस्तिकाद्यैश्चर्चयित्वा यवसिद्धार्थदूर्वाभिः सितसूत्रेण संवेष्ट्य वस्त्रपूतेन चाम्भसा संपूर्य सर्वतश्छन्नं चूतास्वत्थादिपल्लवैः
रत्नगर्भौषधीयुक्तं सहदेवादिभिर्गणैः प्रोक्ष्य चास्त्रेण संपूज्य कवचेनावगुंठितं आसनस्योपरिन्यस्येन्मूलमंत्रमनुस्मरन् आमं
37 डलावधीति परव्योम्नो ब्रह्मबिलशक्तिव्यापिन्यात्मकानि ब्रह्मविष्णुरुद्राधिष्ठितानि यानि सूर्यादिमंडलानि तदंतं नत्वा शिवांते
मंत्रशक्तिभिरुग्राभिः शोषणनिर्दहनादिभिः शरीरं शोषितं यस्मात्तदर्थमभिषेचनमिति भाविनीत्याप्यायनप्रयोजनस्योपसं
हारप्रधानशवांतासनत्वानुपपत्तेः यवादिभिरन्तर्गतैरुपलक्षितं सूत्रेण वर्मभूतेनेति रत्नगर्भमौषधीयुक्तं च सहदेवादिभि
र्गणैरिति ओषधीनां वैरेकैव सहदेवा शिवागमे इति सारसंग्रहे कथितत्वात् सहदेवा प्रधानौषधिलोहधातुबीजगंधैर्युक्तमित्य
र्थः मूलमंत्रेणादिना कलशस्य परचिन्मूर्तिमयत्वमुक्तं अथ तत्र ॥ कलाध्वभैरवादीनि न्यस्य ह्योदीन्प्रकल्पयेत् मुद्रां बद्ध्वा हृ
दादीनि पूज्यान्यग्निदलादिषु गन्धपुष्पपवित्राद्यैः सितवस्त्रेण भूषयेत् अथ च पूर्वोक्तः सर्वो न्यासादिक्रमः आप्यायनीयः पवि
त्रमर्चयागास्वनन्तपवित्रकं तस्य नियतसमयपूरणाय नियतकालत्वात् एवमुत्तरत्रापि अथ ॥ वामभागे तु कुंभस्य पंचगव्येन
मंडलम् शिवांभसा तु संप्रोक्ष्य प्रणवेनासनं न्यसेत् संप्रोक्ष्य च शिवांभोभिर्वर्धनीं मंगलान्वितां कुम्भवस्त्रार्चयित्वा तामासा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नस्योपरि न्यसेत् वामभागे इति क्रियाशक्तिव्याप्त्या भाविधारापातनक्रमेण विघ्नप्रशमनसिद्ध्यर्थं कुम्भवर्द्धानस्योपरि तदङ्गतया व्याप्त्यैवेम
र्थः मङ्गलान्वितां सलक्षणान्विताम् अथ ॥ गन्धपुष्पपवित्राद्यैः पूजयित्वा तु वार्धनीम् उक्ता यास्त्रक्रमेणैवैशान्यां वार्धनीं नयेत् अ
च्छिन्नामनुलोमेन जलधारां तु पातयेत् तत्स्थानात्समारभ्य यावत्कोणं तु शाङ्करम् उक्तार्थमिति काकाक्षिवत्कलशवामादस्त्रमुक्तार्थवा
धानीं समुद्धृत्याधिवासानां द्वाराणामशेषतोऽनुलोमेन पूर्वादिदिक्क्रमेण शाङ्करं कोणमैशानं यावदच्छिन्नां विघ्नोत्सादनाय जलधारामस्त्रमु
स्त्रार्घपातयेत् आनयन्ते शिष्यं प्रयुञ्जानो गुरुः नयेत् नायचेदित्यर्थः अग्रेऽस्त्रार्घपातपवित्रितहोणिचो अवचकर्मणि ॥ आचार्यं कलशं पश्चाद्द्र
वेण समुद्धरेत् नयेद्वार्धानीमार्गेण तस्मिन्संस्थापयेत्ततः अग्रे भ्रमयन्त्या वार्धान्याः पश्चाच्छिवकुम्भं भ्रामयन्नथ देवेन स्वमन्त्रेण स्थापयेदित्यर्थः
वार्धानीं स्थापयेत्पश्चाद्दक्षमन्त्रमनुस्मरन् स्थापयेदिति क्रियाशक्तिव्याप्त्या धारापातेन लोकपालान्यवस्थाप्य भगवतो दक्षिणहस्ते वार्धन्यस्त्र
मिति अथ ॥ विशेषपूजा शुभयोर्गन्धपुष्पपवित्रकैः मन्त्रसन्धानकं कुर्यात् आज्ञासंधिमथोभयोः किंच विकिरान्संहृत्य पूर्ववार्धान्याः कल्पयेदधः
अत एव च ॥ अत्र तान्यस्त्राण्यनेकानि शरकृन्तासिमुद्गराः चक्रपट्टिसवज्रादित्रिशूलानान्यनेकशः यागौको वाप्य सर्वेन्ततिर्यगूर्ध्वमधः।
स्थिताः वार्धान्यस्त्रस्य सर्वे ते रश्मिभूता व्यवस्थिताः एतच्च ॥ शिष्यस्य दक्षिणे हस्ते वार्धन्यस्त्रं तत्संहितम् तेन स्वस्थान एव स्थापितस्य शि
वस्य शिवकुम्भदक्षिणे सत्र स्थापयेत् यदुक्तं श्रीमृगेन्द्रेऽपि तद्दक्षिणे महाशस्त्रमित्यादि यत एव ॥ तेनं तयत्तारदार्थं यागादौ कलशे न्यसेत्
कलशमिति कलशाधिकरणमशेषयागाप्यायनाय एवम् अथस्नानान्तप्रयोजनं भगवन्तमित्यर्थः तेच ॥ नैवेद्यं विविधं दत्वा नत्वा विज्ञाप
येद्विभुम् भगवंस्त्वत्प्रसादेन यागं निर्वर्तयाम्यहम् इच्छामीति शेषः ॥ सन्निधानं सदा तस्य क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति चतुर्थी त
तश्च ॥ अविघ्नार्थं सदा भव एवं कृत्वा ॥ अनुज्ञातोऽस्थितो यायाद्दर्भहस्तो दिशीश्वरात् ततश्च स्वनामपदविन्यासानोंकारादिनमोन्त

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

३
स्व·
छं·टी
१८

38

गान् गन्धपुष्पपवित्राद्यैः पूजयेत्तान्प्रयत्नतः ॥ ॐ इंद्र सन्निहितो भव नमस्ते इति स्वनामपदविन्यासपूर्वमेतत्पूजयेत् तानुद्दिशाति संबोध
ण ॥ इंद्राद्यनंतपर्यंतांल्लोकपालान्प्रपूजयेत् ऊर्ध्वा ब्रह्मणा अधोऽनन्तः स्थानानन्तपर्यन्तानित्युक्तं तत्र चैशानदिगूर्ध्वं ब्रह्मणा नैर्ऋतदिग्भागेनानन्तः
पूज्यः इत्यधिवासे पूर्वसूत्रार्थं दशलोकपालाः पूज्याः यागे तु पूर्वोक्तभैरवाष्टकव्याप्त्या अष्टावेव न तथा कृतत्वात् यदर्थमेतत्तदाह ॥ ततो मंडल
कं मध्ये यागभूमौ प्रकल्पयेत् पंचगव्येन लिप्ताद्यां गन्धतोयेन चोपरि ॥ मंडलं लिम्पेदित्यर्थः रजोमंडलकं तु अधिवासाद्यनंतरकालं भविष्यति अथैतत्
॥ शिवांभसास्त्रमंत्रेण संप्रोक्ष्य त्ववगुंठयेत् अर्थात्कवचमंत्रेण अत्र चादौ ॥ ब्रह्मस्थानस्य पूर्वेण गणेशं न्यस्य विनायकं वायव्ये पूजयेद्देवि गंध
पुष्पैरनुक्रमात् ॥ अविघ्नार्थं आदौ वायव्ये गणपतिं पूजयेत् ततः पूर्वस्यां दिशि गुर्वादीन्नित्यक्रमार्थः अथैतांस्तु नमस्कृत्य गुरून्तान्दत्तां विभा
वयेत् एतैरेवैभ्यो गृहीतात्तः ॥ ततस्तु मध्यदेशस्थं योगपीठं प्रकल्पयेत् पूर्वोक्तेन विधानेन ॥ आधारशक्त्यादिप्रेतांतं परमेश्वरस्य योगा
शब्दवाच्यस्वशक्तिरूपपीठमासनं यथोक्तं योगस्य सा कृत्यः स्वार्थ इति अत्र च ॥ भैरवेशं वरानने पूजयित्वा पवित्राद्यैस्त्र्यावरणसंयु
तम् स्वध्यानगुणसंयुक्तं महालंकारभूषितं ॥ ब्रह्मांगावरणं भैरवावरणं सास्त्रलोकपालावरणं चेति त्रीण्यावरणानि ध्याने गुणाः मुखहस्त
टिकत्वादिः मुद्राप्रायुधसन्निवेशाः आभरणं कपालमालादि अत्र च ॥ मन्त्रसन्धानकं पूर्वं नाडीसन्धानमेव च परमीकरणं ऊर्ध्वादिव्यापके
न परेण तु नैवेद्यान्विविधाकारान्दत्वा मुद्रां प्रदर्शयेत् प्रणिपातं जपं कृत्वा निवेद्य विधिपूर्वकम् पश्चाद्बलिः प्रदातव्यो मातृणां भूतसंह
तेः भूतेश्वराणां देवेशि दिक्पालस्य सर्वतः भूतायैविविधाकारादिव्यभोगांतरिक्षगाः इत्यादिना भाविना मंत्रेण कलशादिपात्रेणेभ्यपते
भ्यो भगवदनुचरेभ्यो बलिर्देयः एवं दत्तबलिराचार्यः ॥ ततः स्नायादथो तुल्यं अथवाचमनं व्रते ततोऽग्निकुंडं गत्वा तु पूर्ववच्छोधनं तथा
भैरवं पूजयेत्तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा सत्कर्मान्तरायभूतबलिस्पर्शसंजाताशुद्धिविकल्पानुसारेण स्नानादिकार्यं शोधनमस्त्रैः संस्कारणं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ततश्च शिवीकृत्य शिवनितस्य ॥ अग्रे स्वान्तर्पणं कुर्यात् सहस्रेण शतेन वा ॥ यथासंभवं तिलाद्यैः परिवाराणां दशांशतः स्वक्रमेव ॥ ततश्च
रुं चरुमर्पयेत् ॥ पचेत् पाचयेद्वा तद्धा कथं ॥ स्थालीं संगृह्य निर्व्रणाम् शिवाम्भसा तं प्रक्षाल्य कवचेनावगुण्ठयेत् चंदनाद्यैर्विलिप्य तां मूल
धूपेन धूपयेत् सूत्रेणावेष्टयेत् कंठे वर्मभूतेन सत्रबंधे अथ स्थाल्याः दर्भेणास्त्रस्वरूपेण कल्पयेत् मंडलेपि च प्रोक्ष्य चैव शिवांभोभिः कवचेनावगुंठ
येत् आसनं तत्र विन्यस्य दत्वेनाद्विशिवांतकं ॥ तत्र च ॥ मूर्तिभूतां न्यसेत् स्थालीं तत्रस्थं भैरवं यजेत् त्रिरावरणसंयुक्तं गंधधूपैरनुक्रमात् मानसे
न प्रयोगेणाभावश्चेद्वर्वराननं चरोः पृष्ठादिसं कीलितया विरमतामभूदिति प्रजातत्रनोक्ता अथ ॥ स्थालीं संप्रोक्ष्य चास्त्रेण कुण्डवत्स्यार्चयेत्ततः ॥ प्रो
क्षणं कुंडोक्तसंस्कारानन्तरोपलक्षणाय ॥ तत्र स्थालीं समारोप्य पश्चादग्निं न्यसेदधः सर्वसंस्कृतो हुतम् अथ स्थाल्या ॥ क्षीरं प्रोक्ष्य शिवाम्भो
भिस्तण्डुलांश्च समासतः मंत्रेणाष्टशतेनैव प्रक्षिप्य च पचेच्छनैः मूलमंत्रेण देवेशि एकचित्तः समाहितः ॥ शनैरिति यथा स्थाली न भज्यते
तत्र च ॥ चालनोद्घाटनोद्घाटनादीनि अस्त्रमंत्रेण कारयेत् ॥ कारयेदिति पूर्वं दीक्षितशिष्येण अथात्र चरौ तमाभिचारं स्वस्विन्नं अग्रे गर्भं वप्र
कल्पयेत् त्रिभिस्त्रिभिर्हुतेनैव स्रुवेणानुकुर्यात् प्रिये ॥ तमश्च आसाव ग्निव्यास्याभिचारश्च आस्याम तसेचनो दीपनात्मा पात्वर्थां त्रुसारदेषच
दीप्तस्वादान्तमंत्रैः स्थाल्यां होमोः स्विन्नतादोषनाशनाय अथ ॥ भूमौ मंडलकं कृत्वा प्रणवेनावतारयेत् स्थालीमाज्येनोपलिप्तां तच्छीता
द्यां च होमयेत् भैरवेण षडंगेन वषडन्तेन च ॥ शीतत्व इति सोमव्याप्याग्रस्विन्नतादोषनाशाय अन्तरे स्वाश्रितचरौ ह्यास्य अग्नेरा
प्यायनं कुर्यादिति गुरवः एवमग्नीषोमीयश्चरुः संस्कारतः संपन्नः यथोक्तं श्रुतौ यो हवै तदग्नीषोमीयमाज्यं न होति तस्येतदमृतीभव
तीति श्रीमृगेन्द्रोत्तरेपि अग्नीषोमीयात्मकावेतावाद्यारो विहितौ चरौ अमृतत्वामयेन तस्मादग्नीषोमात्मकं यतः इति ततः ॥ मण्डलं कृत्वा
सामीप्ये कृत्वा दर्भासनं न्यसेत् स्थाल्यां तस्योपरिन्यस्य संपातं मंत्रसंहितां जपेत्तेकैकशः कृत्वा पातयेद् भैरवेणान्त ॥ निष्कलतदङ्गं वक्त्रो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
च्छं॰टी॰
२५

39

अग्निरस्र्वं स्वस्मिन्नग्नौ हूयतिचरात्तु अग्न्यायेन कुर्यादिति सम्पातहोमक्रमः प्रसङ्गादग्नीषोमताभिव्यक्तये सर्वत्र सम्पातहोममाह ॥ अ
ष्टोत्कृष्टशतेनैव परामृतमनुस्मरन् रजस्पादौ ततो देवि कर्तव्यं करणेन तथा एवं टिकातिलाज्यसम्पातं मूलमंत्रेण कारयेत् ॥ मूलमंत्र
तत्करणे चिदानंदात्मकपरामृतानुस्मरणेन तत्समर्थाचरणेन प्रयुंजीतेत्यर्थः अथ ॥ त्रिभागं कल्पयित्वा तं चरुं स्थाल्यां तु संस्थितं
शिवाग्निसाधकेभ्यश्च शिवायांशं निवेदयेत् ॥ शिवाग्निसाधकार्थं त्रयो भागा यस्य तादृशं तमिति अलौकिकं चरुं कल्पयित्वा अग्नेशि
वभागात्स्थालि कलशाद्यर्थं भागीकृतात्त्र्यंशं भागं शिवाय मंडलस्थाय दद्यात् अग्न्यादिभागादिविनियोगमाह ॥ द्वितीयं होमयेद
ग्नौ साधकेभ्यस्तृतीयकम् ॥ साधकाः शिवसाधकाः शिवाय विनिवेदने विधिमाह चरुं पात्रे तु संकल्प्य पूजयेद्भैरवेण तु पुष्पधूपादि
भिर्नीत्वा यान्मैन्तं विनिवेदयेत् ॥ अनंतरं रुद्राद्यावरणस्थानां दशमांशं निवेदयेत् कलशेप्येवमेव तु ॥ मंडलवत्कलशेपि परिवारे वि
धिः अथ ॥ अग्नौ होमस्य रूपः स्रुचा तत्र ॥ भैरवस्य शतं होम्यं मंगानां तद्दशांशकम् साधकेभ्यस्तु यच्छेषं पिधाय स्थापयेत्प्रिये ॥ शे
षमिति अवशिष्टभागरूपं स्थापयेदिति साधकानां शिष्याणां अयाप्यसंस्कृतानां संस्कृतचरुसाधनेऽनधिकारात् अथाधिवासार्थं हो
मार्थं च ॥ विनायके शतं होम्यं भूपरिग्रहणे तथा भुवः सर्वावतारितमोदलरूपधिष्ठितायाः परिग्रहे स्वीकारनिमित्तेन ॐ भुवे स्वाहा
ॐ श्रियै स्वाहा इति प्रयोगः शतं शतं होम्यं किंच ॥ अधिवासे तथैवेह अष्टोत्तरशतं हुतिः ॥ प्रातः संगीताधिवासननिमित्तं हुतिरिति भैर
वस्य स्यादित्यर्थः अथ ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तं तु अनुलोमविलोमके न्यूनातिरिक्ते देवेशि अष्टोत्तरशतं हुतिः ॥ अनुलोमस्य विधिक्रमस्य
विलोमः अन्यथात्वं तत्र न्यूनाधिके च यत्प्रायश्चित्तं प्रायस्तपसि चित्तं निश्चयः तदर्थं मूलेन प्रायश्चित्ताय ज्ञ होमि स्वाहा इत्यनेन होमः
शिष्यसंस्कारं पीठवत्संकरोति ॥ भैरवं पूजयित्वाथ प्राप्यानुज्ञां तावदानने शिष्योः कर्मप्रकर्तव्यं यथा भवति तच्छृणु शिष्योरिति प

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

क्रियाणा कुरितशिवभावस्य कर्मेति अधिवासरूपं तदाह ॥ होमे मंडलकं कृत्वा दर्भैस्तमुपरि न्यसेत् प्रणवेनासनं कल्प्यं शिष्यं
तस्मिन्निवेशयेत् समपादं समकायं सौम्याननं कृताञ्जलिम् होमेद्वारसमीपे समकायमृजुस्थितं सौम्यदिगभिमुखं प्रसन्नवदनं च
॥ गुरुः पूर्वमुखो न्यस्तेन प्रोक्षयेत्तं शिवाम्भसा भस्मना ताडयेन्मूर्ध्नि अस्त्रमंत्रेण चालयेत् ॥ भस्मना ताडनेऽयत्नैः आलंभनं स्पर्शश्च
नाभ्यूर्ध्वं शीलयाबाराज्ञाम्पर्यं स्तौन्यकल्पयेत् ॥ एतत्संस्कारत्रयं पाशशैथिल्याय अथ स्त्रीत्वाणवमलत्रयोत्संसनार्थमूर्ध्वं तच्छक्तित्रयो
तेजनाय अथैवं शिथिलपाशत्वाद्दैवविहितदेहादिस्थैर्ये शिष्यो ॥ शिवं न्यासांगसहितं मूर्ध्नि योजयेत् शेषवत्तत्र किंच वस्त्रं संप्रोक्ष्य वा ।
नेत्रेणाकवचेनावगुण्ठयेत् सृजयेद्भैरवेणैव तेनैवास्य ॥ मुखं प्रच्छादयेत्तथा करणानां बहिःप्रसरनिवारणायान्तर्विन्यस्त
भैरवप्रकाशप्रत्यस्तुतीकरणाय च बुद्धीन्द्रियाश्रयस्य मुखस्य प्रच्छादनं बुद्धीन्द्रियकर्मेन्द्रियाणां संयमनाय तत्प्रधानपाणिपं वह
स्य पूर्वं शिष्यं प्रवेशयेद्द्विधाह ॥ हस्ताभ्यां तं गृहीत्वा यर्विशेज्जवनिकांतरं ॥ ततोपि ॥ देवस्याभिमुखं कृत्वा तस्य च पुष्पमा
लां प्रदापयेत् ॥ एकमेव पुष्पं मूलाभिमंत्रितं पुष्पपानस्य सम्यक्ढिघणाया यदत्वा ततश्च ॥ प्रक्षेपयेत्ततो थास्त्वा ॥ क्षिपपु
ष्पमितितं प्रयुञ्जीत तत्पातावसरे च मूलमुच्चारयेत् हुरहस्यार्थः अथास्य ॥ मुखमुद्घाट्य दर्शयेत् विद्यामंत्रगणैः सार्धं का
रणं समसदाशिवम् कारणमिति निष्कलनाथं सह सदाशिवेन सकलभट्टारकेण वर्तमानम् अथासौ ॥ अज्ञानपटनिर्मुक्तो
नत्वाह्वः पशुरीदृते दंडवद्धरणीं गत्वा प्रणिपत्य पुनःपुनः अज्ञानेत्यनेन पटापासनेनाभिव्यक्ताऽग्रावस्थेयः पशुःस इदानीमेव
प्रबुद्धः अनपवज्जन्मसहस्रात्पूर्वं भगवत्स्वरूपावलोकनाहिःसमाविष्टः पुनःपुनर्भगवन्तमीतते दंडवद्भूमनेन देहाय प्रमात
तायहस्तनाच्छिवसमावेशात् गुरुणोयोगपतास्यदर्शिना अनपवासौ ॥ कृतकृत्यः प्रसन्नात्मा हृष्टा तेच प्रत्युत्पनयनं शिष्यम् उ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्याप्यहस्तान्संगृह्य दक्षिणां मूर्तिमानयेत् ॥ चिदानंदात्मकस्वरूपस्पर्शान्महाप्रभुस्त्वाप्योति चिरतरं देहादिभूमिमग्रं ततउन्मनुपमुक्तेन स
र्यः दक्षिणमत्र कृत्वा शिवात्मकामेवनत्पाशवीं देहमयीं श्रीमद्घोरवक्त्रसम्मुखं च ॥ तत्र मंडलकं कृत्वा पुष्पैर्णप्रणवासनम् तस्योप
विशिष्य स्वयमूर्ध्वकायमुदङ्मुखं गुरुः पूर्वाननः स्थित्वा प्रोक्षणादीनि कारयेत् ॥ आदिशब्दात्ताडनालंबने प्राग्वत् कारयेदिति कुर्वतो
मंत्रांस्तद्वीर्यानुप्रवेशेन प्रयुंजीत अथ्यासने ॥ उपवेश्य ततः कृत्वा सकलीकरणे विधिम् विशेषफलसिद्ध्यर्थं मुमुक्षोः साधकस्य वा
॥ सामान्येन कृतसंस्कारस्य स्वच्छभगवत्स्वरूपस्यापि शिवपूजादिकार्यादौ सकलीकृतविग्रहः नान्यथा प्राक्तनरूपेणेति वक्ष्यमाणत्वात्पु
नर्योग्यायोगं भोगाय मोक्षाय वा शिवाचार्यत्वेन विशेषफलसिद्ध्यर्थं सकलीकरणे स्वविधिं कृत्वा कलाध्यानं न्यसेत्स्व आदिति व्यवहितेन स
म्बन्धः सकलीकरणं क्रमेणादिशति ॥ गन्धदिग्धौ करौ कृत्वा अस्त्रेण परिशोधयेत् कवचेनावगुण्ठ्यौ तौ प्लावयेदमृतेन तु तयोरेव च ॥
मूर्धन्तमात्मनेकल्प्य भैरवाङ्गानि विन्यसेत् ॥ भैरवाङ्गानि चेति हृदं देहन्यासमाह ॥ व्योमव्यात्मानं योजयित्वा शिशोः शोषणं तनुः पि
धे आग्नेयीधारणां ध्यात्वा [निर्द] ग्धास्त्रेणान्तशिखम् धूमज्वालाविनिर्मुक्तं दग्धकायं विभावयेत् भस्मीभूतं ततः शान्तं प्लावयेदमृतेन तु व्योम
व्याप्तं तथे देहं चैतन्यं कनकाग्निवत् शक्तिन्यासं न्यसेत्सर्वं कमलेश पावनेन तु तस्योपरि तदात्मानं ध्यायेज्ज्योतिर्मयं शुभं मूर्तिमन्त्रं समुच्चा
र्य मूर्तिभूतं प्रकल्पयेत् ॥ एतत्सर्वं भावनया कार्यम् कथमित्याह ॥ पूर्वोद्धृतेन मंत्रेण ॥ ज्ञात्वैकवचनं तेन संहारेणायाः भित्रेने
त्यादिः सर्वः पूर्वोक्तः क्रमन्यासप्रयितव्यः एवं तत्र प्राग्वदेव शिवात्वदंभरसेन ॥ प्लावयेदमृतेन तु अथ ॥ मंत्रन्यासो यथा पूर्वं मष्टा
त्रिंशत्कलावधि ॥ अथात्रैवान्तर्वहिःप्रशुद्धतत्त्वात्मकदेहमार्गीय सृष्टिक्रमेण ॥ कलाध्यानं न्यसेत्स्वमा च्छांत्यतीतायत्तु क्रमात् स्फा
टिकाभान्यथा कुसारक्ताशुक्लाच पीतका शांत्यतीतादिका ज्ञेयाः तत्त्वभूतास्तु ताः कला ॥ तत्त्वभूताः शान्तिरादिः प्रथिव्यन्ताः तत्र

र
स्व
च्छं दी.
४.

५०

निर्द

वेशी

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तु

रूपतां प्राप्ताः अत एवासां यथोचितमेव ध्यानं पुरुक्तमित्येष षडुत्तत्वस्वरूपार्थं कलापंचकव्याप्तोऽपि वासेनावबुद्धः पुरकादीनां भावि
पदत्वेनाप्येवं संहारक्रमेणादीक्षितार्थमसौ भविष्यतीति नाशप्राकरणिकमेतदिति भ्रमितव्यमुक्तः सकलमंत्रन्यासोपरि ॥ धामावा
हनयांगानि न्यस्यांतःकरणं भवेत् आत्मांतःकरणे यदुक्तं तत्संज्ञासमारभेत् धामप्रोक्षार्थसंदध्यात्स वाह्याभ्यंतरे पुनः ॥ संध
नेनाडीमंत्रात्मकं स वाह्याभ्यंतरमिति देहांतःकरणात्मकं भेदविषयं स्थंडिलाभ्यंतरभेदेनेति वा मतम् अथ ॥ शिवहस्ते विधुं ध्या
त्वा मंत्रग्रामं सज्जाज्ज्वलम् धामोक्षार्थं च सथाय शिष्यमूर्ध्नि करं न्यसेत् अथो पुरुवेनहृन्मध्ये शिवहस्तेन चालभेत् ॥ विधुं व्यापकं स
ज्ज्वालत्वं पाशदाहाय सधायेति पूर्ववत्त्रादिमंत्रक्रमेणाज्वलमं यत्हृदयपोभगवदधिष्ठानेऽपि पाशाद्वृतत्वमस्तीति मूलभूमौ तत्रपाशाद्
हनपारमेशस्वभावोद्दीपनार्थं मंत्रलिंपचकाभिव्यक्त विद्यादिशक्तिपंचकव्याप्तिना शिवहस्तेन स्पर्शः ॥ उत्थाप्य दत्वा पुष्पं तु प्रणमेत्
भैरवेणात्र प्रवेशयाभ्यर्चयेच्छुभम् ॥ उत्थाप्येति उन्मुखं स्थितिष्ठते रीद्वार्थ्यं त्वादृगवन्सज्जो योगग्राहयित्वा समर्थः प्रवेशः मंडले प्रशिवपू
जयेत्स्यात्तया भक्तिश्रद्धोन्मुखस्य तत्परत्वापादनं यथाव्यापकेन प्रवेशितः इति प्रर्चयेति प्रर्वत्तेतिं च शिष्योऽपि तथाचार्येण शिक्षितो नम
रः पुष्पं ॥ शिवप्रशार्यं निक्षिपेत् अथ ॥ निरीक्ष्य वक्ष्ये देवं ॥ देवं मंडले ॥ तथा ॥ त्रिः प्रदक्षिणं शिवकुंभाग्निमध्यस्थं स्थंडि
लस्थं च वंदयेत् त्रिरिति त्रिविधेकासाधनिदक्षिणाः स्वस्वरूपप्रथापरो मे भवेति वाञ्छया स्वदक्षिणमेव भगवंतं कुर्वन्नाभिप्रायमतत्त्ववीन
यं च शिवपूजाग्निकार्यादौ सकलीकृतविग्रहः नान्यथा प्राणरूपेणाश्रजनादौ भवेत्ततः भवेदिति वाक्यद्वये योऽस्य आदिशब्दाज्जप
ध्यानादौ किंच ॥ नीत्वा कुंडसमीपं तं शिष्यहस्ताविय्योगतः आत्मसव्ये यदिग्भागे मंडलं प्रणवेन तत् प्रणवेनासनं दत्वा तत्सोपरिशि
ष्यं न्यसेत् ॥ विन्यस्य मंत्रतेजसा तानक्रियाशक्तिस्फारमयेन स्वहस्तेनाः स्यतिमग्रेतानक्रियाशक्तीहस्ताकर्षणापुत्रात्ताकर्षवितिहस्ता

कैव

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

२ वियोगार्थः सच्चेदनित्यो शिष्यमिन्त्रयाप्यनन्तरूपीभूतशिवस्वरूपम् ॥ उपवेशयेत्करेटर्भं भैरवेण समर्पयेत् दर्भस्य ॥ मूलं शिष्य
स्व स्य हस्तस्थं साग्रमाचार्यजंघयोः ॥ हस्तयोः प्रसारितयोः सव्येतरशाखोरूपयोर्मध्ये तिष्ठतीति हस्तस्थं जंघयोरिति जंघोपजंघयोः
च्छं॰टी॰ क्रुजानुसंधावित्यर्थः दर्भस्याग्रमित्याह ॥ पिंगला मध्यमा नाडी शिष्यदेहाद्विनिर्गता सैवात्र दर्भभूता तु गुरुनाड्यां लयं गता अथ
५१ ॥ नाडीसंधानहेत्वर्थं भैरवेणाकृतित्रयम् तयानाड्याप्रवेष्टव्यं शिष्यस्य हृदये सकृत् प्रदाणकर्षणं यतः ॥ भैरवोनिष्कलः शिष्यम
ध्यनाडीमन्यध्यनाड्यांसंलीनास्तस्याहृ इमत्रप्रयोगः ऐकात्म्यप्राप्तिरूपनाडीसंधानमेवमेवग्रहणाकर्षणे प्रयुज्यते यथोक्तं श्रीस्पंदेप्यथा
मेवात्मनोप्येरति अतएवाह ॥ गृहीत्वान्युच्यमुनःपुनः दीक्षाकाले यतश्चैवं तदर्थं नाडिसंहृतिः ॥ आचार्यःशिष्यात्माभवतीति सर्वे
पादांतशेषः समयिदीक्षायांशिष्यात्मनो हृदयाद्वादशान्तमाकर्षणं ततोपि स्वहृदये सामरस्यापत्तिरित्यादिपुत्रकादिदीक्षायां तु या
प्राणाग्रवाग्नीषोगर्भयोजनादिकमधिकम् ॥ अथसर्वाश्रयन्यस्तमंत्रैस्समं शिष्यं वह्नीचाग्नीषोमात्मतामभिव्यक्तं होमं निरूपयति ॥
शिष्यस्याथशिरोभूमौ भैरवेण विधायतु संपातं सर्वमंत्रैस्तु भैरवेणाप्याकृतिं क्षिपेत् ॥ जुहुयादिति शेषः कथमित्याह ॥ मूलमंत्रसमु
च्चार्यस्याहुत्यग्रे प्रयातयेत् हेतिशिष्यस्य शिरसि संपातः शिवचोदितः ॥ स्पष्टार्थं व्याचष्टे शिष्यदेहे तु ये मंत्राः सर्वाध्वापंतरे स्थिताः
कुंडस्थाः पूजिताये तथा मा या वरणात्तु ये ग्राः युगपत्तर्पणं तेषां सम्पातस्तेन कीर्तितः एकैकस्यात्र मंत्रस्य स्वाकृतिर्विततये न तु ॥ संपातो
युगपत्सर्वत्राग्नीषोमात्मकस्वरूपोन्मीलनात्मा संस्कारश्चार्थः किंच ॥ उत्थाप्यचनतः शिष्यं तदर्थं मंत्रतर्पणम् ॥ कुर्यादित्यर्थः त
त्र ॥ भैरवायशतं कृत्वा हृदयादौ दशकंकृतिः ॥ दशांशेन स्यादित्यर्थः ॥ अथ ॥ धाम्नाचोत्थाप्य दातव्यं पूर्णाकृत्यानु तर्पयेत् उत्थाप्ये
त्यनेन पूर्णाकृतिप्रयोगं स्मारयति एवं सामान्ये समयिदीक्षाविषयमधिवासमभिधायपुत्रकादौ तद्विशेषमाधातेयः पाशसूत्रविधिर्भविष्यति त

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

च पाशानां बन्धनाय मंत्रोद्दीपनं कर्तुमाह ॥ मंत्राणां दीपनं कुर्याद्धामायस्तावधिक्रमात् कथमित्याह ॥ ॐकारद्वयमध्येतु मूलमंत्रं समु
च्चरन् प्रणवादिफडंतेन ग्राकृतीः प्रतिपादयेत् ॥ एषैव ॥ रुद्रादीनां च सर्वेषां जातिरूक्षात्रदीपने ॥ जायते तत्तत्कार्यानुगुण्यमनयेति जातिः
विशिष्टमंत्रप्रयोगः रुक्षत्वेऽवक्त्रादीनुपलक्षयति एतच्च ॥ पाशानां बन्धनार्थाय मंत्राणां दीपनं स्मृतम् ते च दीप्ताः संतः ॥ मंत्राः कारण
भूतास्तु पशुकार्यस्य साधने पशुकार्यं दीक्षायस्य तेकारणानि ममहाप्रभावः आचार्यः कारणं प्रोक्तः कर्तेत्यर्थः कथमस्य शरीरादिक्तो मे
त्राः कारणमित्याह ॥ शिवरूपो यतः स्मृतः ॥ सम्यगिदं हे निरुपाधिचिन्मकाशशिवाहंभावमयत्वत्यर्थः ईदृशस्यैवानुग्रहे धिकृतत्वा श्चेत्या
त्रः आचार्याधिकरणः शिवदीक्षायां साक्षात्कर्ता मंडलस्थस्तु प्रयोजक इति तत्तस्तेषां सारस्वतो गर्भाधानसमये शिवः साक्षात्कर्ता प्रयोजक
आचार्यः स्यादिस्सोक्तेन व्याहन्यते न च प्रयोज्यप्रयोजकभावः कश्चिद्यपूर्वत्र वा ग्रंथेस्तीति समदैवैतत् तस्मात्सर्वमंत्रोदयप्रणयदेतत्त्वि
तु न शिवाचार्यमय एवाचार्योत्राधिकृतः मंत्राणामुद्दीपनमवश्यं कार्यमित्यर्थः ॥ क्रूरकार्येतु कर्तव्ये मंत्रान्संदीप्य योजयेत् क्रूरजात्यु
रूपेण वाचकान्योजयेत्सदा क्रूरकार्यं पाशानां बन्धच्छेदादि प्रवेकेन क्रूरजातिक्रमेण योजनमेव मंत्राणामुद्दीपनं अत्र चावसरे ॥ क्रू
दीकरालवदनान्वाच्यरूपान्विचिंतयेत् ॥ ईदृशं वाच्यवाचकानां क्रूरत्वमत्रापि साधकविषये क्रूरकार्यं मंतव्यं प्रतएवाप्यायनादौ ॥
सौम्यजातियुतान्सौम्ये सौम्यरूपान्विचिंतयेत् ॥ सौम्य[illegible]पुष्ट्यादिकार्यर्थं मंत्रोद्दीपनं तत्प्रतिजानते ॥ पाशकर्म ततो वक्ष्ये ॥
ज्ञान्निर्व एतच्च भावि पुत्रकदीक्षाधिवासाय ततः इति मंत्रोद्दीपनानंतरं पाशकर्म पुत्रकादिदीक्षोपयोग्यमाणस्य पाशसूत्रस्य यद्यधिवा
सरूपं कर्म तद्वक्ष्ये इत्यर्थः तत्क्रमेणाह ॥ कन्याकर्तितसूत्रकम् त्रिगुणं त्रिगुणीकृत्य ॥ कन्याग्रत्नुपजातविकारपरश
न्यान्तुकृतरूपेति ततो मूलभूमेः प्रवृत्तानामाणवमायीयकार्मरूपाणां सत्वादिगुणत्रयात्मकप्रपंचव्याप्तिभाजां पाशानां

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

३
स्व
च्छं·टी·
४२

42

श्री

मावि बंधच्छेदनादिकं समूलमुन्मूलनार्थमिति कस्मात्कर्त्रितत्वे त्रिगुणत्रिगुणत्वे चाशयः ग्रथेतत् ॥ पाशबन्धनसूत्रकम् शिवां
भोस्त्रेण संप्रोक्ष्य कवचेनावगुंठयेत् पूजयित्वा विधानेन गंधपुष्पादिधूपकैः प्रसारयेद्गृहीत्वा तन्मूर्धाद्यंगुष्ठकावधि शिष्यस्य सव्यदे
हस्य ॥ ॐ पाशबंधनसूत्राय नमः इति पूजाविधानं सर्वाध्वव्याप्तिचिंतनम् शिष्यस्येति पुत्रकादेः नत्वसमयिनः सव्यदेहता पाश
नां बन्धाद्देहेंद्रियादीनां निष्क्रियत्वानुबंधा ध्यानतस्सूत्रं पुमान्दक्षिणेन स्त्री वामेन करेण मूर्ध्नि धारयेदित्यसत् दीक्ष्यहस्तयोर्दर्भनाडीधार
णो व्याप्तत्वमतः शिवायामेव पाशसूत्रं लम्बयेत् एकैकक्रियाशक्तिः पारमेश्वरी स्वं स्वरूपगोपनेन पाशरूपतयास्थितेत्येकत्वमा
द्पाशसूत्रस्य श्रीपूर्वादौ तु शक्तित्रयमेव त्रितत्वे यस्थितमित्याशयेन त्रीणि सूत्राणीति क्रियामात्रभेदः तस्मात्समसूत्रम् ॥ नाडीभू
तं विचिंतयेत् सा च सुषुम्णा मध्यमा नाडी सर्वनाडीसमन्विता ॐ हूंकारादि स्वनाम्नान्तनमस्कारावसानकम् शिष्यदेहस्थि
तिनाडीसूत्रे संगतत्वयोजनयेत् भावनयेति शेषः ॥ सूत्ररूपायां ना[illegible] सर्वनाडीभिः समन्विता भावनया संगता योजिता च ॥ तां ॥
गंधपुष्पादिभिः पूज्य कवचेनावगुण्ठयेत् अत्रैव सन्निधानार्थं होममाह सन्निधानाहुतीस्तिस्रः स्वनामपदजातिकाः ॥ दद्या
दिति शेषः ॐ सुषुम्णायै स्वाहा इत्यत्र प्रयोगः अथ ॥ शिवाम्भोस्त्रेण संप्रोक्ष्य शिष्यस्य हृदयं पुनः ताडयेदस्त्रपुष्पेण ॥ एवं च
हृदि चित्तं स्थिताभवत् सर्वव्यापिकापि हृदये कनिष्ठीकृता भवतीत्यर्थः तदनु योगक्रमेण भावनयापि वा ॥ ॐकारोच्चारयोगेन रे
चकेन विशेद्धृदि नाडीरंध्रेण गत्वा तु चैतन्यं भावयेच्छिशोः कदम्बगोलकाकारं स्फुरत्तारकसन्निभम् हृत्स्थं छित्वास्त्रवेद्धनरूफ
ट्कारान्तजातिना ॥ निष्कलास्त्रमेवात्रज्ञाः तेनाशिशोः पुर्यष्टकं रश्मिमात्रावियोगिनाच्छित्वा ॥ धाम्ना चाङ्कुशरूपेण कर्षयेच्छक्त्यवा
धिक्रमात् अङ्कुशेनेति पाशस्थत्वकुटिलालकात्मना व्याप्तेनशक्त्यवधि द्वादशान्तं तन्नासिकामिह ॥ ततः ॥ द्वादशान्तात्संगृह्य संपु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ग्राह्हृदयेनतु संहारमुद्रयायोऽस्य सूत्रेणानाडीप्रकल्पिते व्यापकं भावयित्वात्र कवचेनावगुंठयेत् ॥ अणवो निष्कलोऽस्त्राय पूर्वं देवदत्तचैत
न्यपाशसूत्रे योजयामि नमः इति प्रयोगात्सूत्रदेहे योजितस्यास्य व्यापकत्वभावना ॥ अथास्मै प्रजां कृत्वा ॥ भैरवेणाऽऽकृतीस्तिस्रः सन्नि
धानस्य हेतवे ॥ इत्यादितिशेषः पाशसूत्रविधेः प्रयोजनमाह ॥ द्वितीयसूत्रदेहस्तु पाशा यत्रस्थितास्तिमे बध्यास्तुस्याः स्वयाग्रा।
स्याः सूत्रस्थाने ॥ सूत्रस्थाने समस्तपाशाश्रयस्य समाहृतिहेतोः प्राणदेहस्य परोक्षत्वेन साक्षाद्धन्याययोगं तत्प्रतिकृतिरूपं भाविशो
ध्यदेहान्सूत्रदेहं कल्पयित्वा तत्स्थान्पाशान्वभीयात्क्रिया हृदहेत्येत्यर्थः इमेरस्य नेनरमेवव दमाणाः येनेदं तद्भिन्नागतरस्मात्स्यातत्वादार
ध्यकार्येदीक्षोत्तरकालभगवद्वचोदिहेतोत्तनदाह्यादिप्रक्रमित्याह ॥ नविग्रहे ॥ पाशानेसंख्येसंतासरूपाणिक्रमेणकथयति ॥ पा
शास्त्रिविधाभाव्या मायीयाणवकर्मजाः चैतन्यबोधकास्तेनेकार्यकारणरूपिणः ॥ मायोऽस्य तत्त्वमायायां भवत्वं मलोन्तरेऽप्यस्तीति रू
पैभिन्नवेद्यप्रथारूपं मायीयमुच्यते अनपवाच्यत्र अथात्ममलमायाख्येऽप्याख्याशब्दः आणुनामयमाणवः अप्रणीमन्यतात्मा लोलि
कारूपः कर्मयजनब्रह्महननादिरूपं ततो ज्ञानमत्रवासनाधिरूढं धर्माधर्मात्मकं एषांच चैतन्यप्रतिरोधकत्वेगुणभावापरूपमेव
पाशत्वम् एषां कार्यकारणरूपतां स्फुटयति ॥ मलकर्मनिमित्तं तत्तैमित्तिकमतः परं ॥ मलः कर्म चेत्येतद्द्वयं निमित्तं मलस्य कर्मदे
तुत्वात्कर्मणश्च मायीये कारणत्वादतः परं मायीयं नैमित्तिकं मलकर्मणोः कार्यमेवेत्यर्थः यद्यपि कार्मं भिन्नवेद्यप्रथारूपं मायीये सति।
भवति तथापि नतद्देहत्वं कर्मणः स्फाराणांतानिनां ततस्तद्भावेपितस्यादर्शनादित्यप्रणीमस्यानामेवाजृम्भमाणत्वं तद्भवतीति यथाक्रममेवन्यायः
ततश्च ॥ आधाररूपं नैमित्तं शरीरभुवनादिकं ॥ आधारता भोगाश्रयता आदिशब्दाद्भावाः अत्र च नैमित्तिके मायीयमले निमि
त्तमभिलाषाख्यं ॥ लोलिकारूपमाणवं मलमित्यर्थः किं केवलेनेत्याह ॥ विचित्रे हेतुरूपके ॥ धर्माधर्मात्मकैः सहकारिभि।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

३ स्व च्छं टी० ५१

र्युक्तमित्यर्थः किं केवलेनेत्याह ॥ विचित्रैर्देनरूपकैः ॥ धर्माधर्मप्रकृतमनुसरति ॥ तांश्चावलोकयेत्सूत्रे बन्धबन्धनहेतवः ॥ तानि
तिपाशान्वक्ष्यमाणव्याप्यव्यापकभावयुक्तयाः वलोकयेत् किमर्थं वर्त्यानामर्थान्तेषामेव बन्धनहेतुतः बन्धनायेत्यर्थः अथैषां शिष्य
देहस्थानां ताडनग्रहणपूर्वं सूत्रे क्रमेण योजनमाह ॥ पाशानां ताडनं कार्यं ॐ फट्कारान्तजातिना स्वनामप्रणवाद्येन शान्त्यतीतादितः क्र
मात् प्रणवं शान्त्यतीताबीजं धाम चोच्चार्यास्तु कान्तस्य पाशव्याप्तिकायै शान्त्यतीतायै ॐ फट् इति मंत्रमुच्चारयन् ॥ पुष्पेण ताडयेन्मूर्ध्नि
प्राक्ते ॥ ततः ॥ हृमादियोजयेत् ॐ फट्कारान्तयोगेन गृह्य संहारमुद्रया यामान्तयोजयेत्सूत्रे नमस्कारान्तयोगिना पूर्वोक्तेनैव प्रणवपू
र्वं मूलमंत्रसहितेन मंत्रेण संहारमुद्रया वक्ष्यमाणया पाशत्रयमागृह्योक्तां जातिमपास्य नमस्कारान्तजातिनाः नेनैव मंत्रेण पाशान्सू
त्रे योजयेत् अयमेव क्रमं शान्त्यादिकलास्वपि स्वमंत्रनामयोजनयुक्त्या निदिशति ॥ एवं शान्त्यादिकान्पाशान्स्थानात्संगृह्य योजये
त्॥ स्थानमंत्रक्रमेणैव वक्ष्यति इत्यत् ग्रहेपादौ पतंश्च ॥ भावयेत्त्रिविधान्पाशान्संवृत्तत्वाध्वव्यापकान् ॥ कलादीनां यां समनंतरं तत्त्वभूतास्त
ताः कलाः इति वक्ष्यमाणत्वात्तच्च यानि तत्त्वानि कलारूपाणि तैरात्मभूतैरध्वनोशेषस्य व्यापकानित्यर्थः अथ कथं पाशानां कलाव्याप्तिः
कथं च मायैवस्य पाशान्ता शान्त्यतीतापदे पाशानां सत्तारत्याशंक्याह ॥ त्रयाणां व्यापिका शक्तिः क्रियाख्या पारमेश्वरी शान्त्यतीतादि
भेदेन पंचसंस्था प्रतिष्ठिता ॥ येयं परमेश्वरस्य नित्या शक्तिः सा क्रियाख्या गृहीतक्रियाशक्तिभूमिका सती इदंतावैविश्वो हुंकनाच्छां
न्त्यतीतादिपंचधात्वं प्राप्ता त्रयाणां मलानां व्यापिका तदुक्तं सेयं क्रियात्मिका शक्तिः शिवस्य पशुवर्तिनी बन्धयित्रीति अत एव च या
वदिदं नाभासस्य स्थितिस्तावत्तदौचित्येन पाशाः स्थिता इति शान्त्यतीतापदेऽपि तच्छोधने युक्तं व्यापकशुद्धेः व्याप्यस्य तत्त्वाणस्य शुद्धिर्भ
वतीति मलानामात्मभूता कलाव्याप्यान्तद्यापदेशैः शोधनं तच्च नित्याविद्योपि पारमेश्वरस्यानन्त्या शक्तिरूपतोन्मज्जनमेव यथोक्तं

43

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वमार्गस्यात्तातासिद्ध्युपपादिकेतिनिर्णीतेनत्वच्छक्तिवीर्यसारैरेवमंत्रैर्निमग्नपारमार्थिकतद्रूपतयाप्राग्भेदानामिवासांसंशोधनमिति
सर्वमुपपन्नंएवंच ॥ अथयद्गृह्याधारंगृहीतंभावयेत्पशोः ॥ आधेयाः कलाः आधाराःमलाः अथपरमेश्वरशक्तिव्याप्ततत्सारानाह ॥
गंधपुष्पादिभिः सम्यक्तेनपाशांस्तुतर्पयेत् शांत्यतीतांक्रमेणैव ॥ तस्य तर्पणं ॥ आहुतीनांत्रयंत्रयम् सन्निधानायपाशानामतः पा
शांस्तद्दीपयेत् मंत्रशक्त्याभाव्यक्रमसमस्तभोगसिद्धौचितेनयुगपत्सरिपक्वान्विदधीत कथमित्याह ॥ स्वनामजातिहुंकारधाम
भिस्त्रयंत्रयम् ॥ आहुतीनांदत्वेतिशेषः ॥जातिरत्रहूंकारः मन्त्रपाठस्यक्रमः प्रागवत् एतच्चशिष्यचैतन्यात् ॥ विश्लेषकरणार्थं
नपाशानांदीपनंभवेत् ॥ यतएवं ॥ दीप्ताःपाशास्ततोबध्यास्ताडनग्रहणादिना ॥ आदिशब्दाद्ग्रंथिदानंपुनःप्रोक्षणंप्रदी
पितवीर्याणामेवपाशानांबन्धनंशिष्यचैतन्यावरणेस्वातंत्र्यापसारणं ताडनमाह ॥ सूत्रस्थांस्ताडयेत्पुष्पैःस्वदेहस्थानिवक्रमा
त् यथास्वदेहेक्रमादितिप्रोक्तंमंत्रतत्त्वाध्वादिक्रमेणताडितास्तथाताडयेत् बंधनेयुक्तिमाह ॥ धाम्नाचसंपुटीकृत्यस्वनाम्नाचसा
कृत्सकृत् बंधनेत्प्रयोगोयं ॥ एवंप्रणवधामसंपुटांत्यतीतादिबीजेभ्योनंतरंशांत्यतीतांदेवदत्तात्मस्थपाशव्यापिकांबध्नामीत्यस्या
यंधामनमः शब्दान्तमुच्चारयन्पाशसूत्रस्यमूर्ध्निग्रंथिंदद्यात् एवमन्यत् तदाह ॥ सूत्रेग्रंथीन्प्रदापयेत् ग्रन्थीनिव्याप्याप्य च
किंच ॥ बन्धनेपरिमाणंचकर्मणोविषयस्यच नकेवलंग्रंथीन्यावत्बंधनसमयेकर्मणःशुभाद्यात्मनःविषयस्यभुवनादेःसा
धीयमलात्मनःचशब्दादाणवस्यमलस्यपरिमाणंनियतमध्वाप्तिंचप्रकल्पयेत् तद्यथा निवृत्तावेकंपार्थिवंतत्त्वंअष्टोत्तरंशतंका
लाग्न्यादिभुवनानामितिविषयस्यपरिमाणंभविष्यति कर्मणोनिवृत्तिप्रतिष्ठाविद्यांतंयावद्व्याप्तेः मलस्यतुशांताशांत्यतीतान्त
मपिसंस्कारात्मनासूक्ष्मेणमनागस्त्येवैतत्सर्वमत्रमनुसन्दधीत एवंचपाशयोगाज्जीवः ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वमध्यस्थोभुंक्तेभोगं ॥ पुर

स्वं.
उं. टी.
४४
तंर्थ

44

मन्त्रम्पाशविच्छेदान्तेनेत्याह ॥ नचान्यथा ॥ चः पूर्वार्थे ॥ प्रकृतमाह ॥ पाशान्तं संस्थाप्य पात्रेतु सम्पातं जुहुयात्सकृत् ॥ पा
शानिति पाशसूत्रं संस्थाप्येति शिष्यदेहाद्विसृज्येत्यर्थः सम्पातहोमः सम्पातं सर्वमंत्रैः स्वाहान्तैर्निर्णीतः ॥ अथैतान्पाशान् ॥ पात्रस
म्पुटमध्यस्थान्स्थंडिले विनिवेशयेत् ॥ पात्रमध्यस्थेवयवेदकांतरावस्थितापतेरत्याशयात् कवचावगुंठनव्याप्त्या च स्थंडिले इति तत्रा
र्चिते भगवति विनिवेदयेदिति एतत्सम्पशोस्त्वयैव मायिकोन्तर्मा विघ्नबहार इति विज्ञप्तिं कुर्यादित्यर्थः ॥ तथैव च नीत्वा समर्पयेत्कुंभे
॥ तत्र कुंभे भगवंतं विज्ञापयेत्यथा ॥ पाशान्तं रक्ष हे विभो ॥ संरक्ष च भाविपुत्रकादिदीक्षोपयुक्तानामेषां साम्प्रतं स्वकार्यशक्तिबंधना
न्माधिवाससंस्कारः ॥ ततः ॥ दर्भं विमोचयेच्छिष्यं ॥ नाडीसंधानार्थं प्राक्परिकल्पितं अथाचाम्ये ॥ पुष्पं पाणौ प्रदापयेत् ॥ तेन चा
सौ भगवंतं समंत्रकमेव ॥ स्थंडिले शिवकुंभे च षणिवाग्नौ च प्रपूजयेत् ॥ चकाराद्गुरुमूर्तावपि ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्वा दंडवन्निपतेद्भुवि
अथाचाम्ये ॥ उत्थाप्य पंचगव्यादीन्मध्याद्भैरवेणतु आदिश्य दंतकाष्ठं भैरवेणेति सकलेन अत्रावधिमाह ॥ गोमयेन शुचौ देशे
कार्यं मंडलकत्रयम् एकस्मिन्मंडले विष्टः पंचगव्यं शिशुः पिबेत् उपविष्टो द्वितीयेन्त चरुकं प्राशयेद्बुधः आ^स्य दंतकाष्ठं तत्तृतीये मंड वं
ले स्थितः भक्षयित्वा च देवेश तत्रैव विनिर्दिशेत् ॥ पंचगव्यं संस्कृतस्थापित चरुभागभोजनयोग्यतायै चरुकं तत्र इतः प्रभृति शि
वमयो भोग्यभोक्तृ तावसायाय दंतकाष्ठं परं शुद्धिमभिव्यक्तुं आचम्येति पूर्वत्रापि योज्यम् ॥ तस्य पतितं एवं पश्चात्तथैशाद्यं चोत्तरस्यां
च शोभनम् अन्यसामग्रभं विहितस्य होमः शतं भवेत् ॥ अस्त्रमंत्रेण विघ्नप्रशमनाय अथात् एतच्छ्लाघक विषयम् अथैतदन्तस्यास्य
कर्मणः सम्यक्त्व प्रत्ययार्थं ॥ आचार्यो जुहुयात्पश्चात्प्रायश्चित्तं शिवेन तु विधेन्यूनातिरिक्तस्य चित्तविक्षेपकर्मणि ॥ चित्तविक्षेपक बाहुल्येन
र्मणि सति विधेन्यूनातिरिक्तत्वं तत्स प्रायश्चित्तं जुहुयादिति संगतिः तस्याग्निकार्यं यथा कृतेति भाविनी त्वग्निकार्यं तेन तत्प्रनेव।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तिपश्चादिमर्थः अत्रच ॥ अघोरेतरं पातं कृत्वा मायाश्रितादिशुद्धिमिति ॥ अथमूलविश्रांतिमेवानुसंध्यातु ॥ पश्चात्संतर्पयेद्धोमस
हस्रेण शतेन वा ॥ यावदस्य विश्रांतिर्द्दृढ तत्रस्यार्थः अगवक्तृवाविनः मंत्रस्य दशभागेन अनंतरमेषणमेव ॥ वह्नौ नैवेद्यदापनम्
॥ किंच ॥ विशेषपूजनं चार्घ्येणान्नं बंधवरानने स्तोत्रं वायं ततः कृत्वा चरुं शेषं पविसर्जयेत् परमेशमित्यर्थात् निरोधार्घेन चार्घेन तट
त्वा चैव वरानने रेचकेण तु संगृह्य भैरवं तन्मंत्रस्मरन् अग्निना पूरितं नीत्वा पूजयित्वा वरानने अग्निष्ठं वै ॥ अग्निष्ठं तमिति पूर्वोक्तं शरि
तमिति पूरकेण मंडलात्संगृह्य रेचकेनाग्नौ स्थितं कृत्वा तत्रार्पितस्थैर्यं वा चैयित्वा ॥ पूरकेण गृहीत्वाथ स्थापयेत्तु नः तत्रस्थं पूजयित्वा चक
लशेन विनिक्षिपेत् कुसुमादिभिरभ्यर्च्य कुंभे पवनभैरवं ॥ यागगृहमनधिष्ठितं माभूदित्याशयात् अथस्थंडिलात् ॥ प्रविश्यैव चैव नि
र्माल्यं गोमयेन तु शोधयेत् ॥ निष्क्रांतमाल्यं नत्वा च चाण्डीशयोगतः ॥ तत्रैव च ॥ शिवांभसा तं संप्रोक्ष्य शिष्ये शय्यां प्रकल्पयेत् गृहिणोद
र्भशय्यां तु यते वै भस्मना प्रिये पूर्वाशिरा गृहीकार्यो यतिर्वै दक्षिणाशिराः दक्षिणवक्त्राभिमुखेन शिष्टं स्वपेत् ॥ अथ शिवोऽमंत्रेण ॥ तत्र
स्थितस्य शिष्यस्य शिखां बंधवरानने तथा ॥ सिद्धार्थरोचनायैश्च रक्षां कुर्यादसिं स्मरन् यते गृहिणश्च क्रमेण रेवर्ण्णन्या ॥ भस्मनारो
चनाद्यैश्च अस्त्रमाकारचिंतनम् ॥ एतदुपसंहरति ॥ कवचेनावगुण्ठमेव शिष्यं तं स्वापयेत्ततः ततश्च बहिर्निर्गत्य बलिकर्मसमारभे
त् ॥ तदाह ॥ बलिस्तु कल्पितः पूर्वं सर्वभूतेभ्य एव दद्यात् तं तु संगृह्य देवेशि पूर्वादीशांतकं क्षिपेत् कल्पितो भूतार्थं साधितः अत्रच ॥ भू
ताये विविधाकारा दिव्यभौमांतरिक्षगाः पातालतलसंस्थाश्च शिवभागे स्वभाविताः क्रव्यादि सर्वभूताश्च पेन्द्राद्याशास्थिताश्च ये स्वाहा
कारसमायोगात्तृप्यंतु च आरभ्यन्क्षिपेत् ॥ प्रणवपूर्वं भूताश्च पन्याद्दिस्थिताश्च ये तं तस्मा अस्वायत्तपन्तु स्वाहा इति मंत्रेण बलिं क्षिपेत् अ
ग्रमध्ये क्रव्यादीत्यंतं तु बलोकपरासर्गाय अथ च ध्रुवः प्रणवसहितं कृत्वायं मंत्रः पठनीयः बलिं च पूजापूर्वकं क्षिपेदित्याह ॥ नमस्का

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रेण संमुखगंधैर्धूपैरनुक्रमात् । पूर्वादीशानपर्यंतमधश्चोर्ध्वं समंततः ॥ अधिवासेन बलिकर्मोपसंहरन्नुक्तान्तरमुपदिशति ॥
कोणस्थानृक्षेत्रपालांश्च पतितांश्वपचानपि । बलिं दत्वा ततः सर्वं भस्माचम्य च वरानने ॥ सकलीकरणं कृत्वा क्रमेणाप्याययेच्चरुम् ॥
अनुग्रहावसरे तु यावन्तं भवे सर्वान्सृजयित्वा एषामाप्यायं पूरयेदित्यर्थः चरुमिति यमवशिष्टं भगवदर्थं प्रार्थितं च क्रमेणेति गुरुसा
धकपरिपाट्या यदाह ॥ सहायैः सहितो वीर एकचित्तः समाहितः । प्राङ्मुखो वोदङ्मुखो वा मण्डलस्थः पृथक्पृथक् ॥ वीर इति त्व
कृज्ञास्यादिग्रहो निष्कंपः एकत्र शिवाभेदे चित्तेय स्मतात् हक् समाहितः पुत्रदीक्षायां प्राङ्मुखः समयस्तूदङ्मुखः पृथक्पृथक् म
ण्डलस्थ इति स्वसहायानां साधकपुत्रकादीनां समव्याप्त्यभावात्संकरशंका माभूदित्यभिप्रायात्समव्याप्तिविश्रान्तौ त्वेकमण्डलत्वेऽपि न
काचिद्धानिः तत्र ॥ पंचगव्यं पिबेत्पूर्वं चरुकं दंतधावनं । प्राश्यैवं सकलीकृत्य परं तां पूर्ववद्देवच ॥ विधायेति शेषः यागभूमौ स्वपेच्छ्या न्प
च्छिष्यैः सह वरानने ॥ भगवदधिष्ठिते यागगृहे गुर्वादीनां स्वापो दीक्षाविषयसमुचितस्वप्नदर्शनाय ॥ प्रकारान्तरयोगेन समादीक्षाग्र
देववा ॥ गुरुर्भवेच्छिष्यार्थमिति शेषः समाधाविति समाधानमित्रमितिशिवम् ॥ सन्मानसाम्बरविबोधदिनेशभाभिरामोदवद्वि
कसितं हृदयांबुजन्म कृत्वा शिवार्चनविधौ विनिवेशयत्स्मार्यो भवभ्रमणदुःखमलं जिहीत ॥ इति श्रीक्षेमराजनिरूपिते स्वच्छ
न्दोद्द्योतेऽधिवासपटलस्तृतीयः ३ ॐ नमः शाम्भवे दीक्षाज्ञानक्रियास्पष्टपाशवनावलिः महाज्योतिर्जयत्येको ज्ञानादीभैरवद्
व्यभृत् ॥ अधिवासानंतरभाविनीं दीक्षां प्रस्तावयितुं श्रीभैरव उवाच प्रत्यूषे विमले कृत्वा शौचाचामान्पूर्ववक्रमात् सकलीकरणं
कृत्वा पूर्ववत्प्रविशेद्गृहम् ॥ पटलसंगत्या प्रकृतम् आचार्यः शौचाद्यानित्यादिशब्दात्स्नानादि पूर्ववत्प्रविशेदिति द्वारदेवतार्चां कृत्वा
॥ शिष्यश्च मुक्तशिरश्चांतः पुष्पहस्तः ॥ प्रविशेत्स च ॥ गुरुं ततः प्रणम्य शिरसा ॥ तत्प्रणामादेवच ॥ हृष्टो गुरोः स्वप्नान्निवेदयेत्

तांश्च ॥ शुभान्स्वप्नान्प्रवक्ष्यामि शुभाशुभवरानने स्वप्ने शुभमदिरापानमाममांसस्यभक्षणम् कृमिविष्टानुलेपं च रुधिरेणाभि
षेचनम् भक्षणं दधिभक्तस्य श्वेतवस्त्रानुलेपनम् श्वेतातपत्रमूर्धस्थं श्वेतस्रग्दामभूषणं हिंसासनं रथं यानं ध्वजं राज्याभिषेचनम्
रत्नाणाभरणादीनि ताम्बूलं फलमेव च दर्शनं श्रीसरस्वत्योः शुभनाथवगूहनम् क्रिमिलीलापनत्सर्वं श्रेष्ठं किंच ॥ नरेंद्रैर्ऋषिदेवैश्च
सिद्धविद्याधरैर्गणैः आचार्यैः सह संवादं कृत्वा स्वप्ने प्रसिद्ध्यति ॥ सम्यग्वादः संवादः तथा च ॥ नदीसमुद्रतरणमाकाशगमनं तथा ।
भास्करोदयनं चैव प्रज्वलितं हुताशनम् ग्रहनक्षत्रताराणां चैव बिम्बस्य दर्शनम् हर्म्यस्यारोहणं चैव प्रासादशिखरेपि वा नराश्ववृषणोने
भक्तशैलाग्ररोहणम् विमानगमनं चैव सिद्धमंत्रस्य दर्शनम् लाभस्सिद्धचरोश्चवदेवादीनां च दर्शनम् गुटिकांजनकाष्ठं च विड्रूपादुक
रोचनाः उपवीतांजनं चैव अमृतं पारतौषधीः शांतिकमण्डलं पद्ममक्षसूत्रं मनःशिलाम् प्रज्वलत्सिद्धद्रव्याणि गैरिकां तानि यानि च दृष्ट्वासि
द्ध्यति स्वप्नांते तिलाभं व्रणं तथा ॥ सिद्धोजपादिक्रमेणमंत्रोयस्य व्रणमिति स्वदेहे प्रसृजम् स्वप्नांतः इति नतस्वप्नस्यान्तः स्वप्नांतमध्ययोः
यथाक्रममन्यत्र प्राड्विमितिदिवाग्राह्यं रात्रौग्राह्यं तत्पश्चिममिति किंच ॥ ततजार्णवसंग्रामतरणं विजयं रणे ज्वलत्पित्तवनेरम्यं वीरवीरे
शिभिर्वृतम् वीरवेतालसिद्धस्य महामांसस्य विक्रयम् महापशोः संविभागं लब्ध्वा देवीभ्य आदरात् आत्मना पूजयन्देवं जपन्ध्यायंस्तवन्न
पि सकृत्तं वानलं दीप्तं पूजितं वा प्रपश्यति हंससारसचक्राह्वमयूराशिवरोहणम् मातृभिर्भैरवैश्चैव मातृरुद्रगणैः सह भैरवं भैरवीं दृष्ट्वासि
द्ध्यत्यत्र संशयः ॥ वीरवेतालसिद्धैश्चेति सहार्थे तृतीया मातृरुद्रादेवविशेषाः महापशुः पुरुषपशुः सारसः सरस्येव यस्यास्ति हंसविशेषः सि
द्ध्यतीति तन्त्रस्य ज्ञानुसारिणी मुक्तमादिसिद्धिं प्राप्नोतीत्यर्थः यद्यपिह दृष्टः कृतो वा भूतश्च प्रार्थितः कल्पितस्तथा भावितो दोषजश्चेति स्वप्नः सप्तवि
धोस्त इतिनिमित्तान्तरज्ञोस्ति स्वप्नः तथापीह भगवद्गुर्वधिष्ठितेयागधाम्नि मंत्रादिमाहात्म्याज्ञाविफलानुरूपप्रवरस्पते सावधिवासे पंचं ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व० छं० टी०
५८

शुभाः स्वप्नमयाख्याताः अशुभांश्च निबोध मे ॥ नानाह ॥ तैलाभ्यंगस्तथा पानं ॥ तैलस्यैव च ॥ विशनं च रसातले अन्धकूपे च
पतनमथ पंके च मज्जनम् हृतवाहनपानेभ्यः पतनं हर्म्यपर्वतात् कर्तनं कर्णनासाभ्याम् अथवा हस्तपादयोः पतनं दंतकेशानामुत
वानरदर्शनम् वेतालक्रूरसत्वानां तथा वै कालपूरुषे कृष्णार्धकेशमलिनाकृष्णमाल्याम्बरच्छदा रक्तादी स्त्री च यं स्वप्ने तु कर्षयन्त्यव
गूहयेत् म्रियते नात्र संदेहो यदि शांतिं न कारयेत् गृहप्रासादभेदं च शय्यावस्त्राशने तु च + महिषोलूककाकेषु रोहणं च प्रवर्तनं भक्षणं प
क्वमांसस्य रक्तमाल्यानुलेपनं कृष्णरक्तानि वस्त्राणि विकृतात्मा प्रपश्यति हसनं वल्गनं स्वप्ने म्लानस्रग्दामधारणम् स्वमांसोत्कर्तनं बन्धं
कृष्णसर्पेण भक्षणम् उद्वाहं च तथा स्वप्ने दृष्ट्वा नैव प्रसिद्ध्यति ॥ क्रूरसत्वव्याघ्रादिसंख्ये संग्रामे विकृतात्मा विह्वलव्याकुलचित्तः भीषणा।
46 कृतिर्वा हसनो हाहायात्मनः वल्गनं तम् उपसंहरति ॥ अशुभा ह्येवमाख्याता विज्ञेया दैशिकोत्तमैः ॥ विज्ञेया इति कालस्वरूपाधि
कार्यनुसारेण बलाबलचिंता कार्येत्यर्थः तत्र शुभास्तत्राग्रमोघा वै अशुभे तु तद्धोमयेत् अष्टोत्तरशतं धाम्ना ॥ तथा सति दीक्षान्त
रायोपशान्तेः ॥ प्रायश्चित्तादिशुद्ध्यति ॥ शुद्धविधिमाह ॥ पूर्ववत्सकलीकृत्य विघ्नोच्चाटनतारणम् वेष्टनं पूर्ववत्कुर्याच्छिवांभः शि
वहस्तकम् लोकपालांस्तु संपूज्य शिवकुम्भं च स्थंडिलम् अग्निकार्यं यथा पूर्वं पूर्णाहुतिप्रपातनम् प्रायश्चित्तं ततः पश्चाद्दुःस्वप्नार्थं यदु
क्तवान् ॥ तत्कुर्यादिति शेषः वेष्टनं कवचेन शिवांभ इति प्रोक्षणादिकं शिवहस्तः कर्मणो दीक्षापन्नस्य सम्यक्प्रायश्चित्तशान्त्यर्थं स्थंडि
लमिति तदाधेयं भैरवम् एतदुपसंहरन्न्यकृतं प्रस्तावयति ॥ एवं पूजादिकं कृत्वा विसृज्य स्थंडिलाच्छिवम् निर्माल्यापनयं कृत्वा भूमि
संशोध्य पूर्ववत् नित्यकर्म ततः कुर्यात् पूजाहोमजपादिकम् नित्याह्निके समाप्ते तु नैमित्तिकमथाचरेत् ॥ नित्यकर्मास्यानुष्ठानविषयम् त
त्र प्रायश्चित्ते नो नधिकार इति तच्छुद्धान्ते तस्याभिधानं नैमित्तिकं दीक्षाख्यं त्रिमित्तादागतं तदुपक्रमते ॥ उपलिप्य शिवांभोभिर्वेद्यास्थानं प्र

+
आत्मनोभिभवं
संख्ये आत्मद्रव्या
पहारणम् खरो
ष्ट्रसृगालेषु के
कटद्रुवकेषु च

ला

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पूजयेत् भावेनगंधपुष्पाद्यैः ॥ भावेनप्रणवेन ॥ ततोमंडलमालिखेत् ॥ तद्विधिरग्रेभविष्यति ग्रंथ ॥ करणींवेदिकांचैवभै
रवेणप्रपूजयेत् धाम्नातरजसांपातः ॥ भैरवः सकलः धाम्नाभिमंत्रितानांरजसांपश्चात्पातः निमित्तकएवग्रन्यथाभाविरज्ञोदोषोत्प
न्नुपपत्तिः सचरजसांपातः ॥ सितायग्रागमोदितः ॥ सितंरजः पात्यमानमाद्यंयस्यग्रागमेहृद्दत्तेत्रेउदितः ग्रंथ ॥ निष्पन्नेमंडले
स्नात्वानित्यकर्मसमारभेत् ॥ ग्रपरेह्निरित्यर्थः ॥ नित्यकर्मसमाप्तौतुकुर्यान्नैमित्तिकंबुधः ॥ तन्नित्यकर्मानुष्ठनैमित्तिकमादिश
ति ॥ स्नानादिपूर्ववन्मंत्रैस्सकलीकरणादिकम् ग्रात्मरक्षास्त्रप्राकारद्वारपालादिपूजनम् विघ्नोच्चाटनदिग्बन्धोभूपातालवासि
नाम् ग्रस्त्रप्राकारमारोप्यकवचेनावगुंठनम् उदङ्मुखेरूपविष्टः करशुद्ध्यादिपूर्ववत् शिवांभः शिवहस्तंचग्रर्घ्यत्रयप्रकल्पनम् ॥
कृत्वाइतिशेषः ग्रात्मरक्षार्थः ग्रस्त्रप्राकारः भूपातालवासिनांविघ्नानामितिव्यवहितः सम्बन्धः ग्रागमप्रामाण्यात् ग्रस्त्रप्राकारमि
तियागगृहविषयं उदङ्मुखमितिबुभुक्षुदीक्षायाग्रपिमुक्तिपर्यवसायित्वात् दक्षिणास्यस्यचाशेषपाशदाहत्वादीक्षाप्रारम्भेचानावा
ग्रस्योदङ्मुखत्वमेवोक्तंकरशुद्ध्यादीत्यादिशब्दादेहशुद्ध्यादिकं शिवांभइतिप्रोक्षणार्घ्यार्थंशिवमंत्रितमंभोर्घ्यपात्रात्स्थकृतस्त्रप्राक्
दलयोरनुमंतव्यंपात्रत्रयेविधिनिरोधपयस्युप्रयोजनमर्घ्यत्रयं ततः ॥ लोकपालांस्त्रसंपूज्यशिवकुंभंप्रपूजयेत् ततोपि ॥ मंडलस्या
ग्रतोभूत्वामंडलंप्रोक्ष्यचासिना वर्मणावेष्टयेत्पश्चात्प्रणवेनाभिमंत्रयेत् ग्रपोत्तरशतंधाम्नारज्ञोदोषैर्विमुच्यति ॥ मंडलस्याग्रतः इ
त्यनदीक्ष्यजनातिशयेनमंडलस्यदिगन्तराभिमुखत्वमपिध्वनति प्रणवेनधाम्नेतिप्रणवपूर्वैणनिष्कलेनेत्यर्थः ॥ इत्थंचसंस्कृतस्यमंड
लस्य ॥ चतुर्दिक्षुसंस्थंसंपूज्यद्वारेशंधातादिभिः क्रमात् प्राकारंभावयेदस्त्रं ॥ द्वारइतिजातावेकवचनं तेनवक्ष्यमाणनवनाभमंडलस्य
चतुर्दिक्षुयथाष्टौद्वाराणितत्रेत्यर्थः ॥ मंडलंप्रविशेत्ततः ॥ पूजामग्रारभेतेत्यर्थः तत्र ॥ गुरुन्संपूज्यविघ्नेशंपुष्पाद्यैः प्रणवेनतु ॥ पू

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

४
स्व.
छं. टी
५०

47

वैंगणपतिं वायव्यकोणे संपूज्य गुरून् आग्नेय्यां दिशि प्रपूजयेत् यथोक्तं तृतीयपटले ब्रह्मस्थानस्य पूर्वेण गुरून् संपूज्य विनायकं वायव्य इति
ततः अनंतमासनं प्राग्वच्छक्तिं तं प्रणवेनेनतु मूर्त्यादि पूर्ववन्न्यस्य हृदाद्यावरणान्तगम् पूर्वोक्तविधिना पूज्य नैवेद्यानि निवेदयेत् नि
रोधार्घेण चार्घं तु दत्वा चैव निरोधयेत् जपध्यानादिकं कृत्वा अग्निं शंभुं भैरवं यजेत् नाडीसंधानकं त्रिःकृत्वा सन्तर्पयेद्दिशम् ॥ अग्नावि
ति शेषः ॥ आत्मनो निष्कलो भ्रारेकृत्वा कुंभे निवेशयेत् कलशस्य स्ववामेन रेचयेत् पूरयेत्ततः मंडलस्थस्य सव्येन पुनर्वामेन रेचये
त् अग्निष्टस्य ततने जो दक्षिणेन विशन् स्मरेत् ॥ मंत्रकलशाद्विनिर्गम्य भेदक्रमेणोर्ध्वं द्वादशान्तमाश्रयं स्ततोपि हृदयमागत्य तत्र विश्रम्य
प्रदक्षिणं भ्रमित्वा सोममार्गेण निस्सृत्य कलशस्य स्वदक्षिणेन विशेत् तत्राप्यमुमेव क्रमं समास्थाय तद्वामेन निर्गत्य मंडलस्य दक्षिणेन
प्रविश्य प्राग्वद्वामेन निर्गत्य वह्निस्थस्य दक्षिणेन प्रविशेत् प्राग्वदेव च हृदये विश्रमेत् एवमाधिकरणचतुष्टये व्याप्य सावकाशं
अग्नीषोमसूर्यतेजस्सामरस्येन स्थैर्यं नत्वा ततः स्वहृदयमागतव्यमग्निष्टं एवं भवति यागस्य प्रस्तुतत्वात् आधानेनैव वा व्यवस्थितेर्युक्तत्वा
त् यदाह ॥ एवं संधानकं कृत्वा ततस्तर्पणमारभेत् एवमित्यग्निविशेषमंत्रं ततश्च दशभागविभागेन कृत्वा पूर्णाहुतिं क्षिपेत् मूलहोमा
त्पूर्वोक्ताद्दक्षिणां दशमांशेन कृत्वेत्यर्थः अथ ॥ प्रायश्चित्तविशुद्ध्यर्थं कुर्यादष्टोत्तरं शतं विधेः पूर्णातिरिक्तस्य तथास्तु पूर्णाहुतिं ततः ॥ या
म्लेतिका कातिवत् किंच आचार्यो यागगृहस्थस्तु मंडलं प्रविशेत्ततः संपूज्य परमेशानं पश्चाद्योरक्षे पश्चिमम् मुद्रां बद्ध्वा प्रणम्यादौ जानुभ्या
मवनिंगतः विज्ञापयेत् यन्मयार्थं पारब्धोयं मयोत्तमः स्नानादिवासनाद्यं यन्मंडलग्रोचयत्कृतम् विधानं प्रभु कुलं सम्पन्नं त्वत्प्रसादादिहास्तु त
त् ॥ परमेशानं विज्ञापयेत् यस्यार्थमिति संगतिः अनुष्ठितकर्मविषयां विज्ञप्तिं कृत्वा अनुष्ठास्यमानविषयमप्याह ॥ इदानीं शिष्यदेहेतु स
कलीकरणादिका योजनान्तामयशुद्धिस्तु त्वत्प्रसादात्प्रसिद्ध्यतु ॥ ततः कर्मप्रारंभनिष्पत्त्यंते केवलमंत्रशिवक्रमेण यावत्त्रिःस्थित प्रतिपत्यापि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

भगवदधिष्ठितिमात्मनः स्फुटयेदिति विज्ञमेवाश्रयः अतएव ॥ एवमस्त्विमनुज्ञातः परमेशेन वीरराट् लब्धानुज्ञः प्रहृष्टात्मा निष्क्रा
मेन्मंडलाद्बहिः ॥ वीरराडिति परमेश्वराधिष्ठितः एवं लब्धाशेषनिर्दलनात्मकभैरवीभावोऽत एव तत्समावेशात्प्रहृष्टात्मा बहिरिता
जवनिकांतरितया गाथास्येव ॥ पश्चिमस्याथ कृतं यत्नात्तद्धृत्वा श्वेयात्रकम् धाम्नस्तु दक्षिणे भागे कारयेन्मंडले गुरुः ॥ दक्षिण इति
दक्षिणस्यस्य पापप्रमोषकत्वात् अथात्र ॥ प्रणवासनं कुर्यान्न्यस्य शुचिं शिष्यं निवेशयेत् शिवाम्भोस्त्रेणसंताड्य भस्मना चक्रुषोः क्रमात्
मंडले कल्पिते शिष्यं मूर्तिभूतं प्रकल्पयेत् ॥ शुचिं स्नातमूत्रस्त्रेणोतित्रिशुयोज्यं कल्पिते इति प्रासननवेनप्रत्रचमूर्त्यादीनां पूर्वोक्तैव व्याप्तिः
एवमुत्तरत्रापि ॥ अथास्य ॥ उपविष्टस्य करन्यासं निर्दहनादिपूर्वकं सबाह्याभ्यन्तरं न्यासं मंत्रसंधानमेव च ॥ गुरुः कुर्यात् ॥ ततः ॥ शिव
हस्तः प्रदातव्यो ध्यात्वा देवमजाज्वलं ॥ गुरुणा ॥ एवं गुरुरस्य ॥ मूर्ध्नि संपातयेत्तेजः पाशांकुरविनाशनं ॥ पाशानामंकुराः संसारप्ररोह
हेतवस्तथा ये छेदास्तेषां नाशनं यथोक्तमन्यत्र अस्य एवकसंयुक्तः शिवेनाधिष्ठितः शिवः पाशच्छेदकरः सोऽमी शिवहस्तः प्रकीर्तितः अने
नालब्धमात्रस्तु देही निर्मुक्तबंधनः प्रयाति शिवसायुज्यं निर्मलो निरुपप्लवः इति ॥ अस्याप्यथ तन्नोनीत्वा मंडलं तत्प्रवेशयेत् ॥ इंद्रियाणा
वासप्रसरप्रशमनेन भगवदेकाग्रतामाधातुं बद्धनेत्रस्य मंडलदर्शनमनुचितमित्याह ॥ वस्त्रसंप्रोक्षितोयेन कवचेनावगुंठयेत् नेत्रं बद्ध
नेत्रेण ॥ नेत्रेणाभिमंत्रितेन नेत्रमंत्रोच्चारपूर्वं सर्वेंद्रियप्रसरशमनः सारभूतेन नेत्रे बद्धे शिष्यस्य ॥ पुष्पं पाणौ प्रदापयेत् ॥ स च ॥ प्रक्षा
मानि क्षिपेत्पुष्पं देवस्याभिमुखं स्थितः ॥ तदनंतरं तु भुक्तेः ॥ पुष्पपातवशान्नाम कुर्यादि साधकस्य च वक्त्रांगादि पूर्वं शिवांतं पुंसः स्त्रिय
स्तु शान्त्यंतं ॥ यस्तु निष्कामस्तस्य ॥ मुमुक्षोर्गुरुदीक्षातः ॥ यथारुचि कुर्याद्धानवान्स्यर्थः ॥ पूर्वोक्तस्य साधकदीक्षादीक्षस्य ॥ नामवे
साधकस्य वा ॥ वामाद्यान्निश्चयो कुर्यादेवेत्यर्थः ॥ अथ ॥ मुखमुद्धाट्य तं शिष्यं शिवाय प्रणिपातयेत् प्रागुक्तमार्गोद्धाटनव्याप्यास्वम

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व· टी· च· ५८

48

स्यत्नाच्चैवेनोद्घाटयेत् ॥ यथासावुद्रुतकुल्यान्यायेन विकसतीति गुरवः ॥ किंच ॥ प्रदक्षिणमतः कृत्वा मंडलेऽग्नौ प्रणम्य च अग्निकुंडसमीपे च
आचार्यः पशुना सह ॥ भवेदिति शेषः ॥ प्रदक्षिणादिकर्तृत्वं द्वयोरपि अत्र च पूर्वोक्ताकारकर्षणयुक्तिः स्मर्तव्या ॥ आत्मसव्ये च दिग्भागे मंड
लं प्रणवेन तु पूर्ववन्नाडिसंधानं तदर्थं चाहुतित्रयम् संपाताभिहुतिं कृत्वा अस्त्रतर्पणमेव च पूर्णाहुतिं ततो दत्वा प्रायश्चित्तानि होमयेत् धा
म्नाचाष्टशतं ॥ पिंगलामध्यमानाडी शिष्यदेहाद्विनिर्गतेति प्राग्युक्तस्थित्या शिष्यकरपुरुजं च संघातदर्भयुक्तया नाडीसंधानं अणवो मूलाद्याः
मंत्राः एतत्कृत्वा ॥ पश्चात्पातयेदाहुतित्रयम् जात्युद्धारं ध्रुवेणैव द्विजत्वापादनेन तथा ॥ ध्रुवं प्रणवमुच्चार्य अमुकस्य जात्युद्धारं करोमि स्वाहा इ
ति प्रयोगेण पशुदेहसंबद्धाया जातेरुद्धारेति सो हुतीः पातयेत् ततोपि द्विजत्वापादनं करोमि स्वाहा इति प्रयोगेण भाविरुद्रांशापादनयोग्य
तात्मकद्विजत्वापादनायाहुतीस्तिस्रः पातयेत् अत्र च यत्किंचिद्दृशः द्विजत्वापादनमेतन्न वर्तमानशरीरविषयं तत्रद्व्याश्रितायाः स्मृत्यादि
जातेरेवस्थितत्वात् द्विजत्वजातेश्च परस्यानित्यायाजन्यत्वाभावादिति कर्मांतरवशात्संभाव्यमानद्विजदेहापेक्षयैवेतदष्टाचत्वारिंशत्संस्कारा
पादनेन द्विजस्येव कार्यमिति तदेषां जातिशब्दयस्तु तया, नुन्मिषितविवेकत्वादविदितपरमेशशासनार्थसतत्त्वमभिधानमुपेक्ष्यमेव यतो
भाविद्विजदेहविषयमेतदित्यत्रार्थे श्रुतिरस्ति यथा च वर्तमानस्य पशुशरीरस्याचिंत्यशक्तिमंत्रप्रभावाद्दाहादिकं जात्युद्धारश्च क्रियते तथा
शुद्धतत्त्वमयदेहांतरोत्पत्तिः द्विजत्वापादनं च यद्यंतेजात्यादेरपि क्रियते तत्र काचिदनुपपत्तिः श्रुतिश्चैवमार्थे यथाभिहितदूपासेति कर्त
व्यतास्त्येषेवास्ति श्रूयते ह्येतद्यथाद्यापि योगिन्यो मंत्रादिप्रभावेन देहजात्याद्यात्मनः परस्य च विपरिवर्तयंतीति मातृसद्भावे च नयेन तत्क
प्रक्रियापि शिवपुंमायाभ्योऽन्यतत्त्वजात्यादि सर्वमेवास्तित्वं यद्यत्र भुवनाधिपतिरष्टचत्वारिंशत्संस्काराधानेन द्विजत्वापादनं क्रियते तत्तु
त्रकस्य वागीश्वर्यां गर्भाधानादिकृत्यात् तत्त्वसंभाव्यमानभूतसर्गे भगशुद्धिमध्ये द्विजभोगशुद्ध्यर्थमिदं तु समयिनो वर्तमानदेहवि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

चयं तस्य तत्त्वशुद्धेरचोदितत्वात् अतश्चैतदेव यत्तो दीक्षितानां पक्वेवसास्य ताज्जातिभैरवीयाभिवाद्य पा इति वदस्मात्स्थित्या न शूद्रादिजाती
यत्वमस्ति प्रत्युत प्राग्जात्युदीरणात्प्रायः चित्तत्वं पाशत्रसमयेस्थितानामनुक्तं द्विजस्यापि चैतदलौकिकं द्विजत्वापादनं कार्यमेव यत्तु येनेदं तद्धि
भोगत इति देहस्थित्या वर्त्तमानदेहे मंत्रयोजनं कार्यमित्याहुस्तदारब्धदेहकर्मशुद्ध्यर्थं न कार्यमिति यदुच्यते तदुक्तं पोषदाहाप्यायनात्तद्ध
रार्थं न वर्त्तमानदेहेपि चोदितत्वात् कर्तव्यमेवान्यथा मंत्रशक्तिभिरुग्राभिः पोषनिर्दहनादिभिः शारीरं पोषितं यस्मात्तदथमभिषेचनमि
त्यसंगतं स्यात् ॥ अत्र द्विजत्वापादने कर्त्तव्यांतरमाह ॥ बीजाहारे तथा देशाभावशुद्धेर्द्विजो भवेत् ॥ प्रणवसर्वबीजाहारदेशाभावशुद्धिमत्
कस्य करोमि स्वाहा इत्यत्र प्रयोगः इह त्वस्मत्पंबीजशुद्ध्यास्यात्वाचस्त्रीशुद्ध्यवस्थिता तासां तु चपलं चित्तं चंडालेष्वपि धावति इति मुकुटसं
हितोक्त्यायानक्तविहीनशुद्धिर्वीस्तवी संभाव्यत इति सा मंत्रैरेव संपाद्या आहारस्य श्रुतिस्मृत्युक्तप्रक्रियाया अनिर्वाहादशुद्धिरस्ति देशा
स्यापि म्लेच्छादिसंपर्कात् भावस्यासत्यानार्जवादियोगादिति शुद्धिरायेवैव ॥ अत्रैवमस्य मंत्रैः शुद्धविद्यायोजनेनापादितलोकोत्तरद्विज
त्वस्य ॥ प्रणवेनाहुतीस्तिस्रो रुद्रांशापादने तथा ॥ प्रणवपूर्वं रुद्रांशो भवस्वाहेति प्रयोगाः अविभैरवीभावभूमिकाग्रहणाय रुद्रांशापत्त्यापा
दनमस्य कार्यं येनाधिगतपाशाक्ष्यो रुद्रध्यानैकनिष्ठः स्यात् ॥ तत्रेति कर्त्तव्यतां दर्शयितुमाह ॥ अस्त्रेण प्रोक्षयेच्छिष्यं पुष्पमुक्तेन ताडयेत्
रेचकेन ततो गत्वा शिष्यदेहे विशेद्धृदि ॥ पुष्पेति अस्त्रजप्तेन पुष्पेणेत्यर्थः ॥ रेचकेणेत्यूर्ध्वमार्गिकेण ॥ अथ तत्र ओंकारादि शिवं जपाप
ठं तगम् विश्लेषकरणं कृत्वा चैतन्यस्य प्रधानतः छेदयेदस्त्रमंत्रेण कवचेनावगुंठयेत् अंकुशेन समाकृष्य हृदंगान्ते तु कारयेत् तत्रस्थः पु
नः लोग्रासः संपुटस्यैव भ्रुवेपन्तु संहारमुद्रया सम्यक् ॥ शिवं निष्कलं चैतन्यस्येति पुर्यष्टकरूपस्य विधानत इति पूर्वोक्तरश्मिमात्राविद्योगा
भावनयाऽऽकुंचकेनेति मूलमंत्रस्य कुटिलकलाक्रमेणांकुशमुद्राप्रदर्शनेन पुनः लोजीवः सम्यगिति सभेदप्रतीतिदार्ढ्येन यथोक्तं श्रीस्वंदेश्र

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰
च॰ टी॰
४९

यमेवात्मनो ग्रह्णाति ॥ अथ योधर्मकैन ॥ एरकेण विषोदहृदि ॥ स्वस्मिन् तत्र ॥ संस्कृत्य समरसीकृत्य रेचयेत्कुंडलं पुनः त्यजेत्तं देवतापंकं ततश्चापि
स्वकं पदम् ॥ समीकरणं वक्ष्यमाणस्वभेदापादनेनैव नमूर्धादेष्टनक्रमेण देवताब्रह्मबिलरूढस्य रसदाशिवशिवाख्याहत्कं वतालक्ष्य मध्यल
लाटब्रह्मरंध्रगाः तत्त्यागएव शिष्यस्य तदधिष्ठिताधनिविक्षेपयोग्यतापादनहेतुः स्वामिनिजितेस्वस्यापि जयात्स्वकं पदं भ्रूमध्यं यदह्यतियेष
लभते पदमिति तत्र येन तत्पदप्रापकात दारायनायोग्यतामस्यादधीतयत उक्तं स्मृगेंद्रायां इति सामयिकं कर्मत्युपक्रम्य यत्राप्ययोग्यता
मेतीति तत्र स्यंपुत्रकत्वं स्यस्य संपुत्रत्वं च भवेन तत् संदारेमूद्वयोहृत्य शिष्यस्य हृदि योजयेत् भैरवेणाभिमंत्र्य भवेन भैरवेणेति निष्कलेनाभिमं
त्रणं च समस्वाना नित्याहुः ॥ तदेतावत्पर्यंतो रुद्रांशापादनायग्रंथः न तु द्विजत्वापादनायेति भ्रमितव्यं द्विजत्वापादने तु एवोक्तेव क्तव्यशेष
माह ॥ एवं ॥ उपवीतं शिष्यो ददेत् ॥ एवमिति भैरवेणाभिमंत्र्य मंत्रपात्रे वेदानीकृष्टविद्यापदोद्भवात्मकद्वितीयजन्मयोगाद्द्विजत्वं भवति उ
पवीतमिति उपसमीपे विक्षेपेण मंत्रसामर्थ्यात्मना इतं समवहं वीतं चक्षुरुद्रमनंतमंत्रे देवतत्र्यापकशुद्धविद्यात्मकशक्तिस्वप्रतिकृतिरूप
मेतत् उपवीतं ॥ दत्तोपवीतो ह्यसौ ॥ आधानाद्यावदंतेष्टि द्विजत्वे संस्कृतो भवेत् ॥ गर्भाधानादयो वक्ष्यमाणास्त्वादिशा शुद्धविद्योद्भवात्मक
प्रोक्तद्वितीयजन्मोपयोगाय ते च मंत्रपात्रेस्व वसिद्धंति एतस्य त्वादिशा तासंस्कारैः ॥ पिंडस्यापादनं जातेः ॥ भवतीति शेषः ॥ कथमित्याह ॥
आहुतिचिंतयेन तु ॥ पूर्वं निर्णीतेनैवेत्यर्थः ॥ न केवलमियता संस्कारैः पिंडस्य जात्यापादनं यावत् ॥ चैतन्यस्यापि संस्कारमाधानांतेष्टि
तः परम् सूक्ष्मविज्ञानतः कृत्वा द्विजत्वे संस्कृतो भवेत् ॥ आधानेनादिभाविनासंहितः पर्यंतवर्तीभ्रंतेष्यात्माच त्वादिशाः संस्कारः ततः परं व
क्ष्यमाणं दयाद्यंतं त्याद्यात्मकात्मगुणसंस्काराष्टकं सूक्ष्मविज्ञानत इति भावनया एवं द्विजत्वापादनार्थं यथोक्तं निर्वर्त्योक्त सतत्त्वरुद्रांशा
पादनं कर्तव्यं तदंतेपि ॥ पातहोमं सहस्रं वा हुत्वा पूर्णाहुतिं ततः ॥ दयादितिशेषः पातादिहोमो मूलमंत्रस्य तदंगानां तु दशांशाइति स्थितमे

49

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

व तदिदमुपसंहरति ॥ समयी संस्कृतोऽप्येवं ॥ एवं सति जातु द्वारहितनवरूढं प्राप्तिभिः समयी समयः पारमेश्वरागममर्यादावर्तनमस्या
स्तीति कृत्वा यदाह ॥ वाचनेऽस्यार्हता भवेत् श्रवणेऽध्ययने होमे पूजनादौ तथैव च ॥ वचनं गुर्वागमादेरीदृशाया वर्तनं श्रवणं मर्यादारोधः अध्ययनं वेदव
स्तत्तत्पाठ आगमग्रन्थस्यादि प्राहेन जपध्यानादयः ॥ इत्ययं समयी ॥ चर्याध्यानविशुद्धात्मा लभते पदमैश्वरं ॥ चर्याध्यानाभ्यां समयपा
लनयोगाभ्यासाभ्यामेव विशुद्ध आत्मा यस्य दीक्षया तस्याशुद्धियोजनेन विनैव ईश्वरयोगयोग्यतैवास्तीति तद्योगादेवास्य पाशशुद्धावीश्वर
पदाप्तिः अतश्च यत्किंचिदीश्वरतत्त्वयोजितस्यास्य पुत्रकादिदीक्षायामपरपदप्राप्त्यनेन युक्तमितीश्वरपदं शुद्धभावस्थितस्यास्य कालरुद्धंनि
पातयेदिति केरणस्य वाक्यस्य चास्य पुत्रकाद्यपभुवनदीक्षाविषयत्वात्किरणायां हि समयिदीक्षांते ततो दीक्षां समाचरेदित्युपक्रम्य पुत्र
कविषयभुवनदीक्षैव तद्वाक्यप्रभुत्वं निर्वाहितेन्यतलं पेश्वरपदलाभो परा मुक्तिः ॥ अथोक्तसमयिदीक्षानंतरनिर्वर्त्यां प्रथमत एव वाकर्तव्यां
पुत्रकादिदीक्षां निर्णीतं प्रस्तौति ॥ अथ दीक्षा धर्मद्वयं भुक्तिमुक्तिफलार्थिनाम् विधानमुच्यते सूक्ष्मं पाशविच्छित्तिकारकम् ॥ भुक्त्यर्थिनः
साधकाः मुमुक्षवस्तु पुत्रकाचार्याः तेषां या दीक्षा स्याम धर्मद्वयं सूक्ष्ममिति भाविव्याप्त्या समूलपाशोन्मूलेन परतत्त्वयोजनिकादिरूपं विधान
मुच्यते समयिनस्त्वधिष्ठानकारणविश्लेषमात्रमेवेश्वरतत्त्वाराधनयोगयोग्यतेति तं प्रति न सूक्ष्मविधानेनापि परा मुक्तिः नापि मंत्राराध
यनक्रमेण भुक्तिरिति भाविपुत्रकादिपदप्राप्तियोग्यताजननमात्रं समयिदीक्षालक्षणं यथोक्तं समयी राजपुत्रवदिति ॥ अथ पुत्रकसा
धकदीक्षयोर्विषयविभागसपीठिकाबन्धं करोति ॥ गुरुः संप्रच्छते शिष्यं द्विविधं फलकांक्षिणम् ॥ द्विविधमिति मुमुक्षुं बुभुक्षुं वा फलमि
ति मोक्षो भोगो वा अतश्चेदमस्मै ब्रूयात् ॥ फलमाकांक्षसे याहक्ताहक्साधनमारभे ॥ साधनं दीक्षाविधिः ॥ यतः ॥ वासनाभेदतः प्राप्तिस्साध्य
मंत्रप्रचोदिता ॥ साध्य आराध्यो यो मंत्रः स चिंतामणिकल्पो वासनानुसारं फलतीति अत एव श्रीस्पंदशास्त्रे तदाक्रम्य बलं मंत्राः इत्युपक्रम्य सद्वा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व० च० टी० ५

50

अज्ञाये

साधकं चिन्तयेन्नित्यं ॥ तथा च ॥ मंत्रमुद्राक्षसूत्राणां होमः साधारणः स्मृतः ॥ भुक्तौ मुक्तौ च ॥ सा तु ॥ वासनाभेदतो भिन्न शिष्याणां च गुरोस्तथा ॥ शिष्यः स्वप्रत्ययी यदा तदा गुरुस्तद्वासनानुसारं मुक्तये भुक्तये वा जुहुयात् यदा तु गुरुप्रत्ययी तदासौ स्ववासनानुसारं मुक्त एव तस्य बुभुक्षाभावादित्यर्थलभ्योयमाशयः ॥ अथ वासनाभेदतः शिष्यभेदं प्रतिपादयति ॥ साधको द्विविधस्तत्र शिवधर्म्येकतः स्थितः शिवमंत्रविशुद्धात्मा साध्यमंत्रनियोजितः ज्ञानवांश्चाभिषिक्तश्च मंत्राराधनतत्परः त्रिविधायास्तु सिद्धेर्वै सोर्हः शिवसाधकः ॥ शिवधर्मः शिवशास्त्रोक्तः समाचारः नित्ययोगेन विद्यते यस्य अत एव शिवपदेन साध्यमंत्रेषु च विशुद्धो न तु लोकधर्मिणः एवं चान्येनस्यापितोध्यायस्य यस्मिन्नेव साध्यमंत्रे योजितः अस्याचार्येणाराधकत्वेन नियुक्तः ज्ञानवानिति मंत्रतंत्ररहस्यपरमार्थ ॥ द्वितीयो लोकमार्गस्थः इष्टापूर्तविधौ रतः कर्मकृत्फलमाकांक्षः शुभमेकस्थोशुभोज्झितः ॥ लोकमार्गः श्रुतिस्मृत्याचारः इष्टतीर्थस्नानदानादि पूर्तं तत्स्वयं तडागमठादि फलमाकांक्षन् कर्म शुभमेव करोति न तु मंत्राराधनं लोकधर्मिणः स्वसो दीक्षामंत्राराधनवर्जितेति वक्ष्यमाणत्वात् शुभकर्मणो वत्तफलस्य साधनात्साधकोपोदीक्षया तच्छुभमात्रमेवं गमनीयमित्याह अशुभोज्झित इति अत एव ॥ तस्य कार्यं सदा मंत्रैरशुभांशविनाशनम् ॥ सदेति देहारंभकर्मवर्जं यच्च करोति करिष्यति वा तत्र मध्ये यदशुभांशः स सर्वोस्य प्रोक्ष्यः प्रारब्धैकं न प्रोक्षयेदिति ॥ वाक्यस्य प्राधान्यात् सर्वविषयत्वादसंकीर्णाचारेण शिवधर्मिणा भाव्यमित्याह ॥ गृहस्थो वा यतिर्वापि सावाश्रमेक उपस्थितः ॥ यमध्यानादिकं हीनेनैव वा सिद्धिं साधयेत् गृहस्य हीनेन तादृशोरेव इष्टैः न तु शांवल तयाश्र सावितिशिवधर्मी न त्वन्यः तस्य मंत्राराधनेनाधिकारात्मत्वाश्रमानवलंब्य पिपरमेतत् इत्यादावपप्रयोगात् ॥ साधकं निर्णीय मोक्षैकनिष्ठं पुत्रकं निर्णेतुमाह ॥ मुमुक्षुर्द्विविधः प्रोक्तो निर्बीजो बीजवांस्तुनः ॥ उभयोर्विषयविभागं दर्शयति ॥ बालबालिशवृद्धस्त्रीभोगभुग्व्याधितात्मनाम् एषां निर्बीजिका दीक्षा समयादिविवर्जिता ॥ बालिशो मूर्खः वृद्धः अनुष्ठानासमर्थः भोगभुक् उपनतभोगैकसक्तो ध्यायात् शक्तिपातो दीक्ष्य एव अन्ये तु बालस्योपहतोयं न।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पात्रमतो भोगमुमुक्षुपरम्परासौ व्याधित इति योजयन्ति व्याधितो ऽचिकित्स्यः निर्बीजके त्वस्य व्याख्यानं समयादिविवर्जितेति आदिशब्दात्
पवित्रकादिविधिः समयाचाररूपाणां च निर्बीजानां विशेषाय येदिति ॥ विहङ्गं हंसदृशानां तु सबीजा कीर्तिता प्रिये ॥ विहङ्गानां पाशुत्व विवेककुशलानां
हंसदृशानां व्रतचर्यादिक्लेशासहमानानां समयपालनेऽप्यशक्तत्वात् ॥ दीक्षा त्वग्रादिकानां तेषां समयाचारसंयुता ॥ पूर्वाविवेकिन्यशक्त विषये य
तु विपरीतविषयेति तात्पर्यं ॥ अतश्च ॥ विशेषसमयाचारा मंत्राख्येये प्रकीर्तिताः ते च पाल्याः प्रयत्नेन मोक्षसिद्धिमभीप्सता ॥ मंत्राख्ये मंत्रपी
ठेऽस्मिन् ॥ येन निंदेद्देवं देवं नचपाशं तत्त्वं इत्यादयो वक्ष्यमाणाः विशेषसमयाचारा उक्तास्ते अत्रेति सबीजदीक्षायां प्रयत्नेन पाल्याः अन्य
थाप्रायश्चित्तमिति भविष्यति मंत्राद्देशिति विद्यापीठादेरित्युपलक्षणपरं ॥ येयमेव निर्णीता दीक्षा ॥ सबीजा सा तु विज्ञेया पुत्रकाचार्ययोः
स्थिता ॥ वागीशपाशगर्भोद्भूतैः संसारप्रशमनेन अनुकम्पितः पुत्रः पुत्रकः साधकदीक्षायां यद्यपि समयपालनमाम्नातं तथापि न तद्दीक्षा सबी
जोच्यते मुमुक्षुर्हि विषय इति परिभाषणात् ॥ एवमस्मिंश्च तद्विधे दीक्षाकर्मणि प्रथमं ॥ गृहस्थो वाश्रमी वाथ यतिः संकल्प्य दीक्षयेत् ॥ वाक्या
र्थस्यात्र कर्मता पञ्चदशगो धावतीतिवत् तेन गृहस्थो यमाश्रमी त्यैह्निकभोगस्पृहयालुः यतिरित्येतत्प्रथमं संकल्प्य तदुचितेनैवासंकीर्णेन
विधिना दीक्षां कुर्यात् न तु पुत्रकदीक्षायां प्रक्रमते ॥ पाशसूत्रकमादाय शिष्यदेहे विलम्बयेत् ॥ अधिवासावसरे ऽङ्गमाग्रेयतंतरक्षया स्थापित
मवलम्बनं शिखायामास्पादांतं प्रापयेत् ॥ अथ ॥ प्रधानं सन्त्यये दग्रौ यामाश्चैव विचक्षणः ॥ वक्ष्यमाणषडध्वामित्तो गुरुः प्राधान्याच्छिखाग्रा
देव शेषपाशान्तोपि निःप्रधानमिति उद्धपकृत्तंकलाध्वानं न तत्त्वादिदीक्षायां तु तत्त्वादिरूपं सन्दधीत न च प्राणैवं यावत् ॥ कुम्भमण्डलवह्निस्थ
प्राधान्यस्यः शिष्योऽस्य यः सूत्रस्यास्यापि चैकत्र अध्वसन्धिः प्रकीर्तितः ॥ आत्मस्थ इति गुरोरेकत्रेत्युक्तमधिकरणं विभजन्नध्वशुद्धिं निरूप
यितुमाह ॥ षड्विधस्याध्वमार्गस्य साधारणगतस्य तु कुण्डे मण्डलस्य संपोष्यमन्त्रसन्धौ तु होमयेत् ॥ वर्णमन्त्रपदकलातत्त्वभुवनभेदात्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ च॰ टी॰

५१

51

षड्विधस्याध्वनः तत्तत्पदप्राप्तिहेतुतयामार्गरूपस्यकुम्भादिषुषट्स्वधिकरणेषुसाधारणतागतस्याभेदस्थितस्यतथात्वात्तस्यचमध्यात्संशोध्य
मित्यंतर्भूताध्वपंचकमेकतमंप्राधान्येनशोधयितुमिष्टं ॐ उ इतितत्स्थेशिवाग्नौसंकल्प्याध्वसंधितिमित्तंहोमंकुर्यात् कथमित्याह ॥ मूलमंत्रा
ष्टशतिकमध्वसंधानहेतुतः ॥ प्रणवमूलमंत्रोच्चारपूर्वमध्वसन्धिर्भवतुस्वाहा ३ति प्रयोगेणाध्वव्याप्तिज्ञोगुरुरष्टोत्तरशतंजुहुयादितियावत् ॥
अथावलोकनंपश्चाद्व्याप्यव्यापकभेदतः ॥ अवलोकनंभावनंकुर्यादितिशेषः व्याप्तिंस्फुरयति ॥ भुवनव्याप्तितातत्त्वेभुवनादिशिवांतके ॥
यानिभुवनानितद्व्यापकत्वेनतत्त्वेषु ॥ तानिचतत्त्वानि ॥ व्यापकानिचषड्विंशात् ॥ येत्वन्येत्रयोध्वानः ॥ मंत्रवर्णपदात्मकाः ॥ वर्णाःपंचाशत्प
दानिनवशात्मसम्बन्धीन्येकाशीतिः ॥ तेच ॥ तत्त्वान्तर्भाविनस्सर्वे ॥ तत्त्वान्यंतर्भावयन्तीतिकृत्वा ॥ कथं ॥ वाच्यवाचकयोगतः ॥ तत्त्वानिवा-
च्यानिमंत्रादयोवाचकाः यथाचायंवाच्यवाचकभावस्तथाग्रेभविष्यति कलादीनांयाः प्रस्तुतत्त्वात्तदन्तर्भावंतावत्पंचानामध्वनामाह ॥
कलान्तर्भाविनस्तेवैनिवृत्त्याद्यास्तताःस्मृताः ॥ अस्यसर्वस्याध्वग्रन्थस्यायंपिण्डार्थः परमेश्वरश्चिदानन्दघनःस्वतन्त्रभट्टारकःएकादश
पटलनिरूपयिष्यमाणस्थित्याउन्मनाख्यया स्वस्वातन्त्र्यशक्त्याशून्यादावन्यन्तमनन्तंवाच्यवाचकरूपंस्वभित्तौस्वानधिकमप्यनधि
कमिवयुगपदवभासयति तत्रवाचकंग्राहकभागावस्थितंपरसूक्ष्मस्थूलभेदेनवर्णमंत्रपदात्मकंत्रिधावाच्यमपिग्राह्यभागाभिनिविष्टं
कलातत्त्वभुवनात्मकंतथैववर्णाश्चभेदविमर्शसाराः किञ्चित्स्थौल्येनभेदविमर्शवशात्मकपदरूपतयाभान्ति एवंवाच्यरूपापारमेश्वरी
कलाख्याशक्तिरुत्तरोत्तरवैशिष्ट्येनतत्त्वभुवनात्मतांगृह्णाति वस्तुतस्त्वेयमक्रमैवपारमेश्वरीशक्तिःस्फुरतितत्रापिचस्वस्वातंत्र्याद्दर्प
णनगरवत्क्रममप्यादर्शयति क्रमेपिचपूर्वंपूर्वमुत्तरत्रव्यापकतयास्थितंहृदं ३ वस्वबीजं ३ इतिसर्वंसर्वात्मकमेव अतएवपंचतत्त्वदी-
क्षायामनाश्रिततत्त्वपर्यंताभूतव्याप्तिर्भविष्यतिएवंचैकैकोपिप्रमाताभावोवावस्तुतः षडध्वस्फाररूपपारमेशशक्तिमयादिहृन्तः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

परामर्शसारा हंता विश्रांतितत्त्वः परभैरवरूप एव तथा त्वापरिज्ञानात् तन्मायाशक्तिकृतात् दृष्टसंमन्यः शाक्तराशिकलाविलमविभवत्वाहं-
ममादिभिः कलादिभिश्च तात्त्विकस्वरूपेणास्फुरद्भिः प्रत्ययोद्भवक्रमेण देहादौ ग्राहितां हंभावो विषयमात्रासु ग्राहित भोक्तृत्वाभिमानश्च खे-
चर्यादिवर्गदृष्टपस्य भोग्यतां प्राप्तं वद्धः पशुः संपन्न इति अस्य पशुभावप्रशमनाय पारमेश्वरी अनुग्राहिका शक्तिः शिवाभिन्नाचार्यहृदयेप-
रमार्थिकेन स्वरूपेणास्फुरंती शिष्यस्य सर्वमध्वानं संकोचकत्वप्रशमनेन असंकुचितशक्तिसारतया स्फारयंती शोधयति दीक्षाज्ञानादियोगे-
न अत एवमाचार्यस्फारसारा मंत्रादयः शोधकाः पशात्माभिनिविष्टाः शोध्या इति शोध्यशोधकभावेपि न काचित् क्षतिः यतश्चैकस्यापि अध्वनः
सर्वमयत्वमस्ति अत एव तत्तदध्वप्राधान्येन दीक्षायामन्याध्वपंचकमंतर्भाव्य शोधनमुक्तिव्याप्तिसततत्त्वकार्यम् उक्तं च श्रीस्वच्छंदे शास्त्रे सेयं
क्रियात्मिका शक्तिः शिवस्य पशुवर्तिनी बन्धयित्री स्वमार्गस्था ज्ञाता सिद्ध्युपपादिका इत्यलं केवलं यावन्न वेत्ति वै व्याप्तिं उ॰ इत्येवात्मनो शिवा-
साध्यस्येव पशोश्चैव पाशानां च षडध्वनः बालवत्क्रीडते तावत्कार्यं तस्य कथं भवेदिति स्वशुजितयुक्तत्वात्र तत्र व्याप्तिप्रदर्शनाय यमस्मा-
कं भर इति न नो वा वा लतात कल्प्या सचेतोभिः ॥ अथ प्रसंगात् कलावाचकान् मंत्रानाह ॥ हृदाद्या वाचकास्तासां बीजमंत्राः प्रकीर्तिताः ॥ बीज-
मंत्रा इति निष्कला[illegible] ॥ एकैकस्याः कलायाश्च षडध्वव्याप्तिं विभावयेत् ॥ स च अहं रूप एव व्यक्तीभविष्यति ॥ ताश्च ॥ पृथिव्यादिक-
लाज्ञेयाः ब्रह्माद्याः कारणास्तु ते ॥ निवृत्त्याद्याः पृथिव्यादिशक्तिरूपास्तेषां पृथिव्यादीनामेव अनश्रितपर्यंतं मूलत्वनयावस्थानादतश्च
पंचतत्त्वदीक्षाविधौ स्फुटीभविष्यति एता एवमधिष्ठातृरूपतया ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवशिवाः अनश्राधिष्ठातृदेवताः शुद्धा प्रोक्ताः
शुद्धा भवंतीत्यपि सूचितम् ॥ उपसंहरति ॥ एवं व्याप्तिं भावयित्वा ॥ प्रतिकलं समनंतरवक्ष्यमाणव्याप्तिं एवमिति तिर्यगीत परसूक्ष्मस्थू-
लक्रमेण ध्यानैर्भावयित्वा ॥ अधोपस्थापनं भवेत् ॥ उपस्थापनमेकतमस्य प्रधानतया शुद्ध्यर्थं सम्मुखीकरणमत्र च धामादीत्यादिना

\+ हृदाद्या[illegible]इति हृच्छिरःशिखाकवचनेत्रमंत्राः क्रमेण निवृत्त्यादीनां वाचकाः एवं व्याप्ति कलादीक्षाविधौ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰
च॰ टी॰
५२

52

मंत्रं वक्ष्यति ॥ एवमुपस्थितस्य सन्निधानाय ॥ त्रिराहुतिं प्रदेवशोव ॥ दद्यादिति शेषः ॥ किंच ॥ अथ स्तुद्विरतो भवेत् ॥ कथमित्याह ॥ अशेषोत्पृ
जिते देवे अथान्यासेकृते सति तदेव पादादारभ्य पृथिव्यादिकमान्यसेत् तदेवेति निवृत्त्यादिरूपं पादादिति संहारक्रमेण ॥ तत्र गुल्फांते निवृ
त्तिः नाभ्यंते प्रतिष्ठा तात्त्वन्ते विद्या मूर्धान्ते शांतिः ब्रह्मरन्ध्रान्ते शान्त्यतीता इति भविष्यतीत्यं च वर्तमानप्राणदेह प्रतिकृतिरूपे सद्यकदेहा
न्तस्मा दिगुल्फनाभ्यवधि सति अथान्यासनन्तरं क्षुद्याद्यादिकं कृतं देहेपि संपन्नमेवेति तत्र समयिदीक्षायामिव पृथग्ज्ञान्तरहस्ये जलावत्यादिकि यते पृ
थगचोदनाभ्याविस्थित्यात् निष्कृति देमांतभावेन भाविदेह अयतयापिचैतन्यस्य तन्न्कृते ततस्वीकरणादिप्रमुत्या वर्तमानदेहाश्रयस्यास्य संपद्य॰ प्र
नैव समयदीक्षांतर्भाविपुत्रकदीक्षापदेचवर्तमानविषयो दीक्षासंस्कारः पुनरूपयुक्तः ॥ पूर्वोक्ते उपस्थाने मंत्रमाह ॥ धामादिप्रणवादि श्रुति
वस्ये च नमः पुनः उपस्थापनमंत्रोयं व्याप्तिध्यानावधसंस्थितामू ॥ प्रयोक्तव्य इति शेषः अत्र च प्रणवधाम अध्यामनंतरं हन्मन्त्रः पूर्वोक्तः पठनीयः
हृदाद्या वाचकास्तासां वीजमंत्रा इत्युक्तत्वात् एवमुत्तरत्रापि योज्यं यद्वक्ष्यं पंकैकस्याः कलायाः पृथक्पृथगाप्तिरिति तत्स्पष्टयति ॥ निवृ[illegible]भ्यंतरेषु॰ त्र
ष्टीशतकोटि प्रविस्तरा तस्यां च भुवनानां शतमष्टोत्तरावधि अष्टा[illegible] विंशतिः पदानि वर्णश्चैको त्र संस्थितः मंत्रौ ह्रावेव विज्ञेयौ ॥ शतकोटी
ति योजनशतकोटिविस्तारा इत्यर्थः शतमष्टोत्तरावधीति तत्र कालाग्निः कूष्मांडो हाटक इति ब्रह्मांडांतरधो भागगतास्त्रयः मध्ये भूर्लोका
धिपतिः शिवः तदुपरि सत्यलोकान्तमधिष्ठाता ब्रह्मा तदुपरि विष्णुरुद्रौ स्वलोकयोरित्यंतः समप्रवद्धिरस्य दपार्श्व दिक्षु स्थितरुद्रशतं ।१०
१९॥ ११॥ चैवं १० ततदुपरि सर्वेषां स्वामी वीरभद्र इत्येतदष्टोत्तरशतं पदानि च ष्टाविंशतिः भाविनवनाभमंडलारस्मिभागे कार्याणीति निवि
ष्टवक्ष्यमाणविभागेनवात्मवर्णोन्ये कापीतिः तत्र प्रदत्वात्पदानि तेभ्यः प्रकृतिस्तत्त्वाधिष्ठितेषादिग्गतभागनवकगतं प्रातिलोम्येन प्रणो
नरादिकमेण मध्यपदं यावत् ॐ ह्रां हादिकुकारान्तपदनवकं नथैव पुरुषतत्त्वाश्रितकुवेरदिग्गतसूकारादियकारान्तं नवकमेव नि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

+ कलानन्तासदवहणदिम्नेशकोणस्य अकारश्चेन्यष्टौविंशतिः पदानि

यतिस्थानस्य वृषुदिक्स्थयकारादिवकारांतमितिसमाविंशतिः पदानि + अत्रैवस्पष्टीकरणार्थमयंप्रस्तारः प्रदर्श्यते ॥ वर्णापकइतिमात्र

अस्यप्रस्तारः प्र	ॐ	ह्र	र	ऊ	ॐ	र	ऊ	ह्र	ॐ	ई
	य	ऊ	ह्ल	य	ह्र	ह्ल	य	र	ह्ल	
	व	ल	म	व	ल	म	व	ल	म	
प्र	ऊ	ह्र	र	ऊ	ह्र	र	ऊ	ह्र	र	[illegible]
	ॐ	य	ह्ल	य	ॐ	ह्ल	य	ह्ल	ॐ	
	व	ल	म	व	ल	म	व	ल	म	
वि	ऊ	ह्र	र	ऊ	ह्र	र	ऊ	ह्र	र	
	य	व	ह्ल	य	ल	ह्ल	य	म	ह्ल	
	ॐ	ल	म	व	ॐ	म	व	ल	ॐ	
				का			मा			

कासंबंधीप्रातिलोम्येन ह्वः यद्यप्ययंपूर्ववक्रमंगत्याशांत्यतीतापरमार्थेप्येण नवक्रवाचकत्वेनतिरू
पितइदूर्ध्वपृथिवीवाचकत्वेनतथापिशादिशांतस्यपाह्नरायोरयोषविषशरीरयरभेरवयरामशात्मकेत्व
कैकोप्यंशः प्रदेशोपिव्रस्तरणः सार्वरूप्यमनतिक्रांतस्माविकल्प्यश्चेतिस्थित्याविश्वरूपत्वाद्विश्वाभिधाय
कोवाच्योपिवांशयकेकत्रचतत्त्वेपिषड्विंशात्मत्वरूपतेतिनीत्याविश्वात्मकात्सर्ववर्णवाच्यः ततश्चभ
गवताशाक्तिनियंत्रणायैवमस्यएवपिवाज्जतदागमेसिद्धवाच्यवाचकभावेविचित्रदीक्षादिक्रमोपयोगि
तिरूप्यमाणेपिनकदाचिदनुपपत्तिः मंत्रावितिनैष्कलहृदयसंयोजितो ॥ एवमस्यांनिवृत्तिकलायां ॥
अध्वषट्कंविभावयेत् ॥ अथेमांनिवृत्तिमंतर्भावितापराध्वानिंसर्वैकमंत्रेण ॥ गंधपुष्पादिनापूज्य ॥ अस्या
श्चप्राग्मंत्रेण ॥ सन्निधौ ॥ सन्निधानाय ॥ आहुतित्रयम् ॥ दद्यादितिशेषः कलायधांतर्मलत्रयंशोध्यमिति
वक्तुमाह ॥ मायीयभुवनाकारामलाः कर्मवसंस्थिताः ॥ पाशाइतिशेषः ॥ तत्र ॥ शारीरभुवनाकारामायी
याः परिकीर्तिताः भोगदेहस्थकर्मस्यारभिलाषोमलोरत ॥ भुवनैर्भावभूतादिलक्ष्यते तेनयत्किंचिद्देहतयाभातिसमायीयोमलः
भोगेनतदादिमंजन्ममा [illegible] शास्त्वमिति तथाजन्मभोगदकर्तव्यदेहवोधेकामेत्विति अभिलाषइति अशुद्धंमन्यतात्मालौलिकारूपः न
तुकिंचिमेस्यादितीदृक् रागतत्त्वस्यैवमात्मकत्वात् अत्रत्विति एतस्मिन्नाणवेभिनिभूतेसति अन्यन्मलद्वयमित्यर्थः अतएवशांत्य
तीतायामपिसूक्ष्मभुवनावस्थितेः प्रतिपादयिष्यमाणत्वात्तावतांशोनमलसंस्कारस्यसत्त्वाच्छतांप्रतिपादयिष्यन्नुपसंहरति ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

एवंपाशत्रयंभाव्यंदीक्षायामध्वसंस्थितं ॥ अथैतत्प्लावयित्वा ॥ नहिशुद्धेचदीक्षाचक्रियतेसायथाविधि ॥ विधिंतेषांपाशानांविश्लेषेण
संस्कारपर्यंतताप्रशमनरूपेणशुद्ध्यर्थंचकारायोजनिकाग्रंथनिर्वर्त्यशिवतत्त्वाभिव्यक्त्यर्थंपारमेश्वरींक्रियाख्यांकलादीक्षाप्रस्तावात्मध
मंनिहंतिकलात्मनाततत्त्वेनोत्तर्भावितापराधपंचकेनसंवद्धां ॥ तथा ॥ हृदासंकल्प्यवागीशींव्यापिकांसर्वयोनिषु ॥ न्यसेत् ॥ हृदेतिकाका
क्षिवत् सर्वत्रापियोऽस्यं ३त्यंवक्ष्टदायावाचकास्तासामितिवागेवविश्वाभुवनाजनेश्वतिस्थित्यायथास्याभ्यन्तर्दशाविधभूतसर्गजन्मभूमित्वा
पकंत्वंतथानिर्णीतमेवनिहत्यनुसारेणयोनीःनिरूपयति ॥ ध्यानरूढायनंतांतेयोनयोविविधाःस्थिताः ॥ विविधाभ्यन्तर्दशाविधभूतसर्ग
जनिकाः ॥ तासुच ॥ समकालमनंतत्वेनवागीशींसंनिधापयेत् ॥ आयातशक्तिपातंप्रतिशुद्धस्यशेषेण्मुखसंपाययुगपदनेकदेहसर्गयोग्य
तात्मकानवयुक्त्यासातावत्संनिहिताआचार्यस्तुतन्मूलवलावष्टम्भात्मनाप्रयोजकव्यापारेणतांसंनिधिमुद्रावन्ध्यनसर्वत्रशिष्ठं ३ अवस्था
पयेत् ॥ अथतां ॥ भुवेणपूजयेत्सुध्यैर्गन्धधूपैरनुक्रमात् ॥ अत्रप्रणवेबीजंचोक्ष्मार्थंरहितस्यानंतादिवीरभद्रांतनानाभुवनगतचतुर्द
शाविधभूतसर्गविचित्रशरीरहेतत्वेनिहंतिव्यापिकायैवागीश्यैनमः ३ तिमंत्रः संनिधानपूजनयोः ॥ अथ ॥ ओंकारेणाहुतीस्तिस्रोवागीश्यैस
निधापने ॥ दद्यादितिशेषः ॥ दत्त्वाच ॥ शिष्यंसंप्रोक्ष्यचास्त्रेणताडयेदस्त्रमुच्चरन् ॥ प्रोक्षणंहृदयदेशानुसारेपाशासूत्रेऽधिवामसातां ३ नंत
भस्मनातैरेव ॥ ततोऽपि ॥ रेचकेनात्मनोगत्वाछिन्द्यात्तस्यासिनाहृदः ॥ शाक्तिमार्गेणशिष्याणांसूर्यस्यःप्रविशेद्धृदि ३ तिश्रीलक्ष्मीकौला
र्णवोक्तनीत्यास्वदक्षिणेननिर्गत्यशिष्यस्यवामेनप्रविश्यपुर्यष्टकरूपंशिष्यात्मानमस्त्रमंत्रेणभावनयासूत्रस्यछिंद्यात् ॥ छित्त्वाच ॥ या
म्नाकृष्यतदात्मानंद्वादशांतेनिधापयेत् ॥ आकर्षणयुक्तिःपूर्वमेवोक्ताएतच्चरेचमायावियोगेनकार्यमित्युक्तं ॥ अथ ॥ भुवेणातत्स्यसंपु
टचैतन्यंमुद्रयात्मनि पूरयेद्भैरवेणैव ॥ तत्स्थंद्वादशांतस्थंमुद्रयेतिदोमशिवहस्तकृतयेसंहाराख्ययाआत्मनीतिहृदयेभैरवेणनिष्कलेन ॥

तेनैव च ॥ कुम्भयेद्रेचयेत्ततः हृत्पद्मान्तात्तु संहृत्य योजयेद्ध्रुवमुद्रया ॥ योजनाय वागीशीगर्भे भवमुद्रा लिंगमुद्रा योजने इति कर्तव्यतामाह ॥
आत्मानमीश्वरं ध्यात्वा मायां वागीश्वरीमपि संयोज्य तस्यां चैतन्यं शारीराण्यथ निःसृजेत् ॥ ईश्वरः क्रियाशक्तिप्राधान्यात्स्रष्टा प्राङ् योनीतां वा
गीश्वरीं संप्रत्यशुद्धाध्वप्रमातृत्वान्मायाशुद्धाध्वप्रसवे हेत्वे थैव महामायात्मा भविष्यति मायारूपायामपि चास्याः शुद्धविद्यास्पर्शो येनास्ति अन्य
था क्रमकर्मभोगानां युगपच्छुद्ध्यर्थमनंतदेहसृष्टेरयोगाच्चैतन्न्यायमिति दीक्ष्यस्येत्यर्थाद् अध्वनीति प्रकृते निवृत्तिकलाप्रधाने किमर्थं सृजेदित्याह ॥
प्राक्कर्मवासनाशेषफलभोगार्थहेतवे ॥ पूर्वकर्मवासनाहेतुकानि यान्यशेषाणि जन्मायुर्भोगात्मकानि फलानि तेषां भोग्यत्वं भोगसिद्धिर्य
यास्यात् ॥ एतानि च शरीराणि ॥ युगपद्भिन्नभोगानि देशकालशरीरतः मंत्रशक्त्या विपच्यंते ॥ शरीरमत्र स्वभावः भिन्नो भोगो यथा देश
दित्रयं तानि शरीराणि मंत्रशक्त्या युगपद्विपच्यंते फलदानोन्मुखानि संपद्यंते न केवलं शरीराणि विपच्यंते यावत् ॥ उक्ताश्च तथाविधाः
भिन्नदेहा विपच्यंते गर्भे वागीशियोनिषु ॥ उक्ता इत्यनेनैकस्यापि दीक्ष्यस्य नानाशरीरतया बहुत्वं वदन्वेदवादस्यावास्तवतां ध्वनति यस्मादे
कस्यापि दीक्षितात्मनो नानाभोगाश्रयविचित्रदेहसृष्टौ भोग्यवैचित्र्येण नानात्वभावः तथाविधाः इति भिन्नभोगाः योनिष्विति चतुर्दशविधभूत
सर्गा येन बहुत्वं निःसृष्टिः नियतभोगार्थसंयोजनं तदित्थं शिष्यचैतन्यं ॥ यास्ता च योजयित्वा च न्नहूपादाहुतित्रयम् ॥ निष्कलोऽस्यार्थः सर्वनिह
तिथ्यास्थानेनादिवीरभद्रांतनानाभुवनगतचतुर्दशविधभूतसर्गसंपत्त्यर्थं देवदत्तस्य वागीशीगर्भे योजनं करोमि नमः इति मंत्रः होमे तु स्वा
हांतः एवमन्तरयाष्टसंमंत्राः स्वयमत्यूह्याः ॥ एवं संयोजने सति ॥ युगपत्सर्वगर्भेषु देहा विविधरूपकाः भैरवेच्छासमुत्पन्नाः शान्तरुद्रा घनेत
गाः ॥ भवंतीति शेषः ॥ भैरवशब्देन भैरवसमावेशशाली आचार्य उक्तः ॥ अथ ॥ गर्भेषु गर्भनिष्पत्तिर्भैरवेणाहुतित्रयम् हुत्वा तु जननं कार्यं
पुनस्तेनाहुतित्रयात् ॥ कर्मनामानुसारी अत्रेदमंत्रः ॥ गर्भाणां निष्पत्तिर्यत्राहुतित्रये तद्गर्भेषु गर्भनिमित्तं हुत्वा जननं गर्भनिःसरणं तेनैव

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰
च॰टी॰
५५

तिनिष्कलेनैव शिष्यदेहे ॥ पाशसूत्रावलंबनं १ षडध्विकरणगताध्वसंधानं २ तद्धोमः ३ अध्वशास्त्र्यवलोकनं ४ अधोपस्थापनं ५ तत्पूजा ६
होमः ७ तदंतःपाशत्रयचिंतनं ८ कलातत्त्वसमवितापाशप्रक्तिन्यासः ९ वागीश्याः सन्निधापनं १० तत्पूजा ११ होमो १२ शिष्यसंप्रोक्षणताड
ने १४ तथैतन्नयस्याकर्षणं १५ हृदयांते स्थापनं १६ ततोग्रहणं १७ स्वहृदियोजनं १८ स्वहृदयांतःप्रापणं १९ वागीश्वरीगर्भेयोजनं २० नानागर्भ
निष्पत्तिः २१ इत्येकविंशत्यवांतरसंस्कारैरुपस्कृते होमेन जन्माख्यसंस्कारमभिधाय ॥ अधिकाराख्यं संस्कारं क्रममाह ॥ सर्वयोनिषु देहा
स्तेषु गत्य हृद्दिमागताः ॥ भाव्याः इतिशेषः ॥ अत्र हृद्देहानामेव भोगेधिकाराद्योगमाह ॥ भोगनिष्पत्त्यपेकर्मव्यापारसहकारणं ॥ भाव्यमितिशे
षः ॥ यच्छोरतीतमागतं च यत्क्रमिकानंतभोगसम्पादकं सम्भाव्यते शुभकर्मवासनात्मकं कर्मतत्सर्वं ॥ अनेकं भाविकं कर्मदग्धं वीजमि
वाग्निभिः भविष्यदपि संरुद्धं येनेदं तद्धि भोगतः इति श्रीकिरणोक्तनीत्या मंत्रशुत्याशुगयद्योगनिष्पत्त्यर्थं मनसंधेयं कीदृशाव्यापारैः वाङ्म
नःकायचेष्टाभिः सहकारणं सहेतुकमित्यर्थः अवश्यं चैतत् ॥ अन्यथा ॥ तदभावान्नभोगः स्यात् ॥ कर्मैव हि मायीयभोगहेतुः भोगार्थमेव
तत्साधनादरणाय सर्वैः प्रयतंत इत्याह ॥ तदर्थं मार्जनं स्मृतं ॥ यस्माच्छुभाशुभनष्टानाद्योगसाधने ॥ अर्जिते सति भोक्तव्यो भोगो दुःखसुखा
त्मिकः ॥ एवं भोगं निर्णीय निवृत्तेपि तस्मिं स्तत्संस्कारं तन्मायीयभावरूपमिव लयवत्क्रममाह ॥ लयः परमया प्रीत्या सुखदुःखादिके फले ॥
दीक्षस्यग्रहणाभाव इतिशेषः तदुक्तं श्रीमृगेन्द्रे कंचित्कालं लय इति ॥ एवमधिकारभोगलयाख्यं संस्कारत्रयं भावनया परिकल्प्य ॥ तिसृभि
स्तिसृभिर्होमं धाम्नैव विधिवत्कारयेत् ॥ कुहमंत्रांतेनेत्यर्थात् तिसृभिस्तिसृभिराहुतिभिः ॥ एवं जन्माधिकारभोगलयान्प्रतिपाद्य निष्कृत्याख्यं पंच
मं संस्कारं प्रतिपादयितुमाह ॥ आहुतीनां शतं होमं यथाशास्त्रं निष्कृतये पुनः ॥ निष्कृतेस्त्याग एव स्वरूपं निर्वहति नन्वस्याः किमिति विशेषेण
होमः इत्यत्र होम इत्यत्र हेतुमाह ॥ यत्कर्मभोग्यरूपं तज्जात्याशुभं गलक्षणम् निष्कृत्यंते विशुद्धे तद्धर्द्धौकसमवस्थितं ॥ कर्मणांशुभाशुभा

54

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

त्मना भोग्यरूपं यस्य जात्यायुर्भोगात्मनः फलस्य तन्निष्कृता वेव प्रसूयतीति यतो युक्तोऽस्यां प्रान्तहोमः भुवो लोकाः वीरभद्रान्ता निर्भुवनानि तत्र समव
स्थितं भोग्यतां प्राप्तं पतत्येव हनिष्कृतिशुद्धिप्रसादादेव मुक्तं तस्य प्रतिष्ठादिव्याप्तत्वान्तर्गतभुवनभोगोपलक्षणाय वं प्रतस्त भूर्लोके पदित्वा भूर्लो
केकदेशेकत्याहीयेर्जितमितिव्याहृतवान् भोगो दुःखसुखात्मकस्तु क्वाभोग इदानीमेव निर्णीतं प्राग्गुः स्वष्टिसंहारपटले निर्णेष्यत इत्यवसि
ष्टं जातिं जन्मप्रकारभेदैरादिशति ॥ संस्कारादष्टाचत्वारः ॥ देवमानुषतिर्यग्भेदभिन्नस्य तद्देहाथाभूतसर्गपवसंसारानानाजातयइत्यर्थः भु
वनदीक्षायां श्रुत्यजात्यस्य द्रविडत्वतत्राम्नायाणाम्स्वविशोधयेदिति सर्वजातिशोधनमिति वक्ष्यति इह तु एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्नागतागतं का
मकामालभन्ते इति गीतोक्तनीत्या षट्कर्माधिकारित्वेन वंधककर्मवान्मनुष्यजातिशुद्धो ब्राह्मण एव जातिरेव निष्कृतिं दोमे नैवाव सर्वं शोध्यासं दिन
त्वादस्य विधेरिति वक्तुमाह ॥ संस्कारा अष्टाभिस्सह चत्वारिंशाद्धि जन्मायवदस्यं ते भुवनाधनि योनिर्वीजं तथा भावश्चाहारो देशाप्यवदि पते वां शोधनं
देवि ॥ आधानादयश्चैते ष्टं ताश्चत्वारिंशात् दयादयः स्वष्टांताश्चाष्टाविति ये ष्टचत्वारिंशात्संस्कारः श्रेष्ठस्फुटीभविष्यति तेन भुवनदीक्षायां पृथक्को
ध्याः आहाराधाश्चकलादिदीक्षास्तु निष्कृतिदोमांतर्भावपुत्त्येति भाविवाक्यसंगतो च पिंडार्थः इदं च हि जन्मात्यापादनं कर्मदेहतक भाविशारीरविषयं
पूर्वं तु समर्थिनो वर्तमानदेह एव प्रसूदुविधाजातियोग्यत्वरूपमन्यदेवेति निर्णीतं अत एव पूर्वं सर्वमुक्तं इदं तु शाक्तिगर्भानुप्रवेशा वशाभवि
ष्यदुद्गत्वापतियोग्यभावनात्मकं न तु रुद्रत्वापत्त्यात्मकं निहृतियापणनाम यायसृदुत्वात उक्तं च श्रीमत्स्वगेंद्रे रुद्राणीशक्तिरुच्यते तद्गर्भयो
ग्यतापत्तिरुद्रांशत्वेन रुद्रताइति तदेतदीद्दक्षं रुद्रांशापादनं जात्यायुर्भोगसूर्यासहनिष्कृतिदोममध्य एव संपाद्यमित्याह ॥ रुद्रांशापादनेन त
था अत्रावलोकनं हत्वा निष्कृत्यामेव प्रसूयति ॥ न केवलं जन्मायुर्भोगानां निष्कृतो शुद्धिरार्धतया यावद्रुद्रांशापत्तिरूपापि शुद्धिर्व्याख्यातरूपा तेवे
वाधानत्वेत्यर्थः अत्रेति निष्कृतो अवलोकनमिति भावानां निष्कृतिस्वरूपं व्याचष्टे ॥ विषयाभुवनाकाराये केचिद्भोग्यरूपिणः भुक्तकर्मफलाशे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व० च० टी० ५५

यानिष्कृतिस्तेन सा स्मृता ॥ भुवनं स्थानादिभावोपलक्षणपरं तेन क्षितिलोकमध्येध्याहार्यं भुक्तकर्मफलमशेषं समग्रं यया देहनादीक्षेण सा तथा
पूर्वनिपातव्यत्ययपेशाः निःशेषेण कृतिः समस्तकर्मफलभोगसमाप्तिर्यस्यामिति व्युत्पत्त्या निष्कृतिः स्मृतेति दीक्षायामवशेषोध्याहृतेनेति शेषः ॥ अ
थ ॥ विश्लेषं निष्कृतेर्भोगात् ॥ भोगाद्धि श्लेषः पुनर्भोगे रसंबंधो भोक्तुः भोक्तृत्वाभावात्संस्कारोपि निष्कृतेः कार्यः ॥ भोगाभावे सद्विस्मृतः ॥ नहि भोग
समाप्तिरूपां निष्कृतिं विना संस्कर्तृभावः भोक्तृत्वाभावरूपं विश्लेषं भोक्तृत्वानुवादं एवंवक्तुमाह ॥ भोक्तृत्वं विषयासक्तिर्मलकार्यं प्रकीर्तितम् ॥ भो
क्तृत्वाभावस्तत्रैव शरीरेणानुपलक्षिते विश्लेषः क्रियते तस्य पशोर्मंत्रैः शिवात्तया ॥ शरीरेणानुपलक्षितं शरीरैर्यदर्जितं किंचित् तत्रैव या विषयत्वेनास
क्तिः किं चिन्मे स्यादित्यभिष्वंगः तदेतं मलकार्यमपूर्णंमन्यतात्मकाणवमलोत्थापितं भोक्तृत्वं तस्येदृशस्य भोक्तृत्वस्य पशोः शिवाच्छिन्नगुर्वात्त
या मंत्रैर्विश्लेषः क्रियते स च यथोक्तस्य भोक्तृत्वस्याभाव उच्यत इति संगतिः ॥ अत्र च ॥ याज्ञाचाहुतयस्तिस्रो विश्लेषकरणाय च ॥ अमुकाय निवृत्तिपा
शविश्लेषं करोमि स्वाहा इत्यस्य मंत्रः एवमन्यत्रापि स्वयमूह्यः कर्मणामौचित्येन कार्यः ॥ अथ ॥ आहुतित्रितयं धाम्ना पाशच्छेदे प्रदापयेत् ॥ यस्या
शच्छेदनिमित्तमाहुतिस्तत्पाशानाह ॥ पाशा देहस्य मायीया कलाद्याभूतकावधि शरीरकरणाकाराः पुरुषार्थप्रसिद्धये ॥ देहे देहनिमित्तं कलाद्या
महद्भूतांताः मायीयाः पाशाः ते च शरीरेंद्रियाणि उपलक्षितां भुवनभावादीनाकारयंति पुरुषार्थस्य भोगस्य प्रसिद्ध्यर्थं ॥ उक्तं च ॥ कलादिक्षि
तिपर्यंतमेतत्संसारमंडलमिति तच्छाह्यो भोक्तृत्वं विषयासक्तिर्मलकार्यमिति तथा तथैव शरीरेणानुपलक्षितमिति पूर्वोक्ताणवकार्मपाशवैल
क्षण्यं द्योतयति ॥ एवं च निष्कृतिविश्लेषरूपात् ॥ भोगाभावाद्धि पद्यंते शरीराणि सहस्रशः ॥ शरीराणि इति स्थूलसूक्ष्मादिरूपाणि सहस्रशः इति
नानाविचित्रभूतसर्गरूपाणि विद्यंते अपुनर्भावेन न पद्यंतीत्यर्थः ॥ यस्य च दीक्ष्यस्यैतानि विपद्यंते ॥ पाशच्छेदे विधिस्तस्य मंत्रैश्च विधिचोदितैः
॥ प्रदर्शिताणवादिपाशव्यामिकपाशसूत्रगतनिवृत्तिभागात्मनः पाशस्य च्छेदे विध्यात्मकशास्त्रवाक्यचोदितैर्मंत्रैर्विधिः कार्यः स च विधिः शि

वृ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वषान्किरमोचोयंकर्तरीयविकीर्त्तितेति हंसपारमेश्वरोक्तव्याप्याकर्तर्यास्त्रजप्तयाषिवपाशंहूंफट्‌ तेनास्त्र तपाशक्तेपाशत्रयंपाशांश्छिंद्यादित्येवंहूँ
पः यथोक्तंश्रीमृगेंद्रेः ततः शिवेनपाशास्त्रेणहूंफट्‌ तेनसेशत्वं छिंद्यान्मतावधेः पाशान्कर्तर्यापाशास्त्रजप्तयाइति उपसंहरति ॥ एवंपाशत्रयस्यापि
विश्लेषोदीक्षयोच्यते ॥ एवंसतिजंमाधिकारभोग लयनिष्कृत्याख्यपाशप्रतिपादितसंस्कारपंचकपूर्वमित्यर्थः ॥ अत्रवोक्तेनहूंफट्‌तेनमंत्रे
णपूर्णाहुत्यासमंछिन्नस्यपाशस्यहोमः कार्यइति संहितांतरोक्तोर्थोनमंतव्यः यथोक्तंश्रीमृगेंद्रएव ततस्तांस्त्रुचमापूर्यजुहुयादाज्यसंप्लुतम्‌
तेनैवमंत्रयोगेनेति एवंविश्लेषांतेसंस्कारषट्कंकृते ॥ प्रारीराख्येषभंगेनथकचेतन्यभावना ॥ गुरूणाशिष्यस्यकार्याइत्यर्थः अत्रचावसरे ॥
पूर्णाहुतिंशिवेनेवदोषहुत्वातिशुतेनच ॥ इत्यादिप्यनुषंगः अथपाशाभावात्‌ ॥ शुद्धतत्वाग्रसंस्थितंश्चैतन्यंकनकप्रभं ॥ तदेकीकृतंचैतन्यंशु
द्धस्यनिहत्याख्यस्यतत्वस्याग्रेउपरिसम्यगनाहततयास्थितंदीप्तंभावयित्वा ॥ उद्धारायाहुतीर्दत्तः पुनर्याम्यातदापयेत्‌ ॥ निहतिव्याप्तात्पृ
थिवीतत्वादेवदनमुद्धरामीतिचात्रप्रयोगः ॥ तस्मात्तत्वाद्गृहीत्वात्तचैतन्यंमलसंप्लुतं मुद्रयाप्राणध्यानेनात्मस्थंस्थापयेद्धृदि ॥ निहतिसुधा
निर्मलमपिकलांतगणामपोषितत्वान्मलप्लुतंमुद्रयेतिसंहाराख्यया प्राणध्यानंप्रणवसंपुटसवीजत्वादिरूपं ॥ ततः ॥ कुंभितरेचसंहृ
सहादशांताहुवेणत शिष्यदेहेनिवेशयेतनाडीरंध्रेणपूर्ववत्‌ ॥ अथात्मे ॥ तत्स्वीकरणाहेत्वर्थयाम्यावेवाहुतित्रयं ॥ देयमितिशेषः प्रोषित
चैतन्यंहृत्स्थंकरोमिस्वाहाइत्यंतेतायंप्रयोगः ॥ एवंपाशच्छेदः १ तद्धोमः २ पूर्णाहोमः ३ चैतन्येकभावनं ४ तदुद्धारहोमः ५ पूरकेणस्व
स्वीकरणं ६ कुंभनं ७ द्वादशांतरेचनं ८ ततोग्रहणं ९ शिष्यदेहेनिवेशनं १० तदर्थहोमः ११ इत्येकादशभिरवांतरसंस्कारैरुपस्कृतंविश्लेषं
निवर्त्यतदवशिष्टनिर्हत्यर्थमाह ॥ कलाम्बुधवसानेबब्रह्माणंकारणाधिपं स्वनामप्रणवाह्वानपूर्वसंतर्प्यचार्चयेत्‌ ॥ ॐब्रह्मन्नागच्छेति
स्वनामप्रणवपूर्वमाह्वानंब्रह्मणेनमः इतिचपूजायस्येतिबहुव्रीहिः तत्संतर्पणंवद्ब्रह्मस्वाहाइतिप्रयोगात्ततोपिचार्पणंपूर्यष्टकार्पणाय ॥ य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰
च॰ टी॰
५६

हाह ॥ पाहस्यैशान्यजेत्तस्मिन् ॥ कथं ॥ श्रुवाधोनामसंपुटो स्वाहाकारप्रयोगेणतो ब्रह्मणि निवेदयेत् तिसृभिस्तिसृभिर्होमात् ॥ ओं ब्रह्मणे शाहमर्प
यामि स्वाहा इति त्रिः हुत्वा स्पर्शमर्पयामि स्वाहा इति त्रिर्जुहुयादिति वीप्सातो वमेयं ॥ एवं चेदमस्मै ॥ पुर्यष्टं शं निवेदयेत् ॥ पुर्याः सूक्ष्मदेहस्यारंभकम
ष्टकं तेमात्रमनोहंकृति बुद्धिरूपं तदंशार्पणविभागे अभिप्रायं पर्यंते स्फुटयिष्यामः ॥ किंच ॥ आमंत्रणाविभक्त्या तु आवरणं तस्य कारयेत् ॥ तस्येति
ब्रह्मणः आवरणाशिवाज्ञा यथोक्तं प्रीश्वे ॥ भुवनेशात्तयानास्य साधकस्य शिवाज्ञया प्रतिबंधः प्रकर्तव्यो यातः पदमनामयमृ इति ॥ कृतआवरणं
च ॥ ब्रह्माणं पूजयित्वा तद्धोमं कृत्वा विसर्जयेत् भुवेणाभ्यर्च्य वागीशीसंतप्य च विसर्जयेत् ॥ विसर्जनं परावागेकात्म्यविमर्शनं भुवेणानिष्कलेन
तदिदमनुसंधानात्मभूतिवागीशपाविसर्जनांते ॥ हुत्वावलोकयेत्तत्र विशुद्धं पाशजालकं ॥ हुत्वेति अध्वसंधानं १ अध्वोपस्थापनं २ वागीशीगर्भयोज
नं ३ तद्गर्भनिष्पत्तिः ४ जनन ५ अधिकार ६ भोग ७ लय ८ निष्कृति ९ विश्लेष १० पाशच्छेदहोम ११ पाशाहोम १२ पूर्णाहोम १३ उद्धार १४ तत्स्वीक
रण १५ ब्रह्मतर्पण १६ पुर्यष्टकार्पण १७ पुनर्ब्रह्महोम १८ वागीशीहोम १९ इत्येकैनविंशतिहोमान्तक्रान्कृत्वा तत्रैव विशुद्धायां निहृतिकलायां
एवमुत्तरत्रापि संस्कारसंकल्पनाहोमसंकल्पना च सर्तव्या ॥ अथ पाशशुद्ध्यवलोकनावसरे ॥ प्राक्कर्मभाविकस्याथ अभावं भावयेत्तथा मुमु-
क्षोर्निरपेक्षत्वात् ॥ भाव्ये भाविकमर्थात्कर्म प्राक्कर्म च भाविकं चेति समाहारः निरपेक्षत्वात्साधकवत्फलोन्मुखभावात्कश्चित्तु प्राक्कर्मणा भव
तीति प्राक्कर्मभवः तत्र भवति यत्फलमिति योजनया प्राक्कर्मभवस्येति व्याख्येयं तदसल्लिष्टं चेत्तु पेक्ष्यं ॥ फलदानोन्मुखस्य वर्तमानस्य कारण
तिरित्याह ॥ प्रारब्धैकं न शोधयेत् ॥ तस्य भोगेनैवातिवाहनादित्यर्थः ॥ मुमुक्षोः कर्मशुद्धिहर्त्तो तमुक्ता साधकस्य तमाह ॥ साधकस्य तु भूत्यर्थं
॥ भूति प्रयोजनं भाविमंत्राराधनरूपं यत्तदपि न शोधयेदित्यर्थः ॥ केवलं ॥ प्राक्कर्मैकं तु शोधयेत् ॥ भूत्यर्थी यत्प्रागदेहारंभि शुभाशुभं तत्र पक्व
मशुभमेवास्य शोधयेत् एवं हि निर्विघ्नभोगसिद्धिर्भवति यत्तु जन्मान्तरसंचितं शुभाशुभं यच्चास्मिन् जन्मनि करिष्यति तत्सर्वमुक्तनीत्या मंत्राराधन

56

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

+ हेतुना मंत्रत्वादिप्राप्तिहेतुना च सर्वैरेव विवर्जिता विशेषचोदनात्   विरोधनः

श्रीमृगेंद्रा
यां च वर्जनमा
नसिद्धि +

वर्जमस्य पुत्रकवच्छोध्यमेवेत्याह ॥ प्राक्कर्मगामि चैकस्थं भावयित्वा च दीक्षयेत् ॥ साधकमिति शेषः एकस्थमिति एकप्रघट्टकतया भावितं ॥ अस्य
च ॥ शिवधर्मिण्येषो दीक्षा ॥ साधक इति शेषः ॥ लोकधर्मिण्यतोऽन्यथा ॥ कीदृगित्याह ॥ प्राक्तनागामिकस्यापि अधर्मक्षयकारिणी लोकधर्मि
ण्येषोक्ता याऽमंत्राराधनवर्जिता ॥ कर्मकृत्फलमाकांक्षन्निष्टापूर्तविधौ रतः ॥ इति लोकधर्मी प्रागेव निर्णीतः अधर्मक्षयकारिणीति सापेक्षः समा
सः मंत्राराधनेनापि उसिद्धिहेतोर्मंत्राराधनस्य शिवधर्मिण्येव प्रतिपादितत्वात् यथा च तत्रोक्तं शिवधर्मिण्यपराणां मूलं शिवधर्मफल[illegible]यः द्वितेत   श्रि
रा विनाभंगेनेतरा विलयाद्ध्रुवामित्यस्यायमर्थः शिवधर्मिणी या दीक्षा साम्प्रणोः शिवधर्मफलप्रियो मूलं मंत्रं मंत्रेशत्वादिमाहात्म्यात्मकं पारमे-
शफलं संपादयेद्द्वितरेका इतरा तु शिवधर्मिण्येव भुवां भोगभूमीनामाविलयात्प्रलयकालं यावत्तनोः शरीरस्य भंगं विनाहिता यथाभीष्टखड्ग
पातालरोचनांजनपादुकादिसिद्धिसंपादिकेति न चेतरा इति लोकधर्मिणी आकर्तव्या भोगभूमिषु सर्वासु दृष्टान्तापोद्धृते सति देहान्तराणि सा
त्यर्थं शिष्टेष्टा लोकधर्मिणीति तत्रैव इष्टस्य कस्यानिर्णीतत्वात् न च मंत्राराधनं विना साधकत्वं न भवतीति भ्रमितव्यं इष्टापूर्तफलसाधनेनापि
तस्य तल्लाभादित्युक्तं ॥ इहास्मा लोकधर्मिणीदीक्षावशात् ॥ प्रारब्धदेहभेदे तु भुंक्ते सप्रणिमादिकान् भोगान् ॥ दीक्षावशाद्दस्य शुभकर्म अणिमादि
पर्यवसायेत्यर्थः ॥ भुक्त्वा व्रजेदूर्ध्वं गुरुणा यत्र योजितः सकले निष्कले वापि ॥ योपशाभिलषेद्भोगानित्युक्तनीत्या सकले तत्र तत्र भुवनेश्वरे
सायुज्यायेदर्थं शुभकर्मभोगांते मुमुक्षुर्वा निष्कले शिवे योजितः तदेव पदं गच्छेत् यदुक्तं श्रीमृगेंद्रायां लोकधर्मिणामारोप्यमते भुवनभर्तरि
तद्धर्मापादनं कुर्याच्छिवे वा मुक्तिकांक्षिणां इत्येतस्योर्ध्वव्रजनं योजनं च यथाक्रमं ॥ शिष्याचार्यवशाद्भवेत् ॥ शिष्यगुर्वोरभिसंधिवशाज्जाय
त इत्यर्थः उक्तं च तत्रागेव फलमाकांक्षन्सेयादृक्षादृग्यजनमारभेतत्यायेव द्विधा ॥ भोगदीक्षां निर्णीय मोक्षदीक्षां सबीजां निर्बीजां सद्यो निर्वा
णदां च क्रमेण निर्णीतमाह ॥ निर्वाणेपि सबीजायां कर्मभावाद्धि पद्यते ॥ निर्वाणनिमित्तायां सबीजा पूर्वं निर्णीता दीक्षा तस्या विशेषसमयाचा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ च॰ टी॰ ५८ ५८

रमंत्राध्याये प्रकीर्तिताः तेत्र पाशाः प्रयत्नेनेति पूर्वोक्तं यत्कर्म तस्याभावाद्धियपयते कंचित्कालं शिवमध्याः स्वसन्तातोऽभिव्यक्त्यादन्वमेतीत्यर्थः॥

यत एवमतः समयाचारपाशं हि दीक्षितः पालयेन्नयः तं पाशं नैव शुध्येत॥ दीक्षितः समयपाशं पालयेद्यस्मात्तस्मात्तदस्य निर्बीजदीक्षितस्ये

वन शोधयेत्॥ दीक्षा चैषा॥ सा सबीजा प्रकीर्तिता समयाचारपाशं तु निर्बीजायां विशोधयेत्॥ अस्य च निर्बीजदीक्षादीक्षितस्य॥ दीक्षामात्रेण

मुक्तिः स्याद्भक्तिमात्राद्गुरोः सदा॥ गुरुभक्तिमात्रमेवास्य समय इत्यर्थः॥ अस्य भेदान्तरमाह॥ सद्योनिर्वाणदा दीक्षा निर्बीजा सा द्वितीयका अती-

तानागतारब्धपाशसूत्रवियोजिका दीक्षावसाने शुद्धिः स्याद्देहत्यागे परं पदं॥ सद्य इति दीक्षानन्तरमंत्रदीक्षावियोजितदेहकालावस्थितिसमनं-

तरमेव तत एवारब्धकार्यस्यापि पाशत्रयस्य वियोजिका देहत्यागे देहत्यागसमये दीक्षया यदवसानं निष्पत्तिस्तत्रेत्यर्थः एवं चाविष्लक्षण

दिभिर्निश्चितमरणस्यैव कार्या इति तात्पर्यं यदुक्तं श्रीमद्गह्वरे दृष्ट्वा शिष्यं जराग्रस्तं व्याधिना परिपीडितं उत्क्रमय्य ततस्त्वेनं परतत्वे नियोजयेत्

इति प्रासंगिकं दीक्षाविवेकमुपसंहरति॥ एवंभावानुरूप्येण शिष्याणां गुरुणा सदा फलं तु विविधाकारं निष्पद्येत सुदीक्षया॥ तस्मात्॥ अ-

चिंत्या मंत्रशक्तिर्वै परमेशस्य खोद्भवा॥ परमेशस्य मुख्यं पराशक्तिस्तदुद्भवत्वादेवाचिंत्याशक्तिशाहेनवीर्यसारतां मंत्राणामाह॥ सा च॥ क्रियाका

ले प्रयोक्तव्या गुरुणा भक्तिपूर्विका॥ क्रियादीक्षादिका भक्तिर्मंत्रस्वरूपामर्शनक्रमेण तद्वीर्यानुप्रवेशमयी सैव अचिंत्येत्यादिनेदमाह॥ विषा

णामिव पाशानां मंत्रैः केवलनंभुवं करोति मंत्रतत्वज्ञः शिवावेशी गुरुः क्षणात् पाशाश्च पौरुषाः शोध्या दीक्षायां न तु धीगताः तेन तस्यां देव

वत्यामपि दीक्षा न निष्फला स्वतीव्रशक्तिपाताश्च दोषबीजविनाकृताः अपि भांति तत्वादीक्षायदृष्टे हि वदीक्ष्यते पापस्य गुरुतानो चेद्दृष्ट

हो करोति किं तं मंत्रशक्त्यादीक्ष्याणां चितत्वं नासमञ्जसं लिप्यत्वरेकृतेयहताउनादिन्दणां भवेत् मंत्रशक्त्यात्तथा सूत्रे पाशानां छेदनं स्फुरं

॥ इत्यास्तां तावत् एतदग्रे वितत्य निर्णेष्यामः अथ प्रासंगिकं प्रमेयं निर्णीय प्रकृतमनुबध्नन्नाह॥ कलासंस्थानकं कुर्याच्छुद्धाच्छुद्धहिरूपगम्॥

तच्छुद्धिविधि रयेन भविष्यति

57

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शुद्धनिष्कलनिकलासंबंधाच्छुद्धं अशुद्धप्रतिष्ठाकलायोगाच्चाशुद्धमतएवहिद्रूपं अत्र च ॥ शुद्धमुच्चारयेद्ध्रस्वमशुद्धं दीर्घमेव च पकत्वं भावयि
त्वा तल्लीनं शुद्धं विभावयेत् ॥ उद्धृ भगवान्निष्कलभट्टारको निःशेषपाशप्रोषकः अंगब्रह्ममंत्रैकादशिकात्तपोष्या तथापि च शुद्धकलावाचि
त्वान्निष्कलनाथः शुद्धतया अशुद्धतया च व्यवह्रियते ततश्च शुद्धनिष्कलवाच्यत्वाच्छुद्धं ह्रस्वमिति प्रथमं तावत्प्रसरं बिंदुव्याप्तिसतत्वमुच्चारये
त् अशुद्धप्रतिष्ठावाचकत्वाच्च अशुद्धं दीर्घमिति प्रसरोन्मुखं नामव्याप्तिसतत्वमेकत्वं सामरस्यं भावयित्वोच्चारयेत् अत्र च शुद्धं लीनमिति प्र
तिष्ठां बोधयित्वं तद्वा चिमूलमंत्रेण सद्रूपकीभूतं विभावयेत् न चात्र ह्रस्वदीर्घमंत्रमुच्चार्यमपि तु ॥ प्रणवादिनिष्कलनिस्तु प्रतिष्ठानदनंतरं नम
स्कारस्तदंते तु कलासंधानकं स्मृतं ॥ प्रणवं ह्रस्वं निष्कलं निष्कलवाचिनं स्वमंत्रं चोच्चार्य तदंते निष्कलाय इति पदं ततोपि प्रणवं दीर्घं निष्कलं प्र
तिष्ठावाचिनं च शिरोमंत्रमुच्चार्य प्रतिष्ठायै नमः इत्यत्र प्रयोगः होमे तु स्वाहांतः उक्तं च आवाहनस्थापनसंदृष्ट्याहुतीस्तिस्रः प्रपातयेत् कलासं
धानमेतद्धि व्याप्तिं तस्या विलोकयेत् तस्याः प्रतिष्ठायाः ॥ तत्र ॥ उत्स्फाटादारभ्य नाभ्यंतं शिष्यदेहे ध्रुवकस्थानं प्रतिष्ठाया भवेद्व्याप्तिस्तत्र विंशति
तत्त्विका षट्संचाशद्भुवनिका त्रयोविंशतिवर्णिका ज्ञेयैकविंशतिपदा त्रिमंत्रा च विधीयते ॥ अव्वादीनि गुणांततत्त्वेन सद्रूपधानां तानि चतुर्विं
शतिस्तत्त्वानि यस्यां ग्रह्यातिग्रपवित्रस्थाणुदेवयोगाख्यानिसमाष्टरूपाणि भुवनाधनिवद्धमारणानि षट्पंचाशद्भुवनेश्वराधिष्ठितानि
तावंत्येवांतर्भूतभुवनानि प्रधानानि भुवनानि यस्यां हकारात् टकारांतं त्रयोविंशतिवर्णानि यस्यां प्रकाशीति सर्वे कालतत्त्वास्पदवारुणादि
गतपदनवकादीशाकोणस्थऋकारो यावद्गपथुक्तं इति प्रातिलोम्येन तदनंतरस्याघकारादारभ्य लकारांतमष्टकं तथामायातत्त्वाश्रयनि
त्यतिदिक्स्यकोष्ठनवकगतमूकारादिमकारांतं नवकविधानतावेष्टितदक्षदिग्गतकोष्ठनवकमध्याहकारादिलकारांते च तत्र ष्टयं चेत्येक
विंशतिपदानि यस्यां त्रयो वामदेवः शिरः शिखा च मंत्रा यस्यां न तद्रूढं येशिरश्चहमंत्रस्य निष्कलस्यांतर्भावात् ॥ अस्यं च षडध्वात्मनः ॥ मुख्यासेते

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्मृताः पाशाः ॥ मुख्यत्वमेषां सर्वाण्युत्सारणात्पदवर्णमंत्रा अपि शास्त्राणि समस्तस्येति युक्त्वा वाचकरूपतामभ्युपगताः पाशा एव अत एव निरूप
स्व. यिष्यमाणं दर्शनस्वस्वरूपामर्शपरमार्थमूलमंत्रातिरिक्तं सर्वं च शोध्यमेव यदुक्तमस्मद्गुरुभिः श्रीतंत्रालोके यत्किंचित्परमाद्वैतं संवित्स्वातंत्र्यसुंद
च.टी. रात् परा शिवाद्युक्तरूपादन्यत्तत्पाश उच्यते ॥ अत्रैव च ॥ सूक्ष्मानंतर्विभावयेत् ॥ तान्स्फुटयति ॥ अन्यतंत्रप्रसिद्धं तु तन्मात्रेंद्रियशोधने ॥ अत्रांतर्भा
~~५७~~ व्यमित्यर्थः अन्यतंत्रं लाकुलादि ॥ यद्यपि च त्रयोविंशतितत्त्विकाः सूक्ष्मास्तन्मात्रादीन्यंतर्भावितानि तथापि बाह्यभौवनसन्निवेशव्यापकान्यन्या
५८ न्येवैतानि तत्स्थूलसूक्ष्मशरीरसन्निविष्टान्यपराण्येवेति न भ्रमितव्यम् ॥ किंच ॥ षट्कोशान्विषयांपंचतत्त्वं तद्भावयेत्सदा ॥ अस्थ्यसृङ्मांसलोमम
ज्जास्थिस्नायुमज्जाः षट्कोशाः सूक्ष्मदेहेऽपि कोशाकारतया स्थिताः सदेति दीक्षाकालेऽप्येवं च वर्तमानेऽपि देहशोधनं चोदितमेवेति तत्र कर्तव्यं
58 येरुक्तं ते भ्रांता एव ॥ अथोक्ताध्वव्याप्तिविमर्शरूपं ॥ विशेषस्थापनं कृत्वा सृष्ट्यागं यादिभिस्ततः ॥ तथा ॥ भैरवेण हुतीस्त्रिसः ॥ इत्यादिति शे
षः भैरवेणेति कालाग्निवत् तेन प्रणवं निष्कलं प्रतिष्ठाबीजान्तस्थार्थे ॐ प्रतिष्ठायै नमः इति मंत्रेणास्त्रजातस्वाहांतेन होमः एवमुत्तरत्रापि ॥
अथ ॥ वागीशिकल्पना ॥ साहि विशुद्धी सर्वमंतः कर्तव्यमा ॥ अत्र चाशेषशक्तिं न्यसेदित्यादि पूर्वोक्तं स्मर्तव्यं ॥ किंच ॥ स्वनाम्ना वाहनाय स्ये
अर्घहोमादि पूर्ववत् प्रोक्षणं ताडनं छेदमाकर्षग्रहणे तथा ॥ पाशाद्यर्थं कुंभयित्वा छित्वा यथा प्रादयेत्ततः योजनं गर्भधारित्वं जननं पूर्ववत्
क्रमात् ॥ पूर्ववदित्यतिदेशेन निहन्मुक्तं सर्वं विधिक्रममनुस्मरेदिति शिक्षयति अथ प्रसंगात्सर्वदीक्षास्ववक्तव्यशेषं दर्शयति ॥ येस्वरीमू
र्तिमास्थाय ताडनादीनि कारयेत् ॥ ताडनप्रोक्षणादीनि क्रियाशक्त्याविशाकार्याणि इति क्रियाशक्तिप्रधाने स्वरादंभावे नैवमुक्तानि ॥ किं
च ॥ अधिकारस्तथा भोगो लयो निष्कृतिरेव च शिवरूपेण कर्तव्याः ॥ अधिकारादिदानं प्रभुत्व संपाद्यं प्रभुश्च सदाशिवादेशिवत्वशिवव
वेति शिवाहंभावेनैव तदु चिंतनिहत्तो निष्कृतिविश्लेषहोमो मूलेनोक्तो ॥ इत्तयोर्विशेषमाह ॥ निष्कृतिः शिरसाशुनः विश्लेषश्च हर

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

द्दोम्यः ॥ पुनः पाशोविशेषाय ॥ सर्वत्रैव ॥ पाशच्छेदस्तथासिना ॥ तथापाशान्मूलेनाभियथोक्तं प्रागाहुतित्रयं धास्त्रा पाशच्छेदेपीति पूर्णेष्ट॰
कच्छेदनताडनादीन्य,सिनैवत्यपितथापाशाहात्ये: आकर्षणग्रहणघातस्वधामैवत्युक्तं ॥ किंच ॥ पूर्णाहुतिसमुद्धारं पूर्ववद्द्वैरवेणतु ॥ नि॰
ष्कलेनेत्यर्थः ज्ञानशक्तिप्रधानः श्रीसदाशिवः इति ॥ सदाशिवतत्त्वनोस्थित्वा विश्लेषादीनि कारयेत् ॥ विश्लेषादीनां भेदोपशांतिपरत्वात्
तथा नासदाशिवव्याप्तिर्मीसाआदिपाशादेकचैतन्यभावितोद्धारादयः ॥ एवं प्रसंगाद्विधिं प्ररयित्वा प्रकृतमाह ॥ आत्मस्थं पूरकेणैव
द्दत्स्थं रेचकहृतितः ॥ सर्वमेतत्पूर्वमेव निर्णीतं ॥ अथ प्रतिष्ठाधिपतिं ॥ स्वनाम्नोच्चारयेद्धि सुध्यात्वावाससतस्थापयेत् पूजयेद्धंयपु
ष्पाद्यैः ॥ अस्मैच ॥ तर्पणायाहुतित्रयं ॥ दद्याच्च ॥ किंच ॥ रसंपूर्णेष्टकां पंतत्र्प्रयेद्धिलवेसदा ॥ दीक्षास्वितिशेषः ॥ पूर्ववत्कृतमावर्ण
॥ विसर्जयेत्ततो विस्तुं वागीशींच विसर्जयेत् ॥ अथ ॥ कलासंधिं यथा पूर्वं हुत्वादीक्षाप्रयोगतः अभावं भावयेत्तस्मिं पाशजाले त्वनेनतु के
। अथ ॥ कलाद्वयविनिर्मुक्तः पशुरूर्ध्वगमोन्मुकः तस्येशानीं तृतीयस्यां विद्यायां योज्यशोधयेत् ॥ चैतन्यमित्यर्थात् ॥ ततो विद्यां ॥ स्था
पयित्वाथ सम्पूज्य जुहुयादाहुतित्रयं ॥ एवं सम्पुटीकृत्य प्रागिवाधावलोकनं कार्यमित्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ पुंस्तत्त्वाद्यावन्मायांतं विद्या॰
याव्याप्तिरिष्यते ॥ एवंच ॥ सप्ततत्त्वानि ॥ पुरुषनियतिकालरागविद्याकलामायाख्यानि पुरुषस्यैतत्तत्त्वषट्कमेतत्कंचुकरूपमंतरंगं॰
वेदनेहे तयास्थितत्वाद्विद्याख्या याकलयाव्याप्तं प्रतिष्ठते भोगदेहतत्त्वजालं यत्रेति निरुक्त्या प्रतिष्ठा निवर्ततेनतत्त्वस्य स्थैर्यतत इति निरु
पु १
त्तिः अशेषभेदोपशमाक्रांता तामध्यतीतानत्संस्कारेण पिपूर्त्याशांत्यतीनाइत्यत्रसंधीयं भुवनसप्ताविंशतिरेवच ॥ यद्यपिपुमान्
नियतिरिति तत्त्वक्रमः तथा पुंसोलोलिकामयस्य सामान्याभिषंगात्मना मार्गेणाव्यभिचारः किंचिद्वेदनात्मनो विद्याया नियतात्मना
नियत्याकर्तृत्वाद्दलनात्मनश्च कलायाः कालेनेति तत्त्वपददीक्षयोः सम्पुटयोगस्यवक्ष्यमाणत्वात्तदनुसारेणाभुवनेष्वपिस्थितिः तत्र पुरुष

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व.
च.टी.
५९

रागयोर्विद्येशाष्टकं प्रधानमिति तदधिष्ठितान्यष्टौ भुवनानि नियतिविद्ययोस्तु वामादिमनोन्मनान्तभुवनेशानवकाधिष्ठितानि नवकालक
लनयोर्महादेवादित्रयाधिष्ठितं त्रयं एवं २० एतत्तत्त्वकारणभूतायां मायायामधोभागे गोपतिः ऊर्ध्वे विभुः मध्ये त्रिकालदमेशात्रयमधिपति
शिवाश्चत्वारः एतदधिष्ठातारश्चानंतरुद्र इति समेति भुवनसमष्टिः विंशतिः तथा ॥ पदविंशतिराख्याता ॥ दक्षदिग्गतपदनवकाक्षकारांतं च तत्पूर्वं
र्वज्ञांतर्भूतमित्यवशिष्टं शान्त्यादि तत्त्वपंचकं तथा ईशानत्वाधिष्ठिताग्नेयकोणनवकाहकारादि रैं...तं नवमं सदाशिवतत्त्वादिस्थितपूर्वदि फो
ग्गतानवकाहकारादिलकारांतं षट्कमिति पदविंशतिः किंच ॥ वर्णाः समप्रकीर्तिताः ॥ आद्याः चांताः तथा मंत्रो ह्रौं अघोरः कवचं ॥ इत्यमत्र ॥
षड्विधाध्वानं ज्ञात्वा वागीशिकल्पनं ॥ अत्र पूर्वोक्तं स्मारयति ॥ प्राणवेलासमा वाग्व्यापिनी सर्वयोनिषु समकालमस्त्रत्वेन ध्यात्वा संतर्प्य तर्प
५९ येत् ॥ किंच ॥ ततः शिवांभसा शिष्यं प्रोक्ष्य चास्त्रेण ताडयेत् तेनैव चास्त्रभूतेन हुंफडारभुतेन तु ॥ आत्मनो रेचकेणैव गत्वेति शेषः ॥ शिष्यदेहे
विशेद्धृदि ॥ अथास्य पुर्यष्टकरूपं ॥ अस्त्रमंत्रेण संच्छेद्य विश्लेषास्त्रेण कर्षयेत् हृदयांतात्तु संहृत्य आत्मस्थं पूर्ववत्कुरु पूरकेणाथ संकुंभ्य रेच
यित्वाथ योजयेत् पूर्ववद्व्यापकं तस्य चैतन्यं सर्वयोनिषु योगाद्यं लयपर्यंतं धाम्ना चैवाग्रपूर्ववत् कुर्यादिति शेषः ॥ विशेषस्त्वयं ॥ शिरस्व
या शतहोमात्तु विषयानिष्कृतिर्भवेत् ॥ अथास्य ॥ विश्लेषपाशच्छेदाभ्यां परेणात्मस्य तत्स्यते ॥ कुर्यात् अथ पुर्यष्टकां शापर्पणाय ॥ प्रणवादि
ततो रुद्रमावाह्य स्थाप्य योजयेत् ततोस्य विन्यसेद्देवि गंधपूपेश्च वाहुतो ॥ एवं ॥ पुर्यष्टकांशं विन्यस्य विसर्ज्य रुद्रदेवतां वागीशां च विसर्ज्ये
वं कलासंधिश्च पूर्ववत् ॥ कार्यः ॥ कथं ॥ ह्रस्वदीर्घविभागेन विद्यांशांतो नियोजयेत् संधानार्थं तु मूलेन तु कुर्याद् आहुतित्रयं ॥ संधेरनंतरमधो
पस्थापनाय ॥ स्वनाम्नावाहनं शांते विधिपूर्वं निवेदनं प्रमेयभावनां कृत्वा ॥ तां च ॥ पूजयेत्तु स्नमादिभिः त्रिराहुतिं तु मूलेन ॥ दद्यात् ॥ अस्या
अधिकारं व्याप्तिमाह ॥ विद्यातत्त्वात्सदाशिवम् तत्त्वानां त्रितयं व्याप्तिर्वर्णानां त्रयमेव च ॥ गखकइत्यत्र च ॥ पदेकादशिका ज्ञेया ॥ पूर्ववद्दिग्गता

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नवकांद्यांतस्य षडूस्य विद्यायामंतर्भावादेकपञ्चाशद्वर्णकात्मत्रयेमध्यमाष्टनवकाहकारादिहकारांतमष्टकमिति यदैकादशिका ॥ पुरातित्वद
ण्डसमं च ॥ तत्र विद्यायां त्रिगुणात्मानां विद्याराज्ञीनामेकमीश्वरतत्त्वे त्वैश्वरं भुवनमनंतादिशिखंड्यंतविद्येश्वरभुवनान्यष्टौ धर्मादीनां भुवना
नि चत्वारि वामादिशक्तित्रयभुवनमेकं ज्ञानक्रियाभुवनमेकं तस्मिन्नेव च भुवने विद्याहृदयादेः प्रभवहाद प्राक्पर्यन्तस्यैकोनषष्टेर्भुवनानाम
वांतरविभागः वदंति च एकोनषष्टिभुवनं ज्ञानधात्र्यादि तत्क्रमादित्येकमीश्वरतत्त्वे पंचदशभुवनानि यहृदंति दशायं च प्रोध्यानि भुवना
न्येश्वरेय देहइति सदाशिवतत्त्वे सादाशिवमेकं भुवनं स्वमिव ब्रह्मांगसकलाख्यष्टकशिवरुद्रभेदावरणगतानंतर्भुवनव्यापकमिति समभुवना
नि ॥ तथा ॥ मंत्रोहं ॥ तत्त्वरूपात्स्वरूपो ॥ तदत्र ॥ षड्विधाध्वेवं मत्वा: पाशांश्चमेस्मृताः ॥ पूर्ववत् ॥ सूक्ष्मपाशानन्तेकांश्चतदंतर्भावयेत्सदा ॥ अथ ।
वागीश्वरीकल्पयेन त्वपूर्वेण विधिना हुतिः पूजनं मूलमंत्रेण ततः शोधनं तानि उ नं छेदाकर्षग्रहं चैव योगधारित्वजन्म च अधिकारस्तथा भोगोल
यो वै सूर्वेवन्ब्रवेत् सर्वं तन्मूलमंत्रेणाहुतिचितयेनत्व योगो गर्भेषु चेतन्यधारित्वं शुगाधरूर्भभवने यदुक्तं सर्वयोनिषुगर्भास्ते शुगयहूहिमागताः
इति सर्वइति गर्भाधानाद्याः संस्काराः किंच ॥ निष्कृतिं प्रातहोमं तक वचेन चकारयेत् ॥ तथाहाहि शेषमाह ॥ विश्लेषं पाशच्छेदं पाकुर्यादस्त्रेणदेशिकः उ
हृत्यग्रहणमस्य तत्स्वीकारं भवेत्तत्त ॥ अथ ॥ स्वनाम्ना प्रणवाद्येनई धामावास्य पूजयेत् संपूज्य हुत्वा संतर्प्य बुद्ध्या दहतिं अधाकं ॥ अत्र प्रयोगः ॥ स्व
नाम्ना प्रणवाद्यं तत्स्वाहान्ते बुद्धिमर्पयेत् अदंकारे तथाप्येवं हुत्वेदत्त्वमयेत ततः वागीश्वरीं पूजयित्वा तनयं यित्वा विसर्जयेत् ॥ यदशानुक्तं तत्सर्वतोयो
ज्यं ॥ अथ ॥ कलासंधानकं पूर्वं पांत्यतीतेनयोजयेत् ह्रस्वदीर्घविभागेन ॥ प्राग्वच्छांतापांत्यतीतेऽत्रसंदधीतेत्यर्थः तदर्थं च ॥ जुहुयादाहुतित्रयं
भुवेशानतत्त्वसंधानेकर्तव्यं विधिवेदिना ॥ पूर्ववत्प्रणवधामपांत्यतीताबीजोच्चारपूर्वं ॐ पांत्यतीतायेनमः इति प्रयोगः स्मर्तव्यः ॥ तत्त्वमत्र प्रकृतार
पांत्यतीताविधिवेदिनाख्यामित्तेन । किंच ॥ कलोपस्थापनं पश्चाद्भुवेशानं हुयात्त्रिये विश्हुतिप्रयोगेणस्वनामपदमुच्चरन् पांत्यतीतां समावास ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·
च· टी·
६०

स्थापयेत्सृजयेत्पुनः यास्मिमालोकयत्वा ध्यस्येत् ॥ तामेवस्पष्टयति ॥ शिवतत्वगताश्चये पदार्थास्तेनुसंधेयाः ॥ अद्वेत्यर्थः ॥ तानाह ॥ बिंदुर्नादस्तथा शक्तिः शि
वतत्वे व्यवस्थिताः ॥ शिवतत्वं समनाख्यं तमिदेतितत्वोध्यमेव बिंदुनादशक्तयो ऽगभीकृतवत्समाणषोडश भुवनामुख्या वर्णानि ॥ किंच ॥ पदमेकं
मंत्रपकोवर्णाः षोडशकीर्तिताः भुवनानितु सूक्ष्माणि शांत्यतीते नुभावयेत् ॥ पदंमध्यकोष्टकं नवमध्यगओंकारः मंत्रईशानभट्टारको धामत्रयमयनेत्र
मंत्राभिनामूर्तिः वर्णाः विसर्गाद्याः अकारांताः षोडशभुवनानि भूमिकात्मकप्रमेयमात्ररूपत्वात्सूक्ष्माणि नतु सन्निवेशवंति तानि षोडश तद्यथा बिंदा
वरणेनिवृत्यादिकलाचतुष्कपरिहृतं शांत्यतीताभुवनमेकं ततोर्धचंद्रनिरोधिकाभुवने द्वे निजनिजकलापंचकपरिष्कृते नादावरणे पुनः इंधिकादिशक्तीनां
स्वशक्तिमदधिष्ठितानां पंचभुवनानि नादांतेव सुषुम्णापरब्रह्माधिष्ठितमेकं भुवनं शक्त्यावरणे तु सूक्ष्मादिशक्तिचतुष्कपरिष्कृतं परशक्तिभुवनमेकं
नाप्रिताना १ ततोपिव्यापिनीभूमौ व्यापकरूपव्यर्णानंतानां पंचभुवनानि ततोपि समनायां महामायारूपायां तच्छक्तिमारूढः पंचविधकृत्यकारी शिव इति न
विद्यमंत्राणं शोधकानां अपिकथं शोध्यत्वमुक्तं तथात्वे वाकस्यतच्छोधकत्वं मूलमंत्रस्यापिच मंत्रत्वाच्छोध्यत्वप्रसंगः निवृत्यादिवच्च शांत्यती
तायामपि अंगमंत्रः किंनोक्तः निवृत्यशांत्यतीतयोर्मूलेन निष्कृतिहोमः प्रतिष्ठाविद्याशांतानां शिरःशिखाकवचैः निवृत्तौ विश्लेषो
मूलेन अन्यत्र हृदयेन अपरत्रास्त्रेणेति कोयंक्रमः अत्रोच्यते इह मंत्राः शिवावेशशालिनो वीर्यविदे गुरोः निजशक्तिसारतया स्फुर
न्तः शोधकाः पशूनां तत्तद्धितस्ववीर्याः स्वस्वरूपावरणतया तिष्ठंतः शोध्याएव तेचांगवक्त्रभेदादेकादश मूलमंत्रस्तु स्वयमनुभ
रतेदेवइतिवत्परमाणस्थित्या नादामर्शपरमार्थतया सर्वस्य स्फुरतीति नास्यशोध्यत्वं केवलमकारादि समनांतप्रमेये कादशा
कमत्रसूक्ष्मरूपतया गर्भीकृतमत्रैकादशिकास्फारमित्याह रुरुक्ताशयेन विश्लेषणाक्रममुत्तुत्यांशांशिकाभिप्रायाद द्वारे शुक्र
तोमोदनाकांक्षेरुरुमंत्रत इतिमूलमंत्रविषयमुक्तं तन्नहृदयभागाभिप्रायेण च समनांतं वर्णारोहयाशाजालमनंतक

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मित्युक्तं वस्तुतस्तु अशेषविश्वाभेदमयो नित्योदितानुत्तरार्यमहाविमर्शरूप एवायं निष्कलनाथः तदभिन्नमूर्तिः सकलोपि
वेति नास्य कदाचिदपि शोध्यत्वं शंकितव्यं शांत्यतीतायां च नामानुरूपत्वादेव न हृष्यंगं मंत्रः संभवति शामत्र्यात्मनेत्रमंत्र
स्तु ईशानमंत्राभिन्नमूर्तिरेव स्वयमनुप्रविष्टोन्यथा मंत्रैकादशिका न शोध्या स्यात् मंत्रा एकादश ज्ञेयाः इति च भाष्यवाक्यमसं
गतं स्यात् अत एवास्य मंत्रतोऽनादावेवोपयुक्तः नेत्रमंत्रस्तु मूलमंत्रादभिन्न इति न तेनोकलांतः शोध्याविति एकीयमतसमं य
स्तु निष्कलत्यादि दीक्षासु मंत्रनियम उक्तस्तत्रेश्वराज्ञैव नियंत्रिकेति सर्वमनवद्यं एते सर्व एव पाशाः ।। शोधनीया वरारोहे ॥
वरा उत्कृष्टः ऊर्ध्वद्वादशांतविश्रांतिरूप आरोह उल्लासो यस्याः शक्तेः ।। तावन्त्येते शोध्याः ।। यावत्ते शिवरूपमयः ।। तिरव
शेषभेदेय शांत्या शिवस्य रश्मिरूपा अविभिन्नप्रभामात्रात्मनः संपद्यंत इत्यर्थः ।। अत एव ।। शिवस्योर्ध्वे शिवो ज्ञेयो यः
त्रयुक्तो न जायते ।। उत्तीर्णशिवतत्त्वस्योपरि विश्वोत्तीर्णमयचिदानंदघनस्वच्छंदभट्टारको यत्र वक्ष्यमाणा योजनिका क
मेणायुक्तो न जायते मुच्यत इत्यर्थः ।। अत एवास्य यावत्कलापंचकांतः प्रपंचितः स सर्व एव ।। षडधा चैकतो ज्ञेयः ।। एक
स्मिन् परशिवात्मनि अभेदेनावस्थितस्तत्सामरस्यमापन्नो ज्ञानयोगरूपणासाकल्येन संकल्पितः कियानसावधायो दी
क्षस्य शिवात्मैक्यं प्राप्त इति दर्शयितुमाह ।। तस्य संख्यां पुनः शृणु ।। कलाश्च पंच विज्ञेयास्तत्त्वषट्त्रिंशदेव च स च तद्विश
ति ज्ञेयं भुवनानां शतद्वयं एकाशीतिः पदान्यत्र वर्णार्धशातिका स्मृता मंत्रा एकादश ज्ञेया इत्येतत्षडध्वमंडलम् एतस्मिं
शुद्धिमापन्ने मुक्तिं प्राप्नोति दीक्षितः ।। शुद्धिरस्य परमशिवाभिव्यक्तिरित्युक्तमेव ।। एवं प्रासंगिकमभिधाय शुद्धिप्रन्यसमभि
धाय प्रकृतमाह ।। ध्रुवेणावाह्य वागीशीं विन्यसेत् ।। तदुक्तं ।। पूर्ववत्पूजितः संरुध्य ऊहमाधेयस्तु तद्योनौ पूर्ववत्पुनः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰
च॰ टी॰
६१

61

योजयेदिति शेषः॥ किंच॥ ध्रुवेण सर्वकर्तव्यं जननादिलयान्तगं निष्कलेशान्तहोमं तु मूलमन्त्रेण कल्पयेत्॥ विशेषः
पापाच्छेदार्थं प्रायश्चित्तं कुर्याद्धुत्यादिकमित्यर्थात्॥ किंच॥ ग्रहणात्मस्य तस्य त्वं प्रणवेन पशोः स्मृतम्॥ प्रणवो निष्कलना
थः॥ सदाशिवमथावाह्य मूलमन्त्रसमन्वितम् नमस्कारेण संस्थाप्य पुष्पैः संपूज्य तर्पयेत् मनः पुर्यष्टकांशं तु विन्य
सेत्कारणेश्वरे॥ कथमित्याह॥ प्रणवादिसमुच्चार्य मनः संज्ञां मनस्तथा विन्यस्य पूजयेत्पश्चात्संज्ञा स्वाहान्तमेव च॥
प्रणवधामभ्यामनन्तरं मनो देवदत्तस्यार्पयामि नमः इति प्रयोगः होमे तु स्वाहा इत्यन्तः संज्ञा स्वाहान्तमिति क्रियाविशेष
णं॥ अत्र च॥ आहुतित्रितयं हुत्वा पुर्यष्टं प्राणाहि शुध्यति ततो विसर्जयेद्देवं कारणं च सदाशिवम् पुष्पादिभिः समभ्यर्च्य वा।
गीष्पीतदनन्तरम् तां तु संपूज्य संतर्प्य विज्ञाप्या भक्तिशालिना त्वमस्य देवदेवेशि पशोर्थे स्वेदिता मया इदानीं नोपरोद्धव्यं
गच्छ देवि स्वविष्टपम्॥ सर्वदीक्षान्ते इयं विज्ञप्तिः कार्या इति विशेषद्योतनाय तु प्राह: स्वेदनं भूयो भूयः परस्वरूपाभि
धानाद्यर्थमवतारणं नोपरोद्धव्यमिति अस्य दीक्षितस्येदानीं नोपरोधेन स्वरूपावरणं कार्यमिति यावत् अत एव स्वविष्ट
पं दीक्षितस्य परशिवात्मस्वात्मस्वरूपमधिकरणं गच्छ तन्मयतया स्पसदा स्फुर इत्यर्थः अत एव श्रीस्वच्छन्दे भिहिते स्वमा
र्गस्थाज्ञातासिद्धुपपादिकेति यदुक्तं ब्रह्मशिवाह स्यैवौ विलोरसः रुद्रेरूपगं यो ईश्वरे पुष्टहूंकारो सदाशिवे मनः पुर्यष्टकां
शं समर्पयेत् तत्रायमभिप्रायः इह ब्रह्मरूपः विष्णुरपि मस्तररूपस्य सृष्टिप्रधान शक्त्यात्मा रुद्रोपि व्यापिनीपदावस्थिताः ना
श्रिता नाथरूपः ईश्वरोपि समनापदारूढः सृष्टिकारी शिवः सदाशिवस्तु स्वच्छन्द चिदानन्दघनः परमशिवः इत्येकादशाप
टलोकद्वयवस्थया परस्य ब्रह्मणो नादान्तशक्त्योर्मध्यवर्तित्वान्महत्तमाभ्यां प्राह स्य पर्णाभ्यां योगः एवं मूलभूमो स्पर्शप्रथा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नाधिप्रसरद्रूपतया समयीशाक्तिरिति तन्मयस्य विसोः सूक्ष्मतमरससंबन्धः ततोपि रुद्रस्य व्यापिन्यामनाश्रितपदे विश्व
स्यास्फुरणादमात्रात्मनः रूपेण प्राक्सृष्टोपसंहृतजगद्रूपतत्सूक्ष्मतमसंस्कारमात्रात्मना ततीयस्तमेन गन्धेन चास्ति संबंधः
समनाधिष्ठातरि तु शिवे मनोमात्रसारे विगलदुद्यदहंकारवासनासंगः परमशिवे पुनर्मनाशाक्तिसमाविष्टे मननसंस्का
रस्यागलनमित्यतिसूक्ष्मतमसत्प्रधानतमननसंस्कारसंबंधोस्तीति आशयेन निरवशेषसंस्कारपर्यंतपुर्यष्टकप्रधानत्व
र्थमेव पुर्यष्टकांशपरिपणम् अन्येन्तु श्रुतिस्मृतिभिर्ब्राह्मीब्रह्मरूकव्यादयो निराशसनीवैरवीरो दीक्षारणलोचनदेवकाये
स्पर्शागर्वधीरूपामानसी शिवदेवनेति निर्बीजदीक्षाविषयश्रीमद्रगेंद्रवाक्यटीकायां उक्तेंद्रियविरत्यात्मसमयोल्लंघनसंभाव
मानतत्तत्कव्यादत्वप्रमापयपाशपोषणेपि वाक्ये निर्बीजदीक्षायां पुर्यष्टकाक्षस्यपरिपणं ब्रह्मणि कार्यमित्यादि वह्द
रूनारायणकण्ठेनोक्तं तदेवात्र योजयांचक्रुः तत्र सबीजनिर्बीजादिसर्वदीक्षासु पुर्यष्टकार्पणमाम्नातमतो मृगेंद्रायां स
मयपाशपोषणेपि वाक्ये निर्बीजदीक्षाविषय एव पुर्यष्टकार्पणं तदभिप्रायवर्णनं चैतेनाकारितपुत्रकमपुत्रकं वेति सचे
तसः प्रमाणमित्युक्तं ॥ अथ वागीशी ॥ विसर्जयेवं कलाभावशांत्यतीतालयंगता स्वशक्त्याधारपर्यंतेषु सूक्ष्माभाव
संस्थिते ॥ स्वस्वातंत्र्यात्मा शक्तिराधारः समवायिनीयस्य स एवाशेषस्य समताप्रतिष्ठास्थानत्वात्पर्यंतः अतएव तत्सू
क्ष्मस्याभावस्य समनात्मनो व्यापिन्यादिदिव्यंतनिःशेषभावाभावविभित्तिभूतस्य महाशून्यस्य संस्थितसंस्थानं यत्र ॥ अथ
कायवाङ्मनःकर्मान्यथाभावे सति ॥ आत्मतत्त्वविभागेन धाम्नाविजृंभयास्थितम् ॥ आत्मप्राह्नेविद्याशिवादुपलक्षयति ते
नात्मविद्याशिवतत्त्वविभागेनेत्यर्थः ॥ तथा ॥ सप्राह्नेस्यारयोगेन आत्मतत्त्वेतु होमयेत् ॥ प्रणवनिष्कलोच्चारसर्वं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰
च॰टी॰
९२

दीक्ष्यस्यात्मतत्त्वाम्मायां तावच्छुद्धौ विधिन्यूनातिरिक्तदोषशुद्धिरस्तु स्वाहा इत्यत्र प्रयोगः ॥ एतस्यात्मतत्त्वं ॥ मायात-
त्त्वविधिज्ञेयं दैशिकेन शिवाध्वरे ॥ मायातत्त्वमेयं सर्वमिति तद्व्याप्यात्मतत्त्वं महाध्वरे दीक्षाप्रयोजनं शिवयागे किमर्थमयं हो-
म इत्याह ॥ विधिकैवल्यकर्मार्थं प्रायश्चित्तविशुद्धये ॥ विधिः पूजाहोमादिः शास्त्रचोदितः तस्य कैवल्यं कर्मन्यूनातिरेका-
नुष्ठितिस्तन्निवृत्त्यर्थं या प्रायश्चित्तशुद्धिस्तस्यै ॥ अथ ॥ विद्यातत्त्वेन होतव्यं शान्तमष्टोत्तरं प्रिये ॥ तच्च ॥ उपांशूच्चारयोगेन
विद्यातत्त्वे तु होमयेत् ॥ पूर्वोक्ताया विद्याया इयमन्यैव मायान्ते विद्येकारणरूपा भगवत इति वक्तुमाह ॥ सदाशिवान्तम-
ध्वानं विद्यातत्त्वं विनिर्दिशेत् ॥ ज्ञानक्रियात्मा शक्तिः शिवस्य कारणं तद्रूपश्च सदाशिवः इति तदन्ता विद्यातत्त्वस्य व्या-
प्तिः ॥ अत्र च ॥ मन्त्रोच्चारविलोमेन प्रायश्चित्तं द्वयं भवेत् तद्धि शुद्ध्यै सहोमः स्याद्विद्यातत्त्वे द्वयः कृतः ॥ विलोमता
अन्यथाकरणं अत्र च प्रणवनिष्कलावुच्चार्य दीक्ष्यस्य विद्यातत्त्वात्मसदाशिवान्ताध्वशुद्धौ मन्त्रोच्चारवैलोम्यशुद्धि-
रस्तु स्वाहा इति प्रयोगः ॥ अनेतरं ॥ मनोविज्ञानकैवल्यात्प्रायश्चित्तं द्वयं भवेत् तद्धि शुद्ध्यै शिवे तत्त्वे मूलमन्त्रेण हो-
मयेत् मानसेन प्रयोगेण ॥ मनोविज्ञानं भावना ॥ शिवतत्त्वमुक्ततत्त्वापेक्षयाऽप्रमात्रूपं ॥ एतच्च ॥ शान्त्य-
न्ते ध्वनिसंस्थितम् ॥ शान्त्यन्तं समानान्तमुत्तीर्य शिवभट्टारकस्य तावद्व्यापिकत्वात् ॥ अघापौघबहुभिन्नैः संज्ञान्तोर्ध्व-
वाहिन्याः प्राणशक्तेरधोवाहात्मकबन्धकत्वोपशमाय तदनुकारिण्याः स्थूलदेहगतायाः शिखायाः छेदमादिशति ॥
तत्त्वत्रयविशुद्ध्यन्ते शिखाच्छेदं तु कल्पयेत् अधोऽन्तस्यां परां शान्तामनौपम्यामनामयाम् व्यापिनीं सर्वतत्त्वानां सर्वकार-
णकारणम् ध्यात्वा शिशोः शिखाग्रे तु पुष्पाग्रे जलबिन्दुवत् ॥ अधुनोक्ते एवाविद्यमानध्यानोपदेशास्य-

62

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तोपरंशान्तामितिशान्तीतीतसर्वौषधिदैव एवं दनामयांश्च कलंकं पूर्णामपिकारणतोकर्षतोशोशोः शिवोग्रन्थावाश्रतिसंगतिः किंच कर्तरीशि
वयामन्त्रशिखयाछेदयेच्छिखाम् शिखयेतिनैष्कलेनशिखामंत्रेणशब्दविशेषानभिधानान्निर्बीजमबीजदीक्षाद्वयविषयशिखाछेदने
ततनिर्बीजायामेव यथ शिखांसन्तर्प्य बाह्यमनिर्गच्छेत्तसशिष्यकः तत्रच स्नानंसमाचरेच्छिष्यः छिन्नशिखेनातः गुरोराचमनंभवे
त स्नानमङ्गलंनैनाद्यमाचरेत्स्वेच्छयागुरुः ततःप्रविश्यसकलीकृत्यपूर्णांयांजुहुयाच्छिखाम् उक्तव्यामिश्राणशब्दानुकारिणीयम्
अत्रच पूर्वंसंबोधितः पाशहोममंत्रःप्रयोक्तव्यः अर्थश्च हुत्वानिर्गत्यबाह्यमालानमकृत्वकर्तरीः प्रविश्यसकलीकृत्यशिवहस्तात्पू
जते क्रवीतेमर्घः ततस्तमंडलपश्चात् पूजयेत्परमेश्वरं पुष्पादिभिरर्घोषैस्ततःतोविज्ञापयेच्छिवं भगवंस्त्वत्प्रसादेनग्रंथिषर्कव्यवास्मि
तिं पञ्चसंपूर्णसंशोध्यशिरश्छेदावसानकं तस्मात्त्वं विधानेनतेशान्तोवर्तितेमया शब्दराशिसदेहात्माशमूर्ध्याशेषशोधनेमत्तेभ्यः वर्ति
तेसंपादितेकिंच शिष्यमिदंधामनसमर्पितंमया तच्छिवंवत्तगन्तव्यमात्मप्रभवप्रदंशिवे एवकारेणनिरपेक्षःशक्तिपातएवात्रभवतीति
ध्वनति एतच्चपंचमपटलोक्तेनिर्णीतम् मःप्रवपदंसततमंपरमशिवस्थानं तदर्थमेव इदानींयोजनेकर्म मयारभ्यते ततैव तवात्मानु
विधायिनः आत्मामदीयतोनाथशिष्योसंयोजयाम्यहं तवात्मेति तवस्वात्मादीक्षणीयात्मशिष्यात्मायापिकारावसरेप्रामा यथ लब्धात्
त्मानमात्मानं प्रत्ताभप्रज्ञस्यैवचरुद्रशक्तिसमावेशात् मस्तकेनिर्गतःपुरात् अर्थदस्तोच्चनेदग्रे पुरादित्रिमंडलद्वयात् अर्थात्शि त्वया
ष्यमाहूयप्रोत्तयेत् प्रोक्षितस्य पूर्ववद्ध्यासनस्थस्यसकलीकरणादिकं चल्लङ्करणविन्यासेनात्मसन्धानपूर्वकं कृत्वा पूजनेनतर्पितं
वाग्नौमंत्राणांवाशिवस्यच कुर्यात् तर्पणांमूलापेतयावक्रोर्गतो दशभागविभागेन तथाचदश्येयन्नाविभागरस्मात् यथाप्रस्थात्क्रमा
ततःयदस्यति तित्वःपंचदशोक्तावातिलैर्वापिहितेनवाशति यथयेनिष्कलस्वरूपनिमज्जनेनसकलतात्मन्मंजुपभगवतेतातंगाश

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

किरणाः वक्त्राङ्गमन्त्राः भेदप्रथोत्थापनेन विदात्मनामंशुसंहत्यापादने पिण्डितात्मान मन्त्रांशोत्थापनस्यात्मसकलीकरणोपयोगितात् सकल
स्व ह्नतियोगेन मूलमन्त्रेणैवेतरमन्त्रशुद्धिरिति निर्णीतेऽपि तु प्रणवनिष्कलोच्चारपूर्वं हृदाद्येकैकं न्यस्यन्नमस्कार्य भगवन्तः स्वस्या
९१ निष्कलशुद्धधामप्रत्यापरो भवत्याहृदय इति प्रयोगेण निष्कलधामविश्रान्तिभावनया निर्दध्यात् ततः एतानि द्रावयेत् प्रथि
कारो विहस्यताम् सकलीकरणं न कदाचिदपि पुनः सकलीकारो भवद्भिः कार्य इति शेषः एवं दीक्षायामेवैकादशिकाशुद्धि
63 मिति कर्तव्यतेनाद्देवीमाह भगवान् योजनीयप्रयोगेन अधुना कथयामि ते योजनायै हितेयोजनीयप्रक्रमप्रयोगमिति कर्तव्यता
रूपं प्रयोगं चाधुना निःशेषपाशत्याये जाते सति तेऽतिशून्यस्यैक एवज्ञानयामगवत्याः पवैकस्याः परस्याः शक्तेः योजनापाशाला
त्र ८ याः कथयामि विमर्शपदं लवयामीत्यर्थः अस्य च प्रथमं ज्ञानयोग उच्चायदैशिकवरसाधनमिति दर्शयितं महत्तापीठिकाबन्धय
हेतेन प्रयोजनोपयोगिप्रमेयत्रयोदशकं संगृह्णाति हृदयंगमीकार्यमित्थं नमन्त्राहितपतिपरमेश्वरः शास्त्राचारप्रमाणेन प्राणसेवा
रमेव च षड्विधाध्वविभागेन प्रागेकत्रयथास्थिते हंसोच्चारे तत्र वर्णेन्द्र प्रकरणानागमेव च शून्ये समरसं तत्पर्यागसंयोगमुद्धवम्
भेदं न वेपरार्थानां भावयानिवशाल्लुनः आत्मविद्याशिवव्याप्तिमेवं ज्ञात्वा तु योजयेत् रश्मिलिंगकृत् परे तत्त्वे साकेनादिगुणानि
तः शिवपर्यन्तोऽभवेदृविश्वविभागेन सर्वनरतिभाविनीत्यापरभैरवैक्यापत्त्यात्मयोजना शुद्धेककार्यनन्याप्रशंसावगुरोः कर्तव्याशु
र्षट्केवप्राणाग्रेय शून्या प्रथं च स्वमसोऽप्रमयाप्तव्यानि स्वयादिति प्राणाः शून्यपदस्याः प्रशमनीयत्वेचारस्य प्राणवाहस्य देशकाला
ध्यां प्रमाणमवश्यं ज्ञानत्वे तथापि च प्राणेद्रावरोहरूपं चरणे ज्ञातसंचारस्य तत्त्वोल्लङ्घनीयसमस्ताध्वपरिज्ञानमुपयोगि प्र
र्थं ल्लेखनमपि ऋषं न हत्वात्महंसोच्चारपरिज्ञानात् तदुच्चारोद्विधा स्वाभाविकः प्रायत्निकश्चेति प्रायत्निकेन तस्मिन्नेष कलेवर

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

कारोकारादिभिर्वर्णैः करणानां ब्रह्मादीनां त्यागोपि तेषु यः चकारात्तद्वर्तिन कालस्य त्यागः स्यानुदितोऽपि व समारोहात्तत्वस्य यथाणव
स्यान्त्यमपि प्रशमनीयतात्त्वेयमेव परभैरवैकात्म्ययोजनेव मेवात्मना त्यादि समरस्यज्ञानामिपूर्वकं सामरस्यज्ञानं साम्यज्ञानमिपू
र्वकमिति साम्यात्म विश्ववन्मरूपमपि भविष्यति प्रकारायुक्तनान्तद्वादशविधं ज्ञेयमपि मंत्रोच्चारोगत यात्तेयमेव त्यागो यवै
नज्ञेयमिति त्यागश्कः सर्वतत्त्वदृशामंयोगपर्वकः ततदृशात्यागोचार्धधारोहात्मोद्भवे पि ज्ञानत्वः यावच्छ्रेयांग्रंथीनां भेदवे
हृतेनतावत्यागेनोद्योङ्कवं चटते भेदनेच ज्ञानयोगाभ्यासहस्यति भेदये ज्ञानमूलेनेति नथाभेदये न्मूवस्त्मूलेन मुद्राभा
वछेनेनतस्मादि तत्त्वभावस्पदं अवस्फप्रतिपत्त्यात्मनस्तत्वछायन भवात्मनस्त्ववस्ममात्मस्यश्रशिवशांभवति एवमिय
ज्ञानपूर्वो योगोऽभ्येव प्रशमितेपि ग्रात्मनत्वस्येतावद्ग्रन्थीर्ग्रन्थिहात्मदशानुभवरूपा विद्यातत्त्वस्य चोन्मत्तवाविद्यात्मात्मा
शिवतत्त्वस्यापि च परतत्त्वसमावेशरूपा व्याप्तिरवश्यं तेयेति इत्यन्त्रमेयपरिज्ञानमागमतोनुभवतश्चयोजनार्थमुपयोगी
त्याशेषतत्त्ववाकेज्ञानाशति हि रूपातुम् यथोदिष्टं निर्णीतमाह तद्विभागं प्रवक्ष्यामि यथाश्रयिततत्वतः विभागो विभज
नमसाधारणेन रूपेण निवेशन लक्षणंप्रकारभेदकथनमपि यथासंभवं तेनक्रमेणाह षट्त्रिंशदंगुलश्चारो हृन्म
याधावशक्तितः तदिह्वोऽश्शमानेन कालेन कलितःपि ये यावतशद्वेतलोपप्रसरः यावशक्तितरन्यत्रप्राधान्यार्थेनदेशतः द्वितीयनका
लनस्याः प्रमाणमुक्तेशक्तिरिह भाविनी त्यासमनान्ताभिप्रेता तदिन्वषकपद्मागशूप्यप्राणापानवाहस्यद्वाविंशतमः श्रेशः प्रथ
प्राणसंचारमाह संचरन्तविभागेनयथावत्तेष्परासीम तमितिप्राणोनात्मादिस्यानुसारिणाविभागेनयथावत्त्वात्तुर्भवसाद्भिकं
संचरन्तमप्राण कथितमन्तर्विभाव्य इत्यमायावदयं नेभागोमकं त्यजेतसः नासिकाग्रद्वितीयं तत्वशांकोतेतत्वतीयकम् तत्रस्या

ना
१

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व.
६४
६
64

विनिवर्तितयावत्तत्वेनविन्दति विदितेतुपरेतत्वेतस्योपिनबाध्यते एतच्चात्रप्रक्रान्तोपमध्येग्रन्थोदयस्थानात्तु यमात्ममस्तिष्कयन्त्रमि
त्रिकालाधिकरणवक्ष्यमाणयाग्राणेहृदयंइतिस्थित्याप्राणादिव्याप्तिमध्याङ्गुलमात्रप्रयाणोनालस्थानमष्टादशाङ्गुलंतमिहविवक्ष
तरूद्र्यानेत्रुर्भेदमित्याशितितदेकपदेशस्थतमध्यनाडानासिकाग्रेभूमध्यमेवस्थानंप्राप्नोति एवमत्रविभिन्नग्रन्थेत्तस्मिन्ना
सिकाग्रेहृतीयमितिषरुतंभागमनेन तत्प्रवेशमनामाधपार्श्वनाडीद्वयेनयावत् शितिततदेकपदेशस्थतशाकवेवस्तविलय
र्यन्तेमाग्रयतितथाप्यस्मान्नीहृतशाकवत्स्यशक्तितेतस्मिंस्तृतीयभागेद्वादशाङ्गुलेऽपनेन तथान्तरव्याप्त्रम्त्रवन्येणाधःप्रवेशेन प
तदेवतत्वस्थमादिनामिकाधेनाक्रमतएवासादितशाकवत्तःसमग्रग्रन्थिस्थेचयाभिन्नःपरस्मिंस्तत्वेविदितेतदन्यकेष्वग्रन्थिस्थानेषु
पिस्थितोनबाध्यते नदेहादिप्रमातृतावैवश्यमेतीतियावत् ग्रन्थप्रयानवता निपर्यन्तःप्राणसंचारःशिवणीयइतिपिङ्गर्थः अत्रैवस
चारे पारिभाषिकीसंज्ञांघटयति शक्याचाधोयदागच्छेदप्रयस्तनदाभवेत् शक्तिपर्यन्तेपिपदेतद्वतत्वेनारोहात्
यदानतदारोहाय ऽइत्युक्त्वा पुनरूर्ध्वमुच्छ्रितमानःसउच्यते तत्रचशक्तिपर्यन्तमूर्ध्वोत्पत्तेः ततोपिशाक्तवलनाभातता
रोहणशक्तिस्तस्य व्यापिन्यंशे प्रवृत्ता यदान्ततोप्यधमोरोहतितदासमनपर्यन्तमशेषमधस्तात् श्रतीतः समवृत्तस्त
परतत्वात्तत्वाभावात् ऊर्ध्वपदरूपता॰रेवेतिकेचित् तदसत् तस्येदृशाकर्णिकत्वेपिस्वप्रवृत्तेदेकरूपत्वादन्यथाशुक
त्वायोगात् अस्यच उन्मनात्वेतदाभवेत् मनस्संस्कारस्यापिहानात् नकालोनकलाचारोनतत्वंनचकारणं इति
श्रीणपदेशुद्धेगुरूपायम्यागतम् नहिदित्वाविमृश्यतेतगत्वाभूयोनजायते कालस्तत्र्यदिपाशान्तःकलानिवृत्त्यादि
कावारःप्राणावाहना तत्वंपृथ्व्यादिकारणंब्रह्मादि सर्वनिर्वाणमितिपराद्वयमयत्वात् ॥ ॥

श्री

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

२

अत एव परं शुद्धं ब्रह्म सदाशिवादिपदादपि प्रकर्षाक्रमणं परस्यैव पारस्पर्यं परमभैरवनत्वात्मसदाशिवेशानन्तश्रीकण्ठादि
रूपं ततश्चागतेर्विदितेत्यनुभूय विश्रान्तेरन्तर्जीव एवमुक्तः स्यात् गतेति देहान्तेनादैकात्म्यमेति अथाधःपर्वकविभागमाह अथ
पर्वकेषु यथा प्राणो संस्थितेः कथयामि ते आपादान्मूर्धपर्यन्तं वितते संवेदने हि यत् भुवनाधारविन्यस्त तथा धावनमेव हि इदं तस्य
भावः ततनाडिसंस्थितिवस्तुतया निरूपणाविशेषनिष्ठः ततो तदाभोगः शरीरभुवनादिर्येषां देहस्य दारुपाषाणलोकादिन्याभा
सः स्यादिति त्वेवमस्यत् सामान्याभासविद्धितो भाति परविद्भूमौ च सर्वैर्विदेकरसत्वमिति तत्कोपि विभागः ततः प्राणे विन्यासोप कंठ
रितनेनिम्नायामाणसंकोचिनाः तस्याः प्राणनारोहणोदेहमध्यस्थवानायालनप्रतिभासावर अभिधेयमापादान्मूर्धान्तेय
न् चितः संवेदने ततु तत्काधिष्ठानादिप्रतिभासरूपमेव तत्ताधारभुवनाधिष्ठितत्वं तत्र सर्वे भुवनस्यतापि च सूक्ष्मेणानुमीयेत प्राणा
वरोहः दयाङ्गुलं तत्र षट्त्रिंशदङ्गुलकं अधुना षड्विभागस्तु प्राणे एकवेति समस्तदेहव्यापि सत्यप्राणमात्रपर्वदिष्टोनत्वप्रमाणवार
इत्यापादादिमादिकापुर्के वाक्किः ततो वेद्यः शान्तश्रीमतंगणपुके तत्र तत्त्वपदं तत्र कस्करमापृष्ठदर्शनात् तदेव तद्वायसा।
तत्त्वे ततत्समन्ततानिवीत तथा शिवाद्यवनिपर्यन्तो योयमध्वास्तिविस्तृतः समस्तस्थितोऽत्र येनाशिवतत्त्वादिक्षुभ्यन्तरे इति प्राणे
कलाध्वस्थितिमाह कलाकलितसन्तानः प्राणः संचरते सदा अस्मिन् निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च अधोभागप्रवर्तिके विद्याशान्तिस्तथा
चोर्ध्वं शान्त्यतीतानुपिष्ठिका आपादान्मूर्धपर्यन्तमिति कला समस्तदेहव्यापी सामान्यप्राणरूपः प्राणस्तदिष्टोयस्यप्राणस्यानायामि
काविशिष्टास्तन्त्रेषु तत्ताधोभागप्रवर्तिके अस्मादिके संगतमेव यत्रोर्ध्ववाहप्राणस्यपमित्यत दक्षिणाधोभागप्रवर्तिका इति प
विद्याधोभागप्रवर्तिके उर्ध्वस्थिते इयेन यथा निमादि क्षिप्रेघरमासाभेत देवं प्राप्यात्मानं वहुसमं सेदीकाकृतामक्तितत्त्व
मं

स्व॰टी॰
६५

65

एवमेवान्येष्वपि ग्रंथगौरवभयात्प्रतिपदं नोन्मीलितं किंचिन्मात्रं तु दर्शितं इयद्धान्याशिष्याणामनुपादेयधीः प्ररोहत्विति कलाती-
तपदं निरूपयितुमाह तदतीतः परोभावः शान्त्यतीतामप्यतिक्रान्तः शुद्धात्मदशारूपः स्वभावरूपस्थः अत एवान्मनापरतत्त्वात्म-
कपराशक्तिमन्त्रात्मरूपात्मकम् तदेतत्पदमव्ययं यत्प्राप्यंघमियाशेनाहसंरंभः । प्राणो निहृतादिकलास्थितिमुक्तामेवकला-
स्थितिमप्याह एवं बिंदुकलान्तयानादशमात्मिकाश्रयाः व्यापिन्यायात्मिकायाश्च व्याप्यव्यापकभेदतः । प्राणैकसंस्थितास्स-
र्वाः अकारोकारमकारान्मानः कलाः प्राणाः सर्वगोचरन्त्रउपलक्ष्यं तेयान्तविन्द्वायाः समनान्ताः । क्रमेणाव्याप्यव्यापकत्वेन स्थिताः
ताः सर्वाः प्राणस्थितास्तेयाः प्रयत्नेनानुभावितव्याः बिंदुनादव्यापिनीनांतिसूक्ष्मप्रधानतयेहोक्तशोर्थं चन्द्रादिशक्तीनाययाप्योगमे
तदेतन्मूर्तत्वेन प्राधान्यादतएव चतुर्दशगात्रसमेमेलयः सर्वोपलक्ष्याअकारोकारमकारकलायोगगम्यास्तबिंदुनादव्यापिन्य-
स्याप्सोप्युल्लमपिमागान्तरमयोगिनाससमेशक्तिमतिपरतत्त्वएवलयाविश्रान्तिःकार्यः एवमुपसंहृत्याप्यदवनारयति क-
लार्थं वेसमाख्यानो वर्णाधानेनिवाधम तदाह वर्णाः शब्दात्मकाः सर्वे जगत्यस्मिंश्चराचरे स्थिताः पंचाशतामेदैः शाब्दानेमके
रिभ शाब्दप्राणः समाख्यानतस्माद्वर्णास्तप्राणतः उत्पद्यतेतत्प्रयातिप्रपञ्चशब्दोल्लयं गतः अनेनैनकोटिसंख्येषु पंचशताभेदैः
मातृकारूपैः चरेजंगमेवाक्षदति अचरवान्तस्मितेष्वावरेतनैस्वप्राणेनएवास्माद्गुनिरूपाद्वर्णाजायन्तेयत्रचशब्दात्मा प्राणे त
पंयाति तदैव वर्णा लीयं तेरतिप्राणात्मनि प्राणाएववर्णाधास्थितः यतश्चवर्णानां प्राणस्यचैकत्रलयः ततः शब्दातीतो
वर्णारोहतत्त्वेनसहदृश्यते शक्तः सर्वगतो देवि धर्माधर्मविवर्जितः नाधोनिरीक्ष्यतो भूयः शिवतत्त्वंगतो यदा तत्त्वेन परम
शिवेन सहदृश्यते एके (इत्यक्तवाच्यात्तराभिव्यंजकेवर्णाः स्थितालेव शब्दात्मकाः शब्दनरूपाः शब्दोपि प्राणनात्माधनिसत्तत्त्व) ॥ २४

देव्यक्तवाच्यान्तराभिव्यंजकेवर्णाःस्थिता तेव शब्दात्मका प्राणदृनरूपाः एशोपि प्राणनात्माधुनितत्त्व +

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सति अत एव गतो धर्माधर्माभ्यां प्राणापानाभ्यां शुभाशुभाभ्यां वा रहितः अपरस्तौ देवतारूपो भेदं यदेति यत एतदुपपादयति अयो वै।
धामयमेणाधर्मेणोर्ध्वं व्रजेत्स्तनः स्थितानेन हृद्यत्यक्ता सर्वगत्वमवदिह अधर्मेणाशुभेनाधस्थावरत्वमपानेनानात्मदेहभूमिष्व
धर्मेण शुभेन देवयोन्यादिनां प्राणात्मनात्र शकलं व्रजति एतद्द्वयं तु विशिष्टेन शिवैकात्म्यविमर्शात्मनात्तानेन तत्प्रकाशं हतीति देहाव
स्थितो यि शिवगः शिवो भवति उपसंहरति वर्णाधिवेसमाख्यातः अथ पदाधोयोत्यतेधुना एकाशीतिः पदान्येव विद्याराज्ञि स्थिते
न्यपि वर्णात्मकानि तान्यत्र वर्णाः प्राणात्मकाः स्थिताः तस्मादेव पदान्यत्र तानि प्राणक्रमेण तु एकाशीत्यपि विद्याराज्ञे नवात्मनि एक
शीतिः पदानि याविभक्तानीत्याया निष्ठितानि तामपीदानीमेव निर्णीतानीत्या वर्णात्मकानि वर्णाश्च प्राणरूपास्तदात्मकतानाम्पद
ने पदाधैवसमाख्यातः अथात्र मंत्राधामेनिबोधमे मंत्रैकादशिकायान्तमात्र ह्मेतव स्थिता पदैकादशिकामात्र प्राणो वर्ततिनि
त्यशः हंसमध्यमे प्राणेन स्कलेव कौतगरूपा मंत्रैकादशिका स्थिता पदरूपा निर्णीतिचैतत्सर्वमेव एतानि पदान्याह अकारश्चउका
रश्च मकारो बिंदुरेव च अर्धचंद्रो निरोधी च नादो नादान्त एव च शक्तिश्च व्यापिनी चैव समनैकादशी स्मृता निष्कलतायैकारक
लायाद्दृश्यन्ति याहृशैवैतत्कलानां रूपं तदहरय एवनिर्णीयते एकादशिकायाश्च स्यादपूर्वरूपतां दर्शयितुमाह उन्मनावततो
तीतानतदतीतं निरामयं ततःशक्तितो समनाम तीतं तदतीतमिति तासून्मनाम तिशयेनऽतीतगतं तदभिन्नमुन्मनापरतत्त्वप्राप्ति
हेतुत्वात् एवं वर्णादीनामिव मंत्राणामप्यध्येति यावृत उपसंहरति मंत्राः एवं स्थिताः प्राणो बहिः स्थूलरूपस्याध्वप्रपंचस्य
मात्र कलोच्चारेण सूक्ष्मरूपतया मंत्रस्य चारयिता मात्र विश्रान्तिदशायोगेन पररूपतया मंत्रो यिक पर्वपतेधो भवतीत्याशये
न पर्यन्ते मंत्राधुनिर्निर्णीतः क्रमप्राप्तः हंसोच्चारस्तु वर्ण्यते तमाह हकारस्तु स्मृतः प्राणः स्वप्रवृत्तो हलाकृतिः अनकः हका

नदोह

+ यस्मात्स्मात्पदैकादशिकानित्योच्चार निष्कलैकालरूपविश्रान्तिहेतुः ब्रह्मादिवाचकाकारादिसमनान्त +

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नमश्चद्यस्य सत्रनदू सपवानद्धः

योयंदलाकृतिः अनच्कः हकारः अनाहतध्वान्मास्वयमुच्चरतीदेव इति भाविनी सा स्वप्रवृत्तो नादाख्ये महत्यं वीज इति तं आन्तरोकादि
स्व·टी ११ प्रासर्वस्य स्वतः स्फुरत् सपदप्राणाः प्राणनापरपर्यायो जीवः स्रतोगृहपास्योरणाविच्छेदेनापीतः अथच पूर्तिभेदानुसारेणाद्
लाकृतिः अशेषविश्वगर्भीकृत्याकुण्डलिन्याकारः प्रसतन्म्भजगद्रूपः स्वप्रहृत इति स्वयमेव नादे सर्वेद्रूपतां निमज्य प्राणात्मकं
रूपमाविश्यस्थितः यतः परमशीवोधाख्याशक्तिः विश्वगर्भीकृत्य परां कुण्डलिका सती विमर्शरूपतया नादात्मवर्णाकुण्डलिका
त्मतास्फुरत्तादनन्तर्निमज्जितैतत्त्वरूपापराकुण्डलिकारूपतया भातीत्याम्नाय एवेचथाख्यातरूपः प्राण एव हंसः कूर्पं समस्त
स्वरसेन वहत् तूद्दानसमादानधर्मक हकारसकारविमर्शरूपतया स्फुरणात् अथात्रैव वर्णः कारणमार्गे निर्णेष्यं वर्णोच्चार
णावन्निरूपयति अकारेण यदा युक्तः हकारस्वरणो नत मकारमात्रया युक्तो वर्णोच्चारो भवेत्स्फुटः योयेनादात्मनो हंसस्यानिरयश्च
नेउच्चारः सएव स्फुटो वर्णोच्चारो भवति कथं अकारेणाच्चनुकहकारस्याभिव्यक्तिहेतनासिरारूपेणायदायुक्तः तदा ऊँकार एव कं
रूपः धायः संचारकत्वाच्चरणं तेन तथाविद्यादिपमेयायस्य अकारानुसारं रूपमकारमात्रया यदा युक्तः ईदृशो सुष्मसौ स सर्वे रूपत्वमप्रते
उक्तरूपो वर्णोच्चारपदवयोगिनामध्य मध्ये प्रकाशादिमात्रयस्वीकृतनिष्पेषभेदसंपिंडितविभागवेदनात्मकविंदुरूपतां श्रिमशि मा १
रः समायोगादितिशिरसिललाटमध्ये प्रत्यासहेतु प्राधान्यं वेदेप्रशान्त वेद्यप्रधानतयान्मुखेन न स्पृष्टेरेवात्मनिश्चयोगिनो नादपदश्चे
शवोपकत्वानिरोधिकासमाप्तिसम्यगासमेताश्चयोगानन्तदाशेहात्मसनन्त्वशुणीकृतवेद्यभेदप्रधानेस्वरपदं समस्तवाचक
विभेदविमर्शप्रधाना नादेनादात्मरूपं निशृह्णातीत्यर्थः अतश्च यतदमारूदस्य नादोस्य वदनं प्रोक्तः यः शोकनी माश्च नादत्वधनिप
रमार्थायदे समन्ततो वर्णोच्चारात्मतादशायामपि ललाटमध्ये नादयवास्य वदनमिव वदने मुखमंगो युक्तं चेतत् यतः वदनेशक्ष्मी
॥ रयेत् नादरूपं वदनं कर्णसहृं नादानात्मानमीरयेत् वस्लरन्ध्रं तलमीरयेत् हपतयास्फुरेत् न केवलमयं नादात्मा प्राणःशि ॥

66

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

णेवदनवारणापुक्तेनदोहंसारमकोयावत् अनेनैवचयोगेनहंसःशुरुधञ्चते ब्रह्मविसीशमार्गेणचरन्वैसर्वजंतवः शुरुधःसेवा
ज्ञानेनैवमध्योर्धमार्गोरोहणात्मनायोगेनसर्वजंतवःशुद्धःकंठभ्रूमध्यललाटमार्गेणप्रसरमपरभूमिद्दानोर्धपदसमाधानरूपोहं
सउच्यते वक्ष्यतिचाग्रे शिवोपमेणहंससत्सर्योहंसःप्रमान्वितःरसपञ्चमध्यआत्मावेहंसरसकःप्राणोहंससमन्वितःइतिपत
श्रतश्चैवव्याख्यास्यामः पर्वेनादानुरूपतोगृहीत्वा शक्तितवेलयंयाति नादान्तरूपतोग्रशमध्य आनन्दस्पर्शोत्मनोब्रह्मविलेख
यति ततोपिशिवपदसमाविविदावशेभात्मना विज्ञानेनार्धतो व्रजेत् कथं व्यापिनींसमनोंत्यकाउन्मनपाशिवम्
शक्तोस्पर्शमनुभयोर्धप्रवेशशक्तोव्यापिनीत्वकेशपदेव्यापिनंलज्ञानहर्येशिखाकेशस्थानेसमरसेपदेमनन्तव्याभावात्मनन
मात्ररूपनयाक्षितानततोप्यर्धहंसःशुद्धात्मरूपोगमनोलेयनसभावोशगपदशेषविश्वपदस्थकाशात्मकोत्मनःशाक्त्याप्रयोग
शिवेव्रजेत् चिदानन्दघनपरभैरवसमापतिंप्रयेत् अपितु व्यापकोभवेत् शिवादितिसमाशेषविश्वात्मनातउत्तीर्णेनचर
येणस्फुरेदित्यर्थः उपसंहरति हंसोक्षारःसमाख्यातःकारणैश्वसमन्वितः कारणैर्ब्रह्मादिभिःचकारस्वकारादिवर्णैःवसुग
णासंभवद्भिःसम्यगन्वितोमिश्रितःइदानींवर्णैःकारणान्यागोनिरूपयति तत्र हकारःप्राणशक्त्यात्मा प्राणशक्तेरात्माउकारो
णाजीवितरूपः पतस्याशिरोरेखात्मा अकारोब्रह्मवाचकः हृदिमार्गोभवेत्तस्य वाचकोक्षारणान्तश्चतियावत् पवृत्तरच उ
कारोविष्णुवाचकःकंठेमार्गोभवेत्तस्यमकारोरुद्रवाचकः तालुमध्येमरोतु त्यनेदितिकर्तृप्रत्ययःतेशाहअश्वरोदयः नेवया
नव्यपितिस्तूचयति विंदुश्चैवेश्वरःस्वयं अभेदोक्षाअकारादिवदितःप्रभृतिरघ्यक्षवाचकतेतिदर्शयति मागस्तयक
वोर्मध्ये विधीयतेश्वनतरस्यांतवध्ये अर्धचंद्रनिरोधिकाअस्मैवव्याप्तिः नादेवाच्यःसदाशिवः नदमेदैनाविसर्गश्चैपत्यर्थः

पेवं च शिवतत्त्वगतोहंसोनचरेत् शिवात्वेनत्वंपरमशिवःनचरेत् नचसंकोचेनप्रसरेत्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व० ८७

67

लक्षणात्पूर्वपर्यन्ते मागत्य अस्य विधीयते नादस्यैव नादान्तत्वमिति विधीयते योगिभिर्यत्नेन क्रियते ग्रन्थयाः सूक्ष्मानुभवगम्याः
शक्तिव्यापिनी समनाख्या सा वाच्यः सदाशिवः सदाशिवाद्येतत्पाश्चात्यमध्यमः परमशिवाद्येतत्पानसमध्यमेव तत्रापूर्वमध्ये समेनक्ष
क्तिनरहर्षे व्यापिनीत्यनेन व्याख्यातम् स्पर्शानुभूयते स्वरूपमेव व्याख्यातं मननमात्ररूपानुभवात् समनो तदर्थमजे दिव्येव पव
मियदधाति का माया नश्रद्धात्मरूपस्य योगिनः उन्मनात्मिका पञ्चगात्मसमे लयः भवतीति शेषः व्याख्यानरूपोन्मना ग्रस्त
वेशेन परमशिवीभाव पर्वैन्मनामार्गः एवं च पञ्च ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवशिवात्मनां कारणानां मार्गाद्ध्वान्ति पूर्वमुल
मनात्मसमे परमशिवलयः समापत्तिर्भवति यतदधिकाद्येनोपसंहरति सूक्ष्मसूक्ष्मतरैर्भावैरेवमेवं त्यजेत्प्रिये स्थूलस्थूल
तरैर्भावैर्नानासिद्धिफलप्रदैः अर्वाग्दृक्क्रमेण यथाक्रमवाच्यवाचकात्मानो भावाः पदार्था येवस्थमाणा उन्मनास्थूलस्थूलतराः नमसि
द्धिप्रदाः स्थिताः तैरेवारोहक्रमेण यथान्तरं सूक्ष्मतरारूपत्वात् तैनं पवमिति सर्वमधानमेवमिति उक्तपञ्चकेवमनेन नैरात्म्यमानेरूप
लक्षिताये सूक्ष्मसूक्ष्मतरारोहक्रमेण यथान्तरं तत्पवतैः कारणभूतैः पवमितिप्रदर्शिनवीमापवमिति यथोक्तं त्यजेत् स्थूलानामि
द्धो सूक्ष्माणामपि उक्तोऽस्त्वमिति अधिकमध्योपदिशम तच सूक्ष्मोन्मनपरो भावस्य च विधीयते परो भावः परमात्मा परमशिवो त्यजेत्स्थू
लैविनेयः सर्वकारणानां चेत्यर्थः स च अशेषभावशून्यात्मकत्वादभावः न चासावीदृक् यावत् उन्मनान्तपरो भावः परभावात्पर्यन्तपासात्म
विमर्शरूपतया किंचिद्वदेन्मनस्त्वादुन्मनाग्रपरो भावो महासमनात्मा सर्वैर्भावैर्भावशून्यतिसमन्वयः स्थूलस्यापरोमनः तस्मोन्मनाख्य
स्वभावमध्ययः समन्वितपाद्याद्यव्यापकरूपयानन्तनः एषकेनग्रपराः समनाख्यः तदेपदत्पास्थूलः श्रकाराद्येतत्पानमोपि सूक्ष्मप
वग्रमयास्तस्मात्सूक्ष्मतरैरितिवदत्ववनेनयुज्यते तस्यापरं शून्यं तस्येति समनात्मकेतावमिश्रषभावाभावास्त्व ॥

नोभावस्यापरं व्यापिनी रूपं शून्यमशेषभावात्तत्वरूपं महाशून्य •

[illegible]

णरूपंपकं सूक्ष्ममिदं न सर्वाभावाभासमनुभिन्नेकस्य द्वितीयमित्युक्तं श्रुतय एव च सस्पर्शं च ततोऽपरं शक्तिपदमित्यर्थात् ततोऽपि श
ब्दो नानादोन्तान्मानादरूपश्च ततोऽपि ज्योतिः व्याप्तनिरोधिका चैवंरूपदो बिंदुः ततो मंत्राः कारणाभुवनानि च मंत्राः मकारोकारा
कारवर्णप्रपरामर्शात्मानो वर्णाः न दृश्याः रुद्रोपेन्द्रब्रह्माणः कारणानि तदाश्रयभूतानि तत्त्वानि भुवनानि च क्रमेणाप्येतत्स्थूल
तमानीत्यर्थः तदारू पंचभूतात्मभुवने कारणैः समधिष्ठितं पंचभूतादीनि स्थूलसूक्ष्मादिरूपतया त्रात्मा कारणं यस्य भुवन
स्यमायाविद्यादिपदेऽपि हि भुवनानि संति न च न च स्थूलभूतारब्धानि तेषां च सूक्ष्मभूतारब्धानामपि स्थापि चाम् कारणापेक्षया
स्थूलत्वमेव वस्तुतस्त्वेषां भुवनादीनां शिवरूपत्वमेव यथोक्तमन्यत्र भुवने विग्रहे ज्योतिः खे शब्दे मंत्र एव च बिंदुनादादिसं
भिन्नः षड्विधः शिव उच्यत इति आरुरुक्षत्यतितत्स्थूलसूक्ष्मतैरिमुक्तं षडंगं स्थूलाभावाः सिद्धिदा इति तदेवं क्रमशांतिलाभेन
सिद्धिमेदं विभज्य दर्शयति भुवने चिंतयेद्यस्तु वक्ष्यमाणैकरूपके भुवनेशत्वमाप्नोति वक्ष्यमाणमिति भुवनाध्वनि भुवनेशत्वे
कालाग्न्यादिरूपत्वे यस्तु परो योगी नादे तद्भुवने वक्ष्यमाणविग्रहाद्यपि शिवरूपतयैव यद्रूपाति सः शिवध्यानात् तन्मयः शि
वस्य च चिदानंदघनतयैव ध्यानं कृत्वा तत्ताकारेण प्रत्येषां तत् ब्रह्मादिकारणानां च साधने विग्रहे स्मरन् पूर्वोक्तलक्षणाय
ख तन्मयत्वमवाप्नुयात् एवंमित्या स तन्निर्वाणावसरे उक्तं यश्चात्र समस्तव्याहार्यः मंत्रेष्वमेव सिद्धिः जपहोमार्चनाद्य वेत्
ज्ञानाधिनैरितिशेषः अतश्च जपादिनाप्येवमेव ध्यानसाधनफलं वा प्राप्स्यति ज्योतिर्धोत्तानुयायी न्यायोगसिद्धिमवाप्नुयात्
ज्योतिर्बिंदुः योगसिद्धिरतीतादित्यानयोगप्रकर्षात् तन्मयत्वेयस्यामातियोगिनामपि यो भवेत् अपि च शतिभगवद्वीक्षाद्रूप्यंः श
ब्दध्यानाश्च शब्दात्मा वाच्यवाचकोऽभवेत् शब्दः नादः स्पर्शध्यानाश्च स्पर्शात्मा जगतः कारणं भवेत् सर्वा ज्ञानस्यात्मा शक्तिगत

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व टी
९८

तस्मात्परत्वेन जगत्कारणत्वाज्जगतः कारणमित्युक्तम् व्यापिनीपरत्वेन सूक्ष्मध्यानात्सूक्ष्मात्मा व्यापी सर्वगतो भवेत् समनाख्य
न योगेन योगी सर्वज्ञतां व्रजेत् एवं स्थूलसूक्ष्मतरादिभावापेक्षया सिद्धीः प्रतिपाद्य स्वात्मोत्पन्ने परो भावः स्यादिशति यादिन
दिशात्यन्तसूक्ष्मे उन्मनापरतत्त्वध्याने मुक्तिप्रदमित्याह दिशाति उन्मन्याम्परे स्वात्मसमभावे भावयेत्सदा उन्मना समवाप्य
शक्त्यात्मस्वरूपं पूर्वोक्तशिवतत्त्वरूपमभावं भावयेत् अभावं व्याचष्टे सर्वेन्द्रियमनोतीतस्त्वलक्ष्यो भाव उच्यते सर्वाणीन्द्रिया
णि मनश्चातीतानि क्रान्तः समनः पदार्हार्थस्य वैदिकरूपत्वात् अत एवालक्ष्यः अतश्च न विद्यन्ते घटादिरूपा भावाः यत्रेति अभावः ८
अभाव उच्यते वस्तुतस्तु सोऽविद्यमानत्वेन एव न तु यथायथमीदृशस्तत्कथमुक्तम् समभावे भावयेत्सदेत्याशंक्याह अभावं भावयेत्
वेन भावे हृतान्निराश्रयम् न विद्यन्ते भावाः यस्मिंस्तत् अभावरूपं परं भावेन परमतात्मना विस्मयेन रूपेण भावनीयं न तु वै
न वै भावकं तत्कथं भाव उच्यते भावे हृतान्निराश्रयम् भवतीति भावः सदाशिवादिः स्थितेः तेन निराश्रयं निरालम्बं प्रशान्ति
रूपतया शक्तिधामानुप्रवेशेन उन्मनीकृत्य सर्वैव सर्वेन्द्रियादिविनिर्मुक्तमभावं लभते परम् उपसंहरति एवमेककारणात्मा
गः कारणात्मा गोऽर्थात्परिप्रेक्ष्यकालमार्गमाह कालमार्गनिरोधमे तच्च नाडीद्वारणासंश्लेषकः प्राणायामसमुद्गाह्यतः तस्य तु नाडीद्वये
समाश्रित एकैकैर्भैरवः स्थितः द्वितीयावरणानिःसृतकपालीशादेः प्रसिद्धस्य अहोरात्रविभागेन क्रमं समुदयं भवते यथाहिक्त्रा
तोच्छ्वासवशात् एवमावरणानेपि एको व्यापकः न च मस्त्वपरो देवः परस्तस्मात्तानां एकको व्यापकः सकृत्स्वप्रस्त्री सर्वेदनाथः
यतदीयात्मस्वरूपप्रकाशात्मनो व्यापकात् तेजसमुद्यंतितेन न हि तावेव स्फुरती नर्थः अतश्च प्राणोदयेन तदविनाभाविनी तस्य
त्वोदितात्वेन न हि कल्पनेऽपि वा परभैरवविकासमयाप एव महायोगीनानन्तककटाविलुप्तविदर्पितवीव्रव्यन्तस्वात्मविकासेन

68

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सततेम॰ल्वशतिमरस्यार्थोत्रकदाचित्ः एवंस्थितेसति सर्वकालेत्यनेनत्यागेणयावत्कयपामिते तत्र त्रुटयः षोडशैवोक्ताः
कालस्यकरणेनताः तदादिः संस्थितः कालस्सर्वंचरतिवामयं करणेनाइति प्राणारंभणाहारेणताभिः सर्वस्यकालस्योद्यापना
न तदादिरितिचरणद्वयेनदिः शक्तेतिभाविनीत्यायपर्यायपित्रणादिः कालस्तथापिमात्रकात्तिनिमेषस्याष्टमोंशः त्रुटिः इतिभावि
वाकेनतत्स्यात्तुमेयत्वमुक्तमितिनतस्यस्यावधानेशपितदिवत्स्यसंवेद्यत्वमित्येवमुक्तं सर्वंचरतिवामयमितिप्राणोच्चारोर्थ
तन्मात्सकाश्याभिहारेणसमस्तवाचकराशितद्वारेणवाच्यनियममपिव्याप्नोति तदादिरितिग्रंथंविभजति त्रुटिर्नवैनि
मेषश्चकाष्ठाचैवकलातथा मुहूर्त्तश्चाप्यहोरात्रः पक्षोमासमृतुस्तथा अयनंवत्सरश्चैवयुगमन्वन्तरंतथा कल्पश्चैवमहा
कल्पः त्रुट्यादयः षोडशेतिवक्ष्यमाणोविधेयएकादशेपटलेनिर्णीयन्ते महाकल्पस्यापर्यन्तेत्रलयातिपरोलयमित्येवमहाक
ल्पोनयाश्रोसंगतेरपितसदाशिवजीवितावध्यात्मापरममहाकल्पः यदाह शाक्तेतेनपरित्यजेत् शाक्तेतभावान्प्रवेशांतेस
त्मटशासदाशिवान्तकारणपंचकोपसंहारीकालः प्रशाम्यतीत्यर्थः अथ व्याप्तित्वेनपरःकालः सततदेगी सपरममहाकल्पः।
अग्रमवयवस्तेनागीपरइतिसाम्याख्योपहृत्यति सकालःसाम्यसंज्ञोवैरति त्यजेत्तुतं तेवसमनान्तभवदृशयोपरित्यजेत्
पूर्वप्रकाशायतयाच सत्वसमदशोतेयः ततोपि परार्धपरतःस्थितः सोपिचाष्टादशोदेविसमनान्तेतनुतंत्यजेत् समनाग्रभ
वपर्यन्ते उन्मनान्तर्भावेतज्जेनप्रशमयेत् एवमेवप्राणोच्चारयोनैवबहिर्विततविततमपिपरार्धकालगुरुप्रवरः प्रशमय्य
अकालकलितेपदेस्थितिंविभीयात् तदाह सर्वकालस्तुकालस्यव्यापकः परमोव्ययः उन्मन्यन्तेपरोयोसौ न कालस्तत्रविद्यते
कालस्येतिपरत्वात्स्यसर्वकालेनियोदितत्वेनव्यापकः अतस्यपरमः अव्ययश्च उन्मन्यन्तेपरशक्तिशक्तिसतत्त्वभावावेशो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व टी
६५

69

योऽन्यः सामरस्येन प्रत्यभिज्ञेयः तच्च कलनात्मा कालो नास्ति तस्यैव विश्वकलनार्थं कलितत्वात् तेऽकश्चित्कलयतीत्यर्थः अत एव अ
सौ निमेषोदितो व्यापी निमेषोदितशक्तिनिकेतनबिन्द्वादितत्त्वार्थः तेच सर्वोपरिवर्तित्वात् आदिरूपेण तं सम्यग्जेत् तमेव हृत्पद्मावष्टंभमु
त्पाश्रयेत् एवं सति तेच निमेषोदितप्राप्त्युन्मनो जायते सदा योगीन्द्र इति शेषः एवं कारणत्यागानन्तरीयकः कालत्यागोऽभिप्रे
त इत्याह कालत्यागो भवेद्देवि उन्मेशक्रमयोगतः शून्यभावस्वरूपो उच्यते शून्यरूपो भावः पदार्थः परशून्यपदप्राप्त्युपायभूत इत्यर्थः
तमाह ऊर्ध्वशून्यमधःशून्यं मध्यशून्यं तृतीयकं वक्तव्यं व्यापिनी शून्यमिति त्रिविधशून्यमाप्तानाहृर्ध्वशून्यमेव ना संताननिशोषपाशा प्र
क्षिपदम् अधःशून्यं महासितपद्मचक्रं हृत्स्थे मध्यशून्यं तत्क्रमेण पञ्चतन्मात्रमयप्रणामात्मकं कण्ठतालुशून्यमध्यललाटमूर्ध्वरन्ध्रात्मकं
तृतीयं च शून्यं रूपवत्त्वेऽसति तदपि मूर्धन्यूर्ध्वतः तदेतत्क्रमेण धोमध्योर्ध्वतः स्थितिशून्यत्रयं प्राप्येतत्वाद्रूपमित्यर्थः किं च वक्तव्यं।
व्यापिनी शून्यं समनायां तु पंचमम् उन्मनायां तथा षष्ठं अध्यात्मोपाधिकत्वाच्छलेसेतदिति योऽन्यम् अतश्च षडेते सामयाः स्थि
ताः सामयपदेनादृष्टयत्नमुपलक्ष्यते तेन बलत्वादेनैदृष्यादरस्यार्थः उन्मनायामपि परतत्त्वापेक्षया किंचिन्मलत्वमस्ति
परतत्त्वस्यैव तु अविचलत्वादुपादेयत्वम् अतएवैतेन तत्त्वेनाधिष्ठिताः सर्वे सामया अपि सिद्धिदाः तत्त्वपरमशि
वः अधिष्ठितिव्याप्तिः सिद्धिश्च परयोगिनः पूर्णानन्दघनात्मैव इत्यरूपतत्तत्त्वमयपदोदिता अतएव षड्गुणोति
परित्यज्य समनमेतत्त्वयं कुरु यतः तद्धत्त्वं परं सत्त्वं सर्वावस्थाविवर्जितम् परं सत्त्वमितितिर्वाणिनयाक् उन्मनाया
अपि - समत्वमिहोच्यते इति त्यागात्मा पदमाविविक्तपौर्णामामावेनपरतत्त्वानुप्रवेशोपायत्वात् सर्वावस्थात्वमस्तीति कृत्वा सर्वाव
स्थाविवर्जितसर्वस्थाद्रूपैकरूपं परमेव तत्त्वम् एवं चैतत्पञ्चशून्यानीत्याह अशून्यं शून्यमित्युक्तं शून्यं चाभाव उच्यते ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

अभावः समसमुद्दिष्टो यत्र भावाः क्षयं गताः। यदेतच्छून्यमित्युक्तं तद्ध्वस्तं ततः अशून्यं चिदानन्दघनं परमशिवतत्त्वमत्र देवेन अशून्यं चेति
बोद्धव्यं यस्माच्छून्यसमभावश्च्युतेऽभावस्य न विद्यते भावः सर्वः प्रमेयादिरूपो बोध्य एवेति श्रुत्यन्तराच्छिवतत्त्वमेव निर्दिष्टम्। तस्मादशू
न्यमेवाशून्यमिति उक्तं। अत एव तत् सत्तामात्रे महासत्तारूपे प्रकाशात्मैव हि सर्वेषां भावाभावानां सत्ता निःशेषभेदप्रशामा
त्परं शान्तं तत्पदे किमपि स्थिते लोके तत्र इत्यर्थः। नच विशेषोऽतीतं रूपमेवैतद्यावद्धि सममयमपीत्याह। यत्र यत्र च नादादिस्थू
लाश्चाप्यपि संस्थिताः। तत्र तत्र परं शून्यं सर्वं व्याप्य व्यवस्थिते। नादस्थादिरूपेषां बिन्द्वादीनां नादस्य चाश्रयादयः शक्तिव्यापिन्याद्याः यत्र
यत्र लयादिष्वेवान्येऽपि स्थूलाः नादादिवाच्याः सदाशिवाद्याः तद्व्याप्तिनाश्च तत्तत् नवभुवनादयो यत्रान्तर्बहिर्वा संस्थिताः। तत्र स
र्वत्र परं सत्तामात्ररूपं शून्यं सर्वमिदं शर्करारसवत् तिलशः अंशमंशं व्याप्य विचित्रेण रूपेणावस्थितं व्यापकमेव व्याप्यात्मतयास्फु
रतीति न तद्व्याप्यं नामान्यदित्याह। नैव भवति स्थूलं स्थूलो यापि विशान्तिश्च महाप्रकाशात्मा श्रीस्वच्छन्दनाथः स्वस्मात् अन्यो नेवयः स्थू
लाभासतया स्फुरति। न तत्स्थूलं स्थापि विशान्तस्य लेशच्युतेऽस्त्यर्थः। उक्तं च स्थूलसूक्ष्मप्रभेदेन तदेकं संव्यवस्थितं अत एव यस्येयती
धारणा मान्तृछासे विमलो हि योगिनः सः तन्न्याप्यतन्मयत्वं च लभते नात्र संशयः प्राप्नोति हृदयशक्तिपदमाश्रवलंब्यन संशय इति तत्त्व
मेवैतन्मूर्तं शून्यं तत्सूक्ष्मं ततः स्थूलं भस्मेशयोश्च कार्यत्वार्थः यस्मिन् यतिरहस्य च स्वेन समाप्तं स्वरूपेणाकारणाकारणमागरूपं शून्य
मुपसंहरन्नेतदुपविनाप्रक्रमेण परमसमवतारयति। शून्यभावः समाख्यातः समरसं निबोध मे। समारमो यस्मिन्न समरसः लोलीभा
वाभावरत्यर्थः लोलीभावाभावभेदाद्धिशान्ति स्वात्मस्थे कः समरसो मे शोक्ते द्वितीयकः स्थूलीयन्नाभिगं कण्ठोकं कर्णाश्रवर्षके
व्यापिनं यं वमं यो कैः समनापोन्नषष्ठकं तानः समरमो हे विसममेति विधीयते पतनाज्याद्देशं नतयति शिशुव्यात्मानेन्व संगृह्य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰टी॰
७०

70

वौक्तविधिना क्रमात् पश्चादात्मनि संयोज्य लोलीभूतं विचिंतयेत् आत्मानं पूर्वपूर्वकं संविदं सर्वोक्तविधिनेति नादं तत्खेचरादिपू
र्वमात्मनि चैतन्यमात्रे संयोज्य विकल्पं विमृश्य तद्धि ग्राम्यमेव समरसीकुर्यात् पूर्वेवेति कर्तव्यतांशं पूरयन् नाडिमेव सामरस्य
निर्दिशति तत्र शिखात्मनो ग्रहणार्थं एवकं कुंभकं कृत्वा समानेन निरोधयेत् कुंभकप्रकर्षात् बलेन समानेन निरो
धयेदित्याक्रमेण पूर्वान्तस्तीनां नाडीः यदाह यावन्मना भयेदेव तिर्यगूर्ध्वमधः स्थिताः समासेन समाकृष्य एकीभूता भवं
तिताः तदिदं कुंभकप्रकर्षे वस्थितस्य तामेव आपवन्ते पिप्राणे समरसीगताः नाड्यस्तत्स्वकुलायामेकीभूताश्च वस्थिताः
भवतीति शेषः इर्यं च नाडिसामरस्यं एवं मूर्ध्नि तदाह ततो विशेषप्रेरनं मेदो गच्छन् मूर्धमवस्थितं स्यात् चरेत् स्वयमेव प्रसरेत् उच्चारनं
वतं सा नाडि पदे ग्रस्य क्रमस्यात्मनि नादे लीनं विचिन्तयेत् उपसंहरति मंत्रग्रात्मा तथा नाडी एवं समरसी भवेत् नामदत्तिगामथा
न् शुगपदेवे यर्थ मंत्रादि सामरस्यं वृत्ते ततो नादं प्रमोचयेत् सेतुबन्धं च तं मार्गं पंचगतान् तत्रायते शक्तिव्यापिनी समनोन्मनात्
परे सेतुबन्धात्मकं मार्गं सर्वाध्वपारवर्ति शिवपदप्रापकं एपत्यानं नादं मोचयेत् गमयेत् तदुत्तो च समत्तोन संसरति सेचरं गत्वा यथैवि
वत्तयाह्निकमेकता प्रत्ययकारणा सामरस्यमर्थसिद्धिरित्याह अस्तविलक्षणहद्ध स्वर्ग स्वः शिवपदं च येनैव समन्तांधति एहा
वप्रकाशाकारायश्चरैः स्वकं दारो विश्रान्तिस्तत्र प्रत्यथात् एथक्स्थक समनन्तरात् क्रमेण तु गतो सामरस्यान्तरागे स्थितानि तत्त्वय
ति तस्मिन्नमृश्वरे नादे पाव ऋक्षा लयं गतः शक्तिमध्यगतो नादः शक्त्यात्मनान विधीयते सर्वं शक्तिमयं तत्र सर्वं समरसी भवेत् तस्मि
निति सर्वोक्तेसेतुबन्ध्ये सर्वमिति नादे समरसीभूतमात्मधनाडि कारणाथ ये तदेतत्पञ्चकमाप्य तदूर्ध्वं व्यापिनी प्राप्य सर्वं तन्म
यतां व्रजेत् सर्वं प्राप्त व्यापि समभेदं समन्तात् व्याप्य प्राप्य व्यापिनी सविधीयते ततश्च तदूर्ध्वं समनां प्राप्य तन्मयत्वं व्रजेत् तत्र च साव

सर्वगतोऽप्यनामरसमरस्ये तद्वि स्थितत्वात् प्राप्यतयैव स्थितेषु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

गतास्सर्वावस्थो ह्यमिष्यते गतिरत्रज्ञानार्थः तदिदं षष्ठे समरसेन क्रमसमन्वेन ततो व्रजेत् उन्मनः शक्तिप्रवेशेन प्राप्नुयात् तेषा
मेतन्मयत्वे हि नाशकार्या विचारणा यस्मिन्देशे समरसामरस्यः स च सर्वेषु भूतेषु भावतत्त्वेन्द्रियेषु च स्थावरे जंगमे चैव चेतनाचेत
ने स्थितं प्रधानं व्याप्य सर्वत्र सामरस्येन संस्थितः सचेति स एव स्थावरमचेतनं जंगमं चचेतनमिति संस्तेषु एतद्धि यथा स्थिते घटि
पमधानं प्राप्य तदेतनवर्तिषु सर्वेष्विति देवयोन्यादिषु चतुर्दशसु भूतेषु भावेषु धर्मादिषु चतुर्दशसु च तत्त्वेषु पृथिव्यादिषु भो
गसाधनेषु इन्द्रियेषु च चतुर्दशसु भूतेषु भावेषु धर्मादिषु सामरस्येन स्थितः सर्वावस्थास्वपि तु मयपरभैरवसमापत्तिः एषैव चनि
तुत्थानसमाधिस्त्वाम्महारहस्यभूतः प्रथ्यासितसमाधिषु च प्रसरच्चचलत्वेव योगिनामपि यन्मनः कुटिलं वलतियागामि
ना येनाप्युत्थानमेव यावता तेनाभीष्टं पदमवाप्नोति यद्दिति यस्मादेवेतनतः यन्नस्तेय मयोभावः स्थिरः पूर्णः समन्ततः मनोनवलते
तस्य सर्वावस्थागतस्य तत्त्वे चेत यथाख्याख्याते परतत्त्वभावः प्राशयः स्थिरो निश्चलः पूर्णो निराकारः समन्ततः सर्वं सर्विकल्पा तर
त्यर्थं इंहशाश्यमस्य योगिनः यत्र यत्र मनो याति तत्तेनैव चिन्तयेत् चलित्वा यास्यते कुत्र सर्वं शिवमयं यतः मन एव परं तत्त्वं
भावनाभावितेकर्त्तृयथोक्तं तेयं सर्वं च चिन्तयेत् च यत्र के महागुरुभिः शिवभावनयो प्रध्यावेद्मनसि संस्थिते काष्ठकुड्यादिषु
त्विमेरसवछिवह्मतारशति एतदेवद्रष्टयति विषयेषु च सर्वेषु इन्द्रियार्थेषु संस्थितः यत्र यत्र निरूप्येत नाशिवं विद्यते क्वचित्
इन्द्रियाणि प्रथ्यार्थेषु इन्द्रियकेषु योजने विषयोपभोगः तेषु स्थितो योगी वैराग्यो निरूप्यते विचार्यते यत्र यत्रापि नास्य शिवम
त्रि सर्वे स्यास्यप्रकाशमान स्वयाप्रकाशमानं शिवैकात्म्यात् एवं समरसं तत्त्वानानासीमस्येतकदाचन शिवयोगिनोऽस्थाने पुष्प
मे वातिकदाचनयत्स्माशयः प्रतश्च यस्यैव सर्वतोभावः सोऽपि सर्वगतो भवेत् शिवत्वावस्सर्वगतत्वतिनास्य च विमतिः यस्

स्व

स्व॰टी॰
७१ वू

71

न्त एवं शिवैकेन भावग्राहाशयः सर्वगतः सोपि सर्वगतो भवेत् सर्वव्याप्तिमनुभवत्येव एतदुपसंहरन्नेतत्सर्वकर्तृभाविषुवदि-
ह्यमपि विषुवत्स्वरूपं निरूपयति एवं समरसः श्लोको विषुवत्तन्निबोध मे नहि भजति प्रथमे प्राणविषुवन्मात्रं त्रयं द्वितीय-
कं तृतीयेनाडिविषुवत्प्रशान्तेन ववत्स्थकं पंचमं शक्तिविषुवमष्टं वै कालग्रस्यते सप्तमेतत्त्वविषुवत् एवं विभक्तार्थं प्रविभाग-
त्व योच्यते एकवैणाविभज्यते नपरिहारेणाथ वक्ष्याम्यते येन सप्रविभागो लक्षणं तत्र आत्मा नव मनः प्राणो संयोज्य विषुवद्भवेत्
शिष्य सत्कमात्मानमात्मीयं च मनः प्राणो मध्यप्रवाहिनि ऊर्ध्वकवसमागम करणशुद्धायोजयित्वा प्राणविषुवद्भवति एवं प्राणवि-
षुवद्व्याख्याते त्रय मांत्रे विषुवदुच्यते मंत्रमुच्चारयेत्तावद्यावत्तन्मनो भवेत् परापरविभागेन मंत्रात्मत्वतदुच्यते मन्त्रेश्री
निष्कले परापरेति मांत्रे विषुवदित्युक्तं मंत्रोच्चारणयोर्नाडियतः नाडिस्थं तन्निबोध मे सर्वासामेव नाडीनां मध्यगा संस्थवृषि
ना सुषुम्नानाम सा तत्र यानाभेः शक्त्या शिवं गता आनाभेः नाभयो रम्यशक्त्या शक्तन्नुभवानुप्रवेशेन शिवं गतापरनत्वशान्ता एवंस्थि-
ते तत्रप्रवाहस्येनादे नादमव्यक्तध्वनिरूपं एकवैणवाहयेदकारादिसंयोगेनोर्ध्वं प्रापयेत् तदेतत्सर्वं नाडीमात्म्यात्मकं नाडी
विषुवदुच्यते उक्तासिमर्थः क्रमप्राप्तं प्रशान्तविषुवत्स्थवमधुना कथयामीति तदाह ग्रंथषडंगुलस्थाः कारणांगुलेंगुले नान्य
यत्नान्नितिमस्य कारणानि षड्भवत् सममे तत्प्रशान्तं वै प्रशान्तमिन्द्रियगोचरम् विषुवदिति शेषः षड्विंशद्वंगुलेवारकालादिकं
रश्मिस्याहृदयात्त्यप्यन्तिम कारादिगाशिसूचारश्ंपश्यनेक प्रत्येकं षडंगुलस्थाः तत्र च प्रतिषद्ं षट्कारणानामंगुलेंगुले शक्तिषट्षष्ठ
हेरेति यावत् एवं यानि प्रपंचव्यामार्षकारणान्य यत्नान्निस्तानिनानित्यकाससममेपरमकारणे कारणानां साम्यावस्थि-
तिरूपात्यथमात्प्रशान्तविषुवद्भवतीत्यर्थः एवंवर्णः कारणत्यागतत्कः इदानीं तद्विविधांगुलव्याप्यवस्थितिस

विषुवं साम्यरूपां व्याप्तिमर्हतीति विषुवत्

त्य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मस्तकारन्ध्रपद्मयोगो मध्योर्ध्ववाहिनादामशीघ्रन्नौवो गुलव्याप्तिप्रवर्षितकारणत्यागे विनात्वनुभवव्याप्त्यैव नात्वे विषुवद्भवतीम
र्थः प्रशान्तेत्याचष्टे प्रशान्तस्तिमितो ऽत्रेयः स्तिमितो निश्चलः स्फुरन्: निश्चलो निस्तरंगश्चाप्यारः स्फुरणः सर्वतः भेदतरंगशान्त्या वि
हीनत्वेन प्रशान्त इति निस्तरंगपूर्णपदाशयः एवं भावे समाम्नायदीक्षाकार्यान्तदैशिकैः प्रशान्तविषुवति विश्रान्तेनार्थः एत
त्प्रशान्तविषुवत् अथ शाक्तमाधिनिवोधमे शक्तिमध्यगतो नादो नादोर्ध्वं विचरेद्यदा तावच्छाक्तविषुवत् शक्तिमध्यगतो
मध्यधामारूढः नादोऽव्यक्तध्वनिः नादान्सदाशिवपदादूर्ध्वं शक्तिस्थाने यदा चरेत् यदा मध्यस्थस्तदा शाक्तविषुवत् कालाख्य
मनिवोधमे तदर्थमाह तदिः षोडशिकायान्तप्राणांते संव्यवस्थिता कालामृतेपमायस्तत्रांते कोटितोमपा तेपरापरभागे
नषुनरेवत्रिधाकृत प्राणस्थानेषाषोडशीतदित्ततत्स्यामंतेअर्धतदिवृपेमृतेपमाशेमन्तस्तत्समापभागां गुलवारसेवा
रात्मायः कालस्तमेकं त्रिधा अपरेणपरेणपरापरेणचभागेनकृतस्तदेरधीकृतायालियाविभजनमिति शून्यः शास्त्रार्थः तत्र अ
परः षोडशेयावत् षोडशः पूर्वोक्तो महाकलाख्यो यावदपरः स्थूलः कालः समदशः परः पराख्येयेवपूर्वे निर्दिष्टः परापर
स्तयः कालः सप्रियेष्टादशः प्रभुः परापर इति परादपिपरः अष्टादशः परार्धाख्यः प्रभुः सकालावयवव्यापी तदिर्यं शा
णे एवं त्रिधा कालं कृत्वा चैवमजेत्सुतः प्राणप्रणीयेर्धतत्सप्येपूर्वे वर्णैः कारणत्यागावसरे निष्यादितयाअष्टादशावयवा
कालत्यागो मेरोश्चारभून्मे मः इदानीन्तु योगक्रमेण प्राणवायोर्मासमर्दयावयवे कालं यत्नेन हृत्वा अष्टादशे कालविषु
वति विश्रमितव्यमिति शून्यः शास्त्रार्थः त्रिधाविभक्तस्य कालस्य पूर्वोक्तस्थान विभागस्मारयति अपरः शक्तिमूर्धस्थो व्यापिन्या
वहितीयकः तृतीयः समनाख्योऽनन्तकालविषुवत्सुते यस्तृतीयस्तत्कालविषुवदिति संवन्धः तदर्थं हि न कालस्त्वविषये

स्व॰टी॰
७२
72

रत्नत्रं तदिदं एतत्सर्वं समाख्याते ग्रन्थ सममेतावत्त्वमुच्यते मदाह तस्मात्परतो देवितव्यात्मानं नियोजयेत् नास्मि
न्नुक्तस्तत्त्वात्मा तन्मयत्वप्रजायते परतरेति समनायाः एवमात्मानमुन्मनायोगः तदेव तत्वाख्येविश्वदेवि सर्वेषा
परतःस्थिते उपसंहरति विश्वदेवे विपन्नात्माकोन्मुख्येतत्वमेतत् विश्वतत्त्वसमाख्याते रत्नानीयरम्यप्रगतान्यदा
र्थालुंचयित्वमुद्दिशति पदार्थभेदनेनष्टा न्यागितानुभवैवेवयोजनैवपरेपदे पदानिवक्ष्यमाणप्रमाणकानिहृदया
दिस्थानानितत्वनत्कारणानुभवकारित्वेनग्रथ्यन्तेइति पदार्थाः अकारादिसमन्तानाः एकादशेतेषामेवभेदनमनुभवश्चत्वा
स्ववशीकरणीययाभेदितामण्डलिकाभूम्नुजेति अथवावश्यमपरापरत्यागेसमस्ततत्त्वानुपदार्थानामनुभवोभवतिसएव
पूर्वंसमस्तयोगरूपः संयोगरस्तुदिष्टा भेदनपर्यन्तेचपरेपदे योजनमवश्यभावितस्य पूर्वं सर्वोर्ध्वभवनात्मत्वपदेनोद्दिष्टं तत्र
पदार्थैकादशीज्ञेया यावदूर्ध्वं निर्लीना उन्मनान्तःपरोभवेत् पदार्थरत्नार्थः अतस्तावत्स्थितयेपदार्थैकादशी भेदयेत्ज्ञा
तन्मूलेन समनेनतत्त्वविशेष्यमाणपरशक्तिस्फारप्रकाशरूपेयज्ज्ञानेतदेवसमरसीभूतेच्छादिशक्तित्रयसंहतारूपतो।
न्मीलितारूपतितिहत्वनभेदकत्वाल्पेलेनकेवलमेतद्देवकेयावेन ज्ञानेनज्ञेयस्वतापकः ज्ञेयमिहरूपेतत्ते अतएवास्य ज्ञाप
कंबोधमतत्त्वंपरशक्तिमयात्मकम् नतुविषयानुभवरूपंबोधमितिस्थितिनिर्देशाख्यानसः अथदेहः दीपवच्चज्ञानकेय
तः एतत्स्वरूपज्ञानोपायकेत्तयेविभ्राम्यदिमाह दीपदृष्टोयथाकश्चिद्दृश्यमानोव्यवाहरेत् एवंज्ञानेनचज्ञेयंतस्मिन्
र्थानसंस्थितिं दीपज्ञानयोरेशमात्रेणदृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावः ननुदीपवज्ज्ञानेज्ञेयाद्भिन्नमित्याह ज्ञानेवैलक्षणोक्ते
यतनत्वप्रसूते तवकमेंडलेनेवख्यात्रज्ञानेनपरंतत्ववेलक्ष्यतमाह लक्षणगुणज्ञाख्यातः अमायाशास्तत्त्वव्यवस्थाप

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

कोऽपि धर्मो लक्षणं ॥ श्रुतपवनात् ॥ कलानन्तस्य सर्वदा ॥ तत्त्वस्य प्रथमभिन्नेतस्य परमशिवस्य संवेददानित्यनीतिशुद्धस्यास्या विषसर्गो सेहा
रकारिणी स्वानन्दात्मा सर्वदा च निमा विश्वकाशशक्तिरेव लक्षणं उक्तं च विज्ञानभैरवे यथालोकेन दीपस्य किरणैर्भास्करस्य वा ज्ञायते।
दिग्विभागादि तद्वच्छक्त्या शिवः प्रिये इति ॥ एतेनाहङ्कारात्मना ॥ न शक्तेन विना तत्त्वं न तत्त्वेन विना गुणः ॥ शिवशक्त्योर्निर्मलोली
भावश्चार्थः ॥ एवमपि ॥ गुणांगत्वात्क्ति सर्वे उन्नतसंगत्यस्येतत्कवित् ॥ धर्मस्मुखेन हि शिवो धर्मी प्रथते विशेषतः परमशिवात्मा तस्मिन्नि
श्रुतिभिरेशात्स्वरूपापर्ये विनास्वतो न प्रवेशयोगात् ॥ उक्तं चैतदिस्माह ॥ यत्स्यते तत्स्यनुमानेन प्रमत्वात्तु भवेन च श्रुर्थिप्रमर्थि भावेन आगमेन
न लभ्यते ॥ तस्माद्देविं विश्वस्य सन्निवेशविशेषवत्याकर्त्तरनुमानेनावगत् विश्वतत्त्वकर्तृत्त्वमुखेनैव प्रमत्तानुभवोपियोगिनां शोकशक्ति।
हारकएव यथोक्तं तत्स्माः कृत्रिमो धर्मो तत्त्वकर्तृत्वलक्षणइति प्रथीप्रमाप्रमर्थीसंमयोच्छेदकोवक्तातयोभावः प्रत्यग्रासानुग्रह
कत्वात्मतेनयः प्रहतत्वागमस्तेनापि शाहृनद्रूपेण निपत शक्तिहारकमेव ततत्वं लभ्यते योगिप्रमस्त्वेकयोगदेतमनामागमस्यकथय
ति ॥ आगमो ज्ञानमित्युक्तमनन्ताः शास्त्रकोटयः ॥ यः पारमेश्वरआगमः तत्ज्ञानेपरशक्तिस्फाररूपमित्युक्तं प्रासमन्तात् गमयतिप्र
भेदेन विमर्शनि पारमेश स्वरूपमितिकृत्वा परशक्तिरेवागमः तत्प्रतिपादकवस्त्वस्त्रसर्भस्त्वउपायप्राङ्कास्वस्यकथंपरशक्त्यात्मकत्वमि।
त्याह ॥ पाशवं शाङ्खात्मकं सर्वेशहोहंसः प्रकीर्तितः यत्किंचित्कविकल्पासनाकान्तं तच्छङ्खात्मकंपञ्चाशद्वर्णगुम्फराशिसत्तत्वं शाङ्खरा।
शिष्यहंसो यारात्माहंसोस्यारस्यपरशक्त्यनुभवस्फाररसास्वादइति विमर्शितमेवेत्याह ॥ हंसयोगः प्रकाशोक्तः ॥ तेन सर्वप्रमाणानां शक्तिविष
यत्वाच्छक्तिमद्रूपप्रमेयमेवेति प्रकमनुक्तं गुरुयंगत्वात्क्ति सर्वं चेति संगतिः भेदयेज्ज्ञानशीलेनेत्युपक्रम्य भेदयेत्मन्त्रमूलेनेति प्रतिपादयि
ष्यतेज्ञानसत्तत्त्ववर्णमन्त्रोच्चारकालेनेन च वाच्यवाचकयोर्वर्णादेवयोगसम्बन्धं तद्वाच्यदेवतारूपरहस्यादिस्थानपरिमाणं च वक्ष्यमाणं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रुद्रादीनां

स्व
टी॰
७२

त्र्यति ॥ मात्रा संख्यात्वयोच्यते मात्रायोगो यथा चास्य प्रमाणं स्वरूपादिषु ॥ मात्रा प्रकारादिवर्णोच्चारकालत्रयस्येति भेदकस्य मन्त्रोच्चारान्त।
नोर्ध्वमोच्चारस्य यथा मात्राभियोगो यथा चोच्चारणस्य दानां प्रमाणं तत्सर्वमुच्यते इत्यर्थः तत्र प्रमाणं तावदाह ॥ नाभेरूर्ध्वं वितस्त्यन्ते कंठा
धस्तात्षडंगुले हृदयं मध्यदेशे तु चतुरंगुलसम्मितम् ॥ वितस्तिः द्वादशाङ्गुलावि तदन्ते कण्ठाधस्तात्षडङ्गुले प्रदेशे पि भूते तेन हृदये यो मध्यदेश
स्तत्र चतुरंगुलो हृत्कुक्षिरिति सम्बन्धः ॥ अत्राधिष्ठातारमाह ॥ चतुर्विंशतितत्वेशस्तत्र ब्रह्मा तत्र व्यवस्थितः ॥ सहार्थे तृतीया प्रकृत्यन्तमधिष्ठा
य ब्रह्मात्र स्थित इत्यर्थः तदूर्ध्वं तु ॥ कण्ठमष्टाङ्गुलं विद्धि विष्णुस्तत्र व्यवस्थितः तत्र षड्गुणसंयुक्तः ॥ शुमादिकलान्तेन ततः ऊर्ध्वं तु चतुरंगु
लम् ॥ तत्र च ॥ मायातत्वसमाश्लिष्टो रुद्रस्तालुतले स्थितः ॥ तदूर्ध्वं ॥ अंगुलद्वयमानं तु भ्रुवोर्मध्यं प्रकीर्तितम् तत्रेश्वरः स्थितो देवि तत्र द्वयसम
स्थितः ॥ तत्र द्वयं गुरुं विद्येश्वराख्यं ॥ ततोपि ॥ एकादशांगुले चैव मूर्ध्वं देवः सदाशिवः तत्र द्वयसमायुक्तो यावद्ब्रह्मबिलंगतः ॥ सदाशि।
व तत्व शक्तितत्वाभ्यां युक्तः एवं च वदन् अर्थं चन्द्रादिनादान्तान्तः श्री सदाशिवोधिष्ठातेति शिक्षयति तत्र ध्वस्यापात निरोध्यन्तं ईश्वरतत्वस्य ना
दान्तान्तं सदाशिवतत्वस्येति वक्ष्यमाणनीत्या तत्र व्यापारसंपेव पमीश्वर सदाशिवाख्यदेवताव्याप्तिः ॥ तदूर्ध्वं काङ्गुला शक्तिः ॥ शक्तिर्यत्र स्थान
मित्यर्थः ॥ शिवस्तत्र व्यवस्थितः ॥ अनाश्रिताख्यः ॥ अत्रैव चांगुले ॥ तत्र केषव्यापिनी सोक्ता समना च ॥ सापि च शिवेनैवाधिष्ठिता इत्यर्थः ॥ श
क्तिव्यापिनी समनाख्याः शिवतत्वमयः शिवाख्यकारणाधिष्ठिता इत्यर्थः ॥ एवं च वदन् प्राणाहारोस्य मानेन षण्णवत्यङ्गुले शुद्धान्तस्थानं
तदेव द्वादशान्तमानं तरव्याप्याह ॥ वपुः तावत्षण्णवत्यंगुलं तेन विभजनादिति ध्वनति प्रमत्र तद्वेष्टमानोर्ध्व बाहि प्रमले स्वान्तं वास्य मानेन षष्ठा
नरषणाङ्गुलात्तेन उच्यते गुणाश्रमतिच निरावरणेति उभय याधि प्रतिपादनेन किं विसमेयं वेषम्यम् विन्द्वादिसमन्तु प्रमेय सोपानमा। नौ
लिकायाः सर्वत्र स्थानसाम्येनाभिधानं देवकारणषट्कास्य स्थान षट्कं प्रमाणमुक्तानि प्रमाणकं समस्मे पदं परमशिवाधिष्ठितमित्याह ॥

तत्रचाव स्थितः सहार्थे तृतीया प्रकृत्य तमधिष्ठाय प्रला

73

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

उन्मनातत: तत्परं तत्परं तत्वं प्रमाणपरिवर्जितम् ।। पदार्थभेदनां गतया ।। मात्रासंख्या च योगस्थापनाहंसस्य वक्ष्यते ।। हंसस्येति तदभित्र।
स्यनिष्कलस्य यद्यपि मात्रासंख्यानयोच्यते मात्रायोगो यथा वास्येति पूर्वमेवोद्दिष्टं तथापि ब्रह्मादिकारणाधिष्ठितस्त्रदादिप्रमाणमुक्तायदि
स्वच्छ० ५३ दानीं निर्णीयते तद्युक्तमेव स्थानां क्रमेणोवह्निवाचकवर्णकलाकालविश्रान्त्यावाच्यदेवताध्यानानुभवरूपं पदार्थभेदनं भवति तत्र ।। अका
रस्य हकारस्य हृदावेतावेकतःस्थितौ विभक्तिर्नानयोरस्तिमारुतानस्वरयोरिव ।। अकारः अनुत्तरशक्तिविमर्शात्मा हकारस्य शाम्भवं रूपं विम। र
र्शिनः शिवशक्त्योश्चाभेदाद्देतौ एवावयुवदेकत्रैवैकोनस्थितौ विश्रामर्शिनः स्वयमस्वरतो नव्यक्तहकारस्य शिरोरेखारूपाकारकलानुप्रवेशात्
एकमात्रः सवित्ते योरूपात्मप्रवर्तते ।। तत्र मकारयुक्तो हकारः केवलस्त्वनुच्चार्यत्वात्कालकलितनएव ।। ऊकारस्तु द्विमात्रो वैकण्ठस्थाने।
समुच्चरेत् त्रिमात्रस्तु मकारो वै तालमध्यगतश्चरेत् ।। त्रिमात्रत्वं गीतिकान्तरस्वरमध्ये तारस्थानपदोच्चारवत् स्तनोच्चारयुक्तामात्राभेदस्स्थल।
स्थितो मकारः तत्र स्थितमाह ।। बिन्दुश्चैवार्धमात्रस्तु ।। अनुस्वारोच्चाररूपः ।। ऊतत्रमाह ।। मात्रार्धं हि समुच्यते ।। वक्ष्यमाणयुक्त्याभेदितग्रन्थेः
योगिनो मात्रार्धमेव तदुच्चारो भवतीत्यर्थः तस्य स्थानमाह ।। भ्रुवोर्मध्ये समुच्चारस्तस्य देवि विधीयते ।। भेदितग्रन्थिभिर्योगिभिः अयमस्य।
वविगलद्विभागधर्म्यात्मनः अनुनिर्भीदरूपः ।। तच्छेषस्यार्धचन्द्रः स्यात्सादमात्रस्तु सो भवेत् ।। मात्रायाश्चतुर्थांशात् ।। निरोधी चार्धपादस्तु
सोयमर्धचन्द्रो निरोधीयमनेकदेशः ।। ललाटान्ते समुच्चरेत् ।। ललाटाग्रनवदग्रभागात्मनि त्रिस्थानद्वये ह्ययमुच्चारस्तस्यार्थः अतऊर्ध्वं ।। नादः।
सोऽशाकांशस्तु मूर्धान्ते यावदुच्चरेत् ।। नादस्य नादान्तःपल्लवशयशक्तिनष्टशक्तः अतऊर्ध्वं ।। द्वात्रिंशद्भागशक्तिस्तु षड्विंशान्ते समुच्चरेत्
प्राणवारस्य षड्विंशद्भूतं तन्तत्तलनान्तेसम्मकसान्तभेदस्पर्शमात्रानुभवात्मतयोच्चरेत् ।। एकैकैवषड्विंशाद्गुलत्र्यान्तशक्तिस्तु के
स्वव्यापिनी मेघदेशसमाना इति स्थितिः ।। तत्र शक्तेर्मीनमुक्तं व्यापिनी समानयोराह ।। व्यापिनी च ।। व्यापिनी च चतुष्षष्टिशाशक्तेस्तु परे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तः स्थिता समनाचतुष्षष्ट्यंशैव ॥ एवं वै मौचतुष्षष्ट्यंशावेकीकृतो द्वात्रिंशांशः सोऽपि शक्त्या द्वात्रिंशांशेन सह मिलितः षोडशांशो जाय
ते सोऽपि तादृश षोडशांशोऽष्टांशो जातः सोऽपि निरोध्यष्टांशेन सह चतुर्थांशः स्थितः अर्धचन्द्रोपरस्थचतुर्थांशो बिन्दुरर्धमात्रे सैव मात्राम।
कारात्माष्टषण्मात्राः इति समनान्तमात्रासमककोटीकृता शेषात्तेपभावि देवी समकोय ममात्रोन्मनापरतत्त्वसतत्त्वः श्रीनिष्कलनाथः
यत्तदर्धपरतः स्थितः सोऽष्टादशान्तं तेदेवि समनान्ते परिसर्जे दिसकं तद्वाच्यदेवतावपि भूतवासस्थलकालप्रशमनपदं इदं तम।
त्रावयव्यातिसत्तत्सौष्याररकालप्रतिपादनपरमिति तत्काविद्वद्भिः एतत्स्थस्य मनकालोच्चारकालेनैव बाह्यतत्त्वगतसम्भावमान
विततमपि कालाधारैवटधानकादत्ततेन तवयादतत्त्व योगीन्द्रः प्रशमयेद् इतितिद्रूपितं भवति अत्रचमन्त्रावयवविमर्शकालेन तत्रवा
च्यदेवतानुभावः परापरात्रभावस्य बोधोर्ध्वपरानुभवात्मसद्भावो भवतीति मन्तव्यम् ॥ समनापाद्यपि ॥ उन्मना चोर्ध्वममात्रः परमोऽव्य
यः ॥ उन्मनया सह परमशक्तिमात्वापहीनत्वादमात्रः मात्रार्धमात्रादिकालस्पर्शरहितश्चमर्थः ॥ एतदुपसंहरति ॥ मात्रासंख्याचयोग
श्च प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥ तदेतत्सर्वं ॥ एवं ज्ञात्वा वरारोहे पदार्णान्भेदयेत्ततः ॥ वरारोहे इति प्राग्वत्कथं ॥ भेदयेत्मन्त्रसूत्रेण मुद्राभा
वयुतेन तु ॥ आधिराणीतज्ज्ञानसूत्रमतत्तेन मन्त्रसूत्रेण मुद्रया वक्ष्यमाणकरणरूपया भावेन जित्वा साजित्वा सितानुभवात्मना युक्तेन
त्रयं चैतज्ज्ञानक्रियेच्छाशक्तिस्फारसारमन्त्रपतञ्जक्तिमयमहेश्वरैकात्मा गुरुः भेदयेत्कर्णरिति प्रकटयति ॥ मन्त्रो विज्ञानशक्तिस्तु मुद्रा
चैव क्रियात्मिका भावश्च मानइच्छाख्यं तन्मनोबुद्धिपूर्वकम् ॥ परः मननमनभवः बुद्धिपूर्वकमिति निश्चियप्रबन्नस्पनसनदनुभवलाभात्।
भेदनेचैतमरततत्व्यास्यपरतत्त्वमानिश्चजित्वा सा प्रत्युतकरणत्रयेमन्त्रोच्चारात्मिषस्पर्शणसंवेदनश्चाह ॥ परश्चमनत्वातामपश्च्छा
शक्त्यात्मपिष्ठितः ॥ मनसा स्वसंवेदनेनच्छाशक्त्यात्मपरमार्थ्यया जित्वा मया अधिष्ठितः प्रथमं विषयीकृतश्चमर्थः पुकैवेतत ॥ यतः ७४

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यत्र यत्र भवेदिच्छा तत्तेन तत्र प्रवर्तते क्रियाकरणसम्बन्धात् ॥ योगात् क्रियाया व्यापारस्य करणस्य च तद्व्यापारो वितत शरीरसन्निवे
शस्य सम्यग्बन्धाजितासितेर्यैस्तानेन भवतीत्यर्थः तदिच्छाशक्तिरूपात्मशिवावेशतस्य गुरोः ॥ ततस्तस्योच्चारणं भवेत् ॥ ततो वीर्यसा
रो मन्त्रः प्रत्येवदर्शयितुमप्यर्थलब्धं व्यतिरेकमाह ॥ क्रियाकरणहीनस्य न चेदुच्चारणं भवेत् करणभेदेन क्रियाभेदं सम्यगुक्तो ॥
च्चारस्त्रिरूपं दर्शयितुमुपक्रमते ॥ क्रियाकरणभेदेन सा चैव त्रिविधा स्मृता ॥ तत्र एकेनोच्चारयेत्तं करणेन विचक्षणः ॥ ऊर्ध्वरेच
केन ॥ नाडीद्वारद्वितीयेन द्वाराणि च निरोधयेत् ॥ कुम्भकेन ॥ तृतीयं करणं दिव्यं कृत्वा वेतनमुच्चरेत् ॥ ततस्त्रीनिष्कलेते न कुम्भके
न द्वाराणि निरोध्य द्वितीयं करणं बद्धा ऊर्ध्वरेचकेण मन्त्रमुच्चारयेत् इत्ययमत्र क्रमः तदेव स्फुटयितुमुपक्रमते ॥ पूरकं कुम्भकं कृत्वा
सर्वद्वाराणि रोधयेत् ॥ कुम्भकावसर एव तानि ॥ गुदद्वारेण रुद्धेन रुद्धान्यत्र भवन्ति हि ॥ रोधश्चास्य संकोचविकासाभ्यामावेशाव
शेन कार्यः ॥ एवं कृत्वा ॥ द्वारमेकं ततश्चोर्ध्वं प्रवहत्तद्विचिन्तयेत् मध्यनाडिस्वरूपं विचिन्तयेत् ततस्तत्रैव वाहयेत् ॥ तथा च स्मृति
हि ॥ नाड्योग्रमिपद्मास्थयेयोमुखगताः प्रिये ते कुम्भकेन संरुद्धा विकसन्ति समन्ततः ॥ प्राणशक्तिकौटिल्यधामानि हृदया
दीनि ग्रन्थयः संकोचविकासधर्मकत्वात्प्रयाति नानि च ग्रथ्यानशक्तिप्रवाहवशाद्योमुखानि विकसन्तीमूर्ध्ववाहोन्मुखी भव
न्ति ॥ इदं कुम्भकादनन्तरं ॥ करणेन ततः कृत्वा प्रत्तत्रस्योच्चारणं कुर्वित्ति हृदेण संगतिः मध्येन करणेन तदाह ॥ लक्षणं तस्यैवे
च्छ्रण जिह्वातताल्वके योज्या किंचिद्दूर्ध्वेन संस्पृशेत् ईषन्मुखार्धवक्रं न किंचिद्दोष्ठेन संस्पृशेत् दन्तपंक्तीतथैवेह दृष्टिश्चाधोऽधव
र्जिता कार्ये समुन्नते कृत्वा करणं दिव्यमुच्यते ॥ अत्र जिह्वायास्ताल्वयोजने अंचितत्वमर्थलब्धं किंचिदोष्ठावेति न किंचिदपि स्पृशे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व. दिति योऽसंतत्येवेति प्रसार्येन स्पर्शो दित्यर्थः । हृष्टेरथ नूर्ध्ववर्जनं निष्कलनारकत्वेन विकल्पहानये सत्तुज्ञातमिति सम्यगाविष्कृततया।
टी. ज्ञाते दिविपरसं विलाभे तु पायनया भवेद् दिव्यं तदिष्यं ॥ दिव्यं च करणं कृत्वा तत्त्वस्येंधारणं कुरु ॥ वकारात्तु अम्बक मूर्ध्वं रेचकेन व
७५ यते मूलमन्त्रः प्रवदिव्यकरणावसरे पकमपि कुर्वीतेत्याह ॥ कुम्भितस्त्वेवयः प्राणो रेचयेत्तं शनैः शनैः ।ऊर्ध्वमित्यर्थात् ॥ तथा।
सति हि ॥ नाड्यो ग्रन्थिपद्माश्च देहे ये समवस्थिताः । रेचकेण समाहिता ऊर्ध्वस्रोता भवन्ति ते ॥ मध्यवाहरूपता यान्तीत्यर्थः । ग्र
न्थयो रोमा चोद्गमो भिद्यन्ते ॥ एवं करणत्रयव्यावहितः । तेनैव ज्ञानशूलेन ग्रन्थीन्भित्वा समुच्चरेत् ॥ ज्ञानशूलेनैवं निर्णीतेन ग्रन्थीनां
75 भेदो हृदयादिपदेषु प्राणशक्तेः स्वहीभावेन तत्त्वदृष्टुभवलाभः सम्यगविकल्पमुच्चरेत् स्वयमेवमूर्ध्वं प्रसरेन्मन्त्र इत्यर्थात् तद्भेद
नैवंट मानस्य योगिनः भावप्राप्तिवशादिति यः पूर्वं हेतुरुक्तः तन्निर्णीयानुभवभेदान्निरूपयति ॥ भित्वा हृत्पद्मग्रन्थिं तु ततः शब्दः
प्रजायते घण्टाकाशसमायोगात् ॥ सम्यगासमन्तात् योगात् मन्त्रायकलोच्चारे कार्यतनारूपणस्कृहृ इति उपांशुरूपतया तत्कारका।
रादिकलात्मा स्फुटं श्रूयमाणः ॥ सच ॥ घोषशब्दोपमो भवेत् ॥ श्रवणाङ्गुलिसंयोगाद्यः शब्दः संप्रवर्तते दीप्तवह्निस्वनाभोगः
स नादो घोष उच्यते इति लक्षितो घोषो दीर्घाद्गः घोपगयगाकृतिशब्दवल्लाकारस्मृतिरूढ स्मरतीत्यर्थः ॥ कण्ठस्थो विरमेच्छब्दः कण्ठप्रा
प्यवसाने ॥ मन्त्रो विमर्शः कण्ठप्राप्यपदात्तस्या भवति तदा घोषः शाम्येदित्यर्थः तत्र ॥ भित्वा तः कण्ठदेशान्तु शब्दो घुगघुगायते
तद्रूपताकार उच्चरतीत्यर्थः ॥ अतऊर्ध्वं ॥ तालमध्यगतः प्राणो यदा भवति सुव्रते भित्वा तालुग्रन्थिं तु शब्दो घुमघुमायते ॥ शो
भते ऽवर्तं मध्यमानिभालनरूपयस्याः सास्यवतानत्त्वे बोधने घुमघुमायते इति तदनुकृतिः मकारकलोच्चरतीत्यर्थः तदत्र ७५

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ग्रन्थित्रयभेदेन ॥ एवं तेनुभवाः षोडशाः प्राणेवरन्ति सर्वते ॥ षोडशशब्दविषयाः ॥ त्रयस्त्वेष्टकलाः षोडशाउपर्युपरिताः क्रमात् ॥ इहैका
दशेपटले शब्दपानमदेवेशिव्यक्तःशब्दःप्रभेदतः घोषोरावःस्वनःशब्दःस्फोटाख्योध्वनिरेवच झंकृतेध्वंकृतस्तथैवचाष्टौशब्दाः प्रकीर्तिताः
इत्युक्ताव्यक्तस्य शब्दस्याष्टविधत्वं वदन्ति अकारोकारमकाराश्चत्रयोव्यक्ताइति तदुच्चारस्थानेषु ग्रन्थिभेदात्तु भवविषयाणां शब्दा।
नादघोषाद्यष्टकलत्वं यतघोषोपमर्दमस्त्रं कं तत्र घोषैकरूपत्वमपि तद्घोषसमानत्वमिति तत्रापि रावादिशब्दाः सन्त्येव ॥ तदिदं ॥ ति।
ष्ठत्वयत्रैवप्राणग्रन्थ्यानन्दतिमाप्नुयात् ॥ प्राणग्रन्थ्याःसंविन्नद्वारेणैवतत्स्थानमाप्नोति ॥ तत्र ॥ तत्तद्रूपंभवेत्तस्यस्थानुभावात्तद्रू
पतः ॥ ~~प्राणग्रन्थ्याःसंविन्नद्वारेणैवतत्स्थानमाप्नोति~~ स्थानेहृदादौ भावस्तत्तत्कारणात्तभीवः एवंहृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यविलक्षणद्रा
थिष्ठितेषुस्थितिस्थितिसंहाररूपतांप्राणावस्थितिक्रमेणान्नाभजते ॥ भ्रुवोर्मध्येयदागच्छेत्स्फोटशब्दस्तुजायते ॥ अत्रनिव्यक्त
वर्णरूपस्फुटहंशशब्दकल्पःस्फोटः ॥ एष च ॥ बिंदंभेदयतोदेविशब्दोयमयमायते ॥ बिन्दुमिति बिन्दुग्रन्थिंभिन्दतोबिन्दुकलाख्यप
व मन्त्रावयवबोधः यमयमा तदुक्तिकस्मरति बिन्दुग्रन्थिभेदयस्यायमपवर्गपदाधिरोहप्रथमसोपानकल्पश्चत्रभरःकर्तव्यो।
योगिभिः एतद्देहस्थंलंघितएवभेदमयःसंसारः प्रायश्यात ॥ कपिर्वैनालिकेरेणआचार्यःसहबिन्दुना प्रभिन्नेनक्रमोमान्तंभवा
त्याभ्यन्तरेप्रिये ॥ भजतइतिवाक्यशेषः दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावोत्रग्रन्थिलभ्यः तेनयथाकपिः‸नालिकेरमान्तरमास्वादायाभ्यन्तरकान
मुञ्चति तथैवाचार्योबिन्दुग्रन्थिनाग्रभिन्नेनसहेतिसाकंदीक्षणाशिष्येणमयर्थात् क्रमतःस्वबाह्याभ्यन्तरंक्रमोमान्तंभजते बाह्यान्तु

‸ नालिकेरेण
भिन्नेनक्रमोमा
न्तंभजतेनभ
जते ‸

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व. लाद्भावभूतशरीरात्सभ्यन्तरात्सम्यक्स्वर्यष्टकसूक्ष्मशरीरान्न मुच्यते बिन्दुभेदान्न मुच्यते इत्यर्थः। कपित्थैर्नालिकेरेण तथाचार्यस्य बिन्दु।
टी. नाइति स्पष्टः पाठः अतश्च ॥ भित्त्वाभित्त्वा ततो देवि अर्धचन्द्रं विभेदयेत् भिद्यतश्चार्धचन्द्रस्य ललाटे क्रिमक्रिमायते ॥ अर्धचन्द्रग्रन्थिं भित्
७९ तस्तत्स्थानपर्वार्धचन्द्राख्यो मन्त्रावयवो क्रिमिक्रिमानुकारो जायत इत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि योजना कार्या ॥ अथ ॥ अर्धचन्द्रं तु भित्त्वा वै।
भेदयेत्तु निरोधिनीम् तस्यास्तु भिद्यमानायाः शब्दः सिमसिमायते ॥ बिन्द्वादौ प्राग्वत्कलाव्याप्तिमाह ॥ स्थानत्रयमिदं देवि पंचपंचकला।
76 ल्पितम् ॥ तद्विवेकः ॥ निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शान्तिस्तथैव च इत्युपक्रम्य पतस्य वामदिग्भजे शान्त्यतीता इति कलापंचकं वक्ष्यति ए
वमर्धचन्द्रस्य ज्योत्स्ना ज्योत्स्नावती कान्तिः सुप्रभा विमला शिवेति निरोधिन्या अपि रुन्धनी रोधनी रोधी ज्ञानबोधा तमोपहा इति क।
लापंचकस्थानत्रयमिति वर्गीकरणं मायाग्रन्थिभेदादेवापरग्रन्थिभेदस्याशयात् ॥ एवमुत्तरत्र तदिदं ॥ प्राणस्य चरतस्तत्र यस्मि।
न्स्थाने सतिष्ठति तत्तद्रूपो भवेदात्मा तां तां गतिमवाप्नुयात् ॥ तत्रेति तेषु बिन्द्वादिस्थानेषु चरतः प्राणस्येति चरन्तं प्राणमना
दस्यं तं विन्द्यधानेन यां प्राणभूमिकां गुणीकृत्य यस्मिन्यस्मिन्स्थाने योगी यावत्तिष्ठति तत्तद्रूपतामनुभूय तत्तत्पदमाप्नोतीत्यर्थः ॥ अथ ॥
निरोधिनीं भेदयित्वा ततो नादे व्रजेत्तु यः वेणुशब्दोपमः शब्दस्तत्र सत्त्वः प्रजायते तत्सम्बन्धं पूर्वापेक्षमीश्वरतत्त्वं ततोऽपि भेदयेन्नादसं
स्थानं ब्रह्मरन्ध्रं सदुत्तरम् भिद्यतो ब्रह्मरन्ध्रस्य शब्दः घुमघुमायते ॥ नादस्य सम्यक्स्थाने विश्रान्तिः यत्र तन्नादसंस्थानं राजदन्तपदं तदे
व ब्रह्मरन्ध्रमूर्ध्वकपाटच्छिद्रं सद्भिर्भिदं चातिशयावधानेनैव भेत्तुं शक्यं ॥ एवं नादनादान्तस्थानं सदाशिवाधिष्ठितं भित्त्वा ॥ शक्तिमप्य ७९

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

गतः प्राणो वेशनादान्तसन्निभः ॥ शक्तिभेदे स्पर्शो ह्रेषणनादान्तस्तस्यो भवति नत्र शक्तिस्थानभेदाद्घेषणनादस्य मधुरध
त्निरूपस्यान्तोनुरणनरूपः स्तत्मस्तत्मस्तो भवति ॥ अथ ॥ नोतैवे भेदयेच्छक्तिं तु भेदं सर्वयोगिनाम् भिद्यते च यदाश
क्तिः पातः प्रमत्रुमस्तनः ॥ तु भेदं त्वेवास्यास्तत्तु भवाक्राद्रस्य स्पर्हणीयतमत्वेन स्पर्शत्वेऽपि तत्तामेतीत्यर्थः ॥
किंच ॥ शक्तिं भिन्नात्ततो देवि यच्छेषं व्यापिनी भवेत् अनुभावे भवेत्तत्र स्पर्शो यद्वत्पिपीलिका ॥ शक्तिभेदानन्तरं यत्स्वा
वयवरूपं वस्तु शेष इति शिष्यमाणं तद्व्यापिनी भवेत् शक्त्यन्तसर्वाध्वव्यापनात्मम नावपवस्तुत च्छेषं व्यापिनी भवेदिति
स्पष्टः पाठः तत्र चानुभवः प्रशान्तशाङ्कव्यात्मिकत्वात्स्पर्शप्रधानरूपः यद्वत्पिपीलि[illegible]कासमत्र तो शाङ्कस्पलोपपेश्वरः प्रज्ञापिका
लविभागमाह ॥ स्थानत्रयमिदं देवि पंचपंचकलान्वितम् ॥ तत्र स्थाने श्रीसदाशिवाधिष्ठिते इन्धिकादीपनीचैव रोचि।
कामोचिकातथा ऊर्ध्वगेति वक्ष्यमाणाः पञ्चकलाः शक्तितत्त्वे (नाद) व्यापिनीपदे श्रीशिवनाथाधिष्ठिते पंचैवनाश्च सर्वाः स्वावस
रे तिर्वेदयावः ॥ यतएवं ततः ॥ यत्र यत्र चरेत्प्राणं तत्तद्रूपमवाप्नुयात् ॥ प्राणो जीवस्तत्तदनुभवं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ तदनुभ
वाभ्यासप्रकर्षात् ॥ यत्र यत्रावतिष्ठेत तां तां गतिमवाप्नुयात् ॥ तत्तदात्मैव भवतीत्यर्थः एवंच समनान्तेवरारोहेण
प्राजालवक्ष्यमाणमेतत्सर्वं ॥ तस्माद्देहप्रयत्नेन भिन्नापानातिपरां गतिम् ॥ शोभनः प्रयत्नो दिव्यकरणयारापिरो।

मच्चाक्यन्वात्
स्पाल इति पश्यति स्थान
करणाभिधानः प्राद्दुर
त्तिः शाम्यति इहतुश
मित्वाग्र्यानंद +

° केनि संवरंतीनां पि
पीलिकानामित्यर्थः
पिपीलिका

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰
टी॰
७८

द्रूपः ॥ एवक्रममाह ॥ भित्वा वै व्यापिनीं देवि समनायां मनस्त्यजेत् मनसा तु मनस्त्यक्त्वा जीवः केवलतां व्र।
जेत् ॥ मनश्च सविकल्पं चेतः मनसेति स्पर्शपर्यन्तस्य मन्तव्यस्यदीक्षणात्तद्विकल्पमननमात्ररूपेणावि
क्तेन तादृशमेव मनस्त्यक्त्वा यत्नात्प्रकर्षाद्ग्यक्त्वा वेद्यमात्मा केवलत्वमेति शुद्धवेदितृमात्ररूपो भवतीत्यर्थः ॥
एवं च भेदेनेव पदार्थानां भावग्रामिवशादिमुपक्रान्ते निर्वाणक्रमयामामात्मव्याप्तिमाह ॥ जीवो वै केवलस्त्व।

77

त्रयात्मज्ञानक्रियान्वितः बन्धनाशेषनिर्मुक्तः सत्तामात्रः स्वरूपकः समस्तत्वपथातीतः
शुद्धविज्ञानकेवलः गृह्णाति नापरं भावं नपरं वशिवात्मकम् परापर
विनिर्मुक्तः स्वात्मन्यात्मव्यवस्थितः ॥ सोजीवः शाणतात्मास
त्रसमनोर्ध्वपनस्समस्तमध्वपदमतीतः एतएवच
शेषेणामलत्रयरूपेणावध्येनतिः शेषेणवा
सत्तापर्यन्तेनमुक्तः ननश्च सत्तामात्र
स्वरूपोभावाः प्रतियो ॥

७८

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शिप्रकाशमात्रनन्तोयआत्मा आत्मीयाभ्यां स्वोचिताभ्यां ज्ञानक्रियाभ्यां नत परशिवसमवायिनीभ्यां सामरस्यावस्थितिसन्तताभ्यामन्वितोया
सोऽनन्तसांख्यादिमुक्तरूपः एवंच मायोर्ध्वभवति आणवमलयुक्तविज्ञानकेवलवैलक्षण्यमुद्दिष्टविशिष्टेन चाध्वैश्वर्यीकरणात्मनानन्तमायातु
विषयकरूपेणज्ञानेन नतेनैव केवलोऽनन्तमंत्रमंत्रेश्वरविज्ञेयोनापि संसृष्टः अतएव परंशिवसदाशिवरूपं समभावेन शक्नोति नच परंपरम
शिवरूपं सम्यक्संस्फुरन् चिद्घनानंदघनमनन्तमध्यायं व्याप्यातपरापररूपाद्धि निर्मुक्तः व्यक्तापररूपो ग्रामपरसमभावः सामर्थ्येववोद्भूतामात्र
रूपेस्थितः नचैवात्र संतोषः कार्यः स्वयपसंहारदिशादिशात्रमदवतिनारयिष्ठराह ॥ आत्मव्याप्तिर्भवेदेषा शिवव्याप्तिस्ततः परम् बन्धनाशे
स्वभावेन सर्वाध्वोपाधिवर्जितः ॥ एषेति समनान्तस्थितानन्तसानंतसांख्यपातंजलाद्युक्ता अस्येवआत्मनउन्मनापदारोहेणचिदानंदघनप
रतत्व्याप्तिरूपाशिवव्याप्तिः यतः सबंधनानामाणवादीनां मलानामशेषभावेन समनान्तेवरारोहे कलंकाधारउच्यते इतिभाविनीत्यास
मनान्तेन प्रसरेणायेश्वर्याः सर्वास्वरूपाउपाधयो वच्छेदकाः तैर्विशेषेण समस्तबन्धनप्रशमसंस्कारात्मनापि वर्जिताशुद्धविज्ञानकेवलता
योसमनान्तसमस्तबंधनप्रशमेपितन्निवृत्तिसंस्कारभावेनावच्छेदवतात्सोपाधितपरमशिवतानविद्यानीर्णविश्वमयस्वतंत्रचिदानंदघ
नानवच्छेदेवयतईदृशीशिवव्याप्तिःततः ॥ अविदित्वापरंतत्त्वं शिवमेकंस्थितंतु ये आत्मोपासकाः शैवेनगच्छंतिपरंशिवम् ॥ येरि
तिशैवपाशुपतलाकुलादिभिः नानात्मवादिभिः शिवत्वं कल्पितमात्मनां व्यापकत्वात्म नत्वचित्स्वरूपत्वानाद्यनंतधर्मसाम्येन शिवैकरू
पाणामपिकेन चिकल्पनामात्रेण निर्युक्तिकेन भिन्नशिवरूपत्वमच्यते ते सर्वव्याप्यातव्याप्तिकात्मोपासकाः शैवेस्मिन्नद्वयनयेपरंशिवं
व्याप्यातस्वरूपं नगच्छंतिनतन्मयीभवंति सांख्ययोगवेदांतवाद्यादयस्तु अपरपदस्थापवेति केनतेषामियत्पदप्राप्तिसंभावनापि
अथच सर्वएवात्मोपासकाः शैवेन परमेश्वराद्वयदर्शनोक्तेनज्ञानेन परंशिवंगच्छंतीतिनिंत्रेण समनान्तनीयेयोज्ये उक्तंच मत्सजिति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी· ये विंदंति न चैतत्संविंदंति परमं शिवं तथात्मोपासकाश्चैव न गच्छंति परं पदमिति अत्र हि परमशिवमसंविंदंति केवलं न चैव विंदंति न पुनः केनापि
च· प्रमाणेन लभंते साधयितुं शक्नुवंतीत्यर्थः तेन सर्वे ॥ आत्मतत्त्वगतिं यांति आत्मतत्त्वानुरंजिताः ॥ आत्मरूपतायां तत्त्वं परमशिवाभेदाख्यो
७८ यात्मासंकोचस्तेन ये नु रंजिताः तदास्थास्तः पाशुपताद्यास्तत्त्यागादिति सकलशिवसंसारं परिजिहीर्षुणा ॥ तस्मादात्मापरित्याज्यो यदीच्छे
त्शुभमात्मनः ॥ आत्मेति सकलाणुरूपता शिवमिति सकलविकसितपरमशिवैकतातदित्थं ॥ आत्मतत्त्वं ततस्त्याज्यं विद्यातत्त्वे नियोजयेत्
आत्मानमिति शेषः कात्र विद्येत्यत आह ॥ उन्मना सा तु विज्ञेया ॥ तां व्याचष्टे मनः संकल्प उच्यते संकल्पः क्रमतो ज्ञानमन्मनं युगपत्स्थितम् सं
78 कल्पः इच्छामात्रेषितया विश्वक्रमासहत्वेनाक्रमात्क्रमतो ज्ञानमितस्त्वकं उन्मनमुत्क्रांतमकार्षं च मनःशातं यत्र तदुन्मनं युगपदिति विश्वस्यासहत्वेन
वभासन निर्माणेच्छयनंतशाखोशातभिन्नस्याप्यत्र नित्योदितानंदघनस्वातंत्र्यशक्त्याभासात्मत्वेनावस्थानात् यत ईदृगुन्मनं ज्ञानमेवोन्मना शक्तिः
॥ तस्मात्सा तु परा विद्या ॥ मायात्मावपि कात्मतत्त्वोर्ध्वं शुद्धविद्यादिशक्त्यंता व्यापिका विद्या न तत्त्वादियमस्यैव विद्या ॥ यस्मादस्या न वि
द्यते ॥ ईदृशीत्यर्थात् एतयैवाशेषविश्वक्रोडीकारात् तदाह ॥ विंदंते यत्र युगपत्सर्वज्ञत्वादिगुणान्परान् ॥ परानिति अभेदरूपान् सर्वज्ञ
त्वादीन् यतो युगपदेवोन्मनायां योगिवरो लभते इयं परा विद्या विद्लृ लाभ इति धात्वर्थानुगमात् किंच ॥ वेदनानादिधर्मस्य परमात्मनबोध
ना वर्जना परमात्मत्वे तस्माद्विद्येति सोच्यते ॥ अनादिधर्मः स्वातंत्र्यशक्त्यात्मा स्वभावः तस्य वेदना विचारणा आत्मनश्च यत्परमात्मत्वं शिवरू
पत्वमस्ति तस्य बोधना अवगमहेतुः अत एव अपरमात्मत्वे तद्विषयेऽयं वासना सम्पद्यते तस्माद्विद विचारणे विद्लृ ज्ञाने इति धात्वर्थानुगमादि
यं विद्या उच्यते एवं च ॥ तत्रस्थो योजयेत्तेजः परं परमकारणं परस्मिंस्तेजसि व्यक्ते तत्रस्थः शिवतां व्रजेत् ॥ तत्रेति उन्मनाख्यायां विद्यायां स्थं ज
येदात्मीयमेवोन्मीलयेत् प्रत्यभिजानीयात् तेजश्चिज्ज्योतिः परसंकुचितं परमकारणं परमशिवरूपं अतश्च शिवतां व्रजेत् तदेकात्म्यमियात्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

○ यस्मात्तस्मात्स्वविज्ञानकेवलरूपो वह्निशिखातुल्यतमां नानां तममतां देहदाहद्दग्ध्यात्तस्मिन्पदे लीयते +

एतद्दृष्टान्तेनोपपादयति ॥ सम्प्रशान्ते यथा वह्नौ शिखारूपेण चाम्बरे देहप्राणस्थितो ह्यात्मा तद्वल्लीयेत तत्पदे ॥ देहमंत्रप्राणात्म
शिवपदानामौचित्यात्काष्ठारणिवह्नितच्छिखाम्बराणि दृष्टान्तः तेन अरणिमंथयुक्त्या सम्प्रदीप्तज्वलिते अग्नौ सति यथा शिखाज्वालादाहसंदग्ध्वा
अम्बरे ह्यस्यते तत्र लयात्तदात्मभावं प्राप्य अवलोक्यते तद्वद्दिव्यकरणमंत्रारणिसमुत्थेन देहे यः प्राणस्तस्मिन्प्रदीप्ते मध्योर्ध्ववाहदानाग्नि
मू तायाति देहे स्थितैं निरुपाधिपरमशिवैकात्म्यमेवेत्यर्थः इत्यमुक्त्या परतत्त्वलीने ॥ तद्देवाभिमानस्तु कर्तव्यो देशिकोत्तमैः ॥
तद्वत्परमपदवदभिमानः शर्णोहं विमर्शः कर्तव्यः स्वीकार्यो नतु पाशवे शरीराहंभावे वर्तितव्यं एतदर्थमेवोत्तमपदं तदभिमानं स्फुटय
ति ॥ अहमेव परो हंसः शिवः परमकारणं ॥ तत्सर्वव्याप्तिभिर्गतार्थः अतश्च ॥ मत्प्राणो मत्त्वपश्चात्मालीनः समरसीगतः ॥ एवं वि
धस्य मम प्राणोऽशोकषडध्वव्याप्तिमये तेनैवौकत्वया समरसीकृतम् ॥ मंत्रकरणक्रियायोगाद्योजयामि परे शिवे ॥ मंत्रो निष्कलंकार
णं दिव्यक्रियाद्वारणोर्ध्ववाहाय परपदत्यागार्थं यथिभेदनाख्यात्म नवैतद्वचनमात्रेण घटते अपित ॥ एवं यो वेत्ति तत्त्वेन अभिवदेहमध्यतः
यद्वद्वह्निशिखातीतात तद्योजयते पदे ॥ तत्त्वेन अनुभवनिरूपणायैवमिति शिवाभेदं वेत्ति स हृत्यनकल्पस्य देहस्य मध्ये अग्निवत्प्रा
शं स्नोघति दीप्तभा सज्योतिर्मात्ररूपतायां स्थितः शिष्यात्मानं परे शिवे योजयेत् तदैकात्म्यमासादयति वह्निशिखातिशयेनेताव्या
प्तिलीनात्तदेकप्रापात तद्वत् अतश्च ॥ अस्मिंश्च क्रः परेतत्त्वे सर्वज्ञतादिगुणान्वितः शिवएको भवेद्देवि अविभागेन सर्वतः ॥ अकरतियो
गएवं योगमेकत्वमिच्छतीति एकरस्य विभागेन सर्वेश्यनेन च भिन्नशिवादस्य वास्तवबंधनति सर्वतृदिकमित्याभेदसाम्यं मंतव्यं नतु मं त्वौ
त्रादिवद्भेदविषयं भाविवित तत्त्वदीक्षायां परेतत्त्वे नियोजयेदिति वक्ष्यति तत्रापि एतदेवात्र मंतव्यमित्याह ॥ तत्त्वत्रयं परं व्याप्तमपरं चाधम
कारं भेदनं तु पदार्थानां त्यागात्तु भवयोजनं सर्वोकं चरदं सर्वज्ञताद्गात तत्त्वे नियोजयेत् ॥ परस्ताद्व्योमनापरशिवरूपं यत्तत्त्वत्रयं प्रका

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी· शितं यस्मात्परं स्थूलमध्यमध्यगमिति पंचमपटले भावितं तत्त्वभुवनाध्वदीक्षामध्ये मायासदाशिवशिवांतव्याप्त्या आत्मविद्याशिवाख्यं तत्त्वत्रयं शर्व
च· शायस्त्रितत्त्वशुद्धावपि निर्णीतमेतत्त्रितत्त्वदीक्षायां यथावद्रूपं तथा शर्वोक्तं भेदनादि सकारान्त्यारंभमाणादिकं च तत्ताप तज्ज्ञानप्राधान्येनैवप
७५ रमित्योजयेदित्युक्तमित्यर्थः एतच्च दीक्षोत्तरविषयमपीति मंतव्यं अथेदं परतत्त्वो स्वरूपं निश्चिन्वन्भावितत्त्वभेदं तत्त्वदीक्षामध्ये संगृहीत
मपि पृथक् तत्त्वदीक्षाप्रसंगेन सूचयितुमाह ॥ संक्षेपेण ततस्तत्त्वस्य व्याप्तिं शृणु सुरेश्वरि ॥ सदाणां ब्रह्मादिशिवांतानां कारणानेर्मीश्वरिपर
मात्मशक्तिरूपे ॥ विद्यातत्त्वात्पदं बहुधाविंदतत्त्वासने स्थितः नादशक्तिः तत्त्वश्चैव व्यापिनीकरणाश्रितः ॥ विद्यातत्त्वे शुद्धविद्यायां प्रोक
79 करणावष्टंभलब्धमध्यविकासेन आत्मपदमवस्थितिं बद्धा अथ विद्यामात्रकायाल्लत्त्वे मलमंत्रेवास्थितिं बद्धा तदूर्ध्वा रावहितो भक्तामांत्रे विंद
तत्त्वे अभिन्नवेद्यज्योतिरूपे शेषविश्वविश्रांतिस्थानतत्त्वासने स्थितोधिरूढः नादो विमर्शमात्ररूपो ज्ञानादात्मकवात्मकः शक्तिः ततः तनुः शरीरं
यस्य व्यापिनी शक्त्यंता ध्वव्यापिनी शक्त्यंताध्वव्यापिकाकारणं मां तरं उपलब्धिसाधनं यस्य गुरोः स सर्वंततत्त्वानि नियोजयेदिति शर्वोक्तेन संबंधः
अस्य कारणरूपाया व्यापिनी ॥ सर्वतत्त्वावबोधेन समाना ॥ सेवेत्यर्थः ॥ अंतश्चरात्मसा ॥ सेवास्यांतःकरणमित्यर्थः एवमीदृशा
समानांतर्बहिःकरणस्यास्य ॥ त्रितत्त्वं यत्परं प्रोक्तं तेन चाच्छुरितातनुः ॥ परादिशक्तित्रयमयेनात्मकल्पेनेत्यर्थः एतच्च त्रितयं यस्मात्
ध्वातीतं समनांतमतिक्रम्य स्थितं तस्मात्परं तत्त्वं यत्तु मायासदाशिवशिवव्याप्त्यात तदपरं यस्मात् अधमध्यगं अत एवापरेणात्मादितत्त्वत्रयेणाथ
रादेः शिवांतस्यांतःकृतत्वात् तदाख्या अपरासा तनुः स्थूलाषड्विंशतत्त्वकल्पिता स्वयं पुनः ॥ तत्त्वत्रयं परं यच्च सर्वतत्त्वानुवर्जितम् तेन
चाच्छुरिताशेषं स्यात्तत्त्वाध्वपरा तनुः ॥ समस्ताध्वातिक्रांतं यत्तु शुद्धविद्यादि तत्त्वत्रयं तेनोक्तसतत्त्वेनाशेषं कृत्वा आच्छुरिता सर्वात्मता भा
सनेन व्याप्ता या प्रक्रांता नादशक्त्यात्मा तनुः सा तत्त्वाध्वनः सकाशात्परा प्रकृष्टा एवमीदृक्छिवाभेदविमर्शमय एव यथार्थ आचार्यो भ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वतीत्याह ॥ एवमाचरतेयस्तुआचारंतत्शिवात्मकं शिवेनसहचारित्वादाचार्यस्तेनचोच्यते ॥ आचारःप्रोक्तस्फारानुप्रवेशःसहचारित्वंत
दभेदविमर्शपरमार्थं अस्यमाहात्म्यमाह ॥ तस्यदर्शनसंभाषात्स्पर्शनात्स्मरणादपि भवत्येवेश्वरावाप्तिर्नभवेत्तद्योगतिः ॥ यतोस्य
कारणानिप्रोक्तव्यापिनीसमनाव्याप्तिमयानिततस्तत्संगादीश्वरस्यशिवतत्वव्याप्तिर्भवत्येवदेहांतेनतत्शिवादयःप्रकृतिःकदाचिदपि
घोपितंतथारूपंभक्त्यापश्यतिसोप्येवंतेनतस्येतिकर्तरिकर्मणिचषष्ठी यस्तत्रतरशक्तिपातवशात् ॥ तेनसंयोजितोजंतुः सः ब्रह्म
हापिशिवोभवेत् ॥ परमशिवएव तदेवंभवति ॥ ततस्तेनसमोनास्तिजगत्यस्मिंश्चराचरे ॥ तेनशिवैकात्मनाआचार्येणकृःसमःत
स्यैकत्वात् अतश्च ॥ शिवआचार्यरूपेणलोकानुग्रहकारकः ॥ अनुजिघृक्षुतापरोहिपरमशिवः ॥ आचार्यदेहमास्थायपशूनांपाशा
न्निकृंतति ॥ यतएवं ॥ तस्मात्समानवीवीक्षुइंकारयेद्दैशिकंप्रति ॥ दिशत्युपदेशमितिदैशिकउपदेष्टातस्मिन् स्वदोषान्सम्यग्मानवीक्षु
इंकुर्वन्निवर्तयेदित्यर्थः यतोयेप्येतेमायोर्ध्ववर्तिनोनंतभट्टारकाद्यास्तेपि ॥ आचार्यस्यचमंत्रस्यशिवत्वानेशिवस्यच नानात्वंनैवकुर्वं
तिविद्येशाश्चमंत्रनायकाः ॥ चक्रस्यविद्यागणस्यनायकाःप्रभवःसस्वरूपत्वापकाश्च शैवेत्वानेपारमेशेशास्त्रे आचार्यस्यउपदेष्टुःमंत्रस्य
शिववाचिनोनिष्कलादेः तद्वाच्यस्यचशिवस्यभेदंनकुर्वंति नैतद्भिन्नपश्यंतीत्यर्थः आचार्यदेवशिवशास्त्रमंत्रशिवानामवगमाद्य
त्रचविद्येश्वरा अप्येवमभेदंमन्यंतेततत्रगृहीतैःकथंभेदधीःकार्या ॥ एवंचयेआचार्यशिवमंत्रानेकेनयेजानंति विद्येश्वराइतिमंत्रे
श्वरस्फारमेवविशंति प्रोक्तंचैतत् यतः ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रावैवीरवंदिते आचार्यत्वेनियुक्तायेतेसर्वेतत्शिवाःस्मृताः ॥
शिवाचार्यएवह्याचार्यउक्तः येनाचार्यमित्यंनमन्यंतेतेप्रत्यवायिनइत्याह ॥ समयाप्राकृतरूपेणयेपश्यंतिनराधमाः नरकेतेप्रप
श्यंतेसादाख्यंवत्सरत्रयम् ॥ अथमत्वंगृहीतदीक्षाणामपिगुरुदेवेभ्योविलायशस्मात्ज्ञानतवात् सादाख्येवत्सरमानमेकादशेपटले

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी·
च·
८·

80

भविष्यति पातकिसंगतिरपिपापायेत्याह ॥ ननेनमहसंभाषाकर्तव्यात्तशिवास्थिता कृत्वासंभाषणंतेनेननरकंसोपिगच्छति ॥ यतएवं ॥ तस्माच्छि
वसमाः सर्वैर्द्रष्टव्यामुक्तिमिच्छता ॥ यस्मात् ॥ भुक्तिमुक्तिफलावाप्तिर्भवत्येव तदाज्ञया ॥ अस्यचेयान्प्रभावः यदयं ॥ आचार्यः स्वजनानांचकुलको
टिसहस्रशः तानत्तेयपरित्तानास्तमस्तोस्तारयिष्यति ॥ सेव्यात्मीयाविद्यासम्बंधेनसंबंधिनोजनाः शिष्याः चकारादात्मनश्चकुलकोटिज्ञानस्यताव
दत्याग्राह्ग्रहाभिसंधिशूर्वपरमार्थस्फारात्प्रवेशस्योपायरूपस्यत्तेयस्यचोपादेयस्यपरतत्वस्यपरितः समंतादविकल्पसविकल्पसमापत्तिभ्यांप
रतत्वविश्रांत्यात्मकाच्छिष्यप्रशिष्यादिक्रमेणानंतकालव्यापिनस्वतानातारयिष्यतिसंसाराच्चोद्धरिष्यति तानत्तेयपरित्तानमेवगुरोर्मुख्यरूपं
यथोक्तंप्राक्तानत्तेयविशारदइति एतदुपसंहरन्प्रकृतमाह ॥ एवमुक्तविधानत्तोभावात्तस्यापिदैशिकः शर्वाद्यस्यैकयैवासोपश्चस्योजयतेपरे ॥
उक्तंप्राणाद्याचारादिविचारंभावः परतत्वभावनात्मा शर्वाद्यैतोप्रयोगंजित्तासंदेवीप्रत्याह ॥ शर्वाद्यइतिप्रयोगंतत्कथयाम्यधुनातव ॥ शर्वाद्यार्थ
माद्यइतिप्रयोगमाह ॥ ऋजुकाय ऋजुग्रीवः समपादोव्यवस्थितः नाभिस्थानेसुवीमलमुत्तानात्प्रमुखंसमम् सुवृत्तपरिस्तुवंदेविकृत्वाचैवमथो
मुखम् पुष्पंदत्वासुगंधेतदर्भेणसहितौकरौ मुष्टिनाचैवहस्ताभ्यांगृहीतायत्ततोपिच अग्रतोदक्षिणंहस्तंवामंवैपृष्ठतःस्थिये मुष्टिभ्यांसंगृही
त्वावैउन्नानकरयोगतः ततोहुतेनसंस्नाप्यअभिमानेनकारयेत् अहमेवपरंतत्वंपरापरविभागतः ॥ ऊर्ध्वकायउत्थितः उत्तानमग्रस्थितवेदिका
पुष्करादिरूपंमुखंयवसममृजुतयास्थितं सुवृत्तपरिशिवमितिशक्तिशिवव्यापकौ सुकसुवौपरस्परोन्मुखौकृत्वाग्रतएवपुष्पदानंयतस्त्राशि
ष्यस्यशक्तिस्पकाधःप्रसरादिवोन्मुखोशिवेनसम्मुखेनऊर्ध्वंतिष्ठेतिभावनीयं करावित्यत्रकृत्वेतिशेषः हस्ताभ्यामर्धोधःस्थिताभ्यांदक्षवामाभ्यां
कृतोयः प्रसेकंमुष्टिस्तेनग्रतएवमुष्टिभ्यामितिसक्तिः यत्नतरत्यनवलिमतयाग्रतइतिस्त्रुकमूलगतवामापेक्षयादक्षिणमितिसुवंवदयोमुखंविशि
वव्याप्यावामिति स्रुगवडुन्नानेशक्तिव्याप्यायदाह उन्नानेनकरेणयोगइतिग्रथ्योदयोमुखस्यदक्षिणस्यवामेनसंस्नाप्येति संस्पृष्टांसुवंकारयित्वा

यो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

अहमेव परं तत्त्वं परापरेति प्राग्वत् परस्य तत्स्थूलरूपतया स्थितमिति अभिमानं निश्चितं प्रतिपत्तिं कारयेत् कुर्यात् न चैतदभिमानमा
त्रं यतः ॥ तत्त्वमेव हि सर्वत्र ॥ सर्वं हि चेतमानत्वाच्चिन्मात्रपरमार्थमेव अतस्तु ॥ नात्मभावं न कारयेत् ॥ कारयेदिति प्राग्वत् माया
प्रमातृत्वात्मत्वं भेदाभिमानं त्यजेदित्यर्थः किंच ॥ यत्कुंभेधात्रविमलः षट्प्रकारो वरानने मंडलेग्नौ शिशोरंतः साधारणविकल्पितः
स्तु च ध्यानं तमारोप्य प्राणस्थं नाडिमध्यगं प्राणाधारे समेकृत्वा स्तु चाधारं विनिक्षिपेत् ॥ कुंभमंडलाग्निशिशुगतं षड्विधमध्यानमात्मरू
पतया स्तु विमध्यनाडिमिति स्तुंदकरूपायामारोप्य सर्वोर्ध्वग्रग्नाधारणस्थितं च तं मध्यनाडिगं कृत्वा अत एव मध्यं प्राणं धारां च आज्ञसम्बं
धिनीं स्तुगतां समीकृत्वेति मंत्रवत्किंदावितषट्ध्वरसमयतया भावयित्वा धारां क्षिपेत् कथं कुर्यादित्याह ॥ व्रजस्थाराप्रयोगेण प्रतिपेत्रा
तवेदस्ति ॥ अस्तु स्थितिं समंततः शिवाग्नौ द्वादशस्थे वा हृदे च प्राणमात्मधारां च विभागभावनयाज्ञद्यादित्यर्थः वसवे अभीष्टफलाय अ
स्वेष्वधाराप्रयोगेण अत्रेतिकर्तव्यतामाह ॥ नाभिस्थाने स्तु चो मूलं नयेत्प्रांतगोचरं यथा यथा त्यजेद्द्वारांत तथा प्राणं समभ्यसेत् ॥ ना
भिस्थाने यत् स्तु उ मूलं स्थितं तत्प्राग्वायं प्रापयेत् धारापाताग्रसारायमध्यप्राणं सम्यगभ्यस्तवाहवारेणोर्ध्वं चरेत् द्वादशांते विश्रांतिं कुर्यात्
एवं सति न केवलं द्रुतषट्ध्वरसमयी धारा यावत् ॥ प्राणोपि वर्णतां याति षड्विधाध्वमयस्ततः ॥ यः षडध्वमयः प्राणः सोपि मंत्रतां सं
त्रपरामर्शमयतां याति एवं च सति ॥ षड्विधेध्वनि नातोन्यः प्रमेयो विद्यते क्वचित् ॥ षड्विधेध्वनि यः कश्चित्प्रमेयः सोस्मिन्नवसरे अतत्र
ति मंत्रात्परामर्शान्नान्यः क्वचिदपि जागरादौ विश्वत्र सर्वस्य मंत्रपरामर्शशेषीकृतत्वात् यत एवं ॥ तस्मान्मंत्रे स्थिताः सर्वे हेयोपादे
यतः स्थिताः ॥ हेयतया समनंततः पदार्था ये चोपादेयतया शुद्धात्मानः परमशिवाः ते मंत्र एव वाचके अंतरभिन्नवाच्यात्मतया स्थि
ताः तस्मान्मंत्रैरकारादिभिर्निरूपैः ॥ वर्णैः कारणषट्कं तु ॥ सर्वोत्कं तत्त्वाधिष्ठातृरूपं व्याप्तं अतस्त्याज्यात्स्वैव विश्वं स्त्रीकृतमेभिः ॥ अन्तः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी·
च·
८१

81

षट्त्यागात्समनेलयः ॥ कार्य इति शेषः यदधिकं कारणषट्कं यावद्भिर्मंत्रैरूर्ध्वनिमिर्षामंतङ् यत्नेन दर्शयति ॥ अकारश्च उकारश्च मकारो बिं
दुरेव च अर्धचंद्रो निरोधी च नादश्चैवोर्ध्वगामिनी शक्तिश्च व्यापिनी ह्येताः समना च ततः परम् समनांतं वरारोहे पाशजालमनंतकम् कारणैः
षड्भिराक्रांतं मंत्रस्थं हेयलक्षणं ॥ एवमेव व्याख्यातमेतत् ऊर्ध्वगामिनीनादांतदशा अस्यमोत्रस्य प्रमेयैकादशकस्य भेदकत्वनामयत्वेन हेय
त्वं अभेदविमर्शात्मत्वेन तु उपादेयतेति प्राग्विभक्तमेव मंत्रस्थं हेयमन्त्राउपादेयं प्रस्तौति ॥ अत्र पाशोपरिस्थात्मा व्योमवद्धिंडनिर्मलः शिव
तत्त्वगुणामोदाढ्यः शिवधर्मावलोककः ॥ समनांतपाशातिक्रमादेव चिंतास्यष्टु निर्मलशिवतत्त्वस्य सदाशिवस्य संबंधिभिरभेदसर्वज्ञत्वादिगुणै
रभिलष्यमाणैर्जनितादामोदान्नहर्षादेव शिवस्य धर्मैश्वर्यपंचविधकृत्यस्य तं प्रेशापत्येनावलोकयति न तत्त्वं याधिप्रमतद्रूपः यतः ॥ पाशा
वलोकनं त्यक्त्वा स्वरूपालोकनं इयत् आत्मव्याप्तिर्भवेदेषा ॥ पाशानां समनांतानामवलोकनमात्मत्वेनाभिमननं स्वरूपं पाशोत्तीर्णचिन्मात्र
त्वं यदेतावत्पर्यंतात्मव्याप्तिः ॥ शिवव्याप्तिरतस्त्वन्यथा ॥ तां प्रतिपादयति ॥ सर्वज्ञत्वादिगुणा ये धर्मा व्यापकात्मावयेयदा शिवव्याप्तिर्भ
वेदेषा चैतन्ये हेतुरूपिणी ॥ येवक्ष्यमाणाः सर्वज्ञत्वसर्वकर्तृत्वादिगुणाः धर्माः परमोपादेयत्वेनार्थ्यमानत्वादर्थाः तान्व्यापकानित्यशेष
मंतरभेदेन क्रोडीकुर्वतः यदा स्वात्मनो भावयेत् तदा तद्भावनापरनिष्पत्तिरात्मनः शिवव्याप्तिः सा च भावके चैतन्ये हेतुरूपिणी प्रयोजिका त
त्प्रसादादेव शुद्धात्मनस्तद्भावनाप्ररूढेः यतोयमेवं सर्वज्ञत्वादिगुणयुक्तः ॥ अतो धर्मिस्वभावो हि शिवः शांतः प्रपद्यते ॥ विश्वस्य भि
न्निमयत्वेनैव स्फुरणादुर्मकल्पस्य असौ धर्मिरूपः निःशेषभेदोपशमाच्छांतः अभेदसर्वज्ञत्वादियोगेन श्रेयोरूपतया शिवश्च स्यागमेषु एवं
पद्यमानोपि असौ वस्तुतो न शब्दगोचर इत्याह ॥ उन्मना ह्यमनो ग्राह्यः ॥ उन्मनः शक्त्यभेदात्मनो विषयताभावाद्वस्तुतो न शब्दवाच्य इत्य
र्थः न केवलमीदृक् शिवो यावत् ॥ आत्मबोधे स्थितोन्मनाः ॥ शिववदात्मापि मनउन्मनस्यमनोभूमिमग्निः त्वाबोधसंविन्मात्रे तत्स्थ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सर्वतत्त्वसर्वकर्तृत्वायात्मनि स्थितः। स्थितस्यास्यात्मनश्चेति समासः यतः आत्मा शिवश्च तन्मनोगोचरः ततः ॥ व्यापारं मानसं त्यक्त्वा बो-
धरूपेण योजयेत् तदा शिवत्वमायाति पशुर्मुक्तो भवार्णवात् ॥ तत्संवेदनरूपेण तादात्म्यप्रतिपत्तितः इति संदिदिशाद्यौ शिष्यात्मा-
नं स्वात्मनि समरसीकृत्य समनान्तमतिक्रम्य शुद्धात्मनि बोधरूपेणेति सविकल्पसंवित्स्पर्शेनैवोन्मनाशक्त्यन्तःप्रवेशाय स्वशिवे योजयेत्
अत्र चावसरे ॥ पूर्वैव नियुक्तस्य स्वमाश्रयेत्तनः स्वचोरन्ध्रेणान्तः हृत्संयावद्रक्तौ प्रयुज्यते बहिष्कुम्भकं तावत्परतन्त्रेतमावयेत् ॥
बहिरित्यर्थे रेचकान्ते द्वादशान्ते एवं चयेत् ॥ बहिर्निरोधभावेन सामरस्यं शिवेन च ॥ यथा ह्यम्ब तच्छृणुष्वापि तत् ॥ अन्यथा न भवेद्देवि ॥
न कदाचिदेतस्य शिवीभावः देहे तु इत्यर्थः अत्र दृष्टान्तः ॥ नदीवेगस्त्वार्णवे ॥ एतत्स्फुटयति ॥ स्थितस्तु सागरे ह्यस्तु सिन्धुः समरसीभवेत्
पुनर्विभागं नाप्नोति तथात्मा तु शिवार्णवे ॥ अद्रिरिति सागरस्तत्काभिः सिन्धुर्नदी बहिष्कुम्भकभावनयाश्रवधिमाह ॥ स्वचस्तु शरणं या-
वन्मात्रकालं समादिशेत् ॥ स्वचः सकाशादाज्येन यावत्स्मरणमिति वक्ष्यशरणोद्भृतिर्यावद्भवति तावद्बहिः कुम्भकं सम्यगास्समन्तादिशोत्था-
पयेत् तदिस्थं शरणोद्भूतौ ॥ अनेनैव तत्कालेन बहिःकुम्भकवृत्तिना आत्मा समरसत्वेन शिवो भवति सर्वगः ॥ एवं शिष्यशिवीकरणानन्तरं
गुणानापादयेत्तस्याष्ट वक्ष्यमाणान्सर्वतत्त्वादीक्षीदृशान् अङ्ग परिमादृतीत् अङ्गैः नैष्कलैः अङ्गमन्त्रैरेव अङ्गपरिमाः अङ्गसंख्योः
षडङ्गुत्तयोयेषां तान् शिवतत्त्वेऽप्येते यद्यपि तदभिन्नात्गुणाः अपि भासाः तथापि ते स्फुटमत्र यत्नवमर्शः सर्वकर्तृत्वादौ दीर्घेणापि स्फुटी-
कार्या एवेति दृष्टान्तः सर्वं निवेदयति ॥ यथा नृपतेः संप्राप्ते कलशैश्चाभिषिच्यते वेदिभिश्च गुणास्तेऽपि व्याप्यन्ते एव स्वधात्मके तथा शिवत्वे सं-
प्राप्ते गुणानापादयेद्बुधः ॥ दार्ष्टान्तिके कलशाभिषेकं दद्यान्नतो भिषेकं वितिवक्ष्यति अत्रवक्ष्यति वेदितस्याङ्गमन्त्राः गुणापादने प्रयो-
गमाह ॥ सर्वज्ञो वै भवस्वाहा पादितस्तस्थैवच अनादिबोधो भव च ततः स्वातन्त्र्यशाक्तिकः तथा वलमशक्तिश्चानन्तशक्तिस्ततः पुनः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी· अत्र च प्रणवश्वर्वादिदादिमंत्राः षडक्रमेण शर्वयोज्याः सर्वत्तापि कपिलादयो निर्विमर्षचिन्मात्रत्वेन आनंदशक्तिरूपत्वतिरहिताः केचित्तु आ
च· नंदशक्तिरूपत्वेपि भावनया तद्रूपतां प्राप्ताः अनादिदीवाथाः दीक्ष्यस्यतना दिवोपतं तेतिदमेव समभिव्यज्यते सर्वजयते केचित्तु सर्वत्ततया अना तदा
८२ दिवोधा अपि निर्माणे शक्तिविकलत्वात्तान्तेमहीनाः सृष्ट्यादिकर्मणि स्वतंत्रा अपि ब्रह्मादयो न नित्यमलस शक्तिकाः निजासत्यात्रिपुरुषाम्नायकला
त मंत्रमंत्रेश्वरादयस्तु अव्याम्नायत्वेपि नानंतशक्तिकाः तदपेक्षया विश्वस्य भिन्नत्वेन शक्तिरूपत्वाभावादित्येकस्यापि शिवनाथस्योक्त्या इति
भेदेन सर्वत्तत्वादयः षड्गुणा व्याख्येयाः गुणानां गुण विश्रांतिसारतां स्फुटयितुं मूलविश्रांतिः शर्वमूलेनैव षडद्ग इतीदयादित्याह ॥ गुणानापा
82 द्य सर्वांस्तु मूलमंत्रं समत्रस्मरन् ॐ हूं आत्मपदोपेतं सर्वत्तायेत्यपश्चिमम् स्वाहाकारप्रयोगेण आद्य इती प्रतिपादयेत् ॥ आत्मपदं दीक्ष्यनाम शर्वं च
तर्व्यर्थं तयतः ॥ अनिर्दिष्टसमाख्ये च यत्कृतं तत्स्वयाभवेत् तदुद्दिष्टमुक्तं तं कर्म ···· एवं संशयः ॥ एवक्रममत्र सर्वत्तायेत्युपलक्षणं तेन तस्मा
येत्याद्यपि तस्यापश्चिममिति एतावदंतं शर्वमस्यार्थस्वाहाकारेण आद्य इतीदयात् नास्य संभवव्यवसायात्रसारं ॥ तिस्रः पंचदशैका वा ॥
अस्यं तमसंभवे च एकाद्गता वपिन हानिः इत्यविषये अत्र विकल्प एवेत्याह ॥ तिलैर्वाप्यथ घृतेन वा ॥ एवमाह दीक्षांते शिष्यस्याव श्यधस्तान
माह ॥ इत्यामतो भिषिकं तन्मूलमंत्रेण सुव्रते ॥ मूलमंत्रमंवितेन शिवकुंभेन मूलमंत्रोच्चारेणा चेत्यर्थः कथं ॥ परशक्त्यमृतं तोयम् शिष्य
मूर्ध्नि निपातयेत् तदर्थदारं विशेत् द्विसवासाभ्यंतरां स्मरेत ॥ द्वादशांते विश्रम्यतस्यानमानंदस्पर्शात्मकं परं शक्त्यमृतं तोयमपि तावित्स्थ शि
ष्यस्य द्वादशांतान्मूर्ध्नि पतितं भावयन्कलशधारां पातयेदित्यर्थः तदर्थद्वारं तर्यात्र भवप्रथानं ब्रह्मरंध्रम् अभिषेकप्रयोजनमाह ॥ मंत्रश
क्तिभिरुग्राभिः शोषनिर्दहनादिभिः शरीरं शोध्यते ताभिस्तदर्थमभिषेचनम् ॥ ताभिः शर्वोक्ताभिर्मंत्रशक्तिभिः शोषनिर्दहनादिभिरिति
करणोक्तनीया तदर्थमिति शोषनिष्पत्त्यै अथ ॥ दीक्षानिवर्तनात्सर्वं पुष्पपाणेः प्रदापयेत् दर्भं विमोचयित्वा च ॥ शर्वं ···· कस्यना

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

+ तत्रैवं संस्थाप्य स
कलीकृत्य अस्मै
अधिकारं प्रकल्प
येत्

पीठमासनं ॥ कथं ॥ तत्र मंडलकं कृत्वा स्वस्तिकादिविभूषितम् वितानोपरि संछन्नं ध्वजैश्च परिशोभितं तत्रासनं न्यसेद्देवि श्रीपर्णीचंद
नोद्भवं ॥ श्रीपर्णीचंदनेषु प्रशस्तपदत्वोपलक्षणं ॥ तत्रानंतासनं न्यस्य मूर्तिभूतिं शिशुं न्यसेत् पूर्ववत्सकलीकृत्य पेशान्याभिमुखं स्थितं ॥
तत्रेति श्रीपर्ण्याद्यासने शिशुमाचार्यो विकीर्षितम् अथ ॥ गंधपुष्पादिनाभ्यर्च्य निर्भर्त्स्यः कांजिकोदनैः मृद्भस्मगोमयैः पिंडैर्दूर्वांकुर
समन्वितैः सिद्धार्थदधितोयैश्च नीराजनसमन्वितैः ॥ कांजिकादिद्रव्यशरीरोपरि निःशेषराजनात्मना नीराजनादीदीपयुक्तेन निर्भर्त्स्यः
प्रशांतविघ्नः शिशुः कार्य इत्यर्थः ॥ निर्भर्त्स्यैवं विधानेन अभिषेकं प्रदापयेत् पृथिव्यादिघटाद्यैस्तथा आत्मतत्त्वसेचयेत् ॥ ईशानांतैः पृ
थिव्यादिकलशानामाद्यैर्वर्ज्जैः सिंचेत् गौणविवक्षितः अमत्रघटाद्यैरिति न अपपादः किंच ॥ क्रमाज्ज्ञातकलशेषु ॥ निवृत्त्यादिव्याप्ति
क्रमेणोचित इत्यर्थः कः ॥ आचार्यः सुसमाहितः ॥ शिवावेशशालीत्यर्थः यथायथं ॥ अभिषिक्तोऽन्यवासस्तु परिधायाचमेत्ततः ॥
मायीयकं चुकमस्तेपत्वाग्रात्मन्यद्वासः परिदधीत आचांतजलं शिष्यं ॥ प्रवेश्य पददक्षिणमूर्ति ॥ तत्रास्य व्याख्यातव्याख्यानं तासन रूपं ॥
योगपीठं प्रकल्पयेत् ऊर्णीषमुकुटाद्योश्च छत्रं पादुकमासनम् हस्त्यश्वशिबिकाद्यां च राजांगानि अशेषतः करणीकर्तरीखटिकां खड्गसूत्रवीणा
सूत्रादर्भ पुस्तकं अक्षसूत्रादिकं दद्यात् ॥ उर्णीषं शिरसि बद्ध्यतापदः मुकुटादिकमाभरणजातं भूषणं घंशिबिकां पुरंराजांगानि
तूर्यभेदादीनि करणपाद्याचार्योपयोगि आदिग्रहणात् सूत्रचर्पात्रादिकम् अधिकं व्याचष्टे ॥ चतुराश्रमसंस्थितः दीक्षानुग्रहमार्गेण
दीक्षाव्याख्योत्तयासदा अद्यप्रभृतिकर्तव्योऽत्यधिकारः शिवाज्ञया ॥ चतुर्ष्वाश्रमेषु ये स्थिताः तेषां त्वया दीक्षाव्याख्योच्चकर्तव्या कथं दी
क्षाणामायातशक्तिपातत्वादीक्षार्हाणामनुग्रहमार्गेण अतु निश्चयतया न तु स्नेहलोभादिना सदेति न कदाचिदपि पराङ्मुखया हितं विना
स्वेयमित्यर्थः इत्ययमसौ शिवाज्ञयैव तवाधिकारः आयतेनानम्यात्मस्वकस्यापि शक्तिरिति अस्याज्ञादेयेत्यर्थः अथ उष्णीषहस्तोसंस्थ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स·टी·
च·
८३

ग्रमंडलेतप्रवेशयेत् किंच ॥ जानुभ्यांधरणींगत्वा संस्कृत्य भैरवंततः विज्ञाप्य ॥ किं ॥ भगवन्नेवमभिषिक्तस्त्वदाज्ञया आचार्यपथसंस्थेन तवाज्ञा
नुविधायिना ॥ त्वदाज्ञयैवाचार्यपथे स्थितः तवाज्ञयैवचायमभिषिक्तः इति विज्ञाप्य ॥ कर्तव्यं यत्तदाख्यातमधिकारं तद्देशिके शिवतत्वार्थकथ
नेषिवस्य पुरतः स्थितः ॥ यद्गुरुपारंपर्येणायातं शिवतत्वार्थकथनमवश्यकर्तव्यं तदहं तवैव शिवस्य पुरतः स्थितोस्मि करोमीति विशेषकथ
नं कीदृगधिक्रियते अनुगृहीतस्त्वद्रूपः सम्पद्यते येन तादृक् अथ ॥ निर्गत्य भवनाद्वह्नौ कलाधानं तु होमयेत् ॥ तत्रादौ मूलमंत्रक्रमेण मंत्र
तर्पणं कृत्वा प्रत्येकं ॥ कलानां पंचचाहुतीः ॥ दद्यात् तदितं ॥ पंचपंच समस्तवा सद्ध्वा शतं गुरुः ॥ अर्घ्यान्मूलेन दद्यात् अथ ॥ अर्घ्य
जातिकं कृत्वा प्रणम्य स्थापयेत्प्रभोः ॥ किं ॥ अभिषिक्तो मयाचार्यस्तदर्थं मंत्रतर्पणम् ॥ वक्षीकृतमित्येतद्धस्तस्थाप्यमित्यर्थः अथास्य ॥
दद्याद्यैः पंचभिर्गोगैर्दक्षिणं लांछयेत्करम् ॥ नेत्रस्य मूलाभिन्नव्यापिकलाद्वर्जितैः कथं ॥ दर्भोल्मुकं शिवाग्नौ त ॥ कृत्वा तेनैव ॥ कमसा
दिति लांछयेत् ॥ कनीयस्याद्यंगुलीः दद्यादिमंत्रैः क्रमेण दर्भोल्मुकेन स्पृशेत् येनास्य मंत्रादीनाः करणरूपाफडिति तत्मत्कार्यशक्तानभ
वंति एतत्करस्पर्शात्पाशाः दग्धबीजकल्पायांतीत्यर्थः इत्यं समस्तस्याभिषेकस्य विधिरियं फलतीति धियापारितोषिकं ॥ पुष्पपाणौ प्र
दद्यात् ॥ तंच ॥ मंडलाग्नौ प्रपातयेत् ॥ शिष्यं दंडवत्प्रणामार्थं सच ॥ भैरवं कलशं चाग्निं नमस्कृत्य तत् दंडवत् लब्धाधिकारो दृश
न्मादृष्टादृष्टफलान्वितः सगुरुः शिवतत्वस्य शिवधामफलप्रदः दंडवदित्यादौ अभिप्रायदर्शकमेव दृष्टं फलं जीवन्मुक्तिः अदृष्टं तु परम
शिवतत्वम् एवंपुत्रकाचार्यविषयं विधिं निर्वाह्य साधकविषयं तमुपक्रमते ॥ शांतं तं ते भुक्तिदीक्षा च सदाशिवपदात्मिका ॥ भुक्तिदी
क्षा सदाशिवांता अणिमादिभोगदीक्षा शांतं ते शांतं तत्पदे योजनांतेत्यर्थः चकारात् शिवयोजनिकारूपापि यतो येषां सबीजिकादी
क्षा कुर्यात्तेषामभिषेचनमित्युपक्रांतं सबीजिका च शिवयोजनिकात्मैवोक्ता अतएवोक्तमत्र अप्रमादादुवेत्सिद्धिः प्रमादात्स्यात्कं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यदनंतं दर्भं विमर्शं चेति शिष्यं प्रयुज्य पाणितो विकं शुभ्रमस्य हस्ते दद्यात् यद्वा पाणिभ्यां वलितः तेन ~~[illegible]~~ गुरुरात्मनः
पाणौ शुभ्रं प्रदापयेत् देहीति शिष्यं प्रयुंजीत विधिः दक्षिणाहीनो माभूदिति अभिप्रायात् एवं च वदन् गुरोर्निस्पृहत्वं सूचयति शिष्यस्तका
लं वित्तशाठ्यहीनो यदस्यास्ति तद्दाततत् गृह्णातु निस्पृहेणैव भाव्यमित्यर्थः अथ शिष्यः ॥ शिवाग्नौ कलशे गुरौ ॥ प्रत्येकं ॥ प्रदक्षिण
त्रयं कृत्वा दंडवन्निपतेद्भुवि ॥ चतुरधिकरणाः शिवो मम प्रकर्षेण दक्षिणो नुकूलः सर्वदशासु आदिमध्यांतपदेषु स्वस्य स्वाशयेन त्रिः प्रद
क्षिणीकरणं दंडवन्निपतनं शरीरादिगुणीकरणेन शिवसमावेशाय अत एव ॥ कृतकृत्यः प्रहृष्टात्मा भवोत्तीर्णः सुनिर्मलः प्रोत्फुल्लन
यनः शांतस्तमात्मानं तु भावयेत् ॥ कृते पाशक्षपणे शिवत्वव्यक्तिरूपे कृत्ये यस्य अत एव प्रहृष्टात्मा पूर्णचिदानंदात्मभवः अत एव भवाद्
उत्तीर्णः परमशिवत्वव्यक्त्या सुनिर्मलः तथाभूतः सन्नपि शुद्ध्यानायेव स्वेरेभुत्वमिति गुरूपदेशादि समये पूर्णानंदघनमात्मानमनुभूत
वं भावयेत् येन स दैवतन्मयो भवति अत्रोपायप्रकटनाय विशेषद्वारकं हेतुमाह प्रोत्फुल्लनयनः शांत इति एवं संजायते सद्यो नेत्रयोः स्त
ब्धमात्रयोरिति रहस्यं हृष्टानुसारेण निर्लक्ष्यस्त्वबहिर्दृष्टिरेवंभूतः शांतः विगलिताभिलाषप्रसरणाम् सकलविकल्पजालः उपसंहरति ॥ इत्येवं वाणि
क्यां दीक्षा निर्बीजा वा सबीजिका ॥ अथ दीक्षाभेदमुपक्रम्य पाशसूत्रमादाय शिष्यदेहे वलययेदित्यतः प्रभृति दंडवन्निपतेद्भु
वीति या निर्बीजा सबीजा वा दीक्षोक्ता सा उभय्यपि निर्वाणप्रयोजना वा ग्रहणे नेत्याह द्वयोरपि दीक्षयोः प्रोक्तयोः पाशक्षपणे शिवयोज
नात्मा विधिः समस्तः केवलं निर्बीजायां मायीयपाशशुद्धिभावनावसरे समयपाशमप्यंतः शुद्धं भावयेत् न तु तेषां शुद्धौ विशेषांतरमस्ति
सर्वं हि समयाचारपाशांतं निर्बीजायां विशोधयेदित्येतावन्मात्रमस्मात् एवं भावानुरूपेण शिष्याणां गुरूणां सदा फलं तु विविधाकारं नि
ध्यायेत् उद्दीरयेदित्युक्तं तथा समयोः पाशारमेसुताः स्थूलपाशाननेकान्स्वतंत्रं भावयेदित्युक्तं अतो निर्बीजायां समयपाशमायी

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी·
च·
८४·

यपाशांतर्भूतापवर्गाप्यत्वेन भाव्याः तेषां कथ्याद्भोगप्रदत्वाच्छ्रुतेः मायीयपाशांतर्भावस्यैवोदितत्वात् अतएव श्रीशर्वशास्त्रोक्तं द्वगतमायी
यपाशशुद्धं ते समयपाशशुद्धिक्रमेणैतावतैव तत्र भेदः एवं दीक्षाद्वयव्यतिरेक----नोपसंहृतत्वाद्यत्सर्वं पुर्यष्टकानां तर्पणं निर्बीजैकविष
यमुक्तं तदपुत्रकमेवमंतव्यम् एवं समयिपुत्रकयोः दीक्षामुक्त्वाऽऽचार्यसाधकयोः प्रक्रमते तां ॥ येषां सबीजिकादीक्षा कृर्या तेषु भिषेच
नम् ॥ ---- सहात्तसबीजत्वक्रमत्वान्नैवाचार्यकत्वेनाभिषिंचेदित्यर्थः ॥ तत्र ॥ ख्यातशीलसमाचारान्देशिकत्वे नियोजयेत् ॥
ख्यातेपारमेशसंहितानां गुरुतस्त्वात्मिकार्थपरिज्ञानं शीलं वाङ्मनःकायविषया यमनियमाः सम्यक् आचारः शास्त्रानुष्ठानात्मा एते विद्यंते
येषां तान्दिशतीति देशिकः उपदेष्टा आचार्यः तद्रूपत्वेन नियुंजीतेत्यर्थः ॥ अथाभिषेकमाचार्ये शिवयोगादनंतरं ॥ शिवयोगः योजनांत
दीक्षाविधिः तस्य पश्चात् केन कार्य इत्याह ॥ पंचभिः कलशैर्भद्रैः सितचंदनलेपितैः शिवकुंभवदभ्यर्च्य रत्नगर्भाम्बुपूरितैः स्रग्दिग्धाद्यैः
श्वेतैरोषधयुक्ततरुरितैः सितपद्ममुखोद्भवैः चूतपल्लवसंयुतैः ॥ स्रग्दिग्धा ग्राह्यौर्वेदप्रसिद्धेनौषधयोः पयोगौषधयः शालयः सहदेव्याद्याः सितपद्मा
मेव मुखोनि तैरुद्भारउलासोभोगमोक्षलक्ष्मीपरामर्शश्च विद्यते येषां चूतपल्लवादीनि सच्छायपर्णांतराद्युपलक्षणाय अर्थ्यैतेषु ॥ पृथिव्या
दीनि तत्त्वानि पंच पंचसु विन्यसेत् कलशेषु महादेवि पुनश्चैव कलान्यसेत् ॥ तासु ॥ निवृत्त्याद्याः कलाः पंच तेषु चैवात्र विन्यसेत् ॥
तेष्विति पृथिव्यादिषु व्यापकत्वेन सहक्रमं सूचयति तेष्वेवासनपद्मे ॥ तेष्वेककलशव्याप्त्याऽनंतादिशिवांतकः ॥ भुवनेशः पूज्यः तत्र ॥
पूजयेद्भैरवं देवं सर्वसम्भारकैः क्रमात् षडंगावरणोपेतं मंत्रसंधानसंयुतम् ॥ क्रमो निवृत्तिकलशः शर्वमित्यादिरूपः आवरणानि पूर्वमज्ञात
वर्णानीति केचित् एवं संपूज्य ॥ भैरवेणाभिमंत्र्येतत् एकैककलशं प्रिये अष्टोत्तरशतेनैव परतत्त्वमनुस्मरन् ॥ एषां कलानुसारादिः स्थितिमा
ह ॥ वारुण्यां सौम्ययाम्यायामैंद्र्यां मे प्यांतथैव च संपूज्य विधिनानेन अभिषेकं समाचरेत् ॥ तत्र ॥ यागगृहस्य पूर्वेशान्यां पीठं संकल्पयेद्बुधः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पदमिति यदि सिद्धिविशेषेप्सुमाघतितदस्य शांकरपदे मा विघ्नो भूदित्येवमर्थं साधकस्य शिवयोजनिकां कृत्वा सदाशिवे योज
नाकार्या तदित्थं ॥ शिवधर्मिणपसौत्तेया ॥ साधकदीक्षा इति शेषः यत्र सदाशिवतत्वे योजनमस्ति सा च ॥ लोकधर्मिणपतोम्यथा ॥
अशुभैकफलप्राप्तानां कृद्भवेनेशादिपदयोजनात्मिका अतश्च ॥ शिवधर्मिणपसौ येषां साधकानां प्रकीर्तिता तेषां कृत्वाभिषेकं तु ॥ वक्ष्यमा
णरूपं तानेव ॥ साधकत्वे नियोजयेत् ॥ तत्र ॥ साधकस्याभिषेकोयं विद्यादीक्षा ततः परः ॥ विद्या सकलमंत्रः तत्कृतविद्यात्मकसदा
शिवपदयोजनात्मा शिवपदयोजनादनंतरभाविनी यादीक्षा ततः परः साधकस्यायमितीदानीमेव वक्ष्यमानप्रकारोभिषेकः का
र्यः यद्यपि सकलमंत्रस्यापि परपदत्वान्निर्हेतुत्वमस्ति तथापि ॥ विद्यादीक्षा भवेत्सा तु वासनाभेदतः स्थिता ॥ उक्तं हि मंत्रमहाद
व्याणांहोमः साधारणइत्यादि अतएव ॥ कर्मभेदो न विद्येत सर्वत्राधिनिसंस्थितः ॥ कर्मपाशक्षपणं अतश्च ॥ कृता नियातिकर्मा
णि सर्वाण्यधगतानि तत् तानि संशोध्य विधिवत्कलापंचस्थितानि तत् योजयेत्परसे भेदो विमर्शः साधकस्य तत् ॥ पूर्वकलात्रये कर्म
मलस्थितिः स्थूलतयोक्ता इह तत्सूक्ष्मतया कलापंचकेपीति नकश्चिद्व्याघातः प्रथमस्तु शद्वस्यार्थे भावीयपि कर्माणि समस्थिनोति
अत्र पूर्वोक्तं विधिं स्मारयति ॥ प्रारब्धं कर्मपाशस्य संनचेकस्थं तु भावयेत् ॥ वर्तमानदेहे मंत्राराधनादियत्प्रारब्धं कर्मपाशात्मं चयम
देकत्र देपणीयदेवस्थितं न भावयेत् मंत्रसंधानादिकर्मापि तत्पूर्वे दित्यर्थः निर्णीतं चेतनत् ॥ साधकस्य तत्र भस्यर्थं शाक्कर्मैकं तु
शोधयेत् शाक्कर्मगामिचैकस्थं भावयित्वे मत्र ॥ अतश्च ॥ धामशो वार्यसकलं सदाशिवतनो प्रसेत् ॥ सकलं द्वात्रिंशदक्षरं क
थं ॥ विद्यादेहार्थरूपेण ध्यानादेवं सदाशिवम् शर्वाङ्गतिप्रयोगेणाणिमादिगुणान्वितं ॥ विद्यादेहः अष्टादशभुजः सकल
भट्टारकः अथ ॥ अणिमादिगुणावाप्तो मूलमंत्रस्य सत्तया अष्टावेवाहुतीर्दत्वा अभिषिंचेत्तु साधकम् ॥ यथा निष्कलयोजनाने

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

४ तं तद्गुणापादनं कृतमेवं सकलयोजनानंतरमस्य अणिमादिगुणात्मिकामूर्तिः कार्या अत्र सकलमंत्रएवं साधकनाम अणिमा भवेत्स्वा
स्व·टी· र्थपूर्वकः सकलोच्चारणएवं अणिमागुणाय दीप्तात्मने स्वाहा इत्यादिप्रयोगः अणिमादिगुणावाप्ताविति तन्निमित्तं तदभिषेकं आरभेत् ॥
८५ कलशैः पंचभिः कुर्यात् ॥ कथमित्याह ॥ निवृत्याद्यास्तिसृन्यसेत् शांत्यतीतां पंचमे च शांतिं पश्चात्तु मध्यके ॥ तिसृष्विति दक्षिणो
र त्तरदक्षिणादिगतेषु प्रागवः दिक्षुचतुर्षुपंचमस्य पंचमइति मध्यमकलशे अत्र चाभिप्रायोयं यत्साधकस्य शिवदशाविश्रांतिः एवमविघ्नं सादा
शिवी सिद्धिरिति एवं भुक्तिभोगानंतरं शिवो भवत्विति तदित्थं शांत्यातसंपुटीकृत्य ॥ शांत्यतीताकलशात् रं शांताकलश्यासाक्षांत्या नं
संपुटीकारो भवति शांत्यतीतायाः कलात्रयेणशांत्या च गर्भीकृतत्वात् किंच ॥ हृदिव्याद्यैस्तु पंचभिः ॥ कलाक्रमेणैव कलशेषु न्यासं कु
र्यादितिशेषः हृदिव्याद्योत्रक्रोडीकृताशेषतत्त्वतत्त्वेश्वरस्फारा अत्र पंचकपदार्थाः ततस्थूलभूततन्मात्रात्मकाः अथ ॥ एकैककलशे
पश्चात्साध्यमंत्रं तु विन्यसेत् विद्यांगैः सकलीकृत्य ॥ साध्यमंत्रः सकलभट्टारकरहस्यबोधेः अस्मोपिवाचकव्यपातानुसारं विद्यांगैरिति सक
लांगैः सर्वतत्त्वादिरूपैः तमस्य साध्यमंत्रांगैर्वा पश्चात्तत्र [illegible] ॥ विद्यांगावरणं न्यसेत् ॥ विद्यांगानां सर्वतत्त्वादिरूपा
णमेव सिद्धिसाधनानुगुणत्वान्मावरणं तस्यात्रउक्तः अथ साध्यमंत्रेणैव ॥ सम्यक् आदृश्यातेनैव एकैकं कलशं ततः बहिर्मंडलकंन्यस्य
आसनं प्रणवेनतु साधकं तत्र संस्थाप्य सकलीकरणं ततः निर्मलत्वं स्पर्शवत्सर्वैः साध्यमंत्रेण सेचयेत् ॥ निवृत्याद्येकैककलशस्य सा
ध्यमंत्रेण मंत्रणं सर्वेषु मयोस्य मंत्रप्रसादात् सिद्धिर्भवत्विति बहिरिति यागार्थ मंडलस्वस्तिकादिरूपे आसनं श्रीपर्ण्यादिरूपं सकलीकरण
मिति तस्य कुर्यादिति शेषः सर्वैरिति एवंविधैः कांजिकादिद्रव्यैः तत्र ॥ निवृत्यादिभिः क्रमैः साधयेत्सर्वदिक्ष्वेवम् शांत्यतीतं घटं पश्चा
न्नृहीत्वा सेचयेच्छिशुम् शांतिं पश्चान्नृहीयात् ॥ शांतिं शांतिघटं तदित्थं ॥ संपुटेनाभिषेचयेत् ॥ संपुटार्थत्वदभिप्रायस्य व्याकृ

85

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तथैव एवं ॥ साधकस्याभिषेकोयमनुलोमविलोमकः ॥ अनुलोमं निवृत्त्यादि त्वपीशांतिशांत्यतीत योस्तु प्रातिलोम्यं किंच ॥ अभिषि
क्तः प्रवेश्येनं दत्त्वा गाम् तिमास्थितं ॥ परिवर्जितवत्त्वत्र्यर्थात् इति गामर्त्या अयगां विघ्नप्रशमाय तत्रास्य च ॥ प्रणवेनासनं दत्वा सकली
करणं भवेत् ॥ अथास्य सिद्ध्युपकरणं ॥ साधकस्याधिकारार्थमक्षमालादि कल्पयेत् ॥ समर्पितं ढौकयेत् कल्पयित्वेत … ॥
मंत्रकल्पात्तत्तंत्रं च वेदिकां खडूपादुके उष्णीषं इति दत्वा ॥ कल्पः साध्यमंत्र पुस्तिका उष्णीष आचार्ययेव देयः अथ ॥ प्रविश्य
शिवसन्निधौ विज्ञाप्य परमेशानं साधकोयं मयाकृतः भूयात्सिद्धिसंदायास्य त्वत्प्रकारस्य भक्तितः साध्यमंत्रं ददेत्सम्यक्साध्योदकसम
न्वितम् ॥ शिवसन्निधाननिमित्तं प्रविशेति सम्मुखीभूय भगवद्देवस्यैव वेदेव विज्ञप्य साध्यमंत्रं दद्यात् साधकोयमित्यादि विज्ञप्तिः सम
पं विज्ञप्तिः पश्चात्सर्वबलव्याप्ततंत्रं भाव्यं शिवसन्निधावेव च पुष्पफलोत्पादनधिया उदकं सिद्ध्याप्यायनाय तदाह ॥ तस्य हस्ते सम
र्प्य तत्सिद्ध्यर्थं साधकस्य तु ॥ परशक्तिनमस्कृतं तत्सुक्तिसम्मुखीभूतमेतद्दिव्यमिमं याद्वृहस्ते न हस्ते समर्पणं साधकस्य ॥ प्रणम्यांभो
गृहीत्वा तु मंत्रं स्वहृदि निवेशयेत् ॥ उभौ गुरुमंत्रौ इदीति सात्मानं तु विमर्शमयं कुर्वीतेत्यर्थः तदेव मनभयोर्योगपसंबंधलाभं ॥ प्रह
ष्टवदनः शिष्यो गुरुश्चापि प्रहर्षवान् ॥ उभौ निमित्तं च ॥ ग्रंथमगारेसावधानौ ॥ स्नातामितिशेषः ततो गुरुरथैत ॥ तर्पयेन्मंत्रसंहि
ताम् ततोपि यथासंभवं ॥ सहस्रं वा शतं वापि साध्यमंत्रस्य तर्पणम् ॥ कुर्यात् ॥ एवं संतर्पयित्वा तत्पुष्पं पाणौ प्रदापयेत् ॥ श्री
गुरुः साधकाय तेन वा आत्मनेत्यर्थात् ततः साधकः ॥ त्रिसंध्यं सम्यगेव तं ॥ त्रिसंध्यं स्थंडिलवक्त्रिगुरुम्तिष्ठि दंडवन्निपतेत् ततोपि
त्रिःप्रदक्षिणीकृत्वा ॥ प्रणम्य भक्तियुक्तात्मा प्रणिमादिफलं लभेत् ॥ तद्योग्यतामेति गुरुस्तु ॥ उत्थाप्य साधकं ब्रूयात्समयांस्तादि
यत्नतः ॥ ते चैव भविष्यंति किंच निर्बीजदीक्षा दीक्षितवर्जं सर्वे शिष्याः समयान्ग्राह्यास्तादिशति ॥ दीक्षावसानेतदेवि श्रावणी

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

४
स्व·टी·
८९

86

याविपश्चिता ॥ समयत्वेन उपसंहरन्नन्यदवतारयति ॥ एवं दीक्षां तु निर्वर्त्य सर्वदेववरानने आत्मायागः प्रकर्तव्यो यथा भवति तच्छृणु ॥
दीक्षां समयादीनां आत्मनो यागः परतत्त्वयोजनात्मा समस्तच्छेदपाशसंस्पर्शविधिन्यन्तादिसंभावनायां काशीनये कर्तव्यः तदिदं ॥
वैतानिकी आहुती वा आचार्यस्य यथेच्छया ॥ दीक्षा भवति वितानहेतुका वैतानिकी तिलाज्याद्याहुतिहेतुका आहुती तत्र ॥ वैतानिकी
समस्तात्तु विधिनानेन कारयेत् ॥ समस्तां दीक्षां तानमन्यायां अनेनेति वक्ष्यमाणेन तत्र आहुतीनां तत्त्वांशप्रकारान् किंचिद्विलक्षण
माह ॥ तिलाज्यादिसमायुक्तो अथ वागीशिकल्पना ॥ आहुता कार्या इति शेषः तत्र च ॥ कलाभिः पंचभिर्व्याप्तं प्रधानं युगपत्समेत ॥
ननु भागवत्क्रमेण च तत्त्वनकि ॥ इज्याहोमोपचारांश्च आन्कृत्वात्मानं नियोजयेत् शिष्यं चैतत्समवत् वागीशं युगपत्समेत पुष्पाद्यैः प्र
जयित्वा तं ॥ तत्रैव ॥ योगार्थमाह इति त्रयम् ॥ प्रणवं मूलं हंसबीजं एवमात्मानं सर्वाध्वव्यापकं वागीशीगर्भे युगपद्योजयामि स्वाहा इत्य
त्र प्रयोगः अथ ॥ गर्भधारित्वजनने अर्जने भोगतत्क्षये युगपद्धोममध्ये देवि मूलमंत्रेण सर्वतः ॥ प्रत्येकं युगपदिति सर्वाध्वाभिभाव
नयाभिः होमः तदाह ॥ आहुतीनां त्रयं होमं प्रतिकर्म वरानने ॥ निष्कृतेः आथामात्रघगहोममाह ॥ होतव्या निष्कृतिर्भिन्ना पंचस्थान
कलानां शतमेकं तदर्धं वा ॥ पंचपृथिव्यादीनि स्थानानि यासां कलानां तदात्मसु तद्विषये तेन निःशेषमस्मै तत्स्य गर्भाधानादि
कर्मपंचके निष्कृतिरस्तु स्वाहा इति प्रयोगः एवमयत्र एवाह ॥ निष्कृतिः परिकीर्तिता ॥ एवमेव निर्णीता अथ ॥ विश्लेषपाशच्छेदादि
यान्वेव युगपद् इति उद्धारे चात्मतत्त्वस्थे ॥ आदिपदात् दिपिहरणोपाशदाहे च युगपदेव पूर्णाहोमः अत्रता उन्मच्छेदनं ग्रहणोकचैतन्यभा
वनकारणाकान एयर्थ एकांशार्पणाश्वे तत्र उपजीवं एयर्थ एकांशार्पणां सबीजायामपि भवतीति निर्णीतमात्र अथ ॥ पूर्णा इति तत्पात
येत् ॥ तथैव च ॥ आत्मानं योजयेत्तत्त्वे शिवे परमकारणे ॥ ततोपि गुणान्सर्वदापाद्य ॥ अवमत्यस्त्वानेन नानेव अमृतान्सर्ववत्क

✝ पूर्णां युगपद्
शेषकलाव्यापिमया
माहात्म्यादि श्वपर्यु
दकत्वमात्मानं यो
जयेत् ततो योगमाह
मध्या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ह ॥ अमतान्वितस्थान् ॥ सेयं प्राकृतात्मदीक्षा ॥ अग्न्यादिदीक्षाणाम् ॥ समाप्तौ त ॥ प्रायश्चित्तनिवृत्तये ॥ पशुसंसर्गात्स्वता
ति क्रियाविधिसंभावनाशंकाशांत्यर्थमित्यर्थः ननु आत्मनोऽशुद्धत्वयो दीक्षया शुद्धिमाथते सोऽपि यदि शुद्धस्तदन्येनान्यस्य हस्तग्रहणं अथ
प्राणादिविलक्षणतया प्रत्यभिज्ञातो सौ शुद्धस्तर्हि तत्परामर्शादेव सर्वं संपन्नमिति किं प्राकृतयादीक्षया सत्यमेतत् यदि शक्तिपातव
शादेव हृद्धिः स्यात्तदा प्राकृती नैव कार्या तदा तत्कुशलैकसंपाद्या वितानदीक्षामाह ॥ अथ वितानरूपेण सकृदभ्यासलक्षणा ॥
दीक्षा भवति मध्यधामसमन्तप्रवेशनयः स्वशर्णो हि विमर्शमयस्यमन्त्रमन्त्रस्य सकृदभ्यासः स एव लक्षणं यस्याः यतः ॥ हेयोपादेयपा
शानां युगपद्भैरवेण तत ॥ भैरवेण निष्कलेन सकृदभ्यासरितेन मायांतानां भेदैकरसत्वेन हेयानां समनांतानां तु भेदाभेदरूपतया उपादे
यानां तथापि भेदांशसंबंधात्पाशव्यपदेश्यानां युगपच्छुद्धिर्भवतीति शेषः उक्तं च प्राक् सकृदभ्यासरितो देवो नाशयेत्सर्वकिल्बिषमि
ति न केवलं युगपत्पाशक्षालनमेवैतेन क्रियते यावत्परमशिवपदे शाश्वती स्थितिः पश्चात् यथा च ॥ सत्यादीक्षा प्रकीर्तिता ॥ इत्यमात्मदीक्षो
ते ॥ विशेषपूजनं होमं यावच्छक्ति प्रकल्पयेत् वाग्गीतिसन्नाद्यैः स्तुतिभिः पूजयेद्धरम् त्रिः प्रदक्षिणमावर्त्य कलशाग्निसमंडलम् अ
ष्टांगपतनं कृत्वा विज्ञपेत्परमेश्वरम् ॥ अधिकरणं देवं प्रदक्षिणीकृत्य कं विज्ञापयेदित्याह ॥ भगवन्मम्शुहेतोर्यन्मया या सितो भवान् तत्
तथं सदा देव विधिस्यस्व मम प्रभो ॥ विधिः दीक्षाकर्म ममेति तवैव दत्ताधिकारस्य यदपि ॥ विधिस्तु नमका स्व ॥ प्रामादिकं विधिन्यून
नमपि तत्तत्व मित्यर्थः यस्मात् ॥ पूजा शास्त्रोदिता यथा न भवेदतिभयिष्टा प्राकृतैर्द्रव्यसंचयैः ॥ यथा शास्त्रेऽपि शून्यभयिष्टा विततपरिपाटी
का उदिता तथा प्रकृतिपरिणामरूपैर्मितैर्द्रव्यैर्न भवेदिति विनयपाठ क्तिः अथार्घपात्रे विप्रुट्संस्कृतानां द्रव्याणां शिवीकृतत्वात्कथं
प्रकृतत्वं विनाशात्सवर्जनात्स्मितत्व मस्य प्रयोजकं यत एवं ततः अवलम्ब्य भक्तिमाचं विधानं यत्कृतं मया तत्सर्वं सकलं मेऽस्तु त्वत्प्रसादे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

८ विभोत्वपि ॥ सत्रुप्रमादोमायाकालव्यप्रशामनेन शर्णाविद्समयत्वेन स्फुरणं एवं वित्तत्रिसमनंतरं ॥ प्रसन्नवदनो ह्रष्टो वांदत्तं विभावयेत् ॥
स्व॰ टी॰ अथ ॥ उपविश्यनतोयागंसंहरेत क्रमात्प्रिये ॥ तत्रादौ ॥ अग्निसंप्रार्थ्य शल्कीयास्थापये स्थानमलितम् ॥ अग्निवर्तिचर्वा यर्घ्यदेवदेवस्यनैवेद्यं
~~८६~~ वांद्रायणशताधिक[illegible]मशोकनामस्यंपवित्रमेतन्माकदाचिद्दतादिरदीतितथाहार्षीदित्स्नेहेणारत्नाम् एवंकृत्वा ॥ विशेषषज्जनेनार्घ्यप्रणिपा
मिन्न तंततः पुनः निरोधार्थंततो शूल्य अर्घ्यंसव्यापसव्यतः दत्वा विसर्जयेद्देवं धाममंत्रमनुस्मरन् ॥ अर्घ्यमिति पश्चादर्घ्यः प्रदातव्यः सारयेति उक्तपूर्वं
८७ दत्वा प्रणिपातं कृत्वा निरोधप्रयोजनोर्घ्यः प्रसृतत्वं परिसमाप्ते विधौ स्वरूपविश्रांत्यर्थं सव्यापसव्यत इति ज्ञानक्रियाशक्तिर्व्याभ्यां दक्षवामक
राभ्यां दत्वा विसर्जयेत् विसर्जनविधिमेव प्रकटयति ॥ आत्मनैवैकं कृत्वा पुष्पं देवायनिक्षिपेत् ॥ निष्कलेन समर्थात् ॥ संहारिणा च मंत्र
87 समंत्रा यार्घ्यव्यवस्थितान् विपुरस्खलितान्मार्गान् धामदेहे त्वविन्यसेत् ॥ कनिष्ठादिक्रमेण दक्षकरशाखो संवर्तनाम्ना संहारिणी मुद्रा धामदे
हे सकलभट्टारके विन्यसेत् तदेकलीनान्भावयेत् तदपि ॥ विद्यादेहं भैरवस्य ॥ निष्कलस्योपलीनं भावयेत् चिंतयेत् ॥ तल्लीनं बिंदुविग्र
हे ॥ तन्निष्कलरूपमकारादिप्रशामपुरुषाज्योतिर्मात्रात्मनि बिंदौ लीनं तमपि ॥ बिंदुं तु नादशक्तिस्थं शक्तिरूपं तु ग्राहयेत् ॥ अर्धचंद्रनिरोधि
काप्रशामपुरुषाविमर्शप्रधानतनादनादांतरूपतांगमितमानंदस्पर्शप्रधानशक्तिरूपं संपादयेत् तदपि शक्तिरूपं ॥ व्यापकेन स्वरूपेण ॥
स्थितं स्मृत ॥ प्रणवोभयसंपुटम् ॥ प्रकर्षेणानयते स्थूयते सर्वैरितिप्रणवः एतन्मंत्रेन उभयतः संपुटितमिसंतः कृतं सर्वतो व्याप्तमित्यर्थः
तथा भावितं ॥ संहारिणा तमंत्र स्वद्वादशांतेतयोजयेत् ॥ ततोपि ॥ शक्तिकेणाद्द्दित्य स्व स्वस्थानस्थंतभावयेत् ॥ स्वस्थानं निरुपाधिप्रका
शानंदघनमेव ॥ तत्र ॥ सकलं निष्कलं रूपं तथा सकलनिष्कलम् भिन्नावस्थं तमंत्रेषु हृत्स्थं तत्संस्मरेत्प्रिये ॥ सकलं ह्यात्रिंशदत्तरं निष्कलं
मंत्रविरामे प्रकाशविमर्शमात्रतत्वं सकलनिष्कलं तच्चतत्सकलनात्मकं यदेकमपवर्जितृत्तयात्रिये वभत्वापनर्वक्रांगादि भिन्नभिन्ना

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तेव अर्घमाचम
नेदत्त्वाप्रणिपत्य
[illegible]
त्समापयेत्

वस्यंतमेवंव्यात्मिकमेवमंत्रंरूपेद्दूत्स्यंस्मरेत् उपसंहरति ॥ विसर्जनंविधिर्देवं ॥ यथामंडलेतथाग्नावप्याह ॥ अग्नावेवंप्रसृजयेत् ॥ तत्रादा
वग्निंप्रसृजयेत् ततोपिमूलेन ॥ अष्टोत्तरशतंहुत्वापूर्णाहुतिंप्रपातयेत् ॥ क्षमयेदित्यत्रार्घ्येयमैशःपादःकथंक्षमयेदित्याह ॥ मंडलस्यप्र
योगेणरेचकाख्यकेण संहृत्यमंत्रसंघातंयथास्थानेप्रकल्पयेत् ॥ स्वात्मनोमंत्रोच्चारणंततंनासिकारेचकेणनिर्गत्यलोकपालादिक्रमे
णथामंतमारभ्यरेचयित्वास्वात्मानमेवप्रापयेत् तत्रलोकपालमंत्राणांभैरवाःतेषामंगमंत्राणि तेषांसकलःतस्यापिसकलनिष्कलः त
स्यापिव्याप्त्यात्मरूपनिष्कलनाथःस्थानमित्ययमेवात्रक्रमः इत्यमग्निस्थंदेवंविसृज्य ॥ जागरयेत्तदाग्निंततिमकर्मनिमित्ततः ॥ माभू
त्ततिदिनेसंस्करणमित्याशयः अथ ॥ निर्माल्यनयनंकुर्यादिज्यास्थपनयेत्तिथे ततःप्रविश्यवसुधांप्रोक्षयेत्शिवाम्भसा ॥ निर्गतं
माल्यंनिर्माल्यंनत्तचंडेशकल्पनया तस्मादिहविशेषनयेष्टुचोदितत्वात् अथ ॥ बहिर्निर्गत्यभूतानांबलिकर्मतत्पूर्ववत् ॥ प्राग्रकेनैव
मंत्रेणकार्यम् अथ ॥ आचम्यसकलीकृत्यलिंगिनस्तर्पयेत्ततः ॥ लिंगिनःजटाभस्मादियुक्तान् उक्तंच शिवस्यपरिपूर्णस्यकिंनामक्रि
यतेनरैः यत्कृतंशिवभक्तेषुतत्कृतंतशिवेभवेत् इतिशिवधर्मेष्व अनंतरं ॥ गुरुंसंपूजयेच्छिष्योयथाविभवविस्तरैः देशाध्यतोग्रामश
तंमंडलेशानदर्धकम् शतमेकंचवेदद्याद्ग्रामंविंशतिमेकथा दद्यात्तथामभक्तस्तेत्रंदेत्रभोक्तात्तविंशतिम् ॥ विंशतितमंभागमि
त्यर्थः एतस्योपलक्षणं वस्ततस्तु ॥ येनयेनगुरुस्तुष्येत्तत्सर्वंविनिवेदयेत् ततस्तत्त्वगतोयातिवित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ वित्तशाठ्य
मितिलोभादियुक्तस्यशरीरादिप्रमातृत्वानुगमनादपिमिलितमिति दीक्षासंस्कारोस्मिन्नसम्यक्सम्पन्नोत्रमीयते यत्रचशिष्यस्तेदक्षतंतत्रगुरु
र्देशप्रष्टिकयेवनिर्लोभःसिद्धः अतएवप्राकृत्कर्मपाणौप्रदापयेदित्युक्तं एवंविदितयोग्यभावःशिष्यः ॥ ततस्तसमयांश्राव्यस्तेभैरवति
गते ॥ तेचाग्रेभविष्यंति अथच ॥ चरुकंप्राशयेत्तस्याश्रुमुक्षुकःसाधकैःसह वाह्निरुद्रःप्रसन्नात्माप्रथक्पात्रव्यवस्थितः ॥ चरुकमि

(प्राशयेत्तस्याश्रुमुक्षुकःसाधकैःसह वाह्निरुद्रःप्रसंनात्मा
पृथक्पात्रव्यवस्थितः)

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

४ तिशार्थितेनैवेयं साधकेरितपलक्षणं मुमुक्षुतिपारम्पर्याणातेन गुरुवक्रेणासंयोज्यते संयोजयति च शिष्यमिति निकृष्टा मुमुक्षको गुरुः परमपवित्रच
स्व·टी· रुभोजनेवाग्निरुद्धवं चिह्नैकाग्राय अतएव प्रसन्नात्मा स च गुरुः साधकानां मिष्टादिक्रमेण देयस्तस्मात् अत्र क्रमेण दातव्यः एवं हि सति स सर्व
३ रुभोजी ॥ ततः सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ एवं च दीक्षाविधिः सामान्यरूपस्त्वर्थः ॥ अनेनैव विधानेन दीक्षिता ये वरानने ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः
८८ शूद्राश्चान्ये च वाप्रिये सर्वे ते समधर्माणः शिवधर्मनियोजिताः सर्वे जटाधरा ज्ञेया भस्मोद्धूलितविग्रहाः अत्र अस्यार्थः तेन दीक्षितानां शास्त्रजा
तिसंस्कारः कोपि केवलं समयादिभेदा एकभेदः अतएव ॥ एवं पंक्तिभुजः सर्वे समयिनस्तु वरानने ॥ सर्वे इति ब्राह्मणाद्याः संकीर्णाश्च
किंच ॥ अत्रकाणां भवेदेका ॥ पंक्तिरित्यर्थात् ॥ न शास्त्रजातिविभेदतः ॥ यतः ॥ एकैव सा स्मृता जातिर्भैरवीया शिवात्मया ॥ उक्तं हि श्रा
के तस्मिन्मुक्तः परेतत्वे सार्वज्ञ्यादिगुणान्वितः शिव एको भवेद्देवि अविभागेन सर्वतः इति यत एषा भैरवसम्बन्धिनी जातिस्तत एव श्रेयोरू
पा च नित्या च अन्वयमेवागमः प्रमाणमित्याह ॥ तंत्रमेतत्समाश्रित्य शास्त्रजातिं न समुदीरयेत् अचकानां साधकानां तथा समयिनामपि ॥ किंतु
नराचार्याणां ॥ एकतंत्राश्रितानामेवायं नियमः न लौकिकानां तंत्रमेतत्समाश्रित्येति तदाह्नमयोगं अतश्च एतमंत्रदीक्षितः ॥ शास्त्रजात्यु
दीरणाद्देवि प्रायश्चित्ती भवेन्नरः ॥ आर्तदेहादिविग्रहः अतश्च ॥ दिनत्रयं तु रुद्रस्य पंचकं केशवस्य च पितामहस्य पक्षैकं नारकं पच्यते
नरः ॥ यत एवं ॥ अविवेकी भवेत्तस्माद्यदीच्छेदुत्तमां गतिम् ॥ अविवेकी सामान्यमिव दीक्षितान् शिवैकेन पश्यन् यतः ॥ अविवे
केन देवेशि सिद्धिर्भुक्तिर्मुक्तिर्वा भवेत् ॥ शिवैकदार्ढ्यमेव सर्वश्रेयः साधनमिति सिद्धम् तंत्रार्थप्रतिजागरात्प्रतिपदं सद्व्याख्यानसन्दर्शनात्स
म्यक्संकलनाक्रमात्प्रकटितो दीक्षाविधिर्यो मया उद्योतोत्र तमामशं तु गुरवः श्रीशंकराराधकाः दीक्षादीक्षणजन्यकर्तमभितो भोगाप
वर्गप्रदाम् इति श्री विपश्चिच्चक्रवर्ति श्री हेमराजविरचिते स्वच्छंदोद्योते दीक्षाविवेकप्रकाशनं नाम चतुर्थः पटलः ४ ॥

साधकानां तथा भवेत् बुभुक्षकानां भवेदेका

88

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ॐ नमः शाम्भवे कलादीक्षा महेशान कथिता परमेश्वर तत्त्वदीक्षां समासेन कथयस्व प्रसादतः ॥ सेशानो ब्रह्मादीनां स्वामी परमेश्वरस्तु प
रभैरवमन्त्रानुप्रवेशात् समासेनेति संक्षेपेण विधिविस्तारस्य कलादीक्षायामुक्तत्वात् एवमभ्यर्थितः श्रीभैरव उवाच समासात्कथयिष्या
मि तत्त्वदीक्षां यथार्थं वरानने ॥ सर्वग्रन्थेन प्रकृतां तत्त्वदीक्षां नानाभेदभिन्नां तत्र ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वसंख्यानि यथा शोध्यानि पार्वति इत्यधिका दीक्षि
तां तानि सव्याप्यानि गुणैः सह यथाक्रमं तिर्देवेशि तथा ते कथयाम्यहम् ॥ तत्त्वदीक्षायां तत्त्वानां नामं तर्भावितानि ताधीतरापेक्षं प्राधान्यमेव व्या
प्तिः अधोत्तराणां तत्रगुणाभावं एवमस्मत्रयेन प्रकारेण शोधनीयानि यथा च क्रमं इति तथा शोधकशोध्यगतं प्रकारं तत्त्वानुग्रहैकपरायाः
कथयामीति प्रतिज्ञा तत्र ॥ विद्याराजस्य ये वर्णा नव संख्योपलक्षिताः वाचकास्ते च तत्त्वानां ॥ शोध्यतत्त्वेनोपस्थाप्यानां यथा भवंति
तत्त्वानां ॥ कथयाम्यनुपूर्वशः ॥ (कथयाम्यनुपूर्वशः) तत्र ॥ पृथिव्यादिप्रधानांतं मकारो वाचकस्ततः पुरुषस्य यकारो वैरागतत्त्वान्वि
तस्य च ॥ स्मृत इति श्रीश्रीकंठेन श्रुतश्च तेनैव वर्णेन प्रणवनवात्मोच्चारश्च तत्त्वं सकलोपस्थानवडुपस्थाप्य संस्थानादि शुद्धा
शुद्धतत्त्वानुसंध्यं तेस सर्वं पूर्ववत्कर्तव्यम् एवं सर्वत्र पुरुषस्य स्वहामयत्वाद्रागतत्त्वान्वितस्येत्युक्तं ॥ नियामिकां वकारेण कल्पयेत्तु वरा
नने ॥ किंचिद्धेदनात्मनः शुद्धविद्यायाः किंचिद्देशेति यमानुप्रवेशाच्चियंत्या सह निर्देशः कलायास्तु किंचित्कर्तृकात्मना क्रियाविशि
ष्टायाः कलानुवेधस्यावश्यंभावात्कालेन सह निर्देशः सहनिर्देशश्चायं वाच्यवाचकभावदर्शनाय शोधनं तु पृथगेव किंच ॥ मायातत्त्वं म
कारेण विद्यातत्त्वं तकारतः रेफेणचेश्वरं तत्त्वं हकारेण सदाशिवः प्रणवेन तथा शक्तिर्व्याप्तितत्त्वावरानने ॥ प्रणवेन विंदुनाशक्तिरिति
शक्तितत्त्वं परमशिवरूपमेव अत एव ॥ व्यापिनी समनां चोर्ध्वं तत्रैव तत्त्वविशोधयेत् ॥ तत्रैवेति शिवतत्त्वे प्रणवेनैव एतच्च सर्वं पूर्वोक्ते
न सर्वेण विधिना ॥ शोधयित्वा क्रमेणैवमलमंत्रेण सुव्रते योजयेत्परमात्मपरे तत्त्वे उन्मनातीत सर्वगे निराभासे परे शांते ईशाने चाव्यये तत्त्वे ॥

^विद्यातत्त्वं समद्वि
नामू कालेका
लालकारेण

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व॰टी॰
८९

पिंडदेहपर्यंतात् गुल्फांतरस्थाद्गुल्फांतान्नाभ्यंतं जलानि प्रधानांतानि त्रयोविंशतिः ततस्ताल्वंतं शुमादि मायांतानि सप्त ततो ब्रह्मबिलो
पांतं विद्यादि सदाशिवांतं त्रयं तदुपरि समनांतं शक्तितत्त्वसहितं शिवतत्त्वमिति तत्त्वानि विन्यस्य दीक्षास्वतत्त्वानि सर्वाणि क्रमेण श्वोक्तवि
धिना शोक्तनवात्मावयवैः शोधयित्वा आत्मापरे तत्त्वे परमशिवे मूलमंत्रेणेति अवयवापेक्षया समग्रेण नवात्मना योज्यः कीदृशे तत्त्वना
मतीतेऽनंतरं प्रवेशानंतरलभ्ये शक्तिमदात्मनि सर्वगे व्यापके ईषद्वासनाभिक्रांते सर्वभावोऽव्यापके च निःशेषभेदोपशमात्मरेशांते ईशा
नेविश्वे विश्वेऽव्यये अजे च नित्ये तदित्थमेकैकं शोधनीयत्वेन ॥ षट्त्रिंशत्तत्त्वमाख्यातं ॥ पाशादितात्समाहारोऽस्त्रीप्रत्ययाभावः अथ ॥
नवतत्त्वं प्रचक्ष्महे ॥ तत्र ॥ प्रकृतिः पुरुषश्चैव नियतिः काल एव च मायाविद्या तथेशश्च सदाशिवशिवौ तथा ॥ एतानि स्वयोनिन
वतत्त्वानि नवभिः नवात्मकैः प्रातिलोम्येन श्वोक्तविधिना ॥ शोधयित्वा तु विधिवद् ब्रह्मात्मन्नियोजयेत् ॥ शिवास्त्रस्थात्म्येन तत्त्व ॥ न्मा
पंचतत्त्वीयदा शोध्या ॥ तदा ॥ वक्ष्यमंत्रास्तद्वाचकाः ॥ तैश्च सद्योजातादिक्रमेण ॥ धरिन्त्र्यादिशिवपर्यंतं शोधयेत्तत्क्रमेण तु ॥ तत्त्व
चकस्याशेषाध्वव्यापकत्वं निवृत्तिकलाव्याप्तिमाह ॥ कलानां यावती व्याप्तिस्तत्त्वानां तावदेव हि ॥ एवं वदन् कलादीनां कोऽवसर्ववि
धिः केवलं कलोपस्थानाद्यवसरे सद्योजातादिमंत्रैः धरादितत्त्वोपस्थानादिकार्यं अतश्च तत्त्वपंचकमेतदुगवन्मंत्रस्फारसारतया पश्ये
दवमयमेवेति तदभेदव्याप्तिरेवपरशुद्धिसाधनमिति शिक्षयति अथ ॥ त्रितत्त्वमधुना वक्ष्ये यथा शोध्यं वरानने ॥ आत्मविद्याशिवाख्य
मेयमानमातृरूपं अस्य वाचकव्याप्तिमाह ॥ अकारश्चात्मतत्त्वस्य वाचकः परिकीर्तितः मायांतं तद्विजानीयात् ॥ अकार इति प्रणवसत्कः
मायांतमेकत्रिंशत्तत्त्वैः परिवर्जित आत्मा शिवशक्तेर्मेय इति तावदेवास्य व्याप्तिः ॥ विद्याख्यस्याप्युकारकः सकलावधि तज्ज्ञेयं ॥
विद्यातत्त्वं क्रियात्माशक्तिः शुद्धविद्येश्वरसदाशिवव्याप्तिका सकलः सदाशिवः तदुपरि शक्तिव्यापिनीसमनाशक्तिव्यापकस्य ॥ शिव

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

एतन्मकारकः ॥ यस्तत्तदूर्ध्वबिन्दुर्मनाव्याप्तिसततः ॥ खस्वरः खंपराकाशं ॥ स्वरयति शब्दयति स्वरः पराकाशात्मा अतएव खस्वरूप
स्तच्छिवतत्त्वस्य वाचकः तदियमेतदनुसंधाय प्राग्वद्ध्योपस्थानं सर्वं ॥ शोधयित्वा क्रमेणैव ॥ शिष्यात्मानं ॥ परे तत्त्वे नियोजयेत् ॥
खस्वरोक्तव्याप्तिसारेण प्रणवेन तदियमत्र ॥ तत्त्वदीक्षा समाख्याता चतुर्भेदं वावस्थिता ॥ पूर्वं तद्योजनिकाग्रंथांते एकतत्त्वदीक्षा
प्युक्तेति दर्शितमेव एवं प्रश्रितां तत्त्वदीक्षामन्त्रकामन्त्रकानुजिघृक्षुर्भगवत्या आशयपरितोषाय अप्रश्रितामपि पदादिदीक्षां निरूपयि
तुम्भगवानाह ॥ पददीक्षां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ वर्णमंत्रदीक्षाभ्यां तस्येतिकर्तव्यतां भुवनदीक्षां तदवसरएव संक्षेपेण
प्रतिपादयिष्यति विस्तरेण तु दशमपटले ततः पददीक्षामेव तावदाह तत्र ॥ विद्याराजस्यैव वर्णा नवसंख्योपलक्षिताः पृथग्भेदेन
तेषां तु विन्यासं कथयामीति ॥ तत्र ॥ नवनाभं पुरं कृत्वा नवपद्मोपशोभितम् ॥ कथं ॥ नवहस्तं लिखेद्देशमष्टपर्वाधिकं बुधः ॥
वेश्ममण्डलक्षेत्रं अष्टभिः पर्वभिरंगुलैराधिके सर्वमेतल्लेख्यमंगुलशतद्वयं चतुर्विंशत्यधिकं भवनाधप्रतिबिंबरूपं तस्मिन्सर्वतः सम
भागकलनया एकस्य भागस्य द्वाविंशदंगुलत्वं जायते इति तदर्थमंगुलाष्टकाधिक्यदानं अथ ॥ समभागीकृते तत्र ॥ कुर्यात् किं कृ
त्वा ॥ दक्षिणोत्तरभाजितम् चतुरस्रं विभज्यादौ मत्स्यैश्चैवात्र चिह्नितम् ॥ भाविनीत्साबलस्थानात्सर्वापरादिशोर्ध्वकायिना किंचिद
नवतमभागेन तेत्रमानेन सूत्रेण पूर्वापरांकयोर्वा महत्स्य प्रतिबद्धेन दलकरगताग्रभागेन पार्श्वयोर्मत्स्यबंधाकारे रेखाद्वयमस्माद्यत
मध्ये सूत्रमास्फाल्य दक्षिणोत्तरभाजितं सूत्रं कृत्वा तेनार्धमानेन सूत्रेण पार्श्वगतमध्यांकप्रतिबद्धेन कोणेषु मत्स्यबंधचतुष्कम
स्यायतत्रसूत्रास्फालनेन चतुरस्रं विभज्येति पिंडार्थः एवं चतुरस्रे तत्रे पूर्वापरायतैः समधा विभक्ते ॥ कोष्ठके कोनपंचाशत्सूत्रेण
समममालिखेत् दक्षिणोत्तरायतैर्मध्यगतैः सूत्रैः षड्भिरेकात्र पंचाशतं कोष्ठकानुत्पापयेत् एवं कृत्वा ॥ मध्यमे कोष्ठके पद्मं द्वात्रिंशा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५ गुलसम्मितम् समालिख्यमहादेविचतुर्भागविभाजिते ॥ ब्रह्मस्थानाद्बहिर्भिः समभागैः पर्यंतभाविवृत्तमेखलावकाशंपरिकल्प्य विभक्ते
स्व॰टी॰ इत्यर्थः तत्रभागचतुष्टयमध्यात् ॥ प्रथमेकर्णिकांकुर्यात्केसराणि द्वितीयके तृतीयेदलसंधींश्च दलाग्राणि चतुर्थके ॥ यत्रदलानि
~~५४~~ तदग्रैः संधीयंतेदलसमन्वयः सर्वोक्तेषु चतुर्षुभागेषूक्तमवर्तनविधिमाह ॥ दिक्षुरेकाष्टकंकृत्वा प्रतिदिक्षु तथैव च भ्रामयेच्चतुरो
६० सांश्चतुरंगुलसम्मितान् ॥ दिक्प्रदेशस्यप्रदेशे तन्मध्येचाष्टौ सूत्राणि दत्वा ब्रह्मस्थानात्सर्वविभागांकेषु चतुरो भ्रमान्कुर्यात् अथ ॥
द्वाभ्यांप्रतिदिग्रेखाभ्यांमध्ये सूत्रं निधाय तत् सूत्राग्रं ततो भ्राम्यमर्धचंद्रविधानतः ॥ प्रतिदलसंधिमर्धचंद्रद्वयविधानाय सर्वदिग्रे
खायाः पार्श्वरेखाभ्यामपलत्तितमध्ये मध्यद्वये वामेन करेण सूत्रं दत्वा दक्षिणेन सूत्राग्रं पार्श्वरेखाभ्यां मध्ये रेखांतं भ्रामयेत् अत्रैवे
९० केकपार्श्वरेखायामतो मध्याद्विभक्तयायामेन सम्यक् दला भवति अर्धचंद्रयोरुत्पत्तिहेतुः प्रतिदिग्रेखयोर्मध्यद्वये मध्यग्रहणा
यकेसरासिद्ध्यर्थं ॥ मध्यसूत्रं चरां तत्र किंजल्कार्थं विपश्चिता ॥ किंजल्के केसरांतस्त्रिमितंतिष्ठति तेनैकैकार्धचंद्रमध्यानुसारा द
लमध्यसूत्रोत्पत्त्र किंजल्कस्य पार्श्वयोः किंजल्कद्वयोत्पादनाय अर्धचंद्रोत्पन्नार्थं मध्यलाभं चादावेव सूत्रद्वयं देयं चैवं साकल्येन द्वा
त्रिंशत्सूत्राण्येतानि भवंति एतदुपसंहरन्नन्यत्राप्यतिदिशति ॥ सर्वपद्मप्रमाणेष्वेवमितराण्येवमेव हि ॥ तत्र च ॥ केसराणि च संलि
ख्य चतुर्विंशतिसंख्यया पत्राग्रतोम्यसेद्रेखां वर्तुलांतस्य शोभनां ॥ प्रतिदलं त्रीणि केसराणि पत्राग्रतः इति दलाग्रत्यायतद्बहिः स्व
शोभनां संस्थाणां ॥ तस्यांते चतुरस्रं तु कर्तव्यं तत्प्रमाणतः ॥ तस्येति हि त्रिरेखां तस्य पद्मस्य तत्प्रमाणतः इति वर्तुलरेखाप्रमाणेरेखा
म् ॥ सर्वस्यास्य विधेर्भित्तिभूतमाद्यं विधिं वक्तुमाह ॥ सर्वं ब्रह्मप्रमाणेन विस्तरस्यनहेलिना ॥ ब्रह्ममध्यस्थानं हेलिः सूर्यः तत्रादौ ॥
सर्वपद्मानतं सूत्रं शंकुना साधयेत्सिये द्वादशांगुलमानेन ॥ शंकुः कीलकं ॥ मध्ये शंकुं प्ररोप्यतम् पार्श्वेषु भ्रमयेद्रेखां षोडशांगु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

लसम्मितम् ॥ शंकुतेजास्तोडशांगुलं श्रमंद्राविंशांगुलपद्मार्धं दद्यात् एतच्च निःकृततत्रैवोपलक्षणार्थं तथच ॥ दर्वाकियारयेच्छा
यामपरस्यां सचिकितम् अपरस्येन सूर्येणामाकच्छायां लांछयेत्सिये ॥ एवं भ्रमरेखोच्छायाशेषे दर्वापरदिगंकनां कृता ॥ ध्रुवेणो
त्तरदलस्यां लांछयेत्नवानने ॥ ध्रुवेणा शंकुनाहतमनेन दर्वनिर्णीतदिशोः स्थापिमत्स्यद्वयमध्यसूत्रेणोत्तरदलस्यां भ्रमरेखां लांछ
येत् यद्वाकचित्राद्रावेवविधानतये याग्रे ध्रुवेणेति चतुर्दशतारकाव्यशरीरेण ध्रुवनाम्नानिश्चलेन तारकेण याद्राक्षुत्तरदक्षिणादिक्षि
ह्निं कुर्यात् तथचैवमामनंति सप्तर्षिनाडिकासुखेन मध्वीमुखतारासु मरदिकंसस्यां लक्ष्यो कत्त्यतत्त्राडिकानुसारेणोत्तरां दिशमंकयित्वा
ध्रुवनाडितारानुसारेणमध्यतत्सुतारानुसारेणादक्षिणामंकयेत् ततो मध्यं भानुसारं दर्वामारोप्यांकयेत् अतएवाम्यत्र ध्रुववेधेन
वोदीचीमित्युक्तं यत्तत्र प्राचीवा ध्रुवतारायोरस्त्युक्तं तत्र ध्रुवतारासाम्येन मध्यं कल्पयित्वा तदनुसारं प्राचीदृष्टीत्वा तदनुसारमितरा
व्यवस्थापये दितियोज्यं ध्रुवं ध्रुवस्थानग्रहणाचतरश्रीकरणदर्वमेकात्र पंचाशद्भागानां मध्यभागे पूर्वोक्तक्रमेण पद्मं कुर्यादिति उप
संहरति ॥ ततःसमालिखेत्पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ अथ ॥ दिक्कोष्टकांश्चसंदृष्टसमष्टसंख्योपलक्षितान् शेषालोप्यावरारोहेय
कांतरितयोगतः ॥ चतुर्दिक्कुद्वारार्थं वहिःकोष्टकपंक्तिंस्त्वकामध्यपद्मानुसारं दिक्षुतिदिक्षु च एकैककोष्टकलोपांतरितकोष्ट
कोष्टकं पद्माष्टकार्थं हस्तीयात् एवं च मध्यवीथ्या पद्माष्टकं तेषु सद्वारवीथ्याश्चैकैनैव पंथेन सौकारद्रकः ॥ एवं चाष्टसु कोणेषु ॥
पद्माष्टकं ततो दिक्षु कुर्यात् अथ ॥ वाह्यद्वाराणि चालिखेत् ॥ कथं ॥ वीथ्यर्धसम्मितां देविशोभां चैवप्रकल्पयेत् उपशोभां चत
न्मानां कपोलां तं समालिखेत् तथा कंठं च तन्मानं द्वारमेतत्सकीर्तितम् ॥ वाह्यवीथ्यामध्ये देर्घ्यमत्तं दत्वा प्राग्येर्थ वीथीकृत्वापरा
वेकस्थितवीथिदेशाद्वहिर्धतोर्धमानांशोभां द्वारीयकंठपार्श्वोत्पाद्यमानं विपुलमवयवमपशोभां च तदधोगतं सत्त्वं भागं कल्पयेत्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स॰टी॰
५९

कपोलं द्वारस्याग्रा विपुलभागः कंठस्तु कपोलश्चः सभागः तं च तन्मानमिति निरूपितवीथ्यर्धमानेन दैर्घ्ये विस्तृते वैपुल्याश्च कल्पयेत् कपोलस्या
त्रयस्य पिमानमर्धं सिद्धत्वान्नोक्तं तथापि तद्दैर्घ्यं वीथिमानेन वैपुल्यान्तदर्धमानमिति संहितांतरादवसितमित्येतद्वाग निघ्नत्याद्वारं निष्पद्यतेऽ
मर्थः तदित्थं द्वाराष्टकविभागेन नवनाभं प्रोक्तम् ॥ विदिग्द्वारस्याप्रातत्वात्यतिदिशं द्वारद्वयमपिहितं कार्यं यथोक्तं लक्ष्मीकोला
र्णवे द्वारत्रयं पिधातव्यं पश्चिमं न पिधापयेत् तस्य पूर्वं विजानीयाद्देवादेवस्य सम्मुखम् पूर्वं तत्पश्चिमं ज्ञेयं पश्चिमं पूर्वसंज्ञितम् इत्यं
दक्षिणे नैऋतं दक्षिणे चोत्तरं तथा सामान्यः सर्वमंत्राणां क्रमोऽयं शिवभाषितः गोपनीयः प्रयत्नेन शिष्याणां दुष्टचेतसाम् इत्येतदिति गुरु
पारम्पर्येणायातम् तद्यथा मूलादपि प्रपतीततत्र गद्वाराष्टकोर्ध्वात्मनाधोरादिचितयतयात्मविकसज्ज्योतिर्नवाब्जप्रगुतिम् मूलादिप्र
हृतत्पर्वभवनाभेदप्रथं भैरवं संवल्लेन नवनाभमंडलहरः सांनवात्मेश्वरम् प्रपायं प्रमासोऽरजसोपातःस्मिताय प्रागमोदितः इति पूर्वम्
क्तत्वादागमांतरोक्तो विभागोऽनुसर्तव्यः स च ॥ लेख्याश्चात्र सितारेखाः शालिपिष्टकृतास्तथा हरिद्रावर्णसंकाशा कर्णिका पीतपिंजरा
सितपीतारुणानां स्यात्केसराणां त्रयं दले तानि शुक्लानि कुर्याद्वा हरितान्यरुणानि वा कोणाः रक्ताः सितं पीठं प्रतिरेखाः सितास्तथा शुद्ध
ष्टः शक्तिमाविंदुः चतस्रोऽङ्गुलयः कलाः तदाधारं रजः कृत्वा शक्तिस्पर्शाग्रबिंदुना पातयेच्छक्तिगर्भं तमेनं तच्छक्तिमंडलमिति श्रीपरा
यामपि सितं पद्मं विजानीयात्केसरांस्तु विचिंतयेत् सितारक्तास्तथा पीतान्मूलमध्याग्रतः क्रमात् कर्णिका हेमसंकाशा शुक्ला हरि
तास्तु ता इति ॥ इहांतर्यागोक्तध्यानानुसारं रजःपातः कार्यः अथ ॥ स्नानात्तु विधिवद्देवि विघ्नविशेपद्धवनं गुरुः ॥ द्वारार्चां कृत्वा गुरुस्त
तः ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन सकलीकरणादिकम् ॥ कुर्यात् ॥ ततः संपूजयेद्देवं भैरवं परमेश्वरम् ॥ केन ॥ प्रणवेन ॥ नवात्मसत्क
विद्रूपलक्षितसमग्रोर्ध्वव्याप्तिसतत्त्वेनेत्यर्थः ॥ आसनं दत्त्वा शिवांतं वरवर्णिनि ॥ प्रणवेनेति काकाक्षिवदिहापि योज्यम् तेन पूर्वोक्ता

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नंतायानंतमध्यानंतांतन्यासिनाशणवेनासनंतेनैवोम्मनोनव्यासिनातउम्मनामिम्रपरमशिवादिनामेरवंसृजयेत् इत्यत्रार्थःवरमत्कृष्टे
परांतनंवर्णायतिपरामृशतितच्छीलावरवर्णिनी कुकिंकथंसृजयेदित्याह ॥ मध्येसंसृजयेद्देवंसद्छंदपरमेश्वरम् शर्वोक्तेनविधानेन
लिंगषट्कसमन्वितम् ॥ मध्यइति पद्मकर्णिकायां विधानमावाहनादिसरार्घपर्यंतंसर्वंपूगाम्यत्रप्रणवेनैवसनामजामंतेन नवा
त्मावयवभेदेनमंत्रांतरावकाशयोगात् एवंपद्मांतरेष्वपिवक्ष्यमाणकपालीशादिभैरवतदंगसृजामंतव्या
तदेवंमध्यपद्मेकर्णिकायांवर्णितद्वाच्यदेवतान्यासाङ्गकौ तत्सरेषाह ॥ पद्माष्टकेन्यसेद्वर्णान्सर्वान्दीशांततः
क्रमात् ॥ तत्रसदाशिवंहकारेणोत्सेवमादिवरानने प्रकृत्यंतंविजानीयान्मध्येपीठेशकल्पना ॥ पीठेशांत्सद्छं
दनाथमध्यकर्णिकायांशिवतत्वाधिष्ठायकंविन्यस्यसृष्टिक्रमेणनवात्मसमंवयिह, र, म, ल, य, व, ऊकारैः
शर्वादीशानांतदलाष्टकेकपालीशाशिखिवाहनक्रोधराजविकालमन्मथमेघनादसोमराजविद्याराजान् स
दाशिवेश्वरविद्यामायाकलानियति पुरुषप्रकृतितत्वाधिष्ठायिनोष्टौदेवान्संसृजयेत् मध्यपद्मेशर्वादिदले
षुयेरेवहकारादिवर्णैः शर्वादिदिक्पद्मकर्णिकासुसृजयेत् शर्वादिपद्मेषुक्रमात्सद्छंदनाथस्यस्थानमाह ॥ तत्स्थानेभैरवःस्मृतः ॥ प्रण
वेनशर्वोक्तेनतेनशर्वपद्मस्यहकारेणकपालीशः प्रणवेनतत्शर्वदलेसद्छंदनाथः आग्नेयपद्ममध्येरेफेणशिखिवाहनःशिखिवाहन
स्थानेआग्नेयपद्मेसद्छंदनाथः एवमग्रतः एवंचैकैकभैरवस्थानेपर्यायेणसद्छंदनाथस्यविन्यस्तत्वात्तदभेदव्याप्तिसारता सर्वभैरवाणां
तदधिष्ठेयानांचसर्वतत्वानांशिवतत्वव्याप्तिमयत्वेवदर्शितेतिपरमाद्वयमयतयामहारहस्यसारताप्यनुष्ठानस्यप्रकटितात्रतत्वसर्वतःसर्वे
त्मरतिरूपविशेषेणमंत्रपदार्थःस्फुटीभूतोजातइत्यलम् शर्वादिपद्मानांकपालीशादिसंपुटीश्वरदलव्यतिरिक्तेषुदलेषुमध्येपद्मदलो

मुद्रि

स्व॰ टी॰ ५२ स्फार

कपवन्यासादिविधिमिमाह ॥ शोधायोर्णार्यथाक्रमम् ॥ एवंच वर्णन्यासः शर्वमिवास्माभिः प्रसंगेन दर्शितः अत्र चटथकरषपञ्चाक्षिता नव साम
र्थ्येन दश देवा इहाजाताः भगवतो विद्याराजस्य बिंदुव्याप्तिसतत्त्वत्वात् दवयवानामपि इज्जाकाले बिंदुयोगो वश्यंभावी एकैको पि चाद्यं वर्णः श
दर्शितक्रमव्याप्त्या सम्पूर्णो विद्याराजः एव यद्वदति यतः सर्वगतो देवः सर्वेषंतर्गतः स्थितः तस्मिन् द्विवर्णे दान्ता सौ नव वर्णाः एषामर्थतश्चैवं स्व
ष्टिक्रमेण न्यासमस्याः संहारक्रमेण दीक्षामाह ॥ शोधयेच्च प्रक्रमाद्यंशिवाद्यं स्वरसंदरि ॥ प्रकृतिर्वीज रूपाद्यादिः शिव इत्यंतेयस्य पदजा
तस्य तच्छोधयेत् कथं ॥ ईशानादितत्त्वारभ्य मध्यपीठं विशोधयेत् ॥ ईशान इति कायगतेशानादिकान्यासवीक्ष्य नरादि क्रमेण ॥ एतत्त्वाद्यु
कारांतं च पदनवकं प्रणवो विद्याराजो ऽस्य सर्वकर्मस्वार्थप्रकृतित्वस्यांतेऽनं तत्विमादिगुणतत्त्वांतत्त्वजातस्य शर्ववदंतर्भूतेनात्मप्रपंच
स्य चात्रैवांतर्भावं भावयित्वा पदनवकाय नमः इत्येतेन मंत्रेण पूर्णानादिशैवीक्रं सर्वविधिं कुर्यात् एवमनेन क्रमेण पदानि तावद्यावच्छिव
तत्त्वव्यापकं मध्यपद्मगतमकारादिप्रणवांतं पदनवकं यत्तप्रकृति रूपादिपदनवकाय नमः इति केन विक्रमो दर्शितः स तत्र क्रमः क तत्त्व
लादीक्षा कपदक्रमस्य नवात्मवर्णप्रातिलोम्यक्रमो ऽत्रास्य च प्रसिद्धस्याद्यन्यासापत्तेः शर्वस्य संहारक्रमस्य चोपेक्षणात् अत्र च पददीक्षायां
न वतत्त्वदीक्षावन्न्यासं तावद्यनाश्रितांते ष्यानन नवके पद्मनवकगत वर्णोकाशीतेः न्यासः कार्यः एवं पदाध्वानं शोधयित्वा ॥ योजयेन्न परे तत्त्वे
शिवे परमकारणे ॥ वर्णादिदीक्षास्वप्यतिदेशातिदिशति ॥ एवं वर्णांस्तथा मंत्रान्भुवनानि विशोधयेत् कालाद्यादिशिवांतं तु ॥ क
थं वर्णमंत्रभुवनदीक्षाः कुर्यादित्याह ॥ कलाविधिं समाश्रयात् ॥ कलादीक्षोक्त प्रयत्नकपंचकात्मसारेण वर्णादीन्प्रत्येकं विभज्येत्यर्थः
अत्र कलादीक्षावन्मंत्राद्यधिक्रियंते इह च वर्णानां शतद्वाशीतिममत्वस्येति नीत्या वंथकत्वे पदमंत्राणां तत्तत्सिद्धिप्राप्तिं तत्त्ववाचकत्वेन यथा
च मंत्राणां शोध्यत्वे पि शोधकत्वं न निर्णीतमेवेति तद्देवेह स्मर्तव्यं न देवमिहत्रिपंचनव षट्त्रिंशद्भेदेन चतुष्प्रकारा तत्त्वदीक्षा पदमंत्र

९२

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

+ षाडोशास्तत्र पंचदीक्षायां कलानां यावती
व्याप्तिरित्यनिदेशात् वर्णमंत्रभुवनदीक्षा

वर्णभुवनदीक्षां+सकलाविधिसमाश्रयादिसकलाकलावदध्वपंचकांतर्भावश्चेतः पददीक्षायां विभक्तः प्रथमे प्रकृतेः प्राकाद्यकारांतेप
दानां नवके निवृत्तिप्रतिष्ठेकले पृथिव्यादीनि प्रधानांतानि पंचविंशतितत्वानि भुवनानां कालाग्न्यादिश्रीयोगाष्टकांतं शतं चतःषष्ट्यधिकं त्वा
दिरंतानि चत्वारिंशतिवर्णास्तांतर्भूताः १ द्वितीये पौरुषे ऋकारादियकारांते नवके विद्याकलापुरुषरागौ तत्वे तत्र हि सिद्धिभुवने श्रीणिमा
दिगुरुशिष्यदशकस्य भुवनमिति चतुर्दशभुवनानि नकौ वर्णौ मंत्रावघोरकवचे २ ऋकारादिवकारांते नैयते नवके कलामंत्रेशोघ्रागवत् +
एवमनंतश्रोपि नियतिविद्यातत्वे वामदेवाद्यष्टकभुवनं वामादिभुवनं च नच्छौ वर्णौ ३ ऋकारादिम्नकारान्ते मायीये नवके मायातत्वं
ग्रनंतांतानि सप्तभुवनानि मः वर्णाः ४ ऋकारादिसकारांते विद्यापदनवके विद्यातत्वे विगुणादि विद्याराक्षीभुवनमेकं शांता कलातत्व
रूपाश्च मंत्रेशोगवर्णाः ५ ऋकारादिरेफांते पेश्वरे नवके कलामंत्रेशोघ्रागवत् पेश्वरं तत्वं ईश्वरभुवनादितानक्रियाभुवनांतं भुवनपंचदशकं
त्ववर्णाः ६ ऋकारादिहकारांते सदाशिवनवके सदाशिवतत्वं सदाशिवमेव स्वशिवाद्यनंतर्भवनव्यापकमेकं भुवनमेकवर्णाः ७ ऋकारा
दिप्रणवांते शैवे नवके शांत्यतीताकलाशक्तितत्वाभिन्नं शिवतत्वं शांत्यतीताभुवनादिकानि शिवभुवनांतानि षोडशभुवनानि नेत्रामित्र
मूर्तिः ईशानमंत्रः विसर्गाद्या हकारांताः षोडशवर्णाः ८ पददीक्षावन्मंत्रभुवनदीक्षा तत्र पदस्थाने भुवनानामंतर्भाव्यानीति विशेषः त्रितत्व
दीक्षायां तु आत्मतत्वे हि मादि मायांतानि एकविंशतत्वानि निवृत्तिप्रतिष्ठा विद्याः कलाः कालाग्न्याद्यनंतांतं भुवनानां शतमेकनवसप्ति
के प्रकृतिकोष्टके शदिग्गतश्चणावात्यभृतिरूर्ध्वपद्मगतया मन्तकारांतं पदान्येकान्नसप्ततिः सद्योवामाघोरहृदयशिरःशिखाकवचाः
स्त्रमंत्राः स्त्रादिद्योताएकादशवर्णाः १ विद्यातत्वे शांताकला विद्यार्द्धश्वरसदाशिवास्तत्वानि विद्याराज्यादिसदाशिवभुवनांतानि सप्त
दशभुवनानि पदानिरूर्ध्वपद्मात् ख्रति ह्रति बोणिमध्यपद्माद्यकाराद्या हकारांताश्चशिवप्रेकादश ऊरुषास्ते मंत्रोवेदवेदकवर्णाः २

+ तकाराम्नेका
लेयेनवके काल
कालेन ह्वेभुवादि
दशकभुवनं महा
देवादिभुवनत्रयं
च चमौ वर्णौ ४
ऋकारादि +

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व·टी·
९२

93

शिवतत्वे शक्तिशिवौ तत्वे पदं प्रणवः भुवनादि पूर्ववत् ३ षड्विंशतत्त्वादीतायां तत्र पृथिव्यां निवृत्तिकला अष्टोत्तरशतभुवनानां प्रकृतिपर्यंतमव
पद्यानि प्रकृत्यंतं तेषामेव निग्रहकत्वात् सद्योजातस्ये मंत्रोल वर्णाः १ जले प्रतिष्ठा वामदेवशिरः शिवोत्तरयोमंत्राः पद्यानि स्वेभ्यो मानि नवपदानि
कलामंत्रपदानि प्रकृत्यंतं यावदेव हवर्णाः भुवनानि लकुलेशादीनि अमरांतानि षष्टिः २ तेजसि क्षवर्णाः भैरवादीनि हरिश्चंद्रांतानि षष्टिर्भु
वनानि ३ वायौ षवर्णाः भीमादिगय न्तानि षष्टिर्भुवनानि ४ खे शवर्णाः स्थाण्वादिविमलपदांतानि भुवनानि षष्टिः ५ गन्धे ववर्णाः शा
र्वं भुवनं ६ रसे लवर्णाः भुवनं भवस्य ७ रूपे रवर्णाः भुवनं पशुपतेः ८ स्पर्शे यवर्णाः ईशानभुवनं ९ शब्दे मवर्णाः भीमभुवनं १० उपस्थे भवर्णाः
कउपपभुवनं ११ पायौ बवर्णाः विरूपस्य भुवनं १२ पादयोः फवर्णाः विष्णोः भुवनं १३ पाणौ पवर्णाः इंद्रभुवनं १४ वाचि नवर्णाः अग्नेर्भुवनं १५
घ्राणे थवर्णाः पृथ्वीभुवनं १६ जिह्वायां दवर्णाः वरुणस्य भुवनं १७ चक्षुषि थवर्णाः रवेर्भुवनं १८ त्वचि तवर्णाः वायोर्भुवनं १९ श्रोत्रे
णवर्णाः दिशां भुवनं २० मनसि ढवर्णाः चंद्रस्य भुवनं २१ अहंकारे डवर्णाः स्थलेश्वरादि छगलांडांतानि भुवनानि षष्टिः २२ बुद्धौ टवर्णाः देव
योनिक्रोधेशादि योगाष्टकानि भुवनानि २३ अंतर्भूतगुणतत्वे प्रधाने टवर्णाः गुरुपंक्तित्रयाणां शिवशुक्रयो रुणांगौरीभुवनानि
क्रोधेश्वराष्टकं भुवनप्रकृतिभुवनं चेति पंचभुवनानि एतावत्पर्यंतं कलामंत्रपदानि पूर्ववत् २४ पुंसि विद्याकला अघोरकवचो मंत्रो मा
यांते पदे कलामंत्रावेवमेव ऊकारादि यकारांतं उमादिकं अष्टगतपदनवकं मवर्णाः नृपतिसिद्धि गुरुशिष्यपंक्तित्रयनाडीविग्रहाष्टकदेह
पाशांगंतगलेशवैधेशपाशभुवनानि २५ नियतौ वायव्यपद्मगतं ऊकारादिवकारांतं पदनवकं फवर्णाः वामदेवाद्यष्टकभुवनं २६
कालतत्वे ऊकारादि लांतं वारुणपद्मगतं पदनवकं जवर्णाः शुद्धादि शंभ्वाद्यन्ता शिवदशकं भुवनानि २७ रागे पीतत्वमेव पदनवकं छव
र्णाः सद्यःशादि रुद्रदशकस्य भुवनं कल्याणपादे ऋग्गुरुशिष्यदशकस्य भुवनं २८ (रागेपीतत्वमेवपदनवकं) अशुद्धविद्यायां नैऋतं पद

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नवकं च वर्णाः वामादिमनोन्मनान्तं भुवननवकं २९ कलायां पदनवकं कालीयमेव च वर्णाः महादेवमहातेजोमहाज्योतिषां भुवन
त्रितयं ३० मायायां निवृत्तिपद्याह्रकारादिमान्तं पदनवकं च वर्णाः गोपत्याद्यनन्तान्तानि सप्त भुवनानि ३१ शुद्धविद्यायां याम्यपद्याह्र +
कारादिलान्तं पदनवकं शिष्टं पददीक्षावत् ३२ ईश्वरतत्त्वे याम्येयपद्याह्रकारादिरेफान्तं पदनवकं शिष्टं पददीक्षावत् ३३ + सदाशिवत
त्त्वे याम्यपद्याह्रकारादिहान्तं पदनवकं शिष्टपददीक्षावत् ३४ शक्तिभित्रे शिवतत्त्वे सप्तपद्याह्रकारादिशान्तं पदनवकं शिष्टं पददी
क्षावत् ३५ ३६ अध्वाशिरियं ग्रन्थेऽस्मिन् विततासम्फुटीकृता सम्यग्दीक्षाविधि प्रवृत्तैः सुधीभिर्निर्णीयताम् एवमीदृगेकतमप्रकारस्कृत
दीक्षं निर्बीजदीक्षादीक्षितवर्जं शिष्यं ॥ समयांश्रावयेत्सम्यक्तं चाम्नायोक्तिनात्मिये ॥ तं च रूपादितश्चाम्नायाद्युक्तिना निमनेन खोतोमे
देन समयानां भिन्नाभिन्नरूपत्वेवेति सूचयति तानाह ॥ निन्देत्रैभैरवं देवं शास्त्रं वा तत्समुद्भवम् ॥ लौकिकी भेददर्शनवासनां च हि
त्वा तत्समुद्भवामन्यामपि भैरवशास्त्राणि तदुक्ततत्त्वपमोपासंचतंतं देवविशेषं परभैरवं वद्धं ग्रन्थयेवपश्येदित्यर्थः किंच ॥ सोऽर्चयेद्यो
गं पाशुपतं वेदान्वैष्णवं न निन्दयेत् ॥ तद्दर्शनस्थांस्तदनुपपत्तिदर्शनेन प्रयोजकव्यापारेण न तन्निन्दा प्रयुञ्जीतेत्यर्थः अत्र हेतुः ॥ यतः शि
वोद्भवास्सर्वे ह्यपवर्गफलप्रदाः तत्तत्स्रोतोवितमुक्तिकारिणस्तावन्मात्रविश्रान्तानां वा कैकतया परिशिष्टव्याप्तिविदांस्तघोमुक्तिदाश्च
पि प्रकृष्टविग्रहाशुद्धानादितिभाविनीस्थानानारूपाश्शिवात्सर्वशास्त्राणामप्यन्तःत्वेन तदभिन्नव्याप्तिकत्वात् अनेनैवाशयेन
यतः शिवोद्भवं सर्वं शिवधामफलप्रदमिति पाठं ग्रन्थकृद्दृष्टमिह केचिदमंदन्ति सर्ववाग्व्याप्तमेयाभिप्रायेण तत् सर्वाङ्गमयते
मायायाम्मोहेमोत्तलिङ्गयेसादिवद्भाति किंच ॥ स्मार्तं धर्मं न निन्देत आचारमप्यदर्शकम् ॥ तदाचाररतानां तत्त्वद्विभेदं कुर्यात्
इत्यर्थः ॥ ब्रह्मादिदेवतायाश्च मातरश्चमुखकोणिरिः वीराश्चैव भगिन्यश्च गावो भूतगणास्तथा ॥ ब्रह्मादीनत्र लंघनीयानामपि

+ ईश्वरतत्त्वे याम्ये
यपद्याह्रकारादि
रेफान्तं पदनवकं
शिष्टं पददीक्षावत्
+ ३३

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५ कारणानि मातरः अकौलिकाचाररता आम्नायाः तु स्वतिवक्रपास्पर्यैणाशिषं अबोधयति रहस्यार्थं यः स तु स्वको गुरुः गिरिरिव गिरिः मे
स्व·टी· आराधनादौ अविचलः साधकाः वीराः रहस्यचर्यानिष्ठाः भगिन्यो मातृभक्ता योगिन्यः गावः शास्त्रप्रतिपादितपवित्रभावाः भूतां पिशाचाप
१५५ स्मारादीनि गणाः प्रमथाः एतान् न निन्देदिति सम्बन्धः किंच ॥ देवद्रव्यं न हिंस्यात्तु सिद्धान्ते यद्व्यवस्थितम् ॥ सिद्धान्ते निश्चये यद्यन्न कि
९० न्तद्देवार्थमेवेदं द्रव्यमिति न हिंस्यात् किंच ॥ गुरोर्मन्त्रं न भञ्जीत अदत्तं परमेश्वरि ॥ गुरुणा यन्न प्रसादीकृतं तत्तदीयमन्त्रं नाभ्यसीयात् ॥
मद्यं मांसं तथा मत्स्यान् मुद्रां निचवरानने साधारं च निराचारा लिङ्गिनो न च दर्शयेत् ॥ अमानि इति वीरद्रव्याणि निराचारा निति तद्रूप
णा निकृतस्वरूपाणां सिद्धानामपि भावान्न जुगुप्सेत ॥ चरुकं प्राशयेन्नित्यं ॥ इष्टदेवतायै दत्तं ॥ गुरुं संपूजयेत्सदा ॥ अमथानित्या
९५ वीधिकाराभावात् ॥ उपस्कारान्महादेवि पादेन तु न संस्पृशेत् ॥ उपस्काराः दर्भकुण्डलवलयमुसलादीनि गृहोपकरणानि तेषां मतं गणाश्चे
भुवनवयागविधौ देवतासंकेतस्थाने तेनाम्नातत्वात् ॥ आह्निकं न विलम्बेत संध्याकर्म वरानने ॥ आह्निकं पूजादि नित्यकर्म संध्यां सं
ध्याकालसम्पाद्यां संध्योपासां ॥ प्रदीप्तितालोऽशक्तो नोच्चरेच्छास्त्रपद्धतिम् ॥ शास्त्रपद्धतिं परमेशशास्त्रप्रक्रियाम् साधकविघ्नभा
र् ॥ त्रिकालमर्चयेद्देवं जपध्यानरतः सदा ॥ प्रातर्मध्याह्नसायं च न देतामधायोगं च भुक्तादिः ॥ समयान्पालयेन्नित्यमुभयार्थफले
च. प्सया ॥ उभयार्थमैहिकमामुष्मिकं फलं भोगो मोक्षश्च तदित्थं समयश्रावणां तां क्रियादीक्षामभिषेकान्तां दीक्षां निरूपयित्वमाह ॥ अ
तो विज्ञानदीक्षां तद्व्यवस्थामत्र प्रशर्वशः अध्यात्मगतिचारेण केवलेन विशोधिकाम् ॥ अत्र सर्वशो वक्ष्यमाणो द्वादशक्रमेण अध्यात्मनिर्ग द्वा
मानत्वेन यस्मात् सोऽग्रमणामार्ग ... हस्तेन केवलेन होमादिहीनेन ॥ शिष्यात्मानं शरीरात्तमात्मशक्त्या नियोजयेत् अभिमानमथोत्सा
रं कुर्याद्विश्वं च भावत् ॥ अभिमानमहमेव भैरवस्वरूपं एतत्सर्वं सर्वात्मकं तद्विशेषमाह ॥ उद्घातेष्वनेन तद्धाने शिष्यस्य तु विशो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वर्ण्यप्रपन्नीविम
र्शप्रधानमन्त्रप्र
वादरोह्यार

यथेत् ततः समस्यारत्नत्वं शक्तिव्याघं तमस्वते ॥ तत्वं निष्कलस्वरूपं मदाबंध शुक्लासमग्रश्मरस्थित्याघमध्यानं भावनया विमर्शं विशोध
येत् कथमित्याह ॥ भिन्नभिन्नस्वरूपेणएकैकं तु यथाक्रमम् । सस्वरं सतरोष्मां देवताभिः समन्वितम् ॥ मंत्रकलाभ्यामभिन्नेन शब्दविक
स्वविमर्शैकात्म्याभिन्नेन स्वरूपेणोपलक्षितं ततएव देवताभिः ब्रह्मादिभिः सम्यगभेदव्याप्त्यान्वितमेकैकमकारोकारादिरूपमन्तरं स्वस्व
रभिसांतरोष्मारं मविचलितमंत्रस्वरूपं ऊर्ध्वत्रितिशेषः तदत्र ॥ आत्रलांथं भ्रमध्यान्तं तिपंचधरादयः गन्धाद्याः कारणैः सार्धं तात्विका
माप्यते शिवस्यात्मप्रायांतरोक्तस्थित्या भ्रमध्यादिपदावस्थितस्वत्मशक्त्यादिग्रंथिपंचकभेदउद्याणतश्रमशादिश्यतिदेवः ॥ बिं
दुशक्तिसमायोगादुद्धातः प्रथमः स्मृतः देवतात्रयनिर्मुक्तः ॥ सर्ववश्चित्यचेतनंस्य प्राणोलीनंकृत्वा शर्वाकिकारणेवंधत्रः मंदद्रदया
मध्यशक्तिप्रसरस्वभावा कृतक विमर्शसारं मंत्रमन्त्रारमात्र विमर्शप्रधानायास्तस्याएव शक्तेर्बिंदुनासंयोगादिति भ्रमध्ये वर्तुलाकृति
पीतवर्णचतुरस्रपार्थिवमंडलं मध्यानाविंदुतेजसा सम्यगिलत्सर्वोद्धारक्रमेणयोगात्मदत्रभावात्प्रथमस्वद्धातो ब्रह्मविष्णुदेवतात्रये
णनिर्मुक्तः ईश्वराख्ये देवतासमापत्यात्मापंचगुणेष्वीतत्वगंधात्मरवेग्रणसंशोधनरूपस्तस्यार्थः रसाख्यगुणस्त्रद्यर्थं द्वितीयमाह ॥
चतुर्थांतसमन्वितः उद्धातः स तुदेवेशि द्वितीयः परिकीर्तितः ॥ चतुर्थस्वरस्थानस्यांतः अर्धचंद्रेणशान्तसम्यगन्वितः तद्भावावे
शरूपः कार्यस्तस्यार्थः रूपगुणस्त्रत्र्यर्थं तृतीयमाह ॥ हसान्तस्सममस्त्राः सदीर्घो बिंदुसंयुतः अर्धचंद्रनिरोधं तु मद्धातस्तृतीयकः ॥
सदीर्घः क्रमस्वं दीर्घस्तं तन्मिति भाविनी स्यामकारांतेस्तनः ततोपि प्रथमोद्धातावधिनाबिंदुनास्वरूपेणसम्यग्युतः तद्विश्रांतः
तथा अर्धचंद्रा द्वितीयोद्धातविश्रांत्यवधेः निरोधिकाख्यानं तं प्रसांत तृतीय इतिपार्थिवरूपगुणस्त्रदिक्कदियर्थः स्पर्शगुणस्त्रद्यर्थं
चतुर्थमाह ॥ भिन्नोद्धातोयदादेवि नादांतस्तु तदा भवेत् उद्धातः स तु देवेशि चतुर्थः परिकीर्तितः ॥ भिन्नाउद्धाता रतिशेषका निउद्धा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व·टी·
४५

तस्यानानियेन मंत्रोच्चारेणाधुनर्यद्वानादांते नादान्तभव विश्रांतो भवति तदा सचतर्दशेणोश्व अर्थ अतर्थउह्णातउक्तः तदा शाद्वो भवेच्छह्णानन्तो
योऽयः शाद्वगणाति अर्थं पंचममाह ॥ सप्तवचातरोच्चारो व्यापिमंतेव्यवस्थितः तदानस्मान्नदेवेशि पंचमः परिकीर्तितः ॥ सदेवेति निष्कलः
व्याप्यमंत इति तद्विश्रांति रूढः पंचम इति पंचमस्य शाद्वगणस्य अर्थः तदित्थं ॥ पंचोह्णातो ततोदद्यात् पृथिवी शोधयेद्बुधः ॥ ततइति
यतः पंचगणात्पृथ्वीत्वय इति तानी पंचसमुह्णातेषु विंदुस्थाने पृथिवी धारणोक्तमेकं ध्यत्वोह्णातानुसारं विंदुर्धचंद्रनिरोधिनादव्यापिमंतेषु
विश्रांतीः ऊर्ध्वं शिष्यात्मनो गंधादिशह्णोतेगणपंचकेभोग्यभोक्तृभावं शोधयेदित्थं च व्याप्यमंतान्नयणोपि सत्स्वात्मा पार्थिवतत्वभो
95
गस्थानं विंदुधामैव शुद्धं भवतीत्याह ॥ अकारोकारमकारांतमेवं शुद्धति नामया ॥ अकारोकारमकारांतानामंत विंदुस्थाने पव्वमपि
व्यापिमंतानुभवेशात्मको ह्णातपंचकास्थद्यांतगणपंचकसंशुद्धिश्च पृथ्वीतत्वशोधना दित्यर्थः नामयेति इति दीक्षायामेव तत्वाशु
द्धिर्भवतीति भेदवादिवत्वास्यान्ता नदीक्षायां संशयितव्यं इति दीक्षायामपि तानस्यैवशाधाम्नादिति निर्णीतत्वात् उक्तं च श्रीमतंगपारमेश्व
रेपि यस्तत्वानां संशुद्धिः क्रियातस्य विधीयत इति तदित्थं ॥ शुद्धेथपार्थिवे तत्वे चिंतितव्यं तयोगिभिः जलीभूतं तदेवैतदात्मनासह
योगतः ॥ अथ शाद्वक्रमं सूचयति सच शुद्धतां शिष्यचेतस्योद्धरणं तत स्तत्स्थीकरणं ततश्चात्मस्थाणो योजनं मंत्रयाणाच्छिष्यात्मसद्भा
वानं सामरस्यभावनमित्यादिरूपः तदेवेति पार्थिवतत्वं जलीभूतमिति सकासुद्धतत्वानुसंधानमुक्तं योगिभिः योगत इत्यनेन अयोगिनोत्र शुद्धा
नाधिकारो ज्ञानतन्त्वि दितिदर्शितम् एतदात्मना सहेति शिष्यात्मानमपि जलतत्वभोगाय तदेकात्मतामिव सामं चिंतयेत् अत्र चावसरोर्ध
चंद्रस्थाने पद्मलोहितसितवर्णार्धचंद्रमंडलमध्यगत जलविंदुरूपं जलतत्वधारणावभीयादित्याम्नायः अथ पार्थिवे तत्वे शिष्यात्मनि चयथा
क्रमभावनया ॥ जलीभूते तु तन्मंत्रीत देव चैतत्स्मरेत् विंदुं तथारणायुक्तं ॥ तदेवेति निष्कलस्वरूपं मंत्री तिलव्यसामरस्यः विंदुमर्ध

ल

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

चंद्रस्थानं धारणाख्यातावत्रितिशर्वोक्तत्र्यार्थचंद्रनिरोधिनादव्यापिनीपदेषुक्रमेणाविश्रांतिरूपोऽत्र तद्धानान्दधादित्यर्थः पुनरस्योदि
तिपाठेचतुष्टयसंख्यार्थात्पाद्यम्या तदिशं जलतत्त्वसंशोध्य शर्वोक्ते सामरस्यां तेऽक्रमेणश्रितात तज्जलतत्त्वात् ॥ आप्याद्वाम निचिंतयेत् शोषितेतो
यसंख्याते तेजोभूतं विचिंतयेत् ॥ अर्धात्तदेवतोयं शिष्यात्मनासहेत्यादिप्राग्वत् अत्रच निरोधिकास्थाने शक्तिलांछितरक्तवर्णत्रिकोण
मंडलादिरूपं तेजस्तत्त्वधारणां बद्धा निरोधिनादव्यापिनीस्थानेषु मंत्रविश्रांतिरूपाः ॥ तेजोह्यानाम्न्येव यस्तेषु निरोध्यंतमवस्थिताः ॥ तेजो
ह्यानाद्यस्मैशःपाठः निरोध्यंतं कृत्वा तेजोधारणां बद्धेत्यर्थः तदेवं विभिरुद्धानैस्त्रिगुणतेजस्मिश्चर्वववदंतर्भूते तेजसि [illegible] धपंचके शुद्धे ॥
नास्तितेजस्ततो वायुरुद्धानद्वयशोधितः ॥ सर्ववत्पास्थात्मस्थतादिकृत्वा तेजःशांतं विभाव्य नादस्थाने षट्कोणनानाबिंदुलांछितनी
लवर्णमंडलादिरूपां वायुधारणां बद्धा नादव्यापिनीस्थानयोर्मंत्रविश्रांत्यात्मना उद्धानद्वयेन वायुतत्त्वं शिष्यात्मनो भोगस्थानं शोधयेत्
अथ ॥ आकाशे लीयमानं तमपोद्धातेन चिंतयेत् ॥ तं वायुम् एतद्यत्नकि ॥ नष्टे वायौ ततः शून्यमुद्धातेकेन योजयेत् ॥ नष्टरस्या
काशशेषीभूतमात्थिष्यात्मनो बंधकत्वाच्चलितेनततरति सूक्ष्मत्वमतममाकाशतत्त्वमंतर्भूते तत्त्वपंचकम् उपोद्धातेकेनेति आकाश
स्यैकत्वगुणावायुश्चैतत्सूक्ष्मत्वतमंत्र्शून्यम् ॥ व्यापिनीसमात्तवित्तेयापंचमांतेव्यवस्थिता ॥ पंचमं व्योम तन्नाम्न्यंते व्यवस्थिता तेनांतः
शून्यसूक्ष्मलशब्दशक्तिलांछितपरिवर्तुलमंडलाकारां व्योमधारणां बद्धा मंत्रोऽस्यागाभितोगुरुः शिष्यात्मना सहात्रैव विश्राम्यस्यातेजो
मयतामत्रसंदध्यात् एवं चात्रतानदीताचरितार्थतया पुनर्भोगायद्रव्यभावेनाऽबन्धकत्वात्सर्वैवभोगभूः शिष्यस्यशोधिताभवति २
ति यतश्चिदानंदेच्छाज्ञानक्रियाख्यशक्तिपंचकसामरस्यसंतत्वः श्रीस्वच्छंदभट्टारकः चिदादिशक्तिप्रधानशिवशक्तिसदाशिवेश्वरवि
द्याख्येतत्त्वपंचकात्मनामहूंकितामपिव्यापिन्यादिविंदंतर्गत्थिपंचकस्वरूपगोपनात्मकमहामायाशक्त्याछादयमायादितिसंततोक

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व·टी·
५९

96

मात्रमाधिकाधिकसंकोचांतस्त्रिंशाभिषड्भिः पंचकमेव हूंकैरमीभिः शक्तिव्याप्तात्मकव्यापकभावभाग्भिरा सूचितवान् संकुचितप्रमात्
भूमिकायामिति तदनुग्रहप्राप्ततत्स्वरूपेणा योगिनानुग्रहणा शिष्यात्मनैकीभयथयोक्तोद्धातयाति प्रमाशिष्यचैतन्यस्य समग्रांभोगभूमि
विलाप्यतानदीत्तयाचिदादिशक्तिपंचकात्मत्वमेवापादयितव्यम् अतएव पंचत्रिंशात्तत्त्वव्याप्तिसारत्वस्तत्त्वस्पष्ट पृथिव्यादीनीत्थं संशोध्यापि
तत्संस्कारमयं समनापदमपि शोधयितुमाह ॥ समनायांततोव्याप्ता ॥ समस्तमननप्रपंचमननमात्ररूपायां समनाशक्तौ ग्रहणाशि
ष्यात्मतावन्मात्रभेदसंस्कारनिहृत्यर्थं योज्यइत्यर्थः पवंच ॥ तत्त्वव्यापी स उच्यते ॥ अशेषतत्त्वप्रशमात्स्वत्राणरूपं यत्समनात्वं तत्स्वंतव्याप
कत्वमर्थः इयति च संस्कारपर्यंते तत्त्वजाते संशुद्धे शुद्धात्मतामाप्नोतीत्याह ॥ आत्मव्यापी ततश्चैव ॥ भवतीति शेषः पवमासादितपर
शुद्धात्मस्वरूपोपि परचिदादिशक्तिभेदसारापरभैरवतां समनंतरवक्ष्यमाणयोजनिकाक्रमेणैतीत्याह ॥ सर्वव्यापी ततः पुनः ॥ भव
तीति शेषः अथ योजनिकामासूत्रयितुमेकोद्धातरूपां शक्तिमाह ॥ ततोंतसंस्थितो ह्यात्मा उद्धातैकेन योगवित् योजयेत्परमे तत्त्वे उन्म
नातीते सर्वगे ॥ तत्त्वानामंते समनायाऊर्ध्वपदे उन्मनातीत इति तदनुभावानुप्रवेशनशक्तिमत्स्वरूपापादनं योजयत् शक्तिं स्फुटयति ॥
योजनांतपरे तत्त्वे शृणु देवि वदाम्यहम् ॥ अनयाप्युमास्यार्थस्यावगम्यत्वं दर्शयति तत्र ॥ मंत्रमुच्चारयेद्देवि ह्रस्वदीर्घं प्लुतं परम् परा
परविभागेन यावत्तत्त्वं परंगतम् ॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतं ह्रस्वमतिह्रस्वमिति समनंतरमेव पंचप्रणवाधिकारे अकारोकारमकारबिंदुनादमा
त्राणां प्रणवैकदेशभूतानामपि प्रदेशोपि ब्रह्मणः सर्वरूपमनतिक्रांतमिति स्थित्याप्रणवत्वमिति वक्ष्यति ततो ह्रस्वं मंत्रमुच्चारयेदि
त्यादिसामानाधिकरण्यं युक्तमेव परापरविभागेनेति ह्रस्वातिह्रस्वभेदेनेत्यर्थः परंगतमुन्मनातीतं धाम तत्र ॥ यिदेवं बिंदुसंयुक्त
मर्धचंद्रं निरोधिकाम् नादं च शक्तिसंयुक्तं व्यापिनी समनोन्मनः ॥ जानीयादिति शेषः त्रयाणां ब्रह्मादीनां देवानां समाहारो यत्राकारो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

कारमकारात्मनिकलात्रयेतत्तथा किंच ॥ उन्मनाचपरश्चैवसर्वव्यापीशिवोव्ययः ॥ ज्ञातव्यइतिशेषः यथात्रज्ञानं यादृशंचतत्सर्वं
सर्वमेवविततमनिर्णीतं तदित्थं ॥ ज्ञात्वासर्वमशेषेणविधिमेषांयथाक्रमम् तदात्तयोजयेन्मंत्रीग्रमथानेवयोजयेत् ॥ सर्वमिति
सर्वैःकाचारप्रमाणादिपरिष्कृतं एषांमंत्रप्रमेयाणांविधिंसम्यगुच्चारणंअशेषेणनिश्चयनिरूपणानुभावैः अतएवमंत्रीसम्यक्छंत्रस
तत्ववित् तमेवविधिंस्फुटयति ॥ विंदुस्थंचिंतयेच्छब्दे ॥ मंत्रप्रमेयाणांयत्मकारांतंचिंतयंतद्विंदुस्थंविंद्वनुभवात्मतामापादितंशब्दे
नादात्मनिकुर्यात् तन्मयत्वमापादयेत् यस्मात् ॥ चतुर्थोविंदुरेवहि ॥ तस्माद्विश्रांतिपुरःसरमेवनादविश्रांतेमकारांतंचयंकुर्यात्
तदेतत्त्रयं ॥ ब्रह्माविष्णुस्तथारुद्रः ॥ वाच्यभेदात् एतस्य ॥ त्रिमात्रंवर्णउच्यते ॥ मात्रात्रयमेतदुच्चारणक्रियाकर्मतयावर्णइत्य
क्षररूपतयास्थूलमित्यर्थः चतुर्थस्य ॥ ईश्वरोविंदुदेवस्तु ॥ तस्यपरामर्शमयइत्यर्थः तदित्थं मंत्रोच्चारंयःकरोति ॥ कंठेशब्दःप्रव
र्तते ॥ तस्माद्धृदयादुच्चरन्नादकलात्मकमंत्रसतत्त्वरूपःशब्दःकंठेप्रकर्षेणवर्तते ततःप्रभृतिपंचप्राणवायुविकारवत्त्वमाणेनीत्वा
उच्चार्यतामासादयतीत्यर्थः अतएवासौ ॥ मंत्रशक्तिःक्रियांतस्याः ॥ उच्चारणक्रियांतर्गतःपरंपरात्मलशब्दरूपः न मध्यमावैखरी
वेत्यपरइत्यर्थः सच ॥ क्रियाशक्तिरितिस्मृतः ॥ तदित्थमुच्चारणप्रयत्नगतः सशब्दस्तालुकेदेविईरितःसंप्रवर्तते ॥ तस्य ॥ त
तोपि ॥ किंचिद्गतःशब्दोनासिकांतेप्रवर्तते ॥ नासिकांतोर्धमध्यं तदेतावत्पर्यंतमामंत्रीक्रियाशक्तिव्याप्तिः अथ ॥ ज्ञानशक्ति
स्वविक्तेयायत्नतःपरमेश्वरि मूर्धस्थानगतःशब्दोललाटांतमवस्थितः ॥ यदासएवशब्दोयोगिनः सर्वैःकान्तासापुटादिप्रयोग
रूपायत्नान्मूर्धस्थानतोर्धचंद्रादिस्थानात्मकोज्ञातप्रसारोहललाटांतमवस्थितोभवति तदास्थूलरूपतोपसंहारादनुभवप्रकर्षमा
पन्नोज्ञानशक्तितामेतीत्यर्थः तदित्थंविंदुरूपतामासाद्य अकारोकारमकारात्मा ॥ वर्णशब्दगतः ॥ शब्दंनादात्मतांगतःशब्दगतः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व॰टी॰
९७

97

तद्रूपतामाप्तः तथाप्यतश्च ॥ तेषामष्टातःसप्तकीर्तितः ॥ तेषामिति बिंदुतानां सप्तवनादकलान्तभवात्माशष्टः पंचादिभेदेन भिन्नः उष्टातः पू
र्वमष्टकोनवमः कश्चित् एवमियं तोमां ग्रीं भ्रमिमाश्रितापि ॥ तत्रस्थाविनिवर्तते ॥ येऊर्ध्वांशमनादिसोपानमालिकामनारूढास्तत्रैव सन्ति
येते ॥ शिवत्वानविवर्जिताः ॥ परानंदमयशिवत्वाभिसाधकतमां मांग्रीमेव मिच्छाशक्तिमेव नाविशन्ति कृतस्तु शिवम् अत्रोत्तरोत्तरपदारो
हे यत्नः कार्य इत्यर्थः अथात्रैव बिंद्वादिपदे भुवनान्तराणि भवन्त्यंभाविनमेवान्तरं प्रविभागं दर्शयितुमाह ॥ पंचधावस्थितो बिंदुरर्धचंद्रो नि
रोधिका ॥ भुवनानि बिंद्वावरणस्य निरूपणावसरे वक्ष्यति ॥ निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शान्तिस्तथैव च परिवारः स्वतस्तस्य शान्त्यतीत
स्य स्वते ॥ तस्य वामदिशो भागे शान्त्यतीता व्यवस्थिता इति तथा ॥ ज्योत्स्ना ज्योत्स्नावती कान्तिः सुप्रभा विमला शिवा अर्धचंद्रस्य तास्त्र
ता निरोधंशेतस्स्वते ॥ रुन्धनी रोधिनी रौद्री ज्ञानबोधतमोपहा इति एवमेषां पंचधावस्थितत्वम् अथ ॥ तस्यातीतो भवेन्नादः ॥
तस्येति निरोध्यन्तभवपर्यन्तव्यापिकबिंदुदेवस्यतं बिंदुदेवमतीतः सन्नस्य वर्णो नादो भवति नादामर्शरूपतामेति तमिति वक्ष्यतेतस्येत्यु
क्तिः बिंदोरेवायं नादरूपतापत्तिः एवमनन्तरत्रापि पूर्वपूर्वावस्थैवोत्तरोत्तरप्रकर्षमेतीत्याशयेन षष्ठी योज्या एतदनुभवे युक्तिमाह ॥
अनुच्छिन्नस्तु सो भवेत् ईषत्समारितेवक्त्रे ॥ सर्वोर्ध्वदिव्यकरणंवंधेनाप्युच्छिन्नतामेतीत्यर्थः एषच ॥ देवदेवः सदाशिवः ॥ देवस्य
द्योतनसतत्वस्य बिंदोरपि देवः सातिशयं दीप्तः प्रभुश्च एषनादरूपः ॥ चतुर्विधो भवेत्सूक्ष्मो यः सवेगवहः स्मृतः ॥ नादावरणे वक्ष्यति ॥
इन्धिका दीपिका चैव रोधिका मोचिका तथेति ॥ एताभिः शक्तिभिरस्य चतुर्विधत्वं नन्वेवोर्ध्वगात समायोनाकलानांसान्तपंचमीति
भविष्यति तत्कथमस्य चातुर्विध्यं सत्यं तस्यास्त्वनशाब्दयाभिरस्तीत्याह ॥ पंचमेनवहेत्सूक्ष्मः ॥ यः पंचमः अकारो नासौ शाब्दरूपतया
वहतीत्यर्थः कथं तर्हि भवतीत्याह ॥ ऊर्ध्वगामिमसौस्मृता ॥ नादोर्ध्वगतेच्छायामवस्थितायाः शक्तेः संस्पर्शात्तद्विभिन्नएव नादो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नत्र्प्रत्यक्षध्वनिरितिचोच्यतेइत्यर्थः ॥ तस्यातीताभवेच्छक्तिः ॥ तस्यापिनादयतीत्यर्थः साच ॥ पंचधातत्रव्यवस्थिता ॥ तद्दर्शयति ऊर्ध्वंतत्संस्थि
ताशक्तिः सप्तसप्तजगाकृतिः इत्युपक्रम्यतत्स्याचैवसप्ततत्स्यावतथाचैवामृतासिता व्यापिनीति अत्रशाङ्क्षाभेःदीणाताकीदृगत्रभवत्स्याह ॥
स्पर्शस्तत्रभवेद्देवि ॥ स्फादात्मेतिशेषः किंच ॥ आत्मवित्तत्रसर्ववत् ॥ तत्रशक्तिपदेयआत्मवित् शाक्तत्रभवत्तदूः सर्ववदिति शिवपदं
प्राप्नोतीतियावत् एतदुक्तंव्यापियोज्यम् अथातः ॥ व्यापिनीपरतश्चैवपंचधातत्रव्यवस्थिता ॥ सोपिस्पृशात्रध्येमारूरुक्षतयोगिनोव्याप्तिमया
व्यापिनीरूपोभवति तत्रच व्यापिनीव्योमरूपाचानंतानाथाप्यनाश्रितेतिवक्ष्यमाणस्वतत्रशक्तिपंचकात्रभवोस्ति अत्रच ॥ वालाग्रमा
त्रितंस्पर्शंकदाचिद्देतिवानवा ॥ कदाचिदितितत्स्पदारोहावसरेतेषस्पर्शंवेत्तिनवेति तदारोहप्रकर्षव्याप्तिमात्रमेवात्रभवतितत्रहृष्यकस्य
र्शमित्यर्थः तदित्थं ॥ व्यापिनीसासमुद्दिष्टाव्याप्तानंपारमेश्वरम् ॥ यदेतत्स्पर्शंवेत्तिनवेत्युक्तंसाव्यापिनीत्युपसंहृतम् तत्तानमितिसैषा
त्तानशक्तिः अपितरेच्छाशक्तिरित्यर्थः अथ ॥ तस्यापिसमनातीता ॥ तदपिव्यापिनीत्तानमतिक्रम्यस्थितेत्यर्थः ॥ समनंक्रमवित्तानमुन्म
नेशुगपदित्युक्तवाउन्मनात्रभवंप्रविविक्तः ॥ मनस्तत्रनकारयेत् ॥ नतत्रैवतत्प्रेदित्यर्थः तदियतीयमिच्छाशक्तिव्याप्तिर्मात्रीत्यवसेयं स
मनायांभावाभावात्मनोविश्वभेदस्यास्तत्रणाद्दहेयतमस्तीतितामतिक्रम्यउन्मनापदमारोहन्मध्येकेवलात्मतामत्रभवतीत्याह ॥ शुद्धात्मा
ततोदेवि ॥ तदित्थंशुद्धचैतन्यस्वरूपस्यात्मसामरस्यापन्नंशिष्यात्मानंगुरुप्रवरः ॥ उन्मनांतेनियोजयेत् ॥ उन्मन्यामंतेचेतिसमासः
स्वातंत्र्यशक्तिसामरस्यात्मनि स्वतंत्रभट्टारकसंवेदनेविश्रमयेत् तत्समावेशाभिन्नइत्यर्थः एवंच ॥ तत्रगुरुःपरेशांतेमहाशांतिमवाप्नुया
त् ॥ गुरुःएकत्वंयामःसमस्तस्यभेदकलंकस्यगलनात्परंशांततत्वं तदित्थं ॥ गुरुपारम्पर्यायातःसम्प्रदायःप्रकाशितः ॥ पारम्पर्येवपारम्पर्यं
गुरूणांशक्तिमदाशिवश्रीकंठादीनांपारम्पर्येणायातोरहस्याम्नायसंसारक्रमेणमयाविदितः सम्यग्दीक्षादिसर्वंशक्तिपर्वमभाजांप्रदीयतेइ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५ स्व·टी· ५८

98

तिसम्प्रदायः प्रकाशितः तथापि संक्रमणयुक्तिः सर्वं मयापि कथितं इत्यर्थः तदेवं गुरुतो लब्धेऽपि सम्प्रदाये यथा सर्वमाप्यो गुर्वंतरैः शिष्याणां सम्प्रा
प्यते तत्र ॥ योजनेत्यपरे तत्त्वे उपायः कथितस्तव ॥ नानाचारप्रमाणेन प्राणसंचारमेव तत्त्व्यादिना चतुर्थपटले प्रवेत्यर्थः तदित्थं सर्वं न मम स्वि
मं सम्प्रदायं ॥ एवं ज्ञात्वा वरारोहे सर्वकर्माणि कारयेत् ॥ सर्वाख्यव्यवहारदशास्तस्य परिमाणमाहात्म्यप्रवर्ति तिष्ठेदिति यावत् आचार्यसाध
कादीस्त्वस्तोचितेषु कर्मसु एतज्ज्ञानपूर्वकमेव प्रयुंजीतेत्यर्थः वरारोहेति पूर्ववत् एवं तत्त्वदीक्षाप्रसंगोत्कारयं ज्ञानदीक्षामथाध्वदीक्षास्वपिक
र्तव्येति भंग्या शिक्षां ददाति ॥ तत्त्वाध्वानं कलाध्वानं भुवनाध्वानमेव च वर्णमंत्रपदाध्वानं ज्ञात्वैवं शुद्ध्यति प्रिये ॥ यथांतर्भावितापराध्वपंचकं
तत्त्वाध्वानमेवं ज्ञात्वेत्यभ्यस्तश्चैवं परतत्त्वे योजयित्वा शुद्ध्यति परभैरवतामाप्नोति गुरुः शिष्यात्मना सह तथा समप्रधानमर्थमेव ज्ञात्वा शुद्ध्यतीत्य
र्थः उपसंहरति ॥ पंचावैधारणादीक्षा ॥ विज्ञानदीक्षामित्युपक्रम्यापि प्रोक्तधारणाक्रमेण क्रियमाणत्वाद्धारणादीक्षेत्युपसंहारोऽपि न दो
षः नैषा सर्वेण गुरुणा कार्येत्यभिदधद्द्वावि पटलमप्यवतितारयिषुः पाटलिकीं संगतिं करोति ॥ कर्तव्या योगिना त्वेतन् मंत्रसिद्धेन वा देवि ॥
योगिना परसमावेशात्तेन यदि वा त्वनंतरपटलवक्ष्यमाणसाधनक्रमेण यो मंत्रसिद्धस्तेन कर्तव्या द्वयोरप्यत्र सामर्थ्याविशेषादन्यस्य
त्वनधिकारादित्थमियम् ॥ ज्ञात्वैवं सज्ञता भवेत् ॥ सम्यङ्निवृत्तिमासादयत्येव तदित्थं चतुर्थपटले कलादीक्षा कामप्रसंदर्शिता प्रसंगोक्त
त्त्वदीक्षा च इह त्रिपंचनवषट्त्रिंशद्भेदाश्चेत्युक्तास्तत्त्वदीक्षाः पददीक्षा च नवतत्त्वदीक्षावत् वर्णमंत्रभुवनदीक्षाप्रतिसंकलादीक्षावत् दश
मे च विततभुवनदीक्षा भविष्यति इत्येताः एकादशाध्ववैचित्र्येण दीक्षा ज्ञानदीक्षा चोक्ता न तथा द्वादशीत्येताः सबीज निर्बीज सद्यो निर्वाणभे
दात्वत्र कविषये षट्त्रिंशद्भवंति आचार्यत्वसबीजैव द्वादशभेदा साधके शिवधर्मिलोकधर्मिभेदाः द्विविधेः सर्वं चतुर्विंशतिभेदाः समयिनि
तु धर्मास्यात्मकत्वात् ज्ञानक्रियाभ्यां द्वाविति ग्रंथिभेदनतो द्विविधेति चतुःसप्ततिरिह संक्षेपतो दीक्षाभेदाः तत्रापि सकलनिष्कलाद्यैर्वैश्वर्या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यदनुष्ठानभेदात् लोकधर्मिसाधकस्य चावांतरवैचित्र्याज्जौतिकनैष्ठिकाचार्यभेदाश्च बहुप्रकारास्संभवंति तदत्र दीक्षायामेव प्रसत्यवतिष्ठंते सौ
गताः इह दीक्षया किमात्मनः संस्कारः क्रियते बुद्धेः किमात्मशरीरादीनां मलानां किंवा कर्मणाम् आत्मनश्चायातशक्तिपातस्य उदितस्य वाश
क्तिपातो क्षीणमलस्यासन्नस्य वा कस्मात्मनः संस्कारः कर्मनिवृत्तिः स्वखेडः स्वेषं विनिवृत्तिः प्रकृत्यादिविवेकदर्शनं स्वस्वरूपज्ञानमद्वैतरू
शिवा २ बुद्धेरपि कः संस्कारः किमिंद्रियप्रेरणसामर्थ्यं रागादिज्ञानाथा उन्मूलनं वा मलानामपि किं तदेवकार्यप्रसवसामर्थ्यमरणापे
दंवा संस्कारः एवं कर्मणाम् स च किमागमैकप्रमाणकोऽशक्तिसिद्धोपि वा तत्र शक्तिपातादात्मशरीरादिमलक्षयः मलक्षयश्च शक्तिपा
तस्यैवास्याश्रयः प्रक्षीणमलस्य शक्तिपाते सर्वस्यासौ स्यात् मलक्षयो यतनवतस्सिद्धयदि ततएव तत्रात्मनः संस्कारो भविष्यतीति किंश
क्तिपातहेतुकेन दीक्षाविधानेनात्मनश्च निःस्वभावस्य कर्मतद्भोगनिर्वृत्तिनिवृत्त्योरविशिष्टस्यैकः संस्कारः वैशिष्ट्येनित्यताहानिःक
र्मभोगयोर्व्यतिरिक्तयोर्नाशे तस्य किंवृत्तं तत्समवायोऽस्य निवृत्त इति चेत् सोऽपि कर्मादिवत्स्यादस्यैवेति आत्मनोर्न भोक्तृत्व कर्तृत्वेनापि तदु
पशमात्मात्मशक्तिः स्यात् प्रकृत्यादिविवेकस्वरूपदर्शनपक्षो प्रागतत्त्वभावतयास्य भेदमानयतः आत्मदर्शनमात्मीयादिदर्शनस्योन्मू
लनं च रागादीनां च हेतुरिति ततोऽस्य वंधएव श्रेष्ठेतरदृष्टावपरस्य कस्याप्यभावात् क्रियाभोगानुपपत्तौ कर्तृत्वतत्त्वतत्वैश्वर्यविप्रलोपोऽमु
क्तानां स्यात् बुद्धेरत्नप्रेरणसामर्थ्याधारे दीक्षितस्य करणवैकल्यं स्यात् रागादिदोषाश्च सवासनका दीक्षितस्य निवर्तते बुद्धेरुन्मूलने
दीक्षानंतरं देहपातप्राप्तिः मलानां तदेवासामर्थ्यसाधने प्रवृत्तिस्सताम् मरणापेत्त्वमसामर्थ्याधानमिति पलायनमार्गः सत्यवसरे च
दीक्षितस्यात्मादिग्रहः प्रागवदेवोपलभ्यते एवं कर्मस्वपि वाच्यम् आरब्धकार्यसंशोधने दीक्षायाश्च सामर्थ्यमिति चेत् अयमत्रापि कश्चास्था
सः आगमप्रमाणकमेतदिति चेदागमस्य तदर्थेनेकः प्रतिबंधः मंत्रप्रतिबंधाद्यथा बीजमंकुरं न सूते तद्वत्कर्मबीजान्यपि न संसारं स्ववत

ने
२

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व·टी·
५५

इतिबीजादिसंसिद्धयुग्माबीजादिवद्दीक्षितस्य तैलाभ्यंगदाहादयोऽप्यसामर्थ्याथा नेहेतवः किं यन्तामप्युपलभ्यत इति चेत् नामूर्तस्य पापादेस्त्रा
हत्वाभावात् तस्मात्तार्णिकवादिभावनाश्वविकानेदाम्यदृष्टिरेव मोक्ष इति अथोच्यते इहात्मसंस्कारएव दीक्षा तथाह्ययंआत्मासंकोचाभासत
त्वपूर्णंमन्यतात्मनेहाभिलाषशब्दोक्तेनाणवेनमलेन शुभाशुभवासनात्मना विविधजन्मायुर्भोगदेन कार्मेणतत्प्रभवेनचकंचुकषट्केनकस्य
लभूतात्मना नाजातिकविविधदेहतदाश्रयविचित्रभुवनभोक्तव्यार्थसार्थप्रतीतिभाजामायाख्येनमलेनवलितः यतः सर्वस्यैव संकुचितो
--- भिथ्यंगादिमयोत्तफलेबेशनाकीर्णः कृशगौरादिरूपोमहेदंजानामीत्यादिप्रतीतिसिद्धएवायमर्थः तदीदृशस्यास्यानेतज्जन्मसहस्रा
भ्यस्तेऽदृगवसानस्याप्याकस्मिकगुरुप्रियासिभक्त्यादिवशोन्नीतविदितशक्तिपातानुसारनिर्वर्त्यमानयादीक्षया दीयतेऽस्य ज्ञानसद्भावः क्षीयते
पशुवासना दानक्षपणसंयुक्तादीक्षा तेनेहकीर्तिता सा च यनिरूपितस्थित्याणवादिपाशप्रशमनवशिवत्वाभिव्यक्तियोग्यतात्मानात्मनः संस्कारः
क्रियते पाशानां च प्रशमनमचिंत्यमंत्रशक्तिवशाद्बीजानामिव पुनः प्ररोहादानसामर्थ्यं यत्नेनालं बीजादिसंसिद्धो विधिः पुंसामज्ञत्वेनैते
लाभ्यंगाग्निदाहादावपिसक्तिप्रसंगतश्चकं तेऽत्तत्वेषामेवोपहास्यतामाविष्करोति यतः स्थावरजंगमकृत्रिमाद्यात्मनो विषयसकारण
शक्तिप्रशमनबीजवद्यत्नेमंत्रैः क्रियते तत्राप्येतदृष्टंकेषां चेत् अथ तैलाभ्यंगादेर्बीजस्यैव शक्तिनिरोधकत्वं न तु विशेषकृत्वं मंत्राणां नन्वत्रापीष्य
च्यते तर्हि अचिंत्यप्रभावत्वान्मंत्राणां पाशप्रशमनेऽपि सामर्थ्यं किं न सह्यते अथ दोषाः सबीजसंतानादेति तेऽपि निवारिताः दृश्यंत इति किमस्य मंत्रैः
कृतमित्युच्यते तदत्राप्युच्यते मोक्षपाशप्रतिबंधनं मंत्रैः क्रियते स्वतंत्र रागद्वेषादिप्रशमनं यथाहि विरूपस्यैव स्वरूपनिवर्त्यापि लोकोत्तरर
मणीवशीकरणं मंत्रैः क्रियते तद्वद्देहारम्भिकर्माशोधनाद्वर्तमानदेहे रागाद्यनिवृत्तावपि भाविप्ररोहप्रतिरोधनं पाशानां कुर्वतां मंत्रा
णां किमायातं तीव्रतमशक्तिपातपूतानां च दीक्षानंतरं रागद्वेषादिप्रशमः शतशोऽपि दृश्यते सद्यो निर्वाणदीक्षायां च वैकालिकपाश

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शोधनात्तु देवदेहादिविगलनं शिवत्वाभिव्यक्तिश्च भवत्येव शिवत्वाभिव्यक्त्यावच्च किं प्रमाणमिति चेत् मंत्रप्रभावसंपादितत्वात्कालिकदे
हप्रशमनोद्भूतमनुमानं यथा च मंत्राप्यायवशीकारदेहोच्चाटनशोषणमारणादिमंत्रसामर्थ्याद्भवति तथा दीक्षाफलमपि भवत्येवेति
चेतसि निवेश्यताम् तत्कालमेव दीक्षातः शिवत्वाभिव्यक्तिः किं न भवतीति चेत्प्रकृष्टज्ञानशालिभिः क्रियमाणायां सद्यस्तच्छोभवं तत्सौत्र
पिष्टपतनवच्च प्रयोच्यते निमसमात्मनो दीक्षातः संस्कारो न त्वसौ संस्कृतत्वासंस्कृतत्वभेदाद्भेदः स्यादिति चेन्न तत्सत्वातिभासे भेदप्रसक्त्याकृत
काहं विमर्शकोनेकत्वसिद्धिः ह्रासगत्वादौ देवकुलादेरिव तद्विमर्शकाद्विमर्शवशादेव च सर्वव्यवस्था इति प्रत्यभिज्ञायां निर्णीतं एतेनाभि
न्नत्वकर्तृत्वादपप्रसमर्थितमेव तत्तद्विषयभेदेपि ग्राह्यमात्मव्यतिरेकेनात्मसंस्करणं यतः कस्मादात्मदर्शनेन न मुक्तिरपि तबंध इति तत्सूरीश्वराणाउ
मना र्यष्टकश्चैषनात्मस्वेवमेवयन्नसमरूपो चिदात्मस्वाहं विमर्शपरमार्थतया स्वीकृताशेषकृत्तानक्रियापरमार्थे नचतत्त्वात्मदर्शनमेव
सत्यतो मुक्तिः न च केवलमनात्मन्यात्मदर्शनं मिथ्याज्ञानरूपं बंधो यावदात्मन्यपि पूर्णप्रकाशाहं विमर्शपरमार्थाशेषविश्वमये विश्वापि
चविदात्मैकपरमार्थे यदनात्मताज्ञानं तदपि बंध एवेति स यथा संकोचविदेकत्वनं विश्वैकात्म्यमय शिवत्वाभिव्यक्तिरेव मुक्तिस्तत्र चाभेद
सारसर्वज्ञत्वादिसमावेशेवेति तत्सामर्थ्यमेव दीक्षाप्रवृत्तिः तदेव मुक्तिनीत्यामलानां भेदेन प्रतिपादितत्वात् प्रथमतः संस्कारपदः कश्चिदि
त्यात्मनयेवोक्तरूपः संस्कारदीक्षया क्रियते अद्वयमेव चास्य स्वरूपमिति स्वरूपदर्शनाद्वयदर्शनपत्तयोर्नाम्निभेदः सद्योनिर्वाणदी
क्षायां त्वस्य कर्मसंस्कारादिसर्वनिवृत्तिरपि क्रियत इत्यपि प्रतिपादितम् प्रसद्योनिर्वाणदीक्षा स्वदेहारंभिकर्मशुद्धिर्भगवदत्तातो न क्रिय
तोनत्वासामर्थ्यादतोत्रापि यदुक्तं गतिप्रतीतिः कारणामावस्य स्याप्रवृत्तत्वः प्रदृष्टनाशान्गतिर्दीक्षितस्येति न द्रूपं स्वरूपमेव प्रकृत्या
दिविवेकदृष्टिवृद्धिसंस्कारपदौ प्रत्यभ्युपगमपराहतौ ततोयदुक्तं धारणाप्रेरणतो भनिरोधाश्चेतेनावशाः नस्युस्तेषामसामर्थ्यात्तस्याः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व·टी·
१००
100

दीक्षायत्नं तरामिति तदग्रहणमेव यदमुष्कं पापस्य गुरुत्वाभावात् प्रत्ययवतीत्वलादीक्षा नोपपद्यत इति तदविदिताभिप्रायतया न सम्यगेतत्
मोमयपापाशुल्लिहेतुकं देहे गुरुत्वं त्वलादीक्षया पश्चाद्विवकारणं निहृष्टिद्वारेण निवर्त्यते तथा च स्मृतिकाराः अधर्मात्तस्य देहे गुरुत्वं यत्न
यस्य तु धर्मतो लघुतो स्यादाद्गतः संप्रतीयते इति तथैतत् यस्य तु कस्मनायातशक्तिपातस्य दीक्षाभावाच्छक्तिपातवत एव दीक्षायाः श
क्तिपातो मलत्वयात्स्व च शक्तिपातादितीतरेतराश्रयः अक्षीणमलस्य शक्तिपाते सर्वस्यास्मोत्मात् अथ मलत्वयस्य शक्तिपाताद्भ्यो हेतुः कश्चि
त्स एव तर्हि शक्तिपाते हेतुरस्तु किं मलत्वयेनेति सत्यमेतत् किं निरर्गलपारमेशिविचित्रशक्तिपातवतो दीक्षा त्वमस्माभिरिष्यते न तु मलपरिपा
कादियुक्तस्येति न कश्चिदुक्तचोद्यावकाशसंस्पर्शः इत्येपद्मभिवदीक्षात्मसंस्कारणाम् अपि च सकलव्यवहारप्राणिभूतसर्वाभ्युपगम्यावि
गीतप्रसिद्धिसर्वसर्वत्तमहेश्वरप्रणीततत्प्रतीतशामाणिप्रेत्त्वे र्वकार्याचार्यपरम्परानुष्ठीयमानानुष्ठानप्रकटितनतत्सर्वो निर्वाणाद्याप्याया
दिनाफललब्धसंवादोपारमेश्वरेशास्त्रेयद्यथाभिधीयते तत्तथैव ततश्च यदुक्तम् आगमस्य तथाभावनिबंधनपश्यताम् भक्तिमार्गसमार्ग
णवदंतपरितोषकृदिति तदसदेकयत्नः तस्मादनादिसंतानतत्सजातीयबीजिकाम् उत्तवानमलांकुरतस्य हृष्टिंभ्रमस्तवरस्तुका
आत्मदृष्टेनरंता विकल्पवासनामलनमुक्तं तद्दितारणमात्रमेव यतः शिरोनिर्देशप्रयोक्तृतकाहंविमर्शमयत्वं आत्मसंगुलिनिर्देशप्रत्या
सांकेतिके दंविमथानमिव विषयेषु स्वसंवेदनेन प्रतीयत एव अस्य चाप्यसंकेतग्रहणांपवकस्यापि न च देतन्नत्वहं प्रतीतेविकल्पवासनाम्
लवमकं तत्कथं यतोयं विकल्पो ज्ञानसंतानमहं तयाभिमन्तोस किंस्वात्मनो भेदेन तं तथाध्यवस्यति स्वात्माभेदेन वा भेदपक्षे इदमिति ज्ञानसं
तानस्याध्यवसायः स्यान्नत्वहमिति अभेदपक्षे तु विकल्पस्य स्वात्मापि विकल्प्यः प्राप्नोति न च तद्युक्तं स्वात्मनः अविकल्पकसाक्षिकल्पानाम् अथ विक
ल्पः स्वात्मनो ज्ञानान्तरैः सहाभेदेनाध्यवस्यति न तु भेदमध्यवस्यतीत्युच्यते तर्हि व्यवसायेऽस्य प्रतिक्षेपः पतितः इत्यन्यव्यवसायव्यापारपक्षस्यात्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

अथात्मनोः ज्ञानांतरैः सह भेदमनध्यवस्यद्वांतराणेऽपि भेदेनाध्यवस्यति तर्हि येनात्मना सह येषां ज्ञानानां भेदेनाध्यवसितस्तेषाममभेदाध्यवसायेन त
स्यात्मनोऽप्यभेदाध्यवसायः प्राप्त आत्मवत् तेषामप्यात्मनो यथात्मना सह कस्तेषां भेदो नाध्यवसायो भेदाध्यवसाय एव ह्ययमिति स्यात् किं चानुभव
संस्कारोऽप्यमात्मनो रूपं वैचित्र्यमनुभवतापि विकल्पेन निह्नुतसर्वापेणानुभवांतराण्यपवसातुं शक्यंते तत्रासन्नारिकेलद्वीपनिवासितस्य तावत् नचा
स्य प्रकाशातिरिक्तो व्यवसायमस्तारोपाभिमाननिश्चयादिपदवाच्याभिप्रायेणाभेदवाग्रः कश्चिदन्यो व्यापारो व्यवस्थापकः परदर्शने संगच्छत
इत्यास्तां प्रतिगहनमेतत्प्रत्यभिज्ञायां विततमस्माभिः तत्प्रतन्यमानं सकुमारदृष्ट्यानायासेन स्थितमेतन्नदाभासभेदेऽपि ग्रहकृतकाहं विमर्शसिद्धे
का परमार्थोऽयमात्मेति नतु च श्रीमत्खेटपालाचार्येण मलपरिपाकहेतुकः शक्तिपातोऽभ्युपगतः स तं च शक्तिपातपरास्त्र दूषितस्तत्कथं स तत्र
शक्तिपातपदाश्रयणेन तत्त्वतिसमाहितः अत्रोच्यते अत्रार्थे यदि विवदिष्यास्तितदेतदपि निर्णीयते श्रूयतां अथानादिमलः पुंसां पशुत्वं परिकी
र्तितम् तुषकंचुकवित्तेयं मायाणामंकुरस्य तु इति श्रीस्वायंभवसूत्रे मल इति पुंसामिति चोक्तिपर्यालोचनयैकोऽप्यसौ बहुशक्तिकोऽन्यथा बहुवार
कत्वमस्य न घटेत एवमसौ च सर्वेषु स्थोरन् कर्मभिश्च समं परिणामस्य मिश्रस्यापरिणामायोगात् परिणामं स्वकालविशेषाकं चिन्त्यति कथं चित्री अम
प्यादिभेदाद्यदा परिपच्यते तदा पुंसां कर्मपरिपाकमिवापेक्ष्य शक्तिपातं करोति महेश्वरः यावच्च मलस्य परिपाको न जा [illegible] तत्संबंधकत्वेनैव तं
परिणामयति यदा तु कृतकार्यत्वात्मनि पक्वं पश्यति स शक्तिपातान्मलशक्तिपातान्मलशक्तिं निहन्त्यसौ यथा च स्वतंत्रशक्तिपातनादिपक्षे
प्रतिपुरुषं किंचिदेव कर्म कदाचिदेव देवः परिपाच्य भोगयोग्यं करोति न तु सर्वा प्रतिसर्वं युगपत् तत्वानिचनियतकार्यकारणभावभाजि दर्शय
ति मायाप्रकृत्यादि च स्वापप्रबोधयोरैविमेन परिणामयतीति तथास्य सर्वत्राविशेषेण कर्तृत्वं तथा मलपरिपाकपक्षेऽपीति कर्मणो मल [illegible] च विचित्रं स
परिपाकमपेक्ष्य निग्रहानुग्रहौ पुंसां करोति परमेश्वरो न त्वेवमेव तस्यापेक्षा सर्वकारित्वप्रसंगादिति तावत् श्रीमत्खेटपालाचार्यमतं यदाह भोगका

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व. टी.
१०१

विकास्य अनाद्यनादिसंबद्धो मलः साधारणोऽव्ययः प्रतिपुंनियतस्वस्वकालव्यावृत्तशक्तिकः इति तथा मलका निरोधिकाः शक्तीर्नानाधर्मास्य विद्यते कर्म
शयसमेतस्य हेतुत्वं च भवार्णव इति तदयं यदि स्यात् तदात्मनो बन्धकः शिवमकारणमपि स्यात् अथ शिवे स्यात्तच्छिवस्य वीतरागद्वेषत्वान्नकारणम् अ
पि मलशक्तिप्रेरकत्वं स्यात् तेषां स्वस्वरूपाभिव्यक्तेर्न तथेति चेत् नेतरेषामपि स्वस्वरूपस्य तथात्वात् अनादिमलनिरोधात्मतया त्वमित्युक्तं तन्निरोधस्यै
व विचारयितुं प्रक्रान्तत्वात् यदि चानादिर्निरोधः कृतं शिवशक्त्याधिष्ठानेन तदप्यनादि चेत् किमभाभ्यां मलशक्तिकृतनिरोधस्यानादित्वमात्रेणैव स्वल
भेदो न रेणानियतपुंविषयत्वमयत्नाम् एवमस्त्विति चेन्न शिवस्य सर्वज्ञाधिष्ठातृत्वं स्यान्न तच्च मलसंसर्गान्नद्वेषां अकृतो हि शिववशीकारः पशुत्वतो
रोधाः किमर्थमुक्तं अत एव शिवस्य मलशक्त्यधिष्ठातृत्वमपीष्यत इति चेत् सत्यमिष्यते न तु सिद्धान्तिद्वयोरनादित्वेनाप्यतिरेकाभावात्प्रयोजनमात्र
वशेन च भावव्यवस्थानुपपत्तेः अस्तु नैवं तथापि याश्चिति निरोधाय शिवोऽलं प्रयुङ्क्ते ते शिवतुल्यत्वाद्द्वन्द्वात्मप्रसूताः शिवमेव प्रति तं प्रयुञ्जीरन् अथ
सामैकापेक्षया सामर्थ्यातिशयात् किं च मलशक्तिर्यदि सन्निधिमात्रेण निरोधिका तच्छिवमकारणमपि स्यात् अथ तत्तत्कर्तृत्वात्मकस्वरूपावरणेन
तत्सर्वात्मनो विकारिता या मास्वरूपनाशो वा तेषां तदतिरिक्तस्य धर्मिरूपस्य वैशेषिकवदाशैवेनाभ्युपगमात् न च मूर्तेनामूर्तेनात्मनामूर्तविद् मलेना
याणामावरणं युक्तं चक्षुः सूर्यादिरश्मीनां तु भौतिकत्वात्पटलत्वादिभिस्तु युक्तमत एव यद्यपि मद्यविषादेर्जीवप्रत्यावारकत्वं तत्सिद्धिसंकोचं प्राणा
दिमयं प्रति न शुद्धचिदात्मानं मलसंकोच एव त्वयं प्राथमिको विचार्यो वर्तत इति स कथं शुद्धचिदात्मानं प्रत्यावारकः स्यात् प्रत्युत वारणायायातो मलोऽस्य वेद्यः
स्यादिति सर्वः सर्वज्ञो भवेत् मलस्य च यद्यव्यापकत्वं तदस्याव्यापकात्मावारकता न स्यात् व्यापकत्वेन शिवमकारणेन ग्राहणयात्तेषां जीवानां च सर्वदे
श्याक्रान्तात्मनो व्यापकत्वस्याविशेषत्वात् अस्य च प्रत्यंशं व्यापकेन मलेनाच्छादनात् आत्ममलयोश्च न संबन्धस्तस्य व्याप्यवृत्तित्वात् नयोश्च व्यापकत्वात्
न समवायो नित्यद्रव्ययोस्तदयोगात् अत एव न कार्यकारणभावः नापि तादात्म्यं भिन्नत्वात् आवार्यावारकतापि घटपटादेर्न संयोगाद्यतिरिक्ताभ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वितमर्हति किंचमलस्यनित्यत्वं व्यापकत्वमेकत्वमनेकशक्तित्वं शिवस्वभावान्मदृक्क्रियानिरोधेनैतन्निरोधपरिपचनेचस्मात्तंप्रशिवस्य
मुक्तशिवेभ्योणुभ्यश्चभिन्नत्वं श्रुतएवातत्व्यापकत्वमविश्वशक्तित्वंचकर्ममलपरिपाकादिमुखेप्रेरितयाचपारतंत्र्यमितात्वादिभेदवशात्क्लि
न्नेशिवमलयोर्विपर्ययस्तस्वरूपप्रतिपादनमतिस्वभावितम् यच्चमलस्यपरिणामित्वमुच्यतेतेनैतदमिश्रस्यास्यकथंस्यात् कर्मभिःसदि
तस्यभविष्यतीतिचेत् नतानिमलस्यांतःविशंतीतिकस्यतैःसहमिश्रता यद्यपिमायाविकारयोगेकर्मयतःकारणमलोभविनामिश्रुक्तं
भवद्भिःतथापिविज्ञानकेवलिनांमलस्यकर्मसाहित्याभावात्परिणामायोगेमूलाभावःस्यात् मंत्रमंत्रेश्वरादीनांचयोपमपिकारबंधोनास्ति
सहजमलकृतत्वस्यमायोस्तुभावादितितदर्थमलांतरमभ्युपगंतव्यंतेषांमाहेश्वरमहामायाशक्तैववतावतांशेनबंधत्वेनतद्व्यतिरिक्तेनामे
नमलेनेतिचेद्गुणानामपिमायाशक्त्यासंकुचितत्वाभासनंबंधनमस्तकिमत्रुपपन्नव्यतिरिक्तमलाभ्युपगमेनानुबंधोमंत्रादीनामपितार्द
श्योव्यतिरिक्तोन्योमलोभ्युपगम्यतांकिंचायंमलोयनिनक्वाप्यत्रप्रविष्टइतिकथमस्यघटस्थदीप्तायामंतर्भावस्तुद्भिःक्रियतेकर्मवत्संस्कारं
तर्भावोस्येतिचेत् नकर्ममलनपुंसःकर्मणांसंस्काराणांमतयांतर्भवतीतिप्रुक्तंकर्तृनिष्ठत्वात्क्रियाणांमलस्यतद्व्यतिरिक्तस्यकथंतदंतर्भा
वः किंचनावारकेणापटादिनाघटादेःस्वरूपंविशिष्यतेपितत्तद्विषयेज्ञानतत्त्वंनेविहन्यतेतथाशिवमुक्ताणूनामेवसमलःस्यात् तेषाम
लेनगुंविषयत्वानावरणादितिमलस्यावरकत्वतावद्प्रुक्तंयच्चमलस्यपरिपाकोमिथ्यीयतेसकिंतस्यनष्टकेर्वाविनाशउतनिरोधप्रतिबं
धः श्राद्येपक्षेएकत्वतत्वविपाकेमयेमुक्ताःस्युःतच्छक्तेरनेकत्वाभ्युपगमेपिसदृशत्वात्प्राक्किमदव्यतिरेकाश्रेषप्रसंगःफलभेदादारो
पितभेदोहिपदार्थानामेवशक्तिरितिस्मरयः नचानादेर्वस्तुभूतस्यमलशक्तिनिरोधस्यनाशोयुक्तःप्रागभावस्यतत्ववस्तुत्वात् सभवतनाम
शक्तिनिरोधप्रतिबंधोपिविषवत्क्रियप्रतिबंधवत्सर्वानेवप्रतिस्यात् तद्देवचप्रतिबंधकनिवृत्तौतन्निरोधःपुनरुन्मज्जेत् परिपाकस्यास्य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व॰टी॰
१२
तन्मेन्निरोधानेनान्तरंपश्य नेयदर्थं प्रतिनिरोध न्मलिनकालादिति न्यम्नेनन्तोदयेभोगे भुञ्जेसति प्रश्नयते
102
प

यद्धेतुकः प्रथममेव स्यात् यदि कालहेतुकः तत्कलादयोऽपि सर्वेषां च मलनादिवत्समस्त्वात् तुल्यफलानामिवात्मनां मलशक्तीनां सममेव वा सम-
नन्तर्येण वा परिपाकः स्यात् नापि तद्धेतुः कालस्य वर्थानेन प्रबलरोधं कुर्वन्स्पृशति हि मशक्तिः सा फलं दृष्टा च तन्निष्ठैव योग्यम् पुंस्त्वेन मक-
येकारणमित्युक्तनीत्या मलः स्वकार्यं कर्तुमपश्यते + तदयं तत्र योगो यदि सामान्येन तदेकत्र शरीरे कलादिलिप्तं तन्मध्ये तत्कार्यस्य भोगस्य सम्भव-
नात् तदनन्तरमेव मलपरिपाकः स्यात् अथ विशेषेण तत्र कदाचित्पि भावि कलात्मनो विशेषस्य कर्मजभोगवैचित्र्यस्य तदुक्तत्वात् अथेश्वरेच्छा-
तो मलस्य परिपाकस्तदीयेच्छायाश्च नियन्त्रिताया हेतुः सर्वाणूनां स्यादिक्रमम् एवमथ भोगपर्यायतः कदाचिदिति रुद्धे समबले कर्मणि परिपक्वे च
पि विरोधादुदासते कर्मान्तराणि चापरिपक्वत्वाद्भोगाय नोन्मुखीभवन्तीति तं कालमवेक्ष्य भगवान्मलं रुन्धे स च कालो दुःखेस्तारहितः स्वयमप-
लभ्येतापि केचिदिति पदः तदयापि बहुमहे कर्मणां क्रमानुष्ठितानां क्रमिकफलानां कथं तावद्युगपत्फलदानोन्मुखे कथं तावद्विरोधावसरे तत्तो
मत्कर्मफलं न दद्यात् तस्य स्वकाल एव फलदानोन्मुखत्वं न तत्काल इति चेत् तयोर्यापि तर्हि न तदेककालेशुभे स्येच्छा न एवं चेत् सा यदि स्वतन्त्रा
तद्युगपत्सर्वस्य सर्वकर्मपरिपाकान्नद्भोगं दद्यात् किं विनश्यत्कर्मानपेक्षतया वा सर्वस्य मलं रुणद्धु अथ स्वतन्त्रा तदयापि तस्य हेतुं तरं वक्तव्यं यस्य
च तत्स्य बलकर्मणो भोगोन्मुखे रुद्धे तस्य तत्काले देहपातः स्यात् अथ तज्जात्यायुष्प्रदयोः कर्मणोर्निरोधेऽपि तद्भोगप्रदयोरेव तज्जात्यायु-
ष्प्रदकर्मानिरोधेऽपि यदीशो मलं रुन्द्धे तद्भोगदातॄ किमिति बिभेति यत्तन्निरोधमवश्यमपीक्षते यदि च रुद्धशक्तिकर्मद्दशामेव मलं रुन्ध्यात् तस्य
प्रलयावस्थायां सर्वेषां तथा कुर्यात् तथापि तेषां तादृग्भोगप्रदकर्मसंयोगोऽस्तीति चेत् विरुद्धकर्मद्वयसंयोगे तादृग्भोगदं कर्मास्तीति किं वक्तुं न
शक्यते किं च विज्ञानकलानां कर्ममलस्य मानां ईश्वरोऽयुगपन्मलं रुन्ध्यादिति समष्टौ वाऽपि तत्वान्नितिशास्त्रेषु संख्यानियमानुपपत्तिः अथ समत्वं पि क-
र्मसाम्येऽपरिपक्वमेव मलमीशेच्छा करणादिरिति केरणाख्यातमतामयते तर्हि कदहषणोहृतिः अनुपपन्नव्यर्थकर्मसाम्याभ्युपगमदोषस्या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पततिपातेननतदपिसम्यक्यदाहुः केचित् वैराग्यंभोगवैरस्यंधर्मः कोपिविवेकिता सत्संगःपरमेशानश्चाराध्याभ्यासनित्यता आपत्स्वाभि
स्तविरीत्यादेहेकिंविमलत्वं प्राक्तमेवाभोगसंघ्रपर्वतात्तानमीशतारस्मादिहेतुकेचेच्छामलंतं इहहेदादितियतपतद्वयेपियदीशेच्छेव
कारणंयदमायामाश्रयःकारणांतरंचवक्तुमशक्यंतस्यापिनियमायोगात् नचैते सर्वेहेतवईशेच्छायाआयातशक्तिपातानांतथारूप
ताहेतुःनाप्येकैकस्येशेच्छाहेतुत्वंवैराग्यादिशतशोव्यभिचारदर्शनात् परमेशश्चानानादेर्मलपरिपाकपूर्वकत्वान्नवीशेच्छाप्रवो
दकत्वंयुक्तंयत्तुनरमतुक्तंपुंसांमलःकर्मिकत्वंहष्टेशेच्छायाअपिमलपरिपाकंहेतुत्वंक्रमिकमनुमीयते यथाभोगस्यक्रमान्नहेतुकर्म
परिपाकक्रमात् सोपीशशक्तिकृतपरिपचनक्रमादितिसत्यमीशशक्तेस्तुमलपरिपाचनक्रमहेतुर्नलभ्यतेस्वातंत्र्येतुत्वंमलपरिपा
कापेक्षया तस्मान्नकथंचिदपिभेदनादिभिः मलस्ययुक्तंतच्छक्तिनिरोधतत्परिणामनतत्परिपाकशक्तिपातादयःप्रतिपादितंशक्ते
नरतियथोक्तमेवसाधु यद्यपिचतुर्थपटलेअभिलाषोमलोत्रहिसत्रमलस्वरूपविचारस्यावसरोभूत्तथापीहैकप्रसंग हकेनप्रस्तावाहि
दीदातंत्र चारितंमाभूत्तद्युक्तिभावनोद्यतानांमुमुक्षमाणदयानांव्यामोहइतिकिंचभेदवादेजीवानामानंत्येपिमुक्तनरमेषांमुदयाभावतईश्वरेणाप
नयापरिच्छिद्यमानतान्यनैयत्यंसंसारस्यचानादित्वमतोयदिप्रतियुगमेकैकोणुर्मुच्यते तदुच्छेदएवसंसारस्यप्रसक्तः अथजीवानांता
दृगानंत्यमस्तियदीशेनापिनपरिच्छिद्यते तर्हीशस्यासर्वज्ञतास्यात् तदुक्तंशारीरकेमतिना यंतर्वंतमसर्वज्ञतावेत्यास्त्वामेतत् यत्त
तैःस्वतंत्रशक्तिपातवादपक्षेचोदितमीश्वरस्यनिर्निमित्तनिग्रहादिकारित्वेअपेक्षापूर्वकारित्वंयुगपत्सर्वतत्त्वमपेक्ष्यतासर्वंचप्रतिचयुग
पत्सर्वकर्मफलप्रदातानांजीवानांचमस्तैःस्वरूपनाशःपुनर्भावाविर्भावश्चस्यात् आगमेषुमलस्यवस्तुत्वाभिधानानुपपत्तिरितितदेषामप
र्यालोचिततन्मतमतत्त्वमभिधानंयतस्तन्मतेपारमेशेविश्वकाशव्यतिरेकेननकिंचिदप्युपपन्नमितिसएवस्वातंत्र्याच्छिवादितिसंता

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नेतविश्वात्मनास्वरूपमवभिभासयिषुस्तयातयाभातीतिकैश्चिदत्रग्रहनिग्रहादिभाजनंजनमुद्दिश्यपरीतोवातस्यचनिगृहीतानुग्रहीततत्तत्प्रमा
तेस्तत्तमेयजातंचस्वभित्तौदर्पणनगरवत्स्वएवोल्लेकयंश्चक्रमकारितोनिर्भासयन्नपिनमनागप्यतिरिच्यते रिच्यतेवादर्पणवदेवेति सएव
परमेश्वरःसर्वकारीयश्चित्रचमत्कारमयत्वात् यथाचविश्वमाभासयति तथातन्मध्येनियतपौर्वापर्यक्रममपियत्रयत्रतत्रतत्रकार्यकारण
भावनैयमात्मनाकर्मफलादिवैचित्र्येणनिमीलितरूपतयातदुपसंहारेणचोन्मीलितरूपतयेतितावदंशांशिबद्धमक्रमरूपतयावस्तुतस्तु
सएवतावद्विश्वात्मास्फुरतीतिनकश्चिदन्योबद्धोमुक्तोवास्तिनचैवंस्वरूपरूपामस्मात्मनिमोक्षस्वरूपनाशोस्तिसंकोचनाशस्त्विष्टएवनच
प्राप्तशिवाभेदस्यसर्वस्यसर्वात्मतयासर्वत्रसर्वदास्फुरतःपुनर्भावोस्तिपरमशिवस्यैवसततस्वस्पशिवादिसकलांतेनापिमहतास्वस्वरूपेणस्फुर
तस्तावतांशेनतत्तद्रूपतोच्यतो तत्रतत्तत्परिशरविश्वस्फारःपरमेश्वरएवासावतस्यपुनर्भावप्रसंगतःस्यादितियदुक्तंतदयुक्तमेवेति अ
नाद्यप्रदिश्यत्वात्स्याप्नोतिनभावांतरमित्यादौआगमोक्तोनकदाचिन्मतिः नचास्येयद्विमर्शात्मतात्मोपरिणतिब्रह्मवादिपक्षोक्तदूषणाव
काशःकश्चिद्विश्वात्मकत्वस्वरूपविजृम्भयत्वेनविवर्तपरिणामपक्षयोरनभ्युपगमानुदित्यम् ॥ ॥ संकोचविकासवतातदुभययुक्ते
नतद्विमुक्तेन सर्वात्मनाचसततंस्वच्छंदश्चिद्रूपःस्फुरति १ यद्यत्स्फुरतिचतत्तदुद्भवपरिणामादिप्रद्वेदंच पौर्वापर्यनियत्यातत्वानांक्रमि
कतापियुक्तैव २ संकुचितजीवरूपंतत्तत्कर्माभिमानतत्फलभुक् भासयतिक्रमशोसौदीक्षादावक्रमेणापि ३ इत्थंसंकुचितात्माप्यभि
लाषोलौकिकेतिगदितोयः सोपितथात्वस्फुरणाद्वस्त्वेवमलोस्त्वशाम्येष ४ दीक्षायोगतस्तानैर्धैर्मोपिमलस्यनात्मानाशोस्ति स्वस्थस्वच्छंदा
त्मकविदुन्नतात्यक्तिरेवतत्मोक्षः ५ जलमिवजलेविनिहितंपयसिपयोयद्वदर्पितंतद्वत् यांस्येकत्वंदीक्षादीक्षामंत्रेणदीक्षिताइतिहि ६
पौरवशाक्तेयुक्तंनायसंदेहैवत्रनिरुक्ता येनार्थयायोभिस्तस्मिन्देवस्तथातथाप्रथितः ७ तदलंभेदविकल्पैरनर्गलैशानशक्तिपातोर्थी

ता

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वच्छंदशिवैकमयीमक्तिंदीक्षादितोद्यदते ८ इत्थंदीक्षोपायो योयैर्यथायथा विहितः सोपीत्थमेवसर्वः समर्थ्यतां शक्तिपाताद्यैः ९ शुद्धम
द्धर्थर्मकीर्तेर्दलितमिहमतं द्वेषणोद्गारिसमग्विश्वस्य विटपालैः कथितमपिमलं भेदसंस्थानदत्तम् ग्रोक्तं दीक्षासनतत्त्वेशविगलितमलग्रोक्षि
षड्विंमयैकास्वच्छस्वच्छन्दधामप्रथनवशभवत्सर्वसर्वात्मरूपम् इति श्रीस्वच्छंदोद्योते तत्वादिदीक्षाप्रकाशनं नाम पंचमः पटलः ५ ॥
कृत्स्नाकारविदिविज्ञागरथद्यिग्राया हि पंचात्मकाः शम्भाद्याःस्तथैव वशंकारजनैः शरीणं वमर्शात्मनः येषामन्त्रप्रणवाभिधाः क्रमालवहे
शेषि विश्वप्रथाः स्थं पंचप्रणवं स्मरामि मनतं स्वच्छन्दधामाश्रये ॥ अस्मिन्ग्रंथे कालस्य साधनानां च स्वरूपं निर्णीतमवशिष्टं तत्र समनंतर
पटलेन कालो निर्णेष्यते सच बाह्यस्यैव सिद्ध्यंगं सिद्धयोमंत्रसाधनशर्विकारइति साधनानां स्वरूपनिर्णयाय पंचमपटलोक्ते मंत्रसिद्धेनवे
तियदाम्रवितंतद्दिभक्तमाह ॥ समयाचारयुक्तस्य साधकस्य वरानने जायते विविधा सिद्धिः ॥ समयाः शर्वोक्ताः आचारो वक्ष्यमाणो मं
त्राराधनप्रकारः वरमुत्कृष्टं शाक्तस्फारमयमाननं भोगापवर्गप्रदपरापदप्रवेशो यस्याः आचारं क्रमेण स्फुटयति ॥ गिरिगह्वरमाश्रिते
सुगुह्ये भूप्रदेशे तु सर्वशल्यविवर्जिते प्रच्छन्ने विजने रम्ये भैरवं तत्र पूजयेत् ॥ सर्वशल्यवर्जितत्वमपि हि किं टंकपरुषत्वात्तोपद्रवप्रस्त्वादिही
नत्वं प्रच्छन्ने ग्रहस्थेपि जयेदिति कामनोचितेन सम्भारेण अथ ॥ जपित्वा तालदंतं बहुरूपस्य सुव्रते पंचप्रणवसंयोगाज्जपतः सिद्ध्यति ध्रु
वम् ॥ बहुरूपस्य सर्वनिर्णीतपरमार्थस्य अघोराणां द्वात्रिंशतः प्रमाणेन लक्षमिति द्वात्रिंशल्लक्षतलक्षणानि शर्वमेवार्थं जपित्वा ध्रुवं निश्चितं
सिद्ध्यति यथेष्टां सिद्धिमेति साधकः कथं जपित्वेत्याह पंचप्रणवसंयोगज्जपतः प्रकर्षेणानूपते स्फुपतेश्च भेदपरमार्थतया विमृश्यते अशेष
विश्वनिर्भरं पारमेश्वरं स्वरूपं येन स प्रणवः निष्कलनाथः तदभिमुखोच्चारोपितस्य च मगमदसकलकैकदेशालेख्यावद्विस्मेषमाणाकारादिक
लाः नस्माच्चाब्रह्मादिदेवताः तदधिष्ठितानि धराप्रकृतिमायादितत्त्वानि वर्णोच्चारकलाफलादिरूपाः तदुच्चारपितत्वस्याप्तजायदा

व्याप्तिह

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰टी॰ ५
१०४

104

याः प्रत्येकं पंचसंख्याः स्थूलाः शक्तिव्यापिन्यादिकलाः तद्वाचतदुच्चारणं कलादिरूपाध्वसूक्ष्मदशाः प्रदेशोपिब्रह्मणः सार्वरूप्यमनतिक्रांत
स्याविकल्पस्येतिस्थित्यापरिशीर्णचमत्कारशून्यतात्मणवशाहुवाच्याः अतएवैतन्मंत्रशरीरत्वेविष्टत्वादेतेयकारादयोब्रह्मविस्फुरद्दशाक्ति
शिवप्रणवाभिधेयपिंडजीवविशेषाविभिन्नस्फाराइतिकैवितेष्वैक्याः सर्वएवपंचप्रणवाविद्यतेयत्रपंचप्रणवोनिष्कलस्तदभिन्नव्याप्तिरोंका
रस्य तस्मिंश्चप्रणवेसम्यग्योगात्तदुच्चारोन्मीलितहंसपथाज्वलद्यतात्मकात् पूर्वनिर्णीतनिष्कलव्याप्तिभिन्नसततसकलमंत्ररहस्यार्थभा
वनारूपात्प्रणवस्यतपंचप्रणवसंयोगाज्जपतःस्फुरत् तदुच्चमाणवर्णकलादिविस्मेषेणव्याप्तिरूपंभेदनंविनानभवतिभेदनंपरान्तव्यावे
शप्रदमितिमन्केर्निःसंशयत्वमुक्तम् तत्रमंत्रोच्चारोगम्यतकालकलातानपूर्वकालातीतपदप्रवेशनार्थंतावद्भेदनमादिशतिदेवः ॥
क्रमसंदीर्घस्तुतंसूक्ष्ममतिसूक्ष्मंपरंशिवम् प्रणवंपंचधातानाभिन्नामोत्तेनसंशयः ॥ प्रणवंप्रकारोकारमकारबिंदुनादकलोच्चारेषुक्रमे
णक्रमशायतिसूक्ष्मांतोच्चारणेकालकलाप्रपंचरूपंभित्वातत्तद्दशानुभवानुप्रवेशक्रमेणव्याप्तिरूपंभावमन्मनापदासादनेनतान्नामोत्
मात्रोसेवेत्यर्थः अत्रचक्रमशब्दादिनादांताः परस्परानुषक्ततयोच्चार्याः सूक्ष्मातिसूक्ष्मयोर्बिंदुनादयोःरूपरिष्यर्थचंद्रादिनादांतदशासारतस्य
भाजोप्यनुसर्तव्याः यथोक्तं शाक्ते सूक्ष्मसूक्ष्मतरैर्भावैरेवमेवस्वजेत्प्रिये इतिक्रमशब्दादिकालकलाक्रमेणवक्ष्यमाणवाचकादिक्रमेणचैकोप्ययं
महामंत्रात्मा ॥ प्रणवः पंचधावस्थः ॥ पूर्वंप्रदेशोपिब्रह्मणः सार्वरूप्यमनतिक्रांतइतिस्थित्याक्रमशब्दादयः पंच प्रणवस्त्वभिहितम् अथात
एकएवमहाविमर्शात्मामंत्रस्यपंचधावतिष्ठतिइत्येवमभिहितमिस्तुकिंभेदमात्रमेतन्निर्णीतदशावस्थितत्वसैकात् किमित्यंपंचधावस्थि
तिमात्रमेवायंतेनाह ॥ हंसेन सह संयुतः ॥ पूर्वंहंसोच्चारस्वयोच्यतइत्युपक्रम्यहकारस्तस्सरतःप्राणःसपक्षमोहलाकृतिरितिग्रंथेनहंसः
अनाहतध्वनिरितिनिर्णीतम् अतस्तेनसहप्रवृत्तत्वादेवप्रकृतकमध्यमप्राणस्फुरत्तारूपेणसमनंतरवक्ष्यमाणनीत्याअशेषविश्ववाङ्म

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पस्फारमयेन सहसंभृतः तद्विमर्शविश्रान्तिपरमार्थो यमत्रयो महामंत्ररूपः प्रणवः तथा च ॥ यत्किंचिद्वाङ्मयं लोके शिवत्वेन प्रतिष्ठितम् शिव
त्वेनं च तद्वश्ये ॥ यत्किंचित्षडध्वनो मध्यालोके स्थितं तत्सर्वं शिवत्वेन शिवोक्तायतेनेनेति शिवत्वेनं तत्तानस्फारमये परमेशोक्तयाग्निसारे प्रणवे
प्रोक्तवक्ष्यमाणदृशा प्रतिष्ठितमभेदेनांतःस्थितम् यतस्तद्वाङ्मयं परावाक्यसाररूपं शर्वोक्तं श्रीसारस्वतेस्तोत्रे त्रयीं तिस्रो वृत्तीस्त्रिभुवन
मपि त्रीनपि स्वरानकाराद्यैर्वर्णैस्त्रिभिरभिदधत्तीर्णविकृति तुरीयं ते धाम ध्वनिभिरवरुन्धानमणुभिः समस्तव्यस्तं त्वां शरणद गृणात्योमिति
पदमिति प्रणवे इति वक्ष्ये शिवत्वेनेश्वरोक्ते रयं भावः यद्वेदगारुडवैष्णवादिरूपसाम्येपि प्रणवस्य पारमेश्वरे प्रोक्तवक्ष्यमाणत्वेनास्या
ग्निसारता कृत उत्कर्षः अतएवैतस्यामितानात्रसारेण सर्वत्राप्यसौ शर्णस्फारमयत्वेन परासिद्धिप्रदः यथोक्तं यतः शिवोद्भवं सर्वं शिवधाम
फलप्रदमिति तन्नत्वरिमितव्याप्यनुसारेण तत्स एवमित सिद्धिप्रदो यमिति शायेण वक्ष्यति अमयमेव तन्मायाश्रमोत्तमोत्तलिप्सयेत्या
त्तोत्तावदेतत् यच्चैतदेवंविधप्रणवात्मकं शिवत्वेन तदर्पितेश्वरेति निरूपितम् सततमेहंसे तिष्ठति तदित्थमसिनिष्कलनाद्ये पंचप्रणवे
स्वरनादावमर्षरूपः ॥ हंसः प्रणवसंभृतः ॥ प्रणवे प्रोक्तसततेसम्यग्भृतः प्राणरूपतया स्थितः अत एवाशेषविश्वक्रोडीकारिहंसमंवे
धादेव शास्त्रान्तरोक्तविसृष्टदशक्तिशिवप्रणवाभेदव्याप्तिरयं महामंत्ररस्वक्रमेव अतस्त्रयडक्तं पंचप्रणवसंयोगाज्जपतः सिद्ध्यति ध्रुव
मिति तत्रानाहतविश्रान्तिसततवो निष्कलोस्वा[illegible]गुणीकृतमध्यधामसंलीनतया जपः कार्य इति परमार्थः पर्यवसितः अथ प्रणवसं
योगं विना कीदृगित्याह ॥ विना प्रणवसंयोगाज्जीव एकोऽप्यवस्थितः ॥ जीवो विश्वस्य प्राणभूतो हलाकृतिरेव यथोक्तं हकारस्तु स्मृतः
प्राणः स्वप्रवृत्तो हलाकृतिरित्यत्र प्राण इति मेकारादिकलात्मकप्रणवसंयोगं विनापकरस्य द्वितीयः सर्वमंत्रवीर्यतया व्यवस्थितस्य विव
लद्रूपतया अत्रास्यार्थः अथ च व्यवस्थितो न केनचित्तिनियतेन रूपेण स्थितः नित्यं चितस्फाररसमर्थः जीवशब्देन व्यवहार्यमयमेव महा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

९
स्व·टी·
१०५

105

स्फुरत्तारूपप्राणात्मामेतच्छ्रुतिध्वनति कश्चिन्मंत्रस्वरूपनिरूपणापरेयं येस्मिन्नुक्ते च शब्दार्थमतस्त्वयं हंसशब्देन हंस एव यः प्राणशब्देन च स एव य
द्विवाप्राणवप्राणयोरैक्यात्प्राणयोगं विना जीवः पुरुषपक्षे स्यानभिव्यक्तत्वात्क्रियास्वभाववत्त्याच्चेष्टतयुक्तमयुक्तमेवेति सचेतसो जानंतीयतो
यं प्राणवत्संयोगं विना स्वरूपमात्रावस्थितो जीवस्ततः ॥ यथा प्रकृतिसंयुक्तो न सतिष्ठतिचैकतः तथा षष्ठेन संभिन्नो देहे जीवः प्रवर्तते ॥
जीवो हंसः प्रकृत्यनतिक्रमेण स्वभावानुलंघनेन संयुक्तः स्वभावानुलंघनेनास्य विभक्तिर्नानयोरस्तीति भाविनीत्याप्रकारसंगत एव भवतीय
कारेण संभिन्नो मिश्रितो देहे प्रवर्तते सर्वेण स्वाभाविकेन प्राणवाहेन वहंल्लसते एव तथा शब्दापेक्षया यथाशब्दोत्राध्याहारः ॥ षष्ठौंककरणं च
यानुसारिणः ॥ चोदितस्त्वयदा तेन तदा चोर्ध्वं प्रवर्तते ॥ तेनेति षष्ठेनऊकारेण षडिंद्रादियुक्तेन तदा चेतितं दैवेत्यर्थः ऊर्ध्वमिति तालादिस्था
नं पतश्चोदनां विना तस्याकारयुक्तस्यापि नोर्ध्वप्रवृत्तिर्भवतीत्यर्थः तदित्थम् ॥ अन्यत्तमपितमवं महामायाविमोहिताः कथितं नाभिजानंति
विनाशास्त्रेण चोदना ॥ तदेतन्नादावर्षसारं मंत्रतत्त्वं सर्वस्य प्रमातृरूपं सदोच्चाररूपत्वात्प्रकाशमपि तथा शास्त्रेणागमवाक्यैः कथिता
मपि महामायया सदाशिवेशानादीनपि मोहयंत्या प्रच्छादितत्वात्परमार्थया विशेषेणेति चिद्रूपतादात्म्यरूपेविषयत्वेनानत्यात्मतावतामनष्ठु
ः स्वमनात्मविदेहोवान्मतामवभासयंत्या मोहिताः संकुचिताः या हिताः चोदनामिति महामायातिरस्कारिपरमेशानुग्रहकारिशास्त्रोद्बोधनं
नू
विना न अभिरतिप्राभिमत्वेनप्राश्वासरूपाजानंतीति प्रानंमतः सर्वथैतन्नवपरिज्ञानमेव परमोपादेयमितितात्पर्यम् उक्तं च तालनगर्भे
दि
तयास्य परमात्मनो भवति रूपमेतद्धि विशांत्म्यणव रूपतां समुपयाति हृत्कोटरे प्रवेशमकृतात्मभिर्जननिविडनादात्मयद्दिशंतियदहेलया
तदत्र संस्मृतेर्योगिनः इति तदस्यार्थमाह ॥ षष्ठोधवहोतैयः स्वभावमवसंस्थितः ॥ षष्ठऊकारश्चोदितस्त्वयदा तेनेमत्र्यय ऊर्ध्ववह ऊर्ध्वप्रवर्त
कः उक्तः स्वभावो विश्वात्प्राणकोमध्यमार्गः स एव मत्त्वेशिवपदप्राप्त्युपायः तत्र सम्यक्त्व षष्ठौंककारणं बंधक्रमेणोच्चारात् ज्ञातव्यः प्रतश्च ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ग्र

अप्रकाशरूपः स्वदेहस्थगुणाभृतः प्रवर्तते ॥ योयं स्वहृत्स्वात्प्रकाशयितुमशक्यः स्वहृत्स्थितस्य [illegible]नाहतनाथः स्वग्रात्मीयउपचित्तरूपेणस्थ्या
मात्मनि देहे तिष्ठति निसावस्थितः सगुणप्रकारं भृतः शामसेनयुक्तः सन्प्रवर्तते ऊर्ध्वमारोहतीत्यर्थः अन्यथा ॥ निर्गुणस्तु यदा देवएकाकीका
लवर्जितः विज्ञातव्येन किंचित्स्यात्केवलो निष्कलस्तथा ॥ एततत्विस्फारमयत्वाद्देवः तदतिरिक्तस्याभावादेकाकी नित्यत्वात्कालवर्जितः
ईदृग्रूपो नाहतनाथो नच तद्विज्ञातव्यं किंचिन्नास्ति केनापि प्रकारेण तेयो भवति ज्ञानैकरूपत्वात् अतएव केवलः स्याद्द्वितीयः कलाभ्यः अकारा
दिवर्णेभ्यः कलादिकालकलनाभ्यः मेयतत्परूपापरिच्छेदेभ्यश्च निष्क्रांतः ताश्च कला निष्क्रांता यस्मात् सएव चिद्घनपरमार्थ इति यावत् एत
स्मात्तादेव च तत्कलनाथोपि निष्कल इत्युच्यते अतश्च ॥ नास्ति रूपं शरीरं च नास्ति वर्णः क्रिया तथा ॥ रूपं शुद्धस्फटिकादि शरीरं पंचवर्णा
दिवाच्यगतं वर्णः अकारादिवाचकरूपः क्रियाउच्चारादिरूपा कश्चित्तवर्णो ब्राह्मणादिः क्रिया तदुचिता चेष्टेति तदियं त्रेयपदार्थानुलीनाः ॥
सकथं दृश्यते सूक्ष्मरूपया सौ नित्यमव्ययः ॥ सूक्ष्मो विश्वकारणं रूपया सर्वेंद्रियागोचरः अव्ययः अपरिणतिधर्मः यतोयमीदृक् ॥ एतस्मात्कार
णाद्देवि षष्ठं बीजं नियोजितम् ॥ अस्य परमेशेन मंत्रराजस्वरूपतापत्त्यांश्च सामरस्यहापयेति शेषः तन्नियोजनाश्च ॥ पंचपंचकसंयुक्तो देहे सक
लनिष्कलः ॥ कलादिरूपमस्मारणकाले कलानां पंचकमेकं अकारोकारमकारबिंदुनादाख्यं वाचककलानां द्वितीयं तच्चाप्यब्रह्मविष्णुरु द्वाच
द्रेशसदाशिवानां तृतीयं तदधिष्ठेयधराप्रकृतिमायेश्वरसदाशिवशिवतत्त्वादीनां चतुर्थं वर्णोच्चारयितव्यस्थानजाग्रत्स्वप्नसुषुप्ततुर्यतु
र्यातीतानां पंचममिति पंचभिरिति रूपकवत्पमाणोरपंचकैः परापररूपतया स्थितैः यदा देहे हृत्कंठादितत्रैव संयुक्तस्तदा अनाहतभट्टारको नि
ष्कलोपि विचित्रे कलायाः सकलनिष्कल उच्यते इत्यर्थः तेनैतदुच्चारणेपि निष्कलत्वविश्रांतावयातव्यमित्याह ॥ अहर्निशं यदा तस्य यो
गीयोगविचिंतकः योगेनानाहतस्यापि भावमात्रं तु भावयेत् ॥ अत्रस्लोकी कीर्त्युपधारार्यं तेनोक्तरूपपंचकपंचव्याप्तिरूपं योगं यो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व·टी·
१०९

106

गविकल्पगुरुपूर्वकाविकल्पविमर्शात्मकं चिंतयति यः सयोगी यद्तस्य ग्रहणमस्याराणामिच्छति तदा योगेन पूर्वोक्तदिव्यकारणं यथा यात्मना श्रा
समंताद्वाहितस्य मध्यमधाम्ना भीष्टं पदं प्रापितस्यापि भावमात्रमिति समनामात्रं परं शांतमिति योजनिकाय स्य निर्णीतमनाहतध्वनिपरमार्थशर्णास्फु
रत्तां भावयेत् उक्तव्याप्तिकमंत्रोच्चिचारयिषाविमर्शपुरःसरं तद्ग्रहणेऽव मंत्रभूमिमारुह्य तत्परकोटौ विश्राम्यन्मंत्रवीर्यमनुशीलयेदित्यर्थः त
दुक्तं शिवसूत्रेषु विद्याशरीरसत्ता मंत्ररहस्यमिति तथाच महाह्रदानुसंधानान्मंत्रवीर्यानुप्रवेशो महाह्रदस्य विद्याशरीरस्य परासंवित्स्फारस्य
सत्तास्फुरत्ता मंत्राणां रहस्यं वीर्यं तत्र चानुप्रवेशो महाह्रदस्य मध्यममार्गस्यानुगततया मंत्रव्याप्त्यनुसरणपूर्वकतदुच्चिचारयिषाविमर्शानुप्रवे
शात्मनः संधानान्मंत्रविश्रांत्यारोहादित्यर्थः एवं मंत्रवीर्यानुप्रवेशयुक्तिमस्मात्साधको वितं तदनुप्रवेशयुक्तिमाह ॥ यदाकरोति सृष्टिं च ऊर्ध्व
बिंदुः प्रवर्तते ॥ साधको यदा सिद्धिकामो भवति तदास्योक्तयुक्त्यैव वक्त्रतोर्ध्वपदविश्रांते साधकसंविदनुसारेणोन्मिषितशाक्तबलो मंत्रः ऊर्ध्वे
सर्वाध्वमूर्धनि समस्तभावाभावरूपशिवादिकालाग्न्यंतजगदासूत्रणात्मका विभागप्रकाशरूपः प्रवर्तते ततः प्रभृति सृष्टिक्रमेणाहृदंतमाप्र
यदभिलषितपदाधरणेनेत्यर्थः समस्तौ तन्नयोक्तसतत्त्वं बिंदुवष्टंभयाथात्म्येन मंत्रोच्चारणं प्रपित ॥ बिंदुपरिचयस्थांतः शिवः परमकार
णम् तत्र बिंदुर्लयं याति ॥ परमकारणत्वेनापरमशिवाद्वैशिष्ट्यमस्यास्यादिति यस्मादेवं तस्मात् ॥ तत्स्थानं दुर्लभं सौरैः ॥ सौरैर्देवैः सर्वैर्दि
येश्च मननमत्रप्रधानैस्तत्स्थमनोव्यापारं विषयसमरसपदातिक्रांतत्वात् स्थानमिति तिष्ठत्यस्मिन्नभेदेन विश्वमिति सुतरामप्रा एवंविधमप्येत
त् ॥ षष्ठस्वरसमायोगादभ्यासाद्विरान्लभेत् ॥ समवधानोद्यतरत्यनुषंगः षष्ठः स्वरो बिंद्वाद्युपलक्षणपरस्तत्क्रममेव अत एव ॥ षष्ठस्यापं
चमस्यैव तस्य देवि गुणाः स्मृताः ॥ तस्येति महाविमर्शात्मनः परतत्त्वस्य षष्ठ ऊकारः पंचमस्तु तदंतर्भूत एव उकारः तावेवाथ ऊर्ध्वबहिः शक्त्या
त्मकावस्येति पूर्वोक्तमेवोक्तं च शब्दादेवकारान्नयोक्तरूपा नियता मकारबिंद्वादिप्रमेयपरिपाटी गुणाः ऊर्ध्वाधः प्रसरणोद्वेतबोधधर्माः शक्तिरूपा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नियतामकारविंद्वादिप्रमेयपरिपाटीगुणोऽर्थोयः प्रसरणहेतवोधर्माः शक्तिरूपास्तैर्युक्तस्तारस्तविच्छिन्नेनशिवादिश्रीकंठांतेनगुरुपारंप
र्येणोस्यर्थः कश्चिन्मकारमेवशब्दंवाचेतिमागुणाइतिबहुवचनंजपाद्युपपेतयेतिव्याख्यातवान् यस्मादेवंततः ॥ सगुणःसकलोज्ञेयोनिर्गु
णोनिष्कलःशिवः ॥ इत्थमुक्तनीत्यानिष्कलनाथोऽपिसकलःसंपन्नोयस्तुसर्वहकारस्तस्मतःप्राणःस्वप्रवृत्तस्यनाहतनाथोनिर्दिष्टःसएव
वनिर्गुणानामनवतोनिष्कलःअतएव ॥ सकलोग्रहसंयुक्तोनिष्कलोभावमाश्रितः ॥ ग्रहउच्चारभावः स्वप्रवृत्तामहासमनात्मास्फुरतायत
स्मश्शर्वोक्तदिशानात्विकनिष्कलामर्शसारएवायंसकलनिष्कलशब्देनसर्वंथवदतत्सतनिष्कलनाथः ततोस्मिन् ॥ सकलेजप्यमानेतज
मोभवतिनिष्कलः ॥ यद्येवमयमेवचतत्सकलभट्टारकरूपःस्वस्वःसकलपारमार्थिकनिष्कलतत्त्वविश्रांतत्वर्थंजपाद्युपासाभिराश्रीयतांकि
मितिह्याविंशदत्तरात्मास्थूलःसकलोजपितात्तरलदंतवद्रूपस्पर्शमात्युक्त्याउपास्यउक्तरत्याशंक्याह ॥ स्वरास्वराणांदेवेनयजनोपाय
हेतुना रूपंतत्सकलंतस्माद्द्विधावस्थंप्रकाशितम् ॥ स्वादिवाक्यनिर्णीतस्वरूपेणदेवेनचिदानंदपरमार्थेनस्वच्छंदभट्टारकेणस्वराणामिति
ज्ञानमार्गाश्रयस्तद्दयानामस्वराणांचज्ञानयोगवेनज्ञानमार्गाश्रितानांमोक्षाद्यर्थयागोपायत्वेन तस्येतिस्वस्वरूपस्यानाहतात्मनोरूपंद्वि
धावस्थंसकलमितिचतत्सकलवद्रूपात्मकंनत्वदनुग्राह्यानुग्रहोचितप्रकाशितम् एतदुक्तंभवति एकमेवेदंपारमेश्वरंतत्त्वंस्थितमनुग्राह्या
नुग्रहायसमारंस्फुरितंनत्वत्रवास्तवःकोपिभेदइतियथोक्तं पुंसामनुग्रहार्थायपरोऽप्यपरतांगतइति अतएवयोगयज्ञनाभिप्रायेणकेवलच
त्सकलनाथभट्टारकाश्रयःसाधनविधिस्त्रेभविष्यति यस्तुतात्विकोनिष्कलनाथःअस्मौज्ञानविज्ञेयजप्यादिरूपोभवति तस्याशेषविश्वा
त्मपरमात्मस्फारैकघनत्वादित्युक्तम् यत्तद्द्विधावस्थंसकलमितिसकलनिष्कलदेवानांदेवानांचप्रकाशितमितिव्याख्यायदेवानांताप
सत्वादनुचितमेतत्प्रकाशनमायातशक्तिनास्वराणामितिशर्वजास्वदीरणंविरुद्धमितिकेनचिच्चिंत्यंकिंनाशर्वावस्थामात्रकथनमेतदिति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

९
स्व·टी·
१०

107

परिदृष्टं तत्युक्तमप्युक्तं वेति [illegible] स चेतनः प्रमाणमिमलं शैवैः सहपदे पदे निर्वर्धेन तदेतत्समस्तमलं मंत्रस्य ॥ प्रथमं शाक्तं
तद्रूपं विकृतं च द्वितीयकम् ॥ प्रथममिति विश्वोत्कारमिति भूतत्वात्यथानंतप्रकृतेः स्वभावादायातं स्वयमकारादृपं विकृतं तत्त्वयमप्रसारत्वप
मकारात्मकम् तत्त्वविपर्ययेणाख्येयं स्वयमकारात् देवरतितस्माद्वर्णोल्लशाणात उमयं तेन लयं यांतीति शास्त्रे शब्दात्मकं सर्वशब्दोऽहंसः प्रकीर्तित
इत्यादिवाक्याद्यातापतेः तदिदमत्रैकत्रापि मंत्रे युगपत् ॥ प्रकृतिर्विकृतिश्चैव उभे घटेन संयुते ॥ दर्शितमेव तद्यथा अत्र मंत्रे हलाकृतेः
प्रकृतिभूतस्य शिरोरेखारूपा विकृतिशब्दवाच्या अकारकलास्तीति युगपदेव प्रकृतिविकृती षष्ठकलायुक्ते अत एव ॥ ये पदार्थाः उराशोकाः
स्तत्रासा उद्ध्वमध्यः प्रवर्तते च तेनैव पुनस्तेन निवर्तते ॥ यः समनंतरमेव निर्गुणास्त्वयदादेवरस्मन्कानिष्कलनाथउक्तः प्रसादुद्ध्वसत्रिति
प्रकारोकारकलासंभेदेनोर्ध्वं प्रसरत् तत्रेति शैवैर्निकेशस्मनां तेषु पदार्थेषु तेनैव शर्वैर्निक्रमेण प्रवर्तते द्वादशान्तमारोहति पुनस्तेनेति शाति
लोम्येन निवर्तते इदं दयांते वर्णव्यक्तिमेति अनाहतध्वनिमेवाविशति मद्रूरितिजपावसरे भूयो भूयः इत्यर्थः तदिदमयं पदार्थे स्वारोहावरोहौ
कुर्वन् ॥ प्रणवः पंचधावस्थः ॥ पंचधात्वमस्य वाचककलाक्रमेण वाच्यरूपेण च प्रथयति ॥ त्रिवर्णश्च त्रिदैवतः बिंदुनादसमायुक्तः प्रणवः
परिपठ्यते ॥ बिंदुनादसंभेदं विना वर्णाः संघटनामात्ररूपता भवति ततः प्रकर्षेणानूयते नेनपरं तत्त्वमितीदृक्प्रणवत्वमित्यर्थः एवं चाकारो
कारमकारबिंदुनादभेदाद्वाचकरूपाः पंचप्रणवाः ब्रह्मविष्णुरुद्राः ईश्वरसमाणेश्वरसदाशिवसहिताः वाच्यरूपाः पंच एतदाह ॥ अकारश्च उका
रश्च मकारश्च तृतीयकः वर्णत्रयमिदं प्रोक्तं ब्रह्माद्या देवतास्त्रयः बिंदुनादसमायोगादीश्वरश्च सदाशिवः एतैर्वै प्रणवाः पंच ॥ ब्रह्माद्याश्च त्रयो
देवता इति संबंधः वाच्यवाचकरूपा इत्यर्थात् तेवेते ॥ हंसः प्राणयुतः सदा ॥ हकारस्तस्य तः प्राण इति यः शैवे हंसः प्राणः अनाहतध्वनिरुक्त
स्तेन सदा युतस्तदवलम्बः तोमय विमर्शमिति विना कस्याप्यस्फुरणादित्यर्थः अत एवात्र ॥ परमात्मा शिवो हंसस्तत्परेण समन्वितः ॥ योऽहं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सःस्वयमस्माद्रूपोवाचकस्तस्यावाच्यस्तस्मात्परमात्मासर्वेषांब्रह्मादीनामत्रप्राणकःपरनिर्वाणात्मकश्चायंशब्दत्वाच्छिवःवाच्यवाचकयोरत्रा
विभागेनप्रकाशानंदघनत्वेनस्फुरणात्सोयमीदृशोहंसः अपरेणेतिप्रोक्तरूपवाच्यवाचकरूपेणप्रणवपंचकेनसमन्वितःसम्बद्धःअत्रच
अकारादिरूपेषुप्रणवेषुक्रमशोयाःस्वारकलाःजाग्रदादयोवस्याभेदाःपृथिवीप्रकृतिमायेश्वरसदाशिवांतानिब्रह्माद्यधिष्ठितानितत्त्वानिचेति
पंचकांतराण्यंतर्भूतानिनिर्णीतदृशाप्रणवरूपाण्यत्रसर्वत्यानि नकेवलमित्यमपररूपाःपंचप्रणवामंत्रेस्मिन्स्थिताःयावत् ॥ परतःप्र
णवाम्यंचपुनरेववदाम्यहम् ॥ अयमत्रसिद्धांतवैलक्षण्येनेत्यर्थः नानाह ॥ शक्तिश्चव्यापिनीचैवसमनात्माचनिष्कलः उन्मनाचतथादेवि
प्रणवाःपंचकीर्तिताः ॥ अत्रापिवाचककलानांवाच्यानांतदंतर्भीकृतसमस्तमोक्षारकलोक्षाराधित्रवस्थाशक्तिप्रतत्त्वाद्यावरणानांचसर्वो
क्रमप्रणवत्वं तदेतावताविश्वस्यांभ निभृतः ॥ परतःपरमोहंसःसर्वव्याप्यवस्थितः ॥ योनिर्णीतचरःपरमोहंसःसपरतःप्रकृष्टतया
परापरभेदभिन्नंप्रणवपंचकंतद्वारेणचविश्वंव्याप्यस्थितःइत्ययमेवपरमोपादेयःतदभेदविमर्शमयत्वेनतत्रनिष्कलभट्टारकोपि तदत्र ॥
एतेतेप्रणवाःपंचपरापरविभागशः परापरेणहंसेननित्यमेवप्रमाणिताः ॥ हंसोहलाकृतिःसप्रथमाद्यकारादिपरापरप्रणवयोगात्स्वत
कृतोप्रामःपरापरउच्यते तेनोभयरूपेणप्रमाणिताःप्रक्षोभावमापादिताःसप्रथमवमर्शप्रणवाःकृताःप्रमाणिताःइत्येषःपाठःअत
एवप्रकर्षेणानूयतेपरंतत्त्वंयैःते:प्रणवाइतिप्रारंभएवोक्तमस्माभिःप्रतश्चैते ॥ प्रवर्तंतेहिसर्वत्रभुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ सर्वत्रेतिसा
धकप्रत्रकादिविषये तस्मादयंमूलमंत्रःपंचभिस्तुयुतस्तैभिःसपंचप्रणवात्मकः ॥ योनिःस्वभावःपरापरप्रणवभेदप्रथनद्वारेणैववि
श्वप्रकारणंचतत्कलनायइतिनिर्णीतमेवैतत् किंच ॥ तत्रस्थएकरूपस्तुनिष्कलस्तत्त्वतःस्मृतः ॥ तत्रेतिप्रोक्तप्रणवविश्रांतपाश्चिचतत्क
लनायेयातिइतिएकरूपइतिप्रोक्तप्रकृतिरूपेणाग्रनाहतभट्टारकःसएवतत्त्वतोनिष्कलइत्यर्थः ॥ नकेवलमसौयावत् ॥ उद्योगाद

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

९
स्व·टी·
१०८

108

पितद्बीजं ॥ प्रोक्तं निष्कलसंबंधाद्बीजमपीति च तत्फलतायोपि निष्कलत्वं यतस्तत्परत्वमित्यर्थः किंच ॥ सर्वबीजप्ररोहकम् ॥ सर्वेषां बीजानां ब्रह्मादिकार
णानां मंत्रब्रह्मादिमंत्राणां च प्ररोहकं सामर्थ्यप्रदं तद्योगादेव प्रवृत्तेः ॥ प्रवर्तते यतो यस्माद्देवासुरनिकेतनम् ॥ प्रवर्तते गच्छति स्वयमुच्चा
ति चित्प्रकाशभेदेन स्फुरतीति प्रयः हलाकृतिस्ततो यस्माद्देवासुराणां प्राङ्क्रिरूपिणी सा निकेतनमुपासास्थानं च तत्कलवद्रूपात्ममंत्रद्वयं
प्रवर्तते अनुग्रहादौ प्रसरति ततो प्रकमम्कंतत्संयोगात्मतद्बीजं सर्वबीजप्ररोहकमिति देवासुराः इंद्रियाणि तन्निकेतनं प्राणा इति केचित्
प्रतश्च प्रणवपटलनिर्णीतयाम्नायसारं च तत्कलवद्रूपाभ्यां विश्वसृष्टिकारणतयोक्तपरिस्फुरत्तासारगतानाहतध्वनिविश्रांतत्वात् ॥ तत्र
वर्णाश्च मंत्राश्च प्रतिष्ठां यांतीत्याह यथा ॥ मंत्राः पिंडबीजानि वर्णाः मालामंत्रसंबंधिनो मातृकावर्णिनश्च सर्वेऽनाहत एव प्रतिष्ठिताः न हि प्र
रोस्फुरत्तां विना कस्यापि स्फुरणं घटते उक्तं च श्रीस्पंदे तदाक्रम्य बलं वर्णा इत्यादि एतच्च ॥ तस्य बोधाद्विमुच्यंते अहिकंचुकवत्प्रिये ॥ दीप्ति
तारतिशोषः एतत्स्फुटयति यतः ॥ तावद्भ्रमति संसारे यावत्तं न विंदति तथा समनंतेन बंधेन व्यक्तेनन तत्त्वेन भूयः स्पृश्यते तत्सं हंसरूप
मेवेति दर्शयन्नेतदेव भूयः स्फुटयति ॥ अकृतार्थो नरस्तावद्यावदेवं सं न विंदति ॥ विंदति लभते सत्त्वेन प्रत्यभिजानाति एतत्सोपायवैधर्म्य
दर्शनेन प्रकृते योजयति ॥ प्रणवेन समायुक्तं कृतार्थं तं विनिर्दिशेत् ॥ प्रणवेन च तत्कलेन सम्यगाक्रमितिनिर्णीतवत्समाणा तदुच्चार
तानतदुच्चारणोपायकमेव परनिष्कलस्वरूपविश्रांतत्वान्नरः कृतार्थो भवतीत्यर्थः एतच्च ॥ उच्चारं तत्ततो तावत् उच्चरेत्तं वरानने ॥ उच्चरेदु
च्चारयेत् तमिति परनिष्कलविश्रांत्युपायभूतं च तत्कलं तत्र ॥ उच्चारस्त्रिविधो देवि हंसस्य सम्प्रदायतः ॥ उक्तरूपपरापरप्रणवाधिष्ठानाद्धं
सस्यापि परापरः स्वरूपनिष्ठत्वेन तत्परात्परः इति त्रिविधोयमुच्चारः संप्रदायतः ॥ एते वै प्रणवाः पंच परापरविभागतः ॥ परापरेणेति हंसेने
ति तथा परतां परमो हंसः सर्वेषां अव्यवस्थितरत्याद्युक्तासमनंतरमेवोक्तः तमेवोच्चारं स्फुटयति ॥ हकारोकारसंयुक्तो विंदुनेतत्तरतीयकः

विदितेन परेतत्त्वे
न भूयो जायते क्व
चित् यथा हि त्य
क्तेन कंचुकेन न पु
नः स्पृश्यति
+

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सृष्टिस्थामेन तत्स्थाः संहारे योग उच्यते ॥ हरति लमविभक्तिकोऽनाहतस्वरूपदर्शनाय तेन ह इति यः स्वयमनुस्वाररूपो हंसः स प्रकारेण ऊका
रेण च वर्णेन संयुक्तस्तदुपरि च बिंदोरंते समीपे तृतीयक इति अनुस्वाररूपो मकारोऽस्य संबद्ध एवमेतदंतो यदुस्वारः सृष्टेरिति ज्ञातव्यानां यद्वस्था
त्रयाधिष्ठितसृष्टिस्थितिसंहारकारिभेदमयब्रह्मविलक्षणइत्सर्गस्य योऽस्मासः ष्ठथक्ष्ठगवाचकत्वेन विमर्शः तेन नवभेदेनेत्यर्थः एतेषां त
त्रयाणामपि भेदमयानां संहारयोग इति तदर्थदशाप्रथमकोऽधिसंस्पर्शात्मकबिंदुपदैकयोजनारूप उच्यते ननत्र वर्णोच्चारव्याप्तिरस्ति य
दा विभक्तः प्राकृते ॥ एवमादिक्रमेणैव मंत्रमुच्चारयेद्बुधः ॥ बुधो ज्ञानी एवमित्युक्तरूपेणाद्यादीति अकारादिक्रमेण मंत्रमिति एतत्संबंधा
देव मंत्ररूपतां प्राप्तं हंसमुच्चारयेत् एतदनुवदन्नत ऊर्ध्वं मंत्रोच्चार इति कर्तव्यतांतरमाह ॥ बिंदुस्थं चिंतयेत्कृत्वा वक्त्रमुद्घाटयेत्ततः ॥ चिंत
यं मकारांतं बिंदुस्थं कृत्वेति तद्भेदव्याप्तिसारं संपादयता दोच्चारणार्थं वक्त्रमास्यमुद्घाटयेदिति एतदुच्चारावसरे दिव्यंकरणं बध्नीयादित्य
र्थः किंच ॥ एवमुद्घाटिते वक्त्रे तदा नादं विजानत ॥ अनया इति कर्तव्यतया मंत्रोच्चारावहितस्य नादः नादो नाभिव्यक्तिर्भवतीत्यर्थः किंच ॥
नादस्थं पंचधा चैव शक्तिस्थं पंचधा पुनः व्यापिस्थं पंचधा चैव ॥ मंत्ररूपं विजानतेति संबंधः पंचधात्वं च ब्रह्मादिपंचकं यस्त्रेत्युपक्रम्य परा
परविभागेन ते सर्वत्र व्यवस्थिता इति समनंतरवक्ष्यमाणस्थित्यामेतद्वक्ष्यं तेन योजनिकाग्रंथेनादस्य यदष्टदलमनुक्तं तद्वाचकस्वरूपवि
मर्शयुक्तारं इदं तु पंचधात्वं तत्सदादिरूढितवाच्यरूपकारणकेति न पूर्वापरविरोधं किंचित् किंच ॥ समना निष्कलात्मनोः ॥ ऊर्ध्वोर्ध्वस
मवस्थितयोः शर्वनिर्णीतरूपं विजाने मनुष्यंगः अथ तदुपरि ॥ उन्मना च परं तत्त्वं सर्वं व्याप्य व्यवस्थितम् ॥ शर्वनिर्णीतरूपं जानीते इत्यर्थः उ
पसंहरति ॥ एवं ज्ञात्वा विमुच्यंते शिवतत्त्वविदो जनाः ॥ [illegible]
[illegible] एवमुक्तक्रमेण ज्ञात्वा उन्मनांतानि पदान्यनुभूय ये शिवतत्त्वमिति परमशिवमात्मानं विदंति प्रतिजानंते इति विशेषेण

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

९
स्व·टी·
१०५

सिद्धांतावेलत्तणेन मन्यंते तदत्र हि अकार आर्णोः वर्णो मकार विंदुनादाश्च तस्य समंत्रा इत्येवं मंत्रव्याप्तिस्तद्गुरुभिर्दर्शिता अत्रैवैधर्म्यमाह ॥
अमध्यानेवमन्यंते विंदंते येव्यवस्थिताः ॥ विश्रांतातेनैवमन्यंते अपितन्नमदोचितविभूतिमेवभजंते यतः ॥ ज्योतीरूपं तु विंदुस्थं नादस्थं
शब्दरूपकम् शक्तिस्थं स्पर्शगं चैव तत्त्वस्थं सूक्ष्मरूपकम् ॥ यदेतद्विंदुस्थं वितयमिति नादस्थं पंचकमित्याद्युक्तं तद्विंदुस्थं ज्योतीरूपमिति वे
द्याविभागप्रकाशरूपं नादस्थं तत्शक्तिरूपमिति विसर्गशक्तिमयं शक्तिपदावस्थितं तत्स्पर्शगमानंदस्पर्शसतत्वं तत्त्वस्थं व्यापिन्यां तत्सूक्ष्मता
भासरूपं यतो व्यापिनीधाम ॥ ब्रह्मादि पंचकं यस्मात्तेषां सूक्ष्मं च तत्पदे ॥ चकाराद् ब्रह्माद्यधिष्ठेयानां तन्नामापि तेः सूक्ष्ममिति वक्ष्यते तेषां सू
क्ष्ममिति षष्ठ्या ते सर्वे तत्र तदुपचितप्रकृष्टसंविद्रूपतया स्थिताः न तत्कापि गताः इति दर्शयति अत एव सर्वमस्य मंत्रस्य सूक्ष्ममित्याद्युक्तम् तत्र ब्रह्मा
दयो द्वादशांतपदावस्थितास्ते कथमित्यतो भूमिमाययातास्त्याह ॥ परापरविभागेन ते सर्वत्र व्यवस्थिताः ॥ परमेश्वरस्य हि चिदानं
देच्छाज्ञानक्रियात्मा शक्तयस्तत्तत्पदोचितप्रपंचव्याप्तिभाजो ब्रह्मादिपर्यंतमाभासितवत्यः इति तद्व्याप्तिसारा ब्रह्माद्याः स्थूलसूक्ष्मादिव्या
प्त्या सर्वत्र स्थिताः एतच्चैकादशे व्यक्तीभविष्यति अथ वैते तत्तत्पदोचितेन तास्ताः सिद्धीर्ददति इति अथ ॥ सूक्ष्मातीतात्तु समनाद्धुज्झात्मा तन्म
नातया ॥ क्रमेणासोचितं संविद्रूपा इत्यर्थः अथ ॥ सर्वातीतं परं तत्त्वं सर्वव्याप्यव्यवस्थितम् ॥ सर्वातीतत्वेपि सर्वव्यापकत्वमस्य स्वच्छस्वच्छं
दचिदानंदसुंदरत्वात् यतश्च परं तत्त्वं सर्वव्याप्यव्यवस्थितम् अत एव अकारोकारमकारव्याख्या अतिस्थूला अपि ॥ मंत्ररूपाश्च विज्ञेया विंदुधर्मा
स्तु देवताः ॥ चकार एवार्थः मंत्ररूपा एव तदभेदव्याप्तिसारेण विशेषेण ज्ञातव्याः एवं हि ॥ तत्रस्थाः सर्वकर्माणि साधयंति न संशयः ॥
तत्रेति व्याख्यातव्याप्तिसतत्त्वे मंत्रे स्थिता उपारूढाः एवं ब्रह्मा सक्रमेणाद्ध्दयाः द्वादशांतमनसंगा मंत्रोच्चारमुक्ता सिद्धंगंतं प्रातिलोमेना
दिशति ॥ तत्त्वं च उन्मनात्मा तु समना सूक्ष्ममेव च स्पर्शश्चैव तदा शक्तो रूपं च तदनंतरं मंत्रात्म निस्थिता सर्वे तान् व्यादेशिके नत्तु ॥

109

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रूपमिति बिंदुतेजस्तदनंतरमिति मकारोकारात्मकवर्णस्वरूपं तत्पते सर्वपवप्रमेयाः मंत्रात्मनिष्कलस्वरूपेवस्थिताउल्लासप्रवेशक्रममवि
मृष्यमंत्रावसरपवमुक्तिसिद्ध्यंतरूपेणोपलभ्यंतमित्यर्थः देशिकेनेतिप्राधान्यात् तदुपदेशान्नुग्रहेणापिन केवलमेतेमंत्रस्याः सर्वकर्माणिसाधयं
तियावत् ॥ तत्रस्थात्तानयोगे चप्रयच्छंतिवरानने॥ तानंतत्तज्ज्ञेषतत्वात्ज्ञभवंयोगं तदैकात्म्यप्राप्तिं सर्वकर्माणिसाधयंतीति यदुक्तं तत्रकर्माज्ञ
रूपं मंत्रदेवतानां ध्यानमाह॥ कर्मकालेतुसकलो शिरःपाण्यादिभिर्युतान्॥ कर्मार्चाहोमादिक्रमः॥ जपेतुसकलान्देवि निष्कलेनसमन्वितान्॥
ध्यायेदित्यनंतरस्यमत्रुपज्ञते निष्कलेनविद्धनतापरमार्थेनसम्यगन्वितान् तद्विश्रांतिसारान् यदातुसर्वतत्वादिरूपो सिद्धिमिच्छति तदाबिंदु
विश्रांतिसतत्वात्॥ ध्यायेज्ज्योतिर्मयात्मवान्॥ उक्तं हि स्तोतीरूपं तुबिंदुस्थमिति इदवेतत्सकलनिरूपणापरत्वेनोक्तमिति प्रकरणेनोत्तायतइतिन
श्वनहक्तं अथ बिंदुविश्रांतिध्वनादपदेसिद्धिप्रदायकात् नादविश्रांतिमयत्वेनध्यातात्सिद्धिमेववितरंतीत्यर्थः एवमन्यत्रापि तदुक्तंतद्रू
पध्यानात्तत्सिद्धिप्रदत्वमेषांयदाह॥ शक्तिस्थाः शक्तिदाप्रोक्ताः सूक्ष्मस्थाव्यापकाः स्मृताः क्रमाज्ज्ञानप्रदास्तेवैसमनास्थावरानने कैवल्यदास्तु
तस्थोर्ध्वसर्वतास्थोन्मनापदे॥ शक्तिः सर्वकारणसामर्थ्यं सूक्ष्मं व्यापिनी व्यापकाः इत्यादिकस्यव्याप्तिप्रदाः क्रमाज्ज्ञानं शिवादितित्त्वंताशेषविष
यं कैवल्यं शुद्धविज्ञानकेवलित्वं यद्देवादिशैवानां परंशाण्यं ऊर्ध्वइति शुद्धात्मपदेसर्वतत्वतःसक्रमाशेषविश्वाभेदप्रथाप्रदाः यथोक्तं प्राक् समना
क्रमविज्ञानउन्मनात्वक्रममिति एतेचमंत्रावयवभवाः॥ तत्वेनवेदिताः सर्वेयेमयापरिकीर्तिताः॥ तत्वेनपरमशिवेनवेधिताः सर्वात्मनाव्याप्ताः
वेधितास्तेषशाः विधिविधानस्त्वस्यैवायंप्रयोगः अतएव॥ तज्ज्ञानात्सिद्धिदाः सर्वेमुक्तिदाश्चनसंशयः॥ तदितितत्वं साधकानामपिज्ञत्वंमंत्र
क्रमेणसिद्धिमुक्तिपर्यवसानैवेतियोजनिकाग्रंथेनिर्णीतं मिश्रकर्तृत्वोपीत्यग्रामात्यात् उपसंहरति॥ पंचप्रणवसंयुक्तं तत्वंतेकथितंमया॥
पंचप्रणवोपायप्राप्तं तत्वं परमशिवात्मकपरमहंसस्वरूपं तवैवयोग्यायाः शक्तेर्मयाकथितंनान्यस्यकस्यचित् तदेतज्ज्ञात्वा॥ पंचप्रणवसर्वे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

९ णाडो ह्रस्वायप्रयुतेनेन नमस्कारावसानेनबहुरूपेण सहिते जपतः सिद्धिमाप्नोतिलक्षेणाक्षरसंख्यया ॥ साधकइतिशेषः पंचप्रणवचतुष्कलः प
स॰दी॰ वर्णयस्तेनव्याख्यातमिन्नतच्चाप्रवसंस्थानं इर्वतडुच्चारोह्नदितमध्यमार्गाश्रयतामहीनेनबहुरूपेणयोजपस्ततः सिद्धिमाप्नोतीतिसंबंधः
११० डोंकाराद्यप्रयुतेनेत्यादिनेदमाह यद्यपिप्रणवसमन्ताव्याप्निमतचकलनाथोवहुरूपस्यादोर्ध्वशब्दादेः रूपेभ्यश्चत्वंतस्मादौ प्रयुक्तस्तदापिसर्व
मंत्राणांप्रजाजपविषयेप्रणवनमस्काराभ्यामाद्यंतसंबंधोदीपकः कार्यइतिशास्त्रसमयः तेनद्वात्रिंशदक्षरस्ययोऽशर्वप्रणवनमस्कारा
वुक्तौतावेवचतुष्कलश्वर्वस्येद्यौयनन्तत्रस्थाः सर्वकर्माणिसाधयंतीत्युक्तं प्रतरसंख्ययालक्षाणीतिद्वात्रिंशतालक्षैरित्यर्थः एतदेवापि
110 कावापेनदर्शयति ॥ प्रणवाद्येनसंयुक्तंमंत्रमेवंजपेत्सदा ॥ प्रणवश्चाद्योयस्यचतुष्कलनाथस्यतेनसम्यग्युतंमंत्रंजपेत् सदेतियाव
त्सर्वमेवनावदस्यैकाग्रतयाविच्छेदेनजपः कार्यइत्यर्थः सदेत्यत्राधिकावापः अथ ॥ जपांतेतत्पुनर्होमं दशमांशेनकारयेत् ॥ जपि
त्वात्तरलक्षंतं बहुरूपस्येत्याद्युपक्रम्यपंचप्रणवस्वरूपनिर्णयिप्रणवाद्येनसंयुक्तंमंत्रमेवजपेत्सदेत्युपक्रम्यजपांतेतत्पुनर्होमइत्युक्तम्
अतोजपोक्रमेणांगंहोमस्तावत्कृतः जपेत्मंत्रदेवसंमुखीकरणमिति निष्पत्ते तत्तर्पणायस्वाहांतेनमंत्रेणजपसंख्यातोदशांशेनेति
लक्षत्रयेणसहस्रविंशत्याचहोमः कार्यइतिगुरुः शम्भुस्यार्थः अत्रहोमेसमुचितंद्रव्यमाह ॥ नमोंतेस्वरसंयुक्तं हुतेनचपरिलुतस्य ततः
सिद्धिमवाप्नोतिअथमांसमध्यमेनमाम् ॥ घृतेनगुग्गुलः एतत्रयंशग्रपद्धुलातनमनत्वेचलावाकाशोमतनपातालसिद्धीकतमादिरूपाः सर्वाःआप्नोतिनत
यथासंख्येअशहार्थत्वादागमांतरविरोधाश्च यदात ॥ त्रिगुणेनतजपेनतस्षडंदसहस्रशोभवेत् ब्रह्मविष्णुरुद्रदेवानांसिद्धदैत्योरगाशिनाम् भयदाता
परतां चशापानुग्रहक्षमोभवेत् दर्पहरतिकालस्यपातयेद्वृधरानपि स्फोटयेद्दिलयंत्राणि दिग्गजानपिचालयेत् ब्रह्मरादास्मवेतालाकूरग्रहवि
नायकान् स्मरणान्नाशयेद्देविग्रहवध्याश्विदशोरपि ॥ शापानुग्रहतादयस्यदाताहर्ताच स्मरणादितिस्तत्समासः संनाशयतेवेत्यर्थः अत्रचमंत्रस्य ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

प्राकृतामपि कर्माणि सिद्ध्यंतिजपलक्षतः ॥ प्रकृतिसंभृतद्रव्ययोगसंपाद्यानि वाच्यादीनि प्राकृतानि जपलक्षतः इति सर्वमेवार्थं दशांश
होमसहितान्निवर्तितत्वात् प्रयोगकाले कर्माण्युचितो हृज्जात्मंतमेत्राभिमंत्रणं वक्ष्यमाणप्रयोगनिर्दिष्टानां द्रव्याणां तमदम्यकल्पप्रयोगविषयाणां
वस्थितमेव यदुपसंहरिष्यति एवं शतसहस्राणि ग्रंथकल्पोत्थितानि च प्रयोगाणां करोत्येष मंत्रो राजेश्वरेश्वरः इति एवं सर्वमेवाराधितमंत्र
स्यानिमन्त्र्यसिद्ध्यंगभावेन कदाचिदवसरे प्रयोज्यानि ॥ तानि सम्यग्वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ सम्यगिति यथाविसंवादीनि न भ
वंति यथावदिति यथेति कर्तव्यतयाद्युक्तानि अथात्मकोमेव शोभवति सहांतो मंत्रस्य लक्षजपः कार्य इति व्याख्यानमसत् ओंकारादिष्वते
नविति सर्वप्रमेयासाधारणेन मंत्रस्वरूपस्य प्रतिपादितत्वात् एतावता प्रतिपादनमस्य सामान्येन तत्त्वसिद्धमभिसंधिमता सर्वमेवार्थं जपहो
मोक्त्वा विनियोगकाले कर्माण्युचितो हृज्जात्मंतस्य प्रयोगः कार्यः तत्र वशीकरणप्रयोगांस्तावदाह ॥ मोहनासहदेवीच भूधात्रीचक्रलांछ
ना रामवल्लभा सहैकत्र आत्मबीजेन पेषयेत् भक्ष्यदाने प्रयोक्तव्यं वशीकरणमुत्तमं ॥ मोहनाबलामोटाभूधात्रीभूम्यामलकी चक्रलां
छना चक्रंकारामवल्ली रामतरुणी इति प्रसिद्धौषधिः आत्मबीजं स्वशुक्रं प्रदातव्यमिति मंत्राभिमंत्रितं एवं ह्यविसंवादि भवति ॥ उन्नवारा
जं २ णीमलेन पुष्पदेन्या चयाहरेत् आत्मेन्द्रियेण संयुक्तं वशीकरणमुत्तमं ॥ उन्नवारणी विशाला पुष्पदेणीति प्रथमतत्त्वेन सोमग्रहणके
न युक्त पदेरार्द्रौषधिग्रहणं कार्यमित्यौषधिकस्येष्वपि आत्मेन्द्रियं स्वशुक्रं यथोक्तं न बीजमिदं देवत्वं तस्मादिन्द्रियमुच्यते इत्युक्तमत
मस्मैकौषधियोगात् भक्ष्यपाने चेति स्थितमेव ॥ श्रवणाक्षिमललालाहृषिरेंद्रियसंयुतं भक्ष्यदंभसमोपेतं दातव्यं पयसा निशि ॥ श्रवणा
भ्यामक्षिभ्यां मले लाला चेति पंचधा नासिकासंबंधि रेंद्रियं शुक्रमित्यात्मीयमस्मभक्ष्यं दंभतीकमष्टमं एतदेवी कुसराद्यो मंत्राभिमं
त्रितजलपाने भक्ष्ये देयं वशीकाराय एतस्य ॥ अपवासे प्रदातव्यं ॥ दत्वानप्रेक्षितव्यं अन्यथा ॥ म्रियते विरहेणासा ॥ इयानस्य प्रयो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

९१ गस्यमहिमाश्त्यर्थः ॥ चर्षिकनकबीजानिघोद्दशं मणिचंद्रिकाः नरगोदंतसंयुक्ताः प्रदद्यात्स्मभामिति एवकापालिकोयोगेनागच्छंतमनुगच्छ

ह्र·टी· ति ॥ स्नातमिति शेषः कनकं धत्तूरकं मणिचंद्रिका पक्किका नरगोदंतयोर्नात्र संख्यानियमः एतच्चूर्णं भक्ष्यपानेवा देयमिति शास्वत् कपालैरस्थि

१११ भिर्निवृत्तः कापालिकः ॥ श्वेतार्कमूलं मंजिष्ठा वटकस्य शिरस्तथा शृंगोद्भवस्य कर्पूरं च समभागेंद्रियसंयुतम् भक्ष्यपाने प्रदातव्यं वशीकरणमुत्तमं ॥
अर्कतरोः श्वेतस्य श्वेतपुष्पनात् शृंगेद्भवस्य कोमधिकः समभागं इंद्रियं शुक्रवत् ॥ मोहनाचैव कांताच मयूरशिखयायुता आत्मलालेंद्रियैर्युक्तं
वशीकरणमुत्तमम् ९ कांतायियंगुः मयूरशिखा तदाकारैवौषधिः आत्मलालेंद्रियैरिति बहुवचनादिंद्रियद्वयेऽप्यस्मयोर्द्रुतेऽत्तमं च अविसंवादि ॥
लज्जालुका च गोरंभा दंडली कंदर्कं तथा नागेंद्रपदमिश्रं तदात्मबीजसमन्वितम् एवयोगवरो दिव्यो दीयते यस्य स च्युते मधुरेण समा
युक्तो यावदायुर्वशी भवेत् ॥ लज्जालुका लंगडा गोरंभा च्छुरा चंडालाख्या ओषधिः कंदर्कं प्रधानमूलं मधुरेण विषेण तस्य च द्रवांतरसंयोगा
न्मारणशक्ति निरोधः ॥ चणकामाषमुद्गाश्च प्रपानेन विनिर्गताः वांतं स्रुतं तथा रेतः क्षीरजो दुग्धमूलं तथा मत्रं रक्तं तथा कोशो लालाचैव वरान
ने पुत्रंजारिक्रताकाचनागेंद्रमधसंयुता मोहना विष्णुक्रांता चयात्री चैव केतकः स्थिता पूष्पदैण्णा निपुंजीतग विंतानां वरानने भक्ष्यपाने प्रदा
तव्यो योगश्चिदशप्रजितः ॥ प्रपानेन निर्गताः शकृद्भावमागताः वांतं स्रुता दिव्यात्मीयं च स्वमलेनाभिमलं पुत्रंजारि रोषधि विशेषः क्रता

धात्री काक्रतांजलिः विष्णुक्रांताप्रसिद्धा आमलकं त्रिदशप्रजितस्त्व विसंवादी ८ ॥ एवमष्टौ वशीकारप्रयोगा उक्ताः अथ ॥ उच्चाटनं प्रवक्ष्यामि
शत्रूणां गर्वितात्मनाम् ॥ तत्र ॥ काकोलूकस्य पक्षं च श्वेतोष्मश्च समन्विताः ॥ एभिर्द्रव्यैः ॥ कृत्वा प्रतिकृतिं शत्रोः काकरक्तेन लेपयेत् ॥ अथान्या
न् ॥ काकोलूकस्य पक्षं च श्रयदेतस्यां विनिक्षिपेत् ॥ अथ ॥ चतुष्पथे तु निखने ॥ तत्र खनिता स्थगितं स्यात् पिता या तस्याः ॥ श्मशानाग्निमयो
परि प्रज्वाल्य होमयेमंत्र काकपक्षौ च सभ्रवते उद्भ्रांतपत्रसहितान् वररक्तेणाभावितान् यस्य नाम समुद्दिश्य एककारायंतरोपितम् मंत्रावसा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नैविमसंतं विसर्गांतं प्रचोदयेत् ॥ तमिति शेषः उड्डीतपत्राणि अर्जुनवातधूलिं देहमध्यगतानि यद्याणि मंत्रावसानइति आराधितबहुरूपांते
विसर्गांतं यकारेणाग्रंतप्रयुक्तेनरोधितं यस्मशत्रोर्नामेतियथा यः देवदत्तोऽयः उच्चाटितोभवतिति कोऽर्थः अमसंतमच्चार्यः कोथाविष्टपवव
समाणनीत्वा शतमष्टोत्तरं काकपक्षांजुहुयात्साधकः सतमुच्चाटयत्येवेतिसंबंधः सहस्यमुच्चाटितः ॥ श्मशानेकाकवत्सष्टीशत्रुव्याधिपीडी
डितः ॥ विद्वेषप्रयोगमाह ॥ पिण्याकतिंबपत्राणि सक्तिएवेंलवणानि च शत्रोः प्रतिकृतिं कृत्वा अश्वपुच्छस्यवेष्टिताम् श्मशाने निखनेत्तां
वह्निंप्रज्वाल्यचोपरि पुष्पैर्बिभीतनरुजैर्यस्यनाम्नातहोमयेत् विद्विष्टो वैभवेच्छत्रुः कामदेवसमोपियः ॥ पिण्याकोशगुग्गुलबीजकल्कः किंवे
स्तरा संस्थान्नद्रव्यं अश्वपुच्छैर्विभीतपुष्पैः वेष्टितामिति तन्मालावलिताम् नाम्नेति विद्विष्टोभवतिसंतेन विद्वेषणजातिप्रयुक्तेन बहुरूपेण सर्वा
त् होमः अष्टोत्तरशतसंख्योः अथास्य विद्विष्टस्यास्यस्यवासुभगंकरणमाह ॥ प्रियंगुतिलकामिश्रं गुग्गुलंघृतलोलितम् हुत्वाष्टशतं देवि
सुभगः संप्रजायते ॥ प्रियंगुलतिकागंधप्रियंगुः अत्रापि आराधितंबहुरूपमेवोच्चार्यअमकः सुभगोभवतिसंतेसौभाग्यजातिः प्रयोज्या ॥ जा
तिकुड्मलकैर्मिश्रैर्हविमधुकैस्तिलैर्हुतैः सुभगत्वमवाप्नोति रूपहीनोपियोनरः ॥ त्रिमधुक्षीरशर्कराघृतं अत्रापि सर्वत्र संख्या अष्टोत्तरश
तसंख्योऽयं होमः एवमन्नरत्नापिकर्मोचितो हन्तात्संतो होमोष्टोत्तरशतसंख्यएव ॥ तिलैर्लवणसंमिश्रैर्हविमधुकैर्हुतैः प्रिये समाहाद्दशमा
यातियास्त्रीरूपेणगर्विता ॥ आकर्षणमाह ॥ राजिकालवणंचैवमधुक्षीरघृतसंयुतम् होमयेन्नामसंमिश्रं यस्याकर्षयतेद्रुतम् ॥
राजिकाश्वासरिकाः सर्षपमरुलाणं क्रमेणाष्टौ वशीकारउक्तः होमेनतेकः अथ नाम्ना नादिप्रयोजनद्रव्यक्रमेणाह ॥ नरस्यरोचनाश्रत्रसादिर
दस्समदेनत भावयित्वा मिमेत्रेतनमंत्रेणाष्टशतंजपेत् स्नानेविलेपनेमधेगंधेवायस्यदीयते सवश्योभवतिक्षिप्रं नदः प्राणदस्तथा ॥
नरोचनां गोरोचनां वन्हीनाहस्तिमदेनतिमामंत्रेणेति बहुरूपेणाराधितम् क्रूरप्रयोगजातसंतेनैत दूक्ष्मष्टोत्तरशतजपादिमंत्रयस्य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

९ स्नानादौ दीयते सर्वस्यो भवतीति संबंधः मारणमाह ॥ अथवा मारयेद्विशं शत्रुं निश्चितमात्मनः अपकारशतैर्युक्तं कृतघ्नं दुष्टचेतसम् ॥ ततस्त
स्व·टी· स्यापराधं तत्र ॥ कपालद्वयमादाय नाम शत्रोः समालिखेत् कपालसंपुटेस्थं तद्दिग्धं गोरोचनभावितम् रुधिरेण समायुक्तं हुंफट्कारविदर्भितम्
११२ महाश्मशानवने गत्वा ॥ विषेण श्मशाननिकांगाररुधिरमिश्रेण मषीकृत्वा श्मशानएव कपालयोः शत्रोर्नाम द्वितीयान्तं विदर्भितमिति अभिधेयं
112 भवेत्सर्वं ततो मंत्रः सकृत्समवेत विदर्भितो भवमेषस्त्वाम्नातवादं तमस्त हुंकारं मारय द्विं फट् इसंतं समस्तकं संरुद्रभैरवरूपस्वात्मामिमा फट्
नानुसंधानेन आलिखेत् अथ ॥ सप्तं दंश जपेत्ततः कुसुमाल्योपहारैस्तु ॥ श्मशानएव कुसुरात्रौ श्मशानावरणयुक्तमित्यर्थात् ॥ ततः क
र्मसमारभेत् विज्ञप्य भैरवं देवं शत्रुं मे विनिपातय अनुज्ञातस्तु देवेन गृहीतान्तस्थिरोद्वयम् तत्र गत्वा महादेवि कपालासनसंस्थितः तत्रस्थो
रोषसंरक्तो दक्षिणाभिमुखः स्थितः आत्मनो भैरवं रूपं ज्वालाघोरं सुभीषणम् फट्ः समस्ते मंत्री द्वात्रिंशाक्षरसंमितम् विलोमेन महाभागे
शत्रुनामततोंतगम् हुंफट्द्वयं समस्तार्थकायेचास्फालयेद्भृशम् खड्गः चूर्णितो यावन्नावस्तु विनश्यति सप्तरात्रेण देवेशि प्रयोगस्य
निवर्तकः ॥ अनुज्ञात इति भावनया शिरोद्वयं कपालयुग्मं कपालासनं मुंडासनम् रोषसंरक्तो पकारस्मरणात् ततश्चेति विलोममंत्रोच्चारश्शर्वं
अनिवर्तकः न निवर्तते नान्यथा भवतीत्यर्थः उपसंहरति ॥ एवं शतसहस्राणि अयमकस्मात्स्थितानि च प्रयोगाणां करोत्येष मंत्रराजेश्वरेश्वरः ॥
एवं करोतीति अविसंवादीनि संपादयति एवमीदृक्प्रयोगक्रममुद्दितस्य यद्यप्यनुकंपया स एव अन्यो पिवाशांतिमिच्छेत्सदा ॥ अनुलोमगतं दे
वेवौषट्कारांतसंस्थितम् ॥ अमुकस्येत्सहरुक्रममुस्थार्य ॥ दीरं तद्धोमयेद्देवि शांत्यर्थे हितकारकम् ॥ अथोक्तानुक्तकर्मसु उचितत्वाति प्रयो
गानाह ॥ वषडाप्यायने शस्ते स्वाहांतं वशकर्मणि मंत्राणां तर्पणार्थं च ॥ अंतमित्युभयत्र संबध्यते किंच मांत्रंस्वरूपं ॥ नमोन्तं चार्चने स्मृतं ॥
नतिः नमस्कारः चकारा जपेपि एतदुपसंहरन्नाविपटलसंगतिं करोति ॥ एतद्धि कथितं देवि साधकस्य समेधसः क्रियाकालो शत्रुकस्य

क्लेशान्तस्वलोवहम् ॥ समेयमोयमनियमादिवशीकृतविषयस्य अतएव यथाकथंचित्तद्कर्मणानामभ्यासस्य अर्पितमनसोऽसिद्धंगतया ।
सीकारयोगस्य वशीकरणादिसिद्धिसाधनपरिपंथिनस्तोत्पाटनायवसरेऽकुर्वतः क्रियया स्नानार्चनसमयपरिपालनात्मतयाभाविपटलनि
र्णीयमाणेन कालेन ग्रंशकेन चाष्टमपटलनिर्णीयमाणेन चक्रस्य तत्त्वानायथयोगमनुसंधानस्य अक्लेशादिति आराधितेन मंत्राभिमंत्रणस्य र्व
मनुष्ठीयमानेस्वलोवहमिति अभीष्टफलप्रदं भवत्येवेति शिवम् ॥ स्मारंस्मारं गुरुवरपदद्वंद्वविस्फुर्जितानां मांत्रं वीर्यं किमपि परमं दर्शितं य
न्मयात्र तस्मिन्नंतर्नतमगुरवो मंत्रचक्रैकसारे संसाराब्धिं तरत तरसा भैरवीभावमेतत् इति श्रीमहामाहेश्वराचार्यवर्यक्षेमराजविरचिते श्री
स्वच्छंदोद्योते पंचप्रणवाधिकारः षष्ठः पटलः ९ संक्रचश्चित्स्फुरत्तात्मप्राणात्मीयैर्नभास्यते कालाध्वा विश्वभर्तुः क्रिमकसर्वं
सजयत्यजः ॥ क्रियाकालांशप्रक्रमस्येति यदुपसंहृतं ततो विदितक्रियास्वरूपमनूद्य कालांशकं स्तौति ॥ श्रीदेव्युवाच क्रियाज्ञाता महादेव त्व
त्प्रसादान्महेश्वर कालांशकं च देवेश कथयस्व प्रसादतः ॥ क्रियाश्च ज्ञादिसाधनानां कालं च तत्र सिद्धिसाधनोचितमवसरं संकाशं च प्रक्रांतश
वविसंशकादिरूपं प्रसादतः इति सवाद्याभ्यंतरव्याप्त्यापिथन्न्व अतएव सर्वकालं चैवसमासतः इत्यक्रोदिष्टमपि कालस्वरूपं तत्त्वतो ज्ञातुमु
नः प्रश्नितम् ॥ श्रीभैरव उवाच कालो द्विधात्र विज्ञेयः सारो ह्याध्यात्मिकः प्रिये ॥ कलयति जन्मास्थित्यादिविकारषट्केन परिच्छिनत्ति ज
गत् यः परमेशः क्रियाशक्तिस्वभावात्मा कालः द्विधा इति एकरूपोऽपि बाह्यांतरतया संस्थितः अत्रेति नित्यनैमित्तिककाम्येषु सर्वेषु कर्मसु यंगत
या साधकैर्ज्ञातव्यः स्थूलोभावः सौरः स्थूलः अहोरात्राद्यात्मा स एव तत्र आत्मनिवृत्तिनदृष्ये दृष्टिस्थितेः प्राणे अध्यात्मे भवत्याध्यात्मिकः सूक्ष्मरूपः तत्र शुभंक
र्मसु वारस्य दिनादौ कर्तव्यं तत्र च पैहिकामुष्मिकफलसिद्ध्यर्थं दक्षिणायनोत्तरायणादि स्वरूपमवष्टप्तानत्वं तत्सर्वं बाह्यकालेनेव ज्ञायते
इत्याह ॥ स्ववारकरणे लग्नेसयोगे सदिने प्रिये तेजोपचयराशौ तु ॥ शोभनो वारः चंद्रतिथ्यादियुक्तनक्षत्रयोगः करणं च ववबालवकौलव

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१
स्व॰टी॰
११२

113

नोतिलादिकं विशिष्टवर्जितं यत्र महादिने प्रोक्ततिथौ महायोगस्थानेदादियोगवतियोलग्नः स्वर्गादिरजुझलः सूर्यसंचारापेक्षतः प्रतिदिनं घटिकानियमेन मीना
दिराशयः तत्रैतज्जन्माद्युपचयराशौ तदुपलक्षिते च तदुपचयराशौ कर्कटे स्वामिके हिककूस्पष्टः किंच ॥ इति लग्नायनमुक्तमस्य ग्रहणं चंद्रस्
र्योर्ग्रासकालस्वरूपतत्त्वतथा पक्षो मासस्य वेला च विषुवद्राशपंतरं तथा शुभाशुभोदयो देवि ॥ चंद्रसूर्याभ्यामुपलक्षितं ग्रहणं इति [illegible] यनोनु
रायणमेव दैहिकपारलौकिककर्मफलविषयं कालस्यानर्मासमेतः अरतवो वसंताद्याः पक्षः शुक्लः कृष्णश्च मासश्चैत्रादिः वेला वेला तत्तद्द्रादिस्
वाराश्रयः प्रविभक्तो होरा रविविषयः विषुवदिनमहर्निशासाम्यात्समेषतुलयोः संक्रांतिकालः राश्यंतरमितराः संक्रांतयः शुभकालो वैशाखे
शुक्लतृतीयादिः अशुभकालो मलमासादिः तदेवं मासादिकं सर्वं तत्तत्कर्मोपगतया उपयुज्यमानं यत् ॥ सोऽप्यत्र प्रकीर्तितः ॥ बाह्यस्त्विति शेषः ॥ आ
ध्यात्मिकं पुनर्दैविकथयामि निबोध मे ॥ उतमिति विशेषेण निबुध्यस्वेत्यकापरमोपादयं बंधनति नत्र ॥ षाट्कौशिकस्त्रयो देहो भूततन्मात्रसंयु
तः समनोबुद्ध्यहंकारबुद्धिकर्मेंद्रियैर्गुणैः सर्वतत्त्वैस्तथा देवैः समधिष्ठितविग्रहः तत्रात्मा शब्दप्रमाकिरस्वबाह्यवैनादिभिः स्मरेत् ॥ स्थित इति शेषः
षट्कोशानु ङ्मांसरक्तमज्जास्थिशुक्राणि यो देहः सकार्यकारणयोर्विंशत्यात्मतादिभिर्गुणैः सर्वतत्त्वैस्तदुपरिस्थितैर्नियत्यादिभिः शिव
तत्त्वांतैस्तथा देवैरिति ब्रह्मादिभिः कारणैः सम्यग्व्याप्यव्यापकभावेन प्रतिष्ठितः कृतावस्थितिः विग्रहः स्वरूपं यस्य आत्मा संकुचितसंविद्रूपः
तत्तत्कर्मानुगतानां तत्फलभोक्ता च प्रभोः स्वच्छंदभैरवस्य शक्तिः स्वातंत्र्यात्मा मनः प्रमादात् घवसरेष्वभांती वा ब्रह्मनासिकापथवाहीयाणाः नादि
भिर्वहमानाणाभिस्मरेत् स्थितः प्रथमराशयः इह विश्वोत्तीर्णविश्वमयचिदानंदसंदोहः स्वतंत्रभट्टारकः स्वातंत्र्यशक्त्यात्मस्थूलसूक्ष्मस्वरूपेण
सपक्षः संयवस्थितस्त्रकल्प्यायेन सदाशिवादितिसंतं विश्वमस्मीलये प्रथमं तेडलामनवृतिर्लिंस्मन्यातिसूक्ष्मभासिंहात्मदर्पणे तत्र च वितत्प्रकाश
प्रायामेन स्वस्वरूपगणीभावात् स्वमातिसूक्ष्मभः सदाशिवादिसंज्ञांतरश्चतुष्पमात्रसंकोचप्रपंचो म्यात्मिका महामायाशब्दवाच्या उच्यते यदा तवि

+मीरंभविषये
वेद्योत्तानव्यायः
कालः सप्रवेसोर
इतिहरेणसंबंधः
स्वाचरकरणमि
त्यादि प्रथमपाठ
+

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

प्रकाशघनीभावास्थूलमेवप्रथामेन दर्शयति तदेषा मायाशक्तिरशेषविज्ञानाकलप्रलयाकलसकलतत्त्वमेयसंकोचप्रपंचदर्शिका
भिधीयते यस्मात्तया संकोचः प्रदर्श्यते स एव स्थूलप्रमाता निमग्नविमर्शशक्तिः यदा चासौ व्यतिरिक्तमेयग्रहणोन्मुखो भवति तदा प्राण
रूपतया स्फुरति तथा स्फुरन्नपि कस्तूरिकाकणवद्व्यापितावयवेशसंक्रान्तिताशेषविश्वात्मतया भाति तदभिप्रायेणैव च वितत विततम्
र्तिवै विश्वात्मा सर्वं षड्विधाध्वविभागः प्राणस्थितः स्वकं ॥ इहैवैकचैवं प्राणोऽधारेणालिकान्तः प्रभृतिषष्ठश्लोकोद्यान्तमेकादशपटले च मानुषा
गृहकालात्मप्रभृतिश्रुताश्रितां तस्य विश्वस्य चाष्टपरिमाणमति वितत वितत क्रियाशक्तिर्वैचित्र्यात्मकमस्तीति प्रतिपादयिष्यते यद्यपि च प्राण
भूमिकायामेवामन्तसंक्रान्तिशरीराद्यात्मना यामपि परमेश्वरः पूर्णोऽष्टत्रिंशत्तत्त्वस्फाररूप एव यथा प्रतिपादितं तथापि प्राक्तने विश्वाण।
परिणतेति तीव्राप्राणरूपः परस्याः शक्तेरन्तरंगमपि ष्ठानन्तदवरोहक्रमेणाभूतभावशरीरावतरणस्थितिसमग्रप्राणप्रसरभित्तिभूतमध्यम
प्राणभूमिकाध्यारोहक्रमेणैव परशक्तिपदप्रवेशावष्टम्भात्सर्वमेव स्वच्छन्दभैरवतावाप्यते महायोगिभिः मितयोगिभिश्च तत्तदन्तरकाला
शविश्रान्तिः सर्वे विविधमत्र तिष्ठद्भिः सा सिद्धिर्विचित्रैवासाद्यते अत एव प्रतिपादितप्रतिपादयिष्यमाणे स्वच्छन्दशास्त्रे निर्दिष्टः संहितान्तरनिर्दिष्टो
पि वा सर्व एवोपासादिक्रमो मध्यप्राणप्रबोधावलम्बेन सम्यगेवमेव फलदो भवतीत्याशयेनात्र पटले परमेश्वरस्याध्यात्मिककालस्वरूपप्रतिपा
दनेन महासंरम्भः स्यलं तावदिहैवादिकेन यद्यप्यात्मप्रभुशक्तिः वायवः सर्वत्र देहस्थितास्तथापि प्राधान्याभिप्रायेण यथाक्रमं ॥ नाभ्यधो
मेढ्रकन्दे च स्थिता वै ॥ नाभ्यन्तं प्रकृतितत्त्वस्याग्निरिति नाभावशेषचक्रकतायां प्राधान्येन प्राणास्थितः अर्थमिकेतमध्यशक्तिः एषां चा
त्स्वरूपमवधानधनैरेव सम्यगुपलभ्यते न तु पशुभिः एवं स्थिते सति प्राणविश्रान्तिपदत्वात् ॥ नाभिमध्यतः तस्माद्धि निर्गता नाड्यस्तिर्यगू
र्ध्वमधः प्रिये ॥ अत एवोक्तमस्मद्गुरुना नाभिचक्रे कायव्यूहज्ञानमिति केचिन्नाभिचक्रं तत्र इति पाठं सर्वत्रैव योजयित्वा तस्मादित्यनेन कंदपदं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सम्यवमष्टवंतः तासांमध्यात्॥ चक्रवत्संस्थितास्तत्र प्रधानादशनाडयः॥ (एतत्त्वेवमध्यमत्वनाभिचक्रेव्याचष्टे) नवेतिनाभौपद्मेदशनाभीर्ना
मतोवसति। हासमतिसहस्राणिनाड्यस्ताभ्योविनिर्गताः प्रतर्विनिर्गतास्ताभ्यस्ताभ्योप्यन्याःपुनःपुनः॥ विनिर्गताइतिऊर्ध्वमधस्तिर्यक्सह
ताःकतिनिर्यातास्त्वाह॥ यावन्तोरोमकोट्यस्तावन्तोनाडयःस्मृताः। अर्धंचतिस्रःकोटयः अतश्च॥ यथापर्णंपलाशस्यव्याप्तंसर्वत्रतं
तुभिः शरीरंसर्वमिदंततंनाडीव्याप्तंततंतुभिः॥ इहखलुसंवित्प्राणपरिणतेतिस्थित्यानिर्णीतनीत्यासंवित्तिःशून्यभूमिकामाभास्यप्राण
भूमिमाश्रितवतीतत्रापिपलाशपत्रेमध्यशाखेवयायेनमध्यनाड्याअयमध्यप्राणरूपतांस्थितादिक्रमावस्थितेत्यादिप्रधाननाडीदशका
श्रयप्राणादिप्रधानवायुरूपतामासाद्यउरुषायुषमध्यसंभावहःसंख्याकानिषड्विंशत्सहस्राणिबहिर्वाहानांप्राणनाडीनांतावंत्येवचांतर्वा
हानामपाननाडीनामित्युभयंद्वासप्ततिःसहस्राणिप्रधानभूतानिभासितवतीतथाहिसप्ततियावज्जीवंकर्तव्यत्वेनदीक्षितानांयन्नित्यकर्म
भगवत्स्वरूपानुसंधानात्माज्ञातं तदुक्तव्याप्तितत्त्वविदाएकवारमनुष्ठीयमानमपिसर्वमेवानुष्ठितंभवति यदुक्तंकस्यास्तोत्रे याश्चाग्निहो
त्रादृतयःसहस्रंद्वासप्ततिःस्युःउरुषायुषेण। नाड्यंशउस्मासकृद्देवजन्मसत्सादयेत्साक्षात्सर्वमार्गविधाः किंच मध्यप्राणानिविष्टहंसविस्र
तायोरोमकूपाश्रयाःप्राणाःस्वात्मविमर्शशालिवपुषःसार्धत्रिकोट्यात्मकाः तान्स्वात्मतयाविलोकयतियोनिःशेषतनाश्रयोदेहेसाविर
नादभैरवतत्रःस्वच्छंदनाथःपाःएतान्यनाडयः॥ माहात्म्यरिताःसर्वाआत्मशक्तिधराःसदा॥ आत्मासंकुचितसंविद्रूपोग्राहकःशक्तिःप्रा
भवी विश्वाशेषपरस्फुरात्मातामभ्यांहितन्म्यांचरंतिवेविश्रेणप्रसरंतिताश्च॥ एषभूमिर्विभेदेनभिन्नाधारप्रभेदतः॥ इत्तयोर्व्यापाराःस्व
स्वप्राणवाहात्मकचारप्रभेदहेतुः अतएव॥ चारप्रभेदेनसंज्ञाभेदोवरानने॥ भवति अतश्चसंज्ञाभेदात्॥ नाडीनांचैववायूनांभेदोते
यःसहस्रशः॥ सार्धत्रिकोटिपर्यंतस्त्वयंतत्र॥ प्रधानायादशप्रोक्तानाडयश्चवरानने तासांमध्येतुदेवेशिवायवोयेव्यवस्थिताः॥ मध्ये

114

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

इति मंत्रलेषां ॥ नाडीनां चैव वायूनां संज्ञावृत्तिर्निबोध मे ॥ इत्यनीयापारान् तत्र संज्ञास्तावदाह ॥ इडा च पिंगला चैव सुषुम्णा च तृतीयका गांधा
री हस्तिजिह्वा च पूषा चैव यशा तथा अलंबुषा कुहूश्चैव शंखिनी दशमी स्मृता ॥ आसां व्यापारमाह ॥ एताः प्राणवहा ना ः प्रधाना दश नाड्यः ॥ ६८ः
प्राणं प्राणनारूपं सामान्यं व स्यमाण प्राणापानादिसंज्ञाभेदा दशविधं यथाक्रमं वहंति वायूनां संज्ञाभेदमाह ॥ प्राणोऽपानः समानश्च उदानो
व्यानएव च नागः कूर्मोथ कृकरो देवदत्तो धनंजयः ॥ एषां वृत्तिभेदं जल्पितं हसितं गीतं नृत्तं युद्धगतिः कलाः शिल्पं च सर्वकर्माणि प्राणस्येदं
विचेष्टितम् इत्यादिना पटलांते वक्ष्यति एते च ॥ वायवो नाड्यश्चैव चक्रवत् संस्थिताः प्रिये ॥ नाभिमध्यं परिक्षेत्य सर्वशः ॥ तासु संचरतः सिद्धिं
योगं चैव वरानने ॥ संचरतीति संचरन् तं वायुमधिष्ठायतन्मद्भावितः सिद्धिं विनैकाग्र्येण योगं च प्राप्नुयात् ॥ जपतश्च वरारोहे जपसिद्धिमवा
प्नुयात् ॥ तासु संचरतश्च स्थवर्तते जपात् जपतः प्राप्तामपि ॥ दशानां तत्परं देवि नाडीत्रयमुदाहृतम् विंदुनादात्मके द्वे वै मध्ये शक्त्यात्मिका
स्मृता ॥ विंदुः ज्ञानशक्तिप्रधानः प्राणः तदात्मिका पिंगला दक्षनाडी च नादः क्रियाशक्तिप्रधानोऽपानः तदात्मिका वामनाडी तयोर्मध्ये सुषु
म्णाख्योपरेच्छाशक्तिस्फुरणरूपा तिस्र एताः ॥ द्व्यक्षेतेन समाख्याताः साधकानां हितावहाः ॥ द्व्यक्ष्य मध्यकर्णिकायां सम्यग्गत्य प्रवेशेन व्या
समंतात् व्याप्ताः सम्यक् साधकानां विविधसिद्धिप्रदाः एवं स्थिते ॥ प्राणो वै चरणेनाप्य अहोरात्रविभागतः ॥ यथा ॥ तथा ते कथयिष्यामि प्र
विभज्य यथास्फुटम् ॥ प्राणः प्राणनात्मा सामान्यरूपः अहोरात्रशब्दः एतं मासाब्दोपलक्षकः अत्र पीठिकाबंधं तावत्करोति ॥ प्रभुशक्ति
समाकृष्टाः महत्प्राणात्मसंस्थिताः व्ययते विभागेन संचरंते समंततः ॥ महत् प्राणनात्मा सामान्यः प्राणः स्वदक्षवाममध्यादिवाही प्राणा
पानोदानाद्याख्या विशिष्टः आत्मा संकुचितचिदात्मनः रूपतया संस्थितः व्ययते पदार्थाः प्रभोः शिवस्य शक्त्या समाकृष्टा इति सूक्ष्मपदात्र
भामसूत्रः सर्वप्राणनाभूमिमहान् स प्राणापानादिविशेषपदवीमहंकृक्भोगसाम्येन प्रवर्तिताः अविभागेन संचरंतीः नानादेहममीः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

७ अयंति त्रिषेष्वमध्येयोमरुद्वकः सः॥ अपकर्षवरेयस्मात्सर्वनाडीः प्रवाहयत्॥ ततोस्य॥ इतिसंज्ञाप्रभेदेनवर्णरूपाण्यनेकधा॥ इन्निर्बहि
स्व·टी· र्वहनांतर्वहनादिव्यापारः ततोयःप्राणापानसमानादिसंज्ञाभेदः तेनद्वादशषोडशादिस्वरभेदभिन्नात्स्वर्भीकृतव्यंजनात्मानश्चवर्णाः तत
९५ दनुभवात्मकानिचरूपाण्यनेकधाभवंति अत्रागमांतरोक्त्यागर्भीकृतव्यंजनःस्वरोदयरूपः पंचाशद्वर्णोदयात्माष्टवर्गोदयस्वरूपोवा
वर्णोदयोस्तिनतरहनोक्तः केवलंवर्णशब्देनसूचितः तदत्र॥ ह्रासप्रतिसरहस्वेभ्योजायंतेदशविप्रिये॥ येदशप्राणोदयस्तेह्रासप्रतिसरहस्वे
भ्योह्रासप्रतिसरहस्वनिमित्तंजायंते तत्पंचभ्यासिश्रयंतीत्यर्थः ततोपिप्राणुक्ता ``` इत्कोह्यात्मतांप्राणःश्रयतीत्याह॥ कोटिथातोवरारोहे
115 सप्रकःसंप्रवस्थितः॥ सच॥ प्राणापानमयःप्राणोविसर्गःपूरणंप्रति॥ हकारस्तस्स्तःप्राणइतियःपूर्वमशेषवाच्यवाचकाविभागवि
मर्शमयोहलाकृतिःप्राणउक्तः सएवसान्तेआवभासितसंकोचावभासउरःसरनिर्णीतावरोहक्रमेणप्रकृतंरूपंयस्यप्राणरूपस्यसामान्यप्रा
णस्यसविसर्गःपूरणंप्रतीतिसर्वैरेवस्वविरमार्गाद्धहित्त्वमत्राववभासस्वद्धिरूपविसर्गार्थतदवभासपुरःसरंप्रवेशप्रधानतदाहरणेनां
तराष्ट्ररणार्थंप्रकर्षेणाननात् धननादर्थजिहृताग्रहणविश्रांतिदशोचितादिमर्शनात्॥ नित्यमाश्रयत्येषप्राणिनामरसिस्थितः प्रा
णांनेकुरुतेयस्मात्तस्मात्प्राणःप्रकीर्तितः॥ सर्वदेहगतोप्ययंप्राणिनामरसिस्फुटमपलभ्यमानतेनअवस्थितोनित्यमाश्रयत्यर्थाश्च
प्रवेशनिर्गमाभ्यांप्राणनंविमर्शमयजीवनंकुरुते तस्मादयंप्राणउक्तः यद्वदर्थमियाम्पीठिकावंधःकृतस्तदेवात्रवभ्नग्राह॥ अहोरात्रग
तिंप्राणोयुनाकथयामिते॥ गतिंत्तत्तिप्रसरेणचयत्र॥ तदयःषोडशप्राणोपूर्वंद्दिकथितंमया वाह्येनैवतुकालेनतेलवाःपरिकी
र्तिताः॥ याःपूर्वंचतुर्थपटलेसपादश्लोकशतोदयपरिमाणाःषोडशतदयः उक्तास्ताःमात्रघातिनिमेषस्यअष्टमांशाःत्रुटाःस्तःत्रुटाद
यंतदिनेयात्रुट्याःतलवःस्तःत्रयेकादशपटलवत्समाणेनवाह्येनकालेनतलवःलवशब्दाःखेःकालावयवःपवंचप्राणीयत्रुदिःबा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

षत्रुटिरष्टमेवनतशट्सामर्थ्यात्त्र्यमितत्वं प्राणीयतत्रुटिर्वा स्योलवः बावातत्रुटिः प्राणीयतत्सर्वपर्यवस्यति इत्थं च बाह्यः क्षणः प्राणीयत
देक्षपर्यैशः इति मंतव्यं अनेनैव च क्रमेण तदशाणापानोदयरूपोयः संध्याकाले त्रिंशत्त्रुटिको होरात्रः स एव लवद्वयं निमेषस्तत्तात्वयोगात् क्रमा
त् दशपंचनिमेषास्तु काष्ठा चैव प्रकीर्तिता इत्येकादशपटलव्यवस्थयैव काष्ठाभिधानः कालावयवः यदिहैवाग्रेवक्ष्यति अध्यात्मिकाहोरात्रे
णा बाह्ये काष्ठा विधीयत इति इह तु॥ ताभिस्त्रिंशद्भिर्दैर्घ्यप्राणैर्यामो विधीयते॥ ताभिरिति त्रुटिभिः बहिर्वत् अंतरपि दिनचतुर्भागो यामः प्रहरः॥
तैरेव प्रहरैर्दिवि चतुर्भिस्तु दिनं भवेत्॥ एवं निर्गमक्रमवत्प्रवेशक्रमेणापि तथैव॥ रात्रिश्चतुर्भिर्विज्ञेया॥ तदित्थं संकलय्य॥ अहोरात्रस्तु तै
ष्टभिः॥ पारमेशशक्तिनियमितसूर्योदयादिस्थित्या यथा बहिर्दिननिशाविभागस्तथांतरपि प्राणः सूर्योदयादिस्थित्या योगिनः प्रतिदिनादिसा
ध्यकार्यविवक्षये स्वक्रमायं यथास्य प्राणस्य बहिरंतर्वाहिता नैयत्यं तथोपपादयति॥ शिवो धर्मेण हंसस्तु सूर्यो हंसः प्रभान्वितः आत्मा वै हंस
इत्युक्तः प्राणो हंससमन्वितः॥ यः इत्थं चिदानंदघनः शिव उक्तः स धर्मेण स्वातंत्र्यात्मना स्वभावेन हंस इति हानसमादानधर्मा विश्वसर्गसंहारका
री शिवनादेव पंचविधं कृत्यं संहानसमादान सततं करोति यथा चासौ तथा तदीयज्ञानशक्तिमयः सूर्योपि प्रभया प्रकाशेनान्वितः सन् रस
विसर्गादानक्रमेण हानसमादानधर्मः हंसः यतस्त्वनिर्णीतनीत्या शिव एव स्वातंत्र्यावभासितसंकुचितविद्रूप आत्मा ततः सोपि करणोन्मील
ननिमीलनादिक्रमेण हानसमादानधर्मा हंस इत्युक्त इति अनेनैव तद्योगेन हंसः पुरुष इत्यत्र योजनिका ग्रंथे इत्थं स एव प्राणः प्राणभूमिकामा
श्रितोपि बहिरंतश्च हानसमादाने कुर्वन् हंस एव यतः स एवायं सर्व आत्मा प्राणश्च हंसेन अनाहतात्मकनिष्कलभट्टारकेण शिवरूपेण सम्य
गन्वितः स एव स्वशरीरक्रमेण प्राणांतं पदमाश्रित्य बहिरंतर्गमागमौ कुर्वन् सर्गसंहारं कुर्वन्नेवैतत्त्वदपरिशीलनाभ्यासेनैव झडिति पर
मशिवतामाविशतीति महायोगिनः प्रसंगादन्यत्र रहस्यार्थः कदाचित् तं स्फुटं ततः॥ तस्योदयात्कलेः कालः॥ अस्य प्राणस्योदयात्प्रभृति जन्मा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰टी॰ दिविकारघटिकाक्रमेण कालः भूतवर्तमानादिभेदेन बहुविधं कलयति कलेर्विशेषः पादः अत्र चोक्ताहोरात्ररूपेण प्राणचारे ॥ ग्रहाणामुदयो भ
वेत् ॥ स चाहोरात्रपर्वक्रमो भविष्यति किंच ॥ अहोरात्रिराशयश्चैव ताराश्चांशास्तथैव च प्राणैर्वै उदयं यान्ति अहोरात्रेण सुव्रते ॥ बाह्यदिगतनक्ष
११९ त्रानुसारांशाद्यम्बं परिकल्प्य प्राणापानवाहे सप्तविंशतिधा भक्ते प्रमाणे अश्विन्यादिनक्षत्राणां तदधिष्ठातॄणां मेषादिराशीनां मनुकलानवकुल
जन्मादिताराणां त्रिभागनवभागादिकलना च राश्यंशान्तां वा स्वरूपाणि येष्वहोरात्रे उदयोऽस्तीति अथ ॥ अहोरात्रोदयस्यैव विभागं कथया
मि ते ॥ हृदयोर्ध्वान्तकंठाग्रे यावद्वै प्रवहेत् प्रिये अंगुलेन विहीनेन प्रहरः प्रथमः स्मृतः ॥ तदिति भित्रतस्वभिर्यामरतियत्स्मागुरुकं तत्र दिचतुष्टयवाहि
116 कालापेक्षमिति नयोन रूपां हृदयात् कंठान्तं स्थवं दशांगुलमेकांगुलहान्यान्नवांगुलं भवति ततोऽपि ॥ द्वितीयस्तु दैर्घ्ये ज्ञेयो मध्याह्नकालसमन्वितः ॥
अष्टापि नवांगुलेनैव द्वितीयः स एव तालुमध्ये मध्याह्नः अत्र विश्रान्तस्यानुष्ठानफलमाह ॥ अत्र दृष्टोऽयमोजस्यध्याने कृते वै मोक्षदं भवेत् ॥ अथ ॥
नासाग्रं अष्टांगुलैर्हीनं तथा वक्ष्यामि सत्तमम् सुव्रते प्रहरस्तु तृतीयोऽसौ भवेदैवं वरवर्णिनि ॥ नासाग्रस्य भ्रूमध्यस्य अंगुलमूर्ध्वं ललाटमाकंठं चतुरंगुलान्यालतो भ्रू
मध्यं द्व्यंगुलमिति तदूर्ध्वं अंगुलमष्टकं तदुपरि ॥ शक्त्यन्तेन चतुर्थस्तु प्रहरः ॥ शक्त्यन्ते द्वादशान्ते एतावदन्तं ॥ प्रहरः प्रकीर्तितम् ॥ अन्तरं तत्र च ॥
चतुर्थान्ते तदेवेशि प्राणसूर्यः सदाशिवः ॥ सदेति यदा यदा चतुर्थप्रहरस्यान्तो भविष्यति तदा प्राणप्रवाहोऽहोरात्रविभागहेतुत्वात् सूर्योऽस्तमेति ॥
ततोऽस्तमयसंध्या तत्र तत्त्वार्थं च भवेत् प्रिये ॥ ततश्च इति चतुर्थान्तमवलंब्य प्राणानि विवृत्य प्राणो ह्यनिलसि सामरस्यात्मतया प्राणीभूतवाहत्वेनोन्म
ज्जत्क्षितिहृत्प्रकाशावेशविश्रान्तिरूपा चतुर्दिः कलास्तमयसंध्या अत्र च संध्यायां प्राणसूर्यः ॥ तत्कालं तु विलम्ब्यैवं प्राणसूर्यः प्रवर्तते ॥ तत्का
लेन सूर्यसंघट्टपदे विश्रम्यैवमित्यारोहमार्गेणैवं पुनश्चेति पुनः पुनरथः प्रवर्तते अपानचन्द्रीभूय हृदन्तमवरोहति तदाह ॥ स च चन्द्रोदयो देवि रस
नीचविधीयते ॥ सूर्यपक्षमासे क्रमेणापि चन्द्र इति कालत्वात् रात्रावपि प्रहरक्रमः प्रागवन्नवांगुलस्थित्या अपानचन्द्रसंचारक्रमेणापादिशति ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शर्वाङ्क्रमयोगेनयामेष्वेवंचरत्यसौ ॥ अत्रसंध्याविश्रांत्यनंतरंदिनचतुर्थप्रहरोदयस्थानांतमाद्यः प्रहरः ततः ॥ नाक्षकेवार्धरात्रस्तपुनरेव
विधीयते ॥ पुनरेवमित्यवरोहेणानवांशलस्थितैवेत्यर्थः अत्रहोमादिसिद्धिदमित्यर्थलब्धमेव किंचपुनरेवं विधीयत इति पुनरपिनवांशल
स्थित्याकंठार्धेशलांतेतत्तीयोयामइत्यर्थः ततोपि ॥ स्यत्संतयदाद्यामःप्रभातसमयस्तदा ॥ तथापि ॥ तत्स्थर्धंतवरारोहे शर्वसंध्याभवेत्पुनः ॥
यतस्सर्ववस्याख्येयं शर्वतमत्रसंध्यायास्तदनंतरंप्राणस्योदयात्मकदिनप्रारंभात् यदाह ॥ तस्मात्समुदयश्चैवसूर्यस्यचभवेत्पुनः ॥ सूर्यः
प्राणउदेत्यच ॥ शर्ववत्क्रमयोगेनसंचरेत्सदाशुभे ॥ शुभेरत्यामंत्रणं अत्रैव ॥ वासरेतवरेत्सूर्यो धरायांसंचरेच्छशी ॥ प्राणएवसूर्यः अपान
स्तुचंद्रः अथचसूर्यःदिवसेवासरेप्राणोदये चरतिसमस्तलस्य बाह्यंप्रकाशयति धरायां निशायामपानोदयेशशीमेयथा मरूपस्त्वरेत् प्र
माणप्रकाशमाविश्वप्रमात्रैकात्म्यमेति तदित्थमहोरात्रमध्ये ॥ चंद्रसूर्योदयोस्यैषमयातेपरिकीर्तितः ॥ साधकानांसौम्येतरासिद्ध्यर्थमत्रैव
मध्येसूर्योदयोक्तवत्क्रूरपंचकोदयंदर्शयति ॥ भौमाद्याश्चग्रहास्तेवंचरंतिप्रविभागशः ॥ यदासदाबहिरंतश्चदिननिशयोःसूर्यसोमौ चरतस्त
थासदैवपंचधापंचधाविभक्तयोस्तयोः भौमाद्याः सौरांताःपंचविभागक्रमेणचरंतिचक्रूरसौम्यसिद्ध्यंगंभवंति अथवास्ववेलावारानुसारम
हर्निशायांचांतरपिग्रहसमकोदयंगाढदिशास्वष्टस्वपायेनदर्शयति ॥ प्राणोवायुदयंस्तेतेप्रहरेप्रहरेप्रिये वेलावारोभवेद्यस्यसचरेत्प्रह
रद्वयम् ॥ यस्यग्रहस्यबहिर्वारःसप्रथमेप्रहरेबहिरिवअंतरप्युदेति ततोदिनेषट्परिवर्तक्रमेणार्धार्धप्रहरेतदन्ये यावदंत्येदिनार्धप्रहरे
सएवतदुन्नरेघवसरेणुक्रमेण पंचपरिवृत्तिक्रमेणान्येयावदंत्येनिशार्धप्रहरेसएवएवमेकैकस्यग्रहस्यदिनेर्धप्रहरंरात्रावर्धप्रहरंचोदयः वार
भागिनस्तुद्विगुणमितिस्थितेहोरात्रमेलनयावारभागिनः प्रहरद्वयंतदन्येषांतप्रहरमुदयोभवति तदुक्तंश्रीतोतलेप्रहरार्धभजःसर्वेग्रहो
राद्यंचरंतिते इति संहितासारेपि ।णिसिवासरउपहरेणाआभुंजंति गफपराहगाहः स दिनसेवारोविणिवर्तरश्चाणिवश्चणानेकस्यविवे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

७
स्व·टी·
९७

तणाहिणाराविर्भंजंतिवाणपरिवर्तैरिति अत्रैवमध्ये॥ राहुश्चरतिसोमेनकेतुश्चरतिभास्वता॥ सदेत्यर्थः तेनतु आप्यवतयोश्चारः ननग्रहांतरवत्प्रति
रिक्तः किंच॥ येग्रहास्तेचवैनागा लोकपालाष्टकंचते मतंयत्र्यैवतेचाष्टौ अष्टौतेचगणेश्वराः तेचपंचाष्टकारुद्रास्तत्त्वाग्योगाष्टकास्तरे अनंताधिशिवे
शांतास्तेचविद्येश्वराष्टकाः सकलाद्यानितत्त्वानिस्थितानिपरतस्तिरः शर्वोक्ताभैरवाश्चाष्टौ सर्वेतेचव्यवस्थिताः॥ ग्रहाः आदित्याद्यः सौरांताःयथाक्र
ममनंतवासुकितक्षककर्कोटपद्ममहापद्मशंखपालनागाः राहुस्तुकुलिकः तदुक्तंरवस्त्वनंतरश्मकः सोमोवासुकिरुच्यते तक्षकः कुजरश्मकः क
र्कोटः सोमजोभवेत् सुरेज्योगुरुरश्मकोमहाब्जः शुक्रउच्यते शंखोमंदगतिर्ज्ञेयः सप्तनागाग्रहाःक्रमात् मध्यमः कुलिकोनामराहुःक्रूरग्रहोभवेत्
यच्चप्रीतोनलेखेः षोडशमध्यात्तचतुरोंताश्चभार्गवात् चषकौ दौवुधस्यादौ सोमस्याष्टौतमध्यतः सौरस्यांतश्चतः षष्ठिर्मध्यतश्चषकंगुरोः द्वात्रिं
शत्कुजस्यांताद्रूकेषट्परिवर्ततइतिचषकसंख्ययाकुलिककालः उक्तः सोत्रामंत्रसत्त्वेशाणाचारेडुर्लक्षपवेस्मविचार्यएवपवंशुभोगायदिनार्ध
प्रहरानधितिष्ठतांग्रहाणांनागैरधिष्ठितत्वंनागानांतुक्रमस्थितिभिर्लोकपालैरिंद्रादिभिः इंद्राद्यामूर्तिभिरितितिस्रादिमूर्त्यधिष्ठातृशर्वरुद्र
भवादिभिर्मूर्तीश्वरैः तेचचंडनंद्यादिभिः प्रागुक्तैर्गणेशैः तेपिपुस्त्यातिरुद्रपवित्रस्याणवाद्यैः पंचभिरष्टकैः क्रमात्क्रममधिष्ठिताः तेपिविद्यातत्त्वग
तैरनंतादिभिः विद्येश्वराअपिसकलाद्यैरितिसदाशिवपरिवारभूतैः सकलोनिष्कलः शून्यः कलाढ्यः रतिवत्समाणेरष्टाभिः यद्वासकलः सदाशि
वश्चादिर्येषांऊर्ध्ववर्तिविंदेशप्रभृत्यापिव्योमांतानाथानाश्रितानांतेस्तत्वैरित्यभेदभूमिस्पर्शात्पारमार्थिकेदेवैः तेषांभ्मनपदव्याप्त्यवस्थितश्री
स्वच्छंदनाथपरिवारत्वान्नदधिष्ठितैः कपालेशादिभिर्भैरवैरधिष्ठिताः तदाह सर्वएवैतेतेषुप्राणीयाहोरात्रार्धप्रहरेष्ववस्थिताः अत्राचार्यार्थप्र
हरक्रमेणेवेंद्रादीनांदिनेरात्रौचदिनदिकउदयः नतुषट्परिपाट्याद्यवस्थितग्रहस्थित्याग्रहाणामष्टनामष्टकैःसहसंगतयोगात् व्यवस्थितिरत्र
पाचभेदव्याप्तिःयतएवात्रसामान्याधिकरण्येनोक्तिः कृताएवंचपरभैरवस्फारमयत्वमेवप्राणेपर्यवसितंअतोयदस्माभिःप्राणभूमिकायामहोरात्र ९७

117

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

क्रमेणाभ्यासप्रदर्शनेनैवं कृतं तदुक्तं त्रं नमंतव्यं शस्यं च सर्वमिदं परमेश्वरादयमेवैतत्प्रत्तानादेवतानिनां जीवन्मुक्तिः करतलगतैव साधकानां
तत्तमुद्भवनेश्वरादिव्यामततमदात्रसारेणापि महाव्याप्यनुसंधानादविघ्नेनैव तन्नास्त्युदयो भवतीति प्रतिपादितं भवति तदुक्रमेवार्थमनुवभा
ति ॥ ग्रहादीनामपि शायसर्वे शुदयकारकाः ॥ सर्वएवैते लोकपालाद्याः भैरवांताः सर्वेषु दिनरात्र्यर्धप्रहरेषूदयं कुर्वंति कथं ग्रहादीनिति तत्र
दर्धप्रहरेषु पर्यायेण प्राप्तवाराः सूर्यादिग्रहान् आदिशब्दादनंतादिनागांश्च सम्यगभेदेनापि शाय किंच ॥ राशिभिः सहनता ये नु उद्यंति प्रहरार्नि
शम ॥ हृद्याप्रभृति द्वादशांते यावत्सप्तसंगुलषट्कं राशिरिति स्थिता मकरादयो मिथुनांताः षड्राशयस्तदर्धे स्थितानि चनत्त्वाणि तदनु
सारेण प्रत्यंशमपि तत्त्वउदयेति तथैव च द्वादशांतात् हृदयं यावत् कर्कटाद्याः धन्व्यंताः षट् अत्रैवाभिजिदुदयमाह ॥ मध्याह्ने चार्धरात्रे च उदयो
भिजितो भवेत् ॥ तात्कालीनत्वर्थः अभिजयति सर्वान्विघ्नानिति अभिजिन्नत्र विशेषः अतश्च ॥ अभीप्सितं फलं तत्र साधकानां भवेदिह ॥ इहेति पा
रमेश्वरेषु शास्त्रेषु कंयम्मोदभोगाद्येफलं साधकानामिष्टं तन्मध्याह्नेऽर्धरात्रिकेऽभिजिन्नत्त्वे भवत्येव एतदुपसंहारमवदतारयति ॥ अहो
रात्रविभागोऽयमेवं ते कथितं मया अधुनापरमात्मास्ववर्णाणिकथयामि ते ॥ तत्र निर्णीतात्यंतरा होरात्रं वासकाले नियोजयति ॥ अध्यात्मिका
होरात्रेणावासे काष्ठाभिधीयते ॥ अत्र काशनचंद्रिका अपित्तदशपंचति मेषात्मा अपित्तदशपंचदशनिमेषात्मा कालावयवविशेषइति दर्शि
तमेव किंच ॥ मासेनाध्यात्मिकेनैव वासेचैव कला भवेत् तथ त्रिंशदहोरात्रो मासस्तव वरवर्णिनि ॥ आध्यात्मिको मासस्त्रैप्राणचारात्मनः त्रिंशाद्
होरात्राः वासाः त्रिंशत्काष्ठाः तेनेहदशेनांतरेण मासेन बाह्यकालात्येपवकालो भवति वक्ष्यति चैकादशे त्रिंशत्काष्ठाः कला ज्ञेयेति एवं शत्रुः कला
शद्वांतरयोऽस्य वर्णयति सर्वोत्कृष्टं परं तत्त्वं परामृशति वरवर्णिनी किंचाध्यात्मिकैः ॥ मासैर्द्वादशभिश्चैव वासे चैव घटिका भवेत् ॥ एतदेव स्फु
टयति ॥ शतानि त्रीण्येषहोरात्राः षष्टिरेवतथाधिका वर्षमेतत्समाख्यातं वासेचैव घटिकाचमा ॥ सषष्टित्रिशतप्राणापानचाराः वासाय घटिकाय

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१ स्व·टी· ११८

118

ततोऽसौ षष्टिश्च षट्कानि च षट्कं च षट् प्राणापानचाराः एवमङ्करूपाण्यात्मकवर्षकलिताः ॥ घटिकाष्टशस्त्वहोरात्रा वा ह्येतत्र प्रवहंति वै तएवांतर
चारेण षष्टिः संवत्सराः स्मृताः ॥ वा द्वयघटिकाश्चांतरं वर्षमिति विभक्तमेव यतस्ताः षष्टिः तावंतस्सेवांतराणि वर्षाणि सूक्ष्मकालगत्यातएवैकत्रा
प्राणचारे षष्ठेहे यदतिपराकालस्थितिरग्रे स्फुटीभविष्यति अथ षष्टिघटिकात्मस्ववर्षेषु ॥ प्राणसंख्योपन्नत्तेषु कथयाम्यधुनानव षट्श
तानि वरारोहे सहस्राण्येकविंशतिः अहोरात्रेण वा दिनत्र्याख्यातं तत्स्वराधिपे ॥ घटिकायां मषष्टिस्त्रिशती प्राणचाराणामिति गणनया
षष्टिघटिकामध्ये वा ह्यहोरात्रेऽध्यात्मे ह्यात्मनि तदाश्रये प्राणचाराणामेवैषसंख्या भवति ॥ एवमीदृशी ॥ प्राणसंख्या समाख्याता तात
ध्यासाधकेन तु ॥ एवं प्रोक्तवत्समाणव्याप्तिसततेन ॥ प्राणो हंसः सदा लीनः साधकः ॥ लीनो निभालनाय विश्रांतः तदा प्राणभूमिम्मध्या
वेन शाक्तपदसमावेशादसौ ॥ परतत्त्ववित् ॥ भवति तदा च ॥ तस्यायं जपउद्दिष्टः सिद्धिमुक्तिफलप्रदः ॥ इह प्राणो निर्णीत विश्वमंत्र
वीर्यमृतहंसाख्य यत्नाऽहं स्मरति तत्र योलीनः स प्राणसंख्यैवं सदैतावज्जपयुक्तो भवति यथोक्तं श्रीविज्ञानभैरवे षट्शतानि दिवारात्रं
सहस्राण्येकविंशतिः जपो देव्याः समुद्दिष्टः सुलभो दुर्लभो जडैरिति सिद्धिमुक्तिद इति यदुक्तं तद्विभजति ॥ अथः प्रवहनेसिद्धिर्दृष्टश्चैया
वशागतः मुक्तिश्चैवमवेदृर्थे परतत्त्वेन सध्यते ॥ एतच्च यदा करोति सृष्टिं चेत्यादौ वितत्य निर्णीतं तदेवमुक्तिव्याप्तिज्ञानं सर्वं प्राणहं
सेलीन तया परतत्त्वविदो योगिनः सर्व एव कालस्तत्स्वरोह प्रकर्षात्माहृद्गत भवमय एव भवतीत्याह ॥ मनोप्यन्यत्र निक्षिप्ते चक्षुरन्यत्र पाति
तम् यथा प्रवर्तते प्राणस्त्वयत्नादेव सर्वदा ॥ तथेति मध्येध्याहार्यं तेन यद्यप्यंतः कृतयो वहिष्कृतयः सुषिये प्रसृताः तथापि परतत्त्व
विश्रांतिप्रदेन प्रकारेण प्राणो हंसात्मा मध्यमो यत्नात्स्वरसत एव सर्वदा प्रवर्तते वहति एतदेवोपोद्बलयति ॥ नास्योच्चारयिता कश्चि
त्प्रतिहंता न विद्यते स्वयमुच्चरते हंसः प्राणिनामुरसि स्थितः ॥ हंसः प्राणवद्रूतमततनपर निष्कलभट्टारकः तदधिष्ठितात्मध्यमः प्रा ११८

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

णोपि निर्णीतस्याभिप्रायः स्वयमस्मातेशेषं वाच्यवाचकक्रमममलं ह्यपरामाभेदसारमहामंत्रवीर्यात्मना स्फुरति यतोस्य न कश्चिदुच्चार्
यिता प्रतिहंता वास्ति स्वस्यैव सर्वकर्तृत्वेन परमात्मरूपत्वात् अतएवचायमनाहतस्सिद्धोष्यते इतरवर्णवत्स्थानकरणाभिघातानभि
व्यक्तत्वादनस्तमितत्वाच्च सचायं सर्वप्राणिनां स्वरसिद्ध ह्रदये जीवितस्यापि जीवितभूतः स्थितः केचिदेवत्ववथानयनापतत्तन्नामा
विशंति तदित्थं परतत्त्वावहितसाधकजपनिष्ठत्वमभिप्रायेण ॥ मासवत्सरसंख्यानमेषा तेकथिता मया ॥ आध्यात्मिकेति
शेषः त्रिंशत्प्राणचाराआध्यात्मिको मासः षष्ट्यधिकात्रिशती वत्सर इति हि निर्णीतमेव इदानीमत्रैव प्राणचारे ॥ चंद्रस्या
यीपरां वत्सकथयामि ततः परम् ॥ साधकभुक्तिमुक्तिफलप्रदमिति स्थितमेव तत्रादौ ॥ अहोरात्रक्षयः प्रोक्तः प्राणेषि
त्सरसंख्या सपक्षपत्तातिह्रर्यंमासंवकथयामिते ॥ प्रविभागेनेति शेषः त्रिंशत्प्राणचाराः तत्र क्रमसपत्तेतावत्पत्तसंधिप्रदा
र्शनस्वर्वं निरूपयति ॥ तदर्थेनाप्यधस्त्वोर्ध्वे विश्रामः परिकीर्तितः ॥ अथ ऊर्ध्वं च यत् तदर्थं स्वर्वमहोरात्रोदये स्वर्वापरसं
ध्यात्वेनोक्तं सप्तवेह विश्रामः पक्षसंधित्वेन कीर्तितः यावत्तमध्ये पंचदशतत्वयस्तापक्षप्रतिपदाद्यास्तिथयः अत्रच पक्षसंधित्त
दर्धमत्स्यज्य प्रतिपत्रस्याहोरात्रविभागमाह ॥ प्रथमोदयेतत्स्यत्वमात्तस्यार्धं तद्दिनं भवेत् द्वितीयो चैव तत्स्यार्थं यदा चरति
शर्वरी ॥ इत्यस्याद्दिव्यपलत्वेण तेनैकैकस्यात्तटेः सार्धपादांगुलपरीमाणमाद्यमर्धं दिनं प्रकाशरूपं परं तद्विश्रांत्यात्मारा
त्रियतश्चेयं भगवती संवित्प्रकाशानंदमयी ततोपत्रयावंतौ ग्रनयावेद्यवेदकविश्रांतिरूपौ प्रकाशानंदौ आभासेते तत्रताव
दूपौ पर्वदिननिशेतथा च मषकादौ सदाशिवादौ चात्यसाततितिवितत्तकालत्वं तयोर्युक्रममेव एवं च प्रतितत्त्वसर्धं व दसमाणक्रमेणात
देशांशेत्रुपिवातावाभासमानौ दिननिशाभेदं समदितं प्रमातारं प्रतिभासत एव कदाचिद्विश्वप्रकाशस्यापि कां कदाचिद्विश्वावि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी·
११९

ध्यांतेः कदाचिद्वयीसाम्यमितिकृत्वा दिननिशायोर्वैषम्यं च भवति अंतर्बहिश्च यदा चरतीति सूक्ष्मांशादनंतरं तदेतध्याहार्यं अ
त्र च दिनरात्रिभेदे ॥ रात्रावेव ग्रहनक्षत्राण्युदयंति यथाक्रमम् ॥ पारमेश्वर्या संविदा हि यायादृशी दिनादिव्यवस्था क्रियते ता
सर्वे ग्रहादयो न वर्तंते तदिदम् ॥ अस्मिन्नेव महोरात्रे शर्वे वश्यवशानने तदिभिः पंचदशभिः पदैः सन्नविधीयते ॥ अस्मि
न्निति अंतरे एवमिति तत्स्यार्थकलनया शर्ववदिति सूक्ष्मयादृष्टापत्त्यरतिक्रमस्य रस्यर्थात् अथात्रैव पदे अमावस्याप्रतिप
दतिथ्यंशमेलनप्राकटनेन सूर्यग्रहं निर्णीनीषुस्ति विच्छेदहुंडीं दर्शयति ॥ तिथिच्छेदे ते पंडहुंडी चैव यथनं भवेत् अणांचै ऋ
व भवेत्कालो निश्वासोच्छासनमुच्यते ॥ अणांशप्राणवहस्य किंचिदल्पकालतां कामवशाद्भवति तथा सति ··· मिति या वना
दामावस्यंशः प्रतिपत्स्थानं प्रसरति पतश्च दर्शयिष्यमाणसूर्यग्रहणोपयोगिनिः श्वासवशात् किंचिद्भिरकालता प्रपानचं
द्रस्य पूर्णं तथा सर्वां मास्युदयः चेद्ग्रहोपयोगी भवति प्रकृतंतत् ॥ क्रमपदोर्ध्वचारेणासंहारः संहतयो भवेत् ॥ क्रमरू
पेणोर्ध्वचारेण प्रकृतस्य प्राणस्य यः संहारः स एव प्रवेशितः सर्वप्राणावस्थितमेय चंद्रस्य प्रतितिथि एकैककलाक्रमेण अमावा
स्यांतं पंचदशकलानां संहतयः इत्यर्थः तदुक्तं श्रीकामिकायां अमृतं चंद्ररूपेण द्विधा षोडशधा पुनः पिबंति च सुराः सर्वे दा
शपंचपराकलाः अमाशेषगृहीतस्यामावस्यां विश्वतर्पणीति द्वियेति कलापंचदशकमिति निम्नता प्रतिसख्यरूपतया मितरूप
क्रू पंचदशकलात्मना चेत्यर्थः यतईदृक् क्रमपदस्ततः ॥ क्रूरकर्माणि वै तत्र कुर्वन्सिद्धिमवाप्नुयात् शुभकर्माणि क्रमे चैव न चा
सिद्धंतीति सूत्रते ॥ चकारेण शाह्वेवं शाहयोर्थे ईहयदंतस्त्वद्दहिरिति स्थितायपदांतरे दिनरात्रितसंध्यापक्षमासादिके फ
लमुक्तं तदासे पितत्र तथैवेति मंतव्यम् अथांतरी ममावस्यां दर्शयति ॥ शाक्तिर्वैश्विंशतिप्राणेयान्तदिह्नविधीयते अमा ११९

119

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वस्यांतमासेयाकृमपलेवरानने ॥ शक्तिःबलांधस्यानंतटिरितिप्रतीणाचंद्रापंचदशीप्रतपवामावस्यायांषोडश्यंतटेव।
सनातद्विमवलंवनाममावस्यासातेया अथदर्शमास्तृवितेपत्तसंधिस्फुटयति ॥ शक्तेर्मध्योर्धभागेततत्सूर्यपत्तकीर्तितम्
पत्तसंधिस्तसोतेयः ॥ बलांधाड्स्थितायाः शक्तेर्मध्यतवस्यानंतकृशेषस्तकेशस्यानंतर्धमेकमेवतत्सूर्थयत्तपत्तयोः
कृसशुक्लयोःसंधिः यदेवहिप्राणास्यांसंतत्सर्थंतदेवापानस्यायंभवतीत्येतदुभयोस्तत्सर्थात्मकंदेशातपकमेवतत्सर्थंद्वय।
वाहकालेसंधिपदं ॥ अथाग्रसूर्यग्रहणंदर्शयति ॥ ऽमावस्यार्धेप्रतिपदा तिथिच्छेदेनवैतत्रसूर्यस्यग्रहणंभवेत् ॥ प्रा
शुक्लाकामातिथिच्छेदेनयदाअमावस्येतितत्सम्बद्धः पत्तसंध्यार्थकालःतस्मिन्संध्यातदिभागेप्रतिपत्कालेनसहभवति तदा
सूर्यग्रहणंसंभवति यतः ॥ रविबिंबांतरेदेविचंद्रबिंबंतदाभवेत् ॥ प्राशुक्लाकालातिथिच्छेदेनयदाअमावस्येतित
त्संबद्धः पत्तसंध्यार्थकालः तस्मिन्संध्यातदिभागेप्रतिपत्कालेनसहभवति तदासूर्यग्रहणंसंभवति यतः ॥ रविबिंबांतरेदे
विचंद्रबिंबंतदाभवेत् तदेतंतरेभवेद्राहुरमृतार्थीवरानने अमृतंस्रवतेचंद्रोराहुरश्चग्रसतेततम् पीतात्यजतितद्विंबंतदासकः सउ
च्यते ॥ तदेतिप्रतिपत्सोमावस्याभागांतरे रविबिंबांतरेप्राणमध्येचंद्रबिंबमपानःप्रविशेत् पूर्वोक्तनीत्याचचंद्रसहचारीराहुःसू
र्यसंस्पर्शविलीनेचांद्रममृतंपीत्वा किंचित्कालमास्वाद्य अपानरूपंचंद्रबिंबंससंध्य`` त्यजति इदमत्रसतत्वं प्राणार्कमानहठच
द्दितमेयचंद्रद्रविद्राविताम्रतरसोत्सकितः त्वमाता स्वर्भानुराहुरेवेतपवरविरसंतगुणेप्यग्रहे त्वरासयेत्वयच्चहृतनत्तः एवमंतरविवहि
रप्यनयैवयुक्त्याभवेत् ॥ आदित्यग्रहणेचैवलोकेतदुपदिश्यते ॥ ततोज्योतिःशास्त्रोक्तप्रक्रियया ॥ राहुरादित्यचंद्रोच।
त्रयपतेग्रहायदा स्पर्शंतेसमवायेनतन्महाग्रहणंभवेत् ॥ महत्वमेवव्यनक्ति ॥ सकालःसर्वलोकानांमहापुण्यतमो।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१
श्र.टी.
१२०

भवेत् ॥ तथाच ॥ तत्रस्नानंतथादानंपूजाहोमजपादिकम् यत्कृतंसाधकैर्देवि तदनंतफलंभवेत् ॥ अनंतमपरिच्छिन्नमोक्षार्थफलंय
स्मयद्भवति मोक्षश्चैवपुनर्भवेदित्यादि एवंकृष्णपक्षंसूर्यग्रहंचप्रदर्श्यशुक्लपक्षंचक्रमादादिशतिदेवः ॥ तोयेवार्थेत्वदितिमकाशुक्लपक्षोद
योभवेत् ॥ तामितियत्रसूर्यग्रहणंदर्शितंशुक्लपक्षः अपानचंद्रोदयरूपः तदाह ॥ शक्तिगर्भोदयः स्पष्टिस्तस्माद्वृद्धिः प्रजायते ॥ शक्तेर्गर्भःकुंड
लाकारतामाद्विदिशिंविकारूपतयास्थांतरशोषंविषमास्मप्रथयइतिद्रुदयपर्यंतंतदेवसृजतिप्रतएवव्रद्धिः क्रमात्क्रममपानचंद्रपरिपुष्टिकृ
पातयावृद्धिः विश्वात्मकथनस्पृषाजायतेप्रतएवकामस्ककेमेणतिथिच्छेदस्याभावात् यतएवमतः ॥ तदारभ्यचकर्माणिशुभान्यारभ्रद्या
120
निच ध्यानमंत्राणिशुक्लस्यातिथयंतेनायसंशयः ॥ तदारभ्येतिशक्तिगर्भस्वरूपमवष्टभ्यशुभानिआप्यायनादीनिकर्माणिआभ्रद्यानि च त
``त्फलानिच ॥ अत्रशुक्लपक्षेदिननिशाविभागंप्रदर्शयति ॥ प्राणोहंसोयदाप्राणलयतान्यथमांतदिम् एवमर्थमहः सोमकेनसूर्य
मपरंनिशा ॥ प्राणोहंसइतिप्राग्वत् अथइति संधितस्सर्थात् प्रथमांतदिंशुक्लपक्षप्रतिपद्रूपांयदाशद्धश्रवणमदेमध्याहार्यग्रहनि
शाप्रविभागः प्राग्वदेवएवंद्वितीयादितिथिष्वपिमंतव्यम् किंचात्र ॥ राशयोग्रहनक्षत्राणियोगाश्चकरणानिच एवंवत्समयोगेनता
स्युर्दुतिरहर्निशम् गतार्थमेतत् ॥ याचेयंप्रथमान्त्रदिः प्रतिपत्सानविज्ञेया ॥ अत्र ॥ चंद्रश्चैककलोभवेत् ॥ किंच ॥ द्वितीयायांद्वितीया
तद्धृदिमितिक्रमेणतु ॥ द्वितीयायामितितन्दैद्वितीयेतिकला एताश्चतदयः ॥ तिथयश्चैवमारभ्ययावत्पंचदशीत्रुटिः ॥ भवति साचपं
चदशी ॥ पौर्णमासीतविज्ञेयातिथिर्वैसाधकेनतु ॥ साः चंद्रः पूर्णोस्यामितिकृत्वाप्रतएवैहिकसिद्धि``` नैनैषासाधकेरुक्कवस्मा
ण्यानिसारतयाज्ञातव्याः प्रतश्च ॥ तत्रपूजाजपोध्यानंसंपूर्णंस्फलंभवेत् ॥ ऐहिकफलमित्यर्थात् यतः ॥ संपूर्णप्रभवेतस्यांचं
द्रोवैवाहततोववे ॥ चंद्रोपानः अथ ॥ तस्मात्प्रार्थंतदियांतपक्षसंध्यातस्मान्मता ॥ प्राग्वदेव ॥ तस्मादत्मवयोपंचमी अथपक्षसंध्या १२०

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शब्दवाच्यस्यपक्षस्संधेः पूर्ववदेव ॥ तस्यार्थपौर्णमासीतत्प्रतिपदर्थेनसंस्थिता ॥ प्रतिपत्संबंधिनाग्रर्थेनेतित्वतीयासहार्थे इत्यं
चप्राग्रक्तव्याख्यैव ॥ इत्यग्रसंधिमध्येतत्सोमस्यग्रहणंभवेत् ॥ संधिमध्यंप्राणापानसंधिस्थानं इदमत्रसतत्वं ॥ प्राक्किंसंस्कृत
स्थास्यसकमात्पूर्णिमेंदुमण्डलाद्राहरन् आदधेदिहशुभेमहायहेद्राविंतंपिवतितंज्ञनर्मुनिः ॥ तदेतदंतरिक्षबहिरपि ॥ ग्रा
दिमेनविनालोकेसूर्यग्रहणमुच्यते ॥ प्रतिपत्संगात् द्वादश्यार्कस्पृष्टेपीदौराग्रावर्काभावात् सूर्यग्रहेतत्पार्वणेंदुकलयार्कः
संस्पृष्टएव किंच ॥ तत्रैवचमहत्पुण्यंध्यानहोमजपादिभिः ॥ यथोर्ध्वपदआदित्यग्रहणंमोक्षप्रदतयामहापुण्यंतथा
त्रैवेति मध्यमधामप्रवेशकमलत्वेहृदये चंद्रग्रहणमैहिकोन्नमसिद्धिप्रदतयामहापुण्यं नचकेवलमध्यधाम्निचंद्रसूर्ययो
र्ग्रहणंयावत् ॥ पक्षद्वयेपिदेवेशिग्रहणंचंद्रसूर्ययोः नानासिद्धिप्रदंज्ञेतत्साधकस्याभियोगिनः ॥ पक्षद्वयेदत्तेवा।
मेवमध्यवदेवग्रहणद्वयं नानेतिक्रूरसौम्यसिद्धिप्रदंह्यभियोगिनउग्रक्रमस्य ॥ समस्तोक्त ॥ ॥मोक्षश्चैवपुनर्भेदेपक्षद्वय
समन्वितः ॥ ॥ चशब्दएवशब्देनसहनियतविषयतयातच्छेषापदव्याप्त्यादिरूपमनंतंभोगंसमन्वितोति तेनपक्ष
द्वयोन्वितोमध्यमार्गस्थयोमोक्षस्तद्वर्ध्वेसूर्यग्रहणेमोक्षएव इतितचंद्रग्रहणेभोगमोक्षश्च अतस्थयोमोक्षार्थी ॥ प
क्षद्वयंपरित्यज्यपूर्वोक्तकरणेनतत् उन्मनंतेस्थितोनित्यंपरहृत्पवलंबकः परित्यज्यद्वयंपःसर्वध्यानमास्थाययोजयेत् त
स्यमुक्तिर्नसंदेहस्तस्यमध्यासिद्धिभाग्भवेत् ॥ पूर्वोक्तं करणं दिव्यंपराहृत्तिरुक्तालक्ष्यतेच ग्रंथस्तनंसर्वमुन्म
नांतंपरित्यज्यतत्समीकृत्यध्यानंपरतत्वविमर्शः अन्यथेतिदक्षवामपक्षोर्ध्वस्थितःमध्यपथ्यग्रहणंचैतत् दुर्लभंर।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

७
स्व॰टी॰
१२१
(121)

अंगुलेषष्ठिरैको
हन्यआद्यावत्र्ष
क्रितः एकैकरशि
राशिः इदमस्मि
न्वद्विंशदंगुले
षण्मासोदये
+

नवत्तस्तत्वमेवेत्याह ॥ एतद्धयेवचग्रहणंभवेद्धैसर्वदेहिनाम् ॥ सर्वदेहिना मित्यनेन मितयोगि।
नामस्तं देहमात्राभिमानत्वमिति दर्शयति ॥ उपसंहरति ॥ ॥ एवमेतत्समाख्यातं यावदायु
र्वरानने ॥ ॥ एतदिति सावधानं संचेतसंग्रहणं ॥ अत्रचायाम्नाहोरात्रेत्र अथाहो
दयउच्यते ॥ तमाह ॥ ॥ हृत्पद्माद्धर्धपर्यंतराशयःषडुत्सवस्थिताः ॥ ॥ रा।
शयः मकराद्याः षट्त्रिंशदंगुलेचोरेच ॥ + ॥ अंगुलेअंगुलेत्यत्रतिथयः पंचसंस्थिताः तस्मात्प
र्यदिनंसर्वमपरार्धेनिशाभवेत् ॥ ॥ तस्यअंगुलपंचभागावयेःस्थितयः अतएव
॥ षट्पंचकास्तिथीनांयेतेहोरात्रास्तमासिकाः त्रिंशतातेरहोरात्रैर्हिपक्षोमासउच्यते ॥
॥ षडंगुलेराश्युदयस्थानेत्रिंशदहोरात्रस्य मासस्य निष्पत्तिर्भवतीत्यर्थः ॥ द्विपक्षरा।
त्यनेनेदमाह ॥ यथातोपितत्रन्मासस्याध्यक्षर सोमस्तिउअर्थकस्य शुक्लपक्षा अयणे सप्तत्वमह।
शायोगिनात्वसर्तव्यमिति ॥ अतएववर्षमाध्येविधौ तत्रन्मासकार्यकर्मवासांतरमासेकीकारा।
त्वसरणःसर्वयोगिनात्वष्टातव्यमितिवर्षोदयेभिप्रायः ॥ तदित्थं ॥ ॥ मासिरा
श्युदयोचैवअधोर्ध्वंप्राणसंचरे ॥ ॥ ऊर्ध्ववदधः प्राणसंचारेप्येषएवक्रमोत्तेयः इत्यर्थः
अधराश्युदयंविभागेनादिशतिमासप्रभेददर्शनाअयेण ॥ हृदयादुदयस्थानान्तेनंकांतिर्मकोस्थिता

१२१

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

षडंगुल्यास्तथा प्रत्यक्काकुंभे संक्रामते पुनः कर्णेद्धार्द्धंगुलं त्यक्त्वा मीने संक्रामते पुनः गतोऽर्धार्धावशालं तं त्यक्त्वा मेषे प्रसंक्रमे
त् नासाग्रमवर्त्तसंक्रान्तिरंगुलानि षडेव हि एषा वै विषुसंक्रान्तिः कृतवेसंव्यवस्थिता ॥ उदयस्थानादिति मेषे विष्वाकर्णं भूमेः संक्रान्ति
रिति माणार्कस्पेतर्थात् अत एव माघादिमासक्रमो व्यवस्थितः षडंगुलानीतिकाकाक्षिवत् विषुसंक्रान्तिः विषुवत्संक्रान्तिः उत्तर
इति उत्तरायणे पञ्चमासावस्थायी लौकिकादिसिद्धं गमयेतिज्ञेयं तदाह ॥ जपहोमार्चनध्यानानां महाभ्युदयकारिका ॥ एषा वि
षुवत्संक्रान्तिरित्यर्थः अत्रापि प्रायवदन्ति विवाय संक्रान्तिसुपिततत्फलमदत्तं स्नातव्यं अथ ॥ नासाग्रादुपरि प्राप्तमाणं हं
सो हृषोवेन षडंगुलानि सन्यज्य संक्रमेन्मिथुने पुनः प्राक्कान्तं यावदधानं संक्रान्तिर्मिथुने स्मृता ॥ षडंगुलानीतिकाकाक्षिवत्
प्राक्कान्तं द्वादशान्तं यत्तदन्तवदनफलपर्यवसायि दर्शयति ॥ मकरस्यक्रममारभ्य मिथुनान्तं च सम्भवे उत्तरायणमित्रेमदेविकी।
सिद्धिवर्जितम् ॥ उत्तीर्यतेऽनेनेति व्युत्पत्त्या उत्तरमयनं ज्ञातव्यं ॥ स्नानध्यानं तपो दानं पूजा होमजपादिकम् साधकाद्यैः कृतं यच्च
सहस्रानेकधा भवेत् इहजन्मनि नाप्नोति परत्रैवोपतिष्ठते ॥ साधकादीनां पुत्रकादीनां चात्र स्नानादिकरणं न हे हानेभोगमोक्षाभी
ष्टो भवति इहजन्मनि नाप्नोतीत्यत्र हेतुमाह ॥ दिनानि तत्र वर्धन्ते मकरान्मिथुनान्तिकम् तत्कालेऽम्बहरे दीर्घं जगत्स्यासिंधवाचरे हं
सो राशिमिभिरागृह्य गर्भं संकारयेत्ततः ॥ तत्रोपुत्तरायणे दिनवृद्धिर्मेयग्रहणाराभसेन विश्रान्तिभागानादरात् वीर्यं विष्वाप्याय
नकं रंरसं हंसः अनाहतनाद्यः अन्तर्बहिस्सूर्यः रश्मिभिरन्तर्मुखीभूताभिर्विमर्शमयीभिरिंद्रियदेवीभिरन्तर्बहिस्समभाभिः संह
रतीति व्याचष्टे गर्भं स्वं स्वं पानत्वगीतं कारयेत् कर्वतो रश्मीन्मिथुनात्क्रि नतकान्ता ॥ गर्भस्थानेकथा तत्र यद्गृहीतं पुरातनम् कर्कटादेस्तमाभ्य
सर्वं वर्षतिनिमत्पुनः ॥ कर्कटादेरितिप्रयाणोदयस्थानात् तदितिवीर्यं यत्तत्पूर्वं प्राणोदयो वीर्यसंहारकृत ॥ तस्मादारभ्य मकराद्यामके

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व· त्री· मन्त्रजपादिकम् परलोकनिमित्ताय तदनन्तफलं भवेत् ॥ पूर्वोक्तानुष्ठाध्यायं अत्रैवोत्तरापणो साधकस्य मंत्र पूर्वमेवार्थं जपादावान्तर स्थानविशेषात्म कालविशे
१२२ षाश्रयेणोच्चारमादिशति ॥ पुनश्चर्यानिमित्ताय मंत्रग्रहणं वर्जयेत् मीनादावारभेत् सर्वं मंत्रसिद्ध्यर्थमात्मनः ॥ पुनश्चर्या प्रथममेव मंत्रग्रहणे पूर्वं व्र
तं नियमजपादिकरणमष्टांगुलात् कंठदेशाद्दंगुलद्वयं तस्योर्ध्वं तालव्यन्तं षडंगुलं मीनस्थानं यत्तदादौ ध्यात्वा वदति मिथुनस्यानान्ते अतः प्रभृ
ति हिकारखरणौ योगात्परस्य निष्कलस्य मंत्रत्वमिति पूर्वोक्तं मत्स्यबलनसंयोगात्तालरन्ध्रव्यवस्थितेति च श्रीत्रिकसारे निरूपितत्वाद्त्रा सु
122 शाके मीनवन्मत्स्य पुच्छाच्छोटनेन तालुबिलाक्रमणात् तद्गतरसास्वादनतः साधकसंवित्तः समरसत्वाद्यानेन भावि फलं प्रतिग्रहीभा
वाद्यानादेव मत्कं पुत्रकं चैतद्यथोक्तं ॥ वालोपितद्वोलोके त्रटत्वर्षकाससमीरितम् कुसुमानंदमायांति कुसुमायुधदीपकम् ॥ तरवः
करवकाद्या अपि मीनसंचारात्मकवसंतान्तप्रभृति कुसुमविकाससमयमानन्दं प्राप्नुवन्ति तत्प्रकटत्वर्षकाससमीरितं वसन्तेप्रथमंउ
द्भिद्यात्पत्राष्टतो कुसुमानां प्रसरात् कुसुमायुधदीपकमित्यनेन कामोद्दीपनहेतुतामभिदधत् सा दृष्टेनाप्रकारस्यापि वसन्त
स्य कामनां प्रति साधकत्वं ध्वनति अत एव विहितं यथा कुसुममेव फलोपादानं तथान्तरपि मीनादौ कर्मारंभः कुसुमप्रतिमः सा
धकानामवश्यमीप्सितं फलमभिमुखं करोतीति कुसुमपदाभिप्रायः अत एव ॥ मंत्राः कालानुरूपेणात्र तच्चर्यादिनेरिताः ज्ञेय
बोधप्रदीपास्त्वासिद्धिमृच्छंतिसाधकाः ॥ कालो मीनाद्युदयः व्रतमाराधननियमः चर्या साधको चितसमयाचारः आदिशब्दात्करणब
न्धादि हृच्चारणोपायः इति तावत्तेजिताः स्वबोधे मंत्राख्यदेवताव्याप्तिज्ञानं तेन प्रदीप्तास्तत्प्रकाशाविभेदिविमर्शसाराः यत एवं सर्वमंत्रा
णां स्थितिरतोयमत्रभ्यो मंत्रः पूर्वमेवार्थे अध्यात्मपाहुरूपात्माद्यहरसास्वादनेरतः हंसबोधप्रदीप्तमत्स्यगलकेमीनमाश्रितः ॥ अध्यात्मशब्दः
अनाहतध्वनिः तत्परमार्थः स्थितो यमेणहंसरस्मत्रनिर्णीतेनहंसस्य बोधेन व्याप्तिस्तेन नरुद्धः व्याख्यातमत्स्यबलनाव्याप्त्यागलेन मीनरा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

णिसंवाग्मामोच्छषष्ठवीजमेवोर्ध्वगः कलात्मकमवेष्टच्छाङ्कोटनयामोच्छलन्मीनरूपमाश्रितमाहुरुः ततएवचसर्वेन्द्रियाण्युपप्राणाधिष्ठे
नात्मनाईरितोलंविकारसास्वादायमेवितस्ततः प्रभृतिमंत्रतामामस्तमुख्यार्थमितियावत् एतदेवोपसंहाराभंग्यादिशति ॥ शाहूसंवेदनंतस्मा
त्कृष्टमेवभवेद्यतः सदाभ्यस्यमानस्य सर्वेमेवप्रवर्तते मिथुनानंवदेवाशितततः सिद्धिःप्रजायते ॥ तस्यैवात्मशाहूस्पशाहूसंवेदनंमंत्रतत्वा
नुभवनंतत्रैतिमीनस्थानेतस्यैतिसाधकस्यसर्वंसृष्टिसंवार्थंजपाध्यानादिमिथुनानंशान्तावसानेविश्रान्तिंकुर्वन्नर्थः सिद्धिःप्रजायते
मंत्राराधनंनिष्पद्यतेतद्वेनातुराग्यणोप्राणास्यैवमकारादिरूपत्वमुक्तंतदनकाराद्धद्दिरितिवर्णीयाति तथाविहृदयाडवीतिवक्रमा
णस्यप्रसरणात्मकत्वंकंठेकुंभकवदनस्थानात्कुंभत्वंततः ऊर्ध्वपराक्रोटनेनोच्छलनान्मीनत्वंततोपिइडासुषुम्नामध्यभेदनात्मे
षत्वंतदनुअवयवसवर्णान्वृषत्वंअनन्तरंपिवशात्कुम्भयात्मकत्वान्मिथुनत्वमितिएवंप्राणोमिथुनान्तंप्रतरायणोनिर्णीयत्र॰ २५०
यानेकर्कटादियन्त्रलोटतिरणायनंनिर्णीतमाह ॥ साहूसाविंजलाकिस्यसिद्धिर्हार्यै ... सूत्रः कर्कटादीमवर्धितत्वलादितालुकान्तरे
सहहंसेनवर्ततेयः प्राणः सविंजलाकिस्यइतियदाकरोतिस्फटिकंतदूर्ध्वविंजः प्रवर्ततेइत्युक्तदिशासमनापादस्य सिद्धिप्रदत्वाद्ब्रह्मा
दैः षड्ङ्गलैश्चतुर्भिःश्वासैरयोमध्योर्ध्वरंध्रक्रमेणान्तः प्रविष्टस्यतालुकान्तरेतालुप्रभृतितलान्तमितिकंठषडंगुलंवर्धितंयावत् ॥ का
यह्दयस्यतोदेहस्यमासंसर्वतोमुखंतत् ॥ सर्वतः सर्वत्रदेहेहृदयस्यअपानप्राणोनविकासितत्वात्प्रसर्वमाद्यमादितितदाश्रित्य
यस्मादेवं ॥ तस्मान्निरात्मसिद्ध्यर्थंमुमुक्षुश्चैवसाधयेत् ॥ इहआत्मनिसिद्धिरस्मिन्नेवदेहेणापायाविर्भावनंपुष्टिवलीपलितादिनाशः
किंविमाग्रवहादिरपि ॥ दक्षिणायनजेकालेयस्मात्सिद्धिःप्रजायते ॥ दक्षिणाप्रमत्तप्रवाहरूलंदेहभवनाप्यापकरंग्रीष्मोष्मशोषिता
नांरुगालमलतादीनांपुनरंकुरोद्भेदोयतोभवतितस्माद्दाक्षाप्यन्तेरसेतत्कालेकीकारणइत्येवोक्ताः सिद्धीर्जपादिनासाधयेदिति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व. टी.
सं.
१२२

संबंधः न नु जपकरणे जपः प्राणसमः कार्यो दिनस्थो मुक्तिकांक्षिभिः संहारः स तु विज्ञेयः शिवधामफलप्रदेति प्रतिपादितं तत्कथ-
मेतत् उच्यते द्वितीयपटले प्रतिपादितो जपस्य विभागोऽस्थित एवमत्र विशेष उक्तो यः साधकैर्दीनादिमिथुनान्तविश्रान्त्या कल्पोक्तजपादिक-
मेण पूर्वसेवया मंत्राः साधनीयास्तथा साधिताश्च प्रयोगकाले सिद्ध्यर्थं कर्कटादितुलान्तविश्रान्तिप्राधान्येन प्रयोज्या इति न कदाचिद्वि-
चिकित्सा अथ कर्कटादि षट्कं अंगुलविभागेन निरूपयति ॥ प्राक्प्रयोगाद्ये देहस्य संक्रमेत्कर्कटे प्रिये षडंगुलानि सन्त्यत्र यावत्सिंहे देव
संक्रमेत्पुनः षडंगुलैः पुनस्तस्मात् कन्यां संक्रमते रविः नासिकाग्रात्तु तालुस्थं ग्रन्थौ तु विषुवद्भवेत् तुलासंक्रान्तिरेषोक्ता द्वितीया विषुव-
द्भवेत् ॥ श्लोकेः साधनरूपया ग्रन्थो व्यापिनी शक्तिरवस्थं आदिपदे कर्कटे इव कर्कटाधोवक्रं देहस्य ततः सदाशिवपदे नन्दनप्रधानत्वादे-
षविषुवा क्रमणा कालिकाप्रांसिंहः ततो भ्रूमध्यादावेत्येव प्रकाशप्राधान्यात् ह्रीमिकालियोगात् सर्वसाधारणप्रसरणरूपत्वादिति नष्वक-
न्याशा ह्रूवाच्यः ततोऽपि तालुमध्ये समत्वेनावस्थितत्वात्ततः प्रभृति तत्स्वरूपः सामान्यादेव च विषुवाप्तिर्मध्ये नीतिरक्तुत्वा विषुवत्क्षाभियोगः
पुनर्विषुवदिति पूर्वोक्तान्तरविषुवतोऽन्योऽयं विषुवत्कालः इत्यर्थः अन्तत्वादेव च ॥ साधनं यत् कृतं तत्र इह जन्मनि कामदम् । तदित्या-
धीत् अतश्च ॥ सर्वं संगतं तथा शान्तिपुष्टिं न सात्म्यमात्मेन तस्मात् सद्गुरुमाहात्म्यालाभः श्रीणायोनन्तम् ॥ एवमनुमादिरूपात्रिविधा सि-
द्धिः स्यादिति दक्षिणा विषुवत्कालस्यस्तु लः अतएवात्र ऐहिकं कृत्कर्मन फलतीति नित्यं सर्वं समसंहारणेषुमासाधिष्ठानं यत्विचार्य विश्रान्त्या
कार्यमित्यर्थः लभ्यमत्र । अथ षडंगुलानि तस्मात् कन्यातो वृश्चिके क्रमते पुनः कंठोर्ध्वं षडंगुलं तस्मात् कंठाधः प्रसन्नं षडंगुलम् ॥ तालुतलात् षडंगुलात्
कंठात् षडंगुलानि त्यक्त्वा यत् प्रवेशाय तत्तया अर्धमात्रो ज्ञा स्याप्ततयानयस्तन अंगुलद्वयं तस्मात् कंठाधः षडंगुले तेत्रे प्रथममंगुलं वत्तृषयं
तत्र पूर्वाङ्गुलद्वयेन सह षडंगुले वृश्चिकवत् निश्चलमवस्थापयेत् शनैः शनैः प्रसर्पणात् वृश्चिकः अथ । वृश्चिकं तत्परित्यज्य धनुर्विसंक्रान्तिरत्र

त्वा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ते घरं गलाद यस्मात्तपल्लिभू स्वदते ऽपि दि ॥ अथ यस्मादिन्द्रियस्थं यदं गलमाश्रित्य हृदि चरति विश्राम्यति तत्र चायं हंसो वडवलस्थाला
इन्धीरत्स्पृशते तदिस्थं ॥ हृत्पद्मानन्तं तत्र वहंस स्थविता ऊर्ध्वगोदयः ॥ पुनः प्राणाहतिश्रयतीत्यर्थः उपसंहरति मकरादिषु संक्रान्तो
द्वादशैवं चरेत्सदा अनेनैकक्रमेणैव अपूर्वं सर्वदेहिनां ॥ संक्रान्तिर्वितिज्ञातावेकवचनम् मकरादिषु याः संक्रान्तयः तासु पवन
क्रमेण द्वादशेति माघादीन् मासान् सदा प्रतिप्राणचारं हंसः प्रचरेत् किमपूर्वमित्याह अपूर्वं सर्वदेहिनां यावज्जीवितमित्यर्थः अयमः
वुडस्यति स्वमेवं संक्रान्तिद दक्षिणायनोत्तरायणादि पुण्यकालला भावन्नन्तत्सिद्धिसमासाधनमनायासेन जायते तदाह । यदि
कामुक्षिकीसिद्धिरथ मामनल्पमेतृप्ता ॥ साधकानाममत्र स्थाना भवति उपसंहरति अयनद्वयमाख्यातं अत्र मकरादिषु द्वादश
संक्रान्तयस्तागर्भं तस्मो तुष्टुपि स्तं स्त्वं तद्विषा तंउद्भवः प्रारंभः उद्भवतं जन्म स्मतापविणातिः वृद्धिः कामः तस्मात्क्रमाद्भ
वति अतोत्र जपादि येता दृष्टो वफलस्य त इति प्रवेशो ऽभ्युपः यदा तत्प्राणापानयाता यात यति द्वारेण हृदि द्वादशान्ते च विश्रान्तिः
क्रियते तदा ॥ सोऽल्पसिद्धिर्हृद्योग्यविना द्वयेन भेदेनोज्झिता द्वयमयी महासाधकस्य भवतीत्यर्थः ततो सौ महासाधका अयनद्वयप
र्यन्तमुक्तमानन्तो सदास्थितः ॥ यदा यदा यनद्वयमाश्रयति तदा तदा तन्मयनोर् इति प्राणापान प्रशमपदे द्वादशान्ते हृदि च परतत्वा
नुभवे विश्राम्यति यद्यपि पूर्वमनन्तमनन्ता द्वादशान्त पवो कानन्या पीद अयनद्वयपर्यन्त उन्मपन्त इति अभिदय द्वादशान्ता
भित्राह दिव्यात्मिरस्त्री तिदर्शयति अतएव द्वादशान्ते च हृदये त्याद्यन्यत्रोक्तं अत्र च । तत्रस्थो विजयध्याता स्मोत्तसिद्धिमवाप्नुया
त् पथानमस्वं यस्तत्र परतत्वपव तिष्ठति विश्राम्यति स मध्यतेत्यर्थः अतएवं संस्थानभवेनैव ॥ सो ऽन्तं यात्यात्मना गके तम
निरा भैरवस्य च । मतिज्ञा भैरवस्य ननु श्रीकंठो मायया पादे रितेनेन सर्वथा द्वादशान्त हृदययोर् विश्रान्तिः कर्तव्येत्यादिष्टं तथाह

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी॰
म॰
१२५
124

दृष्टावर्षसाध्यमपिकार्यंसहस्रमनमसिंधनात्प्रागपवद्वादशावतस्वरत्वातिमवगात्प्रमयासेनैवसाधकः साधयेदितिशिलयद्वा
दशावर्षोदयमादियातिदेवः ॥ अस्मिन्नहोदयोऽभ्युदयोद्वादशाब्दोदयेष्वपि । तत्रद्वादशाब्देवत्सरदयः अहमासस्समानसमाख्याः ॥ चैत्र
संवत्सरेयस्मात्संक्रान्तामुदयोभवेत् तदादिसाधकैस्तस्मान्तकर्तव्यं संवत्साधनम् ॥ तदादीतिचैत्रनामानंसंवत्सरमादिमूतंकृत्वा
प्रायशश्चैत्रादिमासोदयकालएवात्रचैत्रादिसंवत्सरोदयकालइत्याह ॥ द्वादशाब्दासविशेषचैत्रमासाद्वदतानने । अष्टांगुलात्कंदा
दंगुलद्वयंमत्वाषडंगुलेयतप्राप्तेत्रमासस्योकंस्यानंतदेवचैत्रसंवत्सरस्य अथ लत्तांगतस्यवस्यामिप्रागाभिम्यविभागशः तत्रव
मासासंवत्सरेगौवत्रवर्तनैयेनसम्रते अहोरात्रस्तयः सोकोद्वादशांशाभजेत्प्रिये द्वादशैतेऽहोरात्राद्वादशाब्दोभवन्तिवै अन्तरे
ताम्मात्संवत्सरेणायअन्तरः अहोरात्रः अंगुलपंचकपविमाणः तस्यद्वादशमंशंद्वादशाहोदयोहोरात्रोभवतेयएवंचअंगुलस्य
षष्ठितमोभागोसौभवति इत्थमनोहोरात्रं द्वादशअहोरात्राभवंति तथाचसत्यंगुलेषष्टिरहोरात्राणांजातात्याह ॥ पंचमित्ता
तसंगणयद्वादशाब्दमन्तर्भवेत् । मासद्वयमितिस्पष्टः तमेवद्विगुणंकृत्वाकालस्तत्रविधीयते ॥ चातमीसाख्यः त्रिगुणेनैतदयन ।
अंगुलत्रयेणैतदयनेअंगुलत्रये त्रिगुणान्तर्तनाम्राद्यमततरायनंतत्तोमन्त्रत्रयेदक्षिणायनं तदेवं वत्सरःषड्गुणेन ॥ तदित्थं संक्रा
न्तयोद्वादशाब्देयहृदहेप्रकीर्तिताः द्वादशाब्दोदयेमासोवत्सरात्सेप्रकीर्तिताः ॥ यद्वदितिषडंगुलकलनया अयये द्वादशाब्देहृहोरात्र १:
संभवन्ति तेषांसंख्यांनिबोधमेसहस्राणित्रचत्वारिंत्रिंशतीविंशतिस्तथा द्वादशाब्दोदयेदेविमासाःस्मिन्नकथितामया ॥ मासाद्वादशा
ह्रोदयेइतिसमानाधिकरणोसमस्यो अथातिसत्सत्सयात्ववस्थया ॥ षष्ठ्यहोदयमात्रेवषुनस्थकथयामिते आनंतायाप्यतेन्तेयाः
मस्त्वाह्यालवतानेन ॥ अत्रैवतिपकत्रमाणाचारेजदाह तेनापकृर्धगेप्राणोपकास्मिन्नरसंदरि वदन्तिमविभागेनतथातेकथयाम्यहं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

अतश्च षष्ठ्यहस्रांशांशसिद्धिं यो वांछति असावाक्तरारानंदाख्यो द्वर्षीत्यभ्यसेदिति मंत्राराधनस्य पक्रमतेत्याह आनंदमध्यगो देवि मंत्रा
माराधयेत्सदा तस्यानंदकदेवि सिद्धिः मंत्राराधनहृज्जायते ॥ मंत्रस्य च तिष्कलस्वभावनया ग्रोषविश्वनिर्भरत्वेन परमानंदरूपत्वात्तदभेद
विमर्शमयमाणोऽस्याराधनाज्जस्यानंदमयत्वेव भवति ततश्चैतदुक्तमभिहितषष्ठ्यहोदयस्थितावासर्वमेव पुरुषार्थपुंषयत्निलकमीवर्ष्य
कर्तव्यं तदेक त्रेव माणाबोधाप्तिज्ञस्य सकृदेव कृतं सर्वदैव कृतं भवति तथानितः सिद्धिकामस्य वर्षषष्ठिसाध्यं तदीयवत्सरतत्सा
ध्यं वा कर्मप्राणीयव्याप्तिज्ञानपूर्वकं कुर्वतीसंवदती त्याधायनेहस्साधिकाधिकारेषषष्ठोऽह्नोदय . . . . तोकं श्रीनंदिशा
कियां तुज्ञानव्याप्तिभिप्रायेणाविंशाधिकषष्ट्यत्तोदयोऽप्यभिहितपवं ज्ञानयोगिनां पवं प्राणव्याप्तिज्ञानात्सर्वमयत्नेनसिद्धत्या
वयज्ञकं श्रीमज्जमलदेवपादैः साप्ताङ्गवन्मयेनाथसर्वस्मिन्भुवनान्तरे किंनभक्तिमता तेनैमन्त्रस्यैधानसिद्धतीति किंच द्वादशा
द्वेत्वहोरात्रं पंचधाभेदयेष्वभाग मध्ये द्वे त्वान्ते द्वो रात्राः पंचैव परिकीर्तिताः द्वादशाहोदये अंगुलस्य षाष्टितमोऽभागोऽहोरात्रः इत्यत्र कं इ
दानींतनमपि पंचधाभेदयोदेवं षष्ठ्यहोदये प्राणांगुलस्य त्रिंशत्तमो भागो होरात्रो भवति तदनयाहस्त्वमतया स्थित्या ॥ तेवेषञ्
ग्रीतास्त्वमासपक्षः प्रकीर्तिताः तेष्वद्वादशाभिर्दैवं वर्षमेकं विधीयते ॥ तेचेति द्वादशाहोदयादहोरात्राः तैरितितथाभूतैर्मासैः प
वंच अंगुलेतस्य पंचाशो मानमेतत्प्रकीर्तितम् अहोरात्रगणनत्रयात्मसंगुले मासदशकमहोरात्रषष्ठ्यात्मनिवांगुलं पंचमांशो
मासद्वयमिति कृत्वा सपंचांशांगुले पत्तदिति षष्ठ्यहोदये वर्षमानस्य कं तदिदं षडंगुलैस्तपंचाह्नाः षष्ठ्यहृदयान्विते । द्वादशाहो
दयस्थित्या वर्षोदयाख्ये यैः षड्भिरंगुलैरिह पंचवर्षाणि भवन्ति मासदशकोदयात्मकांगुलइति तैः षड्भिः षष्टिमासानां वर्षपंचकार
भिनां निष्पत्तिः अनयाच कलनया । ह्यन्यमापाविरुद्धत्वान्तत्रिंशत्द्वहोदयो भवेत् पुनरपि शान्तयोयावत्सप्तंत्रिंशद्द्वहोदयो भवेत्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी॰ ७॰ १२५

125

किंच ॥ षष्ट्युत्तरेणैव होरात्राः संख्यातेष्ववदाम्यहम् विंशतिस्त्वेकसहस्राणि सहस्रं षट्शताधिकम् अहोरात्रस्य षष्ट्युत्तरसंख्यानाल्पवर्तन
ने । वायुप्राहोरात्रगतप्राणचारसंख्याः उपसंहरति ॥ षष्ट्युदयाख्यानाम्प्राणपकचनेमया अत्र षष्ट्युदयान्ते प्रयोजनमाह ॥ स्वधैवं
द्वेषरागेच पलमासायनेषुच युगादिषु युगान्तेषु पश्चसंवत्सरेष्वथ वर्षद्वादशकेचैव षष्ट्युत्तरेष्वथवानने स्नानदानेनयज्ञैश्च जप्ताहोमजपे
नच ध्यानयोगतपोभिश्च वायुकालेतयपतक्तनम् अनुनोकेवरायोदेततफलंलभतेमहत् ॥ वायोचंद्रोपरागादौ षष्ट्युत्तान्ते अमृतात्र
त्तरेण प्रकारेणोक्तेतस्मिन्नेव कालेदानादिक्रमेणकृतं ततफलं महदनन्तं साधको लभते यशोदयस्थित्याचे ·
वाय्यपुजयोगयोगोस्मि · · प्राहीनिचत्वारि यपतिप्राणहंसगतिं वारेज्ञात्वैकस्यततो भजेत् प्राणस्य हंसतत्वं प्राग्वत् चारेमाण
पानवाहिषष्ट्युत्तान्तव्याप्तिके तदिति चंद्रग्रहादिकं नत्वेवं वक्तृत्वेन तत्प्राप्तिवत्वं प्राणस्य कथं प्रातभीगेववृतामतीत्याशंक्याह ॥ स्व
भ्रा संवेद्यं भवेद्यत्रो नाडीचारक्रियास्फुटम् नाडिषुचारस्यवाहस्य जयाद्दृश्येन संचरणस्यान्तं अलाभात् सर्वा प्राणीयाव्याप्तिं मध्यमार्गे व्रतीभव
ति अतोयोगाभ्यासेयत्नःकार्यं इतितात्पर्यं योगाभ्यासतत्प्राबीण्यमति ॥ अथवाजपादेवमत्यर्थमनुपहत्य हिनः मंत्रीयोगं विज्ञानातिज्ञा
त्वार्थसिद्धिं व्रजेत् । जपादिति पंचप्रणवाधिकारोक्तसंख्याकात् जपहं दिनो लहोत्कर्षां मंत्रीतियथोक्तमंत्रव्याप्तिज्ञः योगं यथारूढ विज्ञानाद
दिसंचारस्थान्तं ज्ञ सर्वतत्त्वं यथोक्तप्राणीयसर्वव्याप्तिसाक्षात्कारं तं परमेश्वरं तावदकं द्विविधगोनतजपोनसकलं दसदृशोभवेदिति यतजप
संख्यास्यादवतारयति ॥ पुनरेवमहेशानिकाहिचयविभागतः दक्षिणोत्तरसंक्रान्तो विषुवश्चात्रतस्तथा यथा चरत्यसौ हंसो जगत्यस्मिन्
स्याचरे अन्तस्थःकालरूपेणकलाभिःकलयं जगत् । मध्यमार्गाश्रयेणवायस्थितिरुक्ता इदानीं दक्षवामतञ्जभयात्मनिवविषुवतियथाहं
सो जंगमस्थावरात्मनि जगति चरतिजंगमेषु चरन् स्थावराण्यपि इंद्रियप्रसरण सु नयाक्षशक्ति अतप्रवास्तस्यइतिप्रमात्रषुभूतवत्ति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मायादिकालरूपेण परं बध्नन् जगत्सर्वं दशात्मादिलवादिरूपाभिः कलाभिः कलयन् जन्मादिविकारषट्करूपतया सृजन् सं
हरंश्च पश्यावरति तथाप्यवस्थामीति संगतिः अचरस्यापि च अन्तः संज्ञस्य दलवाममध्यनाडित्रयसंयोजनया सुषुम्णा फलयोगान् हंसः
करोतीति हृदाब्वेदज्ञाः कीदृगसौ चरतीत्याह ॥ नाडित्रयपङ्कजाधारो मार्गत्रयव्यवस्थितः गुणत्रयसमाविष्टस्थितावस्थाव
स्थितः कालाग्निः षड्विधाकारः शक्तित्रितयसंयुतः इच्छाज्ञानक्रियाविड् सोमसूर्याग्निमध्यगः । एतन्नाडीत्रयादिक्रमेणाव
ष्टे । इडिकाख्या प्रष्ठैव नाडी वै पिङ्गलाख्यका इडैव वलवामेन सुषुम्णा मध्यतः स्थिता एतन्नाडीत्रयमेव मार्गत्रयमित्याह ॥
इडिगो देवमार्गस्तु पितृमार्गस्तथोत्तरे मध्यमा शिवमार्गस्तु नन्नयान्वानशोवते गावेत्सुपलंभेन नविश्रम्य ॥ अत्रैव युगत्रय
मवस्थात्रयं च दर्शयति । इडिगो संक्रियाशक्तिमयत्वाद्वामे रजः मध्ये त्विच्छाशक्तिमये भेदोपसंहारमार्गरूपत्वात्तमः अतएव
मध्यमत्रोभयानाडी समवाहित्वं समानवाम्यानतम मध्योर्ध्ववाहित्वं तत्स्तत्प्रमकाशरूपत्वेन सौषुम्नतमो योगाभावात् अत्रैव
कारणत्रयमाह ॥ ब्रह्मेशरुद्रदक्षयोर्वामे विष्णुस्तथापि वै मध्ये रुद्रः शिवो मेनौ सर्वातीतः परः शिवः ब्रह्मविष्णुरुद्राणां परस्थाया
ईश्वरसदाशिवाशिवाः दक्षवाममध्याधिष्ठातृत्वेन स्थिता अतएव जाग्रदादित्रयमयेपि ईश्वराद्यधिष्ठानात्रैयव्याप्तिरप्यस्तीति ।
मन्तव्यं सर्वातीत इत्यनेन तु परमकारणस्वरूपस्तत्कारणावत्वरापरभेदेन शक्तित्रयस्थितिमाह ॥ ज्येष्ठा वामा रौद्री दक्षवा
क्रियावामगमध्योत्तरे रौद्रीचेच्छा च मध्यस्था ज्ञानाख्याग्रपराः ज्येष्ठा वामा परा कारणानुसारेण परकारणस्वरूपवत्परशक्तिस्व
रूपमप्याह पराशक्तिः परापरा ॥ सर्वमेव परमपरं च व्याप्य स्थिता इत्यर्थः अत्रैव सोमसूर्याग्नीनाह इडिगो वामस्थितः सूर्योसौ
मे सोमो विराजते पाके प्रकाशकत्वे च मध्यस्थश्चैव पावकः ॥ पाके प्रकाशकत्वे चेति तन्निमित्तं पावकोग्निः सूर्यसोमयोस्तु वा

नुजाग्रत्स्थः स्वप्नस्थो
वामेनारजः मध्ये
नमस्तु विज्ञेयं सुषु
म्ना कथमेव व
सत्वरूपत्वं ज्ञानप्रा
धान्यात्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी॰
ष॰
१२९

126

यतिनयति सूर्यः सोमो वर्धति चामृतं तमिति कार्यं वसति पाकप्रकाशौ विषयहारिणा व्याचष्टे ॥ पाचयेत्सर्वं पाकं हि सोना दिग्गणां संभवं
प्रकाशयेत्स्वसामर्थ्यात्परं तत्त्वसत्तामयम् । स्वसामर्थ्यादिति गुणीकृतमायाणादिह्रतिवशोन्मनसंवित्तस्वभावतया पूर्वं मध्यमाग्नि
श्रुदिनोदयात्समारंभहादीनां स्थितिरुक्ता इदानीं तद्दत्तवामततु भयापृच्छयेणाप्याह ॥ यथा यच्च ग्रहाः सर्वे दत्तयोगादयस्त्रये चंद्र
सूर्यपथे नैव तिष्ठन्त्यन्नरूर्ध्वेशः सूर्यसोमौ च तेन सर्वे भ्रमन्ते क्रमशः प्रिये । ते सर्वे इति भैरवाष्टकपर्यन्ताः सोमसूर्यौ स्थितिरूपतया
हृष्टकसमवाहिनः सुगापड्गुंजनेऽर्पिति इति इत्थं च सोमसूर्यात्मकावेव पथत्रयव्यवस्थिताः । इडैव मार्गा सूर्यात्मकः वामेत्र
पानसोमात्मकः मध्येत्तउभयात्मकः पतत्स्वहिनी यपटले आद्यत्रिपथविभागावसरप्रविभक्तं सोमसूर्यात्मकत्वेच सतितेपित
तफलमहाइत्याह ॥ वाम्यातितयति सूर्यः सोमो वर्धति चामृतम् सूर्यसोमात्मकं यस्मात्जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ततः सोमत्वा
त्सूर्यसोमवह्निसम्बद्धत्वात् सर्वं जगत् सूर्यसोमात्मकं हि समस पिवदहति वह्निरपि चाप्याययति स्पर्शेन तेन न्यायेन तत्तत्स्व
तिरेशाकालन्यायेन ··· विश्वस्याह्लादतापकारित्वेनापलंबनात्ततः सूर्य इति दत्तवाहो वा पतिशोषयति सन्तापयति इति च वहेर्दुःवा
मवाहत्स्वमृतं वर्धति आप्याययति अतः हूर सोमस्थितिरिडापनपरेण तदैवविधिनैव प्रवर्तनीयमिति परमार्थः ॥ किंच सोरोदक्षि
णामार्गस्तु उत्तरायणामतिनः वामसोमस्तुपः प्रोक्तस्तयैव दक्षिणायनम् ॥ सूर्यसोमात्मनि विषुवत्समागतह्यतिविनिःसृतम् ॥ कुद्धीये
वाहवत्राप्युत्तरायणा·· भागोक्तीन्यर्थः प्रथमसंक्रान्तिभेदं दर्शयति उदकसंक्रान्तयः पंचपंच वैदक्षिणायने दक्षिणोत्तरयोर्मध्ये सं
क्रांत्या विषवद्द्वयम् । अहनि द्वादशप्रोक्ता इति वक्ष्यमाणस्थित्या वास्य किं हि द्वादशवामदत्तमध्यसंक्रान्तयो न वशात्तमागमायानवाह्य
त्मनो भवन्ति ग्रहफलं दर्शयति ॥ सोरस्वदक्षिणामार्गस्तु निवारमासिडिदः आप्यायते तथा प्रशोषयति के सोमस्तुतवः ॥ अथा॰

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

संक्रान्तिं दशकेकमसमाहिश्याति ॥ दक्षिणा उत्तरं यातीत्युत्तरा दक्षिणा परा दक्षिणोत्तरसंक्रान्तिसमावेवं समविधीयते ॥ वाहे दक्षिणाविषुवद्दि-
नेवसमाणानुसारं मानतरान्तरं दक्षिणाविषुवत्कालसमवायेन स्थित्वा दक्षिणाभ्यागा हृदेत्य उत्तरामार्गे याति पुनरुत्तरात् दक्षिणां यदा याति तदा सा
दक्षिणासंक्रान्तिर्ज्ञायते एवं संविधीयते अनेनैवक्रमेण पुनरुत्तरात् दक्षिणां यातीति संविधीयते निश्चीयते नेन दक्षिणोत्तरदक्षिणदक्षेषु पंचसं-
क्रान्तीर्वदतीत्यर्थः अथ षष्ठीमुत्तरविषुवत्संक्रान्तिमाह ॥ दक्षिणासंयदानां संक्रमेतयदोत्तरं यावदर्धेन तत्रसंमध्योत्तरो वहेत् यावत्
द्विषुवत्प्रोक्तमुत्तरं तन्नगायणि ॥ दक्षिणांशायं च संक्रान्त्यात्मिकायां स्थित्वा यदोत्तरं मार्गं संक्रमेत तमध्येनेतस्मभाभ्यामतरं विषुवद्भवतीस्मत्राय-
णो इति दक्षिणावाह्यात्मकोनुरायणाश्चयत्वात् कथमित्याह तत्रेति दक्षिणासमर्धं मार्गीयं कृत्वा उभाभ्यां पुटाभ्यां वदतीत्यर्थः यावदुत्तरं इति चय-
साख्यातमवधिष्ठं तस्यायमर्थः ततोनन्तरमुत्तरतो उत्तरात् प्रभृति वहेद्यावदुत्तरं उत्तरायं पंचमीसंक्रान्तिं यावत् तेनोत्तरदक्षोत्तरदक्षोत्तराः पं-
च संक्रान्तेर्वदेदिति तात्पर्यार्थः उत्तरदिति सौचं द्विरावर्तनी यं टीकाकारैस्तु दक्षिणा उत्तरमित्यायुत्तरायणामित्यस्मात्तरविषुवद्विषयमेव व्या-
ख्याताः संक्रान्तीनां विभागो न दर्शितो ग्रन्थपीनकृतपवाष्मितमत्र ॥ अथ दक्षिणाविषुवमाह उत्तराद्दक्षिणायां च संक्रमेत्सवरानने याव-
दर्धं वहेत्तत्र अर्धं दक्षिणतो भवेत् विषुवद्दक्षिणान्तावद्दक्षिणायनमंगप्रिये ॥ पंचसंक्रान्तिरूपादुत्तरान्मार्गाद्दक्षिणासंज्ञानाडीं संक्रमन् त-
यं मार्गं यं तत्रैस्मतरोर्धं वदक्षिणो यावद्वहत्सुभाभ्यां पुटाभ्यां समं वाहाद्दक्षिणाविषुवदेतद्दक्षिणायनकालज्ञातं भवतीत्यर्थः अत्र विषुवद्देये
फलमाह तत्र पूजाजपो होमो यत्कृतं तत् मुक्तिदं भवेत् किंच ध्यानयोगी नदीतीर्थांतरस्थो वै मोचयेद्गुरुः ध्यानमत्र परतत्वविषयं वाहे-
वैवत्वहोराद्वेषु अध्यात्मं तवरानने वदविंशतिसंक्रान्तेः प्राणहंसस्तमसञ्जेत् एद्वदलाष्टकस्यप्रधाननाडीत्रयस्पर्शादेव मितिव्याप्तिर्त्तः प्रा-
णहंसरतिमागवत् अत्रायमर्थः अहर्निशादप्राणोत्कार्यो वैहारणास्मृताः ॥ अत्रापि विषुवत्संक्रान्तीनां विभागमाह एकैकं विषुवत्येकं स

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

127

मध्याह्नवदूतकिरणाच्छ्रवकासियाद ॥

मध्याह्ने तद्द्वितीयकम् तृतीयं चापराह्ने वै अर्धरात्रे चतुर्थकम् चतुर्दा विषुवत्प्रोक्तमहोरात्रेण मात्रिकं दम् ॥ तेन वा ये विषुवद्दिने
पश्चिमरात्रशेषघटिकासपादादिनोदयाद्घटिकासपादाश्चैवं विषुवत् ततः पंचक्रमेण संक्रान्तयः प्रत्येकमर्धतृतीयाघटिकाप्रवेति
दिनारंभात्प्रभृति पादोनाय ताश्चतुर्दशघटिका भवन्ति ततो द्वितीयं विषुवत् अर्धतृतीयघटिकाः ततोपि पंच संक्रान्तयस्तथैवैवमेव
मिपदन्तं पादोनापंचात्रिंशन्नालिका भवन्ति ततोपि दिनादवशिष्टास्सपादा घटिकासपादा चारात्रिप्रारंभघटिकेति तृतीयं विषुवदिसने
नक्रमेणार्धरात्रे विषुवच्चतुर्थं यथा यथा दिनातियो यो ह्रासो वृद्धिर्वा भवति तथा संक्रान्तीनामपि समन्तव्यः इति समुदायार्थः यद्रुक्तमस्म
द्गुरुभिः शैषागमोपनिषदालोके तत्रालोके विषवद्वासरे प्रातस्सांशं नालीसमध्यगः वामतरोहु श्री मध्याह्ने यो वत् संक्रान्तिपंचकम् एवं तो
ण सपादोनवदर्दशनालिप मध्याह्ने दत्तविषुवत्प्रमाणशतीवहेत् दत्तोद्गन्योदारदले पुरसंक्रान्तिपंचकम् नवासशतमेवेकं
ततो विषुवदुत्तरम् पंचकेपंचकेतीते संक्रान्ते विषुवदादिः यद्यत्रयथान्ता संक्रान्तिर्नवमाणशानानिसा एवं रात्रावपीति एवं विषुवद्दिव
सात्समारभ्य अहर्निशावृद्धिह्रासः संक्रान्तिकोपयोश्च्यादिकालतत्वप्रकाशने षट्त्र्याह्निके यत्तत्प्रमध्याह्ने दत्तविषुवदिसकं तदा
स्योत्तरायणविषुवद्दिनो मानतस्तु तरविषुवद्भवतीत्यपायात् इहत्तवाह्यदक्षिणायनविषुवद्दिने मातर्दक्षिणविषुवद्भवतीत्याशया
दस्यथोक्तम् अध्यात्मसंक्रान्तीनां बाह्यकालमादिशति ॥ चतुर्विंशतिसंक्रान्ताः समयातोः स्वभावतः शतानि नववैदंसपंकामेकं
वहेत्सदा ॥ समायातोः क्ष्मेकाद्यन्तपदत्तस्याश्चत्वप्युत्क्रमतिपदः प्रभृतिदिनत्रयमादौ वामेमार्गे प्रथममर्धतृतीयाः घटिकाः हंसो
वहतिततोन्यद्दिनत्रयं दक्षिणे ततो पन्महामरुत्यादिः क्रमः श्रीकालोत्तरादिशास्त्रोक्त उदयस्तसर्पास्सतेयः यद्रुक्तं कालावल्यां तत्रता
वद्यं मासपक्षीयतिपदं मरुत्त समदत्तिविधौ तावदादौ वहेद्दिनत्रयं ततः संक्रमते सूर्यं तत्राप्युरयते महम् संक्रमपद्यमे तस्मात्सर्वत्रेति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri.

अन्यथा भवद्देयदारिष्टं चेदाप्यनिष्टं च नदा संसूचयेत्सः समप्रातो तिरिन्येव यतएवं आत्मार्थे वा परार्थे वा तस्माद्योगी निरूपयेत् आत्मार्थं निरू
पयेत् आत्मना परीक्षेत परार्थे निरूपयेदिति परं निरूपणं परीक्षायां नियुंजीत अत्र निरूपयेदिति निर्देशाच्चौ अथात्र परीक्षाकालमाह ॥
पूर्वोदयेत सम्प्राप्ते भास्करस्य वरानने जीवितं मरणं चैव तदारभ्य विचारयेत् जीवितसंलग्नत्वात् सुखदुःखादि भोगमाह प्रथमं तत्परीक्षे
व प्राधान्यादिह प्रक्रान्ता भास्करस्य दक्षिणायनस्य पूर्वोदय इति योऽसौ भयवाहात्मक प्राणस्तेन विषुवत्कालादनन्तरं यदोदयो भवति तदाप्र
भृति विचारयेत् अत्र च वामोऽनुरायणो विषुवद्वाहस्थानस्तनकालात्प्रभृति परीक्षेतेति कालावलीकारः सर्वदेव प्राभातिकप्रोक्तान्वि
षुवत्कालोऽनुरभाविदक्षवाहात्प्रभृतीति गुरवः तत्र सुसंयतमना योगी धीरो योगासनास्थितः संस्मरन्नात्मजं प्राणं सुषुम्णान्तर्गतं प्रि
ये ॥ सुसंयतत्वं मनसो विषयाकलुषितत्वं धीरः प्राणचारनिभालनैकाग्रः योगासनं पद्मासनादिः आत्मजं प्राणं इति व्याख्यानाद्वरोहक्र
मेण चित्तस्वरूपादेवोत्थितं सम्यक् स्मरन् दिव्यकारणं बंधक्रमेण पूर्वोक्तानुप्रवेशयुक्त्या परामृशन् अतश्च सुप्रशान्तस्वरान्तिष्ठेत् प्रा
णोऽकरालमानसः मध्यप्राणवाहावधानेन प्रत्र ·· प्रशान्तप्रशान्तः एवं सर्वत्र प्रसरभित्तिभूत निभालितसुषुम्णामार्गस्य
योगिनः यदा प्राणसंक्रान्तिकालो वै पिंगले कस्थितो भवेत् प्रवाहे विषुवदेविज्ञात्वा कालं समादिशेत् ॥ ज्ञात्वेत्यनन्तरं तदेत्यध्याहा
र्यं तेनायमर्थः मध्यपथनिभालनपुरस्सरं प्रभातकालसम्भयवाहात्मकं निभाल्य तदनन्तरं पिंगले दक्षिणमार्गे यदैकस्मिन्यथोक्त
दक्षिणवामक्रमवाहोऽज्ञेवनात् स्थितं चिरकालमवस्थानमुपलक्षता चाशिमवादे ताद्दशामिति सुस्पष्टस्य वामस्तु समादिशेत् एतद्विभ
जति एकाहं जीवितं तेयमहोरात्रेण सहवते अहद्वयं सजीवेत् अहोरात्रद्वयेन च अहं तु त्रिभिरेवात्र चतुर्भिश्चतुरात्मकम् पंचाहं पंच
दिवसैः षड्भिः षड्वर्षमेव च सप्तभिः सप्तवर्षाणि जीवेदष्टाष्टभिर्दिनैः नवभिर्नववर्षाणि दशभिर्दशपंचच दिनैकादशकेनैव वर्षं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मा

स्व॰ टी॰ स॰ सू १२८

128

कारणकं प्रिये दिने द्वादशभिर्योगी जीवेद्वर्षाणि द्वादश समयामप्रवाहेण षण्मासान् स जीवति मध्याह्न षड्देशस्य मासांस्त्रीन्स जीवति
पंचप्रहरवाहेन सार्धमासद्वयं सः चतुर्भिः प्रहरैर्दिमासमेकं स जीवति प्रहरत्रयवाहेन सार्धं चैव जीवति प्रहरद्वयं च देशस्य स जीवेत्प्रहरद्व
यम् ॥ अत्र सोक्तनव्रशान्तमार्गवाहातिरेकेण यदि द्वादश दिवसादेकान्तानि दिनानि समयमो पिंगलायामेव यकस्यां स्थितो वाममार्गसं
स्पर्शी वहेत् तावत्संख्यामेव तावत्संख्यामेव वर्षाणि जीवितं भवतिसमप्रहराद्यर्धप्रहरान्तेत स्वावाधाभ्यधिके वाहे षट्त्रिंशदर्धैकमा
सतदर्थ दिनाष्टक चतुर्दिनैकदिनार्धमायुर्भवति कश्चितनवशान्तिकाद्दादनन्तरं प्राणापानवाहात्मकान्तरदिनस्थित्या दिनविभागं स्व
परपरीक्षार्थमेवव्याकृतवान् अनुभववाधं च वाह्यादिनादि वाहे प्रोक्तवान् समप्रहरादिवाहं त्ववाणमभ्युपगम्येतमेव यतः यदि वाह्या
नि द्वादशापि दिनान्यायान्त्यस्तो ऽऽ प्राणो वहति तत्कोत्रानभव[illegible]वाधः ततश्चोपलंबोलीयना यतस्तसुतान वचने न चैनद्दकं शक्यं
ततः स्यात्तत्तथा वोपलंभो भवत्येवं तत्त्रुटिचतुष्टयात्मकप्रहरस्थित्या च समादि प्रहरवाहो यन्नाम्न्यड पवनादिकस्याविदपि जातचित् प्राणा
पानवाहः स्वाभाविकी हासमसंगलतामत्रस्तवहति वतग्रहरवाहे च षट्त्रिंशदङ्गुलान्ते अपानस्याः प्रवेशान्तदेवमरणप्रसंगः किं च त
था विधांशां शिकावाहो योगिनां महतामयत्नेन साधितस्तत्त्वसिद्धिप्रदः प्राणमावस्यामयत्नेन च दितः सिद्धिप्रद एव भवेन्नातजीवितावं
सानसूचकः पिंगलेकस्थितः इति चार्धं क्लिष्टं यदि तु योगिभिरत्र पतेवाभ्यरोदीयतेततं प्र ॰ ॰ मध्ये तत्समाख्येवनास्माकंग्रहः कश्चित्तदपि
त दिनवाहः स्वपरपरीक्षार्थः याममवाहस्तु स्वपरपरीक्षार्थः इत्यत्र न वचनं किंचिदस्ति प्रहरादिवाहव्यवस्थाच वाह्याभ्युपगम्येतरतिस्त्र
ट मिदस्वमनीषामात्र कल्पितमित्यलं दूर्वैः सहतिर्विन्ध्येन विपर्यस्तस्त्वागमार्थाववोधोन ह्यानविपर्यासहेतु भीभूदित्याशयेनेत दुक्तं
किं च ॥ सद्योमृत्युर्भवेत्तस्य यस्य हंसस्त्रिमार्गगाः स यदि तत्रास्मिन्नेव अर्धप्रहरे त्रयो मार्गाः देनासार्व्येन्नांवेव अहादिनो वितं वेतत्त्र

तुटिचतुष्टयात्म कालप्रवहनस्थित्या च प्रहरविभागे स्वपरीक्षार्थं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रीत्वाकालान्तरमस्तमितिगणयेदित्याह ॥ यदारभ्यानिवृत्त्यैतन्मासो वै कालमीप्स्वम् मासःपञ्चदिनं वर्षे तद्दहः समस्तमितिप्रिये संलक्षे वं समय
तेनतन्नकाले निस्फयो भवेत् यतोवाण्यान्तकालादारभ्य सकलकालव्यवस्थोत्थापकर्तान्तकालं समभविस्वतयाविश्वस्याक्रमणाश्रयं सक
षेननिभालवाक्यमायत्तेनैव सुक्तमुक्त्यानिवृत्तयेत् यदीतेननतः समस्तमिमासपक्ष दिनवर्षादि समल्पतयित्वा नत्कालेनिस्फयो
भवेत् अथीतीविन्नस्योतिसंबन्धः उपसंहरति । उत्तरायणमेकालेपर्वन्तेकथितं मया उत्तरायणमत्र दत्तनासाउत्क्षेवाह्नः तस्यसंहार
मध्यानुत्वादव्यथाभावे सत्येवमस्तमुखचकनमुक्तमित्यर्थः बाहुल्यानपेनचैतदुक्तं त्रिमार्गीवाहस्यापि मतियादिनत्वात् प्रसंगात्प्रका
रान्तरमस्तमुत्तानार्थं प्रतिजानाति । अथ पुंसकस्यापि च मासोऽस्तमुत्तानं निर्वायमे यदाह कर्णिरं प्रकृतं नाम षष्ठो दोषं तस्मरणाते यदा मरणान्तस्य रेव
षिषण्मासेन विनिर्दिशेत् को षड्गतः सविष्वद्यानकारं नस्मरणोतिन दन्तस्यं चीरवा […]गांध्यमानिकार्यविचिनीनत्वं प्राहुस्मरणोत्येव य
दान्तनमपि षोडशमध्येपरं शाहं चीरवर्णं विविनीरवम मासमेकसमीवेत नस्मरणोनियदाप्रिये कर्णिरं प्रकृतं गजहरं स्यन्नवर्तते प्रसंगादस्य
हस्याह उत्पादं चैव कारणं वमस्तमुयोगं च मेस्मरण नत्र संक्रान्तिपंचकं मासोत्सृष्टवरं प्रेव हेस्पदा नमुत्पादं च वदे योगम् मासास्य हस्तान्ना मास
पुटो उत्पादना दपमत्याटः यदाह ॥ स्थानात्स्थानान्तरं व्रजेत् अनपूर्वं हगा विषलतणपुंकोपि स्थानान्तस्थानान्तरमनुब्रानपचव
द्भुमती यथ्यथार्थः किं चई हयोस्याटवतः विननाशकयो हे गोरोगहद्विस्फजायते हपत्रु[…]दविनाशप्रेते जोहानिस्फजायते ॥
कालमाह दक्षिणोपुटपकस्मिन्दक्षिणायनवर्जिते संक्रान्त्यष्टकवादेनकारणयोगोभवेद्विसः । दक्षिणायनेनवामपुटवाहेनव
र्जितेमध्येनदद्दिनेपवं चाभिदपरा विंशानमासान्तरोदयेतिसमस्तयोगे संक्रान्तिस्वरूपं वस्यतिनतदिहापि संबध्यमितिसूचयति
दक्षिणायनेमासम्भावाहर्जेनानुपपत्तेः अनश्वासवाहनिमीलनेनदक्षिणीकवाहातकारणाद्वकारणः अत्रच ॥ भगंपरोन्नयमा

प्री ८

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी
१२५
129

अक्षिनेत्ररोगश्च कामला शूलं विस्फोटिका ज्वर उरोदोषा भवन्ति च । भगंदरः पायुरोगः अन्त्रग्रन्थिः शूलो नीसारः नेत्ररोगः सन्निमित्तादयः
विस्फोटिकाः पिटिकाः उरोदोषाः उरोगतत्वाद्याः वामं कारणम न्नादक्षिणकारणमाह वामनासापुटेनैव संक्रान्तौ अश्वयोदया यदि प्राणो
वहेत्तदा दक्षिणवाहनिमीलनादयमपि कारणं तस्मात् ॥ ज्वराशिरोर्तिः शूलं च अर्शांसि स्तंभ एव च मूत्रकृच्छ्रं प्रमेहश्च पाण्डुरोगश्च
जायते प्रमेहः शुक्रादिप्रस्रवः नदित्यं मात्राः इत्याद्युः श्लेष्मणाग्न्याधिं प्रकोपयतिस्म्वते । व्याधिमिति ज्वरादि पाण्डुरोगान्तं अस्य व्याधे
र्जातस्योदयकालं निरूपयति यस्मिन्वारे निरुध्येन्नस्य कालदिवसे परे व्याधिभिः पीड्यते सर्वैर्वा सवामेतरेतरे वामेतरदिनस्मिन्दक्षि
णे वकारणयोगः इत्यत्र च प्रत्युत्पादः यत्र वाहकाले उत्पन्नो ततः परत्र दिवसे तत्काल एव मोक्षव्याधिभिः पीडितः सर्वैः एवमु
त्पादकारणादौ निर्णीयमस्य योगस्य प्राकृत्यप्रसंगीनासापुटभाग स्य शीघ्रभादि सूचकं निरूपयति । अथान्यदपि विज्ञानं नासा
पक्षान्तयोपरि । वसमीतिशोषः तत्र । ऊर्ध्वेन स्पर्शात्तस्योर्ध्वरुपरोधः प्राकाद्यो दिनाः स्मृतिविशेषः ऊर्ध्वेनेति ऊर्ध्ववाहिना प्राणेनोर्ध्वस्मि
न्नासापुटः अधदक्षिणेनोत्तरस्यां संबध्यते ऊर्ध्वेनोत्कार्षपश्चाह वावाक्रेणाभिभवनं दक्षिणेन वहेद्यदा । दक्षिणेन स्पर्श इति पाठे पू
र्वेण सहैकवाक्यतया व्याख्येयं किंच मध्येमध्ये पृष्ठस्पर्शी पराभिभवनं तां च जेत् मध्य इति सर्वपार्श्वस्पर्शवर्जं मध्ये पृष्ठे मध्ये वंशस्त
न्तस्पर्शी च । इत्येतत्प्रवहे यासंक्रान्तौ कारवहेत्तदा पूजनं बहुसम्मानं लाभस्तत्समभवेत्तदा । संक्रान्तिगतानि तत्वमाणप्रश्नानि इत
ष्टत्वेति वामदक्षिणवाहयोर्यदि पर्यायेण बहुशो वहेत् प्राणस्तदा पूजादिकं भवति यत्र कश्चिद्येदत्तं देति पठित्वा सर्वेण पराभि
भवेन फलेनत्स्लोकार्थं यो जितवान् पूजनादीत्यर्थं च उत्तरश्लोकेन तत्र समास्वाद्य येत्सं किंच मंदवाही सुषुम्णायां प्राणो हंसो भवेद्यदा भू
लाभो धर्मेषु ध्यं भवेष्मान्नसियागमः । सुषुम्णायामिति मध्यमार्गे वहन्नेव पदं वहेदिति व्याकर्तव्यं न च यथाहृद्धीकाकारेण ।

व्याकृतं वा मपुरं मध्ये इति एवं प्रासंगिकमुक्त्वा प्रकृतमाह इहं स्वसूत्रयोगं निर्णीतमाह द्वादशैव न संक्रान्तीर्वेदेहि विषुवनैककः नदेक
वत्सरेणैव मरणं तत्समादिशेत् इहसेन संक्रान्तिर्वैकैकामासः एको हि सेनदा विषुवनेति नष्ट्रमो निर्गतत्र्नितिप्रयोगादर्शनादर्थात् ऊव
न्तवनाद्यन्तवयन्त्वात्तनीयानेनवामदक्षिणायोर्युगपदवस्थितत्वाय दिह द्वादशसंक्रान्तीः सनन्तरवत्समाणा त्रिंशान्मानवाराणां कैकसंक्रान्ते
कलनयावश्यपिका त्रिंशद्वात्रिंशिका नवशातिकं स्वाभाविकं वाहमपास्य कतरइतिपकमप्रवृत्ते के नव हेन दामासेन मरणं स्तवयतिएकै
कोत्तसंक्रान्तिर्यदि हूसेदिति एकादशद्वादशादिसंक्रान्तीर्यदा वहेत्तदा तावद्भिर्मासैर्मरणं यावत्स्वाभाविकनवशातिकविषुवद्वादे
लंघने यद्येकां त्रिंशत्प्रमाणवाराभिकां संक्रान्तिं वहेत्तदा मासेन मरणं निश्चयम् एवं शतानि नव वहेत्सयएकैकाव हेदिति यत्संक्रान्ते
मीनमकरं नदेवोत्पाटकाणयोगसंक्रान्तीर्वा दक्षिणायनवर्तिनं रथभिधानादिति निर्णीतम् स्वसूत्रयोगेनव्यवस्थामाह ॥ संक्रान्ते
कावरारो हे त्रिंशत्प्रमाणत्वयोर्यथा प्राणापानवाहस्याहोरात्रत्वेनोक्तत्वात् नत्रिंशतार्द्रसंक्रान्तिमन्वयेत्यर्थः द्व्यष्टमी द्वशी य
कैव संक्रान्तीर्यदि स्वाभाविकं विषुवद्वादशमपास्य तत्स्थाने दिने दिनेवहेद्वाह्यो यावत्त्रिंशाहिनानि तदा मासान्तेन भवेन्मृत्युः
सद्य एव वरानने नदित्यं स्वसूत्रयोगसमाख्यातो मयाते वरवर्णिनि अत्राप्युर्ध्वं व्यतीता कालात् प्रभृतिमोक्ताशुभसूचक
कालगणनाकार्येत्याह अहर्मासं तथा पक्षं तिथिं वेलां यदा भवेत् यत्कालात्समारभ्य तत्कालान्त समादिशेत् यत्काला
दभ्यसेद्यदापरीक्षितं उपक्रमेत ततः कालादारभ्य वर्षमासादिमरणादिसूचकं यच्चोक्तक्रमेणात्मनः परस्य वा कथयेदित्यर्थः त
दीदृशमेवं विषयशुभाशुभसूचकं । इत्यास्त्वसमागमा गोप्यमाणावाचं विद्वर्बुधाः । सावधानाप्य योगिनो जानीयुः नत्वन्ये इत्यर्थः
इत्यास्त्वसमापिंगलां विषुवं वोपलक्षयतः उपसंहरति । दक्षिणायनगेकाले एवं नैकायिनं शुभम् । दक्षिणायनगः कालोवाम-

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी॰
१८

प्रत्याहारः । एतदपि सर्वं वक्त्रपलत्त्राणां परमेव यदर्थीमियज्जकं तत्प्रकाशयति एवं शरीरजे काले मृत्युं वाप्यशुभमेव च ज्ञात्वा योगी जये
न्मृत्युमशुभं चाप्यशेषतः । स्वस्य परस्य चाकथमित्याह ध्यात्वा कालेश्वरं स्वच्छंदं देवं वा सकलेश्वरम् ॥ कालस्य स्थूलसूक्ष्मादिभेदवतो
बाह्यान्तरादिरूपस्य सर्वस्य मेयप्रमातृचितिनिभासकं देवं वाद्योतपरिनिष्कलस्वरूपं श्रीस्वच्छंदं सकलस्य जगत ईश्वरं ध्यात्वा तन्मविश्य
एतत्पास्फुटीकृत्य योगी जयेन्मृत्युमिति निर्वर्णसंगति । कुत्रस्थोऽसौ कीदृश्यश्चेत्याह । नासिकारंध्रमार्गस्थं संस्थितं हृदये जगत्
तत्रस्थः कलयेत्सर्वं सर्वभूतेषु वा स्थितः । यः सर्वभूतेषु स्थावरजंगमरूपेषु नादाख्यं परं बीजं सर्वभूतेषु वस्थितमिति तं ज्ञात
तोऽक्षस्थित्या वस्थितः न सति कौटिल्येन गच्छतीति नासिका मध्यशक्तिः तद्रूपं मार्गे सौषुम्नो धाम्नि स्थितो यथोक्तारोहक्रमेणामा
रूपता प्रिस्रान्तामा सायारंध्रमार्गेषु च वक्त्रादिरंध्रेषु रश्मिभूमिषु स्थितस्सर्व नुन्मेषनिमेषयुक्तया बाह्यान्तररूपं जगत्तत्स्थेन संहरेद्यु य
नस्तत्रस्थस्सन् सर्वं कलयेदन्तरवस्थितं बाहिः स्थितं द्विधाभासितं चान्तःस्थितेन् ग्रथच कलयेद्ग्रहणाय द्वैविध्यात्स्थापयेत् ज्ञानी
यात् परामर्शेप्यकलितैः शेषसंख्यानगतिशहृनार्थत्वात् तेनेदृशं श्रीस्वच्छंदनाथं वा कालेश्वरम् । तत्स्थं ध्यात्वा जयेन्मृत्युं मप्यथा
तः मध्यदिति ग्रथोषरंध्रयथामथावस्थितं परचेतत्र्य विमर्शसारस्य कालकलितं ध्यात्वेति स्वात्मरूपत्वेन प्रतिभितं तं तदवष्टंभेन यत्रव
स्थितः मृत्युं जयत्येव यतः नाकालसंकलेत्प्रभुः अकालं कालातीतं परमेश्वरात्मनि यास्तिष्ठति तदभेदेन स्फुरति तं प्रभुः परमे
श्वरो न कलयेत् स्वात्मनि क्रियावरोधात् यदि वा तत्रैव परीयोगीं ज्ञानतत्त्वविहितो भवति तदास्य । ध्यानयुक्तस्य षण्मासात्सर्वं तत्त्वं प्र
वर्तते कालत्रयं विजानाति कालस्य उक्तस्तु योगवित् । परस्वच्छंदरूपसमावेशरसेन षीसन्ताने तं जनात्यागमासिकान्तसर्वं काला
द्यादि यो वा ज्ञानाति यदा तत्त्तस्समावेशरसा स्फुरित एव काले प्रमाणाचारे युक्तो भवितो भवति तदानीं वर्तमानागतं सर्वं जाना

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

त्रियोगीवरः किंच कालहंसं समस्तजयपन्ध्यायपन्नापि महेश्वरि सम्भवेनकालरूपी वैस्वच्छंदः कालवशमेत् इतमस्मजरांसकायोगीः
सर्वभयोज्झितः । एवं निर्णीतोयः परनिष्कलभट्टारकात्माहंसः सएवनिर्णीतदानसमाधानपमेत्रयो विश्वंकलयन् कालहंसइतीरो
क्तः तंजयन्ध्यायन्वेति पंचप्रणवाधिकारयोजनिकाग्रन्थोक्तन्यायाभिविजानन्नयाभूयोभूयस्तद्दिष्टान्तिपरतत्वेनचतत्कल भट्टा
रकमंत्रोच्चारणावर्तेनेनजयन्कालरूपीत्यशेषविश्वकलनात्मकंकालरूपंयशास्तंविद्यतेयस्मश्रीस्वच्छंदभट्टारकएवासोस्मात्
नहदेववविचेरेत् सर्वदेवयंचविथहन्त्यकाविनयाप्रसरेत् योगीः देहाभिःकृतंयद्वयंतेनोज्झितः किंचास्य । वित्तानप्रवणंहृता
मननंचावलोकनम् सर्वैश्वर्यगुणाणामभिभवेतत्कालजयात्सदा । हृतादिति सर्वत्रयोज्यं विज्ञानं बुद्धेः मननं मनसोव्यापारः अव
लोकनंचदृशः एतस्य सर्वान्तर्बहिष्करणव्यापारोपलक्षणपरं नदेवं सर्वैरंथव्यापकदेशकालातीतस्वच्छंदभैरवात्मकहंसस्व
रूपात्मनाव्याप्तोशरीरेन्द्रियादिभूम्यंतरणास्तुनस्त्वपरतत्वरसेनतदास्फुरणाज्जरास्त्रयोग ·· त्रिविषयज्ञानेनैश्वर्यायभाव
थमिद्धिरित्युक्तं इदानींदतिणावाममध्यवाहेषुक्रमेणाहंसस्याभ्येतज्जवितंसत्प्रजयमादिशति । इतनासापुटेध्यात्वाज्ञानैश्वर्यम
वाप्नुयात् तदापुसानसमंवीर्यं भूतकालेचवेत्सतः भविष्यज्ञोभवेद्वामेविसृतत्वबलप्रमः ततस्समंचेतदैश्वर्यं तदापुर्णीगिराद्रव
त् भूतंभव्यंभविष्यस्य सर्वंजानातिमध्यतः नित्यंवैध्यानयोगेन हृदस्यसमतांव्रजेत् आयुष्याबलवीर्याणांरूपैश्वर्यगुणान्ततस्समः
वस्त्राणः परभावेनपेश्वर्यपदमाप्नुयात् विसोःसदाशिवैश्वर्यं परभावादवाप्नुयात् हृदस्ययः परोभावोध्यात्वातंतुशिवोभवेत्
रहवस्तेषश्वैचदतस्रोतामेविसृसदाशिवो मध्येहृदयिवामोक्ताविविनिदिस्त्रयषट्कारणावस्थितिः परापरभेदेनपूर्वस्वकानि
नदतिवामनाडिपुपदिष्टंस्वस्थविसृहृदूपमपरयाव्याप्याच्यान्विमृश्यनितदानदलेवीर्यैश्वर्ययोगीभवति अतीतभावि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वं·टी
१३१
131

वर्तमानरूपत्रैकालिकं विश्वं ज्ञानानातिरिच्यैव ब्रह्मादीननयाव्याप्याईश्वरसदाशिवाशिवरूपान् ध्यात्वा तद्रूपत्वं लभते उपसंहरति
एवं मन्त्रज्ञ यः ध्यानं समस्तं ध्यायतो जपः स्तोत्रैर्वेति शेषः कथमित्याह नाडिभिर्नालरंध्रस्थं हृत्पद्मघोरशङ्करम् ध्यात्वा सितस्व
विकचं कलाघोरशाकाल्कितम् संपूर्णावयवं चंद्रं कर्णिकाकारविग्रहम् तन्मध्ये चिन्तयेदात्मानं शुद्धस्फटिकनिर्मलम् क्षीरास्त
नार्णवावत्सकल्लोलास्तरसन्निभम् उपरिष्टाद्धितीयाद्रं शाकाम्रतमहोदधौ तस्याधोमूलपंस्त्रपरिस्फुरीतं ज्रकर्णिकम् तन्मध्ये चि
न्तयेत् हंसमधोविरूपिणोल्लितम् वर्धन्तममस्ते दिव्यं समंतात्स विचिन्तयेत् आत्मोर्ध्वरंध्रमार्गेण प्रविष्टं तच्चिंतयेत् प
सनालनिर्वेधेश्च नाडीरंध्रमवाविः सदा अमृतापूरितं देहं सर्वमेव विचिंतयेत् एवं वै नित्ययुक्तात्मा अमृतेशसमो भवेत् सितं सवह
लं सांद्रममृतं मृत्युनाशनम् तेनाप्लावितमात्मानं पूर्णमात्रं विचिंतयेत् ॥ षट्द्वादशान्तोवाधास्थितं श्रीपूर्वाद्यकाध्मनादिदेवतावा
ली व्याःकारादिवषोडशाकलितत्वावदन्नविकसितं सितकमलमध्यस्थमधः कमलकर्णिकापूर्णोज्रबिंबनिष्पन्नं धीज्ञकर्णिकापूर्णं
ज्रमध्यस्याधोमुखं सितवत्सकलबिंदुप्रकाशमस्तरनस्थधास्रापूरितब्रह्मरंध्रविसृतकल्लोलप्लावितसमस्तराशीमध्यगमात्मानं
स्फटिकसमं विचिन्त्य तदमृतं नदयः स्रंसिता ब्रह्मनालरंध्रनानानाडीभिर्विस्फुलन्समस्तदेहव्यापकं यः षण्मासान्सततं चिन्तय
तिस तत्व्याधिरजरामरणः अणिमादिसिद्धिभाक् अमृतीशतुल्यो भवतीति पिंडार्थः नाडीरूपतयाभिधानेनानात्वेन स्फुरन्ति याति
नालरंध्राणि अर्थाद्योन्नगतानितत्त्वमितितैः ग्रंथिस्थानगतैस्सम्यं इं नालं ब्रह्ममध्यनाडीं पंचीरंध्रोरोदाद्यद्भूतममृतं तद्रूपाणि
व इति संगतिः अमृतं चात्र परशान्त्यानंदसारं एवं च सर्वनाडीमार्गव्याप्य इदं सध्यानादमृतध्यानासमस्तजपमभिधाय तान्विक
मनन्नास्तारूपत्रमादेपूर्णपञ्चमनेग्राध्यवापरतत्वस्यः सर्वकालेनवाध्यते अथवार्हत्मिग्रनेनेदंधनानिकतिपयकालधारीरस्थे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यो निस्तत्तु तत्पसकारेभ्यः अन्मसस्मपवाति विरसमहायोगीं हृदयंगमः तत्वप्रकाशो यत्र देहावस्थित एव श्रीस्वच्छंदभैरवतां सर्वदेवस
माविशति कोपि पश्चिमजन्मा जनः इति तत्र यादृशं तत्त्वं यथा च तत्समयीभावस्तदादेष्टुमाह ॥ चिन्तयेत्परमं तत्त्वं कालचाराविवर्जितम् क
लाकलंकनिर्मुक्तं निष्कलं परमं पदम् चिंतयेत् स्वाभीदेन विस्फोशात् परं तत्त्वं ह्यद्वादशान्तस्फुरितं चिदानंदघनात्मकं कालचारेणावाहि
नत्वन्तरेण च वर्जितम् कलाकलंकेन कल्पनामनेन शून्यं अत एव च तत् कलवदकारि कलायोगाभावात् निष्कलं परमं पदमनन्तं धा
म न केवलं परमं धाम ततः यावत् निष्कलमात्मतत्त्वं तत् आत्मतत्त्वं समनोपरि शुद्धात्म निष्कलं व्यापकं समनान्तभेदकलनं यतः क
लंको देह उच्यते संपुञ्जः कारणैः षट्त्रिंशत्तत्त्वसमन्वितः वर्णा बिंदुस्तथा नादो व्यापिनी शक्तिसंपुटः समनावधियपिताः कलंका
धार उच्यते यत उक्तं भवति यथा यं स्थूलसत्त्वादिरूपो देहः कलंकः तथा करणाग्रयामप्राणात्मा सूक्ष्मः समनान्तमात्रमसेयरूपः प
रोपि देहः कलंक एव परो भैरवरूपो हि परव्याप्त्यात्मानि यथा स्थूलदृष्ट्या देहप्राणादिरसि कलंकः तथा परदृष्ट्या समनान्तम
सेयमलः कलंक एव वर्णाः अकाराद्युकारः मकारश्च कलंकरूप आसावाधार इति समासः कलंकत्वं चास्य सर्वस्य परशिवाभेदप्रथ
नात् यस्य चायमाधारः सः आत्मेयापरमो ह्यात्मा यः पूर्वं शुद्धविज्ञानकेवलो भेदवादिनां मोक्षभूमिका अथ तत्स्याह्यात्मनोस्य ता
तस्य चात्मापरं तत्त्वं सकलाकलवर्जितम् व्यापकं सर्वतोभद्रं सर्वान्तःसर्वतोमुखम् पंचपंचकतत्त्वस्य महादशगुणान्वितं सकलः
समनान्तः स्फारः अकलः शुद्धात्मा ताभ्यां वर्जितं तयोः परस्परावच्छेदेन संकुचितत्वात् तत्तु व्यापकं कालसंकुचितं सर्वतश्च भ
द्रं चिदानंदघनं सर्वस्य चान्तर्गीर्विततभूतत्वेन स्थितं सर्वापरमध्यकोटिमध्यगतं च सर्वतः सर्वेषाम्मुखमिव मुखं विश्वात्मसमस्तभित्तौ पा ८२
यद्रूपं पंचपंचकानि तत्त्वानि तत्त्वान्यष्टादशगुणाश्च रूपमेव व्याख्यास्यन्ते पंचपंचकेषु तत्त्वेषु चास्थितं तदभिमन्तृत्वेन गुणेषु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वं॰ टी॰ ७ चान्वितमनुगततत्पाश्रितं यदिदं भूतमेतत् यदास्मिंस्तत्परं वेत्ति ततो मुच्येत बंधनात् कलंको देहदुष्टत्वे रूपक्रान्तत्वादस्मिन् देहप्राणादा
१३२ वेवावस्थितं यत्प्रकरूपपरं तत्त्ववेत्ति तदा बंधनान्मुच्यते एव जीवन्नेव स्वात्मभवेन परभैरवतामाविशतीत्यर्थः अथ पंचपंचकं दर्शयति कारणा
नि च मंत्राश्च निवृत्त्याद्याः कलास्तथा विंदुश्चैवार्धचंद्रश्च निरोधिनाद एव च शक्तिर्व्यापिनी चैव समनात्मा तथोन्मना पंचपंचकमेतद्धि कथि
तं तव रानने कारणानि ब्रह्मादीनि षट् मंत्रा इति अकारोकारमकाराः ब्रह्मविष्णुरुद्रवाचकास्त्रयः विंदुनादशक्तीनामीश्वरसदाशिवशिव
वाचकानां सर्वमंत्रसाधारणं विंद्वाद्युन्मनान्तप्रमेयदशकमध्ये कथनात् अतो मंत्रग्रहणेन साधारणप्रमेयदशकावशिष्टा असाधारणा
132 स्वरूपा एवोक्ताः तथा वक्त्रांगमंत्रैकादशिकावर्णाश्चेत्यर्थः इत्येतद्दशब्रह्मादिकारणा(धिष्ठिताश्च स्वलथा प्रणास्वरूप एवोक्ताः तथा वक्त्रांगमंत्रै
कादशिकावर्णाश्चेत्यर्थ)धिष्ठिताश्च निवृत्त्याद्याः कलाः पंच प्राग्व्याकृताः तत्त्वं च विंद्वादिप्रमेयदशकमित्येतत्पंचकं तत्त्वान्याह तत्त्वान्ये
व तु षट्त्रिंशत् पृथिव्यादीनि षट्त्रिंशत्पूर्वमेवोक्तानि अत्र सर्वत्र परतत्त्वमभेदेन स्थितमिति संबन्धः अथ गुणांश्चैव निबोध मे । गु
णाः परभैरवस्य गृहीताः मेयप्रमातृभूमिकस्य परापरदशोचितेनावस्थिता धर्माः शक्तयः तानाह ॥ अहंकारो धीर्मनश्च इंद्रियार्थास्त
थैव च ग्रहः स्पर्शश्चाधाराशक्तिश्चैवाष्टमी स्मृता तेचाष्टौ गुणाः अन्तःकरणत्रयं इंद्रियार्थसहितः अर्थवर्गश्चेत्यर्थः ग्रहणं च तद्विषयज्ञा
नं स्पर्शः अन्तरसत्वोपलंभः आधारः शारीरं शक्तिर्ज्ञानक्रियात्मा प्रयत्नश्चेत्यष्टौ अपरद्वयस्यात्मनो धर्माः शक्तयः यत्नो यत्किंचित्प्रकाश
ते विषयशरीरादि तत्तत्प्रकाशरूपाश्चेतनादभिन्ना अन्यथास्य प्रकाशनायोगादि नित्यस्य धर्मरूपमेव सर्वं अस्यैव परां अप्रिमाविष्टस्य
अष्टौ भैरवाष्टकम् ॥ येषूर्ध्वं कपालीशादयोऽष्टौ भैरवा उक्ताः तदात्मना परव्याप्त्या भैरवस्य सततोऽष्टकं गुणानामित्यर्थः किं चास्य माणादं
सत्त्वयापाति अपरपरावस्थायाः क्रमेणा धर्माः यथा हि परमेश्वरः स्वस्वातंत्र्याद्गृहीतात्मभूमिकः तथा तदीयस्वातंत्र्यात्मापि शक्तिः सं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ग्रं

कचितं तत्तथाभातीप्रामाण्याद्दष्टतामायं तदर्थं गुणाश्रुत्पादयामिमे अतश्च एतेषु तत्परं तत्त्वमस्याश्यालंबनादते उच्चारः करणं यथा
दिः पूर्वमंत्रोदीनमालंबनं ध्यानाद्याश्रयणात दिनाप्यतेषु सर्वेषु भेदेषु अभेदेन स्थितमिति शेषः उपायाभिमतानामपि स्वप्रकाशचिदे
वैतत्प्रकाशनात् तदुक्तमस्मत्प्रभुपादैः उपायजालेन शिवं प्रकाशयेद्घटेन किं भाति सहस्रदीधि[ति]तिः विवेचयन्नित्थमुदारदर्शनः
स्वयंप्रकाशं स्वपमाविपोलत्वाणादिति तदेव विशिनष्टि अन्तरान्तरनिर्मुक्तं परं तत्त्वमनन्तरम् अन्तरेण विमलेन जीवात्मना रूपेणा
समन्तात् तरैः सर्वभूतेभ्यश्च निर्मुक्तं परचिन्मात्रमित्यर्थः अथवा अन्तरैर्वाचकैः अन्तरैश्च तत्संबंधिभिर्वाच्यैराकारैर्निर्मुक्तमकारैका
रादिवाचकमंत्रकलातद्वाच्यरूपेण भवतीत्यर्थः पुनर्कं चैतत् यतः अन्तरेषु उक्तो मोक्षः आकाशोक्तमंत्रतः अत्यन्तासंभाव्यमेतत् यत
स्थानप्रयत्नाद्युच्चार्यत्वात् सोपाधिषु मंत्रावयवरूपेषु अन्तरेषु अन्तरत्वं निरुपाधिचिद्घनतत्त्वसमावेशात्मा मोक्षो भवतीति परतत्त्वस्यव
र्णात्मत्वाच्चरूपत्वाभावात् उक्तं चैतत्तन्त्राकतत्त्ववर्णैः शरीरं च नास्ति वर्णा क्रिया तथा इति किं च अन्तरेषु भिन्नेषु बहुषु मुक्त्यादि विषमा
र्णेषु उक्तो मोक्षः तत्रात्मोपासकाद्यभिहितत्वात् अत एव यावदुच्चार्यते वाचा यावल्लोकेऽपि तिष्ठति तावत्ससकलो ज्ञेयो निष्कलो भे
दवर्जितः पर्यन्तीपर्यन्ताभिर्वाग्भिरुच्चार्यमाणः तत्तदकारादिकलावं यथा मंत्रः सकल एव भवति लिपिध्यानक्रमेण्याप्यादिरूर्ध्वत्र
पतश्च वितत्यं चमणवाथिकारादौ निर्णीतं उक्तं च श्रीविज्ञानभट्टारके नादिवर्णविभेदेन देहभेदेन वा भवेत् परत्वं निष्कलत्वेन सक
लत्वेन तद्भवेत् अनाख्यं स्पष्टिसंहारनिर्मुक्तं क्रियाकालविवर्जितः नायं मंत्रान्तरवत् त्वज्जपने संहितत्वेवान्तःउच्चारध्यानादि क्रियाका
लोऽस्यियथोक्तं नास्योच्चारयिता कश्चिदित्यादि एतद्युनक्ति अथच्चारे भवेत्स्पष्टि ऊर्ध्वे संहार उच्यते अथच्चारेणजातोऽसावूर्ध्वे च वमतो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी॰ भवेत् सूतकं मृतकं यस्मात्तिष्ठेत्तत्त्ववृत्तितः । अथ पञ्चारः अपानः पुर्यष्टकात्मा प्राणः स्थूलदेहश्चेति त्रिविधस्य देहस्य ममतातः असावि
१३३ ति ममतारूपः स्मृतिमुद्गः सूतकमृतकाशौचमयः यदात्र देहप्रमातृताभिमानं प्रशममयम् सन्यावत् प्रमातृतामवलंबते तदा दलकस्य
प्राणादिपदवर्गस्य यच्चिदामोदस्पंदरसतत्त्ववृत्तिः स्थिरपदवेत्ति कास्तत्र सूतकमृतकसंभावनापीतीत्यमेतद्व्याकार्यं न तत्प्राणापानप्रशमपदे
सत्तत्त्वमवस्थेयमितियोगिवांछुत्पानदशासंभवेनतत्र सततावस्थानाघटनात् एतेषु तत्पदे तत्त्वसम्यगालंबनाद्येतेषु स्मृतेनवदसमा
रोन च ग्रन्थेन विरोधापत्तेः यद्यपि चात्र विप्राणापानप्रशमपदनिभालनं तत्त्ववृत्त्यनुभवे भवत्युपायस्तदपि तदुपायपूर्वं सदासर्वाव
133 स्थासु सर्वत्र चिदानंदघनपरमशिवतामयतत्त्वज्ञानमेव तत्त्ववृत्त्यवस्थितत्वं यद्वक्ष्यति सर्वं शिवमयं स्मरेदित्यादि तदिदमसियं । त
त्त्ववृत्तिस्थस्याप्यशौचानां सर्वाशौचाद्यपि वर्जिता । यद्वि यस्याप्यपि पुनः पारमार्थिकसत्तया चिन्मयप्रवृत्तिर्ज्ञानतत्त्वात्मा[illegible]पायिव्यतिरेकभा
वे विशेषेणाप्यतन्नतत्र तत्र शास्त्रनिराचारावस्थानिर्मर्यादस्फुरत्तामहासत्तासमापत्तिसमावेशादिशाह्यवलम्बत्वात् अतश्च । त
त्त्वापुकर्मनिर्मुक्ताकारशौचविवर्जितः तत्त्ववृत्तौ स्थितो योगी सर्वारंभविवर्जितः रागद्वेषविनिर्मुक्तो विषादानंदवर्जितः नाकांक्षते न च
निंदेत् विषयांश्च कदाचन समः शत्रौ च मित्रे च ब्राह्मणे श्वपचे समः तत्त्वदर्शी भवेन्नित्यं सर्वं शिवमयं स्मरेत् ॥ तत्त्वादिभिः श्वासादिरावस्थि
तैर्नाप्यदत्तावाञ्छितेरित्यर्थः अतएवायं चित्समापन्नत्वात् सर्वैरारंभैर्हेयोपादेयविषयादिभिः प्रवृत्तिभिर्विशेषेणाभिनिवेशात्म
ना वर्जितः यतस्तत्प्रवृत्तिहेतुभ्यां रागद्वेषाभ्यां रहितः तत्र हि तत्त्वमध्यस्य विषयसंगासंभवाद्विषादानंदविरहादतएवास्याकांक्षाभा
वो यथोपनतमात्रभोगातिवादकत्वाच्छत्रुमित्रब्राह्मणश्वपचेषु उपकार्यपकारिभ्रुस्तुषाः पवित्रत्वादिधीः तुल्यत्वेनास्य सर्वं पश्य
ति केवलं न तल्लोकमध्यस्योलोकस्थायिति भिंनमुत्पादयेत् इदं तत्समुत्थं रूपं यत्सर्वं शिवत्वेन चिंतयेत् यदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे यत्र

श्री

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यत्रमनोयातिवाह्ये वाभ्यन्तरेऽपि ये तत्रतत्र शिवावस्था व्यापकत्वात्क्वयास्यतीति तथा सर्वं देहं चिन्मयं हि जगद्वा परिभावयेदिति स
र्वं शिवमयं स्मरेदित्युक्तं तत्र सर्वमध्येय हि ध्यात्मा प्रविष्टस्तथापि सा भावनादाशिवाद्भिन्न इति भेदशिवादिदृर्शभ्रमो माभूदित्याह आत्मानं
चतथैवैवं सर्वदैव सदा स्मरेत् तथैवैवमिति विद्यात्मक परमाशिवैक्येन अतश्च सर्वतत्त्वानि भूतानि वर्णाश्च ये स्मृताः नित्यं तस्य वा
ध्यानैवै शिवभावनयानया सर्वस्य शिवभिन्नस्यात्मैकेन दर्शनात् भूतानि चत्वदेशवर्णाः षाडाशीशरीरस्था इति तत्त्वहृतिनिष्ठ
त्वादेव न वासौ कुरुते पुण्यं नैव पापं च सर्वतः बुद्धिपूर्वं शुभमशुभं वा न किंचित्करोति यतोसौ कृतकृत्यः प्रसन्नात्मा कृतं निष्ठा
नं कृतं परमेशात्मस्वात्मसमापत्यात्मकं यस्य प्रसन्नोमलाकलंकिनाः अतएव कृतं चास्य न विद्यते सपवार्थी भिन्नक्रमः यतोस
कृत्यं नैव विद्यते तेन कथं पुण्यं पापं वा कुर्यात् जीवन्नप्यसौ मुक्त इति इहलोके परस्मिंश्च यदि ह्यस्ति सर्वदा इद्रग्यस्यानाभिमतत्वा
त्पापामपीत्यर्थः यदि बुद्धिपूर्वकं धर्मादिना चरति तत्प्रसादसम्पन्नं परोपकारादि किमस्यावारकं तेनाह धर्माधर्मविनिर्मुक्तः
अभिसंधिविना कर्मणो बंधकत्वाभावात् प्राक्शरीरार्जितमप्यस्य पुण्यादिकं नावारकमित्याह । पुण्यपापविवर्जितः । सो कृतात्मा
ग्निनानोपभस्मीकृतत्वादित्यर्थः अतएवेदृशस्य ज्ञानराशेर्योगिनः नचास्य भक्ष्याभक्ष्यं तद्धि नेयानेयमेव च नापवित्रं हि तस्यास्ति
नपवित्रंच सर्वतः निरपेक्षो ह्यसौ नित्यं सर्वापेक्षाविवर्जितः सर्वस्य शिवैक्येन प्रतीतत्वात् तदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे किं विज्ञेया स्मृता
शुद्धिश्चाशुद्धिः शंभुदर्शने न शुचिर्ह्यशुचिस्तस्मान्निर्विकल्पो भवेत्तदा श्रीमत्स्वच्छन्दभैरवेपि यावन्न वेदका एते तावद्वेद्याः कथंप्रि
ये वेदकं वेद्यमेकं तत्त्वं नास्त्यशुचिस्ततः इति ईदृशस्य च नास्त्येतत् नास्ति तीर्थं नियमो यममेव च नियमो जटाभस्मादिपरिग्रहः
परभैरवस्फाररूपस्य नास्ति काचित्संकोच इत्यर्थः तदुक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे देवप्रतिमादिरष्टादशपटले नात्र शुद्धिर्न चाशुद्धिरित्या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व· टी· दिनामहत्ताग्रंथेन एवंविधस्य योगिनो लोकोत्तरत्वेत्यादि निरूपयति तत्रेति तस्य पराशक्तिपितः सर्वं प्रसूयते सर्वाधारो यतो देवि तत्रस्थाः
१३४ प्रवदन्ति वै तीर्थं चैव परं शान्तं नित्यं चानंदविग्रहम् येन व्याप्तमिदं विश्वमनन्तं विश्वशक्तिभिः नित्यं विरक्तिः संसाराद्यमोयं परिकीर्तितः
नियमो भावना नित्यं परतत्त्वैकतानता तत्रेत्युच्यते यत्र देवताचक्रमध्यगतस्तत्तदभीष्टं प्राप्नोतीत्युक्तस्य योगिनः पराद्वयमयाध्वचक्रदेव नै
सर्व १ ताचक्रमध्यगता पराशक्तिरेव सर्वप्रसवभूमिः तत्रेति तीर्थं मलध्वंसकृत्तच्चास्य प्रथा नाभेदकल्लोलमानंदरसमयं विश्वव्यापि परं शान्तमथो
घशक्तिमयं यदं परतत्त्वैकतानत्वात्तदभेदविमर्शमयी भावना सास्य नियमो व्रतम् एष च योगी नात्मनो भावयेत्तातिं न कुलं न च [illegible] वाच्य
134 वान् देहात्मनो हि जात्यादिकलंकयोगान विदात्मनः ईदृशोपि च आचरेत्सर्ववर्णितं सर्वैर्ब्राह्मणादिवर्णिनोभावमाचरेत् य
स्य यादृक स्वरूपमाचारो वा तस्य तद्देवस्य चावर्तेत न चात्मनि वर्णाश्रमनियमग्रहणीयादित्याह नचवर्णेषु वर्तेत किन्तु परभावनया
नित्यं परधर्मेण वर्तयेत् वर्तेतेत्यर्थः तामेव परधर्मे वृत्तिं सामानाधिकरण्येनास्य दर्शयति सर्वतत्त्वपरित्यक्तस्य परिपूर्णस्वभावतः वारोत्थश्च विनि
स्वतंत्रोल्लसत्सामर्थ्यत्वनादिनिधनाश्रितः अनादिर्बोधोत्पत्तितः कालवेलाविवर्जितः परिपूर्णः अनन्तशक्तिः सर्वसत्त्वादयस्तेगु षष्टदेहारात्र
णाः षडयोजनिकाद्यन्यस्वाभिव्यक्तताप्यवगतलक्ष्मीतिपीठेवेकोनास्यस्फुरणात् द्वितीयस्याभावात्कालवेलाविवर्जितइतिमितयोगि विवर्जितः
वदस्यमाणीयतद्यं'' धांशिकाभिभालनानुपयोगात् अतएव चारस्य माणावाहस्य पकुर्धमेरणात्मा उच्चारस्योप्यस्य अनुपयुक्तः अतएव
नित्यमेवाशिवेकात्म्यभावनानिष्ठत्वान्नास्यमुमुक्षुत्ववन्तत्ववदहोरात्रोपयोगः कश्चित्तेनास्य तत्तत्प्रविभागोस्तीत्याह नदिवाजागरं तु
यीत्र वराप्रेस्वपतचित्त स्वभावेनैवसन्निष्ठो हि नरात्रिविवर्जितः यथालौकिको दिवा जागर्ति भेदव्यवहारमेव परिशीलयति निशा
यां मायायां स्वपितिन मबोधमेति तथानायं अपितु अभेदनिष्ठ एव तन्मायायानाभिभूयते जाग्रतः स्वपतो पि चास्य न जागरस्वप्नौ स्तः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सदान्तरीयप्रकाशाविप्रयोगात् यथोक्तं तस्योपलब्धिः सततं त्रिपदाव्यभिचारिणी नित्यं स्यात्सुप्रबुद्धस्येति श्रीस्पन्दे तस्य परतत्त्वस्य संबंधि
नी उपलब्धिस्तन्मयः प्रकाशः सुप्रबुद्धस्य त्रिषु जाग्रदादिपदेषु सततमप्याद्यादौ मध्ये अन्ते च नित्यमित्यविच्छेदेन भवतीति मयैवोक्तं स्पंद
निर्णये व्याकृतमेतत् यः एवं वर्तते योगी सः परेणात्मना व्रजेत् न च तं कलयेत्कालः कल्पकोटिशतैरपि अकालकलितपरमे
श्वरैकरूपत्वात् एतदेव स्पष्टयति जीवन्नेव विमुक्तोऽसौ यस्यैषा भावना सदा शिवोहमाविततोस्मीति असौ तनस्थतत् न कालः कलयेच्छिवम्
न कालः कलयेच्छिवम् शिवं शिवैकरूपं महायोगिनं कथं कालः कलयेत् अथास्य महायोगिनः ज्ञानस्य सकलोपनिषदुपदेशसारतमता
मेतन्नेत्रोपास्यदेवतानामोपपदप्रदर्शनपूर्वं निरूपयति योगी स्वच्छन्दयोगेन स्वच्छन्दगतिचारिणा स्वच्छन्दपदे युक्तः स्वच्छन्दसमतां व्र
जेत् प्रोक्तं तत्त्वं ह्यमवस्थितमात्मनात्मप्रतिष्ठया स्वच्छन्दगत्या च स्वयं वशं पे योगं परतत्त्वैकप्रतीतिमयमात्म स्वच्छन्दशब्दवाच्यो महायोगस्ते
न श्रीस्वच्छन्दभैरवस्य पदे धाम्नि शिवे काभिनिविष्टः सततं साम्यमेति योगप्रकाशात् स्वच्छन्दश्चैव स्वच्छन्दः स्वच्छन्दो विचरेत्सदा नित्यमा
दिमध्यान्तकोटिषु श्रीस्वच्छन्दभैरवपदे स्फुरत्स्थित इति यावत् स्वसंवेद्यतां व्रजेत् इति यदुपक्रान्तं तन्मध्येन इत्रयवाहननिरूप
णादमध्यावाहा परिशिष्टज्ञानसत्तया दिव योगात्तानाति योगीन्द्रो नादं जांतर्गतानि च निर्जित्य तानि योगेन एवमुक्तक्रमेणात्र
एवमित्ययोक्तवाहं विपर्ययात्मकानि यानि अन्यानि वक्रगीरन्यकृतान्युष्टो घोषेन स्मरणेतेयदा स्यादीनि विशिष्टानि नादं जांतर्गतान्य
कानि च षडाधारकाणीन्द्रजादीनि च तानि योगान्मोक्षरूपो अश्वारावधानादेव योगी जानाति तानेव हंसध्यानात्तत्ध्यानं तत्त्वरूपं विवस्था।
नरूपेण परापरपरात्मना मन्त्रजिता योगेन निर्जित्य पुनरपि नाडीचारजयाभ्यासाद्योगी विजानाति ज्ञात्वा च सर्वज्ञतां व्रजेदिति
संबन्धः अथेदानीं अयोगी यानि जानाति अप्रबुद्धो वापि स्रवते बहिर्लिंगानि तान्यत्र अंगारिष्टानि मे स्मरण अयोगीति अप्राप्तयोगः अ

दृश्मेयव्यवहि
तं ज्ञानं अन्तपत
ड्याहंसं हंसरन्ध्रा
उन्मेषान्नवधा
ति एवं वै हृत्सु
लिंगानि रिष्टान्या
न्यानि च

घोषमवेमासेना
डीचारजयास्य
टम् अथवा तज्जया
देवमत्यर्थं पूर्वं हि
तः मंत्री योगं विजा
नाति ज्ञात्वा तत्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी·
१३५

135

पुरुष इति योगाय प्रवर्तमानो वा लौकिकस्तथा: तान्याह शुष्कतालोष्ठकंठश्च दकस्मात्तु सरक्षति: स्कंदो वभ्रमन्नमायातः षण्मासान्तस्समा मृ
यात् अकस्मादिति निमित्तं विना प्रसिद्धं पताक्ष्य सर्वत्र योज्यम् ॥ रुनीलं मंडलं यो म्रियः पश्यति दिने दिने सितं दृष्टिरितं कुं ... संचवत्सरार्धं
म्रियेत सः । अकस्मादित्येव मंडलमिति सूर्यबिंबस्य बाह्यं परिवेषं ॥ विरश्मिं पश्यति रविं सोमं वैलक्ष्मवर्जितम् तारां ज्योत्स्नां वकु
लां वै पश्येत षण्मासान्स जीवितः । रविमंडलान्तःस्थं बिंबं हिरण्यवर्णं पुरुषं पिंगलं कुलमेवच स्त्रमेसपश्यतो यो वै षण्मासान्नोपि जीवति
अकस्मात्पितादिप्रकोपाभावादिति स्थितमेव आत्मनो ह्यविरछायां पश्येत षण्मासजीवितः छायापुरुषपरीतायामित्यर्थात् । नेला
भंगं तथा पानं रक्तस्रगनुलेपनम् रक्तांबराणि कृष्णानि स्वप्ने पश्यति वै यदा मैत्रैः पिशाचैर्वैतालैः खरगोमायुकसूकरैः वृतं यान्तं अउ
काके मित्रदिष्टे रुक्षपार्थिभिः अंगमत्वाक्रमदाहं नरं चातीवविकलम् स्वप्ने च पश्यते यो वै वर्षमेकं स जीवति ॥ अत्र पश्यायोगमा
त्मनः आत्मानमिति च योऽयं ग्रदादिभिर्यातमिति वाहनरूपैर्नीयमानम् । भ्रांवेवर्ते भ्रुवामध्ये ग्रुलक्षणो निमिषं पिबु सोऽवश्यं पंचमासमेति
यस्येत तत्संदनेन हि । भ्रांलावर्तो ललाटकपालसन्धीने भ्रूमान्तस्थो भ्रुवामध्यं मन्त्रस्थानमिति प्रसिद्धम् मर्मसंयथयोः समन्याहयः स्थिराः
किंच सोमार्कमंडले देहे ध्रुवं चैवन्नरुं पतीम् न पश्यति महायानं सोऽवश्यं म्रियते नरः । एतानि प्रातिलोम्येन व्याचष्टे । तालुरंध्रगतो
ध्रुमो महायानं तदुच्यते जिह्वारुंधती प्रक्तानासाग्रं ध्रुवमुच्यते ॥ तालुरंध्रं ब्रह्मबिलं पश्चात्कृतनस्य यः नतु धान्यक्षमले छायां नाः
पश्यति नासाग्रं त्रिपुटिकाप्रान्तः किंच । नेत्रान्तेकरज्ञाक्रान्ते मंडले सोमसूर्ययोः वामदक्षिणे नेत्रप्रान्ते परानविन मी अनेतत्दा ज्योति
र्दृश्यते नतत्सोमसूर्ययोर्मंडलं नदेतत्सर्वं न पश्येद्गताने पैतत्सोऽवश्यं म्रियते नरः । अन्तकालादनन्तरमेव बाह्ये यो नामाकाशं
गायत्र्यः अरुंधतीसप्तर्षिमध्यस्थाः ध्रुवश्चात्र दशताराश्च शरीरः सोमसूर्ययोर्मंडलं बिंबबाह्यः परिवेशः । स्थूलोकस्मात्प्रजायेत अक

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्याद्देहभवेत् कृशः अविक्रद्धोतिभीतश्च वर्षमेकं स जीवति । पुनः स्वप्नविषयमाह कृष्णांबरधरं कृष्णं लोहदंडकरोद्यतम् नरं वाभिमतं स्वप्ने
दृष्ट्वा मासत्रयायुषम् । आत्मानं निष्प्रभं यावत् छिद्रयं वा छायां यस्य स्नानमात्रस्य तत्क्षणात् गात्रं चैवाग्यन्तं संचरत्नमेकं स जीवति यत्र निशि
दिवा चोल्काग्न्यभ्रे विपरीतप्रदर्शनम् दिग्दाहो स्पष्टदेशो पि मासमेकं स जीवति ॥ यत्र वैदं अस्पष्टदेशे अन्यजनानापरिदृष्टपरिदाहे पि यस्य दि
ग्दाहो भाति स मासं जीवति यत्र निशि दिवा चोल्कादर्शनम् । यद्वा यो स्ववक्तो यस्य शब्दं न श्रवणात् स्फुटम् नाघ्राति गंधं आघ्राति शेषः या
ढः यस्य च वाग्जाड्यम् अकस्मादिति सर्वत्र सम्बध्यते नस्य मासमेकं गतायुषः जीवितमिति संबंधः अकस्मादेव च रक्तपद्मोपमं वक्त्रं जिह्वा
कृष्णा च यस्य वै गात्रवर्णान्यनेकानि छिद्रयं यस्य रोदिति तालुकं पोथनाभेश्च अर्धमासं स जीवति ॥ रोदितिनिर्निमित्तं पुनः पुनः खिद्यति
रोदनमव्यभवतीत्यर्थः मस्यतकाकनासीरोदी यः स्वयं न जिघ्रति पूर्वदृष्टं न जानाति च त्रमासं स जीवति । अरुन्धती ना अपि का कनासीरा
ऽंकाग्रयेन मस्यदाः पुरो दृश्यन्ते । बिंदुं यस्तु गणपश्येन्न निसं वक्रान्तं गंदिनम् निस्पंदतिदिक्रांतवर्षमेकं स जीवति । यद्वांगकरणां
कृत्वा यो बिंदुं न पश्यति वक्त्रानुगं भ्रूमध्यस्थं दिकाद्विधा उपसंहरति । बहिर्लिंगानि चैतानि अंगारिष्टानि यानि च उक्तानि निशेषः अथैता
नि मृत्युंजयाजपहोमेन ध्यानधारणयापि च कृतरक्षाविधानेन जीयन्तेनात्र संशयः । मृत्यादिधारणानां भगवद्द्विषयंरक्षाविधानं वक्ष्यमाणां
तदिश्यं विघ्नप्रशमनं कृत्वा मृत्युं योगाभ्यास एव कार्यः सवनादिशुद्धिपूर्वक प्राणजयादेवेति तत्प्रकाशनाशयेन श्रीदेव्युवाच मा
रीनां शोधनं चैव वक्तार्ष्टं च जयः कथम् तेषां मारविभक्तानां वाष्टानां स्थानं रूपं च वर्णांश्च कर्म वृद्धिम मम प्रभो यतत्प्रश्नपंक्ते निर्निनीषुः श्री
भैरव उवाच परमो योगसङ्गावो गुणाधिक्षणतः शृणु येन कस्य विदात्मानं संयोगं स्याज्जनानतः यत्र यावस्थितं तन्योगरहस्यं सहिता योगाभ्या
सायोगात् तत्रतावत् समशरीरे भ्रप्रदेशाग्निनोयसमीपतः बालकाश्चार्कराहीने मुक्तवृत्तविवर्जिते निःशाद्वकीटवल्मीके इति भिः य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी· तिवर्जिते शुभधर्मिष्ठसंवासे तत्र योगं समभ्यसेत् ईतयः अतिवृष्ट्यादयः शुभे एषु तीर्थादिशुक्ते धर्मिष्ठसंवासे शुभाश्रये तदासौ देवदेवं समभ्य-
१२९ र्च्य भैरवं सविनायकम् सर्वाचार्यान्नमस्कृत्य युक्तो ध्यानपरायणः ॥ विघ्नप्रशमनाय गणपतिपूजा पूर्वमाज्ञायद्दाणा यगुरून् पूजयित्वा भै-
रवं समभ्यर्च्य ध्यानपरायणो युक्तः स्यादिति संबंधः कथमित्याह । आसनं स्वस्तिकं बद्धा पद्मकं भद्रमेव वा साधायार्थं सार्थं चैव योगपट्टं यथासु-
खम् दहनोप्लवनं कृत्वा प्लावयेदमृतेन च सबाह्याभ्यन्तरे गाव सकलीकरणं तथा अन्तर्यागं यथापूर्वं संपूज्यार्घं च परं तथा दशधा-
योगमार्गेण हंसस्वच्छंदमभ्यसेत् पद्मकमूरुसंस्थौ जानपादतलं पर्यंकस्यस्य जंघायन्यासात् स्वस्तिकम् समपादाञ्चित्वा भद्रं भित्त्वा
136 श्रयात्मापाश्रयम् यत्नस्थार्थं चंद्रविशेषणं भूमिष्ठे भूश्चरणोरुप्रदेशस्थो तो नानदितीपचरणमर्थं चंद्रम् योगार्थं पट्टं परिकरबंधाय
बद्धायत्तदन्यत्तमसासनमन्यदपि वा यदि तत्सुखं शरीरपरिक्लेशाकृन्न भवति यथोक्तं स्थिरसुखमासनमिति ततः पूर्वोक्तं दहनाप्ला-
वनं कृत्वा दशधा योगमार्गेणेति बाह्याभ्यन्तररचनादि षट्कं प्रणवान्तं कुंभक प्रत्याहार धारणा ध्यानात्मना भाविना अथवा भावि श्रा-
णादिना पुदणकज यत्पूर्वं पूर्वोक्तं हंसस्वच्छंदं परं निष्कलभट्टारकमभ्यसेदनुप्रविशेत् तदन्यमेवं पूर्वोक्तोपायसारेण न स्फुटयति ॥
मंत्रं बिंदुमतीतं च नादान्तं ज्योतिराकृतिम् संकल्पकल्पनालंतं ध्यायेदेतेन सर्वगम् । चन्द्रकलनाथमकरादिकलोच्चारपूर्वं बिन्दुमती-
तीतमिति तदुल्लंघनादर्धचंद्रनिरोधिकापदमुल्लंघ्य नादनादान्तक्रमेण ज्योतिराकृतिमिति शान्त्यादिप्रकाशरूपं संकल्पविकल्पशून्यं पूर्व
मविकल्पकेनासाध्यकल्पनाभिरलंसंस्वप्रकाश[illegible]चिदानंदघनं सकलहंसस्वच्छंदं ध्यायेदिति समनान्तं विलाप्य अकृतकविमर्शोद-
येन समाविशेत् तदेतन्नाभिशुद्धिमार्गेण पूर्वकं स्वच्छंदस्यादिव्याणायेतन्नाडिजयं नावदाह अथ सव्येन सूर्येण सव्येनैव विरेचयेत् ना-
डीसंशोधनं चैतन्मोक्षमार्गपथ्यमत । सव्येन दक्षनासापथेन रेचयेद्रेचकं कुर्यात् अथ सव्येन वामेन तत्सूर्येण वा पूरकं कुर्यादित्यर्थः
पु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

एवमनवरतं क्रियमाणमेतन्नाडीनां मोक्षमार्गायथस्थामध्यथाम्नः शोधनमाहुत्तिमण्यामनं भवति प्राणजयं प्रत्यक्षमुपक्रमते
देवनानन्त्वरणाद्वेधान्प्राणायामस्त्रिधाम्नः । प्राणस्यायमनं यथा स्थितवायुद्वयजननेस्थायमानयत्नं त्रयपत्ने प्राणायामाः सर्वस्मा
धारणापेननासिकापथक्रमेण निर्वर्त्यमानाः साधारणाबाह्याभ्यन्तरात् सामान्यावहिरेतेत्त एतदभ्यासपूर्वमनन्तः प्रयुज्यमानैः पुन
स्त्वाभ्यन्तरे त्रयः तानाह अभ्यन्तरेणारेचेतपूर्येताभ्यन्तरेणात्त निष्कंपकुंभकं कृत्वा कार्यो बाह्याभ्यन्तरास्त्रयः अभ्यन्तरे सव्यपथेना
त्ररेचनं द्वादशान्ते पूरणं एदि निष्कंपकुंभकमिति नियमात्संप्रशान्तकुंभकमित्यर्थः कार्या इति निर्वर्तनीया भवन्ति अथ ना
भ्यां हृदयसंचारात्मनश्चेन्द्रियगोचरात् प्राणायामस्त्वनर्थस्तत्प्रशान्त इति प्रक्षतः निष्कंपकुंभकानन्तरं हृदयसंचारादिति शनैः
शनैः हृदयादधः संचारप्रवृत्तयोः प्राणापानाभ्यां नियमेत्यर्थात् तथा मन इन्द्रियगोचरादिति ततः प्रत्याहारप्रवृत्तयोः नाभ्यामेव नियम्यम
नो नियमः सर्वः प्राणापानाभ्यो नियच्छतः सप्रशान्तः प्राणायामो भवति तदिदं प्राणरोधेन संपूर्णो नाभौ नीत्वा सम्यक्छ्सन अनन्तरं
शनैर्विमोचयेद्वायुं वामनासापुटेन तत्र । निरुद्धवायुप्रकोपप्रहाराय एवं वारजयानन्तरं प्राणायामप्रत्याहारावभिधाय धारणां निरूप
यति वायवीधारणां गुह्ये आग्नेयीं नाभिमध्यतः माहेन्द्रीं कण्ठदेशे तु वारुणीं घण्टिकाश्रयः आकाशधारणां मूर्ध्नि सर्वसिद्धिकरी स्मृता
पादे तिर्यग्गतेनाभौ जठराग्नेः कण्ठे स्थितपादे यत्र घण्टिकायां रसस्थानस्य रंध्रे च व्योम्नः सद्भावात्तथैव धारणा उक्ताः अत्र चोद्घातं दीता
प्रस्तावनिर्णीतं वर्णमण्डललाञ्छनात्मकत्वं धारणा ध्ययं तत्र प्रथमं कण्ठे पार्थिवीं धारणां बद्धा हृदयादुद्घातपंचकेन पंचगुणां
पार्थिवं तत्त्वं भिंद्यात् ततोनेनैव क्रमेण हृदयादेव चतुर्भिरुद्घातैश्चतुर्गुणं समस्तं ततो हृदयादेव नाभितस्त्रिभिरुद्घातैस्त्रिगु
णामग्निं अनन्तरं हृदयादेव द्वाभ्यां पादांगुष्ठगतं द्विगुणां वायुं ततोंगुष्ठात्संकोचप्रवृत्या प्राणशक्तिं मूर्ध्नि महद्व्योम हृदयादेव एकोद्घा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्कं॰ टी
१२२
137

तथुक्तशास्त्रवहुसरन्ध्रमेकगुणं व्योमग्रंथिं भित्त्वा द्वादशान्तस्य सर्वाः सिद्धयो भवन्तीति वाक्यार्थः तदेतत्वाद एकद्वित्रिचतुःपंचसंख्यो
द्घातैः प्रसिद्ध्यति उद्घातं लक्षयति सन्निरुद्धे तु वै प्राणे मूर्ध्नि गत्वा निवर्तते स तु द्घात इति प्रोक्तो ज्ञानयोगिभिः सदा मूर्ध्नि संपलक्षणापरे
कंठादि तेषां गोज्ञानत्वाइति तत्तत्स्थानानुसारी च भवान्तको यमित्यर्थः अतएव स्थूर्वमत्र व वमयान प्रवासोडकः अथ प्राणायामा
दीनां फलमादिशति । रागद्वेषौ प्रदीप्येते प्राणायामेस्सदा वितैः धारणाभिर्दहेत्पापं प्रत्याहारे तु संयमः । पापं दहेदित्या वास्कष्टथि
व्यादिग्रंथिभेदाच्छुभाशुभकर्मबंधविच्छेदात् अथ यत्र प्राणादि विषयं प्राश्रितं स्थानं रूपं च शब्दं च कर्म च भूरीति तत्क्रमेणानिर्दिशति माद
ष्व हृदये नाभिकंठे च सर्वसंधौ तथैव च प्राणाद्याः संस्थिता ह्येते । व्यानान्ताः पंचेत्यर्थात् एषां च रूपं शब्दं च मेश्णु तत्र द्रुतनालनिभो रक्तः
इंद्रगोपकसन्निभः क्षीराभः स्फटिकाभश्च पंचानां रूपलक्षणम् । द्रुतनालं गलितं रूप्यं । घंटाकांस्याहृमधुरो गजनादो महाध्वनिः
प्राणादीनां तु पंचानामयं शब्द उदाहृतः । कांस्यकांस्यश्च हो मेघः महाध्वनिः द्रुतनदीघोषोपमः एषां कर्म प्रादिशति तत्र जल्पितं द
स्मितं गीतं नृत्तं प्रवृत्तगतिः कलाः शिल्पं च सर्वकर्माणि प्राणस्यैव विचेष्टितम् कालाः विज्ञायाः सर्वकर्माण्येतान्येव ॥ मवेशयेदत्र
पानं तन्मलं स्रावयेद यः अंधत्वं श्रोत्ररोगं च अपानस्तु करिष्यति यथाहान्नरसाण्याणादि अपितं लीढं पीतं च समानात्समंतान्नयेत्
नाडीषु संचारयेत् । लोभादिकानाथाश्छिकाउदानस्य विचेष्टितम् छिक्कालतंत्र सदस्त्ररोमहर्षस्त्र शूलं दाहांगभंजनम् व्यानस्यैतानि
कर्माणि स्पर्शं चैव स विंदति । स एवं लभते नागादीनां स्थानान्यादिशति । अंगुष्ठजानुहृदये लोचने मूर्ध्नि संस्थिताः नागाद्याः । क्र
मेणेत्यर्थः सर्वेषामेषां शबलरूपता शबलाः शब्दास्तात्स्वतात्स्यात् वहुरूपाश्च यथाहा दडुशाहाः कर्म त्वेषां निबोध मे । तत्रापि क्र
मावस्थायां क्रमेण । आह्लादो दाहेर्गजनकः शोषणास्रावस्राणात्स्तथा नागः कूर्मश्च कृकरो देवदत्तश्च पंचमः अतिनिद्राकरश्चासौ योजक

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

धनंजयः अतिनिद्रातंद्रायोजको देहान्तरसंबंधकृत् पक्षां च विकृत्यवस्थायां घ्राणसंकोचनक्षेदाद्दुरुद्दुरनकर्मणां तथा नागादीनां च
पंचानां तत्तत्काले विवेचितम् उत्तकर्मणां देहविक्षेषः धनंजयकूर्मयोर्विशेषस्त्वयं यत् ॥ नचैवयाति चोत्क्रान्तौ न तनुं त्यक्त्वा धनंजयः
कंचित्कालं शववशरीरं न मुंचति । अन्नं चयति वै कूर्मः शोषयेच्च कलेवरम् । आकुंचनं संधिसंकोचः शोषस्ताल्वादिस्थानेषु तदेवं
दशधाप्युक्तम् ॥ प्राणमेव जयेत्पूर्वं जिते प्राणे जितं मनः जिते मनसि शान्तस्य परं तत्त्वं प्रकाशते तत्र प्राणापानं गुदेस्थाये तत्प्रा
णसमानं तु नाभितः प्राणोदानं च कंठे तु प्राणव्यानं तु सर्वगम् । प्राणशब्दोत्र सामान्यप्राणवाच्यपानादीनां विशेषरूपाणां सामानाधि
करण्येन प्रयुक्तः पञ्चवह्निः प्रसरणान्मा विशेषरूपः प्राणस्तु सर्वान्तदेशो हृदि स्थायेयच्चोक्तवाणिग्राह्याद्यान्मानश्चेस्यत्यानावशीकृता
भवन्ति एवमेव च ॥ नागाद्याः प्राणसंयुक्ताः सामान्यप्राणसंवद्धाः एतान्यथोक्तरूपान् सर्वान्तिकेषु । स्वस्थानेषु निरोधयेत् तदेतत्स्पद
शकस्य यावता कालेन निरोधाज्जितता भवति तत्कालं वक्ष्यमाह । निरुद्धस्य च यावत्कालं स्ववशासिनि बोधमे तालान्प्रभृति तं ध्याये
यावत्पंचशतंगतम् जितोनिलो भवत्येव संक्रान्त्युत्क्रान्तिकर्माणि अंगुल्या .... भ्रमणावधिकालानालः तेषां यावत् पंचशतं ग
च्छति तावद्यदि प्राणादीनाम विचलं ध्यानं सिध्यति तदा ते जिता भवन्ति ततश्च परशरीरसंक्रान्तौ उत्क्रान्तौ च सामर्थ्यं भवति । इदं वन
जयेभिज्ञानं दिव्याकान्तिः शुभोगंधः प्रसन्नतास्यविवर्धते दिव्यादृष्टिश्च श्रवणादिश्चवाङ्मजायते वायुवद्विचरंल्लोकान्सिद्धान्देवांश्च प
श्यति मनसा चिन्तितावाप्तिः प्रवर्तेत गुणाष्टकम् सर्वकामस्य संपूर्णः सर्वद्वंद्वविवर्जितः संसारबंधनिर्मुक्तः शिववत्तुल्यश्च जायते गु
णाष्टकमणिमादिकं तदियता ग्रंथेन दशविधयोगमार्गेण हंसस्वच्छंदमभ्यसेदिति यदुपक्रान्तमभून्तन्निर्वाहितं । अथेदानीं सगर्भ
प्राणीयथाशाभ्यो गिनां योगो चिन्तजाग्रदाद्यवस्था दर्शयन्दर्शनान्तरोक्तवेधसमावेशस्वरूपस्तानं शिक्षयति । प्राणापानौ च

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी॰
१३८

138

संपेत्र्य ह्रस्वकोटिसमन्वितो नाभ्याधारी च योगींद्राः यदा तिष्ठेत्तदास्य स्वेदकंपश्च जायते । हृदये प्रशान्ताशेषतरंगतया दृढं विश्रान्तिमन्
न्तं यदा मंत्रहृदेहस्थिपधाभवति तदा हृदि समरस्यावस्थितौ प्राणापानौ ह्रस्वकोत्साद्यकारकलाविमर्शनेन युक्तावधानस्तदा क्रमेणाना
भौ संयोज्य मोक्षकालं तिष्ठतः स्वेदकंपौ भवतः अथासौ पुनरेवनाभिस्थो हि प्राणापानौ निरोधयेत् दीर्घकोटिसमायोगात्ततस्तथाश्रयतेऽनु
वि । नाभिपदविश्रान्तिमूलं कंदुर्ध्वमारुह्य तत्संकुच्याद्दीर्घात्मकमात्र द्वितीयकलाविमर्शनपरो निरोधयेदिति तत्कालोऽधास्थाने कं
ठाने मोक्षकालं तिष्ठेत् तदनंतरैकाग्रताप्रकर्षाद्दुविपरेत् ततोऽपि यदासौ कंठस्थबंधस्तथैव प्राणमेव निरोधयेत् प्लुतकोटिसमायोगा
त्तत्समाहृतिस्ततो भवेत् । उच्छ्वासं समत्वपानप्रशमात्प्राणाप्लीनौ द्रोकं कालं प्लुतकोटिः पूर्वोक्तनीत्या तालुवन्तोऽद्यारी मकारकलाविमर्शः स्व
ग्रात्र निष्ठासितवस्तमप्यनात्मायोगिचितः एवमादिशनाकं एवस्वेदपानायोगिनामरेति निरूपितं भवति यदाह । भ्रूमध्ये बिंदुयोगेन
प्राणारोधं तु कारयेत् सूक्ष्मं जायते तत्र तदाणाऽग्रेव प्रबुध्यते । एतेनैव नालतो भेदितत्वान्मात्र बिंदुकलाख्यादिविमर्शेन भ्रूमध्ये मोक्षका
लं तिष्ठतः प्रशान्तमनोवृत्तिः सोऽपूर्वमावस्थादेति तणाङ्कुमप्रबुध्यत इति तत्लौकिकवर्तमोवाह्रणेनाभिभूयते तरकं तदन्यत्रनविस्मयइ
ति ततोऽपि पूर्वद्वारं समाश्रित्य निष्कलं ध्यानमारभेत् एवमभ्यसतस्तस्य प्रत्ययस्ततथा भवेत् पिपीलकंटकाविद्धे पूर्वद्वारं विभिंदतः
निष्कलमिति वर्णोज्झोतिर्ध्वनिव्याप्तशून्यतानास्पर्शोनानुभवत्रूपं पिपीलककंटकाविद्धइति संचरत्पिपीलस्पर्शनुत्वाकंटकस्पर्शात्तुलाभ
स्पर्श इत्यर्थः किंच भित्वाक्रमेणासर्वाणि उन्मनस्यन्तानि यानि तत् पूर्वोक्तलदक्षतौर्दवि । लदंताणि इति प्राणावाधिकारोक्ते रनुभवे पूज्यतइ
ति शेषः तदा तावदन्ता च तत्पदेषा अत्येतत्स्वं प्रत्याक्षकंदं तांत्रजेत् गाढ्याहोन्मनापादविश्रान्तिप्रकर्षात् यातीति तदशालाभाश्रि
दानंदाद्यतत्परभैरवसमावेशमनुभवति योगींद्रा इत्यर्थः न केवलं देहेनीणिएव परेस्वपरमावेशोऽत्र ट तेयावत् जायते उन्मनस्येविदित

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

देनानेन साधके देहावस्थायां भुग्नानेपि साधकस्य समावेशप्रकर्षो नदानंदरससंस्कारात् स्फुरणमानं तेव भवतीत्यर्थः किं वायं स्वांतं त्र
शाक्तोन्मेषात् संक्रामेत्परदेहे तत्त्वहूह्लसाभ्यां न बाध्यते अतीतानागतं चैव त्रैलोक्ये यत्प्रवर्तते मयदंतं तद्वेत्तस्य सर्वज्ञत्वं च जायते ॥
यच्च प्रवर्तते तदतीतमपि वर्तमानं किंचिदस्ति तदस्य सर्वं प्रत्यक्षीभवति सर्वज्ञत्वमिति क्रमेणाभ्यासप्रकर्षात् मंत्रमंत्रेशादितुल्यो भव
तीत्यर्थः पाटलिकं प्रमेयमुपसंहरन् पटलान्तरेण संगतिं दर्शयति । प्रसंगेनात्मकालस्य ज्ञानं विज्ञानमेव च सर्वमेतत्समाख्या
तमंशकांशकनिर्बोधं मे । अध्यात्मकालकथनप्रसंगेन मतत्त्वहृत्याज्ञानं स्वस्तुजपयोगिजाग्रदवस्थाध्यात्मकवेदादिरूपं च विज्ञानमेतद
क्रमनन्तमपि तु जिह्वतावेशात् अतः कालांशकं देवी शाकपयः स्वप्रसादमहृति यत् प्रश्निततमः कालस्वरूपं कार्थितं प्रसंगाज्ज्ञानं वि
ज्ञानं चादिष्टम् अंशकस्वरूपं तु निर्णीतं मयाशेषं अतो शांकान्माविपटलेन निर्णेष्यमाणान्निर्बोध जानीहीति पाटलिकी संगतिरिति ।
शिवम् ॥ संवित्स्फारव्याप्त्या विष्वंप्राणान्तः स्वं समप्यतान्ता तास्ताः सिद्धीरेशान्तामाप्त पूर्णस्थितिं यायायात् ॥ इति श्रीमहामाहे
श्वरश्रीक्षेमराजविरचिते स्वच्छंदोद्योते कालाधिकारः सप्तमः पटलः ॥ ॐ यस्य बोधमहांभोधे ब्रह्माद्या भुवनेश्वराः अं
शांशिताबुद्बुदवर्तन्ते नमः परभैरवम् अंशकांशकनिर्बोधं तदिति यत्पटलान्त उपातिमं तद्विभक्तं । श्रीभैरव उवाच अंशकं षड्विधं
देवि कथयाम्यनुपूर्वशः परस्य बोधभैरवस्य शाक्तिभिर्ब्रह्मादिभिरधिष्ठिता ब्रह्माद्यास्तथा वै भासिता अंशाः तत्तस्तदनुग्राह्या अपि
तदंशा इत्युच्यन्ते अतो शानाराध्यत्वेन स्थितान् कथयति अयं ब्रह्मांशः अयं विष्ण्वंश इत्यादिक्रमेण यो वस्तु माणो भावस्वभावादिः सो
शाक इत्युच्यते मत्तसाधकं प्रतिसिध्यनुकूलत्वादंशांशकत्वाभिधीयते तत्र दिशति भावांशकः स्वभावांशः पुष्पांशः पवच मं
त्रांशकः सहजस्वान्यत्वं प्राकापादनं द्विधा । भावः सहजः तन्नद्भक्ति पुत्रकस्वाशयः स्वभावः तदनु गुणो व्यापारः प्रत्युर्व पुत्रकावहते

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व·टी· त्रस्य गुह्यपातालस्थां निक्षिपेत् तन्मंत्रवाच्यदेवतात्मानुष्ठानं समंत्रांशाः अंशकापादनं तमंशस्यालिखितस्यापि मंत्रस्य वीरहत्यादि
११९ होमेन साधकदीक्षाक्रमेणाराधयेत् इति किं यत इति हि त्रयमिति षोडशांशकाः पञ्चमाद्यस्य लक्षणमाह देवानस्मरणां भावः स्वच्छंतं
विजानत अदत्तानुष्ठानस्याथि मायाजन्मवासनापरिपाकवशात् तन्नियत देवानस्मरणां यत्नसद्गं स्वभावांशः सः द्वितीयमाह । स्वभा
वस्वभवे स्वेष्टा मोक्षभावानुगाएवमेव लिंगार्चनाध्यात्मव्यापारः तं च कथयाम्यनुपूर्वशः अस्यांशो वेदभक्तस्य लक्षणं च निबोध मे
रुद्रभक्तः सुशीलश्च शिववशाख्यरतः सदा विस्रंभो विस्रंभकश्च वंशांशः प्रियदर्शनः सर्वदेवसमाश्वास्तो यत्ताभ्यो यतसंग्रही लब्धयोग
139 वित्तस्य श्लाघी कृतांशश्चपलः स्मृतः सर्वविस्रंभगामी स्यात्मायांशो दीर्घशायस्य दीर्घरोषः कृतिवक्रो गुरुद्वीरकचिः सदा गांधर्वांग
यजोनित्यं शिववभक्तोवरानने विद्याधरांशकः प्राणी दैत्यांशो देवपाणिः स्मृतः कामांशो नृपवंश्च्यैव सुभगोगणिका प्रियः रक्षांशः क्रूर
निस्त्रिंशो देवद्वेषी हि [illegible] जेषु च पिशाचांशाश्चकुलाद्वेषी वासरे भीरुकातरः अश्वंशः परुषस्तीव्रः उन्मादः पिंगलस्तथा सविद्यांशस्तु तेज
स्वी पूर्ण धर्मरतः सदा दृष्टानि कुरुते नित्यं दयालुः शिवभावितः । इति वक्रो उन्मादलालस्यो विद्याधरांशस्याशी वभक्तस्यापि वशा
स्तोक्त विधानेन गुटिकांजनादिसिद्धिरसिकत्वं क्रूरो दारुणादयः निस्त्रिंशो निर्घृणाव्यापारः परुषो वाचातीव्रः कर्मणा पूर्ववत् तैवा·
पी कूपादिकारणार्थं स्मृतः स्मृतमन्यत् ये च पदंशास्तेषामेते वक्ष्यादयः । स्वसिद्धेः फलदाः सर्वे स्वध्यानजपहोमतः यस्ययावदेवयैता
वदेवासावाराधितः साधकेभ्यः प्रयच्छति यदं चाभिदधदिदमाह यस्य यस्य विमिंतांशस्य तत्तत्साधकपदमंत्रोदयः सर्वयोषांविशेषतः
शास्त्रेषु नास्ति येषां प्रणवपवनत्रामननमस्कारयुक्तः परान्तयोपयत्राभिलषेद्योगात्मनत्रैवनियोजितः सिद्धिभाग्मंत्र मातृकार्थ्यादिस्तुकास्थिता
स्तत्र मंत्रैः कृतदीक्षस्य साधकस्यैतन्मंत्रांराधनेनाराधिताः तेते देवता विशेषास्तदा सर्वे भैरवरूपापद्येतिसर्वसिद्धिसाधकाः इत्याह भैर

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वांगसमालब्धाः सर्वैर्देवावरणनैर्भैरवास्ततस्ततः सर्वैः सर्वसिद्धिफलप्रदाः भैरवांगसमालब्ध इत्युक्तेदमाह येषां कपालीशादिमंत्राणां
वक्त्राणि नोक्तानि तेषामाराधकैर्निष्कलवक्त्रांगानि प्रयोक्तव्यानि कस्मिन्दत्र सर्वशास्त्रस्य हृदि स्थितस्य वाक्यद्वयविषयं याजकानामसत्स्मानाः
सर्वैर्देवा इत्यत्र सर्वदैवेति सर्वसिद्धिफलप्रदा इत्यत्र च सर्वकामसमन्विता इति पाठः स्थितेन तन्मंत्रदीक्षिताः साधकास्तदाराधनाद्भैरवाय
वपूर्णसिद्धिभाजनं भवंतीति व्याख्यातवान् पुराणपुस्तके पुनः · : नायमेव पाठो दृश्यते एवं सभावांगसमाख्यातः साधकानां
हिताय वै। साधकपदेन समस्तानां नायं नियम इत्यादिशति पुष्पपातांशं लक्षयति। पुष्पपातवशान्नामकर्त्तव्यं [illegible]स्कंदति। अ
निष्क्रिन भाव स्वभावांशस्य बुभुक्षोर्बहुनेत्रस्य ह्यजित सर्वावरणो भगवन्मंडले पूर्वोक्तस्थित्या पक्षं पुष्पं ति पतः यत्र तस्यैतेन तन्मंत्र
वाच्यदेवतानुसारेण नामकार्यम् अतश्च ज्ञानांशकेनाचार्येणोपदिष्टं तत्त्वस्य। स मंत्रः सिद्धे तेन स्वातमेवाराधयेद्यदि। यास्तोक्तवि
धिना इत्यर्थात् क्रमप्राप्तं मंत्रांशकमपि वक्तव्यत्वात् संप्रत्यनुक्तांशकापादनं प्रस्तौति। अंशकापादनं देवि कथयामि समासतः। कथ
मित्याह वेदायसंभवं चैव होमयेद्यस्तु साधकः स मंत्रः सिद्ध्येत्तस्य अर्थतोपि दिहृवते। वक्ष्यमाणस्थित्या अर्थितोपि ह्ययं मंत्रस्तदारा
धनाय वैदायसमिद्धु हड्डनरमांसंधजं च पूलादिपितं नरमांसं अष्टोत्तरशतं सहस्रं वा यथासंभवं व्यवसायपरः साधक इत्याराधक आराधकं
आचार्यस्तत्र प्रयुक्तोपि वा साधको होमयेत् जुहुयात् तस्यासावेवमाराधितः सिद्ध्यति साधकानुगुणो भवति न च वीर्यविद्धक्रमेयो
स्व ग्यतास्ति तस्यारिराधयिषितं पूजाहोमादिनादौ तर्पयित्वा प्राक्प्रोक्तसाधकदीक्षाभिषेकविधानेनैव तन्मंत्रांशकत्वापादनं कर्तव्य
मित्यभिप्रायाद्द्वितीयमंशकापादनं लक्षयति अनंशकोपि योमंत्री ज्ञात्वा नाक्ष्विद्वैर्वरानने तदायामं पुराकृत्वा अग्नौ होमं तु कारयेत्॥
योक्रमकौवैः न परिविद्धिन अंशकं आराधकः शिष्यो यस्यासावनंशकः यागदेवमंत्रादिशिष्यप्रति तस्य मंत्रस्याभिमुखीकारणाय ततः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्वं.टी.
१५

शिष्यस्य पूर्ववत्क्रमेण कृत्वा तद्विधिपूर्वकम् । प्राणादिगतियोगेन योजयेच्छाश्वते पदे । कर्मेति भगवद्दीक्षापूर्वं साधकाभिषेकान्तं योजयेदि
ति तमेव शिष्यं मंत्रेणात्मस्थं शाश्वतं इति परमशिवपदे साधकाभिमतेत्वधिकारे भोगप्रदे सदाशिवादिधाम्नि शाश्वतपदयोजना देववासा
दितद्वीपाग्रे तेनैशाकलाम्यतत्स्वात्मसदृशकलमेति । इत्यमासादितांशाकैसो । एतत्तत्त्वमभिध्याय त्याजयेन्मनसेप्सितम् एवं संपादनं हि
योक्ता मंत्रांशकमाह । मंत्रांशं गणयित्वा तु यल्लीयान्सविचारितम् मंत्ररूपं मंत्रमलाभेदक्रमेणांशीकृतं मंत्रं साधकस्य चान्तरूपांशकरूपत्वा
द्वंशो । हीनमध्यसमत्वं हि तत्कथयामि समासतः तत्र हीनं शाठ्यं विजानीयान्मध्यमं साध्यरूपिणम् सिद्धं चैव समासिद्धं च यत्तं मं परिकीर्ति
तम् कथमित्याह मंत्रान्तरं तु विश्लेष्य मात्राबिंदुसमन्वितम् आत्मनामाक्षरं तद्वद्दयोभागो नियोजयेत् । ओंशिवाय नमः इत्यादिकं मं
त्रं ओंकारादिमंत्राक्षरं मात्रादिभिरकारोकारादिभिर्बिंदुनादसमन्वितं विश्लेष्य इति अकारोकारादिमात्राः बिंदुं च मकारमात्राकल्प
नया स्पष्टपृथक्कृत्य एवं शकारं वाकारात्पूर्वं इकारमाकारं च विश्लेषयेत् अकारमात्रान्तरं उच्चारणार्थं नकारात्परं हि विश्लेषयेत् मस्तूत्त यतो वर्णान्
मंत्राक्षरं विश्लेषितं तस्याकारं स्वच्चारणार्थं कल्पयेदन्यथोच्चारणायोगात् एवमात्मनः शिष्यस्य वा यन्नाम विश्लेषमात्रादिकं तत्र एकैकम
क्षरं तद्वत्सोक्तमात्राभेदेन विश्लेष्येति विभक्तमंत्रस्याद्यो भागो योजयेत् तेनअनतमशिवअयनमइति दशानाममक्षराणामध्ये विभक्ता
नि विश्लेषितनामाक्षराणि वरुषणाउ मइनउ इति दद्यात् यत्र मंत्राक्षराणि बहूनि भवन्ति तत्र नामाक्षराणि पुनः पुनर्योजयेत् आमं
त्राक्षरसमाप्तिं योजयेदेवं स्थिते सति ॥ आत्मवर्णाक्षमारभ्य यावन्मंत्राक्षसागतम् यस्मिन्मन्तिपतेदेव तन्मायं परिकल्पयेत् ॥ शि
ष्यनामाक्षरमेकैकमवधिं कृत्वा मात्रकवर्णपाठक्रमेण गणनया एकैकनामाक्षरार्थस्य एकैको मंत्रवर्णो यदा गच्छेदिति षद
प्यमागणे सिद्धि साध्य सुसिद्धारिभेदगणनेन यत्रैतद ॥०

140

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

म्यनेनाम वर्णौ निपतेन संपुज्येत तं ध्यायामिति शुभाष्टभस्त्वकं निक्षिप्य यात् यथोक्तं मयसंग्रहे ध्यायान्तोष्टनराष्ट्रीय भवनपा यात्यत
इति अत्रगणानां यायमदर्शनपूर्वमायस्वरूपमादिशति । रेखांगुलिगतं तत्कथयामि समासतः । रेखोपलालिताअंगुलीगतं अंगुले
रेखास्तकाथितं नमिति निर्देश्यं । मत्र पर्वणिप्रथमेसिद्धासाध्यश्चैवद्वितीयके तृतीयेपिसुसिद्धास्यात् दिरीर्णयश्चतुर्थके । अनेन क्रमेणनामा
त्राणिमंत्रादरसापिं यावद्गुणयित्वाअयंपरीक्षितन तत्र अरिसाध्योपरित्यज्यदातव्यश्चुंबकेनत सिद्धरूपासुसिद्धश्चभुक्तिमुक्तिफ
लप्रदः । अरिसाध्ययोराद्यन्तस्थितयोर्वहलयोर्वा परित्यागः सिद्धस्तुसिद्धयोस्तुस्वीकारः क्रमेणभुक्तिमुक्तिप्रदत्वात् यथोक्तं सिद्धा
न्तेसिद्धामे वश्यं साध्यान्ते कृकुसाधना सुसिद्धःसर्वसिद्धस्तुअर्धयन्तोनमसिद्धतिइतितथैवस्तुडाकृतायांतस्यसिद्धोभिधिकोयदि सि
द्धेनालभ्यतेयावन्मूर्तिसाध्योपिसाधकइतिपुडांकृतायांइयंशाकविषयोनिक्षिप्तायांसाध्येप्यधिकेत्रिःचतुःवाआयातेसतिमंत्रा
मूर्तिमंत्रमूर्तिराराध्यत्वेनग्रहीतव्येत्यर्थः इयंवांशाकपरीक्षाप्रकातरामालामंत्रयोर्नकर्तव्या यथोक्तं प्रकातरेषुकूटेषुमालामंत्रे
शुभामिति अंशकेनपरीक्षेतपरीक्षेतान्यमंत्रराणिति कूटेष्वद्वैतत्वेषुअत एवमालायांनेत्रेचदेवशतस्याद्वात्रिंशदत्तरे ननत्रा
रिंशकाभ्यादितस्यतत्रोक्तंनदिस्थंविचारात् यसंवंशकविष्णुहास्याद्वैरवोत्रवदानने तं मध्यमस्यसंपूज्यत्तत्स्थानेमध्यमंन्यसेत् यद्
त्रिकपालीशायस्यनमः मध्यमस्यमित्याराधनायांप्रधानीभूतत्वात् तत्स्थानेइतितस्यावर्णकदाश्यस्यकपालीशादेः पदेस
ध्यमइति श्रीस्वच्छंदे अयंतत्पादि रूपतत्यापरीक्षाइतिदर्शितं अथकण्ठश्रीस्वच्छंदनाथस्यसपरिवारंप्रतिपरिवारतयास्यासइत्याश
कांशमयितमाह । यतःसर्वगतोदेवःसर्वेषुतत्त्वगतःस्मृतः ततसिद्धिमुक्तिदानासौनवर्णाःपरमार्थतः । यतःसर्वगतोव्यापको
देवःक्रीडादिशीलः चिदानंदघनःश्रीस्वच्छंदभट्टारकःसमस्तेषुकपालीशादिषुप्रपंचव्याप्त्यावस्थितेषुअनन्तगतःपरमार्थरूपेण

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

८
स्व॰ टी॰
१४१

तः । तत्समात् सप्रपञ्चनन्तकपालीशाद्यात्मना स्थितः साधकस्यांशकप्रज्ञासिद्धिमभेदव्याप्त्यावस्थानं ददाति परमार्थतः तत्रव्याप्तिज्ञा
नश्रमेवणितः किं चित्तकर्षणादि उक्तं हि मायाकञ्चुकेद्वेषुक्ततो मोक्षत्वं इति तेन स्वस्थावरणाभेदरूपमथाकल्पनेपि न तत्त्वभूमेः काचित्क्षतिः
नहि दर्शनशाकविचारान्ते मयांगमांतवस्तु । कथितं सरहस्यं ते गणाद्भुतं परम् अथ यत्कथितं मिश्रं तत् समभ्यधिकर्तुं परम
शिवात्मस्थिति गुरुपार्श्वपर्ये नेदं रहस्यं मन्त्रमिति दर्शयन् तथा यदि ध्यानं संबंधपर्यकं प्रकटयति अन्यत्रावतारार्थं कथयामि समास
तः । तत्र अष्टविग्रहायातं शिवात्परमकारणात् ध्वनिरूपं समस्तं तत्स्वप्रदर्शमभाल्लितं तदेवापररूपेणार्थिवं तपरमात्मना मंत्र
सिंहासनस्थेन पंचमंत्रमहात्मना गुरुपार्श्वे विचार्याणुसाधनानि पृथक्पृथक लौकिकादि शिवान्तानि परापरविभूतये तदन्यग्रहयोग्या
नां स्वस्वविषयगोचरे अत्र षडकुंदमावर्तकोलवृत्त्यसहस्वथा । शिवात्परमाद्वयमथात्रूपषड्वर्येरूपात्परमकारणात् शिवान्तानां कारणा
नां सर्वेषां स्वभिन्नोपभासकात् अतएव अष्टः पर अष्टेकरूपो विग्रहः स्वरूपं यस्य तस्मात् भिन्नमेतत् पदं साधनेन यं वा स्वत्वादेशेन
अथ च तत्सिं तद्रूपमेवमायात प्रसरणं स्फरणं यस्य तत् ध्वनिरूपं नादामर्शात्मकं समस्तमप्रमेयं विश्वव्यापकं च अकारादिकलाकलि
तत्वाभावात्मत्स्वंडरुप्रभाल्वितं महात्तानन्तरूपयत् तदेवापररूपेणोतिश्चनाश्रितभट्टारकाख्येन शिवेन दंड वक्त्रभंग्या वाश्रित समयोजा
तपंचमहामंत्रशरीरे पृथकपृथगावग्राह्याशान्यसारं साधनानि अत्रघ्नानानि लौकिकादि शिवान्तानि विचार्यतन्न तत्सिद्धिसाधनार्थमय
रूपेणावस्थलेन वेदादिरहस्यान्तत्ततत्स्रोतो भेदोद्भूतनानाशास्त्ररूपमनन्तग्रंथसन्दर्भात्मकं निबद्धं मंत्रसिंहासनस्थेन साधत्रि
कोटिमंत्रापि पत्ति रितिनैनैवशास्त्रानन्तासंख्यावकाशोदनः पंचमंत्रमहात्मनेत्यनेन श्रीकंठीयसंहिता युक्तनानास्रोतोद्भेदः
सूचितः तत्र हि अष्टविग्रहाख्या ज्ञानाच्छिवात्परमकारणात् ज्ञानरूपं विनिष्क्रान्तमनस्कवदनेमहादिम्पादिनामरूपं निरूपित

141

द्वि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तोजातमिदं सर्वं चतुर्वर्गफलप्रदमित्युक्तास्तोतोभेदेननाशास्त्रप्रपंचोदयः प्रदर्शितः तदेवं बहुमित्यनेन तत्तदनुग्राह्याशयभे
दात्तत्सारेणाभिन्नाभिन्नफलान्यपिशास्त्राणि वस्तुतोवावैककतयापरिस्फुरणाभिन्नविमर्शस्फारणात्मत्रितत्समस्तभेदाभेदप्रपंचात्मनी
तितथाविधव्याप्तिस्तं ततत्वं तमतिभिन्नविदानंदघनतत्वविश्रान्तिपरमार्थमेवेतिध्वनति तदुक्तं यतः शिवोऽहंवंसर्वं शिवधामफलप्रद
मितिप्रवंपरसंबंधमूलतांशास्त्रप्रचारस्यप्रदर्श्यसंबंधान्तरमपियोचयतामपिप्रदर्शयिष्यामीत्याशयेनपरमशिवेनापि इत्यमि
त्यप्रयाप्यतइत्याह । गुरुशिष्यपदेस्थित्वा स्वयंदेवःसदाशिवः पूर्वोत्तरपदैर्वाक्यैस्तंत्रमाधारभेदतः तज्ज्ञानमीश्वरेदत्तमीश्वरेण
शिवेच्छया इतिनंपूर्वविशेषो विद्यायाकथितंपूर्वं विद्येशेभ्यस्तथादरात् । देवःपरवाक्छक्तिमयःशिवभट्टारकएवसदाशिवइतिग्रही
ततत्तद्भूमिकः स्वयंगुरुशिष्यपदेस्थितेतिप्रतितत्भुविप्रसृप्रतिवक्तृभावात्मत्वेनपश्यमध्यमापश्यन्तीवाक्कक्ष्यात्मत्वेन पूर्वोत्तर
परात्मकैर्वाक्यैरुपलक्षितं तंत्रमशेषशास्त्रसंदर्भमयतज्ज्ञानं चेश्वरेभ्यःसदादितिसंज्ञामितवान् आधारभेदतइतिश्वरात्मकमा
धारभेदमाश्रित्यस्वयंतदात्मनास्थितेत्यर्थः तज्ज्ञानमीश्वरेदत्तमितितुपादः पूर्वश्लोकान्तेप्यात्रेतियोजयितव्यः तेन चेतत्संयोगेन
व्याख्येयः इत्यत्रामहाम्नायसंबंधेदर्शितः शिवेच्छयासदाशिवेच्छयेत्यनेनायातशक्तिपातोनोपदेश्य इतिध्वनति विद्यायाइत्यष्टव
र्गविभिन्नात्तुविद्यासामातृकापरेतिवक्ष्यमाणमातृकावाच्यपादेव्यातथावेदनप्रधानत्वाद्विद्याशब्दवाच्यस्याशेषस्यमंत्रग्राम
स्याललभट्टारकादिभ्यश्चविद्येशेभ्योमंत्रचक्रवर्तिभ्यईश्वरेणप्रोक्तेनतत्वं तज्ज्ञानंचकथितंसंक्रमणप्रक्रियाविमर्शपदंनीतंश्रादरादि
तिभक्त्युल्लासप्रकर्षात् यद्यपिभगवतोमातृका तदुक्ताश्चमंत्राः परमेशपदेनावभासितास्तथापितत्तथास्थितावदशेषविद्याभेदव्या
प्तिरत्रानिमग्रेवस्थितेतितानात्मन्तरजयितुमीश्वरेणविद्यान्निःसृतयातान्मसंक्रान्तिरचकर्त्तृमुपपद्यतेवतः प्रभ्यान्यन्तरालसम्बन्धप्रास्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰टी॰
१४२

142

त्रितः मयापि तान्निदेवेशो साधिकारं समर्पितमित्येतावता तत्पर्यन्तो भविष्यति एवं पशुपत्नी ममरणापर्यन्तां शुभवस्थिति मुक्त्वा मध्यमा प्रसरेणाप्य
मायानियतपर्यन्तैस्तस्माद्रुद्रैरवापितम्। तस्मादिति विद्यातत्त्ववक्रवर्तिनोनन्तभट्टारकादित्यर्थात् मायानियतिपर्यन्तैरिति मंडलिप्रभृ
तिभिः कंचुकवासिभिश्च रुद्रैरवाप्तीति संक्रमणप्रकारेण ततोनन्तं तदेवज्ञानं तथैव। श्रीकंठेनेत्यपरात्मा संज्ञानं परमङ्गलमम् अवंटादिभग
वानीश्वरात्मनः शिवस्याशिष्यो मंडल्याद्याः स्तवननाशिष्याः अत्र मध्ये पुंस्त्वनादिरिष्टानारुद्राबंधदेहतत्तया स्थापिताइतिशेषाशेषमेतज्ज्ञानसंक्रा।
न्ति निकृत्ततत्तोपितथैव। तेनापि तदयः प्रोक्तं रुद्राणामीषरीक्षया प्रधानाश्चतरुद्रानन्दीदिपितिनाविधानतः समापि च पुरादी तां तथा चैवाभि
षेचनम् श्रीकंठेन पुरादतं तंत्रे सर्वार्थसाधकम्। यद्यपि गुणातत्त्वे श्रीकंठनाथः स्थितस्तथाप्यसौ शिवशिष्यत्वेन प्रभावातिशयवानित्यार्थ
स्य प्रकृतितत्त्ववर्तिनः कोधायष्टकस्य स्थाणुतत्त्वगतानां च शतरुद्राणां रुद्राणामन्त्रग्रहीतामसमायीतिकेलमवासिनस्तत्र प्रवक्तः
भगवतस्तु मायतेरुक्तिः तदिदमनन्ताद्याः श्रीकंठश्चेश्वरभट्टारकात्मनः शिवस्याशिष्याः मंडलिनस्तनन्ताशिष्याः क्रोधादयः शतरुद्राः
उमापतिश्च श्रीकंठशिष्या इत्यादिष्टं भगवता तेनयत् क्विटकनंदनेन मंडलिनः श्रीकंठः क्रोधाद्याः शतमष्टाः सर्वेरीशाः एते कलादि।
योगात् प्रकटीकृतप्राक्रियाः परमेशेन प्रोक्तं तद्यथोक्तानुसारं क्वचित् स्वातात् क्वचित्पारम्पर्येणेति व्याख्येयं न तु विशेषणादी
पितात् इति अभिषेचनं कृत्वेति च शाक्तसमावेशसंक्रमणप्रकारं पूर्वं शांभवसमावेशप्रकारेव एवं वनादीदितस्य ज्ञानग्रहणेनाप्यन
भिषिक्तस्य तदानेधिकारो इत्यादिष्टं भवति अधैतत्तंत्रं तस्यावंच संक्रमणप्रकारेणैव। मयापि तद्वदेवाशीसाधिकारं समर्पितम् इतः
प्रभृति चैवं वर्षाः प्रसरः एवमियतानन्तरालाख्यं संबंधं प्रकटीकृत्य दिव्यं तमादिशति त्वमपि स्कंद रुद्रेभ्योदद्स्वविधिपूर्वकं व्रतवि
लिंदेवानां च समाप्तदिवाकृतां लोकेशाग्रहनागानां पत्नीनां परमेष्ठी विधिपदीताभिषेकरूपः दिव्यादिव्यसंबंधमादृकथयपस्त्रीदेवीमां

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

अदिव्यसम्बंधमाह ऋषिभ्योमनुजेभ्यपि कथ्यमेतत् स्थितं देवो वा दिव्यपराशक्तिस्वभावाविद्याधिपाश्रीअनन्तनिवृत्तास्समस्तसहृदयान
न्दाचार्यदेहमाविश्यानुग्रहं करोति एवं वा दिव्यसम्बंधपर्यन्तं परापरसंबंधः सर्वत्रमतपतीति अभिहितं भवति नतूक्तं सर्वः पर
कलामयः महानवान्तरं दिव्यादिव्योदिव्यश्चन्तावतार इति त्रिकहृदये उपसंहरति। एवं तत्त्ववरारिवांमिदिरत्नकदंबकम् त्वयाप
मरंकार्यं नदेयं यस्यकस्यचित् यद्यपि पूर्वोक्तेन सर्वत्र तंत्रेन वाधिकारोदत्तस्तथापि निर्णीतनिर्णीयमानपटलगतान्तरहस्यार्थश्रुत्वाहर
मन्तकस्येदं ददाति ततश्चोक्तः संभूतं भैरवतंत्रज्ञानमयोमयानभूतं दिव्यं सर्वभोगापवर्गमहं तत्त्वं नत्वयाग्रहणीयं तं शोभनशाक्तिपातवता
मेवमकाश्यं नेतरेषां इति शिवम्॥ आदेवेभ्यः क्रमान्तं निखिलमिदमपि ख्यातमज्ञानरूपं विश्वं यन्त्संप्रमस्तं परमशिवपराज्ञोकपर्व
नमेतत् शास्त्रं वाक्यैकवाक्यस्थितिशिवविगलद्भेदविश्रान्तिलभ्यस्वच्छस्वच्छंदधाममयतनपरमिदं क्षात्मसमग्रस्यजन्तोः। इति
श्रीस्वच्छंदोद्योते अष्टमः पटलः ८॥ श्रीमन्निष्कलसाद्धिर्नाबुद्धंवपसकलस्थितिम् विश्रान्त्यत्सकलेन तत्त्वेयसंभैरवमाश्रये।
साधकोद्देशेनाराध्यं पंचप्रणवनिरूपणानन्तरं तद्रूपयोगिवद्वमभेयगर्भकालस्वरूपमभिधायश्रुशाकसमन्तत्त्वसन्तेऽमसंगानंत्रा
वतारोदर्शितः अथविघ्नौघविधातेन तु गिस्यभीष्टसिद्धिसाधनं श्रीकोदण्डविधानं स्ताबकमपंचमप्रश्नितमथ्यनुवृत्तिस्वूदत्यामप्रति
पिपादयिषुः। श्रीभैरवउवाच अतःपरंप्रवक्ष्यामिरहस्यमिदमुत्तमम् यत्नकस्यचिदाख्यातं तन्तेवक्ष्यामिसुव्रते। शोभनव्रतंपर
तत्त्वावहितत्वंयस्या इत्यामंत्रनेनयोग्यतमविरलाधिग्यवि षयत्वमस्यानुष्ठानस्येतिधनति अतस्यप्रयोगपदेवीव्यतिरेकेणातदन्यस्या
प्युक्तम् यतरद्धाटइति। महाभैरवदेवस्यक्रीडमानस्यभामिति स्वहिसंहारकर्तारंहृदयात्तु विनिर्गतः। महाभैरवदेवामयमयपट
लदर्शितनिर्वचनास्थित्यासंक्रंदनाथः तस्य निःशेषविघ्नप्रशमनसर्वसिद्धिसंपादनानुजिघृत्वात् मिकांक्रीडांनात्मक्रीडेनकुर्वतः
© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व॰टी॰
१५२

143

स्वस्थानं प्रयाणनयामकान्तर्ज्ञिदयात् सृष्टिसंहारयोः कर्तावक्ष्यमाणः श्रीकैदारात्मनामा देवः प्रांशोर्ग्रं विनिर्गतः समस्फुलित इत्यर्थः अत्र च
व भगवान घोररुद्ररूपस्तु च्यते तं भगवन्तं दर्शयितुमाह। कल्पान्तवह्निवपुषं प्रलयाम्बुदनिःस्वनम् तडित्पुञ्जनिभोद्दंष्ट्रं जटाज्वालास
मप्रभम् वंद्दसूर्याग्निनयनं कोटराक्षं सुभीषणम् हृदहृदः स्थलाभोगं नागयज्ञोपवीतिनम् स्फुरन्माणिक्यमकुटं सर्पकंकणनूपु
रं सिंहचर्मपरीधानं सर्पमेखलमण्डितम् गजचर्माहृतपटं शशांककृतशेखरम् पंचवक्त्रं शिवाकृष्टं दशबाहुं त्रिलोचनम् कपालमा
लाभरणं खड्गखेटकधारिणम् पाशांकुशधरं देवं शरशार्ङ्गवितानिनम् कपालखट्वांगधरं वरदाभयपाणिकम् भिन्नांजनचयप्रख्यं।
स्फटिकाचलभासुरम् त्र्यंशे दक्षिणे मितं त्रिदंष्ट्राग्रपिङ्गलभम्। सर्वमेतत्प्रमथव्याख्याभिख्यातमततम् तडित्पुंजनिभतहृतेदं
ष्ट्रापस्य जटानां ज्वालानां च प्रसमाप्रभा दीप्तिपस्य कोटरं क्रूदंत नराहुतीन् विश्वतीणि यस्य अनेन अन्तर्ललन्तानां वह्निहिस्त्रं वदर्शाय
ति स्वप्रभीषणत्वं नास्त्वे वाक्यं मेखलशाहेहस्वः प्रस्वरः त्रिलोचनमिति प्रतिवक्त्रमवतारितं मंडलीकृतदोर्दंड स्फटिकाचलत्वं निःशे
षविघ्नभंजनं परत्वेन पतद्रूपमनुग्राहिरूपत्वमित्याह। एवं तं भैरवं देवं सकुण्डं रूपरिकीर्तयेत्। स्वकुण्डनाथमेव बहुरूपत्वाद्दनेन
सुभीषणेन विघ्नसज्ञासनेन रूपेण चिन्तयेदित्यर्थः अतश्च स्मरणान्नाशयेद्देवः पापसंघातमल्पणम्। ध्यायिनां व्याप्यायुष्ट्वावक
स्मात्कनमहापापप्रशमनायैव नैनैवं विश्वरूपं स्वेच्छया गृहीतमनास्मरणाद्देवोल्पणं दृष्टभोगदानायोन्मुखीभूतं पापसंघातं ना
शयत्येव अन्यथ चतुर्वक्त्रात् श्रीव्यापिनः भट्टारकात् यमस्य पवदेवो व्यापिकारणभूतमहापापभक्षणरतं वगतं किंच। अस्य
मन्त्रात्पुरा ख्यातो ह्यविंशाक्षरसंमितः। यस्तं भीषणरूपानुगुणतया। पंचप्रणवसूर्वान्ते तन्नलीनं जपेन्मनुम्। सारदर्शितसतत्वः
पंचप्रणवः सूर्वान्तयोः यस्मिन्नेवैव पंचप्रणवस्वरूपे लीनं विश्वान्तं तद्धि इत्यर्थे तदाकुर्वितं च मंत्रमहामंत्रं स्पष्टज्ञात्वे जपावसरे जपेत्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

अत एव वाच्यवाचकक्रमं तादीमन्त्वादघोरेष्वपि पुरुकत्वाड्गाविविशिष्टदेवतापरिहृतत्वेन तत्वाद्याद्वात्रिंशद्दलादमन्त्रमिति अन्त
ष्टाबालन्तरमेवैतत् गदीरुषाम्। तस्य कल्पं प्रवक्ष्यामि समासात्तत्त्वविस्तरात् कल्पते आराधनेनेनेति कल्पः विधानं तमाह। पूर्वो
क्ते भूप्रदेशे तद्विष्णुदेशे भलतारो पुष्पप्रकरसंकीर्णे गंधपुष्पाधिवासिते तत्र मंडलमालिख्य पूर्वोक्तैर्वर्णकैः शुभैः एकहस्तं द्वि
हस्तं वा चतुर्हस्तमष्टहस्तकम् समसूत्रितं समं कृत्वा चतुरस्रं समन्ततः पूर्ववत्साधयित्वा तद्दिग्भागांश्च वर्तनैः। पूर्वोक्तैर्वर्ति
थास्वात्रजस्तापातरितिवाक्येन सूत्रितैः वर्णकैः सिंदूरादिभिः मन्त्रार्थमेतत् प्राक्तनां मंडलादि शिष्टं मंडलमित्याह। चतुर्द्वारसमो
पेतं अष्टपत्रं सकर्णिकम् मध्ये पद्मं समालिख्य केसरै रूपलक्षितम् द्वात्रिंशद्दलकं बाह्ये चक्रमालिख्य शोभनं एवं समसूत्रितं कृत्वा
बाह्ये चैव तु वर्तुलम् चतुरस्रं तदा सम्यग्बाह्ये वीथीं प्रकल्पयेत् मध्यपद्मप्रमाणेन तद्बाह्ये कल्पयेत् पूर्ववत्। एवमिति चक्रपरीमाणा
वसारेण सूत्रितं वर्तुलं भ्रमं कृत्वा तस्याग्रं चतुरस्रं कृत्वा वीथीं कल्पयेत् तद्बाह्ये तु पद्मस्य मानं कंटकपोलशोभोपशो
भागं च तत्र दिक्षु द्वारं चतुष्टयं कल्पयेत् अथ तस्मिन् मंडले साधकः। भस्मोद्धूलितदेहस्तु सद्रालंकारभूषितः केशयज्ञोपवीते
वदिग्वासाः संयतेन्द्रियः शांतो वेषाद्यष्टहस्तकलीकृतविग्रहः पवित्रोऽमृतप्रविन्यस्य भैरवं पूजयेत् ग्राग्वासनसंस्थित। भस्मो
द्धूलितत्वादिना साधकस्य मंत्राराधनाधिकारे महाव्रतित्वसूचकं किं अत एव परभैरवानुकारित्वेनापि तदभिमानितो विद्या भावस्य
स्नात्र जलस्नानादिभ्यो तेः दिग्वासाः तदस्य यत्संयमनाशयेनैव कौपीनग्रहणात् शांभवमंत्रप्रकरणसामर्थ्यात् सदाशांभवपितो
संस्थितो सप्रकारं मरणावासनसंस्थापयेत् कथं पूजयेत् तं च भैरवमित्याह मूर्तिसंस्थानतोरणात् तमेव सकलं देवं सकलं परमेश्वरं
मूर्तिसंस्थानतोरणेति पूर्वोक्तेन विन्यस्तिमं त्रेण द्वात्रिंशद्दलेनाचसकलमूर्तिरूपेण तमेवेति पूर्वोक्तं किमवशिष्टं तत्राह ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यत्तत्परमनिर्भासमनामयमनूपकम् तेनचावाहयेद्देवि । परमः सर्वोत्कृष्टो निर्भासो यस्य तन्नामयं मायासंबंधरहितं अनूपकम
नाकृति यत्तत्पूर्वं निष्कलेन त्वमुक्तं तेन मोक्षनीयाग्राह्यत्वस्थितेन सहितमावाहनमुद्रयाग्रावाहयेत् पूजनार्थमभिमुखीकुर्या
त् किंच हृच्छिरश्शिखां तथा वर्मनेत्रं तथास्त्रं च तेनैव परिकल्पयेत् । तेनैवेति निष्कलेन हृदयादिमंत्रेणानन्तभावत्सकलेनापि
अंगपंचकमंत्राणां न सकलादिविभागोस्तीति भावः तन्न्यासानन्तरं भगवदाकृतौ निष्कलांगन्यासः इत्यंच निष्कलसकलात्मकैकरूपे भग
वत्याह्वानं समयएव निष्कलमंत्रान्तोच्चारान्निष्कलस्थान विहितपरमीकरणोन्मेषे वऊ निष्कलांगाविन्यासेहृते । स्थापनं सन्निधानं च वे
रोधाद्वादि पूजनम् सर्वं तेनैव कर्तव्यम् मन्त्रान्तकं वरानने । स्थापनादि सर्वं सर्वप्रदर्शितमुद्रावं यत्सर्वं कर्तव्यं तेनैवेति निष्कलसंपुटि
तेन सकलेन उक्तमिति स्थापनादिग्रवकं तत्स्वागतपाद्यावमनस्नानादि ग्रात्मनिवेदनपर्यन्तम् इत्यंच । मध्यस्थं भैरवं पूज्य अंग
गर्भकं समन्वितम् । मध्यस्थमिति मध्यरातं भैरवमिति भैरवतेजः स्वरूपः किंवात्र पद्मवाप्ये द्वात्रिंशदरके चक्रे । ततः पत्रस्थितादेवी
द्वात्रिंशत्तां निवेशयेत् पूर्वाद्यारकात्समारभ्य यावदन्त्यावस्थिताः । पत्रस्थितास्तत्पत्रस्थप्रसंगात् मध्ये त्रावनसारि स्थिता
रवत्रहृद्ये चक्रे सन्निविष्टा इति द्वात्रिंशतीं इति निकारलोपः पेश्चः तेनद्वात्रिंशद्देवीः द्वात्रिंशत्तैर्वारण्यो द्वात्रिंशदहतिसंबंधिभिः
विभज्य निवेशयेत् यदाह तासां नामानि वक्ष्यामि द्वात्रिंशत्परिसंख्यया । तानि मंत्रस्थानवस्फारस्वानत्तत्सहृदयमध्यमनामादारूपा
णि निरूपयति । आरुणा १ घोषदेवी च २ भैरवी ३ भोगदायिका ४ स्थापनी ५ घोरसंज्ञा च ६ रक्ता ७ भारभैरवी ८ घोररूपा ९
रवा १० घोरा ११ रतिः १२ नाराच्य १३ त्रूपिणी १४ भयहा निग्रचण्डा वे १५ सर्वदा च १६ तथावरा १७ नतकी च १८ तथाशार्वी २० व
वेगा २१ सर्वगा तथा २२ रौद्री च २३ भ्रामणी चैव २४ नागिनी च २५ मनोहरा २६ स्तंभनी २७ शोषणी चैव २८ द्रावा २९ हृदा ३० मशासिनी ३१ भयाप

हृत्स्थितैः के २४ देवताकुलैः समन्वितं समाहितैः तत्त्वालानं
तत्त्वाख्येनानुसन्धेयं ।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

एवं चाभिदधानेके वलं मंत्रस्य पूर्वनिर्णीतवाच्यार्थरूपा व्याख्याभिः यावद्वर्णानुसारेण मोक्षदेवताचक्रव्याप्तिमयत्वमपीत्यादिशति
देवः आसां देवीनामावाहनादौ मंत्रमाह। प्रणवादिरूपतो वर्णादेवीनाम निरुक्त्या सर्वासां विधिर्हिं षट्कर्त्तव्यो विधिवेदिना। व
र्णीरुति द्वात्रिंशदक्षरसंबंधी क्रमेणैकैकस्य अर्थः नामेति चतुर्थ्यन्तमित्यर्थात् विधिरिति स्वाहादि विषयो मंत्रोच्चारणप्रकारः विधिवे
दिनेति यथावाहनादौ वा मंत्रं विभक्त्यन्तं नाम तथा तथा तत्तत्कर्मानुसारेण भैरवानुसारेण ध्यानं निर्दिशति। हेमाभं भास्व
त्कुंतदंष्ट्रचापसमप्रभम् चतुर्भुजं च खट्वाङ्गं वज्रं हस्ते गृहीतम् कपालमालाभरणं प्रहसन्तं विचिन्तयेत्। मातृतर्क्षामिति।
पद्मपत्रदलसंश्लिष्टानां चतुर्दिक्षु निविष्टमहत्प्रादिचतुष्कं तदिदं स्यात् हेमप्रभं वज्रहस्तं चेन्द्रचापसमप्रभमितस्यतः स्फु
रन्नानावर्णाभास्वरमूर्धं वक्रमनिष्टं पंचत्वा सिध्यन्तगणाना नासीति पंचवक्त्रशाकिमदाधिष्ठितमपि देवताचक्रं साधकसिध्यनुगु
णेन गृहीतं चतुर्भुजं च तद्भेदादिरूपं दर्शितं पंचकवक्त्रं दलहस्ते वज्रसौकर्यात् तत्कमपि कपालखट्वाङ्गं गदादित्रिशूलेन भैरवरूप
तुकारो ऽङ्कं अतस्तु कपालमालाभरणत्वमपि संगतमेवेति तदनुसारेणामति वक्रं हिनेत्रत्वमपि मन्तव्यं सुगार्वितत्वं महस
त्वं चाति विघ्नसिद्धिदानानुगुणेन किंचिदेतद्धस्तस्याशयात् पतत्स्वतम खट्वादि प्रहसितत्वानि सर्वत्र चतुष्केष्वपि सदृशं तथा कपा
लखट्वांगहस्तत्वादिकं च। आग्नेये रक्तवर्णाभं शक्तिहस्तं सदा स्मरेत्। दंष्ट्राहस्तं स्मरेद्याम्यं कृष्णवर्णं सुभीषणम्। नीलमिंदीवरा
भासं नैर्ऋतं खड्गहस्तकम्। पश्चिमे वारुणं दिग्भागे पाशहस्तं विचिन्तयेत्। धूम्रं समीरदिग्भागे ध्वजहस्तं सुचंचलम्। उत्तरे धवलं
त्वेयं गदाखेटकधारिं च स्फाटिकाभं तथैशान्यां त्रिशूलायुधपाणिकम्। उत्तरस्मिन् देवीचतुष्टये खेटकधारित्वस्य स्वकंठेनोक्त
त्वाद्भयपाणित्वं तथा तदंकं चतुर्भुजत्वादि सर्वमन्यत् प्राग्वत्। अथ ध्यानफलमाह। एवं ध्यानपरो यस्तु चक्रमेतत्सदाभ्यसेत्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

५
स्व० टी
१४५

145

उत्तममध्यमाधमत्वम्। एवं ध्यानमुक्त्वा तस्यैव जपसिद्धिं वक्तुं देशमादिशति। महेन्द्रे मलये सह्ये पारियात्रेर्बुदे तथा विन्ध्ये श्रीपर्वते वै
वनस्थाकोलगिरौ प्रिये। एतानि सर्वसिद्धानां स्थानानि किंच गंगायमुनसंबाधे। संबाधः संकटः सन्निकृष्टयोस्तयोर्यावनी अवा
न्तरभूमिः। गुरुक्षेत्रे वरानने गंगाद्वारे प्रयागे च वस्त्रावर्ते समास्थितः वस्त्रनीचमएतो रत्नेशो देशो वस्त्रावर्तः अन्तर्वेद्यां स
मुद्यायां नर्मदायां तथैव च। गंगायमुनामध्यबाह्ययोर्मध्यमन्तर्वेदी नर्मदायामपि तत्तटे किंच स्वाभिरुच्यदेशाभूभागे यत्र यत्रैव मनो
रमे। यत्र यत्रैव मनो रमेः स्वाभिरुच्यो देशः तत्र भूभाग इति योजना किंच येषु येषु प्रदेशेषु स्वयंभूर्भगवान् शिवः तेषु स्थानेषु देवी
शि नियमस्थो जितेन्द्रियः वांतिरुद्धः प्रसन्नात्मा लताहारो जपे रतः शाकभक्षः फलाहारी नीवाराद्यशनी रतः त्रिकालपूजानिर
तो वह्निकार्यपरायणः भावितात्मा महासत्त्वो रतो यागविधानवित् यः तस्य मन्त्रः प्रसिद्धेत स च साधयेच्च चराचरम् स्वयंभू
नामनुग्रहार्थमेवावतीर्णत्वात्तत्रैवास्य सातिशयं सिद्धिप्रदत्वं नियमस्थ इति शौचसंतोषेश्वरप्रणिधाननिष्ठः वाक्पाणिः
श्रोत्रगुह्यजपेक्षनिग्रहकृतायेन प्रसन्नस्य सम्यक्संगसंस्कारशून्यात्मा मनो यस्य लताहारो जपे रतं भावयत् द्वात्रिंशता लक्षैः सदशां
शहोमैः न तु यथा अन्यत्र अक्षरसंमन्त्रः तस्य लक्षणपक्षेनेति अक्षरसहस्रमन्त्रवाचित्वाभावात् लक्षणान्तरसंख्यापि प्रकृते नोक्ता
विशेषप्रतिभासनादेतस्याद्युक्तेः न च षाण्मासिकस्योक्तेश्चक्रध्यानस्य काचिदत्रोपपत्तिः तस्मैतज्जपसंख्याविधिं विनापि दृष्टस्य
वर्मोक्तं फलदेतत्वात्तच ध्यानमात्रात् सिद्धिर्भवतीति वाच्यम् आगमेषु शान्तशास्त्रत प्रतिपादनात् जपस्तन्त्रोक्तं ध्यानं न प्रत्या
वसन्देह यदि प्रोक्तचक्रध्यानमत्र जपे गास्या तथ्यक देवीनामपि जपनियमप्रभिदध्यादिर्लभावितात्मा प्राध्यसंपादयः अनु
वमहासत्त्वाभावहंभोयकफप्रविनः रतायाः दिव्यं यागमाकाशादिरूपायाः चकारात् तेत्रफालबल्यादेर्विधानवित् इति कर्तें

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यतात्मा यत्र कं साधयेत् सचराचरम् इत्येतत् संक्षेपेणाऽऽदर्शयन् भाविपटलप्रमेयवस्तु कदाचित् इति । कालाग्निर्नरकाश्चैव पाता
लाद्याष्टकेश्वरः समलोकं सत्यलोकं पञ्चाष्टकमतः परम् देवयोन्यष्टकं चैव प्रधानपुरुषान्तकं नियतिः कालतत्त्वं च रागो विद्या क
ला तथा मायाविद्येश्वरं तत्त्वं सादाख्यं शक्तिगोचरं सर्वं सिद्धिमनायासान् मन्त्रराजप्रभावतः । एतत् सप्तमनन्तरपटलनिर्णेयमा
णं शक्तितत्त्वान्तं सर्वं साधकस्य वशं भवति अतस्त्रापि वक्ष्यमाणसाधकोऽनायतने इति यावत् यत्र चैवं हि सप्तमस्य वर्तिनेत्र तद्दशरूपी यस्मा
योमितसिद्धीनां स्थितपवेत्याह । पूर्वोक्तकर्मवैतिप्रमथ्य मंत्रमथ्यमोत्तमम् साधयेत्रात्र सन्देहो भैरवस्य वचो यथा अथमादिमा व
न् मारणोच्चाटनवश्याकर्षणशान्तिकाप्यायनादि च यद् यथमादिकर्मपूर्वं सूक्तं तदपि यथोक्तद्रव्यशुद्धिसदृकृतमयं मन्त्रराजः
पूर्वोक्तन्यायेनैव जपलक्षणसहोमेनाराधितः साधयतीति सिद्ध एवायं भैरवस्य यथैव वचस्तथा चार्थस्तत्वमासाद्यासोऽस्मासि
द्धिलिंगं अथ योगपत्तमसाधकाविषमेनदेवदर्शनं द्वात्रिंशद्देवताचक्रं परिवारं विनैकवीरं निरूपयितुमाह । अथैकवीरमाश्रि
त्यश्रृंगारं कसमन्वितम् ज्ञातियोगात्तु तं कृत्वा अष्टपत्रे कुशेशये पूजयेत् सर्वविधिना । एकमेव देवी परिवाराद्यपरिहृत्त्वं चक्रांग
षट्कमात्रसहितं वीरं साधकानां मुक्तिपर्यन्त सिद्ध्यति नमत सिद्धिसाधनायोद्यतं परमेश्वरं पूर्वोक्तविधिनेति भस्मोद्धूलितगात्रः स्या
दिनाउक्तेन सर्वेणाक्रमेणापवर्तते व्याराधनार्थं होमानेन विधिना पूजयेत् ततः मौनसंख्याकं जपं होमं च प्रतिसाधयतन सम्यक्
जपहोमार्चनेरतः ध्यायेत्रैव महादेवि स्वच्छन्दं परमेश्वरम् प्राप्नोति चिन्तितान् कामान् देविनात्र संशयः । एवं साधकसि
द्धात्त्युत्पन्नाराधनप्रकारानुक्त्वा रक्षाकल्पप्रस्तावयितुमाह । अथ रक्षाविधाने तु अघोरं योजयेद् यथा तथाहं कथयिष्यामि तदेका
ग्रमनाः शृणु । तत्र द्वात्रिंशदरसंयुक्तं चक्रमालिख्य भामिनि नाभिकेसरसंयुक्तं समं मन्त्रवरानने गोरोचनां तु संगृह्य सिद्धालक्तकसं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मै

५ स्व॰ टी॰ १४९ द्वि

146

श्रुतम् ह्रींकारेण देवशिखरितेन समालिखेत् सिद्धेः सिद्धार्थकैः अलक्तेन च मिश्रं गोरोचनां कृत्वा ह्रींकारेण नीलेन तत्स्वक्रमर्थोद्ध्र
र्ध्वे लिखेत् सिद्धाल[?]कमलकक्षविशेषमित्यर्थः सिद्धा भगवती चंडिका तत्पादान्तः पूर्हीतेन तं कुंकुमेन त्व्यमुत् अथास्य चक्रस्य विद्या
राज्ञं कर्णिकास्थं बिंदुनादसमन्वितम् शान्तपवमानं देवशिखेन स्त्रीसाध्यं समालिखेत् कथं मध्ये वराहेण यान [?]न्तरोदितम् ह्रुं
ईकारवेष्टितं कृत्वा विद्याराज्ञं च तन्मंत्रं कर्णिकार्थमिति दा[?] त्रिंशदरचक्रनाभिगतकमलकर्णिकागतमिति यावत् बिंदुना
शान्तमात्रलिपिक्रमेण लेखितव्याः तासां चायं सन्निवेशः साध्यमिति तन्नाम एवं चाभिदपदाद्यस्य वाचकाभिमतत्वमीशस्य कृतमिति
सूचयति कथमध्ये इति तन्वात्मसंबोधिनः तकारस्य यो ककारषकारो तयोर्मध्ये इति कारान्तरस्य षस्य मध्यमभागेन यत्नेन अन्तरेण
पूर्वोक्तेनैव मंत्रेण रोधितमिति संपुटीकृतं तत्र चैनैव मंत्राक्षराणां मातृवल्लोमक्रमः पश्चात् प्रतिलोमक्रमः इति संप्रदायः ई
कारवेष्टितं कृत्वेति मायाबीजमालिखेत् ईकारेणैव मंत्रसंपुटितं तत्साध्यनाम त्रिवेष्टितं कथमध्ये लिखेदित्यर्थः अत्र
वाप्यमत्रः अत्र चचतुरं संस्थान रक्तार्थं तदपि लिखनीयमेवमत्र एवं कर्णिकायां लिखित्वा अथ कस्मानिवेश ७॰
येत् पूर्वोक्तदेवतादेवि । पूर्वोक्ता अरुणाद्याः यथोक्तैकैकमंत्राक्षरः ॰॰॰ भगवत्संमुखस्थत्वेन नतनतत्पराज्म ९
ख्नतयेव्याम्नायोत्र अत्र तद्गर्भे साध्यमालिखेत् साध्यमिति तन्नाम कथं भवगर्भे तत्र कृत्वा ईकाराद्येन वेष्टयेत् ह्रीं । ८
त्वरांस्तु वराहो देव्यानयोगसमाश्रितः भवरुद्रप्राणः ततः पूर्वस्य देवीमंत्रस्योक्तत्वात् तस्य गर्भमध्ये तदिति सा
ध्यनाम कृत्वा यस्मात् रूपरिवर्तिमायाबीजमतः केनेकारेण प्रावद्वेष्टयेत् तदीहगमनतिकर्तव्यता विशेषितं ।
साध्यनामैकैकनिविष्टदेवीमंत्राक्षरमध्ये आलिखेदित्यर्थः अत्रैवेदमुदाहरणं एवं वोश्याह्रस्वरोष्ठास्य चान्यस्य म

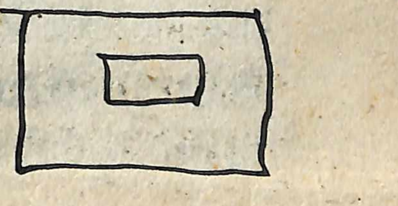

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

धिमद्भुटिलभागात्मनि मध्ये तच्छिखनीयं तथाभूतं चैतद्देकैकं देवीमंत्रात्तत्रैकाणिकागतमंत्रगतं संस्थं पूर्वाधिक्रमेण अरात्
निवेशयेत् ध्यानयोगसमाश्रितः इति भगवतो देवतानां च स्वरूपं सिद्धिसम्भावितं यथोक्ताकारं ध्यात्वा तत्प्राप्तिं भावयित्वा लिखेदि
त्यादि तदेतल्लिखितमेतत्सर्वमेव चक्रम् । ऊर्ध्वे चैव तत्संरोधकं कोणवयानने दिग्दृष्टके यच्छ्रोक्तं कायादा तत्वाद्यर्थः अथैतं
इत्थं नाम्ना लिखितं कृत्वा पुष्पधूपैः प्रपूजयेत् इत्थं कर्पूरं पूजनं तं मध्यमंत्रात् प्रभृति सर्वमंत्रैः यथास्थानं यथालेखोक्तं संस्थनं संपद्यते
अथ वेष्टयेच्च वनदूर्जं मरेथं निश्चेणासमम् पंचरंगकसूत्रेणावेष्टयित्वा वयानने सिक्थेन मटयेत् पश्चात्तदाहमध्ये निधापयेत्
सिन्दूरमध्ये स्थितं चैतत् स्वमालिकं सर्वापायिरक्षासारभूतमिति तन्मध्ये स्थापनं साध्यस्य ध्यायनाय अथ रक्षाविधेः फलमाह यथा रक्ष
वशाद्यातं कालेन कलितं प्रिये अरिष्टविद्धिं तं कृत्वा रक्षामेतां समालिखेत् तस्य मृत्युर्न जायेत इत्येवं भैरवोऽब्रवीत्
यदा शाहोभिनक्रमान् समालिखेदित्यादेशो योऽसौ अस्य च पश्चात्तदेव यथासार्थं तेन कालाधिकारो केऽपि सेवी अरिष्टेऽपि श्रद्धि
तं ततः यव च पञ्चोत्तरं मृत्युः शान्तमासीन्देदे प्रतिष्ठितम् तत्रैक कालमृत्युः स्याद्वैषाल्यागन्तवः मृत्तः इति सिद्धिस्या
भि ८ आगतकृशतेनाद्यातं कालमृत्युनाचैकेन कलितं साध्यं ज्ञात्वा गुरुः रिमां रक्षां यदा समालिखेत्तदा तस्य न मृत्युः कोऽपि ।
स्यादिति भगवतैवोक्तमेतदिति नात्र संशयितव्यं लिपिमात्रात् कथमेतद्भवतीति यतः श्रीसर्ववीरश्रीभर्गशिखादि निरूपितनीत्या
मालिपिरपि पराशक्तिमयस्वरूपैव अतो भगवतैवं प्रतिज्ञातत्वात् समयमेवैतन्मन्तव्यं मृत्युरक्षाप्रकारान्तरमाह कपालीप्राण
गर्भं तन्नाम यस्य समालिखेत् भूर्जे पत्रे वरारोहे रोचनाधारसेन तु ॐकारसंपुटमध्यस्थं रोधितं तु यत्नतः तैः वेष्टजातप्रयोगेन तु
मृत्युर्न जायते कपालीप्राणैवोक्तः साध्यगर्भ आगवतत् कषमध्ये कीदृशं नाम ॐकारपुटमध्यस्थं आध्यन्तयोरोंकारसंपुटीकृ

वै ८

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी॰ तेन तथा कृतं चमत्‌ पूर्वोक्तेन यन्त्रानतैः वषट्‌ जातिप्रयोगेण पश्चात्‌ कृतो नोपलभ्यतेतैः रोधितमिति प्रागवदनुलोमप्रतिलोमक्रमाभ्यामा
१५० द्यन्तयोः संपुटीकृत दिग्विप्रोक्षानुपादानामष्टम दिक्षु यन्त्रेतदायतथैव मन्त्रविशेषो भवति अत्र च प्रागवद्‌ दूर्वाकाण्डलिखितपूजनादि लोहमय
विधानपर्यन्तं सर्वमनुसर्तव्यं तदस्यापि लक्षरोधितसोदाहरणं एवं परिवारस्य भैरवाष्टकाद्यन्तास्यक पालीशा विद्याराजाग्र्ये यणारत्ना विधा।
तेनस्तम्भनम मुन्कामसंगातककर्मान्तरसिद्धिमपि यन्त्रक्रमेणादिशतीदेवः । शिखाकेन तदेव शिसाध्यनाम
147 विदर्भयेत्‌ अनलाणं मथनार्ध्वं साध्याणांशु नियोजयेत्‌ शिखाकेन शिखिवाहनमंत्रेण पूर्वोक्तेन विदर्भयेदि
तिअभिधेयं भवेत पूर्वं नमो मंत्रास कुर्वेत ३ दिशा स्वान्तरोक क्षिप्त्वा तु विन्यस्त मंत्रं कुर्यात्‌ अनलाणं रेफ नदे
मेत केक त्रसाध्यनामान्तरं कुर्यात्‌ योनियोजयेत्‌ इत्यं विदर्भितं दाक्षेय मंडलान्तस्य बाह्य मंडलसंस्थितं कुर्यात्‌ दहने यं।
मंडलं त्रिकोणं तदहिर्वाष्ट मंडलषट्‌कोणं वर्तुलं पतञ्चयस्य लिख्येत्‌ । तस्य वै जायते दाहः बाह्याध्यात्मनि दी।
पितत्वादग्निवर्णमध्यगतानाभ्यान्तात्‌ शिखिवाहन विदर्भितत्वास्त्र किं शिखावाहन विदर्भितमात्रमेव नाम अग्रे
यमंडलान्तः क्षिप्यते नतन्मात्रमेव किंतु हुंकाराद्यन्तरोधितम्‌ तेन ईदृशोस्य चक्रस्य निवेशः हुंकारान्तशिखिवाहनबीजविदर्भितं।
फ मिति व्याख्यानमसत्‌ तथा वाक्यार्थसंभावादेन [illegible] नन्तरं च मंत्रनाथं पूज[illegible] पतञ्चक्रमध्यगतमेव । ज्वलन्तं चिन्तयेत्साध्यं।
दिनान्ते सप्तकं यदि ततस्तस्य तत्‌लक्षण जायते दाहो भैरवस्य वचो यथा क्रोधराजप्रयोगेन मारणमाह क्रोधराजनिरुद्धं तु श्मशानप।
तमध्यमम्‌ श्मशानादलिना [illegible] लेख्यं विषरक्तान्वितेन तत्‌ यस्य नाम वरारोहे हूं फट्‌ काराविदर्भितम्‌ मारयेति समायोगात्‌ कृष्णाति
समन्वितम्‌ क्षिपेत्सप्तराचेण पोरनाभिः स्वदितनः । सोपी तिवाघः श्मशानादलिः श्मशानांगारः तेन मेन रक्त विषमिश्रेणमषी

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

कृत्वामेतत्पटं त्विदं यस्य नाम हूं फट्कारविदर्भितं मित्यन्तो विन्यस्य हूं फट्कारां कृत्वा पश्चात् प्रागुक्तेन क्रोधराजेन निरुद्धमिति
ध्यायन्नरोधितं ततोपि मारयेत् अनेन प्रयुक्तं ततोपि हूं नाम्ना हूं फट् इत्यनेन समन्वितं लिखितेन खरनाभिः दलितोपि समस्तान् म्रियते श्रि
अत्र श्रीक्रोधराजरूपशास्त्रसंहारो विनमस्कृ चितं अथ शत्रोस्तम्भनाय विकरालप्रयोगमाह । विकरालो महादेवि क्रूरधीपः पाशासं-
फट् स्थितः साध्यनाम्नस्तदेवेषि हुंकारविदर्भितः

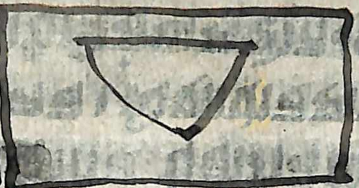

नतामघपत्रयन्त्रेन यस्य साध्यनाम्नः मोक प्रयुक्ता हुं फट्का
रविदर्भितस्य विकरालात्मोमंत्र विशेषः चत दियतः मोक्तया मध्यालिखितेन तस्या मोत्रयन्त्रेन देलपव
नत्समन्तेतामरतिरस्येशः पादः किमस्यनतम णामित्याह तस्य शत्रोर्भयं भवेत् अत्र च श्रीविकरालस्वरूपं
साध्यस्य मध्यस्थितस्य च तस्य हृदि तत्रासकस्वेतो स्थितं विलनीयं अत्र चायं प्रयोगः यथा अथ मन्मथप्रयोगो वशीकारायनमाह । मन्म
थेन प्रयुतं कृत्वा साध्यनाम नवरानने भवाद्यं स्वाहा पालेन रक्तध्यानसमन्वितम् अमकोत्र वशो हे तस्मिन्नभिमध्ये स्थितः अ

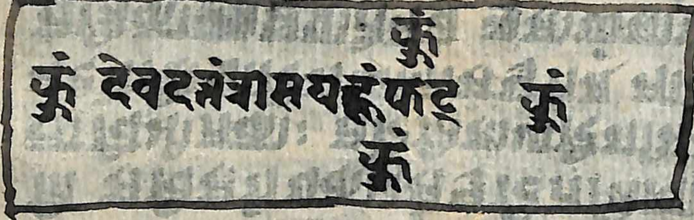

मुकस्य वशं यातु जपहोमौ समाचरेत् सप्ताहाद्दशमायाति पाकस्यनिश्चयः । पूर्वोक्तेमह
वशीकारस्यच्छादयात्मनाम बिंदुकेन पिंशतरेणा मन्मथेन प्रयुक्तं यत्साध्यनाम तदेव वि
भजति अमुक इति अमुकस्य वशं यातु इत्येतदन्तं स्वाहा यावदाद्यं होमान्तस्थेन प्रयुतं कृत्वा
ईदृशारणाव पूर्वेण मंत्रेणा रक्तध्यानसमन्वितमिति तत्साध्यं रक्तं ध्यायंस्तदवश्यं स्थिति दिनाभ
मुख्यासाधको यदि सप्ताहं जपन्होमं च वशीकरणो विनेद्विधः करोति तदा स्वसाध्यो वशी
मायातेवेत्यत्रार्थः अत्र चयंत्रप्रकरणादेत्तत्रिश्चिनं यदेवं विधं मंत्रं लिखित्वा संपूज्य जपहोमौ च कार्यो । मेघनादप्रयोगमप्या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

टनायाह। मेघनादावसाने तु नाम यस्य समालिखेत् यकाराद्यन्तसंरुद्धं मंत्रं फट्‌द्वितयान्वितम् प्रेतस्थाने निधाप्यैतदङ्गारे वं तत्र भूर्जयेत्
अनेन धूम्रवर्णा यो देहे तद्दिशोभिमुखः स्थितः तमुच्चाटयते [illegible] तिमंदे विनात्र संशयः। मेघनादोदरस्य [illegible] बिंदुसमन्वितं [illegible] यकारे
ति सविसर्गं यकारं संपुटितमित्याम्नायः यत्र द्वित्वं लिखितं भूर्जे निधाप्येति श्मशानभूस्थलगतं कृत्वा तत्रेति ईदृशो भूर्जे अ
त्र विभीतकाः नदीति साध्यदिगभिमुखः समाहादिति स्थितमेव साहमत्यत् सोमराजप्रयोगं विभवार्थे वशीकरणार्थे चाह। सोमराजे
न देवशिखादिमध्यान्तसंपुटितम् नाम यस्य समालिख्य षट्‌जातिसमन्वितम् सन्निधाप्य त्रिमधुरेण प्रापयेत्स्वरः संदरि सोमराजप्रयोगे
न त्रिकालातपपातेन च असाध्यं साधयित्वा सुखं च विपुलं लभेत्। सोमराजः ईंकारः तेन साध्यनामा [illegible] दिमध्यान्तसम्बद्धं कृत्वेति
नाम्ना आदौ मध्ये अन्ते च त्रिः सोमराजं लिखित्वा ततो वषडन्तं कृत्वा तद्यंत्रं सन्निधाप्य प्रजपित्वा त्रिःसप्तदिनं दोरदौदशार्कराणा त्रा
संपुटकं कृत्वा सप्तदिनं यावत्संख्यं तथैव जपेत् असाध्यसाध्यं साधयित्वा मथाक्यमपि साधयति वशीकरोति प्रियं प्राप्नोति पुनः
मोक्तस्य क्रोधराजस्य जपहोमाभ्यां प्रयोगमुन्मादार्थमाह पंचांगेन पिशाचस्य [illegible] क्रोधराजावसानिकाम् संख्यां समधुरे इवि क्रूरजा
तिसमन्विताम् उन्मत्तो जायते साध्यो होमेन च जपेन च। पिशा[illegible]चस्य विभीतकस्य मूलकांडशाखासमफलानि पंचांगानि तैर्मिलितं
समाहृत्य प्रणवादि क्रोधराजं हूंफडन्तं साध्यनाम्नो घ्राय त्रिसंध्यमष्टोत्तरशतं योजनं द्याज्जसा सौ साध्यः शत्रुरुन्मत्तो भवति पुनरप्यनुग्रहे
वांछितमह मुनिहिधिमाह। महत्संजपं प्रवक्ष्यामि तमेकाग्रमनाः शृणु भूर्जपत्रं समादाय नीरंध्रं तिर्यग्गामसमम् तस्मिन्समालिखेत्
प्रथममष्टपत्रं सकर्णिकम् तस्मिंश्च कर्णिकामध्ये साध्यनाम समालिखेत् संवेष्ट्य प्रागादि दिशो दे विस्वकंदेन क्रमशो दरि प्रणवेन तत्संवेष्ट्य
स्वकंदेनेति सिद्धिमध्यानेन सकलेन साध्यनाम्नः प्रागादि दिशास्वकं वदावरणाक्रमेण संवेष्ट्य ततः प्रणवेन संवेष्ट्य कर्णिकामध्ये लि

148

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

खेदिति योजना कर्णिकावत्मनि यन्त्रं लिखेदित्याह । पत्रेष्वेवं समालिखेत् अष्टस्वपि किंच पत्राष्टके घोरस्य नामाधस्तात्त
मालिखेत् पत्रवाह्येग्रावरणक्रमेणाद्योमरेखोमित्यर्थः एवं लिखित्वा भगवत्कर्पूरादिना रञ्जयित्वा संपूज्य विसृजेदित्यर्थः । वक्रकूटे
वसंरक्तपाशांकुशात्सुपागतम् साध्यमित्यर्थात् ततः पश्चाद्रक्तासिक्तकादिना संवेष्ट्य पश्चिमे घटे पश्चिमद्वारे निक्षिप्य समग्रात्रैव सती
साध्यस्य सघोरस्तु विनाशिनी कर्णिकायां लिखित्वा ग्लग्ने षष्ठसु पूर्वमेव लिखेत् तत्रापीदृकसन्निवेशः एवं पत्राष्टके पि
पत्रेषु
लिखित्वा तद्वहिर्व्योमरेखावद्वहेभ्रटारकमेव लिखेत् ततोव्योमरेखा तद्वाह्ये लिखेदित्ययमसन्निवेशः अथ शान्तिकमाह आ
दौ स्वतरविन्यासं स्वच्छं दन्तदन्तान्तरम् जन्मनाम तत्साध्यस्य स्वरत्वान्तरितं लिखेत् पुनस्स्वतरविन्यासं वषट्कान्तं नियोजयेत् । नेत्रमं
त्रान्तराणि श्रीणि च तच्छकलं च लिखित्वा जन्मसमयकृतसाध्यनामान्तरेरित्यर्थात् चोरसन्कैरनन्तरितमेकैकनदन्तरद्यवदित्यं अदेव
दन्तः स्वोदेवदन्तः इत्यादिक्रमेण लिखित्वा पुनर्वषडन्तानि ·· मायया लिखेत् इमां च रक्तां संपूज्य । मर्दित्वा सिक्तकेनैव तीरमध्ये
तु निक्षिपेत् इयं च साध्यस्य जायते परमा शान्तिः किंच पुनरन्यान्निवापमे कथं जंसः संपुटमध्यस्थं प्रणवोभयसंपुटम् नामक्रू
त्वावरणोदेशादित्येन मधुरत्रये । जंसः इत्यनेन मायया वदन्तु लोमं पश्चात्तत्प्रतिलोमसंविन्यासेन संपुटीकृतं नाम पश्चात्प्रणवेन
संपुटितं कुर्यादित्यर्थः मधुरत्रयं मायया वत् इत्यं च परां शान्तिमवाप्नोति मस्तु रोगेर्न वाध्यते साध्य इत्यर्थात् एतस्य च क्रमेणैवं संतान मि
त्रिनदार्पितम् पुनर्मृत्युञ्जयमका … राक्तरमाह । भूर्जपत्रे समादाय रोचनायावराननेन मातृकान्तरितं नाम हूर्वीका
रेणैनवालिखेत् तदभ्यन्तरगर्भे तत्स्वरैरन्तरितं कुरु पुनर्गर्भे समालिख्य साध्यनाम वराननेन भूवेणावेष्टयेत् पश्चात्प्रत्येकारेण ततः श्रि
सकारं च ठकारं चालिखेच्च तदनन्तरं पुनर्वेष्टवकारेण मायाबीजेन संवृते अंकुशेन निरुद्धेन रक्तां मृत्युविनाशिनीं स्वच्छंदसंहितो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रु॰ टी॰
१४९

देविप्रणवेनादियोजितम् वषड्जातिसमोपेतां कृष्ण(?)रविंदचर्चिताम् गंधपुष्पादिनाभ्यर्च्य मदिपेन्मधुरत्रये। गर्भसाध्यनामप्रणवे
नादियोजितमिति प्रणवान्तर्गर्भीकृतं विधायस्वच्छंदसहितां वषड्जातिसमोपेतां रक्तां कृत्वेति गर्भीकृतनाम्नः प्रणवस्य बहिरष्टकोण(?)रेव
षड्लंपरिवेष्टनया लिखेत् तस्मात्तदभ्यन्तरगर्भेन स्वरैरन्तरितं कुर्वीत बहिर्विन्यस्तकादिदान्तमातृकाकार्यभ्यन्तरे षोडशभिः स्व
रैरन्तः कृतैः परिमंडलेन लिखितैर्वीमंकराणीयपरात् मातृकान्तरितमिति एतच्च सर्वं पुनः क्रमेणावेष्टितं सत् क्रमेणवकारसका
रलकारहकारैर्वेष्टयेत् तदन्तमायाबीजसतकरेकारेणत्रिर्वेष्टयेत् पश्चादष्टसुदिक्षु क्रों कारेण क्रोधयेदिति व्यवहितवाकाथे
संगतिः तत्साधारणचक्रमेतत् प्रदर्शितम् सर्वं पित्वा चैतत् सिक्तकेन सहितं मधुरत्रयेयस्यादिप्यतेतस्य। जायते परमा॰[illegible]तिर्नात्र
कार्या विचारणा। निक्षिप्तमप्तिनैतत् सप्तकमभीष्टं साधयत्येव अथवा गुटिकां कृत्वा कंठे वा हो(?)च धारयेत् यस्त्वस्यापि तेजायेतर
सोवं भैरवोब्रवीत् गुटिकां कृत्वेति जतुबद्धां कनकादिभूषितां विधाय कंठे भुजे वा धारयेत् चा वार्थे गुटिकां विशिष्टमंत्राभिमंत्रित
भोजनपानक्रमेण सततं क्रियमाणेन मत्स्य सिद्धिर्भवेद् । अतः तं मूलमंत्रेण वषड्जातिसमन्वितं भोजनोदकपानेन मंत्रयित्वा
ग्रतः सदा नतस्यजायते मत्स्य भैरवस्य वोयथा नेत्रमंत्रचतुष्कलनाथाभ्यां वषड्जाभ्यां भोजनपाने हे सततं मत्स्य वद्दरतो नमः ।
भवति अथ विषादिदैत्यपस्मापिमत्स्यु नेतमादिशति अथादिनामहादेवि दृष्टितस्माधकोयदा तदा मंत्रमंत्रसमेपेतमघोरं तत्त्रयो
जयेत् मूलमंत्रः श्रीचतुष्कलः तेन समोपेतसंपुटीकृतं तत्त्रयेति अघोरहृदयेण प्रशान्तिनिमित्तं अस्यान्ते भगवन्विषशमय शमय हुं फ
डिति हृद्ज्ञातः [illegible]टः प्रयोक्तव्यः इत्यर्थात् प्रयोगावसरेच। आत्मनो भैरवं रूपं कृत्वा चैव महादारुणं दंष्ट्राकरालविकटं ज्वालामालोप
शोभितं सर्पैर्ललल्लम्बमानैः खड्गहस्तं सुभीषणं सर्वरूपसमोपेतं सर्पकोटिसमप्रभं तेनाक्रान्तं महादेवि दष्टकं तु विचिंतयेत् तज्ज्वाला

ॐ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नतत्क्षणाद्देवदेवाशीनि विषस्य तन्नाशयेत् कृष्णेति ध्यात्वा सर्पैर्विनिहारकटकादिस्पृष्टफलत्रितिं न स्पृष्टं वै नूपं श्रीकोटरातिसम्बंधियग्रहि
दूषितं त्वं विषदूषितत्वोपलक्षणपरं ग्रहदेष्वेवं विधं ध्यानं यः कुर्यात् समोचयते तत्क्षणात्। तेभ्योपस्मारादिग्रहेभ्यः
साध्यमित्यर्थात् ध्यानसामर्थ्यमति विषघ्नमनंकारुणिकत्वाद्दोषधिप्रयोगैरप्याह शांतिभिः। अथ ध्याने
हिक्कुशलो यदा कश्चिन्नरो भवेत् तदा गानैर्मदादेर्विनिर्विषं कुर्यात् तत्क्षणात् दष्टं भक्षितं विषं च अगदमाह। कु
मारिहितं यंगृह्य नागिन्यात् सदैनकः गोकर्णिकासितं मूलं सोमाह्वामलसंयुतम् आमगोक्षीरसंपिष्टं भवत्ययं नि
र्विषो भवेत् कुमार्याह्वोषधिभिः सफलावंध्या चेति हि नूपापिनागिन्याम मदागोनसाह्वप्रमृष्टगोक्षीरपिष्टमित्येकः प्रयोगः
गोकर्णिका गिरिकर्णिका सोमाह्वा सोमराजी तयोः सितं मूलं गोक्षीरपिष्टमिति द्वितीयः क्षीरेण पिष्टमथेत दष्टेनेन सह पानेन
सेवा प्रयोक्तव्यं यद्दसति अगदाहृतं संयुक्तान् पिवेदित्यादि किंच गोनिंबस्य च मूलेन निर्विषत्वं प्रजायते। गोनिंबो भूम्यामलकी
कचित्तु पठ्यते रसमूलेनेति पाठः अत्राप्यामगोक्षीरपिष्टत्वं स्थितमेव। अश्ववारस्य मूलं तदुदकेन चर्वयेत् पानेन प्रदातव्यं।
तदा भवति निर्विषः अश्वमाराकरवीरकं आरग्वधस्य मूलं तदुदकेन चर्वयेत् पानेन सेप्रदातव्यं तदा भवति निर्विषः आरग्वधं
आरोपकमिति प्रसिद्धं। मधुकस्य च सारं यत्न स्रेयाने प्रयोजयेत् निर्विषस्तु प्रजायेत भैरवस्यैव वचो यथा। मधुकस्य मधुकस्य सारश्चा
न्तरोभागः तं द्वयोः मकान्तत्वा उदकेन क्षीरेण वा पिष्ट्वा नस्ये पाने वा प्रदातव्यं मधुकं मधुयष्टिरित्यन्ये जंबूलासिकमूलं तत्पानेन नस्ये प्र
योजयेत् निर्विषस्तु भवेद्विनात्र कार्या विचारणा जंबूलासिकमूलं जंबूवृक्षमूलम् अत्रापि गोक्षीरपिष्टत्वं स्थितमेव अथ विषा
णां क्रमशो देवमदगादगुडिकाप्रयोगमाह षड्बिन्दु पटोलजं तु मूलमचूर्णितं कारयेत् मधूरपित्तसंयुक्तं गुडिकां कारयेत् प्रिये त्रि-

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ए
स्व·टी·
१५०
स्व
150

लोद्वेष्टितं कृत्वा करेकं वे निधापयेत् नविषं क्रामतेतस्य पदिदष्टो महोरगैः षड्विंशःमात्रिविशेषः पटावज्ञेरंशानपदीगुरिकाकारये
दित्मननंतंरेतेचेतिधारयेदित्मननंतंरयत इति चाध्याहार्यं त्रिलोहं हेमरजतताम्रं अगदमयोगोपुष्पविधिमाह । अरादाहृतसंपुक्ता०
स्थिवेहे विषहर्षितः नविषं क्रमतेतस्य इति शास्त्रनिश्चयः । एतेषु गदेषु वा कोषु वा पृथक्पृथक् कर्कंरलीयमानकुर्मेकवीरावला मोजा
दिमूलविषयेषु निष्कं यमति पतिनामपुज्यमानेषु अविसंवादिता भवतीति दर्शयन्पटलमुपसंहरति । एवमन्येपि येयोगाः स्व
च्छंदेन विनिर्मिताः मदाज्ञा विनात्माचसिद्धेनेनात्र संशयः स्वच्छंदेनेति सर्वेष्वपि परमेश्वरमवर्तितं श्रीश्रीकंठे भवतीते ईश्वरात्सर्वे निव
र्तिततयेश्वरात् ईश्वराधिष्ठितं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् महादेवात्परं नास्ति सत्यमेतन्नचान्यथा इति चः एतदर्थे भावितात्मैवम
मृजीतेत्यर्थः याटलिकीसंगतिरहरेव कालाग्निनरकाश्चैव पातालाष्टाटकेश्वर इत्यादिपटलानं चकदाह्लयतायस्यकृतेति
शिवम् । व्याधीनामगदद्रव्यभावीनां मूलकर्तनं उपद्रवानां दलनं महादेवमुपास्महे । इति श्रीमहामाहेश्वराचार्यवर्यक्षेम
राजविरचिते श्रीस्वच्छंदोद्योते नवमः पटलः ॐ आकालाग्नेः शिवपुरपरो यो यमध्यासमस्तो मूर्धाभाभास्फुरितलहरीयस्य या०
प्ताखिलेन तम् मेयत्वेन प्रयतिपरां मातृतां भक्तिभाजां व्यक्तं देवो जयति समहाभैरवः श्रीहठंत्रः ॥ नवमपटलोपात्तकाला
ग्निविरचितादिनाकटाहितानाध्वस्वरूपावबोधमार्थं श्रीदेव्युवाच अधायंतमहादेवसूचितोनप्रकाशितः कथयस्व प्रसादेन साधकानां
हिताय नम् परमेशाथासमासेनपायःप्रबुद्धेः अध्वानीयस्य अध्वानप्रमितिनवमपवलोपक्रांतां भुवनानां साधकानामिति भुक्तिं
मुक्तिं च साधयितामाचार्यादीनां एतन्मप्रश्ननिर्णयं भैरवउवाच अध्वानं संप्रवक्ष्यामि साधकानां हिताय वै । अध्वानमिति भुवन
रूपं सम्यक्तत्वं भुवनेशाधिष्ठितक्रमेणाप्रकर्षेणैव तस्यनवक्ष्यामि तां मन्तौति । अथ कालाग्निरुद्राधःकटाहःसंस्थितःको

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

टियोजनबाहुल्यः। एष्वाः सर्वतत्त्वात्मना मदीये ब्रह्माण्डान्तरवर्तिनं कालाग्निरुद्रभुवनमादौ तस्याधः कटाहो ब्रह्माण्डकर्परः
कटाहश्च यत्र निमग्नोऽनन्तः पठ्यते तत्कटाहात् बाहुल्यं च ततः किंच तस्योर्ध्वं भुवनानि च नवनवतिकोटि प्रमाण्यण्डानां तु सहस्रकम् कोटी
नां समतिलवाण्णा शतानां सहस्रकम् अर्बुदानां च यथा ह्येतानि खर्वाणि च नवैव तु पद्मानि चाप्यसंख्यानीत्येवमादीन्यनेकशः तेषां चैना
यको ह्येव त्वनन्तः परमेश्वरः। तस्य कटाहस्योर्ध्वं पृष्ठे कर्परबाह्ये इत्यर्थः नवनवतिकोटिरुक्ता दिना तत्रादिवर्तिनां भुवनानां ब्रह्मा
ण्डानां च निसंख्यात्वमुच्यते यथोक्तं श्रीमालिनीविजये ब्रह्माण्डमधात्यत्रैवापि त्व पृथग्द्वयमसंख्यातमिति श्रीकण्ठसंहितायाम
पि ब्रह्माण्डकोटिविस्तीर्णमित्युक्तं यत्तु टीकाकारैरथ कालाग्निरुद्राधः इत्यत्र कालाग्निरुद्रभुवनस्वामीण्यादाद्यं पार्थिवमनन्तभुवन
मुक्तं श्रेष्ठानामित्यत्र च श्रेष्ठशब्देन भुवनान्युच्यन्ते तेषां च कालाग्निब्रह्माण्डकटाहयोर्मध्यवर्तित्वमिति व्याख्यातं तदनागमिकं स्वयं का
ल्पितमित्युपेक्ष्यं यतोऽनन्तभुवनस्य प्रथमत्वे पिशाचरुद्रमध्यवर्तित्वेनाण्डबाह्याधोभागगतत्वमेवागमेषु दृश्यते यथोक्तं श्रीमालि
नीविजये तदूर्ध्वं शतरुद्राणां भुवनानि पृथक् पृथक् तेषु पञ्चमस्य त्वनन्तः मध्यमस्तेषामिति होप्येकादशो भविष्यति अनाद्येनन्त
रूपेणास्थितः सर्वाधः पृथ्वीति तथा संस्थितः सोऽस्मत्संमूर्ध्नि शान्त्यायाः स तु रुद्रकः इत्यतस्त्वनन्तमेव व्यक्तीभविष्यति अण्डशब्दस्य
च भुवनवाचित्वमप्रसिद्धं एवमपि पृथग्भुवनशब्दोपादानं व्यर्थं स्यात् तस्मात् चतुर्ब्रह्माण्डान्तर्वर्तिभुवनमानसंख्यामध्ये ऽनन्तभु
वनमपि त्वधः कर्मविकाबाह्यपृष्ठभागेऽधः स्थितात् रुद्रदशकमध्ये इत्यलं तदितरमध्यं च व्यामानन्तब्रह्माण्ड प्रथमः तस्यानन्तवा
नन्तशब्दवाच्यस्य भगवतः शुद्धाः सर्वब्रह्माण्डाधोवर्तिनिःसंख्यभुवनस्रष्टृत्वं दृढकाख्ये रुद्रभवनैः सहाध्यां भुवनदीनां संपद्यत
इत्याह। तेनच्छेदेन शुद्धानितं ज्ञानदैर्ध्यैः सह उद्दनेन तर्क्यानि परिक्षितानि विश्वमित्युद्धकाः कीदृशी रुद्रकैरित्याह। शतमाथाश्र

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१०
स्व·टी·
१५१

151

येरेव शक्तिः पारमेश्वर्यं वविश्वभित्तिभूतत्वाराधारधवा धारस्तदाश्रयैरेव शक्ति विश्रान्तैरिति अनन्तसंचोदकाः किं यन्तः कीदृशा वेत्या
ह द्वात्रिंशत्परिसंख्यया कोटिकोटिपरिवारास्तत्तैपम्यगुणान्विताः दिव्यांगनौघसंकीर्णाः भ्रूभंगललितेक्षणैः सूर्यायुतसमप्रतीकाशाः को
रणज्वालमंडिताः किंच तत्तत्रदुःखिनः काश्चिन्मुक्ताः स्वमनंगजम् रमन्ते तत्र तेवीणानारीभिः सहलीलया भुवनेषु च विचित्रेषु यो
ग्याकारेषु संस्थिताः अनेन सैव्राणभोगमायायमेवेषां भुवनानामुपोद्बलितम् तदिदम् भवनास्येवमुक्तानि भुवनान्तरवासिनाम् त
स्योर्ध्वभुवनानीतियान्यपक्रान्तानिता निहान्तभवनमध्यगतेषु भवनविशेषेष्वेव सन्तूहकाः तेषामाश्रयत्वेनोक्तानि एवं चदीत्वयं
सर्वाण्यपि उद्दिश्य यान्तिनान्यनन्तो विधापिते स्वामिमनन्तभट्टारके दीसंप्रति भोगमदत्वा निवर्तिते तदपि ष्ठितारूढकाः तद्भुवनानि
वानन्तानिमुञ्चन्ति न भोगदत्वेन बंधकानि भवन्तीत्यर्थः एवमेवचोत्तरत्रापि तत्तद्भुवनेशप्रभृति द्वारेणैव भुवनमुद्दिश्य तत्त्वा॥
शोधनेचोपस्थानादिपूर्वविधिमत्रैवसति एवं कर्परिकायागाणेन तत्भुवनं ततस्तु। अथोपरिष्टात् कालाग्निः श्रीकंठेन निवेशि
तः अधिकारं प्रकल्प्य तेन तदात्तानुविधायकः अनेकरुद्रकोटीभिः रुद्रैर्येनास्ति ष्टतिमिये उपरिष्टादिति कटाहस्य कालः संहाररुद्राग्निः
कालाग्निः यद्यपिश्रीकंठनीया स्वतंत्रभट्टारकमयत्वादिश्चस्योर्ध्वाधारमविभागोनास्ति तथापि तदिच्छयैवाक्तत्वाणस्वपदेशधोपदेश
कानामयमित्यमेवभासितक्रमः कालाग्न्यादिश्च परेभेदमयत्वाद्व्यापकोपि तदिच्छयैव तथावभासितः तत्र तत्र तथा तथास्त्रिवि
धः एवं कटाहस्याध ऊर्ध्वं च भवनद्वयमुक्त्वा पुरप्रमाणं निर्दिनीषुरुपक्रमते। अधुनाः संप्रवक्ष्यामि प्रमाणं शिवनिर्मितं योजनानां व
गरोदे तस्याप्यक्रमतएव यथा भवति तच्छृणु तत्र अव्यक्तादशाभिर्भागैर्महदंश्चलो विभाव्यते द्विः पंचभागो महतो भूतादिः स्थूलउ
च्यते रुद्रयोगिनः प्रतिविप्रं मेयं अयोगिनस्तंप्रकृति तत्वान्नप्रभृति मेय यव व्यवस्थामायायाः पुरुषं प्रत्याच्छादकत्वात्कालादेश्चकंचुक

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रूपत्वेनग्राहकत्वात्किमपव्यात्मप्रकृतितत्त्वंतद्वेदसामान्यरूपमन्मर्षीवसरेकंस्यात्तमिवस्पर्शमात्रंप्रतिभात्येवकं दृष्टिमकृ
त्यधिष्ठातुः विभोः स्थितिधामतदिप्यं वेद्यरूपादव्यकारणगुणं स्थूलत्वं महतो बुद्धेः बुद्धिवि दिवसायव्यापाररूपास्वसंवेदनेनसं
वेद्यते तस्याश्चमोक्ष्यमाक्रमरूपाद्वैधात स्थूलत्वमयतीतिमात्रिकमेव एवंभूतानमहतोबुद्धेः पंचभागाइति दशगुणायवभूतानामा
दिःकारणं तन्मात्रं स्थूलः तत्र भूतादिरहंकारेव्याख्येयः तस्य महतस्त्रापि विवेकत्रसंवेद्यत्वात् तन्मात्रस्वरूपं तत्वासमारूपतया
नाःस्थितं तद्दृशस्याभिलाषास्पदीभूतं शब्दमात्ररूपं स्फुरत्येव तस्याध्यवसायात्मनोबुद्धेराकारतयास्फुरत्स्थूलतां प्रत्य
पवनदेनदत्तः करणीकपरिछेधमित्याह ॥ भूतादेः परिमाणं चभावग्राह्यंनचाल्पम् तदीदृशात् भूतादेर्दशगुणाम
णीयो दृश्यते रजः जालान्तरगते भानौ परमाणुः स उच्यते अणीयः सत्वंतरं भूतादायोपेत्ययात् दशगुणं स्थूलं चात्यन्वात्
अणुंचपरमाणुस्तार्किको पगतपरमाणुविलक्षणः ईदृशाश्च अष्टानां परमाणूनां समवायस्तु यो भवेत् त्रसरेणुः स वि
ख्यातस्तत्पद्मरजउच्यते समवायसंघट्टं तस्य त्रसरेणोः पद्मरज इति नाम हृदयं त्रसरेणवश्चाष्टौ वालाग्रं तद्विधीयते
वालाग्राण्यष्टौ लिक्षेति परिकीर्तिता लिक्षाश्चाष्टौ विर्यूकायूकाश्चाष्टौ यवो भवेत् अष्टौ यवावयवो दृष्टः पर्वांगुष्ठमध्यां
गुलम् द्वादशांगुलमानेन वितस्तिस्तालउच्यते तालद्वयं भवेद्धस्तश्च विंशतिकां गुले वालाग्रादीनि प्रमाणविशेषाभि
धानानि षड्विंशतिं गुष्ठमंगुलमितिपर्यायः वितस्तेस्तालः चतुर्द्वस्तोपचत्वर्दंडोनालिकायूपपवच पत्र षपवदंडोनालिकायू
प इति च नाम । धनुःसहस्रे द्वे पूर्णे क्रोशः समभिधीयते क्रोशद्वयेन गव्यूतिर्गव्यूतीद्वे तु योजनम् एतत्प्रकृते योजयति
अनेन परिमाणेन योजनानां पञ्चाशत्तिति सिंहासनमहाद्वीपं सहस्रद्वयविस्तृतं सहस्रसप्तकोच्छ्रितं तस्य तस्योपरि कालाग्नेः म

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१०
स्व·टी·
१५२

ह्यपीह समस्वन्ते निहते तत्र देवेशः कालो दावदग्धलोचनः । निहते भकारगते सप्ताग्निमेघः प्राक्तनः सितरक्तपीतकृष्णस्तु
त्रिवक्त्रो महाबलः ऊर्ध्ववक्त्रमस्यानुन्मीलितं भगवतादर्शितं मा भूज्जगदादिलोकदाह इति किंच रक्तांगो थकरालस्य पिंगभ्रूश्म
श्रुलोचनः वक्त्रज्वालाजटाज्वालालोमज्वालाः हस्ताज्वलाः ज्वलनप्रस्यापुंख्यज्वालाः हस्तीवाः करमध्यगाः इत्यं वाचं ज्वलन
वेगवदीप्तो ज्वलज्ज्वालाभिराजितः दशबाहुर्महात्मा वै खड्गखेटकधारकाः शारंगाङ्क विदुरस्त्रपाशांकुशधरस्तथा कपाल
खट्वांगधरो वरदाभयपाणिभिस्तत । विदूषको विशिष्टहस्तः अपिच दशयोजनलक्षाणि शरीरं भाति भास्वरं । एतद्ग्रासवायाःकान्तेः
प्रमाणां ननु शरीरस्य अस्यामागन्तासन्नमानस्यासंगतत्वापतेः शरीरमानं विहितोत्कर्ष कोटियोजनमानेन भवनं चास्य
ज्वलज्ज्वलम् संभृतं रुद्रकन्याभिः रुद्रैश्चालिंगनशालिभिः नानारूपविमानैश्च ज्वलद्भिः समाहृतम् किंच ज्वालास्तस्य विनि
ष्क्रान्ताः कोटयो दश चोर्ध्वतः । तस्येति भुवनस्य तस्योपरि शिरे देवेशि पंचकोट्यो वरानने नकश्चिन्निवसत्यत्र भूमोक्षपरिवारितः
ह एवं कटाहकोटिः तत्र परिकालाग्निभुवनं कोटिः भुवनज्वाला दशकोटयः भूमिः पंचकोटयः इति सप्तदशचात्र मध्ये अनन्तभु
वनपरिमाणमुक्तमिति मध्ये तत्परिकल्पमप्यदिस्तकमेव । अतः परं वरारोहे नरकाः परिकीर्तिताः पंचाशत्कोटयो देवि कथिता
स्तत्र पूर्वशः । अन्तर्भाविनार्थीकत्वात् नरान् कापयन्ति साकं हानं संपादयन्ति दुःखानुभवेन इति नरकाः कथिताः इति महासंहिता
म इत्युक्त । प्रधानं संप्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्व वरानने चत्वारिंशन्मया प्रोक्तं कथितं । एतन्महासंहितासु ते नामतः शृणु । अवीचीरौरवश्चैव
महारौरव एव च तामिस्रश्चान्धतामिस्रः संजीवनमहाजीवनौ नदेते अवीचिर्वीचिभिस्तत्र मः शूर्पास्त्रच्छेदमादिभिः रुदन्ताम्राग्निको
पद्मनिरिति प्यन्ते सरौरवः तामिस्रमस्मताभिस्रः शार्वरीधान्तदूस्तरः तथान्धपोऽन्धतामिस्रात्तु विभावित दिङ्मुखः इति प्रोच्यतां

152

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

निरुक्ताः रौरवपूर्वेति स्मातिशयो महारौरवः यातनाभिस्तिकर्लं तां पुनर्यातनार्थं सम्यग् जीवनं सहस्रभूयोभूयश्च जीवनं तौ संजीवनः
संजीवनौ ७ पद्मश्चैव महापद्मः कालसूत्रस्तथैव च पतेच्छ्रीपदार्थी पद्मः पद्मसमाकारः स्वशीतो हिमकर्दमः महापद्मस्तथा
नूपाकिं नशीत हिमोत्तरः कालसूत्रो सितापाशास्त्रिकं दृढं वेष्टनं इति निरुक्ताः १० सूचीमुखः ११ यत्रापि सूचीमुखैः स्वनीदनाग्रह
वीवनप्रविभेदक इति तत्रैवोक्तः महाकायः १२ महान् र्धवदः कायो यत्र । दुरयारोसिपर्वतः १३ १४ । तरयारोलनार्सं तं गं तरयारानि
रंतरं इत्युक्तं अयःमुखः तमपश्चपर्वतोगच्छतां तु ःखदः १४ । असितालोद्गमश्चैवद्रुममस्तकपवच द्रुमराश्च विख्यातः १५ अ
सितं ताः खड्गाच्छिन्नतितारुणि खड्गधारापरिग्रह इति परायां निरुक्ता तालोपितालस्तालवरांगस्य विदारयति वल्कले रिति निरुक्ताः
द्रुमोदारुणावान्तायभिभवनी यद्रुमाकारं तिष्ठल देहदेहनः द्रुमोमस्तकेयत्र सद्रुममस्तकः एवं द्रुमाणामारामः समूहो यत्रांगेषु
सद्रुमारामः १९ कुंभीपाकस्तथैव च २० कुंभीपाको हृदस्थोरः कुंभवत्कोमलाख्यिखरइति निरुक्तः । अंबरीषांगाराशिः २२ अंबरीषो स्वरा
ग्रस्मात्सनीतो पुनर्मवर्षति तमांगारो ग्निसंकाशो लोहांगारनिकेतन इति निरुक्तावेतौ नीलगंडस्तथैव च वज्रतं रक्ष्यशाकुनिः १८
एवं विषशाकुनिभिर्जनायत्रतार्ड्यते २४ मीनोदराखरोदरौ २९ मीनखरयोरूदरे महासन्तापदे यत्र जनाः पीड्यन्ते स ईदृशः २७ यत्र त
मसंदंशो जनाः पीड्यन्ते वज्रकायश्च २८ यत्र महायातना मनुभवतां वज्रमया कायः सेदकश्च वराननेः २५ यत्र महासन्ताप वते
मेदोदयशरीरतां उष्ट्रकायो महाकायो वेतालो वरवामखः २२ उष्ट्रस्येवातिदीर्घत्वात् तत्क्रूरामसनीयमायाग्रीवाकायश्च महान् वे
कत्रमरणीयः वेतालात्वालास्यमस्थानकायत्र वड्वामखलोकायोदारुणानलसन्तापतो यत्र असलकसयएवदश्चैव २४ असलग
दः सूयएवदश्च भ्रमरोमघकस्तथा २९ यत्र भ्रमरामघकाश्च विषमांदंष्ट्राकारिणः संग्राहश्च कपालश्च ३० यत्रनमीदकवज्जला:

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१०
स्क॰ पी॰ संग्रहान्नेष्वाध्यन्नेकपालस्य यत्र कपाले पिवन्त्युग्ररूपाः जनाः पच्यन्ते तप्तकवचप्रवच २५ यत्र तप्तकवचान्तर्निविष्टान्यंगानि पीड्यन्ते
गजपादैर्महावज्राकूर्माग्नौ नक्रुलस्तथा ५२ यत्र गजपादैर्जनाः पीड्यन्ते यत्र महावज्रैः प्राणिभिः भ्रमणं यत्र कूर्मैर्नक्रुलैश्च जना
१५३ भक्ष्यन्ते व्याघ्रन्ते च । पीडनश्चैव ५४ यत्र महाशिलाभिर्जनाः पीड्यन्ते कुंभीरः ५५ यत्र ग्रामा महाजलचराभीषणाः क्रकचः फलमेव च ५७
यत्र क्रकचैरंगच्छेदनं यत्र च फलारोपणं अनंगश्चांगारो हारः ५९ यत्रांगानि विलीयन्ते यत्र चांगारो हारैर्मर्दैः क्षिभिस्सन्तापः
153 महीमहिषिरवस्तथा पंचवक्रः शतास्यश्च ५२ महीमो यत्र ग्रन्थः सन्तापकृज्जायः शोषितोदरकन्धरः त्रिणः त्रिपंचशतमत्योष्मशाणि
नो यत्र दशन्ति जलौकाबिल्वस्तमकः ५५ यत्र जलौकस्समाख्यैः प्राणिभिरुपद्रवः यत्र च धूमवद्दलेषु बिल्वेषु जन्म सततमोजनत्वं
कश्च ५० सततं सन्तापकृत्तमोकः केवलज्वलितोऽनलः जनपंकोज्वलन्नात्मलेपमलपविग्रहः इति श्रीपरायां निरुक्तः । घोररूपैर्निदाहणः ५८
यत्र घोररूपाभीषयन्ते अनपवानि दाहणोर्यं अक्षिभंगाश्चतिमांसः ६० यत्र अक्षिभंगः यत्र च सूतिमयमांसदेहता । द्रव्यश्चैव तमेध्यकः
यत्र द्रव्यो वृद्धस्य स्यमध्येत्रमेध्यमध्ये च निवासः ६२ उलूकः परशुर्दंडः काकास्यश्च तथैव च यत्रोलूकैर्भक्षणं परशुना छेदः दंडैस्ताडनं काक
कैश्च भक्षणं जनानाम् ६६ सोच्छ्वासश्च निरुच्छ्वासः । सोच्छ्वासः श्वसनमायोनिश्छेद्कृन्तकाश्रयः निरुच्छ्वासो तसंरोधान्निरुच्छ्वसनलक्ष
णः वृकास्यश्च तथैव च अश्वास्यो गोल(पला)कादश्च । मदतांवृकानां स्वगालानां अश्वानां च भक्षणार्थमास्ये यत्र सज्जन्ते गावः पशवः पलंमा
समदन्ति यच्च यज्ञार्थं मांसादः सर्वदेहस्थः सर्वमांसापकर्षकः ७१ अलौकिंदहनस्तथा यत्र विद्यमानोऽन्यो लोकः पश्चाद्दहनः उष्णो
सुलज्वरारंभः सर्वांगपरितापकः इत्येवत्रोसरइतिमोक्तः ७३ खवक्रोऽथ दवाग्निश्च खवक्रः खवक्रवान्दवाग्निमध्ये यत्र जन्म ७५ ताम्र
कूपस्तथा यत्र ताम्रमये कूपे जना निषध्यन्ते ७८ तमः तमसंतोमहामोहश्चैतन्यगुणमोहक इति निरुक्तः ७७ अद्रीनां निवयश्चैव
(ते)

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

भयानककृष्णसर्पमयः ७८ तमपाषाणमेव च सदा हृकुञ्ज्वलज्ज्ञोहयाषाणपरिष्टवितः ७९ विद्रूपो रूपवांश्चैव। वैदूर्यमदयकाद्रूपवह्नुले
भाभिलषणीयजनदर्शनसंभाषणाभ्यां ग्रः रोमिकामद्रोहद्वितीयः ८२ विद्रीविवरपरस्तथा विवं[illegible]विवक्षवलद्रूपंमद्रर्भहुरन्दनमये यत्र भू
पु ८ म्ना च सूक्ष्मास्पर्द्दं जायते विवरपरस्तु यत्र जन्तोः श्वित्रमेकमेव रूपं कृष्णपिंगलरक्तास्यः कृष्णपिंगलरक्तमास्यमतीवभीषणं यत्र ८९ महिषो
यातनस्तथा यत्र भीमैर्महिषैर्यातनैः सुविद्राव्यमाना जायन्ते ८४ कुब्जः कुब्जनपवयत्र जायन्ते ८५ उत्तमतैलाख्यः उत्तमं तैलं निषिच्यते य
त्र अशनीद्वाष्टिमहरो द्वष्टिमहरावशनीअपनिरूपो यत्रोपरिपातन्ततः ८६ मुसलश्च मुसलवृष्टिः ८२ अनातपश्च अनातपः शीत
इत्युक्तः तथा चैव षष्ठी परायां शीतः शीतज्वरं भस्मसतूलकं पकृत ८७ यमलाद्रिश्चैव च युग्माद्रिः कर्क[illegible]पाषाणाद्रिसंदंशापरि
पीडित इत्युक्तः ८८ कृमिकूटः कृमीणां निचयः प्रोक्तः केवलकृमिसंचय इत्युक्तः तन्मध्ये यत्र जन्मेऽमर्षः ८९ वह्नपाणरोशल्मलिश्च ९०
हडिस्तथा निगडो लोहरज्जुश्च लोहपंजरपवच हडिः पादबंधो निगडः शृंखलादिकं दशादिबंधः लोहरज्जुः सर्वत्रबंधाय यपवं लोह
पंजरः सर्वगात्रनिश्चेष्टत्वोत्पादनाय १०१ तनुभेदश्चरोगश्च हृष्चिकः कालपवच यत्र तनोर्देहस्य भेदः चूर्णनं यत्रोरगैर्जनावाध्यन्ते
यत्र हृश्चिकैर्दश्यन्ते कालः संहर्त्ता शुक्लपक्षाणि १०५ वज्रकणः कटाहश्च तप्तवज्रकणापतिताः कटाहपतिताश्च यत्र जनाः १०६
पट्टः संकुलपवच यत्र तप्तैः लोहपट्टैः नरानिबध्यन्ते यष्टच लोहस्तंभ इत्यन्यत्रोक्तः यत्र तप्तलोहस्तंभो ज्वलज्ज्ञोहपट्टकस्पृष्टविग्रह
इति यत्र संकुले स्थानेति सपत्नजयांगाश्लेषः १०८ घोरश्चाजगरश्चैव यत्र घोराअजगराग्रसन्ते १०९ महावैतरणीतथा वैतरण्यां वि
तार्यन्ते जन्तवः पूयपूरिताः तस्मात्सैनदी घोरा दुर्गंधा प्रवसेत्सदेति वितारणं पिपासार्त्तराणां जनानां जलभ्रान्तिजननं ११० गृ
ध्रश्चकाकश्चैवकंककाश्च प्रमर्दकाः गृध्राद्यभियत्र हिंसापातिसंकुला एते चत्वारः ११४ कर्दमाः यत्र कर्दममध्ये मग्ना जायन्ते ११५

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

९
स्व॰ टी॰
१५५

154

ऊंडुरश्चैव लंबोष्ठो वज्रनासिकः विपिटः खंजरीटश्च ऊंडुरो मूषकः बहुलः लंबोष्ठादयः एतद्रूपभयानकप्राणिबहुला नरकाः खंजरी
टप्रतन्नामकोपयानकपक्षिपूर्णाः १२० शबलो नीलएवच कंकः संदंशाकृतदाकारमुखपक्षिदंष्ट्राद्युपकारिभिर्मिश्रितः शबलो वि
चित्रो नीलो नीडो विचित्रो यत्र १२१ काकः विषमकाकपूर्णाः १२२ कंकश्चैव कंकः संदंशाकृतदाकारमुखपक्षिमयः १२३ शिवा
गवस्तनः परः यत्र शिवाभिः आरावैर्जनास्त्रास्यन्ते १२४ गजमार्दो महानादः सिंहनादस्तथैवच सपार्थः १२५ महाग्राहस्तथान
क्रो मूषकाकीटसागरः ग्राहाः अतिक्रूराः नक्राख्यजलचरविशेषवितिरिक्ताः प्राणिनस्तैर्महान्तो यत्र स महाग्राहः तथा नक्रार
तिमहानक्रः मूषिकामयः सागरः कीटसागरस्तत्स्वरूपकिमिबहुला मेध्यसागरः यत्रांत्री परायां विट्मूत्रो विंशिलाशीर्णाचूर्णि
स्फकृतदूरणाहस्तकः १३१ अवाक्शिराः अवाक् अधः शिरः ऊर्ध्वपादो यत्र १३२ त्वशावर्तः स्वेदुश्चावर्तैः समन्तात्प्रवर्तते यत्र
यत्रांत्री परायां दुर्निवासः पिपासाग्निबुभुक्षापीडितोदरः इति १३३ चक्रपीडनकस्तथा यत्र तिलवज्जनाश्चक्रेणापीड्यन्ते १३४
वज्रलेपस्तद्रूपः गलितवज्रेणातमेन यत्रांगानि लिप्यन्ते यत्रनाटयो वज्ररूपः १३५ स्तम्भयंत्रः यत्र स्तम्भवज्जनापीड्यन्ते १३७ गिरेर्लता
गिरिप्रभावाभिर्विषलताभिर्यत्र जनास्त्रास्यन्ते १३८ कंटकस्तथा विख्यातः तन्नाममहाकंटकाकरणाकप्रख्योति विषमः कूपः १३९
तप्तवालकएवच यत्रातितप्तवालुकाः पापीयांसः संचार्यन्ते १४० तदेते सचत्वारिंशच्छतमाख्याताः एतेति घोरा नरकास्त्रिको
णाः परिकीर्तिताः नरकदेशानां संस्थानं त्रिकोणत्वमित्यर्थः एतेच अप्रस्तुतकर्मरतानां च प्राणिनां यातनायतनं। अस्य देकाद॰
पापरूपवद्रम्प्राणानस्माभाव्यविशेषात्मनः स्वस्मास्कृता स्वाहदि ·· नदुःखानुभवः विशेषतस्तु निस्त्रिंशकर्मकर्तृणां। निस्त्रिं॰
शकर्मपरवधाधिकम् पापानां निवारणाय अनिवर्तमानानां अनपवर्गा जिनदेवपापसंस्कारात्प्रजनरापिपापिनामित्याह
ग

इत्थं चैषां निर्दयपापमज्ञातानां परहिंसारतानामनाम् तथा परदाररतानां च विशेषतः शिवशास्त्रस्पृहाविणाम् देवद्रव्यापहर्तॄणां ब्रह्म
घ्नपितृघातिनाम् गोघ्नानां च कृतघ्नानां मित्रविस्रंभघातिनाम् कृतमुपकारं घ्नन्तीति कृतघ्नाः मित्रे विस्रंभेन श्लाघ्यासेन न्यस्तं घ्नन्ति तच्छीला
मित्रविस्रंभघातिनः किंच सर्वाभिमिद्रोहृणां शौचाचारविवर्तिनाम् दयादाक्षिण्यहीनानां पैशुन्यान्वितचेतसां नरकास्तु समाख्याता
स्तु कर्मपथवर्तिनां। शौचमाचारस्य निजनिजवर्णाश्रमोक्तं अन्यथा किंचित्तैर्याः सदा शुद्धिः सा शुद्धिः शौभदर्शनेन शुचिर्हि शुचित्तस्यान्ति
विकसो भवेन्नरः स्नानादिशुचेर्निर्विषयत्वं स्यात् अत्र च यथायोगं शरीरमनोवाग्विषयत्वं प्रयोज्यम् एतदेवा कर्मपथवर्तित्वं शास्त्र
विरुद्धाचरणं अकर्षापकर्षयोगाश्चैषां पापानां नरकेण नरकसंबंधः येत्वेतद्विपरीतास्ते शुभकर्मरता लोका नरकेन पतन्तीह यच्चैतेषां सं
पिण्डितं कर्म। तत्समासेन वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः अनुपूर्वशः इति वा आर्थो नियतां सर्वेषां मूलाबाल्यंबन्धनाः स्मृतं तदाह वैकादिकमेण
तत्र सत्यं ताभिर हिंसा च एतानि वाङ्मनाकायकर्माणि भवन्ति किंच शौचं स्नानमकल्कता दयालोभस्त्व यस्यासौ नरकान्नाधिगच्छति ॥
शौचं भावतः स्नानं भस्मादिनापि अकल्कता शुभसंकल्पता अलोभः मितिह्रियावापलं शान्तो दान्तः सुखात्मा त्वनहंकारवानसमः अद्रो
ही वानसूयश्च परैश्वर्ये च निःस्पृहः। नरकान्नाधिगच्छतीत्येवशान्तोर्जितचित्तः दान्तो जितेन्द्रियः अतश्च विषयवैवश्याभावात् सुखात्मा नि
रहंकारश्च समः शत्रुमित्रादिसाम्येन पश्यन् परैश्वर्ये निस्पृहा संतुष्टः किंच अमात्सर्यममानित्वं शिवभक्तिरचापलं जपध्यानरतिः शौ
चकार्येषु च वर्जनम् व्रतानि नियमाश्चैव स्वाध्यायश्च त्रिसंध्यता सर्वेषु दयानत्वमार्जवं श्रीमिनस्विता तेजः प्रशान्तिः संतोषः
प्रियवाक्य विवर्जनम् समीक्ष्यकारिता नित्यं मनोहंकारनिग्रहः अदंभित्वममायित्वमकल्कोत्तानशीलता पितृदेवार्चने भक्तिर्ब्रह्मश
रणपरायणता अनिन्दा होमो गुरोर्दीनं ज्ञातिनां पर्युपासनम् एकान्ते चरतिर्ध्यानमात्मन्येव चतष्टता अव्यापारः परार्थेषु औदासीन्यमनागमः अ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१०
स्व·तं·
१५५
155

क्रोधित्वमनालस्यमिति नियमाः प्रकीर्तिताः। शिवभक्तिमर्थैर्यमैः अवाप्यलंकनित्यविशेषानुच्छिः विशेषात्तु जपध्यानविशुद्धात्मा तेजः परान-
भिभवनीयत्वं महाशान्तिः सौम्यदर्शनता मनोऽहंकारयोर्निग्रहो यत्र अवर्तनं परिद्रोहादंभो मिथ्याचारता मायापरवंचनं अकल्कः अ-
पापचित्तः परार्थेषु परवित्तेषु अव्यापारो मनसापि चिन्तनं औदासीन्यमिति निर्व्यवहारविषयं अनागमसंत्यागमत्वं गुर्वाज्ञादौ अप्रमादित्व-
मनालस्यमिति उपादेयानुष्ठाने उद्योगः एते यमाः शुभाः आचाराः अनघाः। यस्त्वेतान् भजते यमान् सोऽमरत्वाय कल्पते शिवभक्तिरेकैव मोक्षम-
दा किमंगयन्तु धर्मान्तरसहिता यस्मात् नश्यन्ति पौरुषाः यौ याये थ्यनन्ताः प्रकीर्तिताः शिवाचाररतानां तु धार्मिकाणां तदेहिनम् तस्मादे-
वं तु विज्ञाय मनो धर्मे नियोजयेत्। पुरुषतत्त्वभवनावसरे पौरुषाये याप्यावस्थान्ते तेपि शिवभक्तिभाजां विनश्यंति धर्म इति प्रोक्तरूपे
किंच यस्य चित्तमसंभ्रान्तं निर्विकल्पमकल्मषं स याति परमं लोकान्नरकांश्च न पश्यति। अकल्मषत्वादपापत्वान्निर्विकल्पं कृत्वा
तात्त्विकेऽर्थे समाप्लुतं न पश्यतीति दर्शनमात्रमप्यस्य नास्तीति तत्र यभोगैरसंभावना यस्य बुद्धिरसंमूढा सर्वभूतेषु पातकी अकल्क-
वान्सत्त्ववान्यो नरकान्न पश्यति असंमूढानि हीनज्ञाना अकल्कवान् शुद्धात्मा अनघ एव सत्त्वहृदिति निष्टः। जिता नियतेन्द्रियाणि मनो य-
स्य वशीस्थितम् तज्जयेन जितं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरं सर्वोभोगाभूरनेन स्वप्रायेत्यर्थः एतदेव श्लाघते स्वकार्ये परकार्ये वा यस्य बुद्धिः स्थि-
रा भवेत् एतदेव हि पांडित्यं शेषाः पुस्तकवाचकाः स्वकार्यमात्मज्ञाननिष्ठत्वं परकार्यं परेषामात्मज्ञाने योजनम् उपसंहरति इत्येष तंत्रि-
कोऽध्यायः कथितस्तु समासतः अनन्तत्रिकानामन्येषां परिसंख्या न विद्यते तांत्रिकाः परमेशसंहिताप्रसिद्धाः अतांत्रिकाः धर्मसूत्रकारादिप्र-
सिद्धाः असामान्यैराचारैः शिवशास्त्ररतायेतगुरुभक्तिपरायणाः यतस्तत्त्वविदो येन न तेषां दुरितं भवेत्। दुष्टमितमागतं जन्मेत्यर्थः त-
दाह वर्णाविंशाख्यं तं होतस्समासात्परिकीर्तितम् यस्मात् ते विष्णुदेवलक्षगच्छन्ति पंचाशत्कोटयस्तताः तेरिति वर्णाविंशादधिकशतसंख्यास्ता

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

इति पूर्वोपक्रान्ता यदिवा पंचविंशद्यदा त्वेते द्वात्रिंशत्या विशोधिताः चत्वारिंशाशतं शुद्धं तदेतत्स्याद्वरानने अवीचीकुंभीपाकरौरव
वर्जं वक्ष्यमाणानां नामानो द्वात्रिंशत् यद्वा त्रिभिः शुद्धैस्तु द्वात्रिंशाच्छुद्धा एव भवन्ति हि निर्विशेषं नरकसामान्यमिति विशेषात्सामान्यं शुद्धा विशेष
शुद्धिर्विशेषाणां वा गर्भीकृतसामान्यानां शुद्धा सामान्यशुद्धिः अत्र वा यत्पुनर्गुणनं मायाया यस्यादीनां यस्यापि भूयस्त्वं निष्ठितं तस्य वितत्य नर
कशुद्धिः कर्तव्या अयमस्य तत्त्वसंक्षेपणोक्ति मध्यद्कच तत्र षष्ठ्येन शुद्धिरत्रोक्ता किरणाणां तन्मध्ये षट्कत्रयेणायज्ञकं चत्वारिंशात्समधिकं यदेते
षां प्रकीर्तितम् द्वात्रिंशन्नरकाज्जानोराजराजेश्वरात्मय इति श्रीमालिनीविजयोत्तरकृष्णां ऽद्वद्वशुद्धैव तन्नष्ठुद्धि रुकेति प्रक्रियाभेदः अथ
तेषां नामानि वक्ष्यामि त्रयाणां च रवर्णानि अवीचिश्चैव विख्यातः कुंभीपाकस्तदाहणाः महारौरवराजश्च अथ स्थानं तेषां निबोधमे अधो
मध्योर्ध्वभागेषु संस्थितास्ते यथाक्रमं किंच व्याप्तिं तेषां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः द्वात्रिंशन्नरकास्त्रिभिर्यथान्तर्गर्भीकारेणाव्याप्तास्तथो
त्यर्थः अत्र नरकैकादशगतमवीचिं विशोधयेत् प्रिये आत्मना द्वादशं देवि कुंभीपाकं विशोधयेत् महारौरवसंतं त्वौ त्येवमेव न संशयः ता
नेतान् पंचविंशान् प्रवक्ष्यामि समासेन वरानने अवीचिः क्रिमिनिचयो नदीवैतरणी तथा लोहस्य शाल्मलिश्चैवाप्यसिपर्वत एव च सोच्छ्रा
सश्च निरुच्छ्वासः पूतिमांसः परस्तथा तप्तत्रपुस्तारकूपे जतुलेपस्तथैव च अनन्तभूता अवीचीयोक्ता । अवीचिरेव क्रिमिनिचयपदेन विशेषि
तः तत्रपूर्वं निर्दिष्टो सौव्यातिरिक्तासंख्योपिकाप्रसंगात् अथ कुंभीपाकस्य रूपनाम अक्षिभंगः क्रकचच्छेदः कूपश्चापि करंकटः
वक्ष्यामि ग्राह्यपर्वतौ रक्तपूलेपः प्रकीर्तितः कुंभीपाकश्च विज्ञेयः शीतलाम्लिस्तथैव च तप्तलोहश्च विज्ञेया तारपारपथस्तथा अशनिश्चैव ह
तप्तश्च द्वादशैते प्रकीर्तिताः एकादशात्र विज्ञेयाः कुंभीपाकस्तदाहणाः महारौरवराजेव अत ऊर्ध्वं निबोधमे कालसूत्रो महापद्माकुंभान्त
नीवने तस्को पाशोंबरीषकश्चैव त्रपुः पट्टस्तथैव च दंष्ट्रयंत्रस्तमेघश्च घोरस्तपस्तथापरः महारौरवपतेषामुपरिष्टात्स्यवस्थितः । वक्ष्यामि श्रु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१०
स्वं० टी०
१५८

156

तियः पूर्वमेदकरूकः अपालं रस्तती त्वागलं उ इति तीव्राम्रिस्त्रिरिति कुंभस्तकुंभी रव इति अथानिरयेषु अप्राणी हृष्टिस्सूनाविति पापोपि रागः इति दंड
यंत्रोदं उ इति पूर्वमुक्तः पदाग्रादौ अवीच्यादि त्रयमेव प्रोक्यते तदा । अवीचौ कृमिनरकान् कुंभीपाके हदाफलान् महारौरवके मुख्यानन्तर्भूता
विचिन्तयेत् अष्टभिस्त्रिभिर्ध्यासानाम् । द्वात्रिंशन्नरकानां च मानं चैव निबोधमे तत्र योजनानां । नवनवतिलक्षाणि एकैकस्मिन्नुपयः स्तृताः
एते च लक्षमात्रान्तरा तेया द्वात्रिंशच्छापि तु क्रमात् एवमेतन्मानं द्वात्रिंशन्नरकभूः अथ एतेषामुपरिष्टात्तु प्रभुत्वेन वरानने योगेश
षिगुणोपेता कूष्माण्डादिपतिस्थितः एष च क्षितिदितिः समदिष्टान्तस्याष्टमानुलोमतः सोऽप्येयं रुद्रलोकाः कूष्माण्डस्तु रुद्र इति ।
श्रीपुराणानि मतः अत्र चक्रकमज्जनानि पापकत्वात् कूररूपत्वं कूररूपनिहन्तृत्वं च श्रीपुराणामुक्तं अतः समस्तनरकशुद्धिं कृत्वात् आ
वर्णाकार्या एवमन्यत्र किंच नवनवतिलक्षाणि पुरं तस्य प्रकीर्तितम् अथ तस्योपरिष्टात्पातालान् कथयामि समासतः आभासं वर
तालं च शर्करं च गभस्तिमत् महातालं च सुतलं रसातलमतः परम् सौवर्णमष्टमं ज्ञेयं सर्वकामसमन्वितम् विशेषणमेतत् सर्वसाधा
रणम् आसमन्तात् सर्वरत्नादिभिर्भासनात् वरभोगयोगात् शर्करवत् स्पृहणीयगुणत्वात् भास्वरत्वात् महाभोगयुक्तत्वात् शोभनात
लत्वात् रसास्वादयुक्तत्वात् सुवर्णमयत्वाच्च एतान्येषां नामानि यदुक्तं श्रीपुराणे समन्तात् सर्वरत्नानां भासो यस्मादाभासं तलम् तद्वर्णाणां
तस्मीणाभासास्तेन तत्स्मृतमित्यादि शर्करा स्वं तत्र नित्यं भोगसंपत्त्यादितलमित्यक्रमं अथ आभासाद्यावत् सौवर्णं प्रमाणं कथयामि
ते सहस्र नवकोटिसंयमेकैकं तु प्रोतमम उत्सेध उक्तं एकैकस्यान्तरं ज्ञेयं सहस्रपरिसंख्यया एवं पातालान्यशीतिसहस्राणि । ष
ट्काकारा सर्वाणि तेषां वै भुवनानि तु सर्वकामैः समेतानि गुणैः सर्वयुतानि तु हेमप्राकारशिखरैः कृतध्वजसमाकुलैः किंकिणीजाल
मालैरैरश्वारणादुलमंदिरैः निर्गमैः सुगवाक्षैश्च दिव्यवस्त्रविभूषितैः तंत्रीमुरजवाद्यैश्च गेयपाठरवाकुलैः नानाभवनपंक्तौ वैरसर्व
कौ

नथा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रत्नमयमत्स्वलैः प्रासादस्तंभगाशिखैरेवं दानवपमसमप्रभैः रथ्यामार्गवनारामैः सदापुष्पफलान्वितैः कोकिलारावमधुरैः शिखिवृन्दसेविते
हंसकारंडवाकीर्णेश्चक्रवाकोपशोभितैः नगरैरलंकृता या दैर्दीर्घिकाभिर्युतानि तत् पुरुषमुख्यमहाकायैर्महाबलपराक्रमैः सर्वैश्वर्यसमू
पाद्यैः सर्वलक्षणसंयुतैः दिव्यवस्त्रैः सुगन्धताम्बूलैर्दिव्यगन्धानुलेपनैः दिव्याभरणसंयुक्तैर्मकुटै रत्नमण्डितैः। युक्तानि दैत्यवर्गस्तु कैरवितितु
पललिते इत्यर्थः किंच शिवाराधनसक्तायेन तत्प्रसादेन साधकः नैविध्यानि महादेवि पातालं सिद्धसेवितं। तत्प्रसादेनेति काकाक्षिव
त् वसितात रसंरसायनं दिव्यं सिद्धद्रव्यं लभन्तीति रसं देहसाधनं रसायनं शरीरस्थैर्यदे त्तः सिद्धद्रव्यं पादुकादि तत्र चित्तसिद्ध्यर्थं लब्ध्वा
यथारुचि भुवनानि चरन्तीत्यर्थः येन तत्ते न निर्यान्तीति। क्रीडन्ति चान्ये सततं दिव्यानां योषितां गणैः कामिनः कामरूपैस्तु सततमातंगगा
मिभिः सर्वाभरणसंयुक्तैः कामशास्त्रपेशलैः दिव्यवस्त्रपरीधानैः स्तनभारसमानतैः मध्यक्षामैः प्रसन्नास्यैस्तरलापाङ्गलोचनैः सकिंकि
णीनितम्बैश्च हारकेयूरशोभितैः सुगंधिगंधलिप्तांगैः कांचीमेखलमण्डितैः एवं ते कथितं देवि पातालान्तरवासिनः किंच त्रयोदशरसास्थ
थानानामानि रसाख्यविभागतः एकैकत्र च पाताले कथितास्ते वरानने। एतदप्यागमोक्तं देवी स्मारयति तथा च श्रीपरायात्राभासे संक्रक
र्णाख्यः कपिलो विकलः पतिः वसातलेपि महादेवो वासुकिर्लोहिताननः नितले शिशुपालाख्यः कंबलो यमदंष्ट्रकः गभस्त्याख्य मकर्क
पः कर्कोटो विकटाननः महातले हिरण्याख्यः कालांगभुजगांगकः रसातले हृदद्गो गोत्रर्देशो भीमनिःस्वनः षडेतानि त्रिविंशति भोगाल्य
भिर्महात्मभिः सुतले संस्थितो यस्माद्बलिर्दानवपिंगलो इत्युक्तं किंच पातालसप्तकेस्ते यास्तथान्ये भुवनाधिपः बलो दानिबलश्चैव बल
वाल्वलविक्रमः सुबलो बलभद्रश्च बलाध्यक्षश्च कीर्तितः। एतः सप्तसु पातालेषु यथाक्रमं स्थिता एते रुद्राः ततः एतैः शुद्धैरिमे शुद्धाः सप्तपा
तालवासिनः। सप्तसु पातालेषु भूमन्तावसनं येः स्वकर्मार्जितैर्भोगविशेषैस्तु इमे भोक्ता भोगविशेषाः प्रदत्ता इत्यर्थः अनन्त। यदूर्ध्वं चैव

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१०
स्व· सं
१५७

सौवर्णपातालं परिकीर्तितम् वसन्त्यस्मिन्तत्र देवो हाटकः परमेश्वरः शूरकोटिसहस्रैश्च समन्तात्परिवारितः सिद्धैरुद्रगणैर्दिव्यैर्योगिनीमातृभि
र्हतः । सिद्धैः रुद्रैरिति सिद्धिविशेषाः महद्रूर्तिभिः योगिन्यो ब्रह्माण्यादिकाः कोट्यादेव्यः मातरस्तत्रख्याताः नादिप्रपंचव्याप्त्या परापरभावेन
स्थायः सर्वत्रस्थिताः किंच योगिनी योगकन्याभिरुद्रैश्चैव सकन्यकैः योगिन्यो योगेन सिद्धाः योगकन्यास्तु जातमात्राएव संसारितयोगाः किं
च सिद्धद्रव्यसमैर्मैत्रेश्चिन्तामणिरसायनैः सिद्धद्रव्यसमत्वं प्राप्तमात्राणामेवाभीष्टप्रदत्वं चिन्तामणिभिः रसायनश्चेत्यर्थः तदिदं सिद्धा
धौ विश्वसमृद्धं वै हाटकेश्वरस्य मन्दिरम् एतच्छ्लोकरुद्राद्युपलक्षणं परं हाटकपदं निर्विकि हृदानप्रवेशपद्मलोकांस्तद्भावगतमानसान् तेनासौ हा
टकः प्रोक्तो देवदेवो महेश्वरः देवानां बलादीनां देवो भगवतः श्रीकंठस्यैव संभोगप्रदत्वेन अनया मूर्त्या स्थितत्वान्महेश्वरः एवं चान्तर्भूतपाता
लसप्तके तत्परश्रुतो हाटकरुद्रोपस्थापनं पूर्वं च तत्र्यपटलोक्ता यथसंस्थानादिकर्तव्यतां श्रावणानां देवं प्रतिभुवनेशमेतद्देवसर्गतं
तदेवं भूकटाहं भूकटाहं कोटिः कालाग्निपुरं कोटिः कालाग्निज्वाला दशकोटयः धूमाः पंचकोटयः नरकाद्वात्रिंशत्कोटयः कूष्मांडपुरं त
वनवतिर्लक्षाणि पातालसप्तशीतिः सहस्राणि इत्येवं सहस्रविंशत्यूनाः पंचाशत्कोटयः एतावतो धाकोटिः पंचाशतो वर्षिष्ठानित । तस्योर्ध्वं
त्सहस्राणि योजनानां त्रिंशतिः भूकटाहः समन्ताद्विशासमन्तात्तद्वरानने मन्दघाधारः भूकटाहः एवमियदन्तं ब्रह्माण्डस्यार्धं अतो भ
गवती पृथ्वी नानाजनपदाकुला तस्या मध्ये महामेरुः सौवर्णस्तद्वरानने तस्याचलस्य विस्तारं मूर्ध्नि यः कथयामि ते । जनपदा लोकानां नि
वासस्तत्र योजनानां सहस्राणि चतुराशीतिरुच्छ्रितः षोडशैव सहस्राणि अधोभागे प्ररोपितः वेष्टसमस्यातु तावदेव मूलविस्तारः तानी
तिषोडशैव द्विगुणो मूर्ध्नि विस्तारः द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तारो स्येत्यर्थः भैरवी पंचतत्त्रिंशत्पत्रणी चास्य पीठिकेति गुरवः एषच श्रीपराणां कर्णि
काकारमस्तकरस्तकः अथ तस्योर्ध्वं तत्सभा दिव्या नाम्ना चैव मनोवती चतुर्दशसहस्राणि योजनानां प्रमाणतः सर्वरत्नमयशोभाढ्या

157

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स

स्त्रीसहस्रसमन्वितः सर्वभोगगुणोपेता ब्रह्मणस्तु महात्मनः ब्रह्मणः सप्तलोकस्य ब्रह्मांडाभ्यंतरस्यास्थानभूः अतएव सर्वत्र मध्यं ब्रह्म-
स्थानमुच्यते सा च सिद्धविद्याधराकीर्णा ऋषिभिः परिवारिता तस्या ईशानदिग्भागे ज्योतिष्कं शिखरं स्मृतं ज्योतिष्कं स्फाटिकं तच्च सूर्यकोटि-
प्रतीकाशं गणप्रथमसेवितं सर्वर्तुकसमोपेतं देववर्गैश्च सेवितं स्त्रीसहस्रसमाकीर्णं सर्वैश्वर्यसमन्वितम् गणप्रथमगणप्रधानाः। त-
त्रास्ते भगवान्देवस्त्र्यंबकः परमेश्वरः लोकपालैर्वृतो नित्यं ब्रह्मविष्ण्विंद्रनायकः समंतात्तं विजानीयाः सुरसिद्धनमस्कृतं। कैलासवा-
सिनं उमापतेर्नियमात्किः स च तत्र अधिकारं प्रकुरुते परेष्वास्य प्रचोदितः एवं चाभिदध्यात् परापदावाहं श्रीसदाशिवेशानतत्पुरुषश्रीकंठरूपतया-
विश्वभुवनोर्ध्वस्य रुद्रत्वेन मेरुशिखरगतं बुकत्वेन च प्रपंचव्याप्यावस्थितो नन्त्रचक्रत्वमेषामित्यादिशाति अधिकारं ब्रह्मविष्ण्विंद्र-
नायकत्वमेव पतन्नश्रृंगं प्रधानत्वादिदोकं तस्येतदेवास्ति श्रीचंद्रगर्भादिश्रृंगत्रयसमेपेता ब्रह्मविष्णुरुद्रालयाः इति श्रीकिरणायां च
त्रिभिः श्रृंगैः समायुक्तो रुक्मकांचनरत्नजैरिति प्रतिपादितत्वात् अस्य च मेरोः। सभाया ब्रह्मणोपरस्ताद्योजनानां चतुर्दश सहस्रा-
णि परित्यज्य चक्रवाटः समन्ततः चक्राकारो वाटः पुरीणां समूहः एषप्रवच सर्गाष्टकं समग्रहितं यतः तत्र तिष्ठन्ति लोकपाः। इंद्राद-
यस्तत्र। पूर्वेणेंद्रस्य विख्याता पुरीनाम्नामरावती तेजोवती तथाग्नेय्यां चित्रभानोः प्रकीर्तिता दक्षिणे यमराजस्य नाम्ना संयमनी पुरी क्र-
प्रांगारात्रैर्नैरृत्यां राक्षसेशस्य कीर्तिता पश्चिमेन जलेशस्य नाम्ना शुद्धवती स्मृता वायव्यां पुरी वायोर्नाम्ना गंधवहा प्रिये उत्तरेणापि-
सोमस्य पुरीनाम्ना महोदया ईशान्यामीशराजस्य पुरीनाम्ना यशोवती तथा एतासामन्तरे दिक्षु अष्टविंशति पुरीः दक्षिणनामराव-
त्याः कामवत्सस्य पुरी १ सौवर्णी सिद्धसंघानां तस्याश्चैव दक्षिणेन तु २ तस्याश्चैव दक्षिणेनाम्नापयता गोपप्रशोभिता आदित्यानां पुरी ख्याताना-
म्ना चांचुमती शुभा ३ साध्यानां राजते दिव्या ख्याता वैकृ समावती ४ दक्षिणेनैव कामवती रवस्य पुरीतसत्त् कामवती सौवर्णी तिहिता

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

९

ख·टी· मती वह्नेः पश्चिमदिग्भागे। विश्वेषां रेवतीपुरी रेवत्याख्या विश्वेदेवा यत्र स्थिताः ५ तस्यास्तु पश्चिमे देवि दिव्या वै विश्वकर्मणः दिव्या इति नाम्ना ६
१५८ पश्चिमे धर्मराजस्य मार्तंडतनयापुरी स्मृता कीटजातिमातरस्तत्र मधुमानविघूर्णिताः ७ रुद्राणां पश्चिमे तस्या रोहिता नाम कांचनी तत्रस्थ लयरा रुद्रा
यमस्य परिचारकाः ८ तस्याः पश्चिमतो ज्ञेया नाम्ना गुणवती पुरी एकादशानां भद्राणां वज्रप्राकारतोरणा ९ निर्ऋतेः पूर्वभागे तु पिंगला नाम
वै पुरी स्वकर्मसंज्ञा देवर्षि पिशाचास्तत्र संस्थिताः। स्वनकर्मणा पिशिताशनेन निर्मितेन संज्ञा येषां १० नैर्ऋत्युत्तरस्यामीप्ये पुरी ह्रासवती
स्मृता निस्त्रिंशानाम तत्रैव वसन्ते रात्तसास्सदा नैर्ऋत्या दिशा उत्तरं यत् सामीप्यं समीपं तत्र ११ तस्याश्चोत्तरे भागे पुरे हैमा सुखावती मित्रा
158 वसिष्ठितत्रैव वबद्ध भद्रजना वृतः सुखावतीनाम्ना १२ तस्याश्चोत्तरे हैमा गांधर्वी नाम विश्रुता वसन्ति तत्र गांधर्वी दिव्यकन्यासमावृताः
दशकोटिसहस्राणि तेषां संख्या प्रकीर्तिता १३ भूतानां सिद्धसेना तु वरुणस्य तदन्तिके १४ हेमसंज्ञा वसनां तु वरुणस्यापि चोत्तरे वरुण
सेवितनपुर्याः १५ तस्यास्तूत्तरतो देवि नाम्ना सिद्धवती पुरी सर्वविद्याधराणां तस्या पुरीय परिकीर्तिता १६ वायोर्दक्षिणतो देवि सिद्धनाम पुरी स्मृ
ता वसन्ति किंनरास्तत्र पुरे हेमार्कसप्रभेः १७ वायोः पूर्वेण गांधर्वी हैमा चित्ररथस्य तु गंधर्वराजसंख्यस्य दिव्यगंधर्वनादिता १८ ग्रामस्तंभ
वती सा तान समस्वरविभूषिता ग्रामत्रयपरीयाना जातिमेखलमंडितः मूर्छनातानचित्रांगी नानातानकलोदया लवणाखंजनैर्युता
मध्यमेनावगुंठिता गंधर्वैर्गीयमानासा तत्र देवी सरस्वती नारदाद्यैश्च ऋषिभिर्नानाकिंनरसेविता। ग्रामः षड्जमध्यमगांधाराः षड्जी
नेदयन्त्याद्या जातयः श्रुत्यादशता एव मेखलाः स्वरा मूर्छनानि गुंफनयासमस्तकाः पंचनीयन्तीयाभिहिता मूर्छनाः उत्तरमंद्राद्याः क्रमयुक्ताः स्व
राः समसप्तमूर्छनेत्यभिधाहिताः इति · · · · लक्षिता एकविंशतिः तालाध्येनै विस्ताधैन्ते ये स्ते तानाः एकान्नपंचाशत् पंचत्रिंशाच्च
षड्जकं तत्रैव षट् पंचस्वरकास्तानाः इत्येकमामूर्छनाश्रयास्तानाश्चतुरशीतिः एकान्नपंचाशत् षट्स्वराः पंचत्रिंशत् पंचस्वराः इति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तालाः चंचत्पुटजाद्याप त्यात्मकाः कलस्वनालातारहूपाग्रहलवुमात्राः लवणानिभूषणान्तरमंचागौशोभोदाहरणानयेत्यादीनि षट्त्रिंश
त् अंजनेयेषु गीतकविशेषेषु निर्युक्ताः मध्यमाख्येन स्वरेणाश्रवनानिश यथेष्मादावव गंदिनाशोभिते नरस्वशरीरेणनायिकायदेवतूपाणां हू
श्लेषच्छायास्पृहा। तस्य पूर्वेणचित्राचैत्रंवरोनारदस्य च १९ सोमस्य पश्चात्महागणकानां पुरे स्मृता २० पूर्वेणैव तत्सोमस्य नाम्ना चित्रवतीपु
री सर्वधातुमयी चित्राकुवेरस्य महात्मनः सहितत्र षट्विंशतिसहस्रैस्तु कोटीनां परिवारितः यक्षाणामन्तमाश्रीमानास्ते भोगैरनुत्तमैः
युक्तः २१ तस्य पूर्वेतभानाम्नाजांबूनदमयीपुरी तत्रैवैकर्मदेवास्तु तेव देवत्वं कर्मणागताः वाजपेयादिना २२ पश्चिमे नैशराजस्य विलसैव
श्रीमतेपुरी तत्रास्ते श्रीपतिः श्रीमानतसीपुष्पसन्निभः शंखचक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः २३ ईशानस्य दक्षिणेभागे नाम्ना पद्मवतीपु
री महापद्मोपविष्टस्य पद्ममालाधरस्य तु पद्मपत्रायताक्षस्य ब्रह्मणः पद्मजन्मनः सत्यलोकगामि ब्रह्मांशा वनारस्य २४ तस्माद्दक्षिणा
तोदविनाम्नाकामस्त्वावती अश्विनौ तत्र देवेषु। देववैद्यो तथाप्यत्र स्थिता गोवैद्यः २५ उत्तरे तु महावत्या महामेघेति विश्रुता वि
नायकानां सा दिव्या वसतिस्तत्र कल्पिता तेषु पूर्वे २६ दशकोटिसहस्राणि वीर्यवन्तः प्रभास्तथा विनायकामहादीप्ता अग्निज्वलिततेज
सः असुराणां वधार्थाय अंगुष्ठान्निर्मितामया। अंगुष्ठात् कालाग्नि स्थानान्निर्मितत्वाहीमत्वमेषां उपसंहरति एवं विधैरथ श्रेष्ठैर्मेरुः
पुरवरैर्वृतः ऊर्ध्वं ब्रह्मसभायां ज्योतिषगणः अंबकपुरेण पताश्च पुष्पस्रग्याः समाख्याता मेरोश्च वसमन्ततः पुरकोटिसहस्रैस्तु सर्वा
स्तासंभृता प्रिये सर्वैश्वर्यसमंपूर्णाः सर्वरत्नसमुज्ज्वलाः दिव्यस्त्रीभिः समाकीर्णा दिव्यपुंभिः समाकुलाः तत्र आनंदः सततं देवि देवानां
वपुरे पुरे विमान[illegible]नगरारामैश्चत्वारोद्यानमंडपैः छत्रध्वजपताकाभिर्गजवाजिसमाकुलैः दुंदुभीनंदिघोषाढ्यैर्घंटिकाफलनिःस्वनैः
गीतनृत्तैस्तथाकीर्णं देवानां मंदिरं सदा अकीर्णमाकुलं अतश्च रम्यास्तिरत्नादेवियोनरापुण्यभारते अंबकं च सदार्चयन्निमेकं समकृतिते

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१०
स्व॰टी॰
१५५

159

नरः पुण्यजनाश्चैव समाप्तो भारते वर्षे यैस्ताभ्यां हृताः इत्याहुस्तैरनायैव यं बकमहेश्वरं सकृदेकवारं हेलामात्रेण ते चैयान्ति महत्स्थानं व्रजन्ति
यदीनदीतास्तु सततं तद्दर्शनपरायणा एव येपि गंगातोयसंसिक्ताः ते पितरस्तत्र क्रीडंति सुरसत्तमाः स्नानप्रधानस्वभावाः एवं श्रुतगं
गाप्रभावा तज्जिज्ञासार्थं श्रीदेव्युवाच कथं गंगासमन्यत्स्नानस्वरसिद्धं नमस्कृतां कथयस्व प्रसादेन मम महात्मन् सुरसत्तम भैरवः गंगायास्त्व
मुत्पत्तिं कथयिष्यामि शृणु देवि तां वक्ष्यामि पद्ममते जगन्माता महादेवि मम पत्नी पुरा हि सा मम पद्याख्यात्स्या विश्वकारणरूपा परयैव व्याप्य
नीतया व्याप्ता लिः अत एव पुरा जगन्माता आदिसर्गे विष्णुमस्तके देवः स्नातं त्वा कृष्टीनरुद्रलोका पिष्ठान् सुरुद्रमूर्ते स्वसौ । मम नेत्रोद
कं चैव आनंदाश्रु इत्यर्थः यस्मात् हृतिमत्तां प्राप्तायके न कदाचित् करजेष्ठादितो मम पुनरुद्धादिते नेत्रे जगन्माता पुरा त्वया मन्नेत्राभ्यो
स्ववत्तोयं तदीयांजलिभिः स्रिये एवं वाभिदधत् उमापतिः ऊर्ध्वस्य रुद्रलोकवर्ति रुद्रमहत्तरकभेदे स्थात्म नस्य दिव्यभेदश्रीमाभट्टारिका
याः इत्यादिशाति यस्तत्तोयमंजलिभिः स्तुतं तदेव दशधा निसृता गंगा तासां मध्यात् कपालावरणे मम समेव संस्थिता स्तत्र कान्
प्रजापतीन् पालयतीति कपालो रुद्रातदावरणे तल्लोके ब्रह्मांडोर्ध्वकपालोपलक्षितावरणे रुद्रलोक इत्यर्थः यद्वसाति वरेण्या वरदा
चैव वरिष्ठा वरवर्णिनी वसिष्ठा च वराहा च वरारोहा च सप्तमी गंगा स्थिता समाख्याता रुद्रलोका वदा सदा इति तिसृणां मध्यात्त्र एका
विलपुरे स्थिता द्वितीया ब्रह्मलोकोर्ध्वे सत्यलोकस्य यदूर्ध्वकोटियोजनमात्रेन सत्यलोकपरिप्रिये ब्रह्मासनमिति व्याख्यातं जपासिंदूरसम
भमिति यद्ब्रह्मणो निवासः स्थानं तत्र तृतीया सत्यलोकगा तृतीयैव साकाशवशात् स्वर्गे चैव किंच पुनः सा वैसास्थिता सोममंडले सो
मलोके यथैव तत् सोमांशैव विनिसृत्य पुरा काशेऽवस्थिता सोमादिति सोमलोकान् ततोदंसस्तृतो देवि ब्रह्मा विलपुरस्थैः यथा गंगा
नदीं महापुण्यां मर्त्यानां हितकाम्यया अवतार्य महादेव मर्त्यलोकं विसर्जय आकाशादित्यर्थात् ततो मया सुरेशानि प्रोक्ता सा त्वपराजिता

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

लोकान्तं तदित्यार्थीयग्राणाञ्छन्नरस्कंदं वि अथासौ आगत्य मममूर्धानं। ममतिस्तोतिष्काशिखरगतस्य मेरुमूर्ध्नि पुनर्गता तस्मान्निर्गं
त्य देवर्षिचतुर्दिक्तदर्थंगता सा च पूर्वेणसीतानामसद्दक्षिणा सर्वदा दक्षिणेन त्व लकनंदा पश्चिमेऽभद्रसोमा तथोत्तरे बहुपर्वतादिश्वव
त्तिनचतुर्दिक्षु तोदधिमाप्निर्गा गायाः श्राकाम्या दिति मन्तव्यं म संगानद्गामादान्यमन्यका प्रकृत माह मंदरस्तु महाद्रे विगंधमादनसं
ज्ञकः विपुलश्च सुपार्श्वश्च पूर्वादिषु अनुरागतिकाः विष्कंभाश्च समाख्याताः अवष्टंभकइत्यर्थः यद्वकं तत्रालोके पतैर्भुवमवष्टभ्य मेरुस्ति
ष्ठति निश्चल इति एषां पर्वतानाम् वर्णानेव निबोध मे सितं चैव हरिद्राभं नीलं दाडिमसुप्रभम् स्फाटिकं हेममहानीलपद्मरागसमा
पतेइत्यर्थः एषां च षष्टक मानस्यान्यकल्पा द्वाविंशत्यसहस्रेलाषु तंगते एवमन्तव्यं तथाचश्रीकिरणोपां इलावृतं · · चतुरस्रं तु मरु
स्तन व संयुतमिति · · · तस्योक्तत्वात् अर्थादेकदेशानां पादपर्वतानाम् किंच प्राग्विष्कंभसमीपे तन्नाम्ना चित्ररथं वनम् तत्राह
णोदकं नाम तडाकं पद्मसंहितम् गंधमादनसामीप्येनं दनंतु महावनं तस्य मध्येम्बु जस्कंनंमानसं तु सरोवरं विपुलस्य समीपे तु वै
भ्राजं तु महावनम् सितोदं तस्य मध्ये तु तडाकं विमलोदकम् वनं पित्र्यवनं नाम सुपार्श्वस्य समीपतः तत्रान्तस्तु महाभद्रं तडागं च मनोरम
अत्रैव कल्पद्रुमाश्च चत्वारः कथयामि निबोधनात् मंदरेऽथ कदंबस्यान्मस्तकेतद्यवस्थितं सहस्रयोजनायामं पात्राद्वायं चशतानाक्षितम्
पुष्पैः कुंभप्रमाणैस्तु भ्राजते तत्र पुष्पितम् कदंबवृक्षः तच्छाखाभिः सहस्रार्धसहस्रयोजनोच्छ्रायं। ततप्रमाणास्तज्जंबुर्गंधमा
दनमूर्धनि तस्याः फलसमूहोद्भवं रसोत्तेयो मस्तोयमः तेन जंबूनदी जाता पिबेवेगवतेऽस्मरसं तेनेतिरसेन सा च मेरुं प्रदक्षिणीकृत्य जंब
मूलं विशत्यकं तत्संपर्कात्स मृणमयं कनकं देवभूषणं तेन जांबूनदं लोके ज्ञायते भूषणोत्तमम् तत्र हरिवलता गुल्माः पादिताः श्व
पदादयः जांबूनदमयाः सर्वे येचान्येतत्रवासिनः किंच विपुलेपितथाश्वत्थः केतुमालइतिश्रुतः तस्यैं इणाः स्वरांजितात्वकेतुमाला पलंवि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१८ सं॰टी ता तेनासौ केतुमालेति ख्यातो नाम्ना सिद्धनिषेवितः मेरोः पश्चिमपार्श्वे तु ततस्तः परिकीर्तितः समाणामद्दकाभ्यां अनेकगुणसंपन्नो मेरुः ख्या
१९० तः समन्ततः तत्पार्श्वस्थान् प्रदेशान् कथयामि समासतः तत्रादौ मेरुमध्यास्वतर्दिलावृतार्थतस्समासतः लवणोदधिपर्यंतं जंबू
द्वीपं समन्ततः मेरुमूलमध्यात्पंचाशत्सहस्राणि तत्पार्श्वद्वयकलनया लक्षं भवति पर्वतान्तरितास्तत्र नवभागा भवन्ति हि तत्रेतिसं
बूद्वीपे तथाहि दक्षिणे चैव दिग्भागे त्रयो ज्ञेया महीधराः निषधो हेमकूटश्च हिमवानिति ते त्रयः निषिद्धा यत्र वै तार्क्ष्यः शुभादिर्दंतमु
160 यतः इति निषधः हेमकूटस्तथा सोऽद्रिः यत्र दन्तः प्रजायते सुवर्णस्य महाकूटो योगार्थे पनदेन तु इति हेमकूटः हिमवान् हिमकूटवान्
श्रि इन्द्रासौ पि हिमप्रायस्तेनासौ हिमवान् गिरिः इति श्रीपराशरोक्तं किंच उत्तरे चाथ मेरोस्तु नीलः श्वेतोऽथ शृंगवान् घ्रानिस्तत्र सुनीलाभो ज्ञा
२ तो नीलस्तत्र कथितो नीलवर्णो गिरिः श्वेतो यत्र श्वेतो महान्सु तिः स्फटिकनागस्य मानो परिराजितश्चन्द्रमौलिनेति । शृंगवत्सु त्रिशृंगो त्रिदिवः
ज्वपातैपमो मतः आश्रितस्तेषु शृंगेषु किल देवा स्वपः स्थिताः इति तत्रैवोक्तं एषां मानमाह प्राक्पश्चिमायताह्येते षडेव तु महीधराः पूर्वा
पः पश्चिमाब्धिं प्राप्ताः तत्रापि नीलश्च निषधश्चैव लक्षायामौ प्रकीर्तितौ मध्यासन्नत्वात् द्वीपवर्तुलान्नपायात ततस्तु श्वेतश्च हेमकूट
श्च सहस्रनवतिः स्मृतौ हिमवांश्रृंगवांश्चैव सहस्राशीतिरेव तु तदेते लवणोदधिपर्यन्ताः पार्श्वमानात्तु सहस्रद्वयविस्तृताः किंच
कैलासश्च कोटिहिमवांस्त्रिश्रृंगश्च मजानु पिः हिमवतो मध्ये कैलासः शृंगत्रयः यदुक्तं श्रीदेवीयामले तस्य मध्ये महाशृंगं शतयोजनवि
स्तृतमित्युपक्रम्य तत्रास्ते वसमेरेः सार्धं पाली वसति सर्वदेति शृंगवतस्तु त्रिशृंगं संलग्नः एषां मानलोप्मतो वर्णा निरूपयति । शृंगवा
श्चंद्रकनिभः सितः श्वेतो विराजते नीलरत्नमयो नीलो निषधः पद्मरागभः सौवर्णो हेमकूटश्च हिमाभो हिमवानिति मेरोः पूर्वपश्चिमयो
पर्वतावाह पूर्वेण माल्यवान्मेरोः पर्वतस्तु विराजते चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि योजनानां हरेश्च वि यामंतरायतो भाति सहस्रं तस्य विस्तृ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ति तथैवापरस्मिन्भागे तत्तुल्यो गंधमादनः आयामविस्ताराभ्याम् अयं च दक्षिणस्यां दिशि सुगंधमादनादनः एतौ च श्रीपरार्थं दृष्ट्वा माल्यानि दि-
व्यानि स्रजस्सेवार्थमागतैः संभृतानि यतः सिद्धैर्मात्स्ये वायुना चोच्यते इति तथा च मदमत्ता सुराद्दृष्ट्वा माला विद्याधरी किल अप्सरोगणा नारदेनाभिरन्ना
ग्लानामोदभाविता गंधमामादने विभिन्नकस्तद्गंधमादनः इति निरुक्तौ एषां सर्वेषां मध्ये स्थितमाह। नीलश्वेतनिषधश्चैव माल्यवान्गंधमादनः
चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि योजनानां समुच्छ्रिताः नीलादयो मेरोः प्रतिप्राकारस्थानीयत्वेन स्थिताः एवं प्रमाणाकारादीनां नुक्तानां तत्र भृतस्पष्ट
गवद्धेमकूटहिमवंतौ दशयोजनसहस्रोच्छ्रितत्वं श्रीमद्भागवतोक्तं सहस्रद्वयविस्तृताः दशोत्सेधा नवानतरा इति एवं दक्षिणोत्तरयोस्त्रिभिस्त्रि-
भिः पूर्वपश्चात्स्थानीयैकेकेनेत्यष्टाभिः पर्वतैः विभक्तं नवधा जम्बूद्वीपं जातं किंच। चतुर्दिग्गतौ मेरोर्द्वौ द्वौ सीमपर्वतौ पूर्वादिदिग्गता
भिमुखं समुद्रान्तं यातौ तत्र जठरदेवकूटौ पूर्वभागे व्यवस्थितौ निषधपारियात्रश्चापरेण महीधरौ जारुधिभिः शृंगवांश्चैव दक्षभागे व्यव
स्थितौ। पूर्वोक्तहेमकूटादिसमानामानान्य एवामी हेमकूटादयः एते चाष्टौ वृत्ताख्यत्वाच्च नवधा विभक्तस्य जंबुद्वीपस्य नवभागान्तरे तत्र
इति पूर्वोक्तपर्वतैर्नवविभक्तेऽवनामभेदेन देशविभागमाह। मेरोस्समन्ततोऽबुधामिलावृतमुदाहृतं अथ तस्याष्टकवाटस्य नवसाहस्रवि
स्तृतम् योजनानां चतुर्दिक्षु चतुरस्रं समन्ततः। तेन मध्यवर्तिनः षोडशसाहस्रिकस्य मेरोः पार्श्वद्वयं नवनवसहस्राणि त्याकलय्य दैर्घ्यं व्य
दिशा चतुस्त्रिंशत्सहस्रमेतद्भवति अत एव पूर्वपश्चात्स्थयोर्माल्यवद्गंधमादनयोः चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि दैर्घ्यमिति युक्तमुक्तं अस्य च
निर्वचनम् पुनः इलानामाप्सरा दिव्यारूपयौवनशालिनी दृष्टा सा मत्त रूपेण विचरन्ती मनोहरा भुजाभ्यामावृता गात्रे तेनेलावृतमुच्यते
इति पराशरयाम्नातं अत्रैव चचक्रवाटावृतत्वात् ततापो भानुजस्तत्र न च सोमस्स्वरश्मयः प्रभवंति दिलोकानां किन्त्वेतत् मेरोर्भासा प्रभासि
तं अत एव मत्स्यग्रांबुजपत्राभा जनाश्चातीव कोमलाः जंबूरसफलाहारा जराम्लानविवर्जिताः त्रयोदशसहस्राब्दसंततेषामायुः प्रकीर्तितम्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्कं·टी· ५
१८

अतएवाकालमृत्युवर्जिता इत्युक्तं भवति किंच देवगंधर्वसिद्धाप्सरसः यक्षाद्योथ विनायकाः गणामातृभगिन्यश्च वेतालाराक्षसादयः एवमाद्यैरसं
ख्यातैर्वृतं चैतदिलावृतम् अथ गंधमादनवारुणेषां समुद्रस्य च पूर्वतः केतुमालमिति ख्यातं वर्षं सर्वगुणोत्तमं । मेरुपश्चात्स्थगंधमादनस्था
वारुणीसापश्चिमाब्धेः पूर्वैव भवति उक्तं च श्रीपराणयाम् देवासुराणामारंभे दारुणे समुपस्थिते अकस्मात्तत्र केतूनां या माला सा समुत्थिता तां द
ष्ट्वा विद्रुताभीताः केतुमालमतोमतमिति वर्षं जनपदाः नीलोत्पलदलश्यामा जनास्तत्र महाशोभनां मानसस्य रसं पीत्वा जीवंत्ययुतमेव च ॥
दशसहस्राणीत्यर्थः किंच जयंतो वर्धमानश्च अशोको हरिपर्वतः विशालः कंबुलः कृष्णस्तत्र सप्तकुलाद्रयः मेरोरग्रेतु माल्यवतः पूर्वभागे
तस्य सहस्रापरेण च वर्षं भद्राश्वसंज्ञं तु तत्रापि द्युमतायुधः जनाश्चंद्रमतीकाशाः कालाम्रफलभोजनाः उक्तं च श्रीपराणांडे अश्वास्तु भद्रा
श्वः तीरेरमध्यतोह्नतः तस्मिंश्चरति येनाश्वो भद्राश्वं तेनतत्स्मृतमिति किंच कौरंजाश्वेतपर्णाश्च नीलोमालाग्रकस्तथा पद्मश्चैव समाख्याताः
तास्तत्र पंचकुलाद्रयः एते च केतुमालभद्राश्वे द्वात्रिंशत्सहस्राणि पूर्वपश्चायते स्मृते चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि दक्षिणोदक्तमायते एवं च
केतुमालभद्राश्वमाकयश्च द्वात्रिंशत्सहस्राणि गंधमादनो माल्यवांश्चैकमेकं सहस्रं इलावृतमभयपार्श्वगतं अष्टादशाघोरशामेरु रि
त्येवं लक्षयोजनं जंबुद्वीपं द्वीपस्ततः जठरादिसमीपात्तत्पर्वतमानं जयंतादिकुलपर्वतमानं च तत्रैवैकदेशीभूतत्वात्तत्पृथग्गणनीयम्
एवं पूर्वपश्चिमयोर्वर्षस्थितिमुक्त्वा उत्तरेणेति नाभ्याद वर्षं हेतुसमाख्याते इत्युपसंहारोपक्रमयोः काकाक्षिवद्योज्यं पश्चात् पूर्वगते केतुमाल
भद्राश्वसमाख्याते मेरोरुत्तरेतु पंचवस्य माणविभागो नाम्नाकुरवइत्यस्मिन्वर्षे तपोमेध्यात् कुरुवर्षनिवासिनः कुरवोनाम लोकास्ते यस्मात्
कुरुवृक्षफलाशिनः त्रयोदशसहस्राणि जीवंति स्थिरयौवनाः सुरमं सुमंमस्तृयंते वियोगभयवर्जिताः तल्पकाले जायंते तथैव म्रियंते रु
त्यर्थात् अनन्यपतिमनन्यानानां स्त्रीणां तत्रजन्म संभाव्यते किंचात्र श्यामाः सुष्टुनिभाः स्त्रियाः सुरूपाः पुरुषाः स्त्रियः स्त्रियश्चैत्यर्थः तथा

161

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

त्रा
१

सर्वरत्नमयी भूमिर्हिमवालुकया विना । एतस्य कुरुवर्षस्य पार्श्वमानात् नवयोजनसाहस्रं धन्वाकारं प्रकीर्तितम् धन्वाकारमिति सलोपश्चांद
सः दैर्घ्यादेनत् एवं गवनप्रमाणमनुपातेन वलयाकृत्तवास्थितो त्वराधिसमीपगतस्तु हलयाकार्यतैवास्य भवति । सूर्यकान्तेन्दुकान्तौ च द्वौ नगवक्त्र
लपर्वतौ कस्य तु तत्क्रुत्स्नौ मनत्रैवक्रुसमन्वलः तस्य नाम्ना तत्त्वत्रेयं कुरुवर्षस्य शोभनम् श्रीमतस्तयोरन्तरे प्यवत कुरुवर्षात्प्राप्य मेयमन्युद्दरे
त्रि १ णसः कुर्वे वंतपिवलीरं यत्रोक्तं स्तेन तत्कुरुश्रुतिकं अथ तस्य चोत्तरदिग्भागे प्रविशपलवणोदधिम् पंचयोजनसाहस्रं चन्द्रद्वीपं प्रकीर्तितं
तथावायव्यदिग्भागे प्रविश्यलवणोदधिम् योजनानां सहस्राणि चत्वार्येव वरानने दशयोजनसाहस्रं द्वीपं भद्रं प्रकीर्तितम् भद्राकारमि
तीतेयसर्वकामफलप्रदम् चत्वार्येवमेवकायातपूर्वं ज्ञाप्यन्हि प्रवेशयन्तन्नसंवंध्यातपव किंच अयुतायुषो जनास्तत्र दिव्यामृतफलाशिनः
इत्थमेव चंद्राख्ये अमृतं वा पुनर्जीवन्ति फलभोजिनः एवं शृंगवज्जराभ्यन्तराले कुरुवर्षमस्याद्धिरण्मयं वर्षमाह श्वेतस्य शृंगवतोश्चैव मध्ये त्रे
यं हिरण्मयम् हेमचयत्वाद्धिरण्मयम् एतयोश्च यत्त्रांयर्वमध्ये तरमणाद्भुमिताबलात् रमणांतस्यांवर्षमिति संख्यान्तरेणोक्तं गंधर्वमध्ये
न विचरथेनरमणाख्यास्तु सराः लकुचस्य फलं प्राप्य जनास्तत्रेन्दुसन्निभाः जीवन्त्यायुसहस्राणि मानेनात्र त्रयोदश अथ नीलस्योत्तरदि
ग्भागेनत्याश्चेतस्य दक्षिणे रम्यकं नाम वर्षं तु एतदपि यथायांउर्वशीयास्तरायांउर्वशीयोप्सराभद्रा दृष्ट्वा चंद्रमसा किल प्रोक्ता रम्येति तदवाक्या
तेनेदं रम्यनामकमिति निरुक्तं तत्रच न्यग्रोधफलभोजनाः नीलोत्पलदलश्यामा जरारोगविवर्जिताः अतस्य द्वादशाद्बसहस्राणि तेषामा
युः प्रकीर्तितम् एतस्य दैर्घ्यमानाद्वयमपि समम् पार्श्वतः नवसाहस्रविस्तारं रम्यकं चहिरण्मयम् । रम्यकं च हिरण्मयपार्श्वः मेरोरुत्तरे वर्षवि मि १
भागमुक्त्वादक्षिणे क्रमेणाह हेमकूटस्य सौम्येन दक्षिणेनिषधस्य तु हरिवर्षं समाख्यातं सौम्यभास्तत्र जन्तवः द्वादशैव सहस्राणि जीवन्ती
क्षुरसाशनाः अतीव शोभनं तस्य नवसाहस्रविस्तृतम् एतस्य यत्र शेषेणानागेन हरिराधितस्तथेतिश्रीपरायां निरुक्तं अथ हेमकूटस्य याम्ये

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्कं॰टी॰
१६२

हिमवतस्तथोत्तरे वर्षं किंपुरुषं नाम तत्र हेमनिभाङ्गनाः नववर्षसहस्राणि जीवन्ति सत्त्वभोजनाः नवैव तत्सहस्राणि विस्तारस्तत्र कीर्तितः । एत
दपि यत्र विद्याधरी रम्या विद्याधरकरच्युता किंनया पुरुषस्तत्र इति परायां निरुक्तं अथ याम्ये हिमाचलेंद्रस्य उत्तरे लवणोदधेः भारतं नाम वर्षं तत्र
वासं सर्वविस्तृतम् यतः ज्वरारोगभयशोकास्तद्दुःखविनाम मंदसंपदः स्वल्पायामंदरूपाश्च स्वभगाः दुर्भगाः परे भोगिनो मंदभोगाश्च तथान्ये ना
दुःखिताः गौराः श्यामास्तथा कृष्णा बभ्रवः श्वेतपिंगलाः वर्णजातिप्रभेदेन नानाकर्मानुरूपतः चतुर्वर्णाश्च नरा जायन्ते भारताह्वये व
र्णाश्रमाणां हि ज्ञातिः फलस्य फलदा दिगोचररूपाः यत्तदपि वर्षं भरतेन भुक्तं दुःखं यत्र पुत्रैः कुमारीभिरिति श्रीपरायां निरुक्तं एवमेतानि न
व वर्षाणि श्रीपरायामित्थं निरुक्तानि इह तत्र इलावृताद्याख्येष्वप्यष्टसु अपि स्थितत्वादिति वदन्सूचय । स्वदेशभाषायुक्तानि द्वीपद्वीपान्तराणि
व पंडिताश्च तथा मूर्खाः श्रीसविज्ञानिनस्तथा योगिनो ज्ञानिनश्चैव धर्मिष्ठाः पापिनोऽपरे यावकाश्चापि जायन्ते दातारश्च परे जनाः प्रेष्या
दासाश्च बहवो मानवाः सततं प्रिये । द्वीपेष्वन्तर्द्वीपान्तराणि द्वीपद्वीपान्तराणि प्रेष्याः विनियोज्याः अदासा अपि भवन्ति तदिदं दोषव
दपि । गुणास्त्वेकः स्मृतस्तत्र शुभाशुभफलार्जनम् द्वयमप्यत्र संभवति सचेतनस्तत्र शुभवर्जितेन शुभार्जनायोद्युक्तानि यदुक्तं श्रीमद
गंडायां गुणोऽप्येको यद्युक्तोऽनेष्टं किंचिन्न साधयेत् इति किंच भारतवर्जमन्यवर्षेषु नाष्टावविद्यते कालविधुगचयवतीस्थितिः कृतयुगाव्य
तिरेकेणत्रेतादिमयी तस्मात् पुनः पुण्यवतीज्ञेया भारताख्ये वराणने एवं च तत्रैव यत्नकृतं कर्म शुभं वा यदि वाशुभं वसन्ति तेन लोका
श्च शिवाद्या वीचिमध्यगाः । अत्रैव भोगमोक्षसिद्धिसाधनं स्वयंभू पुण्यतीर्थं महानदी संपदस्तीत्याह । महाकालस्तथैकाम्रमेवमादिव
राणने तीर्थानां कोटिरुद्दिष्टा महापुण्यफलोदया गंगादीनां नदीनां च नत्र्यं चरणानि च । एवमादीन्यादिशब्दात् श्रीअमरेशपंचकाष्टका
नां वाराणस्यादिगत महादेवाष्टषष्ठेश्चापरिग्रहः तीर्थानामिति प्रभासादीनां यदुक्तं श्रीदेवीयामले प्रभासाद्यानि तीर्थानां कोटिरेकावाराणने

162

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ज्ञा ९

पंचाष्टकं ततत्रैव लोकानुग्रहकं सदेति कुरुवर्षं च नवयोजनसाहस्रं धनुराकारं निगदितं। भारते च वर्षे नवभेदाः स्मृतास्तत्र सागरान्त-
रिताः प्रिये। हिमवद्दक्षिणावृत्तिनः सामुद्रैर्वीथिभिः कृतव्यवधानाः अत्र चाष्टमो वा रिदेशो बिंदुसरसंज्ञाः यदुक्तं बिंदुसरागमभृत्येव कु-
मार्याद्भमिति तत्र योजनानां पंचैकैकस्य तद्द्वीपस्य सहस्रं परिकीर्तितम् जलेन सहमानमेतदित्यर्थः यदाह शतानि पंच विस्तीर्णं स्थ-
लं पंच जलं तथा। एतत्पार्श्वमानं दैर्घ्यं तद्धिमवद्गत्या त्वपाशमस्यं पंचशातिकजनव्यवादितत्वात् एवं च परस्परमगम्यास्ते द्वीप-
विशेषाः तेषां नामानि मे शृणु इंद्रद्वीपं कशेरुं च ताम्रवर्णं गभस्तिमत् नागद्वीपं च सौम्यं च गांधर्वं वारुणं तथा द्वीपं कुमारिकाख्यं
च नवमं परिकीर्तितम् द्वीपाष्टकस्य सागराः समुद्रव्यवधायका उक्ताः नवमस्य तत्र स्थितिरूपेणाव्यवधायकमाह। बिंदुसरागमभृ-
त्येव कुमार्यांतं प्रकीर्तितम् पूर्वेभ्यः अस्यायं विशेषः यत्तद्योजनानां सहस्रं तत्तेनैतद्व पंच विंशतिकं केवलं साहस्रिकस्यास्य विभागो
वरुणान्तस्थं बिंदुसरसा कृतः एतच्च नानावर्णाश्रमान्वितम् वर्णाव्यवस्थाणाद्याः किंच ये पूर्वोक्ता वर्णा लोके भारते वरवर्णिनि ते-
त्रैव स्थिता लोके कुमारीसंज्ञके प्रिये गुणाः शुभार्जनस्य च भूमीर्थ गुणा एव तपोदानादिरूपाः कुमारिद्वीप एव यदुक्तं श्रीश्रीकंठेन तत्र मा-
घ मध्यद्वीपं कुमारीद्वीपसंज्ञकम् तत्र रुद्रशतं सृष्टिमवतीर्णं शुभंकरम् एषु नंदे तद्भूतं च स्मरणात्पापनाशनमिति इंद्रद्वीपादिस्थले-
ष्वादिमायायाणां निवासो देवतीर्थाद्यनधिष्ठितश्च नत्र क्रममन्यत्र वर्णाश्रमसमाचारः कुमार्याख्येन संशयः इतरेषु म्लेच्छसंज्ञेषु पिशाचाव-
दिति स्मृतः इति अत्र च भूधराः सप्त विज्ञेयास्तत्रैव तु सुशोभनाः महेंद्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वताः विंध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र
कुलपर्वताः। सुशोभनाः सिद्धिसाधनात्वगुणाः केतुमालख्यात्पारियात्रादयमस्य: एवमन्यत्र अथ इत्तसागमव्याख्यानुपद्वीपानि षट्
प्रिये। तान्याह अंगद्वीपं यवाख्यं च मलयं शंखसंज्ञकं कुमुदं च वराहं च इत्येवं परिकीर्तितम् एषां मध्यात् कथितो मलयद्वीपे मलयो।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१
ख॰ सं॰
१६३

कामपर्वतः तस्य पादे त्रिकूटो वेलेकानस्योपरि स्थिता पादे पर्वते सा च चामीकरमयी शुभ्रा चत्वारोद्यानमंडिता चत्वरैः प्रासादापरिहितैस्तत्र
छायैः उद्यानैश्च भोगस्थानैर्भूषिता तथा चित्रप्राकाररचिता वज्रवैडूर्यमंडिता अनन्तविभवास्तत्र राक्षसा देवकंटकाः इमनेकनकाम
का महाबलपराक्रमः पराक्रमः उत्साहः अन्यच्च । अगास्तिशिखरं तत्र मलयेप्युपरीतरे तत्राश्रमे महापुण्ये आगस्त्यः स्फटिकप्रभः त
त्रास्तो न्यविहडाश्च सनत्कीर्त्यपरं किलाः न तत्र जायते मारी नाकालः संप्रवर्तते न ज्वरा न च शोकश्च नोपसर्गभयं क्वचित् । मारीविद्रुम
रणं अकालो वर्षातपवैपरीत्यं [illegible]उपसर्गो व्याधयः किंच न च दैन्यं तत्र काश्चिद्रागद्वेषौ न कुत्रचित् अगस्त्यस्य प्रभावेन तत्स्थानं दूरतो गतं
तत्रैव ऋषयो वीतरागा ज्ञानयोगकृतश्रमाः जपाध्ययनहोमादिपूजास्तुतिपरायणाः त्र्यंबकस्य महादेवि नित्यमाराधने रताः अगस्त्यसहि
ताः सर्वे मोक्षाभ्युदयवादिनः तिष्ठंति भाव्यतात्मानो नाथा यान्ययुग्मकाविलाः उपसंहरति लक्षयोजनविस्तीर्णं जंबुद्वीपं समंततः । पू
र्वपश्चिमतः प्रागदर्शितं दक्षिणोत्तरश्च ते कुरुहिरण्मयरम्यकहरिकिंपुरुषभारतवर्षाणि प्रत्येकं नवसहस्राणि इति च तत्रर्षं चाप्यत् सह
प्रत्येकाः हिमहस्तिकाः शृंगवच्छ्वेतनीलहेमकूटनिषधहिमवन्त इति द्वादश मेरोः सव्यापसव्यगतमिलावृतं सप्तादश मेरोः षोड
श सहस्राणि एवं लक्षयोजनं जंबुद्वीपं अस्य च लक्षयोजनविस्तीर्णो लवणांभः स्थितं बहिः । लवणांभः तावत्समुद्रः तत्तस्य त्रिगुणं
परिणाहेन स्थितं वेमंडलाकृति उक्तं च श्रीमलये सर्वं च त्रिगुणोनादः इति किंच हृतारिभयसं[illegible]वसाः प्रविष्टास्तत्र पर्वताः द्वादशै
व महावीर्याः कान्यवर्षीमि समासतः हृष्मीति रिंदः नानाद्द वृषभोरंद्रमिर्धूम्रः प्रविष्टाः पूर्वभागतः चंद्रः कंकस्तथा द्रोणः प्रविष्टउत्तरे

163

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तत्र अशोकोऽथवराहश्चानंदनश्च तृतीयकः अपरेण नगात्तत्र सविशालवणोदधिम् चक्रो मैनाकसंज्ञश्च तृतीयश्च वलाह-
कः इति दक्षिणेन वराहो हेमविहश्चैव भूधरः अत्रैव चक्रमैनाकयोर्मध्ये निहितदेवशत्रवः ततैवमभिपरिच्छिन्नं जंबुद्वीपं समा-
ख्यातं अथैषां वर्षाणामिलावृतादिनामकं तस्य पिष्टानां देवतासंज्ञा इति देवतासंज्ञानामनुष्पतिदेतत्रूपं संभवं दर्शयितुमुप-
क्रमते संभवस्तु पुनोच्यते तत्राद्यो भूपतिः स्वायंभुवो मनुर्नाम अभूत् तस्य पुत्रः प्रियव्रतः तस्याथ दश पुत्रा वै जाता वीर्यबलो-
त्कटाः अग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधा मेधातिथिर्वसुः ज्योतिष्मान् द्युतिमान् हव्यः सवनः सत्र एव च एषां मध्यात् मेधाः सत्राग्निबा-
हुश्च यते स्वत्र जिताश्रयः सप्तद्वीपेषु येशेषाश्च अभिषिक्ता महाबलाः तत्र जंबुद्वीपे तथाग्नीध्रस्तस्य पुत्रा नव स्मृताः नाभिः किंपु-
रुषश्चैव हरिश्चैवेलावृतः भद्राश्वकेतुमालश्च रम्यकश्च हिरण्मयः नवमस्तु कुरुर्नाम एते नव वर्षाधिपाः स्मृताः अग्नीध्रत-
नया तावै शूराश्चातिबलोत्कटाः तेषां नामांकितानीह नव वर्षाणि पार्वति तत्र भारतं वर्षं मध्यमं नाभिनामांकितमभूत्
पश्चात् नाभेः पुत्रो महावीर्यो वृषभो धर्मतत्परः तस्यापि दिक्षतो तेजो यो भरतस्समतापवान् तन्नाम्नैव तद्विख्यातं भारतं वर्षमुत्तमं
अथ तस्याष्टौ पुनः पुत्रा जाताः कन्या परा प्रिये तेषां मध्यात् भारते तु पुरुद्वीपेऽत्र अष्टौ पुत्रा निवेशिताः नवमस्तु कुमारीद्व-
कुमार्याः प्रतिपादितः कन्याप्रतिपादनादेव कुमारीद्वः ततश्च तेषां नामानि तद्वीपा भरतेन प्रकीर्तिताः येऽपूर्वमिंद्रश्चैव कशेरु-
श्चैसक्ताः तदेवं सप्तदशधा विभक्तं जंबुद्वीपान्तवादशवैद्वीपान्तराण्याह जंबुद्वीपं च शाकं च कुशं क्रौंचं च शाल्मलिम् गो-

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰टी॰ मेरं पुष्करं च सप्त द्वीपानि पार्श्वति येः सप्त दैवलयितान्येतानि द्वीपानि तान् अधुना संप्रवक्ष्यामि समुद्रांस्तव सुव्रते क्षारः क्षीरं दधि घृतं
१५५ तथा इक्षुरसोपि च मदिरोदस्त्वस्वादूदः सप्तसागराः प्रकीर्तिताः शाकद्वीपान्तरं यत्ते यथोक्तक्रमेणावस्थिताः सर्वेषु पार्श्वेषु वसु कान्ता
व तेन लवणसमुद्रात् घृतदधिक्षीरस्वादूदका इति यत्तं ज्वलेयं क्रमो दृष्यते स लवणोदकोदोषाधिष्ठितस्त्वादिति मन्तव्यम् अथोक्तजंबूद्वीपप्र
माणानुवादेन यथा द्वीपसमुद्राणां प्रमाणमाह जंबूद्वीपं समन्तं लक्षं योजनानां प्रमाणतः परिमंडलतो ज्ञेयः क्षारोदस्तत्समो बहिः
परिमंडलत इति वृत्तत्वात् । एवं द्विगुणवृद्ध्या तु समुद्रा द्वीपसंस्थिताः । संक्षाहसमुद्रार्थे तेन शाकादिभिः द्वीपैः सह क्षीरादिसमुद्राः ।
क्रमाद्विगुणवृद्ध्या स्थिताः तद्यथा शाकद्वीपे द्वे लक्षे तथा क्षीराब्धिः कुशद्वीपं लक्षाणि चत्वारि तथैव दध्यब्धिः क्रौंचद्वीपमष्टौ तथैव च
घृताब्धिः शाल्मलिद्वीपं षोडश ज्ञेयं तद्वदिक्षुरसाब्धिः गोमेदं द्वात्रिंशत् तद्वन्मदिराब्धिः पुष्करं चतुःषष्टिस्तथैव स्वादूदः एतत्सद्वीपस
मानत्वमसङ्गीनामुपसंहरिष्यति मानेन पुष्करं यावत् स्वादूदो नैवमवस्थितः इत्थं च सर्वेषां तत्स्वादूदान्तं कोटिद्वयं त्रिपंचाशल्लक्षाणि पंचा
शत्सहस्राणि भवन्ति यदस्ति पंचाशत्सहस्राणि त्रिपंचाशत्तथैव च योजनानां प्रकीर्तितम् तथा च अग्नीध्रस्समाख्यातो जंबूद्वी
पवरानने तथा शाके मेधातिथिर्नाम वपुष्मान् कुशसंज्ञके राजा क्रौंचे च ज्योतिष्मान् शाल्मलौ द्युतिमान् स्मृतः गोमेदे हव्यनामा त
सवनः पुष्करे तथा किंच त्रेतायुगसमाकालः शाकगोमेदवासिनाम् तथा वर्णाश्रमाचारास्तेषां तत्र निवासिनाम् तद्येति त्रेतानुगु
णानि अत्र विशेषाभिधानाच्चतुर्युगसमत्वं संभाव्यते शाकादिति विभागान्तरमाह । मेधातिथेः सप्त पुत्राः शाकद्वीपाभिषेचिताः शा

164

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

जोभयस्तु शिशिरास्तुखदोनंदकः शिवः क्षेमकश्च ध्रुवश्चेति वर्षनाम्नावर्तेकिताः ॥ प्रसिद्धवर्षान्तराणि तेषांनामानी यथा:
वर्षाणि सप्त ख्यातानि ततः प्रविभागहेतून् पर्वतांश्च निबोधमे गोमेदश्चंद्रसंज्ञश्च नारदो दुंदुभिस्तथा सोमकः ऋषभश्चैव वैभ्रा
जश्च कलादयः ॥ एतेच शाकद्वीपस्य पार्श्वमानन् विभागेन स्थिताः सप्तधात्वं कुर्वन्ति एवमन्यत्र किंच ॥ सुकुतावानस्तु याव स्तु
मणीवकस्तीयका विपाका दिदिविवाक्कं भीतथामृतनालिका एताएवमहानद्योगिरिषुतेषु निर्गताः संस्थितास्तत्रोनिर्गता
इत्यर्थः एताश्च ॥ पूर्वादारभ्य निष्क्रांताः प्रविष्टाः क्षीरसागरम् अत्रच शाकद्वीपेतयेलोकाः तीराहाराः फलाशिनः अतश्च
चंद्रकान्तसमाः सर्वे सरूपां प्रियदर्शनाः क्रीडन्ति दिव्यनारीभिः सर्वैर्धर्मसमन्विताः कुशेवपुष्करस्यैवसप्तपुत्रा निवेशिताः
श्वेतलोहितजीमूता हरितो वैद्युतस्तथा मानसः सुव्रतश्चेति वर्षनाम्नैवचांकिताः ॥ अत्रच विभागहेतवः कुमुदश्चो
न्नदश्चैव बालाहोद्रोणकंकतौ माहिषाकुमुमश्चैव सप्तसीमान्तपर्वताः ॥ श्वेतंतोयानथाकृष्णा चंद्राशुक्लाचलोचनी तीव्रा
ताविहंदावसप्तैतास्तु सरिद्वराः दधिदंप्रविष्टास्तानिम्नगाः पावनोदकाः जनास्तस्माविनस्तत्र दध्यामृतफलाशिनः दि
व्यभोगयुताः सर्वे क्रीडन्त्येनेसयोषितः दध्यासहामृतमयानि फलानि चाश्नन्ति ॥ एवमन्तरत्र ॥ ज्योतिष्मतास्सप्तपु
त्राः क्रौंचद्वीपनिवेशिताः उद्भिज्जश्च समाख्यातो वेणुमंडल एवच रथकारश्चलवणो धृतिमान् सप्रभाकरा कपिलश्च
तिराजानो वर्षनाम्नाचतेंकिताः वेणुमोहेमना भश्चद्युतिमान् पुष्पदन्तिका कुशलोहरिमंदश्च सप्तैतेतुकुलादयः ते।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स॰दी॰ ह्रोतिष्कालानलनगुत्राक्रौंचद्वीपदिवेशिनः सप्तैवसमाख्यातो वैष्णवः ... लोकाः पातिसागरप्रभु
१९५ भवः ॥ महीधानाशिवापापापविश्रामस्तनद्युतिः दम्भाचेतिसमाख्याताः सप्तैतेः सरितः स्मृताः क्रौंचनिवसितापु
त्राः पद्मपत्रायतेक्षणाः ॥ स्मरणीदिनात्वंसम्भोगेकनिष्ठत्वम् ॥ द्युतिमन्तास्सप्तपुत्राः शाल्मलावभिषेचिताः म
नोनगास्तथोस्पश्चपावनोऽन्धकारकः मुनिर्दुन्दुभिनामा च कुशलश्चेतिते स्मृताः वर्षनामानितेषां वै समानां समनुक्र
165 मात् क्रौंचोऽथवामनश्चैवाप्यन्धकारो दिवाकृतिः द्विविन्दपुण्डरीकश्च दुन्दुभिश्च कलादयः ॥ पौण्डरीकोपिकीमौरी
सिद्धाचैव कुमद्वती सन्ध्यारात्रीच विख्याताः समासात्प्रतिकीर्तिताः नद्यस्ताः शैलनिम्नाङ्गा गलनीलस्थवाणिवम् पि
वन्तीताः सन्ततये जनास्तन्निवासिनः दिव्यकान्तियुताः शान्ताः सद्गुणाः प्रियवादिनः नानानारीसमाकीर्णाः सर्वका
मसमुद्भवाः ॥ ...द्वनराजामहतानुसप्तगोमेदवाभ्यषेचयत् जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मरीचकः कुमुद
श्चोन्नतश्चैव महाभद्र इति स्मृताः तेषां नाम्ना च वर्षाणि अंकितानि स्वनामतः उदयः केसरश्चैव जठरोऽथ सरैवतः श्या
मोम्बिकेयो मेरुश्च शैलाः सीमान्तगास्त्विमे गभस्ती सुकुमारी च कुमारी नलिनी तथा वेणुका चाप्यथेक्षुश्च पञ्चकेति स
रिद्वराः मदिरोदं वदन्त्येताः पुण्याः पुण्यजलोद्वहाः अमृतोपमानि स्वादूनि स्वादूनि फलान्यत्र वनानने भक्षयन्ति च तत्र
लोकाः पिबन्ति मदिरां हृतम् ॥ मदिरोदमितिकालभावाधगान्त्याकर्मसंस्तः नेच सर्वकामसमृद्धाच सद्रूपा व्याधिवर्जिता ना
नायुवतिहंदैश्च रूपयो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वनराजिविते: मदालसैः पानमत्तैः रमंते सततं प्रिये अतश्च पुष्कराख्येव सवनस्तत्र नायकः द्वीपे तेन विख्यातो पुष्कराख्यो निवेशितो वसमानसंज्ञो
तत्रैव पर्वतो वलयाकारो मानसोत्तरसंज्ञितः पंचाशद्योजनयस्तस्य विस्तारः पंचविंशतिः योजनानां वरारोहे स च सर्वरत्नसमन्वितः तेन द्विधाकृते देशे
सति धातकीमध्यमेराजा महावीर्यो वहिन्नृपः मध्यमइति भूगोलापेक्षया अत्रैव ईर्ष्यया रागतस्साभिरीतिभिश्च विवर्जिताः ईतयः आधिदैविकि
दुःखहेतवः अतएव सर्वे ते सात्त्विकास्तत्र तासिल्वर्षद्वये जनाः स च पर्वतः चक्राकारस्तवोड्वोमानसमस्तवरानने अथ चतुर्णां लोकपालानां
पुरीस्तत्र ब्रवीमि ते अत्रेति पर्वते तत्र पूर्वादिक्रमेण हरेर्वस्वोकसाराख्यायाम्यां संयमनी पुरी सुखा ह्यावारुणी चैव सोमस्य तु विभावरी पूर्वे दिशे सूर
पमानमेव स्वाहृदस्येति स्मारयति पुष्करद्वीपवर्णनात् स्वादूदं तेन च वा स्थितः वर्णनात इतिक्रमादिशग्राह्यत्र चतुष्पष्टिलक्षसंख्येय या विभक्तं प्राक् तद्दि
र्घमेरुमध्यात्स्वादूदं तं प्रमाणं संकलयति पंचाशत्सहस्राणि त्रिपंचाशच्चैव च योजनानां तु लक्षाणि कोटिद्वितयमेव च मेर्वादीयावत्स्वादूदं प्र
माणं परिकीर्तितं व्याख्यातमेतत्प्रागेव ततो हेममयी भूमिर्दशकोटिर्वरानने देवानां क्रीडनार्थाय लोकस्ततः परं सर्वतो वलयाकारो योजनायतवि लोका ^
स्तृतः लक्षपात्रसमुत्सेधो योजनानां वरानने अयुतं दशसहस्राणि स च सर्वरत्नसमोपेतो हेमवर्णः प्रकीर्तितः किंच तस्यांतर्भासयेज्ज्ञानुर्नेव हिः स्वसंदृशि
लोकाग्रंतः स्थितायां चतुर्दशभूतात्मनां लोकानामालोकोऽयत्रयद्वालोक प्रकाशः अलोकस्ततमांतर्वहिश्च यस्य सलोकः आदित्यस्य लोकालोक समाप्तो लोका ^
ह्यायतान्मेरुस्तरंतर्वर्तितामनन्तहरिर्भासकत्वं अत्र लोकपालास्थितास्तत्र रुद्राश्च सोमश्च शक्रयः चपवार्थे ह्येवमगवंतः अंतर्वतिलोकपालतालो
कपालास्तत्रस्थिताः नत्वतावदधपालनेरिंद्रादीनां सामर्थ्यमस्ति अतो रुद्राणामेवात्र नियोगः रुद्रदश्यस्तु भगवच्छक्तिमयामेचश्कृत्वे तद्रुद्रांशाधिष्ठानात्तेव
उच्यं ^ लोकपाला उच्यंते अतएव भगवद्रावणातेनेह ज्यतमेषामेतंत्राम उदिशति विरजोवसुधामा च शंखपात्कर्दमस्तथा हिरण्यरोमापर्जन्यः केतुमानाजस
या नांद्भुतरमयेषु अंधसिद्धासननिवेशते पूर्वादारभ्य क्रमशो यावदीशानगोचरः लोकपालास्थितास्तेवैपालयंतस्मा प्रजाः सिद्धानां योगिनाममराणामेव

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री
सू॰जी॰
टी॰
१८८

निर्दृश्यमाने

व ^र्धस्थितियाम्निश्मात्स्यंतर्हीपवर्तिचतुर्दशविधभूतसर्गात्मनस्तदाह अस्यमध्येवरारोहेयोनयस्तुचतुर्दश वेष्टंतेविविधाकाराः स्वकर्मपरिरंजिताः यदुक्तं
तस्यांतर्भासयेज्ञानुरितितस्यलोकालोकसन्निकर्षविप्रकर्षादिदीक्षितगतिवैचित्र्यादित्तिशातरायणस्थितिमादिशति लोकालोकोपरिष्ठान्तसवितुर्द्दति
शायनं तथोत्तरायणांतत्तरेणप्रकीर्तितं १८८मेरुलोकालोकयोरंतर्वर्तिगगनपथमध्येसंचरंश्चरन्भूपीठिकाप्रतिष्ठितलिंगमूर्तिमेरुमनवरतपारमेश्वरंति
यतिनियंत्रितषष्टिघटिकात्मनावात्यकालेनप्रदक्षिणायन्ध्रुवनाभिनिबद्धभचक्रसंचारिग्रहमध्यगः अहर्यामणास्तत्र्द्धाशिसंचारानुसारितन्नदर्तसहभावाद
श्रितत्तीव्रमंदामंदादि भेदोन्योन्यरूपोभूतसर्गवर्तिनीविचित्रांवर्तयति अतस्य सविभुः लोकालोकोपरिष्टादितितत्रैकदेशेनभ्रमणात् तत्रेतिलोकालोकमेर्व
न्तरालवर्तिनिविषयेस्थिताक्रमात्क्रममेरुनिकटाद्बहिर्निःसरणेनभ्रमणात्कर्कटादिराशिषट्कसंचाररूपंदक्षिणायनंलोकालोकसन्निकर्षामेरुनैकदेशांत
रेतःप्रवेशात्मनोरंतरेणाभ्रमणात्मकरादिसंचाररूपंतूत्तरायणंभवति वसतिरिति सर्वेषामुत्तरेमेरुर्लोकालोकस्तुदक्षिणोस्तिएवं‒नागमिकप्रक्रिययैवेत
द्व्याख्येयं नतुपरस्परविसंवादिज्योतिःशास्त्रमतानुसरणासंगत्या एवंदक्षिणोत्तरायणाभ्यांस्थितिमुक्त्वाउदयास्तमयभेदमाह अर्धरात्रेऽमरावत्यामस्तमेतिय
सू मस्य च मध्याह्नश्चैव वारुण्यांसौम्येऽर्द्धोदयःस्मृतः यदैवचामरावत्यामुदयस्तस्यदृश्यते तदास्तमेतिवारुण्यामित्यादित्यगतागतं यदास्तमेतिवारुण्या
मित्यादित्यगतागतंनिर्दिष्टनीत्यामेरुंप्रदक्षिणायतःसूर्यस्ययदासौम्यइतिमेरोरुत्तरेभागेउदयावारुण्यांशागच्छतोदर्शनेतदामेरुतस्या स्यप्राङ्मुखपर्वत दृ
च्छायावशाद्यमस्यदिशिसूर्योस्तमेतिनदृश्यतेतत्प्रकाशात्त्यर्थः तदैवचवारुण्यांदिशिमध्याह्नस्तत्पूर्वगम्यार्कस्यउदयदेशाद्दक्षिणादिशःपंचदशघटिका
वयोगतेः संपन्नत्वात् तदैवतत्रामरावत्यामर्धरात्रःघटिकापंचदशकेनात्रसूर्योदयस्यभविष्यत्वात् एवंचयदैवामरावत्यामस्योदयस्तदैववारुणीवर्तिनांसौर
स्यत्रिंशद्घटिकावारुणस्यजातत्वाद्वारुण्यांसूर्योस्तमेतितिदिनांतोजायते एवमनेनप्रकारेणादित्यगतागतंविदित्वापिमंतव्यंप्रतिपादितक्रमस्योपलक्षणाभूत
त्वात् ^ सर्वेषामुत्तरेतस्यअजवीथीचदक्षिणे एतद्व्याचष्टेपित्र्यदेवपथ्योरेषकथितस्तस्मयातव शोभनावीथीमार्गोदेवपथः नजानाउत्तरस्थानेसंप्रतिनकि

अत्रैव

188

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तदुपक्रममेव निर्देशः कृतः बिंदुविसर्गशेषवाच्यवाचकाविभागप्रकाश॰ सदाशिवपा॰ कीर्तितं इति मया सार्द्धत्रयकृत इति दर्शिता॰॰॰
सप्तकोटिरसकं॰॰॰॰॰ हासाः सकाशात्तत्तन्मंत्रसिद्धिलाभो भवतीति नालकं तालुरंध्रं टिकान्तदंष्ट्रोलम्बमानालंबिकाख्या
शक्तिः अनन्त इति मायातत्त्वाधिष्ठात्री कालनियतिपुरुषतत्त्वैर्नेवात्मप्राक्ति यावत्कालविद्यारागतत्त्वानि संग्रहीतानि तदर्थि
तानि यथास्थानं दितिरुदित यासौ तानकृतं भवेदित्यर्थः किंच। यदा गुह्यंप्रस्पृष्टो देवि। तदासौ। अहंकारोऽधिदेवतम्। सार्द्धत्रयकृतं
स्वयमितीत्यर्थः अत्रैव चाल भूतस्य द्वितन्मात्र षोरशाकस्य दर्शितेन पृथक् किंच कदं संदर्शयेद्यावत्व्योमतत्त्वाधिदेवतम्
रुद्रकौ दर्शयेद् विषयवनं सारविनिर्दिशेत् ज्ञानवीदर्शयेद्यावत्तत्यातेजःप्रकीर्तितम् जंघे प्रदर्शयेद्यावत् वरुणं सारविनिर्दिशेत्
एवं मेलकावसरे देवीभिः क्रमकाणां दर्शितायां प्रतिक्रमकाद्वक साधकेन दर्शयितव्यातामाह शरीरं दर्शयेद् विसर्वदेवम
यं प्रिये क्रियोद्यतस्य देवशिरोयोगिनस्तत्वरमदा क्रियातत्प्रोक्त॰॰ तथा तदास्य दर्शयन्ति महाध्यानं नानाभोगसमन्वितम् अन्या
श्च सिद्धिर्विविधा प्रथमोत्तममध्यमाः अप्यनंत्र समस्याश्च साधयन्तिन संशयः। भैरवेणसमाज्ञाता इत्यनेन परमेश्वर एवैतत्सं
साधकार्थी तीमहान॰॰॰ त्वच्छृतीत्याह न संशय इति निश्चितमेवेतदित्यर्थः उपसंहरति। एवं संलेपतः प्रोक्तं मेलकं तव
रानने सततं अभ्यासयोगेन। योग्य मतज्ञातात्तस्मै। ददेत वरुकं स्वकम्। ददात नेदृत्यस्यायं प्रयोगः स्वकं स्वात्मार्थे साधि
तमसामान्यमित्यर्थः तदाह यस्य संदर्शनादेवि वीरेशस्य द्रष्टा भवेत्। संप्रदानमविकल्पमादद्यात् वीरेशो भैरवनाथः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰स्व॰ भूर्लोकच[न]भुवनशुद्धौ पूर्वोक्तसंस्कारक्रमं मा विस्माषीदुपदेशपरत्वाशयेन तमेव तावत्पर्यर्पितमाह अथवात्र महादेवि परिपाटीसमं ततः दीक्षाकाले तु संस्कारः
टी॰ द॰ येकर्तव्याः क्रमं तेषां निबोध मे कलादीनां यो कलोपस्थापनपूर्वं ये संस्कारा उक्तास्त एवेह भुवनोपस्थापनपूर्वं यथापि क्रियन्ते तथापि क्रियन्ते तथापि शिष्यहितता त्व
(१२० रमेश्वरस्तात्पर्येण यति वक्ष्यमाणशोधं च योजयति। शक्तितत्त्वं च भुवनयोनिं चैव निवेशयेत् संस्कृतात्शै आदौ स्वधर्मसंपितद्वलोकनं तदुपस्थानं तत्सन्निधानं तत्र प्रणक्तिमा
धारद्रूपां ततोपि भुवनाद्ययं तत्तं ततोपि भुवनेशसहितं भुवनं निवेशयेत् शोध्यत्वेनाभिसंदधीत ततोपि च वागीश्वरी सर्वयोनिव्यापिकां न्यसेत् ततः तेषां गर्भो
पचारं च कृत्वा चैव यथाक्रमं तेषामिति आधारशक्तितत्त्वभुवनादीनां अत्र च शोधनीयानि भुवनेशसहितानि भुवनानि क्रमेण दर्शयति अनन्तं चैव कालाग्निं
167 नरकांश्च यथाक्रमं पातालानि ततश्चोर्ध्वं शोधयेदनुपूर्वशः नरकानिति प्रोक्तप्रवह्निकमध्यादेकतमेन भेदेन शोधने चात्र कलादीतो क्रमप्रक्रिया भुवनेशा
श्रावणां तां सर्वां तु सर्तव्या इयदेतत्संशोध्य उपस्थानं ततः कुर्याद्भूर्लोकस्य वरानने धारादिः प्राणवादिश्चत्यादिनामं त्रेणा पूर्वोक्तेन केवलं कलास्थाने भुव
नानाम प्रत्येयता उपस्थाने च कलशादयश्च ना पिकरणीयं केन्यसन्ने एवं कृत्वा ततो वागीश्वरी देवी संपूज्या क्रमादिभिः ततः पशुस्तत्र प्रोक्षस्ताडो वि
श्लेषएवच अथास्य च्छेदनं चैव तथा केषां ग्रहणां योजनं ततः गर्भाधारि जनने अधिकारं तथैव च योगं भोगं लयं चैव ततो योनिविशोधनं कुर्यात् सर्वमेतत्प्रा
गेव व्याख्यातं यदुक्तं योनिविशोधनमिति तत्र ता योनीः चतुर्दश समासेन कथयाम्यनुपूर्वशः पैशाचं राक्षसं याक्षं गान्धर्वं चैन्द्रमेव च सौम्यं तथा च प्राजेशं
ब्राह्मं चैवाष्टमं विदुः एतदष्टक्रमेव संहारक्रमयोगेन शोधनीयाः शिवाध्वरे संहारक्रमयोगेनेत्यनेन चेदमाह यत्स्थावरादिपशं तं तामसं पंचकं शोध्यमानं संसाधये
त्ततः पैशाचादिब्राह्मान्तं देवयोन्यष्टकमित्येष एव क्रमो ग्रे स्फुटीभविष्यति एवं योन्यष्टकमुक्त्वा योनिषट्कमप्याह पशुपतिमृगाश्चैव तथान्ये च सरीसृपाः स्थावरं
च सचैव षष्ठं मानुषयोनिकं तदेतत् देवयोनिसमायुक्तं प्रोक्तं संसारमण्डलं चतुर्दशविधं चैव भूर्लोके तु विशोधयेत् भूर्लोके कर्मानुसारेणैतद्रूपं तत्रेति अत्र वि
र्व भागेनैतत्संशोधनीयं अत्र तत्सामान्येनापीत्याशयः कस्मादेतत्संसारमण्डलमित्याह आत्मा संसरति ह्यत्र मायायावनिगोचरे संसारः प्रोच्यते तस्मात्पर्यटेद्यत
स्ततः संसरंश्च सर्वदुःखैस्तथा मोहमंके वेदाधमध्यगः देवत्रयसमायुक्तो वामशक्त्या त्वधिष्ठिता ईश्वरेण निमित्तेन सृष्टिसंसारवर्त्मनि सा तालान्तं तमहेशादि सु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

त्वेनवाईश्वरेणसंसारवामनन्तरूपयास्वयावामशक्त्याधिष्ठितःपरतन्त्रीकृतः ततएवचआणवादिबन्धत्रयेणसमभ्यगाक्रान्तः अभिभूतःस्वतोऽदित्रयंभंजनः पुनःपुन
र्माधमध्येपुच्यतेसम्भाम्भेः अतश्च अधमध्येतयेपाशात्रेयास्मानेनकोऽस्यः प्रधानशणभेदेनयावस्थानाश्रितेपदे तदुक्तं समनान्तंवरारोहेपाशजालमनं
तकमिति यतश्चैवं तस्मादेवंविजानीयात् किंच अधावंधस्यकारणं तदियतिसंसारमंडलेकर्मैवकारणमित्याहचतुर्दशविधंयश्चप्रोक्तंसंसारमंडले तस्यभे
दाह्यनंताश्च येते भिद्यंतेकर्मभेदतः तदित्थंसंसारमंडलहेतुभूताः कर्मवल्लोऽस्यनंताश्चकर्मीशानादिकारकः अनादिमायाशक्तिमुषितमहिमाहि अणुःस्वोप
भोगायचेष्टमानः अनंताभिःकर्मसंततिभिर्बद्धः नचैतदस्मान्मतःक्वचिदायातंअपितु अदृष्टमस्मतयेत्याह आत्मनावध्यतेह्यात्मा वद्धंवतमसामन्यात् ।
मुंचेन्नात्मानमात्मना परमेश्वरानुग्रहंविनेत्यर्थः मुंचेदात्मानमितिपाठोनसंगतः एतदृष्टांतेनस्फुरयति कोशकारोयथाकीटआत्मानंवेष्टयेद्दृढं नचोद्वेष्ट
यितुंशक्तआत्मानंसपुनर्यथा तथासंसारिणःसर्वेबद्धाःस्वैरेवबंधनैः नचमोचयितुंशक्ताःपशवःपाशबंधनात् स्वयमेवस्वमात्मानंयावद्वैनेत्ततोशिवः
अनुग्रहशक्त्यपातः शिवशक्तिनिपातान्मुच्यंतेपाशबंधनात् अतएवानेवजानंतिस्वरूपंयत्तन्निर्मलं यत्तत्साभिजनंशुद्धमनोपम्यमनामयं स्वनिर्मलंपर
मशिवैकरूपं अतएवद्वितीयाभावादनौपम्यं तथास्वमात्मैवअभिजनेकारणंयस्यतत् अमकार्यंस्वतंत्रवस्तुस्त्वर्थः यस्मात्कुंडचिदेकघनंअतश्चअनामयं
त्या मायासंस्पर्शशून्यंयन्नदितिलोकेतरंकर्मादेतत्स्वरूपंनजानंतीह मोहितामलमोहेनबद्धाःकर्मकलादिना निरूपणास्तुत्रतिष्ठंतिकाष्ठेवह्निर्यथातथा ॥
अभिलाषामलोत्रद्वितीयःस्वर्णंअपूर्णास्मन्यतात्मास्वरूपाख्यातिरूपोमलउक्तःसएवमोहः अत्तानंतेनमोहिताअस्तीकृताःअतश्चतत्रैवपाशबंधेनिरूढाः
तिमग्नशक्ताःस्वस्वरूपास्तिष्ठंतियथाकाष्ठेनराग्निःसचेत्काष्ठनिरूढः अहृतस्तुयथावह्निर्मंत्रकस्यवशात् आ स्फुटं स्वस्वरूपंप्रपश्येतभास्वरंयत्तन्निर्मलं अनेषाम
पिजन्तूनांतिमिरांध्यांतचक्षुषाम् प्रकाशयतिवस्तूनिहत्वावैरश्मिभिस्तमः तथात्मानविजानातियत्स्वरूपमनादिमत् मंत्रकस्यवशाद्देविनान्यथातका
यो च न मंत्रकस्यवशादित्युक्तिंविभजति मंत्रकाख्रिहृदेवोशिःस्वयमेवसदाशिवः आचार्यतनुमास्थायसदानुग्रहेस्थितः चएवार्थे मंत्रमेयानवज्ञाता
अधावाज्ञारणिर्यथा वागीशीयोनिसंस्थानाष्टमोत्रेयामलादिवत् आत्मावैवह्निवत्प्रोक्तोबोधकस्तुपरःशिवः मंथानेमथनेकरणंवेशातंतद्धमंत्रारसमनो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री स्व
टी ४
१६८

तो धाराग्निर्यद्वाहृत्त आत्मा वह्निः पूर्वं निर्णीतं यया निदर्शना वागीशी योनेः सूक्ष्मस्था नीयमाना तितुच्छमलापासनेन यया परमशिवेन प्रबोध्यते गुरुमूर्तिस्थसदाशिवमनुप्रा
क प्रबुद्धा अतश्च उद्बोधितो यथा वह्निर्निर्मलोतीव भास्वरः न भूय आविशेत्काष्ठं तथात्मा ध्वन उद्धृतः मलकर्मकलाद्यैस्तु निर्मुक्तो विगतक्लमः तत्रस्थोपि न बंध्ये तद
तेतीव स्तु निर्मलः मलादिनिर्मोकाद्देवसंसारतया विगतक्लमः तत्रस्थोप्युपरतो भोगोति वा स्वमात्रप्रयोजनत्वं तत्स्वमप्यवर्ण्यपि न बध्येत तदहंभावाभिमानवान्नभवति अपितु
ष्टनिर्मलचिद्घनाविष्ट एव सर्वदा किंच रसवह्निसमायोगात्ताम्रं कालिकया यथा विशेषितं न तत्तत्रैहैमत्वं प्रतिपद्यते न भूयस्ताम्रतां याति तथात्मा न करावन् स व्यातिरूप
तया कालिकया ग्रहणाद्वियोजित आत्मा न पुनर्युज्यते रत्नस्वर्थः अत्र च रसवन्मंत्रशक्तिस्तक्रियास्तेयात्वह्निवत् तत्र श्रेवशिवोत्तेयमाचार्यं तत्रुविग्रहः आत्मा वै हेमवन्नु
योमलो ज्ञेयस्तत्कालिका क्रियादीक्षा तत्तो रसवह्नियोजनावत्ता नयोगक्रियामयदीक्षा तत्तनवित् अतश्च मंत्ररूपवह्निक्रियायोगाद्ध स्त्राया देतथाप्रिये गुरुणा तंत्रविद्धु
या त्वात्मावैनिर्मलीकृतः न भूयो मलतां याति शिवत्वं याति निर्मलं। तथेति चतुर्थपटलोक्तप्रक्रियायोजनिकाक्रमेण तंत्रविद्गुषेति तंत्रज्ञानमत्र परउपायश्चेतिशि
क्षयति उक्तं हि न चार्यज्ञा क्रिया काले संसारोद्धरणक्षमे मंत्रराजप्रतादेशेशिष्यश्च रुद्रकीभवेदिति मस्तामिति अर्ध्यत्रींममनामूर्पामाप्नोतिशिवरूपवर
शिवैक्यं उपसंहरति ॥ एवं ज्ञात्वा वरारोहे दीक्षा कार्या यथा शुद्ध ॥ चतुर्थपटलोक्तक्रमेणावस्थाति हि नास्ति दीक्षासमो मोक्ष इति तत्र च दीक्षायां ॥ शोधयेन्मुख्यपा
शांश्चये प्रोक्तास्ते मया प्रिये ॥ मलकर्मनिमित्तं तु नैमित्तिकमतः परं नित्यंजातके अतश्च गुणभूतास्तये पाशास्ते पिशुद्धांति तद्वशात्। गुणाभूता मलामोहादयः तद
शादिति आणवमायीयशुद्धिवशात् किंतु गुणभूतमपीदं। चतुर्दशविधं चैव यदुक्तं तमयाप्यसंसारमंडलं देविशोध्यंतदवनीतले। इत्थगेव अतश्च। तद्धस्तामिक्रमा
त्सर्वे यथा शोध्यं शिवाध्वरे। अहं रयव यश ॥ ब्रह्मादिस्तंभपर्यंतप्राधान्येन विशोधयेत् न तं तभावनेत्युक्तं तत्क्रमेणैतावदुद्दिशति ॥ आलिंचैवत्प्राज्ञेशे सौम्येमेंद्र
५ तथैव च गार्हं चापरं याक्षं गांधर्वं तथापरं पैशाचं क्रमतः शोध्यं स्थावरं मानुषं तथा स्थावरं पंचविधं नैर्योगेनोपलक्षणं क्रमशः इति संहारक्रमेणायदुक्तं संहारक्रमेया
गेनेतेच शोध्या इति संहारक्रमेण शोधनं तत्र तस्थावरादिजातीयमध्यगतप्रधानभूतैकैकक्रमेण प्रस्तावयति ॥ सत्तमच्छदं स्थावराणां सर्पीणां वाह्य किलया पक्षिणांग
रुडं चैव मृगाणां सिंहमेव च पशूनां चैव गोयोनिं ॥ अत्र च रेवदन्तात्मने शाकूर्मोणितस्थावरजातिप्रधानभूतं सप्तच्छदं शोधयामि स्वाहेत्यादिः ऊहः कार्यः एवं तैर्यग्यो

168

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नेवंचप्रकारेणप्रातिलोम्येनसंशोध्य मनुष्यांश्चविशोधयेत् तानपिप्रातिलोम्येन अंत्यजांश्शूद्रविट्क्षत्रब्राह्मणांश्चविशोधयेत् तदेतास्सर्वास्सजातिषु ब्रह्मभिर्ब्रह्म
भिर्देवितव्यधिकारान्विशोधयेत् अधिकारास्त्राक्रमेवशस्संभाव्यमानतन्नत्वातिसंबंधात् दशाङ्गतिप्रयोगेण अंत्यजान्ब्राह्मणानपि तिस्रः पं चदशैकावेतिप्राग्रुक्तैरिष्टै
यमपवादः तत्रस्मावगादिपश्चेतेपंचकेअंत्यजातिब्राह्मणांतेचपंचकेप्रातिलोम्येनसमयोज्यानादयईशानांताः प्रणवपूर्वकामंत्रास्तानद्रव्याः ब्राह्मणास्यषट्कर्माधि
कारित्वानुक्त्वाहोविशेषमाह ब्राह्मणास्याधिकारार्थे चत्वारिंशतमेवच विशोधयेदिमेव तांक्रमेणाह गर्भः पुंसवनंचैवसीमंतोजातकर्मच नामनिष्क्रमणंचैवअन्न
प्राशनचूडकं अनेनैववरारोहेशोध्यास्त्वष्टौप्रकीर्तिताः सीमंतः अंगोपांगविभागसंपत्तिः निष्क्रमणमादित्यदर्शनं चूडकं शिखोत्क्रमिः अनेनैवेतिप्रोक्तक्रमाया
तविनियोगेन ईशानभट्टारककारणकेन दशाङ्गतिप्रयोगेण अतश्च एतैर्निर्वर्तितैर्दीक्षितोयोजायतेद्विजं अविप्लुतात्याब्राह्मणाभ्यां पंचके वैदिकैर्मंत्रैः संस्कारैश्च
द्वितीयंजन्मलोकेद्विजस्यसिद्धंयत्नउभयमपीह्येतैर्मंत्रैरेवकृते इत्येवमस्यद्विजस्य नवमोव्रतबंधस्तु संस्कारः सर्वांगी परिकीर्तितः यतस्तेनास्य अंगानि संप्रवक्ष्या
मियथावस्तुसर्वशः तान्यपि मेखलादंतकाष्ठंच अजिनंमायुषंतथा संध्यावंदनरूपांसांचभिक्षांचैवसप्तमंविदुः आषाढंभस्मत्रिपुंड्रकं एतानिचमेखलाव्रतानिसप्त
एतानिब्रह्मचारीसमाचरेत् नियंत्रणीतदृष्टानिदीक्षाकालेवरानने दीक्षाकालेमेखलोपलक्षितभाविगोदानसमये अतिष्ठानानि संत्येतानिनियंत्रणीप्रथमाश्र
मावस्थिलोपोमाभूदित्यवश्यानुष्ठेयानि किंच भौतेशंपाशुपतंचगाणागणेश्वरंतथा उन्मत्तकाख्यंधारेचचूतेशंसप्तमंविदुः सप्तैतानितद्दृष्टानिव्रतानिब्रह्म
चारिणाम् दृष्टानीतिपारमेश्वरेशास्त्रेवेदेतुतच्छिन्नशाखापेक्षास्थितानिअपिनेनुष्ठेयतादेतानिचयानिव्रतानिवेद्यानि व्रतसंध्यावपरेचरणीयानि एतानिच अं
गत्वेकीर्तितानितु फलेनफलवतोव्रतबंधाख्यस्यसंस्कारस्यएतान्यंगभूतानिव्रतांतराणि अतश्च एभिस्तुसहितंचैकंनवसंव्रतबंधनं तस्यांतर्भूतमेवतत्कार्यं
व्रतसप्तकं तदेवंमेखलादीनिभौतेशादीनिचसप्तेतिकृत्वा चतुर्दशव्रतान्येवहोतव्यानिवरानने पृथक्पृथक् व्रतबंधात्भावमात्रे अथ वेदव्रतानिचब्राह्मणिहोत
व्यानिनसंशयः होमेनसंपाद्यानि तान्याह पैष्टिकंपार्विकंचैवभौतिकंसौमिकंतथा इष्टिपर्वभूतसोमयज्ञप्रतिपादकवैदिकग्रंथपाठेनकालकार्याणिव्रता
निपैष्टिकादिशब्दैः पारमेश्वरेउक्तानि यत्नमुख्येनतुवैविधिंचतहौत्रगोदानंस्नानमित्यपिवेदव्रतानिचत्वारीत्येवमुक्तानि इहतुगोदानंपृथगेवभविष्यंति एतेचवे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्त्री स्व· टी २· १९९

169

दाध्ययनाधिकारदानेनव्रतांतरापेक्षयाप्रधानत्वात् व्रतेष्वाद्यास्तु चत्वारो ब्रह्मचारिनियामकाः ब्रह्मचारिणां नियामकास्तथाव्रतसंपादकः तदेतावत्पर्यंतमेतान्संस्का
रान् द्वयोर्दश विजानीयात् एभिरनुष्ठितैश्चायं वेदेष्वधिकृतस्स्यात् ततो वै वेदभाजनं किंच ततो भवति गोदानं तत्र तद्दशके प्रिये वेदाध्ययनांते उपाध्यायायगो
मिथुनदानेनोपलक्षितमात्मनः केशादिवपनं गोदानं अथ गुरुभिर्गार्हस्थ्यायानुज्ञातः स्नातउद्वाहयेद्भार्यां ज्ञानसिद्धः कुमारिकाम् वेदाध्ययनेनलब्धबुद्धिः
स्नातउच्यते अध्ययनांते हि स्नानमनेनैवाशयेनाम्नातं अतएवायं वेदार्थाधिगमात्मना ज्ञानेन सिद्धः संस्कृतः अथवा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेदिति चोदितत्वाच्छ्री
त्रमेव प्रव्राज्यमिच्छन् कृतदारकर्मणि पत्नी तया सह यजेत्कृतत्र गृहस्थाश्रमचोदितनित्यनैमित्तिकरूपं श्रेयमुद्वाहात्मकसंस्कारसंपादनरूपमेतत्कर्म त
ज्ञेयं पंचदशमं अनेनैव च पितृदेवमनुष्याणां भूतानां तर्पणं तथा ब्रह्मणोध्ययनं चेति महायज्ञास्तु पंचैवैते इति यज्ञसूत्रप्रतिपादिता नित्ययज्ञाः संगृहीताः तदुक्तं
पंच सूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्करः कंडनी चोदकुंभश्च बध्यते यस्तु वाहयन् तासां क्रमेण सर्वासां निष्कृत्यर्थं महात्मभिः पंचक्लृप्ता महायज्ञाः प्रत्यहं गृहमे
धिनाम् अध्ययनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणं होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनं इत्येवमुक्ताहेनैवैते नित्ययज्ञाः संगृहीताः इत्याशयः नैमित्तिकानाह
ततः पाकमखाः क्रमात् नैमित्तिकांस्तानाह प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः अष्टकाः पार्वणी श्राद्धं श्रावण्याग्रयणी तथा चैत्री चाश्वयुजी चेति सप्त पाकमखाः क्रमात्
पौषादिकृष्णगताः शाकाद्या अष्टकाः पर्वणि सितासितपक्षायदिने तत्रत्यो यागस्तथोक्तः श्राद्धं पित्र्यादिदिनोक्तो विधिः श्रावण्यां यागः श्रावणी आग्रायणी नवा
यागद्वयं न्नयागः एवं चैत्र्यादिरपि बोद्धव्यः अन्येत्वाग्रायणीद्वयमिति पठित्वा शरद्वसंतयोः नवान्नयागावत्र ते तेन च पार्वणं श्राद्धमेकमेव वर्णयंति एते च पाकयज्ञाः वैदेत्तु प्रोक्ता ए
श्वादिभिः कार्या उक्ताः वक्ष्यमाणास्तु हविर्यज्ञाः सप्ताहादिभिः उक्तविशेषानभिधानात् त्वत्र तैस्तिलैरेव तदेवं एते सह विजानीयाद्द्वात्रिंशत्परिसंख्यया एते सप्तभिः स
२ हसर्वे तां पंचदश संस्कारान् अथ आग्नेयं चाग्निहोत्रं च दर्शं चैव ततः परं पौर्णमासी तथा ज्ञेया चातुर्मास्यं तथैव च पशुबंधः सप्तमादिष्टः सौत्रामणिरतः परं हविर्यज्ञाः
सप्ताख्याताः सप्तैते पावनाः प्रिये अग्नेयमरणिक्रमेणाग्न्यानयनं अग्निहोत्रं सायंप्रातर्होमः दर्शो विपरीतलक्षणया अदृष्टचंद्र आमावास्यायागः चतुर्मा
स्ये फाल्गुण्यां चैत्र्यां वा प्रभृति मासचतुष्टयांत्य पौर्णमासीभवो विशिष्टो यागः पौर्णमासीशब्देन तु सर्वपौर्णमासीगतः सामान्ययाग उक्तः पशुबंधो यागविशे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

षोयज्ञपशोर्मांसवसादिहूयते सौत्रामणिः सद्यामदेवताकः सुरायागः एतानपिसंकलयति एभिः सहविजानीयात्संस्कारैकोनत्रिंशकं अथ अग्निष्टोमाद्य
ग्निष्टोमो उक्था षोडशिका तथा वाजपेयोतिरात्रश्च अप्तोर्यामस्तु सप्तमः एते यागविशेषाः सोमसंस्थाः समाख्याताः ग्रहगणकरणकसोमहोमपानयुक्ता
यज्ञरूपाः क्रियाः सोमसंस्थाः एतावदन्तानेतान्संस्कारान् षट्त्रिंशत्परिसंख्यया प्रोक्तमेवाह्नातिक्रमेणाकुर्यादितिशेषः अथ हिरण्यपादः प्रथमस्तथाशतहिरण्य
रत्न हिरण्यमेरुर्हिरण्यनाभिर्हिरण्यगर्भ एव च हिरण्याश्वो हिरण्यवृषहिरण्यहस्तश्चैव च हिरण्यनिक्रमस्त्रंगो दशयज्ञाः प्रकीर्त्तिताः गर्भहृदयं एतेएतायार्क
गः अग्निविद्याविशेषो येषां पादादिस्थानेषु हिरण्यं दीयते येषां तत्तत्पत्राकृतिभेदात् एतेन तु एतं वात्र एकैकं तु विजानते एतत्सप्तदर्थे होमेविशेषमाह
एते सर्वे सहस्रेणाप्युद्यते सप्तसहस्रहोमसंपाद्ये हिरण्यपादादिस्थितयज्ञः सप्तत्रिंशकः किंच अश्वमेधं ततः पश्चाज्जुहुयात्तद्यथाक्रमे ब्राह्मणस्यापि कर्म
वशाधानसार्वभौमभूपतिवस्यायमश्वमेधः कार्य एव एवं विवाहात्प्रभृतितावदन्तः एवं कृते सत्ते सर्वैस्तत्रश्च दशहीभवेत् द्वितीयाश्रमस्थः अष्टात्रिंशत्सं
ज्ञेत अश्वमेधान्तं संस्कारं जानीयादित्यर्थः वानप्रस्थं ततो भवेत् पारिव्राज्यं ततस्त्विष्टेरेवं ब्राह्मणमाश्रयात् वानप्रस्थपारिव्राज्यं चाश्रमद्वयरूपसंस्कारद्वयं
अन्तेष्टिर्विहितानुष्ठानसंभाव्यमानप्रायश्चित्तपूरणार्थं गार्हस्थ्यावस्थितस्य कार्यान्तवानप्रस्थस्याश्रितपारिव्राज्यस्य वानेनासौ तनुश्यागणपते एवमिति ।
पारमेश्वरमंत्रहोमक्रमेणापाशवेत् विधौ सत्यपि वीजाहारादिदोषसद्भावात्समस्याब्राह्मण्यं भवति एवं तु पारिव्राज्यलक्षणं चत्वारिंशत्संस्कारमतैः सहवि
जानीत एतैः सहेतिगणितमितियावत् अतआत्मगुणानष्टौकथयामि समासतः दया सर्वभूतेषु क्षान्तिरनसूयता शौचं चैव मनायासो मंगले
चाप्यतः परं अकार्पण्यं वास्पृहा चेत्यष्टावात्मगुणाः स्मृताः दयापरानुकंपाक्षांतिरपकारिषु शक्तत्वेप्यप्रतिक्रिया परगुणासहनमनसूयता विद्वा
त्शरीरशुद्धिः शौचं अक्लेशावहकर्मकारित्वमनायासः मंगलद्रव्याणां च दर्शनस्पर्शनचिंतनानिर्मलं यथाशक्तिदानत्वमकार्पण्यं अस्पृहासंतोषः इ
त्येते आत्मनः आत्मसन्निकृष्टस्यांतःकरणवागादेर्गुणाः न त्वात्मनः तस्याविकारूपत्वात् तद्दीतान्मनो ब्राह्मणप्राप्यगर्भाधानं करोमि स्वाहेत्यनेन मंत्रेण

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

न्य

श्रीस्व॰ वेशानो ऽस्मात् पूर्वेणामंत्रेणादौ पंचवक्त्रैर्ज्ञात्वा कृतार्थगर्भाधानेसंपन्नमस्वित्यतेन पंचवक्त्रेणोत्तं हुयात् ॥ एवमेव चत्वारिंशदंतानां संस्कारान् विधाय वक्ष्यमाणामंत्र

टी ट॰ क्रमेणाष्टगुणाष्टकोदृश्यन पूर्ववद्वाल्यापमस्याप्याचेशाने नैवाधिकारभोगादि पूर्ववद्वाल्यापमस्य शोध्यं इत्यमेव चत्वारिंशद्याष्टात संस्कारास्तु समासतः ए तेः श्रु

१० देस्त्रशुद्धांतिस्यसंख्यायेपि स्वज्ञते चत्वारिंशदेहविषयाः अष्टौत्रपर्यष्टकनिष्ठाः असंख्याता इति आचाराध्यायोक्त विविधावान्तरूपाः यतएते आत्मगुणाश्चत्वा

रिंशद्देहसंस्कारानंतरमुक्ताः अतोंते शिवहृत्ता वैशगानानापारयेच्छिशोः अत्रापि वाल्यापश्चद्धौ मामान्योक्ता ईशानमंत्रस्य विनियोगेशाने विशेषमाह पं

चपंचाहृतीर्हुत्वा वल्लभिश्चाप्यनुक्रमात् चशब्दः पूर्ववार्थे वल्लभिरेव अपि ष्टात्मा विवेतो इत्युक्तेः अनक्रमशब्दस्यायमर्थः प्राग्क्रमेणास्त्र अदिच तदष्टये

170 नेदया तांत नस्याशोचाद्यं चतष्टयं प्रोक्तं यत्माप्पंचथापंचथाहुत्वा ईशानेनानायाससमेगलाकार्पणाय स्वहा द्यं चतष्टयंतथैवाहुतिभिः संपादयेदि

तिआहुतिभकरणामाह तिलैर्घतेनवातांश्च इवेति सेवयः तिलाः स्नेहमयवीजात्मकाः आज्यं मूर्तः स्नेह इति संस्कारवीजानां संस्काराभिलाषस्नेह

एवं कृत्वा स्यचेतत्प्रकृतिरूपेवासनाम्नेहदाहात्मके दीताकर्मणिहोतव्यं ऊर्ध्वेतु विनियोजयेत् किमूर्धमित्याह ऊर्ध्वशब्देन वाश्वहेयकर्मपरिकीर्तितं मनुष्यजाति

प्रदस्य कर्मणो भूर्लोके शोधितत्वात् उपरिवर्तिदेवयोनिप्रदं कर्मयत् तदूर्ध्वमुच्यते तच्छुद्धयेचदीक्षस्य तस्मिन् संयोजनं कार्यं ननु तेन कृतात्मत्रेत्याह न

वात्मत्रविधीयते यतत्स्फुरयति तस्मात् त्रोद्धरणं कार्यं नचापिनयनं क्कचित् यत्तु त्रपरिपाशात् तु कर्मतत्रनियोजयेत् उद्धरणा सलेचनेनयन मस्य स्थानेम

स्य शोधनं नियोजयेदिति दीक्षं एवं स्थावरादिक्रमेण मनुष्यजातिभेदान् संशोध्य देवयोनीः शोधयितुं ततो णिमादिरोपाद्यो वल्लभिश्चाप्यनुक्रमात्

पंचाहुतिप्रयोगेणाभेदार्थं चैवमात्मनः प्राग्वत्तेनाशक्रमेणाप्रणम्य योजितो अथ पूर्वैर्देवदत्तस्य पैशाचाणिमादिमापादयामि स्वाहेत्याहुतीः पंचहुत्वा

तद्भोगप्राप्तिमस्य संविन्यते नैवमंत्रेण पैशाचभोगमस्य शोधयामि स्वाहेत्याहुतीः पंचदद्यात् अनेनक्रमेण वामदेवाद्योरतत्पुरुषैः राक्षसयाक्षगांध

र्वांस्तंशोध्यैंद्रादिवल्लांतचतष्टयं सत्प्रधानमीशानभट्टारकेणैव शोधयेत् नचमनुष्यादनंतरं देवयोनीरूर्ध्वस्याः शोध्या इति मन्तव्य हितत्व वर्तिनीत्वा :

व

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शोधयेत् अपि तु ऊर्ध्वशब्देन तत्त्वे यं यद्भूर्लोके समाश्रितं तस्मिन्मुक्तस्य कर्तव्यं न त्वान्यस्मिन्कदाचन भूर्लोकमाश्रितं भूर्लोके देवयोन्यधिपतिं यत्कर्मतत्त्वोर्ध्वं
न्तात् अतत्र मुक्तस्य भोगार्थं मंत्रैर्योजितस्य कर्तव्यमिति शोधनमित्यर्थः ननु उद्धितेतत्त्वस्तनं दकपालादिनामविशेषोऽस्मरणेन शोधनस्य वक्ष्यमाणत्वात् शु
क्तं चैतत् अन्यथाक्रमप्राप्ताष्टाध्यस्थानादीनामनिग्रहकृते यावत्कर्म न भुज्यते कथं योगः न चैतत्तस्यावदुहृशोपभुज्यते रीत्योगादीनामभावादिति शेषः य
तस्मायं कर्मफलमवश्यं भोजयितव्यस्ततो योजनमस्य तत्तत्कर्मवासनैकतानतामयमाचार्यैर्गाभावनया क्रियते ऽस्याह तस्मात् योगशब्देन तत्त्वकर्मैक
चिन्तता निर्वर्त्यते महादेवि अथ निष्कृतिं जुहुयात्ततः शिवेनाष्टशताहुत्या शिवेनेति निष्कलेन पतञ्शतर्थं परस्लपवतिर्णीति तथावक्ष्यमाणमपि यद
ह ततस्तु भुवनादीनां भुवनान्तर्निवासिनामभुवनानां यथाक्रमं होमेनैव तत्त्वेऽध्यविश्लेषच्छेदनेन तथा पूर्णां चैव समुद्धारं तत्स्पृष्टं वा व्युत्क्रमात् ऊर्ध्वादि
तिशेषः भुवनानां शोधने प्रस्तुते भुवनेशान् कालाग्न्यादीन्प्रधानभूतान् भुवनान्तर्वासिनस्त्वन्यानपि तदंगभूतानां हृदयाद्याहुतिभिः स्मार्तव्यश्चावरणाभिपू
र्वं विसर्जयेदिति तेषां शोधनं कृत्वा भक्तेभ्यो भोगेभ्यो दीक्षस्य विश्लेषो योजने छेदनं छेदनं तत्सूत्रस्य भुवनात्मनः पाशस्य समुद्धारं ततो भुवनान्तत्स्थूलशिष्याद्
निवेशामित्यादि पूर्वमेव निर्णीतं तत्र यथाक्रममिति वक्ष्यमाणं तदनन्तरमात्मस्थीकरणं ततस्तत्स्थीकरणं ततो भुवनेशाह्वानमिति प्रागुक्तमेव क्रमं स्मारयति
भूर्लोकेशाधिपतिर्भगवान् शिवरत्नाग्रे भविष्यति प्रायश्चित्तं ततो हुत्वा न्यूनाधिकनिमित्ततः उत्तरं कर्म कार्यमिति शेषः एतत्सर्वं भूर्लोके भुवनान्तरेष्व
ध्वावक्ष्यति दिशति एवमादिक्रमेणैव धामांतं च विशोधयेत् धामसर्मनावधिकशिवतत्तद्रूपं तदंतं यदुक्तं ममनांतं वरारोहे पाशजालमनंतकं इत्येव
मादिक्रमेणेति शोधनादिपूर्वं शिष्यात्मनः तत्र प्रागुक्तसंस्कारान्तरोपसंहृतां जन्माधिकारभोगलयनिष्कृतिविश्लेषपाशच्छेदपूर्णाहुत्याद्यात्मस्थतत्त्व
त्वसंस्कारान्कृत्वा भुवनेशार्चनतर्पणाश्रावणाविसर्जनादिपृक्तमित्यर्थः तदेतत्सामंगिकमुक्त्वा प्रकृतमनुभाति भूर्लोकस्तु समम् [illegible] व्याप्तो भुवर्लोकं
निवोधमे भूपृष्ठाद्यावदादित्यं लक्षमेकं प्रमाणतः तत्र च दशवायुपथा मध्ये नवपुताप्ततसंख्यया अयुतं दशसहस्राणि अयुताप्युतमनंतरमिति पाठः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री०
स्क० दी०
८
१७१

171

तेषामयुताथुतमंतर्निवासस्थानमितिख्यात्वयं तत्र आद्येवायुपथेमेघांकथयामियथास्थितान् परमेश्वरेच्छानियमितवायवि˘˘ तावदिहरणोपभोगभूमयो
वायुपथेस्तत्र पंचाशद्योजनादूर्ध्वमस्त्यहिर्नाममारुतः योविवर्धयतेपुष्टिमेषधीनांवलंतथा हेहयेश्वसहैःसर्वामाप्याययतिचात्ययः अव्ययः सदाप्ता
यादिकुर्वन्नपिनक्षीयते किंच दिवाहंसस्सवैवायुर्मनुजानांसदावह सप्तवृष्ट्यात्धारयतितेनदृढधरःस्मृतः एकएवायेनानासंज्ञोनानार्थापारस्त्वत्यर्थः
तदुपरि प्राचेतसोनामवायुःप्रचेतोभिर्विनिर्मितः प्रचेतसावरुणेनअभिनिर्मितः प्रचेतसावरुणेनअभिविनिर्मितः उत्पादितः सवैनाशयतेहत्ता
नकरावित्सप्रवर्तयेत् नाशयतिदहतिप्रवर्तयतिउद्गिर्णांकुरान्संपादयति अग्निःप्राचेतसोनामतेनैवसहतिष्ठति तस्माद्धितापादसौ यदादहतिवेश्मा
नितदासौसमुदाहृतः एतन्नामेवेत्यर्थः अयंचाग्निर्वाडवात्मेत्याह सावीसमद्रेवसति अयत्वेपतत...नानीरपानाशनः वसश्चात्र सजलानोपशा
म्यति प्रस्तुतज्वलति अथ योजनानांशतादूर्ध्वंसेनानीवायुरुच्यते ˘˘ वायुरितिकेचित्पठंतिशतादूर्ध्वमित्यत्रायमाशयः सहस्रात्पंचाशद्योजनो
र्ध्वयोजनपंचाशतिःअस्त्यहिःप्रचेताश्च पंचाशतिरिति विद्युतस्तोमकमेघावसंतस्मिन्श्चमारुतेचोर्ध्वर्थे तेभुवःक्रोशमात्रेणातिष्ठंतेपरस्त्वजत्वपः
योजनानांशतादूर्ध्वंमेघाःसप्तवराःस्मृताःमत्स्यमंडूककच्छपांश्चवर्षंत्येतेचउर्दिने यतईदृशास्ततःसप्तवराइत्यर्थः एतस्मात्सप्तवरुणामात् योजना
नांशतादूर्ध्ववायुरोघःप्रकीर्तितः तस्मिंस्तुरोगदामेघावर्षंतिचविषोदकं तेनोपसर्गाजायंतेचोर्ध्वर्थे तेभ्योपसर्गैःपीडादिभिः मारकाःसर्वदेहिना
म् प्रवर्तंते अथ तस्मादूर्ध्वंतस्मिंवज्रोदेवामेघः स्थितासहत् तस्मिंस्तमारकामेघाअमीचेसंप्रतिष्ठिताः तावज्यःपंचाशतःतावच्छक्तोव्यवहितपंचा
शद्योजनामशीकः अथ वज्रांगोनामवैवायुःपंचाशद्योजनस्थितः तस्मिंस्तपलकानाममेघास्तुपलवर्षिणः तदुपरि तावद्भिर्योजनैरेव ततोवैवै
युतोनलः मेघाश्चवैयतास्तस्मिन्निवसंतितवैयते तावद्भिःपंचाशतावैद्युतनमेघाविद्युत्कारणातेनेत्याह अशनिर्वायुसंज्ञोभातेषसोजायतेमहान्
अशनिर्विद्युत तेषुमेघेषु तदूर्ध्वयोजनानांचपंचाशद्वैवतःस्मृतः तस्मिन्सुष्टिवहानाममुष्टिंवर्षंतिदेहिनाम् रेवतश्चतितराख्यःपुष्टिवर्षीख्यामेघः त

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

उपरिस्थिते संवर्त्तेरोगदामेघास्तेरोगोदकवर्षिणः पंचाशद्योजनेनैवेतस्मिंस्तिष्ठंतितोयदाः ततोपि विद्यावर्त्तो नामवायुः पंचाशदुपरिस्थितः तस्मिंन्
क्रोधोदकानाममेघाश्चैवंसंप्रतिष्ठिताः तेक्रोधरागावहलंसंग्राममवहलंतथा रागंतत्क्षयकरंचैवप्रजानांतयदं[?]तथा वर्षंचैवाग्रकुर्वंति तेमेघाःसेवतास्त्रयस्य
पंचाशात्उपरिपंचाशदुपरिविद्यावर्त्तस्यतमानमघ्नेवस्पति क्रोधोरागः क्रोधरागः तेनवहलंस्पर्शंतत्संपादकामितियावत गेचारीत्सनवायुन्यंसमान्येन
विशितष्टि गेचोप्यमोचो वज्रो मोवैयनोरैवतस्तथा संवर्त्तश्चविद्यावर्त्तोवायवोवाचेरवेगिनः चारवेगोभूम्याविद्यतेयेषांपतत्समकंयेषामाम्यदंताक्रमेः
णाह गेचेवसंतिवैदिव्याः पिशाचाः स्कंदटेहजाः त्रिंशत्कोटिसहस्राणि स्कंदस्यानुचराः स्मृताः तेवैदिव्यैश्चरूक्षस्तमैरर्चयंतिह[?]रात्मजं तदूर्ध्वमस्ये।
अमेचैविनायकाघोरामहादेवसमुद्भवाः त्रिंशत्कोटिसहस्राणि तस्मिन्वायौप्रतिष्ठिताः येहरंतिकृतंकर्मनराणामकृतात्मनाम् अकृतात्मना
मसंयमवतां वज्रेगोपितथावायौमातंगाःकुरकर्मिणाः भिन्नांजननिभाःघोराःस्तापूतामविक्रताः तदरोदृशाश्च विद्याधराणामधमामनःपवन
गामिनः मनःपवनवन्मातंगारोहादेवगच्छंतितच्छीलाः अनपवाधमाः उत्तमास्तुविद्यादिप्रभावेनैवतत्तद्देशप्राप्तिमंतः किंच येविद्यापोहर्थैये ना
चवेतालादी[...]शानतः साधयित्वाततःसिद्धास्तस्मिन्वायौप्रतिष्ठिताः विद्यापोहथेशास्त्रविद्यादिस्पर्धायां तथावेतालादीन्साधयित्वामृतास्पर्थः नृम
वैद्युतेस्फरसस्तस्मिन्वासवेनप्रयोजितः तिष्ठंतिसर्वदातत्रपृथिवीभरपालने पृथिवीभरपालनंचैतत्तासांयतन्निवासिसदाचारजनपदस्य विमानेः
स्वभूमिप्रापणं तदाह भृगोवक्रोजलेवाथसंग्रामेधनिवर्त्तकाः गोग्रहेवंदिमोक्षेयेम्रियंतेपुरुषोत्तमाः तेव्रजंतितत्तस्त्वूर्ध्वं विमानैर्मणिविचित्रितैः।
पताकाढ्यैर्विकाकीर्णैर्दिव्यचंदनचर्चितैः नानिवर्त्यंतेइत्यनिवर्त्तकाः संमुखंयेम्रियंतेइत्यर्थः गवांग्रहः सिंहादिभिराक्रमणं वन्दीवलात्कृतीनाहव
म्रियमाणाः पर्यापितःपतेचसंग्रामारोमृतनात्सराधारतात्पुरुषोत्तमाः तत्तस्पर्वे अस्त्यभास्तेलोका अन्येननमसावृताः तांस्तेप्रत्यभिगच्छंति
येकेचात्महनोनराः इतिक्रांतौ तेषामनुगमनेनोक्तत्वात ततइति स्वभूमेःकथंव्रजंतीत्याह स्त्रीसहस्रपरीवारैर्विमानैःस्वानयंतितान् यतइतिशेषः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री स्व इत्यष्टरसः रैवतेतु महात्मानः सिद्धा वै संप्रतिष्ठिताः गोरोचनांजनेभस्मपाण्डुकेश्वजिनादिच साधयित्वा महात्मानः सिद्धास्ते कामरूपिणः संपन्नास्तत्र
टी० च तेवसंति महात्मानो दिव्यां सिद्धिमवस्थिताः वज्रांगास्तेन तद्रूपत्वाद्विद्याधरा यमाः उक्ताः संवर्त्तेपि महावायौ विद्याधरगणाः स्मृताः दश त्रिंशश्च कोट्य
१०२ स्ते दिव्याभरणभूषिताः दिव्यगंधानुलिप्तास्ते दिव्यस्वर्णमभूषिताः दशयेगणाः संलेपतस्तपवविस्तरतास्त्रिंशत्कोट्यः इत्यन्वयार्थः एते च विद्याधरादिव्ययो
निभेदाः प्रथमतपवनतमवुष्पाः संतः खड्गादिसिद्धाः सिद्धाः अथैतदुपरि अथैयाख्यमना मेघाः शीत`` जाः स्मृताः विषावर्त्तनाव्यमिव तेवायुर्यांति मिश्रि
ताः तत्र गान्धर्वकुशलागंधर्वस्वरूपधर्मिणः वंशवीणाविधिज्ञाश्च पतिताः कामरूपिणः गन्धर्वसरूपधर्मिता गन्धर्वाणामकेश्वरा नायकत्वं ब्रह्मजाना
मवैमेघाब्रह्मनिःश्वाससंभवाः उपरिष्टाद्योजनशतादुर्जयस्तोपरिस्थिताः विषावर्त्तात्व्यवायव्या मयोजनशतोपरिष्टाद्योदुर्जयो नाम वायुस्तस्योप
172 रिब्रह्मजामेघाः स्थिताइतिसंगतिः किंच तत्रैव दुर्जयानामरंध्रस्यपरिरक्षकाः परावहाभिधंवायुंते समाश्रित्य संस्थिताः महावीर्यबलोपेता दशको
टः प्रकीर्तिताः तत्रेति दुर्जयसमीपे परावहाभिधं वायुं समाश्रित्येति संगतिः अतो पूर्वं पुष्करावर्तकानाममेघाचैव पद्मजोद्भवाः तथा शक्रेणापते
यच्छिन्नाः पर्वतानांमहात्मनाम् परावहस्तान्वहतिमज्जानिववारणाः तानिति पुष्करावर्तकान् पर्वतपक्षांश्च परावहाख्यो वायुर्वहति किंच तस्मिन्वा
युगमानामगंधर्वागणनालयाः एकादशतु कोटौ वैतेषां तत्रसमुदाहृताः तथा जीमूतानाम ये मेघा देवेभ्यो जीवसंभवाः द्वितीयमावहं वायुं मेघा
स्तेच समाश्रिताः तस्मिंजीमूतकानाम विद्याधरगणादश जीवःश्वासः द्वितीयमावहमिति पुष्करावर्ताश्रयं परावहमित्यर्थः ततः पथसंदुर्जया
नामाधारे अथ आवहस्ततो वायुर्यत्र द्रोणाः समाश्रिताः तस्मिंद्रोणाः समाख्याताः मेघानां परिरक्षकाः द्रोणानाममेघविशेषः अथो वर्ति मे ज्ञाना
मयथाकारितैरदंतेयतः हितार्थं तु प्रजानां वै निर्मितास्ते मया पुरा मयेति कैलासस्थेनेति तत्र प्रवक्तुरुक्तिः हितमथो वर्ति मे चेभ्य उपद्रवपरिस्ता
अथैषां उपरिष्टात्कपालोस्याः संवर्तानामवैचनः महापरिवहोनामवायुस्तेषां समाश्रयः कपालोस्य इति ममैवेत्यर्थात् उपसंहरति अथैव वायुपथे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सुप्राकृतं शुभं कर्म भोगस्तत्र त्वदोचितः सुखात्मकस्तद्द्युनास्य सिद्धाः प्राप्ततत्पदाः सर्वसिद्धैरपि अन्यैरपि तन्त्रत्वदोचित योगसिद्धैरपि ष्ठिताः ४

एवमेवावैवायुभिः सह सिद्धाश्च पतयश्चैव कथिता मेघवारिणः द्वासहस्रेष्मातो योगमाये वायुपथस्तस्य भुवकूर्ध्वं सूत्र्यं पंचाशद्योजनानि तदूर्ध्वं जल
द्भिः प्राचेतसः सेनानीः सतवहः अंशचः अमेघः वज्रांगः वैद्युतः रैवतः संवर्तः विघावर्तः इत्येते एकादश येवायवस्तेषां मध्यात्मे नानीसतवहश्च शतेशतेर्ये
जनानां स्थिताः शेषाः प्रत्येकं पंचाशद्योजनावस्थितयः इति कलनया भूपाष्टाद्विघावर्तान्ते योजनसप्तशती तदुपरि सहस्रनवके शतत्रये च ऊर्ध्वं परा
वहमहापरिवहाख्याः पंच वायवः स्थिताः एतावद्वायुपथे वितत्योक्ता त्वात्सलेपेण विभजते द्वितीये वायुपथे तेयाश्च गिकन्या अमातरः तावसंतिश
णोपेताः रुद्रचक्रानुपिष्ठिताः मातरो परेण रूपेण अल्पंयाः शरणेन सर्वज्ञनादिनोपेताः यतेरुद्रशक्त्याधिष्ठिताः अथ तृतीये वायुपथे चैव वसंते सिद्धा
चारणाः स्वकर्मभोगसंसिद्धाः सर्वसिद्धैरधिष्ठिताः आमासादिताः तदुपरि चतुर्थे पथि चैवा ऊवसंत्यायथ देवताः नानावक्रचापद्विशूलशक्तीधनुअ
णः ऋष्टिः आयुधविशेषः तेच रवक्त्रा वदुंगादीन स्पुपलत्तयंति आयुधानामेव चतदेवतानाम अथ पंचमे पथि देवशिवसंत्यैरावतादयः ऐराव
पुष्पदंतस्तथैवच कुमुदः पुंडरीकश्च ४ तोंजनश्चैव वामनश्च महागजः सुप्रतीको गजेंद्रश्च सार्वभौमोपि चाष्टमः दिग्गजा इति विख्याताः स्वासुदिक्षु व्यवस्थिताः पूर्वादिक्रमेणानभ
स्येवततोपि षष्ठे वायुपथे देवि पत्तिराजो महाबलः गरुत्मानिति विख्यातोऽजेयो तीव वीर्यवान् सप्तमे व्योमगंगा तु नानाजलचरानुगा दिव्या
मृतजलापूर्णा त्रिधामा परिकीर्तिता द्विव्यमन्ततस्त्यंजलं यस्याः त्रिधेति सत्यस्वर्लोकभुवर्लोकस्थितत्वात् साभ्रां ताननभसोमध्ये समंतात्परिमंड २४
ला आकाशगंगा प्रथिता देवानां सततोत्सवा पुष्पमालेव सा भाति नभसः शिरसि स्थिता तत्र सिद्धैर्महाभागैर्विद्याधरगणैस्तथा गंधर्वैरप्सरो
भिश्च साध्यैर्विश्वैर्मरुद्गणैः रुद्रैर्वसुभिरादित्यैः पितृदेवमहर्षिभिः रक्षोभिर्गुह्यकैश्चैव दिव्यस्तुतिपरायणैः स्तवद्भिश्च जपद्भिश्च गायद्भिश्च महात्म
भिः नृत्यद्भिर्वल्गमानैश्च दिव्यदुंदुभिनिस्वनैः भेरीमृदंगवाद्यैश्च वल्लकीनां च निःस्वनैः वंशवादित्रनादैश्च मनोवाग्भमसमीरितैः सिद्धादिभिरुपल
क्षिता रुद्रादीनां त्रयाणां विशेषणानि पितृदेवैरिति स्तुवद्भिश्चेत्यादिभिर्विशेषणैः सर्वैर्यथायोगं विशेषणादिव्यदुंदुभिनिःस्वनैरित्यादयस्तेंबलाते

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री· प्रतिचहेतत्तत्तीयामनोपिष्टितेनवायुनेतिप्राणेनसमीरितैः धूरितैरितियोज्यं किंच वैडूर्यनालैः कमलैर्हेमपत्रैः सुगंधिभिः केसरैः पद्मरागैश्चमहा
स्व·टी· चक्रप्रमाणकैः नृत्यंतीवमस्त्रिःप्ता विमानशतमंडिता मंडिताचववैर्दिव्यैर्धर्माधारामहावेदी केसरैः पद्मरागैरितिपद्मरागात्मककेसरयुक्तैः पद्मैरित्य
२· र्थः धर्मग्राममतोद्धार्यतेदर्शनस्पर्शनादिनासंपाद्यतेयया शक्तेश्चैतत्‌यतः ममनेत्राह्लादिनिक्रांताक्रियाशक्तिः पराह्निसा यतत्सर्वमेवनिर्मितं सैषा महामेरा
१२३ किनीदेवीत्रिदशैःपर्युपासिता महाविमानकोटीभिर्निरंतरमवस्थितैः शोभितासौभगवतीनित्यमास्तेनभस्तले महत्त्वप्रभावातिशयादस्याः अवस्थितेरि
तित्रिदशाविशेषणं तत्रैषामेरुशिरसिमध्येवमस्तकाच्युतापपातधरणीपृष्ठेलोकानांहितकाम्यया पद्मागंगापूर्ववर्णितत्रमादेवैरभ्यर्थितेनमयाम
र्त्यलोकपावनायसमाहूयविसृष्टासतीमेरुशिरस्थस्यममस्तकंप्राप्यततश्च्युतामेरुशिरसिस्थितापश्चात्‌ धरणीपृष्ठेपपातेतिसंगतिः उक्तंचशाक
आगताममममूर्ध्निमेरुमूर्ध्निपतनगंता तस्मात्त्रिगंगेयंदेवीशिवतदिर्द्वहरूपिंगतेति किंच मदीयनियतशक्तिनियंत्रणात्‌ अतोभ्रमाच्चाप्यसौगंगातिष्ठत्य
निलधारिता अप्रमथाकथमनिलेननर्त्ते धृतेकथंवाएन योजनानांशतंपूर्णं विस्तारोस्याः प्रकीर्तितः परिणाहस्ततःकोस्याः ततःइतितास्मिन्नाकाशेको
स्व स्वइतिव[illegible]ः कोत्यधस्तथैः पदाचात्र महामेघवतीशुभा साभ्रमंतीवसंतिष्ठत्सम्मंतात्परिमंडला परिमंडलेतिब्रह्माणाकाशस्यतथात्वात्‌ एवमापूर्य डा
सादेवीतत्पद्गुतमवस्थिता एवमितितन्मात्रमितिवद्धमचक्रमित्यर्थः देवीध्यानमानात्पद्गुतेन्कृत्वा अवस्थिता किंच दिव्यामृतवहाशुभ्रा सर्वपापप्रणा
शिनी दिविभंवलोकोत्तरममृतंजलंवहंती अथ अष्टमेहयराजस्तुसपत्नीकः सनंदनः वसतितत्प्रतीचातः प्रमस्तोपमेपदवसः हयराजइतिमहेश्वर
स्यवाहनंअप्रतीचातः स्वेच्छाविहारीधर्मइतिहयोधर्मःसदेवस्यज्ञानक्रियात्मकः यत्रैचविरचितश्लाद्धमेस्तेनोच्यतेडुयैरितिश्रीम[illegible]यसंयद्धोत्तस तं
ततं नवमेपश्चिचात्रास्तेदक्षोनामप्रजापतिः ब्रह्मैवसाक्षाद्वसतिब्रह्मशक्त्याधिष्ठितः ब्रह्मणःशक्तिर्निमानरूपा दशमेवायुपथेदेविवसेहरुद्रदिवाक
रः पतेचपूर्वंगंगासेवार्थमितिवृत्तीणांवर्णितः तत्रप्राधान्यात्‌ आदौरुद्रान्नामतोदर्शयति अत्रचांगारकःसर्पिःनैर्ऋतः सरस्वतिः बुधसूक्ष्मके

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तुश्च विख्यातस्त्वरस्तथा अजश्चभुवनेशश्च मन्त्रः कापालिकस्तथा एकादश समाख्याता रुद्राः सर्वकामफलोदयाः सरस्वतीतिरितियः काश्चि ज्ञं स्वरो वि

ख्यातः त्रिजगत्समिद्धः सर्वेषां कामफलानामदयो येभ्य इति समासः ॥ धाता अर्यमा सोमश्च वरुणश्चानिलोनलः प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोष्टौ प्रकीर्तिताः

तदर्थं वसवः कथितास्ते तेश्च आदित्यांश्च निबोधमे अर्यमा इन्द्रवरुणो पूषा विसर्गो भगस्तिमान् मित्रश्चैव समाख्यातस्त्वजश्चापोजघन्यकः विवस्वांश्चैव प

र्जन्यो धाता वै द्वादशः स्मृतः काश्यपेयाविद्धस्त्वेता कस्य पश्यामी काश्यपेयाः काश्यपापत्यानि इत्यर्थः तेषां तेजोनिधेरथ अमृतोद्भवो रथ्योदिव्यः सर्व

देवसमन्वितः तेषां वसुरुद्रादित्यानां नामध्याते तेजोनिधेरादित्यस्य तीरो रथस्त्र्यो रथः तस्यैवेतरार्थं रूढस्य जगतः प्रकाशायनिष्क्रान्तात्तेजोनिधेश्चिरर्कस्य प

रथात्समृतोर्थितः पूर्वोक्तदशास्सर्वदेवमयः प्राणानुपो रथ इत्यपि सूचितं अनेन यदुक्तं सर्वदेवमयमिति तद्विभजते ॥ यत्तस्य कथ्यते तस्मिन्सर्वज्ञानमयः

यीयपूः समासाश्च स्वगाःसमवेतङ्कारतिः स्वनाः नागायोक्ताणि तेषां वै ग्रहणाश्चैव मेरथिः सतंच मंचकं तस्य वायुर्वेगो रथस्यतु यत्नः क्रियाशक्त्या

त्मा देवतास्य रथस्य चक्रं तद्वाहर्धां परस्य सर्वलोकयात्रासंपत्तेः यथोक्तं गीतासु तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितं इति विष्णात्मजेत्यानातनात्

सर्वशास्त्रज्ञानमयो वागीश्वरीश्वरस्य यः यत्र लग्नाश्च स्थावहं तितेचसमस्तवाचकात्मकवेदप्रधानभूतहुंकाररूपाहे याशाद्व्यंजकाः समस्वराः पदं

चनस्त्वर्मासर्वे स्थितं तं बोधूपरशक्तिसंबंधेन वेदानां मंत्रप्रतिमुद्रास्थानीयत्वं दर्शयति योक्ताणि वै यन्तारजवः नागाश्चनंतायाः तेषां षड्गारीतान

अगाः सततगातिशीलाः संकल्पानियोक्तारः अरुणोनूरुः दीप्तोहङ्कारश्च सत्यं च सतं मंत्रकमासतं प्रतिप्रकाशमाने विश्व धायारतया स्थितं सता

त्मकं बद्धितं तं रथस्य वेगो वायुर्वायुर्ख्यो देवताशाणानात्मनश्चांतरस्य चारथस्य प्राणापानादिरूपो वायुरात्मैव वेगः तदेवमीदृश्यथारूढस्य । नवयोजनसाहस्रो

विग्रहो भास्करस्य च त्रिगुणं मंडलं तस्य त्रैलोक्ये भाति भास्वरं जीवादित्योपि नवतालो विग्रहः मंडलं च प्रकाशात्मकं त्रिभिः सत्वादिभिर्गुणैरुपेतं सचायम

सामान्य इत्याह । ज्ञानशक्तिः परा वै च तपत्यादित्यविग्रहा सर्वशक्तेर्महेश्वरस्य विश्वप्रकाशिका ज्ञानशक्तिर्जीवादित्यवाह्यादित्यरूपतया स्थिते त्यर्थः इति

ज्ञानक्रियादेवता
कोऽङ्ग्रूपमात्यरे
परन्तुभयसिद्धिम
यत्वं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री स्व
टी॰ ९
१७४

पारमेश्वज्ञानशक्त्यात्मकाः द्वादशादित्याः मासवारप्रयोगेन संचरंति शिवेच्छया मासेन वारो मासवारः स एव प्रयोगनियोगः जीवादित्यस्य मासादिविभागः प्रा
गेव निर्णीतः द्वादशधात्वं चास्य वृद्धिभेदात् शिवेच्छयेति नाज्ञा सैवेच्छा प्रभवतीत्यर्थः अतश्च अहोरात्रभ्रमं मेरौ तैर्भवलोकं समंततः अतश्च उदयो यामरावत्या
दिषु क्रमेण योज्यं यत्तु बृहट्टीकाकारश्लोकैः राज्ञानकेन यं चरशेषभुवनप्रकाशनव्याप्तिः सूर्यस्य नास्ति तावत्स्य यस्य माद्भुवनत्वानेकथं पातन्नारि
नोक्रमत आ पातालात्सत्यलोकांतं सूर्यस्य प्रकाशकत्वमिति स्वकृच्चा व्याख्यातं तदस्माभिः नाडपेद्यं अथ सूर्योपरि चंद्रादीनां स्थितिविभागमाह ततः सोम
स्तल्लक्षेणादित्योपरि संस्थितः आप्याययं जगत्सर्वं सुधाधाराप्रवर्षिणीः इयं च चंद्ररूपेणानपतिक्रियाशक्तिः शिवस्य तु इत्यूर्ध्वं लक्षमात्रेणास्थितो नक्षत्रमंडलं
ताराचक्रं लक्षद्वयेन तस्योर्ध्वं संस्थितो भूमिनंदनः तस्योपरि द्विलक्षेण सौरिः सर्पति लीलया लीलया सर्पति राशिषु संचरति लीलया इति मंदं मंदं यतोऽयं
शनैश्चरः तस्योपरि लक्षमात्रेणात ऋषीन्कथयामि समासतः तान्यथावस्थितिक्रमेणाह अत्रिर्वसिष्ठश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः भृग्वंगिरामरीचि चि
श्च भृग्वंगिरायोर्ध्वं नामक्रमाभ्यामेक एव एते सप्तऋषयः संप्रकीर्तिताः यमनियमतो ये तेषामपात्र ग्रहकारकाः अहिंसाद्या यमाः शौचाद्यास्तु नियमाः क्रं
वभीता अपरपीडायाः प्रत्यवायिनामपि निग्रहं न कुर्वंति दयापरतेत्वात् तथा स्वेराशा स्वविचारेणो स्वरास्तीर्त्यपियः अत एवात्रा सामान्यज्ञानवेद्
या ताः सर्वे तत्त्वं न परलाप्रवहाः अज्ञानमेव चैत्यकाशावारकत्वात्पटलः तमपद्व्रंतितदर्थमेव च मंत्रयोगक्रियाचार्याः सत्त्रज्ञाप्युपतिक्रमाः योगैश्वर्यगुणो
पेताः शिवाराधनतत्पराः मननमात्राः मंत्रा योगो ध्यानधारणादिः क्रियानित्यनैमित्तिकानुष्ठानं चर्या व्रतादिरूपा एतैर्मंत्रादिभिः सत्त्वज्ञाः परिकृताः अत ए
व उरतिक्रमाः अज्ञानेन न कदाचिदभिभूयंते अतश्च योगैश्वर्यगुणो णिमादिसिद्धिभिरुपेताः तथापि शिवाराधनव्यानकर्मणि तत्पराः नित्यमुक्ताः अ
था तभ्योलतावृतो देवितारकाः सचतुर्दश एक एव सन् अतश्चतुर्दशाभिस्ताराकाभिः। धारीं चरितं ताभिर्ध्रुवस्य वरवाणीति तथा च उत्तानपादस्य वहं
नुः शाशियर्मधर्माणां नारायणाश्विकृतार्यमहत्पदोनः संवत्सरप्रजननो जघनस्य मित्रो वरुणौ कश्यपमरीचिभयात्वशास्तिज्योतिःशास्त्र हृत्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रः प्रभृति गात्रारंभोस्य यत्तथर्मादि देवताभिहन्यः एषश्च ध्रुवो वापरस्वरूपेणा ब्रह्मस्थानेन नियोजितः सर्वलोकस्य ब्रह्मांडेनापरेणा स्वरूपेणा भुवर्लोकमध्ये
नियुक्तः इत्थं मध्ये चक्रनाभिवदवस्थितस्य तस्य ज्योतिर्गणाः दिविनिबद्धो भ्रमते सदा निश्चलः स तु विज्ञेयः शिवशक्त्यात्मापि स्थितः शिवशक्त्यैवेतस्य व्यवस्थापितत्व
त्वर्थः एषच ध्रुवांतरस्थितत्वाच्चाविचलः चिदात्मैव समस्थ्यवाहस्वयोरेशैंद्रियतारकचक्रपरिहितः कालापिकारोक्तनीत्या अशेषग्रहकोश्याश्रयणात् प्राणापानः
सूर्यसोमसंचारे प्रवर्तक इति बोद्धव्यं अत एवात्मप्रतिनिधिरूपध्रुवस्य यद्रूपाऊहतेपापं दृष्टुं तत्त्रिशिमुच्यते अपि किंच भवत्यायुर्ध्रुवांतानां समाः स
मारत्यस्य ज्योतिः प्रागस्वादौ श्रूयते यत्तत्र ध्रुवनाभिनिबद्धस्य ग्रहनक्षत्रचक्रस्य बहिर्भूगोलेयन्निवर्तनेन सूर्यादीनां भूम्यादेश्चान्यथावस्थानपरिमाणा
दि श्रूयते तत् यदुपचितमन्यजन्मनि शुभाशुभं तस्य कर्मणः प्राप्तिं व्यंजयति शास्त्रमेतत्तमसि द्रव्याणि दीप इवेति तदुक्तप्रक्रिययैव सर्वकर्मानुसारि
तेजोगोलकाभिमात्ररूपसूर्याद्यपेक्षया कर्मजेन स्थानस्य भूम्यपेक्षया च तथा रंदं तु तेजोगोलकाद्यधिष्ठातृसूर्यादिरूपदेवतापेक्षया यथोक्तप्रक्रिय
यैव सूर्यादीनामवस्थानसन्निवेशभ्रमणादि पातालभूम्यादिपरिमाणादि वास्तव्यं सर्वं सर्वज्ञमहेश्वरपरिदृष्टं स्वयमेवेति अनेन महत्संवादार्थं संवा
दादिचर्चा कार्या अत एव शास्त्रांतरैर्नेयदृष्टं तत्सारमेवाग्रे नियमादिशिवांतं वाक्यांतरपरिदर्शितमितीयमेव प्रक्रिया साध्वी दशपंचदलत्वाणि ध्रु
वांतं भूमिमंडलात् भुवः सूर्यं तु भवक्राणि प्रत्येकं लक्षांतरितानि प्रत्येकं लक्षद्वयेन भौमायाः पंचलक्षेण सप्तर्षयो लक्षेण ध्रुव इति पंचदशलक्ष
मेव ध्रुवांतं भवति किंच। वायुस्कंधान्स्थितांस्तान् कथयामि समासतः अत्रेति पंचदशयोजनलक्षात्मा न भूर्भुवस्वर्लोकद्वये ईश्वरशक्तिनियमित
वायुसन्निविष्टभुवनादिरूपान् वायुस्कंधान्कथयामि तेषां कक्ष्याभेदमाह। आमेघाद्वालकसोमान्नक्षत्राद्ग्रहमंडलात् ऋषिसप्तकनिर्देशाद्ध्रुवांतं च
सप्तमः आमेघादिति प्रोक्तवायुपथगतेभ्यो मेघेभ्यः प्रभृति ध्रुवांतं सप्तस्कंधास्ते समवायस्कंधाः स्थिताः यदुक्तं पुराणेषु प्रथितः प्रथमः स्कंद
आमेघेभ्यो यश्चावहः द्वितीयश्चापि मेघेभ्य आसूर्यात्प्रवहस्तथा सूर्यादूर्ध्वं तथा सोमं उद्वहो यस्त्वसौ स्मृतः सोमादूर्ध्वं तथा भेभ्यस्तथा संवहस्त

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री. स्व टी. २ १७५ स्कं मे 175

मः ऊर्ध्वग्रहादृषिभ्यस्तु षष्ठोयोसौपरावहः सप्तर्षिभ्यस्तथैवोर्ध्वमाध्रुवात्सप्तमः स्मृतः वातस्कंधः परिवहइतितत्रैवर्चस्य प्रत्येकं शुक्रज्योतिः सत्यज्योति
श्चित्रज्योतिः ज्योतिष्मानित्यादिसंज्ञास सप्तसप्तमावातरभेदाउक्ताः बृहद्यं । आदित्यादिध्रुवांतमस्वर्लोकः परिकीर्तितः अत्रराजामहेंद्रोवैतिष्ठतेसुरपूजितः अ
पिदेवैः सगन्धर्वैर्वृतस्त्वाप्सरसांगणैः भूपृष्ठादादित्यांतो भुवर्लोकोयोजनानांलक्षमेकं ततोध्रुवांतः स्वर्लोकश्चतुर्दशलक्षाणि ईदृशं चाप्सु अग्निहोत्रक
तृणापिक्तज्ञानविवर्जितः स्वर्लोकं तु नरायांति ज्ञनरायांतिमातृकं । अग्निहोत्रं नित्याग्निष्टोमहोमः क्रतवस्तुज्योतिष्टोमादयः ज्ञानवर्जितता देहांते स्वर्लोक
यांतितत्रस्वर्लोके पूर्वितफलंभुक्त्वा पुनर्मर्त्यादिकमायांति ज्ञानिनस्तुयदिऊर्ध्वंतोपि निष्कामतात्मर्थंत इत्याशयः श्रयमेवं विपस्य । स्वर्लोकस्योप
रिर्ईतदेकोटीयोजनानि तु पंचाशीतिलक्षाणि महर्लोकोवरानने एवमिहत्वप्रक्रियया सूर्यातो भुवर्लोकः ध्रुवांतः स्वर्लोकः तदूर्ध्वं पंचाशीतिलक्षैर्के
टिद्वयं महर्लोकः श्रीपरामर्शैद्ध्रुवांतो भुवर्लोकस्तदूर्ध्वं पंचाशीतिमितैर्लक्षैः स्वर्लोकः स्वर्गसंश्रयः कोटिद्वयं महांल्लोकोमहांतोयत्रसंस्थिताइ
ति तिथिलक्षे भुवर्लोको ध्रुवपर्यंतो महीतलात् तदनु कोटिस्वर्लोक इति प्रक्रियाभेदः दृश्यते सतद्रूपं संग्रहकर्तृभिस्तथानिबद्धत्वात् इदं तु स्मृतात्परमेश्वरे
णोक्तं भूर्भुवस्स्वर्ध्रुवांते स्यात् लक्षाणि महाकोटिद्वयं भवेदिति कियाग्रंथेन भगवद्धेनवसमसंवादः इत्ययमेवक्रमोयुक्तः अत्र महर्लोके स्थ यमेवसिद्धा
श्रमाकोट्यावमंतिवै अथ कोसष्टकं महादेवि योजनानांवरानने महर्लोकोपरिष्टाच्च जनोलोकोव्यवस्थितः किं च एक पादोद्भजक्रम्भकपिलस्तथासी
स्तथा भौतिकोवाइतिश्चैवजनोलोकनिवासिनः अथ द्वादशैवतथाकोटीर्जनलोकोर्ध्वतः प्रिये तपोलोकः समाख्यातस्त्वषियोगेश्वराऊलः तानाह सनक
श्च सनंदश्च सनत्कुमारः सनंदनः शंकुश्चैव त्रिपं शतपोलोकनिवासिनः अथ प्रसंगाद्भूर्लोकात्सत्यलोकांत भुवनसंख्यामाह एकाष्षट्पंचाशत्कोटिल
क्षाणि विंशतिः भूर्लोकात्समारभ्य यावत्सत्यं वरानने इयं संख्या समाख्याता भुवनानां वरानने परमेश्वरेणाहहन्नत्र इति शेषः एवं संख्याप्रकाशपटलेवक्ष्य
माणा ब्रह्मतमाह कोसः षोडशमानेन तपोलोकोर्ध्वतः प्रिये सत्यलोकः समाख्यातो यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः क्रीडते भगवान्देवो हतत्रात्मसमैर्द्विजैः कर्मज्ञाने

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नसंसिद्धाम्रहैश्वर्यपरिनिष्ठिताः अनंतपरमैश्वर्यमानंदपरमागताः ॥ कर्मणा नित्यनैमित्तिकानुष्ठानेन ज्ञानेन च वेदांतोक्तेन सम्यक्चितेन संप्रसिद्धाः अत एव विज्ञा
नमानंदं ब्रह्मलोकमाहैतत्परे परिनिष्ठिताः रूढभावनाः अतश्च सत्यलोकाख्यमिदमानंदपदं महाभोगस्थानं संश्रिताः अपि रूढाः अत्रापि च आनंदपदमागता ब्रह्मा
णा गमाप एवेत्यर्थः किंच ऋग्वेदो मूर्तिमांस्तस्मिन्निंद्रनीलसमद्युतिः दिव्यगंधविलिप्तांगो दिव्याभरणभूषितः संस्थितः पूर्वतस्तस्य दीप्यमानः स्वतेजसा उत्तरे
ण यजुर्वेदः शुद्धस्फटिकसन्निभः दिव्यकुंडलधारी च महाकायो महाभुजः स्थितः पश्चिमदिग्भागे सामवेदः सनातनः रक्ताम्बरधरः श्रीमान्पद्मरागसमप्रभः ।
स्रग्मालाधारकश्चित्रलेवभूषणभूषितः अथर्वांजनवर्णाभः स्थितो दक्षिणतस्तथा पिंगाक्षो लोहितग्रीवो हरितकेशो महाननः ऋचां कर्मदेवतास्तुतिमात्रपरा
ना यजुषामनुष्ठानाकृततया प्रमता यज्ञपात्तत(स्य)रत यासितं साम्नां गीतिप्राधान्येन रंजकत्वात् अथर्वणः अभिचारायैहिककर्मपरतया क्रूरत्वं शव
लत्वाच्च किंचात्र ॥ षडंगानीतिहासांश्च पुराणान्यखिलानि च वेदोपनिषदश्चैव मीमांसारण्यकं तथा स्वाहाकारं वषट्कारो रहस्यानि तथैव च गायत्री च स्थि
ता तत्रयत्रदेव अथर्ववेदः ॥ अंगानीति वेदस्य शिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तछंदोज्योतिः षडंगानि इतिहासा भारतादीनि व्यासायुक्तानि शास्त्राणि पुराणा
नि वेदोपनिषदो वेदांताः वेदविचारशास्त्रं मीमांसा आरण्यकं हहदारण्यं वेदांते पि श्यग्रहक्षमुरण्ये ज्ञुषमानतादीनांप्याय विषयो मंत्रो वषट्कारस्वाहाक
रो रहस्याणि तैत्तिरीयादि वेदांतविशेषा रहस्यत्वादेव पृथग्रुक्ता निगायत्री वेदमाता सर्वापत्तात्र ब्रह्मतिमत्यो देवताः सोयं सत्यलोकः । भोगस्थानं ब्रह्मणः स्यात् ।
सर्वत्र निर्वर्तितप्रकारः । परब्रह्म ततो व्रजेत् अनाकृतिविज्ञानमानंदं ब्रह्मणेति यडुक्तं तदित्यर्थः । कोटियोजनमानेन सत्यलोकोर्ध्वतः प्रिये ब्रह्मासनमिति ख्या ग्रंथ
तं जपासिंदूरसमप्रभं । आस्यते अस्मिन्निति आसनं भुवनं सत्यलोकस्योपरि तत्रासौ वर्केदीवरमध्यस्थः पद्मरागसमप्रभः चतुर्मुखश्चतुर्वेदश्चतुर्युगवशानुगः ८
ब्रह्मर्षिभिः समाकीर्णो ब्रह्मामुनिनिषेवितः ऐश्वर्याष्टकसंयुक्तः षड्गुणः सृष्टिकारकः धर्मादिफलसंबंधप्रदाता च युगे युगे तिर्यक्नारकिमर्त्यानां दिव्यानां म
हर्जे सह सृष्टा च सर्वभूतानां सदेवासुरमानुषी ॥ चत्वारो युगा वशानुगा यस्येति पूर्वनिपातव्यत्ययः ऐश्वर्याष्टकमणिमादि षड्गुणेति नारकिस्थावरस

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री· स्व·पी· ९· १७६

176

रीस्वपादिपर्यंता त्रिविधा महासमस्ती रजस्तमोमयी मानुषी रजःसत्वरूपा मोनी सात्विकी दैवी चेत्येकादशो भविष्यति युगे युगे पर्मादिफलप्रशाखिर्भूगादीनां सर्वेषां भू
तानां चतुर्दशसंख्यानां सदेवासुरमानुषे जगति स्पष्ट अथ॥ कोटिद्वयं तदूर्ध्वं तु योजनानां वराानने नीलेंदीवरसंकाशा इंद्रनीलसमप्रभा ब्रह्मलोकात्परं तेन विस्तीर्णे
वपुरीस्फुरता सर्वकामसमोपेता सर्वरत्नसमुज्वला मरकतस्तंभसोपाना नीलध्वजसमाकुला चंद्रावितानविस्तीर्णा चारुचामरशोभिता नीलोत्पलदलप्रख्यैः क
टाहैः समावृता कामकार्मुकनिर्घोषविभ्रमत्मृगलोचनैः नूपुरारावमधुरैः सवलद्भिर्दंडविभ्रमैः मनोभवशरायासनिपातशतजर्जरैः स्वचूर्णितमदाया
सविलोलयवलेस्तयौः संसेव्यते स भगवान्विभुः कमललोचनः इंद्रनीलसमाकारो नीलोत्पलदलप्रभः चतुर्भुजो महाकायः पीनवक्षा गदाधरः किरीटी कुंड
ली शंखी प्रजापालनतत्परः संसेव्यते स भगवान्निकायैरात्मविक्रमैः॥ किरीटमौलिः गदाशंखीचक्रशार्ङ्गवक्षसुपलक्षयता आत्मनः स्वविक्रमोयेषां तैः नि
कायैः रुयरसमूहैः संसेव्यते किंच॥ विस्तुभक्ताश्रयेनित्यं ध्यानपूजाजपे रताः तेतु गच्छंति तत्स्थानं विस्तो रमितविक्रमाः॥ विस्तुभक्तास्तदाकारोपमापराः
अथ। समकोसतद्धूर्ध्वं वै रुद्रलोको व्यवस्थितः शुद्धस्फटिकसंकाशश्चतरोद्यानमेरितः सहस्रभूमिकाभिश्च हर्म्यमालाभिरुर्जिताः विमानैः पुष्पकैर्युक्तो
हंसकुंदेंदुनिर्मलैः वनोपवनखंडैश्च सर्वत्रकुसमोज्वलैः॥ सोपानवत्सपर्वपरिवर्तिचारुदारु भूमयो भूमिकाः पुष्पकैरिति संकल्पमात्रसंचारिभिः।
श्रीपरायांतु तद्रूलोर्ध्वं भवेद्विस्तः सचकोटिचतुष्टयात् षड्भिः सकोटिभिर्देवः शंकरः संस्थितो हरइति किरणायां तुषद्कोटयः सत्य रुद्रकोतस्माद्दूर्ध्वं भवेद्ब्रह्म
लोकोरित्रयमितः रवगत्रिभिस्तु कोटिर्विस्तुश्चतुर्भिस्तु हरः स्थित इति प्रक्रियाभेदेनावस्थितस्यास्य देवताचयस्य संकलय्य दशकोटिवेशताना पाया हि रुद्रः।
अत्रच॥ मारुता सत्वसंस्पर्शा वांति कर्पूरगंधिनः पद्मच नदीनदहूदाकीर्णाः पद्मिनीषंडमंडिताः वरेण्या वरदा चैव वरिष्ठा वरवर्णिनी वसिष्ठा च वराहा च वरारो
हा च सप्तमी गंगाद्येताः समाख्याता रुद्रलोकवहा नद्यः पताश्च लक्षपुत्रदलाद्याश्रसितपद्मैर्विभूषिताः इंद्रनीलनिभैर्नीलै उत्पलादिनैः वितयर्थः दलानि प्रधान
पत्राणि प्रत्येकं लक्षपत्राणीत्यर्थः तथा योजनायतगंधिभिः। किंचात्ररुद्रलोके। स्त्रीसहस्रकदंबाढ्याः पुष्पप्रकरधूसराः शारदिंदुनिभाकार्यो नवनीतसको

भि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मला सुभ्रू(ल)लास्यवदनाः कृशोदर्यो मरालसाः अलिपुंजनिभैः केशैर्दृगामोदसुगंधिभिः प्रलंबश्रवणाधाराः पद्मपत्रायतेक्षणाः दाडिमीपुष्पसंकाशैरोष्ठे
रुणपलगंधिभिः रंभास्तंभाभिर्जंघाभिर्बाहुभिर्बिसकोमलैः अशोकपल्लवाकारैः पादैः पद्मदलोपमैः नवैश्च केतकीपत्रैर्दशनैर्मौक्तिकोज्वलैः स्वभावसुसुगंधा॥
ढ्यैः प्रसन्नवह्निविभामृतं हारकेयूरकटकैः सीमंतमणिजालकैः कांचीभरैः सुरत्नैश्च कुसुमैर्भूषिताः सदा। नार्यः स्त्रीसहस्रकदंबैः परिवाररूपेणाढ्याः मृगा
मोदः कस्तूरिकाद्रवणाधाराः कर्णपाली अशोकपल्लवालोहित्यस्वपमदलानितसौकुमार्यस्योपमानायकैतकोलोहितराजयः सुसूक्ष्म। तारकंभनिभा
कारैरुन्नतैश्च पयोधरैः सुवृत्तैः पीनपार्श्वैश्च पीनकंठसमाश्रितैः श्रुतश्रोणीभराक्रांता मध्यावलिविराजिताः राजहंसगतिस्पर्धिमत्तमातंगविभ्रमाः नूपु
रारावमधुरस्वरप्रस्खलन्मृदुविभ्रमाः हास्यलास्यविलासाद्यैर्भ्रूभंगतरुणोत्तमाः ह्लादयंतीव गात्राणि रुद्राणां तन्निवासिनाम्। तारं रजतं पीनेकं कंठे समा
श्रितं समाश्रयणं येषां पयोधराणां तैः लास्यं सुकुमारं नृत्तं विलासः लीलाः हास्यादिभिर्गुणैः तरलेक्षणाश्च विशेषणसमासः। कामग्रहसमाविष्टाश्च
र्णमोमदविह्वलाः परिभुंजनमात्रेणामोदयंत्यो गणोश्वरान्। कामे संभोगे ग्रहोऽभिनिवेश एव ग्रहस्तमिति योज्यं एवंविधरूपलावण्यशालिन्यपतायत्राप्येवं
विधा नार्यस्तथापि निजभर्तृभयातुराः अस्वैरिण्य इत्यर्थः अतश्च। विरक्तमृगनेत्रास्त्वभर्तृरुत्संगमागताः ईदृशपश्च अवशूल्य च सर्वांगैः शापीयवहृनैर्सलम्
क्रीडंति रुद्रभवने रुद्रकन्याः सरुद्रकाः किंचात्र रुद्रा एवंविधाकारा ज्ञानयोगबलोत्कटाः। कामनिष्ठा अपि ज्ञानयोगाभ्यां न परिहीयंते इत्यर्थः एते च मुकु
टैः कुंडलैश्चित्रैर्महारत्नसमुज्ज्वलैः केयूरकटकैर्भोगैः पुष्पवस्त्रविभूषणैः मुक्ताफलावलीहारैर्ब्रह्मसूत्रोत्तरीयकैः। उपलक्षिताः संतः महाकाया महोरस्का
स्त्रिनेत्राः शूलपाणयः चंद्रखंडप्रतीकाशाः कर्पूरक्षोदधूसराः सरसिद्धनताः सर्वे सुप्रसन्ना वरप्रदाः हरलब्धवरास्तस्मादशर्वाक्लिन्नमौलयः। एतेषां च नतत्वं
त्वर्नजरा नशोको नास्ति वियोगजः अतश्चैते तु क्रीडंति सर्वैः कन्याभिः नतज्ञोगपरकर्मस्तयेयर्मः संसरंतीत्याह संसारभयवर्जिताः केवलमेते अधिकारक्षये
रुद्राः रुद्रकन्यासमाहताः श्रीकंठस्येच्छया सर्वे शिवं यांति तत्क्षये गत्वा भूयो न जायंते कल्पकोटिशतैरपि इच्छात्र अनुग्रहेच्छा तां विनाऽधःस्पंदंतस्त्वेसर्थः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री· स्व·टी· ट· १७७

177

तदित्थं एवं विधैरसंख्यातैर्विमानैरंतरगामिभिः महाहयगजारूढैः सिंहवाजिसुवाहनैः लक्षायुतसहस्रैश्च रुद्रकोटिभिरावृतं तन्मध्ये सर्वतोभद्रं सिंह
द्वारैः सतोरणैः स्वच्छमौक्तिकसंकाशप्राकारशिखरावृतं नंदीश्वरमहाकालद्वारपालगणैर्वृतं किंकिणीजालसुस्वरैः पताकाध्वजसंकुलैः वितानछत्रच
मरैश्च मुक्ताहारप्रलंबितैः चंद्रचामरशोभाढ्यं दर्पणैश्चोपशोभितं कलशैर्हीरविन्यस्तैरत्नपल्लवसंयुतैः रचितैश्चित्रशालास्थैरत्नचूर्णसमन्वितैः स्वस्तिकैः प
द्मवल्याढ्यैश्चित्रितं भवनाजिरं शतसिंहासनाकीर्णं वेदिकारत्नभूषितं गोपुराट्टालरथ्याकैर्वीथिभिश्च प्रमातकैः सर्वरत्नविचित्राढ्यैर्द्वारवृंदैः सुशोभने नि
र्मितैः सुगवाक्षैश्च विटंकैः स्फटिकप्रभैः स्तंभैः सोपानवृंदैश्च वज्रवैडूर्यसुप्रभैः स्वर्णचंद्रनिभाकारैर्वज्रैः शिखरमंडितैः मुक्ताफलप्रभाभिश्च भूमिभिश्च सह
स्रशः नाट्यशालैः सुशोभाढ्यैर्नृत्यगीतरवाकुलैः मंडपैरत्नविचित्राढ्यैः सभामंडलनिर्भरैः आसीनैरुद्रवृंदैश्च रुद्रकन्याकदंबकैः मत्तवारणकैरम्यैश्चंद्रशा
लासुशोभनैः धूपितं धूपवतीभिः कुंकुमोदकसेवितं चित्रपट्टैस्तु संछिन्नं पुष्पप्रकरसंकुलं तूर्यशब्दजयध्वानकाहलाकूजितेन च वेणुवीणामृदंगैश्च
गोमुखैर्डिंडिमारवैः पणवैस्तालवाद्यैश्च शंखभेरीरवेण च डमरुडिंडिमनादशब्देन मुरजस्फालनेन च करस्फोटमहाशब्दैः सिंहनादप्रगर्जितैः गर्जद्भिर्गण
वृंदैश्च मेघस्तनितनादिभिः रुतैः वेदध्वनिस्तोत्रशब्देन सामवेदरवेण च हुंकाराट्टहासैश्च गेयझांकारयोजितैः हयनंदितशब्देन गणवाजिरवेण च कांचीनू
पुरशब्देन नृत्यतीव महत्तरं नंदीश्वरमहाकालप्रधाना द्वारपालगणाः इति समासः किंकिणीजालसुस्वरैरित्यादि वितानछत्रदंडविशेषणं मुक्ताहारप्रलंबि
तैरिति पूर्वनिपातव्यत्ययः चित्रशालास्थैः कर्तृभिः रत्नचूर्णैरचिताः ये पद्मवल्याढ्याः पद्मलतालंकृताः स्वस्तिकास्तैर्विचित्रितं रुद्रभवने भवनाजिरं भवनांग
नमिति योज्यं वेदिकाभिश्चत्वरभूमिकाभिः रत्नैश्च प्राकारस्थैर्भूषितं गोपुराणि प्रधानद्वाराणि अट्टालाः पुरप्राकाराः रथ्याकारचनाविशेषाः वीथ्यो विमान
संचारभुवः प्रमातकैर्जलप्रवाहप्रणालैः सर्वरत्नविचित्रनानाढ्यैः स्फटिकहीरोपांतगतैः शोभनं निर्गमाः मात्राः [illegible]ः गवाक्षाः तदवलोकनजालकस्थाना
नि विटंकाः स्तंभशीर्षकाः कुंभाः वर्तुलसंस्थानदेवगृहाः रत्नरचनापरिष्कृतेयु चित्रितेनाढ्याः तथा सभास्थानेषु यानि रत्नचूर्णरचितानि मंडलानि तैर्निर्मला

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

येमं रूपाः तैर्युक्तं स्वयं दिव्यं नानाप्रादिमयं वाद्यं काहलास्तत्रिविधाः गोमुखाः तद्वदीपणवं तत्संज्ञी वलयगाकारिणी दुन्दुभिक्कातालवाद्यं वाद्यशङ्खः उडुम्भिः कां
स्यशङ्खः डुक्तकारिणी ढक्का भेरी केवलानन्यपि द्वारवह्नासौ नादी शङ्खश्च प्राणी वीणा गर्जनं सर्वप्राणो वलोप्यिनादः भक्तिवेवश्यैवेत्यसौ स्वरन्तोन्तरः शङ्खो हृतंका
रः हवपरमेश्वरवाद्यतामभिमानप्रहर्षोत्थितो नादः नदितशब्दैः कांचीनूपुरशब्दैर्नृत्यद्यकन्यासंबन्धी पवमीदृशः शब्दैः पुरमेव सातात्रदीति ज्ञायते ।
तद्दिष्टं । सर्वसंपत्करं श्रीमत्संकरस्य तन्मंदिरं तन्निवासिनामित्यर्थात् अत्रासौ भगवान् क्रोडो ब्रह्मविष्णिन्द्रपूजितः गंगायाश्चापि तीर्तनि तत्रदिव्यवस्त्राम्बरच्छदः पृ
थिव्यां गंगा पलिप्तांगः श्रियापृष्ठेः स पूजितः सप्तस्वरप्रमुखैश्च स्वरस्वत्या च संस्तुतः पृथिवी गंगपञ्चगाश्रीः पृष्ठ्याश्रिता पर्वंच गंगादि देवता अस्य ब्रह्म
ऽणेपरि भुवनेभ्यः प्राकाम्याश्च तीर्णो विवितं स्नानादिकर्वेत्यः अतरंगपरिवाररूपाः अपि वास्य देवस्य । पूर्वोक्तं तत्पञ्चकस्य यमेव व्यवस्थितः तस्मिंस्त
गंगाद्यन्तरिकाश्रुते गंगा तत्तदन्तरिकात्वं प्राकाम्येनाश्रित्य स्थिता किंचास्य सर्वादिग्याम्यदीपकाः तथा पृष्ठदंतगणोदशाद्यैरासनं तत्स्य संहतं तस्मिन्ना
सने कपिलः कर्करश्चैव विमर्दः कंकरस्तथा विक्रमश्च दृढश्चैव निष्कंपो निष्कलस्तथा अष्टौ ते हरयः प्रोक्ता स्थिते ना भीमविक्रमाः सिंहरूपाः स तेजसः
सटाविकटभास्वरां पताहरूपैः शक्तिरूपधरैर्मंत्रैर्योगैश्वर्यसमन्वितैः आसनं विहितं तैस्तु महोत्साहैर्वैलोक्यदैः अस्य भगवतो ब्रह्मांडान्तरवस्थितस्या
पि परमेव माहात्म्यमिति विलता शिवशक्तिमयामं त्रात्यसितव्यावदाननेरतिपूर्वैक्रमेरवासनवच्छिन्न शक्तिपरमार्थांपव सिंहैः । तत्र भद्रासने रुद्रः स्थि
तश्चंद्रार्धशेखरः सर्वलक्षणसंपूर्णः सर्वाभरणभूषितः अतो दशभुजो देवो जटामुकुटमंडितः पीनवक्षस्थलोरुश्च पीनस्कंधो महाभुजः वंद्यपद्मा
सनासीनः कर्पूरतोयदप्रभः वरदाभयपाणिश्च सर्वायुधधरस्तथा भद्रप्रशान्तं वरदाभयौ पाणी मुख्यो सर्वायुधानि पूर्वोक्तानि खङ्गखेटकादीनि किंच
शतपत्राकितैश्चैव हस्तपादैः सकोमलैः चन्द्रबिंबनाखाभाभिरंगुलीभिरलंकृतैः समस्पृष्टजानुगुल्फैश्च पादैश्चैव समुन्नतैः पूजितैर्गणरुद्रैश्च ब्रह्मवि
ष्णुसुरेंद्रैः शतपत्रपद्मचिह्नितहस्तपादादिनादिव्यलक्षणान्तमुक्तं पादैरितिज्ञातो वहु वचनं प्राकाम्यतो वायो विसृतस्यादिति स्थित्या वहुचरणा

न्त

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री
स्व टी०
२०
१७८

178

तोप्यस्य स्वभूतलत्तगापत्तास्तृतीयाः किंच ॥ चामरव्यजनोत्क्षेपैरुद्रस्त्रीभिः समन्ततः वीजितस्तु सदा श्रीमांश्चन्द्रकोटिसमप्रभः ज्ञानामृतसमुद्र
मात्मा योगैश्वर्यप्रदायकः ध्यातो वै योगिभिर्नित्यं प्रसन्नवदनेक्षणः प्रहसन्निवाभाति निर्मलज्ञानरश्मिभिः अज्ञानतिमिरं हत्वा दर्शयेत्परमं वपुः
सर्वसौख्यप्रदाता च रुद्रमातृगणाहतः ध्यातः सन्परस्वस्वरूपानुप्रवेशात् ज्ञानरश्मिभिः प्रहसन्निवाभाति अनन्तस्याज्ञानं हत्वा स्वरूपं दर्शयत्येव ।
किंच तस्योत्संगगता देवी तप्तकांचनसप्रभा पूजिता योगिनीवृन्दैः साधकैः सुरकिन्नरैः सर्वलक्षणसंपूर्णा सर्वाभरणभूषिता योगसिद्धिप्रदा नित्यं सौ
भाग्युदयदायिका देवस्याभिमुखी नित्यं सुरानुललितेक्षणा प्रावेशशक्तितद्वतोऽपृथग्रूपं रूपं श्रिता ब्रह्माण्डमनन्तस्य सृष्टिसंहारौ कुर्वती तस्याह शक्तिश्च
परस्वरूपेण शक्तिमांश्च हरस्तथा ब्रह्माण्डे सृष्टिसंहारौ करोति च शिवेच्छया चकारोऽत्र लययोगेन तथैव परस्वरूपेण चकाराः स्थितिविलयानुग्रहान्समुच्चिनो
ति शिवोऽत्र परमः किंचेदं दीक्षाज्ञानविहीना ये लिंगाराधनतत्पराः ते प्रयांति हरस्थानं सर्वैश्वर्यसमन्वितं अनेनापि क्रमेणास्यानुग्राहकत्वमित्यर्थः ।
जरामरणनिर्मुक्ता व्याधिशोकविवर्जिताः तेव नायो यांति पुनर्देवि संसारे दुःखसागरे किंतु शिवं यांति तत ऊर्ध्वं श्रीकंठेन समीक्षिताः ते रति हर
स्थानात् सम्यगीक्षिताः शक्तिपातेनानुगृहीताः तदेवमस्य भगवतोऽपि ध्यानादयं महिमा यत्तत्स्थानगा यांति अपितु श्रीकंठनाथेन सम्यगनु
ग्रहदृष्टेक्षिताः मुच्यंते अथ यावत् क्रोधाधिदेवक्रमेण भोगाय सृज्यन्तेऽस्य । रुद्रलोकः समाख्यातस्तत ऊर्ध्वं सुमे शृणु उद्गीतरहस्याच भवने भुवनाधि
तं बुद्धिः प्रमाणविभवाभ्यां साच अग्रे वक्ष्यति संप्रति तु ब्रह्माण्डस्याधोभागे रुद्रलोकस्यैवाधस्तः दंडपाणेः पुरं तेयं नानारुद्रगणाहृते दंडपाणिस्तु
भगवान्योगैश्वर्यबलान्वितः दंडः पदातलेनैव धृतो येन शिवेच्छया रुद्रभट्टारकपदवानेन वपुषाश्रितः विहरोति च ब्रह्माण्डे मोक्षमार्गस्य द्वारमिदं विधि
नारोपितस्यैव अनुध्यानाच्छिवेच्छया अनुध्यानमास्थाय विधिना श्वीजपादिरूपेणारोपितः सन् ब्रह्माण्डे मोक्षमार्गस्य द्वारमिदं योगभिन्दहतायत्नेन भंतश
कं विहरोति विगतावरणं करोति ब्रह्माण्डकर्परिकाविभेदनसङ्गात्प्रगुणीकरोति न तु रुणद्धि अथ च परवैतत्स्फारात्मा भगवान् रुद्रशक्तिगतस्तथापी ।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

कृतप्राणायामप्रयोगेणशरीरगतस्तत्वदेशाश्रितस्वात्मात्मव्याप्तिरूपस्तुर्द्धुंख्याख्येब्रह्मांडेमोत्तमार्गंकरोति तस्येयः स्थितोग्रंथिरयऊर्ध्वनियामकस्तस्माज्ञाता।
व्याप्तिर्ग्रंथप्रशमनेन मध्यमार्गगतशक्तिभूमिः शैवीमुखमिहोच्यते इत्याम्नायोक्तस्थित्याशिवताप्राप्तिहेतुं स्फुटयतीत्यांतरोर्थः नतब्रह्मबिलोंतावद्ब्रह्मांडव्याप्तिरि
तिव्याख्यातव्यं एवं हि जलाद्यावरणैर्व्याप्तिर्देहाद्यप्रयात्रभवेत् नाद्याधारस्तत्वनादेवैभितासर्वमिदंजगत् अधःशक्त्याविनिर्गत्ययावच्छक्त्यंतमूर्धतः नाड्याब्रह्मवि
लेलीनस्तत्वव्याप्त्यध्वनिरस्तरः नदतेसर्वभूतेषुशिवशक्त्यात्मपिंडितः इत्यादिरूपभाविर्ग्रंथो भेदव्याप्तिरात्मानिर्विषयःस्यात् यतसोपुंसेधत्यामिताहितब्रह्मां
डगोचरमितिश्रीसंदेशुरुभिर्निबद्धंतद्ब्रह्मबिलापिष्टात्तवरूमापंचब्रह्मोपलक्षितोयः शक्त्यंडपर्यंतोधातर्भिप्रायेणास्थितमित्येतदुक्तंतथापि नसंगतताब्रह्मांड
व्याप्तिर्व्याख्येयेतियथाव्याकृतमेवभद्रं एवंदंडपाशपतेरुद्रलोकेमूर्तिद्वयेनावस्थितो विश्वाधिपतित्वान्मूर्तीशमध्येपशुपतिःसयोरुद्रपिष्टातायेत्वन्येशार्वादयः
सप्तमूर्तीश्वराः तेभूरादिसत्यांतेषुसप्तलोकेष्वधिपतयइत्यादिशति। सप्तलोकेषुयेरुद्राः। अधिपतयस्तान् कथयामिसमासतः तानाह शर्वोरुद्रस्तथाभी
मैभवउग्रस्तथैवच महादेवस्तथेशानोरुद्रलोकाधिपास्त्वमी लोकानांभूरादीनांयथासंख्यमधिपाः अनेनाशयेननिवृत्यतरेषष्ठीशतकोटिप्रविस्तरातस्या
चभुवनानांशतमष्टोत्तरावधीत्यतह्याख्यानेकालाग्निःकूष्मांडोहाटकइतिब्रह्मांडांतरधोभागेत्रयः भूर्लोकेषड्वः सत्यलोकांतेब्रह्माविष्णुरुद्राःस्वलोकयोरित्यंतः
सप्तवलीरुद्रषांतंतदुपरिसर्वोपिष्टातावीरभद्रइतिव्याख्यातंयदिभूर्लोकतःसत्यलोकांतमेतेरुद्राःपृथग्भुवनदीतायांसप्तप्रोध्याःतदूर्ध्वेकांतर्हिस्थितिरित्या
ह ब्रह्मलोकेस्थितोब्रह्माविष्णुर्वैवैष्णवेपुरे ब्रह्मलोकेयःप्रागब्रह्मासनमित्युक्तःतथैतदुपरि रुद्रलोकेस्थितोरुद्रःसर्वेषांनायकःस्मृतः कालाग्न्यादित्रयस्यशर्वा
सों दिसप्तकस्यब्रह्मविष्णोंस्थेत्यर्थः अयंविश्वाधिपतित्वान्मूर्तीश्वरमध्येपशुपतिरितिश्राख्यायोक्तःएवंच अनंतेचैवकालाग्निनरकांश्चयथाक्रमं पातालादि।
स्ततश्चोर्ध्वशोधयेरनुपूर्वशइत्युक्तक्रमेणसंशोध्यभूरादिसत्यलोकांतेसप्तकमुद्रोशर्वादीशानांतान्सप्तक्रमेणाशोधयेत् ततोब्रह्मविष्णुभुवनमुद्रोब्रह्मविष्णु
सेशोध्याविर्तिभुवनरीत्यायामस्यांभुवनेशाष्टछिविभागोग्रंथोपारुष्पापवस्थितःतेनयत् श्रीभूर्लोकःअनंतभुवनात्प्रभृतिसप्तसप्तदीपसप्तभूर्लोकांतंशर्वः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ना

श्री॰ भूर्भुवस्स्वर्महस्त्वरुद्रश्मीममभवाः जनस्तपः सत्येषु विष्णुरुग्रः महा देवो विष्णुलोके रुद्रलोकेऽधिपश्चेशानः शोध्य इति सकलतया अभिहितवान् तदुपेत्यैव तदे
स्व॰ द॰ तत्संकलयितुमाह कालाग्नेरीश उपाग्रं तमष्टानवतिकोटयः योजनानां वराहोहेतधायमुपवर्णितः कटाहस्तत्रथ मोर्ध्वमुत्तमांऽस्यवरानने कोटियोजनमाने
१०५ न घनाकारेण संस्थितः पंचाशत्कोटयश्चोर्ध्वं भूपृष्ठात्तु वरानने पंचाशच्चाप्यधोऽन्येयायोजनानां समंततः पंचकोटिशतं ज्ञेयं पार्थिवं तत्त्वमुच्यते अधः कटाहाद्यथा
भूपृष्ठांतं पंचाशत्तथा दर्शितं भूपृष्ठात्तु ध्रुवांतं पंचदश लक्षाणि तदूर्ध्वं महर्लोकः पंचाशीतिलक्षाणि कोटिद्वयं च जनो लोकः कोटयष्टकं तपोलोकः कोटयो
द्वादश सत्यलोकः षोडश ब्रह्मभुवनं कोटिः विष्णुलोकः कोटिद्वयं रुद्रलोकः कोटयः सप्त ऊर्ध्वकटाहः कोटिरित्यूर्ध्वमपि पंचाशदेव कोटयः पार्थिवं तत्त्वमिति
179 तेनायः स्थलाभोगः ननु न सैतावत्येव व्याप्तिः रुद्राणां दीप्ता या विंडंतमपि स्थलस्थानत्वात्मेर्दर्शितत्वात् ज्ञेयमध्यात इति दीप्ता धारणा दीक्षा तत्त्वमाचार्येण
यकादिभिरित्यभिधीयते भगवतेत्यर्थः तदेतत् शतरुद्रावधि ज्ञेयं सौवर्णं परिवर्तत्वं वज्रसाराधिकं सारे दुर्भेद्यं त्रिदशैरपि वज्रसारा धिकं सारे दुर्भेद्यमस्य — दुर्भेद्यं त्रिदशैरपि वज्रसारादधिकं सारं
तस्य मंत्रनादास्त्रप्रयोगेणादीर्यत्स्यभेदनीयमित्याह हुंकारप्रयोगेण भेदयेत्तु वरानने एवं मात्रं तेजः स्फारानुप्रवेशेनैव पादांगुष्ठाग्रगतात्तदनंतभुवनेश
रूपरुद्रं तमवस्थितं ब्रह्मांडं चैव हि दीर्णं तद्वाप्यमपि तदनुग्रहं कृतमेव भगवतोक्तं भवति शतरुद्रावधीति यदुक्तं तद्विभक्तमाह। शतरुद्रा नतो वक्ष्ये समा।
सेन कृशोदरि। शतरुद्राभिधेयानामेषामित्याह। दश दश क्रमेणैव दशादिक्षु समंततः पूर्वादिक्रमयोगेन। यतः स्थितास्तपते शतरुद्रा उच्यंत इति शेषः तांश्च कथया
मानुपूर्वशः कपालेशोऽप्यजो बधो वज्रदेहः प्रमर्दनः विभूतिरव्ययः शास्ता पिनाकी त्रिदशाधिपः एते इंद्रस्य बलमाक्रम्य प्रभुशक्तिसमन्विताः विचरंति महादे
वाऽऽदेशाच्च सुपूजिताः आक्रम्येत्यपि शाय अत्र हेतुः प्रभोः परमेश्वरस्य शक्ता साता आत्मना अधिष्ठिताः ईदृशीमुन्मीलितदृक्क्रियाशक्तिमपि कार भूमिं अधि
ष्ठिताः विचरंति स्वस्वाधिकारं कुर्वंतः क्रीडंति अनयैव दिशा स्वभक्तिप्रकर्षेण प्राप्ते नैवमनंताद्यापि योज्यं १ अग्निरुद्रो हुताशी च पिंगलः खादको हरः ज्वलनो दहनो
बभ्रुर्भस्मांतकक्षयांतकौ अग्नेर्बलं समाक्रम्य प्रभुशक्तिसमन्विताः विचरंति महादेवाः अग्निराजसुपूजिताः अग्निराजः आग्नेयदि[illegible]तिः एवमन्यत्र २ यमो मृत्यु
यु

हृष्टोध्याता विधाता कर्ता संतकः संयोक्ता च वियोक्ता च धर्मो धर्मपतिस्तथा यमस्य बलमाक्रम्य प्रभुशक्तिसमन्विताः विचरंति महादेवा यमराजस्य पूजिताः ३ नैर्ऋ
तो मारुतो हंता क्रूरदृष्टिर्भयानकः ऊर्ध्वकेशो विरूपाक्षो धूम्रलोहितदंष्ट्रकौ नैर्ऋतं बलमाक्रम्य प्रभुशक्तिसमन्विताः विचरंति महादेवा नैर्ऋतेशस्य पूजिताः ४
बलो ऽतिबलश्चैव पाशहस्तो महाबलः श्वेतो ऽथ जयभद्रश्च दीर्घबाहुर्जलांतकः मेघनादी सुनादी च समासात्परिकीर्तिताः वारुणं बलमाक्रम्य प्रभु
शक्तिसमन्विताः विचरंति महादेवा वरुणेशस्य पूजिताः ५ शीघ्रो लघुर्वायुवेगः सूक्ष्मस्तीक्ष्णो भयानकः पंचांतकः पंचशिखः कपर्दी मेघवाहनः वायोस्तु ब
लमाश्रित्य प्रभुशक्तिसमन्विताः विचरंति महादेवा वायुराजस्य पूजिताः ६ निधीशो रूपवान्धन्यः सौम्यदेहो जटाधरः लक्ष्मीरत्नधरः कामी प्रसादः सुप्रभासकः
विचरंति महादेवाः
सोमस्य बलमाक्रम्य प्रभुशक्तिसमन्विताः सोमराजस्य पूजिताः ७ विद्याधिपो ऽथ सर्वज्ञो ज्ञानदृग्वेदपारगः सर्वः सुरेशो ज्येष्ठश्च भूतपालो बलिप्रियः ईशा
नानुमता देवाश्चैशंतेशस्य पूजिताः विचरंति महादेवा ईशाज्ञानाधिष्ठिताः ८ ईशानो दिक्पतिरनुमतो दिक्पतिर्नाभिमतो येषां स्तैः सर्वैरेतैः पूजिताः सर्व
सिद्धिप्रदस्तात् हर्षो हर्षपरो ऽनंतः क्रोधनो मारुताशनः ग्रसनो ऽंबरीशो च फली ईशो वज्रदंष्ट्रकः विष्णोस्तु बलमाक्रम्य प्रभुशक्तिसमन्विताः विचरंति महादे-
वाश्चानंतेनस्य पूजिताः विष्णोरित्यधोदिग्नाथस्य अनंतेनेति सर्वाधोदिगधिष्ठाना ९ ऊर्ध्वदिशि स्थित शंभुर्विभुर्गणाध्यक्षस्त्र्यक्षस्त्रिदशेश्वरः संवाहश्च वि
वाहश्च नलो ऽतिसृष्टिलोचनः ब्रह्मणो बलमाक्रम्य प्रभुशक्तिसमन्विताः विचरंति महादेवा ब्रह्मणो ऽवस्य पूजिताः १० एषां मध्यात् एकैकस्य सहस्रं तु परी सर्वेषां
वारो ऽभिधीयते सहस्रं ते ऽष्टौ एते च शतरुद्रा इति ख्याता ब्रह्मांडं व्याप्य संस्थिताः व्याप्येति परिहृत्य एते च असंख्याताः सहस्राणि ये थ ऊर्ध्वादिदिग्गताः स्वच्छंदाः विश्व
गा देवाः कल्पमन्वंतरेष्वपि सहस्रसंख्ययापि संख्याता सप्तशतकाः प्रोक्तप्रभुशक्तिसमन्वितास्तास्वच्छंदा अनुग्रहाराः स्वतंत्राः नियतशरीरास्ते ऽपि विश्वगाः व्यापकाः
कल्पादिष्वपि च देवा द्योतमानाः । प्रतिदिशं चैते दशदिग्व्यवस्थायां संनिविष्टा इत्याह पूर्वादिदशदिग्गताः स्थिता रुद्राश्च शैववत् दशानां दशानां एकैकमधिपं
शैव कथयामि वरानने स्थितो वै पूर्वतो ऽस्य ये तो वै नामनामतः रुद्राणां तु पतिस्तैजसो महावीर्यपराक्रमः दीप्तिमद्भिर्महार्चिर्भिर्मत्तो वै रविभास्करः १ आग्नेय्याम

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री· ग्निसंकाशो वैद्युतो नाम विश्रुतः सोपि विद्युत्प्रभे रुद्र शतेस्तु परिवारितः २ याम्येप्यस्य महाकालो युगांतानलसन्निभः शतरुद्रैर्वृतो देवि तिष्ठत्यमितविक्रमे :३

स्व टी· नैरृते विकरो नाम शतेन परिवारितः संतिष्ठते महातेजा द्वितीय इव भास्करः ४ पश्चिमे ऽस्य योरुद्रो महावीर्य इति श्रुतः शतरुद्रैर्वृतः सोपि तिष्ठत्यमितविक्रमः ५

८· वायव्ये दिवि चांडस्य वायुवेगो महाबलः शतेन च वृतः श्रीमांस्तिष्ठत्यत्र महाबलः ६ स्वभद्रनामोत्तरतः शतेन परिवारितः महावीर्यबलोपेतास्तिष्ठत्यत्र महाबलः ७

१८० विद्याधरो नाम रुद्र ऐशान्यां वै प्रतिष्ठितः शतरुद्रैर्वृतः सोपि परिविष्टः स्वो ऽनुगः पविविष्टः मरीचिभिः परिवृतः ८ महावीर्यबलोपेतस्तिष्ठते नंतविक्रमः अधः

कालाग्निरुद्रोन्यः स्थितस्तत्र द्वितीयकः समावृतो रुद्रशतैः स्थितैस्तत्र वरानने द्वितीयकरस्यं तस्मात्कालाग्नेरन्यः ९ शतैः समावृतो रुद्रो महत्सौविरिव भास्करः

उपरिष्टात्तु रुद्रस्य स्थितस्त्वाप्याप्यायितः १० तदूर्ध्वं वीरभद्रो वृतो रुद्रैः पर्यंतमस्य संस्थितः एकादशो महाकायैः रुद्रक्रोधसमुद्भवैः वृतस्तैस्तैरेव श्वेतारिभिः ११ श्वेतारि

दिग्गतशतरुद्रापि पालभिः एवमष्टवर्ती वीरभद्र एकादश एते महासमन्ततः रुद्रस्य भगवतो रुद्रस्य संसारविश्रामकारिणः क्रोधादुद्भूतैः क्रोधसमुद्भवः शति

तु परे वीरभद्रैकविषयः यत्तेश्वैते स्थिता दैयो वीरभद्रस्य परिवारभूताः तत एव श्री सर्वशाखेश्वरं अनंतः प्रथमस्तेषां कपालीशस्तथापरः अग्निरुद्रो यमश्चैव नैरृ

तो बल एव च शीघ्रोनिधीश्वरश्चैव सर्वविद्याधिपो परः शंभुश्चेति प्रतिदिग्गतरुद्रशा कमध्यगमेकैकं रुद्रसमाहारं वीरभद्रश्चविधूमज्वलनप्रभ एकादश रुद्राः श्वे

तादयस्तत्परिवारत्वान्न प्राधान्येन गणिताः उपसंहरति एवं ते ऽत्र महात्मानः एकैकं च शतेन तु रुद्रैस्तैर्वेष्टिता देवि शतरुद्रास्तु ते प्रत्येकं शतेन परिवारभूते

नप्रोक्तेश्च कपालीशादिभिरंतरंगैर्दिशाभिवेष्टितः एवमस्यो वितताय भुवनदीतायां सर्व पर्वतेषां डिवांडगता यथा क्रमभुवनेश्वराः श्रोध्याः तत्र शक्ति मरी

तो ऽऊमष्टोत्तरशतमेव शतमिति ततः दशायेने देवि पर्यासिप्रोक्तस्य विधेः कृतिप्रमाणेनोत्कर्षेण बलवता रितियतश्चोतुलके श्रेयं रश्मी दिभिर्दीपादिभिः

सहस्रमनवतिर्बहिरेकारश्चोत्तादिकाल्पितं तरसे एव एते श्वेतादयो दशशतरुद्र परिवृता अपि एकैकं शतेन परिवृता इतियउक्तं तत्संतो पाशयेन विस्तरतस्तु

एषामपरिसंख्येयः परिवारो महात्मनाम् श्वेतश्चैते समेवं आहत्यांडस्थिताश्चेते मध्यदन्मध्वताः कर्दवऽसमं यदन्केभैः परिवारितं परिवारितं तथाऽन्यं रुद्र

नवांप्रति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

द्वैरमितविक्रमैः मधुव्रतामधुकराः तथा गाहैः सततरोगाज्जालैर्नीनारत्नविचित्रितैः गोवृन्दसमयैश्चित्रैः समंतात्समलंकृते दिव्यनारीभिराकीर्णे सर्वकामसम
न्विते ब्रह्माण्डमेतदाख्यातं पाशजालावतारितं जन्मव्याधिजरामृत्युमहोदधिपरिप्लुतं गुणत्रयमयच्छन्नं नानाजातिसमाकुले पञ्चज्ञानपरिक्रान्तं गतित्रयसमाकुलम्
गृह्णाभुवनानि पाशजालेनाततानि तमश्छादितजन्मादिपरिप्लुतं चेति तदाश्रयं जनानां क्षिप्रायेगाज्ज्ञानत्रयं सत्त्वादिति देवमले ज्ञातयश्चान्तर्देशा विपोभूतसर्गः पञ्चज्ञाने
नेवरक्ताख्यादिना परितः समंतात्क्रान्तं तज्ज्ञानाख्यानामसवद्भुलमितियावत् गतित्रयं देवमनुष्यतिर्यग्रूपं अत्र च अनित्याप्यगतयः सर्वेषामेव वादिने गतयो देव
मनुष्यतिर्यक्चाहन्नयः एवं त्रयीधर्ममनुप्रहन्नागतागतं कामकामा लभन्ते इति नेत्याश्रनत्याः परिमितकालाः वादिनामिति वेदमार्गव्यपरागोतिहासमन्यायवैशे
षिकसौगताईतादिनिष्ठानां यतयते" परापरविभागे तद्वैनैव जानन्तीति मोहिताः" भेदात्मकं परमपरं अहं तत्परमिति, मायया वा मूढीकृततत्वात्तो भेदपरएव जानंति
स्वरनरतिर्यग्ज्ञानादिपरापरतया प्राप्याणि समन्ते अतश्च हेमांडं तदुपरागं क्रियात्मभुवनमाकृति ईशमायासमाहृष्टस्यात्म गर्वेत्सभूतये यद्यपि समनन्तक्रिया
गितश्चापियदस्यत्याम्नत्वसङ्क्रान्तदतिपरिमितकालतया तच्छ्रुता प्रतिपादनाश्रयेन समाविष्टस्फोटीकृतस्यभूतये कर्मोपभोगसिद्ध्यर्थं गतमेतत्। अथोप
रिष्टात्तत्वानि उदकादिशिवान्तं। उक्तं तत्र इति श्लोकः तत्प्रमाणकल्पयेत्तानि। उत्तरोत्तरयोगेन दशधा संस्थितानि तु। शतकोटिविस्ताराद्ब्रह्माण्डाद्दशधा गुणितेन जलतत्वं
ततो दशगुणं तेजः ततोपि वायुः ततोपि व्योम ततोपि गर्भीकृततन्मात्रेन्द्रियपञ्चगुणः अहंकारः एवं कलितपरिमाणादहंकाराद् तदर्धं तद्बुद्धितत्त्वशतधा स्थिता
ततोपि ऊर्ध्वं सहस्रधा तत्ते ये प्रधानं वरवर्णिनि गुणतत्वेन हृप्रकृतितत्वस्य तत्परिमाणामित्यर्थः तदुपरि पौरुषं दशसाहस्रं ततोपि नियतिर्लक्षधा स्थिता तद
र्ध्वं दशलक्षाणि कलायावतस्थिते। तदेवं विधा कालतत्वमायोदधि मायान्तकोटिधा सा च स्थिता व्याप्यवरावरं सर्वमिति कलादितिति पर्यन्तं एतच्चोपलक्षणं स
र्वं तत्वेषु तेन पृथिव्यादितत्वान्तरेतत्त्वं जलादितत्वैर्व्याप्तानि अतश्च शतकोटिविस्तीर्णाद्ब्रह्माण्डाद्दशगुणं यद्दश मनुच्यते तत्तदन्तर्वर्तिना ब्रह्माण्डेन सहृतेन सप्तब्रह्माण्डे
कोटिशतेन अधोजलतले विकाशवतारि सर्वाणि कोटिशतानि जलावरणस्थानेन मध्यवर्तिना व्याख्यातेन ब्रह्माण्डेन सह शतकोटिशता येन सर्वतः परिवार्य लसमाना ब्रह्मां

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री
स्व॰टी॰
२
१८१

डेनान्तर्वर्तिना सरदशकोटिशतानि जलावर्णामिति स्थित्या तेजस्तत्त्वादीन्यंतवतिजलादित्तत्त्वमानेन सहतयोत्तरं दशादिगुणिता निव्याप्त्यात्तव्यानि तदेवं विधा
न्मायापरिमाणात्। दशकोटिगुणा विद्या। सापिव्यक्तदृष्टोर्ध्वाधः कोटिनवकपरीमाणान्मध्यस्थात्कालमानात्कोटिगुणितात्। मायो व्याप्यवावस्थिता। अथ ततोपि
दशकोटिगुणेनैव व्याप्यामावीश्वरेणात्। ईश्वरतत्त्वेन ततोपि तद्दशैवावस्थितं। सादाख्ये कोटिसहस्रं बिंदुनादं तदूर्ध्वतः। सादाख्यतत्त्वकोटिसाहस्रं परिमाणं तदेवोर्ध्वतद
ति तत्रैवाधऊर्ध्वभागे परव्याप्त्या विंदुनादेवस्य मानाविंदुनादात्मकावरणरूपतयास्थितं सा सादाख्यैरूपे विंदुनादाधवेदनिरोधिकावरणे नादेन च नाशांतावरणस्वरूप
त्तितमेतस्माग्रेव्यक्तीभविष्यति अतोपूर्वे योजनानां तद्दंदंवै शक्तिव्याप्यव्यवस्थिता दंदं दशकोटिसहस्राणि शक्तिरितिशक्तितत्त्वमत्रैव वशक्तितत्त्वमस्युपि न्यूर्ध्व।
भागे व्यापिनी सर्वमधानेव्याप्य देवि व्यवस्थिता शक्तिरेव परयाव्याप्यापरशिवतत्त्वात्मा व्यापिनीरूपा सर्वमितिशक्तिसदाशिवायथपत्तनेसमनात्मकं चोर्ध्वमधाने
व्याप्यस्थितापचांचसर्वेषामेवतत्त्वानां पूर्वमेवस्वरूपेव्याख्यातमिति मायांततत्त्वपरोचितानांतेत्रत्तानां विचित्राणां विद्यादिव्यापिन्यंतं तत्त्वमंत्रेश्वरमंत्रमहेश्वरा
याकेंनभेदभिन्नानां रुद्राणामवस्थितिरिति तद्रूपेतयातत्रतत्रतयोचितमेव भुवनभोगादिकं तदेतदग्रे व्यक्तीकरिष्यति भगवान् एवमपरशिवांतमध्वपरि
माणमुक्त्वा विश्वव्यापिनि परमशिवतत्त्वेन प्रमाणमस्तीत्याह अप्रमेयं ततोज्ञेयं शिवतत्त्वं वरानने ततोपि व्यापिनीममनां तारधनरूर्ध्वयत् श्रेयोरूपंतत्त्वपार
मार्थिकं स्वतंत्रप्रकाशानंदघनेपरमशिवरूपंतदप्रमेयं परप्रमात्रेकरूपंरस्यैवज्ञेयं तन्निश्चेतव्यं नतु तूररत्नवदुन्नरोत्तरप्रमाणाधिक्यकलनया कलनीयं एवंया
भिरर्थैरेवमादिशति यत्समनांतंविश्वं यथोक्तप्रक्रियया प्रमेयीकृतं तन्नैवपरप्रमात्रात्मनिस्वप्रकाशचिदानंदघनेपरमशिवपदेसमाविशेदिति एवं प्रसंगाउ
क्तोजलतत्त्वादेर्भुवनस्थितिं प्रकटयितुमाह भुवनानि प्रवक्ष्यामि अमस्नादावनुक्रमात् तथा आकारं विभवं चैव भुवनानीकविस्तरं आकारः संस्थानं विभवो वि
भूति भुवनानीकस्य तत्त्वप्रधानभुवनावलयस्य भुवनसमूहस्य विस्तारो दशसंख्याकृतं वैतत्त्वं एतच्च परमेश्वरव्यतिरेकेणान्यत्र दृष्टमित्याह। यद्दृष्टं पशु
ज्ञानैः ऊर्ध्वधान्तदृष्टिभि। स्वतंत्रविज्ञानानंदात्मकपरभैरवस्वस्वभावाख्यातिपाशपाशितत्वात्संकुचितदृश्प्रीणां ज्ञानानि तैर्यतेभिलषितं पशुभिर्यैरतैः
क्ता

181

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पशुपशास्त्रैर्यन्न ज्ञातं ततस्तानि तत्पथेन परिमितक्लेशमात्रप्रशमकारिणानन्तपरिपूर्णपदप्राप्तिहेतुना उपायप्रदर्शनेन भ्रांतानन्वृतानात्मिकप्रकाशा
उद्दिधीर्षुर्ज्ञाने प्रतिपद्यमानयोर्यत्तादृशि तान्येतानि पशुज्ञानानि लेशतो दर्शयितुमाह यन्न सांख्यैर्योगैर्वा नैव पांचरात्रिकैः प्रकृतिपुरुषयोरविवेक
मात्रात्मसंसारो विवेकं तन्मुक्तिरितीदृशैनैः सांख्यैः अन्यैर्वा वैदिकैः काश्मात्मयोगवशात्संप्राप्य दृष्टस्वरूपावस्थित्यात्ममुक्तिवादिभिर्योगशास्त्रस्थैः षड्विंशति
तत्त्वरूपमहाविभूत्यात्मकवासुदेवाख्यपरप्रकृतिपरिणामात्मकप्रकृत्यादिजगद्वादिभिः पंचरात्रिकैर्यन्न दृष्टमिति संबन्धः तथा स्वभाववादिभिर्ना
पि न च कर्मप्रवादिभिः नापि संशयवादैश्च नग्नक्षपणकादिभिः पृथिव्यादयः स्वभावेनैतन्नु कारणमङ्कुरादिकार्यार्थं प्रवर्तन्ते न पुनरीश्वरः प्रवर्तकोस्ती
त्येवं वदद्भिः स्वस्वभाववादिभिः कर्मैव विश्वकारणं नान्यदित्याचक्षाणैः कर्मप्रवादिभिः दैवं पुरुषकारो वा विश्वकारणमिति ब्रुवाणैः संशयवादिभिः जी
वाजीवास्रवबन्धसंवरनिर्जरास्तदा बन्धो मोक्षश्च सप्तैताः सप्तभंगीविविक्तता इति वचनव्यक्त्या अनादिसिद्धो बद्धो मोक्षश्च त्रिविधो जीवः अजीवस्तु सर्व
वं पुद्गलो देहः धर्मः अधर्मः भुवनान्यपि करणं लोकाकाशः सकलपुद्गलस्थानमलोकाकाशश्चेति षड्विधा शब्दादिविषया विकल्पवृत्तिः स्वच्छन्दत्वा
दिसंभिन्ना विकल्पकप्रशमनरूपा आसमन्तात्स्रवति प्रसरत्यजस्रमित्यास्रवः यमनियमादिनियमितेन्द्रियवृत्ति पूर्वममलपुद्गलरूपध्यानेन सम्यग्वृणो
ति जीवमिति संवरः केशोल्लुञ्चनतप्तशिलापतनमलधारणादिसमस्तदुःखानुभवः प्रकृष्टेनात्र शुभाशुभसंचायस्य विवरत्वविध्वंसको विवरः लोभमोहशो
कादिर्लोहपञ्जरवदालापत्राणामिति संज्ञकः पुद्गलानामावरको बन्धः तदावरणापगमे सततसंविदात्मकपुद्गलोन्मज्जनमलोकाकाशे मोक्ष इति
जीवाजीवादिपदार्थसप्तकवादिभिः स्यादस्ति स्यान्नास्ति स्यादस्ति च नास्ति च स्यादनिर्वाच्यं स्यादस्ति च निर्वाच्यं स्यादस्ति नास्ति चानिर्वाच्यं चेति सप्तभिरेव
भङ्गीभिरनिश्चितमेव सर्वं वदद्भिर्नग्नक्षपणकादिभिः यन्न दृष्टमिति संबन्धः तथा न भूतवादिभिश्चैव । पृथिव्यापस्तेजो वायुरिति तत्त्वानि इति भूतचतुष्टयमे
व प्रत्यक्षदृष्टमस्तीति कथयद्भिश्चार्वाकैः नापि स्याल्लौकिकैरपि । वार्तादण्डनीतिमात्रनिष्ठैः न चात्मचिन्तकैर्वापि । पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यं भवि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰ स्व॰टी॰ ८॰ १८२

182

ख्यादित्यादिचिंतयद्भिर्वैदिकैः नच तर्कप्रवादिभिः अविज्ञाततत्त्वेऽर्थे कारणोपपत्तितत्त्वज्ञानार्थमूहः तर्क इत्यूहरूपेण तर्केण व्यवस्यद्भिः। नच
वैशेषिकैर्वा षट्पदार्थपरायणैः। द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाख्यपदार्थषट्कमेव तत्त्वमिति अभिदधद्भिः काणादशिष्यैः नचापि न्याय
वादैश्च प्रमाणादिपदार्थषोडशकतत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमो भवतीति ब्रुवाणैः नैयायिकैः हेतुदृष्टांतवादिभिः नच यद्दृष्टमिति स्थितमेव तज्ज्ञा
वहेतुभावो हि दृष्टांतनदवेदिनः ख्यातेर्यैवि वात्यहेतुरेव हि केवल इत्याचक्षद्भिः सौगतैः नाप्येकजन्म वादैश्च वर्तमानमेवेदमेकं जन्म न तज्ज
न्मांतरमस्त्यविवेत्तुदितवद्भिः नचाप्येकत्ववादिभिः पारमेशशास्त्रप्रतिपादितात्मस्वप्रकाश~~स्वप्रकाशस्वप्रकाश~~स्वतेजश्चिद्द्वयव्यतिरेकेण सन्ना
घद्वयवादिभिः। नधूर्तवादैर्लौकैर्वा सुपरिज्ञातमैश्वर्यं धूर्तैर्विरचितैः स्वेच्छादिशास्त्रनिष्टैः ईश्वरेण शिवभट्टारकेण प्रोक्तं समस्तादिभुवनानामाकार
विभवविस्तारादिकं यत्सांख्यादिभिः धूर्तलोकपर्यंतैर्न कैश्चिदपि परिज्ञातं तत्ते प्रवक्ष्यामीति प्रोक्तास्येव संगतिः नचैतत्प्रवादिभिः अपि तु इत्येवं
वादिनां तेषां वादानां तु शतत्रयं त्रिषष्ट्यधिकाख्यानेवादिना भ्रांतचेतसाम् अज्ञानतिमिरांधानामुद्दीलनकृदुत्तमम् संसारपंकमग्नानां नौरिवोत्त
रणं परं महामोहतमोन्धानां तमोनुदमिदं परं ज्ञानामृतमिदं दिव्यं नानाभुवनविस्तरं शृणुष्वैकमना देवि विचित्राकारमद्भुतं इति श्राद्वः प्रकारश्चा
वी एवंप्रकारं वदतां वादिनां सर्वेषामपि नो यद्वा दास्तेषां मध्ये जलादिशिवांतगततत्त्वभुवनाध्ववेद्यीकरणप्रतिपादनेन तावद्वेद्यवेदकपरभैरवात्मकम
हाप्रमातृपरसमावेशप्रदमिदं ज्ञानामृतमज्ञानतिमिरेण तत्तानिवेदनात्म्यकारणभ्रान्त्या अंधं दीलितदृक्क्रियः ततएव भ्रांतचेतसः तेषां शक्तिपात
तः प्राप्तसद्गुरूमीलनकृत् स्वस्वभावोन्मेषकं तथा संसारकर्दममग्नानां नौरिवोत्तारणं परमपदप्रापकं महामोहो विषयालंकारवस्त्रादिषात्माभिमा
नः तमः पर्यष्टके आत्माभिमानः तामिस्रो मोहः तामिस्रान्धतामिस्रालक्षणं ते एवमेभिरंधीकृतानां तमोनुदमित्यज्ञाननाशनं परमेशमुखोद्गीर्णमि
ति परभैरवादेवशक्तिसदाशिवादिक्रमेणायातं मत्तः मया कैलासवासिना प्राप्तमिति श्रीश्रीकंठनाथवदीतेणाधिगतमद्भुतं विभात्यमानं सहि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्यमुद्रानुप्रवेशनेन परभैरवस्वरूपाभिव्यंजकमतएव दिव्यानां नानाभुवनानां प्रतिपाद्यमानानां विस्तारो वैभवादिश्चं चोयत्र तन्नाटशं तानाम्नलप्रति

पादकं तदिदं शास्त्रमेव ज्ञानानामृतमेकाग्रमनाः श्रृणु इत्यनेन परमोपादेयतां ध्वनति । अद्भुततत्वं भुवनानां स्पष्टयति । अनेन भुवनव्रातस्य कुक्षेरा

द्यवस्थितिः मधुकोशजालकवत्तेषां भूरिवयाहृतिः अधुक्षेदान्नैरन्तर्येण मधुकोशे मधुमक्षिकाणां गोलकाकृतावाग्रये यानि जालकानि उपर्य

परिपरिवर्तलाकृत्यास्थितानि भूरिवयाहृतिरिति विततयापरस्परमावार्यावरकतयावस्थितः किंच मीनशृंखलायां भेदाडिमीबीजवत्स्थिते कदंब

केसरनिभेषु रागांतसमूहकं ऊलाय मालयः दाडिमीबीजवदित्यतिनिविडगर्भार्थस्थितं किंच । महासेनावासकवद्दनेतरुसमूहवत् निरंतरमनंता

नि भुवनानि वरानने नानाकाराणि विचित्राणि सर्वरत्नमयानि च महती चासौ सेना च महासेना तस्याः आवासकः शिविरं तद्वत् आकारः संस्थानं विचि

त्राणि विविधशोभाभांजि तथा परिमंडलानि दीर्घाणि अर्धचंद्राकृतीनि च चतुष्पाकृतीनि चान्यानि नद्यावर्ताकृतीनि च [illegible]

[illegible]च पर्वताकृतिरूपाणि गजयूथाकृतीनि च शशवाकृतीनि चान्यानि ज्वलाद्रूपाकृतीनि च महाविमानरूपाणि त्रिशूलाकृतिमन्ति च मुरजाकृतीनि चान्या

नि अश्वाकृतिरूपाणि च महापुरुषरूपाणि शतशृंगाकृतीनि च सहस्रशृंगावर्तानि तथान्यानि वरानने कोटिशृंगाणि चान्यानि असंख्याशिखराणि च ह

तानि चतुरस्राणि त्रिकोणानि अपराणि च परिमंडलानि संति दीर्घाणीति पश्चात् परिमंडलानि अग्रे च दीर्घाणि अतएव हन्तानीत्यनेनापुनरुक्तता महापुरुषः

पृथवतादीर्घवाद्वरूपरेत्यादिरूपः चतुष्पाकृतीनि तत्सामान्योक्तिः किंच । दिव्यविज्ञपताकानि दिव्यचंद्रध्वजानि च भेरीनादस्वराढ्यानि दिव्यगीतध्वनीनि च

दिव्यदुंदुभिनादानि मोहावेणुस्वनानि च नानावादित्रघोषाणि भुवनानि च सर्वदा इत्थं मेषां विभूतिसमावर्णमाह शुद्धानि स्फटिकाभानि पद्मरागाकृतीनि च

चंद्रकांतसवर्णानि मुक्तादामनिभानि च लाक्षारससवर्णानि कानिचिद्धेमवर्णानि इंद्रगोपकवर्णानि इंद्रनीलनिभानि च चंद्रप्रभानि चान्यानि चंद्रकोटिनि

भानि च मध्याह्नार्कसवर्णानि सूर्यकोटिनिभानि च अशोकस्तवकाभानि हरितालनिभानि च शक्रचापकवर्णानि गोक्षीरधवलानि च ॥ सिंहकुंकुमाभानि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰
स्व॰टी॰
द॰
१८३

183

गोरोचननिभानिच तप्तहेमसवर्णानि तिमिराभ्रनिभानिच शंखपाण्डुरवर्णानि कानिचिद्भुवनानिच नानावर्णानि चान्यानि नानारूपाकृतीनि च इंद्रच
चोतःपतानिच जलतत्त्वाद्यन्ताश्रितशिवतत्त्वान्तमीदृशरूपकाणि । एते संपरं तदेव व्यापकं परमं पदं अप्रमेयमसंख्येयमगम्यं सर्ववादिनाम् । अप्रमेयमि
यत्तयापरिच्छेत्तुमशक्यं यतः संख्ययापि निर्देष्टुमशक्यं अत एव शैवशास्त्रव्यतिरेकेण प्राप्तज्ञानानां सर्ववादिनाम् अगम्यमप्राप्यं तदाह । विनाप्रसादादीशस
ज्ञानमेतन्न लभ्यते न चापि भावो भवति दीक्षामप्राप्य देहिनाम् । शक्तिपाततो लब्धमाहेश्वरदीक्षाणां एतज्ज्ञानं लब्धं सत्प्ररोहति नान्यथेत्यर्थः एतदेव स्पष्ट प्रा
यति यदा तत्कारणशक्तिर्भवेन्निर्वाणकारिका शिवेच्छया प्रपद्येत दीक्षां ज्ञानमयीं शुभाम् मन्त्रयोगात्मिकां दिव्यां तदेति मध्ये व्याकार्यं कारणात्परम
शिवान्निर्वाणकारिका शक्तिर्भवेदनुग्राह्यस्योन्मज्जति तदा स चानुग्राह्यो दीक्षां ज्ञानमयीमित्यनेन वक्ष्यमाणसमस्ताध्वमयीकरणलक्षणपरप्रमातृप
दात्प्रवेशोऽभिव्यक्तिरास्य शुभां जीवन्मुक्तिरूपां ज्ञानमयीमित्यनेन क्रियादीक्षया अपि ज्ञान मात्रेणैवेत्यादिशति मन्त्रेणामनुज्ञाणाथमिराणायेगपेक्ष्यं यस्या न्
दीक्षायां हि मन्त्राराधनात्तन्नादाख्यं भवति दिव्यामिति वैष्णवादिदीक्षाभ्योऽप्यधिकप्रभावां इत्थं ज्ञानमयीं दीक्षां समाप्य ततो मोक्षं व्रजेत्पशुः जीवन्मु
क्तिं लभेत पशुरिति प्रमवस्थानुवादः यदि विषयहिस्सवेदनतः परां वेदकमनुवेनारोहति तदा न मुच्यत इत्याह । नान्यथा मोक्षमाप्नोति अपि ज्ञानशते
रपि । एवं निर्दिष्टरूपैः अतश्च यत्प्रकाशितं सर्वं शिवेनानेन रूपिणा स एव मोक्षं व्रजति प्रकाशितमित्यनेन भुवनाध्वज्ञानेनाभिव्यक्तिं नीतं अने
न रूपिणा अप्रमेयशरीरेणाकस्य मोक्षप्राप्तिरित्याह 'शिवः सर्वमहेश्वरः' शिव इति प्रमाणद्वयप्रकाशानन्दघनश्रेयोरूपस्ततएव त्रसा यत्राश्रितानामिष्टा
त्मनात्सर्वेषां महानीश्वरः किंच । तेनेदं ज्ञानमसंख्येयं परमाप्रोक्तं मया तव तेन सर्वमहेश्वरात्मकपरस्वरूपेण मयाकैलासवासिना तव देव्याः परशक्तिरू
पायाः परमप्रोक्तमित्यनेन परस्वरूपप्रत्यभिज्ञापरया देवी मुन्निषतस्थानां ऊर्ध्वेनैतद्धृदयं प्रोक्तं ज्ञानदीक्षातो मुक्तः परममहेश्वर उमापतिश्चैकेनतन्वमि
त्यतश्च तं ज्ञानं वनारपटलोक्तपरं संवन्धसारतेव सर्वं चेति दर्शितं भवति एतच्च । संसारार्णवमग्नानां नौरिवोत्तारणं परं । यत एतत् महामायांजनातीतं ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

न्या

मायोपरि महामायासदाशिवादीनामपि समुचितसंकोचोऽस्याः पिकासूत्रातिशून्यरूपा शक्तिः तत्स्कृतसंज्ञा नमावरणमप्यतीतं अतएव अनन्तं पश्यगोचारे
पस्थितो मायां जितवान् किं वेदं अनन्तं पारमत्वोऽभ्यं स्वबोधपारमेश्वरं। अनन्तं देशकालानवच्छिन्नं पारं च मायापर्यंतात्मकं सर्वतन्त्रचिरानंदघनाकारत्वान्नकेनचित
तोभनीयं अर्पितउल्लासनविलायनक्रमेणाविश्वतोभकं स्वबोधमितिदिदृक्षयैव सर्वाधारारूपाप्यावतिष्ठते तदा किं वक्तव्योऽनेन स्वयमेवावबोऽस्पतः इति श्रीस्य
त्वंनिरूपितदशाविश्वप्रमेयकारणो न सर्वेपायप्राप्यस्वप्रकाशस्वरूपात्मकत्वात् अथचेदं पारमेश्वरं ज्ञानं शास्त्रं प्रशान्तकोटिप्रविस्तीर्णत्वात् स्वंतंतं पारवाचं
तैरेःतोभयितमशक्यं तदीदृशं। परमेशमनुखोऽष्टीर्यायन्मायाप्राप्तमद्भुतं तत् वक्ष्येत्वानामृतमिदं शृणुष्वैकमनाः प्रिये" शृणुष्वेति पुनरपि भावयानव
ग्राहिकयोक्तादेवीं प्ररेचनायाभिमतविकुर्वत्रस्य ज्ञानस्य परमोपादेयतामेव प्रथयति तत्र। ऊर्ध्वे ब्रह्माण्डस्य पुरे काद्दशकं स्थितं पत्रदशानां रुद्राणां पुरा
तानि समस्तिष्ठाम् ऊर्ध्वे इति शतरुद्रभुवनपतिक्रमेणैकादशानामपि प्राग्वक्तानां वीरभद्रान्तानां पुराणामुपरि समस्तिष्ठामेष्ठाम तदीयत्वात् एवं च तेरु रुद्राधिपतेर्वीर मृ
भद्रस्य सपरिवारस्य भुवनान्मुक्तात उपरि श्रीभद्रकालीपुरमाह। अथोर्ध्वे भवनं देव्याः कथयामि वरानने इन्द्रनीलमयं दिव्यं समंतात्परिमण्डलम् तस्मिन्भ
गवती देवी भद्रकाली व्यवस्थिता साचतत्र वसंती दीवरश्यामा स्निग्धकंकुष्ठसप्रभा सूर्यमंडलरूपाभ्यां कुंडलाभ्यामलंकृता पौर्णमास्यां यथा सन्ध्या
वेंद्राकाभ्यां विराजते। कंकुष्ठं रञ्जनद्रव्यविशेषः अस्याश्च राजते च महाहारः स्तनाभ्यामन्तरे स्थितः असितांजनशैलाभ्यां मध्ये स्रोतो वहा यथा स्तनाभ्यां शै
लाभ्यां चेति सहार्थे तृतीये किंचास्याः चतुर्भिश्च धर्तं पीगं सिंहैरमितविक्रमैः पीठमासनं तत्राव। सर्ववज्रमये दिव्ये दिव्यरत्नविभूषिते आसने सुप्रभे देवीजा
त्यंजनसमप्रभा शृङ्गे हिमवतः शृङ्गे नीलमेघ इवस्थिता किंच सर्वरत्नमयी दिव्या रशनास्या विराजते। इयं चदेवी पीतमाल्याम्बरवती शर्वरी वारुणोद
ये शार्वरी रात्रिः कृष्णाऽरुणोदयसमये सन्ध्यारागरंजिता भवति देव्या रुद्रशक्तित्वात्। तृतीयं नयनं तस्या ललाटस्थं विराजते उदयस्थरवावादित्यो रश्मिजाल
विभूषितः उच्छ्रितेनातपत्रेणास्वच्छेतेन विराजते हारमेचोपरिस्थेन चंद्रेणेव विभावरी पश्चाच्च देवतारूपाणां कोटिकोटिसहस्राणां स्त्रीणां तु परिवारिता ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰
स॰टी॰
द॰
१८४

184

आहतावंइलेरवेवनत्तैर्मत्तनमत्तले पताश्च उमरेरंत्रलवर्गाश्चहेमशणामाश्चयेषितः प्रियंत्ताकलिकाश्यामाश्चंइगौर्यः सद्योवनाः हावभावविपित्ता
त्तनृत्यगीतविशारदाः वीणावेणुमृदंगाद्यैर्वंशावादित्रनिःस्वनैः उपाश्री नात्तनांदेवीरमंतेतत्रयोषितः। हावश्चेष्टाविशेषः भावस्तत्तश्चेष्टाभ्युदितः सात्वि
कोधर्मः तदेतद्देव्याःसंबाध्य। एवं विद्धिजयंनामभुवनंचवरानने पद्माचसादेवी याउर्गेतिस्मृतालोकेब्रह्मांडेदसवर्तिनी विस्मृतान्तपसापूर्वमाराध्यपर
मेश्वरं अवतारिताचपार्वतीयमहिम्नस्महात्मनः महात्मनः महाशरीरस्य माहात्म्यंप्रकटयति येनचैकेनशृंगेणाभगवांहिमवांगिरिः शकपर्णामिव
तिमः।भगवानितिदेवतात्मा सोयमीदृशोमहिमाम्बरः भगवत्याविनाशितः कथमित्याह। मांतविनाशयेदेवीतमंसूर्यइवोत्थितः किंच सादेवीसर्व
देवीनांनामरूपैस्तिष्ठति योगमायाप्रतिच्छन्ना योगात्परतत्रैकाउपस्थितायामायास्वरूपगोपना तयाप्रतिच्छन्नास्यागितपरस्वरूपासर्वदेवीनांसंबंधि
नानारूपप्रपंचेनास्थितेत्यर्थः किंचैषाब्रह्मांडस्मवतीशांस्मृता।कुमारीलोकभाविनी।भगवच्छिक्तिरेषापरेषामनुपभोग्यत्वात्कुमारीत्वमाश्रित्यस्थितात
दृशीचासौलोकान्भावयति अभीष्टफलेनसफलान्सम्पादयति इत्यमाकृतिप्रकाप्य्येषावस्तुचिंतायां।अचिंत्याचाप्रमेयाचअनन्तपरिपद्यते।अन्येति
तात्विकेतत्स्वरूपनिरूपणापेक्षात्तत्रशास्त्रे किंचैषा विस्मृतामहितादेवीकल्पकल्पेपुनःपुनः भगिनीत्वेनचायातिनामरूपविपर्ययैः मन्वंतरेमन्वंतरे
तथाचैवयुगेयुगे रक्षणार्थंहिलोकानांमानेवहितकारिणी।कस्यादिस्वरूपमेकादशेव्यक्तीभविष्यति नामरूपविपर्ययैःनानानामरूपभोगैः उपसंहर
ति।इत्याख्यातंतभवनंजयंनामवरानने तत्रकालत्वगच्छंतितस्यामंडलदीक्षिताः मंडलशब्देनतदधिकरणोभुवनंतत्सामर्थ्यंतद्दिर्व्यदीक्षाःसर्वभक्तिकमल
भ्रमेतत्रास्पथेत्याह।नचैततपसाप्राप्यंनयज्ञैर्भूरिदक्षिणैः नदानैर्विविधेश्वापिशक्यंप्राप्तंवरानने किंत।प्रमादादेवदेवस्यशशांकांकितमौलिनः दीक्षा
प्राप्यप्राप्नुवंति।जायमित्यनुवर्तते नचैतस्थानप्राप्तिदेवदीक्षितः अपितु मंडलेचक्रवर्तिनाम् मंडमंडे सर्वदीक्षामंडलमेतद्दीक्षातःप्राप्नुवंति मंडलइतिसप्तमी
पादप्राप्तिर्भवतीतियोजनाकार्या नचकेवलंदीक्षितोदेवीस्वमंडलप्राप्तिंविधेशपदप्राप्तिंचददातियावत् निर्वीजयीतायामोक्षंददातिवलदेहिनाम् निर्वीज

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रीत्तया मोत्तं ददातीति किमंगमवीजया यतः समत्फेरीत्ता परमा विधिवत्परिकीर्तिता। विधिवदिति समयपाशच्छेदान्तेन विधिनेत्यर्थः किंच विशेषाद्वशे
दीक्षा यावती क्रियते नृणाम् तावतीं गतिमाप्नोति भुवनेश्वरानने यावती यादृशा भोगप्रापिका प्राप्नोतीति अर्थो दीक्षितः यावतो ऽकृतस्तितस्तस्पष्टःपा
ठः अत्रेति श्रीभद्रकालीभुवने अथैतद्भद्रकालीभुवनादूर्ध्वं भुवनानि तदीशाश्च संस्थितानि यथाक्रमं कथयिष्यामि ते सर्वं शृणुष्वैकमनाः प्रिये सप्ता
नां भुवनसन्निवेशाः भद्रकाल्याः परो देवो रुद्रकोपसमुद्भवः कोटिमात्रेण देवेशि युगान्ताग्निसमप्रभः युगान्ताम्बुदहृद्रोघगर्जितध्वनिनिस्वनाः शतबाहु
र्महातेजा दिव्याभरणभूषणः शिरसीन्मथरःश्यामो नीलाञ्जनसमद्युतिः शिखिकंठनिभः किंचित्किंचिद्दापाण्डुलोहितः चाषजीमूतवर्णाभ्रस्तसीपु
ष्पसन्निभः इंद्रनीलनिभः किंचित्किंचिद्भृङ्गनिभाकृतिः जात्यंजननिभाकारो रुद्रैकादशकान्वितः रुद्रैकादशिका ⁔ कारकस्मर्पितैर्नतरस्यादिना
या पूर्वमनन्तादिरूपेणास्थिता भूतकोटिसहस्राणां रुद्राणां च महात्मनाम् भवनं तस्य देवस्य विजयं नाम विश्रुतं इंद्रनीलनिभं दिव्यं सर्वं वज्रनिभं मह
त्। वज्रनिभं तत्सारत्वकथेत् अत्र च दशकोटिसहस्राणि रुद्राणां वरवर्णिनि मुख्यानि स्थितानि यतत्प्रभुवनं श्वेतभुवनसंघातैस्त्वैश्च परिवारितं नीलो
त्पलदलश्यामैः शितिकंठनिभैस्तथा अनन्तश्च। रुद्रैर्दिव्यैर्महावीर्यैः समन्तात्परिवारितं प्रधानानामपि प्रधानभूतैरित्यर्थः स्तुतिभिर्मंगलैर्गीतैर्नृत्यवादित्रवा
दितैः पणवैर्वेणुवीणाभिर्भेरीकलरिगोमुखैः पटहैः काहलैश्चैव शंखडिंडिभिपीलकैः मृदंगैर्झल्लरीभिश्च तालकैर्मुरजैस्तथा मौदकाहलटंकैश्च तमिल
दृच्चरादिभिः वादित्रैर्वलितैस्तालैरोरवैर्मंगलसद्दलैः भूतैर्भूतगणैरुद्रैर्जातिस्थितैः पठितैस्तथा ध्यायद्भिश्च जपद्भिश्च धावद्भिर्वल्गितैस्तथा मयूरकोकिलारावान्
मुंचद्भिश्च तथा परैः नानारूपविलासैश्च विकृतवद्भिर्महात्मभिः आवृतस्तैर्महातेजा महाप्रभैरविभास्वरः गजवक्त्रैः सिंहवक्त्रैरश्ववक्त्रैः शुकाननैः गोकर्णैर्गि
मुखैश्चान्यैर्द्वीपिश्वानमुखैस्तथा वानरवक्त्रैश्च भगवान्सर्वेषामुपास्यते वीरभद्रो महातेजा युगान्ताग्निसमप्रभः पीतकमद्कद्रुचयरादयो वा यविशेषाः
रुद्रप्रसिद्धाः तत्रीयाश्चैता यथायोगं भूतलत्तगोकर्तरिकरणोहेतोवयोज्याः किंच आसनं तस्य देवस्य सर्ववज्रमयं महत् दशयोजनविस्तीर्णं चतुरश्रानल

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

त्प्रभं राजते त्र्यष्टभिः सिंहैर्हतं भीमपराक्रमैः ॥ वज्ररश्म्यानलप्रभमिति कर्मधारयः अत्रेति विजयाख्ये पुरे ग्रतत्ये शांपर्योपपत्तिं च स्थानं दर्शयति तत्र ते गणकर्मणाः
जायंते के ये स्मरंति महेश्वरं जलोमरुत्तस्तथाग्नौ वा शिरश्छेदेन वा मृताः ते यांति चेश्वरं वापि वीरभद्रं महाद्युतिम् मरुत्प्रपातात्स्वमरुधिति पाठे महापथे भ्रमहा
देवं स्मरंति तथा भगवतः दक्षयज्ञार्थे शिरश्छेदेन ये वा मृताः संग्रामे शिरश्छेदेन ये वा मृताः महेश्वरं स्मरंतः तपतत्स्थानं लभंते महेश्वरस्मरणं विना तु ये जलादौ
मृताः तेषां सर्वोत्कृष्टं वै युक्तं वायुपथमिति विभागः ॥ अथ ॥ भुवनस्यास्य देवेशि छद्रपर्यावरणं महत् अस्य पर्यंते च वज्रवत्यापि अणकचापमिव स्थितं वितानमिव तद्रश्मे
तेषु समवस्थितं चवनमती तेषाम्ब्यानीभूतं भद्रंरम्यं अत्रेतरमिति तत्र यथा विजयादिभुवनानां ते [illegible] त्रे, जनस्त्व स्य च । तत्र चास्ते महात्मा मानवं शुद्ध
प्रभमार्गकः भगवान् रुद्रो ध्यायिनां ध्यानाय सूक्ष्मरूपमाश्रित्य प्रभवातिशयशाली स्थितः यथा च ब्रह्मांडस्योर्ध्व कर्णिकाकोटियोजना तथा अप्यावरण
कर्णिकापीत्याह । तत्र योजनकोटिर्वै विष्कंभार्ध्वमुच्यते तत्रेति अप्यावरणकर्णिकाभागे निष्कंभोच्छ्रयेन तादृशं ममुच्यत इति आवरणकर्णिकेत्यर्थात् प्र तत्र
तम्य । तिर्यक्त्रिंशगुणविस्तारमाप्यमावरणं प्रिये दशकोटिविस्ताराद् ब्रह्मांडाद् दशगुणायदाप्यमावरणं सहस्रकोट्युन्मानमुक्तं तत्सर्वत्र त्रिंशगुणेना इति नीत्या
त्रिसहस्रकोटिपरिमाणमित्यर्थः ननु कर्णिकायाः अनंतानुसारेण त्रिंशगुणविस्तारत्वे योजनसामंजस्यापत्तेः अत एव आहतं तेन तत्सर्वं महांभोधि विस्तारिणा
तेनेति अप्यावरणेन किमाहतमित्याह । रुद्रांडमिति विख्यातं रुद्रलोक इति प्रिये वीरभद्रादि वीराश्रयत्वात् रुद्रांड इति रुद्रलोक इति च नाम तेषु ख्यातं परज्ञातमप्याव
रणेन आहतमित्यर्थः एतदेव विभजति वीरभद्रनिकेतं च भद्रकाल्यालयस्तथा त्रयोदशभिरन्यैश्च भुवनैः रूपशोभितं वीरभद्रनिकेतो भद्रकाल्यालय इत्यादिना
उक्तरुद्रभुवनैकादशकेन सह त्रयोदशभिरन्यैश्च परिखादिभिर्भुवनैर्वेष्टमाणोऽर्चमानमेतत् । नानारुद्रगणौघैर्व्याप्तं निरंतरमलंकृतं अंडं वै वीरभद्रस्य ब्रह्मां
डसमदशांशं प्रिये । वीरभद्रस्यांडमिति प्राधान्यात् ब्रह्मांडसमदशांशं प्रतद्देशविपर्यन्तसर्गाश्रय नानाभुवनपरिष्कृतत्वात् यदुक्तमन्यैश्च भुवनैरिति तत् स्फुरयति अतः
परं प्रवक्ष्यामि परिखा भुवनं महत् धात्रीयस्मिन् भगवती परालोके सनातनी पतेत् सर्वमिति धात्री आहतिमती भगवत्याः कीः हे रमपमतलं ग्रामा आपरं यत्र मं ।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

संस्थिता चक्रवर्तिविमानैश्च बहुभिः परिवारिते आहतं तु संज्ञातेराचार्यैस्तत्परायणैः दिव्यगीतनिनादाढ्ये वीणादिक्षशतनिःस्वनैः अंतश्च वनसंज्ञाते रुद्राणां परिवारितं। चक्रवर्तिनो ऽष्टमहाभुवनराजेश्वरीवीदयः भूतसंज्ञैरिति च तद्देशगैः आचार्यैस्तत्परायणैरिति पार्थिवधारणासिद्धैर्योगीश्वरैरित्यर्थः पारमेश्वरीमूर्तिरेषेति कृता एतद्भुवने रुद्रभुवनैः परिहृतं। भुवनस्यास्य मध्ये तु उद्यादित्यसन्निभः रक्तोत्पलनिभो दिव्यः अशोकस्तवकद्युतिः पद्मरागमयो दिव्यः प्रासादो बहुभूमिकः। प्रासादो देवगृहः बहुभूमिकः शतशिखरवर्तमाना नानाभूमिकायुक्तः। तस्य मध्ये भगवती धरित्री लोकधारिणी मालया रक्तपुष्पस्य लंबमानेन भूषिता चंद्रार्कमंडलाकारकपोलतलभूषिता पीतहेमांशुकवती महाहारविभूषिता शतयोजनविस्तीर्णोत्कर्षे श्रेष्ठे व्यवस्थिता चतुर्वक्त्रा चाष्टभुजा दिव्याभरणभूषिता पीतहेम्नाकृतमंशुकं प्रशस्तवस्त्रं यस्याः रूपयौवनसंपन्ना नृत्तगीतविशारदाः परिवार्योपासते तां दिव्यवैमानस्थाः स्त्रियः तामनवसद्भूताः कियत्यश्चेत्याह त्रिंशत्कोटिसंख्यातामां वै दिव्याभरणभूषिता उत्पादितास्तु सर्वेण तद्देहहितनिमित्ता पार्वेण यथा रामूर्तीश्वरेणास्य सामर्थ्यैः परिस्फाहितार्थविनोदनाये ता मनसा निर्दितारस्यर्थः किं चैताः। तमग्रं चूनस्तविभा दिव्याभरणशोभिता अर्चिते नानारूपेण गणप्रियमाणेन शोभिता किंच पुनः स्थितो महातेजा यो सौ मेरुर्महागिरिः उपासीनस्तां देवीं तत्रास्ते नगाधिपाः। शिरः पाणिपादिश्चाकृतिमानित्यर्थः नीलोत्पलदलश्यामो नीलजीमूतसन्निभः नीलो नाम महाशैलः पीतवासा महाद्युतिः अतिकांतेन रूपेण केरभारिदिवापरः उपास्यमानो दिव्याभिर्नगरीभिर्नगाधिपः तस्योत्तरे चंद्रनिभो नानालंकारभूषितः श्वेतातपत्री तत्रस्थो श्वेतो नाम महागिरिः तस्योत्तरेण सूर्याभो मुकुटादिविभूषितः पीतांबरधरः श्रीमान् शृंगवानिति विश्रुतः अतिकांतेन रूपेण कुसुमास्तरवापरः आयस्तस्योत्तरे इति शब्दः काकावदातो दीप्ततेजा दिव्याभरणभूषितः शुक्लांबरधरः श्रीमान्निषधो नाम विश्रुतः तमसे मप्रतीप्रो दिव्याभरणभूषितः अतिशुभ्रेण देहेन पितामहरवापरः पीतांबरधरः श्रीमान्पीतमालानुलेपनः हेमकूटो महातेजा बालजसामिव संग्रहः राजते भगवान्शैलः संध्याहतरवो शुमान् पांडुराभ्रप्रतीकाशः शंखगोक्षीरसन्निभः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰ शुक्लांबरधरः श्रीमां दिव्यकुंडलभूषितः आतपत्रेणामहता ध्रियमाणेन मूर्धनि हिमवानिति विख्यातो द्वितीयश्च भास्करः इंद्रगोपकसंकाशः पश्चिमे गं
स्व॰ टी॰ धमादनः रक्तांबरधरः श्रीमान्रक्ताद्रिश्च सर्वांगभूषणः शुद्धस्फटिकसंकाशः शुक्लांबरधरः प्रभुः किरीटी कुंडली श्रीमान्माल्यवान्पर्वतः स्थितः इत्येवमादिभि
द॰ रन्यैः पर्वतैः परिवारिता लोकालोकावसाने च तथान्यैः कुलपर्वतैः दिव्यरूपधरा देवी तत्र वै पारमेश्वरी परमेश्वरी त्वनेन स्थूलसूक्ष्मप्रभेदेन तदेकं सेव्यव
१८९ स्थितमिति पूर्वोक्तप्रमाणीकृतं यतएवमतः धारणां गंधतन्मात्रे प्राणांस्त्यक्त्वा तु योगिनः ते यांति तादृशीं मूर्तिं धरित्र्याः परमां तनुं। गंधतन्मात्रधारणाकृ
ताः प्राणांस्त्यक्त्वा योगिनः तामिमां धरित्र्याः परमां मूर्तिमाकृतिमंतीं देवीं सायुज्यसामीप्यसालोक्यभेदेन प्राप्नुवंति अतश्च आचार्यै रूपाख्यमानामितिय
त्सर्वमुक्तं तत्स्फुटीकृतं। अतः परतरं देवि सामुद्रं भुवनं महत् सर्ववज्रमयं दिव्यं नानाश्चर्यशतैर्वृतं। सामुद्रमिति समुद्राधिष्ठातृदेवताश्रयं तच्च मेघो
186 त्पलसमच्छायं सर्वतः परिमंडलं मध्ये तद्भुवनस्यास्य मंडलं चंद्रसन्निभं शतयोजनसाहस्रं समंतात्परिमंडलं तस्य मध्ये तु पुरुषो हस्ववर्णो महाद्युतिः। स्व
किरीटी कुंडली स्रग्वी दिव्याभरणभूषितः अपांनिधेर्भगवतो वरुणस्य परा तनुः पुरुष इति समुद्रदेवतात्मा। तं तु देवं महात्मानं परिवार्य समंततः उ
पर्यौवनसंपन्नाः सततं पर्युपासते शुक्लांबरधरा देवी शुक्लगंधानुलेपना शुक्लयज्ञोपवीता च शुक्लहारोपशोभिता शुक्लेनैवातपत्रेण ध्रियमाणेन मूर्ध
नि गंगाख्या नरतस्तस्य स्थिता वै परमा तनुः नीलांबरधरा देवी नीलगंधानुलेपना नीलस्रग्दामकेशा च यमुना तस्य दक्षिणे एवमादि महानद्यः परिवार्य म
हाद्युतिं समुद्राष्टकं च देवेशि सर्वनदीभिः समावृतं उपासते सदा भक्त्या वारुणी परमा तनुः परमां तनुमित्यधिष्ठातृदेवतारूपं अत्र चाकृतिमत्स्वेव। नानास
रांसि तीर्थानि तडागान्यपि संस्थिताः इतन्मात्रमत्रैवकृत्वा सम्यक्तु धारणाम् अपां योनिं परां प्राप्ताः इमामेव यस्मादेषा वारुणी सा परा तनुः अष्टमूर्तेर्म
हेशितुरियं द्वितीया मूर्तिर्जलाधिष्ठातृदेवतारूपा धारणा स्वरूपप्राप्त्या धारणादीनां च समेदर्शितं। अतः परं प्रवक्ष्यामि भुवनं वरवर्णिनि श्रीनिकेतन इति ख्यातं
पद्मगर्भ इति स्मृतं एतन्नाम भवांप्रतीतमागमेष्वित्यर्थः ततश्च विमानशतसंचारैर्निरंतरमवस्थितैः शोभितं भुवनेशोभं स्वरूपैर्दुर्गगौरैस्तथा सरोभिर्दीन

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

से दिव्यैर्दीर्घिकाभिश्च शोभितं रत्नचक्रप्रभाशोभि मणीकांचनमंदिरैः वैडूर्यनालैः कमलैर्दिव्यगंधसुगन्धिभिः सुधाभिः कांतिमद्भिश्च चंद्रमंडलसन्निभैः
संशोभितं विचित्रैस्तैर्विकचैर्वज्रकेसरैः उद्यानैर्विविधैश्चापि नानाविहगकूजितैः नानाकामप्रदैर्दिव्यैः समंतात्समलंकृतं नानामणिमयैर्दिव्यैः क्रीडाशैलैश्च
मानसैः मानसीभिश्च नारीभिर्दिव्ययौवनकांतिभिः हावभावविलासाढ्यैर्दिव्यस्त्रीभिरलंकृतं विचित्रैर्मणिपद्मैश्च सितपद्मैश्च सर्वतो विभूषितं गजेंद्रस्यैः
स्तुतिमंगलवादिभिः गायद्भिश्चाथ नृत्यद्भिर्दिव्यस्त्रैणसमाकुलं 'मानसैरिति संकल्पमात्रसिद्धैः स्वभावतएव पद्मानां मंडितं तं वैडूर्यनालताच चंद्रमं
डलसंनिभैरित्यनेन पद्मानां श्वेतता कांचनत्वं हीरकं नानाकामप्रदैर्दिव्यैः कल्पवृक्षैरित्यर्थः मानसीभिर्मनोनुकूलाभिः स्त्रीणां समूहः स्त्रैणं तस्मिन्देशे त
स्मिंस्तु भुवने दिव्ये पद्मरागसमप्रभे शारदेंदुनिभं दिव्यं मंडलं रश्मिसंकुलं मंडलं प्रधानभवनं । तस्य मध्ये भगवती श्री स्वयं लोकभावनी चंद्रकोटिसह
स्राणां या कांतिमती वर्तते लोकान्भावयति प्रोद्भूतविभूतिकां संपादयति सा च एकत्रगुणपदं तेजस्तेजसां तु विराजते सर्वतेजसां संपिंडितं तेजः एकत्रराशी
भूतमिव भवति एवमपि च सौम्याकृतित्वात् निर्वाणमिव याः शांताः सर्वानंदमनोहरा रूपिणी रूपिणी आकृतिमती परमा देवी मूर्तिरव्यभिचारिणी
परेव द्योतमाना पारमेश्वरी मूर्तिरियमित्यर्थः गृहीताकृतिरित्यर्थः अनयैव मोक्षप्रिया नित्यसंवद्धया परमेश्वरः श्रीकंठस्त्वुच्यते पद्माच्च प्रातयोजनवि
स्तीर्णे उदितादित्यसमप्रभे चंद्रकांतमये पद्मे गंधस्पर्शगुणान्विते पद्मासने भगवती पद्मगर्भसमप्रभा उपविष्टा त्रमानिर्मलविभूत्या परया युता महारत्नैश्च स
द्दाम प्रलंबपुरस्ताच्छुभे वहंती सा तच्छुभे ज्योत्स्नेव त्रिपथापथं त्रिपथापथमाकाशगंगाप्रवाहं अपि च । स्फुरत्कर्णपूरचंचलनैः कपोलतलमंडले सू
र्यमंडलसंकाशे धारयंती च कुंडले किं च स्फुरत्कर्णपूरसंघातां रशनां सा तु विभ्रती हेमाभापीतवसना महाहारविभूषिता चंद्राभेनातपत्रेण ध्रियमाणेन रा
जते उपगीता च गन्धर्वैर्मानसैरुद्रसंभवैः परिवारिता भगवती सा तत्र पारमेश्वरी मानसैरुद्रसंभवैरिति रुद्रेण भगवता तदाराधनार्थमेव सृष्टैरित्य
र्थः किं च याश्चामातपसाराध्य विसृजता प्रभविष्णुना आराधनार्थमेव चास्मै दत्ता रुद्रेण प्रीतेन विष्णोरुरश्मिवासिनी न च सावीत्यनेनाऽपि तु । अर्थेन सा भग

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री
स्व॰टी॰
२॰
१८७

187

वतीविस्तीर्णे गोप्रतिष्ठिता पादेनैकेन स्वदेवस्य पार्श्वेन दिविस्थिता तदेवनेन पश्चार्धे विपार्थिवेषु व्यवस्थिता तदर्धेन मनुष्येषु दिविति निवासिदेववक्त्रः इत्यर्थः पा
र्थिवेष्विति सर्वेषु चक्रवर्तिषु अंशांशिकायोगात् मनुष्येषु अमात्यादिषु सर्वेषु इत्यं सा विस्तीर्णेशांशिकया श्रीः स्थिता साकल्येन तु भगवति श्रीकंठपर्वते तुङ्गे
भवति इत्यमेषां सर्वेषामेव जगत् यास्थिता व्याप्य मूर्तिभिः स्वरूपा कामरूपा च द्विधा सा परिकीर्तिता मूर्तिभिर्निजैरंशांशांशिकावतारैः स्वं पारमार्थिकं प
रिपूर्णं रूपं यस्याः कामेनेच्छामात्रेण तत्तद्दिक्षिंद्रादिमाहात्म्यप्रदं रूपं यस्याः सा कामरूपा तत्र स्वरूपात्मा अचला मा तत्त्वतः स्वात्मा अन्तोभ्यात नातिष्ठति स्व
ात्मा सर्वनिजावतारव्यापिका अन्तोभ्या निरतिशया तत्तेति प्रोक्ते स्वरूपे अचलातिष्ठति यथैतच्छ्रीपरमात्मानतितथा दिशति । कृकलीगवतारेभवयागादिषु
स्वभ्ने श्रीगिरौ च विशेषेणामृतमस्तुवनं व्रजेत् कृत्समक्रीडया नतु अनन्निचूलया अवतारो येषु ते देवदाकवनप्रभृतयः कृकलीडावतारः अतस्य सत्स्वमे
षपिभोगेषु लिंयं सा गरितागतिः तुम्बुद्गांगप्राप्यते नेतिशेषः यस्माद्धर्मत्वरः श्रीगिर्यादौ समयगादेतदाराधनाद्धा प्राप्यता मी दृशीं देवी मैश्वर्यमणिमादि
कं लभंत इति शेषः आप्यतामिति तद्भुवनमित्यर्थात् न केवलमेतत् यावत् भक्तात्मा अणिमादिव्या देवेष्वपि च तिष्ठति 'अष्टधेति अणिमादिरूपतया' तथाज्ञ
ानोषधिमंत्रतपः समाधिभिः सिद्धेष्वपि च सा देवी उत्तमा सिद्धिरुच्यते अपि च यदर्थं तारकायैस्संग्राम स्त्रिदशेश्वरैः सह कृतो घोरस्त्वसंख्येय तयोक्तो
ऽयंशांशिकरूपा तां श्रियं प्राप्तुमिच्छुभिः असंख्येयाश्च संग्रामाः कृताश्चैव चक्रवर्तिभिः तदिच्छेत्युक्तो वा । सा चैव पव मुक्तानामेव पातां परास्मृता मुक्तानां प
त्यभिज्ञात स्वरूपाणां जीवन्मुक्तिभाजां सा चैवपरवनते तदर्थं प्रयतन्ते अपितु प्रासंगात् अर्थिभ्यो वितरति ये तु अबुधाः तेषामेव सा परा प्राप्यते नाभिलषिते
भ्यस्तात् हन्ता प्रकारप्रश्नेषे च ण्याख्येयमेतत् तदेतत् श्रीपुरं तु समाख्यातं यथावस्तु वरानने अथ अतरूर्ध्वं प्रवक्ष्यामि भुवनं च निबोध मे सारस्वतमिति ख्या
तं गान्धर्वमिति च स्मृतं । रूर्ध्वमिति उपरिस्थितं सरस्वत्या इदं सारस्वतं सरस्वती सर्वशास्त्रस्फाररूपा गान्धर्वविद्यारूपा चेति गान्धर्वमित्यस्यापरस्य नाम ।
तदेतत् पद्मगर्भपुरं चापि कोटिमात्रेण संस्थितं योजनानां समाख्यातं प्रमाणेन समं ततः पद्मगर्भाकारं स्फुरन्मार्गोज्ज्वलमित्यर्थः किंच सर्वरत्नमयं दिव्यं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

सर्वैश्वर्यसमन्वितं विमानैर्विविधाकारैर्नानारत्नमयैः शुभैः गंधर्वैर्दानवैश्चापि गायद्भिश्चाप्यनेकधा नृत्यद्भिश्च तथान्यैश्च गणैः पार्श्वगतैस्तथा स्त्रीभिः
स्वरूपिणीभिश्च गंधर्वैश्च समाकुलं गंधर्वाणामपीगायत्रीः विमानाः तैः मानसैः संकल्पमात्रसिद्धैः गणैः परमेश्वरानुचरैः तदीदृशस्य तस्य मध्ये तु रे
वेदिप्राकारं चंद्रनिभं शुभं रश्मिमालाकुलं दिव्यं मंडलं परिमंडलं तस्य मध्ये भगवती स्थिता सा तारमती शरच्चंद्रसहस्रस्य या कांतिमतिवर्तते पीतांबरध
रा देवी पद्मपत्रायतेक्षणा नीलोत्पलदलश्यामा दिव्याभरणभूषिता हेमपट्टपरीधाना दिव्यकुंडलधारिणी उरसा तु महाहारमुद्वहंती शशिप्रभं स्फुरत्
मयूखसंघातकुंडलद्वयमंडिता मंडले प्रधानभवने कांतिः दीप्तिः श्यामत्वेन तु वर्णः अंबरमंतरवस्त्रं परीधानं वाह्यं सम्यग् गान्धर्वमय्यपि अस्याम्
र्तिरित्याह ग्रामत्रयवलीमध्या सप्तस्वरतनुशुभा तानमूर्धरुहा देवी मूर्छनांगरुहोद्वहा पदासना तालपदा गीतवर्णप्रभावती षड्जमध्यमगांधाराख्यग्राम
त्रयमेव त्रिवलीशोभि मध्यं यस्याः सा षड्जादि सप्तस्वरशरीरा तथा तदंते विस्तार्यंते स्वरगुंफना मध्यमूर्छना येस्ते तानाः तएव मूर्धरुहाः केशाः यस्या
मूर्छना एव अंगरुहान् रोमांचानुद्वहति पदानि छंदांसि बंधानि गीतकानि आसनं यस्याः ` स्वमुद्रादयस्तालापवप्रसरणाहेतवः तालास्तौ चरणौ य
स्याः द्विविश्रुत्यात्मकस्वरगीयमानाः पदैकदेशा गीतवर्णास्तैः प्रभा दीप्तिर्यस्याः किंचास्याः अंगुल्यः सप्तप्रयुक्तैव लक्षणानि वरानने संपयो मम
णि लक्षणानि अलंकारा गुणाश्चैव बहुभिः समलंकृतं भूषणैर्विविधैश्चैवलंदूषणामिति स्मृतं इत्यादि लक्षणेन भरतमुनिना लक्षितानि भूषणाज्ञरसंख्या
तारीनि षट्त्रिंशत् तदियमेवंभूता स्वराख्या बहुशरीरा सरस्वती हपररूपेणाधिष्ठात्रीदेवता ज्ञा सर्वं तु मेरुगतगान्धर्वैश्वर्यमास्ते भगवती सा तालास्ततस्व
रविभूषिता ग्रामत्रयपरीधाना रत्नांशुका स्वरैरलंकृत वाग्यात्मिका पररूपेणैतदेवताधिष्ठेयरूपा इति विशेषः तदेषात्र आसने परमेश्वरिद्धे हताभूत
गणेश्वरैः स्थिता स्थितिरिव भाति सर्वस्य जगतः शुभा ' व्याख्यातारो विहिताः सर्वे वां मूल्यवंति वंधनाः इति नीत्या जगद्वधस्या हेतुरियमेव हि देवी किं
च मानसीभिश्च नारीभिर्गंधर्वैर्मानसैर्वृता तथा हाहाहूहूविश्वरथस्तुम्बुरुनारदस्तथा विश्वावसुर्विश्वरथः तएते दिव्यगीतविचक्षणाः संयोज्य

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री
सु॰ टी॰
२॰
१८८

188

मवस्तात्मानंत्यक्ताकर्मफलस्पृहाम् तेवैसारस्वतंस्थानंप्राप्तावैस्वरपूजिते स्वरवैखरीभूय्यवाधिपतिक्रमेणात्मन्मध्यमायपश्यंतीपदप्रतिष्ठेकाग्रमनस्काः
इमामेवदेवीमुपासीनाः पतेगंधर्वमुख्यापतत्वरेप्राप्ताः नकेवलमनेतुपरामिदंप्राप्ताः यावत् येचवाग्व्यापारशाग्व्यानाप्राणान्मुचतिदेहिनः तेवैसारस्वतं
लोकंप्राप्नुवंतिनरोत्तमाः वाग्व्यापारणात्तत्वसिद्धिपटलेद्वादशेवत्पते यक्रंचैतत् यस्मात् पषासरस्वतीदेवीप्रत्तिवैपारमेश्वरी यास्थितापरभावेनब्रह्मलो
केश्वरवर्तिनाम् कथमित्याह ब्रह्मलोकेचसादेवीपादेनैकेनतिष्ठति शक्रेवापितदर्धेन शक्रलोकेष्टमांशेन गंधर्वेषुतदर्धतः षोडशांशेन सिद्धेषुचतत्
देवेन द्वात्रिंशेन किन्नरेषुतदर्धतः चतुःषष्ठांशेन तदर्धेनचनागेषु अष्टाविंशाधिकशततमेनांशेन यतेषर्धेनवेषुनः षट्पंचाशदधिकद्विशततमेनां
शेन पिशाचेषुतदर्धेन द्वादशाधिकपंचाशततमेनांशेन तदर्धं सावैतिष्ठतिभागशः किंच पिशाचेभ्यःसहस्रांशान्मानवेषुचतिष्ठति नचैवमे
वांशांशिकयाएभावतीशांदेवी अपितु तैस्तुतस्मात्तपोघोरमाराध्यचपिनाकिनं अवतारितातुसादेवीरूपिणीस्वरभूषिता रूपिणीअकृतिमती।
तदेवंतपसासमाराधितस्यपिनाकिनस्तदादेशादेवप्रथमं स्वरांस्तुस्मरतस्तस्यकस्माद्देवब्रह्मणःपुरा स्वरेभ्यस्तुविनिष्क्रांतातेनसातुसरस्वती स्वरप्रभव
मर्शवशोऽस्मि ब्रह्मारामर्षानुप्रवेशाद्ब्रह्मणःस्वरेभ्यःउद्भूताभिव्यक्तिमागतायस्मात् अतएषाअन्तरवर्णमार्ह्याच्यात्मरस्वत्युच्यते यदातुब्रह्मणोव्यक्त
जन्मनःइतिपादः तदाअव्यक्ताव्यक्तरूपमागात्प्रकृतितत्ताज्ञमयरूपउद्धितनगतस्यपरस्यब्रह्मणःपिनाकिप्रसादाद्व्यक्तिगतेतिव्याख्येयं तदिदमभवती
रौषा साष्ठिता सर्वशास्त्रेषुकवीनांकाव्यमास्थिता अपिष्ठायस्थितेत्यर्थः किंच यावाल्मीकोस्थितादेवी व्यासेचैवनिरंतरं ऋषीणांचैवसर्वेषामेधातु
द्धिविवर्धिनी मेधानिर्विकल्पप्रतिभाबुद्धिरध्यवसायिनीधीः एषाहि सर्वज्ञानपरीस्रातृसर्वज्ञदेवपूजिता ब्रह्मांडांतरवतीर्णायाश्च अमेण मेरोवीय
व्यादिस्थानेषुअंतस्थाःप्रकीर्तिताः एतदुपसंहरति सारस्वततत्भुवनंकीर्तितं यत्र सरस्वती भगवती परमात्मनः परमेश्वरस्य संबन्धिनी परमा शक्तिः स्थि
तेत्यर्थः अधुना तत्रैव श्रीजैवतात्पत्तवैवष्टगडंतभुवनोत्तमं प्रोक्तेभ्योभुवनेभ्योऽन्यमेवरूपमाणंष्टगाभुवनाष्टकंष्टगडु तत्र [illegible] भुवनेशद्वारेणदर्शयति

अपरं इदंतुप
रमेदेव्यामया
तेपरिकीर्तित
२

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

अमरेशं प्रभासेवबुक्करं नैमिषं तथा आषाढिं दिंडिमुंडिं च भारभूतिं च लाकुलं तदेतत् गुह्याष्टकमिति ख्यातं जलावरणगं प्रिये गुह्यतमेषां शतरुद्रादिभ्यो गुह्यक
त्वेनागात् तेच भुवनेश्वराः भुवनमध्ये तन्नामकेनानादिनतस्वयंभूतीर्थादिरूपेणाप्यनुग्रहार्थमवतीर्णाः प्रसिद्धा एव एवमन्येपि वक्ष्यमाणा ज्ञातव्याः अथ तेजस
त्त्वमतश्चोर्ध्वं कथयामि समासतः अग्नेस्तु भुवनं तत्र कथयामि वरानने तस्य अशोकस्तवकानां च सर्वतो दीप्तिमद्वहन् उत्फुल्लकिंशुकच्छायं जपाकुसुमसन्निभं
अतिलोहितमित्यर्थः भुवनस्यास्य मध्ये तु उदितार्कसमप्रभं परिमंडलमाग्नेयं तेजोमंडलमुच्यते परितस्त्रिकोणाकारं परिमंडलं तेजोमंडलमिति तेजोम
यं प्रधानभुवनं तस्य मध्ये तु भगवान् शिवाग्निः कारणं परं शिव एव परमेश्वरो गृहीताग्निमूर्तिः शिवाग्निः परं कारणाग्निः परं कारणमिति ब्रह्मांडवर्तिसर्वाग्निभे
दानां यदाह योवतीर्य उमध्येतु स्थितो निर्दिष्टा त्रिधा भौमांतरिक्षजाठराग्निरूपतया त्रिधा किंच वक्रेतद्यतियोतमस्य रुद्रस्य परमात्मनः स्थितो जिह्वास्वरूपे
णास्वयं ?भूनीललोहितः तस्येति शिवाग्नेरूपस्य रुद्रस्य यानीललोहितज्वालालिंगात्मा श्रीपर्वतादौ स्वयंभूः प्रसिद्धः स इति योवक्त्रे जिह्वारूपः तदित्यग्निवक्त्रा
द्भुवनमनुग्रहाय अवतीर्ण इत्यर्थः सच स एव तु महादेवि कालाग्निः परमेश्वरः यं कर्परिकाष्टष्टे ब्रह्मांडोर्ध्वं च प्रतिपादितः स एवेति नीललोहितः यस्येति
णा जिह्वामात्रात्मा कालाग्निः सन्निस्सामास्तारकृतियावत् एतस्य शिवाग्नेर्व्याप्तिजनो पयोगि तस्य रूपं प्रवक्ष्यामि स्थूलरूपव्यवहितः प्रिये रक्तपद्मदलच्छायः
पद्मरागसमद्युतिः रक्ताम्बरधरः श्रीमान् रक्तमाल्यानुलेपनः अर्कीभाभ्यां कुंडलाभ्यामलंकृतशुभाननः महाहारेणादीप्तेन उरःस्थेन विराजते पद्मरागमये
नेत्यर्थः किंच किरीटी कुंडली दीप्तो देवानामास्यमुच्यते असंत्यनेन शिवाग्निरूपेण विश्वभक्तके नहूविदिताभ? अयंचात्र भुवने सर्वयज्ञमयेऽपि देवतपविष्टः स्वयं
प्रभुः दावाग्निरिव?लाग्रे वेगः चर्षात् समुत्थितः किंच दशकोटिसहस्राणि आग्नेया रुद्रगणेश्वराः इति गणस्याधिक्रांतः स्वसतोस्य स्वयंभुवः हिताय सर्वलो
कानां रुद्रावैसूर्यवर्चसः तेनतेग्नि महात्मानो तिसप्ताः पर्युपासते गणानां स्वपरिवाराणामीश्वराः रुद्राः हिताय सर्वभूतानामिति सूर्यमरीच्याद्यधिष्ठान द्वारे
ण संस्थितानामपि ष्ठाते नच भोगमोक्षरूपमनुग्रहं संपादयितुं तथा चपुराणेषु चंद्रार्कयोर्मध्यगता ये च चंद्रार्कयोर्मध्य? रसातलगता ये च ये चतस्मात्संगत :

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰
स्व॰ टी॰
२॰
१८५
189

नमस्तेभ्यो नमस्तेभ्यो नमस्तेभ्योऽस्तु नित्यशः येषां न विद्यते संख्याप्रमाणं रूपमेव वा असंख्या ये गणा रुद्रा नमस्तेभ्योऽस्तु नित्यशः इति स्तुतिवाक्यमस्ति नार्थ-
अविविधादिव्याद्दिव्यगीतविचक्षणाः गणा रुद्रा भूतगणाः किंकराश्च सहस्रशः तं पर्युपासते इति संबंधः किंच सर्वे शिवाग्निः पठितः सर्वहोमेश्वरं परः
परमेश्वरेषु शास्त्रेषु दीक्षात्मनि शिवयज्ञे किंचासौ अग्निकार्यविधानेषु हूयते तद्विद्भिः सदा तत्त्वविद्ज्ञाने ये स्थितास्ते तद्विदस्तैः किंच तमग्निमेश्वरं यान्ति हुता-
ग्नेयीं तु धारणाम् देहान्ते इत्यर्थात् अयं चास्य शिवाग्नेर्महिमा यत् स एक एवास बहुधा व्याप्य सर्वं व्यवस्थितः एक एवेति शिवाग्नितया बहुधेति वक्ष्यमाण-
पंचाशद्रूपतया किंच स तेजस्तेजसां योनिः यतः तस्माज्जज्ञे दिवाकरः जज्ञे जातः उक्तं च ज्ञानशक्तिः परस्येशानस्य त्वादित्यविग्रहेति शिवाग्नेरस्येहोद्भवो
यत उक्तः किंच बहुधा व्यज्यते चासौ कल्पमन्वन्तरादिषु वक्ष्यमाणेषु कल्पादिषु बहुधा व्यज्यते नानाप्रकारतया ब्रह्माण्डान्तरांशांशिकया वर्तयति किंचायं ।
भिन्नश्च जन्मभेदैश्च पंचाशद्भिस्तु भूतले तेन च वायुपुराणादौ विद्युदग्निः सूर्यकान्तोद्भूतानां पावकपवमानशुचिसंज्ञानां भेदेन तस्य त्रयोदशादिभेदेन च भरतवैश्वा-
नरस्वथर्वभृद्दधृगादिना नानारूपनिर्दिष्टेन पंचाशन्नित्यनैमित्तिककाम्यकर्माधिकरणभूताः केचिल्लौकिकाः केचिच्च वैदिकाः दर्शिताः मोचकस्त्वेक एव
शिवाग्निः परमेशमन्त्रसंस्कारैः संस्कृतः साक्षादयमेवावतीर्णः स एक एवेति योऽनन्तरं निर्दिष्टः उपसंहरति तदेवं कीर्तितं सम्यगाग्नेयं भुवनं महत् अत्रैव भु-
वनाधिपांश्च भुवने कथयामि ततः परं हरिश्चन्द्रं च श्रीशैलं जाल्पमाम्रातकेश्वरं महाकालं मध्यमं च केदारं भैरवं तथा तदभिधाने रुद्राष्टकं पूर्वोक्तगुह्या-
ष्टकात्मातिशयं अतिगुह्यं समाख्यातं अतिगुह्यं गुह्येभ्यः प्रकृष्टत्वादेवमुत्तरत्रापि कथमेतदत्र स्थितिमाह पूर्वे शान्तमडक्रमात् पूर्वदिशा ईशानदिगन्तस्थितं
प्रधानभूतमेतद्गुह्याष्टकमित्यर्थः ततश्चोक्तवक्ष्यमाणाष्टकान्तरेष्वप्येवमवस्थाने प्राधान्यं चोपलक्षयति अथो ध्रुवाधावरणात् तत्रस्थो वायुरव्ययः प्राणस्य
भुवनं तत्र वायोस्तु वरवर्णिनि शंखगोक्षीरधवलं शरच्चन्द्रसमप्रभं तस्मिंस्तु भुवने दिव्ये दिव्याश्चर्यशतैर्युते मध्ये तु मण्डलं दिव्यं शारदेन्दुसमप्रभं रश्मिमा-
लाकुलं दिव्यं योजनैर्द्विषोडश मण्डलं प्रधानपुरं तस्य मध्ये तु देवेशि वायोस्तु परमात्मनः वायुर्विग्रहात्तदेवः स्थित इत्यर्थः स च किरीटी कुण्डली रीमोहारकी

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वराभूषितः नानाभरणविचित्रांगस्त्रिचित्रमाल्यानुलेपनः विद्याधरवधूभिश्च मात्मम्हाहारविभूषितः तेव मारुतानामसैर्देवाः शतकोटिर्महाबलाः उपासतेम
हात्मानं वायुमूर्तिं महाद्युतिं कं तमित्याह योव्यापयेच्छरीराणि एकधा पंचधा विभुः एकधा सामान्यप्राणात्मना प्राणापानसमानव्यानभेदेन तत् पंचधाऽ
व्यापयेदिति व्याप्नुवतः स्वप्रपंचव्याप्तिरूपता वायुर्व्युत्पंजीत नकेवलं सर्वाणि शरीराणि स्वप्रपंचव्याप्तिरूपैः सूक्ष्मवायुभिर्व्यापयेदिति यद्वा बहिरपि समग्रास
मथा चैव तिर्यग्नोर्द्दिशाणो विभुः ग्रामेचाग्नास्करादिसंक्रतीत्याये समते प्रत्येकं पौराणिकप्रसिद्धास मथाऽस्येका न पंचाशद्भावहिर्लिर्यग्नो वायुर्दिशाणाऽतिश
हृ वृस्पर्शत्वेशणाश्च क्तः पर्वभेरभिन्नस्याधिष्ठाता देवतात्मा सप्तमेऽत्र स्वमादिक्षौ विभागस्येकापर तत्तुः किंच तमेतमेकं दशधा प्राणात्मानं तं योगिनः ध्याता
त्वज्ञात्वैव प्राणात्क्तात्तस्मिं स्वधारणाम् तेविशंति महात्मानो वायुभूताः स्वमूर्तयः तमिति सामान्यप्राणरूपं दशधेति प्राणादिभेदात् नागकूर्मादिभेदाच्च
तं विशंतीति वायुधारणागतवायुदेवतासायुज्यं यांति उपसंहरति प्राणस्यभुवन मारव्यातं तत्वसवृते अथ भुवनेशान् रुद्रान्कथयाम्यनुपूर्वशः गयांचैव कु
रुक्षेत्रं नाकलंकं नखलं तथा विमलं चाट्टहासं च माहेंद्रं भीममष्टमं एवं वन्धुवनमप्यतीर्णो गत्वा रुद्रस्तं रोचते तद्देहदित वंप्रयत्नतः वेदत ध्यामिति दीक्षाया स्वपर
स्थानादिपूर्वशोथ्यतेन अथोपरि आकाशेतु यथाकाशं स्थूलस्फटिकनिर्मलं आकाशेरति तदावरणो यथाकाशमिति व्यापकं शुद्धेति स्वच्छं भुवनमित्यर्थात्
तथात्र सूक्ष्मरूपो व्ययोनित्यो मध्यदेशे व्यवस्थितः आकाशात्मा पवपरमेश्वरमूर्तिरूपो भुवनेशऽत्यर्थात् किंच आकाशधारणा युक्तो योगी भुज्यते तत्परे देहा न्
न्तरपव अथ अत्राकाशे प्रवक्ष्यामि ये रुद्राः संव्यवस्थिताः तान् वस्त्रापदं रुद्रकोटिमविमुक्तं महालयं गोकर्णं भद्रकर्णं च स्वर्णाक्षं स्थाणुमष्टमं पवित्राष्टक
मेतद्धि समासेन प्रकीर्तितं पवित्रस्यति वारणा परनिविष्टेन तपूर्वे भ्योत्कर्षात् अथ अस्यवाप्यहंकारः अस्याकाशावरणस्यवाप्यसर्वतोव्यापकत्वेनावस्थि
तोहंकारऽत्यंतगंभीरकातत्मात्रेंद्रियात्मकस्वविकारषोडशाः सहंकारावरणमित्यर्थः अतश्च तत्ररुद्रान्निबोधमे छगलांडं द्विरंडं च माकोटं मंडलेश्वरं कालंजरंशं
कुकर्णं स्थलेश्वरस्थलेश्वरौ स्थाणवष्टकं समाख्यातं तिष्ठत्यस्मिंस्तन्मात्रेंद्रियाधिष्ठात्रदावेण सर्वभोगसंपदिति स्थाणऽष्टशब्दाभिधेयमष्टकमेतत् सर्वादीशानगो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰ तदंशे स्थितमित्यर्थात् एतदष्टकाभिधानादेव च मध्यदेशस्थितो रुद्रस्त्वहंकारेश्वरः प्रभुः अहंकाराधिष्ठातृदेवतात्मा एतन्नामा वा भिन्नमूर्तिः अत एव श्रीपूर्वादौ प्र
स्व॰टी॰ धानभूतस्याष्टकस्य शोध्यत्वमुक्तं न तु तदधिष्ठेयस्याहंकारेश्वरस्य रुद्रा नीललोहितत्वाद्यधिपतेर्गुल्माष्टकपंचकस्य दीक्षायां ध्यानोपयोगि रूपमादिशति क्र
द॰ मेण श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णं स्फटिकसप्रभं तदिदं पंचाष्टके ये वर्णाः समासात्कथितास्त्व शतरुद्राणामपि पूर्वादिदिक्क्रमेणैव वर्णविभागैर्निरू
१९॰ पयति सिता रक्तास्तथा कृष्णा नीलाः श्यामा वलाहकाः पीताः शुक्लाश्च विज्ञेया ऊर्ध्वं तु कपिशाः अथ पल्लवं एष वर्णक्रमः तद्गत एव वर्णाः शतरुद्राः समा
ख्याता स्त्रिनेत्राः शूलपाणयः चंद्रार्धमौलयः सर्वे रुद्राणीभिः समन्विताः सर्व इति पंचाष्टकरुद्रा अपि त्रिनेत्रादिरूपाः एवं देवानां रूपमुक्त्वा तद्भुवनाना
मप्याह यस्मात्ततो निर्ज्ञेयानि विचित्ररत्नयुक्तानि च शतरुद्रभुवनानि भोगैश्वर्ययुतानि च पंचाष्टकेश्वराणां स्युः कर्मीकाराणि सर्वतः एवमहंकारावरणे
190 रुद्रानुक्त्वा तदंतर्वर्ति तन्मात्रादिषोडशकक्रमेण भुवनानि निरूपयितुमुपक्रमते आकाशावरणादूर्ध्वमहंकारादधः प्रिये भुवनानि प्रवक्ष्यामि शृणु
ष्वैकमनाः पुनः तत्र आदौ तु गंधतन्मात्रं विस्तीर्णं मंडलं महत् स्थितं वितानवद्देवि योजनानेककोटयः मंडलं भुवनं शतकोटिमानाद्धर्मेन्द्राक्रमेण
दशगुणाया ह्यधाकोटिगुणमहंकारावरणामिति तदन्तर्वर्तिनां तन्मात्रावरणानामनंतकोटित्वमेव भवति तत्र शुक्लरक्तासितापीतहरितं स्फटिकप्रभे
वितानमिव देवेशि सर्वतः परिमंडलं यथा च भूर्लोके तथाभूतं तत्करणोऽपि पूर्वोक्तोऽधिपतिस्तत्र एकपादवदनैर्युक्तश्चैतत् यतः तस्मात्तु जायते
पृथ्वी शर्वेणैव प्रचोदिता अन्यथा जडस्य तन्मात्रस्य कथं कारणता स्यात् एवमन्यत्रापि ज्ञातव्यं अथ तस्मात्तु मंडलादूर्ध्वं रसतन्मात्रमंडलं हरितं मरक
तश्यामं चाब्जपत्रनिभं प्रिये भवो ह्यधिपतिस्तत्र एकपादवदनैः तस्मादापो विनिष्क्रांता भवेशेन प्रचोदिताः अथ तस्मात्तु मंडलादूर्ध्वं रूपतन्मात्रमंड
लं स्फुरत्सूर्यांशुदीप्ताभं पद्मरागसमप्रभम् रुद्रः पशुपतिस्तत्र एकपादावतिष्ठते तस्मात्तेजो विनिष्क्रांतं तद्धि पशुपतीच्छया तत्तेजः सर्वलोकानां व्याप
कं परमेश्वरि पशुपतत्वाद्यो रुद्रः लोकानां व्यापकमिति अंतर्बहिश्च जडराशिभौमरूपाद्यग्निरूपतया स्थितमित्यर्थः अथ तस्मात्तु मंडलादूर्ध्वं स्पर्शतन्मा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

+ संध्याहलसमच्छायं वायव्यमंडलं प्रिये संध्यायाम् हलोगुलः किंच नमस्तात्कर्बुरधूम्राभो भवति तथैतन् वितानाकारसदृशं समन्तात्परिमंडलम् तत्रैवमंडलेदेवि त्वीशानः संव्य
वस्थितः अधिपतिः अनव तस्माद्वायुर्विनिष्क्रान्तईशेच्छाप्रेरिता प्रिये यः पूर्ववायुतत्त्वरूपउक्तः किंच नस्मात्प्राणादयः पंच तस्मादिनिवायोस्तोतोसौ वायोस्तस्माथपकः परः सप्त
धातसप्तधातो
पिसप्तकोवद्
धागतः पत
न्पूर्वमेवनिर्गी
तम् अथ तस्मा
त्तुमंडलादूर्ध्वं
शादून्नमात्तमं
डलम् +

त्रमंडलं नीलोत्पलदलश्यामं सच्छोदकसमप्रभं वितानसदृशाकारं समन्तात्परिमंडलं भीमस्तत्राधिपतिस्तेन एकरूपवावतिष्ठते तस्मात्तभोविनिष्क्रान्तं भीमेच्छा
चोदितं महत् व्यापकं सर्वलोकानां परापरगतं प्रिये यं जलादितस्मात्तस्य परंब्रह्मांडान्तर्गतं अथ तस्मात्तमंडलादूर्ध्वं सूर्यमंडलमुच्यते सहस्रादित्यसंकाशं
दीप्यमानं समंततः वितानवद्रश्मिदीप्तं समतात्परिमंडलं रुद्रोह्यधिपतिस्तत्र एकरूपवावतिष्ठते सूर्यास्तस्मादिविनिष्क्रान्ताः कल्पेवराननेयेत्र ब्रह्मांडान्तरधिष्ठ कल्पे
ताः एवमनन्तरत्र अत्र तस्मात्तमंडलादूर्ध्वं सोममंडलमुच्यते चंद्रकोटिसहस्राणां तेजसातुल्यमंडलं तत्पचमंडलं परिमंडलं चेत्यर्थः अत्रैव अधिपतिस्तु महादे
व एकरूपवावतिष्ठते तस्माच्चंद्रादिमे चंद्रमहादेवेन चोदिताः असंख्याताः सहस्राणि कल्पे कल्पे विनिर्गताः अथ तस्मात्तमंडलादूर्ध्वं वेदमंडलमुच्यते चं
द्रकोटिसमच्छायं समंतात्परिमंडलं वितानवास्थितं दिव्यं सदाशिवमधिष्ठितं संरुद्धं वामया तत्र ज्ञानेच्छा रुद्रस्य सं वामया वामाख्या ज्ञाता तदेदं मंडले
मंरुद्रमाच्छादितं परान्वयस्वरूपमधिष्ठितमित्यर्थः [illegible] अत सवेदं तप्रतिपाद्यात्मनः स्वरूपस्य वामशक्त्या हतनाककर्मानुष्ठानप्रधानातिभेदमया
न्येव तस्माद्वेदे निर्गतानित्त यजमानसहस्राणि कल्पे कल्पे स्थितानित्तु ब्रह्मणस्तपसो योगाद् उग्रेशान प्रचोदितात् तस्माद्वेदमंडलरूपाद्ब्रह्मणः उग्रेशप्रचोदिता
त् नतईश्वरचोदनां विनाऽयोगात तपसा लक्षितानि निर्यातानि ब्रह्मांडयज्ञानुष्ठानाय यावती शान्ति तत्समकालमेव च वेदयज्ञाश्च विविधा ब्रह्मणो नंतवत्मनः
तस्माद्देते प्रवर्तंते यज्ञायज्ञफलानि च तपोर्दनादिभिः सार्थं वामशक्त्या नियंत्रिताः वेदयज्ञाज्योतिष्टोमादयः यज्ञा इति स्वाध्याय जपयज्ञादयः एतश्च ब्रह्म
राडमेतद्व्याख्यातं पाशजालावतारितं इत्युक्तं दिशा वामायः प्रे[illegible]यज्ञरापरितिस्थिता वामशक्त्याधिष्ठानक्रमेणाग्रदेवेनैव संपाते ब्रह्मणोपि हि निर्मात नाभि
मानस्तेनैव रुद्रः उपसंहरति इत्येतेन वस्तताः परावैसंप्रकीर्तिताः परमेश्वरस्येत्यर्थः यदपेनयापरा एतास्ता अथाह अपरा ब्रह्मणोंडे वैव्याप्य सर्वव्यवस्थि
ताः वहिरंतश्चस्थावरभूतरूपा इत्यर्थः एवं चाभिव्यक्त्सर्वमिदं पारमेश्वरात्मकमित्यहृयदृष्टिमेव प्रस्तुतानि र्वाहयति एवंभूततन्मात्रात्मकदशा[illegible]वि यकार्य
गतो भुवनविभाग उक्तः तत्संयोगेन च मूर्त्यष्टकाधिष्ठायकमूर्तीश्वराष्टकमुक्तं मूर्त्यष्टकमध्ये याजमानी मूर्तिः सर्वोपरि प्रधानभूतो त्यायस्या मूर्तिपंचकं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰
स्व॰ टी॰
ट॰
१५१
191

भोगप्रसूर्यसोमात्मकं च मूर्तिद्वयं कारणतया वर्तते एवं कार्यावरणमहंकारांतर्गतं पंचविधमज्ञानाकारणावरणोकादशकं प्रकटयितुमाह पञ्च । परतश्चापि मंड
लं कारणात्मकं कारणशब्दोदीरणादिव्यापारः तत्स्थापनकर्मेंद्रियोदयस्थानं मंडले भुवनेवस्यमाणं दृष्टावाणादिकेंद्रियतत्त्वपंचात्मकतया विभक्तमित्यर्थः तत्क्रमे
ण शुक्लं रक्तं सितं पीतं हरितं चापि वर्णतः तत्रैव पंचविधास्तु तिष्ठंति मंडले कारणात्मके तेचाधारपटलनिरूपयिष्यमाणानीत्या वाक्शिशुक्रविसर्गमित्रकरूपाः
किंच कर्मदेवाः प्रवर्तंते तस्माद्धि सर्वदेहिनाम् कर्मदेवाः वचनादिस्वक्रियाद्योतकानि कर्मेंद्रियाणि तस्मात्कारणमंडलात्प्रवर्तंते देहिनां प्रत्यग्गुणरूपाणि उद्भवंति ता
नि च वाक्पाणिपादपायूपस्थश्चेति पंचमं अंतःप्राणाश्रयेत्यागारानेवागेंद्रियकार्यं वहिस्त्वादानत्यागः ह्वयं च पाणिपादस्याभिनिर्वर्त्यं समस्तत्यागारानंतो
भप्रशमनेनानंदात्मकस्वरूपविश्रांतिरूपर्यकार्या नचैतद्व्यतिरिक्तः कश्चिद्व्यापारोस्तीति पंचैव कर्मेंद्रियाणि तेषां च सर्वशरीरव्यापकत्वेपि प्राणायत्तस्थानत्वा
तेन वक्त्रादिनापि यद्ग्रहणं तदपि पाणींद्रियकार्यमेव बुद्धींद्रियाण्यपि आह पञ्च । प्रकाशकं नाम परतः सूर्यसन्निभं रूपादिषु पंचानां मालोचनमात्रमिष्यते वृत्ति
रिति स्थित्या श्रोत्रादीनां शब्दादिप्रकाशकत्वात् तदुद्भवस्थानं प्रकाशकं मंडलमित्युक्तं अत एव सूर्यसन्निभं एतच्च करणमंडलात्पंचधैव यदाह तस्माद्धि संप्रवर्तंते
पंच बुद्धींद्रियाणि तु प्रत्येकं भिन्नभिन्नरूपाणीत्यर्थः तानि च श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वानासिकाश्च यथाक्रमं व्योमवाय्वादितत्त्वप्रसरणक्रमेणेत्यर्थः एषां च विष
यालोचने वृत्तिः यतः तेजोमंडलसंस्थिताः स्वाकाशपि पत्तयोनिर्मिते स्व प्रतिचोदकाः भाविनीत्यादि स्वायुसूर्यवरुणाव्याख्याः स कापिष्ठात्तद्देवता प्रेरिता
बुद्धिदेवाः चोदनानुसारेण पञ्चालोचने सुप्रवर्तंते तेनैषां विषयालोचने हानिरित्यर्थः एषां कर्मेंद्रियाणां च प्रतिलोमक्रमेण भुवनसंशोधने कार्ये अथ पञ्च । प
रतश्चास्ति चंद्रमंडलसन्निभं विस्तारात्तद्विगाहात्म सर्वतो रश्मिमंडलं तस्माद्धि संप्रवर्तंते पंचार्थाः सर्वदेहिनाम् शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गंधश्च पंचमः भोगप
भूताः प्रतिपुरुषं विचित्रभोगसंपादकारूपादयः सर्वे तस्माद्भवंति अत एव समस्तामयं चंद्रोल्लासकत्वात्तस्य चंद्रमंडलसन्निभत्वं परिणामतो रूपतश्चोक्तं यत
श्चैतद्रश्मिमंडलमत एवैतदुद्भूता विषया एतद्रश्मिरूपाः प्रकाशमानतया स्वप्रकाशस्वभावः यडक्तं श्रीमच्छुच्छभैरवे यावन्न वेदका एते तावद्वेद्याः कथं प्रिये

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वेद्यवैदकमेकं तत्वं नास्य स्फुविलतइतियद्यपिचपृथिव्यादयोरूपादिगुणापवोत्पन्नाः तथाप्येते प्रतिपुरुषं विचित्रभोगसम्पादकाअन्यएवरूपादयोऽति
यीताः किंच पभ्यः परतरंचापि सोमं सोमस्य मंडलं पभ्य इति कारणप्रकाशरश्मिमंडलेभ्यः तस्मिन्मनोविनिष्क्रांतैरश्मिभिर्दशपंचभिः बुद्धिकर्मेंद्रिय
विषयाख्यस्य ग्रहणाग्राह्यरूपस्य रश्मिपंचकस्यानुस्यूतत्वात्तद्रूपमिति कृत्वा तैरेव तद्युक्तमुक्तं तस्य वित्तं चेतो मनस्येति इत्यमुच्यमाने सति ग्राह्यग्राहकप्रव
र्तकं यतश्चायं प्रवर्त्यमाने तद्रश्मिपंचदशकारणं इति तत्र स्वामृतकलया सह षोडशकलाः अतएव तस्यापि पोमहातेजाश्चंद्रमाः सोमस्य तेजसा महा
तेजाः नित्यमक्षीणकला षोडशकलाः अतएव तस्यापि पोमहातेजाश्चंद्रमाः सोमस्य तेजसा महातेजाः नित्यमक्षीणकला षोडशकादिपरिपूर्णा श्रुतिरा
त् अतश्चैतत्तस्य पुरुषस्य विकारषोडशकादियुक्ततया स्वावसरनिर्माणीच्छमात्रस्यावरोहक्रमेण प्रतिनियतकल्पनात्पुरुषे षोडशकले तामाहुरमृतांक
लामित्युच्यते अथ तस्मात्तु मंडलादूर्ध्वं परतो मंडलं महत् जपाकुसुमसंकाशमरुणादित्यसन्निभं पूर्ववत्स्वप्रमाणेन समंतात्परिमंडलं पूर्ववदि
तिपूर्वोक्तचंद्रमंडलपरिमाणमित्यर्थः किंच तस्मात्तु मंडलाद्देवि सन्ध्यारुणसमद्युतिः सूक्ष्मोग्निरिवासौवै अहंकारः प्रवर्तते सर्वप्रमातृतावतामहंका
राउच्यते इत्यर्थः अहंकार इति जातावेकवचनं मनःपर्यंतसमस्तविषयेंद्रियापि छात्मतान्तकल्पनस्वभावता अतेजसंभूतादिरूपस्यस्वस्थमानितुल्यत्वमुक्तं
एवं वाहंकारमनोविषयबुद्धींद्रियकारणभूतानि सूर्यसोमरश्मिप्रकाशकरणमंडलानि पंच तथा तन्मात्रमंडलानि पंच व्याप्याहंकारतत्वस्थितमिति मनः
प्रभृतिषोडशकमाहंकारिकमुच्यते अतएव करणस्कंदहृष्टावहिस्तत्वान्येकरूपाणि करणस्कंदहृष्टात्प्रतिपुरुषं भिन्नाभिन्नस्वभावानीति न करणस्कंद
रूपाहंकारात्षोडशकोत्पत्तिः अपितु सूर्यसन्निभात्मंडलात्करणस्कंदरूपात्करणस्कंधरूपाणां प्रतिप्रमातृभिन्नानामहंकाराणामुत्पत्तिरुत्पत्तिस्तथा
मनःप्रभृतेः षोडशकस्येति मंतव्यं यस्मायं करणस्कन्धात्माहंकारः स्यः अंतःकरणमात्मस्थं आत्मनोंतरंगमेतत्सकलस्य थादिप्रतीतिसाधनं कारणमि
त्यर्थः अयंच सत्वादिपरिवान्यस्तदा वाग्निरूपसर्पति यथामतैर्विदिपोदावाग्निस्तत्तत्प्राणापानादिनाशायोपसर्पतितथायमन्यो विचारितभुक्तायुक्तस्तरभि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री·
स्वं टी·
द·
१५२

192

मानादानक्रमेणासर्वज्ञगणनाशकः किमयमस्यपरोपतापकारीस्वभावतःस्वतएवोद्भूतोनेत्याह तस्याधिदेवोरुद्रोवैयेनायंप्रेर्यतेसदा रुद्रोयइतिपूर्वमध्यदेशे
स्थितोरुद्रस्तदहंकारेश्वरःप्रभुरित्युक्तः प्रेर्यतेसंसारस्तार्थमभिमानात्मनिस्वकार्येप्रवर्त्यतेपरमेयेपरिहृत्यस्थितास्तेपि छगलांडादयोदेविपूर्वंतेकथितामया ग
तमेतत् अहंकाराद्योर्ध्वंतुबुद्ध्यावरणमुच्यते सूर्यकोटिसहस्राणांतेजसातत्स्ववर्चसाम् वर्चोरीतिः किंच अष्टानांदेवयोनीनामत्रैवभुवनेस्थिराः प्राग्ब्रह्मांड
रूपेणोक्तानांपैशाचादिब्रह्मपर्यंतानामष्टानांदेवयोनीनांसत्विकादिवृत्तिवैचित्र्येणस्थितानांपररूपेणात्रैवबुद्धितत्वेधर्मादिरूपेणाष्टकयुक्तंभुवनाष्टकमस्ये
वकाराद्यथः तत्र कउभंनामभुवनंसंध्याभ्रगणसमप्रभं मानसीभिस्तुतस्त्रीभिर्मुदिताभिःसमाकुलं मानसोमनोनुकूलाः किंच स्थितास्तत्रपिशाचास्तु
संध्याभ्रगणसमप्रभाःदशकोटिसहस्राणि किंच तेषांतत्रनिवासिनाम् मध्ये स्कंदोनामविश्रुतः सचतेष्वेव पिशाचेष्वीश्वरोमहान् संध्याभ्रगणसमच्छाया
वन्धूकुसुमाकृतिः कुंडलाभरणोपेतहारकेयूरभूषितः किरीटीचांगदीमौलीहेमचीराम्बरःशुभः परिवृतोभूतगणैःप्रभूतैःपार्श्वगैस्तथा नानारूपधरै
र्दिव्यैर्दिव्याभरणभूषितैः दिव्यमाल्यानुलेपैस्तुदिव्यैस्तुदिव्यैश्वर्यसमन्वितैः सौलिःशिखामालीःदिव्यमैश्वर्यंपिशाचोचितमणिमाद्यष्टविधं एवमत्रत्रा
पिस्वोचितमेवदिव्यत्वंमंतव्यं सर्वैतैःपरिवृतोमहातेजागणैरिवमहागणाः महांतोगणाःयस्यसमहागणःमहादेवः अथ अतःपरंप्रवक्ष्यामिरात्तसं
भुवनंमहत् कोकिलाकंठसदृशंनीलजीमूतसन्निभं तस्मिंस्तुभुवनेदिव्येदिव्यैश्वर्यसमन्विते करालोराक्षसेशोवैजात्यंजननिभोमहान् किरीटीकुंड
लीदीप्तःशोभतेतुमहाद्युतिः जात्यंजननिभेश्रीमान्दावाग्निरिवपर्वते श्रीरीतिर्विद्यतेयस्यअतएवधूमवहलेनदावाग्निनोपमितः अस्यचपरिवाराः दश
कोटिसहस्राणिमुदितानामराक्षसाः भृंगजीमूतवर्णाभावसंत्यत्रमहाप्रभाः अथ अतःपरंप्रवक्ष्यामियाक्षंवैभुवनंमहत् जांबूनदमयंदिव्यंदिव्यरत्नसमु
ज्वलम् भोगैश्वर्यसमायुक्तंसमंतात्परिमंडलं तस्मिंस्तुभुवनेभद्रेसभद्रोनामयक्षराट् तप्तकांचनवर्णाभोमुकुटादिविभूषितः शतकोटिसहस्रैस्तुयक्षैर
मितविक्रमैः तैर्वृतोभ्राजतेसर्वैःपार्श्वैःसर्वगणोरिव अथ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिगान्धर्वंभुवनंमहत् पीतकौशातकीपुष्पचंपकैस्तुसमच्छविः कौशातक

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१८भूषिताः तस्मा
त्परतरे दिव्ये स्थान
मैंद्रं च पार्वति हृह
त्तोगइतिख्यातं त
द्धर्यं सर्वकामदम्
शंखवगो

कीपुष्पविशेषैः तस्मिंस्तु भवने दिव्ये स्वरूपो नाम वै प्रिये गंधर्वो देवाधिपतिर्गन्धमादनसन्निभः अनुकंप्यतात् तथा तप्तजांबूनदनिभस्तरुणादित्यसप्र
भः दिव्यगन्धानुलिप्तांगो दिव्याभरणभूषितः दशकोटिसहस्रैस्तु गंधर्वैः परिवारितः मनःशिलाभंगनिभैः हरितालनिभैस्तथा तेव स्वकांतिर्नामगं
धर्वाश्चित्रमाल्यानुलेपनाः चित्राम्बरधराः सर्वे चित्राभ क्षीरधवलशरत्कुंदेंदुसप्रभं हरज्ञो गरति यथार्थनाम ऊर्ध्वमित्युत्कृष्टं तस्मिंस्तु भुवने दिव्ये दि
व्याश्चर्यशोभिते विभूतिर्नाम भगवान्महेंद्रो भवनेश्वरः चंद्रमंडलसंकाशमुक्ताहारविभूषितः शुक्लांबरधरः श्रीमान् शुक्लमाल्यानुलेपनः ज्वलत्कि
रीटो दीप्ताभ्यां कुंडलाभ्यामलंकृतः हारकेयूरवांश्चैव श्वेतोष्णीषविभूषितः भूतिजानाम वै देवा विभूत्या परया युताः किरीटिनः कुंडलिनो दिव्यमाल्य
विभूषिताः दशकोटिसहस्राणि देवाश्चेंद्राः प्रकीर्तिताः तेऽग्रहतो महातेजा नत्तत्रैव विचंद्रमाः भूत्या सहजाततत्ताद्भूतिजाः स्मृताः अतः परं तु मनोज्ञं
नाम भवनं परस्मेंद्रनिर्भयुभम् शुक्लाभ्रकनिभं दीप्तं मुक्ताहारसुवर्चसं अमृतो नाम वै तत्र चंद्रमाः परमः स्मृतः शुद्धस्फटिकसंकाशः श्रीमान् शुक्लांब
रधरः कुंडलैर्दीप्तिसंकाशैर्भूषितस्तु विराजते दिव्यगन्धानुलिप्तांगो दिव्याभरणभूषितः तत्रैव रश्मयो नाम रश्मिसूर्यसमप्रभाः दिव्याः सौम्यास्तु ते
ज्ञेयाः सोमतेजसमुद्भवाः दशकोटिसहस्राणि तेषां वै सौम्यतेजसाम् अथ अतः ऊर्ध्वं तु देवेशि प्राजेशं भुवनं महत् तस्मिंस्तु भुवने दिव्ये प्राजेशस्त्वमि
तद्युतिः विश्वरूपो विश्ववर्णो विश्वालंकारभूषितः विश्वरूपधरैर्देवैर्विश्वात्मा परिवारितः अमृतद्युतिरित्येतन्नामा तेषां च दशकोटिसहस्राणि विश्वानां
भूरितेजसाम् परिवार्य महात्मानं शोभने पर्युपासते। विश्वा नामेति पतत्सत्तानाम् अतएव सर्वनामत्वात्स्वानुभावैः शोभन इति भुवनविशेषणं अथ ब्राह्मं
चैव मनोज्ञेयं शंखगोक्षीरपांडुरं पितामहो यत्र देवः शुक्लपद्मस्य सौम्यदृक् शुक्लांबरधरः श्रीमान् शुक्लमाल्यानुलेपनः शुक्लयज्ञोपवीती च महाहारविभू
षितः दशकोटिसहस्रैस्तु चंद्रबिम्बसमप्रभैः ब्राह्मैर्देवैः परिवृतः शारदाभैरिवांशुमान् तदिदं पैशाचं रक्षसं याक्षं गान्धर्वं चैन्द्रमेव च सौम्यं तथैव प्राजेशं
ब्राह्मं वै भुवनं प्रिये सापिष्टान्दैवतमुक्तामित्यर्थः एतानि सरयोनीनां स्थानान्येव गुणानि ह एतानि पुराणि देवयोनीनां स्थानान्येव सख्यान्येवावस्थितिया

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰ स्व॰टी॰ द॰ १९२

मात्रि एतेभ्यश्च स्थानेभ्यः अवतीर्यात्मजन्मानं ध्यायंतः संभवंति हि परमेशनियोगाश्चोपमानाच मायया नियमित्वा नियत्या च ब्रह्मणो व्यक्तजन्मनः

व्यज्यंते ते च सर्गादौ नामरूपैरनेकधा अंशेनैवावतारो हि। व्यक्तप्रभूतात्मदेहमयस्थूलं जन्म यस्य ब्रह्मणो ब्रह्मांडांतःसत्यलोकाधिपतेः तस्य सबाह्यनिग्र

त्यहंकार्ये सर्गादौ सृष्टिप्रारंभे व्यज्यंते तत्परोचिताकृतिभाज आत्मजन्मानं बुद्धितत्वगतं ब्रह्माणं ध्यायंतः परमेश्वरनियोगान्मायादिमाहात्म्यांशं तज्ज्ञा

यंते ते चाप्यंशमात्रेणैव व्यज्यंते सर्वात्मना तु नरेते। तत्पुंसि तिनिकेतनं बुद्धिगं तनिजं स्थानं एवं बुद्धितत्वगते देवयोन्यष्टकमात्रमत्ता प्रस्तुत भुवनदी

लायां प्रकृतं मा विमर्शीरित्याशयेनाह पुर्यष्टके इंद्रियैः सार्धमात्मा मंत्रैर्विशोध्यते बुद्धिपर्यंतगते भुवनजाते शोधिते सति तन्मात्रमनोहंकारबुद्धिरू

पेण पुर्यष्टकेन इंद्रियैश्च बाह्यैः करणैश्च सार्थं यत्स्थित आत्मा अर्थात्तमेव मंत्रैरिति प्राग्विभक्तास्थित्याप्रतिष्ठायां यथाक्रमं विभागं विनिर्मुक्तैः मूल

वामदेवादिभिः विशोधयेत् विशोध्यते तु स्पष्टः पाठः एवमुपसंहरन्नन्यदवतारयति पंचाष्टकं मूर्तयोष्टौ बुद्धितत्वमत्र क्रमात् विशोध्यैवं प्रयत्नेनक्रो

धाष्टकमतः परं विशोधयेदिति संबध्यते अत्र क्रमादित्युक्तेरयमाशयः गणाष्टकचतुष्टयं जलादि व्योमतत्वांतगं शोधयित्वा तन्मात्रपंचकसोम

सूर्यशर्वादिमूर्तयोष्टौ वेरमंडलगताश्च विशोध्याः ततः कर्मबुद्धींद्रियपरापिच्छनस्यादिसामांतानेकादश शोधयित्वा अहंकारगतं पंचमस्थानाद्वाष्ट

कं ततोपि बुद्धिगतं दैवयोन्यष्टकं विशोधयेत्प्रयत्नेनेति प्रागुक्तेनाधमन्यानादिना भुवनेश्वरवागीश्वरविसर्जनपर्यंतेन समस्तेन कर्मविस्तारादिना

नत्वहेलामात्रेणा उक्तं चात्र नचावज्ञा क्रियाकाले संसारोद्धारणं प्रतीति एवमियदंतं शोधयित्वा बुद्धितत्वगतमेव क्रोधेश्वराष्टकं यच्छोध्यं तदुद्दिशति सं

वर्तस्त्वेकवीरश्च कृतांतो जननाशकः सप्तसंतानवरकालो महाक्रोधस्तु उ ज्ञेयः। महाक्रोधनाम्ना क्रोधाधिष्ठायिना रुद्रेणाप्लावितत्वमेतत्क्रोधाष्टकमुच्य

ते एते च रुसंग्रहे क्रोधेशाश्चंडसंवर्तौ ज्योतिः पिंगलसूरकौ पंचांतकैकवीरौ च शि ` ` दशाहिते श्वरा रतिनामांतरेणापि पठिताः नीलोत्पलदलाभानि तेषां

वै भवनानि तु एकैकस्य परीवारः कोटिर्द[illegible]सहस्रकं अत्रैव तत्वे क्रोधेश्वराष्टाद्धर्वे स्थितं तेजोष्टकं महत् बलाध्यक्षोगणाध्यक्षाविदग्धस्त्रिपुरांतकः सर्वत्र

मा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पञ्चाशांतस्य निमेषोन्मेष एव च निमेषमहित उन्मेष इत्यर्थः एवं च सहस्रैः पंचदशभिः परिवारोभिधीयते तेजोष्टकं समाख्याय तन्निमित्तमाह अग्निरुद्राः स्व
तास्ते तेजसाः कुलवर्णकाः अग्निवद्दीप्तत्वादग्निरुद्राः तेजसा ज्ञानदीप्तिमयेनोपलक्षिताः अत एव बहिर्गतदीप्त्यात्मकतेजोधिष्ठातृत्वमप्येतत्तेजोष्टकमुच्य
ते कुर्मांकारणि चित्राणि तेषां वै भुवनानि तु अथ अत ऊर्ध्वं समाख्यातयोगाष्टकमनुत्तमं संप्रज्ञातासंप्रज्ञातयोगस्थितानां योगिनां अधिष्ठातृत्वाद्यो
गाष्टकं अत एवाय्यत्वनाष्टकापेक्षयोत्कृष्टत्वादनुत्तमं तस्य अकृतं चैव कृतं चैव वैभवं ब्राह्ममेव च वैष्णवं च तथा कौमारं औमं श्रैकण्ठमेव च योगिनां स्थानमे
वैतत्सर्वं हेतुविवर्जितं रिभूनां देवानामिदं वैभवं ब्राह्मं भुवनमित्यादि योज्यं तेन रागानन्तरं वैभवं तत्र भवमित्यादिव्याख्यानमसत् एतस्य योगाष्टकं प्रधानतत्ता
श्रयमिति श्रीमालिनीविजये गुणयोगनिष्ठानां च शुद्धमत्वगुणाधीः प्रधानं वा प्राप्तिपदमिति न वस्तुभेदः कश्चित् अतस्य कौमंति योगिनस्तत्र भुवनैः
स्फटिकप्रभैः तत्र नैष्कर्म्ययोगनिष्ठाः अकृतपदे कर्मयोगनिष्ठाः कृतपदे निर्माणयोगगताः रिभुपदे पुरुषाद्वययोगसेविनः ब्रह्मपदे वैष्णवशास्त्रो
क्तयोगसेविनः वैष्णवपदे निष्पन्नब्रह्मचर्ययोगाः कुमारपदे स्फटिकप्रभैः स्वच्छैर्भुवनैरुपलक्षिताः कौमंति तदूर्ध्वं तु औमं श्रैकंठं च धाम शैवसिद्धांतो
पदिष्टशक्तिशाक्तिमदाराधनपरस्परवित्तवृत्तिनिरोधात्मकयोगनिष्पन्नानां प्राप्तिपदं तत्र शिवयोगिन्या भगवत्या उमया देव्या योगाष्टकस्योपरि पुरेण
रूपेणास्थितया भुवनमाह ततः साक्षाद्भगवती जगन्माता व्यवस्थिता उमानामेया विश्वस्य विश्वयोनिः स्वयंभुवा साक्षादित्यनया योगाष्टकमध्ये भगव
त्या अंशावतारणमित्याह एवं च समाराध्य श्रीकंठ श्रावकविषयेपि मंतव्यं स्वयंभुवा इति स्वात्मात्मना परिग्रहाय तत्र स्थिता तस्य योगिवर्गस्य वशादेतस्या
मा साच तप्तजांबूनदनिभा उदयादित्यसुप्रभा महापीठे मणिमये सिंहाष्टकधृते शुभे शतयोजनविस्तीर्णे दिव्यस्रग्दाममालिते स्थितेति शेषः किंच दिव्यकुं
डलिनी देवी महाहारविभूषिता किंच विजया देवी महाभागा श्रीरिवोत्तमरूपिणी जया च पद्मगर्भाभा सर्वालंकारभूषिता नंदा च पद्मपत्राक्षी हारकेयूरभूषि
ता सर्वाभरणचित्रांगी सुनंदा च मनोहरा परिवार्य प्रतीहार्यः सर्वत्र समुपस्थिताः श्रीरिवेति यथा नेत्री रूपेत्यर्थः सर्वत इति चतुर्दिक्कं किंच त्रिंशत्कोटिसह

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री
स्व टी॰
ट॰
१५५

194

स्थानानि त्रिंशत्कोटिशतानि च मानस्योर्दिव्यनार्यस्तास्तां समरा पर्युपासते ताः इति लोकोत्तराः त्रिंशत्कोटीरिति पाठे वर्णव्यत्ययश्छान्दसः किंच विमानकोटिरेकाच
रुद्राणां भूमितेजसाम् तत्रापि तेच विमानस्यारुद्रशतदारायनपरायवेतिकृत्वा भ्रमः इति समाख्याता किंच वैमाना इति तेनयथा विगतो मानश्ररीरेंद्रियादिविषयो श्री
भिमानः यस्याः सा विमाना भगवती तस्या अमी वैमानाः एतेहि उपासतेतत्तांदेवीमात्रं तत्तनयाश्च नवतत्रासौ केवलमनुग्रहपरा स्थिता यावत् सावतीर्या
ऽऽदमयेतमयासार्धं वरानने अनुग्रहार्थं लोकानां प्रादुर्भूता सनातनी सनातनीति स्वरूपेणानुग्रहार्थप्रपंचव्याप्तानानाकृतिरूपा प्रादुर्भूता व्यक्तिंगता इत्यर्थः
मयासार्धमिति वक्ष्यमाणाश्रीकंठावतारेणाकैलासवासिना मयासहेत्यर्थः प्रतिकल्पं नानानामभेदेनावतीर्णा इत्याह कल्पे पूर्वे जगन्माताज योनिर्हिता ग
यके तृतीये शांभवी नाम चतुर्थे विश्वरूपिणी पंचमे नंदिनी नाम षष्ठे चैव गणांबिका विभूतिः सप्तमे कल्पे स्वभूतिश्चाष्टमे तथा आनंदानवमे कल्पे
दशमे वामलोचना एकादशे वरारोहा द्वादशे च सुमंगला कल्पे त्रयोदशे देवि महातंत्रुरुदाहृता कल्पे चतुर्दशे चैव अनंता नाम कीर्तिता भूतमातापं
चदशे षोडशे चोत्तमा स्मृता सहस्रधारा सप्तदशे सती चाष्टादशे वरा कल्पो भाविमानेन चतुर्दश मन्वंतरे ब्राह्मे दिने यदंते कालाग्निः जगद्दहति तत्र प्रथमद्वि
तीयाद्यर्णादिक्रमेणानेतन्नामरूपभेदेन लोकानुग्रहार्थमवतीर्णा आसीन्वातिस्मिंस्त्वेधुना कल्पगतं तत्तद्देवतारकीर्तनेनापरिसंख्येन केवलमस्मिन्वर्तमा
ने वाराहस्य मनोः कल्पे दक्षसुतेहिता शुभा ब्रह्मणास्वच लक्षणानिर्मितताश्चाद्यक्षः यो मनुः प्रजापतिः तस्य कल्पः इति तद्धयं एतत्कल्पसंबंधिनि प्रथमे
मन्वंतरात्मनि भोगः त्वं लोकानुग्रहार्थं दक्षप्रजापतिदुहितृरूपेणावतीर्णा इति भावः अवतीर्य च अवमानाद्दक्षस्य स्वां तनुं तत्त्यक्त्वा पुरा एतस्मराणेद्र
सिद्धमेव तत्तस्यैव अमांकलांतचंद्रसपुत्रराद्यर्थं संस्थिता महेश्वरानुरागात्ताश्छिरस्याम स्यां व्याविश्वव्यापिकां चंद्रकला मार्पयैति एवमपि जगदनु
ग्रहप्रयोजनैव अपारमैश्वर्यावर्जितदा प्रेरितेन पुनर्हिमवतारा धुदुहितातात्मनः कृता त्वं देवि सा तथा रूपतां गृहीता अद्भुतेन सा तपः परमस्व
वन् मां भर्तारं पुनः प्राप्य जातासंगरुद्रप्रिये मामितिपरममहेश्वरमेव स्वातंत्र्यान्नहीनकैलासमूर्तिम् अंगेरोहतीति अंगरहा वामार्धभागगता तदिदं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

दे ०

कैलासनिलयश्चाहं तया सार्धं वरानने भक्तदशा च सम त्वं तत्र वामभागस्य अतश्च तत्र दशा विवशा कृतिदशा यामपि मत्तो नैव विमुज्यसे न केवलमस्मिन्
वकल्पे अद्यते मच्छरीरार्धगतत्वेनास्थितासीति यावत् दक्षाध्वरेषु नर्जाता भद्रकालीति नामतः पुनरितस्मिन्दक्षयज्ञे दक्षप्रजापतिकृतापमानप्रकर्षात्तद्दत्तश
ह्मायभद्रकालीत्वेनावतीर्णासि मम भवश्चत्यर्थः तद्विधोपरहपैव त्वं एकानेशा च अविभक्ता अद्वितीयरूपा सती इत्यपरामूर्तिरीश्वरादिनिस्रतारत्नकनाना
विधापरामूर्तिरूपा त्वमीशादिति परमेश्वरस्वातंत्र्यादेव जगदनुजिघृक्षयेच्छयास्थितेत्यर्थः अथ च एकानेशाख्यदेवतात्वेनावतीर्णेत्यर्थः किंच इदं चत
युगं प्राप्य द्वापरे विश्वनामसह महिषस्य वधार्थाय उत्पन्ना कृस्यपिंगला वर्तमानेन च तद्युगगते द्वापरे श्रीभद्रकाली एवं निरूपितनीत्या विश्वनारूपिता सती ते
नैव भ्रातृभूतेन सह महिषासुरवधायावतीर्णा किंच कात्यायनीति दुर्गेति विविधैर्नामपर्यायैः महर्षीणां तु भक्तानां वरदा भक्तवत्सला एवमेवावतीर्णा
सि विन्ध्यपर्वतमूर्धनि विविधैर्नामपर्यायैरिति विन्ध्यवासिनी भ्रमरवासिनीत्यादिनामभेदैः कतस्य ऋषेर्मध्यवर्तिनः अपत्यं कात्यः तस्य कृष्णावतारा
य पुरुषस्यापत्यं विष्णोर्भगिनी कात्यायनी दुःखेन गम्यते जपयज्ञदानतपोभिरपि मुनिभिरपि न प्राप्यते किंतु भक्तिशालिभिरेव प्राप्यते इति दुर्गा सा च
विन्ध्यस्य मूर्ध्नि एवमेवावतीर्णा इत्येतत्कल्पप्रारंभे एवोक्तं द्वीपगतविन्ध्यपर्वतशिरसि भक्तानुग्रहार्थमवतीर्णासि अथेदानीं अतरुर्ध्वं प्रवक्ष्यामि भुव
नेश्वरवर्णिनि स्वचार्चितितु विख्यातं सहस्रादित्यकांतिमत् कैलासशिखराकारं शुद्धस्फटिकसप्रभं महाविमानकोटीभिरावृतं चक्रवर्तिनाम् चक्रवर्ति
नो महेश्वरानुग्रहार्थमेवाकृतिपरिग्रहेणाज्ञावतीर्णाः तस्मिंस्तु भवने दिव्ये सूर्यकोटिसमद्युतिः सहस्रबाहुचरणाः सहस्रवदनेक्षणाः उमापतिर्जगन्ना
थः सर्वानुग्रहकृद्धरः तस्य च भगवतो विश्वभोक्तुः भोगस्थानं समस्तं वै तत्रस्थं वामभागतः वामभागतो वामदेहार्धमाश्रित्य तत्रैवास्थितं समस्तं भोगस्था
नं अशेषभोगोपभोग्यात्मतया वामार्धरतिशांतभोक्तृरूपार्थमेवं व भोक्तृभोगात्मकविश्वशरीरोयं भगवानत्र एव सहस्रबाहुचरणादिरूपः किंचायं।
शतयोजनविस्तीर्णे नानारत्नविभूषिते दिव्यास्तरणासंछिन्ने आदित्यशतसन्निभे आसने परमे दिव्ये रत्नपद्मविचित्रिते उपविष्टो महातेजा हबभेरहः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री· स्व·टी· द· १९५

195

भिर्हृतः हेमचीनाम्बरधरो हारकेयूरभूषितः धारयंश्च शरीरे च सूर्यमंडलसन्निभे स्फुरन्मयूखसंघाते कुंडले रश्मिसंकुले मयूखाः सूर्यप्रभाः रश्मयस्तत्स
लाः किंच धारयन्मुकुटं मूर्ध्नि दिव्यं रत्नविचित्रितं देदीप्यमानमत्युग्रं कैलासशिखरोपमं प्रलंबोरस्यमहाहारः प्रभावान्रश्मिसंकुलः गांगो हिमवतः शृं
गात्पतितो निर्झरो यथा किंच त्रिंशत्कोटिसहस्रैस्तु त्रिंशत्कोटिशतैस्तथा शूलिभिर्जटिभिस्सूरैः दिव्याभरणभूषितैः नानारूपधरैः रुद्रैर्हृतो भृंगगणैस्तथा
दिव्याभिर्मानसीभिश्च नारीभिः परिवारितः विमानशतकोटीभिरावृताः सर्वपर्वत अन्यश्च मातरः सप्तरूपिण्यो नानालंकारभूषिताः परिवार्य महात्मा
नं समन्तात्पर्यवस्थिताः तासां दिग्विभागेनाह ब्राह्मी कमलपत्राभा दिव्याभरणभूषिता आग्नेय्यां दिशि देवेशि स्थिता वैष्णवी रिवापरा शंखगोक्षीरसंकाशा
वैष्णव्यां तु वरानने माहेश्वरी महातेजास्तिष्ठते सुरपूजिता कौमारी पद्मगर्भाभा हारकेयूरभूषिता दक्षिणस्यां देवेशि कामिनी पर्युपासिता स्निग्ध
नीलोत्पलनिभा हारकुंडलमंडिता दक्षिणस्यां दिशि तु मांडव्यास्ते परमेश्वरं भैरवीति च विख्याता शिवेन परमात्मना शिवेनैवाधिष्ठिता सतीर्थ्यध्याता
नत्तुविस्तुना प्रसततसैतस्कं कालपिष्टनारेव विस्तृतं नीलजीमूतसंकाशा सर्वाभरणभूषिता वारुण्यां दिशि देवेशि वाराही पर्युपासिता शंखकुंदेंदुध
वला हारकुंडलमंडिता ऐंद्र्यां दिशि च सा देवी इंद्राणी पर्युपासिता करालवदना दीप्ता सर्वाभरणभूषिता नैरृत्यां दिशि चामुंडा उपास्ते परमेश्वरं एतास्स
सपरिवारभूषिता उमादेवी तु भगवतः शरीरार्धस्था अष्टमी सैव योगेश्वरी यस्मा एताः प्रपंचाय दत्ताति उमा वै समया भूत्वेति अत एव षष्ठे मातृकेदेव
स्ववर्गेण प्रपूजयेत् भैरवीकादिनाष्टमातृः वर्गैः प्रपूजयेत् इत्येतद्व्याख्यानावसरे इहपूर्व देवगृहाद्वसारेणायोजनादर्शिता एताश्च देव्यः नत्वजंति
हितं देवं सर्वभावसमन्वितं सर्वभावेन सर्वेषां विकया अंतर्बहिश्च समन्वितं अभेदव्याप्त्या पिष्टात्भूतं सदैव सततं परमेश्वरानुगता एताः अंशेन मा
नुषे लोके ब्रह्मणाऽवतारिताः अस्मरणां वधार्थाय मनुष्याणां हिताय च हितमनुग्रहः च शब्दस्तु शापार्थे कथमवतारिता इत्याह तपस्तप्ता महार
चोरं ब्रह्मणा लोकधारिणा प्रजाहितकारिणा किंच शरोश्चैव वधार्थाय मयापि त्ववतारिता मायापीति प्रभुणा सता नत्ववृंदपसासेत्यपिशापार्थाः ।

स्व न्य

भगवानुमापतिः
परभैरवस्फारसा
रूपेणानेनैवाप
वैभोगादि सृष्टे
भैरवपदमस्माभि
र्युक्तमेव

नैवैतदाकृतिमद्देवास्तेताम्निकं रूपमिति । किं त्वेताः स्वच्छंदास्तु पराख्यान्याः परव्योम्न्यवस्थिताः परव्योमात्मनि धामन्यत्रापरबोधस्वरूपाविभेदेनैव
स्थिताः स्वच्छन्दे पर्युपासीनाः परापरविभागतः त्रिसंस्थिता इति शेषः परं स्वच्छंदं चिद्रूपं रवं परेण तदविभिन्नेन रूपेणापरं तेनेदमुमापतिरूपं अनेनैनैव समु-
क्तेन विभागेनैव व्याकारि परभैरवसत्तास्फारतया उमापतिर्भैरवः स्मृत इति एताश्च मातरः परशक्तिप्रपंचरूपा मिद्रूपा इत्याह उमैव सम्पथाभूतानाम
रूपाविपर्ययैः एवं स भगवान्देवो मातृभिः परिवारितः आस्ते परमया लक्ष्म्या तत्र स्थो द्योतयंजगत् परा लक्ष्मीर्ज्ञानदीप्तिमयी उमादेवी तया सह अतश्च
उमा वै समत्वधा स्थिता सती उमापतेर्देहाद्विभिन्नेयमष्टशक्तिर्महेश्वरः अत एवैतद्व्यासिताराएव अथो परि तथा चाष्टौ मूर्तयस्तस्य धीमतः अस्य स्वाक
णो भुवनस्योपरि तस्य धीमत इत्यत्र उमापत्यभिन्नमेव वक्ष्यमाणरूपा तत्ताविष्टस्य श्रीश्रीशंकरस्यमंवचित्तोष्टौ मूर्तयो मूर्तेश्वराश्च तथा चेति तेनैव श्रीकंठ
भिन्नेनप्रकारेणावस्थितास्ता आह शर्वो भवश्च भगवान्रुद्रः पशुपतिस्तथा ईशानश्चैव भीमश्च महादेवोष्टमश्च वक्ष्यमाणदृष्ट्या नमाईशानान्तं रुद्रःप
ञ्चनीयः महादेवेन सहित उग्र इति समासः एवं नामनिर्दिष्टाभिः एताभिः कृत्तेशाद्यैर्मूर्तिभिः सृष्टिमन्त्रमाम भगवानुमापतिरेताभिरष्टभिर्मूर्तिभिरि
त्येतन्मूर्तीश्वराष्टकेन परापरादिभेदेन सर्वमध्वपरमधितिष्ठतो निजशक्तिचक्रात्मना सर्वामिति स्थूलसूक्ष्मप्रभावभूततन्मात्रादिरूपं वक्ष्यमाण
कलादिरूपा सृष्टिमन्त्रमामिति उक्तस्थूलसूक्ष्मदृष्ट्येकृतामूर्धस्थितो भगवानुमापतिरेव वक्ष्यमाणदृष्ट्या परापरभेदेन तत्रतत्रावस्थितः करोति कामा-
सृष्टिमित्याह भूमिरापोनलो वायुराकाशं सूर्य एव च सोमश्च यजमानश्च समस्तो सृष्टिरियं स्मृता [illegible]
[illegible] एतदष्टकं स्थूलसूक्ष्मपरभेदेन तत्रतत्रावस्थितं मंतव्यं तेषां च मध्यादुक्तानदीनां यो विंहादि पदे सृष्ट्यादि स्वरूपं
पूर्वं दर्शितं सूर्यसोमावपि करणशक्तिरूपौ तदाश्रयत्वेन च यजमानः प्रमातेति सर्वाध्वनि स्थितमेवैतत् एवमेते मूर्तीश्वराः सर्वात्मना तत्तेनास्मिन्न
त्रैकाध्वन्ततः स्थिताः तस्मिन्निति बुद्धितत्त्वगते मूर्तीशावरणे अष्टमे इति तन्मात्रावरणो ब्रह्मांडान्तरे च उपसंहारभस्मा भगवत उमापतेर्यावतीप्रथैव-

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

य

श्री· स्व·टी· ८ १५९

196

वामित्येतद्दर्शयति एवमस्मिंस्थितो देवो ब्रह्मलोकेऽर्धतः प्रिये मेरोश्च मूर्ध्नि ईशानो योगाष्टकमथोच्यते श्रीकंठ इति नाम्ना च कैलासनिलयस्तथा शर्वाद्य
भिश्च तनुभिरष्टाभिर्व्याप्यातिष्ठति अस्मिन्निति स्वचारुभवने ब्रह्मलोके अर्धत इति ऊर्ध्वलोके मेरोर्मूर्ध्नि ज्योतिष्काशिखरे अथानन्तरमेव भगवान्योगाष्टकामि
ख्यातेन तत्तदर्थात्किंचित् तथा श्रीकंठ इति नाम्नायमेव कैलासनिलयश्चोमापतिरयमेव शर्वाद्याभिश्च मूर्तीश्वरमूर्तिभिस्तत्र तत्र तनुभिः स्थूलसू
क्ष्मादिविश्वं व्याप्य तदेकात्म्येनावस्थिताभिरयमेवस्थित इति प्रपंचव्याप्तिरियं सर्वोपकारायैव परमेश्वरस्येति यावत् एतच्चैकादशे स्फुटीभविष्य
ति एषामेतदुमापतिभुवनमुपपत्तिष्यानामित्याह येतमादेश्वरं योगं सद्गुरोरुपासते भक्त्या च ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च दृष्ट्वा देहक्षयमात्मा
नं ते व्रजन्ति मनीषिणः महेश्वरशास्त्रे निरूपितेन महता त्रिविधेन मार्गेण न तत्त्वानां क्रियादिशक्तिस्फारसमावेशरूपं परं योगं परिशीलितो दीर्घकालेनैर
तर्यसंस्कारैरुपासते सेवंते ते देहक्षयनान्तरं वाञ्छितत्र रूपमात्मानं तत्तान्नाकर्तृरूपस्वस्वभावं मातात्मना व्रजन्ति उमापतिपदं मायाद्यपादिना प्राप्नु
वंति अत्र च भक्तिमुख्यं कारणं सत्यब्रह्मचर्यदमेषु प्रधानभूतं दमः इंद्रियजयः इयं चास्य योगस्य सद्गुरोर्णमेव व्यक्तीकृतं न च सद्गुणांशं भवयोग
प्राप्यमेतत्पदं यावत् दृष्ट्वा च मंडलं तस्य भक्त्या चापरया भृशं मुक्तदेहास्तदात्मानस्ते व्रजन्ति मनीषिणः तस्येति उमापतेर्मंडलमिति तदुपकरणं
यागं दृष्ट्वा तद्दर्शनात्समयदीक्षां प्राप्य तद्भक्त्या च मुक्तदेहास्तदात्मन उमापतिरिति एकैव पारमार्थिकी देवतेति निश्चित्य तस्येवार्थं प्रयतन्ति ताः पूर्ववत्सायु
ज्यादि तेन तत्पदं प्राप्नुवंति मनीषिणः परमेश्वरशास्त्राभ्यासविदग्धहृदयः अथ तेषां चैवोपरिष्टात्तु स्वशिवाद्वादशस्थिताः सूक्ष्मशिवाः अकृतिमत्ते एषां
वैकामत्वे परिस्थापनं स्मार्वज्ञादिरूपाः ते च वामो भीमस्तथोग्रश्च भवः शर्वस्तथैव च विद्यानामपि एकश्चैव एकवीरः प्रचण्ड ईशानश्चाप्युमाभर्ता अजे
शानन्त एव च तथा एकशिवश्चापि स्मृताः शिवा द्वादश स्मृताः एषां ध्यानाय रूपमाह सर्वे कुंकुमसंकाशाः सूर्यकोटिसमप्रभाः भुवनेश विचित्रेषु
शाकाकारेषु संस्थिताः मूर्तीश्वराणां तदपि ध्येयत्वे आद्यसुचितमेव रूपमिति कृत्वेहनोक्तं अथ अतऊर्ध्वं वीरभद्रो मंडलाधिपतिः प्रभुः वक्ष्यमाण

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्ये

स महादेवादिमंडलेश्वराष्टकस्याधिपतिः अ[?]व वामो परा मूर्तिर्यः पूर्वं श्वेतादिमध्ये न तदुपरि चोक्तेः अत एवायं प्रभुरित्यर्थः अथैतज्ज्ञानादिपरिनिष्ठितो
सू: यः तत्सायुज्यमनुप्राप्य तेनैव सह मोदते अथ अत ऊर्ध्वं महादेवि महादेवाष्टके शिवाः एते च मायांजनविनिर्मुक्ताः परमेशानसम्मताः परमेशानः
स संमताः इति तत्तावतारपटलदर्शितनीत्या पारंपर्येणानंतभट्टारकमूर्तिना परमेश्वरेणानुगृहीताः अतश्च शास्त्रबोधप्रकर्षेणात्मा यागभोगाधिकारि
ते पि मायांजनविनिर्मुक्ता इत्युक्तं एते चापरेणाद्रूपेणोहोक्ताः मंडलेश्वराः पररूपेण तु कालततेर्भविष्यंतीति तत्श्रीपूर्वशास्त्रे महातेजः प्रभृतयो मंड
लेशानसंज्ञकाः मायातत्वस्थिता इत्युक्ता इति प्रक्रियाभेदः उपसंहरति भुवितत्वे समासेन भुवनेशा मयेरिताः देवयानिकाः एते ज्ञो योगाष्टकम्
स्याष्टकानि पंचेति चत्वारिंशद्योगाष्टकोपर्यौ मध्ये श्रीकंठं च भुवनं ततः स्याच्छिवहारशमहादेवाष्टकं चेति द्वाचत्वारिंशद्भुवनानि उक्तानि इति वितताया मिह
भुवनदीक्षायां सर्वाणि शोध्यानि संति मायांतयः प्रोक्तः प्रकारः स पंचमे पटले निर्णीतः अधो धर्मगुणतत्वेत गुणसाम्यात्मनः प्रकृतितत्वात्सत्व
गुणात्मनोत्कर्षात्स्वांत विलक्षणमत एव बुद्धिरिति विलक्षणव्यपदेशं बीजादिवांकुररूपं कथं कार्यं जायते यावदुक्तं न तत्प्रायं किंचिद्धि इत्यस्मा
त्मसमध्ये गुणतत्वं प्रकृतितत्वादत्यंतभिन्नव्यपदेशं न जायते इत्याशयेनेह गुणतत्वं तत्रांतरयानर्दर्शितं श्रीमालिनीविजयादौ तु किंचिद्धि इत्यस्माव
स्थायामितः अस्फुटतायामिव बीजाभिधानवदंकुरव्यपदेशस्याति हेतोः गुणतत्वं प्रकृतितत्वाभेदेनैवोक्तं संति भुवनदीक्षाप्रतिपारनाशयेन
इह तु विततायाभावो न विधिप्रतिपारनस्य प्रस्तुतत्वात्प्रकृतितत्वाद्भेदेन गुणतत्वं दर्शितमिति नागमविसंवादः शंकनीयः यश्चैतद्गुणतत्वं
तस्मिंश्चैव व्यवस्थितं गुरुपंक्तित्रयं दिव्यं दिव्यमिति प्रभावातिशययोगात् तत्र गुणोरंतरितं स्थितं सत्वादिभूमिकासु प्रविष्टमित्यर्थः तत्र प्रथ
मा तमसः पंक्तिरुपरिष्टाद्व्यवस्थिता तमोगुणो धर्मपि इत्येत्यर्थः तत्र नेषां नामानि कथ्यंते यथावदनुपूर्वशः तेषामिति पंक्तिनिष्ठानां गुरूणां
शिवः प्रभुर्वामदेवसंज्ञश्चैव प्रतापवान् प्रज्ञादश्चोत्तमो भीमः करालः पिंगलस्तथा महेंद्रो दिनकृच्चैव प्रतोदो रत्नएव च कंडरश्च विख्यातस्त

+ कंविडः महादेवो
महातेजा वामदेव
भवोद्भवो एकपिं
गेशलोग्एशानो भुव
नेशपुरस्सरः अं
गुष्ठमात्रसहिता
महादेवाष्टके +

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰ शैवचवारंकटः अंभहर्ताचनारीशः श्वेतश्चऋग्वेदएवच यजुर्वेदः सामवेदस्तु अथर्वास्तु शिवस्तथा विरूपाक्षस्तथाज्येष्ठो विप्रो नारायणस्तथा गंडेह
स्व टी॰ रोयमोमालीगहनेशश्चपीडनः प्रथमापंक्तिरुद्दिष्टा रुद्रैर्द्वात्रिंशता स्मृता अथ रजसश्चोपरिष्टात्तु द्वितीयः पंक्तिरुच्यते शुक्रो दमः सुरासश्चलो
८॰ कान्तः सूर्यएवच महोत्रएकपादश्च अप्रश्चैव शिवेश्वरः गौतमश्चैव योगेशो ऽपि वाहुस्तथापरः ऋषभश्चैव गोकर्णो देवश्चैव महेश्वरः गणेशा
१९७ नः शिवंवेडीवजरीमालीतथैव ग्रकः भगुः शिवीतथा शूली स्वगतिश्च स्वपालनः अट्टहासो दारुकश्च लांगालि स्यातिदंडकः भवनश्च तथा भवो
लाकुलेशस्तथैव च त्रिंशद्रुद्राः समाख्याता द्वितीयापंक्तिरुत्तमा अथ सत्त्वस्योपरिष्टात्तु तृतीयापंक्तिरुच्यते देवो हरो गौरीचैवाहुरतिभूति
श्चस्थाणुकः सद्योजातस्तथाकंठी षण्मुखश्चतुराननः चक्रपाणिश्च कूर्मोऽन्तः स्वर्धनारीश एव च कपाली भूर्भवश्चैव वषट्कारस्तथैव च
197 वौषट्कारस्तथा स्वाहा स्वधा च परिकीर्तितः संवर्तकश्च भस्मेशः कामनाशन एव च एकविंशति रुद्रास्तु पंक्तिरेषा तृतीयका एवमेते ऽपशी
तिरुद्रा वामदेवेश्वरेणाणुगणा तत्र भोगशासिका मानोन्तद्भवितज्ञानयोगप्रदाः परमेश्वराज्ञेयाः तथाकाश्मिकाल नियोजितास्तत्र क्रीडंति तदाह ज्ञान
योगबलोपेताः क्रीडंते देशिकोत्तमाः उत्तमपदेन गणानतत्रावस्थितत्वे ऽपि नैषां तदुपरक्ततमित्याह अतएव क्रीडंति न त्वितरवत् शैवोर्वद्याः यतः
संसारपाशनिर्मुक्ताः आणवकार्ममायीयमलहीना जीवन्मुक्तिरित्यर्थः किंच महामोहविवर्जिताः महामोहोत्र अख्यातिरूपा माया तद्विमु
क्ता अतएव शुद्धाः शुद्धविद्योदयादेते । त्रिनेत्राः शरवः सर्वे शुद्धस्फटिकनिर्मलाः सर्वज्ञाः सर्वगाश्चैव लोकानुग्रहकारकाः सर्वज्ञत्वं सर्वज्ञानयो
गसिद्धत्वमेषामतो गणानतास्वदभ्रमामत्स्यांख्यपातं मलदष्टेनतेऽभियोजितेन सदेवकेवलमेषां तावज्ञोगतिस्वजनाश्रयेणानावत्पदशाप
कानां परमेश्वरयोगात्तत्रावस्थानमेतश्चैषामपि गजाकाराणि दिव्यानि सर्वेषां भुवनानि तु एवं वीरभद्र इति केतश्च भद्रकालायस्तथा ट
त्रयोदशभिरिति ग्रंथेन श्वेतादिभुवनानि एकादश भद्रकाली वीरभद्रभुवनाभ्यां सह त्रयोदश संकलितानि यस्तु तस्मैश्च भुवनैरुपशोभितं । १

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

इत्युक्तंतत्रान्यानिभुवनानिवीरभद्रभुवनोर्ध्वगतान्यंउर्वर्तिनोगुह्यमात्रप्रमाणानिहरुद्रभुवनात्प्रभृतिगणानततांतसंकलितान् रुद्रान् संकलयितुमा
ह उच्चैः प्रकृतिपर्यंतेयेरुद्रास्तान्निबोधमे उच्चैरितिउच्चैः पूर्वंयेसंकलयितुमवशिष्टास्तान्निबोध किमवधीत्याह प्रकृतिपर्यंते प्रकृतिः पर्यंते
यत्रसप्रकृतिपर्यंतोगणातत्तंतत्रततरेवधीत्यर्थः तान्रुद्रान्भुवनसंकलनयासंकलयति शतद्वयंसप्तकंचभुवनानांवरानने तत्रजलावरणे
श्रू प्रसिद्धंगुह्यमात्रस्यपृष्ठाः उच्चैः श्रियः सरस्वत्याः गणाष्टकमीतित्रयोदशभुवनानि ततः शिवाग्नेतिगणाष्टकस्यवायुरीशस्यशुभ्रतिगणाष्ट
कस्याकाशेशस्य `` पवित्राद्यष्टकस्य ततः शर्वादिमूर्तीशाधिष्ठितानितन्मात्रसूर्यसोमसमंडलानिपंच ५ ततोहंकारेशस्य ततः स्थाण्वष्टक
स्याष्टावितीयदतेद्वाषष्टिभुवनानि ६२ बुद्धावपिपूर्वोक्तानीत्याद्वाषष्टिः गणानतेअशीतिरितिसेतस्मात्द्वयंसमापिकंभवति किंचात्रैव अंत
र्भूताः स्थिताचात्रयेयेतेनोक्तावरानने। ` ` ` शाक्तितुष्टिसिद्धाभुवन ` ` येहरुद्रेऽपिरुद्राउक्तास्तेऽत्रैवांतर्भूतात्पृथगिहनोक्ताः अथ ग
णानाम्परिरष्टेतुप्रधानेपरिकीर्तितं प्रधीयतेत्रगुणांतविश्वमितिप्रधानं तत्रयेसंस्थितारुद्राः तान् कथयामिसमासतः क्रोधेश्वरश्च
संवर्तोज्योतिः पिंगलश्रीकंठक् पंचांतकैकवीरौचशिखेदसहितेश्वराः शिखेदसहिता अष्टावेतेप्रधानतत्त्वगताईश्वरात्यर्थः अतश्च।
तत्रैतप्राहतेरुद्रामहावीर्याः प्रकीर्तिताः उदितक्रमाश्चत्यर्थः अस्यप्रधानतत्त्वस्यकिंस्वरूपमित्याह गुणानांयापराकाष्ठातत्प्रधानमिहो
च्यते पराकाष्ठाअविभागावस्था अथ अतः पुरुषतत्त्वेतुभुवनानिनिबोधमे अतइतिप्रकृतेरूर्ध्वंपारमेश्वरस्वरूपगोपनवशाद्यत्संकुचि
तविद्याभासरूपंपुरुषतत्त्वंतत्रसंकोचांशप्रथयाणि भुवनानितुविद्यात्रयाणि तस्यनिर्विकारत्वात् तत्रतावत् अघाचस्तिलोहृष्टिः
सार्धस्वतारख्या स्वपराचस्वनेत्राचकुमारीचततःपरं उद्गमाम्भसिकाचैवतुष्टयानवकीर्तिताः तथा ताराचैवसुताराचतारयन्तीप्रमोदिका गेचा
प्रमोदितामोदमानारम्यकाचततःपरं मराप्रमुदिकाचैवसिद्धाष्टकमुदाहृतं सांख्यशास्त्रेतुष्टिनवकसिद्ध्यष्टकंचयत्नात्पयसेवांउडिप

वेदमंडलान्य
प्येतनोपि
क२लप्रकाश
र१६स्तूपसाम
१

ते

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री
स्व·टी·
द·
१५८

198

मंतयागगिणितं तदिदमं(कु)चितचित्स्वभावस्य कलादिकं च काविवेकिनः पुरुषस्य भोक्तृतावारकं न तत्पुंसि दृशिमात्रस्वभावे अभोक्तरि बुद्ध्या
दिवशेनास्थितस्य भोगस्य कथं विरूपिसंभवो न हि हिमानां तेजः देवदत्ते प्रतिबिम्बिते सति शीतानुभवलक्षणो भोगो गोगापापिहत्या संभव
ति अतः सर्वोयं भोग उक्तरूपः पुंसि पारमार्थिके भोक्तरि सति घटित इत्येवं तत्त्वादिप्रत्ययसद्भावो युक्त इत्येवमुक्तं तत्राध्यात्मिका नव तुष्टयः प्र
कृत्युपादानकालभाग्याख्याः पंच विषयोपरतिः अर्जनरक्षासंक्षयविषयघातैरिति तथाष्टौ ऊहः शब्दोध्ययनं दुःखविघातत्रयं सुहृत्प्राप्तिः दानं
च सिद्धयोष्टौ इति यास्सांख्यैः अत एते तत्त्वज्ञाय संतोषतुष्टिरूपसमाहेयोपादेयधीः सिद्धिरिति गुरुभिर्निर्दिताः स्तष्टयस्मिन्नुपयुक्ताः तासा
मष्टादिकास्ता राज्याश्च अपि देवतापतनामस्तु भुवनेषु स्थिता इह निरूपिताः किंच पारमेश्वमतयोगकर्मसाध्यमणिमाद्यष्टकरूपमैश्व
र्यं तदप्येतन्नामरेवताष्टकाधिष्ठितमत्रैव पुंस्तत्त्वे श्रीकण्ठनीत्या आधारकतया स्थित्याह अणिमा लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च प्राकाम्यं च
तथेशित्वं वशित्वं यत्तदाहृतं यत्र कामावसायित्वमणिमाद्यष्टकं स्मृतं अणिमा शरीरस्य सूक्ष्मताकरणसामर्थ्यं लघिमा तूलवल्लाघवोत्पा
दनशक्तित्वं महिमा महत्त्वोत्पादनशक्तिता प्राप्तिः संकल्पमात्रात्तद्देशावाप्तिः प्राकाम्यमेकस्यैव युगपन्नानाशरीरकरणशक्तिता ईशित्वं पे
श्वर्यं वाशित्वं जनवशीकारः यत्र कामावसायित्वं संकल्पमात्राद्देशकालस्वभावव्यवहितवस्तुनिश्चयः भोग्यं सामान्यरूपत्रयभोक्तृत्वात्तु सोपित
द्गुणच्छायायोगाद्गुणाव   अतो धे गुरुशिष्याभ्यां पंक्तित्रयमतः स्मृतं अत इति प्रोक्ताणिमाद्यष्टकादूर्ध्वं तत्र मस्करीशानः कृत्वः कपिलः काच
एव च सनत्कुमारगौतमवसिष्ठाः हंशकास्तथा काश्यपोनासिकेतुश्च गालवो मौतिकस्तथा शाकल्यश्च समाख्यातो दुर्वासाः परमस्तृषिः वा
ल्मीकिश्च गुरुश्रेष्ठः सपराशरगालवाः पिप्पलादस्तथा सौमित्रो वायुपुत्रो भरद्वाजः गाल्ववावत्रहावृष्टौ ते हि मस्कर्यादिमदन्तास्ताष्टाष्टस्य
वारितः द्वाविंशतिगुरुवराः प्रथमा पंक्तिरिष्यते एते च पूर्ववदन्याख्यानामेव तत्त्वपाशमिहेतत्तेनेश्वरेच्छयैतत्परावास्थितिञ्च षट्कृताः यद्गु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ॐ श्रीमालिनीविजये मयाप्येतत्पुराप्रोक्तं कपिलाय महात्मने इति दृष्टमेतत्परशास्त्रवितोपासादिकं अष्टष्टचैतत्पुरावास्यात्मकं वदंति एतेच
द्वाविंशतिगुरवएव एतदूर्ध्वं तु रजःसंस्पर्शप्रधानार्थापंक्तौ शिष्यरूपएव॥ त्यतिपादयितुमाह जङ्कस्तत्रणाविंडसमनुनिस्तार्तसूत्तथैवच ध्याना
श्रयैव दीर्घस्नेहोताज्ञागरएवच अगस्त्यैवस्तभोमौवउपाध्यायश्चकीर्तितः शुक्रोब्रह्मवह्निराशोजमदग्निस्ततोधराः स्थलशिरावालविल्पाम
त्रस्त्येतिप्रकीर्तितः वज्राङ्गेयोविशुद्धस्त्रशिवश्वासुररथांतगः वसुनामस्थितोभौमस्त्योभौद्धावेवमशुगणान्सहितांगिराइत्येतावपिद्धोराशोजम
दग्निस्ततएकएवउपाध्यायइत्येते उपाध्यायइतिस्मृताः वसुमागासंख्याविघातायते: तदिर्थे जङ्कादिचाहपर्यंताद्वितीयापंक्तिरिष्यते अथ।
सत्वसंस्पर्शवत्तामपिभूमावाह हरोऽरुंडीप्रतोदस्मश्चमेरुस्तार्थकः हालपिंगेवहन्नश्वरञ्जजिह्वष्टकःशिवः यमःकुरस्मविख्यातोगंगाधर
उमापतिः भूतेश्वरःकपालेशःशंकरस्तथैवच अर्धनारीश्वरश्चैवपिंगलस्तथापरः महाकालस्मसंवर्तोमंडलीत्येकवीरकः तथाचाम
स्वविख्यातोभारभूतेश्वरोभवः हालपिंगेषहरहपकाएवहष्टकःशिवःअयोरूपरस्त्येकएवयमरत्तस्याविशेषणंभूतेश्वरइतिअन्योविख्यातइति
याएर्थतनामानइत्यर्थः तदिर्थे जङ्कादिचाहपर्यंताऋषयःपंचविंशतिः तृतीयपंक्तिनिविष्टइत्यर्थः रहस्यगुरुवाचोपक्तिमकुर्वतेऋषयःशि
ष्याएवअंसत्तोपासाप्रकर्षादिमांभूमिंप्रासाइत्यादिशति प्रथमपंक्तिगताइवतृतीयपंक्तिगता अपिगुरवएववयराह हरादयोभवांता।
अष्टशवोविंशतिःस्मृताः एतेसर्वे स्थिताश्चप्ययेनब्रह्मांडांतरवतीर्यतत्रस्थोचितमधिकारं अतिवाह्यतदेवपरमाविशंतीतिमंतव्यम्
उपसंहरति पंक्तित्रयंसमाख्यातमृषीणांगुरुशिष्ययोः प्रोक्तरीत्यागुरुशिष्यरूपमपिपंक्तित्रयमेतदित्यर्थः अथ नाडीविघाष्टकंदे
विकथयामितत:परं एर्यष्टकसमुद्राःयावत्समानायत्तासामष्टकं वत्मनविवद्धंकथयामि तास्थ रौद्राचचंद्रिणीगौरीशांतिःशां
तिकरीतथा मालाचमालिनीचैवस्वाहाचैवस्वधातथा अस्यनाड्यष्टकस्य अस्यापरिशाद्देवशिविग्रहाष्टकमुच्यते विग्रहस्वरू

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री·
स्व·री·
९·
१५५

त्मशरीरस्यो त्यापकं स्रष्टकं वदन्मायांभिमानदेवतारूपपुंस्त्वनावरणप्रयोजनं तस्य कार्यं च कारणं चैव स्वखडःखकं तथा ज्ञानं सांख्यं च वि
ख्यातं साधनं कारणं तथा कार्यं कार्यात्मसूक्ष्मदेहारम्भितन्मात्रोत्पादकं कारणमिति सूक्ष्मदेहावस्थितानभिव्यक्तशायवा येंद्रियदशोत्पादकं तन्मात्रमेव ना
देवतादशकं स्वखडःखकरमिति सुखदुःखोपभोगसंपादकं देवताद्वयं ज्ञानं सांख्यं चेति अनभिव्यक्तेन बुद्धींद्रियपंचकेन च संपाद्यं ज्ञानं मात्रं व्यापारमा
त्रेव व्याख्यातं प्रतीतं यत्तद्दधिष्ठातृदेवतारूपमिहैवमुक्तं साधनमित्यंतःकरणोत्पादकं देवताद्वयमित्यर्थः कारणमिति कारणरूपस्य प्रधानतत्त्वस्यो
त्पादकं देवतारूपमित्यर्थः यद्यपि च प्राग्रश्मिकरणात्तेजोमंडलात्प्रसक्ति प्रसंगे कार्यकरणादीनामुत्पत्तौ कारणमुक्तं तथापि तद्देवहृद्देवतारूपं पुंस्त्व
तेपि सूक्ष्मरूपतयास्थितं तत्रैव वंद्यतात्मनस्तत्प्रयोजनस्य पर्यवसानात्मायीयं तेतत्पाशजालं परूपेणावस्थितमिति वक्ष्यति अथ देहपाशाना
नोवस्थे स्थूलदेहारंभकानधिष्ठातृदेवताविशेषरूपानित्यर्थः धर्मश्च दशधाख्यातः चःपवार्थे धर्ममेवमुख्यं वचनमारोदशविधं वक्ष्मि स च अहिंसास
त्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्कता अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचं संतोषमार्जवं एवं दशविधो धर्मो येनोक्तो धर्मकृत्तमः अकल्कता स्वच्छता स्वच्छता समता
प्रीतिर्नमस्कारशतैरपि कालक्षमत्वं सेयमुक्ता त्वकल्कतेति श्रीमंतरणापरमेश्वरेऽत्यंतलत्तिताः एवं धर्माख्यं प्रधानदेहपाशमुक्त्वा माह वि
कारान्षोडशाख्यास्ते परभावेन संस्थितान् प्रागुक्तस्थूलरूपास्ते तथा परभावेन सूक्ष्मेणरूपेणास्थितानित्यर्थः परस्परतया तु मायायां भविष्यंति ता
नाह रसो गंधश्च रूपं च स्पर्शः शब्दस्तथैव च तन्मात्रपंचकं ख्यातमिंद्रियाणि निबोध मे वाक्पाणी पादं पायूश्च उपस्थः कर्मसंज्ञकं इंद्रियपंचकमि
त् त्यर्थः श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका पंचमी स्मृता एतानि बुद्धींद्रियाणि तथा देवेशि मनः षोडशकं स्मृतं एते देहपाशाः समाख्याताः किंच अतो
ऽहिशरणाद्विडः धर्मसिसूक्ष्मरूपतया पाशकत्वेनावस्थितान् विडुरित्यविछिन्नेन पारम्पर्येण तत्वविदो जनाः स्थिताः तेच धर्मो ज्ञानं सवैराग्यमैश्व
र्यं चततः परं अधर्मश्च तथा ज्ञानमवैराग्यमनीशता प्रागुक्तादहिंसादेहधर्मोदयमत्वोधर्मः श्रष्टाश्च तद्रूपः किंच अहंकारश्च त्रिविधं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः।
र्ध

199

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वैकारिकतैजसंचभूतादिंचयथाक्रमं राजसंसात्विकंतामसंचेत्यर्थः एवमेतानितन्मात्राणिबहिष्करणांतःकरणानिसूक्ष्मरूपतयांऽस्तत्वाव
स्थितानि वैत्यकानीह्यान्युक्तानिपतान्येवान्यत्रभूशरीरेंद्रियगोचरीचक्रेणएतानिप्रतिपादितानितत्रद्वमारेणैवदेहपरह्रूपाणीस्थपक
मपवोक्तिकतावैचरीचक्रंतांतरकंचकदेवतारूपंभविष्यतिप्रातिलोम्यक्रमेणदीक्षाविधिमुपक्रांतमेवस्मारयति दीक्षाकालेयथाशुद्धिस्तथा
चैवनिवोधमे एषांपुंस्तत्वगतानांतैजसाद्यहंकारपाशानामित्यर्थः यथायेनक्रमेणेत्यर्थः तमेवक्रममाह तमोरजस्तथासत्वंशोधयेदनुपू
र्वशः एतञ्चोपलक्षणंपरंसर्वेषांपाशानांप्रातिलोम्येनशोधयेदित्यर्थः किंच शब्दःस्पर्शस्तथारूपंरसोगंधश्चपंचमः विषयास्तुसमाख्याताःशो
धनीयाःप्रयत्नतः विशेषाणामिन्द्रियंनिरूतिविषयाःभोक्तारिंपुंसिसूक्ष्मरूपतयाभोग्यात्मनाःस्थिताः नतुपूर्वोक्ततन्मात्रात्मानइत्यर्थः प्रयत्न
नतश्चशोधनीयाःरक्षकेरयमाशयः नसात्विमभुवनादिदीक्षावत्सूक्ष्मानंतर्विभावयेदित्युक्तनीत्यांतर्भावपक्षोचिंतनीयः अपितुपृथगेतेस
र्वएवावतिततायांभुवनदीक्षायांशोध्याःएवमन्यत्रकिंच कामःक्रोधश्चलोभश्चमोहःपैशुन्यमेवच जन्ममृत्युजराव्याधिस्तद्वत्[?]मातथैवच
विषादश्चभयंचैवमहोहर्षणमेवच रजःशोकश्चवैविंशउक्तापितान्वतेद्रोहिता मायामात्सर्यधर्मश्चअधर्मश्चास्वतंत्रता तस्मात्स्वरूहउक्तापिताद्वतेद्र
हिंसाभावःउक्तापितान्वतेद्रोहिताक्रोधःपूर्वापरविमर्शशून्यःसप्रकर्षःकोपःमदोदर्पःमात्सर्यधर्मःपरगुणामसहिष्णुताताताभावःपतेश्चीम
तेगपारमेश्वरेवितत्यव्याख्याताः तश्चेमेसप्तविंशतिसंख्याःपाशाः आगंतुकाश्चवोद्धव्याः प्राकृतेभ्यःसहजेभ्यःअन्येआगच्छंतितच्छीलाःदेह
प्राप्युत्तरकालेअतएवपुंस्तत्वातुंसामभिव्यक्तिमायांतीत्यागंतवकाःअतएवसहजाश्चैवरागपादयः अन्येआगंतुकोरागःशोधनीयःप्रयत्नत
इत्यनुषंगः एवमन्यत्र किंच गणपाशान्निवोधमे तेचदेविनंदमहाकालोगणेशोवृषभस्तथा भृंगीचंडेश्वरश्चैवकार्तिकेयोष्टमोस्मृतः प
तेपराहृयात्मकपारमेश्वरस्वरूपमात्मनामाहणवानाउच्यंते यउक्तमस्मत्प्रभुणाश्रीतंत्रालोकेयत्किंचित्परमाद्वैतसंवित्स्वातंत्र्यसंदरात्परा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री· स्व·टी· ८·

९०

200

छिवाउक्तानुपादन्यतत्पाशाउच्यते तदेवपुंस्तत्वमाथवेष्टरौपिपाशमेष्वरे तत्स्वरूपापरिज्ञाने विश्वंहिप्रकृषस्ततइति किंच अनंतस्थितउःसूत्रः श्रीकंठस्य
शिवोत्तमः शिवंडीचैकनेत्रश्चएकरुद्रस्तथापरः विधेश्वरात्मकान्याशां दीक्षाकाले विशोधयेत् शुद्धेधनिशिवःकर्ताप्रोक्तोनंतोसितेप्रभुः इत्यात्मा।
यांतरोक्तनीत्याअशुद्धाध्वकारणं वितत्वादिपरिहृतोयोनंतभट्टारकस्तस्यपुंस्तत्वावारकत्वेसतिअशुद्धाध्व सृजंफलतीतितत्रस्तत्स्वरूपेणावस्थितइति
भविष्यातितदेवंतुष्टिनवकं सिद्धाष्टकमणिमाद्यष्टकं पंक्तित्रयविशिष्टाद्या विंशतिः पंचविंशतिः विंशतिर्भेतिसप्तविंशतिः गुरुशिष्यानामष्टकंवि
ग्रह्याष्टकमहिंसाद्यादश षोडशविकाराः अष्टावद्धिधर्माः त्रिविधोहंकारः शब्दादिविषयपंचकं स्पर्शादिमादिविषयपंचकाद्यावकाचनारिंशत्सहजा
देहपाशाः कामादयोस्वतंत्रतंत्राः सप्तविंशतिरागतकाःपाशाः अष्टौगणेशाः अष्टौचविघ्नेशाः पाशाइतित्रिनवत्यधिकंशतंपतत्पाशभुवना
नांपुंस्तितशोधनीयत्वसुक्तं उक्तानुक्तास्तुयेचान्यतत्त्वतेत्तोक्तलक्षणाः पौरुषेयेतशोध्यास्तेततोमुच्यतेपुद्गलः ये त्रिनवत्यधिकशतसंख्योऽशद्वपाशा तू
उक्तायेचान्येरतिद्वासशोकोत्साहादयोनिर्वेदस्तान्यादयश्चेहनोक्ताः अपतेत्रेभरतादिष्टक्तस्वरूपास्ते सर्वपौरुषेयेतत्वेशोधनीयाः एवंसतितताः
पाशेभ्यः पुद्गलोमुच्यते षड्शब्दःपदाग्रंतः शंकातंकासंस्कारो पनात्मनाहिंसयागिलनं भोग्यलत्तणं यस्यसपुद्गलोमायाप्रमाताणगतमेतत
स्पर्धेनियतिर्ज्ञेयातस्यांरुद्राविबोधमे तानाह वामदेवस्तथाशर्वस्तथाचैवभवोद्भवौ वज्रदेहःप्रभुश्चैवधाताचक्रमविक्रमो स्वप्रभेदश्चदश
मोनियताप्रोक्तःस्मृतः दशादिक्रमवस्थिताइत्यर्थः पतन्नियति तत्ननियमिताः पुरुषोबुद्धिप्रमातृभूमिकांदृष्टीत्वाग्रहंकारमयः शारीरेषुत
परेवस्थितइतिप्रतिपादयितुमाह यत्तत्त्वदिस्थितंपद्ममात्मातत्रव्यवस्थितः सातात्त्वत्तमिमंरेहंयचापिव्याप्यतिष्टति तथाप्यस्यपरस्यानेरूपत्वं
कजसमस्तकामितिस्थित्याएतत्पद्ममात्मनोविश्रांतिपदंअतएवात्रस्योपंपद्मासनस्वभावतयो क्रमेणतत्तद्विषयावभासनादिस्रष्टिंकरोति
तत्रपद्मे नियतिदलमहंकारकेसरंबुद्धिकार्णिकं नियतिवशोद्भूतानिमनोबुद्धिकर्मात्तविषयरूपाणिदलानिसंचारपदानियमेतिव्याख्येयं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ननु नियतिरेव कलानियमेति नियतेरहंकारके समवायो व्याप्त्यभावात् अहंकारस्य वरंजकतात्के सत्त्वरूपोयत्र तद्विस्तत्स्य व्यवसायपर्यंत विषयभोग्यक
तात् उपरिवर्तिकार्णिकारूपा अत्र चास्यात्मानः प्रधानाशयमापन्नं गुणत्रयविसर्पितं इति पूर्वोक्तस्वरूपस्तत्त्वमन्यथा उद्दिष्टमात्तताया योगात् एतत्प्रति
यातिनियमितत्वं कालकालितस्यैव चरते नतु कालेन तत्स्वभावस्य अनेनायदेनकलनाकारणं तत्र कालतत्त्वे शिवोक्तेयाः शोध्यतेनेतिशेषः तास्य क
थयामि समासतः शुद्धोद्भवः प्रवृत्तश्च प्रशान्तः परमाक्षरः शिवश्च सुशिवश्चैव ध्रुवश्चाक्षरशंभुराट् दशैते तु शिवाज्ञेयाः कालतत्त्वे वरानने अक्षरा
द शंभुराट् इति द्वौ तत्र हेमाभाः शंकराः प्रोक्ताः शिवाः स्फाटिकसन्निभाः शंकराः नियतिस्थाः शिवास्तु कालसंस्थाः किंच एकैकस्य विनिर्दिष्टाः प
रिवारो यशस्विनि कोटिरेका तथान्या निसहस्राणि तु षोडश तेषां च कर्मकर्त्तारि सर्वेषां प्रोक्ता त्रिभुवनानि तु अतरूर्ध्वं हरिद्रागो रागतत्त्वे निबोध
मे कालकालतत्त्वे वेद्यसंबन्धं विना नव्यज्यते वा धन्त्रपस्य पुंस इति किंचिन्मे स्यादिति वेद्यसामान्याभिलाषात्मना तत्पश्चाद्विषयवृद्धिधर्मस्य लक्षण
विलक्षणेन रागतत्त्वेनावच्छेमयमपवृक्तः अतः रंजके रागतत्त्वे हरिद्रो हैमरूपो भुवनेशो अन्यान्यप्याह स्वरूपः स्वरूपश्च स्वरूपोरुपवर्द्ध
नः मनोन्मनो महाधीरः एते द्वाभ्याम् महाष्टौ वीरेशाः परिकीर्तिताः यथा नियतिकालगताः रुद्राः शंकराः शिवाश्चोक्तास्तथा एते वीरेशा उच्यन्ते
उद्धरिहरताश्चैव मताः किंचान्यानपि रागतत्त्वे प्रवक्ष्यामि येन हृच्छ्व व्यवस्थिताः तानिति शेषः कस्यारुणः पिंगलो बभ्रुर्वीरश्च प्रभवस्तथा मेधाति
थिः क्षेदकश्चराहकः शास्त्रकारिणः शास्त्रकारिण इति शास्त्रकारिनाम्नः एकस्यैव बहुता दरूवचनं कृतमेताः पंचगुरवः इति प्रदर्शनायैवदाह पंच
शिष्याचार्या दशैते संव्यवस्थिताः अन्याः शिष्याः अन्या आचार्याः सामान्यवेद्याभिषंगात्मकं रागतत्त्वं वेद्यप्रकाशेनोपपद्यते तत्प्रकाशनाय किंचि
ज्ज्ञत्वप्रदं विद्यातत्त्वमस्य संबध्नामित्याह विद्यातत्त्वमतश्चोर्ध्वं तस्मिन्वै भुवनं स्मृतं उभुवनमिति भुवनानीति अर्थः तानि तदीशद्वारेण प्रदर्शयति वा
मेज्येष्ठश्च रौद्रश्च कलाविकरणस्तथा बलविकरणश्चैव बलप्रमथनस्तथा सर्वभूतदमनश्च तथा चैव मनोन्मनः विकरणा इति कलविकरणाः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰ क्ष्विदेवमादयः श्रीलिंगपाठेन हुं रूपं ते किंचिज्ज्ञत्वरूपविद्यासंबन्धोपि नाकर्तृरूपपद्यते इतिमायानिगूहितस्वर्गज्ञानक्रियास्फारस्यास्य किंचित्कर्तृ
स्व टी॰ त्वोन्मीलनात्कालतत्वमस्ति ततः तत्र कालतत्वे महादेवि महादेवत्रयं स्थितं महादेवो महातेजा महाज्योतिः प्रतापवान् महच्छब्दोपलक्षितं देवत्रयं प्र
१०॰ तापवानिति श्रुतिदीप्तिः तदेवं कालतत्वं समाख्यातं समासेन वरानने समासेनेत्युक्तेरयमाशयः परत्वेनात्र वामदेवभवोद्भवैकपिंगेक्षणा भुवनेश
२१ णांगुह्यमात्राख्याः सन्निधाने ह्यष्टौ मंडलेश्वराः पूर्वं हि तत्वे अघोररूपेणोक्ताः इह तु पररूपेण तत्र वक्तव्यप्राधान्यादुक्ताः तदेवं नियतिकालराग
विद्याकलाख्यं यदेतत्तत्वपंचकं कंचुकं तत्वोक्तभावोन्मेषविशेषरूपं यत्तया बहिः साधारणमेव तत्तत्प्रतिपुरुषमेतन्नामकमेव तत्वपंचकं कंचु
201 कशब्दवाच्यं भिन्नं भिन्नमेवमन्तःकरणादिवत् एतच्च तंडुलस्य कंचुकमिव पुंसः परमावरणं प्रकृत्यादितन्मात्रांतं सूक्ष्मशरीरारंभकं तद्वत्
सूक्ष्मभूतपंचकं तु स्थूलशरीरारंभकं किंशारुकवत्स्थूलमेवेति सर्वमेतत्प्रातिलोम्येन प्रोक्तं भुवनविभागेन शोधनीयं प्रोक्ता नामानः सर्व एव
एते रुद्रा महादेवि त्रिनेत्राश्चंद्रशेखराः असामान्येन [illegible] माहेश्वरेण ज्योतिषालंकृताः एषां च प्राकारविचारेण संख्याता स्तेपि रुद्रकोटिसहस्र
स्रैस्तु समंतात्परिवारिताः शुद्धस्फटिकसंकाशाः सर्व एव तु योगैश्वर्यबलान्विताः विशेषमेषमाह योगेशास्तु विज्ञेया ज्ञानयोगबलोत्कटाः
छत्राकारास्तेषां वै रुद्रा रत्नविचित्रिताः अन्येषां तु क्रमाकारा उक्ताः गतमेतत् अथैषाम् उपरिष्टाद्वक्तुमाया तां च ते कथयामि समासतः व्याप्यया
वैतयोर्धानं वै स्वरूपेणासंस्थिता व्याप्यातिमात्रमाप्य आकलादित्तिस्त्वं तत्सर्वं इति श्रुतत्वान्न च भेदेनात्र व्याप्यव्यापकभावोपि तभेदेनेत्याशयेन व्याप्य
विश्वव्यवस्थितेत्युक्तं समासत इति संततिसभुवनेशप्रतिपादनाशयेन तदाह तत्र रुद्रा महाभागा द्वादशैव महाबलाः प्रधानभूताः स्थिताः महाबला इति
परमेशाज्ञानं विनाऽध्यवदिष्टाः तानेतान्यष्टविभागेन दर्शयति गहनश्चानुमाप्यश्च तथाऽन्यः हरिहरः प्रभुः दंडीशानश्च देवेशस्त्रिगलो गोपतिस्तथा अथः
पुटेन विज्ञेया मायातत्वे वरानने एते च डितय्यैः तेमेषां ज्वालानाः स्वामी विधेशानस्तथैव च विद्येशश्च शिवश्चैव अनंतः षष्ठ उच्यते ऊर्ध्वमायापुटस्था

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नुरुद्रापतेप्रकीर्तिताः एषांमध्येतुभगवाननंतेशोजगत्पतिः श्रीमतंत्रशास्त्रेभुवनमध्येपुरेरेपियज्ञात्मौविग्रहेशानः स्थितः परमदुर्जेयरत्नपक्रम्य
यत्रशर्वोभवश्चैवउग्रोभीमस्त्रवीर्यवान् भस्मांतकोरुद्रभिश्रश्रीवत्सश्चमहाबलः इतिग्रंथेनाष्टकमुक्तं श्रीसर्वशास्त्रेतुमहादेवाद्यष्टमात्रमंडलेश्व
राष्टकमेवमायायामुक्तमितितंत्रप्रक्रियाभेदः एषचानंतनाथः उद्भवेभावयितातत्कुरुतेस्वेच्छयाप्रभुः यस्यस्वकर्मपरिपाकायातद्भवःस्थावरा
यात्मकउदितः तंतत्स्वभावयिताविचार्यस्वेच्छयापरमेच्छापिष्ठितस्वेच्छामात्रेणानंतत्कुंभकारवत्सहकार्याद्यपेक्षःकुरुते यतोसौप्रभुरियत्पथनि
कालादि ^
प्रभवनशीलः किंचायं सर्वज्ञःसर्वकर्त्ताचनिग्रहानुग्रहेरतः ृतित्यंतेसर्वज्ञानातिचकरोतितत्रैवायातशक्तिपातानामितरेषांचानुग्रहंनिग्रहंचक
रोति तदिदंश्च प्रथमेनतुभेदेनरुद्राद्वादशकीर्तिताः इह अतःपरंभवेन्मायासर्वजंतुविमोहिनीतिवस्तुमाणाद्दृष्ट्यापारमेश्वरीशक्तिर्मायासातत्तद्रूपत
याग्रंथिरूपतयाबद्धियास्फुरिता तत्रतत्तद्रूपतयामायातत्कोटिपाव्याप्यास्थितासर्वंचाराचरमिति तथा व्याप्यैवेयातत्पोधानैवैश्वरूप्येणसंस्थिता
इतियोक्तातस्यायमूर्ध्वापरभुद्रात्मकाकांडरूपतमस्ति तत्रपरद्वयेमायायाः प्रथमेनततात्मनाभेदेनद्वादशरुद्राःप्रवर्तिताः विभागेनावस्थि
ताउक्तायस्तस्याःनिःसंख्येवांतरभेदभिन्नकलादिरितित्यंततत्वसंततिस्रोतोभेद`` सूतिहेतुःशक्तेःकिंचिदुच्छूनेतथास्त्रायेषतोग्रस्थ्यात्मास्थू
लस्वभावासौस्वसूक्ष्मतमसत्वरजस्तमोरूपतयोर्धमध्याधरग्रंथिभेदेनतात्वग्रंथिसमानरूपेणत्रिधावस्थितः यथोक्तंप्राक् अधश्छादनमूर्ध्वंचाभि
तरक्तंविनिर्दिशेत् मध्येतमोविजानीयाद्गुणास्त्वेनेव्यवस्थिताइतित्रिभेदग्रंथ्यात्मनिरूपेरुद्राणांविभागेनस्थितिमाह। अस्मिंस्तुयेयथारुद्रामायातत्त्वे
व्यवस्थिताः तथाहंकथयिष्यामिभेदत्रयविभागशः अस्मिन्नितिप्रोक्तकलादितत्वस्त्रोतः संतानप्रसूतिहेतोः ग्रंथ्यात्मनिमायीयेरूपेयोगयथा
स्थानंतास्थायेनक्रमेणास्थिताः तथाभेदत्रयविभागशइतिसत्वादिग्रंथिभेदेनवर्णयिष्यामि तत्र गोपतिश्चततोदेविश्रथोग्रयोव्यवस्थितः ततर
तिकलातत्वप्रतिपादितामहादेवादिरुद्रभुवनोर्ध्वयोमायीयोयोग्रंथिस्तत्रप्रागुक्तपवगोपितःपररूपेणास्थितः तथा ग्रंथ्यधःसंस्थितेविश्वान्निक

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री·
स्व·टी·
२·
२०२

लत्तेमपव्वब्रलगोपिपतिश्चेवशिवश्चेतिसपंचमः ग्रंथार्ध इति ऊर्ध्वग्रंथ्यावित्यर्थः मं इति प्राउक्तपवापररूपेणोहार्यविश्वाधिकोरुद्रःस्थितोनतत्र
इत्यर्थः किंच अधऊर्ध्वमनंतस्त अधइतिअधोग्रंथेःऊर्ध्वयोग्रंथिमस्तज्ञानतःस्थितइत्यर्थः एतत्सर्वंग्रंथितत्वात्मतयानितंमायायाः श्रीशिवतनोःमाया
विलमिदमुक्तंपरतत्त्वगुहाजगद्योनिःउत्पत्त्यायेषस्याःपतिशक्तिक्षोभमनुविधीयमानेषुयोनिविवरेषुर्नेनाकाममस्मद्वेषुभागमंत्रेत्यादिग्रंथे
नगुरुभिर्दर्शितमित्येतंव्याख्याक्रमंतत्वज्ञायच्छी· ह्लोकेनव्याख्यातंयथापरमेश्वरीलकुलेशायज्ञानंभेदेनप्रदर्शितवानितिश्रीलकुलस्वच्छंदप्र
दर्शितस्थित्याहिस्कंदंपारमेश्वरज्ञानंइतिद्विधामायायांभुवनेशविभागइहदर्शितइतितदुक्तमधुक्तंवेतिमचेतसोज्ञानंगतियस्मायमनंतभट्टारका
ग्रयोमध्यमोग्रंथिरुक्तः पाशाश्चैवात्रसंस्थिताः तेच पूर्वंवैकथितादेवि वैशरूपवार्थ्यप्रथमेवैभरुपततत्वनिरूपणावसरे अश्वाचसलिलादैवत्या
दिनातुष्टिसिध्याद्येषुपाशांतायेपाशाउक्तातइहपररूपेणावस्थिताइत्यर्थः मायाहिसर्वेषांपाशानामुत्पत्तिभूः तेस्वनंतपाशकेवैशिष्ट्यदेवतात्म
भिःसूक्ष्मरूपैर्वामशक्त्याधिष्ठितान्त्राणावोवध्यंतेवद्धितवैस्ततुष्टिसिद्ध्यादयःकेचित्पाशाःस्थूलरूपाःस्थिताः तत्रैषांविभवस्पंनमित्युक्तप्रायं किंच
अत्रोक्तऋषिकुलंभवेत् यत्सर्वंपाशमध्येगुरुशिष्यात्मकपंक्तित्रयेणाऋषिकुलमुक्तंतदिहपाशानामुपरिस्थितं किंवात्रयोनिर्वागीश्वरीचैवय
स्यांजातोनजायते वाचैवविश्वाभुवनानिजज्ञिरेइतिस्थित्यायोनिःविश्वकारणंवागीश्वर्यात्रसूक्ष्मेणरूपेणस्थितापरेणशुद्धविद्यायांप्रतिपाद
यिष्यमाणत्वादपरेणसारस्वतभुवनेप्रोक्तत्वात् सर्वंहिस्थूलसूक्ष्मपतयात्रिविभक्तंपरमेश्वरशास्त्रात्मकंतत्रतत्रतथावस्थितमित्येकादशेवस्य
तिकीटवीवागीश्वरीत्याह यत्रयस्यांप्राक्द्विर्णीतास्थित्यास्थूलसूक्ष्मपररूपायांजातोमंत्र[illegible]तिसंपादितगर्भाधानादि · · त्यन्नः तत्रतत्रतत्वेशा
गर्जिततत्तत्कर्मफलोपभोगायनानायोनिभेदेनसृष्टोनजायतइतिपाशच्छेदः योजनिकायास्मसंपन्नत्वात्परशिवेवैकप्राप्यामुच्यतइत्यर्थः किंचा
त्रमायायां ओंकारान्ताध्याधातारोममनेशास्ततःपरं ध्यानंभस्मेशमेवाहः ओंकाराभिधानाध्यासीन्यंचरुद्रानाहः अन्येतत्रऋषिकुलेयदनंतरमु

संस्थ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

क्तं तदेवगोंकारमध्यादिनामषट्केन विभक्तमिति व्याख्यातं तंतः प्रमाणानि तत्र दर्शितः ज्ञेयोपादेयादेषप्रमासाधकत्वात्प्रमाणशब्दाभिधेया अ
ष्टौ रुद्राः प्रणवाद्यरुद्रपंचकावस्थानस्योपरिस्थिताः तानि प्रमाणान्यादिशति एवाष्टौ अणमेवाद्यः रुद्रांकुशमतः परं सदयं लक्षणं चैव व्याहर
मा कर्षमेव च आदर्शं च तथैवेह अष्टमं परिकीर्तितं एते रुद्रा एतन्नामकपाशुपतशास्त्रावतारकाः तत्र च सद्यव्याख्येयत्वप्रमाणमुक्तं तस्यांतर्भू
तानि सुराकल्पकनकशलाकानि रुद्रविश्वप्रपंचव्याख्यानिषद्र क्रियाप्रधानानि प्रमाणानि प्रोक्तो प्रधानप्रमाणाष्टकविलक्षणानि रुद्रया ज्ञान
ख्य प्रमाणांकुशलेशशिष्येणानुसलिंदेश्रोहृत्याकरुद्राणां प्रथमं दर्शितानि [illegible] भूतानीदृष्टस्थगणितानि एवं लांकुलं मो सर्वं चैव हि या
तं तं प्रकीर्तितं पाशुपतं यत्तदत्र मायांतरस्यवृषपतयास्थितं परंपरं तेषामीश्वरत्वमिति वक्ष्यति अत एव सर्वाधनो वि नि मुक्तं शैवानां तु परं च
दमिति वक्ष्यमाणस्थित्यैव पाशुपतेभ्यः शैवानां महदंतरमित्युक्तं रुद्रेयेप्रणवप्रमाणाभिधा रुद्राउक्ताः एते परिहृतादेविरुद्रकोटिसहस्रशः
नानावर्णविचित्राश्च नानाभरणभूषिताः नानानारीसहस्रैस्तु रमंते पत्तयेच्छया एतस्मंतराः अत्रैत्र एवलकुलेशादीनां रुद्रः किंच वि
नेत्राः शूलिनः सर्वे जटाचंद्रकिरीटिनः अलुप्तशक्तिविभवा मायातत्त्वाधिकारिणः भुवनेषु विचित्रेषु योग्याकारेषु संस्थिताः एवं चैतदाराधका
एतत्पदप्राप्तिभाजः एषामधिकारसमाप्तौ सह मुच्यंते रस्यर्थिभं एवं मायायास्तत्त्वरूपतां प्रयितरूपतां च निर्णीय शक्तिरूपतामप्याख्यातुमाह अत प्र
रंभवेन्माया सर्वजंतुविमोहिनी सर्वान् जंतून् जायमानान् सृज्यमानान् मोहयति स्वस्वरूपाख्यातिसततावृणवमलभाजः करोति एवं वाभि
रधन्मलस्यावास्तवतेत्याह तथा स्माभिः पूर्वमेव निर्णीतं किंचान्यत् निर्वैरपरिपंथिन्यातया भ्रमितबुद्धयः रदंतमिदंनेति विवदंतीत्ववा
दिनः विवदंते परस्परं विरुद्धं जल्पंति अत एव वादिनो वादमात्रपर्यवसिताः न तत्तत्त्वज्ञाने विमतता वा तत्त्वे पदिवदेपरस्मैपदं व्यत्ययात् अतश्च
एतानसौ मतस्यं तु परित्यज्य न यतिद्वतस्तस्य संय सत्त्वयः परमेश्वरशास्त्राणि तदस्त्वयः एतदेवमनक्ति गुरुदेवाग्निशास्त्रस्त्वयेन भक्ता

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री॰ नराधमाः असद्युक्तिविचारज्ञाः शुष्कतर्कावलम्बिनः भ्रमयत्येव तान्माया ह्यमोक्षे मोक्षलिप्सया असद्युक्तिः पारमेश्वरागमवाह्य
स्व॰टी॰ स्तर्कः अमोक्षः परमाद्वैतचिदानंदघनपारमेश्वर्यैकात्म्यामेरन्यत्सर्वमेवकथमिवपरिहार्यं स्यादित्याह शिवदीक्षाग्निनाछिन्नान प्ररोहंतु
द॰ साधनः शिवेन स्वच्छस्वतंत्रचिदानंदघनेन शंकरेणायाज्ञानयोगक्रियाप्रधाना नानाप्रकारा दीक्षा दीयते ज्ञानसद्भावहृतिप्राद्भिरूपा सैवपा
२२ शुच्छेदकत्वादसिरिवतेन यस्याच्छिन्नेति स्वातंत्र्यशक्त्यात्मपरस्वरूपप्रत्यभिज्ञानेनोन्मूलिता तं प्रति न कदाचित्प्ररोहंतीत्यर्थः एवं मायाया रूपेन १
स्तत्त्वं ग्रंथिशक्त्यात्मके त्रिविधरूपमुक्तं ततत्त्वात्मकपरमेशाविश्वव्यापकोऽरूपसन्निभं ग्रंथ्यात्मकं त्रिविधशाक्तं तु स्वातंत्र्यशक्तिसारमेव त
यात्वेनापरिज्ञायमानत्वात्मोहिनात्मतिमाययेत्युच्यते तदेवमियमीश्वरप्रभुशक्तितिरोहितस्वस्वरूपाणून् संज्ञात्रकर्तृरूपानस्वैः कलादिनियंत्र्यतै
२०३ स्तत्त्वैः किंचित्कर्तृत्वकिंचिज्ज्ञत्वाभिलाषकलनानियमितैः मितभोग्योपभोगभाजः शोक्तपाशशतपाशितान्विधायाकिंचिद्दशात्मभोग्य
सामान्यरूपोप्रधानाश्रयोतथानितिपनियोनतत्कार्यं गुणादिति त्वं तस्थूलपाशपाशितात्योपेतं रमेवेति ॥ यथापारमेश्वरीत्वयानुतु
ष्ठेचैवस्वयं चेद्विश्वव्यापिकापि माया अख्यातिरूपापि पारमेश्वरप्रकाशाभिन्नावेवप्रकाशतइत्येतन्मुखेनयाविश्वप्रकाशिकापारमेश्वरप्र
काशाभित्तिः साशुद्धविद्योच्यते तत्स्वांगनिरूपयति अथोपरिमहाविद्यासर्वविद्याभवोद्भवा जगतः प्रलयोत्पत्तिविभूतिनिधिरव्यया दृशा
कोटिगुणाविद्यामायांव्याप्यव्यवस्थिता इत्युक्तादशुद्धविद्यावेलक्षण्याएते महतीअशेषवेदनरूपत्वाद्विद्यासर्वासां विद्याराज्ञीप्रभृ
तीनांदिव्यानां भवानां च प्रणवोपलक्षितानां सर्वमंत्राणामुद्भवउल्लासोयस्याः सा तथा अत एव मंत्रात्मकाशेषाधिष्ठातृत्वनिर्माणादिद्वारे
णतदपिष्टेयं मायादितत्त्वततत्त्वमातृभुवनादिरूपस्य जगतः प्रलयोत्पत्त्योर्विभूतौ च विद्यामंडलराज्ञानां मंडलानां विभूतयो न प्रकाशाः
परिस्फुरणात्मंत्राणां च तथात्मना मितिस्थित्यात्मभोगसंपत्तौ निधिराश्रया ॥ विश्वसर्गस्थितिसंहारकारिणीत्यर्थः स्वयं तु प्रकाश

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रूपता याश्च त्वया यत्ते प्रकाशो नापि संहारादि विद्यते तत्संकोचापेक्षया किंच सापवर्गमादेवि वागीशीति निगद्यते परमीतिमायीयाउ॰
न्नायाभेदप्रथोन्मापिका या इयमन्याश्च भेदप्रथोन्मीलनप्रथमसोपानकल्पा वागीशा स्वपरामर्शात्मनो महेश्वरस्येयं वागीशीति निगद्यते
अत एवात्र अष्टवर्गविभिन्ना च विद्या मातृका मातृकैव तु अकचटतपयशैरष्टाभिर्वर्गैर्भिन्ना न तु भिन्ना नादतत्परामर्शमयत्वेन भिन्ना शेषविश्वा॰
वभासिनी मंत्रानुन्मीलयेत् अत एव देयं मातृका वाच्यवाचकाशेषविश्वहेतवे पिपशुभिरज्ञाताते नापरिज्ञाता माता अथात्र भुवनानि प्र
वक्ष्यामि यथावत्त्वं शृणु वल्लभे वामा ज्येष्ठा तथा रौद्री काली विकरणी तथा बलविकरणी चैव बलप्रमथनी तथा दमनी सर्वभूतानां तथा
चैव मनोन्मनी एताश्च श्रीमदानंदभैरवे वामया सृज्यते विश्वं ज्येष्ठया पालयेत्ततः रौद्र्या लोकोपसंहारं कुरुते सेश्वरस्य प्रभुः कालया कलति
भूतानि विकरणाकिरेत्कलाः बलमथन्या या सर्वबलं मथ्नाति वान्यया दमन्या दमयिता तु मनः संकल्परूपकं नयते परमं स्थानं मन्म
न्यात्तु महेश्वर इति निरुक्ताः विकरणेति विकरणाकलाः शक्ती विकिरेत्सर्वं स्वप्रकाशरूपाधिष्ठिं करोति अथ यथा बलविकरणा सर्वत्र बलस्य
व्यापारकारणसामर्थ्यं विकरेत् अनया बलप्रमथन्या सर्वेषां रुद्रस्येन्द्रतानां बलं प्रमथ्नाति दमयित्वेति दमयित्वेति दमनं तां ताभ्यःमिमा विश्वे
वमत्र संगतिः येत एवं मष्टेन्द्रविद्या वामादयो नवदेवाः स्त्रीलिंगपाठा व्यामायावा नवशक्तयउक्ताः तएते दशावताररूपाः स्थला इतिवो
ध्याः एताश्च तप्तचामीकराकाराः पंचवक्त्रास्त्रिलोचनाः अमोघवीर्याः सर्वज्ञाः सर्वतः सर्वदा स्थिताः सर्वज्ञानगताः सर्वाः सर्वाभरण
भूषिताः सर्वलक्षणसंपन्नाः सर्वैश्वर्यसमन्विताः तप्तचामीकराकाराः अतिदीप्ताः लक्षणाविज्ञानयोगरूपाणि सर्वतः सर्वत्र सर्वकाल
स्थिताः एतदधिष्ठितं न किमप्यस्तीत्यर्थः ईदृशेणापि सर्वज्ञं महेश्वरमनुगताः तेन शक्तिमताधिष्ठिताः सर्वमेवाभरणं तेन भूषिताः
प्रधानाः समस्तकोसर्तुमंत्राणां या अवस्थिताः तासां मध्यात् एकैकस्य परीवारो लक्षाणां सहस्रशः एकैकस्येति मेत्रस्य किंच एषा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री· कोटिभ्रदिव्येषु श्रीकंठेति भुवनेषु ते तेन इति पंचकेषाद्यामायाः शक्तयो मंत्राश्च अत्रैव च अष्टानां ब्रह्मवेतालीस्थानानुसप्तविंशतिका यत्र सृष्टिर्यामे मंदिनी ज्वालासप्तसंख्यास्तदीश्वराः विद्याराजः
स्व· टी· समाख्याताः तेषां मंत्राणां विद्यानां च ईश्वराः प्रभवः अत एव विद्यानां मंत्राणां राज इत्युक्ताः अत एवैताः दीक्षाकाले विशोधयेत् एतच्छ्रीहोपत्रदर्पितं सप्तकोटिसंख्याकमं
८· त्रयस्ति संपते: एवं मायांताशेषविश्वभेदसर्वं तन्मंत्राश्रयभूता योक्ताशुद्धविद्यास्थापि शुद्धकल्पा तया अहमिदं सर्वमिति स्फुटेदंताहंता सामानाधिकरण्यावभासात्मनोश्वरतत्वे
२४५ भित्तिर्भूते सति भाति नहि भेदाभेदप्रकाशं भित्तिभेदं विना भेदः सर्वज्ञतापि घटते तत ईश्वरतत्वे दर्शयितुमाह। वामेत तस्यैश्वर्यं तत्वे तस्योर्ध्वे विद्यातत्त्वस्य वामेश्वरीदेव्यास्थापरिवृ
त्यास्थितमित्यर्थः अतश्च भुवनान्यत्र मे शृणु तत्स्यमुख्यभुवनावस्थितस्येश्वरस्य तावत्स्वरूपमाह अष्टविधैश्वर्ययुक्तो वीतमायो निरंजनः स्थितिसंहारकर्ता वै मोक्षैश्वर्यप्रदायकः ॥
युक्तो वक्ष्यमाणक्रमेणापरिवृतः वीतमाया यस्मात् यतो यं भिन्नवेद्यप्रथात्मनः अंजनान्मायाख्यान्मलान्निष्क्रांतः नहि मंत्रवर्गसंभेदेन सर्वं जानाति अपितु भेदाभेदरूपतः
या अत एव भेदांशास्पर्शादि ईश्वरपरिहृततत्वं भुवनादिव्यवस्थाचास्योपपन्ना नानायुक्ता एवं शिवतत्त्वपर्यंते सूक्ष्मतया सूचितकल्पस्य भेदस्य भावाद्भुवनादिव्यवस्थापि शोध्यतया
वक्ष्यमाणोपपन्नैव स्थितिसंहाराभ्यां सृष्टिरुपलक्षिता तत्श्चैतत्स्थानादित्रयेषु हेतुरीश्वरः शिवः कर्तेति नीत्या मंत्रमंडलादिशुद्धाध्वविषयमेवास्येति मंतव्यं तथा च श्रीमालिनीवि
जये सा सिसृक्षुर्जगत्सृष्टेरादावेव निजेच्छया विज्ञानकेवलानष्टौ बोधयामास पुद्गलान् तथा मंत्राणां सप्तकोटीः समंडलाः इति मोक्षमैश्वर्यं च लोकोत्तरमो
गरूपं न केवलं मंत्रेभ्यो ददाति यावन्मंत्रादिप्रयुक्तायात शक्तिपातेभ्यो मायागर्भगतेभ्योपि एतदप्युपलक्षणपरं तेन देवेन देवश्वाँरिसेविमायीयजनेभ्यो विजयमपि ददाति
एवं हि पंचविधकृत्यकारित्वमस्योक्तं भवति अस्यासनवर्णनं ध्यानोपयोगि उपदिशति तस्यासनं तु विस्तीर्णं सहस्रदलसम्मितं असंख्यातदलमित्यर्थः तिस्रः कोट्यः कोटिसप्तमं
त्रास्तस्यासनेस्थिताः यद्यपि सप्तकोट्यो मंत्राणां तथा ब्रह्मादिस्तंबपर्यंते जातमात्रे जगत्यपि मंत्राणां कोट्यस्तिस्रः सार्धाः शिवनियोजिताः अनुग्राहणातो संख्याता [illegible]या
ताः परमनामयमिति श्रीमालिनीविजयोक्तनीत्या सार्धास्तिस्रः कोट्यः अनुग्रहाधिकारा या वास्थिता इत्येवमुक्तं तदीयमर्यं विनियोज्य मंत्रपद्मासनाधिरूढः तत्र स्थ ईश्व
रो देवो वरदः सर्वतोमुखः देवः द्योतनादिपरमार्थः सर्वतोमुखत्वप्रधानरूपं यस्य आकारतोपि पंचवक्त्रः सतेजस्को दशबाहुस्त्रिलोचनः गोक्षीरधवलः सोम्यो नागयज्ञोपवीत

द्यो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वान् दिव्याम्बरधरो देवो दिव्यगन्धानुलेपनः सर्वलक्षणसंपूर्णः सर्वाभरणभूषितः त्रिशूलपाणीन्दुमौलिर्जटामकुटमंडितः प्रसन्नवदनः कांतो योगैश्व
र्यप्रदायकः वराभयहस्तश्च ध्येयो सावीश योगिभिः पंचवक्त्राद्याकृतेः प्राग्युक्तं मतत्वं मंतव्यं वराभयपाणित्वमिति चकाराद्वज्राद्विटादेः परिग्रहः सौम्यश्चेति
पारमेश्वरक्रियाशक्तिप्राधान्येन सृष्टिप्राधान्यात् अत एव द्वादशपरत्ववत्समाराधित्वात् ख्यातः स च योगैश्वर्यप्रदायकः ईश्वरो योगिनां तथा च परमेश्वरो रुद्रस्तेन
त्ता · चैनादिनाग्रहीतोश्वराकाराः तथा तत्समवायिनी शक्तिरपि तथैवाश्रिताकृतिमित्याह तस्योत्संगगता विद्या सर्वविद्यासमाश्रिता दिव्यवस्त्रपरीधाना दि
व्यमाल्यानुलेपना दिव्यस्रग्दामसमाल्याभिर्मुक्ताहारैर्विभूषिता मुक्ताफलप्रतीकाशा पंचवक्त्रा त्रिलोचना विद्येति मायीयभट्टारकरूपा मातृकाप्येवमपि श्रोत
कथ्यत्वं तथाप्येन भेदस्यानिहतत्वेन तत्संगगतेत्युक्तं एवमन्तरत्र सर्वाभिर्विद्याभिः सर्वैर्मंत्रैर्विद्यागणोक्तरूपतितिलेन तत्संगभेदेनाश्रिता वष्टव्याम मुक्ताफलप्रतीकाशेत्य म्य
नुग्रहप्रवणत्वात्सौम्येत्यर्थः एवं च आरोपिता विधानेन वेदयेत्तावितसत्य विधानेन ग्रंतरभेदप्रत्यवमर्शबलेनारोपिता प्रसादं आपिता सतीत्तानशालिनो
वेदयेत् प्रकाशितस्वस्वरूपास्समादयेत् किंच प्रहसंतीव सा भाति महेशवदनेक्षणात् वदनमाकृत्यपेक्षया वक्त्रं वदनं च स्वरूपापेक्षया तु परा शक्तिः ईक्ष
णं दृष्टिः ज्ञानं च अतो भगवतः परिवाररूपान् विद्येश्वराननतोवक्ष्ये पूर्वादीशानगांक्रमात् ते च विद्या ततरतान्यत्रपरेणरूपेणास्थिताः अनंतश्चैव सूक्ष्म
श्च तथा चैव शिवोत्तमः एकनेत्रैकरुद्रौ च त्रिमूर्तिश्च प्रकीर्तितः श्रीकंठश्च शिखंडी च ते ह्या विद्येश्वराः क्रमात् एते च अनंताद्याः अष्टौ रुद्रभिः शिवतत्त्वाविर्भूमुक्ताः ।
भागविलक्षणकल्पितशुद्धाध्वमूर्धासनगोष्ठशक्तिप्रयोगेव गहनाद्यनिरयांतं सृजति च रुद्रांशाविनिर्भुक्ते तत्र यतिमनोन्मन्याउं सत्ते प्रभवति म यथस्यः ते ते नेदृक्ष
वितः परतत्त्वालोचने भिनिविशंते साध्वनरपः परवतिष्ठपितताप्रवाराउभाशिवेन प्रवर्तितमतविनियोगः सार्धमनेकात्ममंत्रकोटिभिः निर्वोत्पन्नतनायस्त
ज्ञामाविशति स्तत्र रुद्रस्तत्र अनुग्राह्यणाउम पूर्वं स्थापयति पतिः शिखंडिनः स्थाने इत्यष्टौ परिपाट्या शुद्धाध्वाविद्येति गुरुरेकः तावदसंख्येकानां जंतूनां
निहतिः कुरुते ते ह्यावपिशाचा इत्योगात्मदजलरुह्वासीनाः आलोचयंति देवस्य रयस्य कारणं परमं ते भगवंतमनंतं ध्यायंतो हृदिकारणांशांते समानुध्या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

श्री
स्व°टी°
१०°
२०५

यंत्वपि मंत्रायां कोऽयः शुद्धा इति गुहा माया तस्या मूर्ध्वा शुद्धविद्या तत्त्वे वासनं शक्त्यष्टकेन वामादिना योगे यत्र ता दृश्या मलजलरुहेऽग्रासीनाः परमं तं तामिति प्रोते श्वररूपं त्र
ह्वैव वेश्वरतत्त्वभुवनांतरार्णपह अतोऽरूपमवस्थानं विद्येशावरणोर्ध्वे रूपावरणांतामभुवनमित्यर्थः एवमत्तरत्र तत्र रुद्रास्त्रिवोपमे धर्मोज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं च चतुर्थी ^
कं यद्दशा ह्विद्येश्वराणाम पल्लता धारवत्त्वमशेषत्वं तत्त्वं स्थितायानेराकांतं महाविलेवमत्वं तत एते धर्माद्या रुद्रा ईश्वरस्य परिवाराः अत्रैवेश्वरतत्त्वे सूक्ष्मावरणमूर्धतः ॥
अतोरूपावरणादूर्ध्वं तत्र शक्तित्रयं विदुः ताश्च वामाज्येष्ठा चैव रौद्री च शक्तयः समुदाहृताः प्रधानभूता आसामेव हि कालाद्याः प्रोक्ताः प्रपंचः अत एवाह । परि
वारस्तत्रासां वैकोऽसानेकस्तु संख्यया आसामेवाशेषशक्तिप्रपंचात्मकत्वात् ये चासां परिवारत्वेनास्थितास्ते सर्वे सर्वगता मंत्राः सर्वज्ञाः सर्वकामदाः शुद्धस्फ
टिकसंकाशास्त्रिनेत्राः शूलपाणयः सर्वलक्षणसंपन्नाः सर्वाभरणभूषिताः सर्वैश्वर्यसमायुक्ता ह्यारुचेष्टा प्रोज्वलाः किंच शतपत्रप्रभाकारैः शुद्धहारेंदुरश्मि
भिः नानारत्नोज्ज्वलैश्चित्रैः प्राकारैस्तोरणाकुलैः ईश्वरांतर्गताः सर्वे क्रीडंति भुवनेषु ते शतपत्राज्ञानांभादीप्तिर्दिव्याकारीयेषां ताहशैः तथा नेत्रहारैः स्वदी
भुवनेषु ^ प्तिभिः प्राकारैरुपलक्षितेषु ईश्वरभट्टारकमंत्रगताः क्रीडंति संवन्त्यः अत एवाधारकैरेते तमाराधयितुं देवं पूज्यंते सर्वकर्मसु यत्करोषि यदश्नासि
यज्जुहोसि ददासि यत् यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति न्यायेन कर्मविषयेतमाराधयितुमीश्वरं पूज्यंते परिवाररूपा मंत्राः पूज्याः एतत्पूज
कमेव व्याप्तिविदामेतत्त्वमुखेनेश्वरावाप्तिर्भवतीत्यर्थः किंच व्रतं पाशुपतं दिव्यं ये चरंति जितेंद्रियाः भस्मनिष्ठा जपध्यानास्ते व्रजंत्यैश्वरं पदं भस्मनिष्ठा ^
स्नानमयत्नाग्निरूपा येषां प्रासंगिकमुक्त्वा प्राकृतमाह तत्रेश्वरस्तु भगवान्देवदेवो निरंजनः अधिकारप्रक्रतेषो वेच्छाविधिचोदिताः तत्रेतिईश्वर
तत्त्वे देवानामनंतादीनां देवः अधिकारं तेषामेवानुग्रहादौ विनियोजनं शिवेच्छैव विधत्ते सर्वमिति विधिस्तत्रचोदितः परमशिवएव हि इच्छाज्ञानक्रियाप्रथा
नः शिवसदाशिवेश्वरभूमिकाभासयति यदुक्तं श्रीमतंगपारमेश्वरे लयाधिकारभोगाक्रांतिततोऽक्षिविमर्शनात् पदार्थः पतिनामासौ प्रथमः परिकी
र्तितः इति अत्रचोक्तवदुमाणरूपाणि दशपंचचत्वारो ध्यानि भुवनान्येश्वरक्रमात् तत्रेश्वरभुवनं १ विद्येशाष्टकावरणभुवनं २ दिचतुष्टयाश्रयरूपा

धर्मो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वरणभुवनं ३ वामादिशक्तित्रयाश्रयसूक्ष्मावरणभुवनमितिचत्वारितावदुक्तानि वक्ष्यमाणानि तु शुद्धावरणविद्यावरणप्रमाणावरणनामाव
रणशुद्धशिवावरणमोक्षावरणाख्यानि सप्तावरणानि ततोऽष्टवसुभुवनं ततः शक्तित्रयेच्छाशक्तिभुवने ततः प्रबुद्धावरणं ततः समयावरण
मित्येकादशचतुर्भिः सह पंचदशभवंति एतानि पंचदशापि भुवनान्यंतरेण क्रमेण ॥ तालुकोर्ध्वे विजानीयाद्दीक्षाकाले वरानने ॥ मा
यातत्त्वात्मकतालुरंध्रस्योर्ध्वस्य शुद्धविद्यापद्मकर्णिकोर्ध्वे यदीश्वरतत्वं तालकोर्ध्वगतं तत्र जानीयात् द्विश्रांतिपरस्सरं पूर्वोक्तमेव क्रमेण
शोधयेदित्यर्थः एतच्चोपलक्षणं तेन ब्रह्मांडगतानि भुवनानि हृद्विश्रांत्या ज˙˙ दिशक्तत्वगतानि कंठविश्रांत्या श^मायांतगतानि तालु^ दि २
विश्रांत्या तदूर्ध्वपद्मविश्रांत्या शुद्धविद्यातत्वगतानि भुवनानि शोधयेत् एवं ललाटब्रह्मरंध्रव्यापिनीपदविश्रांत्या सदाशिवशक्तिशिवत
त्वगतानि वक्ष्यमाणानि भुवनानि शोधनीयानि अथ शुद्धावरणानि भुवनैकादशकं क्रमेण दर्शयति ॥ शुद्धावरणमूर्ध्वेतु तस्मिं शा^
क्तिद्वयं स्मृतम् ज्ञानं क्रिया च विख्यातं ॥ ज्ञानक्रियाशक्तिभुवनद्वितयरूपेण तद्भुवनमित्यर्थः एवमुत्तरत्र ॥ द्वे विद्ये चाप्यतः परम् भा
वसंज्ञा स्वभावाख्या तस्मिं शक्तिद्वये स्मृते ॥ तस्मिन् ज्ञानक्रियाख्ये शक्तिद्वये विषयतया हे भावाभावाख्ये वेदनपरमार्थता द्वि
ये स्थिते तत्र पूर्वोक्तघटनात्स्फुटेदंतात्मकभाववेदनशक्तिरेकाहंतोत्थानभिन्नीभूताख्या स्यान्नाभाववेदशक्ति द्वितये त्येतद्भुव
नद्वितयरूपं विद्यावरणमेतदित्यर्थः अतश्च ॥ तेजेशाश्च ध्रुवेशश्च प्रमाणानां परं पदं प्रमाणावरणे चोर्ध्वे ॥ पूर्वोक्तानां मायात
त्वाश्रितानां पंचार्थादिप्रमाणानां परमिदं प्राप्तिस्थानं तेजेशाख्य ध्रुवेशाख्य विद्यावरणादूर्ध्वे प्रमाणावरणे स्थितेद्वे तत्प्रमाणावरणम
पि भुवनद्वितययोगि अथ ॥ कथयामि च मानतः ॥ मानेमानतः प्रमाणावरणोर्ध्वगते माननाम्न्यावरणे रुद्रान् कथयामि नेत च ॥ ब्र
ह्मा रुद्रः प्रेतोदश्च अनंतश्च चतुर्थकः ॥ तेनैतद्रुद्रभुवनचतुष्टयभुवनपरिष्कृतमेतन्मायावरणभुवनमित्यर्थः अथ ॥ स्वशुद्धावरणे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
टी
२५
206

चोर्ध्वेतेत्ररुद्रत्रयंविदुः एकाक्षः पिंगलोहंसः कथितंतत्समासतः ॥ परिवारपर्वमसंख्यावदयति ॥ शिवावरणमूर्ध्वेतु नवत्रेकोऽणवसंतकः से
स्थितोरुद्रराजोऽस्य ॥ अथ मोक्षावरणमूर्ध्वतः ॥ तत्रच ॥ एकादशैवरुद्रांश्च कथयामिसमासतः ॥ तानाह ॥ ब्रह्मदन्तिदिंडिमुंडः सौर
भस्मतथैवच जन्मस्मृत्युहरश्चैव प्रणीतः खखडः खदः विज्ञेभितः जन्महरः मृत्युहरः खवेद्यति खेउयनि खखदः पवंडः खदः ॥ तएते ॥ ए
कादशसमाख्याताः तालूर्ध्वेतु व्यवस्थिताः ॥ प्रागुक्तमेवेषामैश्वर्यं तत्त्वमाश्रय[illegible]ति स्मारयति ॥ अथ ॥ पुनरूर्ध्वे अणवंतेत्रैयविरंजनपदा
श्रुभं ॥ प्रमाणावरणे शिवावरणे अणवावरणे च एकएवस्थूलसूक्ष्मपरभेदेन अणवाख्योरुद्रस्त्रिरुक्त इति पुनः शास्त्रार्थः अथास्य अणवावरण
स्य ॥ ईशशक्तित्रयंमूर्ध्नि ॥ स्थितंतस्य ॥ कथितंचानुपूर्वशः ॥ वामाज्येष्ठारौद्रीचेति यत्सूक्ष्मावरणे प्राक्छक्तित्रयमुक्तं तदेवेहपररूपे
णस्थितमित्यर्थः किंचात्रैवप्रधानभूतायाः इच्छाशक्त्यभिधानायाः शक्तेः पुरतश्चवामाद्याः एतस्याअंतर्भूताः प्रकीर्तिताः तेनवामादि
भुवनत्रयपरिहृतमेतद्दिक्षाभुवनमत्रेत्यर्थः ९ ॥ अथ ॥ प्रबुद्धावरणंचोर्ध्वे ॥ तत्रचरुद्रान् ॥ कथयामिसमासतः ॥ प्रीतः प्रमुदितश्चै
वप्रमोदश्च प्रलंबकः विस्तर्नंदनएवाथ गहनः प्रथितस्तथा तदेतदष्टरुद्राष्टकंसमाख्यातंविज्ञेयंप्रागिदिशः क्रमात् ततोपि ॥ समया
वरणंचोर्ध्वे अत्ररुद्रान् ॥ कथयामिसमासतः प्रभवः समयः क्षुद्रोविमलश्चाथशिवस्तथा ततोघनः समाख्यातो निरंजनस्ततः परं रुद्रौ
काश्चापंचैते ॥ प्रभवाख्यस्यसमयस्यविशेषणंरुद्रइति विमलः शिवइति विमलशिवाख्यः एतोश्च ॥ तालूर्ध्वेतुविजानतः ॥ विजानत
इतिबहुवचनमुपदेश्यशिष्यप्रशिष्याद्यभेदेन एवमन्यत्र तालूर्ध्वइति अनेनैतावदंतमीश्वरातत्त्वाश्रयमिति स्मरणा एतदत्रभुवनपंच
दशकांतर्वर्तिभुवनांतरसंख्यसर्वमेतदुपसंहरति ॥ एकान्नषष्टिभुवनं ज्ञानशक्त्यादितः क्रमात् रुद्रोंकारांतमित्येतद्दीक्षाकालेविशो
धयेत् ॥ ज्ञानशक्तेरादीनिईश्वरविद्येश्वरद्रूपसूक्ष्मावरणगतानियानिभुवनानिततः प्रभृतिरुद्रोंकारांतमेकान्नषष्टिरीश्वरतत्त्ववा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तरभुवनानि तत्रेश्वरस्यैकं विशेषानामष्टौ तस्या·· चत्वारि सूक्ष्मादृत्तौ त्रीणि शुद्धादृत्तौ द्वे विद्यादृत्तौ द्वे प्राणादृत्तौ द्वे नासादृत्तौ चत्वारि शुद्धा
दृत्तौ त्रीणि शिवादृत्तौ एकमोदादृत्तावेकादशाप्रवादृत्तावेकं इच्छाशक्तिभुवने वामाशक्तित्रयेण सह चत्वारि प्रबुद्धादृत्तावष्टौ सम
यादृत्तौ पंचरत्येवमेकान्नरभुवनैर्युक्तमेतदीश्वरतत्त्वं संक्षेपेणानुविस्तरतः शोधयेत् अष्टच ॥ एकैकस्य परीवारः कोट्योनेकाः
सहस्रशः ॥ तेच ॥ त्रिनेत्रा वरदाः सर्वे शुद्धसामर्थ्यविग्रहाः शुद्धस्फटिकसंकाशा दशबाहिंडशेखराः त्रिशूलपाणयः सर्वे जटामु
कुटमंडिताः सर्वे सर्वगुणोपेताः सर्वज्ञाः सर्वदेश्वराः सर्वलक्षणसंपूर्णाः सर्वाभरणभूषिताः रुद्रकन्यासमाकीर्णा दिव्यरूपैर्मनोरमैः
संक्रीडंते उरवरैः शिवेच्छाविधिचोदिताः ॥ शुद्धं मायामलेनाकलुषं यत्सामर्थ्यं ज्ञानक्रियाविषयं तदेव विग्रहः स्वरूपं येषां यद्यपि
सर्वमहमिदं सर्वमिति सागकल्पाशेषविश्वप्रकाशात्मनः तथापि ईश्वरेच्छातो नानारूपा अपि एवमुत्तरत्रापि ॥ अथ ॥ ईश्वरस्य त
योर्ध्वे तत्र अथश्चैव सदाशिवात् स्वशिवावरणं चोर्ध्वे तस्मिन्नेयः सदाशिवः ॥ यदेतत्सर्वविषयस्फुटेदंताहंतासामानाधिकरण्याव
भासादेकमीश्वरतत्त्वमुक्तं तदंतरास्फुटेदंताच्छादकाहंतावभासात्मकसदाशिवतत्त्वं विनानोपपद्यते नह्यंतराभासं विनाबाह्याभा
सस्योदयो भवतीत्येतदीश्वरात् तत्त्वभित्तिभूतेन सदाशिवतत्त्वेन भवितव्यमित्याशयेनेश्वरस्योपरि सदाशिवतत्त्ववर्ति वक्ष्यमाणप्रधान
सदाशिवभुवनस्याधः सदाशिवतत्त्वाश्रितं स्वशिवावरणमस्तीत्युक्तं स्वशिवश्चेह सदाशिवभट्टारक एव यदाह ॥ तस्मिन्नयः सदा
शिवः ॥ वक्ष्यमाणपररूपात्सदाशिवादन्योऽपरमपररूपरत्वर्थः साच ॥ त्रिपंचनयनो देवश्चंद्रार्धकृतशेखरः वक्त्रपंचकसंयुक्तो दश
बाहुर्महाबलः शुद्धस्फटिकसंकाशः स्फुरन्वै दीप्ततेजसा सिंहासनोपविष्टस्तु श्वेतपद्मासनस्थितः पंचब्रह्मांगसहितः सकलाद्यैः सम
न्वितः दशभिस्तु शिवैर्युक्तो रुद्राष्टादशकान्वितः ॥ पंचब्रह्माणि सद्योजातादीनि अंगानि हृदयादीनि सकलादीन्विभजति ॥ सकलो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
च्छं टी
४०

207

निष्कलः शून्यः कलाढ्यः खमलंकृतः क्षपणश्चात्मयोनश्च कंठोष्ठ्यश्चाष्टमः स्मृतः ॥ अस्यांतरक्रमेणाख्यानमाह ॥ भ्रुवोर्मध्ये तु विज्ञेयो दे
वदेवः सदाशिवः सकलाद्यैर्वृतो देवः ॥ देव इति द्योतमानः किंच ॥ ॐकारेशादिभिः क्रमात् ॥ वृत इति वर्तते ॥ ॐकारेशान्दशशिवा
दीनाह ॥ ॐकारेशः शिवो दीप्तः कारणेशो दशेशकः सशिवश्चैव कालेशः सूक्ष्मरूपोंबुतेजसः सर्वश्च दशमः प्रोक्तः ॥ तथैते ॥ प्रागिद्
शः आरभ्योर्ध्वांतं ॥ संव्यवस्थिताः सदाशिवस्य ब्रह्मावरणसकलावरणाद्यावरणानां बहिः एषामपि ॥ रुद्राश्चाष्टादश बहिः ॥ सं
व्यवस्थित इत्येवं ॥ तेषां नामानि मे शृणु विजयस्त्वथ निःश्वासः स्वयंभुश्चाग्निर्वीरराड् रौरवो मुकुटो विसरः चंद्रो बिंबः प्रगीतवान् ल
लितः सिद्धरुद्रश्च संतानः सर्वगश्च परश्च किरणश्चैव पारमेश्वर एव च ॥ अग्निसंहितो वीरराडिति द्वौ एते चैतन्नामकस्य तु तत्पव
ताराः शास्त्रावतारैर्विश्वमनुग्रहीतुमास्थिताः अत एव दशाष्टादशभेदं चैतत् उच्यते तदेवं ब्रह्मांड सकलादि शिवरुद्रावरणैश्च वृतः
भिः परिवृतः ॥ सादाख्यस्तु समाख्यातः सकलो मंत्रविग्रहः सर्वकारणमध्यस्थः सृष्टिसंहारकारकः भुक्तिमुक्तिप्रदाता च साधकानां
क्रियावतां ॥ भवनामतः प्रभृति सदिति व्यपदेशप्रवृत्तेः सादाख्ये शिवतत्त्वे भवेद्देवः सादाख्यः स च सकलो मंत्रमूर्तिरिति वक्ष्यमा
णनिष्कलमूर्त्यपेक्षया ऽयमध्यस्तः सर्वेषामधिष्ठाता सर्वदर्शी च सर्वकारणत्वात् सृष्टयति सृष्टीति सृष्टिसंहारो स्थितिविलयावप्यु
पलक्षयन् साधकानामित्याराधकानां मुमुक्षूणां मुक्तिं सिसाधयिषूणां भुक्तिं सर्वां भुक्तिक्रियावतामनुष्ठानपराणां संपादयति किं
च ॥ कोट्यः सप्त मंत्राणामासनेतस्य संस्थिताः ॥ निर्वृत्ताधिकाराश्चार्धं च तत्स्थः प्रकृताधिकाराश्चार्धं च तत्स्थः इति यास्सप्तमंत्रकोट
यस्ताः सर्वा अनेनाधिष्ठिताः इत्यर्थः ईश्वरभट्टारकेण तु अधिकारे प्रवृत्ता अर्धं च तत्स्थ एवाधिष्ठिताः तस्य स्थूलाभोगत्वादिति शेषः
अत एव प्राणीश्वरस्यासनपद्मे सहस्रदलमुक्तं अस्यासनं तु ततोपि विशिष्टमित्याह ॥ आसने लक्ष्यपद्माढ्ये चंद्रकोटिसमप्रभं ॥ ईश्व

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रपद्माद्यष्टैकदलमित्यर्थः तच्च पद्मम् ॥ वामाद्यैर्विभुपूर्वैश्च पंचवक्त्रैस्त्रिलोचनैः ताराद्यैः शक्तिभेदैश्च प्रागादिषु परिवारितम् ॥ वामाद्याः
प्रागुक्ताः पूर्वं च पररूपेण स्थिता विभुः पूर्वोक्तस्तु विभुत्वीनी क्रिया चेच्छा वागीशी ज्वलिनी तथा वामा ज्येष्ठा च रौद्री च सर्वाः कालानलप्र
भाः इति श्रीपूर्वशास्त्रे निर्दिष्टाः ताराद्यास्तु शक्तयः प्रागुक्तास्त्वष्टाविंशत्कलारूपाः तत्र वामाद्याः प्रागादिदिक्क्रमेण दलेषु मध्ये तु
विद्याद्यास्तु तत्प्रातिलोम्येन मध्यादिशां दलं ताः तदुक्तं श्रीपूर्वे वामाज्येष्ठेत्युपक्रम्य भाक्तमार्गेण विन्यसेत् विद्यादिनवकं चान्यद्वि
लोमात्परिकल्पयेत् ताराद्यास्तु प्रागादिक्रमेणैव न्यस्ता भावनीयाः अस्य च देवस्य ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिर्वामे दक्षिणे तः स्थिते पाठ
क्रमादार्थक्रमो बलीयानिति न्यायाज्ज्ञानशक्तिर्दक्षिणे क्रियाशक्तिर्वामे इति ज्ञेयं किंच ॥ इच्छाशक्तिः परा देवि यया सर्वमधिष्ठितम्
उत्पत्तिस्थितिसंहारांस्तिरोभावमनुग्रहं यया करोति देवेशः सर्वदा सर्वमध्वनि तस्योत्संगगता सा तु नित्यं चैवात्मवर्तिनी ॥ परेति ज्ञानक्रि
याभ्यां तया अधिष्ठितं व्याप्तं सर्वमिति सृष्ट्यादिपंचकविशेषेण सर्वदेति तदेव व्यवहारेऽपि प्रभुर्देहादिमाविशन् अंतर्मेवांतरर्थौघमि
च्छया भासयेद्बहिः इति प्रत्यभिज्ञोक्तनीत्या देहाद्याविष्टश्चिदात्मा महेश्वरः तदर्थावभासतः स्थितितत्त्वं वर्णितं संस्कारवशात्पवनतत्
प्रकाशमयत्वापादनैर्विप्रत्यत्तणां जगतः पंचकृत्यानि करोति उत्संगेनेति अकृत्रिमत्वेनात्माशिवस्य तत् कथं सदाशिवस्य सदाशिवस्योक्तं
तत्संख्यामाह ॥ सा चेच्छा देवदेवस्य शिवस्य परमात्मनः स एवापररूपेण पंचमंत्रमहातनुः इच्छारूपधरः श्रीमान्देवदेवः सदाशिवः ॥
यतः शिव एवापररूपेण सदाशिवः अत इच्छास्य शक्तिरुक्तेत्यर्थः पंचभिरीशानादिब्रह्मभिर्मंत्रैर्महती विश्वव्यापिका महामाहात्म्याच्च
तदस्य शिवस्यानुग्रहार्थमेतदपररूपग्रहणं स्वस्वातंत्र्यादित्याह इच्छारूपधर इति अतएवायं सदेत्याकृतिपरिग्रहापरिग्रहयोः शिवत्व
वेति कृत्वा सदाशिव उच्यते श्रीमान् ज्ञानदीक्षाशयशक्तः अत्र च ॥ प्राक्तपत्नस्य याः प्रोक्ताः ॥ वामाद्याः ॥ तथा वै मंत्रनायकाः ॥ अ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

आवरणचतुष्टययुक्ताः एते सर्वे ॥ एकैकं परितो देवि पद्मैरर्बुदकोटिभिः तथा खर्वनिखर्वैश्च प्रतिरूपैर्महाबलैः विद्यादेहैः स्वरूपाढ्यैरप्रमेय
स्व गुणान्वितैः सर्वलक्षणसंपूर्णैः सर्वाभरणभूषितैः हास्यलास्यविलासाढ्यैर्भ्रूक्षेपोन्मदविभ्रमैः चंद्रकोटिशतप्रख्यैः प्रस्रवद्भिरिवामृतम् ॥
द·टी परिवृतास्त्वर्थः एकैकमिति क्रियाविशेषणं पद्मार्बुदादयो वक्ष्यमाणाः संख्याविशेषाः प्रतिरूपैरिति स्वाख्यसदृशैः बलेत्यानक्रियासामर्थ्य
२८ रूपमाकृतिसौंदर्यं स्वरूपं च गुणाः सर्वज्ञत्वादयः लक्षणानि ज्ञानयोगैश्वर्याणि सर्वाण्येवाभरणेन भूषितैरशेषविस्तात्मभिः परानुग्रहप्रव
णतया नित्यप्रहृष्टत्वेन हास्यलास्याद्युक्तत्वमत एव हेलामात्रेण परानुग्रहसंपत्तेर्भ्रूक्षेपेणोन्नतामोदो येषु तादृशविभ्रमाः विलासाढ्ये
श्चैतैः विद्यादेहैः परिवृता इति संगतिः अतश्चात्र ॥ ताभिः सार्धं सदा रुद्राः प्रक्रीडंतीच्छया प्रभो स्वरवैरैः सर्वतो रुद्रैश्चंद्रकोटिसमप्रभैः ॥
208 ताभिर्विद्याभिः क्रीडंति परानुग्रहायैव विहरंति स्वरवैरेरूपलक्षिताः त एते सर्वे ॥ मायाधर्मविनिर्मुक्ता निर्मला विगतज्वराः अधिकारे
प्रकुर्वंति सर्वज्ञामोघशक्तयः ॥ मायाया धर्मः चित्स्वरूपावरणं तेन विनिर्मुक्ताः यद्यपि परमशिवापेक्षया एषां संकुचितत्वं महामाया
कार्यं पाशो नास्ति तथापि मायाप्रमातृवत्संकोचमया न भवंति अत एव निर्मलाः मायाकृतः संकोच एव द्विधं सामाणवं मलमित्युक्त
प्रायं अत एवैते विगतज्वराः सर्वसंतापरहिताः एवमपि चानुग्रहानुग्रहाय शिवेन नियतकालाधिकारवशानुबद्धाः स्थापिताः स
र्वज्ञाश्चैते अमोघशक्तयश्चैते इति समासः किंच ॥ अधिकारक्षये शांताः जायंते सर्वगाः शिवाः ॥ शांता निवृत्तमहामायाकृतानाना
वच्छेदात्त्वात् तया व्यापकशिवैकीरूपा भवंतीत्यर्थः अथ च ॥ परप्रेर्याः पुनर्भूयो न भवंति कदाचन ॥ महासंसारतः सदाशिवांतविश्वत्र
पूर्ण्यानि सृष्ट्यपदमास्थेये अविदिततत्त्वास्ते महासृष्टौ भूयः सृज्यंते यथैकादशे दर्शयिष्यते एते तु भगवंतो मुच्यंत एवेति पुनः शब्दार्थः
उपसंहरति ॥ स्वशिवावरणं ख्यातं मंत्रगर्भं वरानने ॥ मंत्रा आसनगता आवरणानि तास्त्वगर्भं यस्य तदेतन्महाशिवस्य सदाशिवभट्टार

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

कस्य संबंध्यावरणोऽभवनमित्यर्थः अथच परिपूर्णज्ञानशालिव्यतिरेकेनान्येषां परपदावारकत्वादेवतान्यावरणानीत्युच्यंते ॥ विं
द्वावरणमूर्द्ध्वेतच्चंद्रकोटिसमप्रभं ॥ बिंदुतत्वस्थानव्याप्तिरूपमावरणं बिंद्वावरणं ॥ तत्रपद्मंमहादीप्तंदशकोटिसमन्वितं तत्रप
द्मे स्थितो देवः शांत्यतीतो महाद्युतिः पंचवक्त्रो विशालाक्षो दशबाहुस्त्रिलोचनः तडित्सहस्रसंकाशः स्फुरन्माणिक्यमंडितः ॥ अ
शेषं यद्दिग्वस्तदिक्संभामहाविकासदीप्तियोगोत्कृष्टत्वान्माणिक्यं किंच ॥ निवृत्तिश्चप्रतिष्ठाचविद्याशांतिस्तथैवच परिवारः स्य
तत्तस्यशांत्यतीतस्यमुच्यते ॥ प्रागुक्तकलाचतुष्टयमेवाशेषविश्वाधारभूतपरशक्तिरूपतया स्थितस्य देवस्य परिवारः किंच ॥
तस्यवामेतु दिग्भागेशांत्यतीताव्यवस्थिताः ॥ एताश्च ॥ पंचवक्त्राः स्मृताः सर्वाः दशबाह्विंदुशेखराः ॥ तद्देवं ॥ बिंदुतत्वसमाख्या
तं तेजस्कोट्यर्बुदैर्वृतं ॥ मंत्रमंत्रेश्वरादीशसंबंधिभिः पदवच शांत्यतीतः ईश्वरभट्टारकपरव्याप्तिरूपः यद्वक्ष्यति अभिः कलाभिः
संयुक्तो ध्यातव्यो बिंदुरीश्वरः इतियोजनिकार्थः ये स्फुरंति बिंदुश्चैवेश्वरः स्वयमिति अस्मिन्नध्वनिस्थूलसूक्ष्मादिभेदेनदेवतादी
नां स्थितिरितिउक्तप्रायं एतद्बिंद्वावरणमुक्त्वा अर्धचंद्रावरणमप्याह ॥ अर्धचंद्रेतदूर्ध्वेतु तदूर्ध्वेतु निरोधिका ॥ तस्योर्ध्व अत्रभु
वनान्याह ॥ एतेष्वेतु महास्थाने पंचपंचकलान्विते ॥ कलादेवताः ॥ तत्र ॥ ज्योत्स्ना ज्योत्स्नावती कांतिः सुप्रभाविमलाशिवाः अ
र्धचंद्रे स्थिता ह्येता निरोधिन्यां शृणुप्रिये रुंधनी रोधनी रौद्री ज्ञानरोधा तमोपहा ॥ विमलायाः विशेषणं शिवेति अर्धचंद्रपद
स्य प्रकाशाह्लादप्रकर्षात्तत्कलानांतथोचितनामानि निरोधिनीपदस्यापि निरोधहेतुत्वात् रुंधनी रोधनी रौद्रीति तिस्रः शक्तयः
प्रबुद्धानां तु निरोधनिवृत्तौ ज्ञानबोधात् तमोपहा इति शक्तिद्वयमूर्ध्वप्रवेशदातृत्वादेवमभिधानात्र अत्र पूर्वोक्तमात्राविभागं स्मारय
ति ॥ अर्धमात्रः स्मृतो बिंदुः तद्रूपश्चचतुष्कलः ॥ तस्याप्यर्धमर्धचंद्रस्त्वष्टांशश्च निरोधिका क्रमेसदीर्घस्तत्र सूक्ष्ममतिसूक्ष्ममिति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
द॰टी
२·९

209

तद्रूपनिरोधि यावत्सरयैतन्निरोधिनीतं यथा यावद्यावन्मंत्रोच्चारऊर्ध्वोर्ध्वपदमारोहयति तावत्तावद्वाच्यवाचकगता स्थूलरूपता निवर्तते सू
क्ष्मसूक्ष्मरूपता चाभिव्यज्यमाना विश्रांतिप्रकर्षं ददाति यावदुन्मनापरतत्त्वात्मनि पर्यंते सर्वोपाधिविश्रांत्या चिदानंदघनस्वच्छ
स्वच्छंदभैरवरूपः `` शोभवतीति तद्देवरूपरमेश्वरेणास्यारितं यथा भुवनशुद्ध्यवसरे सूक्ष्मतरसूक्ष्मतमादिरूपा मात्रीवाग्निरनुस
रणीया गुरुभिः एवमुत्तरत्रापि स्वयमत्र मंतव्यं निरोधिन्याः स्वरूपं निर्दिशति ॥ निरोधयति देवान्सा ब्रह्माद्यान्स्ववरानने ॥ कालकथासामान्य
जेतत्त्वं सा यत एवं तेनैषा ॥ निरोधिनीति विख्याता ॥ अत्र प्रपूर्वोक्तकरणं बंधव्याप्तं तु स्मरणगुरुस्वरमंत्रोच्चारणयुक्ता ॥ तां तु भित्त्वा वरानने
सादाख्यपरभावेन पंचमंत्रमहातनुः ॥ लभ्यत इति शेषः सादाख्यदेव इत्यर्थः परभावेनेत्यादि पूर्वोक्तोपायः स एवानेन सूक्ष्मेण रू
पेणेत्यर्थः तस्य ध्यानेरूपं च निरूपयति ॥ तस्योर्ध्वे स्थितो नादः स किंजल्करजः प्रभः महद्भिः पुरुषैर्ध्यातः सूर्यकोट्ययुतप्रभः ॥
तस्येति निरोधिकावरणस्य नादयति समस्तवाचकाभेदमयपरामर्शसतत्त्वः श्रीसदाशिव एव परं रूपः किंजल्करजः प्रभ इति दी
प्तिमयत्वमुक्तः महद्भिः पुरुषैरिति महेश्वरभूमेः प्रभृत्योत्तरोत्तरंतारतम्येन स्थिताः किंच ॥ तेषां वै नायिकावद्दे भुवने पंचसंख्य
या ॥ तेषां महतां पुरुषाणां मध्ये नायकाः प्रधानभूता देवताः भुवन इत्यस्मिन्नादावरणगते भुवनपंचकेत्यर्थः ताश्चाह ॥ इंधि
कादीपिका चैव रोधिका मोचिका तथा ऊर्ध्वगा तत्समाख्याता कला तेषां तु पंचमी ॥ दीप्यतिशयादासामीदृशि नामानि पंचा
पंचमीति एतासां मध्ये प्रधानभूताः किंच ॥ तस्मिन्पद्मे सुविस्तीर्णे ॥ तस्मिन्निस्पर्धगप्रशक्तिधाम्नि सुविस्तीर्णमिति प्राक्तनापेक्षा
यां तच्च ॥ ऊर्ध्वगेशः स्थितः प्रभुः ॥ ऊर्ध्वगाख्यायनादांतात्मनः शक्तेरीशो धिष्ठाता सदा ॥ चंद्रार्बुदप्रतीकाशः पंचवक्त्र
स्त्रिलोचनः चंद्रार्धशेखरः शांतो दशबाहुर्महातनुः इंधिकादिष्टतो देवः शूलपाणिर्जटाधरः ॥ शांत इति नादपर्यंतविश्राम

४

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

शमात् जटाधरत्वादिकं प्राग्वत् किंच ॥ ऊर्ध्वगात्तु कलातस्य नित्यमुत्संगगामिनी ॥ इहेदं ता सदाशिवतत्वस्य व्याप्तिः एवमत्र सादाशि
वे तत्वे सशिवबिंदुर्धचंद्रनिरोधिकानादनादांत्ररूपाणि पंचावरणानि तत्र सशिवावरणे सदाशिवः वक्ष्यमाणैकादशिकासकलाद्यष्टके
ॐकारादिशिवदशकविजयादिरुद्राष्टादशकं इति श्रीसदाशिवेन सह आवरणदेवताः अष्टचत्वारिंशत् आसनपद्मगतास्त्वा
माद्यानव विश्वाद्यानव ताराद्या अष्टत्रिंशतिरितिपंचाशत् ज्ञानक्रियेपार्श्वगते इच्छात्संगगास्थेति समोत्तरषात मत्रदेवतानां बिंद्वा
वरणे शांत्यतीतेशः शांत्यतीतिनिवृत्याद्याश्चतस्त्रः इति षट् देवताः अर्धचंद्रावरणे ज्योत्स्नादिशक्तिपंचकं ततो नादमहारकः ततो नादय
देइंदिकाद्याश्चतस्त्रः ऊर्ध्वगे सव्ये ऊर्ध्वगा चेति षट् एवमत्र सदाशिवतत्वे सत्रिंशाद्युतं देवतानां अथ शक्तितत्वे भुवनेशानादिपाति॥
ततः सुषुम्णा भुवनं सुषुम्णा तत्र संस्थिता ॥ सुषुम्णाख्यादेवता पदाधिष्ठानां मध्यनाडी सुषुम्णोच्यते न चासावेव स्थितः अपि
तु तत्प्रभुः ॥ सुषुम्णोपरि स्थितस्तत्र चंद्रकोट्ययुतप्रभः दशबाहुस्त्रिनेत्रश्च श्वेतपद्मोपरि स्थितः प्राणांकुशेश्वरः श्रीमान् पंचवक्त्रो
महातनुः ॥ किंच ॥ इडा च पिंगला चैव वामदक्षिणतः स्थिते सुषुम्णा तु वरारोहे तुषारकणभासुरा श्वेतपद्मकरा देवी पद्ममालाविभूषि
ता पंचवक्त्रा सुशोभाढ्या त्रिनेत्रा शूलधारिणी तस्योत्संगगता देवी ध्यातव्या साधकादिभिः ॥ तुषारकणहूसरात्विति तुशब्दात् इडा
पिंगलयोः श्यामलोहितेइति तेजोंतराज्ज्ञातव्ये यथा सुषुम्णा व्यापिनीत्याह ॥ ग्रथितस्तु तया सर्वं सुधाय मथ ऊर्ध्वगः ॥ ग्रथितः उम्भि
तो व्याप्तः अयो अनंतांतः अदधः अनंतांतः शिवतत्वांतः सर्वोर्ध्वेति शारीरो बाह्यश्च अतश्च विश्वव्यापकसुषुम्णादिशक्तिभिन्निमाश्रि
तो नादः तदधः प्रसरणमार्गेणाधस्तनं सर्वमध्वानं अधिष्ठितमूलभूत ऊर्ध्वप्रसरेण विभिद्य नादांतभूमिमारुह्य ब्रह्मबिलात्म निशक्ति
तत्वे लीयत इत्याह ॥ नाडाधारस्तु नादो वै भित्वा सर्वमिदं जगत् अधः शक्त्या विनिर्गत्य यावद्ब्रह्माणमूर्धतः नाडा ब्रह्मबिले लीनस्त्वक्त

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
द॰टी
५॰

ध्वनिरक्षरः नदन्तेसर्वभूतेषुशिवशक्त्यात्वधिष्ठितः ॥ नाभिःसुषुम्णाआधारोयस्यभित्वेत्यत्रकमलमदरस्त्वदयस्थानादुत्थितःक्रमेणारोहं
तीशक्तिःऊर्ध्वतइत्यूर्ध्वशक्त्याप्रपूर्वोक्तःप्रयोगात्तःस्पष्टीभूतयाब्रह्मविलान्तनिर्गत्यतत्रैवतयानाड्यासहलीनःश्लिष्टोभवतिसापिदिना
डीतदंतेति तत्रैवश्लिष्टाशक्तिर्द्वययोगाश्चनादस्यानक्षरस्याहिंकंभरूपत्वात् सचनादोनादाख्ययत्परंबीजंसर्वभूतेषुचस्थितमित्याद्या
यांतरोक्तरीत्यासर्वभूतेषुअक्षरध्वनिरूपेणएवान्तरोविचलन्नसरूपेणनदन्नुच्चमाणघोषादिपरामर्शमयत्वेनस्थितः यद्यपिब्रह्मविलली
नःइत्युक्तस्तथापिलयोयस्यसूक्ष्मतररूपेणशक्तिस्फुरत्तात्मनावस्थानमतएवशिवशक्त्यात्वधिष्ठितइत्युक्तं नत्वत्यंतनाशइत्यक्षरइत्यु
चितेवोक्तिः यतएवंविधानादस्यव्याप्तिरतः ॥ एवंतातावरारोहेशोधयेन्नाभिवाधरे ततोब्रह्मविलेदेवंरुद्रकोट्याबुंधाविन्तं तत्र
ब्रह्मापरोत्तेयःशशांकशतसप्रभः दशबाहुस्त्रिनेत्रश्चपंचवक्त्रोडमेश्वरः त्रिशूलपाणिर्भगवाञ्जटामुकुटमंडितः ॥ ब्रह्मविलनादा
वरणांश्चतस्त्रिबहिर्भवाश्चयत्वेनापिस्थितेयद्यपिसार्धास्तिस्रःकोटयोमन्त्राणामुक्तास्तथापितत्परिवारस्यासंख्यत्वादत्रापिचतेषांसू
क्ष्मतमेनरूपेणावस्थितत्वाद्रुद्रकोट्याबुंधान्वितमित्युक्तंपरइतिप्रागुक्ताद्ब्रह्मणोऽगतात्स्थूलाद्बहिर्गतात्सूक्ष्मस्त्वाउत्कृष्टः अतए
वशांकत्वादयंसितोदशबाह्वादिरूपत्वाच्च किंच ॥ ब्रह्मणीतुपराशक्तिर्यासौमोक्षपथेस्थिता द्वारयामोक्षमार्गस्यरोधयित्वाव्यवस्थि
ता मोक्षमार्गप्रदात्रीचब्रह्मोर्ध्वंरोचसंस्थिता ॥ परेत्यर्थात् मोक्षपथेशेवीशुद्धएवमिहोच्यतइति स्थितेत्यर्थ उर्ध्वशक्तिर्मार्गे तच्चात्तानिनः
प्रतितदेवशक्तिरूपात्मकंमोक्षद्वारमीश्वरेच्छयारुंधानास्थितात्तानिनःप्रतिमोक्षमार्गं प्रददातितच्छीलायतोब्रह्मणएवंविधातः
प्रोक्तमंत्रोच्चारक्रमेण ॥ तांभित्वातुवरारोहेगंतव्यमूर्ध्वतःप्रिये ॥ अत्रइतिशक्तितत्वेयदूर्ध्वशक्तिर्व्यापिनीयसमनाधामतत्रेत्यर्थःअ
थ ॥ अतऊर्ध्वस्थिताशक्तिःप्रसुप्तभुजगाकृतिः आधारोभुवनानांसातांप्रवक्ष्यामिसुव्रते ॥ शक्तिरिति शक्तितत्वगतशक्त्यावा

210

५

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

णं साच प्रसुप्तभुजगस्येवाकृतिर्यस्येत्यनेन ब्रह्मबिलांतस्य शेषमंतरसुप्तमिव तद्रूपत्वाद्विषमूर्छितमिव कुंडलित्वा निःस्पंदरूपकुंडलाकारतया
स्थिता साच अंतरेण क्रमेण ब्रह्मरंध्रोपरितनभूमिकां निविष्टा आधाररूपमेवाथ ऊर्ध्वं च व्याप्य विश्वधारयंत्याधारशक्तिरित्यर्थः तां प्र
वक्ष्यामीति तत्र स्थानानि भुवनानि अधिष्ठातृदेवताद्वारेण वक्ष्यामीत्यर्थः तत्र ॥ सूक्ष्मा चैव सुसूक्ष्मा च तथा चान्यामृता सिता ॥ शा
क्तिभूमेः सूक्ष्मत्वाह्लादकत्वापरिच्छिन्नत्वयोगान्न देवतानां नामरूपेण नामानि एतासां च ॥ व्यापिनी मध्यतो ज्ञेया एताः प्रवात ॥ शो
षाः पूर्वोदिताः क्रमात् ॥ सर्वाश्वेताः ॥ पंचवक्त्रास्त्रिनेत्राश्च सुतेजस्का महाबलाः ॥ तदित्थं ॥ शक्तितत्त्वे समाख्याते ॥ अत्र च सौषुम्णा
वर्णोत्तसुषुम्णानदीस्थे रे इडापिंगले च तत्स्थो देवताः ब्रह्मबिलाबरेण ब्रह्मा ब्रह्माणीति द्वे शान्तावरणे सूक्ष्मादिदेवतापंचकमित्येका
दश शक्तितत्त्वे देवताः यथा प्रागुक्ते देवतानां समानाधिकरण्यभावात् सदाशिवतत्त्वस्थानशक्तिप्रधानमुक्तं तत्र दासूत्रके स्फुटा श
क्तिप्रधानमुक्तं शक्तितत्त्वं विना न घटते न हि किंचिदुक्तं नतारूपां तरास्तत्राणां विना कस्यापि उदय इति सदाशिवतत्त्वस्याभिन्नभूतशक्ति
तत्त्वमुक्तं तदपि शक्तिरूपत्वात्स्वाश्रयमपेक्ष्यते इति इयं तावत् शक्तिरत्नं तत्स्य विश्वस्य यदाश्रयस्तच्छिवतत्त्वमुक्तं तच्च शक्तेस्त्वाधोनीणांनदा
रोहक्रमेणैव प्राप्यमित्थं चोपलभ्यतां नातिक्रमतीति न चाप्यति सुसूक्ष्मतया भुवनस्थितिं वक्तुमाह ॥ शिवतत्त्वं शृणु प्रिये ॥ सर्वान्ते
रनेके सु समंतात्परिवारितं हेमप्रकाररचितं रत्नमाणिक्यमंडितं अशेषभोगसंपन्नं सर्वकामगुणोदयं यदाद्युक्तं चापि शिवत
त्वे हेमप्रकारादिव्यवस्थेत्यहो वत्ताख्या तेर्महिमा एवं चाभिदधद्विपत्यर्यंतानि सूक्ष्मतत्त्वानि पृथिव्यादीनां आमिरिति चिदानंदेच्छाज्ञा
नक्रियाख्यमेव शक्तिपंचकं अपि यथार्थे सूक्ष्मसूक्ष्मत्वात्पृथिव्यान्तराध्याभासनवैचित्र्येणाक्रशक्तिपंचकात्मकेन गलितान्यानी
भावात्मना पूर्वेणरूपेण विकसतीतियं च शक्तिसामरस्यमयं परमशक्तितत्त्वमेवोक्तं स्थूलसूक्ष्मस्वरूपेणानंदकं संव्यवस्थितमित्युक्तं युक्ता

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

विश्वात्मनावस्थितमतस्तत्र तत्पदे शिवरूपतया विश्वाभासवैचित्र्यानवभासात्मकात्तानबंधविनिवर्तनं दीक्षात्वानक्रमेणाक्रियत इति शि
स्व वइति परमेश्वरः सर्वकामगुणोदयमिति सर्वेषामत्यन्तमभोगरूपाणां कामनां गुणानां च सर्वज्ञत्वादीनामुदयो यत्र यतश्चेति योज्यं किंच ॥
ट·टी भुवनानि प्रवक्ष्यामि तत्रैव संस्थितानि तु ॥ तदधिष्ठातृस्तु विनाह ॥ व्यापकं व्योमरूपं च अनंतानाथनाश्रितं कारणानां पंचकं च शिवत
२॥ त्वेप्यवस्थितं ॥ अंतेपि त्रयस्यसमाहारः ॥ किंच ॥ तत्र पद्मस्तु विस्तीर्णमनंतानंतसंभवं ॥ स्वविस्तीर्णत्वं प्रोक्तं सर्वपद्मापेक्षया समनंत
त्प्रोक्तादनंतादिसेतावरणात्प्रभृति अनंतस्याशेषविश्वस्यानंतमध्यानंतानंतस्य संभवः यतः अतएव शागनंतासनमित्यनंतायनंतमध्यानंता
211 तमासनमनंतासनमित्यस्याभिधाय तिप्रक्रमस्यपामः ॥ तस्य पद्मस्य मध्यस्थो देवश्चायमनाश्रितः ॥ देवोयोतनादिरूपः न किंचिद्भु
वनाध्ववर्तिसमाश्रितः अपितु सर्वैर्भुवनेशैराश्रितः सच ॥ पंचवक्त्रधरः शांतः सर्वज्ञः परमेश्वरः दशबाहुर्महादीप्तः सृष्टिसंहारकारकः सर्वा
नुग्रहकर्ता च शरणार्तिविनाशिनः भुक्तिमुक्तिप्रदाता च सूर्यकोट्यर्बुदप्रभः स्फुरन्मुकुटमाणिक्यसमंताद्उपशोभितः दिव्यांबरधरो देवो
दिव्यगंधानुलेपनः पद्मासनोन्नतोरस्कः शशांककृतशेखरः आबद्धमणिपर्यंकश्चामरोत्क्षेपवीजितः रुद्रकोट्यर्बुदानीकैः समंता
दुपशोभितः ॥ शांत इति शाक्तावरणपर्यंतगतस्य भेदसंस्कारस्यापि प्रसंगात् पंचवक्त्रादित्वं प्राग्वत् सृष्टिस्थितिविलयावष्ठपल
क्षयेते सर्वेति यस्य यस्यानुग्रहश्चायाति तत एव शरणार्तिविनाशन इति एतत्प्रागवत्साधकाभिप्रायेण तदेव भुक्तिमुक्तीसक्त्याव्यक्तीकृतं
तन्नतोरस्को महोत्साहः किंचात्र ॥ व्यापिनी व्योमरूपा च अनंतानाथाऽनाश्रिताः पंचवक्त्रा महावीर्या दशबाह्विंदुशेखराः त्रिनेत्राः शू
लहस्ताश्च कारणैश्च समन्विताः तदभिन्ना इत्यर्थः ता इत्यनाथांतास्तत्त्वः पंचस्याः स्थितिमाह ॥ अनाश्रितो मध्यगस्तु संस्थितः प्रभु
रव्ययः अनाश्रितकला देवी तस्योत्संगे च संस्थिता ॥ एवं साचत्ताणस्यायमाशयः यच्छक्तिसंबंधादेव सर्वशक्तिमंतः ततत्तत्कार्यसं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पादयंति अतश्च परमशिवपदमपि स्फुरच्छक्तिस्फारमेवेत्येवं नतु शांताशेषशक्तिकं यत्तु शांतिव्यपदेशोत्र स भेदप्रशमादिति उप
संहरति ॥ एवं वै शिवतत्वं तत्र कथितं तव सुंदरि ॥ तदेतत् ॥ शोधयित्वा ततश्चोर्ध्वं शक्तिश्चैव परा स्मृता: समनानामसा ज्ञेया ॥ ततः
शिवतत्वादूर्ध्वं तत्केंद्रषष्ठव्यापिनीपदावस्थितानाश्रितभट्टारकापेक्षया तत्पदविश्रांत्या ज्ञातव्या पश्चाच सहमनसास्वसूक्ष्मन
मेन संवेदनेन वर्तते नतु संविदि त्रिभूमिकामपेक्ष्य त्वाससमना यदुक्तं प्राक् समनाक्रममिति विस्तानमित्यऊर्ध्वमनना व्यापारो ना
स्तीत्याह ॥ मनश्चोर्ध्वं न जायते ॥ पश्चाच समना ॥ परिपांश्चाश्रितानां पृथिव्यादिशिवावधौ सर्वेषां कारणानां च कर्तृभूता
व्यवस्थिता ॥ सर्वेषामिति अनंताद्यनाश्रितांतानां अतश्चेयं ॥ विमर्शंज्ञत्यनीकानि शिवेन समधिष्ठिता ॥ पृथग्हृदयमसंख्यातमे
कमेकं पृथग्हृदयमिति श्रीमालिनीविजयोक्तनीत्या ब्रह्मांडप्रकृत्यांडात्मकमंडद्वयमसंख्यातं मायांडशाक्तांडवर्ज्यैकैकरूपमिति ज्ञातव्ये
षा शक्तिरनेकानंडानि श्रेतः ज्ञात्वा स्थितितच्छास्त्रप्रक्रियापेक्षारीकृतैव शक्तित्वादेव चैषा शिवेन सम्यगभेदव्याप्त्याधिष्ठितेति
यदुक्तं तत्स्फुटयति भाविपटलार्थे कारणक्ता ॥ अत्रारूढस्तु कुरुते शिवः परमकारणं सृष्टिस्थितिसमाहारं तिरोभावमनुग्रहं ॥
आरूढ इति विशेषविश्वाभावसूत्रेणाभिन्निकल्पमननमात्रात्मकेतच्छक्तिभूमिकां ज्ञात्वोल्लासेत्यर्थः परमकारणमिति परमशिवः स
हि ॥ हेतुः कर्ता महेशानः सर्वकारणकारणं ॥ सर्वेषां ब्रह्माद्यनाश्रितांतानां पृथिव्यादिबीजांतानामपि तेनैव तत्तद्भूमिकाग्रहणा
त्तथावभासितानां कारणानां कारणं सातेमान्यभिन्नाभुल्लासकरइत्यर्थः तथा महानीश्वरः तेषां तत्तडचितप्रभवत्वेन सर्वातिशायीक
र्तेति स्वतंत्रः हेतुरिति तेषामेव स्वे स्वे कर्माणि योजनप्रवर्तकं निमित्तं किंच ॥ समनानामया शक्तिः सा तस्य कारणं स्मृतं ॥ स्वशक्त्येव
विश्वमवभासयतीत्यर्थः ॥ तयाधितिष्ठेद्देवेशोह्यथ कारणपंचकं ॥ तया समनशक्त्या अनाश्रितादिव्याप्त्यंतं सदाशिवाद्यशेषका

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स
दटी
११२

212

रणकारणत्वात्तत्कारणपंचकमधितिष्ठेत् तदनुप्राणनया स्वकार्यसामर्थ्यं प्रकटं कुर्यात् तथा च शिव एव परस्पानाश्रितादिरूपतां गच्छ-
ति तथा तदीयपराशक्तिरपि अनाश्रितादिशक्तिरूपतया स्फुरति तत्र तत्कारणपंचकमध्यात् प्रधानभूतस्य अनाश्रितस्य देवस्य का-
रणांत्वेयमाश्रिता परमेश्वरेण स्वशक्त्या भास्यमानो नाश्रितस्य देवस्य कारणांत्वेयमाश्रिता परमेश्वरेण स्वशक्त्या भास्यमानो नाश्रि-
तभट्टारकादिपरिग्रहवर्तिस्वस्वशक्तिसहित एवाभास्यते अत एव देवो नाश्रितादीनां स्वकार्यकारणतां भजंते तच्चैतदुक्तमु-
क्तः ॥ सर्वे प्रेरयते भूयस्त्वनाथं तु जगत्पतिं ॥ भूय इत्यस्य इदमाकूतं यत्परमशिव एव गृहीतानाश्रितभूमिको द्वितीयामिमां प्रेर-
णां करोति इत्यमेव च अनाथश्चाप्यनंतेनेशमनंतो व्योमरूपिणं व्योमव्यापी महादेवो व्यापिनं बोधयेत्प्रभुं ॥ एते च प्रोक्तस्वशक्ति-
सहिता एव प्रेरकाः प्रेर्यश्च ॥ किंच ॥ व्यापिनीकरणं तस्य कर्त्री वै व्याप्यसौ प्रभुः ॥ कर्तृत्वमेतदीयं कर्मप्रदर्शनेनाभिव्यनक्ति ॥ कर्म-
रूपा स्थिता माया यस्य थः शक्तिः कुंडली ॥ पूर्वोक्तमंडलाकारतया शेषविश्वगर्भा शक्तिः शक्तिः कुंडलिनी मायेत्यशेषसूत्रणादेरनं-
तोत्थापनभित्तिभूतत्वान्महामायारूपा कुंडलीति छांदसत्वात् यद्यस्याप्यथ एतदीयक्रियाशक्तिव्यापकात्कर्मरूपा स्थितातेषां
भगवानेव तदाभासकत्वेन कर्ता सन् कर्मीभूतो यथोक्तं श्रीप्रत्यभिज्ञायां आत्मानमत एवायं ज्ञेयीकुर्यात्पृथक् स्थिति तत्त्वेयं न तु तदो-
न्मुख्यात्संकुचेतास्य तत्र नेति तथा कर्तृत्वकर्मतत्त्वैव कार्यकारणतानंतर इति स्पंदेपि अर्थस्याप्युगले चात्र कार्यकर्तृत्वशक्तितः इति
न केवलमसौ महामायात्मा शक्तिस्तस्य कर्मतया स्थिता यावत्तदंतर्गतं तु कुंडलाख्यं च ॥ नादबिंद्वात्मकं कार्यं ॥ एतच्चानंतर एव दल-
व्यक्तीकरिष्यति अत एवास्य व्यापिभट्टारकात्परशिवाधिष्ठितात् इत्यादिजगदुद्भवः महामायादिभूम्यंतपरसूक्ष्मस्थूलवाच्यवाच-
कात्मकाशेषविश्वोद्भवः एष एव भगवांस्तदाभासात्मना स्फुरतीत्यर्थः यत एवं समनाभूमिमाश्रित्य परमेश्वरः परसूक्ष्मस्थूलरूपं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

विश्वमाभासयत्तत्तएवाभासमानं ॥ यत्सदाशिवपर्यंतं पार्थिवाद्यं च सृज्यते तत्सर्वं प्राकृतं ज्ञेयं विनाशोत्पत्तिसंयुतं ॥ सदाशिवोत्र
पररूपेणाश्रितभट्टारकसूक्ष्मदृष्ट्या प्रकृतेः विश्वकारणात्मनानन्यायातं प्राकृतं स्थूलदृष्ट्या सदाशिवतत्त्वात्प्रकृतिरिति पताच्चतत्त्वहि
शक्तेर्व्याप्तत्वात्प्रकृतिः प्रकृतेः शक्तितत्त्वाच्छिवतत्त्वाद्वेदभावेन्यायातिरस्यत्र द्विविधो व्याप्यव्यापकक्रमः प्रसिद्धः आद्यएवज्यायात्‌ भावि
पटलेनाश्रितस्यापि सृष्टिसंहारश्चातत्त्वाभिधानात्‌ एतच्च विनाशोत्पत्तियुक्तावित्ताप्यमित्यर्थः उत्पत्तिविनाशेतिकर्तव्ये विपर्यय
पाठः सृष्टिसंहारपरस्परगायाश्चनादित्वप्रतिपादनपरः एवं समनंतं तमप्रधानयुक्तापूर्वोपक्रांतं दीक्षाविधिमेवस्मारयति ॥ यासाशक्तिः
प्रगाशोक्ता समनात्तद्वमूर्धनि स्फुरत्सूर्यसहस्राभकिरणानंतभास्वरा ध्यानाचैतांसमावाह्यस्थापयेत्तविधानवित्‌ उपचारं ततः कु
त्वा वागीश्यावाहनं तथा स्थापनं पूजनं चैव पशोर्यागं तथैव च गर्भधारित्वजनने अधिकारं तथैव च योगं भोगं लयं चैव निष्कृतिं त
दनंतरं भुवनाधिपहोमं च भुवनाधिपवासिनी भुवनानां यथान्यायं होमं दद्यात्तावतानेन त्रितत्त्वशोधयेद्व्याप्तावयवाश्च यथाक्रमम्‌॥
स्फुरदित्यादिना एतदाह यथा विश्वमंत्रा सूचितकल्पं प्रभामात्ररूपमव्यतिरिक्तशक्त्यात्मकमिति यामेत्यत्र मायेति केचित्पठंति
एतामिति शिवतत्त्वाधिष्ठातृशिवभट्टारकात्मिकां आवाहनादिसर्वोक्तक्रमात्‌ उपचारः पूजा वागीश्यावाहनमत्र परस्वरूपया वा
गीश्वीस्थापनपूजनानंतरशिष्यशोदनताडनतत्प्रवेशतत्स्वैतन्याकर्षणतद्ग्रहणादिपूर्वं वागीश्वीगर्भे तच्चैतन्ययोगः गर्भधा
रित्वमेतत्प्रदेचितमहामंत्रमयतोचितेन भुवनानां येधिपाः प्रधानभूतास्तेषां होमं कृत्वा येन्ये तत्प्रधानभुवनापेक्षया भुवनांतर
वासिनस्तत्तद्गतांतर्वांतरभुवननिष्ठाः रुद्रास्तेषामपि यथायोगमिति संक्षिप्तदीक्षायामेतर्भावभावनयुक्तानामज्ञातदृष्ट्या होमं
कृत्वाश्रवणादिकं कार्यं यद्यपि समनानेतर्गतव्यापिनी पदेव्याप्त्यादि पंचकातिरिक्तानि भुवनेशाशांतराणि न संति तथाप्यत्रवि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
द-टी
२१३

213

ये: सर्वशोधत्वादेवमुक्तं पश्चादात्मविद्याशिवाख्यं तत्त्वत्रयं शोधयेदिति शारीरवाच्यकमानसशुद्ध्यर्थं पूर्वोक्तहोमक्रमेण शुद्धिं संपादयेत् प्रा
वोद्याचार्यो ऽस्मिन् शिवयागे शारीरादिव्यापारविशिष्टशुद्ध्ये त्रितत्त्वमयत्वमेव भवतीति दर्शयति अथवांशेति एतन्नत्त्वत्रयांतर्वर्तित्वान्मायांत
सदाशिवांतानि तत्त्वान्येवाध्वयवानेतदंतर्भावयन्नैव होमकर्मणा शोधयेत् यथोक्तं पुरस्तात् आत्मतत्त्वविधानेन शाम्भवं जुहुयाच्छतं
सप्ताह्नोद्याश्चारयोगेन आत्मतत्त्वं तु होमयेत् मायातत्त्वावधिं ज्ञेयं दैक्षिकेन शिवाध्वरे विधिर्विकल्पकर्मार्थं प्रायश्चित्तविशुद्धये इत्याद्य
त्रच मध्ये निष्कृत्यनंतरं विश्लेषपाशच्छेदौ च कृत्वा पूर्णाहुतिं पातयेत् तदुक्तं प्राक् विश्लेषान्निष्कृतेर्भोगादित्यादि अत्र च पाशच्छेदा
नंतरं तद्धोमं चैतन्यैकभावनापूर्वविधिना पूर्णाहुतिः ततश्चैतस्य शोद्धारात्मस्थीकारान्कृत्वा आप्यादिभुवनेश्वराज्ञां ततः पूजनपू
र्वहृष्टकं पाशार्पणं आवाहनविसर्जनादि कृत्वा प्रायश्चित्तहोमस्त्रितत्त्वशुद्धात्माकार्यं इतीह शंकमलेशतः स्मारयति ॥ प्रायश्चित्तं ततो हु
त्वा ॥ ततः किं कर्तव्यमित्याह ॥ कर्तरीमभिमंत्रयेत् ॥ तयाच ॥ शिखां छित्वा ॥ पूर्वोक्तभावनमंत्रादिक्रमेण ॥ समर्द्येता ॥ क
स्यचिद्धस्ते ॥ शिशुं संस्नापयेद्गुरुः ॥ स्नानाद्यादिशेत् एवमिहापि शिखाच्छेदविधेर्विशेषाचोदनाय ह्रीकाकारैर्निर्बीजदीक्षाविष
यत्वं प्राग्व्याख्यातं तदस्मदेवमंतव्यम् अथाचार्यः ॥ आचार्यः प्रयतो भूत्वाप्याचार्यस्तु वरानने शिष्योरपि विधिं कृत्वा शिवकुंभस
मर्चयेत् ॥ आचार्यः पूजयेत् ततो भगवंतं विज्ञाप्य पूर्वोक्तं सकलीकरणादिकं ॥ कृत्वा स्रुचो येन शिवांहुत्वा कृत्वा स्नानादनंत
रे ॥ ततोपि ॥ सकलीकरणं कृत्वा आचार्यस्तु वरानने शिष्योरपि विधिं कृत्वा शिवकुंभं समर्चयेत् ॥ तथा ॥ भैरवं मध्यदेशस्थं ॥ या
गस्येत्यर्थात् किंच ॥ भैरवाग्निं समर्चयेत् ॥ आचार्यः पूजयेत् ततो भगवंतं विज्ञाप्य पूर्वोक्तं युक्त्या योजनिकार्थं ॥ पूर्णां संपूर्णवि
धिवद्धाममंत्रमनुस्मरन् पूर्वोक्तलक्षणेनैव प्रोक्षरेत्तं प्रयत्नतः ॥ पूर्वोक्तं लक्षणं योजनिकोक्तं समस्तप्रमेयात्तु संधिपूर्वं पूर्णाहुतिप्र

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

योगरूपं तं मंत्रं तदत्र मंत्रोऽभ्यासवशात्‌ ॥ हृद्याद्यानमथः कुर्वन् रेचयेत्तं वरानने यावत्सा समना शक्तिः ॥ समनांतस्य पाशत्वात् हृदयाद्य
तं रेचयेदित्यूर्ध्वगत्यर्थात् अधो पादेयाद्य प्रवेशप्रमुखं परतत्त्वविश्रांतिरूपां योजनिकामाह ॥ तदूर्ध्वं चोन्मना स्मृता ॥ मनोम
ननमात्ररूपमपि तत्र न क्रमते संभवति अपि तु मंत्ररूपैवेयं दशेत्यर्थात् अत एवात्र प्राक् व्यापारं मानसं त्यक्त्वा बोधमात्रेण योजये
त् तदा शिवत्वमभ्येति पशुर्मुक्तो भवार्णवादित्युक्तं यतश्चात्र मनोऽक्रमते तत एव ॥ नात्र कालः कलाचारो न तत्त्वं न च देवताः ॥ कालः
क्षणादिपरत्वात् कला निवृत्त्यादिशांत्यतीतांताः किं तर्हीदं ॥ सुनिर्वाणं परं शुद्धं गुरुवक्त्रं तदुच्यते ॥ गुरोः परमशिवस्य वक्त्रं शा
पायाः यदुक्तं श्रीत्रिशिरोभैरवे गुरोर्गुरुतरा शक्तिरिति अतश्च ॥ तदतीतं वरारोहे परं तत्त्वमनामयं ॥ तामप्यतीतं तदीयपार्यंतिकवि
श्रांतिकरूपं न तु नरसौ समनावदतिक्रमणीया भवति सुनिर्वाणमित्यादि अभिधानात् वरारोहे इति प्राग्वत् परं विश्वोत्तीर्णं विश्वमय-
त्वात् पूर्णं तस्य हि सा चेदुन्मनांतस्य सर्वस्य भावः चित्प्रकाशामयः स्वभावयति धुत्यत्यात् तत्त्वं पारमार्थिकं स्वरूपं नानुपहीतत्वादिव
त्वाद्विन्यादिवेद्याभासरूपं अनामयमिति न विद्यते आमयः आख्यातिर्यत्र तत् उक्तं च त्रिकसारे बिंदुनादात्मके देहे शांते अस्य शि
वसंभवे अतीतस्तु भवेद्देवः निरंजनः परः शिवः इति यत एवमतः ॥ गुरुवक्त्रप्रयोगेन तस्मिन् योज्यते प्राप्यते निःक्षेपकारणातीते-
विरजे निर्मले शुभे सर्वज्ञे परमे तत्त्वे व्योमातीते ध्रुवे ह्यतींद्रिये ॥ गुरुवक्त्रे उन्मनायां यः प्रकृष्टयोगः एकात्म्येनेन व्यापारं मानसं त्यक्त्वा बो
धमात्रेण योजयेदित्यर्थरूपेण तदनुप्रवेशात् तदवष्टंभात्मना योज्यते इति स्वात्मना सहाश्लिष्टात्मा तत्सामरस्यसाम्येन यथोक्ते तस्मि
न्युक्तः परे तत्त्वे सर्वज्ञादिगुणान्वितः शिव एको भवेन्नित्यमविभागेन सर्वशः इति प्राप्यते नित्योदिते अत एव निःक्षेपे सर्वदा व्यवहार-
दशायामपि विमलचिद्घनैकरूपे करणानि ब्रह्मादिनाशिनां तानि अतीते तदनुभवविलक्षणे अशेषविश्वाभासमये इत्यर्थः अशेषविश्व

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
द-टी
२१४

214

प्रकाशमयमपि चेतनतेन विश्वेन मनागप्युपहितं तस्य विश्वस्य तत्प्रकाशैकरूपत्वादित्यनो विराजकत्वान्निर्मलेऽप्यतश्च शुभे परः श्रेयः स्वभा
वे सर्वं च तत् ज्ञं तदिति सर्वज्ञं तच्च तस्मिन् विश्वाद्ययप्रकाशरूपपरमे तत्त्वे व्योम्नः शून्यातिशून्यपदस्याप्यतीतमत्ययः प्रशमो यत्र तस्मिन् अ
तीन्द्रिय इति सदा सर्वस्य सर्वत्र च स्वप्रकाशचैकपरमार्थे उपसंहरति ॥ इत्यधाचैषधैवे प्रोक्तः समासेन मयानघे ॥ चकारान्न शुद्धि परि
कर्मापि पृथगित्यर्थान्तरख्यापनो भुवनाध्वानचार्यं दीक्षायां शोधनार्थमेवेत्यर्थमुक्तः अपि तु एतावत्समस्तप्रमेयकरणपरप्रमात्रावेशमपि
ज्ञानशालिनामुन्मीलयतीत्याह ॥ ज्ञात्वा चैवं महादेवि प्रयाति परमं पदं ॥ एवमुक्तरूपमपीमम ध्वानं यः कश्चित्प्रमेयतयापरिच्छि
न्नतिस परां प्रमातृतामाविशति आचार्यः पुनः ॥ देहे देवे च शिष्ये च कलशे ह्यग्निमध्यतः एवं ज्ञात्वा वरारोहे मुच्यते मोचयत्यपि साक्षा
त्स्वदेहसंस्थोऽहं कर्तानुग्रहकर्मणां ॥ इत्युक्तनाद्यां देदेहे वात्सवी सर्वाध्वमयतां जानीयादेनतावद्दशोधाध्वशरीरः परिभैवाविष्टो भवति
ततो द्वितीयेऽधिकरणाचतुःप्रष्टव्यार्थभावाभेदप्रथात्मत्वे ज्ञानेनोच्यते सर्वात्मकपरभैरवतामेति तथा विपक्षात्तामभेदनेच अनुग्रा
ह्यानपि प्रपन्नून्मोचयति सत्समन्वातोजन्ते मुक्त इत्यभिधीयत इति स्थित्या परभैरवरूपानेव संपादयतीति शिवम् ॥ ग्रन्थग्रन्थिविभे
दने प्रतिपदं स्वर्वापरालोचने तात्तीयुक्तिरभंशरोतरबहिस्तत्वैकसंदर्शिनाम् सम्पद्देकलनाः परेशविषयाः पूर्णाद्वयामर्चने स्वाच्छ
न्दो भुवनाध्वनीहतदियत्किंचिन्मयाद्योतितम् ॥ इति श्रीस्वच्छन्दोद्योते भुवनाध्वदीक्षाविधिर्नामदशमः पटलः १० ॥ छं ॥
ॐ नमः शिवाय ॥ यदुक्तं प्राक् ऊर्ध्वज्ञकरूनेशिवः परमकारणं सृष्टिमित्यादि तन्निर्णयायैषः पटलसंगतीज्ञवती ॥ श्रीदेव्युवाच ॥
अधायं तमयाज्ञातस्त्वत्प्रसादात्सुराधिप जगत्सृष्टिस्तदा देव सूचिता न तु वर्णिता ॥ अयमिति भुवनात्मा जगदिति देहगतबाह्यगत
तत्त्वाध्वरूपमेव सूचितेति नादबिन्द्वात्मके कार्ये इत्यादौ जगद्वरस्यान्ते अन्तश्च तत् ॥ अधसृष्टिं महादेव कथयस्व प्रसादतः ॥ हे मह

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

देवस्य शेषविश्वप्रभोद्योतनादिसतत्वस्वं आत्मनप्रसादतः अंतर्नैर्मल्यगामनानात्वानिकार्थानिग्रहेनेनग्रधनः सृष्टिमुत्पत्तिंकथयस्वसृष्टि
मित्युपलक्षणपराम् स्थितिसंहारयोरभिधास्यमानत्वात् एतन्निर्णयाय ॥ श्रीभगवानुवाच योसौसूक्ष्मःपरोदेवःकारणंसर्वगः
शिवः निमित्तकारणंसोत्रकथितस्तवसुव्रते ॥ योसाविति प्रतिपादितनिस्सामान्यचिदानंदघनःपरःसूक्ष्मस्त्वंतःकरणाद्यगो
देवः चरःदेवद्योतनादिसततः कार्यते स्वशक्त्याभास्यते तेनकार्यमितिकारणं कर्ता विशेषात्तुपादानात्सर्वत्रतथाकार्यतेनेनकार्यंका
र्यते स्मिन्निति सकारणंतेनस्वतंत्रः कर्तास्वशक्तेवस्वभित्तौसर्वमाभासयतीत्यर्थः यद्वक्ष्यति एतेभासावरारोहेभूत्यादियस्तदाभासय
ति नतद्व्यतिरिक्तमाह सर्वगःसर्वगच्छति प्राप्नोतिसर्वात्मतांगच्छतीति अथच तद्गच्छति आभासयति अधितिष्ठतिचतावद्देशव्या
पकतदनाच्छादितस्वप्रकाशानयास्वप्रकाशास्यास्यमिद्धैनवराकंप्रमाणमुपयुक्तंशक्तेतेनदायताप्रमाणादिवस्तुसिद्धिः एतच्चशिवोन्
मीलननिमीलनाद्यवस्थास्वपिश्रेयःस्वभावएवेत्येवंभूतोयःसोत्रजगतिकर्तत्वेनिमित्तकारणंतथैवसुव्रते तदद्वयसमापत्तिकार
णभूतेकथितःनतुव्यापकत्वनित्यत्वमात्रेणदिक्कालादिसाधारणेननाप्युपादानाद्यपेक्षकार्यजनकत्वेनकुंभकारादिसाधारणेनरू
पेणयथान्येषामद्वैतोपदेशायोग्यानामुक्तःएवमीश्वरस्यानीश्वरमेवोपेतं यथोक्तमन्यैः येत्वीश्वरंव्यपदिशंतिनिमित्तरूपंदत्तस्तिला
जलिरपीभिविहोपितास्ये अन्यांगतोपगमनेनवशीकृतस्यकामीश्वरस्थितिममीवतसंसगिरंतेदति तस्माद्यथोक्तमेवसाधु ननुनिष्प्र
योजनानपेक्षासर्वकारिणांप्रवृत्तिनस्तिनचास्येयजंतुचक्रायासदायां सृष्टेोकिमपिप्रयोजनमस्त्यपणामः इत्याशंकांशमयितुमाह ॥ अ
कामात्संसृजेत्सर्वंजगत्स्थावरजंगमं स्वतेजसावरारोहेव्योमसंस्थोप्यलीलया ॥ अकामात्परिपूर्णत्वेनफलानभिलाषात् लीलयास्व
स्वतंत्रक्रीडयैवसर्वंस्थावरजंगमंजगत् जीवात्मकंजगत् निर्मिमीतेनतुजीवानामनित्याःकेचित्संभवंति एवंह्यनादिमतिसंसारेजीवाना।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मानत्वेपि प्रतियुगमेकैकशक्तौ संसारोच्छेदएव स्यात् तेन परमेश्वर एव स्वच्छ स्वच्छंद चिन्मात्रमूर्तिः स्वशक्तिप्रचयोस्य विश्वमिति श्रीशिवसू
स्व त्रोक्तस्थित्या स्वरूपगोपनात्स्व तंत्रवेद्यवेदकप्रपंचरूपं जगद्दर्पणनगरवदनतिरिक्तमपि अतिरिक्तमिवाभासयति एवं च यः कश्चिद
प॰टी तिरिक्तो जीवपदार्थोपि यदायामकत्वेन भगवतोऽग्रेतापूर्वकाविताऽस्यात् ईदृशं च जगदसौ न अतिरिक्तेन न कारणेन केनचित्प्रका
२५ शाति अपितु तेजसा तस्य देवातिदेवस्य परवेदस्वरूपिणः विमर्शः परमाशक्तिर विशुक्तो यया प्रभुरिति श्रीकालिकाकुलोक्तस्थि
त्या तन्मात्रावर्णा स्वस्वरूपमेव संतो भयत्रात्त्वछन्नकृते शिवः परमकारणमित्युक्तदृशा व्यापिनी शक्तिसदाशिवादिभावाभावा
त्मकस्वशक्तिभित्तिभूतसमनाशक्तिभूमिकामाश्रित्य समनात्मकस्वशक्तिभित्तौ स्वशक्त्यैव परमेश्वरेण जगद्वास्यतइति तात्पर्यं अतश्च
215 यत्प्राक् किरणशास्त्रस्यार्थत्रयं व्याख्यातं तदेवेह स्फुटीभूतं अत एवात्र न व्यतिरिक्तमुपादानं किमपि अपितु तदेव व्योमेत्याह ॥ उपादा
नं तु ततोक्तं संदत्त ब्रंसमवायतः ॥ तदेव व्यापकावर्णास्वस्वरूपं व्योमसमवायतः नित्याविभिन्नविमर्शमयपराशक्तिसंबंधात्संदत्त
ब्रंभावितं संतो भयं योग्यस्पर्शभूमिकाप्रदर्शनेन तं कंचिच्चलमिव रदं नाभासोल्लासभित्तिभूतान्यभासनेनेच्छा लदिव व्यक्तो व्यञ्जनात्मे
वपरविमर्शमयीया परमेश्वरी स्यात् तत्र शक्तिरदं तैकरत्वस्वरूपगोपनक्रीडासदाशिवनाश्रितपदात्मकसर्वभावाभासस्तत्रेणाभित्तिक..
सा ग समनारूपतया स्फुरतीत्यर्थं च करणाधिकरणोपादानोपाद.. शेषं विश्वकर्तुः परमेश्वरादभिन्नमेवेति प्रतिपादितं भवति यथा च
भूतना प्रकाशमानतया च स्वव्यतिरिक्तमपि व्यतिरिक्तमिव जगदाभासयते तथा तन्मध्य नियतयोवापर्यावभासात्मामायापदेश
गु विचित्रकार्यकारणभावोपि प्रदर्श्यते यथोक्तं श्रीप्रत्यभिज्ञायां मूर्तिवैचित्र्यतो देशक्रममाभासयत्यसौ क्रियावैचित्र्यनिर्भासात्का
लक्रममपीश्वर इति तदेतदुपपादयितुमाह ॥ तस्माच्छून्यं समुत्पन्नं शून्यात्स्पर्शसमुद्भवः तस्मान्नादः समुत्पन्नः शर्वं वै कथितं स्तव ॥

८

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तस्मात्समनाशक्तिरूपाद्योम्नः शून्यमनाश्रितभट्टारकांतारं ख्ये घविस्मावभासप्रशमभावावभासात्मकव्यापिनीपदमुन्मानं ततोपिप्र
तिपादितरूपप्रसृतमुन्मनाकारशक्तितत्त्वात्मा स्पर्शः इत्यमेकैवपरमेशेच्छाशक्तिः परसूक्ष्मास्थूलादूपतयामेयाभासमूत्राणामयी
समनाशक्तिरितिचोच्यते एकस्याश्रयीच्छायाः सूक्ष्मरूपत्वात् ज्ञानक्रियाशक्तिसंभेदेनचित्वात् तस्मादपिशान्तात्मनः स्पर्शात् शून्यरूप
वाच्यवाचकोभयात्मकस्यजगतोमध्यात्मयंसमस्तवाचकाविभागमयोनादउत्पन्नः सशब्दोनोत्पद्यमानस्यसर्वस्यकार्यस्यशब्दा
त्मककारणाभिन्निसंलग्नउच्यते पूर्वमिति नादवर्णाद्यपराद्यवसरे यथायंनादउक्तः ॥ अष्टधासतदेवेशीमुक्तःशब्दः प्रभेदतः ॥
स्वयमव्यक्तध्वनिरूपोपिवक्ष्यमाणोभेदैरष्टधाव्यक्तरूपतांप्राप्तः तद्यथा ॥ घोषोरावःस्वनःशब्दः स्फोटाख्योध्वनिरेवच फांकारोध्वं
कृतश्चैवअष्टौशब्दाः प्रकीर्तिताः ॥ एतेचपरमर्षिणावाचार्येणास्वपद्धतौ एतेषांलक्षणंवक्ष्योगुरुपारम्परागतमित्युपक्रम्यैवंव्याख्या
ताः श्रवणांगुलिसंयोगाद्यः शब्दः संप्रवर्तते दीप्तिवह्निसनाभासः सशब्दोघोषउच्यते तदंतेत्नमवोयस्पर्शघन्मेर्मर्मविसर्पिणः
भिन्नकांस्यनिभोरूतः सरावःस्यात्तदंततः ततोवंशध्वनिप्रख्योनिर्वातेर्मेस्पवर्धवत् सनादःस्वनइत्युक्तस्तस्वरःकथितोह्यसौच
तुर्थः सतवैशब्दः सर्वशब्दभवाग्निः आत्मानेरावयन्नादः स्वेयथाभ्रमरीरवः वाकस्यस्फुटतांयत्नेवर्णाभेदावभासकः स्फोटइ
त्यदितोनादः पंचमःशास्त्रभित्ततः ततोभिन्नानधर्मित्वान्नादःश्रोत्रसुखावहः विपंच्याःपंचमांतंत्रीरुत्वातीव्रप्रयत्नतः यथाव्यज्य
तम्राकाशः सपिशिष्टोध्वनिसंज्ञितः सर्वतंत्रीसमाघातात्हीणायामिवसाध्वयः सदृडत्तश्रैनिनदतिफांकारःसप्तमस्त्वसौ घंटानिनादानुकृतिः
कदाचिद्व्यज्यतेव्यथा तंगमेवध्वनिनिभः सोष्टमोधंकृतःस्मृतः एषामष्टानामपि ॥ नवमस्तुमहाशब्दाः सर्वेषांव्यापकःस्मृतः नदत्य
सौसदायस्मात्सर्वभूतेष्ववस्थितः शक्तिमध्यगतोनादोवंशनादोनसन्निभः ॥ योनादः प्रतिपादितः समहाशब्दः सर्वेभ्योऽन्तःसंज्ञाबहिः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स
प-टी
२१६

प्राद्ये च स्थावरादिदेवयोन्यंतेषु भूतेष्ववस्थितः अत एव हि नादाख्यं परं बीजं सर्वभूतेष्ववस्थितमित्याद्युक्तिप्रतिपादितया नादाख्यया विमर्श सत्तया येषां सत्त्वं यत एवमतः ॥ तस्मात्सदाशिवो देवो व्यक्तो वै दृक्क्रियात्मकः ॥ स एव नादो ज्ञानक्रियात्मरूपसदाशिवभट्टारकाभिव्यक्तिस तत्त्वरूपत्वेन प्रथास्मात् ॥ नादाद्बिंदुः समुत्पन्नः सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ अंतःकृतज्ञानशक्तिप्रधाननादपरामर्शः समस्तवेद्याविभक्तः कि याशक्त्यात्मा प्रकाशो बिंदुः समस्तवेद्याविभिन्नप्रथत्वादेव सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ स चैव दशधाथ ज्ञेयो दशतत्त्वफलप्रदः दशधा वर्ण रूपेण दशदैवतसंयुतः ॥ क्रियाशक्तिप्रधानो बिंदुः अंतर्गतेच्छाज्ञानशक्तिद्वयः एकैकस्याः शक्तेः सर्वशक्तिसंभेद इति नवशक्त यः एतत्सामरस्यात्मा शुद्धो दशमः स्वभाव इति दशधात्वमस्याः तच्च सितं रक्तं च पीतं च कृष्णं हरितपिंगलं नीलं विचित्रवर्णं तु स्फटिका भमनोरममिति द्वादशपटले वक्ष्यमाणवर्णस्वरूपभेदेन दशधा तत्रैव ॐ कुमाभं च नारीशं त्रिनेत्रं तु जटाधरं सर्वाननमभिध्यायेद्दश भक्तस्य यत्फलं तत्सर्वं फलमाप्नोति अश्वमेधस्य तस्य तु इत्यादि तत्त्वरूपादिदेवतापंचकध्यानं तत्फलपंचकं च प्रतिपादयिष्यति तथा तत्रैव अंतर्गतनादकात्तु क्लिन्नाकारबिंदुप्रकाशकापि तद्यथा घंटानादस्य वा ध्यानात्सिद्धिः षाण्मासिकी भवेत् ईप्सिता मर्त्य लोके च सिद्धिस्तस्य प्रजायते लिंगध्यानं तथा कुर्यात्सर्वबीजेन संयुतं मासैकेन प्रपश्येत्तत्सूक्ष्मलिंगं तनूपरि: शुद्धस्फटिकसंकाशं तेन दृष्टेन विमुच्यते सिद्धिस्त्वमानुषे लोके षाण्मासेन प्रजायते इत्यंतर्गतनादकाविभक्तप्रकाशबिंदात्मषष्ठदेवताध्यानं तत्फलं च प्रतिपादयिष्यति निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शांतिस्तथैव च कलाचतुष्टयोपेतो ध्यातव्यो बिंदुभैरवः इत्यादि अभिधास्यति इत्यं दशदे वतासंयुतो निवृत्त्यादिकलाभिश्च सह दशतत्त्वफलप्रद इति व्याख्येयं टीकाकारस्तु एतत्सर्वा परमपरामृश्य स चैव दशधेत्यादि विद्या तत्त्वविषयत्वेन तत्र च य`` वर्णान्बिंदुविसर्गौ च वर्जयित्वा अकारादिवर्णदशकयुक्तत्वं तत्तद्भिन्नैकैककादिव्यंजनदेवतायोगाद्दश

216

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

येवतत्त्वं एतद्विषयस्तु ग्रंथः तस्माद्विद्यातत्त्वो मायाया इत्यग्रे भविष्यति एतदपि तैर्न पराप्टष्टमित्यलं पूर्वैः सह निर्बंधेन ग्रंथेन तस्मात् ॥ बिंदोः सदा
शिवो ज्ञेयः सोऽष्टभेदांगसंयुतः पंचब्रह्मकलाभिश्च विद्यांगैः शक्तिभिर्युतः पंचभिश्च महात्मानैर्मूर्तिभिश्च समन्वितः ॥ स सदाशिव इति यः
पूर्वं भो व नेध निविंद्दावरणादथः स्थूलरूप उक्तः तस्यैव हि सकलाद्यभेदैरंगैः परिवारैः पंचभिरीशानादिभिः ब्रह्मभिः `` त्वादिरूपैर्वीट
नप्रधानैः षड्भिरंगैर्वामाद्याभिः विद्याद्याभिश्च शक्तिभिः ताराद्यष्टत्रिंशत्कलाभिः पंचवक्त्रोद्भूतस्रोतः पंचकरूपैर्महद्भिः ज्ञानशास्त्रैः अंका
रा `` भिर्विजया `` दिभिश्च दशभिरष्टादशभिश्च मूर्तिभिर्युक्तत्वं पूर्वं संभिहितं अतो यदन्यैर्बिंदुः सदाशिव इति पठितं तद्योषायाष्टकांगयु
क्तनादाख्यसदाशिवरूपो बिंदुरिति सामानाधिकरण्येन व्याख्यातं तदसत् किंच ॥ स एवापररूपेण परमात्मा शिवोऽव्ययः ॥ यः पूर्वं परमका
रणरूपोऽव्ययः शिव उक्तः स एवापररूपेण सदाशिवभट्टारकः न त्वसौ व्यतिरिक्त इत्यर्थः यतः ॥ द्विधावस्थः स विज्ञेयः सोच्चारोच्चारवर्जितः
शुद्धमंत्रस्वरूपेण स एव मध्ये नर्द्दिधा क्रियाज्ञानस्वरूपेणेच्छारूपस्वरूपतः प्राह्वावबोधरूपेण वस्तुरूपः स्वरूपतः ॥ यः शिवोऽव्यय उक्तः
स द्विधा व्यापकत्वेनावस्थितो ज्ञेयो ज्ञातव्यः महोच्चारेणोर्द्ध्वोच्चारणरूपेण बिंदुनादादिपरामर्शात्मना रूपेण वर्तते उच्चारवर्जितस्तु शेषवि
घ्याव्यापि परमशिवात्मा स्वभावः एतत्स्वरूपप्राप्त्युपायात्मनापि शुद्धमंत्रस्वरूपेण द्विधा शुद्धादिपरतत्त्वप्रतिबिंबभूता अंतः संविद्रूविणा शु
द्धाणांशुदंरां तीपाशमोचनभेदद्रावणाकारिणी तत्तत्सन्निवेशरूपतया परस्फारमनु ऊर्वतीति तेषां मंत्राणामग्रे तर्शप्रभाषणात्मक परा प
रिमर्शसतत्त्वेन मननत्राणधर्मा परतत्त्वप्राप्त्युपायः परमेशात्मैव परमेश्वर एव ह्युपेयपदवदुपायरूपतया स्फुरितः किंच क्रियाशक्तिप्र
धानेनेश्वरभट्टारकात्मना ज्ञानशक्तिप्रधानेन च सदाशिवात्मना अनाश्रितरूपेण स्वरूपेण च शक्तिमद्रूपपरमशिवात्मना न केवलमि
त्यं उपेयात्मनोपायात्मतया शक्तिवैचित्र्येण भगवानेव भातीयावत् समस्तशास्त्रीयलौकिकव्यवहारगतसर्ववाचकात्मतयातद्वाच्यवस्तु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

त्मतयाचेत्याह ॥ शाक्त्यावबोधरूपेणावस्तुरूपस्वरूपतः ॥ शाक्तरूपेणातदवबोधरूपेण एवं चिदात्मनेत्यर्थः स्वरूपेणोत्के रिदमाकूतं यदशेष
शाक्त्यावबोधप्रदानैः नानाश्रितादिव्याप्त्यंतपंचकारणरूपेण स एव शिवः पुनरपि स्थितो न तु नरनाश्रितपंचकारणादयस्तद्व्यतिरिक्ताः केचि
त् किंचेतत् ॥ कारणं पंचकं देवि अधिष्ठाय न्वयस्तनः ॥ ततो नाश्रितपंचकारणात्मनो रूपादधः शक्तिब्रह्मबिलसुषुम्णानादनादांतबिं
दुपदान्यधिष्ठायाभेदेन तद्भूमीरभास्येतत्कारणपंचकं स्थितमित्यनुषंगः एतद्विभजति ॥ व्यापकः शक्तिपूर्वस्थो बिलद्वारमनाश्रि
तः अनंतश्च सुषुम्णेशस्तु नादार्थश्चोर्ध्वगस्तथा व्योमरूपो महादेवि बिंद्वीशः परिकीर्तितः ॥ व्यापक इति व्यापिभट्टारकप्रपंचव्याप्त्याश
क्तिपूर्वस्थ इति शक्त्यावरणरूपो यो मूर्धा तत्स्थ इति तदुक्त सूक्ष्मासेन्दु कारणपंचकात्मतया स्फुरितः तथा अनाश्रितभट्टारको बिल
द्वारमिति तदधिष्ठात्ब्रह्मरूपः एवमनंतः सुषुम्णावरणाधिष्ठातृसुषुम्णेशरूपः अनाथ ऊर्ध्वग इति नादो नाधिष्ठातृर्ध्वगाशरूपः व्यो
मभट्टारकोपि बिंद्वावरणगतशांत्यतीताख्यबिंद्वीशमूर्तिः ननु च अनाहतानाथानंतव्योमव्यापिनोर्ध्वपूर्वमुद्दिष्टा तयैषु तरा भूमी
रानुलोम्येन भजंते तदनाश्रितः शक्तिपूर्वस्थ इत्याद्युक्ता भवितव्यं अत्र प्रातिलोम्येन तथा व्यापी तु शक्तिपूर्वस्थ बिलद्वारुरूपकः
इत्यादिदर्शनीयं तत्कोत्र क्रमः एक एव पंच शक्तिसामरस्यात्परमेश्वरो यथा स्वातंत्र्यमनाश्रितादिव्याप्त्यंतकारणपंचकरूपतां प्रपं
चव्याप्त्या श्रिता शक्त्यादिबिंद्वावरणगततत्तदीशमूर्तिरूपतया स्फुरितो न तत्रानुलोम्यं वा किंचित् अपितु क्रम एवात्र क्रमो वास्त
वेन रूपेण सर्वेषां भगवदेकमयत्वादित्याशयेनायमीदृशः क्रमोत्र प्रदर्शितः एवमुत्तरत्रापि स्मर्तव्यं तदुक्तं श्रीप्रत्यभिज्ञायां याचे
षा प्रतिभा तत्तत्पदार्थक्रमरूषिता अक्रमानंतचिद्रूपः प्रमाता स महेश्वरः इति इममेवाभेदसारं प्रपंचव्याप्तिं सार्धश्लोकेन प्रदर्शय
ति ॥ अनाश्रितः स्वयं ब्रह्मा समधिष्ठानसंस्थितः अनाथो विष्णुरित्युक्तस्त्वनंतो रुद्र एव च व्योमरूपीश्वरः प्रोक्तो व्यापी चैव सदाशिवः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

अनाश्रितभटारक एव स्वयं साक्षाद्ब्रह्मा समधिष्ठाय संस्थित इति भूरादिब्रह्मलोकान्तमित्यर्थात् किंच ॥ व्यापकश्च पुनर्देवि हाटकः परमे
श्वरः विद्यामंत्रगणैर्युक्तः सप्तपाताललनायकः अनंतश्चैव देवेश रुद्रः कालाग्निविग्रहः अनाद्यो नंतरूपेण स्थितश्चाधस्तिथारकः अनाश्रितो म
हादेवि स्थितो वै हूहुकः प्रभुः ॥ अनंतरूपेणेति कर्णिकायोगतानंतभट्टारकात्मना अधनीति कर्णिकापर्यंते हूहुक इति पूर्वोक्तानंत
भुवनांतर्वर्तीन देवं स्थूलेन हूहुकादिना रूपेण ब्रह्मादिना च पंचकेनैक एव परमेश्वर इत्युर्वीक पंचशक्त्यात्मा सस्कंदनाथः प्रपंचव्याप्त्या
स्फुरित इत्यनेनाप्याशयेन स्थूलः सूक्ष्मः परश्चैव परातीतो निरंजन इति श्लोकार्थसंगमयितव्यं अनाश्रितादिपंचकस्यैव प्रपंचव्यापितं।
यासर्वादेरनाश्रितनाथस्य सर्वोत्तहूहुकनाथरूपतां प्रदर्शयन्सर्वमिदं निरंजनसतत्त्वमेवेति शिक्षयति वस्तुतो नाश्रितभट्टारकस्य
निरंजनपरभैरवस्वरूपव्यतिरेकात् यदाह ॥ स्वशक्त्याश्रितः स भगवांस्तेन गीतस्त्वनाश्रितः ॥ स्वाविशेषावष्टंभादनादित्वस्य प्रभवभूताया
पारमेश्वरीस्वातंत्र्यशक्तिस्तामाश्रिताः साक्षादक्लिष्टो तदभिन्नस्फारतया स्फुरति परमेश्वरो हीच्छाशक्त्यात्मनाश्रितभट्टारकः स्वरूप
कल्प एव यदाह प्रीत्यभिन्नाकारः साक्षिनीयैव शिवेनेतिति अतश्च ॥ तस्याश्रितजगत्सर्वमुन्मन्यंते वरानने ॥ उन्मनीशक्तिरित्येतस्य
समनावधेः जगतः ततस्याश्रितमनाश्रितभट्टारकरूपशिवतत्त्वाश्रितमित्यर्थः यथाच पारमेश्वरी परां विश्वधारिकां स्वातंत्र्यशक्तिमिति
माश्रित्यानाथः तथाच परमूर्तिः हूहुकभट्टारकोपि तामेवाश्रित्य संस्थित इत्याह ॥ संस्थितश्चांभसो मूर्ध्नि शक्त्याधारस्तु हूहुकः ॥ श
क्त्याधार इत्यपरशक्त्याश्रयः अंभसो मूर्ध्नीत्यनेनास्य देशनिर्देशः पक्षीतलकः शक्त्याधार इति ब्रह्मांडकर्परिकारूपाधारशक्त्याश्रयत्व
तीरापिर्थीकार्थी तदस्य विस्तरतवस्तु समर्थन च रमेवेत्यपेह्यं किंच ॥ अप्तत्त्वं चैव तदथ आग्नेयं तदनंतरं वायव्यं नाभसं चैव तन्मात्रा
णींद्रियाणि च विषयाश्च मनश्चैव अहंकारस्तु तत्क्रमात् बोद्धं गौणं च देवेश प्राकृतं पौरुषं तथा नियतिः कालरागौ च विद्या चैव कला

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तथा मायातत्त्वं तथा विद्येश्वरस्तु सदाशिवः बिंदुर्वै नु निरोधी च नादो नाडी ततः परम् अधो ब्रह्मबिले देवि शक्तितत्त्वं ततः परं पंचकारणसंयुक्ता
स्व व्यापिनी च ततः परं समना तन्मना चैव प्रकृतांडैर्युता प्रिये ॥ विषयाः इति ये सर्वं रथ्यावरणगता उक्तास्ततद्विषयाकारतया स्थिताः ततश्च य
प॰टी दाह श्रीभुल्लकः विषयाः मधुभूतस्वरूपाः पंचेंद्रियग्राह्याः इंद्रियोक्त्यनुषंगेन प्रक्षेपाश्च उक्ता इति सत्त बोद्धव्यमित्यादौ तत्त्वमिति योजनीयं ना
२१८ डीभिः सुषुम्णावरणगता च सुषुम्णाव अधो ब्रह्मबिलमित्यपास्य ऊर्ध्वब्रह्मबिलमिति टीकाकारपाठेन साधुः ऊर्ध्ववदधोपि सुषुम्णांतः
स्याधनो ब्रह्मबिलव्यापकत्वात् पृथिव्यादितत्त्वनाशुन्नरोत्तरमंतर्बहिष्ठान्यवस्थित्या प्रतिपादितत्वात् उन्मनाया विशेषेण प्रक्रियांडैर्यु
तं प्रोक्तायां प्रक्रियायां स्थिताः अंडाः ब्रह्मांडप्रकृत्यंडमायांडशाक्तांडशास्त्रैर्युताः सर्वाः ते हि सर्वे तदेकाश्रयाः एतत्संकलयति ॥ एवं वै प्र
क्रियांडं तु अधोर्ध्वसव्यवस्थितं ॥ प्रोक्तप्रक्रियया स्थितं यदांडमित्येकवचनान्मायांडशाक्तांडं चैकरूपं तदयऊर्ध्वं चांतर्वर्तिततत्त्व
तावियाख्यास्थितं तेन स्याद् गर्भीकारेण सम्यक् सबाह्याभ्यंतरव्याप्त्या विशेषणावस्थितं किं शाक्तांडमायांडद्वयमेवांतर्वर्तितत्त्वोर्ध्व
यदधिव्याप्त्यास्थितं तेन स्याद् ॥ एवं विद्यान्ययोधो वै ऊर्ध्वोर्ध्वं च समं ततः ॥ एवं विद्यानीति बहुवचनेन मायांडांतर्गतप्रकृत्यंडब्रह्मां
डपरामर्शः तेषां बहुत्वात् तदुक्तं श्रीमालिनीविजये पृथग्ग्रहयमसंख्यातमेकमेव पृथग्विधं इति एवं विद्यानीत्युक्तिः अधोर्ध्व ऊर्ध्वोर्ध्वं
च समं ततः इत्यनेन व्याख्याता बहुवचनसूचितमनेकत्वं स्फुटयति ॥ यथा ह्यात्मा गणो देवि असंख्याता व्यवस्थिताः एवं वै प्रक्रियांडा
नि तु संख्येयान्यनेकशः ॥ व्यवस्थिता इति येष्वर्थीमायाशक्त्या तथा संकुचितत्वेनाभासनादित्यर्थः प्रकृत्यंडानीति बहुवचनात्प्रकृ
त्यंडब्रह्मांडरूपाणीत्युक्तमेव नहि तान्यपि विभागेन किं न वर्ण्यते यतः ॥ एकेन वर्णितेनेह सर्वेषां वर्णितं प्रिये यथा ह्येक तथा सर्वं
प्रक्रियांडस्थितं प्रिये सर्वेषां प्रक्रियांडानां स्वस्वरूपेण स्वव्रते व्यापकस्तु शिवः सूक्ष्मः सबाह्याभ्यंतरं स्थितः सर्वातिशायनिर्मुक्तः सर्वकार

218

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

णवर्जितः सृष्टिसंहारनिर्मुक्तः प्रपंचातीतगोचरः ॥ स्वेनानपायिचित्प्रकाशात्मना स्वरूपेण सर्वेषां सूक्ष्मः शिव इति परमशिवभट्टारकोऽव
हितस्तस्य व्यापकः स्थितः चित्प्रकाशात्मकपरमशिवरूपतां विना कस्यापि सत्तासिद्धिः शिवमयमेव विश्वमित्यर्थः शिवसदाशिवेश्वरादी
नां च परापरापेक्षया यथोत्थानमतिशयोऽस्ति परमशिवस्य तु चित्प्रकाशमात्रात्मतया महासत्तात्ममहासामान्यरूपयति एतदन्यस्या
तिशयावधेरभावात् सर्वातिशयैर्निर्मुक्तः सर्वकारणं सर्वकारणवर्जितश्च नित्योदितचिदेकमूर्तिरिति तत्रेणाख्यायते यतः सृष्टिसंहा
राभ्यां निर्मुक्तः सर्वस्य हि जगतः प्रपंचभगवान् स्वच्छस्वच्छंदचिदेकमूर्तिः स्रष्टा संहर्ता चेत्यनन्यस्याप्यन्यः तस्य कल्प्यमानस्याप्येतत्प्रकर्षात्मतां
विनानुपपत्तेः किंचायं वैविश्वप्रपंचमतीतः स्वचित्प्रकाशमयत्वेनैव प्रकाशमानो गोचरजगदात्मा सर्वो विषयो यस्य तदुक्तं श्रीप्रत्यभि
ज्ञायां स्वात्मैव स्वात्मना पूर्णभावाभांत्यमितस्य तु इति किंचायं ॥ निर्मलो विमलः शांतस्तथ ऊर्ध्वं व्यवस्थितः ॥ निर्गता आणवाद्या
मला यस्मात्तथाभूतोऽसौ विमलश्चित्प्रकाशैकमूर्तिः अतश्च भेदोपशमाच्छांतः तथापि च स एव पर इति मायादितत्त्वेन तथा ऊर्ध्वं वस्तु
इ विद्यादिशिवांतत्तया विविधेन रूपेणावस्थितः न हि तत्प्रकाशातिरिक्ता कापि कस्यापि कदापि सत्तास्तीत्युक्तत्वात् दृष्टांतप्रसंगेन द्रढ
यति ॥ आकाशस्य यथा नोर्ध्वं न मध्यं नाप्यधः क्वचित् एवं सर्वगतो देवः शिवः परमकारणं आपदे विजगत्सर्वं व्योममव्योम व्यवस्थितः ॥
व्योमस्वरत्नघटावच्छिन्नेषु आकाशप्रदेशेषु यथा व्योम अभेदमयमेवस्थितं तथा जगत्सर्वं प्रकाशमानत्वात्प्रकाशमयं चित्प्रकाशा
त्मशिवाभेदेन स्थितं अत एवास्य देशकालाऊर्ध्वमध्याधरभेदो न कश्चित् एतदेवाह्वयत्नानं परमोपादेयमित्याह ॥ एवं ज्ञानावतारो
देनं भूयो जन्मभाग्भवेत् ॥ एवं शिवभट्टारकस्यैव स्वप्रकाशमयसमस्तजगद्विद्व्याप्तिं प्रदर्श्य तत्र पंचरूपाणां ब्रह्मादीनामपि यावती
व्याप्तिस्तामपि दर्शयति ॥ कारणानां पुनर्व्याप्तिं कथयामि समासतः ॥ पूर्वमनाश्रितादेः परमकारणपंचकस्य हृदुक्तां तत्व्याप्त्या।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पकभावेदर्शितः इदानीं तत्तस्यैवापररूपतया ब्रह्मादिपंचकरूपस्य तत्त्वाधिष्ठानद्वारिकाव्याप्तिः प्रदर्श्यते ॥ तत्रैतत्पार्थिवे ब्रह्मा अधिष्ठा
तृत्ववस्थितः अप्तत्त्वे तु स्थितो विष्णुः रुद्रस्तेजसि संस्थितः ईश्वरो वायुतत्त्वे तु आकाशे तु सदाशिवः ॥ अवस्थितः यावती व्याप्तिस्तत्त्वानां
तद्देवतीनां तु क्लात्मतिष्ठादिकलाव्याप्तमतत्वानुसार्थत्वादित्तत्स्वरूपमं तत्र्यम् ॥ आदित्यस्तु स्मृतो ब्रह्मा सोमो विष्णुस्तु सुव्रते ग्रहाणाम
धिपो रुद्रो नक्षत्राणां तथेश्वरः यजमानस्तु देवेशि ह्ययं देवः सदाशिवः ॥ इह पृथिव्यादिपंचकं सूर्यः सोमो यजमानश्चेति या अष्टौ महे
श्वरस्य मूर्तयस्ततः कलाव्याप्तिमत्तत्त्वमेयरूपं पृथिव्यादिमूर्तिपंचकं ब्रह्माद्यधिष्ठितं तत्तनुमानेदिकारणैरधिष्ठितमित्युक्तं यत्र कारण
यदेतन्निविष्टा च याजमानी मूर्तिः पंचमीति तत्रापि ब्रह्माद्यधिष्ठितत्वमुक्तं आदित्य इति प्रायेणोदक्षिणस्रोतस्त्वं सोमो यानो वामस्रोतस्त्वस्य-
ह्नतत्त्राधिपो बाह्यो सूर्यसोमौ प्रमेयप्रकाशनोपयुक्तौ सदाशिवस्य यजमानेत्वमशेषप्रमेयप्रमाणाधिष्ठातृपरप्रमातृमयत्वात्समस्तम
हेश्वरमूर्त्यधिष्ठातारो ये ब्रह्माद्यस्तेऽपि सद्यआदिभगवन्मंत्रमया एवेति इत्थमेव परमेश्वरमेश्वराद्वयमयमेव जगदित्यादिशति ॥ सद्यो
जातस्त्वैव ब्रह्मा वामो विष्णुः प्रकीर्तितः अघोरो रुद्र इत्युक्तस्तत्पुरुषश्चेश्वरः ईशानस्तु वरारोहे स्वयं देवः सदाशिवः ॥ यश्चैतद्ब्रह्माद्य-
धिष्ठातृभगवच्छक्तिरूपसद्यआदिमंत्रपंचकं तद्देववेदादिसमस्तशास्त्रप्रपंचरूपमित्याह ॥ सद्योजातस्तु ऋग्वेदो वामदेवो यजुः स्मृतः
अघोरः सामवेदस्तु पुरुषोऽथर्व उच्यते ईश्वरश्च सुरश्रेष्ठः सर्वविद्यात्मकः स्मृतः ॥ ऋगादिवेदाः प्रत्येकं कर्मदेवताज्ञानकाण्डात्मकाः म
तङ्गाः सर्वविद्यात्मकस्त्वनन्ताप्रोक्तोऽपि शिवविभागोऽस्यैव भगवतः प्रपंच इति शास्त्रक्रमेणापि भगवदद्वयमयमेव जगत्तत्तानक्रमेणाप्यद्वैत
मित्याह ॥ लौकिकं देवि विज्ञानं सद्योजाताद्धि निर्गतं वैदिकं वामदेवात्तु आध्यात्मिकमघोरतः पुरुषादतिमार्गाख्यं निर्गतं तु वरा
नने मंत्राख्यं तु महाज्ञानमीशानात्तु हि निर्गतं ॥ लौकिकं वार्तादण्डनीत्यादि वैदिकं धनुर्वेदनाट्यवेदादिप्रतिपाद्यं कृषिनयानयचि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

कित्स्नादिविज्ञानंवेदिकंनित्यनैमित्तिककाम्ययज्ञादिरूपंआध्यात्मिकंसांख्ययोगादिप्रतिपादितप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानंसर्वंहृत्त्रि
निरोधज्ञानादिकंआतिमार्गिकंवेदसांख्ययोगादिउक्तोपासात्मकप्रसिद्धमार्गातिक्रांतंस्तामान्येनपारमेश्वरशास्त्रप्रतिपादितविविधमु
द्रामंडलक्रियाद्युपायरूपंविज्ञानमिहाभिप्रेतंनतुविशिष्टंचतुष्टयात् मंत्राख्यमितितत्रैवपारमेप्रोक्तंशृणुगाहेपंचप्रणवाधिकारप्रति
पादितनीत्यामंत्रेषुआसमंतात्ख्यानंयस्य तथाभूतंयन्महाज्ञानंमंत्रवीर्यज्ञानपदप्रोक्तक्रियादितंत्रात्मकविज्ञानादेहेलद्गुणेपनानुभवसा
रत्नामंत्राणांप्रथयति पंचतत्त्वाधिष्ठानद्वारेणविश्वाधिष्ठातृत्वंब्रह्मादिकारणपंचकस्योक्तवितत्वात्तुप्रतिपादयितुमाह ॥ तंयात
त्वेविभागेनपुनश्चपुरःस्वव्रजते चतुर्विंशतितत्त्वानिब्रह्मव्याप्यव्यवस्थितः प्रधानांतंतुदेवेशि ॥ गुणातत्त्वस्पष्टयगविवद्ततत्त्वाश्च
चतुर्विंशतितत्त्वानिव्याप्येतिप्राग्वदभेदेनाधिष्ठाय अतएवप्रतिपादितहृदयविषयालोचनादिसृष्टिकारिणीब्राह्मीव्याप्तिरस्तीति
तत्रतत्रोच्यते ॥ पौरुषंतुजनार्दनः नियतेरथमायांतेरुद्रोव्याप्यव्यवस्थितः विद्यातत्त्वेश्वरंतत्त्वंआमंचैवस्वरेणतु ऊर्ध्वंसदा
शिवोदेवःसर्वंव्याप्यव्यवस्थितः ॥ ऊर्ध्वमिति सदाशिवशक्तिशिवाख्यतत्त्वत्रयंसदाशिवइतिअनाश्रित्य`` परव्याप्तिस्त्वर्थः आ
त्मविद्याशिवाख्यतत्त्वत्रयविभागेनचकारणानांविश्वाधिष्ठितत्वमाह ॥ तत्त्वत्रयविभागेनपुनर्वक्ष्यामिसुव्रते ॥ कारणव्याप्तिमिति
शेषः तत्र ॥ आत्मतत्त्वेतुवैब्रह्मामायांतेचव्यवस्थितः विद्यातत्त्वेतथाविष्णुर्यावत्सादाख्यगोचरं शिवतत्त्वेतथारुद्रोविज्ञेयस्तव
रानने सादाख्यमूर्ध्वमधानंसर्वंव्याप्यव्यवस्थितः ॥ सादाख्यगोचरमिति सदाशिवतत्त्वंसर्वमिति शिवतत्त्वांतमेवंब्रह्मविष्णु
रुद्रांताब्रह्मणोव्याप्तिः ईश्वरःसदाशिवांतःविष्णोःशिवरूपारुद्रस्येतिकारणपंचकस्याप्यनयाभंग्याअभेदएवदर्शितः नकेवलं
कारणपंचकंएतावत्कारणत्रयव्याप्तिसतत्त्वंयावत्कारणत्रयमपिपारमेश्वरीरौद्र्यादिशक्तित्रयपरमार्थमित्याह ॥ रौद्र्याअधिष्ठि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
पटी
२९

220

तात्मा वैस रुद्रः परिकीर्तितः व्यामश्च वामया विष्णुः ज्येष्ठया च पितामहः ॥ समस्तस्य द्रावणा विश्वस्य मननाद्भेदप्राधान्यप्राशात्स्वप्रकर्मीश्वरो
द्वौ वामज्येष्ठाख्याः याः शक्तयः तासामधिष्ठानेक्रमव्यतिक्रमः परमार्थाद्वयक्रमवस्तुतत्त्वप्रदर्शनाय किंच ॥ ज्ञानशक्तिः स्मृतो ब्रह्मा क्रि
याशक्तिर्जनार्दनः इच्छाशक्तिः परो रुद्रः ॥ परशब्दस्त्रिष्वपि संबध्यते अत्रापि क्रमान्यथात्वप्रोक्तं पूर्ववाशयः पश्चाद्यपरो रुद्रः ॥ स शि
वः परिगीयते विष्णुः सदाशिवो देवो ब्रह्मा चैवेश्वरस्तथा ॥ एवं शक्तित्रयेण परं कारणत्रयमिव तद्व्यापकं परमपि कारणत्रयमधिष्ठितमित्यु
क्तं भवति तदित्थमुपायोपेयाद्यैकात्म्योक्त्या कारणगताधिष्ठातृधिष्ठेयमुखेन समस्ताध्वव्याप्त्या मूर्त्यष्टकाधिष्ठितमुक्त्वा वाचकमुखे
न तज्ज्ञानदृष्ट्यात द्वात्र्यं षट्त्रिंशत्पंचविंशत्तत्त्वभेदोक्तिद्वारेण शक्तित्रयाधिष्ठाननिरूपणक्रमेण च परभैरवाद्वयमयं जगदिति व्याप्य
व्यापकसतत्त्वप्रदर्शनेन परमोपनिषदिकमर्थं प्रपंचप्रक्रांतजगद्रूपेदंता कार्यकारणविभागवैचित्र्यमेवानुवध्नाति ॥ सदाशि
वः शिवादेवि उत्पन्नः प्रभुरीश्वरः ॥ यद्यपि बिंदोः सदाशिवोत्तेय इति प्राग्यक्तिमं तथापि प्रतिपादितव्याप्यव्यापकभावपरमार्थदृ
शा बिंदुपर्यंते परस्य शिवभट्टारकस्य प्रपंचव्याप्त्या सदाशिवईश्वरश्च प्रभुः संपन्न इत्यत्र तात्पर्यम् ॥ तस्माद्विद्या ततो माया ॥ ततइ
ति विद्यातत्त्वादेषां तत्त्वानामुत्पत्तिक्रमे युक्तिः पूर्वमेव दर्शिताः किंच ॥ विद्यायाः पुनरीश्वरः ज्ञानशक्तिकरार्येण स्वेच्छया परमेश्वरः स
प्तकोटीस्तु मंत्राणां सृजेज्ज्ञानक्रियात्मकः ॥ अष्टवर्गविभिन्ना तु विद्या सा मातृका परा इति पूर्वमुक्तस्वरूपायाः विद्यायाः सकाशात् प
रमेश्वर इति परमशिवस्वरूप ईश्वरभट्टारकः स्वेच्छामात्रेणानुग्रहाख्यकृत्यप्रपंचनार्थं ज्ञानशक्तिरेव करार्यं तेन सप्तकोटीः मंत्राणाम
ननत्राणसतत्त्वानां सृजति ज्ञानशक्तिकरणत्वात्सृज्यमानत्वाच्चेताः कारणानुरूपेण ज्ञानक्रियात्मिका इति पूर्णज्ञानक्रियासतत्त्वाभोग
मोक्षप्रदाः परमेश्वर इति विशेषणेनेश्वरस्य परमशिवरूपत्वमुक्तं यतस्तत एवोद्भूतानां मंत्राणां मननशक्तिशंभुः पत्ततया सर्वत्रैवानुग्रहार्थ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मवस्थितत्वमस्तीत्याह ॥ ते च सादाख्यपर्यंते पार्थिवाद्ये तत्त्वसंघाते अनुग्रहं प्रकुर्वंति देहिनां भुवनेषु स्थिताः ॥ एष्वादिनाश्रितानां तेषां निजभुवना
नि तेषु स्थिताः संतो देहिनां भोगमोक्षरूपमनुग्रहं प्रकर्षेणानवरतं कुर्वंति एते च ॥ शिवशक्तिसमाविष्टास्त्रिनेत्राश्चंद्रमौलयः ॥ शिव
शक्तिसमाविष्टत्वादेवैषामनुग्रहकर्तृत्वं प्रकृष्टं चैतन्यं यतः ॥ रुद्रमूर्तिभिरेकोऽसौ शिवः परमकारणं जगद्व्याप्य स्थितो मायी सकलया-
णि रनेकधा ॥ रुद्राः सर्वरुद्रा विणो मेत्राः एकोऽप्यनेकधा रुद्रमूर्तिभिर्जगद्व्याप्य स्थित इत्यत्र विशेषणद्वारको हेतुः मायीति स्वरूप
गोपनाद्रूपया महामायाशक्त्या युक्तः सावयवग्रहात् व्यक्त्यनिर्वाहाय नानारुद्रमूर्तिभिः स्फुरितो मायाशक्तेर्वैवश्यमाणत्वाद्रूपतया पर
मेश्वरो हि स्वभासस्वच्छस्वच्छंदचिदानंदसुंदरः स्वभावतं यावदर्पणाननगरवत्स्वाधिकेनाप्यधिकेनैवकेनना मस्वरूपेण भवती त्वक्रमसकृत
प्रतीयत्स्वधोज्योतिरिति घोक्तं एकः शिवविकारीत त्वक्रिष्याप्यतोऽनंतो घोरोऽपि बहुधास्याद्यद्वावैतन्य विनाकृतो विकारित्वात् तत्प्रोक्त
स्फतिप्रत्याभ्यां वादित्वादपर्यालोचिताद्ययवाप्तत्वमित्युपेत्यमेव किं चायमाश्रितानंतभट्टारकमूर्तिः ॥ ज्ञानशक्त्याप्रसन्नश्चैव स्व
मालोकवरानने रक्षाशक्त्या समाविष्टः क्रियाशक्त्या च सततं मायातत्त्वं जगद्बीजं नित्यं विभ्रत्तयाप्ययं तत्स्थं कृत्वात्मवर्गं तद्युगपत्तो
भयेत्प्रभुः ॥ जगतः कलादिक्षित्यंतस्य विश्वस्य यद्बीजं कारणं मायातत्त्वं नित्यमिति तच्छक्त्या रनिर्देशप्रथमिकया प्रकृतत्वात् अत एव वा
व्ययनत्वतत्त्वान्मनया तन्नियम विनाशि च भवति ततो मायेत्युक्त्वा तत्संहारस्य प्रतिपादयिष्यमाणत्वात् एवंभूतं यन्मायातत्त्वं तत्स्थमि
ति तदृशाक्रोऽपि तज्ज्ञानक्रियारूपमात्मवर्गं कृत्वेति स्वभिन्नावाभास्य तन्नम्रतं तथाविधं ज्ञानशक्त्या समालोक्य युगपदक्रममेव त्वोभये
दिति सर्वकर्तृत्व सर्वतत्त्वनैराकांक्ष्यतः कालकलितत्व नियतोऽव्यापक कलाविद्या सार्वात्म्यरूपाद्धर्मात् प्रपरामर्शनमय किंचित्कर्तृत्व
किंचित्ज्ञातृत्व साकांक्षता कालकलितत्व नियतोऽव्यापक कलाविद्यारागकालनियत्यात्मकंचुककल नाप्तः सरप्रधानकारणका

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स
पुटी
२२१

221

र्यपरवशं संपादयति परमेश्वरः कीदृगसावित्याह इच्छाशक्तिक्रियाशक्त्यावसमाविष्टः एवंभूतमिदं वस्तु भवत्विति यदा पुनः एतावदेव
तत्तद्वस्तुकर्तव्यत्वेनावच्छिनत्ति इति श्रीमालिनीविजयोदितनीत्या इच्छामात्रेणानन्तरमेव क्रियाशक्त्याभासयतीत्यर्थः युगपत्तदुभयेदित्थं क्रिया
विच्छदयति ॥ हेलादण्डाहतायाश्च वदर्याः वाहफलानि तु तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च निर्गच्छंतीति समासतः ॥ वाशब्द इवार्थे वदर्याः स्वफलानि मायया
आत्मनः समन्ततः स्वरूपमाणाति तिर्यगूर्ध्वाधरभूमीर्गच्छंति ॥ मुक्तेस्तु भाजनं येत्र अनुध्याताः शिवेन तु ऊर्ध्वं गच्छंतीति ते सर्वे शिवं परमनिर्मलं ॥
अनुध्याता इति शक्तिपाताः यदुक्तं श्रीश्रीकंठ्यां यया विना न सर्वज्ञः शिवः सा शक्तिरीश्वरी यासा शिवस्वरूपक्तावस्पूर्ना मे तयेनतः एते
दीक्षानुसंधानेदीक्षाज्ञानादिलक्षणा इति ऊर्ध्वमिति शिवैकरूपशक्तिरैवेषा ऊर्ध्वगतिरित्यर्थः तथा ॥ विद्यायाभाजनं ते तु ये च रूपा भवंति
वै संसारभाजनं येत्र सर्वकर्मफलान्विताः अधस्तान्ते ब्रजंत्यत्र घोरेष्वनंतिदारुणा ॥ मलो ध्यात्मकश्चाणवः आभादिवासनात्मकं क
र्मकलादिकं मायीयं घोरभेदमयेति दारुणाडः खवद्दलेपवं प्रसंगात मेत्रणां बहुमुक्तानां वस्तु रूपं प्रतिपाद्य प्रकृतामेव तान्तीसृष्टिं
प्रयति ॥ तस्मात्कलासमुत्पन्ना विद्या रागस्तथैव च कालो नियतितत्त्वं च पुंस्तत्त्वं प्रकृतिं तथा ॥ केवलमेतद्दृश्यते कंचुकपंचक
बलिताः पुमांसो भोक्तारो भोग्यरूपा मायारूपा च प्रकृतिर्युगपदेव मायातः संभूताः भोक्तृभोग्ययोः परस्परापेक्षत्वात् अतोऽत्र कला
दीनां युगपदेव तस्मादिति मायातत्त्वादुद्भव उक्तं श्रीमालिनीविजयेत्र कलातो विद्यादि चतुष्टयं प्रकृतिश्च श्रीरौरवादौ तु कला
रागविद्ये प्रसूयान्युक्तं जनितवतीत्यादि रागमेषु यः क्रम उक्तः तथाकविकं चुकानां चतुष्टयं कविचत्रयमिति सांख्यान्यथाभावेपि दृ
श्यते न तत्र भ्रमितव्यं कदलीगर्भदलवन्मोदकादिरसादिवत् कदंबगोलवश्चित्राकंचुकाश्चित्रसंविद इति त्रिकसारनिरूपितत्वात्
कश्चिद्रज्यत्वेतिकश्चिच्चविदन् रज्यतीत्यादिभेसा विचित्रप्रतीतिक्रमानुसारी कंचुकक्रमोन्यथान्यथा च समाम्नातेश्च प्रतिसंकलादितत्व

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

क्रमस्योक्तत्वादितितदनुसारं तनच्छास्त्रावतारके तथा तथाक्रमभेदमात्रप्रतिपादनमेतत्कृतं अन्तर्भावानंतर्भावकृतसंख्याभेदोपिदर्शते
वस्तुतस्तु किंचित्करोमीत्यादिप्रतीतिपंचकादिमतत्त्वपंचककांचुकबलिताः प्रमाता सो भोक्ता रः किंचिदं प्रशान्तमाभोग्यसामान्यरूपाप्रकृ
तिः मायानोद्गुणपदेवोद्भूताइत्येतत्तंत्रोक्तमेवव्यायः प्रतिभाति अथ ॥ सत्वं रजस्तमश्चैव प्रकृतेस्तु गुणास्त्रयः ॥ त्रिरूपं गुणातत्वं जानामि।
त्यर्थः एतद्व्यापारभेदेन विभजति ॥ सत्वं प्रकाशजनकं प्रवृत्तिजनकं रजः तमोवष्टंभकं प्रोक्तं वित्तेयं तु गुणत्रयं ॥ अवष्टंभकस्याधारके
अत्र सर्वत्रोपपत्तिः प्रागेवदर्शिताः गुणत्रयेधिष्ठातृदेवताआह ॥ सत्वं ब्रह्मा रजो विष्णुस्तमो रुद्रः प्रकीर्तितः ॥ सामानाधिकरण्येनात्रा
धिष्ठात्रभेदे एवादिष्टः अधिष्ठातारो पि व्यापारभेदात्रयः वस्तुतस्त्वेक एव परमेश्वरस्तत्तद्व्यापार इति सर्वोपक्रांतमेवार्थं भावप्रत्ययभेण्या
सूचयति ॥ ब्रह्मत्वे सृजते लोकान्विष्णुत्वे स्थितिकारकः रुद्रत्वे संहरेत्सर्वं जगदेतच्चराचरं ॥ एतदनुसारतस्तु ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तस्व
तिस्रोवस्थास्तत्कृताः ॥ तत्कृताइतिसत्वादिगुणावष्टोत्थिता इत्यर्थः अथ ॥ गुणेभ्यो धिषणाजाताः ॥ धिषणाबुद्धिः सा च ॥ भावभे
दैः समन्विताः ॥ भावाधर्मादयः भेदाश्च अहंकारेंद्रियादयः वक्ष्यमाणाः किंच ॥ ब्रह्मात्मा धिषण्येन बुद्धितत्वेव्यवस्थितः सर्वज्ञश्चतमे
वाहुर्बोद्धानां परमं पदम् ॥ तमेवेब्रह्माणं सर्वज्ञं नतु सर्वकर्तारं बोद्धानां परमं पदं मोक्षस्तथामागमिकाः कथयंति सर्वज्ञ एवाहुरिति
पाठः सर्व एवागमिकाः बुद्धितत्वं बोद्धानां परमं पदमाहुरिति व्याकार्यं एवं बुद्ध्युत्पत्तिप्रतिपादनप्रसंगेन बुद्धितत्त्वात्मकरूर्ध्व विषयादा
दिरूपक्षणिकत्वानसंततिभावनानिष्ठानां बौद्धानां बुद्धितत्वप्राप्तिरेव मोक्ष इति प्रतिपाद्यवाद्यंतराभिमतप्राप्यपदरूपान्मोक्षाभास
त्वदर्शपश्चैवानां सर्वज्ञमसत्यमोक्षभाजनत्वमितिसूचयति यदुक्तं परस्तात् तत्रैवं वादिनां तेषां वादानंतरुपा तत्त्रयं त्रिषष्टिरधिकाचामे
वादिनां भ्रांतचेतसां अज्ञानतिमिरांधानामुन्मीलनकृद्धनमसित्यादि तत्र ॥ गुणेष्वनादृतानांच ॥ परमंपदमितिसंबंधः एवमुत्तरत्र

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
प॰टी
१२२

आहतादिलोकपंजरस्थानीयशोकमोहाद्यावरणस्यतन्नशिलारोहादितपोवशात्प्रशमेसत्वसंविदात्मकप्रकृतेलोन्मज्जनात्सक्तिमाहुः सत्वे
चसत्वशानरूपमितिगुणेषुस्थिताः ॥ प्रधानंवेदवादिनां ॥ तेहिप्रजामेकांलोहितशुक्लकृष्णांबह्वीःप्रजाःसृजमानांसरूपां अजोह्ये
कोजुषमाणोनुशेतेजहात्येनांभुक्तभोगामजोन्यः इत्यादिवदंतः प्रायःप्रकृतिमेवपरंपदमित्याहुः तदुक्तंगीतासु त्रैगुण्यविषया
वेदाइति ॥ पौरुषंचैवसांख्यानांसत्वादिगुणादिवर्जितं ॥ तेषांहिसत्वादिगुणात्मकप्रकृतिविविक्तचितिशक्तिमात्ररूपस्वरूपा
वाप्तिर्मोक्षः ॥ षड्विंशकेचदेवेशियोगशास्त्रेपरंपदं ॥ षड्विंशाचमेवषड्विंशकंयद्यपितदाद्रष्टृस्वरूपमेवस्थानमित्युक्तात्स्वरू
पतावाप्तिः योगस्थैर्मतउक्तंतथापिक्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेषईश्वरइत्येतत्सूत्रेभाष्येभगवताशेषमुनि
नाप्राग्बंधकोटिबद्धेभ्योमुक्तपुरुषेभ्योपीश्वरस्यनित्यनिर्मुक्तत्वनित्यैश्वर्ययोगरूपोविशेषोदर्शितइतिपंचविंशसंख्याकमुपेत्य
तदन्यएककारिषड्विंशकेश्वररूपपरमंपदंयोगशास्त्रेदर्शितम् ॥ व्रतेपाशुपतेप्रोक्तमैश्वर्यंपरमंपदं लाकुलेमौसलेचैवहि
यातेत्रप्रकीर्तितम् ॥ द्विधायत्पाशुपततंतोमौसलस्यनिर्णीयमाणत्वालकुलेचप्रतिपादितमेवहपाशुपतव्रतमुच्यतेन
त्रचईश्वरतत्वावाप्तिरेवपरंपदंसर्वमेव व्रतपाशुपतदिव्यंयेचरंतिजितेंद्रियाः भस्मनिष्ठाजपध्यानात्तेव्रजंत्यैश्वरंपदमित्युक्तं
पाशुपतभेदएववतक्रियाप्रधाने ॥ मौसलेकारुकेचैवमायातत्वंप्रकीर्तितं ॥ श्रीलकुलेशशिष्येणमुसलेंद्रेणकारोहणस्था
नावतीर्णेनापरेणमायातत्वगतदेमेशाब्रह्मसामिप्राप्तिहेतुक्रियाबहुलाः स्वेस्वेशास्त्रेव्रतविशेषाउक्ताः इतिमायातत्वमेवतत्र
रमंपदंतथाचमायातत्वनिविष्टाः देवेशोब्राह्मणाः स्वामीतेषांतत्परमंपदं यथासंख्येनयेपिवैमलाख्याः पाशुपतभेदाःतथा
पंचार्थप्रमाणहकोक्तोपासायराः परेतेषांईश्वरतत्वगततेजोशश्रवेशोपरंपदमित्याह ॥ तेनेशोवैमलानांचप्रमाणेचध्रुवंपदं ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वैमलेप्रमाणशास्त्रनिष्ठोहि ॥ दीक्षाज्ञानविशुद्धात्मादेहांतेयवचर्यया कपालव्रतमास्थायस्वंस्वंगच्छतितत्पदम् ॥ दीक्षाज्ञानवि
शुद्धात्मेतिपदेनप्रोक्तक्रियाप्रधानव्रतमात्रनिष्ठमौसलकारुकेभ्योत्रविशेषोदर्शितः स्वंस्वंप्रोक्तंतेजेशश्रेष्ठवेशारूपंयदुक्तंपुरस्ता
त् तेजेशश्रेष्ठवेशश्रेष्ठप्रमाणानांपरंपदमिति येत्र कपालाद्यस्थिव्रतधारिणः सर्वेकालाक्रलास्त्रायाइस्मनिश्रायेतेत्यादिपा
शुपतिचोदनातः ॥ जपभस्मक्रियानिष्ठास्तेव्रजंतेस्वंस्वंपदं ॥ अत्रमध्येमौसलादिविषयोमायावस्थितिमूलंव्रतेपाशु
पतेप्रोक्तमैश्वरंपरमंपदमितियदुक्तमेणोक्तंतन्मौसलादीनांपाशुपतभेदप्रदर्शनाय तदेवंश्रावोढेभ्योलाकुलांतंतत्ताधिभो
गभाजोज्ञानतश्च्युताः यत्र ॥ षट्स्रोतोभेदभिन्नाःशैवशास्त्रमाश्रिताः तेषां सर्वाधिनोविनिष्क्रांतंशैवानांतत्परंपदम् ॥ उक्तंचान्य
त्रवेदादिभ्यःपरंशैवमिति यत्र शैवाद्यागमवर्तिनां दक्षिणात्परतःकौलंकौलात्परतरंनहि इत्युच्यतेतत्र शिवप्रोक्तशास्त्राणामवांतरवै
चित्र्यप्रतिपादनाभिप्रायेणैवशैवाद्यागममित्यत्र हि शैवशब्दे नोत्तीर्णशिवपदप्रापकंकेरणादिसिद्धांतशास्त्रमुच्यते तदेवंप्रसंगिक
मेतन्निर्णीयप्रकृतमाह ॥ बुद्धितत्त्वादहंकारः पुनर्जातस्त्रिधाप्रिये सात्त्विकोराजसश्चैवतामसश्चप्रकीर्तितः ॥ पारिभाषिकसंज्ञाभे
दस्तुप्रातिलोम्यक्रमेण ॥ भूतादिर्वैकृतश्चैवतैजसश्चत्रिधास्थितः ॥ तत्र ॥ तन्मात्राण्यथभूतादेस्तेभ्योभूतान्यजीजनत् ॥ परमेश्व
रइतिशेषः भूतानांस्थूलसूक्ष्माणामादिःकारणमितिश्रुत्यन्वितोपिभूतादेः तन्मात्राण्याह ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चपंचमः
एतानिपंचसूक्ष्माणितानितन्मात्राणि ॥ एषांमध्ये ॥ क्रमेणतु ॥ शब्दाद्व्योमसमुत्पन्नंस्पर्शाद्वायुस्तथापुनः रूपात्तेजःसमुत्पन्नं मायो
जातारसात्तुनः गंधात्तुपृथिवीजाता ॥ स्पर्शादयोयथायोगंपूर्वपूर्वतन्मात्रसहिताः वाय्वादीनांगुणानांकारणमितिसमानतं
त्रादनुसर्तव्यं तदेतन्मात्रभूतजन्म ॥ समासात्कथितंतव ॥ किंच ॥ कर्मेंद्रियाणिजातानितस्माद्वैकारिकादथ ॥ विकारःश्र

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स प॰टी २२३ न्योमरूपतात्मकं चांचल्यं प्रयोजनं तत् वैकारिकं राजसमिह विवक्षितं अथेति पादस्य शाय कानि तानीत्याह ॥ वाक्पाणिपादं पायुश्च
उपस्थश्चेति पंचमं ॥ तथा ॥ बुद्धींद्रियाणि पंचैव तैजसात्संभवंत्यथ ॥ अथेति प्राग्वत् तैजः प्रकाशः प्रयोजनं यस्य तत् तैजसं सात्वि
कमिहाभिप्रेतं तान्याह ॥ श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका ॥ चांचल्यात्सर्वविषयप्रकाशात्वाच्च ॥ उभयात्मनः ... प्रोक्तं
व्याप्तं सर्वेंद्रियाणि च ॥ व्याप्नुरिति तुः अत एव सर्वेंद्रियाणि इति षष्ठ्यभावः ॥ श्रीपूर्वशास्त्रे तु तैजसात्तन्मात्मनो देशे ... वैकारि
कात्तोक्ताणीति प्रक्रियाभेदमात्रमस्ति तदेवं प्रतिपादितोत्पादक्रमाणि सर्वाण्येतानि तत्त्वानि आत्मोपकारकं हेव कथितानि यथार्थ
223 तो वक्ष्यमाणविभागस्यात्मनो लौकिकालौकिकभोगतत्साधनतदाश्रयादिदानेन यथार्थेन निजनिजानुरूपप्रयोजनसंपाद
नेनैतान्युपकारकाण्येव अत एवैतत्कृतविचित्रोपस्कारपरमात्मा विचित्ररूप इत्याह ॥ आत्मा चैवांतरात्मा च बाह्यात्मा चैव सुंद
रि निरात्मा परमात्मेतान्कथयामि समासतः ॥ यथा ॥ अबुद्धश्च बुद्धश्चैव बुध्यमानस्तथैव च प्रबुद्धः सुप्रबुद्धश्च पुनरप्यक
थयामि ते ॥ एतानित्येव तत्र ॥ प्रधानसाम्यमाश्रित्य सुखदुःखविवर्जितः यदा तस्मिन्स्थितो देवि तदात्मा तु स उच्यते ॥ प्रधा
नस्य प्रकृतिरूपस्य यत्साम्यं गुणानामन्योन्याभिभवाद्यभावात्मा मरसेनावस्थानं तदाश्रित्य तस्मिन्निति प्रधान एव सुखादिरहितः प्र
कृतिलीनत्वाच्चामूढः यदाह्यति गुणसाम्यमनिर्देश्यमप्रतर्क्यतमोमयं यस्मिन्जगदशेषं तु प्रसुप्तमिव तिष्ठतीति एवमेष कं
चुकमात्रशरीरः प्रकृतिलीना आत्मेत्यर्थः अयमेव च ॥ पुर्यष्टकसमायोगात्पुर्यष्टे सर्वयोनिषु अंतरात्मा स विज्ञेयो निब
द्धः शुभाशुभैः ॥ अंतरसूक्ष्मशरीरात्मकपुर्यारंभकं तन्मात्रपंचकमनोबुद्ध्यहंकारात्मकपुर्यष्टकं तत्संबंधाद्वासनारूपैः
शुभाशुभैर्निबद्धः सन् योनेर्योन्यंतरे प्रसरन् आत्मबाह्यात्मनोरंतर्मध्ये व्यवस्थितत्वादंतरात्मा ज्ञेयः एवमेव तु ॥ बुद्धिकर्मेंद्रियैर्यु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

क्षोमहाभूतैश्च संवृतः बाह्यात्मा तु तदा देवि विषयांश्च सौ विषयान्सदा ॥ स्थूलदेहवानिति यावत् यदात्वयं ॥ भूतभाव विनिर्मुक्तः सत्व
धर्मकलोज्झितः मलधर्मैकयुक्तात्मा मायाधर्मतिरस्कृतः निरात्मा तु तदा ज्ञेयः ॥ भूतैः स्थूलसूक्ष्मैः भावैश्च बुद्धिधर्मैः विनिर्मुक्तः
तत्वधर्मेण पुंस्तत्वात्मना रूपेण कालोपलक्षिते न च कंचुकेनोज्झितः केवलं मलधर्मेणैवैकेन अपूर्वं मन्यतात्मक`` मलस्वभावेन
युक्तः संकुचितस्वभावः यतो मायायाः सर्वोक्तशक्तिरूपा न ते तत्वात्मना धर्मेणाख्यात्मना रूपेण तिरस्कृतः संकुचितः आसीकृ
तः एवंभूतो निरात्मा आत्मनः सर्वोक्तपाशप्रातवलितत्वात् स्वमलनलक्षणात्स्वभावान्निष्क्रांतः परमेशशास्त्रदृशा अप्यलमाया पुंस्तत्व
विवेकत्तानविज्ञानकलरत्यर्थः यदुक्तं श्रीपूर्वे तत्र विज्ञानकेवलो मलैकयुक्त इति मलधर्मैकयुक्तात्मा इत्युपपादः यदा तीव्रतमात्
ग्रहात्पूर्वं न याश्कुरत्ययं तदा ॥ परमात्मा कथ्यते ॥ न तु पूर्ववत्पशुरूपः यतः ॥ मलकर्मकलाद्यैस्तु निर्मुक्तश्च यदा प्रिये सर्वाध्व
समतीतश्च मायामोहोज्झितश्च यः निर्मलत्वं यदा याति परं पदमव्ययं परमात्मा तदा देवि प्रोच्यते प्रभुरव्ययः ॥ यत एव आणवा
दिमलत्रयेण निःशेषेण संसारपर्यंतेन रूपेण युक्तः अत एवं सर्वस्मनोन्तमध्यानेसम्यक् तेषां विलायनयुक्ता अतीतः न क्वापि धि
निरहीतात्माभिमानः अतश्च मायामोहेनेति शक्तिरूपास्तु मायायायदथः शक्तिकुंडलीति एवंस्वज्ञायामायातत्कृतेन मोहेन सूक्ष्म
देनापि महामायासंकोचेनोज्झितः रहितः इत्थंभूतः सन् यदा परमात्मकं परमशिवैकरूपं निर्मलत्वमायाति तदासावव्ययः अवि
नाशी प्रभुः सर्वत्र स्वामी परमात्मेत्युच्यते अथ अबुधादिभेदान्व्याकर्तुमुपक्रमते ॥ अबुधं च प्रबुद्धं विकथयामि समासतः ॥ तथा
च ॥ तत्वभूतात्मसंहारे कलादित्यत्रगोचरे मायासाम्यनिशायां वै संहृत्य परमेश्वरः निर्वाणपारो भवेन्नावस्था व्रह्मे नोदयः पुनः ॥ अ
बुधस्तिष्ठते तत्रेति व्यसमासेन संबंधः कलादिक्षित्यंतयानितत्वानि त्रिंशत् तेषां तदाश्रयाणां च स्थावरादिब्रह्मांतानां च तद्देशानां

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
प-टी
२२५

225

भूतानां यथात्मा स्वभावः तस्य संहारहेतो यदा परमेश्वरो मायायाः साम्यं समस्तविकृतिप्रशमात्मकं तदेवंविधप्रस्थापनान्निशान्तस्तां मा
यीयमशेषमध्वप्रपंचमनेन भट्टारकस्त्वं संहृत्य निर्व्यापारो भेदस्वरूपेणान्तस्थः तावन् भवति वक्ष्यमाणमायानिशाकालप्रशमात्मा
नोदय इति यावत् नास्त्येव प्रवृत्ति॰॰ तत्स्वभावोदितस्तु नरं तर्डः खेन जगत्स्रजन् सव्यापार एव भवति अस्मिंश्च समये स्वखण्डः ला
यतनुभवश्चात्मवर्गस्य कर्मणः कार्यस्य कलादिक्षित्यन्तदेहयोगेनोल्लासस्य स्यात्मवर्गस्य सर्वस्य जीवजातस्य स्वखशरीराद्यभावो भ
वति गाढमूर्छत्वं संपद्यत इत्यर्थः तदा ह्यसावात्मवर्गः ॥ मत्तनिद्राविमूढात्मा रुद्धचैतन्यदृक्क्रियः न विजानाति शब्दादीना
त्मानं च वरानने कारणेन विजानाति न चक्षुस्थानेश्वकं प्रिये सर्वमेतन्न जानाति यतो लयमादिदृक्क्रियः अबुधस्तिष्ठते तत्र यावन्माया
अहर्द्धत्वं ॥ मत्तेन आव्यात्मात्मना जनितया निद्रया स्वापेन विशेषेण मूर्छां जाड्यं प्रापित आत्मा यतश्च रुद्धचैतन्यात्मिके दृग्
दृक्क्रिये यस्य यतश्च संहारवशाल्लभेरहितसंवेधिन्यो दृक्क्रिये यस्य तथाभूतोयमत एव न विजानाति शब्दादीन् आत्मानं च यावदहं क
स्वरूपमीदृगहमित्येतः करणेनापि निःश्चिनुते कारणेन च परमेशमीदृशा व्यामोहादिदर्शोत्थापकं हेचमायात्मकस्थानमा
श्रयन जानाति यत्तत्सर्वं यतो न जानाति ततोयमबुध्यमानत्वादबुधस्तत्रैव तिष्ठति माययातावन्माया यावदिमहत्तत्त्वं मायाप्रसर्पणमिति
संध्याभावश्छादसः यतः शाश्वपि देवतत इति अध्याहार्यं तदयमित्थं मायालीनः प्रलयाकालो बुध इत्युक्तः यस्तु सर्वं अयानमाश्रि
त्येति ग्रन्थेन आत्मा उक्तः स प्रकृतिलीन इति विशेषः तदित्थं ॥ अबुधस्तु समाख्यातः ॥ अथ ॥ बुधं चैव निबोध मे परिपाकगा
ते कर्मणि ईश्वरेच्छा करोहृते प्रकाशनाय नयनं यद्वदुद्गच्छति भास्करः करणान्यनुगच्छन्ति तद्वदीश्वर आत्मनां ॥ आत्मनाद॰॰
धिकं कर्म मध्यात्कस्मिंश्चित्कर्मणः पदेकवशात्परिपाकगते फलदानयोग्यप्रस्थाणोः कस्मात्तत्कर्मणाईदृक्फलमस्ति (ति) दृग्गीशास्साने

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तन्मूर्तेर्भगवतो यथेच्छमेव करणेनोद्धृते अनंतकर्मसंततिमध्यान्निकृष्यतमात्मानं प्रतिभोग्याययोजिते सति तेषामेवात्मा कलकला
दीनि कारणान्यनुगृह्णाति तन्मीलयति येन ते आत्मानः किंचित्कर्तृत्वादिप्रतीतिभाजो जायंते अत्र दृष्टांते यथा नायनं प्रकाशं भास्क
रोनुगृह्णाति यथा तदनुग्रहं विना सोऽभवान्न प्रकाशयति एवमीश्वरानुन्मीलिताः कलादयो न किंचित्कर्तृत्वादिप्रतीतिभाजः आत्मा
नः संपादयतीति सर्वत्रेश्वरेच्छैव भगवती भवति तदनुग्रहादेव ह्यात्मा ॥ कलोन्मीलितचैतन्यो विद्यादर्शितगोचरः ॥ एतत्सर्वमेव
व्याकृते किंच ॥ रागोऽस्य रंजकत्वेन विषयानंदलक्षणः ॥ सामान्यविषयाभिष्वंगात्मा रागः अस्य पुंसो रंजकत्वेन स्थितः तथा ॥ का
लोवैकलयत्येनं त्रुट्यादिकलया विधिः नियतिर्निश्चितं नित्यं योजयेच्च शुभाशुभे ॥ एतदपि प्रागेव निर्णीतं संयोज्य च तत्फलमस्य ॥ प
रमाणुमहत्त्वाभ्यां न्यूनं नचाधिकं ॥ तदित्थं कलादिपंचकवेष्टितोयं ॥ पुंभावमेमनुप्राप्य तत्त्वे वै पुरुषाख्यये ॥ वर्तत इति शेषः
आत्माख्यायमविन्नेयो नामपर्यायनाम्नीत्युक्तेः सत्तायां रूप्या आख्ययेत्याह पुरुष इति आख्या यस्य तत्त पुरुषाख्यं पुरुषशब्दमत्र
रसाम्येन निर्वक्ति ॥ परं प्रधानमित्युक्तं प्रपंचानेकसंकुले तत्स्वरूपो भवेद्यस्मात्तस्मात्सैव पुरुषः स्मृतः ॥ ब्रह्मादित्रितयेनेनाकेन प्र
पंचेन परिणामभूयस्त्वेन संकुले व्याप्तं प्रधानं यस्मात्तत्पोषयेत् आत्मप्रकाशाभिनिवेशनेन अचेतनायमानं संपादयेत्तस्मादयं पुरुष
इत्युक्त इत्यर्थः प्रपंचानेके इति पूर्वनिपातव्यत्ययः छांदसः तदित्थं प्रधानाशयमापन्नमिमं ॥ यतः श्रीकंठनाथस्तु नियत्या कर्म
तः पशुं प्रधानपाशजालेन वेष्टयेदसमंजसं ॥ पशुमाणवपाशिपाशांतं कलादिकंचुककलितं च पुरुषं प्रधानाशयमापन्नं प्र
धानांतेऽत्र अध्यधिकृतः श्रीकंठनाथः प्रधानसंबंधिना पाशजालेन नियतिवशोत्थितकर्मानुसारमसमंजसमनात्मन्यभिनिवेश
नायानन्तरूपमेव वेष्टयेत् प्राधानिकपाशावेष्टनं स्पृष्टयति ॥ बद्धस्त्रिगुणबंधेन बुद्ध्या वैकारिकेन तु तन्मात्रेंद्रियबंधेन दृढंभूते

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
पटी
२२५

225

आवेष्टितः ॥ सर्वसत्त्वादिगुणैर्वर्जितः तत्परिणामक्रमात्तु अध्यवसायात्मना बुद्ध्या ततः अभिमानात्मकं तदतिक्रमणीय विकारप्रयोजनेन वै
कारिकादिरूपेण अहंकारेण वैकारिकेणोपलक्षणपरं ततोप्यहंकारिकेण तन्मात्रेंद्रियवर्गैः ततोपि तन्मात्रकार्यैराहाराद्विशेषा-
त्मकरूपेण तत्क्रमप्रसृतैः स्थूलैर्भूतैः दृढंगाढंगाढं कृत्वा अयं वेष्टितो बद्धः कीदृशोयं ॥ बद्धः पंचरति हि एवं मायाद्यवनिगो-
चरे ॥ एवं बद्धे मायादिभूम्यंते संचरति येन येन्यंतरं श्रयति अतश्च ॥ संसारीत्युच्यते यस्मात्संसरेद्यः पुनः पुनः ॥ एवमित्थं नित्यश्च
पुरुषस्य संसारिणः ग्राह्यादिविषया यस्मादिद्धं तेन विषयी तदा एष एवेत्यर्थः अतश्चाय विषयाः परमित्याह ॥ रूपादयो ये विषयाः
तदेवं परं प्रकृष्टं वस्तु इति ब्रूते कीदृशा विषयाः ॥ नानाभेदैर्विसर्पिताः नानाकर्मविपाकैश्च ॥ नानाभेदैरित्युपलक्षिताः उपसंप्राप्ताः
नानाकर्मविपाकैः सुखदुःखादिभेदैः सहेत्यर्थः तदेतान्विषयानयं ॥ भुंक्ते तद्भावभावितः ॥ तेषां विषयाणां भावेन सत्तया भावितः
वासितान्तःकरणः ॥ एवं भुंक्ते तद्वै यस्मात्तस्माद्भोक्ता स उच्यते ॥ स इति विषयी किं चायं ॥ तस्मिंस्तत्त्वे वरारोहे क्षेत्रे वैकार्षिको यथा ॥
तस्मिन्निति भूतपर्यंते तत्त्वे तत्र इति क्षेत्र तु उच्यते कार्षिको यथेति दृष्टांतपक्षे क्षेत्रे केदारः दृष्टांतश्लेषच्छायया स्फुटयति ॥ महा-
भिलाषमालोक्य कृषेद्वै लोभलांगलैः ॥ एषा कार्षिकः कल्पचरजो विशंतिर्मां स्यादितीदृशो महाभिलाषमालोक्य विचार्य तत्क्षेत्र
लांगलैः हलैः कृषति उल्लिखति यथाभिलाषं मलोत्रतित्वक्रस्थित्या मलरूपमभिलाषं विमृश्य देहात्मकं क्षेत्रं बहुलोभेन कृषति क-
र्मबीजयोग्यं करोतीति रूपकश्लेषच्छायायोक्तिः ॥ अथ च ॥ वपेश्च मोहभावेन मनोवाक्कायिकं सदा धर्माधर्ममयं बीजं प्रविकी-
र्य समंततः ॥ मोहभावेनेति सहाया सहायि अतदित्यविचारेणावपेदिति क्षेत्रे परितिष्ठितं संपादयेत् तडुनरकाले च ॥ तस्माद्धेः अं-
कुरोत्पत्तिः ॥ तस्मादेव बीजात्त्राग्शरीरेंद्रियात्मनः अंकुरस्योत्पत्तिर्भवति कीदृशीत्याह ॥ सुखदुःखफलोदया ॥ सुखदुःखस्या-

२०

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

द्योयत्र साचश्रृंकरोत्पत्तिः ॥ वर्धतेकामक्रोधेनसिक्तारागाम्बुनाभृशम् अतश्च ॥ यस्मिन्देशेचकालेचवयसायादृशेनच उत्तमंशुभा
शुभंकर्मतत्कालेलभतेफलं ॥ तत्कालइतिभाविजन्मगतनरूपणादिसमयेइत्यर्थः लब्धावतत् ॥ अतेतद्विविधाकारंसर्वंकर्मव
शादयः ॥ बुधइति योनिर्णीतश्चपक्वांतःतदेवअयमीदृशंतेत्वं ॥ यस्मादेवंविजानातितस्मात्देवत्वउच्यते ॥ तदित्थं ॥ विषया
न्वध्यतेयस्माद्बुधस्तस्मात्प्रकीर्तितः ॥ इत्थमयंबुधःपुरुषःसंसारीविषयीभोक्तावेतत्तइतिचतन्नदर्थानुगताभिःसेवाभिरुच्य
ते बुध्यमानेल्लक्षयति ॥ तदेवानिष्टरूपेणयदाभावयतेपुमान् बुध्यमानस्तुसतदा ॥ तदेतिविषयभोगादिवत् एतदेवविभज
ति ॥ अधुनाकथयामिते ॥तथा ॥ यदाजनयपश्यतेभोगान्शुभांश्चैवाशुभांस्तथा कृत्रिमानेवमन्येतपरंवैराग्यमाश्रितः मायाएव
निपर्यंतमिंद्रजालंतद्बुध्यते ॥ मायेत्यादिनाततंत्वभुवनभोगेषुपिभेदमयेषुसख्यतिरिक्तिर्दर्शिता किंच ॥ पुत्रमित्रकलत्राणिसु
हृत्स्वजनबांधवाः यदर्जितंमयाद्रव्यंशुभेनाप्यशुभेनवा तद्भोक्ष्यंतेत्विमेसर्वेनिरातंकनिराकुलाः एकाकीचाहमेवैषयास्यामि
यमसादनं तस्माच्चनशुभाएतेनैवेदिताऽनर्थकारिणः ॥ मित्रंपरस्परोपकारवशात्स्निग्धंसुहृत्त्वकारणमेवशोभनहृदयःस्व
जनोदासादिःसदनमेवसादनं नकेवलमेवपुत्रादिभ्योजनयपश्यतेयावत् ॥ स्वात्मीयमप्यदंदेहंनित्यमेवजनयपश्यते शुक्रशोणित
संभूतंविषयोरागदूषितं नानाव्याधिसमाकीर्णंजरामृत्युभयाकुलं ॥ अतश्च ॥ मोहमस्मिन्मलाकीर्णेकथमत्ररसास्पदं ॥ मो
हमस्मीति आगमाद्यवगतसत्यात्मस्वरूपोभवामिमलमशुचिद्रव्यं तदित्थमयमाविर्भूतवैराग्यः ॥ नित्यशुद्धिश्चचित्तस्तुचिं
तयेद्धिपुनःपुनः कथंमुक्तिर्भवेदस्मात्संसारात्समतिक्रमात् एवंप्रबुद्धोदेवेशिउत्सुयस्तत्परायणः सर्वारंभविनिर्मुक्तःप्रयुक्तः
प्रोच्यतेतदा प्रबुद्धस्तुसमाख्यातःस्वप्रबुद्धंतमेशृणु दीक्षाज्ञानेनयोगेनचर्ययाप्यथसुव्रते यदाप्राप्तःपरंस्थानंमध्यातीतेनिरा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स
प.टी
२२८

मयं विरजो विमलं शांतं प्रपंचातीतगोचरं निष्कंपं कारणातीतं सर्वतः सर्वतोमुखं स्वात्मानादिसंबुद्धं स्वतंत्रं नित्यमेव हि अल्पशक्ति
विभवं स प्रबुद्धं सनातनं तस्मिन्युक्तः सदात्मा वै तद्गुणैस्तु समन्वितः सुप्रबुद्धः स एवोक्तो भैरवस्य वचो यथा न चाधिकारिता दीक्षादि
नायोगो लिप्स्यं करः ॥ इह आत्मा अंतरात्मा चोक्तः विज्ञानाकलो निरात्मेति प्रलयाकलोऽप्रबुद्ध इति सकल एव च बाह्यवि
षयावबोधादबुद्ध इति आयातशक्तिपातो बुध्यमानः शिवयज्ञदीक्षितः प्राप्तज्ञानः प्रबुद्धः स्वत्यक्तज्ञानस्तु प्राप्तशिवैकात्म्या
निश्चलप्रतिपत्तिः जीवन्मुक्तः सुप्रबुद्ध इति शुद्धात्मा बुध्यमानः प्रबुद्धः सुप्रबुद्धः परमात्मेति चतुर्विध उक्तः एवमात्मोप
योगितत्त्वसर्गनिरूपणानंतरं ज्ञानयोगिनः प्रत्य योगिनो हेयोपादेयताप्रदर्शनयात्मनोवस्थाविशेषान्निरूप्य गुणेभ्यो विवाण
जाताभावभेदैः समन्वितेत्युपक्रांताभावभेदान्निरूपयितुमाह ॥ अथ नाकथयिष्यामि भावाभेदान्वरानने ॥ भावयंतिवास
यंत्यंतःकरणमितिभावः धर्मादयोष्टौ एकादशेंद्रियवधाः अहंकारस्त्रिविधा बुद्धिरष्टविधा चैव पंचधातु विपर्ययः ॥ अ
त्र अहंकारस्त्रिविधो भेदस्त्वगणनीयः अथ ॥ नामान्येषां विभागेन कथयामि यथाक्रमं ॥ तत्र कार्यं विषयाणि कारणानि
कार्याणि च स्थूलानि सूक्ष्मप्रतीतिहेतुभूतानी त्वाशयेनोद्देशवैपरीत्येन नामाह ॥ पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च रे
योरसस्य तन्मात्रं रूपतन्मात्रमेव च स्पर्शः शब्दश्च पंचैव तन्मात्राणीति तानि च ॥ ईरितान्युदीरितानि एतत्तेदशधा कार्यं कीर्तितं
नामसंख्यया अथ ॥ वाक्पाणिपादं पायुं च उपस्थं च तथाविदुः श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका चेति कीर्तितं बहिष्करणकं दे
वि दशधा संव्यवस्थितं मनोहंकारबुद्ध्याख्यं त्रिधांतःकरणं स्मृतं ॥ एवं त्रयोविंशतिधा कार्यकारणमुक्तमिंद्रियासामर्थ्यरूपा
निंद्रियवधाख्यान्भावान्यथाक्रमं व्यनक्ति ॥ मूकता कौण्यं पंगुत्वं तथा तु स्पर्शितापि च निरानंदश्च विज्ञेयो वधिरत्वं तथैव च श्री

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

णीताश्चैव गात्रस्य तथा चोत्पत्तिमेव च अनाहाददृष्टत्वं गंधस्य अनवस्थामनस्यथ पंचेंद्रियवधाख्याता पंचदशात्तत्क्रमात् ॥ तत्क्र
मादितिप्रोक्तवाक्याणादिक्रमात् प्रागेव च ॥ तेजसो वैकृतात्ख्य भूतादिश्च तृतीयकः अहंकारस्त्रिधा प्रोक्तो मया ते वरवर्णि
नि अथ ॥ धर्मो ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च चतुर्थकं अधर्मं च तथाज्ञानं च अवैराग्यमनैश्वरं अष्टावेते समाख्याता बुद्धेर्धर्मादयो
गुणाः ॥ किंच ॥ तमो मोहो महामोहस्तामिस्रोन्धो विपर्ययः अन्धतामिस्रमित्याहुरेवं पंच विपर्ययाः ॥ गुणाबुद्ध्यहंकृतन्मा
त्रात्मनि शरीरेंद्रियभूतात्मकस्थूलदेहे दृष्टात्मअविवेकः स्थूलदृणीयशब्दादिविषयपंचके य आत्माभिमानः स क्रमेण तमः मो
हो महामोह इत्युच्यते यस्तु शारीबाह्यविषयापकारिणि द्वेषः स तामिस्रः तद्वियोगभयात्त्रासः अंधतामिस्रः तदेवं ॥ भाव
भेदाः समाख्याताः पंचाशत्ते यथाक्रमं ॥ अथ धर्मादीनां प्रभेदानुतियादयन् सांख्योक्तास्तुष्टिसिद्ध्यादीन्दर्शयितुं प्रक्रम
ते ॥ अनन्याष्टोत्तये बुद्धेर्भेदा धर्मादयः स्थिताः तेषां भेदा यथा भिन्नास्तथाहं कथयामि ते ॥ अनः शाह कथयामीत्ये
तदनेन रे योज्याः धर्मोयष्टकर्तृपायाबुद्धिः सा ज्ञानाख्यमेदवर्जं ॥ वध्यातिसमथा सा तद्गुंसः संसारवर्त्मनि ॥ अष्टमेन तु ॥
मोचयेज्ज्ञानभावेन सांख्यज्ञानरतान्नरान् ॥ सांख्येत्यायुक्तेः सांख्यदृष्टावेव तेषु ज्ञानत्विदृत्पाशयोरैक्ये ज्ञानी भवति एषां धर्मा
दीनां मध्यात् ॥ ज्ञानिकं च सात्विकं प्रोक्तं त्रयोन्ये राजसाः स्मृताः तामसाश्चापधर्माद्याश्चत्वारो वै वरानने ॥ त्रयइति ऐश्वर्यं वैराग्य
धर्मा किंच ॥ धर्मश्च दशधा प्रोक्तं ज्ञानं चैवाष्टधा स्मृतं वैराग्यं नवधा चैव मैश्वर्यं चाष्टधा विदुः एतएव विपर्यस्ता अधर्माद्याः प्रकीर्ति
ताः ॥ एतएव ते धर्मादयो यथा प्रोक्ताः सांख्यप्रभेदा इत्यर्थः तत्र धर्मं दशविधं तावदाह ॥ अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचं संतोष आर्जवं अ
हिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्कता एवं दशविधो धर्मः कथितस्तु वरानने ॥ अकल्कता अपापचित्तता ज्ञानभेदानाह ॥ तारं स

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स
प-टी
२२७

227

तारंतरणंतारकंचप्रमोदकं प्रमुदितंरम्यकंचसदाप्रमुदितंतथा एतज्ज्ञानंसमाख्यातंसमासात्परमेश्वरि ॥ यत्पूर्वंप्रोक्तंतत्त्वभुवनतिथिया
वसरे तारावेवसुतारावेत्यादिसिद्धयेतायाश्रीपाठेनोक्तंतत्सांख्योक्तोहादिरूपसिद्धाष्टकं ज्ञानविशेषमित्याशनेह ज्ञानसमानाधि
करणेनपुंसनिर्देशोनोक्तोकेवलंपूर्वमोदपानेतिय त्पठितंतत्तत्तारतितारणमितिपाठमात्रभेदोनतुवस्तुभेदः कश्चित् पूर्वो
क्ततुष्टिनवकमपिवैराग्यप्रभेदरूपमित्याह ॥ अंबाचसलिलाओघावृष्टिसंज्ञातथापरा सुताराचसुपाराचसुनेत्राचपरासु
ता अष्टमीचाकुमारीस्यादुत्तमांभसिकातथा ॥ तदित्थं ॥ वैराग्यंनवधाचैवकथितंतवमयानघ ॥ तदेतत्सिद्धितुष्टिसमुदा
याकमिदृतारादिदेवताधिष्ठितत्वादेवाममभिहितमितिप्रागेवोक्तं अथैश्वर्यविभागंतोदर्शयति ॥ अणिमालघिमाचैवम
हिमाप्राप्तिरेवच प्राकाम्यंचतथेशित्वंवशित्वंचतथापरं यत्रकामावसायित्वमष्टमंपरिकीर्तितं ऐश्वर्यमष्टधाचैवकथितं
तववरानने ॥ अथाक्रोधादिविपरीतान् क्रोधादीनधर्मभेदानाह ॥ क्रोधाश्चागुरुशुश्रूषाअशौचंचतथापरं असंतोषोना
र्जवंचहिंसाचासत्यमेवच स्तेयमब्रह्मचर्यंचतथाचैवसकल्कता एवमेषसमाख्यातोदशधाधर्मसंग्रहः ॥ अज्ञानभेदानाह॥
अतारमसुतारंचअतारणमथापिच अतारयम्यदेवेशावतर्थ्यपरिकीर्तितं अप्रमोदोप्रमुदितमरम्यकमथापिच असदाप्र
मुदितंतदज्ञानंचैवमष्टधा ॥ एतायवसांख्येरूहादिसिद्धिविपरीताअष्टौबुद्धेरशक्तयउक्ताः अवैराग्यभेदानाह ॥ अनंभाअ
सलिलाचअनोघावृष्टिरेवच असुतारअसुपारमसुनेत्रमतःपरं असुमारीचविज्ञेयानुत्तमांभसिकातथा ॥ तदित्थं ॥ अ
नणिमालघिमाचैवा~~यत्रकामावसायिता~~महिमाचमहेश्वरि अप्राप्तिरप्राकाम्यंचानीशित्वंचतथैवच अवशित्वंतथाचैवायत्र
कामावसायिता ॥ तदित्थं ॥ अनैश्वर्यंचदेवेशिअष्टधापरिकीर्तितं ॥ एवंतत्त्वमार्गांतरितोयोभावसर्गोभिहितःसयथाय

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

त्वस्थितस्तत्प्रतिपादयितुमाह ॥ अनैश्वर्यादिभिश्चैते पैशाचाद्या अधिष्ठिताः ॥ अधिष्ठिताः व्याप्ताः अतश्च ॥ यथाक्रमेणैते
ष्वष्टौ संस्थितान्कथयामि ते ॥ तेषु पैशाचादिषु अष्टौ अनैश्वर्यादीन् तत्र ॥ अनैश्वर्यं हि पैशाचे अवैराग्यं च राक्षसे याक्षे चैव तु द-
ज्ञानं गान्धर्वे धर्म एव च धर्मं चैव तथैन्द्रे तु ज्ञानं सौम्ये प्रतिष्ठितं प्राजापत्ये तु वैराग्यमैश्वर्यं ब्राह्मणि स्थितं ॥ प्रधानेतरयोरिति शेषः य-
श्चैतदैश्वर्यमुक्तं ॥ चतुःषष्टिगुणं चैतत्पदे ब्राह्मे व्यवस्थितं षट्पञ्चाशद्गुणं तच्च प्राजापत्ये व्यवस्थितं अष्टचत्वारिंशद्गुणं सौ-
म्ये वै परिकीर्तितं चत्वारिंशद्गुणं चैव माहेन्द्रैश्वर्यमुच्यते द्वात्रिंशद्गुणितं देवि गान्धर्वैश्वर्यमुच्यते चतुर्विंशद्गुणं याक्षं षोडशैव तु रा-
क्षसं स्मृतम् ऐश्वर्यमष्टगुणितं पैशाचं परिकीर्तितं एवं स्थितं तदैश्वर्यं देवयोनिषु सुव्रते ॥ देवयोनिष्विति पर्यलब्धमभिदधत अय-
माशयः यादृक्सार्वभौमस्य नरपतेरैश्वर्यं ततोऽष्टगुणं पैशाचं ततोऽप्युत्तरोत्तरमष्टगुणं राक्षसादिषु अन्यथावधेरभावे किमपेक्षम-
ष्टगुणत्वादि स्यात् एवं ब्राह्मैश्वर्यापेक्षं पिशाचानामनैश्वर्यमेवोल्वणं च रूक्षवर्त्यपेक्षया तु अष्टगुणमैश्वर्यमुच्यते एवं विधैश्वर्य-
व्यतिरिक्तास्तु ये धर्मादयस्ते ॥ अन्ये सत्त्वस्वरूपेण संस्थिता देवयोनिषु ॥ यद्यपि सर्वे बुद्धिधर्माः सन्ति तथापि पैशाचादिक्रमेण
अनैश्वर्यादेरेकैकस्य प्रकर्षः अन्येषां त्वपकर्ष इत्युक्तं न केवलमित्थमेतद्देवयोनिषु गुणप्रधानभावेन स्थिताः यावत् ॥ एतए-
व संकीर्णा मानुष्येषु व्यवस्थिताः ॥ स्पष्टसंकीर्णा अलक्ष्यमाणविवेकाः अत एव मानुषमेकं रूपं तिर्यग्भेदका वार्त्तेत्याह ॥
प्रधानगुणभावेन स्थावरान्तेषु व्यवस्थिताः ॥ पैशाचादयस्तामसत्वादधर्मादिचतुष्टयमया तत्रापि च यथोत्तरमधर्मादयः प्रकृष्यन्ते अथा-
त्रैव यथाविभक्तविषयभावभेदे ॥ गुणात्र यस्य व्याप्तिं वै कथयामि यथा स्थिता ॥ तत्र ॥ सत्त्वेनाधिष्ठिता देवा ब्रह्माद्या मघवान्तकाः गं-
धर्वयक्षमनुजा दैत्याश्चैव तु राजसाः यातुधानाः पिशाचाश्च तामसाः परिकीर्तिताः ॥ दैत्याद्यस्त्रयाया एव ॥ रजःसत्त्वोत्कटास्ते याक्ष-

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
पटी
१२८
228

षयः संशितव्रताः ॥ संशितं स्तुतीक्ष्णं व्रतं स्नानविज्ञानोपायानुष्ठाननियमो येषां ते देवमनुष्यांतरालप्रायत्वाद्द्विजः सत्वाद्याश्रकूटाः
ये चैते देवाद्याः ऋषिपर्यंता योनिभेदाः ॥ अन्योन्याभिभवास्ते च ऋषिभ्यां संव्यवस्थिताः ॥ यातुधानप्रभृतिभिर्देवर्षिप्रभृतयोऽ
द्दैतेन भूर्लोकोभिभूयंते तैरपि ते शौर्यतपोभिमंत्रादिप्रभावात् न तु गुणा अन्योन्याभिभवात्पृथिव्यामिति व्याख्येयं तेषामन्यो
न्याभिभवादिरूपताया सर्वत्राविशेषात् । पृथिव्यामिति विशेषचोदनाया अनुपपत्तेः किंच ॥ अत्यंततमसाविष्टाः स्थावराश्च
सरीसृपाः ॥ वृक्षादयः सर्पाद्याश्च गाढं तामसाः मोहक्रोधभयत्वात् ॥ किंच ॥ पादपाद्विहीनाश्च तामसाः परिकीर्तिताः स
रीसृपाद्या विज्ञेयाः ॥ सरीसृपा आदौ येषां प्रातिलोम्यक्रमेण पक्षादीनां ते सरीसृपाद्याः पश्चैताः सर्व एव तामसाः किंतु पादपा
द्विहीना इति सरीसृपेभ्यः पक्षिणां पादेन हीनं तामसत्वं तेभ्योपि मृगाणां तेभ्योपि पशूनां तदीदृशी गुणाख्यातिरिह भगवता विभ
ज्य दर्शिता सांख्यैस्तु ऊर्ध्वं सत्वविशालस्तमोविशालस्तु मूलतः सर्गः मध्ये रजोविशालो ब्रह्मादिस्तंबपर्यंत इत्यविशेषेण
देवयोनिषु पश्वादिमनुष्याणां सत्वतमोरजोमयत्वं दर्शितं ॥ तदित्थं गुणवैचित्र्येण दर्शिता ये ॥ स्थावरांतास्तस्त्रते ॥
चतुर्दशयोनिभेदाः ॥ एषामंतर्गताश्चान्या अनंता एव योनयः मानवेषु तथानंता भेदा नैव व्यवस्थया न शाकागादिवंतो
वैकर्मानेकप्रभेदतः ॥ मानुषेष्विति पुनर्विशेषो न्यादिग्देशकालसमाचारादिवैचित्र्येण तेषामनंतशाखत्वं कथयति
कर्मसंबंधिनोनेकात्प्रभेदादिति योन्यानंत्यहेतुः किंच ॥ गुणास्तु मानुषे लोके धर्माद्या इव संस्थिताः ॥ यथा पवस्तु संकीर्णा
मानुषेषु व्यवस्थिता इति धर्माद्याः सुसंकीर्णा मनुष्याणामुक्तास्तथा गुणा अप्यलक्ष्यमाणविशेषा इत्यर्थः अधर्मादिभिर्गुणै
श्च ये संकीर्णा मानुषास्तदुपदेष्टृणां ॥ धर्माद्येषु निबद्धानि यानि ज्ञानानि सुव्रते अधर्माद्येषु यानि स्युस्तानि ते कथयाम्यहम् ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

धर्मादिविषितितत्तद्विषयेतद्वाचकेनेत्यर्थः अधर्मादिनिर्णयोऽस्मिन्ये संकीर्णज्ञानानि शास्त्राणि तत्र ॥ हेतुशास्त्रं च यल्लोके नित्यानित्यवि-
डंबकं ॥ नित्यत्वानित्यत्वाभ्यां विडंबयति वंचयति प्रतिपाद्यं तत्तत्तत्त्वनिश्चयायोगादिनित्यानित्यविडंबकं भावप्रधानो निर्देशः किं
च ॥ वादजल्पावितंडाभिः ॥ यदुक्तं प्रमाणतर्कसाधनोपालंभः सिद्धांताविरुद्धः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहो वीतरागकथारूपो वा-
दः स एव छलजातिनिग्रहोपपन्नः पक्षद्वयशक्तिपरीतार्थो जल्पः प्रतिपक्षस्थापनहीनस्तु वितंडा एवंभूतं हेतुशास्त्रं सदागमबा-
ह्यं तर्कशास्त्रं यत् तेन ॥ विवदंते ह्यनिश्चिताः ॥ न विद्यते निश्चितं वस्तुसतत्त्वनिश्चये येषां ते विवदंते तत्त्वमिदं नेति परस्परं व्याह-
तेरटंति यतस्तेषां ॥ हेतुनिष्ठानि वाक्यानि ॥ नतु आगमिकार्थविचाररूपाणि अतश्च ॥ वस्तुशून्यानि संब्रुते ॥ ज्ञानयोगविही-
नानि देवतारहितानि च तैर्नैषां धर्मार्थकाममोक्षेषु निश्चयो नैव जायते अत एवैतानि ॥ अज्ञानेन निबद्धानि च धर्मेणानि भिन्न-
तः ॥ उक्तं च प्राक् ॥ गुरुदेवाग्निशास्त्रस्य येन भक्तानराधमाः असद्युक्तिविचारज्ञाः शुष्कतर्कावलंबिनः भ्रमयंत्येव तन्मायया
ह्यमोक्षे मोक्षलिप्सयेति ॥ तथा सत्पथं तु परित्यज्य नयति कुतर्कपथमिति ॥ यत एवंभूतं हेतुशास्त्रं तेन ॥ निरये ते प्रगच्छंति
ये तत्राभिरता नराः ॥ किंच ॥ धर्मानिमित्तकाज्ञानमये शुष्कतर्केषु ॥ अवैराग्यादनैश्वर्यं भुंजते निरये सदा ॥ अतश्च ॥ अ-
धर्माज्ञानावैराग्यानैश्वर्याख्या बुद्धिधर्माः ॥ चत्वारस्ते वरारोहे दुःखदा नरके सदा मोहकाः सर्वजंतूनां यतस्ते तामसाः स्मृताः ॥
एवमधर्मादिचतुष्टयमयानि शुष्कतर्कशास्त्राणि उक्त्वा धर्मादिनिबद्धानि शास्त्राण्याह ॥ धर्मेणैकेन देवेशि बद्धं ज्ञानं हि लौकि-
कं ॥ लौकिकं वार्ता दंडनीत्यादि ॥ धर्मज्ञाननिबद्धं तु पंचरात्रं च वैदिकं पांचरात्रं ह्यभिगमनोपादानेज्यादिधर्मवद्भूतपवसत्व-
ये भवतीत्यादि ज्ञानमप्युपादिश्यते वेदश्चापि कर्मानुष्ठानवस्तुरूपाद्वेदं सर्वमिति ज्ञानकांडादौ ज्ञानमप्युच्यते ॥ बौद्धसारस्वतेचैव

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
प॰टी
११९
229

वैराग्येनैवसत्वबुद्धे ॥ बहमित्येव ॥ ज्ञानवैराग्यसंबद्धं सांख्यज्ञानं दिग्पावर्वति ॥ ज्ञानं पुंप्रकृतिविवेकोपलब्धिः ॥ ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं योगज्ञानप्रतिष्ठितं ॥ पतंजलादौ विभूतिपादे ऐश्वर्यस्यापि उक्तत्वात् एवं लौकिकादीनि योगांतानि शास्त्राणि धर्मादिरूपबुद्धिधर्मनिष्ठानि ॥ तदुत्तरं तु पारमेश्वरं ॥ अतीतं बुद्धिभावानामतिमार्गं प्रकीर्तितं लोकातीतं ततस्तज्ज्ञानमतिमार्गमिति स्मृतं ॥ बुद्धिभावनां सर्वेषां प्रोक्तप्रपंचानां धर्मादीनां अतीतमिति द्वितीयाध्याये अत्ययेन षष्ठी तदेतदतिमार्गशास्त्रं मार्गपञ्चलोकमतीतमिति कृत्वा तदेतत्स्पष्टयति ॥ लोकाश्च पशवः प्रोक्ताः सृष्टिसंहारवर्त्मनि तेषामतीताः स्तत्ते यायेतिमार्गव्यवस्थिताः ॥ सृष्टिसंहारमार्गे ये पशवः स्वस्य स्वसंदर्भीत्मकं संवित्तत्त्वं न जानंतीति तत एव सृज्यमानाः संह्रियमाणाश्च ते सर्व एवेह लोका उच्यंते तदतीता अतिमार्गस्थाः यतः ॥ कपालव्रतिनो ये च तथा पाशुपताश्च ये सृष्टिर्न विद्यते तेषां ॥ चोप्यर्थे भिन्नक्रमः ये कपालव्रतिनः पाशुपताश्च तेषामपि सृष्टिर्नास्ति किमंग सर्वोत्तीर्णानां शैवानामित्यत्र च स्वार्थः कान्तर्थे षाष्ठिति इत्याह ॥ ईश्वरे च अर्थे स्थिताः ॥ उक्तं च प्राक् ॥ दीक्षाज्ञानविशुद्धा ये देहांते शिवचार्यया कपालव्रतमास्थाय संस्थेगच्छंतीति ते यदम् ॥ जयभस्मक्रियानिष्ठास्तेव्रजंत्यैश्वरं पदमिति ननु सर्वस्याधनः सर्गसंहारपात्रत्वादीश्वरतत्त्वस्थानामेषामपि तान्यां भवितव्यं उच्यते तावन्मात्राख्यात्यांशासंहारपर्यापरभैरवस्वरूपापत्तिः नतु पशुवत्संहृतस्वरूपाः पुनः सृज्यंते तदाह ॥ यस्मान्मोहं गामिष्यंति अपुनर्भवकारणं ॥ तस्मायुक्तमुक्तं सृष्टिर्न विद्यते तेषामिति संबंधः येनातिमार्गस्थाः तेच ॥ लौकिकानां पुनः सृष्टिः पुनः संहार एवच ॥ अतश्चते ॥ संसारचक्रमारूढा भ्रमंति घटयंत्रवत् ॥ घटयंत्रपरावृत्ताः एतदेवोपपादयति ॥ धर्माधारकसंयुक्तमष्टारं चक्रकं प्रिये ईश्वराधिष्ठितं देवि नियत्यादंडकाहतं मलकर्मकलाविद्धं भ्रमते कालवेगा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तः ॥ धर्माद्यो ये संसारकारणभूताः तएव अरकाइव अरकाः परिभ्रमणहेतवः यदाहुः धर्मेणगमनमूर्ध्वमित्यादि उक्तमिति च
क्रं चक्रं केनियतिरेव आवर्त्तमानो दंडएव दंडकः तेन आहतं प्रेरितं मलेन आणवेन कर्मणा कालोपलक्षितेन मायेयेन विद्यादिना आ
विद्धं वेगेन प्रेरितं कलनामयकालतत्त्ववेगेन यद्भ्राम्यते यत्र ईदृशमेतदिति विभ्रमं चक्रं ततः ॥ लौकिकाद्येषु तानेषु येतेष्वभिरताः
प्रिये हेतुशास्त्रपरायेतु येचाप्येपापकारिणः तेसर्वे वास्य चक्रस्य नांतं पश्यंति मोहिताः ॥ तेष्विति प्रोक्तरूपेषु येष्वित्यनेन लौ
किकानि इष्टेभ्यो विमुक्ततर्कनिष्ठा नामोपदत्तं ध्वन्यते मोहिता मायया आश्लिष्टगिनस्वरूपाः अपंच सर्वशास्त्रेभ्यः शिवशास्त्रस्य विशेषः
यतः ॥ लौकिकाद्येषु ये साध्याः श्रुतिमार्गातिगोचरे लीलया साधयेत्सर्वान् शिवज्ञानेन महोदये ॥ ये स्तिहि विशेषा लौकिकादौ साध्याः
तान्सर्वान् श्रुतिमार्गलक्षणो यों तः सर्वशास्त्रोपरि निष्ठास्थानं तद्विषये तद्गोचरे महोदयहेतौ शिवज्ञाने साधको लीलया साधयति यस्य ॥
शैवज्ञानेन साध्यते ॥ न सर्वैः साध्यते तद्धि लौकिकादिभिः अत्र हेतुः ॥ यतो तीव सुनिर्मलं ॥ शिवज्ञानमिति शेषः ॥ सुनिर्मल
मेव स्पष्टयति ॥ यतो योजयते देवि अभावे परमे पदे ॥ अविद्यमानाः भावभेदरूपाः पदार्था यत्र पतनस्फुटयति ॥ अभावं भावना
तीतं प्रपंचातीतगोचरं मनोबुद्ध्यादिनिर्मुक्तं हेतुवादविवर्जितं सर्वज्ञं सर्वगं शांतं निर्मलं निरुपप्लवम् ॥ अविद्यमाना भावा यत्र तादृ
शे परमे पदे भावनातीते यतः प्रपंचवैचित्र्यमतीतगोचरो विषयस्तया संभाव्यमानं प्रपंचस्य यत एव मनोबुद्ध्यादिनिर्मुक्तं अत एव हेतु
वादेन विवर्जितं सर्वविचारभित्तिभूतत्वात् विचारयितुमशक्यमित्यर्थः तथा प्रत्यक्षादिप्रमाणाविषयः प्रमाणानामपि स्वप्रकाशात्मक
त्मिवशाने प्रकाशनात् सर्वाभासोल्लासे एकत्वात् प्रभुप्रभवनशीलं स्वतंत्रं न चोल्लासस्य विनाप्यन्यथाभावः स्यव्ययं सर्वं तर्कैर्न विचार्य
ते ये रागमैरित्यागमविशेषैः पारमेश्वरैः तेषामेव सर्वविचारकत्वात् तान्यप्यतिक्रांतं तेषामप्यविषयः यतो मायोत्तीर्णशुद्धाध्वगोपा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
प॰टी
११९
230

ग्रोः शुद्धाध्वस्थैश्च यमं चैर्विवर्जिते सर्वज्ञानातिशयभेदेन पशुपतिः सर्वं गच्छति श्रयितिष्ठति व्याप्नोति तथापि चेतनमनागप्याकृष्यते इति शांतेति चि
द्रेकरूपं तथापि च निष्कान्ता उद्भूता ग्राणवादिमलायस्मात् तादृक् इदृगपि चैतेरसंस्पृष्टत्वान्निरुपप्लवं निर्विकल्पं सततावभासरस
वीभासकस्तंतेन चिदेकरूपं किंच ॥ सर्वशास्त्रात्मकं ध्येयेकं स्वतंत्रानाथनादितं सर्वातिशायनिर्मुक्तमनादिभववर्जितं सर्वज्ञानपा
दातीतं चैवं ज्ञानेन परं स्मृतम् ॥ शास्त्रयोस्य जगत्कृत्स्नमिति नीत्या जगदात्मकं सर्वशक्तिस्वभावं एकमद्वितीयं स्वमात्मीयं रूपमेव तंत्रं
पंचथाकृत्यकर्मणि एकवर्णं यस्य तत् सूतं तेन विद्यते न्यो नाथो यस्य तत् अनाथं विश्वस्वतंत्रं तथा अनादिमत् सर्वस्यादिभूतं सर्वैः ज्ञा
नक्रियादिविषयैर्निर्मुक्तं विश्वातिशायि चिन्मात्ररूपमित्यर्थः अनादिना अहं प्रथमिकाप्रवृत्तेन भवेन वर्जितमस्पृष्टं सर्वेषां बोद्धसां
ख्यलाकुलादिज्ञानानां यत्पदं स्वस्वविश्रांतिधाम तदपि उलंघ्य स्थितं एवंभूतं यत्परमनुत्तरं शिवज्ञानं तत्स्वभावरूपं स्मृतमविच्छिन्ने पार
म्पर्येण प्रतीतमित्यर्थः एवं तत्वभूतभावभेदसृष्टीः प्रतिपाद्य धर्मज्ञानादिनिबद्धलौकिकादिज्ञानरूपाणां सर्वं शैवज्ञानमाहात्म्यं नि
र्णीयोक्तं तत्त्वादिसृष्टिमनुवादभंग्या उपसंहरन् शिवज्ञानमाहात्म्यमेवाधिकावापेन दर्शयति ॥ एवं सृष्टानि तत्वानि ज्ञानानि च वरा
नने तवैरेतैर्जगत्सर्वं विमृष्टं सचराचरं ॥ विशेषणसृष्टं चतुर्दशविधभूतसर्गात्मना प्रपंचितं किंच ॥ भुवनानि विचित्राणि शतशो
थ सहस्रशः तत्वाभ्यंतरसृष्टानि ॥ यानि भुवनान्यधः उक्तानि तान्यपि तत्वैरेव सृष्टानि तथा प्रोक्तज्ञानरूपाणि ॥ शास्त्राणि विविधानि
च ॥ न केवलं भुवनानि शास्त्रांतराणि च तत्त्वांतराणीति यावत् ॥ विज्ञानं कुहकं शिल्पं सिद्धिसंदोहलक्षणं सर्वं तत्वेषु बोद्धव्यं ॥ वि
विधं मंत्रमेडलखड्गादिज्ञानं तथा कुहकं विस्मापकं मितहृदयप्रत्ययकालं इन्द्रजालप्रायं चित्रं शिल्पं पत्रलिकान्त्रमीतादि सिद्धीनां
वश्याकर्षणादिरूपाणां संदोहः समूहः लक्षयति दर्शयति च यज्ज्ञानं तत्सर्वं तत्वेषु अस्तीति ज्ञेयं यतः ॥ सर्वं तत्वेषु संप्रपते ॥ तत्र तेषां वि १३०

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

येन तत्साक्षात्कारादिभिरुपलभ्यते न केवलं तत्त्वेषु साधकोपयोगीयमस्तीति यावत् ॥ प्रक्रिया शिवदीक्षा च तत्त्वैरेतैर्हि लभ्यते ॥ सर्वोक्ता
दिप्रदर्शनरूपा ज्ञानशालिनां साधकानां चोपयोगिनी या प्रक्रिया तथा तत्तत्तत्त्वगतविचित्रभुवनभोगोचितं तत्तद्भ्योनिभेदोपपत्ति-
निष्कृतिः कर्मादिपाशप्रशमः शिवयोजनिका चैतैरुक्तरूपैस्तत्त्वैर्लभ्यते नान्यथा तदुक्तं यथोक्ततत्त्वस्वरूपमवबुध्य तेयं पृक्तं चैत
त्त्वतः ॥ नास्ति दीक्षासमो मोक्षः ॥ दीक्षैव मोचयत्यूर्ध्वं शैवं धाम नयत्यपि इति हि प्रतिपादितमन्यत्र दीक्षा च यैर्मन्त्रैः क्रियते तद्वीर्य
रूपा ॥ न विद्या मातृकापरा ॥ सा हि भगवत्यशेषवाच्यवाचकात्मकग्राह्यग्राहकविमर्शपरमार्था सर्वमन्त्राणां तत्र तत्रागमेषु निर्दि-
श्यते सा चैषा विश्वविमर्शनेन परं ज्ञानं प्रयच्छतीति तत्त्वप्रतिपादिताद्यप्रक्रियामयमेवेत्याह ॥ न प्रक्रियापरं ज्ञानं ॥ प्रक्रियातः पर
मन्यज्ज्ञानं परिच्छिन्नमेव ज्ञानं ज्ञेयस्य ज्ञापकमिति पूर्वं निरूपितनीत्या ज्ञानेन लक्षणीयो योऽलक्ष्यभूतपरतत्त्वैकात्म्ययोगस्ततोऽन्यो
मितयोगो हेय एवेत्याह ॥ नास्ति योगस्त्वलक्षकः ॥ अविद्यमाने लक्ष्ये परविश्रान्तिधामस्वरूपताद्दशो यो नास्ति विद्यमानोपि मितयोग
इत्यालक्ष्यपरमर्शायाम एवेत्यर्थः इति योजनिकोक्तः परयोग एवेह योगः एवं परशुरूपार्थप्रापकदीक्षानाडुपयोगिमातृकामातृ
का प्रक्रिया ज्ञानालक्षकयोगस्वरूपमेतत्सर्वं एवं सातिशयं वस्तु परमेश्वर एव शास्त्र उपदिष्टवानिति तदेव सर्वशास्त्रोत्तममिति नि
रूपयति ॥ तत्सर्वं कथितं देवि शिवज्ञानमहोदधौ ॥ शिवज्ञानमेवागाधत्वात्समग्रज्ञानानन्दीभेदविश्रान्तिधामत्वात्समस्तसंपत्स
मवाप्तिहेतुत्वाच्च महोदधिः प्रकृतमुपसंहरन्नग्रमवतारयति ॥ एवं सृष्टिः समाख्याता स्थितिः संहार उच्यते ॥ संहारश्चेत्यर्थः त
त्र स्थितिर्नियतकालावस्थानात्मा तदन्ते च संहारस्तत्रैतियतः प्रभृति ब्रह्मणो याद्दशश्चयस्य स्थायस्तु संहारस्य च कालस्तत्सर्वमे
वमादेष्टुमाह ॥ मानुषाक्षिनिमेषस्य अष्टमांशाः क्षणाः स्मृताः क्षणद्वयं त्रुटिर्ज्ञेया तद्द्वयं तु लवः स्मृतः लवद्वयं निमेषस्तु तातखो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

गणितक्रमात् दशपंचनिमेषाश्चकाष्ठाचैवप्रकीर्तिता: त्रिंशाकाष्ठाकलास्तेषांमुहूर्त्तस्त्रिंशदेवता: मुहूर्त्तैस्त्रिंशताद्दहोरात्रस्तुमानुषः ॥
स्व शास्त्रश्रुत्यादप्रसिद्धितानांमनुष्याणांस्वानुभवोसिद्धयोदेणानिमेषः पक्ष्मसंकोचःतदीयोयः अष्टमांशः अत्यंतमणीयः कालावयवो
प-टी द्विनिमेषाकालप्रतीत्येवकल्प्यमानःसत्त्वणः लवइतियःप्राणीयस्तुटिकालःयदुक्तंप्राक् त्रुटयःषोडशप्राणेपूर्वंहिकथितामया
२३९ वाष्टेनैवतुकालेननेलवाःपरिकीर्तितात्इति लवद्वयंनिमेषइतित्तुणाष्टकरूपः मुहूर्तइतिद्विघटिकारूपः किंच ॥ अहोरात्रशा
तैस्त्रैवत्रिभिःषष्टिधिकैःप्रिये संवत्सरस्तुविज्ञेयोमानुषःकमलेक्षणे संवत्सरशतंपूर्णमायुर्ज्ञेयंतुमानुषं ॥ त्रिंशाधिकंद्विशतं
परमायुरितिप्रसिद्धं यदुक्तं षष्ट्यधिकाहोरात्रशतत्रयेणवत्सरइतितदेवपक्षमासादिविभागपूर्वंस्फुटयति ॥ दशपंचत्वहोरात्रः
पक्षस्तुपरिकीर्तितः पक्षद्वयेनमासस्तुऋतुर्द्विगुणएव सः ऋतुद्वयेनकालस्यादयनंचत्रिभिस्त्रिभिः ताभ्यांद्वाभ्यांवरारोहेवर्षं
तुपरिगीयते ॥ कालःचतुर्मास्यसंस्तः अयनमुत्तरायणं दक्षिणायनंच इत्थमयनद्वयात्मनोमनुष्याणांवत्सरसएवपित्र्योहोरा
त्रइत्याह ॥ दक्षिणंचायनंरात्रिरुत्तरंचायनेदिनं पितृणांतदहोरात्रमनेनाहस्तुपूर्ववत् ॥ आदिशब्दात्पक्षमासादिइत्येपितृ
णांदेवानांचतुल्याहोरात्रकल्पनेतिपुराणप्रस्तकेपुदृश्यते अथतनैस्तुऋतुर्द्विगुणएवसःइत्यतोनंतरंक्रमपक्षस्तुकृष्णएव
शुक्लस्तुरजनीभवेत् पितृणांसोप्यहोरात्रस्तनेनाहस्तुपूर्ववत् इति विपर्यासपठितामानुषमासः पित्र्योहोरात्रइतिव्याख्या
तं तेषांचसांवत्सरिकीपितृदिनव्यवस्थालौकिकापिस्थितिःप्रसृता: तदेवंमानुषषष्ट्यधिकत्रिंशताहपरिमाणेयोदिव्योवत्स
रस्तमाश्रित्य ॥ द्वादशाब्दसहस्राणिविज्ञेयंतुचतुर्युगं ॥ अत्रचायंविभागः ॥ चतुर्भिस्तुकृतंदेविसहस्रैस्तुयथाक्रमं त्रेतास्त्रेया
त्रिभिर्देविद्वाभ्यांवैद्वापरःस्मृतः सहस्रेणैववर्षाणांविज्ञेयस्तुकलिप्रिये ॥ एवंदशवर्षाणांसहस्राणियत्रवशिष्टंसहस्रद्वयंततः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

संध्याद्वयस्यमानंतुकथयामियुगेयुगे ॥ आद्यंतगतस्य ॥ शतानिचत्वारिकृतेत्यादिरंतस्यकथ्यते त्रेतेशतत्रयंत्तेयंद्वापरेतुशतद्वयंक
लौचापिशतंतत्तेयंसंध्यामानमिदंस्मृतम् ॥ एवंशाकलेरंतेशतेकृतस्यादौचत्वारिंशतानीति कलिकृतयुगयोः संध्यायेचशतानि।
एवंकृतत्रेतयोःसंध्यासमशतानित्रेताद्वापरयोःपंचशतानिद्वापरकलियुगयोर्द्वीणिशतानी तिगणयित्वासहस्रद्वयं एतत्स
युक्तेनसहस्रदशकेनसहद्वादशसहस्रंचतुर्युगं यदातुसंधिसंध्यंशमानंतुकथयामीतियादः तदाप्रोक्तोभयमेलनासंधिमान
मेकैकशतंतुसंध्यंसमानंतेयं एतदेवच ॥ लौकिकेनतुमानेनपुनस्यकथयामिते ॥ यावत्संख्याकंभवति ॥ त्रिचत्वारिंशल्लक्षा
णिसहस्राणिचविंशतिः लौकिकेनतुमानेनतियेसंख्याचतुर्युगे ॥ वर्षाणामितिशेषः विभागेनापि ॥ एकैकस्यपुनर्देवियु
गस्यकथयामिते ॥ लौकिकवर्षसंख्याः ॥ दशसप्तचलक्षाणिसहस्राण्यष्टविंशतिः कृतस्यैतद्भवेन्माने ॥ आद्यंतगतचतुः
शतसंध्यंशयुक्तस्य नतुकेवलस्यएवमुत्तरत्र ॥ त्रेतायाःकथयामिते षण्णवतिसहस्राणिलक्षाणिद्वादशैवच त्रेतायुगस्यमा
नेतुद्वापरस्यनिबोधमे ॥ चतुःषष्टिर्ईदृशस्यास्यब्रह्मादिनस्य ॥ षण्णवत्यासहस्रैस्तुसंध्याकालःप्रकीर्तितः ॥ अष्टौचतुर्युगा
निषण्णवत्यावर्षसहस्रैर्भवंति तत्रशतःसंध्यायोदिनशतानिचत्वारिचतुर्युगानिसायंसंध्यायोचत्वारीतिविभागःनिशाद्यंतग
तान्यप्येवमेवत्यष्टयागाः प्रातःसायंचसंध्याकालःएतच्च ॥ लौकिकेनतुमानेनअधुनाकथयामिते ॥ संख्यातमितिशेषः
तदाह ॥ वर्षावृंदानिचत्वारिन्वतुरुत्रयमेवच कोटिद्वयंचदेवेशदिनपैतामहेस्मृते संध्याकोटित्रयंचैवपंचलक्षाणिकीर्ति
ताचत्वारिंशतयाषष्टिःसहस्राणितथैवच ॥ षण्णवतिसहस्राणिसषष्टिशतत्रयकलितानिएवमेवभवंति अतस्त्वयत् श्री
दूलकः संध्याकोटित्रयेलक्षाणिचतुःसप्ततिरेवचेत्यादिपठितवान् तदपेक्ष्य यथाचायम् ॥ पश्चिमस्संधिरेवहि ॥ संधिःसंध्या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
प॰टी
२३२

कालः तथा ॥ पूर्वसंख्यापितत्समा ॥ तदित्थं ब्रह्मादिनावधिकाः ॥ नरकैः सह सप्तानां पातालानां तथापि ये लोकानां चैव सप्तानां स्थिति
रेषा प्रकीर्तिता ॥ लोकानां तन्निवासस्थानानां भूतादीनां तथैषामेव ॥ संहारं च पुनर्देवि शृणुष्व कथयामि ते ब्रह्मणः स्वदिनांते वै
कल्पः संहार उच्यते ॥ स्वदिनांत इति तन्निशायां कल्पयति कल्प्यते छिद्यते तस्मिन्निश्चमिति कृत्वा संहार इति संहारकालः तत्र ॥
दिने नैकेन ब्राह्मेण इंद्राश्चैव चतुर्दश राज्यं कृत्वा क्रमाद्यांति मन्वंतरव्यवस्थया ॥ प्रतिमन्वंतरं राज्यं कृत्वा एकैक इंद्रः स्वकर्म
विधिनेन गच्छति ॥ ततः संहरते विश्वं सप्तलोकांतगोचरं सुप्ते पितामहे देवि ऊर्ध्वकालाग्निरीक्षते ॥ तत इति चतुर्दशेंद्रांते पद्मभवन्
निद्रायमाणेन ब्रह्मणा जनितविस्मयो यावत्कालाग्निरूर्ध्वमीक्षते तावत्सप्तलोकांतगोचरं विषयजातमुपसंहरति अतश्च निरी
क्षासमये ॥ तस्यैव दक्षिणं वक्त्रं महाज्वालां विनिक्षिपेत् ॥ अतश्च ॥ तस्माद्वक्त्रान्महाज्वाला लक्षयोजनविस्तृता ऊर्ध्वं प्रयाति सादी
प्ताति वेगात्सुदुःसहा ॥ अत्र चावसरे सुभगे ॥ लोकेषु ये स्थिता लोका ये च पातालवासिनः सुखदुःखोपभयक्षीणमोहभूयि
ष्ठमागते सत्तामात्रास्तु ते सर्वे भवंति ब्रह्मविष्टपे ॥ ये चेति च शब्दात् नरकादिष्वेव गताः ब्रह्मविष्टपे सत्यलोकोर्ध्ववर्तिनि ब्रह्मभुव
ने कियदवधिका एषां मूर्छते त्याह ॥ यावन्नोदयते भूयः सुखदुःखादिकर्मणा तावन्निष्ठंति ते मूर्छा यावद्ब्रह्मा न बुध्यते ॥ सु
खदुःखयोरादिशब्दात् जन्मायुषोः हेतुभूतानि कर्माणि तेषामुदयो विपाकः येन ॥ रुद्रलोकाधिपतयः पातालपतयश्च ये
कूष्मांडहाटकाद्यास्तु ते तिष्ठंत्यति निर्मलाः ॥ ननु मनागपि ज्ञापयेति किंतु ॥ निर्व्यापारास्तु ते तावद्यावत्सृष्टिः पुनर्भवेत् ॥ नि
ष्ठंत्याज्ञयहाद्यापाराः अथ ॥ भूत्वाभूतेषु लोकेषु ज्वाला दहति दुर्वरा सा दहेन्नरकान्देवि पातालानि समेततः त्रीलोकांश्चैव दहति
भूर्भुवस्स्वः पदांतिकात् ॥ अत्यभूतेषु लोकेषु इति तन्निमित्तं नरकेभ्यः प्रभृति सर्वलोकांतं दहति ये त्वन्यथा ने ॥ धूमेन चत्रयो लोका विनश्य

232

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तिवरानने महज्जनस्तपः संज्ञा ॥ सत्यमस्त ॥ सत्यलोकोपि सम्भवते ॥ पूर्ववत्सर्वैः ॥ तिष्ठन्ति मोहितात्मानो निद्रयातेमस्तोपमाः ॥ अथ ॥
एवं दग्ध्वा जगत्सर्वं ज्वालावक्त्रो विशेत्पुनः तेनैव वारिणा देवि जगदेकार्णवं भवेत् ॥ कालवह्न्यप्रमजोस्य प्रभेदः अथ ॥ निशान्तये
पुनः स्थित्यास्याखण्डः खफलोदयः ॥ कर्मतः सर्वनिशान्तये पुनः स्थित्यास्याखण्डः खफलोदयः ॥ कर्मतः सर्वलोकस्य ब्रह्मालो
कपितामहः भूत्यभूतं समालोक्य भगवान्प्रभुरिच्छया षड्विधां कुरुते सृष्टिं यथापूर्वव्यवस्थितां ॥ कर्मपरिपाकक्रमेण कर्म
णां स्वाखण्डः खफलस्योदयो यत्र तादृशो राज्ञेतेस्थित्वानुपशांतनिः शेषनिद्रासंस्कारो भूत्वा कर्मणः परिपक्वादिच्छामात्रात् षड्वि
धामिति नारकि स्थावर सरीसृपादि पश्चेतो त्रिविधां क्रमात्क्रममपवित्रांतामसी रजः सत्वनिविष्टां मानवीं सात्विकींत्व देवीं व्यवस्थ
येति भुवनादि पर्यादया तत्र ॥ प्रथमं तामसीं सृष्टिं करोति तमसोत्कटो नरकाद्विविधाकारान् ॥ ततोंशेनांचेनतमसोनुत्कटत्वे ॥
पशूंस्तैस्थावरांतगान् ॥ पशूनिति सरीसृपपक्षिमृगपशूनित्यर्थः ततोपि ॥ तमोरजः समावेशान्मानवान्संसृजेत्पुनः रजः सत्व
समाविष्टः सृजेन्मुनिवरेश्वरान् ॥ एवमियत्पर्यंतं ब्राह्मणः क्रमात्क्रमेनिद्रासंस्कारस्याधिकाधिकतरत्वम् अथ ॥ गतनिद्रः प्र
बुद्धस्तु सत्वनिष्ठो जगत्पतिः सृजेद्देवान्सलोकांश्च पूर्ववद्येव व्यवस्थया ॥ स्वर्लोके स्तन्निवासस्थाने वर्तनंते येतान् एतच्च विशेषेण
णसिद्धावलोकितमत्या येन पूर्वजापि संबध्यते पूर्वव्यवस्थापैशाचादि ब्रह्मान्ताः इत्येषषड्विधायां सृष्टौ निष्पन्नायां ॥ ततो रुद्रेंद्रसूर्ये
ड्नक्षत्राणि यदेश्वराः अधिकारे प्रवर्तन्ते स्वे स्वे विषयगोचरे ॥ पारमेशान्नियोगात् ॥ दिने दिने सृजत्येवं ॥ ब्रह्मा कालाग्निस्तु ॥
संहरेत्स्व दिनक्षये ॥ अप्यंच ब्रह्मणः ॥ दिनमानं च यत्प्रोक्तं रात्रिसंख्या च तावती ॥ तदित्थं ॥ अहोरात्रेणचानेनशब्देवैः पूर्ववत्स्मृतम् ॥
शतत्रयेणवर्षस्याधिकेन ॥ अब्दानां तु शते पूर्णे महाकल्पः स उच्यते ब्राह्मे वर्षशते देवि दिव्यान्यष्टानि मेष्टएउ एकनवतिकोट्यस्तथा॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
प॰टी
१३३

233

लक्षाणि विंशतिः तथा सप्तैव खर्वाणि निखर्वाश्च एकमेव च ब्राह्मं वर्षशतं चैतत् तत्त्वानन्तं कालवेदिना ॥ दिव्यवर्षमानेन ब्रह्मायुः संध्याका
लं विना सविंशतिलक्षकोटिरेकेन त्र्यक्षराशिप्रमितावतीति कोटिद्वयं सचत्वारिंशल्लक्षमेतद्दिनाशतत्रयेण सषष्टिना कलितः सन् तिस्रः को
टयः पंचचत्वारिंशल्लक्षाणि षष्टिसहस्राणि भवंति सोपि स्वायंशतमेदाद्द्विगुणः सन् कोटयः षट्लक्षाण्येकनवतिः विंशतिः सहस्रा
णि भवंति उभयं छेदान्यष्टौ अर्बुदानि सप्ततिः एकनवतिलक्षाणि विंशतिः सहस्राणि भवंति ॥ ८७० ९१२---- एतदपि वत्स
रसंख्यया शतेन कलितं निखर्वाण्यष्टौ खर्वाणि सप्तछेदस्थानेष्वेकं एकनवतिकोट्यः लक्षाणि विंशतिरिति ८७० ९१---- इत्य
मेषां यथोक्तैव संख्या भवति एकान्नवतिः कोट्य इत्यपपाठः तदित्थं ॥ दैविकेन तु मानेन मानमित्थं प्रकीर्तितं ॥ अथैतदेव ॥ लौकि
केन तु मानेन शृणुष्वैव निबोध मे ॥ तद्यथा ॥ द्वात्रिंशदर्बुदकोट्यस्तु तथा खर्वाष्टकं प्रिये खर्वद्वयं च देवेशि निखर्वाः पंच एव च शंकु
त्रयं पद्ममेकं सागरत्रयमेव च ॥ पूर्वोक्तैकनवतिकोट्यादैविकमानकलितस्य ब्रह्मावर्षशतस्य लौकिकवत्सरमानेन षष्टिश
तत्रयकलनयोक्तैव संख्याआयाति यत्र श्रीउलक··· षाद्र्कोट्यस्तु एकं चैवार्बुदं प्रिये खर्वाणीति तस्तथा चैव निखर्वाणि च
पंचकं चतुष्टयं च शंकूनां त्रिंशत्सागर एव चेत्यपठन् दसंगतत्वादुपेक्ष्यमेव इत्थं लौकिकाब्दमानेन ॥ एतद्दिव्यसमाख्यातं त्वा
तत्त्वज्ञमुमुक्षुभिः ॥ महाकल्पांतावस्थितदाद्यपि ब्राह्मं पदं संक्रियमाणत्वात्पर्यंतविरसं एवं वक्ष्यमाणानीत्याश्रनाश्रितांतमपी
ति सर्वथा हेयमेभ्यो भोगेभ्य इति मत्वादिकालाकारकलितचिह्नपरे भैरवस्वरूपसमापत्तिरेव मुमुक्षुभिराश्रयणीयेति ता
त्पर्यं उपसंहरति ॥ एतल्लौकिकमानेन ब्रह्मसमष्टिशतं स्मृतं ॥ उक्तवक्ष्यमाणपरिमाणोपयोगित्वा एकादिपरार्धांतायाः क्रमेण रू
पे लक्षयति ॥ एकं दशगुणं पूर्वं ९- शतं दशगुणं ततः ९-- शतं दशगुणं कृत्वा सहस्रं परिकीर्तितं ९--- सहस्रं दशगुणितं मयु

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तंपरिकीर्तितं १...... दशायुतानिलक्षंतु १........ नियुतंदशशतानिच १...... दशशतानिचकोटिःस्यात् १........ दशकोट्यस्तथा
र्बुदम् १........ अर्बुदैर्दशभिर्वृंदं १........ खर्वंदशभिरेवतैः १........ दशभिस्तैर्निखर्वंतु १........ शंकुःस्याद्दश
तानितु १........ शंकुभिर्दशभिःपद्मं १........ दशपद्मानिसागरः १........ सागरैर्दशभिर्मध्यं १........
...... अंत्यंतद्दशभिःस्मृतम् १........ अंत्यंदशगुणंकृत्वापरार्धंपरिकीर्तितम् १........ ॥उपसंहरति॥ एव
मष्टादशैतानिस्थानानिगणितस्यतु ॥ भवंतीतिशेषः एवंप्रसंगात्संख्यास्वरूपमुपदर्श्यप्रकृतमाह ॥ महाकल्पस्यपर्यंतेब्रह्माया
तिपरेलयं ॥ अत्रतत्रपरशक्तिपातःपरइतिसापेक्षत्वात्प्रकृष्टेसमनंतरेकारणेलीयतेवृत्तपरशक्तिपातस्तुपरमशिवे परस्मिन्ब्रह्म
णिव्रजेदितिपूर्वग्रंथेयमाशयः एवमुत्तरत्रावसर्तव्यंयस्यायमेवमुक्तोमहाकल्पः ॥ विष्णोश्चतद्दिनंप्रोक्तंरात्रिर्वैतत्समाभवेत् ॥ ब्र
ह्माण्डविषयलोकस्थस्य किंच ॥ अनेनपरिमाणेनतस्याहंतुविधीयते ॥ अहोरात्रैवशतत्रयेणसषष्टिना ॥ वर्षाणांचशतेपूर्णे
सोपियातिपरेलयं ॥ रुद्रस्य विष्णोरायुर्यदेवोक्तंरुद्रस्यैतद्दिनंप्रिये ॥ रुद्रलोकस्थस्य सच ॥ दिनेदिनेसृजत्यन्योब्रह्माविष्णुप्रजा
पती ॥ शाक्तसृष्ट्योःपरब्रह्मणिलयादन्यंविष्णुसृष्ट्वानन्तर्त्यांविष्टोब्रह्माणमन्यंसृजतीत्यर्थः युक्तंचैतत् यस्मात् ॥ ब्राह्मी
चवैष्णवीशक्तिरधिकारंपरंगता यंचातिष्ठत्यात्मानंतत्संस्तंसंप्रपद्यते ॥ चभिन्नक्रमः पारमेश्वरीब्राह्मीवैष्णवीशक्तिर्यमात्मा
नेस्वकुलमधितिष्ठतिअधिकुरुते सआत्मातत्संस्तामितिब्रह्मत्वविष्णुत्वंचप्राप्नोतीत्यर्थः प्राप्यचतद्रूपत्वमसौ ॥ तदाधिकारंकु
रुतेइच्छयापरमात्मनः ॥ परमात्मनोनिर्णीतस्वरूपस्यपरमशिवस्यनतुपरेच्छाधिष्ठितोत्तरोत्तरकारणेच्छयायथाच ब्रह्मविष्णु
पारमेश्वरब्राह्मीवैष्णवीशक्तिःपरमार्थतःतथाविश्वमिदंपारमेश्वरंशक्तिमयमेवेत्याह ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्राश्चविद्येशाईश्वरस्त

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ध्या लोकाधिपाश्च देवेशि तथा च भुवनाधिपाः ग्रहादिमातरो रुद्रा योगा नक्षत्रराशयः शक्तियुक्ताश्च ते सर्वे भवंति तदधिष्ठिताः तत्पराक्रमवीर्या
स्व स्तस्वकीये च पदे स्थिताः ॥ लोकाधिपा इंद्राद्या लोकपालाः ग्रहादयश्च मातरश्च तिष्ठंतः मातरो ब्रह्माद्याः योगाः सुनफाद्याः ज्योतिःशा
प॰टी स्त्रप्रसिद्धाः ते सर्वे त्वत्संयुक्तास्तया परमेश्वर्या अधिष्ठिताः संतः शक्तियुक्ताः निजनिजसामर्थ्यभाजो भवंति सर्वे ब्रह्माद्याः वैष्णव्या चाधिष्ठि
२३४ तं तं ब्रह्मविष्णुरुद्रं इदानीं तु ब्रह्मादिभिरपि सह सर्वेषां परशक्त्याधिष्ठितत्वं अतश्च सर्वमिदं जगत् ॥ शिवस्यैका महाशक्तिः शिव
श्चैकोह्यनादिमान् साशक्तिर्भिद्यते देवि भेदे यानंतसंभवे ॥ महती सा तं आख्याशक्तिः शिवः प्रकाशानंदघनः श्रेयोरूपः चकासत्
शक्तिरप्येका अद्वितीया अनादिसती च भेदैर्नानाविधैर्भिद्यते आद्यया दक्षाद्याभासतया स्फुरति शिवशक्तिद्वयमयतां प्रासंगिकी
मुक्त्वा प्रकृतमाह ॥ एको वै कुरुते सृष्टिं रुद्रश्चैव दिने दिने संहारश्च दिनांते वै ॥ सा च संसाररूपस्य ॥ रात्रिर्वै तत्समा भवेत् ॥ दिनरात्रि
साम्यमेवेश्वरेच्छातः सूर्यसोमसंचारादिति टीकाकारमतमसमंजसं तत्त्वभुवननदीश्वरप्रभाभास्वरेषु ब्रह्मादिलोकेषु सूर्यादीनां प्र
काशकत्वेन काप्युपकृतत्वात् इत्थं ॥ दिनरात्रिप्रमाणेन अनेन स्याद्वत्सरो ह्यथ ॥ अर्थेति रुद्रस्य ॥ वत्सराणां शते पूर्णे शतरुद्रदि
नात्ययात् सोपि याति परं स्थानं यद्गत्वा निष्कलो भवेत् ॥ रौद्रं वर्षशतं रुद्राणां दिनं तस्यात्ययः पर्यंतः तदंते च ॥ तस्मिन्स्थाने पुनश्चा
न्यस्तत्समश्च प्रभुर्भवेत् रौद्रीशक्तिसमायोगाद्ब्रह्मविष्ण्विंद्रनायकाः ॥ तद्दिनं महारात्र्यादिकलनया ॥ शतमब्दास्तु देवेशि साद्ब्रांताव
शातत्रये तेप्ययांति परं तत्त्वं ततोंडं तु विनश्यति ॥ शतरुद्रजीवितावधि ब्रह्मांडस्थितिकालः इत्यर्थः कीदृगंडमित्याह ॥ सर्वभूतगु
णाधारं सर्वतत्त्वालयालयं सपर्वतवनोद्यानद्वीपसागरमंडितं विमानमालाकलितं ग्रहनक्षत्रमंडितं देवदानवगंधर्वसिद्धविद्या
धरोरगैः ऋषिभिर्मानुषाद्यैश्च सप्तलोकनिवासिभिः नरकैश्चैव पातालैर्युक्तं भुवनमंडितम् ॥ सर्वेषां स्रष्ट्रादिभूतानां गणानां च ग्र

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ब्रह्मादीनांभूतगुणानांचपांडित्यशौर्यादीनामाश्रयः तथासर्वतत्त्वालयानांषट्त्रिंशत्तत्त्वमयानांनानाशरीराणामालयोनिवासरूपईदृशं
च ॥ अशेषभुवनाधारमेरुमप्यत्रप्रलीयते ॥ एवंचयथोत्पादतत्त्वानिस्वकारणेषुलीयंते यद्वक्ष्यति आपस्तेजसिलीयंतेइत्यादिइत्थं
ष्टातरुद्रांतायांस्थितौसंहितायांब्रह्मांडोर्ध्वाधरकर्परपरिवर्तीसंहृत्यरूपः ॥ ततः कालाग्निरुद्रस्यकालतत्त्वेलयंव्रजेत् ॥ अ
शेषविश्वकलनाकारित्वात्कालस्यासौतत्त्वंचतदितिकालतत्त्वंअकालकलितःपरमेश्वरः यद्येवमनादितत्त्वसंहारकःकरोती
त्याह ॥ अप्तत्त्वात्समारभ्ययावन्मायानुगोचरं तत्सर्वंसंहरेत्कालःस्वयमेवचराचरम् ॥ कालःइत्यशेषविश्वकलनःपरमेश्वर
एवोर्ध्वाधोभुवनेशमूर्तिमाविश्ययोयोवर्तितत्त्वसंहारक्रमेणकरोतीत्यर्थः एतच्चाग्रेस्फुटीभविष्यति सुडेधनिकःसंहर्तेत्याह ॥ तदू
र्ध्वंशुद्धमध्वानंयावच्छक्त्यनुगोचरं तत्सर्वंसंहरेद्घोरमघोरोघोरनाशनः ॥ प्राक्तनस्याध्वनःघोरमितिविशेषणान्मायादिदितिसंत
स्यघोरत्वमित्यर्थादवगतंनविद्यतेघोरभेदसंसृष्टंरूपंयस्यसअघोरइत्ययमर्थोघोरनाशनेनव्याख्यातः अत्रापियथोत्तरमी
श्वरसदाशिवादितत्त्वेश्वरमूर्त्याविश्यएवाघोरभट्टारकोधराधरतत्त्वंसंहरतीत्यर्थोवक्ष्यमाणग्रंथसंगत्याबोद्धव्यः प्रसंगागतंसंह
र्तृविचारमुपसंहरति ॥ त्रिष्वेवंसंस्थितोरुद्रःकालरूपीमहेश्वरः ॥ त्रिष्वितिमायाशक्त्यंतेषुपदेषुएवमितिसंहर्तृतयारुद्रइति
कालाग्निरुद्रोऽपिविकालरूपीमायांतपदंकलयन्ननंतभट्टारकः अथवैकोमहेश्वरोरोदनद्रवणकारित्वाद्रुद्रस्त्रिषुपदेषुकाल
रूपीसंहर्ताकालाग्निरुद्रादिवैचित्र्येणस्थितइत्यर्थः एवंप्रासंगिकमर्थमुपसंहृत्यप्रकृतमनुसरति ॥ ततःसंहरतेतोयममरेशा
शतात्यये ॥ तेजस्तत्त्वाधिष्ठातारुद्रः अमरेशसंबंधिवर्षशतसंख्यातस्वदिनांतेजलतत्त्वंसंहरतीत्यर्थः अमरेशस्यरुद्रशतायुःका
लपरिमाणंदिनमितितदनुसारेणप्राग्वद्वर्षतच्छतमायुः तदपितेजस्तत्त्वाधिपतेर्दिनमित्याद्युत्तरोत्तरंक्रमेणानुसरणीयंअमरेशाद्या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तात्ययेऽत्ययप्पादः स्वप्नात्ययेतस्यसंहर्त्तात्वयोगान्नदयरवर्त्तिरुद्रस्य तात्ययेपितोयतत्वंसंहारभावादित्यादिशाति ॥ एवंभूतास्यावरणप
स तयस्वशतात्यये संहरंतिचदेवेशिसृजंतिचपरस्परम् ॥ भूततन्मात्रास्यावरणेस्वरायथोत्तरमेस्वराणपथरायरतत्वानितदीश्वरसंबंधि
प॰टी वर्षशतंतातद्रूपेस्वदिनांतेतत्संहरंति पुनस्तावत्कालःस्वरात्रंतेन्यानिसृजंतिक्वचिन्न एवंभूतपतीनांतुप्राप्तेवर्षशतात्यये यातेलेर्निक
२२५ लस्यानेततोभूतानि संहरंतिचदेवेशासृजंतिचपरस्परमितिपाठः अत्रापियथोत्तरमपरायरगतानितत्वानीतिआख्येयंततत्वाना
मिकेसंहारस्तुरयति ॥ आपस्तेजसिलीयंतेतत्तेजश्चानिलेपुनः तथानिलोम्बरंप्राप्यसहतेनैवलीयते तन्मात्रेषुप्रलीये
तेयथोत्पन्नानिचक्रमात् तन्मात्राण्यहंकारेसेंद्रियाणियथाक्रमम् सबुद्धौसाचगहनेगुणसाम्येप्रलीयते गुणसाम्यमनिर्दे
235 श्यमप्रतर्क्यमनोपमं तस्मिन्जगदशेषंतुप्रसुप्तमिवतिष्ठति ॥ संहतेनैवलीयतइतितेनांतःकृतपृथिव्यप्तेजोरूपतत्वत्रयेणवायुना
सहव्योमलीयते क्वलीयतइत्याह ॥ तन्मात्रेप्रलीयंतेयथोत्पन्नानिचक्रमात् ॥ प्रलीयंतइतिबहुवचनस्यप्रयोगात्स्वस्वायमाश
येतल्लीनानिपृथिव्यप्तेजोवायुतत्वानिस्वकारणेषुतन्मात्रेषुप्रकर्षेणलीयंतेतन्मयानिभवंति यथोत्पन्नानीतिपंकजादिक्रमे
णयथाजातानि तथैवतेनपृथ्वीतन्मात्रंपंचकेआपस्तत्पृथ्येतेजस्तत्त्रयेवायुस्तद्द्वयेव्योमशब्दतन्मात्रंसतन्मात्रेतथोपस्थःप्रा
येपायुःपाणिरित्यादिक्रमोनुसर्तव्यःगहनइतिप्रधानतत्वेतपसेवऔपमरस्यंत्वमादिबुद्धंतेप्रकृतिशिवांतेप्रकृतिविद्यांतेसति
देनमशेषंजगत्प्रौढनिद्रामूढमात्तेइत्यप्रकृत्यंतेसंहृतेसति ॥ परमाणुप्रमाणेनलीनंसंतिष्ठतेजगत् ॥ परमाणुनात्यंतम
णीयसापरमपेलवेनचेंद्रियादिगोचरेणरूपेणजगच्चराचरंप्रलीनमास्ते यच्चप्रकृतितत्वनिविष्टानांरुद्राणांपूर्वोक्तकलनया
तत् ॥ षडिंशाकस्यरुद्रस्यैचतद्दिनमिहस्मृतं गुणतत्वेनसहप्रधानांतंतत्वंपंचविंशतिगतानांपंचविंशत्याप्रघटकेरवस्थितानांसर्वे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

घोररुद्राणांस्वामीश्रीकंठनाथइहषड्विंशकोभिप्रेतःअस्य ॥ प्रजाःप्रजानांपतयःपितरोमानवैःसह सांख्यज्ञानेनयेसिद्धावेदनेब्रह्म
वादिनः छंदःसामानिचोंकारोबुद्धिस्तद्देवताःप्रिये अक्षितिष्ठंतितेसर्वेपरमेशस्यधीमतः दिनांतेतेप्रलीयंतेरात्र्यंतेविश्वसंभवः॥
प्रजाःप्रजायमानानिचतुर्दशभूतानिपतयोभुवनेशाःपितरोमन्वाद्याःप्रजाग्रहणेनगृहीतानामपिमानवानांपुनरुपादानंवैशे
ष्योत्पादककर्मकारित्वेनसंसारेप्रधानत्वात् सांख्यज्ञानंप्रकृतिपुरुषविवेकप्रत्ययोवेदश्चमोवापुरुषएवेदंसर्वमितिब्रह्मयेवदंति
वेदांतविदः तद्देवताःइतिबुद्धितत्त्वगताः ब्रह्माद्यादेवयोनयः परमेशस्येतिभुवनाध्वनिवर्णितमाहात्म्यस्याक्षितिष्ठंतिदिनारंभ
अभिव्यज्यंते किंचास्य ॥ दिनांतेतेप्रलीयंते ॥ पुनरपिच ॥ रात्र्यंतेविश्वसंभवः ॥ अथाव्यक्ततत्त्वस्थरुद्रसंबंधिदिनावधेःमानुष
णदिव्येनचाहमानेनकलयितुमशक्यत्वात्बुद्धितत्त्वगतब्रह्मसंबंधिभिःप्रलयोद्भवैःषट्कलनांकर्तुमाह ॥ षट्त्रिंशत्सहस्रा
णिब्रह्मणांप्रलयोद्भवः।अव्यक्तेचदिनेप्रोक्तेरुद्राणांतन्निवासिनाम् ॥ पूर्वोक्तनीत्याबुद्धितत्त्ववर्तीब्रह्माणगुणतत्त्वगतरुद्रदिनां
तेसंक्षियतेतद्दिनारंभेचान्यःसृजतइतितदीयोहृस्वषष्टिशतत्रयंयथीगतब्रह्मणांप्रलयोल्लासाभवंति तावांश्चगुणतत्त्ववादिरु
द्राणांजीवितावधिः सचाव्यक्तनिष्ठरुद्राणांदिनकालः तदिदंयदीदृगव्यक्तस्थरुद्राणांदिनमुक्तंतस्यचावांतरउच्यते ब्रह्मांड
प्रलयप्रधानप्रलयमध्यवर्तीजलादिगुणांततत्त्वविषयोविचित्रोयःसंहारउक्तःसोवांतरप्रलयोमंतव्यःकस्यप्रलयस्यतदंतेच
सृष्टिःकर्तेत्याह ॥ तस्मिन्संहरतेसर्वंप्रधानस्यदिनक्षये रात्र्यंतेचसृजेद्भूयःश्रीकंठोविश्वनायकः ॥ यथाचास्यगुणसमकवर्तिनो
पिविश्वनायकत्वंतथादशमपटलेवितत्यदर्शितम् ॥ तस्याप्यनेनन्यायेनपरिमाणस्थितिर्भवेत् यस्मात्प्रलयकोट्योव्यतीतास्य
सहस्रशः अनेनन्यायेनास्थितिरितिखिशिष्टिशानदिनसंख्यातावृशतावधिः प्रलयकोट्यइतिअथोवर्तितत्त्वतत्त्वेशगताः एतद

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वपुष्यंतेच ॥ ततोनियतिकालौचरागोविद्याकलातथा परस्परंलयंयांतिक्रमात्सर्वेस्वमानतः ॥ ततइति श्रीश्रीकंठीयाधिकारसमाप्तेःक्र
स्व मादिति कलाद्यनुलोमक्रमेणयत्कंचुकपंचकंदेशवैचित्र्येणावस्थितंतन्नियत्यादिप्रातिलोम्यक्रमेणचूर्णपाषाणजलवत्परस्परंली
प-टी यतेस्वमानतइतिकंचुकवासिनांस्वंस्वंतत्त्वरुद्राणांयुगपदेवोक्ताभुवनादिदेशव्यवस्थातद्दष्टगीतितदाप्रायेणक्रमात्सर्वइतीशोक्तंतदि
२३८ त्थं ॥ कलाद्यवनिपर्यंतंगहनेशादिनलये नानाभुवनविन्यासरचनादिविभूषितं शतानाथारसपर्यंतरुद्रदेहत्रसंकुलं गहनेशेलयं
यातिमूलप्रकृतिकारणे ॥ गहनेशोमायातत्त्वगआद्यःरुद्रः रचनादित्यादिशब्दाद्विभावः अथच्छादनमूर्द्धचरक्तंशुक्लं विचिंतये
त् मध्येतमोविज्ञानीयाद्गुणांस्त्रीनेवमवस्थिताः इतिपूर्वोक्तनीत्याआधारोमायासपर्यंतेयस्यतद्गुणाधारपर्यंतंकालातत्त्वंसद
236 शतानाथारपर्यंतेयेरुद्रदेहास्तैःसंकुलेगहनेशइतिगहनईशःप्रभुर्यस्यतस्मिन्गहनेमायातत्त्वेमूलप्रकृतेःप्रधानस्यापिकारणेत
त्तथालीनंसत् ॥ रात्र्यंतेजायतेभूयोगहनेशप्रचोदनात् ॥ तदित्थमस्य ॥ अहोरात्रस्त्वयंप्रोक्तः प्राकृतःपरमेश्वरि ॥ प्रकृ
तिरिहविशेषावोदनात्कलादितत्त्वंतस्यविश्वस्यकारणंमायाउच्यते तस्याअयप्राकृतोमायीयस्तद्भक्तस्यअयोरात्रिकालः ॥ प्रलयश्च
सएवोक्तोभूतानांपरमेश्वरि ॥ कलातत्त्वांतानांसर्वेषांप्रकृष्टःचिरतरकालानामयस्तेनकालापेक्षयाकलयितुमशक्याप्राधानिककाल
मवधिंकृत्वाकलयितुमाह ॥ प्राधानिकपरार्धेनदशधागुणितेनतु मायासंहरतेसर्वंपुनश्चैवसृजेज्जगत् ॥ प्रधानस्यायंप्राधानिकः
कालःतस्ययत्परार्धंपूर्वोक्तःसंख्याविशेषःतेनदशधागुणितेनेति दशपरार्धगुणितेनप्राधानिककालेनमायायादिनंरात्रिश्चतावती
भवतीत्यर्थः एतदुक्तंभवति प्रधानाधिष्ठातृरुद्राणांकालोयःकांचुकवासिनांदिनंतत्स्वषष्टिप्रातत्रयकलितशब्दात्तर्भूतेननतदायुरि
त्यत्रनेदृशीकलनाक्रियतेअपितुस्वकंचुकवासिदिनात्माप्राधानिकःकालःपरार्धदशकेनगुणितःकांचुकवासिनामायुःतच्चगात्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

निकं दिनमित्ययमत्र पूर्वतो विशेषो दर्शितः इत्थं च परार्धदशकगुणितो यः प्राधानिककालस्तस्य शततमो भागः कंचुकवासिनां वर्षं
तस्यापि षष्ठ्यधिकत्रिशतितमो भागो दिनमितीर्थं अत्र वर्षदिनादिव्यवस्था कार्या एवमुक्तपरार्धदशकगुणितं तदहस्तेन शादिनं तत्कल
नया वर्षं तच्छतरूपो योगाह्नेशाय स्थितिकालः एवं तदाश्रयस्य मायातत्त्वस्य कालः नमवधिं कृत्वा ईश्वरतत्त्वाधिष्ठातुरीश्वरस्य दिनपरि
माणं दर्शयितुमाह ॥ मायाकालपरार्धस्य दशधा शतगुणितस्य च ईश्वरः कुरुते सृष्टिं संहरेच्च पुनः सृजेत ॥ अत्रापि मायया यो वस्थितिः
कालः तस्य यत्परार्धं तस्य दशधा शगुणितस्येति परार्धशतसंख्यातस्य संबद्धातावत्कालमीश्वरः सृष्टिं स्वदिने संहारं स्वरात्रौ कुरुते विद्यातत्त्वा
तस्य विश्वस्य करोतीत्यर्थः शततथा शगुणितस्येत्युक्तेरयमाशयो यः किल मायावधिः कालः परार्धैर्दशभिर्गुणितो विद्यातत्त्वाधिपतेरनंतनाथस्या
धिकारकालः सोपि परार्धदशकगुणितं तत्रापि पूर्ववद्भागकलनया वर्षदिनप्रविभागो ज्ञेयः इत्येवं विधो योनंतनाथाधिकारकालः सो
पि परार्धदशकगुणितं ईश्वरस्य दिनमिति अत्राप्युक्तमात्र सावित्तरं तच्छतात्मा थ ईश्वराधिकारकालः सोपि प्रक्रांतरीत्या परार्धशत
गुणितः सदाशिवनाथस्य दिनमिति तदंते मावधौ वर्ति विश्वं संहरतीत्याह ॥ ततः सदाशिवो देवः स्वमानेन च संहरेत सृजते च पुनर्भू
यः आत्मीये देव्यहर्मुखे ॥ स्वमानेनेत्यवतारणिकायामेव व्याख्यातं पुनर्भूयः भूयो भूय इत्यर्थः तदित्थं ॥ महाप्रलय एवोक्तः सदाशि
वदिनद्वये ॥ पूर्वोक्तमायीयप्रलयापेक्षया महान् ब्रह्मादीनपि संहरणात अनेन च परिमाणेनायमपि स्ववर्षशतांते ॥ बिंदुतत्त्वे लयं
याति पंचमात्रमहानगुः ॥ बिंदुतत्त्व इत्यभिधानात्तदध्योगतो भुवनाधा प्रतिपादितः स्थूलसदाशिवोत्र विवक्षितः बिंदुतत्त्वे लीयते तदा
त्मा जायत इत्यर्थः सोपि च ॥ नादः सुषुम्णामार्गेण भित्वा ब्रह्मबिलं प्रिये शक्तितत्त्वे लयं याति शक्तितत्त्वदिनक्षये ॥ नादात्मा सूक्ष्मः स
दाशिवनाथः पूर्वोक्तकलनागुणितसुषुम्णाशदिनांते तद्रूपतां प्रियातः एवं तदवधिकालगणनागुणितब्रह्मशादिनांते ब्रह्मरंध्रस्थ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

ब्रह्मरूपतांक्रमात्तदीयावस्थितिकालेनतथैवगणितेपञ्चकृत्ततत्त्वस्थदेवतादिनं तदंते उन्मयीभवतीत्यर्थः अथशक्तितत्त्वदिनावधिः कियान्

स्व कालः स्यादित्याह ॥ परार्धः सतु विज्ञेयः कालस्तत्त्ववरवर्णिनि ॥ पूर्वंप्राधानिकपरार्धेन दशगुणितेनेति तथामाकालपरार्धशततयागुणि

प॰टी तस्यैवेत्युक्तत्वात् शक्तितत्त्वदिनांतात्माकालः परार्धपरार्धात्मातिविततसंख्योविज्ञेयः नत्वेकपरार्धमात्ररूपः पूर्वोक्तव्याप्तातापत्तेः

२३२ तथाहि भुवनाधिनितत्त्वानामुत्तरोत्तरं देशप्रमाप्रकर्षउक्तस्तदेहतदेवस्थित्यादिकालोप्युत्तरोत्तरेप्रकृष्टमतएवेत्यास्य.. तथ्यस्यतात्पर्यमित्यं

परार्धपरार्धमानंशक्तितत्त्वदिनंतावदेवतदीयारात्रिरनयाकलनायायदृष्टेशतंतदंतेशक्तितत्त्वाधिष्ठातृसूक्ष्मादिदेवताकारपरिस

मातिः तच्चशिवतत्त्वस्थस्यव्यापीशोनाथ्येसोम्यनाश्रितेस्वाधिकारसमाप्तौलीयते अथास्यनाथांतविश्वालयाश्रयस्यानाश्रितना

237 थस्यकियद्दिनंस्यादित्याह ॥ शक्तिकालपरार्धस्यशततयागुणितस्यच अनाश्रितस्यदेवस्यदिनमेतत्प्रकीर्तितं ॥ यः परार्धपरा

र्धात्माशक्तिकालउक्तस्तस्यप्रकरणात्पराद्यकोटिसंख्यातस्यकालस्तदनाश्रितस्यदिनं अथ ॥ अनेनपरिमाणेनपरार्धगुणि

तेनतत्र सोपियातिपरंस्थानंकारणंसमनाश्रियं ॥ परार्धपरार्धरूपोयः शक्तिकालः परार्धकोट्यागुणितः अनाश्रितदिनात्मासो

पिपरार्धेनेतिपरार्धपरार्धेनगुणितोनाश्रितस्याधिकारकालयतितच्छतभागात्सषष्टित्रिशतभागाकर्षणादस्यवर्षदिनव्यवस्था

प्रागवदंतुसरिणीयातदित्यमितिविततकालाधिगतस्वाधिकारकालपरिसमाप्तावनाश्रितनाथः समाश्रयंकारणमित्यत्रारूढस्त

रुतेशिवः परमकारणंसृष्टिस्थित्याद्युक्तनीत्यापरमशिवमेवतिष्ठत्यस्मिन्विश्वमितिशुत्पन्नास्थानंयातितदेकात्माभवति यश्चा

यमियतीशक्तिविततविततामध्यारामधिरूढः ॥ सकालः साम्यसंज्ञाश्च ॥ यथागुणानांसाम्यंप्रधानंयथाचसर्वेषांसृष्टिस्थितिसंहा

रक्रियाकलनाभासानांयत्साम्यंप्रकर्षापकर्षशून्यंवपुः तत्साम्यमेतेयंसमानाश्रयः साम्येनकल्पमानत्वादेवचकलाशब्देनोक्तः वैषम्यनि

रूपात्मकसाम्यात्मकत्वादेव चायम् ॥ जन्ममृत्युभयापहः ॥ समानतत्त्वस्येत्यर्थः अथ ॥ ततोप्यूर्ध्वमदेयस्तु कालस्यापरमावधिः
नित्यनिर्मोदितोदेवि विश्वकाल्यस्य नकाल्यते ॥ साम्यसंज्ञः कालः प्रशान्तिनिःशेषवैश्यात्मतया कल्यमानत्वात्प्रमेयस्तथानायमतए
वपरमोवधिः सर्वप्रमेयप्रमात्रादिप्रतिष्ठायाद्युन्मनापरतत्त्वसामरस्यात्मपरप्रमातृरूप इत्यर्थः चोद्यार्थे यतो न कल्प्यते तत एवाक
ल्यः कथं तर्हि कालशब्दोत्र प्रवृत्त इत्याह ॥ सचाथः कलयेत्सर्वं व्यापिन्याद्यं परावधिं तद्वद्यादिभिः कलाभिश्च देवधाने चराचरं ॥ सा
म्यसंज्ञः कालं भित्तिभूतमवधिमाश्रित्य तदूर्ध्वव्यापिन्यादि सर्वमिति चराचरं मध्याने यः कलयति प्रकाशैकात्म्येन स्थितं बहिर्वैचित्र्यश
तैः प्रक्षिपति बहिराभासितं चान्तः क्षिपति नानात्वेन च परिगणयति यत एव सर्वं कलयति ततोयं काल उच्यत इत्यर्थः एतदेवाधि
कावापेनानुवदन्नुपसंहरति ॥ ऊर्ध्वेतून्मनसो यश्च तत्र कालो न विद्यते न कल्प्यः कल्प्यते कश्चिन्निष्कलः कालवर्जितः यः शांकर्युन्म
नातीतः स नित्यो व्यापको व्ययः ॥ उन्मनसः संबंध्यूर्ध्वं परतत्त्वात्मकं यत्पदं तत्र कलनाहेतुः कालो नास्ति यस्मात्तत्र कलनार्हः को
पि कल्प्यते सर्वस्य तत्र परमशिवैकात्म्येनैवावस्थितेः तत एवायमप्रमेयत्वात्तद्व्यादिकलाभ्यः कलावयवरूपाभ्यो निष्क्रान्तः तेन क्रमाद्यव
भासात्मककालवर्जितत्तद्रूपो न भवति केवलं प्रोक्तव्याप्त्यासततं विश्वकलनाकारित्वात्काल इत्युक्तः अव्ययइत्यपरिक्षीयमाण
मूर्तिः उक्तं च योजनिकायां सर्वकालेतु कालस्य व्यापकः परमो व्ययः उन्मनान्ते परो योन्यो न कालस्तत्र वर्तत इति यस्मात् ॥ त
स्मादौयादृशं रूपं कल्प्यं नैवेवतादृशं ॥ आदौ सृष्टिकाले ॥ किंच ॥ अरूपो रूपनिर्मुक्तः सोनादिभववर्जितः ॥ रूप्यन्त इति रूपाणि
देशकालाकारनियमा न विद्यन्ते यस्य अत एव रूपेभ्य इदमीदृगित्यादिरूपेणाव्यापारेभ्यो निर्मुक्तः यतोनादितः तत एव भवेनोत्पादे
न वर्जितो यं स्पष्टः सर्वत इति प्राग्वत् सर्वेणरूपेणाकर्त्ता सर्वात्मनास्वतंत्रः चकारो ज्ञत्वकर्तृत्वयोः सामरस्यमाह यश्चव्यतिरिक्ते

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
प.टी
१३८

238

येकार्यैस्तासांकर्ताचासौअनादिभिः प्रवाहनित्यतयावर्तमानैर्गुणैर्मायाधर्मैर्युक्तोभवति अयंतुअभेदसर्वज्ञःसर्वकर्तृत्वात्मकत्वात्तैरसं
स्पृष्टः एवमपिचनचततोन्यत्किंचित् अपितु ॥ सएवापररूपेणस्वस्मात्आत्मस्फारनपि ॥ उन्मन्यामूर्ध्निसंस्थिता अतस्थायं ॥ दे
वदेवजगन्नाथपरमात्माशिवोव्ययः पूर्वोक्तक्रमयोगेनसोकामात्सृजतेजगत् ॥ जगतःकालाग्न्यादिशिवांतेननाशितेऽति
जगन्नाथःपूर्वोक्तक्रमयोगेनेतिसमनापदमारुह्यतत्कारणमूर्त्याश्रयेणेत्यर्थः अकामात् इत्थमिदमेवमहंकरोमीतिसंक
ल्पविनाशिष्टप्रागेवव्याख्यातप्रायं अकामादित्याद्यंतिती ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ अकामस्यक्रियानास्तिनिष्क्रियस्यसृजेत्कथं एतंप्र
श्नंविशेषेणकथयस्वप्रसादतः ॥ सर्वागमनपचनादिक्रियाःसंकल्पपूर्वाःसंकल्पश्चचिदानंदघनेभगवतिनेष्टःतत्कथमक्रियस्यस्व
स्वातंत्र्यमथचचित्प्रकाशात्मकपरमेश्वरस्वरूपव्यतिरिक्तस्यान्यस्यसत्वमेवनघटतेकिंमंगकर्तृत्वंअतएतंप्रश्नानांमध्येवरमुत्कृष्टं
प्रश्नंएतन्निश्चयाच्चसर्वसंशयोच्छित्तिर्भवति गुह्यंप्रसादतस्तत्त्वार्थोन्मीलनेनकथय एतन्निर्णयमादिश्यैतत्पुनःपृष्टः ॥ श्रीभै
रवउवाच ॥ आदित्यस्यमणेर्यद्वत्तापिताद्रविरश्मिभिः वह्निःसंजायतेतस्मात्द्रवेस्तत्रनकामिता मणेरपिनकामित्वंतद्वद्देवस्यचे
ष्टितम् ॥ यःकिलकुंभकारादिःस्वव्यतिरिक्तंकार्यंकिमपिप्रयोजनमुद्दिश्यजनयति तस्यसंकल्पंविनातत्पूर्विकाक्रियानुदयात्माभू
त्कर्तृत्वं परमेश्वरस्यस्वतंत्रभट्टारकस्यइदमेवपरमेश्वरत्वंस्वयंसृष्टिसंहारकर्तारमित्याद्युक्तनीत्यास्वचिद्भित्तौस्वातंत्र्यशक्त्यादर्पणनगरव
त्स्वानतिरिक्तमपिअतिरिक्तमिवशिवादिक्षित्यंतमनंतावांतरवैचित्र्यचित्रितमाभासंयत्तावदशेषंचसत्कारात्मकपूर्णानंदघनस्वभा
वएवेतिवस्तुस्वभावमात्रसाम्येनसूर्यसंस्पृष्टसूर्यकांतोत्थवह्निरत्रदृष्टांतःतदाह ॥ आदिवच्छिवोज्ञेयःशक्तिर्मणिरिवस्थिताः ॥ नतु
जाड्याभिन्नत्वंचदार्ष्टांतिकेशंकनीयंदृष्टांतदार्ष्टांतिकयोःसर्वसाधर्म्याभावात् किंच ॥ अरतुकालमिताहूताकालोऽक्रनियोजकःयद

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

च्छिवसमायोगात्तद्द्वक्रे जगत्स्थितिः ॥ अत्र तु कालभाजनत्वे रोर्यथायं स्वभाव एव यदंकुरादिवैचित्र्यं वर्तते तथा नित्याविशुद्धचिदानंदात्मनः
शिवशक्त्योः स्वरूपमेवैतत्‌ यत्कृत्यपंचकप्रपंचात्मना स्फुरणं तदुक्तं श्रीशिवसूत्रेषु स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम् इति इत्थं च एवंविधाशेष
विश्वचमत्कारसारपरमशिवात्मकस्वचिद्भूमिविमर्शनं सर्वशास्त्रेषु परमोपादेयं जीवन्मुक्तिप्रशस्यमतः इत्याशयेन प्रश्नवाक्ये गुह्यम
भिहितमिति शिवं ॥ शंभोः पूर्णानंदचिद्रत्नराशेः शक्तिर्बाह्याभासनात्मोच्छलंती देवी त्रैतैः कामरूपामिमं तां सांसे पूर्णां दिवतां मामस्था
मि ॥ इति श्रीमहामाहेश्वरसंक्षेपराजविरचिते स्वच्छंदोद्योते एकादशः पटलः ११ ॥ छ ॥ ॐ स्वात्मनि स्वेच्छयात्तत्क्रमततत्त्वस्फु
टयुतो स्वाभिन्नाभासयन्निद्धी स्वच्छंदो जयति प्रभुः ॥ पटलं संगतार्थं स्वक्रमनुवदंती नत्वसिद्धिं विभुत्त्मया ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ सृष्टि
स्थितिश्च संहारस्तत्त्वानां कथितस्त्वया जगत्संभवहेतुश्च ॥ एतच्च ॥ त्वत्प्रसादाच्छ्रुतं मया ॥ जगतस्तत्त्वभूतभावभुवनादिरूपस्य हेतुः प
रमकारणं परमशिवः प्रसादादिशापवत्‌ इदानीं तु ॥ तत्त्वविज्ञानमाख्याहि सिद्धिस्तेषु यथा भवेत्‌ ॥ विज्ञानं धारणादिक्रमेण साक्षा
त्कारं तेषु सिद्धिर्यथास्यात्‌ एतदूदितुं ॥ श्रीभैरव उवाच ॥ पृथिव्यादि शिवांतं च कथयामि समासतः ॥ यथा देहे यथा च बहिः स्थितं समा
सतः संक्षेपेण विस्तरतस्त्वये धारणावसरे भविष्यतीतत्र ॥ पृथ्वी कठिनरूपेण शृणु देहे यथा स्थिताः ॥ यथेति येन संसादिना प्रका
रेण तदाह ॥ मांसेऽस्थिषु तथा चैव स्नायुलोमनखेषु च मज्जांत्रेषु च विज्ञेया पृथ्वी पंचगुणोत्कटा ॥ एतच्चाग्रे स्फुटीभविष्यति ॥ कफा
सृङ्मांसमूत्रेषु रसे स्वेदवसासु च शुक्रे च संस्थदेहे चैव स्थिता आपस्तु तर्पणाः ॥ देह इत्येव रसः आहारपरिणामोत्थ आद्यो देहधारकोधातुः
संग्रहः पार्थिवादीनां मांसादिभावेन परिणतानां संश्लेषः तदित्थमिति यावत्‌ ॥ पचने देहने चैव तेजः सूक्ष्माणि संस्थितं ॥ आहारादेः
पाकनिमित्तं महाताररजननात्मकदाहाय परामर्षदीप्तये उपलभ्योष्म संपन्नये च देहे तेजः स्थितं ॥ तेन स्त्वेवं स्थितं देवि प्रकाशे च वि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ छं॰ टी॰ २३९

लक्षणं ॥ प्रकाशे इति नेत्ररश्मिद्वारेणावस्तुप्रथनाय त्वयोऽपस्पर्शग्राह्यलक्षणं यस्य तच्चादृष्टवशाद्देहेऽनुद्भूतरूपस्पर्शास्पदं ॥ वायुरुच्छ्वास
निःश्वासस्पर्शनव्यूहलक्षणः मूत्रोच्चारविसर्गौ च अन्नपानप्रवेशने ॥ स्पर्शने बाह्याभ्यंतरस्पर्शग्रहणं व्यूहो रचना उच्चारो मलपरिणामः विसर्गो
बहिष्कृतिः तदिदं च ॥ वायुरेभिः स्थितो देवि विविक्तेयस्तु हि लक्षणः ॥ एभिर्व्यापारैरुपलक्षितः द्वौ शब्दस्पर्शौ लक्षणं ज्ञमिदेव यस्य सद्वि
लक्षणो द्विगुणः ॥ एकलक्षणमाकाशं कथयामि यथास्थितं ॥ एकशब्दो लक्षणं यस्य अत्र च गुणाः खरखटारूपः जलस्य स्थूल
स्थूला तेजसो धगधगाकृतिः वायोः स्पर्शकस्पर्शकास्वभावः आकाशस्य प्रतिश्रुत्कारूपः शब्दः स्पर्शोऽपि एष्टव्याः पाकजोऽनुष्णाशीतः तेजसः
उष्णः वायोरपाकजोऽनुष्णाशीतः एष्टव्याः सितादिनानारूपं जलस्य सितं तेजसो भास्वरं एष्टव्याः षड्विधो मधुरादी रसः जलस्य मधुरः एष्टव्या
एवं तु सुरभ्यसुरभी रूपो गंधः इति विशिष्टैरेव नैः गुणैर्देहे पृथिव्यादिभूतानि लक्षणीयानि यथास्थितमित्यनेकं स्यादृष्टयति स्वशिरात्मकेन
विवेकेनवधार्य छिद्रलक्षणं ॥ नव छिद्राणि द्वाराणि ब्रह्मरंध्र च वक्त्रः श्रोत्रघ्राणस्य चक्षु चकनाभिलिंगगुदतानि लक्षणं यस्य स्यैन वहार
लक्षितं ॥ शब्दात्मकगुणो ह्येतत्कथितं तव सुव्रते ॥ एवं देहे भूतपंचकं प्रदर्श्य तदुपस्थापकतन्मात्रकाशकानि कर्मेंद्रियबुद्धिमनांसि प्र
काशेंद्रियकरणक भौतिकरूपादिप्रतीतिवशानुमेयानि रूपाद्यविशेषरूपाणि तन्मात्राण्युपपादयिष्यति तत्र तावत् ॥ वागिंद्रियं वदे ह्या
णीस्मा च वाणी चतुर्विधा संस्कृता प्राकृती चैव अपभ्रष्टा नु नासिका ॥ संस्कृता नाम देवी वाग्वाख्याता महर्षिभिरितित्र भवद्भरिणा
ऽकृता प्रकृतिभूता या वर्णलोपान्यथात्वादिक्रमेणायाता प्राकृती यदाहुः तद्भवस्तत्समादेवीत्रिविधः प्रकृतक्रम
इति अपभ्रष्टा देशभाषा विचित्रा अनुनासिका नासिकामनुगता गीयमाना अन्तररूपा वर्णाणामिति प्रसिद्धा ॥ छेदनं भेदनं दानं व्ययनं
शिल्पयोजनं ग्रहणं विजयश्चैव संवर्दहस्तेंद्रिये स्थितम् ॥ छेदनं रज्वादिषु भेदः शरादिकृतो लक्षादिषु विजये युद्धे विजयी इति वा पाठो

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

विप्रकीर्णस्तु पुंजीकरणार्थो व्याख्येयः ॥ समनिम्नोन्नताश्चैव लोष्टकंटक बालुकाः कर्दमोजलदुर्गाणि रथ्याज्वालकपर्वताः पादेंद्रियेणग
म्यंते देशांतरगमागमे ॥ देशांतरगमनागमननिमित्तं समनिम्नादिस्थानानि पादेंद्रियेणगम्यंते ॥ उत्सर्गे पर्दिते चैव पायुर्वै चेष्टते सदा ॥
उत्सर्गो मलमोक्तः पर्दितं शब्दरंध्रेणाक्रान्तिनः शब्दः ॥ आनंदकृदुपस्थस्य गम्यागम्यप्रवर्तनः ॥ आनंदकृत्वादेव विहितनिषिद्धादौ सर्वत्र
प्रवर्तनमस्य स्वभावः अत एव तन्नियमः शास्त्रे क्रियते नेतदित्थं ॥ कर्मसेना निवर्तंते तेन कर्मेंद्रियाणि ॥ यथा चैतानीदंशितथा ॥ बु
द्धींद्रियाणि देवप्रावर्तंते बुद्धियोगतः ॥ बुद्धेस्तेनस्य योगः संबंधः तत्र तन्निमित्तं प्रवर्तंते तत्र वितत्य शब्दाख्यविषये प्रभेदं निरूपणपूर्वं
श्रोत्रेंद्रियस्य तदुपालब्धिस्थापनं तमाचष्टे ॥ षड्जर्षभगांधारमध्यमाः पंचमः प्रिये दैवतो निषधश्चैव स्वराः सप्त प्रकीर्तिताः ॥ गांधा
रोमध्यमः षड्जस्त्रयो ग्रामाश्च यार्वति इत्यं ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्छनाश्चैकविंशतिः नानापकोनपंचाशदित्येतत्स्वरमंडलं ॥ एत
त्सर्वमेव निर्णीतं नदित्थं ॥ सूक्ष्मशब्दाः स्मृता ह्येते चराचरव्यवस्थिताः ॥ सूक्ष्मध्वनिमात्ररूपाः अत एव चराचरे सर्वत्र व्यवरूपतया ध्वनि
मात्रावस्थिताः अथ ॥ स्थूलांश्चैव प्रवक्ष्यामि यथा वर्ताग्नि बोध मे भेरीपटहशंखोत्थो मृदंगपणवोत्थितः वेणुगोशृखशब्दश्च मंदलो
दर्दरो ध्वनिः तंत्रीवाद्यानि चित्राणि करवाद्यानि यानि च संयोगजवियोगोत्थाकाष्टपाषाणवारिजाः अपभ्रंशोऽनुनासिकः संस्कृतः प्रा
कृतो रवः ॥ संयोगजाः डुड्क्कादि हस्तशाब्दोस्या विभागजास्तु दलादिविश्लेषोदिताः नदित्यम् ॥ सप्तस्वरप्रतिष्ठानि व्यक्ताव्यक्तानि वै
वरि उक्ता उक्तानि गरल्लानि श्रवणेंद्रिययोगतः ॥ वाद्यसंस्कृतायात्मकानि सर्वाणि शब्दरूपाणि सप्तस्वरात्मकध्वनिविशिष्ट निष्ठानि
श्रोत्रेण उक्तघोगरल्लानि ततश्च ॥ शब्दोस्य विषयो ह्येषयेन बुद्ध्येन ऊह्लः ॥ एष प्रोक्तरूपस्पर्शः शब्दोस्य श्रवणेंद्रियस्य विषयः का
स्यापीत्याह ॥ येन ऊह्लः उमानबुध्येतज्जानीयात् एवमन्तरजापि संगतिः कार्या ॥ मृदुं च कठिनं चैव कर्कशं शीतलं तथा उष्णं च पिच्छ

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
ह्रा·टी
१४
240

लेलोष्टं कर्दमं बालकास्तथा ॥ शारकं तालमिश्रातादिनाउ नेच्छेदनं तथा एतानि वै विजानाति स्पर्शनं चत्वगिंद्रियम् ॥ स्पर्शनं सतजानाति स्पर्श
क्रमेणवैतीत्यर्थः तदित्यम् ॥ स्पर्शोस्यविषयेहेयषयेन बुद्ध्येत पुद्गलः ॥ अथ ॥ चक्षुरिंद्रियकर्माणि कथ्यमानानिमेशृणु सितं रक्तं च
पीतं च कृष्णं हरितं धूम्रकं कपिलं पिंगलं बभ्रु अन्यान्यपि विशेषतः ॥ रूपाणि तथा ॥ नरनारी पशुमृगा ज्योतिः स्थावरजंगमं ॥ त
दित्यम् ॥ रूपाकृति विविक्तानि चक्षुः पश्यति सर्वदा ॥ रूपं सितादिः आकृतिः स्थानं ताभ्यां विविक्तानि विलक्षणानि वस्तूनि चक्षुः पश्य
तीत्यस्य कर्तृत्वमुपचरितं तदेव ॥ रूपाख्यो विषयो यस्य येनात्मा प्रतिबुध्यते मधुराम्लरसं चैव लवणं कटु तिक्तकं कषायमिश्रं स्वादं
च जिह्वा वेदयते रसम् ॥ द्रव्यम् ॥ रसोस्य विषये हेयषयेन बुद्ध्येत पुद्गलः सुरभिर्दिव्यगंधश्च दुर्गंधश्चाप्यनेकधा उभौ जिघ्रति नासाग्रे ॥
नासाकर्णी अग्रे स्थितावुभौ जिघ्रति अतस्त्वास्यायम् ॥ विषयो गंधसंज्ञितः येनासौ बुध्यते तेजी अहंकारेण मोहितः ॥ शरीरादौ बद्धाभिमा
नत्वादेव व्यतिरेकेण विषयान्वेति अतश्च सर्वत्रापि संबंधनीयम् ॥ संकल्पे च विकल्पे च दशाधादेषु धावती अनिवारितसंदेहमजस्रं
सर्वदेहिनां मनश्च कथितं ह्येतद्धर्माधर्मनिबंधकं ॥ बुद्धिकर्मेंद्रियविषये यत्र प्रवृत्ते या सा तदधीनेति संकल्पः यश्चेदमीदृशमिति नि
श्चयात्माविकल्पः अत्र धावति यथा तथा प्रवर्तते अतएवेतदनिवारितसंदेहे सर्वत्र ससंशयं ज्ञानयोगं विना यत्र केन चित्तं तत्पार्थ्यते य
र्माधर्माभ्यां निबध्नातीति तन्निबंधकं तत्संसर्गकृतन् अथेंद्रियकार्यं रूपाद्युपलब्ध्यनुसारेण तन्मात्रावस्थितिं दर्शयितुमाह ॥ स्वरूप
धर्मं वक्ष्यामि तन्मात्राणां यथार्थतः ॥ अर्थः प्रयोजनं तदनुसारेण तन्मात्राणां स्वरूपमुपगतं नियतामाश्रयावस्थितिं दर्शयितुमाह
रूपं धर्मस्वभावं वच्मि तत्र ॥ गंधं तु गंधतन्मात्रं नासिकाग्रेण जिघ्रति जिह्वाया रसतन्मात्रं रसं गृह्णाति संस्थितं चक्षुषा रूपतन्मात्रं रू
पं गृह्णात्यपागतं गृह्णाति स्पर्शतन्मात्रं त्वचा स्पर्शमुपागतं श्रोत्रं च शब्दतन्मात्रं गृह्णाति श्रवणेन तु ॥ गंधादिप्रतीतिसाधनघ्राणादीं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

याश्रयानासिकादिदेशगतमहत्त्ववशादुद्भूतगंधतन्मात्रादिकंकर्तृतेनैवघ्राणादिनागंधादिगुणंगृह्णातीतिसंगतिः अत्रचायमाशयोय
दहंकारित्वाद्व्यापकत्वेपींद्रियाणांगंधतन्मात्राद्यवस्थितिनियमितंनासिकादिदेशमभिव्यक्तिस्थानमिति ततएवसमुद्भूतवृत्तिगंधत
न्मात्रनियंत्रितागंधस्योपलब्धिर्भवतीतिनियमितितन्मात्रोपरक्ताहंकारिकत्वमिंद्रियाणामन्यथासांख्यवत्केवलाहंकारिकत्वेनि
यतविषयसंबंधोनघटतेनैयायिकवद्वाकेवलभौतिकत्वेतत्रअहंप्रतीत्यनुगमोनस्यात् एतदुपसंहरति ॥ सूक्ष्मस्तन्मात्रधर्मो
यंभूतानांप्रकृतिक्रमात् ॥ यतोभूतानांप्रकृतयस्तन्मात्राणिततएवतन्मात्राधिष्ठितनत्वदिंद्रियकारणकापृथिव्यादिभूतगतगंधा
दिगुणोपलब्धिभूतगतगंधादिगुणोपलब्धिर्भवतीत्ययमिंद्रियगतानांतन्मात्राणांसूक्ष्मःसर्वजनासंवेदितोधर्मोस्ति ॥ देहेहंकारस्थि
तिंदर्शयति ॥ वैकारिकस्ततोप्यर्थंबुध्यतेयेनपूरुषः अहंविद्वानहंभोगीत्यहंजातोमहाकुले अहंदाताचभोक्ताचतेजस्वीबलवानहं
अहंयोद्धाचसंग्रामेशत्रवश्चमयाजिताः धर्मशीलश्चगुणवान्श्रेयःकर्ताह्यहंपरं अहंपापीदुराचारोमूर्खश्चाहंदुराकृतिः नदत्तंनम
याभुक्तंमत्समोनास्तिदुःखितः इत्यहंकारचित्तानांममत्ववशवर्तिनां अहंकारोनिबध्नातिसंसारेदृढबंधनैः ॥ विद्वानबोद्धापापी
त्यादिप्रतीतिरूपैःसंहारहेतुभिःदृढैर्बंधनैरहंकारोनिबध्नातिजनान् ऊर्ध्वमित्येतावदंततत्वव्यापकत्वेननदित्यं ॥ त्रिविधस्याप्ययंधर्मो
हंकारस्यप्रकीर्तितः ॥ यत्तुवैकारिकस्ततस्त्वोर्थरत्युक्तं तदहंकारस्यराजसताप्राधान्यदर्शनाय अथधर्मस्त्वेनधर्मिरूपायाबुद्धेर्देहस्थ
तामाह ॥ बुद्धिधर्मास्ततोवक्ष्येधर्मादींस्तवसुव्रते धर्मोज्ञानंचवैराग्यमैश्वर्यंचचतुष्टयं अधर्मश्चतथाज्ञानमवैराग्यमनैश्वरं ॥ एषांमध्या
त् ॥ वध्नातिसत्वधासात्त्वज्ञानभावेनमोहयेत् ॥ सांख्यसिद्धानितर्थान् एषांचेत्यंत्तुख्यतयालक्ष्यतरत्याह ॥ बुद्धिश्चाध्यवसायंचकरो
तिविविधेष्वपि ॥ वक्ष्ये ॥ धर्मादीनामध्याष्टानांलक्षणानिशृणुप्रिये ॥ तत्र ॥ उपवासोजपोमौनमक्रोधस्तेयमार्जवं सत्यंशौचंचदानं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स
शा॰टी
१७१

241

चदयाद्तांतिश्च सर्वदा विद्याभ्यासश्च लज्जा चेंद्रियाणां च निग्रहः इष्टापूर्ते तीर्थसेवा पितृणां चैव तर्पणं अभयं सर्वभूतेभ्यो जीवितस्य च रक्ष
णं धीगुणाः प्रथमो ह्येष धर्म इत्यभिधीयते ॥ इज्यः पूर्वमक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचं संतोष आर्जवं अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्कता
इत्येवं दशविधो धर्म उक्तस्तस्यैव सप्रपंचमंग्येतरप्रतिपादनमेतत् तथा चेंद्रियाणां निग्रहो ब्रह्मचर्यस्य प्रपंचोक्तिः लज्जा उपवासः ज
पो मौनं दानं दया क्षांतिः इष्टापूर्तादित्रयं च अकल्कतायाः प्रपंचः विद्याभ्यासो जीवितरक्षा च गुरुशुश्रूषायाः फलं सर्वसत्वाभयं अ
हिंसा अहिंसारूपस्तेयवर्जनं क्षांतीः संतोषार्जवरूपे तदित्थं ॥ धर्मकर्मनिबद्धानां संसारमनुवर्तिनां पुनर्मौत्र्यं पुनः स्वर्गं पतिर्यक्त्वं च पु
नः पुनः ॥ भवतीति शेषः एवं ॥ धर्माभावः समाख्यातः ॥ इदानीं ॥ ज्ञानभावं च मे शृणु ॥ भावे बुद्धिधर्मे तमेव स्फुटयति ॥ चतु
र्विंशतिकः पिंडः करणेंद्रियसंयुतः प्राकृतस्तत्तु विज्ञेयो धर्माधर्मप्रवर्तकः ॥ मनोवाक्कायव्यापारैः धर्माद्यर्जकः प्रकृतौ निर्गुणा
श्चाहं ॥ तेन प्रकृतिभिन्नस्य ॥ न मे बंधोऽस्ति प्राकृतः केवलं सर्वमिदं ॥ प्रकृत्या कारितं मन्ये ॥ बुद्ध्यादिद्वारेण प्रवर्तितमिति नि
श्चिनोमि तदीदृशविवेकज्ञानेऽर्थात् ॥ वासनादेव मुच्यते ॥ वासनेसंस्कारः मुच्यत इति सांख्याभिज्ञः तदेतत् ॥ सांख्यज्ञाने
मया प्रोक्तं प्रकृतेर्येन मुच्यते ॥ वासनेसंस्कारः कतिपयं कालं दृढं भवति अथ ॥ मुक्तिं प्रकृतिबंधानं पुनर्वै भाति चेश्वरः ॥ सव ॥
बुद्धिः संसरते भूयो यावद्देवं न विंदति ईश्वरं सृष्टिकर्तारं सर्वज्ञं तं निबंधकं ॥ प्रकृतेर्जडायाः कर्तृत्वाहृदनासंसस्तदनुप्रपगा
मात् संसारोऽपि जगडदयः स्यादिति तयोर्बंधमोक्षानिर्मितारं यावदीश्वरं न लभते तावत्सांख्यमुक्तोऽपि पुनः प्रत्यावर्तनेतवज्ञा
नात् दयात् वैराग्यं लक्षयितुमाह ॥ वैराग्यात्संत्यजेत्सु चान्दारानिष्टान् सुसंमतान् हस्त्यश्वरथयानानि गृहं गोधनानि च ॥
सुहृत्समतान् नृकूलान् ॥ उपवासं जपं तीर्थं पंचाग्निं जलशायितां उपास्यैतानि योगाणि देहं संत्यजति ज्ञानात् ॥ दक्षिणाय्या

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

हवनीयगार्हपत्योपसदक्षाविन्द्राग्न्याग्निपंचमध्यावस्थानं ग्रीष्मे पंचाग्न्यात्मकं तपः एतानीति तपांसि कथं त्यजतीत्याह ॥ गिरिद्रुमज-
लाग्निभ्यः प्रहारोद्बंधनाशनैः ॥ गिर्यादीनामिति इत्यर्थः द्रुतः प्रयोगादिस्थितो बटः अनाशने अनशनं आङ् पूर्वस्याश्नातेः प्रयोगः तदेवं
प्रायान्यन्यापि ॥ वैराग्यं तु समाश्रित्य कृतेनैतादृशान्यपि ऐश्वर्यभावमापन्नो द्वैधैश्चिन्नगच्छति नदानैर्नधनैर्भोगैः परिवारैर्नवर्द्ध-
नैः तपोव्रतानि मंत्रांश्च ऐश्वर्यार्थे न साधयेत् ॥ किंच ॥ युद्धं द्यूतं तथामायां चौर्यं चानृतहिंसनं अन्यान्यपि तु युक्तानि विद्वंभस्मलज्ञा-
तितां ऐश्वर्यभावमापन्नः करोति च बहून्यपि ॥ तपोव्रतादीनि सात्त्विकस्य युद्धादीनि तु राजसस्य अहासहननादीनि तामसस्यार्थादरण-
कारणानि धर्मादिचतुष्टयं प्रदर्श्य अधर्मादीनपि देहिगुणोदर्शयति क्रमेण ॥ प्राणिहिंसारतो नित्यं चौरिकानृतदंभवान् याचकोऽधः ख-
दाताचभवेच्चाधर्मचेष्टितो ॥ चौरिका चौर्यं प्राणिहिंसारतत्वादि एतदधर्मस्य चेष्टितं भवतीत्यर्थः ॥ राज्यं कृत्वा तु सामंतः सामंत्या-
द्ग्रामभुग्भवेत् ग्रामाद्भ्रष्टस्तदैव नवर्तते सावनीश्वरः नशोचति न चोद्विग्नः क्रीडते पूर्वराज्यवत् अनैश्वर्यस्य भावोयमेवं तत्समुदा-
हृतः ॥ अथ देहस्थं ॥ अव्यक्तं त्रिगुणं वंदे संसारस्य प्रवर्तकं ॥ ईश्वरेच्छातरत्यर्थात् अस्मादेव ॥ यस्माच्च जगदुत्पत्तिः प्रकृति-
स्तेन चोच्यते ॥ एतदेवप्रकर्षेण क्रियते प्रपंच्यते बुद्ध्यादिदेहांतं सर्वमस्या ईश्वरेणेति प्रकृतिः किंच ॥ देहावस्थितिप्रतीतिहेतुम् ॥
अस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि रजः सत्व तमोभिधं ॥ तत्र ॥ प्रकाशभावः सत्वं च धर्मः सत्वसमाश्रितः ॥ प्रकाशभावः अर्थाकृतिः संवेद-
नं सत्वं शुद्धचिंतता यथा पूर्वोक्तो धर्मः सत्वसंबंधादेव यस्य परेषां य [illegible] त्वादेः ॥ संविभागी च सततं नित्यं सत्वोपकारकः क्षमादया
समायुक्तो ज्ञानविज्ञानपारगः ॥ ससात्त्विक इत्यर्थः सत्वोपकारकः दानं विनापि वागादिनाप्युपकारी किंच ॥ प्रीतिर्नित्यं धृति
मेधा तपः शौचं दमस्तथा अनृतवाक्समदृष्टिश्चादिव्यबुद्धिप्रबोधनं यस्मिन्नेते सदा धर्मा भवंति पुरुषोत्तमे ससात्त्विकस्तु विज्ञेयः ॥ सम

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
द्वा॰टी
२५२

दृष्टिः स्यात्मनीव परत्र प्रतिपत्तिः दिव्यबुद्धिः प्रतिभा ॥ रजोधर्मास्त्विमे गुणाः निस्त्रिंशश्चातिलोभी च विद्वेषी क्रोधनस्तथा कामी दर्पसमा
विष्टो दुःखार्तः पर्यटेत्सदा मानी दंभसमायुक्तो ह्यहंकारे व्यवस्थितः नित्यं युद्धरतः शूरः ॥ कामी सन्दर्पसंयुक्तः न तु संतोषसत्ववान्
इत्येवं विधो यस्तस्यैतन्निस्त्रिंशत्वादिकं ॥ राजसस्य गुणलक्षणम् ॥ अथ ॥ कामक्रोधाभिभूतत्वं लोभेन च समन्वयः ईर्षा दंभो विषाद
श्च मद उन्माद एव च निद्रालस्यमकर्मित्वं दौर्मध्यात्तानि तेन तथा अधर्मता बुद्धिसत्त्वनास्तिक्यं छलचित्तता ॥ तमः ॥ इत्येतत्सर्वं तमः
तमोगुणरूपं अतश्च ॥ चिह्नानि चैतानि दृश्यन्ते यत्र मानवे तामसः स तु विज्ञेयः पुरुषः कलुषाशयः ॥ तदित्थं ॥ एतत्त्रिगुणम
व्यक्तं त्रिगुणं समुदाहृतं ॥ एतत्त्रिभिर्गुणैर्युक्तत्वात्त्रिगुणम् एतच्च ॥ एतत्स्वप्यविदित्वा तत्स्वच्यते प्राकृतैर्गुणैः ॥ विदित्वा प्रमेयत
या परिच्छिद्य प्राकृतैर्धर्मैः मुच्यते प्रकृतिवैशक्तिमेति वस्तुतस्तु न स मुच्यते यत एतावत्यस्य प्रतीतिः यदुत ॥ गुणधर्मा न चैवाहं
बुद्ध्यहंकृद्गुणैर्नहि करणेंद्रियहीनश्च भूततन्मात्रवर्जितः अकर्ता निर्गुणश्चाहं चिन्मात्रः पुरुषः स्मृतः ॥ करणबाह्येंद्रियाधि
ष्ठातृसमः स्मृतः इति पुराणादि प्रणेतृभिः अतश्चाहमकर्ता अत एव ॥ मानसं वाचिकं चैव शारीरकं दयत्कृतं ॥ तत्सर्वं ॥ प्रकृ
त्याकारितं मन्ये ॥ प्रकृतिप्रायुक्तैर्मनः प्रभृतिभिः कृतं इत्यवेदि एवं च न प्रयोजकत्वेनापि मुख्यकर्तृत्वं पुंसो स्तीति कृत्वा ॥ अक
र्ता पुरुषः स्मृतः एवं संन्यस्य कर्माणि वर्ततेन च नित्यशः नाहं कर्ता न मे बंध एवं बुद्ध्या तयोर्नरः प्रकृतेः स विमुच्येत यावन्न सृजतीश्व
रः ॥ एवमिति वचनेन कर्माणि संन्यस्येति संगतिः प्रकृतिमात्रविवेकमात्मनो मन्यमानः अकर्त्री जडाया प्रकृतेः कर्तृत्वमधिष्ठानु
रीश्वरस्य बंधादिकर्तृत्वाकर्तृत्वं मोहान्मन्यमानस्तत्त्वा प्रज्ञाना कं विकालं प्रवृत्तप्रकृतिसंबंधोपि न तत्त्वतः प्रकृतिबंधान्मुच्यते त
दाह ॥ सांख्यज्ञानेन संमूढो मुक्तिरित्यभिमन्यते न हि मुक्तिर्भवेत्तस्य कं विकालं विदेहता ॥ कं विकालं विदेहता सा न मुक्तिः यत स्त।

252

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्यात् सांख्यज्ञानेन मोहितात्मुक्तिरितिमिथ्यैववक्तायतेकेवलमेतावज्ज्ञानादसौ ॥ तिष्ठेत्प्रकृतिनिर्मुक्तः सृष्टिसंहारवर्जितः यावत्करोत्य
सौ सृष्टिमीश्वरः परमेश्वरः ॥ इदमेवास्य प्रकृतेर्निर्मुक्तत्वं यत्प्रकृतिकार्यशरीरादिसर्गसंहारवर्जितत्वं एवंच यावदीश्वरः पुंसांभोगाय
तनः सृष्टिनारभते तावदसौ प्रकृतिलीनप्रायएवास्ते इत्युक्तंभवति नचैतावन्मात्रस्य तु नमस्येश्वर्यमपि त्वष्टादशगुणसर्वाधविषयमि
त्याशयेन परमेश्वरमनाश्रितानां नास्य विश्वस्य प्रभवरित्युक्तं ततईश्वरेपुंसां कर्मपरिपाकानुसारिभोगदानायसृष्ट्याभिमुख्यमाश्रयपदेसां
ख्ययोगी ॥ तावत्प्रकृतिबंधेन संसारेदिष्यतेपुनः द्विजः संसरतेभूयः संसारेघोरसागरे धर्माधर्मनिबद्धस्तु सांख्यज्ञानेनमोहितः ॥ ता
वत्प्रकृतादविशिष्टोयः प्रकृतिबंधस्तेनघोरः विभीषिकाशतप्रदोदुरंतेतास्वसागरइवसागरः यद्यपिचनाहंकर्ता प्रकृतिरेवकर्त्रीत्य
नेनावस्थितं तथापि तन्नस्या ‥ शयानोपपन्नंबुद्धेश्चिच्छायायोगेचेतनत्वउपचरितं कथंमुख्यंकर्तृत्वंस्यात् प्रकृतेश्चस
त्वोद्रेकाभावाच्चिच्छायायाग्रहणायोग्यतयाउपचरितमपिचेतनायमानत्वंनास्तीतिकथंकर्मसंबंधः कथंज्ञानान्नैष्कर्म्यप्राप्तिरेतो
वयमीश्वरेच्छावचोत्थापिताकलादिसंबंधइत्युक्तं पुंसोमितविषयंकर्तृत्वमस्तीत्यनादिभावोपार्जितधर्माधर्मनिबद्धत्वमस्यसां
ख्यज्ञानमोहितस्यास्तीतियुक्तमुत्पश्यामः इत्थमीश्वरेच्छातः संसारसंगरतोयं ॥ अहंकर्ताचभोक्ताचईश्वरोबलवानहं ॥ इतिमन्य
मानः ॥ समस्तेनैवसंमूढोभ्राम्यतेघटयंत्रवत् ॥ अहंकारपूर्वकत्वान्ममकारस्यइतिगीतासु ‥ गीतासु ईश्वरः सर्वभूता
नांहृद्देशेवसतेर्जुन भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्रारूढानिमायया इति एतदुपसंहरति ॥ सांख्यज्ञानंमयाप्रोक्तं ॥ इदंपूर्वंयत्प्रश्नितंतत
त्वविज्ञानमात्मादिसिद्धिस्तुयथाभवेदितितन्निर्णयायदेहाश्रयाणिधरणीप्रकृत्यंतानितत्वानिप्रतिपादितानिअधुनोच्चारणादि
क्रमेणातत्त्वसिद्ध्यर्थंसाक्षात्कार्यमेतत्कार्यतत्वस्वरूपंस्थूलदशाप्रदर्श्यसूक्ष्मदशापरदशाचात्माश्रयाणियत्यादिसमस्तानिशुद्धविद्या।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
छा·दी
१५३

शिवांतानि तत्त्वानि ध्यानानि दर्शयन्नुपक्रमते ॥ पृथ्व्यादिध्यानादि देवतं ॥ पृथिव्यादितत्त्वानां ध्यानं तत्तत्स्ववाच्यतत्त्वाधिष्ठातृदेवतास्वरूपं वक्ष्य
माणं तत्तत्सिद्धिप्रदं शृणु इति संबंधः अत्र चादौ समयाचारयुक्तस्य साधकस्य वरानने जायते विविधा सिद्धिः गिरिगह्वरमाश्रित इति
स्वगृहभूप्रदेशोत्विन्यादिक्रमेण पूर्वोक्तभैरवपूजापूर्वकं पृथ्व्यादितत्त्वध्यानमारब्धव्यं तावत् ॥ पृथ्वी कठिनरूपेण चतुःसागरमे
खला सपर्वतवनाकीर्णा नगपत्तिसमाकुला सुस्थिरा पीतवर्णाभा ऊं बीजेन समन्विता ध्यात्वा तत्सिद्धिमाप्नोति ॥ चतुःसाग
रमेखलादिरूपाया सर्वं पृथ्वी उक्तां तां सुस्थिरकठिनपीतवर्णाभां ध्रुवनाथप्रतिपाद्यं तद्देवतात्मिकं सर्वदेहे गतां ध्यायतां तत्सिद्धिमि
ति तन्मयः साधको भवति अस्याश्च पूर्वोक्तरसात्मप्रक्रियया धरित्र्यादिप्रधानां तत् ऊंकारो वाचकः स्मृत इति कृत्वा ऊंकारबीजवा
२४३ च्यत्वमुक्तं ध्यात्वेत्युक्ता ध्यानात्पूर्वं धारणादि मा ॥ स्वदेहं देहमं संकाशं तत्र योश्च वज्रलांछितं इतीदृग्धारणापूर्वं पृथ्वीध्यानं समभ्यसेत् ॥
विषमतां निवारयेत् ॥ विंध्यस्थावरजंगमादिरूपं समत्वात् पिशाचापस्मारादीन् शाकिनस्तंभनादिक्रमेण हेलयैव नाशयति ॥ समा
पन्नपृथ्वीध्यानस्त्वसौ ॥ अवाल्पः सर्वभूतानां यथैव वसुधा भवेत् ॥ एतन्नत्सिद्धिमभ्येतीति पूर्वोक्तेः स्फुटीकरणाय वक्षेवं वसुधेयेति पृ
थ्वीजयेन तदधिष्ठातृवत्तं ऐश्वर्यमाप्नोत्येव यस्तत्र चापि योऽज्य जलध्यानमाह ॥ जलाप्लावितसर्वांगो जलध्यानेन पूरयेत् एवमभ्य
स्यमानस्तु विषमत्वाद्विनाशयेत् तृष्णादाहविनिर्मुक्त इति भिक्षुविवर्जितः जगदाप्लावयेत्सिद्धः पूर्वबीजसमन्वितः ॥ जलध्या
नेन पूरयेदित्यंगोपांगप्रसरणक्रमेण विश्वमाप्लावितं भावयेत् एवमभ्यस्यन् विषादिनाशयेदित्याप्यायनशक्त्या साध्यमाप्याययप्र
शांत विषभूतदोषं करोति स्वयं च तत्तत्संतापाद्यवसरे शक्तस्मादिभिः इति भिक्षु सर्वोपद्रवैर्विवर्जितः क्रमाश्च सिद्ध इति निष्पन्नाप्लव
मानो जगदप्यं भवो देवाप्याययति पूर्वबीजं ऊंकार एव प्रधानांतं तस्यैव वाचकत्वेनोक्तत्वात् अत्रापि जलात्मकं स्मरेद्देहं सितं शीतं स्व।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वर्तुलं इति श्रीपूर्वोक्तनीलाकमललांछितसितार्द्धचंद्रमंडलात्मकं जलधारणां बद्ध्वा ऊकारपरामर्शपूर्वं प्राङ्निर्दिष्टदेवताधिष्ठितं जय
मरं स्वदेहं ध्यायेत् ॥ स्वशरीरे स्थितो वह्निर्ज्वलन्वै सर्वदाहकः त्रिकोणं चिंतयेद्देहं रंकज्वालावलीयुतं इति श्रीपूर्वनिरूपितवह्नि
धारणया स्वदेहं ध्यात्वा ॥ ऊर्ध्वीकर्मसहस्राणि स्वबीजेन तु बीजितः ॥ बीजितः परामर्शयुक्त्या योजितः स्वबीजं रेफ इत्यस्तत
इह तथा प्रक्रमाभावात् प्रधानं तं देहाश्रयानि तत्त्वान्यन्यात् तत्त्वाध्यानप्रतिपादनस्यायमेवाशयो यन्नवात्मप्रक्रियाऊकारादिवा
चकवर्णपरामर्शपूर्वं यत्नसिद्धिः स्यादिति ॥ कुम्भेरेणवात्मको वायुः ध्येयो बीजेन संयुतः पूरयेद्देहजगद्देहान् ॥ अत्रापि स्वदेहं चिं
तयेत्कुंभकं षट्कोणं घट्टिं डलांछितं चलं सधूम्रं धूम्राहं चेति श्रीपूर्वोक्तवायवीधारणापूर्वकाध्यानाज्जगद्धतान्देहान्तुच्छ्वासमात्रेण पूरयेत्
ध्यानप्रकर्षात् ॥ सिद्धस्याश्चर्यकारकः ॥ वायुतत्त्वाधिष्ठातृदेवताप्रभावात् किं किं करोतीत्यर्थः ॥ सुषिरात्मकं स्वदेहं तु जगच्च सु
षिरात्मकं ध्यायेत्प्रकृतिबीजेन ॥ पकारेण पवंच ॥ चित्रकर्माणि कारयेत् ॥ यदुक्तं श्रीपूर्वे खात्मा साङ्गगनाकारः सूक्ष्मे
प्रेरपि व्रजेत् वस्तरचितयात्साद्धीष्योमपवभविष्यति इहैव महाकायः सूक्ष्मदेहस्त्वथेच्छया अच्छेद्योऽभेद्यश्चेत्यादि प्रा
किस्त्यैव कर्मेंद्रियबुद्धींद्रियतन्मात्रध्यानानुक्रमेणाह ॥ तत्र ॥ वागिंद्रिये तथा वह्निर्ध्यातो वाक्सिद्धिदायकः ॥ तथेति ज्वल
न्वै सर्वदाहक इति यथा पूर्वमुक्तः सत्त्वसर्वदेहगतः अयं तु जिह्वा हृदादिमूर्धांत वागिंद्रियदेहाश्रय इति विशेषः ॥ इंद्रः पा
णावभिध्यातः ॥ पीतइत्यर्थात् येनासौ ॥ बाहुशालीतजेयकः ॥ स्वार्थकत् ॥ पादयोर्हरं संवा ध्यातो विस्तः प्रयच्छति पायौ
मित्रः स्मितोध्यातः पायुव्याधिविनाशकः शिश्ने प्रजापतिं ध्यात्वा संध्यायेद्युक्तो न चेतसा जितेंद्रियश्च भवति त्विच्छया रमते शतम् ॥ सर्व
बीजमतुक्त मत्रयोः स्वविस्तः कुसुमवर्ण इत्यर्थात् ॥ श्रोत्रेंद्रिये दिशश्चित्रा ध्यायेद्बीजेन संयुताः ॥ दिशोऽधिष्ठातृदेवताः चित्रानाना

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
छा॰टी
१४४

रूपाः बीजंप्राग्वत् यस्मिंदृगसौ ॥ सकृदङ्कंतत्रदृश्याति ॥ महान्तमपिशब्दसंदर्भमित्यर्थात् ग्रन्थस्यवाभिसंधिमात्रात् ॥ दिव्यात्राञ्चैवसिध्यति ॥
दूरतरदिक्याभिरयिभवति ॥ मारुतंकुसमरूपेणाध्यायेनत्वचिसंस्थिते यःसंदंष्ट्राद्यभेदःस्यात् ॥ अन्यच ॥ नकचिज्ज्ञायतेन्यथा ॥
वज्रदेहोजायतइतियावत् ॥ आदित्यंचक्षुषाध्यायेजिह्वायांवरुणंतथा नासायांपृथिवींपीतांमनसींदुतथैवच पीतकंगंधतन्मा
त्रंरसतन्मात्रकंसितं रक्तंतद्रूपतन्मात्रंकृष्णंतत्स्पर्शसंज्ञितं अरूपंशब्दतन्मात्रंध्यातव्यंबिंदुरूपिच विषयेषीप्सितांसिद्धिंजानाति
चविचिंतितं ॥ तन्मात्राणांघ्राणाद्यादीनिस्थानानिचतत्ररूपादिरूपंपंचश्रीपूर्वतोज्ञातव्यंयथा ॥ पीतकंगंधतन्मात्रंतद्यौम्यंपंच
मस्थितं नासाग्रेघ्राणगंध्यायेद्वज्रलाग्छनलाग्छनमित्यादि तथा जलबुद्बुदसंकाशंजिह्वायांचाग्रतःस्थितं चिंतयेद्रसतन्मात्रं
जिह्वाग्राधारमात्मनः रसप्रीतंषड्रसंविंत्यंतद्वतेनांतरात्मनेति तथा यत्कांतस्थो॰ योगीविनिमीलितलोचनः प्रारब्धसंध्याभ्रसंका
शंयतत्किंचिन्नपश्यति तत्रचेतःसमाधायवायावदाक्षिदशाद्दकं तावत्पश्यतेतत्रबिंदुसूक्ष्मतमानपि केचित्तत्रसितारक्तानीलाः
पीतास्तथापरे तान्दृष्ट्वातत्रसंदध्यात्प्रेतोत्येतमनन्यधीः षण्मासात्पश्यतेतेषुरूपाणिसुबहून्यपि तथा षट्कोणमंडलांतस्थ
मात्मानंपरिभावयेत् दृढसंजनसंकाशंप्रत्यंशंस्फुरिताकुलं ततोस्यदशभिर्दैविदिवसैस्तत्त्वचिसर्वतः भवेत्पिपीलिकास्पर्शस्त
तस्तदनुचिंतयेत् वज्रदेहत्वमासाद्यपूर्वोक्तंपूर्ववल्लभेदित्यादि तथा कर्णौपिधायघत्नेननिमीलितविलोचनः शृणोतिमहा
घोषंचेतस्तत्रानुसंधयेत् दीप्यतेजाठरोवह्निस्ततोस्यदशभिर्दिनैः दूरात्कथनवित्तानंषण्मासादुपजायतेइति बिंदुरूपिचेति त
न्मात्रविषयंयथायोगंयोज्यंविषयेष्वीप्सितांसिद्धिमितिचक्षुरादिविषयेषुतथाप्रोक्तदृशातन्मात्राधिष्ठितत्वादिंद्रियाणांतन्मात्र
विषयेष्वपिरूपादिषुदेशकालस्वभावविप्रकृष्टेषूपलब्ध्यादिकंजानातिचविचिंतितमिति यस्यकस्यचिंत्संबंधिविचिंतितंस॰।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

कल्पसिद्धिं ज्ञानात्वे तेषां मनोध्यानात्सिद्धिः अहंकारधारणामाह ॥ वैकारिके तथा रुद्रो ध्यातव्यः सिद्धिमिच्छता ॥ अतश्च ध्यानात्
सिद्धिमवाप्नोति शुक्लाहंकारबंधनात् मुक्तमहंकारबंधनेयस्य तादृशीं परप्रमात्रैकात्म्यप्राप्तिपर्यवसानामित्यर्थः अत्रापि ॥
षोडशारे स्मरेच्चक्रमात्मन्यहमनन्यधीः एवोहमिति संचिंत्य सकार्यपरिवारितं अपरदृष्टो भवेद्योगीत्यादि श्रीपूर्वोक्तमत्रानुसं
धेयं ॥ अथ ब्रह्माणां बुद्धिसंस्थं तु ध्यायेद्युक्तेन चेतसा स्मरंन्वै पूर्वबीजेन ॥ पूर्वबीजेनेत्युकारेणेत्यन्तच्च पूर्वं व्याख्यातं संधेयस्मरणे
ध्यानेहेतुः अत्रापि उदितादित्यबिंबाभं हृदि पद्ममनुस्मरेत् धर्मादिभावसंयुक्तमष्टपत्रं सकर्णिकमित्याद्यनुसर्तव्यं एवं ध्यानव
तः ॥ ज्ञानौघः संप्रवर्तते दिव्या च जायते बुद्धिः संशयोच्छित्तिकारिका भूतं भव्यं भविष्यच्च प्रत्यक्षं संप्रजायते ॥ गुणत्रयमयात्प्र
कृतेरधिष्ठानात् देवतैषां प्रकवर्णोक्ता इत्यत्र त्रिवर्णा यताः ॥ रक्तं च हृदयं तस्याः ॥ शिरः धूम्रमथ प्रश्नतस्याः सितं कृष्णं चैव पर्यात् एषा च ॥
बहुपादभुजानना ध्यातव्या तत्वबीजेन यदीच्छेत्सिद्धिमात्मनः ॥ सर्वं गुरुषान्प्रति विचित्रप्रकाशप्रवृत्तिस्थितिप्रदत्वादस्या बहुव
क्त्रादित्वेन तस्य प्रकृत्या स्वस्यैव यद्बीजप्रक्रांतप्रक्रियया ऊकारः तेनैव तत्वाधिष्ठात्र्येषा ध्येया एवं च वदतोयमाशयः यत्पारमे
श्वरे सर्वतत्वानि तद्देवताधिष्ठितान्येव न त्वेषां जडत्वमेवात्र देवताधिष्ठितान्येव प्रधानमेव तत्वध्यानयुक्तमात्मनः सिद्धिः प्रकृतिविवि
क्तस्योपलब्धिः एवं ह्यात्मा युक्तः प्रकृतिबंधः ॥ सिद्धश्चैव स्वतंत्रश्च दिव्यदृष्टिश्च जायते ॥ सिद्ध इति प्रकृतिविवेकेनोपलब्धः अतएव
स्वतंत्रः न तु प्रकृतिपरवशः तथा च दिव्यलोकोत्तरा स्वपरविषया दृष्टिः सम्यक्ज्ञतीतिर्यस्य तादृक् भवति तावता कालेनैषास्य सि
द्धिः तदादेशमायाह ॥ षण्मासाभ्यासयोगेन दिव्या दृष्टिः प्रवर्तते ॥ एषचाभ्यासकालः सर्वत्र तत्वविषयो मंतव्यः तदिदं दिव्यदृ
ष्टित्वं तौ ॥ त्रैलोक्ये यत्प्रवर्तेत प्रत्यक्षं तस्य जायते ॥ तदेवमनुष्यतिर्यग्रूपेलोकत्रये यत्स्थूलसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टादिकं किंचित्स

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
द्वा-टी
१४५

245

वर्त्ततेप्रकृतितोजायतेतदस्यसर्वंप्रत्यक्षीभवति उपसंहरति ॥ एषतेप्राकृतोयोगउक्तः ॥ एवंप्रकृत्यन्तेशरीरेतत्त्वानांस्थितिंधारणादि
क्रमेणचतत्सिद्धिरेतत्त्वशक्तान्तत्त्वावस्थानात्तुयदेतत्प्रकृतिसाक्षात्कारान्मायासाक्षात्कारस्यलोकोत्तरतामादिशतिदेवः ॥ उक्तःमोक्ष
करःपरः ॥ परइतिमायाख्या˝˝ इस्याःप्रकृतेःसाक्षात्कारीयोगोऽपिपरउक्तःसचमोक्षकरःमायोत्तरणात्मभूत्वेवहिमोक्षमा
र्गसोपानपदप्रवृत्तिःपुंप्रकृतिविवेकत्तानिनापुनर्बंधाविर्भावस्योक्तत्वादेवदेहावस्थितिप्रकृत्यन्ततत्त्वेषुध्यानपूर्वाःसिद्धिःप्रति
पाद्येतदधिष्ठातृशंभुतत्त्वध्यानोत्थसिद्धिप्रतिपादनायाह ॥ अतःपरंतुपुरुषःध्यायेदितिशेषः सच ॥ पद्ममध्येव्यवस्थितःसाक्षा
त्कृत्स्नमिमंदेहंयद्यपिव्याप्यतिष्ठति तथाप्यस्यपरंस्थानंहृत्पंकजमस्मुकुलकमितिहृदब्जकर्णिकास्थः किमस्यस्वरूपमित्याह ॥ चेतनारू
पश्च ॥ चिन्मात्रएवयथोक्तंशिवसूत्रेषु चैतन्यमात्मेति अतएवास्याभेदवत्पशुपशोर्तोनकश्चिद्वास्तवोभेदइत्याह ॥ सर्वेषुदेहमा
पूर्यसंस्थितः ॥ परमेश्वरमायाशक्तिवशादवभासितभेदेषुसर्वप्राणिषुसंस्थितः अतश्च तदुपाधिभेदादयंभिन्नइवनवस्तुत
इतिसर्वेष्वितिबहुवचनैकवचनयोरयमाशयः इत्थं पुर्यष्टकसंकोचाभासनादेवच ॥ सजीवइतिविख्यातोयेनजीवतित
त्यजे ॥ पुंशरीरंयत्तदेवव्यतिरेकेणदर्शयति ॥ नेरितेनमृतायेनअचेताःशीर्यतेतनुः ॥ इत्थंचमायाशक्त्यापुर्यष्टकादौगृ
हीताभिमानोऽयं ॥ बध्यते ॥ विश्वभिन्निर्भूतपरिपूर्णबोधरूपतयास्फुरत्त्वप्यसौसंकोचावभासात्मनातावतांशेनस्वयमेवबध्यते
यथोक्तंप्राक् आत्मनाबध्यतेह्यात्माइतियदातुतेनभिन्निर्भूतेनशुद्धविद्यासंकोचावभासस्यविलाप्यते तदामुच्यतेसोवै नचदे
हपातेस्यमुक्तिरपितुजीवितेप्यस्येत्याह ॥ स्वाङ्गरूपाणिवेत्तिच ॥ उक्तंचप्राक् ॥ जीवन्नेवविमुक्तोऽसौयस्येयंभावनास्थिरेति
देहपातेतुपरमशिवएवसावितिकस्यज्ञातोमुक्तिरित्यभिहितमेवनदीर्घप्रपञ्चितेति चिन्मात्ररूपस्य ॥ नतस्यवर्णोरूपंवाप्रमाणं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पद्यते क्वचित् वर्णो ब्राह्मणादिः रूपं सितादि प्रमाणमारोहत् महदादि इदंतानिर्देशपाभावात् इदं च ˘˘ तदस्य वास्तवत्वेनैवेत्याविश
ति अथ च चित्स्वरूपत्वात् स्वतंत्रं प्रथमान मूर्तेरस्य प्रत्यक्षानुमानाद्यागमैर्नवार्थाभासरूपं प्रमाणेन क्वचित् उपपद्यते नैवोपपद्यते यथोक्तं
श्रीप्रत्यभिज्ञायां प्रमातरि प्रमाणेन त्वं सर्वदा भात विग्रहे किं प्रमाणं नवाभासः सर्वप्रमितिभागिनीति अत एव तेष्वपि विज्ञातारमेवैकेन
विजानीयादिति क्वचिच्छब्देनासंभवमपवायमर्थः इत्यादिष्टं भगवतो यत्प्रायेण कथंचिद्विषयीक्रियते तदपवनशाक्यः कथितं वापि अ
पिशाह्वात्मकल्पयितवा अतश्चाये ॥ सूक्ष्मस्थानंतविग्रहः ॥ अत एव चनक्ति ॥ बालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च तस्य सू
क्ष्मतरो जीवः स चानंत्याय कल्पते ॥ बालस्य यदग्रं तस्य यः शतभागस्तस्य शतधा कल्पितस्येति तिनमपि तया सूक्ष्मतया कल्प्यमाना
त्वादेव वेद्यपदपतितमनाहत्य प्रकृष्टः सूक्ष्मजीवः येन केनापि प्रकारेण वेद्यस्तत एव चित्स्वरूप एव देवैकात्मकत्वादानंत्याय देशाका
लाकाला परिच्छिन्नत्वादशेष ˘˘ त्याय कल्पते तद्रूपतया स्वस्वातंत्र्यात्स्फुरति न तु केनचित्तथा कल्प्यत इति कल्पितत्वं कल्पनो
त्यात तत्त्वं स्फुटिमिस्तस्वयमेव तथावस्थितिः एककल्पितत्वादस्येयस्यापि वस्तुमाणकं चुकाविष्टस्याद्दूरविप्रकर्षेणोत्प्रेक्षस्येत्थं गाथा
नमाह ॥ आदित्यवर्णं रुक्माभमिद्ध्विंडशिवशङ्करे पश्यति तारकमिव योगिनो दिव्यचक्षुषा ॥ आदित्यवर्णमिति तथा रुक्मस्येद्म
वशुभासः प्रकाशोयस्य त्येनेन दीप्तत्वमस्योक्तं नत्वाकृतिमत्वं पुष्करे पद्मे अब्विंडमिवेत्यनेन शरीरादिभूमिस्पर्शित्वं तारकमिवेत्यने
न शरीरादिभूमिस्पर्शित्वेन स्फुरत्ता सारं दिव्यचक्षुषेति स्वसंवेदनेन अत्र च प्रातिलोम्येन नवात्मसंबंधी द्वितीयो वर्णः वाचकत्वेन प्रकरणा
नुसारं योजनीयः तारकमित्यनेन च प्रकृतिर्बंधात्तारकत्वमेव तद्ध्यानस्योक्तमिति सिद्धिरपि निर्दिष्टा दिव्यचक्षुषेत्यनेनाप्येतत् ध्यानायो
गिनो शेषप्रकाशकं च तत्त्वं दिव्यमाविर्भवतीति सिद्धिनिर्देशः कृतः न देवेशार्थं एकेवशिनो स्येतद्ध्यानं वास्तवेन तु चितिमात्रात्मना रूपेण

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
छ॰टी
१४८

ध्यातैवायं नतु ध्येयः चिदात्मैव च सर्वाधिष्ठातृ देवतेत्याशयेनात्मनो ऽत्र देवतान्तरधिष्ठितं नोक्तं यश्चायं चिति स्वभावत्वाद्वर्णादिरूपादिरहितः शुरु
षउक्तः असौ ॥ रागविद्याकलोपेतः कालबद्धो द्विरूपवान् ॥ प्राङ्निर्णीतरूपकलादितत्त्वपंचकात्मककंचुकाच्छन्न आत्मा रूपवानित्यश्रा
दित्यवर्णत्वादिध्येयरूपउक्तः अथ प्रकृतिशुरुषं चैवेत्यादि प्रोक्तनवात्मप्रक्रियया नियतिध्यानमाह ॥ श्यामवर्णेन विज्ञेया स्थिता जी
वस्य देवता दक्षिणेन सितांगी तु वामेनामितरूपिणी ॥ जीवस्य जीवतानियतिर्नियंत्रणप्राणैर्वेत्याशयेन देवतेत्युक्तं नियामकत्वादे
व च श्यामा श्यामच्छायात्वेपि चास्या दक्षवामभागयोः सितासितत्वेन धर्माधर्मोर्ध्यापकत्वमुक्तं अस्याश्च ॥ तद्वर्णानि चवक्त्राणि मंड
लानि विशेषतः ॥ दक्षिणे सितानि वामे चासितानीति वक्त्रांगोत्थितानि प्रभामंडलकानि ॥ एषा च सितासितरूपत्वादेव पुरुषं ॥ क
कर्मबंधेन बध्नाति ॥ अस्य च ॥ स्वावङ्‌ःखप्रयच्छति ॥ तदीदृशीमेता ॥ नियतिं च विजानीयादनिवार्यां सुरासुरैः ॥ सर्वाहितन्नियंत्रितः
रत्थमेषा ॥ एवं बीजमहाध्यानाद्विरूपेण समन्विता ॥ एवं बीजेन प्रक्रांतवात्मसंबंधिना चकारेण सह ध्यानेन तत्परामर्शे सहितं वि
तनं यस्याः सा तथा प्रोक्त सितासितात्मक द्विरूपयुक्ता तस्याश्च ॥ ध्यानात्सिद्धिमवाप्नोति ॥ का सौ सिद्धिरित्याह ॥ नियतेश्च विमुच्य
ते ॥ नम्नयोति यत्या नियम्यते इत्यर्थः ॥ अथ कालतत्त्वध्यानमाह ॥ त्रिनेत्रं च चतुर्वक्त्रं कृष्णवर्णं चतुर्भुजं संहरंतं डरायर्धमनंतका
लमीश्वरम् ॥ डरायर्धं परमयोगिव्यतिरेकेणान्येनाभिभवनीयं अनंतमन्येनापरिच्छेद्यं ईश्वरं विश्वसर्गसंहारप्रभविष्णुमीदृशं का
लं ध्यायेत् अनश्वास्य ॥ स्वबीजध्यानरूपस्ताः कालेन न हि कल्प्यते ॥ स्वबीजं नवात्मसंबंधी लकारः येतु कालवंचनायतंते ॥ चक्र
वत्परिवर्तंते कालध्यानविवर्जिताः ॥ तडुक्तं न त्रभवता हरिणा जलयंत्र भ्रमावेशसदृशीभिः प्रवृत्तिभिः सकालः कलयन्सर्वान्काला
ख्यो लभते प्रभुरिति यत एवं तस्माडुक्तदेवतारूपं ॥ एवं कालं सदा ध्यायेत् ॥ एवं हि ध्यानतः प्रोक्त कालवंचनरूपा ॥ ध्येयसिद्धिश्च जायते ॥

246

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

नकेवलंकलाधिकारोक्तमृत्युंजयप्रकारः कालजयोभवति यावत्प्रोक्तकालध्यानादपीत्यर्थः एवंप्रकारावमृत्युप्रकृत्यंतेनध्यानादनंतरंय
वल कारवाच्यंयंनियतिकलानांसिद्धंगंध्यानमुक्तानवात्मप्रक्रियया प्रमादितत्त्वत्रयेणसहयथोक्तमेयगलकस्थित्यानिरूपितानां
मनएवनदुर्णाविमृश्यनानारागविद्याकलानामपिध्यानमाह ॥ रागांतरक्तवर्णंविविद्यापप्रमांसलोचनं सितवर्णांकलाध्यायेच्चैतन्यो
न्मीलिनीततः ॥ सुलोचनामितिकाकाक्षिवत् अत्रापिचतुर्वक्त्रचतुर्भुजत्वेप्राग्वदनुसरणीये कलायाविशेषणंचैतन्योन्मीलिनीमि
ति यथोक्तंप्राक् कलोद्बलितचैतन्यमितिततश्च विद्यादर्शितगोचरइत्यादिकोपलक्षणपरंतानिचततत्वान्यात्माश्रयेह दिध्यानक्र
मसाक्षात्कारतोवेद्यीकरणेनव्यामोहकत्वप्रशमायध्यानमाह ॥ कृष्णवर्णांचरक्ताक्षीदीर्घदंतासुलोचना कचोर्ध्वपिंगकेशीचस्थू
लकायामहोदरी ॥ सर्वजंतुव्यामोहकत्वादस्याः ईदृग्रूपंध्यानमुक्तं कचोर्ध्वमितिउत्थिताः पिंगाःकेशायस्याः इत्ययद्यपिकेषांचि
त्तत्वानांस्वरूपमात्रंध्यानमुक्तं अन्येषामाकृतिमद्देवताद्रूपत्वं तद्देवताधिष्ठितत्वंतथापिसर्वत्रतत्तदाभासरूपाणांतत्वानांतत्तद्दे
वताधिष्ठितत्वसाधारणितितद्देवताधिष्ठितमूर्तीन्येवसर्वतत्वानिध्यातव्यानिसर्वजंतुव्यामोहकत्वेपुनरस्याःस्फुटयति ॥ यामातयति
भूतानिब्रह्माद्यानिपुनःपुनः ॥ मातरतिस्वरूपाच्छादनप्रकारसंसारीणिकुरुते ततश्चेतेः ॥ निर्वैरमपरिपंथित्वान्मायाग्रंथिर्महत्तरः ॥
निर्वैरंनिष्कारणमेवपारमेश्वरस्वतंत्र्याशक्तिरूपामायापरिपंथिनीस्वरूपगोपनेनसंकुचितत्वेतत्तत्स्वरूपोत्थापिकातद्रूपत्वादेव
चपुंवेधिकामायाग्रंथिरित्युच्यते अतश्चपरमेश्वरानुग्रहंविनानकेनचिदुत्तीर्यतेइत्याह ॥ सोप्यवेदपुराणज्ञात्रनुष्ठानसुविदग्धयेन
तालंघयितुंशक्यायेचान्योमोहवादिनः ॥ अन्यच्छास्त्रममाहेश्वरं यतःसर्वमेवते ॥ क्लिश्यंतिमायायाभ्रांताभ्रमोहेमोहलिप्सया ॥
स्वच्छस्वच्छंदविद्धनपरभैरवेव्यापकात्मनःशुक्लरूपोयःकश्चिन्मोहउच्यते सतावदश्रुतीर्णतायामपिरनराज्ञुनराणांदमोहमोहावभा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मः ॥ स्वबीजध्यानयोगेन स्वं ध्यानस्वरूपतः दीक्षासिनाच तां छित्त्वा विशांति शिवमव्ययम् ॥ स्वबीजनवात्मसंबंधी मकारः तस्य ध्यानं परामर्शः
स्व तद्यथानेन सहितं यत्पूर्वोक्तं हक्षवर्णाचरक्षादीत्यादि ध्यानेन तत्स्वरूपतो हेतोः या पूर्वोक्त निरूपिता दीक्षासैव असिः (खड्गः) तेन तां मायां छि
ह्वा-टी त्त्वा शिवं विशंतीति तदैकात्म्यमायांति शुद्धविद्याध्यानमाह ॥ चतुर्वर्णा भवेद्विद्या सा वर्णव्यापिणी स्मृता सितरक्तपीतकृष्णा ध्यात
२५० व्या सुषिरात्मका आकाशवायुमारूढा रूपयौवनशालिनी ॥ इह सामानाधिकरण्यं च सद्विद्या इमिदं तयोरिति प्रत्यभिज्ञानिर्दिष्टरी
त्या अशेषवाच्यवाचकाविभागप्रकाशमय्याः शुद्धविद्यायाः सर्ववाचकतत्त्वाच्यव्यापिरूपमित्यमादिशांति परमेश्वरः तथाहि चतुर्भे
247 रवाद्युपेष्टा रौद्री वामाख्यैः बिंदुसदृशरेखाशृंगाटकार्धचंद्रसन्निवेशो रागमोक्तरूपैः वर्णानं स्वरूपव्यक्तीकरणाय स्याश्च अतश्च वर्णानामा
दिक्षांतानां व्यापिनी प्रोक्ता शक्तिचतुष्टयक्रमेण पंचाशद्वर्णभट्टारकात्मकस्वरूपोन्मापिका स्मृतेत्यविच्छिन्नेन पारस्पर्येणार्थीत्यनेन
समस्तवाचकव्यापिरूपमस्या उक्तं सितेत्यादिना तु समस्तवाच्यवाचकं पंचतत्त्वदीक्षानिरूपितनीत्या पृथिव्यादितत्त्वपंचकात्मनो विश्व
स्य पीतरक्तकृष्णसुषिरात्मकत्वात् तद्व्यापित्वादेव्यास्तथारूपता ज्ञायतश्चास्याः प्रतिपादितयुक्त्या समस्तवाचकव्यापित्वमत एवेय
माकाशवायुसर्ववर्णादयास्पदं सौषुम्णं पावनमारूढा पूर्वोक्तनीत्या वर्णकुंडलिन्याः प्राणकुंडलिनीवाहनत्वादशेषवाच्यपरिपूर्ण
मूर्तित्वादेव चेयं रूपयौवनशालिन्युक्ता चतुर्वक्त्रेत्यादिरयपाठः भुवनाधिकारे अष्टवर्गविभिन्नात्तु विद्यासत्तु पक्षस्य विद्याधिष्ठिता
नां वामादिशक्तीनामपि तप्तचामीकराकाराः पंचवक्त्रा इत्यादिध्यानाभिधानात् तदीदृशेषा ॥ स्वबीजेन तु सख्येया ॥ नवात्मसंबं
धिनात्तकारेण ककारमकाराकारपिंडीकरणयुक्त्या स्वीकृतविश्वात्मना कूटबीजेन परामृष्ट्वा एवं च साधकस्याशेषविश्वप्रकाश
त्मिका ॥ तत्सिद्धिश्चैव जायते ॥ चकारेणादंडरूपीयन्यायेन अणिमादिसंपत् समुच्चितानदेषा अशेषविश्वात्मताप्रथनयुक्त्या तु तथा —

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

मविकासात्मकपरफलपर्यवसायिनी दिव्यासिद्धिरमोघात् ॥ अनन्तश्चायं साधकः ॥ सिद्धविद्याश्च जायते ॥ सिद्धा वशवर्तिन्यः सप्तकोटि
संख्याः विद्याः यस्य ॥ किंच ॥ वेद लोकांस्ततः सर्वान् ॥ लोकयन्तीति लोकाः रुद्रदेवास्तैः लोक्यन्ते इति लोकाः शुद्धविद्यादिक्षितिपर्यन्ता ने
तानत्त्वादिमयाः पदार्थाः तान्वेत्ति स्वाधारवर्तिनः सर्वान् स्वसामानाधिकरण्येन पश्यति न केवलमयं सर्वज्ञो भवति यावत् ॥ कामरूपी
स गच्छति ॥ शिववत्स्वेच्छामात्रेण तत्तदाकारनिर्माता भवतीति यावत् अथैतस्य रतत्प्रभोरीश्वरस्य प्राग्वादिवक्त्रध्यानमाह ॥ ॐकृमा
में च नारीशं त्रिनेत्रं तज्जटाधरं पूर्वाननमभिध्यायेत् ॥ नराणामीशः स्यात् ग्रहादिकर्तः तत्सुरुषभट्टारकस्येदं नारेशं अर्धनारीशामि
त्यपपाठः भुवनाध्वनि तस्योत्संगगता विद्येश्वक्तवादर्धनारीश्वरता याः कासंगतिः नदीहृशं यत्सूर्वमानं नत्ध्यानात् योग्रक्षतनिष्टस्य ॥ वा
युभक्षस्य यत्फलं तत्पुण्यफलमाप्नोति ॥ वायुर्वाभ्यास्य वक्त्रस्यागम उक्तत्वात् ध्यानप्रारंभ एतद्ध्यानतः फलसिद्धिर्वाविर्भवति क्रमतः ॥
अथ मे याश्च तस्यैव ॥ फलमाप्नोति ध्यानप्रकर्षाश्चास्य ॥ जगच्च वशमायाति ॥ यतः सर्वत्र जगत्त्रये ॥ क्रमते सिद्धिमेति च ॥ तत्तद्भुव
नेशवत् स भवति अणिमादिकं चास्य भवति एतच्चास्य ॥ षड्भिर्मासैर्न संदेहः ॥ मासषट्कध्यानान्निश्चितं भवतीत्यर्थः दक्षिणास्यध्यानं वा
क्ष्यपक्रमते ॥ दक्षिणं च तथैव हि ॥ ईश्वरस्य त्रिनेत्रं ध्यायेदिति तथैवेत्यस्यार्थः विशेषं त्वाह ॥ नीलांबुदप्रतीकाशं पिंगभ्रूश्म
श्रु पिंगलं भ्रुकुटीकरालवक्त्रं च कपालादिविभूषितं बहुरूपजटाधरं दक्षिणं तस्य चिन्तयेत् ॥ वक्त्रं चेति शेषः तथोर्विशेषद्योतकः
द्वितीयो दक्षिणशब्दः साधकानुकूलवाची इत्यर्थं चैनत ॥ सुखदुःखविनाशाय रतिज्वरविनाशनं ॥ विशेषस्तु ॥ विषग्रहादि सर्वं त
ध्यानान्नाशयते क्षणात् ॥ किंच ॥ अग्निवज्ज्वलते योगी जरामृत्युविवर्जितः क्रमते सर्वलोकांश्च सिद्धैश्च समन्ताद्व्रजेत् ॥ सिद्धः प्राग्व
न्मासषट्कध्यानात् क्रमते व्याप्तिनाधितिष्ठति समन्ताद्व्रजेत् परमेशसाम्यमेति पश्चिमवक्त्रध्यानमाह ॥ सितं त्रिनयनं देवि सादित्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
छा-टी
२७८

248

त्रकमंडलुं पश्चिमंवदनंध्यायेद्दिव्यसिद्धिप्रदायकं ॥ सिद्धिरणिमाद्यष्टिकाः इयंपश्चिमवक्त्रध्यानस्यमहिमायत ॥ हत्वाप्राणिसहस्राणिपरदारशता
निच अलेपकोविशुद्धात्मासिद्धिंप्राप्यदिवोभवेत् ॥ इतिरिहद्धिंसार्थोगत्यर्थश्चक्रमेणानकेवलंप्राप्तसाधकदीक्षतःसाध्योवक्त्रध्यानाद्गणिमा
दिसिद्धिंप्राप्यशिवोभवति यावन्महापातकयुक्तोपीत्यर्थः अतश्चप्रायश्चित्तविषयमप्येतद्ध्यानंनिरूप्यमित्यादिष्टं उत्तरस्यध्यानमाह ॥ त्रि
नेत्रमुत्तरंवक्त्रंरक्तोत्पलसमद्युतिः ॥ यत ॥ ध्यानान्नस्यजगत्सर्ववशमेतिनसंशयः ॥ मासषट्कंध्यानतरित्यर्थात् किंच ॥ तपनेवर्षितेचे
वस्रजतेसंहरत्यपि ईप्सितांलभतेसिद्धिंयोहमेकंतुचिंतयेत् ॥ आत्मनेपदनिहत्यपात ॥ ऊर्ध्वास्यध्यानमाह ॥ सितमूर्ध्वं सदाध्याये
त्फुल्लहस्तजटाधरं व्याघ्रचर्मपरीधानंसादाक्षत्रकमंडलु वीणाडमरुहस्तंचनागयज्ञोपवीतकं चंद्रमूर्ध्वोर्ध्वलिंगंचध्यायेन्नित्यंमहेश्वरं ॥
ऊर्ध्वलिंगमितिमौलिस्थानेलिंगाकारं महेश्वरइतिपदेनैकवक्त्रमीश्वरंध्यायेन्नतुवक्त्रमात्रमस्येत्यर्थः नित्यमितिमासषट्कंयावत् अतश्च ॥
अनेनैवतुदेहेनसर्वज्ञःकामरूपवान् ॥ भवतीतिशेषः एवमीश्वरतत्वाधिष्ठातृरीश्वरस्याकृतिमतोध्यानमुक्तं अथास्यैवबिंदुरूपेणेश्वरः
स्वयमितियोजनिकाग्रंथदृशासर्वमिदमहमित्यशेषविश्वाभेदेनदशात्मकबिंदुरूपस्यांतर्गतविश्ववाचकाविभागमयनादध्यानमाह ॥
घंटानादस्यवाध्यानान्सिद्धिरणिमादिकीभवेत् ईप्सितामर्त्यलोकेतुसिद्धिस्तस्यप्रजायते ॥ घंटारवाकारस्यबिंदुंतर्गतनादस्यसर्वस्यध्या
नात्पणिमादिकीसिद्धिर्भवेदिति षड्भिर्मासैर्नादामर्शसाक्षात्कारस्पाःसिद्धिरितितस्यभवतितत्सिद्धोचयथेष्टसिद्धवस्तुप्राप्तिरिदंहस्य
सदास्यचदत अथास्यैवांतर्भूतनादकाशेषविश्वाभेदवेदनात्मकंबिंदुप्रकाशमयंपूर्वमीशानवक्त्रध्यानमूर्ध्वलिंगमितियल्लिंगमु
क्तंतस्यध्यानमाह ॥ लिंगध्यानंतुयःकुर्यात्सर्वबीजेनसंयुतं मासेनैकेनपश्येत्ससूक्ष्मंलिंगंतनूपरि शुद्धस्फटिकसंकाशंतद्दृष्ट्वात
विमुच्यते ॥ लीनमभिव्यक्तानयांतःस्थितंविश्वमस्येतिलिंगंअशेषविश्वाभेदवेदनात्मकबिंदुप्रकाशमयंपूर्वमीशानवक्त्रमूर्ध्वमत्र ए

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

वंबीजं नवात्मकसंबंधी रेफः सच पूर्वं दिग्वक्त्रध्यानेपि परामर्शकत्वे तु संधेयः सूक्ष्मं सर्वेंद्रियविषयं पश्येत् तत्प्रकाशमयं स्फुरेत् विमुच्य
तेजीवन्मुक्तिमासादयते यदित्वे तद्ध्यानवतः सिद्ध्यभिलाषो भवति तदा ॥ सिद्धिस्तु मानुषे लोके षण्मासेन प्रजायते ॥ तां दर्शयति ॥ त्रै
लोक्यदर्शने बुद्धिः प्रत्यक्षात्तस्य जायते ॥ त्रैलोक्यदर्शनविषये सालोकाकाररूपा धीरस्योदेति साक्षात्कृताशेषविश्वोयं भवतीत्युक्तः ॥
आक्रमेत्सर्वलोकांश्च ॥ स्ववशान्कुर्यात् किंच ॥ ईश्वरेण समो भवेत् ॥ देहस्थोपीश्वरभट्टारकतुल्यो भवति ॥ इदं चास्येश्वरतुल्य
त्वं ॥ सोमार्कौ चक्षुषी स्यातां चक्रे वै धीरथस्य तु तन्मात्राणि हयास्तस्य मनः सारथिचोदितः अहंकारो भवेद्योद्धा गुणाश्चास्य महायनुः इं
द्रियाणि शरास्तस्य गोधर्मः प्रकीर्तितः ॥ इहानुन्मिषितविवेकप्रसरः सत्वादिगुणाबद्धः पुर्यष्टकाविष्टः अहंकाराधिष्ठितमनः प्रवर्तिते
रिंद्रियैर्विषयानाहरन् धर्माधर्माभ्यां बध्यते यस्त्वीश्वरारापणात्मा मनस्तस्यो योगींद्रः स देहावस्थितोपि पुर्यष्टकं रथमिव वासनात्मक
तन्मात्रकेन बहिः प्रवर्तमाने वैशिकया धिया चक्ररूपया सम्यक्संचार्यमाणमारूढः ज्ञानशक्तिक्रियाशक्तिमय सोमार्काभ्यां चक्षु
र्भ्यां विश्वमालोचयन् दीप्तेंद्रियशक्तिं यस्य माने विषयाग्रामेकदाचित्पश्चजनस्खलभेर्धर्मादिविकल्पैः स्पृश्यत इति निर्देशः पूर्वोद्दे
भावमयोयं शिष्टकाग्रमत्र आतश्च ॥ यथैव क्रीडते योगी परमात्मनि हृत्स्थिते प्राणापाने वर्तमानः इच्छया परमेश्वरि ॥ एवं सर्वोक्तनीत्या प
रमात्मनि हृत्स्थिति वर्तमानः सर्वज्ञः सर्वकर्ता च व्यापकः परमेश्वरः सर्वत्राहमेव धर्मा इति दार्ढ्याद्विबोदय इति श्री विज्ञानभैरवादिष्टा
नीत्या तदभेदविमर्शमयो योगी स इच्छया प्राणापानपथे प्राक्रीडति नास्य जातु चित्संसारस्पर्श इति यावत् अथ तीव्रतमशक्तिपाताभावादेवमस्या
भेदप्रतिपत्तिः न प्ररोहति तदपि धर्माधर्मबंधप्रशमोपायमादिशति तदेवः कृपालुतया ॥ नाहं कर्ता न मे बंधः सर्वमीश्वरकारणं सत्ता
चेश्वरविज्ञाने सर्वकर्माणि संत्यजेत् ॥ इति शास्त्रोपाहार्यः ॥ धर्माधर्मस्य कर्तृत्वे प्रेरको हृदि संस्थितः तमहं शरणं प्राप्तो न मे बंधोस्ति।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

कर्तृतः सदाशिवोष्टभेदेन सर्वबीजसमन्वितः ध्येयः सर्वोक्तरूपेण तत्सिद्धिफलमिच्छता ॥ अष्टभेदेनेति सकलादिमूर्त्यष्टकेन युक्तः सर्व
स्व बीजेन वात्मसंबंधी हकारः पूर्वोक्तेन भुवनाध्वनिरूपितेन रूपेण तत्सिद्धिफलं तत्त्वमन्त्रावाप्तिः एवं स्थूलमथ ध्यानमुक्त्वा सूक्ष्ममाह ॥
दा-टी नादं वै व्यापकं ध्यायेद्देहे रात्र्ययनेषु च ॥ व्यापकमिति पूर्वोक्तप्राणापानरूपस्यायनानां च दक्षिणोत्तरत्वादहरूपाणां व्यापकं सर्वं वा चव
२४५ निमयत्वादत एवं चंटारवत्तत्स्थास्थूलादेस्वरादयं विलक्षणः सर्वशाहृव्यापकः सूक्ष्मनादभेदः ध्यानतश्चायं ॥ दक्षिणोत्तरसंक्रान्ता
विषुवत्समोक्तदः ॥ दक्षिणोत्तरसंक्रान्ति पंचचषकान्तो मुहूर्तयस्समवायीयोयो विषुवत्संक्रान्तिकालः तत्रयोनादं जानाति उपलभ
249 ते तस्यायं मोक्षं ददाति अस्य स्वरूपं दर्शयति ॥ वंशाध्वनिसमप्रख्यः शांतनादस्तु संस्मृतः सदाशिवः सविज्ञेयः ॥ घोषादिविशेषरू
परूपतोपशमाक्रान्तः प्रोक्तस्थूलसदाशिवविलक्षणः अस्य च ॥ ध्यानात्सिद्धिफलं शृणु ॥ मासमात्रेण तेजस्वी वागीशस्तु द्वितीय
के तृतीये पश्यते सिद्धान्दिव्यदृष्टिश्चतुर्थके ॥ यातुवलीपलितनामादिरूपासा ॥ सिद्धिस्तु मानुषे लोके वत्सरार्थेन संशयः किंच ॥
दिव्याष्टाहुत्तथाष्टेन सायुज्यंतु द्वितीयके द्वितीयेष्टे सदाशिवैकात्म्यमित्येव पदसदाशिवपदेनाम ध्यानमुक्त्वास प्रयोगं बिंदुध्यान
माह ॥ षण्मुखीकरणं कृत्वा ध्यायेद्देवं सदाशिवं बिंदुत्रयमित्यर्थः ॥ अंगुष्ठाभ्यां श्रुती नेत्रे तर्जनीमध्यमाः क्रमात् शेषाभ्यां तु घ्राणयाद्व्रा
णौ षण्मुखी किल बद्धधीः ॥ तद्ध्यानाच्च ॥ दशधा वर्णरूपेण दृश्यते च सदाशिवः ॥ बिंदुरूपरत्यर्थात् ॥ सितं रक्तं च पीतं च कृष्णं स्तर
सितपिंगलं नीलं चित्रकवर्णं तु स्फटिकाभं मनोरमं ॥ स्फटिकाभं स्वच्छं मनोरमं तु चंद्रमंडलसंकाशमित्यादिवक्ष्यमाणरूपमुप्या
देयं यदाह ॥ दृष्ट्वा सर्वाणि रूपाणि त्यजेत्तानि विचक्षणः एकमेव तु गृह्णीयाद्यत्तेन गुणरूपका ॥ विचक्षणस्तत्तत्त्वानाभिनिविष्टः ए
तमिति मनोरमं अस्मरति रूपविशेषः गुणरूपाः अनुपादेयः तदेकमाह ॥ चंद्रमंडलसंकाशं विद्युत्तेजनिभं तथा तारकावलिताकारे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

बिंदुमेवं विलक्षयेत् ॥ विद्युत्पुंजनिभमीक्षणं प्रकाशो यस्य तादृक्कायाश्च लिनस्य च लनस्यैकारो यस्य स्फुरत्कारकांतरूपमिति यावदेवं स
तत्र दाशिवस्य बिंदोरीदृग्रूपं पंचकृत्यीश्वरो गतः स्मृतः ॥ निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शांतिस्तथैव च आभिः कलाभिः संयुक्तो ध्यातव्यो बिंदुरीश्वरः ॥
अत एवैकादशबिंदुस्वरूपप्रतिपादनावसरे दशदैवतसंयुतः इति ग्रंथो स्माभिः सद्योजातादिदेवता पंचकं घंटानादः निवृत्त्यादिकलाच
तुष्टयं च येदृग्यदिह प्रतिपादितं तदाशयेन तत्र प्रतिपादितः उपसंहरति ॥ बिंदुध्यानं समाख्यातं ॥ ऐश्वरं सादाशिवं च द्विविधमपी
तियावत् ॥ शक्तिलक्षणं निबोध मे ॥ शक्तिर्लक्षणं लक्षणं येन तादृशं ध्यानं बुध्यस्वेत्यर्थः तदेवं ॥ रविवीद्युन्मीलिताक्षो यद्वा उद्यद्भास्करसत्त्रि
मं ईक्षते च महत्तेजः शक्तिः प्रतीतिसा स्मृता ॥ रविमिति ब्रह्मरंध्रं प्रवीक्षते तत्र चैतावद्वा प्रतीनादां तां ते प्रभवनशीला सा च तत्र ॥ पीता
रक्ता तथा शुक्ला स्फटिकाभा मनोरमा दृष्टव्यापारमाशक्तिः ॥ तानवद्यप्रकटीभूता तानवत्याः ततश्च ॥ तां दृष्ट्वा शिवतां व्रजेत् तस्य
दो विता परमशिवरूपा अथ ॥ व्यापिनीं च ततश्चोर्ध्वे पंचरूपां विचिंतयेत् कारणैः स्वैः समोपेतां ॥ व्याप्यादिभिः ॥ तां च ॥ ध्यात्वा
स्वसंकेंदतां व्रजेत् ॥ समनादिपदासादनयुक्त्येत्यर्थात् अथ पूर्वनिर्णीतरूपां क्रमेण समनाश्रुन्मनां चोक्ते ध्याये मुक्ते न चेतसा अत्र तु
च शांतादिशिवांत ध्यानेन वात्मसंबंधी प्रणवो वाचकत्वेन परात्मप्रत्ययः ध्यायेदिति स्वविमर्शबलेन विमर्शयेदिति यावत् अतश्च ॥
ध्यानात्सिद्धिमवाप्नोति ॥ यदासौ ॥ व्यापकः प्रभुरव्ययः ॥ समनाध्यानादग्रावृद्धिस्तु करुते शिवरूपतिधः एवमुक्तो व्यापकादिरू
पः शिवस्तद्रूपो भवतीत्यर्थः स च ॥ पूर्वं वै कथितो मया ॥ शिवस्योर्ध्वे शिवोत्ते योयत्र युक्तो न जायतरत्यादौ तथा स्थूलसूक्ष्मप्रभे
देन न देकं संव्यवस्थितमित्याद्युद्देशो पुचे हापितत्स्वरूपं दर्शयितुमाह ॥ वर्णषायश्च शब्दरूपेण वाचो वायश्च गोचरः मनश्चिंतयते यानि
बुद्धिर्यान्याव्यवस्यति अहंकृतानि यान्येवयश्च वेद्यते या स्थितं यश्च नापि स तत्रैव वर्तते एवं प्रयत्नतः ॥ सरति विस्मकाश्य नः पर

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
द्वा·टी
२५०

250

मशिवःभावाभावमयेविश्वेत्रिजगतिचित्प्रकाशैकात्म्येनप्रकाशमानोऽर्थःशुभ्रः प्रत्यभिज्ञेयः यथायंसच्चिदात्माप्रकाशोमहेश्वरः यत्प्रका
शाभेदेनेविश्वमिदंप्रकाशतेप्रकाशबाह्यस्यकस्यापिप्रकाशनानुपपत्तेः यत्स्वेव विश्वप्रकाशात्मासप्रकाशः प्रकाशः प्रकाशतेसर्व
वाहमित्येवंविधस्यचपरतत्त्वैकतानहृदयस्यनदेशाश्रमादिविनयःकोपीत्याह ॥ यत्रयत्रस्थितोदेशेतत्रतत्राश्रमेरतः सुखासीनःसं
यतात्माएकचित्तःसमाहितः स्वच्छंदंसमनुस्मृत्यभावंभावयेत्सदा ॥ सुखासीनोविदितवैद्यत्वप्राणायामाद्यायासरहितः संयतात्मेत्ये
कचित्तपदेनव्याख्यातःसमाहितइतिव्युत्थानेपिपरतत्त्वपरामर्शनिष्ठः यदाह ॥ स्वच्छंदंसमनुस्मृत्यविश्वाभासात्मचित्प्रकाशरूपत्वे
नविमर्शनाभावंभावयेत्सदेतिचित्प्रकाशव्यतिरिक्तंनहिकिंचिदपिकदाप्यस्तीतिप्रत्यभिजानीयात् ॥ अतश्च ॥ भावनात्तस्यतत्त्वं
स्यतत्समश्चैवजायते ॥ देहावस्थायामपीतियावत् उक्तंचैतत् यस्मात् ॥ येयंमेत्वस्यव्याख्याताःह्येवंतेनवरवर्णिनि ॥ सर्वज्ञत्वाद
यः तैस्तुधर्मैःसमायुक्तोयोगीवैभवतिप्रिये स्वरूपस्वरूपव्याख्यानेतत्त्वानांकथितंमया स्वरूपकठिनत्वादिरूपकंपीतत्वादि ॥ अतश्च ॥ एवं
ज्ञात्वातथातत्त्वासिद्ध्यतेमुच्यतेपिच ॥ सिद्धिरप्यत्रप्राग्भुक्तिपर्यवसायिनीशिवैवेतिशिवं ॥ समस्ततत्त्वविभवसर्गस्फारयथात्मकं
चिदानंदघनस्वात्मास्वच्छंदोजयतिप्रभुः ॥ इतिश्रीमहामाहेश्वरक्षेमराजविरचितेस्वच्छंदोद्योतेद्वादशःपटलः १२ ॥ छ ॥
ॐपरामृतरसस्फारसारसंबोधहृद्धितः सर्वसंपत्प्रदःश्रीमान्स्वच्छंदोजयतिप्रभुः ॥ एवमियतिद्वादशपटलांतेस्मिन्ग्रंथेएकदेशोद्वा
त्रिंशतिरष्टज्ञानभेदाद्दर्शिताः तद्यथा मातृकाभैरवः १ श्रीस्वच्छंदभट्टारकःकपालीशादिभैरवाष्टकपरिवृतः २ यस्तुशाकविष्णु
ह्वःसाङ्गैरवचक्रवरानने तन्मध्यसंस्थंसंपूज्यतत्स्थानेमध्यमन्यसेदित्यंशाकविचारोर्ध्वग्रंथद्वयकपालीशादिनाथःस्वास्यावरणावै
चित्र्येणावस्थिताअष्टौनवात्मा एष्वष्टकाद्यकादनवकभेदेननवधा ३ समुदायिकाख्यित्येकः ४ द्वात्रिंशद्देवीभिःपरिवृतःकोटराक्षभट्टा

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रकः ११ केवलोवा १२ अथेदानीं सकलदर्शनसारभूतं त्रयोविंशतितमं केवलमेव निष्कलनाथमयं स्वच्छंदसमत्तुभ्यस्त्वेति पटलान्ते पटल
सेरात्पर्यं मासूचितं निर्णयाय यथितं ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ सारं यदस्य तंत्रस्य यागं तु परमेश्वर नामाख्याहि समासेन साधकानां हिताय वै ॥ ३
ज्यतइति यागः सर्वतंत्रसारभूतो निष्कलनाथः यजनं यागस्तदाराधनप्रकारः तं हि विधिं कथयेति प्रश्नितः ॥ श्रीभैरव उवाच मूलबीजा
त्तरं मंत्रनायकं परमेश्वरं प्राणायामसमारूढं मंत्रं गोर्वऔं समन्वितं पूर्वोक्तद्रव्यसंघातैः पूजयेत्परमेश्वरं ॥ परं मूलबीजात्मकमत्तरेव
त्तुकलभट्टारकमीश्वरं इति स्वच्छंदभैरवं देवतारूपं परमेश्वरं सर्वप्रभुं मंत्राणां आवरणगतानां सर्वेषां वाचकं प्राणायामसमादि प्रागवत्
अगौरिति सर्वज्ञत्वादिपरमार्थैः स्वातंत्रीसरैः षड्भिरिति पूर्वोक्तैर्वर्ज औं भ्रिति यादिवांतानन्तराणि संहारेण युतानि चेति पूर्वोक्तैरेव
नन्तु श्रीकालोत्तरोक्तनिष्कलाभिन्नप्राय व्याप्तिकप्रसादभट्टारकबुद्धमपंचकसंभिन्नरकारात्मकैरिति व्याख्येयं क्रियाभेदभे
देन तत्र भेदो यतः स्मृतः तस्मान्न यथोक्तं तत्कालोत्तरे नान्यतंत्रतरइति श्रुतेः तेन यथोक्तैरेवं भगवदुक्तमंत्रैः सम्यगिति अभेदेनेवान्वितं
नत्वावरणास्थितेस्त्वर्थः अत एव श्रीमदघोरेश्वर्यामभेदेनैवान्वितं तस्य देहाद्वगं गौरी अत्वगेवा प्रकल्पयेदिति यद्यपि शाक्तस्फा
रप्रथाने सुष्पाहे सुकल्पिता श्रुतिरस्ति तथापीहागवदुक्तमंत्रवच्छक्तिमत्त्वरूपाविभिन्नैवासाविति गर्भीकृतशाक्तस्फाररूपवायम
त्रतः शक्तिमन्मंत्रः पूर्वोक्तमित्यनेन मंत्रन्यासादि सर्वसंगदहीनं केवलं सकलन्यासो निष्कलनाथे वै वसकलनिष्कलव्याप्तिना का
र्यः भगवत्कोटरात्तस्य पश्चादस्योक्तत्वात् तद्व्रद्वाहसोयमिति केचित्स्वच्छंदनाथत्वादष्टादशभुजएवेति गुरवः इत्यसंख्यातेरित्यने
नसिध्यंग यजनं महासंरंभारंभेण कर्तव्यमिति नियतिस्म जितस्यास्य ॥ सएव होमविन्यासः ॥ संस्कृते वो विन्यस्त
स्यभगवतः शांतेमहसेवाष्टेन रमाम्यादिना पूर्णांतो होमः कार्य इत्यर्थः एतच्च शिवधर्मि साधकदीक्षादीक्षितस्य कर्मारंभणीये

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
त्र-टी
२५१

251

वान्यस्य तस्यच ॥ दीक्षासैवप्रकीर्तिता ॥ एवंपूर्वोक्तशिवधर्मिदीक्षादीक्षितोभगवत्पर्चांतर्पणोविधाय ॥ दशालक्षंजपेयस्तुएकचि
त्तः समाहितः सशुद्रगामसरित्तीरेसहायैः परिवर्जितः होमयेन्नरमांसस्य लक्षमेकंसशग्गुल्लु चिरेंद्रियैकचित्तस्तु ब्रह्मचर्ये व्यवस्थितः
असाध्यंसाधयेद्देविनात्रकार्याविचारणा ॥ एकत्रनिष्कलभट्टारकएवजप्यमानेचित्तंयस्यतएवसमाहितः सशुद्रगाचासौसरि
दितिमहानदीत्यर्थः तस्यच ॥ दीक्षासैवप्रकीर्तिता ॥ सहायैः परिवर्जितइति यथा आराध्योदेव एकवीरस्तथाराधकोपीत्य
र्थः यथाहोमस्तथाजपइतिनीत्याहोमेप्येकचित्ततायुक्तं किंचास्य ॥ यानिकानीहकर्माणिचतुष्पीठस्थितानिच अधमान्य
धममध्यानिउत्तमानिवरानने तानिसिध्यंतिदेवेशिभैरवस्यवचोयथा ॥ विद्यामंत्राणांपीठचतुष्टयात्मनिपारमेशेशास्त्रेयानि
कर्माणिकार्याणीहजगतिपातालाकाशतत्त्वेश्वराख्यानिहेतुभूतान्यधममध्यमादिरूपाणिस्थितानिकृतपूर्वस्ययोगिनः सि
ध्यंतीतियोज्यं नतुक्षुद्रकवान्यादीन्यधममध्यमादिरूपाणीतिव्याख्येयं कृतान्यपिहिकर्माणिजपलक्षतइतिपूर्वंपरिमितएवंसे
वासाध्यतैनेषांचोदितत्वाद्भैरवस्ययथेत्यनेनात्रमायाप्रमातृसुलभः संशयोग्राह्यइत्यादिशति ॥ अथेदानीमुख्यसिद्धिसाध
नपरस्याप्यस्यसाधकस्यकाचित्किंचिदवसरउपयोगीनिग्रहतादिव्यपानिकर्माणिद्रवमंत्रयुक्तिसख्यान्यायादिदुर्नातेरादे
शूरमाह ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामिकारिकाकोशमुत्तमं यत्ज्ञात्वादेवदेवेशिविचरंतीहसाधकाः ॥ तस्याभिधानेनार्थोयः समा
सेनोच्यतेबुधैः सूत्रतः सातुसूत्रतः कारिकार्थोपदर्शिनीतिलक्षितानांकारिकाणांकोशंसमूहइतिवीरविषयत्वादविघ्नफलविष
यइत्यर्थः अतएवविचरंतीतिकरतलप्राप्तसर्वसिद्धिकायथारुचिविचरंतीत्यर्थः तत्र ॥ अभिसुखखट्वाङ्गानियानितत्रशूराशिरः
प्रावितसमादाय रक्तालक्तकलिखितंसाध्यतनोमंत्रयुक्तमभिधानम् प्रेतानलेसुतप्तंविधायनिष्पीयत्कनेशतेजयति अस्यै

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

द्रवकृवर्तिनममवेंद्रगुरुंवातमानयत्यनिलवेगात् १ शिरःकपालेपो विलिंनिर्मांसीकृतंरक्तेनप्रेतसंबंधिनासहितमलक्तकंरक्तालक्त-
केतेनलिखितेमंत्रयुक्तमितितद्विदर्भितमितिपंचमप्रयोगेमंत्रविदर्भितमित्युक्तेःज्ञातेतत्खललाटेलेख्यं यद्वदतिसप्तमेप्रयोगेनाम
तस्यललाटइतिअभिधानेसाध्यनामनयेमूर्द्धांतंसाध्यतनावेवनद्रूव्योलिखितेसाध्यदेहेप्रेताग्नौनिशिंसहुतमंविधाययस्यसाध्यस्यकृ
मुखं तेतद्दिगाभि[illegible] यथालिखितेशतंजपतितंसाध्यंयथाविनियोगायवायुवेगादित्यनिषीर्चदानयति १ प्रेतालक्तकलिखितेनरपि
रसिप्रेतवह्निसंतप्तम् यमलोकादस्यचिरादानयतिबलेनसर्ववत्साध्यम् २ ॥ सर्ववत्साध्यंमंत्रयुक्तंसाध्यनामशतंजपेदित्यनुवर्ततेप्रेताल
क्तकंप्रेतशारीरोर्थंरक्तेनरपिरसिरत्यस्यूसंबंधित्यपीतिसर्वस्माद्विशेषः ॥ मृतनार्यावामपादाङ्गुष्ठायाःस्तुपांसुलीसमादाय रु
संयु धिरालक्तकरोचनयासाध्यमंत्रंनाममापुर्क्त्वा खदिरानलेस्वतप्तांरात्र्यर्थेसंयुक्तोजपशतेन आनयतिप्राचीमहल्यामथवादिवसस्य
प्रांतभागात् ३ ॥ संयुक्तामित्यनेलिखितेतियोज्यंस्वतप्तेप्यत्रकृतेतिरोचनेहनरसक्तपांसुलीपार्ष्णिकास्तीत्यन्येदिवसस्यप्रांतभागो
निसूक्ष्मःकालः ३ ॥ उद्वंधसृतुवामांघ्रेःपांसुलीसमादाय प्रेतालक्तोकनिजरुधिररोचनाभिर्विलिखितंनं प्रेतानलेस्वतप्तांयाताभि
जप्तांसुनाममंत्रयुतां कृत्वायत्रस्वरास्वरपन्नगनारीःसमानयत्साश्रुः ४ ॥ पूर्वप्रेतरक्तेरहस्तनिजरक्तमपिनिविशेषः ॥ निजवामक
रेलक्तकरोचनयासाध्यनामपरिलिखिते मंत्रविषदर्भितमेतज्जपशतयुक्तंसुतापितंरात्रौ खदिरानलेविधूमेस्वरयुरुमप्यानयत्यनि
लवेगात् ५ ॥ विदर्भितंनोम्नोतेमंत्रविन्यासःपूर्वमेवदर्शितं ॥ साध्यमभिधानलिखितंसाध्याभिमुखोर्द्धरात्रकालेव भूमितलेगैरिके
नरक्तेन गंधोद्धतितवामहस्तेनतत्तनक्षीजयुक्तेन आक्रम्यभूमिलिखितंसाध्याभिमुखोर्धरात्रकालेव द्वितियनिमतिसामान्यमानयति
निमेषप्रांतभागात् ६ अभिधानपुरेणप्राग्वन्मंत्रविदर्भितेनलिखितंकृत्वाहिंगुलकंरक्तेनप्रेतोत्थेनेवप्रतपवभूमितलमेतत्प्रमथा

पिंगेरिवे

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
त्र-टी
२५२

निर्कं अत्र च प्राकरणिकः प्रातर्जापप्रयोगः स्थित एव ६ ॥ नृकपालमध्ये लिखितं रोचनया रक्तमिश्रया साध्यम् नाम च तस्य ललाटे मन्त्रेण वि
दर्भितं समालिख्य गंधोदकेन लिप्तं नृकपाले वै द्वितीयमादाय कृत्वा कपालसंपुटमथ मृतसूत्रेणावेष्टयेत् तस्य कं खदिरांगारस्वेदनं प्रति
त्यक लिप्तं तनखनः कृत्वा यावत्सित्थकमेतत्कपाललग्नं विधीयते तावत् स्वरपतिमप्याकर्षति जपध्यानयोगात् त्रिमेघमात्रेण ७ ॥
मृतसूत्रेणावद्यमाणाक्रं भकाश्ठक्रामृतस्नायुना जयोत्रराज्ञावेति स्थितमेव ॥ भिन्नो गैरिकलिखितं मंत्राणि विदर्भितं तदभिधानं सा
ध्याभिमुखो राज्ञो नामकराक्रांतमथजपकृद् हः क्रौंकारांकुशयोगादानयति स्वरास्वरान्दिशात ८ ॥ भिन्नाविति भ्रमाश्मानिकं ता
तदभिधानमित्यानयने प्सित स्वरास्वरानामक्रौंकारांकुशयोगादिति अंकुशांकारलिखित क्रौंकार वामकराक्रांति वशादित्यर्थः ॥
रणाशस्त्रघातपतितेन रपिशितं त्रिमधुसंयुक्तं जुहुयात् विपरीतं वक्रस्थदंष्ट्रास्यसाध्यं तन्निति पेन्मध्ये संपीडितकरसंपुटविकलव
क्रैकरोतेरेष्यात्वा आनयति महाप्रभुरुषं ध्वतितियतिमपि दिवसशतमागात् ९ ॥ भ्रमेणांगुलिकाभ्यां स्याच्चक्रे डष्टविकर्तनमिति
प्रसारितांगुलीको नानवामोपरिनिविष्टाद्दत्तहस्तस्य प्रसारितांगुलीकस्य तल संघर्षेणा वामकनीयसीपार्श्वप्रामदक्षतर्जन्य
ग्रमणाघा चक्र स्वद्रागमे हस्थितौ विपरीतामिति वामकनीयसी पार्श्वादक्षिणस्यांतः प्रवेशनेन बद्धा तन्मध्यगतेसाध्ये करपीडन
विह्वलीभूतं ध्यात्वा मंत्रविदर्भितं साध्यनामशतसंख्यया जप्त्वा प्रोक्तद्रव्येण निशि ईमंकुर्वन्नपतिमपि विधेयीकरोतीत्यर्थः रात्रौ
प्रमशानेजपहोमादिप्राकरणिकमत्र स्थितमेव ९ ॥ श्मातशस्त्रपातरहितध्वजनरशीर्षप्रदेशलन्मयुग्मं तत्र त्रिरूपलिखितथाम।
लिखितामिषजयेद्यस्तु तस्य हरिपवनकमलजधनदयमेंद्राः समिद्धगांधर्वाः विविधरसिद्धजातं विदयति चित्राः परासिद्धीः १० ॥
आदौ शस्त्रेणाश्चत्ततोयोध्वजेनरः तस्य मूलारोपितऊरुद्धकपालं तत्र प्राग्वत्प्रोचितेत्रिरूपं गंगादि तमित्याकृति संपुटलिंगरूपम

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

व्यक्तलिंगाकृतिधाम मूलमंत्रवाच्यं देवतं लिखित्वा तत्कीर्तियोनित्यमर्चितः सो लोकपालानपि वशीकुर्यात् एतदेवभंग्यास्फुटयति श्लोकद्व
येन ॥ व्यक्ताव्यक्तं तथाव्यक्तमव्यक्तं तु त्रिरूपकं धामचाराधयेत्सम्यक्तत्र यत्नविचक्षणः जायते त्रिविधा सिद्धिः गिरिराजतनूद्भवे स्वनि
श्चितमतेः सम्यग्गिरिराजस्य तत्सुवे ॥ तत्रेति त्रिशूलाग्रे पिततनरकपाले गिरिराजस्येति कुंभकारादुह्वा साधकेंद्रस्य अत्र द्रव्यविशेष रक्तमाला
द्वेमसाध्यंवशीकारमाह ॥ रक्तचंदनधूलिततराजिकालवणं तथा पादधूलितमध्यस्यपंकीकृत्यततपेषयेत् जपन्त्सम्यक्छदेवं तु निर्मि
ध्यचकरद्वयं चिताग्नौ नक्तया चूर्णं चंडालाश्रावयावापि वा साध्यस्याभिमुखो भूत्वा प्रयोगमिममाचरेत् शतमेकं जपेद्यावन्नावदाकर्ष
येन्नृपं ॥ पादधूलिरिति सोदक्षिणा सा दानूनार्था वामात् रहितत्वाभिष्कलनाथं नमोतमुष्मार्थमस्य केमेव श्रीभवतु स्वाहा इत्यूहांते नाम
त्रः जपे होमे च प्रयोक्तव्यः एवमाकृष्टस्त्वासौ साधकस्य ॥ वशमायाति भूनाथस्त्वात्मना च धनेन च ॥ नात्र संशयः कार्य इत्याह ॥ सि
द्धएषप्रयोगस्तु नामयथातवयाम्यहं ॥ एवं वशीकृतौ प्रयोगदशकमुन्मादि सिद्धार्थं च प्रयोगमुन्मादलभने प्रयोगमाह ॥ तामेव धूलिं
संगृह्य लेहचूर्णविमिश्रितां श्मशानचीरके बद्धा समजमांच तद्वथे निखन्यष्टांगुलं भूमौ रिपुनामसमन्वितां निक्षिपेद्यस्य नाम्ना तां स
त्वणोन्मत्तोभितोभवेत् ॥ श्मशानचीरके शाववस्त्रखंडैः समजमामित्यस्त्रकं स्तंभयेत्सहभाजा निर्दिष्टमंत्रेणउन्मादे प्रयोगमाह ॥ तामेव धू
लिं संगृह्य पंचकोन्मत्तसंयुतं बद्धा तां प्रेतवस्त्रेण रिपुनामसमन्वितां प्रातर्जप्त्वा ततो कृत्वा श्मशाने निखनेद्द्रुतं भवत्युन्मत्तकः साध्यः ॥
पंचविधमुन्मत्तकं मूलकांड पत्र पुष्प फलाख्यावयवपंचकमुक्तं धत्तूरकं अत्रास्तकमुन्मादयेत्सद्दः कार्यः अस्य प्रत्यानयनमाह ॥
उद्धृतायं तमुच्यते ॥ निर्दृतोन्मादो भवेति कथमित्याह ॥ उद्धृतं वस्त्रमादाय क्षीरेण परिशोधयेत् प्रत्यानयनमेतद्धि सिद्धमेव न संश
यः ॥ उद्धृतं भुवनस्याकृष्ट पुनरपि स्त्र्याकर्षप्रयोगांतरमाह ॥ अथ रक्तापमारस्य कुसुमानि समाहरेत् प्रातमष्टोत्तरं तेषां प्रातर्जप्तं मंत्रेणका
ज्ञ रयेत् सकृत्तु तेन पुष्पेण लिंगं मूर्ध्नि निताडयेत् एवं दिने दिने कुर्यात्सप्ताहं सुसमाहितः ॥ रक्तापमारस्य लोहितकनवीरस्य प्रोक्तेतिकर्त

श्मशान

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
त्र·टी
२५३

अनेनाकानिष्ठपाणिप्रत्यहं स्रग्दीन्वा पृथक्पृथक्स्वरादितानि स्थापयेत् ॥ ततस्तेकादशे तानि संगृह्य कृष्णमानिन्न महानद्यां ततो गत्वा नेत्रैकैकं प्रवाहयेत्
श्रोतःपूर्वेणास्त्रीणि सकृज्जप्त्वा तु मंत्रवित् ॥ प्रथमदिने षष्ठ्याणामादौ प्रवाहने ततो द्वितीयादिदिने षष्ठ्याणां इत्यानुपूर्व्यार्थः ॥ यत्नेषां पश्चिमे प्रतिस्रोतः
प्रयातिरि ॥ उर्ध्ववहनीत्यर्थः ॥ तद्गृहीत्वा तु संमिश्रं दत्तैरस्य ष्टमापिवेत् ॥ पीतजलं कुर्यात् ॥ ततोऽस्य मारकः स्वमंत्रं कैवेशान्तमंत्रितं तर्जन्यग्रे तु तत्
कृत्वा ग्रे गुष्टेनाक्रमेत्सुधः ॥ दक्षिणेन ग्रथ ॥ भ्रामयेत्ततः पश्चाद्यस्य नाम्ना तु मंत्रवित् स्वच्छंदं जपमानस्तु तमाकर्षयते ध्रुवं ॥ सव्यतरतिर
दक्षिणपार्श्वे श्रुत्वा पञ्चक्रमाकर्षतिप्रयोगः आकृष्टस्य विसर्जने प्रयोगमाह ॥ अपसव्यं भ्रामयित्वा तु तत्तस्य विसर्जनं ॥ अपसव्यं वामपार्श्वेन तद
स्वमारपृष्ठभ्रामयन्साधकस्य यथोपयोगं विनियुक्तस्य विसर्जनं करोतीति शिवं ॥ स्वान्ते अप्राप्तापरया नानार्थप्रदर्शकः जयत्यनुग्रहक
रः स्वच्छंदः परभैरवः ॥ इति श्रीस्वच्छंदोद्योते त्रयोदशः पटलः १३ ॥ छ ॥ ओं मोचयति पाशजालाद्द्रावयति भिदं मुदं राति मुद्रयति विघ्नता-
स्करं तु वनतो मंत्रसिद्धिसंघातम् ॥ ततस्त्संवित्स्फारानतु कृतिरूपान्यनाक्रियाशोभोः आकृतिरूपा मुद्रा जयति विभोरर्चनादि निर्वर्त्य ॥ त्रयो
दशमभिपटलैः समष्यादिचतुष्टयं निर्वर्त्य नित्यनैमित्तिककाम्यकर्मसंपूर्णमुदितं तत्र रक्षासन्निधितदनुप्रवेशादिप्रयोजनं मुद्रां प्रदर्शयेत्पश्चात्त्रिया
योत्रे कार्यकर्माणि नियन्त्सर्वकायमनोवाग्भिः वर्त्य मुद्रास्वरूपं वक्ष्यमाणः ॥ श्रीभैरव उवाच ॥ मुद्राणां लक्षणं वक्ष्ये अस्मिंस्तंत्रे यथास्थितं ॥ अस्मिं
स्तंत्रे प्रोक्तप्रयोजना भगवदाद्युपानुकाररूपाः याः मुद्रास्तासां लक्षणं न तत्र व्यवस्थापकं रूपं वक्ष्यामीति प्रतिप्रतिजानाति अत्र यद्यपि खट्वाङ्गखेटक
धारिणामित्याद्युपक्रममुक्तः तथापि कपाले यैव खट्वांगं अनुक्तेषु प्रयोजयेदिति भाविनीत्या; कपालखट्वांगयोः प्राधान्यादादौ तन्मुद्रालक्ष
णमाह ॥ उत्तानमंजलिं कृत्वा कपालं परिकीर्तितं सर्वावरणगतदेवतासाधारण्यात्वाच्छ्रीकोटरात्तभट्टारकविषये च तयोः प्राधान्यादादौ तन
न्मुद्रालक्षणमाह ॥ उत्तानमंजलिं कृत्वा कपालं परिकीर्तितं ॥ एषां च विश्वमाहरणप्रवृत्तः संवित्स्वरूपात्तकारिणीयदुक्तं मयैव श्रीभैरवानुका
रस्तोत्रे प्राक्कांडखंडमध्ये विश्वरसमेवमहं समाहरामि सदा अंजयसि करकपालगरुधिरं मेदेव मधुरिति यद्यपि मुंडखट्वांगधारिणामिति पूर्वं

253

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

पठितं तथापीह कपालमुद्रोक्तेः मुंडस्थाने कदाचित्कपालं भवतीत्यादिशति मुंडमुद्रापि खड्गवन्मुष्टिदर्शनं दर्शनीया ॥ तिर्यक्कृत्वा करं वाम
कनिष्ठाद्यंगुलीत्रयं अंगुष्ठेनाक्रमेद्देवि ऋज्वीकृत्वा प्रदेशिनीं पराङ्मुखं करं कृत्वा स्कंददेशेति वेशयेत् खट्वांगं कीर्तितं ह्येतत् ॥ वाममिति
निर्दिशात् कपालमुद्रां दक्षिणेन निर्दिश्येति ध्वनति तथा च श्रीमालिनीविजये निम्नपाणितलं दद्यादीषत्कुंचितांगुलि कपालमिति विज्ञे
यमित्यंगुलित्रयमिति मुष्टिसन्निवेशेन स्थितिमित्यर्थात् पराङ्मुखमिति स्कंधापेक्षया एतन्मुद्रा सततमपि तत्रैव श्लोके प्रदर्शिते निःशेषा
हृतसारा जगत्स्थितिस्तदेकमयेदृतिखट्वांगकरं गोहाहृतनक्षलतोदराम्यात्तमिति अथ ॥ खड्गमुद्रां निबोध मे अंगुष्ठेनाक्रमेद्देवि सक
निष्ठामनामिकां मध्यमा तर्जनी चोर्ध्वं खड्गमुद्रा प्रकीर्तिता ॥ स्कंददेशे परामृत्खदत्तकरप्रदर्शनीये पर इति कृत्वेति शेषः यदुक्तं तत्रैव
अतः शक्तिकृपाणीध्वनेति ॥ मुष्टिं बद्ध्वा कनिष्ठां च प्रसार्यैनत्तु वरानने आत्मनः सम्मुखं कृत्वा स्फुरस्ते कथितो मया ॥ कृ
त्वेति वामहस्तमित्यर्थात् स्फुर मनकं उक्तं च तत्रैव भवभयहंतामोयस्फारास्तोवस्थितोस्मि माभैष इत्यास्फोटितखेटकदर्शनतो दि
प्राश्रितः स्वामिन्निति ॥ मुष्टिं बद्ध्वा तु देवेशि तर्जन्यूर्ध्वं च कुंचयेत् अंकुशः कथितो ह्येष ॥ दक्षिणपाणिं निर्वर्त्य उक्तं च तत्रैव भेदमयम
खिलमेतन्निजशक्तैवाक्षिपामि संहृत्य इत्यंकुशधारणातः स्फुरयति परभैरवोस्माकमिति अथ वामपाणिना प्रदर्श्यम् ॥ पाशमुद्रां नि
बोध मे ॥ तर्जनीं वर्तुलां कृत्वा मूलेंगुष्ठं प्रयोजयेत् पाशस्तु कथितो ह्येष दुष्टजालनिबंधकः ॥ अंगुष्ठस्येति तत्स्थाने मुष्ट्याकृति वाम
संधिः दुष्टजालं विघ्नसमूहः अस्यापि तत्रैव तत्त्वं प्रदर्श्यते निजशक्तिपाशावलितविघ्नसेनाकर्षिते महाकालः इति पाशधारणावशा
त्स्वधयानः कालकालस्त्वमिति ५ ॥ मुष्टिं बद्ध्वा वरारोहे संप्रसार्य प्रदेशिनीं नाराचस्तु समाख्यातः समासान्नवभैरवि ॥ प्रसार्येति पश्चा
दृढनाराचवत्पार्श्वस्थितेत्यर्थः अस्यापि समनंतरवक्ष्यमाणपिनाकमुद्रासहितस्य तत्रैव स्वरूपं निर्णीतं कोदंडारूढशरप्रदर्शनात्कुलवि
स्फुरद्वेषान् ससदाशिवकारणरूपिणः शास्त्राभिनत्सि गुणपत्वम् इति ॥ मुष्टिं बद्ध्वा प्रसार्यैनां तर्जन्यंगुष्ठकं प्रिये अग्रे निकुंचयेत् किंचित्पि

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
च्छंद·
उ·टी
२५८

नाकंपरिकीर्तितं ॥ पिनाकं यत्तु: अग्रे किंचनाकुंचनाद्दुत्तराकार एव सन्निवेशो भवति अस्यापि सत्तत्वमुक्तमेव ॥ अथ प्रसारितो हस्तः श्लिष्ट
शाखो वरानने पराङ्मुखं तं तं कृत्वा तु अभयः परिकीर्तितः ८॥ पताकहस्तो दक्षिणः सशरीरपराङ्मुखत्वे उत्थितः तस्यार्थः उक्तं च तत्रैव अभयेन
सभयान्सुन्मूलयता प्रकाश्यते सततं विश्वानुग्रहकरणस्वभावतात्वकरणेनेति ९ ॥ वामं भुजं प्रसार्यैव जानूपरि निवेशयेत् प्रसृत
दर्शयेद्दे विवरः सर्वार्थसाधकः ॥ उक्तं च तत्रैव वरदेन पाणिना तं विश्वविभूतिप्रदत्वमभिनयामि नाथ लपरत त्वनिशो वित्तमलैः स्वप्यते
जावितिति १०॥ घंटाकारं करं वामं कृत्वा चैव तथोमुखं दत्तहस्तस्य तर्जन्या चूडे सूर्दा प्रकीर्तिता ॥ अस्याश्च अपि वक्ष्यमाणवीणाडमरुमुद्राभ्यां
सह तत्रैव सतत्त्वं दर्शितं वीणा चेटाडमरू तु मुद्रा मरदर्शायन्निदं दिशासि वृत्तिविभेदभिन्ननादामर्शी निबालयन्न तु रिति ११॥ कनिष्ठिका
समाक्रामेदंगुष्ठेन समाहितं प्रसार्य चांगुलीस्तिस्त्रस्त्रिशूलं परिकीर्तितं ॥ समाहित इति तत्तत्संवित्स्फारात्मकवीर्यसारतां सर्वमुद्राणाम
नुसंदधीत त्यनेन आदिशति वीर्यं चास्य तत्रैव दर्शितं ज्वलदिच्छादिक शक्तित्रितयानां हं दरां परां शक्तिं देवानुकरोषि बहिः त्रिशूलतया
रणमिषेण नित्यमपीति पृष्ठाव पराङ्मुखी जन्माधाराल्लोल सच्छिखिशिखाकृपा बिंदं तमेत्य आराग्रयैला सेन द्वादशान्ते शाम स्थिति निबे
धनीय तिशुरवः दंडो वै मुष्टिबंधेन ॥ अनुकार्य इति शेषः उक्तं च स्तोत्रे जगदाखिलं सच्छन्नाद मिते सर्वा अवस्थापयते इति दंडयारणवशात्
त्वनक्ति चेन्दरवोस्माकमिति दंडा त्वा मुष्टिसौषुम्णानाडीपथविराजितेति ॥ वज्रमुद्रां ततो बोधमे वामहस्तमधः कृत्वा उत्तानं तु समाहितः द
क्षं चाधोमुखं कृत्वा तं गुष्ठे च कनिष्ठिका उभयोरपि संगृह्य वज्रमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ उत्तानमिति विरलं प्रसारिततर्जनीमध्यानामिकं दक्षं च नाद्दृश
मेव तदुपरि पराङ्मुखं न्यस्त उभयोः परस्परमंगुष्ठकनिष्ठिकान्तपार्श्वकृतऊर्ध्वविन्यासेन पार्श्वसन्निविष्टनामस्याः सूचयति वीर्यं च तत्रैव दर्शि
तमिच्छादिक निजशक्तिप्रकाशिताय स्वगोचरत्रितयात्मामेव परां शक्तिं वज्रमयीं वहसि षडरं तं गुरवोपि वज्रमुद्राबंधकर्ता स्वस्थितिः स्व
स्थिकायातयति १४ ॥ उमरं मुष्टिबंधेन दक्षहस्तस्य सुव्रते सर्षिरेण समायुक्तं दर्शयेद्वरानने ॥ तत्वमस्याः प्रदर्शितमेव १५॥ मुद्गरं तु

बंधने

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

द

प्रवक्ष्यामि हस्तौ द्वौ संप्रसारयेत् । मुद्गरः कथितो ह्येषः ॥ संप्रसारयेदिति संमुखौ प्रसारयेत्यवश्यं संलग्नस्त्यर्थात् प्रस्याग्रयपि परशुमुद्राया सहतत्रैव
तत्त्वदर्शितं मुद्गरपरशू बिभ्रद्देवतादानुकारद्रूपोत्वं भेदविभेदनशाकलनपरत्वमीशाननिर्दिशसीति गुरवोपि गाढं ग्रंथिगणस्फोटोडम्बरेण
प्रवर्त्ततरति श्री पूर्वप्रणेत्रमुद्गरमुद्राप्रदर्शिता । तथाच करा[illegible]धंमुखौ कार्यौ वन्योन्यान्तरितांगुली अनामेमध्यपृष्ठस्थितर्जन्यौ मूलपर्वतः
मध्यदेशयतेकार्येकनिष्ठपरुषादपि तर्जन्योमध्यपार्श्वस्थे विरलेपरिकल्पिते मुद्गरश्चिषिवाह्येषपतनादावेशकारकरति १९ अथ ॥ बल्लकीव
निबोधमे ॥ बल्लकीवीणा ॥ हस्तौ प्रसारयेद्देवि उत्तानौ तु समाहितः अनामे कुञ्चयित्वा तु वीणामुद्रा प्रकीर्त्तिता ॥ कुब्जा वीणाविशेषैषा वामप्रा
सैप्रदर्शिनीयाग्रस्याः सततं दर्शितमेव ७ ॥ प्रसारयेदंगुलीस्तु कनिष्ठानामममध्यमाः अंगुष्ठेनाक्रमेदाम्यां परशुः समुदाहृतः ॥ स्वपराश्चोत्क्षेवन
दत्तहस्तेन स्कंददेशेप्रदर्शनीयोयं तत्वमस्याः पूर्वमेवदर्शितं एताश्च मुद्राशुभाः प्रदर्शनीयाग्रशमेनायतनादौ वस्त्राच्छादिनाः अथवा स्मर्तव्या एवेति
गुरवः केचिदत्रपरशुमुद्राम्स्यानेभ्रामयेदंगुलीहेतत्ववक्तं डुष्टनिकृन्तनमितिपठंति अन्यस्त्रैनतस्य संगाच्छं ल्पपरशुमुद्रालक्षणमपि दितिमं अपरे स्वपरशु
लक्षणमेत" वर्तितिभिरेद्विशुद्गरः परशुस्तथैतिपतदंतरंपठितः तत्सर्वंशुपक्रमोपसंहारानवरूपत्वाद्ध्येयत्तं एवंच प्रायशो ग्रंथांतरप्रतेयो ग्रंथिविप
र्यासः पाठविपर्यासश्चास्य ग्रंथस्य डमेर्योभिः परिकल्पितः प्रातशाखोद्रूपंते सोस्माभिः पुरातनपुस्तकान्वेषणेन तो यावज्जन्यपस्तारितं स्यामेनतनुप
तउपसंहारक्रतेयोजयति ॥ एतामुद्रा महादेवि भैरवस्य प्रदर्शयेत् आवाहने सृजनं नाने तथा चैव विसर्जयेत् ॥ एताउत्तमपसंहारानकः परशुमु
द्रायाः परो ग्रंथेवसरः भैरवस्योत्कोकः चक्रपद्मादिमुद्राणां अवकाशः ध्यानग्रंथेतेषामनुदेशादिति यथापठितमेवसाधु आवाहनेत्यादिना मुद्राप्रद
र्शयेत्पश्चात्रियात्रैकाल्यकर्मणीति पूर्वोक्तमेव निर्वाहितं अथयेवज्ञागमेरवाद्या आवरणस्थास्तेषां साधारणमुद्राद्वयंदर्शयति ॥ कपालंचैवखट्
वांगमन्त्रेणप्रदर्शयेत् ॥ सर्वेषांतानक्रियाशक्तिस्फारसारत्वान्मुद्राणांसन्निवेशशक्त्या यथाचोत्समासा सा" यद्रूपमाह ॥ कपालंपंचलस्तेयाख
ट्वांगंचतथैवहि त्रिशूलंचैवनाराचं खड्गोनीलोत्पलप्रभः स्फुरंरक्तं पिनाकं च चक्रसंसंपरिकीर्तितं घंटा हेमप्रभावत्तेयाकुशोमरकतप्रभः पाशोभिन्ना

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व
च-दं-
प-टी
२५५

255

जननिभः स्फटिकाभो भयस्ततः । वरश्चित्तप्रसादेन ध्यातव्यो वरवर्णिनि । डमरुं हेमसंकाशं वीणां चैतत्समप्रभां रक्तं दंडं विजानीयाद्धस्ते पीतं विचिंतयेत् राजा
वर्तनिभो देवि मुद्गरः परशुस्तथा ॥ चित्तप्रसादेनेति प्रसादश्चित्तस्य तल्लयेन पापि संवित्प्रकाशरूपरतियावत् उपसंहरति ॥ मुद्रापीठे समाख्यातं चतुर्वर्गफ
लप्रदं ॥ नकेवलं सर्वं निर्दिष्टं नीत्यारदंयंथे विद्यामंत्रमंडलपीठरूपं तावदिह मुद्राम्नायानयामुद्रापीठरूपमपि चतुर्वर्गस्य समयादिचतुष्टयस्य रहस्यान्नि
यितत्वात् प्रवेशहेतुत्वात्फलोदयो यतः एतच्चतुष्पीठं महामंत्रं च चतुर्वर्गफलोदयमित्यस्य ग्रंथस्य निगमनरूपं एवं मुद्राणां काथीयमानसेचरूपमुक्त्वा
वाचिकमित्याह ॥ प्रणवासनमारूढा ओंकाराद्यावरानने स्वनामकृतविन्यासा नमस्कारावसानिका ॥ भगवच्छक्तिरूपाणां मुद्राणां श्रवणेन "
" स्वरूपविमर्शेन एवं सन्निवेशाद्वंधध्यानमंत्रपरामर्शः स्फुटीकृता एता विघ्नद्रा[illegible]णा भगवत्स्वरूपसन्निधानतदनुप्रवेशनादिरूपाणि ॥
साधयंति महादेवि फलानि विविधानि तु ॥ देव्या महत्त्वदेन विशेषणेन मुद्रावीर्यं तात्तां प्रकाशयन्मुद्राणां वीर्यमेव सारभूतमिशिक्षयति पाटले
कप्रमेयमुपसंहरति ॥ निर्विघ्नकरणं ख्यातं मुद्राणां लक्षणं प्रिये वेदितव्यं प्रयत्नेन साधितव्यं महात्मना ॥ यद्यपि भगवत्सन्निधानतदनुप्र
वेशादौ विघ्नमुद्रासार्थसमयादिभिरप्येतन्मुद्रालक्षणं ज्ञातव्यं तथापि साधकेन विशेषतो ज्ञातव्यं मुद्राबंधरक्षितस्यैवास्य साध्यसिद्धेः यदुक्तं
श्रीपूर्वे याभिस्त्वरक्षितो मंत्री मंत्रसिद्धिमवाप्नुयादिति शिवम् ॥ स्वावष्टंभवशोन्मिषन्निजमहामंत्रावमर्शस्फुरन्स्वच्छंदस्फुरणामयाः
परतरस्फारामृतस्यंदिनः उद्यत्येवननावकृत्रिमतया द्रागेवमुद्राक्रमाद्यस्य त्रोटति पाश[illegible]जरभरः पायात्स एकः शिवः ॥ इति श्रीस्वच्छंदो ॐ ^
द्योते चतुर्दशः पटलः १४ ॥ छं ॥ ओं स्वात्मविश्रांतस्वच्छंदो जयति प्रभुः ॥ अथ समयेमध्येसमयिनां तांत्रिकव्यवहारगोपनेन निर्विघ्नसि
द्धिसंपत्त्यर्थं प्राक्क्रमेयशेषतया पटलमारभमाणः छुम्मकाशार्मपर्यायपारिभाषिकसंज्ञाभिर्लोकोत्तरव्यवहारप्रवर्तने ^ गूढतया शास्त्रस्यास्य रहस्य न ^
तांदर्शयितुं ॥ श्रीभैरव उवाच ॥ जपध्यानविमुक्तस्य चर्याव्रतधरस्य च छुम्मकांस्तु प्रवक्ष्यामि साधकस्य वरानने ॥ छुम्मकातत्समयानुप्रविष्टस्य चिह्ना
पारिभाषिकी संज्ञा साधकस्येति प्रत्युपायेनतत्र ॥ भैरवस्तु स्मृतो धाम सर्वदस्तु गुरुः स्मृतः साधको वै गिरिर्ज्ञेयः पुत्रको विमलः स्मृतः ॥

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

त्य

आराध्यदेवतायाः परमोपादेयत्वात् तद्यक्रमेण मुक्तिः धामेति स्फुरत्सोमवह्नितेजसामपि प्रकाशकत्वाद् विश्वविश्रान्तिस्थानकत्वात् प्रथमं सर्वस्
इति स्वात्मनि परिपूर्णितयालिङ्गकं लक्ष्यगुरोः परार्थकमयोजनत्वात् कुरु इति सर्वदा इति प्रकं परमान्दरापकेकतत्परः विमल इति सर्वस्याग्रान
स्थूमेः संघोयनाद्विगतमलः स्मृतः । विशिष्टेन पारंपर्येण एवमन्वत्र । समयीकानन्देदस्तत्वभगिन्योबलदर्पिताः । कानन्दे इह इति कालः
प्रस्तुविद्यानुप्रवेशेनदीक्षिमानदेहोयस्यमंत्रसिद्धिबलेनयाः मंत्रानन्दर्पनाः पिताभगिन्य इव मंत्राराधननिष्ठानां इति नियोगाः सर्वेषा
मेषांपागोपयोगिद्रव्यविशेषविषयांकस्मकामाद । मधंनद इषीणां ज्ञेयं । इक्षयनीतिक्रुत्वा । मुदितानन्दसारस्तता । मुदितेतिमुदितं इषि
सादितत्वात् तथा मत्स्याजलचराज्ञेयाः । जलचरजातेःश्रीवर्यकुलविद्धृपितनीयाचरुभोजननोदीदिनत्वाद्वेयपागोपरमोपादेयत्वमि
मेवकं स्मकयानिर्देशात् । मांसं चबलवर्धनम् । मांसेन प्रसाधारणाचमनकावदेतत्वनारसाधिधानबंधकपविपुष्टिकमाद्बलस्यवीर्यस्यवर्धना
त् तत्पपानकृतोल्लासरसानंदविजृंभणादितिमुद्रा विज्ञानभट्टारकनिदूपितनीयायौगिनं प्रतिबलस्यसंदात्मनः प्राकृवीर्यस्यविवर्धना
द्वेतेजनादेवमभिधानंगोबलीवर्धन्यायेनव मत्स्यमांसयातिरिक्त ... मुच्यते । ज्ञानं मनुष्फमित्याद्युक्तं चैवपरांमुखम् । देहस्थाणादिवं
धसंमुखात् पहतिमित्याद्भः परंपर्यनिष्ठः । एकंकमस्तामित्यकं पद्मनालेत्रसंचयः पञ्चकं चेदं समाख्यातं स्वात्म्यं स्वतंत्रमकीर्तितम् । तत्रदद
स्यविशेषोपयोगिनां कल्पमानमुक्तस्यायोनामस्तं पद्मनालः इदं सूत्रमितिग्रामानिसंकेतनामानिपरमाख्यापदेतत्वात् कर्णिकाद
लादिप्रकल्पाद्यलदीर्घ रूपत्वात् मितत्वाद्ब्लादकयोगान्नतत्रपद्धियमाणावस्वग्रथनदेहत्वात्प्रेमैतन्त्रदेतवः क्रमेणयोऽस्याः पद्मभिस
त्रात्तुल्याद्धिः पंचधाह्राक्षितः तेन पञ्चस्मामित्यवाभिधानत्वमित्यर्थः किंच वीरचर्याख्यानं । प्रमशानं रामरेजेयं । समस्तप्रांकानंकोत्रो
टकत्वेनो हुमारत्वाद्रुमरंत्रत्रमेपिक्वचितकर्मणि सहचरंतोयोपपुतः । रात्रसत्वमपंकरः श्रीवीराणांमितहृदयत्रासप्रदत्वाद्भयेनरो ।
मोर्धसराक्षबाविदृस्यचराज्ञयपुज्यमाना । हृदाचिसारजस्वला । .... इति हृद्वीरचर्यायामग्रभूता । रात्रिंबोक्षादिकविं

पिप्राचीमंजननः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

१० स्व॰टी॰ २५६

256

न

ड्रि। छ्कार इति यश्च नामरशीन पथ्यं साधयति वीराचार मिति छ्कादिका यत्र तंत्र रहस्य वीराचारो दर्शितो योऽभवति तत्। सकाशाच्छ्वदिनं भवेत्। सक
टत्वात् प्रकाशश्च्छ्यते इत्यर्थः अथ येनेत्र जिह्वादौ कर्मविशेषो प्रयोगि निशारीरादायवे पारिभाषिकं संकेतं करोति। नयने चंचले त्वं ये जिह्वां
संग्राहिकां विदुः। छंबिकादिरसस्यं ग्राहित्वात्। तथा करोपनकरोत्ते योपादोसहचरो विदुः। यत्र मेष्वरतान्मामिदेतत्र श्रुजानि धानकर्त्रत्वादेके
कस्पनामनायस्नुपपतेश्च। किंच लिंगं मनोषजननं भगः सीमि विवर्धनः। स्पर्शार्थसंत्रे कविहीरणाचाक्षे दादा वुपपुस्नमात्रं। धासं विभागजा
मतं। तरा। कर्णिका कार्यसाधिका। कार्यं पाशासूत्रादिकर्त्तनं साधयतीति तथा। हस्ती संवादिका ज्ञेया। समंस स्वादयति निर्वादयति वीरस्या।
रहस्याचार मिति संवादिका हस्ती भाषीच्यते अथ हस्तीघंटा मसमस्तान्तरधनिनावाहयति साधयति बाह्य... कृत्वा संवादिका। तथा।
धूपो ह्लादन उच्यते। गंधः संतोषजननः। गंध इति समालभन इदं कस्मके पते। राजानो धारकाः स्मृताः। ये धारकापिसादिमयादीपाधारा
स्तेराजन्तो दीप्यन्ते इति कृत्वा राजानः उक्ता अमेत्र ये राजानो भूमिपालाः ते धारयन्ति भूजा इति कृत्वा धारकाः इत्याख्यातवन्तः। पशुर्विबो
धको ज्ञेया। यः पशुर्देवताभावप्रदायी क्रियते स वसास्त्वाभावादारक्रमेण विबोधयति सास्त्राः संविदेवताः इति विबोधकाः पशुर्देवताभिः
साधितो विशिष्टः कश्चित् स्थूलकः सः। चरुकः सर्वकामिकः। सर्वकामान्संप्राप्नोति इति कृत्वा। अन्नं साधन मित्युक्तं। यस्मिनः अन्नं तत्साधनं।
वसामंड इति दोच्यते। सर्वजन साधारणत्वात् मंड इति वंसरमायामः अथ दिशांमुखं तम्बवर्णं। अवर्णं श्रोत्रं दिदेवताधिष्ठितत्वात् दिशांमुख
टी मित्युच्यते। त्वक् संवेदनी स्मृता। संवेद्यते तया स्पर्शवस्तु इति कृत्वा। घ्राणं साधिनमित्युक्तं। सर्वगंधद्रव्या घ्राणक्रमेण सुखेन स्थितं स्थानं स
विदोयस्मिन्निति कृत्वा। मुखं तत्र विचारकम्। मुखमिति उपदार्थपशुशिरः सविचार्यते वक्तव्यादिरोगणगूणादिवत्स यनेनेति कृत्वा सविचा
रकमुच्यते। पशुः सबाधो विज्ञेया। सबाधस्य विषिन्यनन्तारविमोकस्य देहत्रप्रात्वात् सबाधः। सर्वपक्षगा विषया कस्मका सक्ता अस्यामध्याद
मातापाप्रीतिकरुच्यते पितरं सर्वष्टिकर्तारं ध्यातरं पालकं विदुः भगिनीसुभकरी ज्ञेया सावीमर्दाध्यसाधिका मित्रं वैधपिजननं सुतानाशं

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

रिपुं विदुः। सुष्ठु पुनाश्शरीरावयवीषुकम्मकाःस्यात् किनास्फिटोकीर्तिनोदेवि। किनति हिंयाप्रकाशयत्यथःकायसंस्थानमितिकिनत्।
दृष्टिवद्धःमकीर्तितम्। दृष्टिः दर्शनव्यापारःचेष्टयनक्लिक्रियामितिवत्तः दृष्यानांविरस्कात्तेयाः। विंदयन्तीतिकृत्वा। आयारउपसंस्करनम्। उ
दरयनतत्प्रपितादेरासमन्तात्पारणाद्धाधारः। एदंयगणमित्युक्तं। एतत्स्थानंगणाम्नाप्रयत्नाह्रसंयत्नगणसंननमीति निबंधनमितिष्ठ
वेमेवोक्तं। कटिनंतत्स्थितविद्धोशिमेदोवसां विजानीयात् प्रास्थिकटिनमित्युच्यतेयत्नमे · · · · · यतीतिकृत्वा वसा। मज्जाल्पस्यात्तु
विशेषस्य पुष्टिदेत्वात्पुष्टिकरस्मृतम्। विष्टां विष्ठापिकांविद्धि। विष्ठयति विकृतांशरीरंरोसितिसंपादयतीतिकृत्वा। मूत्रंप्रस्रावइ
होच्यते। मूत्रंप्रस्रावः। कालेयकंतकमस्मं। कालेयकंकृसमयंतत्त् कसममिवकसममितिचमतःकृतिकाविवदेवतात्मेहवन्त्वात्। पूमंस्पृ
तिकंविदुः। यमशानानाम्मितोम्प्रधूमोविवत्तिनःसवदेवानांप्रियत्वाद्वृतिकरस्मृतः। मेलकंचैवसंवातः। देवतानांसंबंधियत्मेलकंमेल
नेनतत्संघातरुच्यते यतमेलकोपदेशोनयः। पुत्रःसद्योजकःस्मृतः। उद्द्योतयतिप्रवाज्ञानतिवारणेनजगदितिकृत्वा किंच। उद्दिष्टा
हारिकात्तेया। ह्लादयति तत्त्वोपदेशेन जगदितिकृत्वा। दान्तं वै चलितं विदुः। आहरूढ्ःमाध्यमिकेयोगाभ्यासेसाक्षिमलाभात् दृढःचलि
तरुच्यते। कृषकोजारस्मृतः। यःकश्चिदिज्यादौउप · कृषकः सम्यानिदेहत्वाज्जारस्मृतः। पीतंबंदितमेवच भतितंप्राप्तमित्याहुःक
र्दितंविकृतीकृतं · · · · · हानादिना [illegible] किंचिपीतंतवंदितमुच्यते यवमेवयत् किंचिइलितंतत्प्राप्तमित्याहुः यत्किंचिन्नैव
घसंवादिभिकितानतस्या ह्रद्ध्यशितंसत् प्रमादाद्दानंतत्तद्धिकृती कृतंवाच्यं। कृषितंकर्षितंत्तेयं। कर्षयतःकिंचिन्मलकादितत् कर्षितंत्ते
यंप्राहतचरमित्यर्थः संमतंसमयंविदुः। पारमेष्ठाःसमयोवाच्यानहेयत्वात्सम्मतमित्युक्तः। महद्गोरत्नकोत्तेयः। यःपारमेष्ठ्यावारसरत्नः
कःसमहद्रत्नउच्यते महत्तउत्तमंपारमेशंपदंलातीतिकृत्वा। छागलस्नकनिष्कः। पःछागलःपशुःकनिष्कउच्यते। · · तेषुमध्यमत्वात्

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व॰ टी॰
२५७

दसतानंवीरद्रष्टया दीनांयदुःसमूहःतत्कदंबंवृंदं ति॰

257

विनयोदेदकर्म स्यात् । नहि विनीतनतां करोति । साधकं तु जपः स्मृतः । साध्यते तेन भुक्तिमुक्ती इति साधकं । होमितं सिद्धिजनकं । होमकर्मा पवं
दर्विर्यत् ततः सिद्धिं त्रिविधां जनयतीति तथा । विभागो रोचकः स्मृतः । चरुकादेर्यो विभागो विभजनं स रोचकः । रोचयति परां प्रीतिं जनयती
ति कृत्वा । करदं वृन्दमित्याहुः । विरलो ऽत्र प्रदृश्यते । योवीराचार ... म्भतः स्यर्थः विमलः पिण्डसंस्कः । यः पिण्डः शासनीयः समगुरुमस्मा
दादिगतमल इति कृत्वा विगतमलाः । इच्छाचा तत्समकीर्तिता । गुर्वादीनां सम्बन्धिनी आज्ञा यत्र लभ्यात त्राजा सो नदी यानुग्राहिके स्थाने स्थितो ति पा
वत् । देवतादर्शनं यतता ॰ देवतादर्शनं यत्न ततः किंचिदसामान्यमेतदित्यं विमर्षमित्यर्थः । लब्धं शास्त्रदर्शनं विदुः । यत्र शास्त्रदर्शनं प्रश्नेलब्धमि
त्यामनन्ति । निशाचारो विहारः स्यात् । निशायां चरो यस्य वीरस्य स विहारलउच्यते विहारो दिशा त्राबाहुत्वात् इति यं त्रवीरयपरत । नहि विनष्ट
विहारकाः । वीरपशूनां विहारकाः तेन वितउच्यते विचारकत्वसाधर्म्यात् । आनीतं साधितं त्रेयं । महादवर्धी दिनदानीतं ततः सामरस्यं संजात
मिति कृत्वा सा रितमित्युच्यते । रतितं पि विदितं तथा । यद्रतितं तत्र पिदितं पिहितं वाच्यम् ग्रथकसावितीव प्राकिया तद्वदसमासादितमेव ।
केनतन्त्र न त्वसादातत्कार माकैरिकं साधकं दस्य दर्शयन्तीत्यादिशास्त्र न तु यदपरः परमेश्वरः । शिखायां संस्पृशन्ते यातसा तथा किं विनिर्दिशेत्
शिरः प्रदर्शयेद्यात स्मात्र बिंदु विनिर्दिशेत् ललाटं दर्शयेद्यात ईश्वरं सा विनिर्दिशेत् नालकं दर्शयेद्यात न या रुद्रः प्रकीर्तितः निक्कं प्रद
र्शयेद्यात विद्यासाध्य विनिर्दिशेत् समकोसक्त मंत्राणां तस्यां तेयासक्तप्रचेत कंटिकां दर्शयेद्यात न यानन्तः प्रकीर्तितः कंपांत संस्पृशेद्यात ब्र
कालतत्त्वं विनिर्दिशेत् पृष्ठमं दर्शयेद्यात पुरुषं साधि निर्दिशेत् नाभिं प्रदर्शयेद्यात प्रकृतिं सा विनिर्दिशेत् पृष्ठमं दर्शयेद्यात पुरुषं सावि
निर्दिशेत् नाभिं प्रदर्शयेद्यात प्रकृतिं सा विनिर्दिशेत् तस्यायस्मात्तुडितत्त्वं यदि स्यात् दर्शनं प्रिये ॥ प्रशान्तात्मा शेषतरंगराशिवधामनि परमनिर्वा
णरूपे णकाविनिसिद्धि इरस्ती तिकृत्वा साधके प्रोमेलकावसरे वरदानोद्यतादेव्यः सिद्धिदा यथा यादि दर्शनाच्छति स्थानात् प्रभृत्येव ददतीति

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

तदुपक्रममेव निर्देशः कृतः बिंदुविसर्गोभयवाच्यवाचकाविभागप्रकाश · सदाशिवपा · कीर्तितः इति मयामालान्कृत इति दर्शिता · · ·
समकोटिकं · · · · हास्याः सकाशान्नतन्मंत्रसिद्धिलाभो भवतीति मालकं तालुरन्ध्रं टिकान्तर्योलम्बमानाल्लंबिकाख्या
शक्तिः अनन्त इति मायान्तव्याधिप्राप्ताकालनियतिपुरुषतत्त्वैर्नवात्मप्रकृतिर्यावत्कालविद्यारागतत्त्वानि संगृहीतानीति तद्दर्शि
तानियथा स्यादिति यदितया मालान्कृतं भवेदित्यर्थः किंच। यदा गुह्यं स्पृष्टो देवि। तदा सो। अहंकाराधिदैवतम्। मालान्कृतं
सत्त्वयतीत्यर्थः अत्रैव चालभ्यं तत्संविद्यतन्मात्रषोडशकस्य दर्शनेन पृथक् किंच कटिं संदर्शयेद्यावत्व्योमतत्राधिदैवतम्
ऊरुकौ दर्शयेद्देवि यवनं सा विनिर्दिशेत् जानुनी दर्शयेद्यावत्तन्यातेजः प्रकीर्तितम् जंघे प्रदर्शयेद्यावत्तु वरुणं सा विनिर्दिशेत्
एवं मेलकावसरे देवीभिः कम्मकार्यं दर्शितायां प्रति कम्मकाटक साधकेन दर्शयितव्यानामाह पादौ संदर्शयेद्देवि सर्वदेवम
यं प्रिये क्रियोच्यते स्पृष्टे देवशिखायोगिनस्तत्त्ववरप्रदा क्रियातत्प्रोक्त · · इत्यादासु दर्शयन्ति महासाधकं तानाभोगसमन्वितम् अस्मा
त्र सिद्धिर्विविधा उपमोत्तममध्यमाः अस्मात्तत्र समस्याप्य साधयन्तीति न संशयः । भैरवेणसमाज्ञाता इत्यनेन परमेश्वरप्रवेत्र्यं
साधकार्थी तीव्रदान · · इत्यष्टतीत्याह न संशय इति निश्चितमेवेत्यर्थः उपसंहरति । एवं संक्षेपतः प्रोक्तं मेलकं तव
रानने सततम्भ्यासयोगेन । योगमतातानानास्मै । ददतेव हृत्कं खकम् । ददाददानेरत्नमस्याय प्रयोगाः स्वकं स्वात्मार्थे साधि
तमसामान्यमित्यर्थः तदाह यस्य संप्रेक्षणाद्देवि वीरेशस्य स्पृष्टो भवेत् । संप्रधानमविकल्पमादरं वीरेशो भैरवनायकः

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

यतएवं तस्माज्ज्ञानेच होमे च जपे च वरवर्णिनि कुर्वीत भावितात्मानस्ततः सिद्ध्यन्ति मे शिवे। भावितात्मत्वे सद्गुर्वाश्रयणमाह: . . . . .

स्व॰टी॰ सम्पूर्णसिद्धीर्विदधत्स्वच्छन्दो जयति प्रभुः। सर्वत्रैकात्म्यवृत्तिमननं सर्वसर्वात्ममूर्तिः यो मैरेवच्छोच्छलितनलिनो वोधसिन्धुः समन्तात् स्वच्छन्दोयं

२५८ जयति भगवान्सर्वसम्यग्विधानस्फीतस्फूर्जन्निरुपममहाधामस्फारस्मार्यस्वशक्तिः। इति श्रीराजानकक्षेमराजविरचिते स्वच्छन्दोद्योते पंचदश

पटलः समाप्तोयं स्वच्छन्दोद्योतः। नाम्नैव भेदद्रुमं विधुन्वता येन स्वतन्त्रता तानता श्रीमत्स्वतन्त्रतन्त्रे भेदव्याख्यानतत्परदने भेद

दर्शनसंस्कारततः संततिमादितः स्वच्छस्वच्छन्दविद्यामम तत्वेनेद्धतेजसे। गतानुगतिकप्रोक्तभेदव्याख्यानमोपहत

258 नेनाद्वैतामृतस्फीतः स्वच्छन्दोद्योतनं चितः श्रीब्रह्मदेवादिगुरुक्रमायः क्रमाचिरं व्याकृतवान्स्वतंत्रम् . . .

. गुरवस्तथान्ये . . पुनरपरहतौ निस्सीमजन्ममरणादिवसंप्ररूढदेहाधिवासितमनानयदस्य संस्त श्री

भैरवीयपरमाश्रय . . . . सदैवगुरवोगर्जितपरेच्छाः स्वच्छस्वतंत्रमतिसुन्दरमात्मतत्व संश्रयन्तुवे

न्तमहद्दीद्व्यजनैरजस्रम् ह्लर्नानुभवसद्युक्तिः सदाचारपरम विश्रान्तायत्र यस्मिन्प्रकर्तावंगुरवोग्रुः तन्वोपदेशाद्योविषम

धाम्नोर्धिपस्याकारः यत्कृतेः प्राप्तसद्भ्रमतिमंडनेमीणितं जगत् प्रकस्मात्सर्वशास्त्रार्थज्ञामाघंचलत्वणपंकम् यस्मिन्नीपूर्वशाहो

कमहद्धयतजनैः स्फुटम् हेलावलोकनादेव जन्तूनामोचयत्क्षणात् श्रवाणोत्क्षेमराजस्तस्मादधूर्जिपविचितः ग्रन्थोयं सकलामवो

विगर्जिताः कर्माणामायामलाः प्रामानन्दघनास्थितिः किमपरं लब्धः प्रकाशः परः श्रीमत्स्वेतनभैरवस्तुतिरसास्वादेन लब्धोदयैरस्मा

भिर्विमलस्फुरत्स्वरतले निर्यन्त्रणं स्थीयते स्वतंत्रः स्वच्छात्मा स्फुरति सततं चेतनशिवः पराशक्तिश्चेयं करणसरणिप्रासरमुदिता न

दाभोगैकात्म्यं प्रसरति समस्तं जगदिदं न जाने कुत्रायं ध्वनिरनुपमेनास्मत्स्तितिरिति इति श्रीमहामाहेश्वरविप्रश्रियक्व ।। ।।

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

स्व. न्ति श्रीमदभिनवगुप्ताचार्यपादपद्मोपजीविश्रीमत्क्षेमराजविरचितास्वच्छन्दोद्योतटीका समाप्तेति शिवम् ॥ ॥ शुभम् ॥
टी. शाके मुन्यद्रिसप्तेन्दुभिः प्रमितिमिते वत्सरे भ्रुविता नेर्जे श्यां दे वैज्यवारे स्फुरदमृतकरमौलि नत्वे विविक्तः ॥ श्रीमत्स्वच्छन्दधामा
२५५ म्बशानपरतयानुग्रहीतो महेशपादार्चानिष्ठश्रीमान् लिखदिमममलं तन्त्रराजेन्द्रपालः ॥

259

२५६

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri

© Dharmartha Trust. Digitized by eGangotri